

RADOSAV ISAKOVIĆ
RADE

KOSOVELOVA BRIGADA

**KNJIŽNICA
NOV IN POS**

KNJIŽNICA NOV IN POS 22

RADOSAV ISAKOVIĆ - RADE

KOSOVELOVA BRIGADA

Ljubljana 1973

JOJ, BRATJE, STE SLI SKOZI
RDEČO ZARJO KRVI?
JOJ, VSAK MORA SKOZI NJO,
JOJ, BRATJE IN DRUGOVI!
Srečko Kosovel
Pesem o preobrazbi sveta v svet

PREDGOVOR

V želji, da bi se oddolžil bojnim tovarišem in primorskim ljudem za vse, kar so mi med vojno dali, zlasti pa najboljšim sinovom tedaj zaslužnjene, toda nikoli pokorjene dežele, ki so dali svoja življenja kot pripadniki Kosovelove brigade za cilje našega osvobodilnega boja, sem jeseni leta 1965 sprejel ponudbo sodelavca skupine beograjskega vojnogodovinskega instituta v Ljubljani polkovnika Ivana Ferleža, naj za beograjsko založbo Vojno delo pripravim vojnogodovinsko monografijo o Kosovelovi brigadi. Ob njegovi pomoči in pomoči drugih članov te skupine, polkovnika Zdravka Klanjščka, podpolkovnika Jožeta Novaka in Jožeta Čertaliča, ki so me hrabrili in mi dajali dragocene informacije, sem se res lotil zbiranja, urejanja in preučevanja gradiva, nato pa pisanja, seveda v srbohrvaščini. Toda po letu dni, ko sem že pripravil osnovno gradivo in si oblikoval zamisel bodoče monografije, je Vojno delo moralo odstopiti od prejšnjih načrtov.

Ker je v tistem času republiški odbor ZZB NOV Slovenije že razvil znano široko akcijo za načrtno izdajanje kronik vseh slovenskih brigad in odredov v zbirki Knjižnica NOV in POS, ki jo je tedaj urejal zgodovinski odbor komisije za razvijanje tradicij, ter hkrati ustanavljal odbore enot, ki so si zadali osnovno nalogo pripraviti brigadne in odredne kronike ter organizirati njihovo izdajo, sem se vključil v delo odbora Kosovelove brigade kot član komisije za zgodovino.

Na širšem sestanku bivših borcev Kosovelove brigade, ki je bil februarja 1966 v Sežani, je bil sprejet sklep o sestavi odbora in njegovih komisij ter o nalogah. Odbor je vodil Rudi Kodrič, tajniške posle pa je opravljal Slavko Zivec. Ko-

misiji za zgodovino je predsedoval Zdravko Klanjšček, gospodarški pa Lojze Bukovec-Nani.

Brigadni odbor je na več sestankih razpravljal o monografiji. Ceprav sem mu najprej ponudil zbrano gradivo in že pripravljen del grobega besedila, ki mi ga je dotlej uspelo pripraviti, in izrazil željo, naj rokopis pripravi kak drug avtor, se je odbor opredelil za drugačno rešitev. Sklenil je, naj ob sodelovanju še živčih borcev in starešin brigade ter ob pomoči odbora delo nadaljujem, hkrati pa je zaprosil in naložil predsedniku komisije za zgodovino in članu odbora Zdravku Klanjščku, naj moje delo strokovno vodi kot mentor in ga prevede v slovenščino.

Tako sem jeseni 1966 z delom nadaljeval. Po sedemletnih naporih je končano. Monografija o bojni poti Kosovelove brigade je torej plod požrtvovalnega in intenzivnega dela odbora Kosovelove brigade, ki ga je po odstopu Rudija Kodriča-Branka vodil Anton Bavec-Cene, njegove gospodarske komisije, ki je najprej pod vodstvom Lojzeta Bukovca-Nanija, po njegovi nenadni smrti avgusta 1972 pa pod vodstvom Janeza Slovenca-Popaja, zbirala denarna sredstva, potrebna za nemoteno delo in za nakup knjig padlim in še živčim borcem, ter komisije za zgodovino, kakor tudi prizadevnosti brigadnih pododborov v Gorici, Sežani in Izoli.

V pripravljanju rokopisa so mi zelo pomagali številni bivši borci. Okoli 450 borcev in bork mi je o njenih bojih in svojih doživetjih dalo bodisi pismene, bodisi ustmene izjave ter mi v njih posredovalo številne podrobnosti o dogodkih. Pri zbiranju podatkov so mi nesebično pomagali tudi prebivalci vasi Primorske, Gorenjske in Notranjske ter Slovenske Benečije, koder je brigada hodila. Z veseljem lahko trdim, da so mi rade volje pomagali vsi, ki sem jih za kaj vprašal, še več, da sem v njihovih toplih domovih ob zbiranju gradiva vedno naletel na iskreno, neposredno in prisrčno gostoljubnost in da sem se prepričal o njihovi globoki in trdni navezanosti na borbeno preteklost našega naroda, oziroma da so spomini na Kosovelovo in njene pripadnike še zelo živi. Podatki, ki sem jih zbral pri njih, so znatno obogatili monografijo, vsako srečanje z njimi pa mi je bilo nova spodbuda, da sem pri osvetlitvi in obnavljanju dogodkov, v katerih je bila brigada udeležena, vztrajal do konca. Ob stalni in neposredni pomoči, ki

so mi jo dajali bivši borci brigade, mi je tudi pomoč teh živih prič njenih bojov, trpljenja in naporov, teh naših ljudi na terenu, ki so bili ves čas z njo povezani, se veselili njenih zmag in trpeli ob njenih porazih, dajala potrebno moč, da sem vztrajal v svojem iskanju in oblikovanju besedila, vedno se hkrati sprašujoč, kakšna bo njihova presoja.

Pri zbiranju gradiva mi je znatno pomagalo tudi osebje Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, fotosekcije Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani ter vodji knjižnic ljubljanskega Doma JLA in republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Ustrežljivo in z razumevanjem so mi omogočali uporabo gradiva in literature, ki sem jo potreboval.

Vsem, ki so mi na kakršenkoli način pomagali, se najtopleje zahvaljujem za ljubeznivost in ustrežljivost v imenu odbora Kosovelove brigade, njegovih komisij in pododborov ter v svojem imenu.

Oblikovanje pričujočega besedila brigadne zgodovine je bilo pravzaprav sad sedemletnega intenzivnega dela treh ljudi, od katerih je vsakdo vnesel svoje znanje in izkušnje. Sleherni, na podlagi široko zbranega gradiva in vseh dosegljivih virov na roko napisano poglavje je najprej prevzela moja žena Mira Isaković-Vera, rojena Parkelj, ki je bila svoj čas kronist in vojni dopisnik Kosovelove brigade. Kot prva bralka iz vrst pripadnikov Kosovelove je že med prepisovanjem s pisalnim strojem ugotavljala pomanjkljivosti besedila bodisi v slogu, bodisi glede zgodovinske točnosti opisa dogodkov. Če sva ugotovila upravičenost pripomb, sva besedilo popravila, ali pa poiskala nove vire, ki so potrdili ali ovrgli pomisleke. Tako nastala poglavja je potem sprejemal Zdravko Klanjšček, da bi jih prevedel. V začetku dela se je zgodilo, da je pred prevajanjem poglavja vrnil s pripombami, kaj naj v njem izboljšam, da bi bilo usklajeno z veljavnimi načeli zgodovinopisja in stališči komisije za zgodovino o pripravi knjig Knjižnice NOV in POS. To kasneje ni bilo več potrebno, temveč jih je le svobodno prevedel, ponekod le nekoliko skrajšal. Pri tem se je trudil, da bi bilo besedilo za vsakogar razumljivo in čimbolj tekoče. Tako je delo teklo od prvega do poslednjega poglavja.

Pri pripravi rokopisa sem v prvi vrsti uporabljal ohranjene izvirne dokumente ter članke, napisane v prvih povojnih letih, ki so bili objavljeni v raznih časopisih in revijah.

Žal je bilo tega gradiva tako malo, da je bilo za nekatera obdobja nemogoče z gotovostjo obnoviti bojne dogodke. Zlasti to velja za obdobje od ustanovitve brigade do srede januarja 1944, se pravi za obdobje, ko je brigada delovala na odredni način na zelo obsežnem območju Trnovske planote, Vipavske doline, Krasa in dela Pivke. Nekoliko več dokumentov se je ohranilo za čas do konca aprila istega leta, vendar še vedno ne dovolj, da bi bila možna zadovoljiva rekonstrukcija pomembnih akcij, kot so bile na primer prvo sodelovanje brigade v napadu Gradnikove brigade na Hotedršico, boj 17. januarja 1944 na Predmeji, beneški pohod, idrijska operacija in Vrsnik.

Za čas od maja 1944 do konca vojne je ohranjeno bogato izvirno gradivo, vendar ima tudi to hudo hibo. Podatki iz tega gradiva so namreč vedno zelo pomanjkljivi, kadar se je brigada znašla v okoliščinah okrepljene sovražnikove dejavnosti, v kočljivih težavnih trenutkih ali sredi sovražnikove ofenzive. Za takšna težavna obdobja se skoraj brez izjeme ni ohranilo niti eno bataljonsko ali brigadno poročilo, njeni dejavnosti pa lahko sledimo le v najsplošnejših obrisih po operativnih poročilih štaba divizije ali korpusa oziroma v njunih kasnejših relacijah. Zavaljo takšnega presplošnega obravnavanja tudi sicer številni dokumenti niso zadostovali za prikaz brigadne dejavnosti.

Zategadelj sem moral iskati podatke pri udeležencih in drugih še živelih pričah. Za pomembnejše dogodke sem poiskal in zbral večjo skupino borcev in starešin iz vseh enot brigade. S skupnimi močmi smo po spominu skušali obnoviti potek dogodkov do podrobnosti, včasih pa smo organizirali tudi izlet z lastnimi prevoznimi sredstvi in na svoje stroške v kraje, kjer se je brigada nekoč bojevala. Šli smo na primer na Srednje pri Kambreškem, v Vrsno in Kamno na Kobariškem, na Predmejo, Lokve, Štanjel, Trnovo, Porezen in drugam. Ražen tega sva z ženo obiskala številne bojne tovariše po vsej Sloveniji, med poletnim dopustom pa obiskala celo bivšega komandanta 1. bataljona Mihajla Kneževiča v Titogradu.

Menil sem, da je ta edini način izpopolnjevanja ohranjenih virov iz prve roke z novimi nadrobnimi podatki, da bi prikazal podobo brigadne bojne poti bolj bogato in pestro, hkrati tudi poskus, da se spomini kosovelovcev ohranijo pred po-

zabo. Da bi zbral podatke še živečih prič, sem prevozil 15.000 kilometrov, pogovarjal pa sem se z več kot 450 bivšimi kosovelovci in z okrog sto drugimi udeleženci narodnoosvobodilne vojne, ki so mi jih lahko dali. Z ženo sva oblikovala šest zapisnikov skupinskih sestankov udeležencev ter 265 zapisov o razgovorih z borci in drugimi pričami dogodkov. Ti zapisi obsegajo 1800 tipkanih strani, ki sem jih po končanem delu predal Institutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Povsem razumljivo je, da vsega bogatega zbranega gradiva nisem mogel vnesti v besedilo knjige, saj obseg kaj takega ni dovoljeval. Neposredno sem lahko navedel le neznaten del izjav in tudi le posamezne dele. Lahko sem uporabil le tiste, ki najbolj slikovito osvetlijo dogodek, čas ali ozračje, vendar sem njihovo vsebino kar najbolj upošteval pri opisu dogodkov ali dejavnosti. Kosovelovcem, katerih imen nisem navedel v besedilu, se na tem mestu opravičujem in jih prosim za razumevanje. Upam, da bo vsak, ne glede na to, ali je njegovo ime navedeno, v orisu brigadne kronike našel tudi samega sebe kot nosilca in ustvarjalca njene zgodovine.

Kljub želji in naporom, da bi dogodke tudi v podrobnostih opisal čimbolj natančno in resnično, se zavedam dejstva, da mi to vedno in povsod ni uspelo. Temu ni botrovala površnost, temveč zgolj sestavljenost dogajanj, stvarne težave, omejen obseg knjige ter metodološka potreba, da so orisi dogodkov po obsegu na primeren način usklajeni med seboj. Oris je mogel vsebovati le najvažnejše in značilne poteze.

Obnovitev dogodkov, v katerih je sodelovalo več sto udeležencev, le na podlagi spominov posameznikov, ki so po tolikih letih že zbledeli in so bili prav tako izpostavljeni spremembam, ne bi bila zanesljiva. Zato sem se v primeru, če so bili na voljo le spominski viri, trudil, da bi o takšnih dogajanjih dobil več pričevanj, ki sem jih med seboj primerjal.

V primeru različnosti njihovih izpovedi sem se opredelil za tisto, kar se mi je zdelo najbolj verjetno in logično, oziroma za kar je bilo največ podatkov iz različnih virov. Če v tem nisem vedno uspel, prosim za razumevanje.

Ko smo na zgoraj opisani način pripravili besedilo v slovenščini, ga je kot recenzent komisije za zgodovino sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij pri republiškem odboru ZZB NOV Slovenije prečital še dr. Tone Ferenc. Rokopis je

zelo pažljivo prebral in dal pripombe, ki zadevajo nekatere nehotene napake in zelo koristna dopnila, kadar smo glede sovražnikovih enot in položaja v Slovenskem primorju kaj izpustili ali napačno navedli.

Komisiji za zgodovino sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij, posebej pa recenzentu dr. Tonetu Ferencu in mentorju polkovniku Zdravku Klanjščku, katerima je bilo naloženo, da deio spremljata, se za njun donesek in pomoč pristrčno zahvaljujem.

V imenu članov odbora Kosovelove, njegovih komisij in pododborov sem dolžan izraziti hvaležnost tudi delovni skupnosti Partizanske knjige, ki je pod vodstvom prof. Milka Štolfe omogočila, da je knjiga o bojni poti 19. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade Srečka Kosovela dostopna javnosti in njenim bivšim borcem.

Ljubljana, maja 1973

Radosav Isaković

UVOD

Ob koncu prve svetovne vojne se niso uresničile želje primorskih Slovencev, da bi njihova dežela postala del nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Jugoslavija, ki so jo že ob nastanku razjedala huda notranja nasprotja, spričo svoje slabosti in interesov zahodnih velesil, da sosednja Italija razširi svoje meje na račun Avstro-Ogrske, ni mogla doseči drugačne rešitve njihove usode. Slovensko primorje je bilo piacilo, s katerim so sile velike antante poravnale svojo obljubo Italiji, ne glede na voljo slovenskega prebivalstva.

V Slovensko primorje, kjer si je med prvo svetovno vojno na soški fronti sledilo dvanajst ofenziv, kjer so izstrelili milijone granat v topniških dvobojih in kjer je padlo na stotisoče vojakov, so se vračale kolone beguncev ter bivši bojovníci in ujetniki vseh mogočih vojsk. Doma so jih čakali prazni ali pa porušeni domovi.

Stotine bivših uradnikov avstro-ogrskih ustanov in drugih organov se je tedaj izselilo, na njihova mesta pa so prišli italijanski. Nova italijanska država je v začetku obljubljala spoštovanje narodnostnih pravic, toda od tega je uresničila bore malo. S prihodom fašistov na oblast se je položaj še poslabšal, šovinistični, protislovenski in raznarodovalni pritisk pa se je čedalje bolj stopnjeval. Najprej so ukinili slovenske šole, nato pa prepovedali kulturno-prosvetna, umetniška, športna in druga društva in združenja ter končno tudi uporabo slovenskega jezika v javnosti. Zagoreli so narodni domovi v Trstu, Rojanu, Barkovljah in pri Sv. Ivanu. Vrhunec nasilne raznarodovalne fašistične politike je bila odredba o spreminjanju imen, ki ni prizanesla niti nagrobnim spomenikom. Oblasti so na najrazličnejše načine spodbujale tudi izseljevanje Slovencev v prekmorske dežele, številni Primorci, zlasti izobra-

ženci, za katere zdaj ni bilo kruha, pa so se izselili v Jugoslavijo.

V Slovenskem primorju je pravzaprav ostal le kmet, ki se je krčevito držal zemlje svojih pradedov.

Politično življenje je popolnoma zamrlo. Delo vseh demokratično usmerjenih in tudi drugih strank razen fašistične je bilo onemogočeno. Prej že močno in tudi vplivno socialistično oziroma komunistično delavsko gibanje v Trstu in na Primorskem sploh se je moralo umakniti v globoko ilegalo. Številne člane Komunistične partije Italije (KPI) so fašistična sodišča obsodila na dolgotrajne zapore, mnogi pa so morali emigrirati v Jugoslavijo, Francijo, Belgijo in tudi v Južno Ameriko.

V Jugoslaviji je bilo več emigrantskih organizacij Primorcev in Istranov. Nekatere so imele stike z nacionalističnimi protifašističnimi odporiški organizacijami, ki so pod imeni Borba in TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka) delovale prek meje. Konec 1940, ko je jugoslovanska vlada že odkrito krenila v fašistične vode, so bile razpuščene tudi te organizacije Primorcev in Istranov.

Tako so bili primorski Slovenci v času, ko se je pripravljala napad na kraljevino Jugoslavijo, prepuščeni sami sebi in so ostali brez lastnih organizacij.

Ko je Jugoslavija po 6. aprilu 1941 v nekaj dneh postala plen sosednjih fašističnih držav, je množice primorskih Slovencev in Istranov zajelo globoko razočaranje, saj so upale, da bo italijanska vojska doživela še hujše udarce kot v Grčiji.

Toda slavlje fašističnih osvajalcev ni bilo dolgotrajno. Zaslužni in okupirani narodi Jugoslavije so pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije začeli oborožen boj. Vstaja jugoslovanskih narodov, zlasti pa vstaja v Sloveniji, kjer so ustanovili tudi Osvobodilno fronto slovenskega naroda, je močno odjeknila med primorskimi Slovenci in Istrani.

Centralni komite Komunistične partije Slovenije, ki je imel posebno komisijo za Primorsko, je v juliju 1941 poslal v Slovensko primorje dva vidnejša partijska delavca s širšimi nalogami in sicer člana CK KPS in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Oskarja Kovačiča v Trst, naj sestavi pokrajinski komite KPS za Primorsko, Antona Veluščka-Matevža pa na Goriško, naj pomaga organizirati osnove osvobodilnega gibanja in KPS.

Poleti 1941 je bila na Kremancah pri Renčah prva partijska konferenca. Sklenili so razširiti politično delo in organizacijo odborov Osvobodilne fronte, ki se je že začela krepiti, v narodnostno mešanih krajih pa oblikovati slovensko-italijansko protifašistično fronto ter zbirati orožje. Goriško so razdelili na štirinajst odsekov in oblikovali tričlanski okrožni komite KPS.

Organiziranje množične OF in partizanskih čet je sprva oviralo začetno nezaupanje ljudi in dejstvo, da na Primorskem ni bilo moč dobiti orožja. Kljub temu se je osvobodilno gibanje hitro širilo, sprva po Vipavski dolini in na Krasu, potem pa tudi drugod. Na Krasu je na lastno pobudo začela delovati mladinska bojna skupina Antona Šibelje-Stjenke, kasnejšega komandanta brigade Srečka Kosovela.

Na Javorniku pri Postojni je konec septembra 1941 šla čez staro jugoslovansko-italijansko državno mejo maloštevilna Tomšičeva četa, ki so jo po nalogu centralnega komiteja KPS in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet oblikovali v krimskem partizanskem bataljonu na Notranjskem. Sestavljali so jo po večini bivši primorski emigranti. Postala je jedro prve primorske partizanske čete, ki so jo imenovali pivška četa. Njeni člani so 28. oktobra 1941 na železniški progi Št. Peter (Pivka)—Reka, pri vasi Kilovče, izvedli prvo večjo in uspešno akcijo. Zaradi odvitih tirnic na progi je iztiril vlak, poln nemških pilotov.

Tej četi so se priključili tudi prvi primorski partizani. Tudi drugod po Slovenskem primorju so nastajala manjša partizanska žarišča.

Oblikovanje pivške čete pomeni prvo prelomnico v razvoju osvobodilnega gibanja na Primorskem, ki je še moralo premagovati številne ovire, med katerimi je treba zlasti omeniti pomanjkanje kadrov ter orožja in streliva. Prve borbene skupine so bile oborožene z avstrijskimi puškami, ki so jih ljudje hranili iz časov prve svetovne vojne.

Za nadaljnje širjenje osvobodilnega gibanja je bila zelo pomembna konferenca KPS, ki je bila neugotovljenega datuma med 10. in 12. aprilom 1942 na Sv. Gori (Skalnici) pri Gorici. Udeležili so se je delegati iz vsega Slovenskega primorja. Z njo se je zaključila prva stopnja političnega razvoja KPS in Osvobodilne fronte na Primorskem. Člani KP Italije, ki so bili slovenske narodnosti, so postali člani KP Slovenije, ki je že

oblikovala lastne organizacije v Slovenskem primorju, boreč se tudi za slovensko-italijansko bratstvo v skupnem boju obeh sosednih narodov proti fašizmu.

Konferenca je izvolila nov pokrajinski komite, ki je postal središče naraščajočega poleta osvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju. Na svečanem zboru so 15. avgusta 1942 v gozdu nad Vitovljami ustanovili prvi partizanski bataljon in mu dali ime po slovitem primorskem pesniku Simonu Gregorčiču.

Ker je vojaška akcija še vedno zaostajala za možnostmi boja in za pripravljenostjo množic, je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sklenilo poslati novo pomoč primorskim partizanom. Na Notranjskem so oblikovali loški partizanski odred, bataljon Simona Gregorčiča pa so 3. oktobra 1942 preuredili v dva bataljona soškega odreda. Ko je loški odred v noči na 24. oktober prekoračil bivšo državno mejo in se je njegovih 70 borcev vključilo v soški odred, je ta štel okoli 280 mož ter imel 13 lahkih strojnic in 210 pušk.¹

Nove borce so razporedili v oba bataljona in v novi 3. kraški bataljon, kamor so priključili ražen že okrepljene kraške čete, ki se je razvila iz že omenjene skupine, ki jo je vodil Anton Šibelja-Stjenka, tudi brkinsko četo.

Pozimi 1942/43 so italijanske vojaške oblasti začele mobilizirati letnike 1924–1926, od katerih so večino mladeničev pošiljali v posebne delavske bataljone. Primorski možje in fantje so kljub terorju in represalijam proti njihovim družinam začeli množično odhajati v partizane. Spričo naraščajočega priliva novincev je štab 3. alpske operativne cone slovenskih partizanskih čet, ki je tedaj poveljeval vsem partizanom v Slovenskem primorju, dne 13. februarja 1943 ukazal, naj iz soškega oblikujejo dva partizanska odreda. Vzhodno od Soče in južno od črte Sv. Lucija (Most na Soči)—reka Idrijca—Strazha—bivša jugoslovansko-italijanska meja je bil južnoprimorski, zahodno od Soče in severno od opisane črte pa severnoprimorski odred. Konec aprila 1943 so formirali iz obeh odredov tudi prvi dve brigadi, 5. slovensko brigado Simona Gregorčiča in 6. z imenom Ivana Gradnika. Ker ni bilo dovolj orožja, so velike skupine novincev poslali tudi v Ljubljansko pokrajino.

Komaj oblikovani brigadi sta krenili na svoj znameniti pohod v Slovensko Benečijo in zgornje Posočje, kjer sta med

hudimi boji z mnogokrat močnejšim sovražnikom širili plamen narodnoosvobodilnega boja globoko proti narodnostnim mejam Slovenije. Po dvomesečnih bojih sta se brigadi vrnili na levi breg Soče, štab primorske operativne cone (prej 3. alpska) pa je dobil ukaz glavnega štaba NOV in PO Slovenije, naj brigadi kreneta v Ljubljansko pokrajino in se vključita v XIV. narodnoosvobodilno divizijo, ki so jo ustanovili 13. julija 1943. Glavni štab je namreč koncentriral slovenske partizanske enote, da bi mogle biti čimbolj pripravljene za bližajoči se zlom fašistične Italije. Spričo izgub in fizične izčrpanosti borcev so obe brigadi združili v eno, zdaj 3. udarno brigado Ivana Gradnika, ki je v začetku avgusta krenila prek stare meje v Ljubljansko pokrajino.

Od preostalih borcev so oblikovali primorski odred, ki je imel dva bataljona po 100 mož in tri minerske vode po okoli 15 borcev. V Slovenskem primorju je v začetku septembra 1943 bilo še nekaj kurirskih postaj, ki so vzdrževale zveze, in skupin varnostnoobveščevalne službe za boj proti izdaj alstvu in peti koloni. Vseh je bilo le okoli 250 partizanov in partizanek.

Poleti 1943 je bilo v Slovenskem primorju zelo veliko italijanskih sii. Dva armadna korpusa sta združevala štiri pehotne divizije in eno premično alpsko brigado. Ražen operativnih enot je bilo še mnogo zalednih enot, enot obmejne straže, posebej za boj proti partizanom pa so ustanovili že prej tri fašistične legije in 21 posebnih premičnih oddelkov (Nuclei mobili), ki so jih sestavljali karabinjerji in policijski agenti in ki so se razvpili s svojim surovim terorjem proti primorskemu ljudstvu. Po večjih mestih in naseljih so bili razporejeni številni policijski organi, karabinjerske postaje, finančna straža in organi raznovrstnih milic, ki so se prav tako ukvarjale s preganjanjem osvobodilnega gibanja in partizanskih čet. Po presoji nekaterih zgodovinopiscev je bilo na ozemlju reške, tržaške in videmske pokrajine okoli 100.000 oborožencev, ki so imeli osnovno nalogo umiriti deželo in se bojevati proti narodnoosvobodilni vojski.

Že dalj časa trajajoča kriza fašistične Italije se je približevala svojemu višku ob izkrcanju zavezniških sii na Siciliji. Dne 25. julija je padla vlada Benita Mussolinija. Zamenjala jo je vlada maršala Pietra Badoglia, ki je nadaljevala vojno na strani sii osi in ukazala streljati v demonstrante, ki so zah-

tevali mir, demokracijo in izpustitev političnih zapornikov. Italijansko ljudstvo je doživelo novo, zdaj vojaško diktaturo.

Medtem ko so diplomati pripravljali prehod Italije na stran zaveznikov in sklenitev premirja, se v Slovenskem primorju ni ničesar bistvenega spremenilo glede položaja in odnosov do narodnoosvobodilnega gibanja, nemške eno te pa so začele prihajati v Italijo, sprva z italijanskim dovoljenjem, nato pa tudi brez tega. Nemška 71. pehotna divizija je 26. avgusta z delom svojih sii prišla tudi v Ljubljano in začela zasedati železniške proge, ki iz Avstrije vodijo v Italijo, da bi jih zaščitila pred partizanskimi eno tami in razorožila italijansko vojsko. Nastanila se je v večjih naseljih ob progi. Italijanske enote so v Sloveniji do zadnjega dne bile v akciji proti partizanskim četam.

V Slovenskem primorju je bilo v drugi polovici avgusta in v začetku septembra na zunaj vse mirno, toda osvobodilno gibanje je intenzivno širilo in utrjevalo svojo dejavnost. Skoro ni bilo vasi, v kateri ne bi bilo odbora Osvobodilne fronte, le v kraj ih, kjer je bila huda policijska kontrola, so bili poverjeniki OF. V večjih mestih, zlasti v Trstu in Tržiču, so delovali tudi odbori Delavske enotnosti in mnoge italijanske protifašistične organizacije. Prav tako se je močno utrdila in razširila organizacija Zveze slovenske mladine, Protifašistične ženske zveze in Narodne pomoči.

Na Krasu, kjer jih je bilo pomladi le 31, se je število terenskih odborov OF pod vodstvom okrožnega odbora OF in okrožnega komiteja KPS povečalo na 65. Okrožje so razdelili na sedem rajonov: Komen, Tomaj, Opatje selo, Doberdob, Nabrežina, Sežana in Opčine.²

Primorski partizanski odredi in druge partizanske skupine so težišče svojega dela usmerile v notranje organizacijsko in politično delo. Prišlo je precej novincev, ki so ubežali iz posebnih delavskih bataljonov. V bataljon primorskega odreda, ki je bil v južnem delu Slovenskega primorja, jih je prišlo okoli 200, niso pa imeli še orožja.

PRVA SVOBODA

Osmega septembra 1943 ob 18. uri je po radiu najprej objavil razglas o brezpogojni kapitulaciji italijanske vojske poveljnik zavezniških sil za Sredozemlje general Eisenhower, dobro uro za tem pa je podobno izjavo dal tudi maršal Badoglio v Rimu.³

Vest o kapitulaciji se je ponoči in naslednjega dne hitro razširila do najbolj oddaljenih vasi in najbolj odročnih naselij Primorske. Vse je oživel in zakipelo. Nikogar ni bilo, ne glede na starost in spol, ki ne bi izražal svojih dolgo zadrževanih občutij, veselja in navdušenja.

Po petindvajsetih letih zatiranja in zapostavljanja je na posled napočil dan svobode. To je bil dan, ki ga ni moč pozabiti, dan prekipevajoče sreče. Ljudje so se objemali in drug drugemu pripovedovali novice, prepevali partizanske bojne pesmi, pozabljajoč vsakodnevne drobne skrbi. Z vso silo so v ljudeh izbruhnila čustva, ki so bila dolga leta zatajevana. To je bilo slavlje ljudi Slovenskega primorja.

Povsod je bila le radost. Iz skrivališč in bogve odkod so prinesli sto in sto zastav, ki so jih z ljubeznijo in toplino pripravljala dekleta že tedne in mesece prej ter jih shranjevala kot simbol toliko zelene svobode, vere v svoj narod in svoj boj.

Fašistične enote, karabinjerske postaje in vojska, ki so do poslednjega dne večinoma vestno opravljale svoje naloge v boju proti narodnoosvobodilni vojski, so po objavi kapitulacije fašistične Italije naglo razpadale in se spreminjale v demoralizirane in dezorganizirane skupine, ki so želele čimprej domov v notranjost Italije.

Primorsko ljudstvo je takoj začelo pod vodstvom pokrajinskega komiteja KPS ter okrožnih in rajonskih komitejev

Prebivalci vipavske partizanske vasice
Podraga s skupino partizanov in Alešem Beblerjem, inštruktorjem central-
nega komiteja KPS 9. septembra 1943

KPS in odborov OF, na terenu pa pod vodstvom aktivistov oziroma terenskih odborov OF, odstranjevati organe fašistične oblasti in razoroževati italijansko vojsko. Jedro te ljudske akcije je bilo kakih 250 partizanov, ki so tedaj bili na Primorskem.

V pičlih dveh dneh je postalo svobodno vse ozemlje Slovenskega primorja razen Trsta in Gorice ter naselij, ki leže ob železniških progah, ki so jih že čuvala enote 71. nemške divizije. Razorožili so desettisoče pripadnikov vojaških in drugih oboroženih čet, 11. septembra pa je bil že ustanovljen narodnoosvobodilni svet za Slovensko primorje kot najvišji oblastveni organ. Ogromne količine orožja so postale last množic, ki so se oboroževale. Oborožili so se vsi odrasli moški. Zaostajali niso niti golobradi mladeniči in dekleta. Politična vodstva osvobodilnega gibanja so tekmovala, kdo bo oblikoval več čet, ki so seveda bile različne po sestavi in moči.

Po razglasitvi kapitulacije so v Trstu 9. in 10. septembra številne množice slovenskih in italijanskih protifašističnih demonstrantov prisilile močne policijske oddelke, da so iz prepolnih zaporov izpustili politične zapornike. Nemška vojska je ob pomoči italijanske policije sicer razpodila demonstrante,

toda mnogim protifašistom obeh narodnosti je uspelo umakniti se na Kras in se priključiti partizanskim četam, v mestu pa so nadaljevale s svojo dejavnostjo številne manjše udarne skupine. Pri Ronkah (Ronchi dei Legionari) severozahodno od Tržiča (Monfalcone) so italijanski protifašisti uničili kakih deset letal in letališčne naprave pred nosom nemških enot.

V Gorici in njeni okolici je prišlo do svojevrstnega položaja. V mestu je bil sedež štaba italijanske divizije Torino, ki je tam imela številne prištabne in osnovne enote, razen tega pa so bili v mestu še močni policijski in karabinjerski oddelki. Pri vasi Miren v bližini mesta je bilo letališče, na katerem je bilo okoli 100 bojnih in drugih letal. S severa so prek Podbrda in Sv. Lucije (Most na Soči) prodrle nemške enote do solkanskega mosta, že tik pri Gorici.⁴

Člani pokrajinskega komiteja KPS in pokrajinskega odbora OF, ki so bili ob objavi kapitulacije na Vogrskem, le 7 km oddaljenem od Gorice, so takoj stopili v stik s poveljnikom divizije Torino in mu predlagali, naj italijanska vojska skupaj s partizani začne boj proti skupnemu sovražniku, Hitlerjevi Nemčiji.⁵

Komandant divizije Torino je zavrnil zahtevo nekega nemškega oficirja, da njihove čete zasedejo Gorico. Čeprav je ukazal enotam, naj prenehajo sovražnosti proti partizanom in se izognejo incidentom, je končno odločitev zavlačeval. Toda že 9. septembra je prebivalstvo Gorice in okolice, ki se je razgibalo v vstaji, začelo demonstrirati. Proti demonstrantom so policija in karabinjerji uporabili tanke in oklopne avtomobile. Med pogajanji naslednjega dne, 10. septembra, se je v tem nekdanjem kulturnem središču Slovenskega primorja začelo zbirati čedalje več množic, ki so izražale svoje burno navdušenje in zahtevale osvoboditev političnih zapornikov, med katerimi je bil tudi znani pisatelj in bojevnik za narodnostne pravice France Bevk.⁶

Italijanske oblasti so končno morale popustiti in osvoboditi jetnike. Medtem ko so se v Gorici predstavniki osvobodilnega gibanja pogajali in morali celo miriti demonstrante, da bi preprečili spopad s policijo in prelivanje krvi, se je iz Vipavske doline valila proti Gorici nova večtisočglava množica demonstrantov, prepevajoč revolucionarne pesmi in noseč številne zastave in transparente. Ker je bila nevarnost, da bo prišlo do neželenih spopadov, so v Šempetru pri Gorici hitro

organizirali ljudsko zborovanje. Govorniki, burno pozdravljeni od množice demonstrantov, so s svojimi govori ljudi zadržali in tako dosegli, da ne bi neoborožena množica začela prodirati v mesto, kjer bi bila lahko nepotrebna tarča tankovskih topov in pušk že razkrajajoče se vojske karabinerjev.

V Gorici sta čedalje bolj naraščala razkroj in razpad divizije Torino. Okie van je generala Malaguttija glede odločitve, ali naj se skupno s partizani tolčejo proti Nemcem, je ta proces razkroja še bolj pospešilo. Italijanski vojaki so bili kot vse italijansko ljudstvo do grla siti fašizma, vojne in porazov. V skupinah in posamično so zapuščali kasarne, tako da je bil 11. septembra zvečer general Malagutti že brez vojske.⁷

Pokrajinsko politično in vojaško vodstvo v teh dneh ni oklevalo. Hitro je organiziralo številne partizanske čete, ki so nastajale na obrobju Gorice, in oba bataljona primorskega odreda v severnoprimorski in južnoprimorski partizanski odred. Znova so ustanovili tudi štab primorske operativne cone, ki je prenehal obstajati pred kapitulacijo Italije ob odhodu glavnine primorskih partizanov na Notranjsko in Dolenjsko. Čete so začele z akcijami. Južnoprimorski odred in oddelek varnostnoobveščevalne službe sta prodrli na letališče pri Mirnu južno od Gorice. Uničili so 98 italijanskih vojaških letal, hangarje in večje število letalskih motorjev. Eno zaplenjeno letalo je še isti dan metalo letake nad Gorico. Bataljon severnoprimorskega odreda je napadel solkanski most, ki je bil že v rokah nemških enot. Čeprav so most branile slabotne sile, toda dobro oborožene v bunkerjih in izkušene v boju, so napad bataljona vendarle odbile.

Zgodaj zjutraj 12. septembra so začele prihajati v Gorico nove nemške čete, s severa po dolini Soče, od zahoda iz Vidma in Trsta čez Tržič. Generala Malaguttija in njegov štab so aretirali in pozneje internirali, ostanke italijanskih čet pa razorožili in odpeljali kot ujetnike.

Nemške enote so takoj krenile v več kolonah iz Gorice. 2e na vzhodnem robu mesta so se spopadle s partizani in jih prisilile na umik do prvih pobočij, kjer so se morale ustaviti. Partizanska vojska je dobro prestala prvi spopad z novim, tedaj še neznanim sovražnikom.

Nastala je kakih 25 km dolga sklenjena bojna črta, ki je s treh strani obkrožala Gorico od Goriških Brd čez Sabotin, Sveto goro, Škabrijel, Sv. Katarino, Panovec, Kostanjevico,

Ajševico, Rožno dolino, Sv. Marka, Vrtojbo, Miren in Rubije do izliva Vipave v Sočo pri Savodnjah. Goriška fronta, kot so imenovali to bojno črto pri Gorici, je tekla skoraj v celoti po utrjenih položajih iz prve svetovne vojne avgusta 1916. Borci obeh odredov so se dobro utrdili, razrušili ceste in železnice ter si uredili dobre strelske in mitraljeske zaklone.⁸

V zaledju goriške fronte, zlasti v Vipavski dolini, se je kopičilo orožje in vojaška oprema, ker so še vedno prihajale večje in manjše skupine, pa tudi cele enote italijanske okupacijske vojske, ki so se izognile razorožitvi na Dolenjskem in Notranjskem. Ponudbe in prepričevanje, naj se pridružijo partizanom v boju proti nacistom, ki so postali zdaj tudi italijanski okupatorji, so naletele na gluha ušesa. Večina je raje odložila orožje. Vojaki in oficirji so zamenjavali uniforme za kakršnokoli civilno oblačilo. Le malo je bilo tistih, ki so bili pripravljeni stopiti v boj.

V okolici Ajdovščine je bilo ražen tega tudi nekaj večjih armadnih skladišč z rezervami živeža, streliva in vojaške opreme.

Tako so se v zaledju naraščajoče ljudske vojske, hkrati ko se je tolkla na goriški fronti, kopičile velike zaloge vojaškega blaga, ki ga je bilo treba čimprej zavarovati pred morebitnim nemškim vdorom oziroma umakniti v gore in v nepregledna prostranstva Trnovskega gozda.

Goriška fronta je tište dni postala nekaj simbol boja proti fašizmu in nacizmu, osnovno žarišče vstaje primorskih Slovencev ter protifašističnih in rodoljubnih Italijanov vse Julijske krajine, ki so začeli v čedalje večjem številu prihajati iz obmorskih delavskih mestnih središč in Furlanije. Pri Mirnu na goriški fronti so najprej ustanovili italijansko četo, ki je kmalu prerasla v bataljon.

Južni del Primorske je postal tudi križišče, čez katerega se je premikalo na deset in deset tisoče ljudi. Z vzhoda so se neprekinjeno valile kolone vojakov razkrojene italijanske vojske proti Italiji, v obratni smeri pa so se pomikale kolone osvobojenih zapornikov, internirancev, vojnih ujetnikov in drugih iz Notranjske, Dolenjske, Istre, Hrvatske in drugih jugoslovanskih dežel. Prvim in drugim je bila potrebna neobhodna pomoč, bolnim in izčrpanim počitek in nega, drugim pa vsaj kaj hrane in varna pot proti zahodu ali vzhodu čez železniške proge in ceste ter mimo naselij, v katerih so že bile nemške

čete. Te naloge so opravljali terenski odbori Osvobodilne fronte in izkušeni partizanski kurirji.

Ljudstvo primorskih vasic je v teh nemirnih dneh kot celota pokazalo izredno človečnost in požrtvovalnost, saj je bil pomoči deležen vsak.

Za orožje sposobni Slovenci Primorske so se takoj po vrnitvi v svoj kraj priglasili najbližji partizanski četi. Tako so storili tudi številni bivši interniranci in zaporniki, zlasti v Brdih, severozahodno od Gorice, kjer je nastajal nov zapadno-primorski odred, in na Krasu, kjer so se oblikovale čete 1. kraškega partizanskega bataljona.

Pri Gorici pa sta oba nasprotnika še naprej pritegovala nove okrepitve in zastavila vse sile, da bi dosegla svoje cilje: nemške enote, da bi prebile partizansko fronto in popolnoma osvobodile ob koljeno mesto ter uničile ali vsaj potisnile partizanske čete, čete primorske operativne cone pa, da bi čimbolj tolkle še slabotne okupatorske sile in z aktivno obrambo na goriški fronti omogočile mobilizacijo novincev ter evakuacijo orožja, streliva in opreme iz Vipavske doline.

Začeli so se vrsti ti močni obojestranski napadi in proti-napadi. Nemcem se je uspelo ob podpori topništva in tankov, oklopnih avtomobilov in celo oklopnega vlaka nekajkrat zagozditi v partizanske položaje in se prebiti do Vogrskega, toda partizanske čete so jih v nočnem protinapadu znova potisnile na izhodne položaje in jim ob tem zadale občutne izgube. Tako so spet poravnale frontno črto. V nočnih napadih so prodirale skozi vrzeli nemških položajev do goriških predmestij, ko pa niso mogle zlomiti nemške nočne obrambe iz trdnih hiš in drugih objektov, so se ob zori umikale na svoje ozemlje.

Mlade partizanske čete na goriški fronti so imele vse, kar bi si želelo najbolj izbirčno vojaško vodstvo, hrabrost in bojevitost, moralno trdnost in navdušenost, dovolj različnega orožja in streliva, in kar je najpomembnejše, brezmejno podporo in ljubezen najširših ljudskih slojev, vse, ražen bojnih izkušenj in vojaške izurjenosti. Izkušnje in znanje si je ta resnično ljudska vojska, ki je branila svojo prvo svobodo na obronkih Krasa ter obkroževala Gorico z vzhoda in severa, pridobivala postopno v boju. Pogrešali bi tudi širšo organizacijo enot in služb, ki so nujne, kadar v boju sodeluje več tisoč ljudi na ožjem prostoru. Takšno organizacijo bi partizanske čete sčasoma zagotovo dosegle na podlagi praktičnih izkušenj,

toda nikakor ni bilo mogoče hitro odstraniti pomanjkanja izkušenega in v boju prekaljenega poveljniškega kadra od voda navzgor. Maloštevilni partizani ter njihovi poveljniki in politični komisarji, ki so ostali na Primorskem po odhodu brigade Ivana Gradnika na Notranjsko v sestavo XIV. divizije NOV Jugoslavije, niso mogli obvladati položaja, saj so se preprosto »utopili« v množici tisočev novih neizkušenih borcev.

Zavedajoč se resnosti položaja je glavni štab NOV in PO Slovenije, čim je zvedel, kakšno širino ima vstaja v Slovenskem primorju, že 18. septembra ukazal štabu XIV. divizije, naj takoj pošlje 3. udarno brigado Ivana Gradnika primorski operativni coni. Hkrati je ustanovil operativni štab za zahodno Slovenijo, ki ga je pooblastil, naj vsa vprašanja rešuje v njegovem imenu. Štab sta vodila znana partizanska voditelja Lado Ambrožič-Novljan in Dušan Kveder-Tomaž.⁹

Z operativnim štabom za zahodno Slovenijo je 21. septembra prispel na Primorsko tudi Franc Leskošek-Luka s pooblastili, da v imenu centralnega komiteja KPS in izvršnega odbora OF pomaga reševati številna in pereča politična vprašanja. Operativni štab je 23. septembra izdal ukaz o reorganizaciji preokornih odredov in bataljonov v šest novih primorskih brigad. Iz vrst italijanskih protifašistov naj bi se oblikovala udarna tržaška brigada (Brigatta Triestina d'assalto), iz četrtega 1. kraškega bataljona pa narodnoosvobodilna brigada, ki naj bi nosila ime Srečka Kosovela, priljubljenega primorskega pesnika in rodoljuba. Štab je imenoval tudi poveljnike, politične komisarje in njihove namestnike vseh novih brigad.¹⁰

Ti organizacijski in kadrovske ukrepi so bili prepotrebni in komajda še pravočasni. Začetni polet in navdušenje sta začela ob čedalje večjih težavah in nevšečnostih, ki so se kopičile na goriški fronti in v njenem zaledju, počasi toda stalno upadati. Na vseh ravneh poveljevanja je bilo moč opaziti znake utrujenosti in izčrpanosti, vedno bolj sestavljene in težavne naloge pa so že preraščale možnosti obstoječih štabov. Čedalje več je bilo primerov samovolje nižjih funkcionarjev v oblastvenih organih in tudi v odborih OF. Tiha skrb, kakšen bo jutrišnji dan in kaj je treba storiti, se je nehote vsiljevala v zavest ljudi. Enote in poveljstva goriške fronte so začela počasi zgubljati pobudo. Namesto da bi dosledno uporabljale že preizkušeno partizansko taktiko

napadov, bolj zaradi utrujenosti kot iz drugih razlogov, so se začele vedno bolj posluževati neaktivne in šablonske ob r ambe.

V želji, da bi okrepili fronto, so nalogo evakuacije vojaškega materiala iz Vipavske doline prepustili terenskim organizacijam, odvažanje zalog v skrivna skladišča pa je bilo spričo pomanjkljivega nadzora in drugih težav vedno bolj počasno. V nekaterih političnih in oblastvenih organih je bilo že opaziti znake administrativnega načina vođenja vstaje.

Razlogov za reorganizacijo partizanskih čet, od katerih bojne sposobnosti in udarnosti je bil odvisen uspeh osvobodilnega boja v prihodnosti, je bilo torej več kot dovolj. Kosovelova brigada je bila ena od novih brigad slovenske narodnoosvobodilne vojske v Slovenskem primorju, ki naj bi s svojim bojem zagotovile cilje za svobodo borečega se slovenskega naroda na tem izpostavljenem delu naše dežele.

OD KURIRSKE POSTAJE DO 1. KRAŠKEGA BATALJONA

Na Krasu južno od Gorice je bila 8. septembra 1943, ko je vso Primorsko kot blisk preletela vest o kapitulaciji fašistične Italije, le ena partizanska enota, če jo tako lahko imenujemo, in sicer kurirska postaja P-13. Štela je deset partizanov, taborila pa je blizu zaselka Coljave pri Gabrovici.

Ob prvem mraku tega dne je komandir postaje Stanko Kralj-Skala vodil iz taborišča okoli 25 novih prostovoljcev proti dogovorjenemu mestu, javki, ki je bila blizu Hruševice. Tam naj bi jih predal naprej, da jih še isto noč popeljejo dalje proti Pivki. Ko je kolona novincev prispela na kolovozno pot Skopo—Gabrovica, so slišali hrup kamiona, na katerem je neka skupina na vso moč prepevala slovenske narodne pesmi. Komandir je presenečen počakal kamion in ga ustavil. Vprašal je šoferja, ki ga je poznal že prej, saj je večkrat pripeljal iz Trsta ali od drugod partizanom kakšno blago, zakaj prepevajo, ko vendar vedo, da je v Koprivi bataljon fašistične legije črnih srajc. Potniki kamiona so mu razburjeno povedali novico, da je radio sporočil kapitulacijo fašistične Italije. Vest se mu je zdela neverjetna, zato je novince vendarle oddal na javki, nato pa se vrnil v taborišče.

Toda ko je zvedel od domačega župnika, zvestega pripadnika OF, isto novico in ko mu je celo predsednik komenske občine poslal glas, da jim je občinska uprava na voljo, razorožitev karabinjerjev, financarjev in milice pa je stvar partizanov, ki lahko uporabljajo tudi občinski avtobus in druga vozila, so se vsi dvomi razpršili.

Zjutraj 9. septembra je prišlo v taborišče kurirske postaje celo sporočilo komandirja karabinjerske postaje v Dutovljah. da partizani lahko pridejo po njihovo orožje. Borci postaje

so se pravkar pripravljali, da bi krenili v Komen. Ker ležijo Dutovlje blizu Sežane, kjer so bile močne italijanske sile in v katere bližino so že prišli nemški oddelki, so sklenili najprej oditi v Dutovlje, dokler je še čas. Odpeljali so se do Skopega in krenili v vas peš. V vasi so komandir in njegovih 12 karabinjerjev pričakali partizane s steklenicami vina v rokah. Tak sprejem je celo nekoliko presenetil partizane, ki so se borbeno razpoloženi približevali postojanki v pravem vojaškem redu in s puškami pripravljenimi na strel. Našli so še en kamion, nato pa so obkroženi z veselimi vaščani naložili orožje in drugo opremo na vozila. V vas je tedaj prišel tudi član okrožnega komiteja KPS Rudi Kodrič-Branko z nekaj partizani. Karabinjerji so pustili svobodno oditi proti Trstu. Terenski odbor OF je prevzel oblast, brigadir karabinjerske postaje pa se je celo pridružil partizanom.

Popoldne so razorožili karabinjerje tudi v Komnu. Razorožitvi se je uprl le poveljnik. Šele pozno zvečer je kolona vozil, polna različnega vojaškega blaga in s kakimi 60 novimi prostovoljci, krenila iz Komna v Gabrovico, ki je postala nekakšno središče novih kraških partizanskih čet. Tam je komandir karavle sprejel od pokrajinskega vodstva, ki je bilo na Vogrskem pri Gorici, prvo ustno navodilo glede razoroževanja italijanskih enot, zaplembe vojaške imovine ter prevzemanja vojaške in civilne oblasti. Na kurirski postaji naj obdrže le najnujnejše število ljudi, vse prostovoljce pa naj oborožijo in takoj pošljejo na Vogrsko. Ukaz so takoj izpolnili.

Poveljstvo kurirske postaje je nato poslalo iz Gabrovice tri aktivistke v Štanjel z zahtevo, naj tamošnji karabinjerji dovolijo svoboden prehod partizanskemu avtobusu in dvema kamionoma, ki naj bi peljali oborožene prostovoljce ter nekoliko težkih strojnic brenda in fiat. Ob 22. uri so se že vrnile s sporočilom treh karabinjerjev te postajanke, ki so že nekaj časa sodelovali z osvobodilnim gibanjem, naj komandir kurirske postaje čimprej pride v Štanjel. Čeprav se je že približevala polnoč, so bili vsi prebivalci zbrani. Z izjemo nekaterih so karabinjerji takoj in brez ugovaranja predali partizanom orožje.

Na bližnjem hribčku pri Štanjelu je bila italijanska protiletalska opazovalnica. Ko so vojaki te postaje zvedeli, da so partizani v vasi, so pustili svojo opremo in orožje ter jadreno pobegnili. Partizani so naložili na njihov lastni kamion radij-

ske postaje in opremo, po polnoči pa je iz Štanjela že krenila partizanska avtomobilska kolona čez Rihemberk (Branik) in Dornberk na Vogrsko.

Partizane kurirske postaje, utrujene in vznemirjene hkrati po preteklem zagotovo najbolj razburljivem dnevu njihovega življenja, so okoli 3. ure zjutraj 10. septembra prebudili v taborišču rafali lahke brede, ki je bila v zasedi pod Štan jelom nad potjo, ki pel je proti Rihemberku. Stroj ničar v zasedi namreč ni mogel premagati veselja, ko je zagledal kolono praznih vozil, ki se je vračala z Vogrskega. V zrak je izstrelil dolg rafal.

Terenski aktivisti, ki so ves prejšnji dan opazovali fašistično postoj anko črnih srajc v Koprivi, so sporočili, da se ti pripravljajo za odhod. Skupina borcev postaje, ki se je medtem že okrepila, je na tovarnjakih krenila po stranskih poteh in pred Dutovljami presekala pot fašistom, ki so že krenili iz Koprive. Nasproti so jim šla dekleta in jim predala poziv, naj položijo orožje, nakar so fašisti poslali dva svoja predstavnika. Toda na pogajanjih se obe strani ništa sporazumeli. Partizani so zahtevali orožje in opremo ter ponujali svoboden prehod proti Trstu, fašisti pa so zahtevali prehod z orožjem. Poveljnik kurirske postaje je dal postaviti nekaj stroj nie na položaj, ki so odprle ogenj, ko je nasprotna predhodnica prišla na strelno razdaljo. Po kratkem obstreljevanju so fašisti dvignili belo zastavo v znak predaje. Večina razoroženih fašistov je krenila proti Opčinam, drugim, ki so želeli iti proti zahodu v notranjost Italije, pa so dodelili spremstvo, ki jih je popeljal do Soče.¹¹

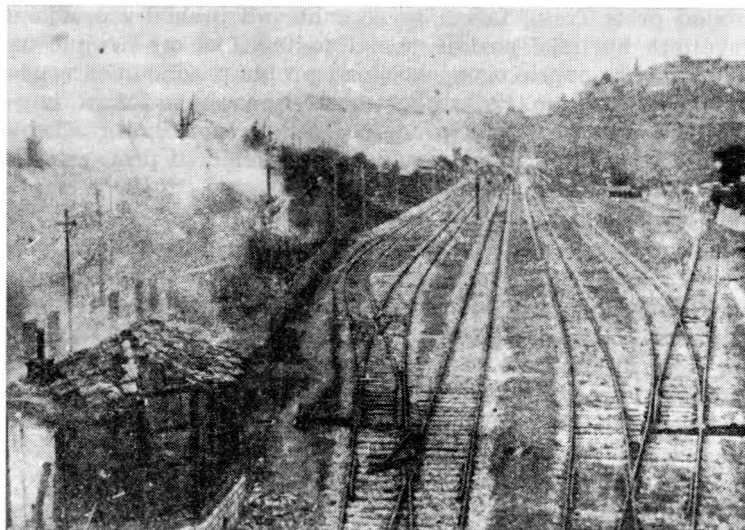
Vsa notranjost Krasa je bila v treh dneh osvobojena. Italijanska fašistična oblast je izginila. Ostali so le spomini na pretrpljeno gorje in na njegove posledice.

Moštvo kurirske postaje P-13 je 11. in 12. septembra obšlo ves Kras in zbiralo orožje, strelivo in drugo vojaško opremo, ki je ostala za italijanskimi četami. Tega ni bilo malo. Hkrati ko so zbirali vojaško opremo in orožje, so v njihove vrste vstopali številni prostovoljci. Med njimi so bili tudi Kraševci, ki so se vračali iz notranjosti Italije, še več pa je bilo političnih zapornikov, vojnih ujetnikov in internirancev iz Istre, Slovenije in iz drugih jugoslovanskih pokrajev, ki so se vračali iz taborišč in zaporov. Večinoma so nadaljevali pot proti vzhodu, nekateri pa so vstopili v partizane kar tu.

Oddelki 71. pehotne nemške divizije se niso omejili le na pasivno zavarovanje železniških prog in na razoroževanje italijanskih enot v naseljih in mestih vzdolž komunikacij. Kmalu so v manjših kolonah in včasih v spremstvu oklopnih vozil poskušali prodirati v notranjost Krasa. Tako je 12. septembra manjša motorizirana kolona iz Trsta prek Nabrežine prodrla do Komna. Pred naseljem so se vojaki ustavili in krenili naprej peš. Pri prvih hišah so naleteli na nepazljivega stražarja Stanka Forčiča in ga ubili. Sredi naselja se je nehote v njihovo bližino pripeljal na motociklu s prikolico tudi aktivist Andrej Štoka z ženo Marijo in Pericovo Radico, ki je bil namenjen v Komen na sestanek okrožnega komiteja za Kras. Prepozno so opazili Nemce. Pokosili so jih rafali brzostrelk.¹²

Ko so drugi člani okrožnega komiteja slišali strele, so se čez dvorišča brez izgub umaknili.¹³

Nemci so kmalu odšli iz Komna, okrožni komite pa je nadaljeval sestanek, na katerem so med drugim tudi sklenili, naj takoj začno prekopavati in rušiti ceste, ki iz nemških

Med 12. in 24. septembrom 1943 so borci kraškega bataljona ob pomoči prebivalcev začasno onemogočili promet na železniški progi Opčine—Rihemberk (zdaj Branik). Na posnetku železniška postaja Stanjel

postojank vodijo na Kras, in graditi na cestah najrazličnejše prepreke.

Ta skiep je bil v skladu s smernicami pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko, ki jih je poslal vsem okrožnim komitejem že v noči na 9. September. Te smernice so poudarjale nalogo temeljitega rušenja cest, da bi preprečili nagle premike in vdore nemških motoriziranih in oklopnih enot.

Še isto noč so vse terenske organizacije ob sodelovanju prebivalstva organizirale gradnjo preprek na številnih poteh. Uporabljali so ročno orodje, kamenje in drevesna debela.

Kmalu je na Kras prispelo tudi navodilo pokrajinskega komiteja o oblikovanju in organizaciji partizanskih čet in bataljonov. Za poveljnike in politične komisarje novih enot je treba začasno imenovati stare in že izkušene partizane, pri čemer je upoštevati tudi komandirje in borce kurirskih postaj. Končno odločitev o imenovanju bo dal štab primorske operativne cone.¹⁴

Ko je razpravljal o teh smernicah in o položaju na svojem področju, je okrožni komite KPS za Kras dne 14. ali 15. septembra sklenil v Škrbini formirati novo enoto pod imenom 1. kraški bataljon. Za komandanta novega bataljona so začasno postavili Andreja Švaro, ki je potem kar sredi Škrbine pod vaško lipo začel zbirati bodoče borce novega bataljona.¹⁵

Okrožni komite je komandantu 1. kraškega bataljona 16. septembra poslal tudi pismo, najverjetneje prvo, v katerem mu sporoča, naj ima bataljon tri čete. Poslali so mu še političnega komisarja Romana Malalana-Stipeta, Franca Rojca-Jurko pa določili, da opravlja dolžnosti namestnika bataljonskega političnega komisarja. Za političnega komisarja 1. čete novega bataljona so poslali Rada Škrka.¹⁶

Pripadnikov kurirske postaje P-13 to pot še niso upoštevali, čeprav je bilo pod njenim poveljstvom 16. septembra že čez 200 novincev in dasi je razvila močno razvejano mobilizacijsko dejavnost po vsem Krasu. Do tega dne je poveljnik 1. kraškega bataljona mogel zbrati komaj 40 novincev.¹⁷

Nepričakovano je 16. septembra iz smeri Pivke čez Štanjel in Kobjeglavo prišla v Tomačevico neka italijanska topniška enota. Verjetno je bila baterija, štela pa je okoli 250 vojakov, podoficirjev in oficirjev. Imela je tudi kakih 150 vprežnih in tovornih konj in mul ter štiri havbice. Zdaj že močna kurirska postaja je s svojimi borci obkolila to kolono in se začela po-

gajati z njenim poveljnikom o predaji. Poveljnik major je povedal, da so se z orožjem prebili mimo nemških posadk pri Postoj ni in da ne misli predati orožja in topov. Prebijali se bodo čez Sočo v Italijo.

Po dolgotrajnih pogajanjih, med katerimi je komandir postaje zahteval, naj se pridružijo partizanskim enotam na goriški fronti in bojujejo proti Nemcem, ali pa oddajo vse orožje, so se končno sporazumeli. Italijani bodo oddali orožje po zapisniku in z uradnimi vojaškimi formalnostmi, le oficirji bodo obdržali jahalne konje in pistole, moštvo pa 15 pušk. Italijanski oficirji in vojaki so se razvrstili z vsem orožjem in topovi ob poti za svečano predajo, partizani pa so najprej strumno defilirali mimo njihovih vrst in jih vojaško pozdravili, nato pa zamenjali Italijane ob topovih. Zdaj so italijanski vojaki na čelu z oficirji korakali mimo partizanskih vrst in jim potem izročili še svoje osebno orožje. Poveljstvo kurirske postaje in terenski odbor OF v Tomačevci sta med to ceremonijo dala zaklati vola in speči kruh. Kmalu so razdelili Italijanom dober obrok hrane.¹⁸

Ko je komandant 1. bataljona v Škrbini zvedel, da je v Tomačevico prišla omenjena italijanska kolona, je ukazal, naj tja kreneta dva kamiona njegovega moštva in avtobus, toda že pri Komnu se je na nesrečo pokvarilo prvo vozilo kolone in zaprlo pot ostalima. Nadaljevali so pot peš in prišli v Tomačevico šele tedaj, ko je bila predaja že končana.¹⁹

Končno sta prišla v Gabrovico sekretar okrožnega komiteja KPS za Kras Avgust Špacapan-Strnad in član komiteja KPS za Kras Avgust Dugolin-Maks. Ko sta se seznanila s položajem, sta izdala smernice, naj se obe mladi eno ti združita. Komandant bataljona je postal Stanko Kralj-Skala, politični komisar Rudi Kodrič-Branko, namestnik komandanta Rado Škrk, namestnik političnega komisarja pa Roman Malalan-Stipe. V kurirski postaji so pustili le 13 do 15 novincev.

Ceprav je kurirska postaja do 16. septembra pošiljala vse novince na Vogrsko, kot se je glasil ukaz štaba primorske operativne cone, je imela v času spojitve še vedno več kot 20C mož. Večina moštva je bila v Gabrovici, 50—60 novincev je bilo v zaselku Mihali pri Škrbini, drugi pa so bili pri Štanjelu. Iz novincev v Gabrovici in Štanjelu so oblikovali štabni vod in dve četi, iz skupine v Škrbini in vasi Mihali pa tretjo četo. Bataljon je že na dan ustanovitve imel tri čete in štabni

vod, kurirska postaja P-13 pa se je z novim moštvom ločila od bataljona.

Sedež štaba novega bataljona je bil v Gabrovici. Stari partizani iz P-13 so povečini postali člani četnih poveljstev. Za komandir ja 1. čete so postavili Žarka Bandlja, politični komisar pa je postal Jože Bolje-Jamnik. Četa je taborila odsej na Tolskem vrhu, kakih 1,5 km od Kobjeglave. Pošiljala je okrepljeno desetino v Štanjel, naj hkrati, ko bo ščitila razporeditev bataljona iz te smeri, tudi zbira novince in se poveže z braniškimi partizani, ki so taborili vzhodno od Kobdilja. Drug oddelek so poslali v vasico Grižnik pod Zajčevcem z nalogo, naj ščiti proti Rihemberku, tretjega pa v Mali dol zavoljo zaščite proti Komnu.

Dolžnost komandir ja 2. čete je prevzel Bolko, več o njem ne verno, političnega komisarja pa Jože Šibelja-Joško. Četa si je uredila taborišče pri Mihalih, 2 km severovzhodno od Škrbine. Njen okrepljen oddelek je zasedel Zelezna vrata in tam postavil zasedo, da bi zavaroval razporeditev proti Dornberku, drugega pa so postavili v zasedo pri Temnici zavoljo zaščite proti Kostanjevici in Opatjem selu. Njen tretji oddelek je imel zasedo pri vasi Klanec, da bi varoval smer proti Brestovici in Jamljam. Imeli so še četrto zavarovalno skupino na Gorjanskem, da bi se zaščitili proti Nabrežini.

Za komandir ja 3. čete so imenovali partizana Zorka, kdo pa je bil politični komisar, doslej ni bilo moč ugotoviti. Postavila si je taborišče pri Col javi, v vas Kosovelje pa je poslala vod, ki je imel nalogo varovati proti Pliskovici, Krajni vasi, Skopem in Koprivi.²⁰

Vse enote bataljona so z živežem preskrbovale bližnje vasi.

Komaj so se čete 1. kraškega bataljona oblikovale, so že morale izpolnjevati številne naloge. Ražen zavarovanja osrednjega oziroma komenskega Krasa pred nenadnimi vdori manjših nemških skupin in kolon ter sprejemanja številnih novincev, izgnancev in drugih ljudi, ki so se vračali iz Italije, je bataljon dobil nalogo, naj v sodelovanju s terenskimi organizacijami in ob pomoči prebivalstva nadaljuje s prekopavanjem cest in postavljanjem preprek na vseh vpadnicah, ki bi mogle služiti sovražniku pri vdorih na Kras.²¹

Glede na potrebe svoje notranje utrditve bi morala četna poveljstva takoj začeti z vojaško in politično vzgojo, toda spričo stvarnih težav, dinamičnega razvoja dogodkov in tudi za-

radi pomanjkanja sposobnih kadrov, vojaške vzgoje skoraj ni bilo, politično delo pa so organizirali le v ožjem obsegu in še to neredno.

2e naslednji dan po organiziranju bataljona, 17. septembra, je prišlo do prve spremembe. Komandir ja 3. čete Zorka je poveljstvo bataljona s kakimi 60 možmi poslalo proti Doberdobi, naj okrepi zaščito baze za sprejem in pošiljanje izgnancev, ki so se vračali iz Italije. Za novega komandirja 3. čete so postavili starega partizana Sergeja Venturinija-Dušana, ki se je vrnil iz internacije.²²

V Dolu na doberdobski planoti je namreč okrožni komite za Kras organiziral kmalu po kapitulaciji Italije sprejemno postajo, ki jo je vodil Jože Škrk. Organizacije italijanskih protifašistov iz mest in vasi na zahodnih obronkih Krasa in ob Soči so v to postajo pošiljale izgnance, ki so se vračali iz Italije, ter prevzemale Italijane, ki so prihajali iz Jugoslavije. Obojim so pomagali, da so mogli varneje hodi ti čez cesto med Gradiško in Tržičem, ki so jo že nadzorovali Nemci. Delo te postaje se je čedalje bolj širilo. Postopno je postala prava prehodna baza. Ker so iz Štivanja, Tržiča in Ronk peljale proti Doberdobi in ob Doberdobskem jezeru številne poti, je bilo treba bazo zaščititi zasedami, večjim skupinam beguncev pa dati tudi oboroženo spremstvo, ki je varovalo prehod kolon prek nevarnih mest.

Kmalu so na kamnitem Krasu skoro vsako dohodno pot ali cesto proti svobodnemu ozemlju zgradili s kupi kamenja in barikadam podobnimi preprekami, saj zgolj s krampi ni bilo mogoče razrušiti trdnih kraških cest. Te slabe prepreke seveda niso ovirale Nemcev v tolikšni meri, da bi jih ne mogla obiti posamična motorna vozila in tu ali tam vdirati v kraške vasi.

Tudi nemška krajevna poveljstva v obmorskem pasu in furlanski ravnici so kmalu poskrbela, da opozorijo svoje pripadnike na nevarnost, ki jim preti na Krasu. Na vseh poteh, ki se ločijo od glavne magistrale Trst—Nabrežina—Štivan—Tržič—Foljan—Gorica so postavili obcestna opozorila, da je odtod dalje »banditsko ozemlje«. Kljub takim opozorilom pa so posamezna vozila in manjše kolone le poskušale prodirati na Kras, nekatere nehote, druge pa namenoma zaradi ogledovanja in tudi ropanja.²³

Nek oklopni avtomobil je 18. septembra neovirano prodril prek vasi Rubije celo do kamnoloma pri Devetakih, kjer so pot, vtesnjeno v sotesko, zagradili z veliko kamenja. Posadka avtomobila je na čelu z oficirjem odšla peš do bližnjega naselja in ukazala kmetom, naj v eni uri odstranijo prepreko, sicer bodo požgali vas. Avtomobil se je vrnil proti Rubijam, prebivalci pa so sporočili političnemu komisarju sprejemne postaje Francu Štoki v Paljkišču, kaj se je zgodilo. Bližnjim vašem so poslali glas, naj se prebivalci oddaljijo, deli 3. čete, ki je prejšnjega dne prišla iz Gabrovice, pa so postavili zasedo nad kamnolomom.

Franc Stoka se spominja nadaljnjih dogodkov takole: »... Pod nami na poti je bilo na kupe kamenja. Od zgoraj je bilo videti, kakor da bi se otroci igrali vojne in delali barikade. Tedaj je pripeljal oklopni avtomobil in se usta vii pred prepreko. Nemci so izstopili iz vozila. Ozirali so se okoli, toda niso nas opazili, kajti skrili smo se še bolj, kot je bilo potrebno. Prišli so še trije kamioni vojaštva, ki so za seboj vlekli topove, in vozilo z znakom rdečega križa, ki je tudi bilo polno vojakov. Od Opatjega sela se je čulo streljanje. Verjetno so mladi borci kje preskušali orožje, saj so v teh dneh streljali povsod.

To streljanje nas je nekoliko zmedlo, ker smo nameravali Nemce presenetiti, še bolj pa je vznemirilo vojake pod nami. Ukazal sem mitraljezcu, visokemu in krepkemu mladeniču, naj najprej strelja v gume koles in v motor ter šele po tem v sovražnika. Po prvem rafalu strojnice so vsi odprli ogenj kot obsedeni. Padlo je tudi nekaj ročnih bomb. Na cesti pod nami je nastala velika zmeda. Streljali smo hitro, kolikor smo mogli. Videi sem, kako je nekaj vojakov na čelu z oficirjem bežalo proti gozdičku pri Sv. Martinu, druga večja skupina pa se je umaknila v bližnjo staro avstrijsko kaverno.

Vzel sem kakih deset borcev, obšel griček in že smo bili pred kaverno. Pozvali smo jih, naj se predajo. Odgovorili so z ognjem. Ko pa smo kaverno zasuli z ročnimi bombami, so začeli prihajati iz nje z dvignjenimi rokami. Bilo jih je kakih 20. Ukazali smo jim, naj odpnejo topove in jih samotež porivajo do Opatjega sela.

Na bojišču je obležalo okoli 40 mrtvih. Pobrali smo orožje, strelivo in drugo opremo, vozila pa zažgali. Tako smo se zopet razporedili na položajih, pričakujoč nemško intervencijo, de-

kleta pa so nam na položaje prinesla polne košare hrane in pi-jace. Tedaj se je pripetila nesreča. Nekemu štirinajstletnemu pobiču, ki je prišel z dekleti, se je nehote sprožila puška, krogla pa se je odbila od kamna in ranila našega puško-mitraljezca v roko. Prebila mu je veno nad zapestjem. Naša obramba brez strojnice ne bi bila uspešna. Zbrali smo se in v koloni z ranjencem krenili po hribu. Komaj smo se premaknili nekaj sto metrov od naših položaj ev, že so začele od Doberdoba padati granate tankovskih topov po naših prejšnjih položajih, baraka pa, ki nam je služila tudi kot zaklon, je bila s točnim zadetkom porušena do tal. Ali je bil naš premik slučajno pravočasen, ali so morda slabo streljali na našo kolono, ne vem, toda umaknili smo se brez žrtev. Kmalu so pridrveli do mesta napada nemški tanki. Pobrali so trupla in se vrnili.

Topove smo potem dobro skrili in zamaskirali pri vasi Lipa. Čez dobro leto so jih topničarji IX. korpusa odpeljali v Trnovski gozd, da bi popolnili svojo artilerijo.«²⁴

To je bila najverjetneje prva uspešna akcija mladih partizanov svobodoljubnega Krasa po kapitulaciji fašistične Italije. Vlila jim je novega zaupanja v njihovo moč.

Dva dni pozneje, 20. septembra v prvih popoldanskih urah je prišla iz Opčin čez Dutovlje, Štanjel in Kobjeglavo druga manjša kolona, sesta vijena iz oklopnega avtomobila in štirih kamionov vojske. Pri zaseki pred Tomačevico se je morala ustaviti, kakih 30 vojakov pa je krenilo v vas peš. Prebivalci, ki so pravočasno zvedeli za ta vdor, so se večinoma umaknili iz vasi. Ostali so le starci in žene. Vojaki so pregledali vas in pri vrnitvi naleteli na Jožeta Jakomina, doma s Štanjela, in ga vzeli s seboj.

Medtem je štab 1. kraškega bataljona že ukazal preplah. Nemška vozila so se pri cestni prepreki obrnila in krenila proti Kobjeglavi, nato pa proti Gabrovici. Borci bataljona, ki so bili na položajih pred vasjo, so odprli ogenj iz pušk. Vojaki so poskakali z vozil, se takoj razvili v strelce in krenili proti položajem, streljajoč med premikanjem strelske vrste tako drzno in resno, kot da so le na navadni vojaški vaji. Večino neizkušenih novincev, ki jim je bil ta spopad prvi boj, je smelost nemških vojakov tako presenetila in preplašila, da so se začeli umikati. Nemci so ubili Jožeta Jakomina, nato pa se pod zaščito oklopnega avtomobila vrnili čez Kobjeglavo in Štanjel na Opčine.²⁵

Ko je 1. četa zvedela za omenjeno kolono, je zasedla položaje na južnem robu gozda na Tolstem vrhu. Bila je le 3 km oddaljena od bojišča. Če bi bila bolj samoiniciativna in bi napadla Nemce v hrbet, bi se morebiti njihov izlet na Kras končal s porazom.

V tem boju je imel bataljon svoje prve in zelo hude izgube. Padlo je 11 borcev, nekaj pa je bilo ranjenih.*

Internirance so zvečer po kurirjih poslali naprej proti stari jugoslovanski meji.²⁶

Število borcev v četah je hitro naraščalo. Prva in 3. četa sta 21. septembra šteli približno po 150, 2. četa pri Škrbini pa čez 250 borcev. Okrožni komite za Kras je sklenil izločiti 2. četo s 100 borci in jo poslati v že omenjeno sprejemno postajo, ki naj bi postala nov nabrežinski bataljon. Za komandanta so določili Jožeta Škrka-Vodnika, za političnega komisarja pa Franca Štoko. Bataljon je dobil nalogo skrbeti za zaščito izgnancev, hkrati pa mobilizirati v vaseh ob vznožju Krasa od Trsta čez Tržič do Zagrada in preprečevati vdore manjših nemških enot na Kras.²⁷

Ko sta pozno popoldne 24. septembra prispela z avtomobilom v Gabrovico komandant in politični komisar bodoče Kosovelove brigade Ivan Turšič-Iztok in Vlado Bračič-Mirko, je 1. kraški bataljon zopet imel tri čete, ker so po odhodu borcev v nabrežinski bataljon oblikovali novo 2. četo. V vsaki četi je bilo 150 do 200 borcev in bork. Spričo velikega števila borcev so nekateri že začeli govoriti, da so čete postale bataljoni, čeprav še ni bilo takšne odredbe višjega štaba.

Njihova notranja organizacija še ni bila vzpostavljena in urejena. Primanjkovalo je sposobnega kadra. To je bila prava ljudska vojska, vojska vstaje na Krasu, ki ražen oborožitve in nepopisne navdušenosti, vztrajnosti in volje za nadaljevanje boja še ni imela ničesar drugega. Od kakih 500 borcev bataljona je vstopilo v partizane pred 8. septembrom le okoli 20, od teh pa so bili prej le redki na nekem poveljniškem mestu. Pretežna večina tudi ni bila nikoli prej v kakšni vojski in še ni imela osnovnega vojaškega znanja in bojnih izkušenj. Celo

*** Padli so Mirko Godnič, doma iz Komna, Janez Ukmar, dva neznana brata iz Dutovelj in že omenjeni karabinjerski brigadir iz Dutovelj, ki je po predaji orožja ostal med kraškimi partizani. O drugih ni podatkov.**

tišti, ki so se vrnili iz italijanske vojske, jih niso imeli, saj so povečini služili v posebnih delovnih četah brez orožja.

S prehrano je bilo vedno več težav. Število borcev je naraščalo, poveljstva pa niso imela ne sredstev, ne izkušenj, da bi premagovala čedalje večje potrebe. Hrano so pripravljale v bližnjih vaseh pridne, skromne in požrtvovalne gospodinje kraških kmetij in jo prinašale v loncih in košarah v taborišča. Vsaka in vse skupaj so storile vse, kar so mogle in znale, da bi u tesile lako to mož in mladeničev novega bataljona. Še bolj težavno je bilo na brezvodnem Krasu zagotoviti najpotrebnejšo količino pitne vode. Veliko borcev je imelo slaba in izrabljena oblačila ter že izlizane čevlje, nekateri pa so bili brez šotorskih kril in volnenih odev, brez čutaric in vojaških porcij.

Štab brigade Srečka Kosovela, ki naj bi se na Krasu oblikovala po ukazu operativnega štaba za zahodno Slovenijo, so sestavljali že omenjeni komandant Ivan Turšič-Iztok, prej komandant južnoprimskega odreda na goriški fronti, in politični komisar Vlado Bračič-Mirko, prej politični komisar rabske brigade, ter namestnik komandanta Stanko Kralj-Skala, prej komandant 1. kraškega bataljona, in namestnik političnega komisarja Rudi Kodrič-Branko, dotlej politični komisar istega bataljona in član okrožnega komiteja KPS za Kras.²⁸

Na svojem prvem sestanku, ki se je nadaljeval pozno v noč, je štab brigade sklenil, da se bodo dotedanje čete preimenoval v bataljone, in postavil komandante in politične komisarje novih enot. Najštevilnejša 3. četa pri Coljavi, ki je imela 200 borcev in bork, je postala 1. bataljon, prejšnji komandir čete Sergej Venturini-Dušan pa njegov komandant. Za političnega komisarja so določili nekdanjega namestnika političnega komisarja bataljona Romana Malalana-Stipeta. Druga četa, ki je bila s svojimi 170 možmi pri Škrbini, je sestavljala 2. bataljon. Dolžnost komandanta in političnega komisarja sta prevzela Darko Derenda-Tine in Jaša Prodanović, ki sta prišla iz taborišča v Italiji. Prva četa pri Kobjeglavi, ki je štela kakih 150 mož, se je preimenovala v 3. bataljon, njen komandir in politični komisar Žarko Bandelj in Jože Bolje-Jamnik pa sta postala komandant in politični komisar bataljona. Podatkov o namestnikih ni mogoče najti, kajti ta organizacija spriču hitro se menjajoče situacije ni dolgo trajala.

Vsak bataljon naj bi moštvo razporedil v tri čete, vsa podrobna kadrovska vprašanja pa naj bi štab brigade reševal naslednjega dne na sestanku z bataljonskimi poveljstvi.²⁹

Zjutraj 25. septembra 1943 so se pri štabu brigade v Gabrovici zbrali novi poveljniki in komisarji bataljonov. Med drugim so se tudi dogovorili, naj bataljoni krenejo v naslednji noči v Kosovelje, kjer bo dopoldne proslava, ki naj bi obeležila na svečan način ustanovitev brigade, vsi njeni pripadniki pa bi položili tudi prisego.³⁰

Toda že okoli 9. ure dopoldne so prispele prve, še nedoločene vesti o prodiranju nemških enot v zahodni del Krasa. Štab brigade v Gabrovici še ni vedel, kakšne sovražne sile prodirajo in v katerih smereh. Komandant brigade je najprej poslal brigadnega obveščevalca s patruljo, naj ugotovi, kaj je resnica, in nadaljeval sestanek. Okoli 11. ure je bilo že jasno, da se je začela večja sovražna ofenziva. Takoj so prekinili sestanek. Nova bataljonska poveljstva so krenila v svoje enote. Glede na nejasen položaj jim je komandant brigade dal še poslednje nasvete in ukaze, ki bi jih lahko strnili v naslednje: izogniti se spopadam s premočnim sovražnikom, če je le mogoče, in se prebiti v njegovo zaledje; ne dovoliti, da bi se bataljoni razkropili, in paziti, da ne bo prišlo do nepotrebnih žrtev. Udeleženca tega sestanka Vlado Bračič in Darko Derenda se spominjata, da je komandant Iztok pri slovesu vzkliknil: »Dobro se držite! Kosovelova mora biti prva v Trstu!«³¹

Ti dogodki pa so hkrati pomenili, da so minili burni dnevi vstaje in osvobojenega ozemlja na Krasu, Kraševci in komaj rojena Kosovelova brigada pa so se morali spoprijeti skoraj goloroki z najsodobnejšo bojno tehniko druge svetovne vojne in četami številnih SS enot nacistične Nemčije.

SEPTEMBRSKA SOVRAŽN1KOVA OFENZIVA

Dasi je bila še slabo organizirana in ji je prim an j kovalo sposobnih kadrov in včasih tudi akcijske odločnosti, je ljudska osvobodilna vojska Slovenskega primorja povzročal'a sovražniku hude skrbi in udarce zahvaljujoč visoki bojni zavesti, navdušenosti, iniciativi in iznajdljivosti borcev, ki so bili tesno združeni s svojim ljudstvom. Njene vrste je prevzemala požrtvovalnost in pripravljenost prav vseh, mladih in starih, že izkušenih borcev in tudi novincev.

Nemška 71. pehotna divizija, ki je zasedla, kot smo že omenili, še pred kapitulacijo Italije najvažnejše komunikacije, objekte in mesta v Julijski krajini, med katerimi imata tržaško pristanišče in postojnska vrata prav gotovo največji strateški pomen, ni mogla preprečiti širjenja vstaje. Spričo splošnega vojaškega in političnega položaja, ki je nastal' po kapitulaciji Italije, so se morali ukvarjati z vprašanjem vsitaje v Julijski krajini in v Ljubljanski pokrajini najvišji organi nacistične Nemčije, nemško vrhovno poveljstvo, Hitlerjev glavni stan in on osebno, ki so mu vsak dan poročali o položaju. Nemški pehotni 71. diviziji so pošiljali v okrepitev najprej posamične čete in bataljone, nato pa tudi polke. Glede na kronično pomanjkanje sii so jih zbirali z vseh strani, v Avstriji, matični Nemčiji in v zahodnih zasedenih deželah. Toda tudi te okrepitve niso mogle zavarovati spremembe nevamega stanja niti na goriški fronti, še manj pa na Notranjskem in Dolenjskem, kjer so slovenske divizije vedno resneje ogrožale železniško progo Postojna—Ljubljana—Zagreb in tudi Ljubljano.³²

Neugoden razvoj položaja v Slovenskem primorju so z zaskrbljenostjo spremljali tudi drugi nacistični voditelji. Göbbels je v svojem dnevniku 22. septembra zapisal: »Slovenci so sedaj v vellkem odporu in so se skoraj vsi pridružili par-

tizanom. Trenutno nimamo dovolj policijskih sii, da bi obvladali nevarno gibanje.«³⁸

V Hitlerjevem glavnem stanu je končno dozorela misel, da bo nujno potrebno pripraviti večjo ofenzivo. Dne 19. septembra 1943 je izdal generalfeldmaršalu Rommelu telegrafski ukaz za ofenzivo. Istega dne, 22. septembra, ko so partizani napadli Gorico, je ponovil svoj ukaz, da mora »slovensko komunistično gibanje v Istri* uničiti z brezobzimo trdoto. Tište, ki bi se upirali, je treba, ne glede na to ali so Slovenci ali Italijani, takoj postrel'iti. Osnova in moč sii morata biti tolikšna, da bo dosežen velik uspeh in da bo večji del angažiranih sii kmalu na razpolago za druge naloge. Slovensko prebivalstvo potem ne sme več pomeniti nobene nevarnosti.«³⁴

Prva faza nemške ofenzive naj bi trajala 4—5 dni in zajela prostor vzhodno od Soče do Sv. Lucije (zdaj Most na Soči), južno od reke Idrijce do Idrije in zahodno od črte Idrija—Logatec—Planina—Postojna—Razdrto—Sežana—Trst. Posebej so napadalci želeli z nenadnim udarcem najprej zavzeti rudnik živega srebra v Idriji, ki je bil na drugem mestu glede obsega proizvodnje v Evropi. Ko bi nemške čete z zapomo crto, ki bi tekla od Sv. Lucije, po dolini Idrijce, prek Idrije, Hotedršice, Planine, Postojne in do Razdrtega preprečil'e izmikanje partizanskih čet proti Dolomitom in Notranjski, naj bi glavne sile prodirale z zahoda v notranjost osvobojenega ozemlja, ga presekale na več odsekov* in nato postopno uničevale razbite in obkoljene partizanske enote. Ta faza ofenzive je zajemala torej ves Kras, Vipavsko dolino, Nanos s Hrušico, Tmovski gozd s Kanomljo in Banjško planoto.

Za ofenzivo so Nemci uporabili vse razpoložljive čete okrepi jene 71. pehotne, polk 24. tankovske divizije in močne oddelke 44. grenadirske divizije Hoch- und Deutschmeister s prištavnimi enotami ter tankovskim polkom 1. SS tankovske divizije Leibstandarte Adolf Hitler. Po 22. septembru je prispela v Istro še 162. turkestanska divizija. Podertati moramo, da so bile omenjene enote med najboljšimi nemškimi divizijami, ki so bile tako popolnjene in opremljene, da so jih

* Kot Istro so Nemci pojmovali ražen prave Istre še Ljubljansko pokrajino, Slovensko primorje, Slovensko Benečijo in Goriška Brda ter celo del Furlanije (prip. avtorja).

mogli vsak hip uporabiti v prvi bojni črti. Vodstvo vseh angažiranih sii so zaupali štabu 2. SS tankovskega korpusa.*

Deli 901. tankovskega grenadirskega polka 71. divizije so 23. septembra krenili iz Planine ter prek Kalc in Hotedršice prodrli v Godovič. Ker je bila cesta med Godovičem in Idrijo na več mestih porušena, se je sovražna kolona obmila na Ve-harše. Za nekaj deset tanki je vozilo okoli 30 kamicmov peho-te. Čez Kovačev rovt je kolona dosegla vas Gore nad Idrijo. Po krajšem spopadu z zasedami idrijskega odreda je čez Raz-potje prodrla v trg. Sledečega dne se je del nemških sii sku-šal prebiti iz Godoviča do Črnega vrha, toda čete logaškega bataljona so jih napadle in prisilile k umiku.³⁵

Dne 24. septembra je bil obroč okoli navedenega ozemlja že sklenjen, 3. brigada Ivana Gradnika, ki je prejšnjega dne prišla z: Notranjske, pa se je že zapletla v hude boje. Uspelo ji je preprečiti sovražni vdor v Vipavsko dolino z vzhoda.³⁶

Na goriški fronti pa so sovražnikove čete 25. septembra 1943 kremil'e v splošni napad, ki je sledil močni topniški pri-pravi. Tudi z izhodnih položajev pri Sosljanu je začel zgodaj zjutraj prodirati proti Komnu in Rihemberku 1. SS tankovski grenadirski polk.³⁷

Ko je ob zori ta polk prodril do lahko oboroženih zased nabrežinskega bataljona, razporejenih na obronkih Krasa od Mavhinj proti zahodu čez Doberdob do Sv. Martina, njegovo premikanje pa je spremljalo škripanje številnih tankovskih gosenic in oglušujoč hrup motorjev oklopnih vozil, borci teh zased niso mogli storiti ničesar drugega, kot umakniti se v notranjost Krasa. Večina nabrežinskega bataljona je odstu-pala proti Fajtjemu hribu severno od Kostanjevice, kamor so se izmikali s položajev južno od Mima tudi deli italijanskega bataljona in bataljona intemirancev.³⁸

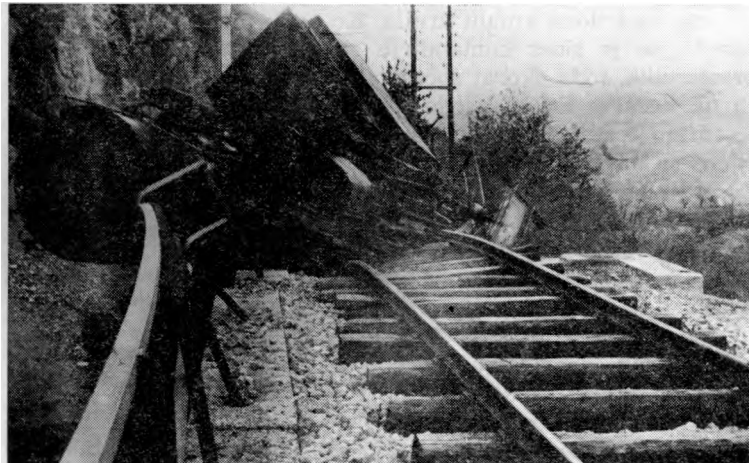
Glavna kolona 1. SS tankovskega grenadirskega polka je okoli poldne prodrla v Komen, en njen del pa je odtod krenil proti Rihemberku. Spričo porušenega mostu pri Starem gradu se je ta kolona mogla spustiti v Vipavsko dolino šele drugega dne zjutraj, ko si je popravila cestišče. Druga kolona se je od-cepil'a proti Škrbini in je čez Zelezna vrata prodrla v Domberk

*** Po presoji Toneta Ferenc je v prvi in drugi fazi ofenzive sodelovalo več kot 50.000 mož, ki so imeli okoli 150 tankov ter 25 jurišnih in 90 protitankovskih topov. (T. Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 380.)**

še isti večer, ko je odstranila prepreke. Na ta način so se že prvega dne ofenzive znašli v obroču deli nabrežinskega in italijanskega bataljona ter bataljona intemirancev. Tudi 2. bataljon je bil nad Škrbino pri naselju Mihali odsekan od glavni-
ne Kosovelove brigade.

Stab brigade, ki je kot smo že omenili, ob 11. uri dopoldne prekinil sestanek s štabi bataljonov in jih poslal na svoja mesta, je izdal ukaz, naj vso opremo in material evakuirajo iz Gabrovice, prištabne enote in 1. bataljon pa naj se pripravi za premik.³⁹

Do okrožnega komiteja KPS v Lipo so prispele prve vesti o prodiranju nemških oklopnih sil na zahodni Kras med 8. in 9. uro. Nemški tanki so do tedaj že dosegli Mavhinje in Brestovico ter so zaradi odstranjevanja cestnih preprek le počasi napredovali proti vasi Gorjansko. Da bi zadržali to prodiranje, je en član komiteja odhitel čez Ivanji grad mobilizirati čim več ljudi, da bi postavili prepreke še na cesti Gorjansko—Komen, po možnosti pa tudi južno in zahodno od Gorjanskega. Drugi član komiteja je odšel v tabor 2. bataljona pri Mihalih, naj mu dežurni dodeli 30 prostovoljcev za zaščito ljudi, ki bodo postavljali prepreke na cestah pri Gorjanskem.

Na porušeni železniški nadvoz severno oci Štanjela so partizani kraškega bataljona pognali še lokomotivo

Dežurni 2. bataljona Evgen Ravbar-Miro je s kakimi tridesetimi prostovoljci res krenil okoli 11. ure po bližnjicah prek Rubije in čez dobro uro prispel južno od vasi Sveto, ki so jo že evakuirali. Naprej ni bilo mogoče, kajti čelo nemške tankovske kolone s številnimi kamioni in drugimi vozili je bilo že v Komnu. Ukrepi so bili prepozni. Komandir prostovoljske skupine je sklenil, da se bo umaknil čez Ivanj i grad, nato pa krenil čez Trstelj v taborišče.

V borovem gozdičku zahodno od Ivanjega grada je skupina naletela na terenske aktiviste, ki so nosili iz vasi različno vojaško opremo in italijanske uniforme. Nekateri slabo oblečeni borci so seveda izkoristili priložnost in se preoblekli. Tedaj so opazili, da gre po poti, ki pelje iz Ivanjega grada, manjša nemška kolona, osebni avto in nekaj motorisitov. Terenski aktivisti, dobri poznavalci razmer, so takoj ugotovili, da se bodo zagotovo vrnili, ker so bile na vseh poteh močne ovire iz grmad kamenja. Takoj so se dogovorili, da jih počakajo v zasedi, nihče pa ne sme začeti streljati, dokler ne bo tega storil komandir. Na skrajnem desnem krilu zasede v smeri proti Ivanjem gradu sta se zavoljo gostega grmičevja in slabe vidljivosti dva borca premaknila nekoliko vstran in zasedla manjšo globel kakih 5 m od poti, ki je bila z obeh strani ograjena z zidom iz kamenja, tako značilnim za Kras. Res se je nemška kolona kmalu vrnila. Ko se je pripeljala do sredine zasede, se je sicer komandirju skupine zataknila italijanska brzostrelka, toda skoraj sočasno sta na limuzino streljala borca na desnem krilu zasede. Avtomobil je zadel z levim kolesom ob cestni zid in obstal. Tedaj so tudi drugi borci odprli ogenj še na motoriste, ki so izkoristili zid ob poti za zaklon. Začelo se je obojestransko obstreljevanje, ki ga je zaključilo nekaj ročnih bomb. Ražen šoferja je padel en nemški oficir, drugi pa so pobegnili, noseč s seboj enega ranjenega. Kot pripovedujejo priče tega spopada, so v oficirski torbici ubitega nemškega kapetana našli tudi vojaški zemljevid, na katerem je bilo vrisanih veliko puščic in drugih znakov, ki jih nihče od prisotnih ni znal razbrati. Našli so tudi spiske s podatki mnogih terenskih aktivistov bližnjih vasi.

Sklenili so skriti motocikle v bližnjih gozdičih, limuzino pa zažgati. Ker se je v daljavi že čulo škripanje nemških tankov, ki so se iz Ivanjega grada približevali kraju napada, so se morali hitro umakniti. V gozdu, ki jih je varno sprejel v

svoje okrilje, so se zbrali in krenili proti severu, obšli Sveto z zahoda ter se približali cesti Komen—Škrbina.

Na cestišču so že stali nernški tanki, oddaljeni drug od drugega kakih 200 metrov. Borci so pričakali mrak in neopaženo smuknili med dva tankoma čez cesto. Med nemškimi vozili so se morali posamično prebijati tudi čez cesto med vasema Škrbina in Rubije. Skupina je končno pozno zvečer prišla v taborišče pri Mihalih v svoj bataljon, vendar nekoliko zmanjšana, ker se je nekaj borcev med potjo zgubilo.⁴⁰

Stalno zasedo 2. bataljona, po številu 20 borcev, ki je ibila ponavadi na položaju v bližini Temnice, je okoli 9. ure član komiteja poslal čez Vojščico, naj pri vasici Klancu zadrži nemško prodiranje iz Brestovice na Gorjansko. Zaseda je prišla do teh položajev, ko se je po cesti že premikal a nemška kolona. Obstreljevati takšno kolono s pehotnim orožjem bi bilo brez pomena, toda komandir je zasedo vendarle zadržal na tem položaju, da bi počakala kak bolj primeren cilj. V prvih popoldanskih urah, ko je šio mimo že več manjših kolon, sta se končno pripeljala osebni avtomobil in odprt kamion, poln nemških vojakov. Zaseda je izkoristila priložnost in odprla močan ogenj. Potniški avtomobil je takoj prerešetan zdrvel s poti, vojaki pa so začeli skakati na zemljo s še premikajočega se kamiona. Kazalo je, da so krogle zadele voznika, kajti vozilo je zdrvelo nenadzorovano s ceste in se s precejšnjo hitrostjo zaletelo v bližnjo grmado kamenja.

Kakih deset borcev zasede je skočilo iz zaklonov, zasulo še presenečene nemške vojake z ročnimi bombami in priteklo do potniškega avtomobila. V njem so našli trupli voznika in nemškega višjega oficirja. Pobrli so orožje in nekaj manjših kovčkov in aktovko. Ko so se vrnili na položaj, se je zaseda, ki je medtem obstreljevala ostanek posadke kamiona, morala umakniti proti severu, ker je na kraj spopada že prihajala sovražnikova pomoč. Tudi ta se je zvečer zmuznila med nemškimi tanki na poti med Škrbino in Šibeljami ter prišla v taborišče pri Mihalih. Tudi zdaj se je nekaj borcev med umikom izgubilo.⁴¹

Najmanj sreče je imela zaseda 2. bataljona na Zeleznih vratih. Pri kapelici, kjer so že prej zgradili iz kamenja barikadno prepreko, je bilo 12—15 borcev s težko strojnico bredo, usmerjeno proti Dornberku. Okoli 13. ure, ko so brezskrbno počivali, ne da bi vedeli, kaj se dogaja po Krasu, je eden iz-

med njih le opazil, da se od Škrbine proti zasedi bližajo nemški tanki. Presenečena zaseda se je panično razpršila. Nekateri so krenili v dolino proti Dornberku, večina pa je šla proti Vouzenjaku.* Ko so bili že kakih 150 m od poti, se je borec Anglež z imenom John, ki je prišel v partizane iz nekega ujetniškega taborišča v Italiji, vrnil po bredu, si jo nadel na hrbet s podstavkom vred, v roko pa vzel še zabojček streliva. Ko se je že poblževal gozdnemu robu, ga je opazil nemški oklopni avtomobil in začel nanj sitreljati. Toda John je hladnokrvno izrabil ugoden zaklon in odgovoril z ognjem brede po nemških vojakih, ki so si ogledovali cestno prepreko. V tem so pripeljali tudi tanki. Šel'e ko je priletela na položaj tankovska granata, se je s skupino umaknil na Veliki Vouzenjak in pozno popoldne prišel na Mihale.**

Prvi dan ofenzive se je tako za 2. bataljon Kosovelove brigade oziroma prejšnjo 2. četo 1. kraškega bataljona uspešno končal. Padla sta dva oficirja, nekaj podoficirjev in vojakovpa so ubili ali ranili. Poškodovali so dva avtomobila, tri motocikle in kamion ter zaplenili nekaj orožja, sitreliva in vojaške opreme.

Ko je bil blizu Gabrovice in Coljave okoli 14. ure štab brigade s prištabnimi enotami in 1. bataljonom že pripravljen za premik, sta Rado in Stipe, bivša namestnika komandanta in političnega komisarja 1. kraškega bataljona, sedla na motocikl in se odpeljala proti Komnu, da bi zbrala natančnejše podatke o sovražniku. To ogledovanje se je končalo žal tragično. Oba hrabra borca sta bila neprevidna. Kak kilometer in pol pred Komnom je njuno vozilo pripeljalo v sovražno zasedo. Oba sta padla, ne da bi se mogla braniti.⁴²

Ker so sovražnikove sile do večera že dosegle čnto Gornjansko—Komen—Rihembark in odrezale 2. bataljon, je štab brigade sklenil, naj se 3. bataljon ponoči premakne čez Avber in Kazlje na gornji Kras, odkoder naj bi odšel okoliščinam

* Imena so po vojaškem zemljevidu, domačini pa te vrhove imenujejo Veliki in Mali Volčjak (prip. avtorja).

** Hrabri Anglež John je še po septembrski ofenzivi ostal v 3. bataljonu. Oktobra 1943 je v Kosovelovo brigado prišlo še nekaj angleških vojakov, bivših vojnih ujetnikov. Šele v sredini marca 1944 so odšli po partizanskih zvezah proti Dalmaciji, da bi jih od tam prepeljali v južno Italijo. Žal, drugih podatkov o tem hladnokrvnem in pogumnem borcu ter dobrem tovarišu ni bilo mogoče najti (prip. avtorja).

ustrezno na Saječce ali Nanos, 1. bataljon pa naj bi ob prvem mraku šel v borov gozd nad Velikim dolom, ki ga domačini imenujejo Pliskavski bori, štab brigade in pirištabni oddelki pa v Veliki dol. Po nacrtu štaba brigade naj bi se vse enote 26. septembra čez dan pritajile, če pa bi že prišlo do boja, naj bi sie bile na teh položajih do noči, nato pa se prebile v sovražnikovo zal'edje v zahodni smeri.⁴³

Ob mraku je 1. bataljon začel svoj pohod iz Coljave čez cesto Komen—Krajna vas in se zbral v Pliskovih borih. Na koti 219 proti Pliskovici in proti Brjam pri naselju Tublje so postavili zasedi. Tudi štab brigade s prištabnimi oddelki je krenil iz Gabrovice za 1. bataljonom. Komaj je njegova kolona šla čez cesto Komen—Krajna vas, so opazili, da se proti slednji premika iz smeri Komna kolona sovražnikovih vozil, ki je bila verjetno iz sestave 1. SS tankovskega grenadirskega polka. Partizani so po izpričanih spominih borcev izstrelili na to kolono nekaj rafalov, ki da so sovražnika vznemirili, da je odgovoril z ognjem strojnic in izstrelil nekaj topovskih granat. Ob poti Komen—Krajna vas so se že razporejevala sovražna bojna in druga vozila. Sovražnik je zapiral obroč okoli 1. bataljona in štaba brigade Srečka Kosovela.

Tretji bataljon, ki je bil v taborišču na Tolstem vrhu nad Kobjeglavo, 25. septembra ni prišel v stik s sovražnikom. Ko je med 13. in 14. uro iz Komna prodirajočča sovražnikova kolona kakih 100 tankov, oklopnih avtomobilov in kamionov doseгла pri vasi Grižnik porušeni most na cesti Komen—Ribemberk in bila prisiljena, da se ustavi do naslednjega jutra, se je bataljonska zaseda ob njem brez boja umaknila na Zajčevca in mirovala do mraka. Ob mraku je 3. bataljon začel zbirati zasede z Zajčevca, proti Štanjelu in Koprivi. Zbral jih je šele okoli polnoči, nato pa je njegova kolona končno po dežju le krenila prek Kobjeglave na Hruševico in šele okoli 4. ure zjutraj šla čez železniško progo Kopriva—Štanjel. Ko se je čelo bataljonske kolone približalo cesti Kopriva—Štanjel, so na njej že opazili premik nepregledne kolone nemških motornih vozil. To so bili oddelki 71. nemške pehotne divizije, ki so se razporejali po zaporni črti Sežana—Štanjel—Ajdoščina, medtem ko so se druge njene sile pripravljale, da bodo česale teren od železniške proge Sežana—Divača—Št. Peter (Pivka)—Postojna proti severu in zahodu. Partizanski bataljon se je po prvih strelah razpršil na več skupin.⁴⁴

Dežurni 2. bataljona je pri Mihalih mogel zbrati okrog polnoči le okoli 130 boreev, ker se jih je kakih 50 med umikanjem zased že zgubilo. Bataljon se je razdelil v dve skupini. Prva skupina, glavnina bataljona, naj bi se do jutra premaknila v Vrtovin na severni strani Vipavske doline, druga skupina kakih 50 boreev pa naj bi pod poveljstvom Evgena Ravbarja-Mira ostala na Krasu, da bi delovala v sovražnikovem zaledju. V prvi skupini so bili v glavnem borci, ki so prišli iz italijanskih taborišč in bili doma iz raznih krajev Jugoslavije, bilo pa je še nekaj Rusov, Angležev in italijanskih delavcev iz Furlanije in Tržiča. Največ jih je prvič slišalo za ime Vrtovin in niso niti vedeli, kje je ta vas.

Mirova skupina je odšl'a najprej 1—1,5 km proti vzhodu in si uredila obrambne položaje na višinah Šumke ter na koti 533 in trigonometri 518, sredi borovega gozda.

Druga skupina, v kateri je bilo okoli 80 mož, je pod vodstvom komandanta in političnoga komisarja bataljona šla po kolovozu proti severu čez sedlo in se nato začela spuščati po blatnih in slabo prehodnih stezah proti Vipavski dolini. Trda tema in hud dež sta ovirala premik na take poti še nenavajenih partizanov. Spričo močno razritega in sipolzkega zemljišča, po katerem so hodili, se je kolona ves čas trgala, dasi so se poveljniki trudili, da bi vzdrževali zvezo in pospešili premik. Ko je 26. septembra nastopila zora, je kolona prispela komaj v bližino Cvetroža nad Rihemberkom in se ustavila ob vinogradih, ki so se šilbili pod težo zrelega grozdja.

Kolona je med več kot štiri ure trajajočo hojo prešla komaj 4—5 km. Od prebivalcev, ki so se umikali iz Rihemberka, so borci zvedeli, da je nemška motorizirana kolona ob zori prišla v Rihemberk in da se je razporedil'a vzdolž poti proti Dornberku. S tem je bila koloni nadaljnja pot zaprta.

Domačini, med katerimi je bilo tudi nekaj terenskih aktivistov in partizanov, ki so se prejšnjega dne in ponoči umaknili z goriške fronte, so soglasno trdili, da bi pomenilo nadaljevanje premika bataljona in poskus prebijanja čez dol'ino Braniče pravi samomor. Pretežne večine boreev ni zanimal razgovor z domačini. Razpršili so se po vinogradih in tesili svojo lakoto z grozdom in figami. Mnogi sploh niso znali slovensko. Zaupali so svojemu komandantu in političnemu komisarju, ki sta vodila bataljon. Niti slutili niso, v kakšni nevarnosti so. Pol ure oddiha še ni minilo, ko so opazili, da se iz

doline po kolovozu približuje kolona v različnih uniformah. Šele ko je prišla na razdaljo kakih 200 m, so opazili, da večina nosi čelade. Bili so Nemci. Tedaj so se civilisti in partizani brez besed pognali v hrib ter zginjali v terasastih vinogradih in z grmovjem obraslih grapah. Z višin, kjer so se videli kostanji in je bilo nekaj travnatih jas, pa so začeli svojo pesem nemški mitraljezi. Dumdumke so s svojo dvojno eksplozijo med neizkušene partizane vnašale še večjo zmedo. Mnogi niso vedeli, kam naj gredo. Nad njimi so s hribčkov v smeri Pedrovega tolkli sovražnikovi mitraljezi, pod njimi pa se jim je približevalo več kolon. Začel se je pravi ples smrti, bataljon pa je kot vojaška enota prenehal obstajati. Ostali so le posamezniki in skupine borcev, ki so se morale boriti za svoj obstoj in življenje.

Neka takšna skupina se je umikala po stezi skozi grapo, ki je bila obrasla z gostim grmovjem, in prišla na; manjšo ravan. Ob njenem robu so rasli stari žlahtni kostanji. V skupini sta bila ražen Slovencev in Srbov itudi nek Žid iz Sarajeva in Italijan, delavec iz Tržiča in član KPI. Opazili so, da se jim po stezi približuje manjša nemška kolona kakih 20 vojakov. Hitro so se dogovorili in plegli bočno glede na stezo na planoti, da bi pričakali vsaj prvih 5—6 nemških vojakov, odprli na njih ogenj ter vrgli nekaj ročnih bomb, v splošni zmedi, ki bi napadu sledila, pa bi se hitro umaknili po pobočju proti zahodu. Prvi je sitopil na ravan visok razvit esesovec. Ko je spustil svojo strojnico na tla, si je snel čelado in brisal znojno čelo. Za njim so prihajali tudi drugi. Prvi streli so zadeli nekaj sovražnikovih vojakov, drugi pa so se presenečeni vrgli čez rob v grapo. Skupina je zagnala za njim še nekaj ročnih bomb, nato pa je hitro izkoristila pridobljen čas za umik. Pod širokimi krošnjami kostanjev se je spustila v skoraj neprehodno globačo, ki je bila močno porasla s trnjevo akacijo in robidnicami. Ker bi bilo nekoristno sleherno brezciljno beganje, je sklenila ostati v tem skrivališču, pripravljena hkrati prodati svoja življenja čim dražje.

Ko je napočil'a noč, so se na grebenu med Krasom in Vipavsko dolino že začele zbirati večje skupine razhajkancev, ki so iskale izhod in medsebojno zvezo, ko pa so naletele pri svojih premikih na sovražnikove zasede, so se spet umikale v skrivališča.

Podobno usodo so doživljale tudi druge skupine razbite glavnine 2. bataljona, ki so prebijale negotove ure v skrivališčih in iskanju vamega izhoda iz obroča. V prvih jutranjih urah 26. septembra je neka nemška kolona napadla pri Velikem dolu tudi štab brigade in prištabne enote. Prišla je iz Pliskovice. Štab brigade se zato ni mogel¹ umikati proti severu, kjer so bili položaji 1. bataljona, temveč je krenil proti jugu, k Zekancu, kot se pravi temu predelu po domače. Ko se je kolona štaba brigade približala vrhovoma Kosten in Jarovce, se je znašla med dvema sovražnikovima strelskima vrstama, ki sta preiskovali zemljišče ob ostrih poveljih svojih starešin. Partizani, ki jih je ščitilo nizko grmičevje, so se potuhnili na pobočju in počakali, da je zgornja strelska vrsta šla mimo njih. Tedaj so se hitro premaknili na že preiskano zemljišče in se tako izogmili srečanju s strel'sko vrsto, ki je šla po pobočju in zaostajala za zgornjo. Ta okoliščina je štabno kolono rešila neizbežnega spopada s sovražnikom, ki je bil v hudi premoči.

Mnogo hujša je bila usoda 1. bataljona. Proti Velikemu dolu je namreč prodrla od vasi Brje še ena kolona. Bataljonska zaseda, ki je bila na položaj ih pri Tubljah, je nanjo odprla ogemj, jo zadržala za kratek čas, nato pa se je umaknila na bataljonske položaje nad Velikim dolom. Bataljon je zlahka odbil manjše sovražnikove napadalne skupine, ki so se približale položajem, toda temu je sledilo hudo topniško in minometno obstreljevanje bataljonske obrambe, ki je trajalo okoli pol ure. Nato so Nemci prešli v napad, ki ga je bataljon hrabro vzdržal. Napadalci so se umaknili za streljaj, nato pa znova začeli pritiskati. Tudi ta pritisk je bataljon vzdržal do poldneva, čeprav je imel že precejšnje izgube.*

Okoli poldne je sovražnikov napad ponehal za kratek čas, nato pa so položaje obkoljenega bataljona znovič obsuli z močnim koncentričnim ognjem topov in minometov, potem pa napadli s peh oto. Že izčrpani borci bataljona niso mogli vzdržati tega napada, saj je sovražnik imel večkratno premoč. Bataljon se je začel prebijati iz obroča po sikupinah. Večina se je uspešno prebila. Umikali so se v razne smeri, največ pa

*** Priče pripovedujejo, da je v tem boju do 12. ure padlo okoli 15 borcev in bilo prav toliko ranjenih. Padle in ranjene so skrili v vrtače in zazidali v kupe kamenja, ker jih spričo obkolitve niso mogli nikamor evakuirati.**

proti položajem, kjer je bil štab brigade, ki se je že izognil sovražnikovemu obroču.

Za te brigadne oddelke se je 26. septembra ofenziva končala. Naslednje štiri dni so ob pomoči zelo prizadevnih domačinov Saleža, Kaludrovice, Zgonika in Malega Repna preživel mimo.

Tretji bataljon, ki je prišel 26. septembra zjutraj s Tolstega vrha pri Kobjeglavi v bližino poti Dutovlje—Štanjel, ko se je po njej premikala sovražnikova motorizirana kolona, se je spričo te nevarnosti hitro vrnil čez železniško progo. Toda tedaj so bataljonsko kolono opazile opazovalne in strojnične sovražnikove točke, ki so bile razporejene po vseh višinah vzdolž poti. Ko so padli prvi sovražnikovi rafali, je bataljonsko poveljstvo zgubilo nadzor nad mladimi in neizkušenimi borci, ki so se v manjših skupinah in posamično razipršli na vse strani. Skupine in posamezniki, ki so bili doma v bližnjih vaseh, so se skušali čimprej približati svojim domačijam. Mnogim je to uspelo, bilo pa je tudi precej žrtev. Bataljona ni bilo več.

Številne skupine nabrežinskega bataljona, ki so se pred sovražnikom umikale z Doberdobske pianote in s Sv. Martina, so se v isti noči med 25. in 26. septembrom zatele na Fajtji hrib in na bližnje višine, ki se raztezajo odtod proti vzhodu. Pravzaprav so vse vrhove od Šumke pri Mihalih, kjer se je ponoči utrdil del 2. bataljona Kosovelove brigade pod vodstvom Evgena Ravbarja-Mira, pa do Fajtjega hriba na zahodu zasedle številne skupine najrazličnejših enot. Starejši partizani so skoraj povsod prevzeli pobudo in poskušali skupaj s terenskimi aktivisti reševati vprašanje preskrbe s hrano in vodo ter organizirati obrambo. Požrtvovalnost teh danes neznanih partizanov, zlasti glede skrbi za ranjence ter bolne in izčrpane internirance, ki so po dolgem trpljenju v taboriščih in zaporih vstopili v partizane na Primorskem, je bila zares hvalevredna. Če dodamo še ito, da so te skupine sestavljali večinoma ljudje iz raznih dežel' Jugoslavije, iz Istre, Trsta, Tržiča in Furlanije, ki niso poznali teh krajev in tudi ne jezika, šele potem moramo razumeti, v kako hudem in tragičnem položaju so se znašli in kako dragocena jim je bila pomoč požrtvovalnih in nesebičnih partizanov domačinov ter prebivalcev Krasa in Vipavske doline.

Na številnih vrhovih so ponoči organizirali krožno obrambo, postavili na dohodnih poteh zasede in straže, da bi se lahko naslednjega dne obdržali na položajih. To je mnogim posameznikom vrnilo izgubljeno samozavest ter vero vase in v svoj boj kljub strahoviti premoči sovražnika, ki so jo prejšnjega dne čutili na svoji koži. Številni rovi in napol porušene, s travo obrasle, že med prvo svetovno vojno zgrajene utrdbe so jim dajale relativno dobro zaščito in možnost učinkovitoga odpora.

Okrepljeni 1. SS tankovski grenadirski polk, ki je s svojimi okrepitvami prav gotovo štel več kot 4000 mož, je 25. septembra zasedel ves dolnji Kras do črte Opčine—Dutovlje—Štanjel, kjer so enote 71. pehotne divizije držale zaporne položaje. Notranjost Krasa so razdelili na odseke, ki so jih omejili z razporejenimi tanki, oklopnimi avtomobili in drugimi vozili po cestah, 26. septembra pa je njihova pehota začela sistematično »čistiti« odsek za odsekom. To so končali 29. septembra.⁴⁵

Ražen že navedenih dogodkov pri Velikem dolu 26. septembra, ki jih povzemamo po spominih udeležencev, je nemogoče prikazati usodo drugih skupin, ki so se utrdile na vrhovih grebena med kraško pianoto in Vipavsko dolino. Kot se spominjajo mnogi oči videi, so na nekaterih mestih bili na grebenu hudi spopadi in srčiti boji, vendar so se spričo velike premoči sovražnika te skupine kmalu razbile na manjše in se potem začele skrivati po kavemah in drugih skrivališčih po bregovih in grapah, ki se spuščajo proti Vipavi. Nekatere takšne skupine je Nemcem v naslednjih dneh uspelo odkriti, uničiti ali pa zajeti.

Navzlic tem dejstvom pa podrobni podatki govore, da v septembrski ofenzivi izgube vendarle niso bile tolikšne, da bi bile zaskrbljujoče. To je treba pripisati zlasti res junaški in skrajni požrtvovalnosti celotnega prebivalstva Krasa in Vipavske doline. Dasi je samo preživljalo nezaslišano gorje in strah ter imelo tudi žrtve, mnoge kmetije pa so bile požgane in uničene, ljudstvo ni odbijalo pomoči posameznim razpršenim partizanom, zlasti pa ranjencem. V težavnih dneh so ljudje marsikje, posebno pa mladina, postavljali svoje življenje na kocko, da bi pomagali zgubljanim borcem najti vamo skrivališče, dokler ne mine najhujše. Ponoči so jim prinašali vode in hrane ter jih obveščali o položaju v najbližji okolici.

Takšnih junaških dejanj prebivalstva je bilo sto in sto. Takšno je bil'o tudi dejanje dveh mladink iz Cvetroža, ki so ga pet mesecev pozneje požgali do tal. Ko je zgodaj zjutraj 26. septembra nemška motorizirana kolona iz Komna prišla v Rihemberk in se razporedila vzdolž ceste proti Domiberku, je sovražnikova pehota v skupinah po 20—25 mož začela preiskovati grape in grebene. Ko so se nad Cvetrožem spopadli z oddelki 2. bataljona, ki se je razbil na manjše skupine, so Nemci začeli stikati po skoraj vsakem grmu ali jarku ter jih reševati s svojimi rafali. Preiskovanje in stalno streljanje se je nadaljevalo do prvih popoldanskih ur, ko se je precej kolon že začelo vračati k svojim vozilom na cesti. Prebivalci Cvetroža so s strahom gledali premike sovražnikovih vojakov in njihovo početje. Ko so se kolone že vmile, sta dve mladinki v želji, da bi čimprej pomagali skritim partizanom, napolnili košarici s hrano in pijačo ter krenili v hrib. Toda ni jima še ugpelo priti čez progo, ko sta srečali zapoznelo kolono 25 Nemcev. Na vprašanje, kaj nosita, sta odgovorili, da neseta kosilo svoji materi, ki je v vinogradu. Nemški oficir je hotel ugotoviti, ali je to resnica. Ukazal jima je, naj gresta naprej, kolona pa jima je sledila. Mati obeh deklet je s svojega dvorišča videla, kaj se dogaja. Kljub svoji priletnosti je po bližnjicah tekla v vinograd in tja prišla pred Nemci. Našli so jo že s polno košaro grozdja.

Partizanske borke, ki so bile na goriški fronti, so najbližji domačini sprejeli v svojo hišo, jih preoblekli, orožje in uniforme skrili ter jih do konca ofenzive obdržali kot svoje.⁴⁸

V dneh ofenzive so borci sklenili številna prijateljstva z dobrimi in predobrim! prebivalci Krasa in Vipavske doline. Mnoga prijateljstva so trajala vso vojno in še pozneje, toda vsem so ostali globoki in nepozabni spomini na te res sijajne ljudi, na gostoljubno, ponosno in zavedno ljudstvo Slovenskega primorja.

Posledice ofenzive

Prva faza sovražnikove ofenzive, ki je zajela Kras, Vipavsko dolino, Banjško planoto, Trnovski gozd oziroma področje med Sočo, Idrijo in železniško progo Ljubljana—Trst, se končala 30. septembra 1943. Enote 2. SS tankovskega korpusa so se premaknile proti Brkinom in Istri, da bi nadaljevali drugi del ofenzive.

V svojem poročilu nadrejenemu poveljstvu je štab 2. SS tankovskega korpusa glede izida ofenzive ugotavljal, da ni popolnoma uspela, ker so se partizanske enote izogibal'e odločilnim spopadom in da se je spričo premajhnih lastnih sii uspelo števil'nim partizanskim četam izmuzniti iz obroča. Porobilo ne navaja lastnih izgub, za partizansko stran pa trdi, da je imela 1446 padlih, od tega 157 bivših italijanskih vojakov, in 3038 ujetih, med njimi 12 Italijanov, 5 Angležev, 5 žensk in 1 agenta.⁴⁷ Čeprav so iti podatki očitno pretirani, zelo zgovorno kažejo na surovo in okrutno ravnanje nemških SS čet proti partizanom in prebivalstvu. Bilo je več primerov pravih pokoljev, kot npr. na poti proti Čavnu 26. in 27. septembra in na Stjaku, kjer so zaklali 13 ujetih partizanov Gradnikove brigade.⁴⁸

Civiliste, ki so jih med ofenzivo našli izvan njihovega domovanja, so šteli za partizane in so jih brez slehemega preverjanja pobili na kraju samem. Na enak način so ravnali z ujetimi ranjenci. Mnoge so najprej mučili, potern pa poftolkli. Na takšne ugotovitve nas navaja tudi dejstvo, da navedeno poročilo ne omenja niti enega ujetega partizanskoga ranjenca. Redke so' vasi, v katerih niso požgali več kot eno hišo, v okolici Gorice, na primer v vaseh Miren, Renče, Bukovica in drugih ter na Krasu, kot v Malem dolu, Lukovici in Tomačevici pa so požgali večino naselja, vaščane pa postreljali ali internirali. Ponekod, kot v Opatjem selu, Dol'u-Otlici in drugod, so zažigali hiše hkrati z domačimi prebivalci.⁴⁹

Ofenziva je na Spodnjem Krasu trajala vključno do 28. septembra, na Zgomjem pa do konca meseca. Okrepljeni 1. SS tankovski grenadirski polk in oddelki 71. pehotne divizije so potem odšli proti Brkinom in Istri. Za njimi sta ostali grozljiva puščobnost in praznina. Mnogo družin je zgubilb /po enega ali celo dva svoja člana, ne glede na to ali so bili partizani ali ne. Prebivalstvo je seveda bilo strahovito prestrašeno. Strah in groza sta zamenjala prejšnji zanos in navdušenje »prve svobode«, toda ne za dolgo, kaj ti volja za dosego svobode je bila močnejša z vsaikim dnem.

Hkrati z razvojem ofenzivne de javnosti okupatorskih čet so tekale tudi priprave za organizacijo okupacijske oblasti. Dne 29. septembra je začela veljati uredba o ustanovitvi operacijske cone Jadransko primorje, ki je obsegala videmsko, goriško, tržaško in reško pokrajino ter italijansko zasedeno

Med nemško septembrsko ofenzivo požgane domačije Malega dola pri Tomačevici

ozemlje Jugoslavije, tako imenovano Ljubljansko pokrajino in pet hrvaških okrajev, ki so jih bili maja 1941 priključili k reški pokrajini. Za vrhovnega komisarja operacijske cone je Hitler postavil koroškega gaulajterja dr. Friedricha Rainerja. Himmler pa za šefa policije zloglasnega SS gruppenführerja Odila Globocnika. Poveljnik vojaških enot je postal general Ludwig Kiibler. Sedež cone je bil v Trstu.⁵⁰

Operativna cona Jadransko primorje je imela ražen upravljanja svojega območja in izkoriščanja gospodarskih zmogljivosti za potrebe nacistične Nemčije osnovno nalogo preprečevati in uničevati osvobodilno gibanje. Ko je še trajala ofenziva, je štab cone začel dovažati najrazličnejše enote za zavarovanje železniškega prometa in za oblikovanje novih postojank v notranjosti teh pokrajin. Na Krasu je nastala postojanka kakih 300 mož v Komnu, ki so jo sestavljali pripadniki vojaških enot nove fašistične Mussolinijeve sociable republike, v Stanjelu pa je ostalo okoli 60 karabinjerjev. Tudi v Vipavski dolini so nastale nove postojanke, v Vipavi in Ajdovščini nekoliko močnejši, v Rihemberku in Prvačini pa slabotnejši. Njihove posadke so takoj začele nadzorovati prebivalstvo in svojo okolico.

Ostanki komaj oblikovanih kraških baital'jonov, ki naj bi se organizirali v brigado Srečka Kosovela, in nabrežinskega bataljona ter braniške čete, ta je bila pred napadom v bližini Kobdilja in ni o njej nobenih podatkov, so bili ob koncu ofenzive raztreseni v manjših skupinah po vsem Krasu. Posameznim oddelkom in skupinam teh enot se je že med ofenzivo uspelo prebiti čez Vipavsko dolino v Trnovski gozd, večinoma pa so našle svoja skrivališča na severnih pobočjih Krasa.

Največja skupina je bila vsekakor že omenjena skupina

1. bataljona, ki jo je vodil štab brigade in ki se je po boju pri Velikem dolu prebila proti Trstu na Žekanc in se tako izognila novim bojem s premočnim sovražnikom.

Zdaj, ko se je ofenziva končala, so se štabu Koso velo ve brigade zastavile težavne in odgovorne naloge. Potrebno je bilo čimprej zbrati raztresene skupine in znova oblikovati enote, seveda v še bolj zapletenih in hujših okoliščinah. Štab brigade je moral svoje delo začeti spočetka.

OD USTANOVITVE DO PRVE PREUREDITVE

Zbiranje jedra brigade in obnovitev bataljonov

Štab brigade na Zekancu je že med ofenzivo pažljivo sledil sovražnikovim premikom. Komaj so nemški oddelki končali 27. septembra čiščenje zahodnega dela Krasa in so se premaknili proti vzhodu do črte Opčine—Dutovlje—Štanjel—Šmarje, že sta komandanti in politični komisar brigade s svojima namestnikoma krenila s skupino borcev proti Štanjelu, da bi našla posamezne skupine in začela, zbirati dele 3. bataljona. Ker sta imela slabega vodiča, so vso deževno noč hodili sko-raj v krogu, zjutraj 28. septembra pa so se znašli v trikotniku, ki ga sestavljajo ceste Dutovlje—Skopo—Krajna vas —Dutovlje. Prehodili so kakih 8 km zračne črte. Šli so proti vasi Skopo, kjer je za las manjkalo, da nišo padli Nemcem v roke. Po grmičevju so hoteli obiti vas z zahodne strani, ftoda tudi tam so nateteli na nemške motorizirane čete, ki so se pripravljale za odhod. Končno so se med presledki nemških vozil prebili proti Zekancu na cesti Krajna vas—Dutovlje in tako jim je uspelo vmiti se v taborišče brez nezgod.⁵¹

Ko se je 28. septembra sovražnik končno umaknil s Spodnjega Krasa vzhodno od črte Dutovlje—Štanjel, je na tem področju ostala le sovražnikova postojanka v Komnu. Ofenziva je bila končana. Ze isto popoldne se je štab brigade z ostankom 1. bataljona premaknil v Veliki dol¹. Bataljon se je nastanil v starem taborišču v njegovi blizini, štab brigade in štabni vod pa sta šla v Pliskovico.

Trenutki prvega srečanja s prebivalci Pliskovice so bili mučni in tegobni. Med ofenzivo so nemški vojaki pobili v vasi sedem ljudi, na vaškem travniku v blizini naselja štiri, s seboj pa so odpeljali še okoli deset prebivalcev.⁵²

Vaščane sta strah in obup popolnoma prevzela. Štab brigade so prosili, naj se ne nastani v vasi, ker so jim Nemci zagrozili, da bodo vas požgali in vse prebivalce pobili, če bodo našli v njej le enega »bandita«.⁵³

Štab brigade se je v hiši starih in zanesljivih aktivistov, po domače Šucovih, prvič po ofenzivi sestel, da bi pretresel položaj, sprejel ustrezne sklepe in razdelil naloge.

Delo je bilo treba začeti znova in iz osnov v mnogo težjih in zapletenih razmerah, saj so bile čete in bataljoni razbiti in so imeli precejšnje izgube, prebivalstvo pa je bilo šokirano in preplašeno spričo brutalnosti in divjaštva okupatorske soldateske. Vodstva terenskih organizacij so se številčno zmanjšala. Tudi revolucionarnost in navdušenje širokih množic sta zelo upadla. Toda na drugi strani se je ohranilo jedro, borbeni del ljudstva. Tudi pretežna večina mladih partizanov je ohranila svoj stari borbeni duh in optimizem, svojo vero v pravilnost svoje poti in v končno zmago. Lahko bi rekli, da so ljudje nagnosko čutili, da se pirav v tej grobi demonstraciji sile razodeva okupatorjeva slabost. Ozemlje, ki so ga osvojili z najmodernejšim orožjem, so prepustili v nadzor pripadnikom bivših in premaganih italijanskih fašističnih legij in vaimostnih organov, ki so bili v očeh ljudstva že popolnoma diskreditirani. Prav ta dvojnost, nepojmljiva brutalnost in demonstracija moči nemških oboroženih sil ter hkratno izročanje večine osvojenega ozemlja v roke bivšim fašistom, ki so jih dobro poznali iz časov vladavine italijanskega fašizma in od katerih so nekateri še pred dvema tednoma ponižno prosili, naj jim oprostijo njihove zločine, je v kraškem ljudstvu, ki je znalo ohraniti svoje dostojanstvo tudi v času zmagoslavja, zbujalo prav nasprotno od tistega, kar je nemško poveljstvo želelo doseči.

Štab Kosovelove brigade si je zastavil nalogo znova oblikovati brigado, vzpostaviti čimprej njeno vojaško organizacijo od desetine navzgor, na poveljniška mesta od desetairja do komandanta bataljona brez omahovanja postavili partizane, ki so med ofenzivo pokazali svoje moralne in vojaške vrednosti in vrline, uvesti čvrsto vojaško disciplino in red, proti kršilcem strogo ukrepati ne glede na položaj in funkcijo, v vseh enotah pa organizirati redno vojaško strokovno vzgojo in ideološko politično delo. Hkrati je tudi vodstvo partijske organizacije razpravljalo o teh vprašanjih ter med drugim sklenilo,

naj organizacije bolj pogumno siprejemajo v članstvo KPS borbene dobre partizane, ki so se izkazali v ofenzivi.⁵⁴

Na podlagi sprejetih sklepov so si v ožjem štabu razdelili naloge in določili, kje naj se zglasijo in zbirajo priпадniki posameznih bataljonov, za 1. bataljon na javki v Velikem dolu, taborišče pa naj ima kilometer severovzhodno od te vasi, za 2. bataljon na javki v Škrbini, taborišče pa 1,5 km severovzhodno, 3. bataljonu pa so javko določili v Kobjeglavi, mesto tabora pa na Tolstem vrhu. Za javko štaba brigade so določili vas Kosovelje.

Brigada se je zbrala pravzaprav zelo hitro. Borci in skupine niso čakale, da bi jih kdo iskal, ali klical, temveč so same pozvedovale, kako bi dobile zvezo s svojo matično enoto, ali pa so se pridružile najbližji. Tako je Andrej Renar-Drežek 20. septembra zjutiraj izgubil zvezo z glavnino 3. bataljona sevemo od Koprive in se potem tri dni skrival po okoliškem terenu, 29. novembra pa je že našel 1. bataljon pri Velikem dolu.⁵⁵

Tudi politični komisar nabrežinskega bataljona se je s skupino svojih borcev 29. septembra prikliučil 1. bataljonu Kosovelove brigade, v 2. bataljon pri Škrbini pa je prišla tudi precejšnja skupina borcev bivšega bataljona intemirancev, ki je bil pred ofenzivo pri Mirnu. V 3. bataljon pri Kobjeglavi je prispel s skupino kakih 30 mož Anton Sibel'ja-Stjenka, ki je s svojim bataljon om bil hud boj v obroču na Sv. Marku pri Gorici 25. in 26. septembra, nato pa se umaknil na Oševljek.

Ze ti primeri osvetljujejo vročično dejavnost in dinamiko, ki je označevala tedanji čas po ofenzivi. Še bolj slikovito opisuje to razgibano delo Franc Štoka, ki je s svojo skupino 29. septembra prišel v Veliki dol:

»V taborišču je vladala prava mobilizacijska vročica, starešine in kurirji so tekali na vse strani. Zlasti se živo spominjani prve noči. K naši skupini je pristopil Sergej Venturini-Dušan. Iskal je prostovoljce za stražo. Opazil sem, da gleda vame. Verjetno je menil, ta človek srednjih let bo pravi, kajti dotlej se nisva poznala. Ponos mi ni dovoljeval, da bi se izogibal dolžnostim, zato sem se prostovoljno javil za stražarja. Postavili so me pred vrata velikega senika z nalogo, naj vsakogar pustim v senik, iz njega pa le s posebnim dovoljenjem. Kmalu so začeli prihajati novinci in razhajkanci iz bližnje in daljne okolice, ki so jih zbirali od povsod. Za zbirališče so

zvedele tudi ženske in dekleta. S košarami in torbami, polnimi raznih dobrot, so hotele k svojim. Pustil sem jih. Ostale so z njimi vso noč. Name, stražarja, pa so pozabili vsi, tišči v seniku in tišči, ki so me postavili na stražo.«⁵⁶

Do 1. oktobra se je zbralo jedro bataljonov in osnovni kadrovski sestav. Zdaj je obnovitveno delo potekalo hitreje in uspešnejše. Znova je štab brigade postavil komandante in politične komisarje bataljonov, določil njihove namestnike pa so odložili. Za komandanta 1. bataljona so postavili Stanka Mahneta, ki je pravkar prišel iz oficirske šole glavnega štaba NOV in PO Slovenije, za političnega komisarja pa prejšnjega komandanta Sergeja a Venturinja-Dušana. Komandant 2. bataljona je ostal Darko Derenda-Tine, za političnega komisarja pa so določili starega člana KP Jugoslavije in studenta beograjske univerze Jašo Prodanovića, ki se je vrnil iz Italije, kjer je bil kot rezervni podporočnik bivše jugoslovanske vojske v ujetništvu. V 3. bataljonu so postavili za komandanta Antona Šibeljo-Stjenko, politkomisarsko dolžnost pa je še naprej opravljal Jože Bolje-Jamnik.

Štab brigade se je ponovno neposredno povezal z okrožnim komitejem KPS za Kras, v brigado pa je prišel te dni tudi predstavnik pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko primorje Rudi Mahnič-Brkinc, kasnejši politični komisar goriške divizije, ki je žal kmalu padel v novembrski sovražni ofenzivi v Benečiji. Na ta način je bila vzpostavljena zveza tudi z operativnim štabom za zahodno Slovenijo, ki se je seznanil s položajem po ofenzivi, trenutnim stanjem brigade in načrti njenega štaba.⁵⁷

Tudi terenske organizacije so obnovile delo. Okrožni komite KPS za Kras je pregledal delo partijskih celic, ki so kritično raspravljale o dogodkih med ofenzivo in si postavile nalogo obnavljanja intenzivnega političnega in organizacijskega dela odborov OF in drugih množičnih organizacij.

Bataljoni brigade so začeli patrolirati po vsem Krasu. Patrolje so imele važne naloge. Ne le, da so pokazale prisotnost partizanskih enot in s tem zaničale sovražno propagando o uničenju partizanskih čet, temveč so hkrati nadzirale brigadno operativno območje, morebitne premike sovražnikovih enot in v sodelovanju s terenskimi aktivisti obveščale in zbirale posamezne partizane in skupine. Zbirale so orožje, strelivo in drugo vojaško opremo, nekatere pa so imele posebne naloge.

Uničevale in preganjale so domače izdajalce, ki so se bili ob kapitulaciji Italije zatekli v bližnja mesta pod okrilje okupatorja, med ofenzivo pa so se vrnili v svoj kraj, češ saj je osvobodilno gibanje razbito in partizani uničeni.

Ko je bila tako ustvarjena osnovna brigadna organizacija, so vsa poveljstva enot začela mobilizirati vse za vojsko sposobne moške. Pretežna večina se je mobilizaciji odzvala že na prvi poziv ali obvestilo predstavnika odbora OF ali partizanske patrulje, smatrajoč to kot nekaj naravnega. Vendar je bilo tudi nekaj takšnih, ki so se mobilizaciji izogibali z najrazličnejšimi izgovori, najpogosteje z nujnostjo del na polju in v vinogradih, zaradi bolezni in podobno. Vsekakor je treba ugotoviti, da je veliko primerov bilo opravičljivih. Številne družine res niso imele delovne sile, da bi opravile trgaitev grozdja, ki je bila na višku. Včasih in ponekod so celo partizani pomagali pri trgatvi.⁵⁸

Skratka, bili so potrebni maksimalni napor in treba je bilo angažirati vse dejavnike, zlasti politične. Zato soi v začetni fazi mobilizacije uporabljali predvsem moč prepričevanj a in političnega dela ter se izogibali kakršnegakoli prisiljevanja. Prav tak način je rodil številne pozitivne rezultate, saj je krepitevi bataljonov in stopnjevanju vojaški dejavnosti kmalu sledila okrepitev in aktivizacija terenskih organizacij in močna razširitev njihovega vpliva. Seveda moramo ugotoviti, da se proces krepitev osvobodilnega gibanja po ofenzivi ni razvil al enakomerno po vsem Krasu, saj se je ponekod čutila dejavnost sovražne propagande in domačih reakcionarnih elementov, zlasti v naseljih, ki so bila pod neposredno kontrolo okupatorskih čet.

Toda laže je bilo zbrati moštvo brigade, kot pa oblikovati čete in bataljone tako, da bi bili sposobni za boj v okoliščinah neposredne bližine sovražnika in stalne nevarnosti pred njegovo dejavnostjo. Zlasti je primanjkovalo sposobnih kadrov in ni bilo primerne organizacije, ki bi zagotovila neprekinjeno preskrbo z živežem in obleko.

Člani bataljonskih poveljstev in štab brigade so se neumorno trudili, da bi sproti reševali številne probleme in težave. Pri tem je bil zares neutrudljiv komandant Ivan Turšič-Iztok. Z izredno energijo in lahkoto se je loteval reševanja najtežjih in najbolj zapletenih nalog in vprašanj. S svojo vedrino in optimizmom, enostavnostjo in neposrednostjo, ob

hkratni odločnosti je na vse podrejene zelo močno vplival. Bil je pravi poveljnik revolucionarne osvobodilne vojske. Ni minilo niti teden dni, že ni bilo skoraj nobenega pripadnika brigade, ki ga ne bi poznal. Neutrudljivo je obiskoval čete in jim pomagal reševati težave. Znal je svoje podrejene spodbujati v samostojnosti, na napore in dejavnost ne le s svojo prepričljivostjo, temveč tudi s svojim osebnim primerom.

V prvem tednu po končani sovražni ofenzivi, do okoli 6. oktobra so bili doseženi že pomembni uspehi v postavljanju temeljev novih brigadnih enot. Brigada je štela zdaj že kakih 500 mož in v njej se je že čutila organiziranost enot, politične in vojaške vzgoje.

Program političnega dela je obsegal bistvena vprašanja tedanjega političnega položaja v svetu in doma, torej o boju proti nacistični Nemčiji in o deležu jugoslovanskih narodov v boju proti fašizmu. Zlasti so veliko razgovorov posvetili vprašanjem domače politike. Na političnih urah so razpravljali o temeljnih točkah Osvobodilne fronte slovenskega naroda in o pomenu narodnoosvobodilnega boja primorskih Slovencev. Močan poudarek je imelo tudi vprašanje nujnosti razvijanja dobrih odnosov z Italijani in sodelovanja z njihovim protifašističnim odporiškim gibanjem. Na ozemlju Slovenskega primorja živijo in bodo živeli pripadniki obeh narodnosti, zato morajo biti složni.

Borci so tišče dni zelo pazljivo spremljali razlage (političnih komisarjev, posebno če so jih znali povedati na zanimiv način. To zanimanje in pazljivost sta bila razumljiva, saj se je mnogim novim borcem odprlo okno v široki svet, v vprašanja, ki jih niso poznali. Ko se je začel razgovor, vprašanjem ni bilo ne konca ne kraja. Včasih so bila tudi manj pomembna, toda če je bil vodja razgovora dovolj spreten, ga je razširil na nova področja, o katerih se je govorilo še po končani uri med posamezniki in po skupinah. Borci so kazali pravo žejo po obrazložitvi vsega novega in neznanega.

Od političnih komisarjev se borci zlasti spominjajo političnega komisarja 2. bataljona Jaše Prodanovića, okoli katerega so se pozno v noč zbirali, ne glede na enoto, ki so ji pripadali. Znal je na številna vprašanja odgovoriti tako zanimivo in pripovedovati o boju revolucionarjev pred vojno tako slikovito, da je mnogim zbudil ponos, da so nadaljevalci naporov tedanjih borcev za pravice delovnih ljudi.

Drugo pomembno področje je bila vojaška vzgoja. Izvajali so jo po navodilih komandanta brigade v dopoldanskih urah. Obsegala je urjenje z orožjem. Po kosilu je bila ponavadi politična ura, po njej pa spet borbene vaje. Seveda je bila kakovost vojaške vzgoje odvisna od strokovne sposobnosti starešine, ki jo je vodil, teh pa je bilo v (brigadi) premalo. Včasih so to bili prvi poskusi nacrtne vojaške vzgoje, ki so se kasneje razvili v popolnejše oblike. Tudi ne smemo pozabiti, da je bilo v brigadi gotovo 70 %> borcev, ki prej niso bili niti v italijanski, niti v jugoslovanski vojski in da so številni mlajši primorski letniki služili vojsko v posebnih delovnih bataljonih, kjer se niso urili z orožjem. Vojška vzgoja je v osnovi glede na vse te okoliščine obsegala le najpreprostejše elemente.

Precejšnjo prednost glede strokovnih kadrov je imel 2. bataljon, kjer sta bila komandant in politični komisar oficirja bivše jugoslovanske vojske, prvi aktivni, drugi pa rezervni, za vojaškega inštruktorja bataljona pa so postavili aktivnega podporočnika bivše jugoslovanske vojske Sretena Ilića, ki je ob pomoči narednika-vodnika Miloša Karadžića intenzivno uril bataljon. Kvalitetnejša vojaška vzgoja je močno izboljšala red in disciplino v taborišču, pa tudi druge naloge so spolnjevali bolje.

Operativni štab za zahodno Slovenijo je 6. oktobra izdal ukaz o ukinitvi primorske operativne cone, hkrati pa je ustanovil divizije, v katere so rasporedili vse obstoječe in nastajajoče brigade. Območje Primorske in Gorenjske je razdelil na divizijska operativna področja. Triglavsko je imela področje Gorenjske, Polhograjskih Dolomitov in severnega dela Primorske, goriška divizija območje Brd, Slovenske Benečije in zgornjega Posočja, tržaška divizija pa naj bi operirala od Trsta, Tržiča in Krasa do vključno Tmovaškega gozda in železniške proge Postojna—Trst. Brigada Srečka Kosovela je bila skupaj s 3. udarno brigado Ivana Gradnika in tržaško udarno brigado (Brigatta Triestina d'assalto) vključena v tržaško divizijo.⁵⁹

Vendar moramo takoj ugotoviti, da se je kmalu pokazalo, da je bila zamisel o oblikovanju treh divizij v Slovenskem primorju in na Gorenjskem nekoliko preveč optimistična in da ni bila zasnovana na stvarni presoji položaja in možnosti. Prej ko sta minila dva tedna, je glavni štab sporočil svoje mnenje, da naj ustanovijo le dve diviziji močnejše sestave.

Tržaška divizija je bila ukinjena, preden je bila končno formirana, oziroma preden so usposobili brigade, ki naj bi jo sestavljale.⁶⁰

Ko je bila Kosovelova brigada že na najboljši poti, da se uspešno razvije in začne z bojnimi akcijami, sta bili drugi dve brigadi v mnogo slabšem stanju. Gradnikova je imela po boju pri Razdrtem v septembrski ofenzivi le okoli 200 borcev in bork in je, potem ko je celila rane na Juriščah, v noči na 14. oktober 1943 sodelovala v napadu XIV. divizije NOV in PO Jugoslavije na Štampetov most na železniški progi med Verdom in Logatcem, hkrati pa pošiljala patrulje, ki so zbirale razgubljene borce.⁶¹

V obdobju od 6. do 13. oktobra 1943 se je brigada notranje organizirala in krepila ter se temeljito pripravila za bodoče akcije. Konec tega obdobja je štela že okoli 700 borcev in bork, in sicer v 1. bataljonu okoli 250, v 2. 190, v 3. bataljonu 220, štab s prištavnimi enotami pa jih je imel kakih 40. Tudi glede notranje organizacije lahko zabeležimo kvaliteto spremembo. Prvi in tretji bataljon sta imela tri čete in štabni vod, 2. bataljon pa dve in štabni vod. Vsaka četa je imela po tri vode, vodi pa tri desetine.

Po bataljonih so ustanovili celice, osnovne organizacije KPS. Imele so redne sestanke, na katerih so sprejeli več kot deset novih članov iz vrst mladih borcev, ki so se izkazali v minulem mesecu, zlasti med ofenzivo in po njej. Postavili so tudi manjkaj oči kader namestnikov političnih komisarjev, ki so bili sekretarji partijskih celic. V 1. bataljonu je to dolžnost sprejel Franc Štoka, ki je bil dotlej na dolžnosti političnega komisarja 1. čete tega bataljona, v 2. bataljonu pa Vidojka Omladič. To funkcijo je v 3. bataljonu opravljal začasno politični komisar bataljona Jože Bolje-Jamnik. Celice so sprejele tudi nekaj novih kandidatov za člane partije in začele organizirati skupine Zveze komunistične mladine.

V tem obdobju je zadovoljujoč razvoj zabeležila tudi obveščevalna služba, ki je hkrati bila zadolžena za boj proti sovražnim agentom in izdajalcem. Njeni organi so bili v štabu brigade in bataljonov. V svojem delu so tesno sodelovali s terenskimi organi civilne varnostnoobveščevalne službe in si vzpostavili na terenu mrežo obveščevalcev, ki so jih obveščali o dejavnosti sovražnika.

Hkrati z notranjim utrjevanjem brigadnih enot je naraščala njena dejavnost. Čedalje bolj so brigadne patrulje, ogledniki in obveščevalci nadzorovali širšo okolico taborišča in koinčno ves Kras. Njene patrulje so prodirale vse bližje veojim sovražnikovim postojankam vzdolž železniške proge in cest Sežana—Trst—Nabrežina—Tržič—Gorica ter vznemirjale posadke v postojankah Komen, Štanjel, Rihemberk, Rrvačina in Miren. Pri obhodih so se večkrat spopadle v neposredni bližini teh postojank ter sovražnikove patrulje in skupine prisiljevale, da se umaknejo v svojo postojanko. Ta okrepljena patruljna dejavnost je imela cilj nadzorovati območje Krasa in preprečiti, da bi posamezni vojaki in manjše patrulje neovirano hodile po vaseh ter zbirale podatke o partizanih in osvobodilnih organizacijah.

Po končani ofenzivi ni sovražnik na Krasu kazal kake večje dejavnosti. Ta se je nadaljevala v Istri. Ražen nekaj manjših izpadov nemških borbenih skupin v moči 50—100 mož, ki so iz več jih postojank prodirale v notranjost Krasa, drugih akcij ni bilo. V sodelovanju z bivšo italijansko politično policijo so te skupine aretirale nekaj ljudi, terorizirale in plašile prebivalstvo ter hkrati zaplenile po vaseh nekaj živeža in vina. Kot kaže, je sovražniku primanjkovalo sili, nekatere njegove enote pa so se šele oblikovale, verjetno je tudi menil, da je z ofenzivo dosegel trajnejše uspehe in preprečil, da bi se partizanske enote mogle kmalu znova postaviti na noge.

Karabinjerji, pa tudi republikanski fašisti, ki so jih Nemci pripeljali med ofenzivo in razporedili v nekaterih krajih na Krasu in v Vipavski dolini, so se po odhodu svojih gospodarjev sprva bojažljivo držali v svojih postojankah. Ko so začutili, da jim ne preti neka resna nevarnost, so iz dneva v dan bolj drzno in napadalno nastopali proti prebivalstvu, najprej v kraju, v katerem je bila postojanka, potem pa tudi v okolici. Ko pa so naleteli na partizanske patrulje in doživeli prve spopade, so prenehali s svojimi pohodi izven postojank s slabotnimi skupinami in patruljami.

Hkrati z ustanavljanjem postojank v notranjosti so postopoma uvajali tudi avtobusni promet, ki naj bi povezoval Trst z večjimi naselji. Obnovitev avtobusnega prometa je v takratnih okoliščinah spadala v okvir široko zasnovane politično-propagandne akcije, povezane z ekonomskimi koristmi prebivalstva. Okupator je želel izkoristiti prirodno gospodarsko po-

vezanost mesta in vasi, poudarjajoč izboljšanje preskrbe mest z živežem, drvmi in gradbenim materialom, in oibljubljal vsestransko pomoč pod pogojem, če bodo prebivalci bližnjih vasi in notranjosti Krasa preprečili partizanom, uničevanje in rušenje cest in mostov ter sodelovali z oblastjo. Po ofenzivi so se vmili na Kras ter v Vipavsko dolino tudi nekateri bivši trgovci, posredniki in mešetarji, ki so ob kapitulaciji Italije zginili v mesta. Ponekod so se pojavili tudi ljudje, ki so začeli agitirati proti Osvobodilni fronti in iskati somišljenike po vaseh, skratka, okupator in z njim povezane protiljudske sile so se začele združevati v boju proti svobodoljubnemu ljudstvu in graditi na prestrašenosti ljudi, ki naj bi jo zbudila silna okupatorska moč v ofenzivi, svoj vpliv ter ločevati prebivalstvo od partizanskih čet.

Prve borbene akcije

Na delno porušeni železniški progi Opčine—Štanjel—Prva-ci na—Gorica je bilo opaziti priprave za obnovitev prometa. Čeprav je ta proga nekoč služila le lokalnim potrebam, je sedaj imela za okupatorja vendarle nek vojaški pomen, saj bi jo mogel uporabljati v primeru, če bi bila onespособljena železniška proga Trsit—Tržič.

Dne 9. ali 10. oktobra je štab brigade sklenil, da je treba preiti v akcije. Naj se zlasti okrepi pritisk na postojanke v Komnu, Štanjelu in Rihemberku, njihovim posadkam pa je treba preprečiti delovanje v okolici in jih osamiti od drugih sovražnih garnizij, hkrati pa tajno pripraviti akcijo, s katero bi udarili po železniški progi Opčine—Štanjel—Rihemberk. Nalogo blokade in vznemirjenja posadk v Štanjelu in Rihemberku naj bi opravil 3. bataljon, patrolje 2. bataljona in tudi drugih pa naj bi obstreljevale močnejšo komensko postojanko. Dva ali tri dni kasneje je dobil štab brigade tudi smemice operativnega štaba za zahodno Slovenijo z dne 10. oktobra 1943, ki so zahtevale prehod partizanskih čet v ofenzivo na vseh sektorjih. Te smemice so potrdile pravilnost stališč in sprejetih sklepov štaba brigade. Ko so 13. oktobra pripravili vse potrebno, so zvečer vsi trije bataljoni kremili v akcijo.⁶²

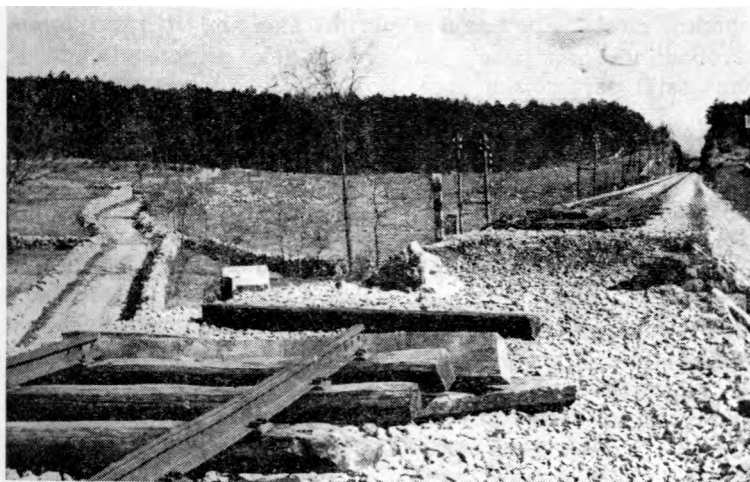
Prvi bataljon je v tej noči porušil del proge in železniške naprave med Repentabrom in Koprivo ter prekopal cesto med

Dutovljami in Štanjelom. Ker nišo imeli na voljo razstreliva, so vsa dela morali opraviti z ročnim orodjem, s krampi, lopati, klj uči in podobnim, ki so jih prej našli pri prebivalcih bližnjih vasi. Železniško progo so razdrli na več mestih v dolžini 20—50 m. To nalogo so opravile posebne skupine, drugi oddelki bataljona pa so akcijo zavarovali proti Opčinam in Sežani.⁶³

Drugi bataljon je znova zasekal in tudi zgradil prepreke na cesti Komen—Domberk pri Zeleznih vratih, na istem mestu kot pred ofenzivo, druga skupina pa je naredila prepreko na cesti Komen—Rihemberk pri stari trdnjavi v ibližini mostu. Komandant 2. bataljona je s skupino borcev odšel mobilizirat v Kostanjevico in Vojšćico, hkrati pa zavaroval akcijo proti Tržiću in Mirnu.⁶⁴

To isto noć je 3. bataljon z nekaj borbenimi skupinami obstreljeval postoj anki v Stan jelu in Rihemberku, ostanek bataljona pa je porušil progo sevemo od Stanjela v dolžini 200 m, v njegovi blizini pa so minerei s Stjenko na čelu poškodovali še železniški most.

Zaradi temeljitih priprav in zavzetosti celotnega sestava brigade je ta prva borbena akcija zelo uspela. Vsi bata-

Del železniške proge p,j Koprivi, ki so ga porušili partizani 1. bataljona Kosovelove brigade

ljoni so svoje naloge opravili v celati. Poveljniki in borci so pokazali primerno iznajdljivost. Zlasti jim je uspelo rušenje proge. S ključi so najprej odvalili timice, nato pa so jih z združenimi močmi zmetali po hudih stirminah sevemo od Štanjela, pri Repentabru in Koprivi pa so jih nalagali na goreče grmade pragov, dokler se od hudega ognja niso zvile. Na progi so uničili tudi naprave, posekali telefonske drogoe, bakreno žico pa odnesli.

Soviražnik je vso noč hudo sitreljal iz svojih postojank. Nikjer ni interveniral. Presenečenje je bilo popolno.

Ob zori 14. oktobra so se bataljoni po skupinah in četah vračali na zborna mesta. Čeprav so bili trudni in neprespani, njihove roke pa polne žuljev in odrgnin, so bili veseli. Ko so se njihove kol'one vile skozi primorske vasi, so skozi vaška okna prodirali glasovi njihovih bojnih partizanskih pesmi.

Dobro organizirana in uspešno apravljena akcija je odjeknila po vsem Krasu in Vipavski dolini in spet dvignila vero v lastne moči. Naznanjala je nadaljevanje brezkompromisnega boja brigade in primorskega ljudstva.

Lahko brez pretiravanja trdtano, da je vzpostavljanje partizanske kontrole tja do predmestij Trsta in drugih obmorskih mest, v povezavi s prvimi akcijami in oživljanjem osvobodilnih organizacij na terenu, zelo pripomoglo, da je Kras ostal partizanska baza. Boj zanj je bil še pozneje sicer zelo hud in neprizanesljiv, loda Kras je vedno ostal partizanski. Narodnoosvobodilni vojski je služil kot odskočna deska za udarce po najbolj občutljivih okupatorskih točkah, okupator pa je z obvladovanjem tega prostora hotel zavarovati svoje pozicije na obali in v Trstu ter obvladati cestole in železniške komunikacije, ki so bile zanj strateškega in življenjskega pomena.

Obdobje dveh tednov, v katerem se je znova oblikovala brigada, je bilo prekratko, da bi mogla postati trdna, bojevit in udarna celota. Za tak cilj je bilo potrebno še več časa. Toda tudi to, kar je bilo doseženega, je bil velik uspeh, ki je temeljil na požrtvovalnem delu in visoki paibriotični zavesti celotnega njenega sestava. To so bili prositovoljci, ki so bili pripravljeni na skrajne žrtve in trpljenje, na boj do končne zmage nad nemškim okupatorjem.

Spopad pri Škrbini in zavzetje Prvačine

Ker so pričakovali, da je akcija v pretekli noči vznemirila fašiste, zlasti v Komsnu, kjer jih je bilo okoli 250, so vsi bataljoni že ponoči postavili zasede na dohodnih poteh do njihovih sektorjev. Te zasede so se zjutraj umaknile v taborišče, poslali pa so patrolje.

V taborišče 2. bataljona so do jutra prispele vse skupine, ki so bile v akciji, le skupine, ki jo je vodil komandant bataljona na spodnji Kras, ni bilo. Borci so po prihodu v taborišča in obroku hrane šli počivat, le stražarji in patrolje so bdele. Toda miru ni bilo, kaj ti fašisti v Komnu, ki so nekako zvedeli za rezultate nočne akcije, so poslali kamion vojakov proti Zeleznim vratom, varjetno zavoljo ogledovanja.⁶⁵

Kamion je tako nenadno pridrvel po cesti in skozi Škrbino, da presenečeni stražar ni mogel storiti nič drugega kot izstreliti za njim nekaj strellov. V vasi in taborišču 2. bataljona je nastal preplah. Komandant brigade, ki je bil v bližini, je takoj prišel v taborišče in ukazal dežurnemu bataljona Evghenu Ravbarju-Miru, naj zbere 20–30 piostovoljcev in prepreči vrnitev fašistov. Skupino so takoj sestavili. V teku je čez kraške zidove in kamenje odhitela proti zahodu, da bi zasedla primeme položaje. Toda fašisti so bili hitrejši. Kakor hitro so opazili prapreko na cesti piri Zeleznih vratih, so svoje vozilo obrnili in se kar najhitreje vrnili.

Nepažljivi zasadi 2. bataljona pri prekapanem mestu je uspelo spustiti samo nekaj strellov za njimi, ko so se že vračali proti Škrbini. Nič sreče ni imel'a tudi prostovoljska skupina. Uspelo ji je medtem priti v bližino ceste, vendar je lahko streljala na kamion le iz razdalje okoli 200–300 m. Zdrvel je skozi vas in se vmil v Können. Pozneje so pripovedovali, da so iz Komna prišle vesti o dveh mrtvih in petih ranjenih v kamionu.

Ta neuspeh 2. bataljona ter njegovih patrolj in zased, je bil vzrok hudih kritik komandanta brigade in njegove upravičene jeze.

Položaj se še ni umiril, ko so v taborišče prispele vesti opazovalcev, da se Škrbini približuje kolona 80–100 fašistov. Komandant brigade je takoj izdal povelje, naj prejšnja prostovoljska skupina prepreči fašistom umik iz Škrbine, glavnina bataljona pa jih bo naipadla s položajem nad vasjo.

Prostovoljci so zopet v teku hiteli čez skalnato zemljišče, da bi čimprej dosegli pot jugovzhodno od Škrbine in presekali fašistom umik. Toda sovražnikova kolona, katere predhodnica se je že približevala naselju, je opazila njihov premik po slabo poraščenem pobočju 'in hitro zasedla polbžaje vzdolž poti med Škrbino in vasjo Rubije. Vodja skupine prosto voljcev, ki so se v teku spuščali navzdol, ni opazil njihove nakane. Ko je prišla do vznožja, je imela pred seboj manjšo, popolnoma golo dolinico, široko kakih 150 m, ki jo je ločevala od nekoliko privzdignjene ceste, ob kateri so ležali napadalci. Borci niso opazili, da je glavnina sovražnikove kolone že na položajih za cesto, zato so krenili naprej. Ko so prodrli 20—30 m do ceste, so jih fašisti zasuli z bombami. Vrgli so se na tla in iskali primeme zaklone, ki jih pa ni bilo. K sreči so spričo nagnjenega zemljišča izstrelki pušk in strojnic sikali nad gl'avami borcev. Začeli so se umikati, kar bi se verjetno slabo končal'o, če ne bi dva borca ostala v dolinici. Ko so namreč fašisti opazili, da se partizani umikajo proti gozdičkom in kupom kamenja, so se začeli premeščati na bližnji rob ceste. Nanje pa sta oba zaostala partizana odprla natančen ogenj, enega ubila in dva ranila ter jim praprečila, da bi z ognjem sledili umiku skupine, ki je to presenečenje sovražnika izkoristila za hiter premik do vamega skalovja. Med tem ko se je skupina umikala proti taborišču, sta oba borca ščitila še umik političnega komisarja čete Mire Parkelj-Vere in Marija Caharije iz Kontovelja, ki sta zaostala, nato pa še drug drugega. Vsem je uspelo izogniti se nevarnosti. Tudi glavnina bataljona, ki je v širokem loku krenila proti Škrbini, ni mogla stopiti v boj, ker fašisti niso nadaljevali pohoda, ko so opazili premike partizanov. Takoj po spopadu z omenjeno skupino prostovoljcev pod vodstvom Mira so se začeli umikati proti Komnu.

V tem spopadu bataljon ni imel nobenih žrtev, fašisti pa so baje imeli 3 padle in 7 ranjenih. Presenetila jih je zlasti odločnost in naglica partizanskega napada, toliko bolj, ker niso pričakovali kakšnega resnejšega odpora. Mladim partizanom 2. bataljona pa so te neznatne praske pomendle dragoceno izkušnjo. Potrdile so hrabrost borcev, koristnost vojaških vaj v minulih dveh tednih, hkrati pa tudi začetniško nespretnost v taktičnem vodstvu in organizaciji napada.

Okoli poldne je bil že ves bataljon v taborišču. Vrnil se je tudi komandant bataljona z novicami s spodnjega Krasa. Tedaj je komandant brigade zbral vse starešine in skupno z njimi analiziral pretekle dogodke, ravnanja posameznih skupin v nočni akciji, posebej pa med dopoldanskim spopadom s fašisti. Ta razgovor je bil zelo korišten, ker je hkrati pokazal v jasnih besedah, kaj bi veljalo storiti.

Naslednjega dne, takoj po razdelitvi kosila, ki so ga še vedno pripravljali pri kmetih v Škrbini, je bataljon prejel ukaz, naj se pripravi za ipremik. Bataljon se bo premestil v novo taborišče pri Lipi, vsa 1. četa pa bo šla pod vodstvom komandanta brigade v akcijo v Vipavsko dolino. Ko so opravili vse priprave, je 1. četa s komandantom brigade krenila proti Zeleznim vratom, 2. četa je ostala v taborišču, da bi počakala zasede in patrulje, 3. četa s štabnim vodom in štabom bataljona pa je šla naravnost v novo taborišče, ki so ga izbrali 1,5 km severozahodno od Lipe. Vanj je pozno zvečer prišla tudi 2. četa.

Mimo stalne zasede pri Zeleznih vratih in prek vasi Tabor je 1. četa prišla pozno popoldne do naselja Brdo pri Domberku. Komandant je razporedil četo ob robu vinograda in grmovja, odkoder se je vas videla kot na dlani. Sele tedaj je povedal, da bodo zvečer napadli karabinjersko postajo v Prvačini.*

Ko jim je obrazložil položaj postojanke, zgradbo in njeno okolico, jim je pojasnil še način napada. Ena desetina bo zaščitila napad proti fašistični postojanki v Rihemberku in bo postavila zasedo pri mostu čez Branico pri Saksidu. Njena naloga je zadržati sovražnika, dokler se drugi ne bodo umaknili. Druga zaseda v moči voda naj bi zasedla položaje ob cesti zahodno od Prvačine pri zaselku Pod frato z nalogo zavaravanja proti Gorici in Mirnu, iz vse čete pa so izbral'i udarno desetino bombašev — prostovoljcev, ki naj bi obkolila poslopje posadke in ga napadla.

***V Prvačini je po septembrski ofenzivi ostal nekaj časa oddelek nemških vojakov. Kasneje se je umaknil, zamenjalo pa ga je kakih 20 karabinjerjev. Iz neznanih razlogov se je to število vedno zmanjševalo. Okoli 15. oktobra so proti Gorici odšli štirje, ostalo pa jih je le šest. Ko so okoli poldneva obveščevalci sporočili to vest, komandant brigade ni želel izpustiti iz rok tako ugodne prilžnosti za uničenje postojanke.**

Prva skupina je odšla na položaje takoj, drugi dve pa sta počakali mrak. Vse skupine so brez težav zavzele določene položaje. Ko je bil obroč okoli karabinjerske postaje sklenjen, jih je komandir čete poklical k predaji. Ker so se karabinjerji nekaj obotavljali, je borec udarne skupine, ki se je že približal poslopju, vrgel vanjo ročno bombo, nakar je vsa udarna skupina vdrla v poslopje in ga zavzel'a. Na nobeni sitrani ni bilo izguib. Predalo se je vseh šest karabinjerjev. Na ukaz komandanta brigade so vse izpusitili na svobodo, naj gredo kamorkoli želijo, vendar se ne smejo vrniti v slovenske kraje. Puške so zaplenili, zraven pa še 3 pištole, 3.300 nabojev, radijski aparat, pisalni stroj in precej opreme.

To je bil prvi večji uspeh 2. bataljona, prvi plen in prvi ujetniki po ofenzivi. V bombaški skupini se je posebej odlikoval Branko Piculj-Triglav, pa tudi drugi niso zaostajali. V napadu sita sodelovali tudi dve tovarišici, namestnik političnega komisarja 2. bataljona Vidojka Omladič in politični komisar čete Mira Parkelj-Vera, ki je karabinjerju celo odvzela revolver.*

Ta dobro organizirana, nenadna in hitro opravljena akcija, le kakih 8 km daleč od Gorice, kjer je bilo tedaj najmanj tisoč sovražnikovih vojakov, in do kaitere je prišlo tako kmalu po sovražni ofenzivi, je na bližnje okupatorske postojanke delovala kot hladen tuš. Ze naslednji dan je nemški bataljon goriške gamizije v sodelovanju s posadkami v Vipavi in Ajdovščini začel pregledovati ves prostor srednje in spodnje Vipavske doline. Med tem čiščenjem so nateteli na dele (bataljona, ki naj bi postal Gregorčičeva brigada, ki naj bi se po končani ofenzivi zbrala na južnih pobočjih Čavna in Trnovskega gozda. Deli so se morali umakniti v Tmovski gozd, njena glavnina pa se je zbrala na Predmeji v moči okoli 150 mož. Tam je ostala do konca oktobra, ko je bila po preureditvi enot in ukinitvi tržaške divizije priključena Kosovelovi brigadi kot njen 2. bataljon.⁶⁸

* Vera je nekaj dni s ponosom nosila zaplenjeno orožje. Ko pa ga je skušala preskusiti, je na svojo veliko žalost ugotovila, da so njeni prsti preslabotni, da bi ga mogli sprožiti. Končno je revolver dala visakoraslemu Crnogorcu Milošu Karadžiću, namestniku komandirja 1. čete.

Po hitro in skladno opravljenem uničenju karabinjerske postojanke v Prvačini se je četa zbrala v Donnberku in prek Železnih vrat prišla okoli polnoči v novo talborišče pri Lipi.

Naslednjega dne, 16. oktobra, je bilo v Lipi krajše posveto vanje štaba brigade s komandantom in političnim komisarjem tržaške divizije in predstavniki okrožnega komiteja KPS za Kras, na katerem so izmenjali stališča glede nadaljnega delovanja brigade, mobilizacije in razporeditve političnih kadrov. Da bi lažje popolnili prazna mesta, je okrožni komite odstopil brigadi nekaj svojih aktivistov.

Spremembe so bile v vseh bataljonih. Lojze Bukovec-Nani je bil postavljen za političnega komisarja 2. bataljona, dotodanji politični komisar pa je bil premeščen v 3. bataljon na enako dolžnost. Jože Bolje-Jamnik je postal namestnik političnega komisarja 3. bataljona in s tem tudi sekretar partijske celice, za namestnika političnega komisarja v 2. bataljonu pa so določili Roberta Saražina, dolgoletnega revolucionarja in španskega borca. Prejšnji namestnik komisarja Vidojka Omladič naj bi šla v nastajajoči propagandni odsek pri štabu brigade.⁶⁷

Agitacijsko-propagandna dejavnost v brigadi je do tega časa doživela že lep napredek. Kak teden dni po septembrski ofenzivi je politični komisar brigade Vlado Bračič-Mirko poslal komisarja 1. čete 1. bataljona Franca Štoko v Trst, naj poskuša nabaviti razmnoževalni aparat ali vsaj šapirograf za brigadno tehniko. To nalogo je uspešno opravil spričo tesnega stika z močno osvobodilno organizacijo v Trstu. Dobil je šapirograf in večjo količino papirja ter drugega potrebnega materiala. Ob pomoči spretnih in požrtvovalnih aktivistov — ilegalcev iz Trsta so vse blago kmalu spravili na Kras. V Prvačini zaplenjeni pisalni stroj in radij ski sprejemnik sta dopolnila potrebna sredstva. Zdaj so začeli z birati kadre za propagandni odsek V začetku sta bila za to dolžnost določena Vidojka Omladič in Srčan Gruntar.⁶⁸

Kmalu so čete in bataljoni skoraj vsak dan prejeli Radijske vesti, ki so prinašale razen kratkih poročil o položaju in dogodkih na velikih bojiščih, zlasti na nemško-sovjetskem, tudi orise pomembnejših dogodkov v bataljonih in četah. Radijske vesti so postale zelo priljubljen material, ki je bil kmalu nepogrešljiv sestavni del vsakodnevnega političnega dela v brigadi. Novembra je izšla tudi številka brigadnega glasila

Naprej v borbo. Tako je brigada čedalje bolj dobivala obličje samostojne, borbene in dobro organizirane enote na ozemlju južne Primorske.

Razcrožitev karabinjerskega bataljona

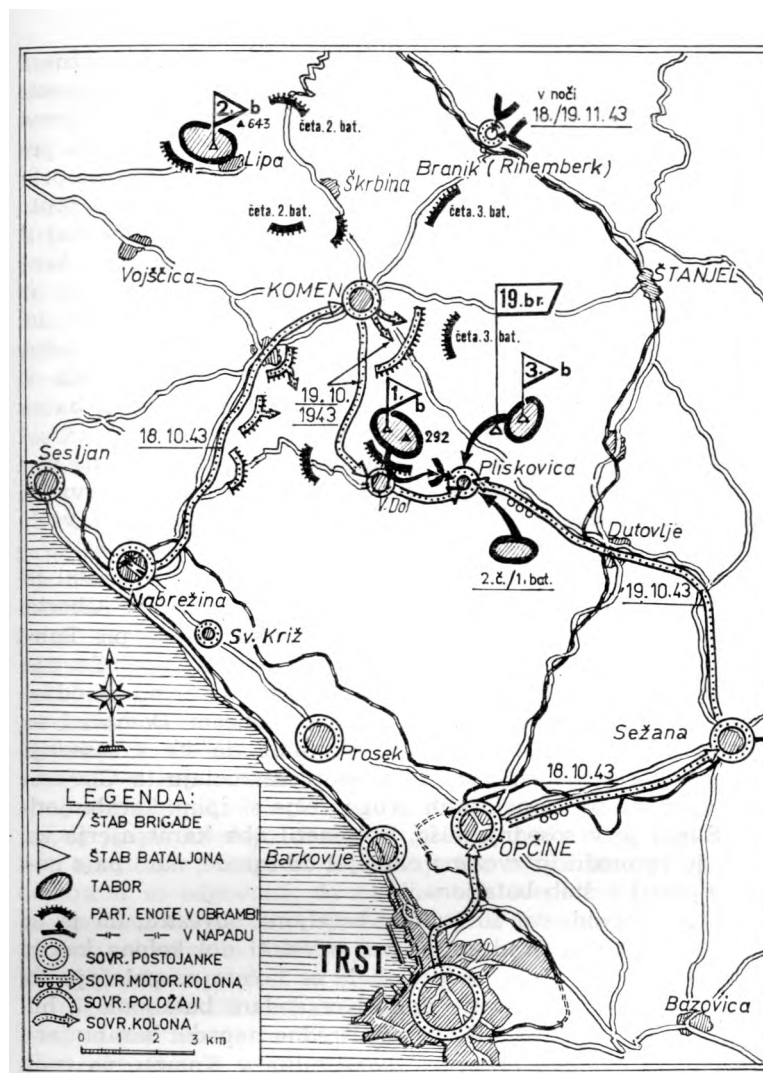
Okrepljena dejavnost partizanskih čet na severnem delu Krasa, v okolici Komna in Štanjela, in v jugozahodni Vipavski dolini je vznemirila sovražne postojanke v Komnu, Štanjelu in Rihemberku, pa tudi štab operativne cone Jadransko primorje, kar lahko sklepamo iz poteka dogodkov naslednjih dni. Po rušenju čest in železniške proge je že 14. oktobra neka nemška kolona odšla iz Sežane, da bi odstranila prepreko na cesti Dutovlje—Štanjel. Prebivalce okoliških vasi je prisilila, da so odstranili kamenje in jim zagrozila s požigom, če se bo še kdaj zgodilo taj takega. Ogledali so si tudi poškodbe na železniških tirih.

Bolj ostro je okupator reagiral na uničenje karabinjerske postaje v Prvačini, saj so 16. oktobra nemške kolone pregledale vso osrednjo in zahodno Vipavsko dolino, zlasti pas med Dornberkom in Renčami. Toda v blizini križišča Krajna vas—Komen in Pliskovica—Kosovelje je istega dne 3. bataljon uničil avtobus in potnike razgal, pri klavnici na cesti Tomaj—Dutovlje pa je enako akcijo naredila 1. četa 1. bataljona, ki je taboril'a pri Krajni vasi.⁶⁹

To je bil le uvod v večjo akcijo »čišćenja« Krasa, ki so jo pripravili 18. oktobra z močnejšimi silami približno do črte Komen—Gorjansko. V akciji so sodelovale v glavnem razne kvislinške enote, bivši italijanski karabinjerji in pripadniki policije in manjše nemške SS enote. Proti večeru se je del nemških enot in karabinjerjev umaknil v Komen, nekateri pa so se umaknili proti Gorici, Tržiču in Trstu.

Nikjer ni prišlo do spopada, niti se niso sovražne kolone približale Lipi in Vojščici, kjer je bali najbližji 2. bataljon Kosovelove. Tudi oddelki italijanskega tržaškega udarnega bataljona, ostanek tržaške brigade, so se brez boja iz Lokvice pri Opatjem selu umaknili v Vipavsko dolino.

V vas Kosovelje, kjer je bil štab brigade in komandant tržaške divizije Rado Borštnar, so zvečer prispele vesti o sovražnih premikih po zahodnem Krasu. Na podlagi teh, sicer ne preveč jasnih podatkov in vesteh o prihodu Nemcev in kara-

Razorožitev karabinjerskega bataljona v Pliskovici na Krasu 19. oktobra 1945

binjerjev v Komen, je štab brigade sodil, da obstaja možnost nadaljevanja sovražne operacije proti vzhodu in nevarnost, da bi se naslednji dan morali bataljoni zaplesti v boj s premočnim sovražnikom. Zato je še ponoči ukazal 1. bataljonu pri Velikem dolu in 2. bataljonu pri Liipi, naj bosta v strogi pripravljenosti in naj okrepiita opazovanje in zavarovanje proti zahodu in proti Komnu. Tretji bataljon pri Kosoveljah naj z močnimi patruljami demonstrativno napade Rihemberk, glavnino bataljona pa postavi v zasede na cesti med Komnom in Rihemberkom ter na izhodih iz Komna proti Tomačevici in Gabrovici. Z demonstrativnim napadom je štab brigade želei pritegniti pozornost Nemcev in karabinjerjev, ki so bili v Komnu. Če bi nudili pomoč napadenim, bi jih zasede 3. bataljona napadle in jim zadal'e občutne izgube.⁷⁰

Ze pred zoro 19. oktobra so bile zasede 3. bataljona na položajih, nekaj patrulj pa je napadlo Rihemberk. Toda sovražnik se ni premaknil iz Komina. Ob 9. uri je napetost v vseh enotah nekako popustila.

Komandant 1. bataljona je malo pred osmo uro poslal iz taborišča pri Velikem dolu komandirja voda iz 2. čete Alberta Grudna-Bliska. naj s skupino borcev okrepi zasedo pri Tubljah, na cesti med Velikim dolom in Brjami. Ker je bilo vse mirno, je komandir za trenutek pustil zasedo samo in odšel v Brje na poizvedovanje in na obisk k znancem. Domačini so ga presenečeno pogledali in mu povedali, da sta v sosednji hiši dva karabinjerja, nad vasjo, proti Šemtpolaju in Gorjanskemu, pa da so na položajih druge večje skupine karabinjerjev. Stopil je v sosednjo hišo, presenetil oba karabinjerja za mizo, ju razorožil in zvezana odpeljal do zasede, nato pa s patruljo o poslal v štab bataljona.⁷¹

Sredi dopoldneva so štab 1. bataljona obvestili, da je iz Komna čez Volčji grad prišla rpeš v Veliki dol kolona kakih 80 karabinjerjev. Takoj so poslali 2. in 3. četo na položaje Ob robu gozda proti Velikemu dolu. Komandant bataljona je bil v zagati. Kaj naj stori? Če bi neposredno napadel karabinjerje, bi pritegnil nase pozornost sovražnika v Komnu, pa tudi karabinjerjev, ki so bili na položajih pri Gorjanskem, za katere je zvedel od že omenjenih ujetnikov. Ni pa imel dovoljenja komandanta brigade za umik. Negotovo bi bilo tudi umikanje voda, ki je bil v zasedi pii Tubljah, ter 1. čete, ki je bila v taborišču južno od Krajine vasi. Verjetao je pod vipli-

vom vedenja karabinjerjev in podzavestne presoje njihove moralne vrednosti še iz časov italijanske kapitulacije sklenil izvesti zelo drzno zamisel: oditi k njim, jih pripraviti k predaji, ali pa vsaj preprečiti, da bi prišlo do odprtega boja.

S seboj je vzel dva strojničarja s pomočniki in bataljonskega obveščevalca Edvarda Žerjala. Preden je odhitel proti Velikemu dolu je še ukazal komandirjem čet, naj ne ukrepajo brez njegovih navodil, kurirju pa ukazal o vsem obvestiti komandanta brigade. S spremljevalci je odšel proti Velikemu dolu tako, da so jih karabinjerji v vasi morali opaziti. Pred prvimi hišami so se ustavili. Komandant je poslal v vas obveščevalca, mu dal brzostrelko in ukazal, naj zahteva od komandanta karabinjerjev prihod na razgovor o predaji. Obveščevalec Zerjal je šel v vas. Ze na začetku vasi so ga pričakali karabinjerji z naperjenimi puškami, ga razorožili, nato pa ga na njegovo zahtevo pripeljali h komandantu.⁷²

Cez nekaj časa se je začela partizanski skupini pred vasjo približevati čudna skupina. Za razoroženim obveščevalcem sta šla dva karabinjerja in italijanski poročnik, ki je predlagal komandantu, da gre v vas in se pogovori s poveljnikom. Ko so prišli v vas, je komandant postavil v blizini večje karabinjerske skupine svoje mitraljezce na položaj in jim ukazal, naj takoj streljajo, če bi se mu kaj zgodilo. V spremstvu poročnika in obveščevalca je nato mimo številnih sovražnikovih vojaikov stopal proti karabinjerskemu poveljniku. Po vojaško ga je pozdravil in mu odločno, čeprav je dobro znal Marijansko, v slovenščini dejal, da so na slovenski zemlji, naj takoj in brez ugovaranja odvržejo orožje in jo zapustijo. Predstavil se je kot komandant brigade. Karabinjerski major mu je vojaško odzdravil in odgovoril, da razume zahtevo, vendar da to ne bo šlo tako zlahka in preprosto. Govoril je o legendarnem bataljonu »kraljevih karabinjerjev«, ki so v Afriki padli do zadnjega, toda predali se niso.

Položaj je bil vsekakor do skrajnositi napet in zapleten. Le šest partizanov je bilo med kakimi 80 karabinjerji, sredi med njimi pa sta se pogovarjala komandanta obeh nasprotnih strani. Vsi so bili razburjeni in so s strahom pričakovali, kakšen bo izid in razplet tega položaja.

Tedaj je s hriba nad Velikim dolom bilo čuti klicanje. Komandant brigade, ki je že prišel na položaj, se je približeval vasi, poklical komandanta bataljona in mu ukazal, naj se takoj

vrtno. Toda Stanko je komandantovo kričanje izkoristil, hkrati pa ga je ohrabilo, ker je čutil, da ni sam. Na vprašanje italijanskega majorja, kdo kliče in kaj želi, je živahno in prepričljivo odgovoril, da ga kliče »komandant divizije«, češ naj takoj zapusti vas, ker bo začel s topniškim ognjem. Komandant karabinjerjev je partizanskim predstavnikom obljubil, da ne bodo streljali, če partizani ne bodo napadli njegove kolone. Ukazal je podrejenim, naj takoj začnejo premik. Partizanska skupina je krenila v hrib, karabinjerji pa hitro v gosjem redu proti Pliskovici.

Preden je karabinjerska kolona krenila iz Velikega dola, je v Pliskovico prišla iz Sežane, prek Dutovelj in Krajne vasi, velika kolona, sestavljena iz 13 kamionov, manjšega avtobusa, potniškega avtomobila ter dveh ali treh motociklov. Stela je okoli 280 karabinjerjev. O koloni ni bilo nič znanega niti komandantu brigade, niti komandantu 1. bataljona. Medtem ko so se karabinjerji iz Velikega dola približevali Pliskovici, sta se oba komandanta dogovorila, da pošljeta po kurirju ukaz 1. četi 1. bataljona, ki je bila pri Krajni vasi, naj takoj zasede položaje na cesti med Krajno vasjo in Pliskovico ter prepreči nadaljnji umik karabinjerjev iz Pliskovice proti Dutovljam, z drugimi oddelki 1. bataljona pa sta jih nameravala pritisniti z naaprotno strani. Tako bi jih mogli nekje pri Pliskovici obkoliti in razorožiti.

Tedaj pa je prišlo do usodnega nesporazuma, ki je zapečatil usodo karabinjerske skupine pri Pliskovici in tudi skupine, ki je bila že prej prišla z motomimi vozili. Bodisi da obvestila, ki jih je prejel, niso bila točna, bodisi da je bil ljudski glas hitrejši od »uradnih« obvestil, štab 3. bataljona pri Kosoveljah je namreč zvedel, da sta se komandant 1. bataljona in komandant brigade v Velikem dolu pogajala s karabinjerji o predaji, da se niso hoteli vdati in da se premikajo proti Pliskovici. Politični komisar Jaša Prodanović in njegov namestnik Jože Bolje-Jamnik sta se s kakimi 15 borci takoj odpravila v Pliskovico, da bi 1. bataljonu pomagala razoroževati sovražnikove vojake.⁷³

Ne vedoč, da je v Pliskovici druga skupina karabinjerjev, in misleč, da so že prišli iz Velikega dola, so se jim odločno približali. Tedaj se je iz naselja pripeljal motociklist, verjetno kurir. Ker se na poziv ni ustavil, ga je Jaša Prodanović z rafalom podrl, potem so se približali presenečenim karabinjer-

jem in zabtevali, naj jih odvedejo h komandantu. Res je eden od njih odpeljal Prodanovića po klancu do cerkvenega dvorišča, kjer je bila večja skupina italijanskih oficirjev. Kmalu seje med političnim komisarjem Jašo Prodanovićem in italijanskim majoi^{em}, poveljnikom karabinjerskega bataljona, razvil oster razgovor ob pomoči Jamnikovega tolmačenja. Partizani so se pomešali med karabinjerje in jih nagovarjali, naj predajo orožje in se vmejo domov. Zakaj bi se boj evali za nacistično Nemčijo, ki je njihov skupni sovražnik. Veliko karabinjerjev, ki so se zbirali v gruče okoli partizanskih boreev, je začelo zlagati orožje v kopice in nagovarjati tudi druge. Ko so to opazili oficirji, so jih z ostrimi ukazi in grožnjami prisilili, da so spet vzeli orožje. Tedaj je bilo konec tudi prerekanja med obema komandantoma in Jaša, misleč, da ni mogoče skleniti sporazuma, je že ukazal tovarišem, naj zapuste vas.⁷⁴

Toda z vseh strani so že prodirale v osrčje vasi partizanske skupine pod vodstvom komandirjev. Prišel je tudi Stjenka s svojim oddelkom, komandant brigade s komandantom 1. bataljona in njegovimi borci, drugi pa so postavili zasede v smeri Velikega dola in Komna ter zasedli položaje nad vasjo. Karabinjerji so bili popolnoma obkoljeni in neorganizirani za borbo. K cerkvi je prišel komandant tržaške divizije s spremljevalci. Pogajanja so se nadaljevala, seveda v drugačnem ozračju.⁷⁵

Nekdo je predlagal nadaljevanje razgovorov v župnišču. Poveljniki in nekaj najbližjih oficirjev je šio v poslopje, toda partizani niso čakali na konec pogovotrov. Pomešali so se med demoralizirane karabinjerje. Kmalu je že 300 vojakov odložilo orožje, samo kakšnih 50 je še kolebalo v skupini, ki je bila ločena od drugih. Ko so italijanskega poveljnika podrejani oficirji obvestili o položaju, je moral' privoliti v razorožitev. Zahteval pa je svobodo za vse karabinjerje, podoficirje in oficirje. S tem je soglašal tudi komandant divizije, ki je poveljniku celo dovolil, da obdrži pištolo.⁷⁶

Ko so razor ožili še ostanek moštva in karabinjerske starešine, je komandant divizije ukazal vse karabinjerje zibrati na zahodni strani vasi in jih po kratkem govoru spustiti.

Večina karabinjerjev je bila že zbrana na travniku za vasjo, nekateri so še hodili po vasi in iskali civilno obleko, komandant 1. bataljona je že začel svoj govor, ko se je nenadoma pojavil odprt vojaški avtomobil z nemškimi oficirji. Kasneje so ugotovili, da so prišli iz Sežane čez Dutovlje in Krajno

vas. Avtomobil je neovirano vozil mimo skupin partizanov in razoroženih karabinjerjev in se približal zbirališču. Eden izmed oficirjev je celo vstal in izstrelil v množico nekaj streliv iz pistole. Voznik je spretno, kljub ozki poti, obrnil voz in pognal proti vasi. Tako kot so prišla, so tudi izginili. Sele ko so zapuščali vas, se je nekaj borcev znašlo in začelo streljati, seveda brez uspeha. Na travniku in v vasi je avtomobil povzročil pravo zmedo, Preplašeni karabinjerji so se razbežali na vse strani, partizani pa so se kmalu znašli.

Zadeva se je hitro razjasnila. Prva četa 1. bataljona, ki bi po ukazu komandanta brigade morala zasesti položaje med Fliskovico in Krajno vasjo, je z drugimi šla v vas in sodelovala pri razoroževanju karabinjerjev, njena smer pa sploh ni bila zavarovana. V vasi je malokdo prvi hip razume!, za kaj gre, zato se je avtomobil mogel med presenečenim! partizani in karabinjerji neovirano gibati. Nemški oficirji so verjetno sprva menili, da je položaj obraten, da so karabinjerji razoroževali partizane. Sele ko so na zborem mestu spoznali resnico, so z nekaj streli še bolj povečali zmedo in jo pobrisali.⁷⁷

Nepričakovani prihod Nemcev je naravno povzročil negotovost vseh. Opozoril je partizane, razorožene karabinjerje in vaščane, da nevarnost še ni minila. Karabinjerji so se v skupinah hitro razšli v razne smeri, pretežno proti Velikemu dolu in naprej proti zahodu, nekateri proti Trstu in Komnu.*

Prebivalei Pliskovice in Kosovelj so takoj naložili orožje in opremo na kamione in pri Gabrovici orožje in vozila postatili po gozdovih med Coljavo in Hruševico.⁷⁸

Z nenavadno akcijo v Pliskovici je Kosovelova brigada pridobila veliko različnega orožja, streliva in opreme. Čeprav si podatki iz obranjenih dokumentov niso povsem edini glede števila razoroženih karabinjerjev in ni ohranjen noben dokument kot neposredno poročilo o akciji, vendar lahko iz primerjave najrazličnejših izvirnih dokumentov in pričevanj ugotovimo, da je bil plen 13 težkih vojaških kamionov, manjši avtobus, potniški avto fiat 500-topolino, 3 motocikli, 2 lahka italijanska minometa, 6 težkih in 12 lahkih strojnic bređa, okoli 300 italijanskih pušk in čez 25 brzostrelk, kakšnih 70 pi-

* **Jože Bolje-Jamnik** je v članku **Sovražnik je po kleknj, ki ga je objavil v Slovenskem Jadranu (leto 1959) št. 28, ugotovil, da so karabinjerje, ki so odšli proti Komnu, Nemci zajeli. Nekatere med njimi so ustrelili, druge pa poslali v taborišča.**

Partizani 1. bataljona Kosovelove so bili ponosni na prvo zaplenjeno nemško strojnico

štol in revolverjev s strelivom, čez 15.000 nabojev, na desetine zabojev ročnih bomb in minometnih min, odej, šotorskih kril, obleke, obutve...⁷⁹

Zelo pomembno je bilo za mlado brigado avtomatično orožje in strelivo, ker je zaradi hitrega večanja brigade bilo čedalje večje vprašanje, kako oborožiti novince in kako jim preskrbeti strelivo in potrebno opremo. Večino orožja so še isto noč poslali tudi drugim enotam brigade, ki niso sodelovale v akciji, nekaj pa so spravili v skrivališča kot rezervo. Skoraj vsi poveljniki, komandirji čet in vodov so dobili brzostrelke in pištole, če jih dotlej še niso imeli.

Akcija, ki je značilna za tedanje obdobje in položaj na Krasu in je mogoče bolj rezultat naključij kot pa namene spretnosti, je zelo ugodno vplivala na krepitev brigade v vojaškem in političnem smislu. Zelo se je zboljšala borbenost in povečala samozavest vseh pripadnikov, borcev in starešin, enot, celote.

Lahko tudi ugotovimo, da je akcija pomenila nekako prelomnico v nadaljnjem razvoju osvobodilnega gibanja tudi v širšem smislu: pregnala je psihološke posledice septembrske ofenzive in okrepila obrambo pred sovražno propagandno de-

javnostjo. Pri prebivalcih Krasa je začela zginjati plašnost. Spoznali so, da sovražnik nima moči za stalno in trdno oblast nad slovensko deželo.

Obisk usnjarne v Mirnu

Po izjalovljeni sovražnikovi akciji je štab brigade pričakoval reakcijo iz Trsta in drugih bližnjih postojank Opčine in Sežana, kjer je bilo takrat nekaj več kot 5000 mož. Zadržati brigado na starih položajih in dovoliti napad premočnih sovražnih sii bi bilo res lahkomišno. Bataljoni so se že tako predolgo zadrževali v istih taboriščih in je bilo pričakovati, da ima sovražna obveščevalna služba na voljo vsaj približne, če že ne točne podatke o razporeditvi, številčnosti in oborožitvi brigade.⁸⁰

Nujno je bilo talkoj spremeniti položaje. Toda Kras s svojo odprtostjo in zelo razvejano mrežo cest ni dovolj ščitil takšne velike enote in ni omogočal večjega manevriranja. Štab brigade je sklenil premakniti glavnino brigade na severna pobočja Krasa proti Vipavski dolini, na območje Železnih vrat in Trstelja. Ozemlje je manj prehodno, težko dostopno, v taktičnem smislu pa branilcu omogoča zelo uspešno obrambo. Končno so določili: 1. bataljon se premakne v okolico Pedrovega, ena četa pa v smeri proti Rihemberku; 2. bataljon ostane pri Lipi, ena četa pri Vojščici; 3. bataljon se z zahodnih pobočij Zajčevca preseli na Oševljek. S takšno razporeditvijo bi se lažje izognili morebitnemu udarcu sovražnika, obenem so se bataljoni približali naslednjemu objektu napada, ki so ga imeli v načrtu, usnjami v Mirnu.⁸¹

Ponoči sta se 1. in 3. bataljon premaknila in 20. oktobra zjutraj prispela na novo območje. Razporeditev brigade je imela obliko enakostraničnega trikotnika Tabor—Lipa—Mohorini, če ne upoštevamo 1. čete 1. bataljona pri Cvetrožu in 1. čete 2. bataljona pri Vojščici.

Kot so pričakovali, so Nemci 20. oktobra prišli v Pliskovico iz Sežane in Komna. Ko so preiskali prostor med Krajno vasjo, Kosoveljami in Velikim dolom, so abkolili Pliskovico in prebivalstvo nagnali na sredo vasi. Zbrali so predvsem starejše ljudi in ženske, drugi so se pravočasno skrili v okolici.⁸²

Ko so vojaki naganjali ljudi na vaški trg, je skupina vojakov z oficirjem na čelu vstopila v župnišče in mučila duhov-

nika, ki so ga dolžili, da je sodeloval s partizani in nagovarjal italijanskega majorja in njegove oficirje k vdaji. Zbranim vaščanom, ki so že pričakovali najhujše, ker so se še živo spominjali strahovitega terorja v septembrski ofenzivi, je oficir ob posredovanju tolmača izjavil, da jim je to pot oproščeno, ker se pripadnikom obonoženih sii »veli keg a raj ha« včeraj ni nič zgodilo. Če pa se bo še kdaj kaj takega pripetilo, bodo vso vas porušili, prebivalce pa kaznovali s smrtjo. Potem so se Nemci vmili v svojo postojanko.*

Že nekaj dni prej je štab brigade s pomočjo aktivistov iz Mirna in okolice zbiral podatke o usnjarni in o zalogah izgotavljenega usnja.

Usnjama je ležala ob Vipavi pod mirenskim gradom, kjer je imelo letališče meteorološko opazovalnico s kakšnimi desetimi vojaki. V bližini mostu na desnem bregu Vipave je bil nemški stražarski oddelek, ki je varoval letališče, druga straža pa je bila na mostu pri vasi Rupa. Skupina vojakov na gradu in stražarski oddelek ništa bila nevarna, bolj pa je štab brigade skrbela bližina Gorice, ki je ibila polna nemške vojske in le 5 km oddaljena. Verjetno prav zaradi tega okupatorji usnjame niso zavarovali. V polnih skladiščih je bilo okoli 4.000 kg podplatnega usnja. Akcijo so sklenili izvesti v noči na 22. oktober 1943.

Prvi bataljon je dobil tako nalogo: v zgodnjih večernih urah z delom svojih sii blokirati postojanko Rihemberk. z drugimi mobilizirati po vaseh od Rihemberka do Brij in Dornberka, s patruljami in zasedami pa zavarovati smeri proti Komnu, Ajdovščini in Gorici. Akcijo naj bi začel že zelo zgodaj, da bi pritegnil nase sovražnikovo pozornost.

Drugi bataljon je moral postaviti močne zasede pri mostovih čez Vipavo pri Rupih, Mirnu in Renčah ter zadržati sovražnika v primeru intervencije iz Gorice ali z letališča, dokler ne bo izpraznjeno skladišče usnja.

Tretji bataljon je bil zadolžen za izpraznitev skladišča in evakuacijo usnja s pomočjo terenskih organizacij.

Zadnja dva bataljona naj bi začela z delom šele okoli polnoči. Intendant brigade in 3. bataljon sta morala še s po-

*** Nemci niso odkrili zaplenjenih in skritih kamionov. Kljub temu je istega večera patrulja 1. bataljona vozila polila z bencinom in jih zažgala, ker so sumili, da so Nemci zvedeli za skrivališča in da nameravajo naslednji dan priti ponje. (Izjava Stanka Kralja.)**

močjo organizacij OF pripraviti potrebno število voz z vprekami, ki naj bi jih naložili z zaplenjenim usnjem v vasi Vrtoče, kilometer oddaljeni od Mirna, in ga odpeljali v notranjost Krasa.

Po kosilu se je 2. bataljon spustil prek sedla v taborišče

3. bataljona na Oševljeku, kjer so opravili še poslednje priprave, nato pa sta okoli devete ure zvečer krenila oba bataljona proti Mirnu.

Drugi bataljon, ki je akcijo zavaroval, je postavil vod 2. čete v zasedo v Renčah pri mostu čez Vipavo, glavnino čete pa kot rezervo v bližino usnjame, 1. četo v zasedo pri mostu v Mirnu, 3. četo pa k mostu pri Rupi. Obe četi sta poslali patrulje proti Krasu, da bi se zavarovali pred intervencijo iz Tržiča, saj bi se lahko znašli med dvema ognjema brez možnosti umika.

Proti gradu nad Mirnom, kjer je bila meteorološka opazovalnica, so za zavarovanje poslali skupino boreev štabnega voda brigade.

Del sili 1. bataljona je v mraku blokiral postojanko s 70 fašisti v Rihemberku, nekateri njegovi oddelki pa so mobilizirali in zbirali vojaški material in ščitili akcijo s svoje strani.

Fašisti v Rihemberku so opazili, da se nekaj dogaja. Poslali so patruljo treh vojakov, da bi ugotovili, kaj je. Patruljo so borci 1. bataljona brez streljanja napadli in dva vojaka razorožili, tretji pa je pobegnil, vendar se je naslednjega dne prostovoljno prijavil 2. četi 1. bataljona pri Cvetrožu in izjavil, da se želi pridružiti partizanskim četam.⁸³

Na ozemlju, ki ga je nadzoroval 1. bataljon, vso noč ni bilo opaziti nobene sovražne intervencije. Mobilizirali so okoli 70 novincev, večinoma bivših boreev, ki so bili v enotah od kapitulacije do septembrske ofenzive, potem pa so se vrnili domov. Zbrali so veliko različnega vojaškega blaga, orožja, streliva in opreme.

Ko je bila akcija povsod zavarovana, je 3. bataljon vdrl v skladišče. Dolga kolona boreev je jemala kose težkega usnja in jih odnašala v Vrtoče, kjer so jih nalagali na kmečke voze. Okoli druge ure zjutraj so izpraznili skladišče v piritličju, znašanje usnja iz prvega nadstropja pa je bilo bolj počasno. Komandant brigade je ukazal, naj usnje mečejo skozi okno na dvorišče. Hrup je pritegnil pozornost nekega nemškega vojaka,

ki se je spustil z gradu, da bi ugotovil, kaj se dogaja okoli usnjame. Pri prvem ovinku so ga zgrabili borci zaščitne čete in ga razorožili.

Kmalu po tretji uri so iz tovame odnesli še zadnje usnje. Na volovske vprege niso mogli naložiti vsega usnja, zato so ga borci na hrbtih nesli prav do taborišča pri Oševljeku; za njimi se je umaknil tudi 2. bataljon. Sovražnik ni nikjer interveniral.

Brigada je odnesla za takratne razmere veliko količino, nekaj nad pet tisoč kilogramov usnja, okupatorju tako rekoč izpred nosu in brez boja, hkrati pa je zajela še tri nemške vojake. Zaplenili so brzostrelko s strelivom.

Ceprav je bil prvi, težavnejši, del naloge opravljen, jih je čakala še evakuacija blaga, ki ga je bilo treba dobro skriti v tajnih skladiščih in skrivališčih. Nalogo je izpolnil 3. bataljon ob pomoči bližnjih terenskih aktivistov in 1. bataljona, 2. bataljon pa je delo zavaroval. Dneva 21. in 22. oktober sta minila v strogi pripravljenosti.

Usnje so dali terenskim organizacijam v hrambo, nekaj ga je brigada takoj poslala poveljstvu, ostalo pa je zadržala za svoje potrebe, štab brigade je organiziral v Renčah večjo čevljarско delavnico, ki je kmalu izdelovala tudi čez 40 parov čevljev tedensko. V bataljonih in četah so čevljarji vneto popravljali obutev vsem borcem in marsikatera terenska kurirka iz vrst požrtvovalnih kraških deklet je zamenjala svoje obuvanje iz lesa.⁸⁴

Sovražnikova protiakcija — udarec v Lipi

Do 24. oktobra je bilo na vsem območju brigade zatišje. Prvi bataljon je s področja Tabor—Pedrovo—Cvetraž nadzoroval posadko v Rihemberku in zbiral novince, 2. bataljon se je premaknil v stara taborišča pri Lipi in Vojščici, 3. bataljon pa je bil razporejen v rajonu Oševljek—Gradišče—Renče in je še naprej prenašal in skrival usnje, njegovi oddelki pa so ščitili brigado proti Gorici in Mirnu in mobilizirali po okoliških vaseh.

V Lipi je bil del štaba brigade in tržaške divizije, njun zaščitni vod oziroma četa in nekaj članov okrožnega komiteja KPS za Kras, ki je imel včasih v vasi sedež ali pa javko.⁸⁵

Drugi bataljon se je 23. oktobra razmestil v taborišču, ki je bilo okoli kilometer oddaljeno od Lipe, 1. četa pa je takoj nadaljevala pot proti Vojščici, kjer je imela že prej taborišče. Po prihodu v taborišče so poslali nekaj patrolj v zahodni in jugozahodni predel Krasa zaradi mobilizacije.

Ob zori 24. oktobra, ko se je vračala v svojo enoto, je ena mobilizacijska patrolja padla v zasedo pri Ivanjem gradu. Nemci so jo neopaženo postavili že ponoči. Prišli so iz Komna. Po kratkem spopadu so ujeli borca 2. bataljona in mobiliziranega mladeniča, ju odpeljali v Komen, drugi pa so se v temi umaknili v Lipo. Neprijeten in nepričakovan pripetljaj je opozoril na nujnost večje čuječnosti in močnejšega zavaravanja, toliko bolj, ker so zvedeli, da je pored nekaj dnevi prišla v Komen kolona nemških vozil, med njimi tudi oklopni avtomobil in avtomobilska ambulanta.*

Ze istega dne so prispele v Lipo vesti, da Nemci pripravljajo napad. Zato je v zgodnjih popoldanskih urah komandant brigade ukazal 2. bataljonu, naj zasede položaje približno kilometer zahodno od Škrbine in prepreči sovražniku prodor proti Zeleznim vratom oziroma Lipi. Res sta 2. in 3. četa zasidli položaje in tarn ostali do mraka, ko sta se na povelje štaba brigade vmila v taborišče.

Del štaba brigade s štabnim vodom je pod vodstvom komandanta brigade odšel v Renče, da bi uredil vprašanje organizacije čevlarske delavnice in poslal z manjšo partizansko kolono nekaj usnja v Trnovski gozd za druge enote. V Lipi so ostali le namestnik političnega komisarja brigade, komandant in politični komisar tržaške divizije, ki so se nameraval'i udeležiti sestanka okrožnega komiteja za Kras. Zavarovanje vasi je bila naloga divizijske štabne čete, ki je štela okoli 20 borcev.⁸⁶

Komandant 2. bataljona je dobil ukaz, naj naslednji dan takoj po zajtrku pošlje dve četi na položaje proti Komnu: 1. četo naj pošlje iz Vojščice v zasedo med vasema Sveto in Lipo, da prepreči prodor sovražnika iz Komna proti Lipi, 2. četo pa z enako nalogo v zasedo med Komnom in Škrbino. Štab bataljona in 3. četa, ki je bila v nekaki rezervi, sta ostala v taborišču.

*** Iz razpoložljivih dokumentov ni bilo mogoče ugotoviti, kakšna enota je prišla. Po številu vozil je mogoče soditi, da bi lahko bila nemška okrepljena četa, kakšnih 180 mož.**

S prihodom nemške kolone v Komen se je nevalo povečala moč sovražnikove postojanke, saj je bilo v njej že prej okoli 250 fašistov.

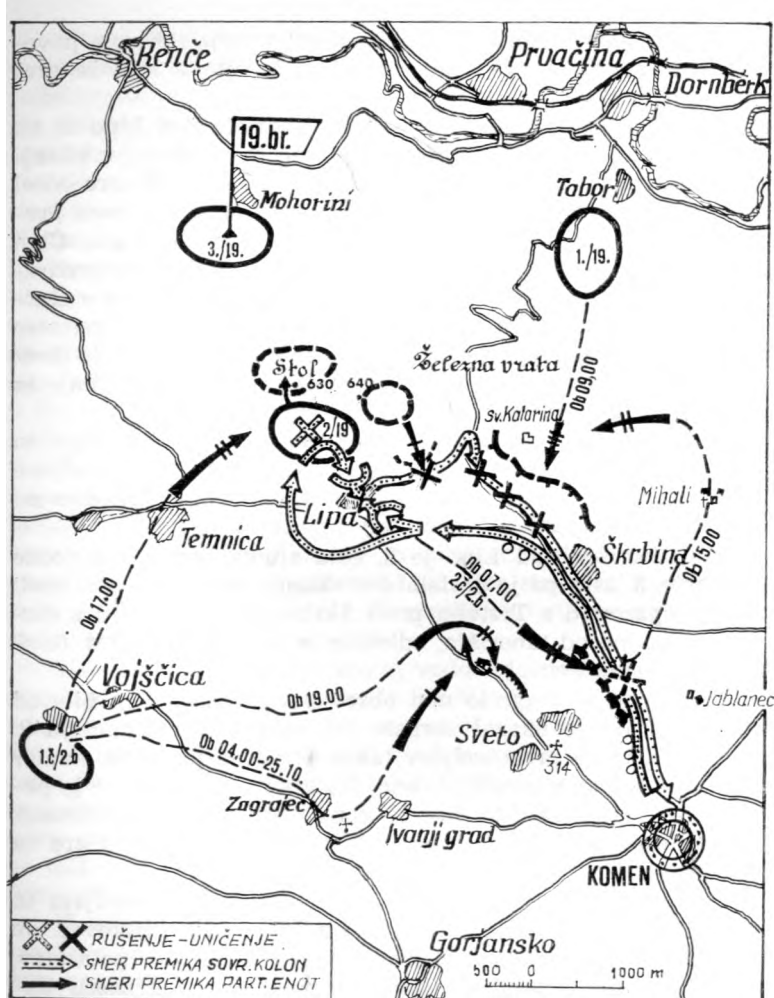
Ob zori naslednjega dne je bilo taborišče nad Lipo že na nogah. Borci so v šotorih zložili opremo in se zbrali v bližnji dolinici, da bi dobili hrano. Intendant je bil še pred zoro odšel v vas, kjer so še vedno pripravljali hrano, da bi zagotovil pravočasno pripravljanje zajtrka. Toda naletel je na težave. Član gospodarske komisije odbora OF, ki je bil zadolžen za prehrano bataljona, je ponoči, pričakujoč nemško akcijo, spai v skri-vališču zunaj vasi in ga ni bilo mogoče najti, domači pa niso vedeli, kje ima živež. Ko so ga končno našli in razdelili živež po hišah, je bil o sonce že visoko. Tudi nekatere gospodinje so se bale kuhati zaradi strahu pred Nemci.⁸⁷

Prva četa pri Vojščici je prehrano bolje organizirala in je že navsezgodaj odšla iz taborišča, kjer je pustila postavljene šotore in vso opremo. Zasedo je postavila severovzhodno od ceste Sveto—Lipa.⁸⁸

V taborišču nad Lipo je 2. četa zjutraj umaknila nočne stražarje, 3. četa pa je poslala dve skupini borcev, ki sta imeli nalogo opazovati s Trstelja proti Škrbini in Komnu in z razvalin zahodno od taborišča, odkoder je lep razgled proti Temnici in Kostanjevici.

Sonce se je dvignilo nad obzorjem, zajtrka pa ni bilo od nikoder. Zato je ukazal komandant bataljona komandirju 2. čete, naj 25—30 prostovoljcev takoj odide na položaje, kamor jim bodo kasneje prinesli hrano. Na zborem mestu se je postavila v vrsto vsa četa, kar je kazalo njihovo pripravljenost, pa tudi zaskrbljenost. Četno poveljstvo je odredilo, naj gre na položaje 1. vod.⁸⁹

Vod je po kraških tleh, poraslih z redkim grmovjem in prepreženih s kamnitimi zidovi, hitel h griču Pliskovcu ob cesti Komen—Škrbina. Skoraj vso razdaljo do položajev, kakšnih 5 km, je pretekel, nato pa postavil pri križišču Komen—Škrbina in Sveto—Rubije, okoli 100 m od ceste, zasedo na robu hrastovega gozda. Vod je poslal še tri patrolje po dva borca za zavarovanje bokov in zaledja proti Komnu, Svetem in Škrbini. Niso še poiskali vseh zaklonov in položajev za posamezna orožja, že se je vmila patrolja, ki so jo poslali proti Škrbini, z nekim aktivistom. Povedal je, da je pravkar šla skozi Škrbino kolona desetih nemških vozil in se z glavne

Sovražnikov napad na vas Lipo in boj pri Škrbini

ceste obrnila po slabši poti proti Lipi. Komanda 2. čete se sprva ni mogla odločiti, kaj naj stori, naj se vme v taborišče ali pa naj počaka na položaju. Zavedala se je, da ne morejo priti v taborišče pred nemško kolono, ki jo bodo prav gotovo opazili na Trstelju. Nazadnje so sklenili počakati še druga dva voda čete na položaj ih in potem s skupnimi močmi v skladu s položajem, naipasti Nemce, ko se bodo vračali. Komandir čete se je sklenil povezati še s 1. četo, ki je bila na položajih nekje na sredi poti med vasjo Sveto in Lipa. Zato se je s kurirjem napotil k njej. Ko se je bližal položajem, se je že slišalo streljanje nekje od Lipe, kjer se je začel boj. Komandirja sta se posvetovala in sklenila ostati na položajih, v primeru napada pa drug drugemu pomagati. Obe četi bosta napadli Nemce, ko se bodo vračali.

Nemška motorizirana kolona se je ustavila kakšen kilometer vzhodno od Lipe kar na cesti, na tistem mestu precej zaraščeni z grmovjem in obdani z redkim hrastovim gozdom. Opazovalci 3. čete niso zapazili približevanje sovražnikove kolone. Zato niso vedeli ničesar o tuji koloni niti v štabu niti v vasi Lipa, opazili pa so jo iborci iz zasede nad vasjo Mihali in obvestili štab 1. bataljona, ki pa v tako kratkem času ni mogel sporočiti vesti še v Lipo, štabu 2. bataljona.

Sovražnikova kolona se je razdelila v dve borbeni skupini po 80—90 mož. Prva je tiho in hitro krenila južno od vasi do gozdička na griču levo od ceste Lipa—Temnica, nato pa se v široko raztegnjeni strelski vrsti premaknila čez cesto in dolinico naravnost proti taborišču 2. bataljona. Druga borbena skupina se je v strelski vrsti počasi in previdno približevala vzhodnemu robu vasi in si poiskala zaklone za kamenitimi zidovi, ki delijo vrtove in njive.

Vaščani so baje opozorili borce zaščitne čete štaba tržaške divizije, da je videti Nemce okoli vasi, toda stražarji verjetno niso bili dovolj oprezni ali pa se niso znašli. Ko je do štaba divizije prišla vest o sovražniku, je bila v vasi že prava zmeda. Spontano sta se izoblikovali dve skupini. Večji del zaščitnega voda je odšel na vzhodni rob vasi, da bi zadržal Nemce, prodirajoče iz Škrbine, člani okrožnega komiteja in aktivisti pa so pod vodstvom Avgusta Dugolina-Maksa krenili proti jugu. Namestnik političnega komisarja Rudi Kodrič-Branko je s spremljevalcem hitel proti taborišču 2. bataljona, odkoder se je kmalu slišalo hudo streljanje, ki je po vsej

verjetnosti naznanjalo začetek splošnega sovražnikovega napada.⁹⁰

Prva sovražnikova bojna skupina, ki je prodirala z juga, se je usmerila prav na ta borišče 2. bataljona, kjer je precej boreev še vedno bilo na zbornem mestu in čakalo na zajtrk. Eden od njih se je povsem slučajno znašel 30 m južneje in opazil, da se taborišču približuje sovražnikova vrsta. Stekel je nazaj in drugim zaklical, kafična nevarnost se bliža. V splošni zmedbi so presenečeni borci panično začeli bežati proti severu v hrib, skozi taborišče in v gozd. Poveljniki in izkušenejši borci so se skušali upreti zmešnjavi in organizirati vsaj improvizirano obrambo, toda ogenj bližajočih se Nemcev je zmedo še bolj povečal. Vse je bežalo skozi gozd na vse strani in se razpršilo po grebenu od Trstelja do Triješneka, nekateri pa se sploh niso ustavili. Posamično ali pa v skupinah so se napotili proti svojim vašem in domovom. Na grebenu se je okoli komande bataljona zbralo malo boreev, večinoma starešin. Od 3. čete, ki je imela okoli 80 mož, in dveh vodov 2. čete, ki sta štela kakih 60 boreev, ni ostalo skoraj nikogar.⁹¹

Sovražnik ni niti poskušal zasledovati presenečenih borecev. Streliška vrsta je šla skozi taborišče in se ni niti dotaknila šotorov ali opreme, temveč je hitro prodirala proti Lipi, kjer se je medtem že začel boj zaščitnikov štaba divizije z drugo sovražnikovo skupino, ki je napadala z vzhodne strani.

Člani okrožnega komiteja in drugi aktivisti so izkoristili ugodno priložnost in se iz vasi umaknili proti jugu, ne da bi naleteli na Nemce. Sli so proti Ivanjemu gradu, kjer so se skoraj vsi kmalu zbrali in nadaljevali prekinjeni sestanek. Namestnik političnega komisarja brigade, ki je bil hitel v taborišče bataljona, se je zaradi nemškega napada umaknil proti jugozahodu in se izognil srečanju s sovražnikom.⁹²

Toda borci zaščitne čete, s komandantom in političnim komisarjem na čelu, so se tedaj že srdito bojevali z nemškimi vojaki, ki so prodirali v vas z vzhoda. Postopoma so se umikali proti severnemu robu vasi. Med hišami se je razvnel ogorčen in zagrizen boj z ročnimi bombami in brzostrelkami, boj iz neposredne bližine za vsak meter. Ker so Nemci zaradi velikih izgub napadali vedno bolj srdito, je bil hiter umik skoraj nemogoč. V boju na severnem robu vasi se je branila le še polovica partizanov, ker so drugi padli ali pa so bili ranjeni. Na koncu vasi so bili že prepričani, da se bo mogoče

izmakniti sovražnikovemu pritisku z umikom čez kraške ograje, takrat pa je junaški skupini, v kateri sta bila tudi komandant in politični komisar divizije, udarila v hrbet nemška kolona, ki je prodirala čez taborišče 2. bataljona. Znašli so se na majhnem prostoru med dvema ognjema. Izhoda ni bilo. Nemci so jih zasuli z ognjem. Uporabili so tudi lahki minomet in tromblonske puške.

Skupina hrabrih (borcev je vztrajala do zadnjega. Padel je tudi komandant tržaške divizije Rado Borštnar, ki je po pripovedovanju nekaterih prebivalcev Lipe pobil menda 20 nemških vojakov.⁹³

Politični komisar tržaške divizije Darko Marušič-Blaž se je z nekaj borci poskušal prebiti skozi sovražnikove vrste, toda zaman. Nazadnje so ga razorožili in zvezali.

Po komčanem boju so Nemci preiskali vas in na nečloveški način pobili nekaj hudo ranjenih partizanov, nato so znosili svoje padle na sredino vasi, vaščani pa so morali zbrati padle partizane. Našli so še 5 borcev 2. bataljona, ki so pred napadom prišli v vas, da bi intendantu pomagali pripravljati zajtrk. Štirje so bili pravkar mobilizirani. Ker so izjavili, da so bolni, jim niso bili dodelili orožja. Počakali naj bi divizijskega zdravnika, da bi jih pregledal in ocenil njihovo zdravstveno stanje in sposobnost za vojaško službo. Čeprav so bili v civilnih oblekah in brez orožja, so jih Nemci našli. Dokazovanje, da niso partizani, ni pomagalo.

Podobno se je zgodilo tudi s petim partizanom, enookim mladeničem iz okolice Opatjega sela, ki se ni poskušal rešiti z izgovori. Ponosno in brez strahu, čeprav so mu roke zvezali z žico, je dejal nemškemu vojakom, da je partizan, na njihovo srečo brez orožja. Prejšnji dan je prišel v taborišče, da bi postal partizan. Ker je imel samo eno oko, mu je komisar svetoval vmitev v vas in delo na terenu. Niso ga prepričali. Dodelili so ga intendantu, ki je že zbiral borce za bodočo komoro. Vojaki so hrabrega mladeniča strahovito mučili, mu z bajonetom iztaknili še drugo oko, potem pa ga pobili s kopiti. Ob štirinajstih partizanih zaščitne čete je ležalo tudi fantovo zmrevarjeno telo.

Sovražnik je imel okoli 30 padlih in približno toliko ranjenih. Ker je bilo precej hudo ranjenih, so po radiu prosili, naj iz Komna pošljejo še enega zdravnika. Okoli poldne ga

je res pripeljal na motociklu nek korporal', vendar v zasedo

2. čete. Hoteli so ju ustaviti brez uporabe orožja, da ne bi izdali položajev, ker pa se ništa hotela ustaviti, so odprli ogenj. Zaplenili so 2 puški, motocikel in pištolo.

Komandir 2. čete, ki je vodil zasedo, je po kurirju sporočil 1. četi, naj ne zapušča položajev. Toda ta je že odšla v svoje taborišče, pobrala šatore in opremo, nato pa krenila na Triješnek, da bi se povezala s štabom bataljona.

Zaseda se je morala umakniti. Okoli 14. ure je krenila proti Mihalu, da bi prek Vouzenjaka prišla na Trstelj in dobila zvezo z 2. bataljonom. Na poti je natetela na zasedo 1. bataljona, zvedela za usodo 2. bataljona in za nastali položaj.

Sredi popoldneva je krenila iz Lipe prva kolona z ranjenci in ujetniki v Komen. Za motoristom je vozil oklopni avtomobil, nato ambulantni voz in trije kamioni ranjenih, padlih in ujetih s spremstvom in zaščito kolone. Prvi bataljon brigade, ki se je s Pedrovega premaknil na greben in zasedel položaje na cesti Šibelje—Škrbina, je kolono napadel. Rafali so pokosili motorista in spremijevalca, onеспособili oklopni avtomobil in prerešetalii druga vozila. Kolona je obstala na cesti in se branil'a iz oklopnega avtomobila, ki se ni mogel premikati. Borci so se približali le padlim motoristom in jim pobrali orožje. Položaj je izkoriistil ujeti politični komisar divizije in z zvezanimi rokami pobegnil na partizansko stran.⁹⁴

V Lipi se je ostanek Nemicev takoj spravil na kamione in hitel na pomoč napadeni kol'oni. Komaj so zapustili vas, jih je napadlo okoli 20 borcev 2. bataljona, ki so se po jutranjem nesrečnem dogodku zbrali na Trstelju in so takoj, ko so slišali streljanje na cesti med Šibeljami in Škrbino, pohiteli k tovarišem. Prišli so prav v trenutku, ko je drugi del sovražne enote zapuščal Lipo. Seveda ji dvajset borcev ni moglo preprečiti nadaljevanja poti. Da bi se zaščitili pred ognjem, so zmetali iz vozil mnogo zaplenjenih stvari. Ko sta se obe koloni združili, sta s skupnimi močmi prešli v protinapad. Proti večeru jima je uspelo potisniti 1. bataljon višje na greben ter zaščititi vozila in ranjence. Iz Komna je prišlo na pomoč še nekaj kamionov vojaštva. Pozno v noč so Nemci odvažali ranjence, padle in vozila v postojanko.

Nemške izgube so znašale okoli 40 padlih in prav toliko ranjenih, na partizanski strani pa je padlo devetnajst borcev,

eden je bil ranjen. Divizijska zaščitna četa je imela, s komandantom divizije, štirinajst padlih in pet ujetih, kasneje pobitih pripadnikov 2. bataljona.⁹⁵

Nemška akcija je bila očitno dobro pripravljena in je imela jasno določen cilj: uničenje štaba tržaške divizije in Kosovelove brigade, morda tudi okrožnega komiteja za Kras. Ohranjeni partizanski viri kažejo, da je bil napad posledica taktične napake v razmestitvi enot in podcenjevanja sovražnika. Morda je v tem res nekaj resnice, saj so v partizanski vojski premalo posvečali dobremu in pravočasnemu zavarovanju.

Tragedija bi vsekakor bila še hujša, če ne bi člani štaba divizije z zaščitno četo odločno in takoj sprejeli odprtega boja v najbolj kritičnem trenutku in tako pritegnili napadalce. Tako so omogočili izpraznitev vasi in umik aktivistov in članov okrožnega komiteja KPS za Kras.

Glede ravnanja bataljonov in čet Kosovelove brigade lahko ugotovimo, razen omenjenih napak, pravilno ravnanje štaba 1. bataljona, ki je svoje čete samostojno premaknil na nove položaje nad cesto med Sibeljami in Škrbino. Čeprav res ni mogel pravočasno intervenirati pri Lipi, je z napadom na del kolone, ki se je vračala v Komen, zadal sovražniku precejšnje izgube in omogočil beg ujetemu političnemu komisarju divizije. Po njegovi zaslugi se je nemški pohod kljub delnemu uspehu končal s porazom.

Poveljstvu 2. bataljona bi lahko očitali slabo in premalo organizirano zavarovanje tabora, kar je omogočilo sovražniku presenečenje in razpršitev skoraj polovice bataljona. Takšna napaka je bila posledica premajhnih bojnih izkušenj in neučrejenega vojaškega načina prehranjevanja. Razbitje bataljona je onemogočilo pomoč napadeni Lipi oziroma zaustavitev sovražnih sil.

Kosovelova v obroču

Zdaj je bilo okupatorskemu štabu za boj proti partizanom v Trstu povsem jasno, kje je na Krasu in v tržaški okolici v neposredni bližini obale in drugih pomembnih objektov najmočnejše žarišče partizanske dejavnosti. Treba je bilo ukrepati prej, preden se bo partizanska enota premaknila z relativno majhnega prostora med vasmi Pedrovo, Lipa in Oševljek ter se znova uredila. 2e 25. oktobra zvečer so se

začele zbirati sovražne enote v Gorici, Tržiču in Sežani. Okoli polnoči so se tri borbene skupine na kamionih odpeljal'e iz zbiirališč na položaje. V vsaki koloni je bilo nekaj oklopnih avtomobilov in lahkih tankov. Bojni skupini iz Tržiča in Sežane sta šteli po okoli 800 mož, skupina iz Gorice pa 400.

Položaj Kosovel'ove po končanih boj ih Okoli Lipe in Škrbine ni bil nič kaj rožnat. Ražen splošne potrnosti zaradi poraza pri Lipi je bilo čutiti vznemirjenost in negotovost. Brigadni štab je bil raztresen in nepovezan, pa tudi enote niso imele zvez. Štab brigade se je sestel šele pozno popoldne pri 3. bataljonu na Oševljeku in ni imel zveze s 1., z 2. bataljonom, ki se je premaknil, pa se je znova pretrgala. S prvim je bila zveza kmalu vzpostavljena, o 2. bataljonu pa vso noč ni bilo sledu. Vedeli so samo, da je bil razbit. Poslali so več patrolj in obveščeval'cev, naj ga poiščejo in spet zberejo.

Glede na dogodke zadnjih dni, zlasti v Lipi, je štab brigade sklenil uresničiti že staro zamisel o premiku bataljonov na območje vzhodno od ceste Dutovlje—Štanjel—Rihemberk, v rajon Šmarje—Kobdilj—Gabrje. Ta prvi daljši premik naj bi brigada opravila, ko bi pospravila zaplenjeno usnje in po sestanku okrožnega komiteja KPS za Kras v Lipi. S premikom se je strinjalo tudi poveljstvo divizije. Zdaj bi bilo potrebno s tem pohite ti. Štab je 1. bataljonu ukazal še v isti noči premik na vzhodno stran Kobdilja, 2. bataljon pa naj po vzpostavljeni zvezi krene k 3. bataljonu ter z njim in s štabom brigade odide v Gabrje.

Zvečer, bilo je oblačno in temno kot v rogu, je okoli 21. ure 1. bataljon krenil s sedla med Velikim in Malim Vouzenjakom čez Pedrovo, nato pa po glavni cesti Komen—Rihemberk. Pri starem gradu se je obmil proti zahodu na cesto štanjel—Rihemberk, proti vasi Mesarji. Zaradi hudega dežja in tirde teme se je kolona, ki ni bila navajena na tako težavne okoliščine, premikala zelo počasi in se ustavljala, kadar se je zveza pretrgala. Na glavni cesti je šio hitreje, toda pri Spodnji Branici se je kolona pretrgala na dva dela. Prvi je pot nadaljeval in 26. Oktobra zjutraj dosegel hrib vzhodno od Kobdilja, drugi pa je pri Spodnji Branici zavil v levo in se ustavi! pri Zavinem. Šele naslednji dan je dobil zvezo in se premaknil v Kobdilj. Tako se je 1. bataljon v zadnjem trenutku izvil iz obroča, ki ga je sovražnik sklenil okoli brigade.

V taborišču na Oševljeku so šele okoli polnoči začeli zbirati zavarovalne zasede. Štab brigade do tedaj še ni dobil zveze z 2. bataljonom, katerega štab in del 1. čete sta se ob mraku wnila v taborišče pri Lipi, pobrala šotore im opremo in preživela deževno noč pod bori na grebenu. Komandant brigade ni hotel 2. bataljona prepustiti usodi, temveč je zbranim enotam ukazal, naj počivajo, da bodo ob zori nadaljevali iskanje 2. bataljona na grebenu nad Škrbino. Predvidevali so, da bi v primeru napada na tamkajšnjih izbranih položajih lahko vzdržali do noči, naito bi se premaknili proti vzhodu. V takem položaju je bila takšna rešitev morda edino pravilna, čeprav je bila drzna in tvegana.

Sovražne sile, ki so verjetno opolnoči odšle iz Gorice, Tržiča in Sežane, so bile že v isti noči na poti k izhodnim položajem. Ko je motorizirana kolona prišla iz Gorice v Volčjo drago, se je ločila manjša kolona in prek Bukovice prodrla v Renče, glavšina pa je nadaljevala pot proti Rihemberku. V Prvačini in Dormberku so pustili še dve skupini, ostanek pa se je razporedil pred Rihemberkom. Prva skupina je ustavila vozila pri mostu čez Vipavo, potem pa šla peš skozi Renče proti kraškemu grebenu po poti, ki pelje v Kosrtanjevico in Temnico. Tako je sovražnik že pred svitom napravil zaporno crto, da bi onemogočil umik brigade na zahodni Kras. Skupini, ki sta se ustavili v Prvačini in Domberku, sta že ob prvem svitu zasedli višje točke okoli Gradišča in Tabora, druge pa so se razporedile ob Vipavi in Branici, med Domberkom in Rihemberkom in zaprle prehode v Vipavsko dolino.

Bojna skupina iz Sežane je prišla v Komen pred zoro in se z oklopnimi vozili razporedila ob cesti Komen—Rihemberk, kjer se je povezala s skupino iz Gorice. Čakali so jutra, da bi pregledali teren na zahodu.

Bojna skupina iz Tržiča je ob svitu prispela v Kostanjevico. Manjša kolona se je v spremstvu lahkih tanke povzpela na greben in se spojila s kolono, ki je že prej prišla čez Renče, večji del skupine pa se je razporedil ob cesti od Kostanjevice, čez Vojščico in Volčji grad, do Komna.

Dne 26. oktobra, med 7. in 8. uro, je sovražnik popolnoma zaprl obroč okoli brigade, če ne štejemo 1. bataljona. V obroču je bilo približno 450 brigadnikov, sovražnik pa je angažiral okoli 2000 mož. Če k temu prištejemo še posadke iz Komna in Rihemberka, ki so tudi sodelovale v napadu, je okupator

imel na voljo okoli 2.300 vojakov in deset oklopnih vozil. Na enega partizana Kosovelove brigade je prišlo pet sovražnikovih vojakov!

Boji pri Železnih vratih

Zgodaj zjutraj, 26. oktobra, so borcem 3. bataljona in prištabnih oddelkov brigade, ki so se ponoči zbrali nad Oševljekom, razdelili skromen zajtrk. Zbran je bil ves 3. bataljon, ražen voda iz 3. čete, ki se še ni vrnil iz Čepovana nad Gorico, kamor je odnesel nekaj zaplenjenega usnja. Z 2. bataljonom, kljub vztrajnim poskusom, še ni bilo zveze. Čeprav se še ni popolnoma zdanilo in je bilo zaradi nizke oblačnosti in jesenskega dežja še zelo temno, je politični komisar 3. bataljona Jaša Prodanović popeljal čete na položaje na Železnih vratih, prištabni oddelki bataljona in brigade ipa so po vrtačah skrivali težjo opremo in zaloge živeža ter odstranjevali sledi taborjenja. Premiki čet in pospravljanje taborišča pa je bilo nekako počasno. Neprespanim, mokrim in prezeblim borcem se ni mudilo, ker ni nihče slutil, v kakšni resni nevarnosti so. Sele med 7. in 8. uro so začela drugo za drugim prihajati v taborišče poročila, da so se nemške enote pripeljale v Renče in Domberk s kamioni, naito pa krenile peš proti Taboru, Gradišču in vasi Venišče; najverjetneje je njihov cilj taborišče bataljona nad Oševljekom.

Komandant 3. bataljona in člani štaba brigade so pohiteli s pospravljanjem taborišča in nato krenili za bataljonom. Na gozdni poti, ki pelje po severnih obronkih Krasa od Venišča proti Železnim vratom, so večino borcev iz prištabnih oddelkov postavili na položaje, da bi se zavarovali. Političnemu komisarju 3. bataljona so po hitnem kurirju sporočili, naj pohiti s premikom in čimprej zasede Veliki in Mali Vouzenjak. Ko so borci zasedali položaje, se je pojavil politični komisar izgubljenega 2. bataljona Lojze Bukovec-Nani, ki je z intendantom in z nekaterimi borci šel po hrano. Takoj je poročal komandantu brigade o včerajšnjih dogodkih okoli Lipe. Povedal je, da je komandant 2. bataljona Darko Derenda-Tine s 1. četo in delom 2. in 3. čete na grebenu, oddaljenem le kak kilometer.⁹⁶

Prav tedaj se je od Železnih vrat zaslišalo močno stre-

1 janje, ki je pomenilo, da na grdben ni več mogoče in da je brigada obkoljena. Nastal je trenutek mučne tišine. Prisotni

se spominjajo, da je komandant brigade Ivan Turšič-Iztok ves zaskrbljen dejal: »Če bi s svojim življenjem lahko rešil brigado, ne bi niti za trenutek okieval !« Bila je le hipna neodločnost, oklevanje. Takoj se je v njem prebudil neustrašen borec in partizanski komandant. Po kratkem razmišljanju in presojanju položaja je že začel izdajati povelja in napotil'a. Drugi bataljon naj se hitro spusti z grebena, poskrije odvečno opremo in nahrbtnike, da bi bil bolj gibčen, in naj ostane na poti med Veniščem in Zeleznimi vrati kot rezerva med 3. bataljonom in prištalnimi oddelki, ki so bili na položajih pri Venišču in vasi Mohorini. Brigada mora za vsako ceno vzdržati na položajih do mraka. Poudaril je, da morajo komandirji in komisarji paziti, da bodo enote povezane in da ne bo prišlo do panike. Ko je izdal potrebna povelja in navodila ter razporedil starešine po položajih, je s komandantom 3. bataljona odhitel k Zeleznim vratom.

Ko je politični komisar 3. bataljona prišel z razvlečeno kolono do kapelice ob glavni cesti, v bližini sedla na Zeleznih vratih, je ukazal komandirju 1. čete Edvardui Božeglavu-Brdavsu, naj s svojo četo kot predhodnico nadaljuje pohod proti Velikemu Vouzenjaku, komandirju 3. čete pa je ukazal poslati na obe strani ceste, proti Krasu in Vipavski dolini bočna zavarovanja. Ceprav ni imel nobenih podatkov o kakšnih sovražnih premikih ali o nevarnosti, se je za takšen ukrep odločil podzvestno, še bolj verjetno pa zato, da bi pohod izkoristil za majhno vajo pravičnega pohoda. Komandirji so ukaze sprejeli nekoliko hladno, ker so se jim zdeli nepotrebni, vendar so jih izvršili. Kasneje se je pokazalo, da so bili prav ti »šolski«, osnovni zavarovalni ukrepi odl'očilni za usodo brigade.

Komandir 1. čete, ki je bil na čelu predhodnice, je pod vrhom Velikega Vouzenjaka opazil, da se med bori premikajo manjše skupine neznanih ljudi. Ustavil je kolono. Ugotovili so, da so vrh in okolico že zasedli nemški vojaki, ki so po vsem videzu prišli z druge strani. Predhodnica je prišla le za deset minut prepozno. Na ukaz komandirja so polegli in se umaknili po pobočju, ne da bi jih Nemci opazili.

Kurir komandanta brigade je Jašo Prodanovića našel pri kapelici in mu sporočil komandantov ukaz, naj bataljon čimprej zasede Veliki Vouzenjak. Obvestil ga je tudi o položaju v dolini, oziroma o prihodu Nemcev v Renče in na Gradišče.

Toda komaj je stopil s ceste, da bi povedel kolono proti cilju, je opazil, da se predhodnica oprezno umika po strmini in skoraj golem pobočju. Usta vii je umikajočo se predhodnico in komandirju ter drugim starešinam ukazal, da se mora četa vrniti im. zavzeti vrh Vouzenjaka. Sledila je krajša in neprijetna polemika, ker so nekateri menili, da je naloga nesprejemljiva, ker so Nemci že zavzeli vrh.

Prepir je prekinil ogenj pri 3. četi, ki je na sedlu pri Že-
Xeznih vratih s svojim vodom tudi naletela na Nemce. Streljanje je poaneni-
lo, da prodirajo tudi z one strani. Vsi so razumeli, da ni drugega izhoda kot napad in preboj čez Veliki Vouzenjak. Četa se je razvila v strelce in krenila proti vrhu. Med prvimi so bili Jaša Prodanović, Edvard Božeglav-Brdavs in nekaj drugih poguranih borcev. Ko so se približali robu gozda, ki so ga bili malo prej zapustili, so Nemci že zasedli položaje in odprli ogenj. Četa je nadaljevala prodiranje in vzkliknila: »Juriš! Hura!« Toda žal sovražni rafali so kmalu pokosili Jašo, Brdavs in še nekatere druge. Četa je zgubila najboljše poveljnike in ustavila napad.

Komandant brigade in komandant bataljona sta takoj ukrepala. Del 2. čete je zasedel položaje nad koncem poti, ki se pri kapelici pod pravim kotom obrne proti vzhodu, da bi z ognjem zaščitil umikanje padlih in ranjenih, nato pa tudi borcev predhodnice, ki so še bili na odprtem pobočju. Komandant bataljona pa je z bataljonskim spremljevalnim vodom, ki je imel lahki manomet in dve težki strojnici bređa, okrepil položaj 3. čete na Zeleznih vratih. Odbil je predhodnico nemške pehote in preprečeval¹ sovražniku, da bi spravil na vamo padle in ranjene.

Boj pri Zeleznih vratih se je začel okoli 9. ure in je trajal brez posebnih sprememb do poldneva. Nemška okrepitev s Krasa se je poskušala prebiti od Sv. Katarine in prek Zeleznih vrat h kapelici in tako prisiliti del 3. bataljona, da bi se umaknil s sedla. Dobro postavljene težke strojnice so poskus preprečile in Nemce potisnile nazaj. Čez dve uri, po kratki minometni pripravi, so Nemci napadli s Trstelja. Komandant je spoznal njihove namere in je ukazal delom 2. bataljona, ki so bili v rezervi ob gozdni poti severno od Stola (kota 630), oditi proti Zeleznim vratom oziroma proti severnim pobočjem Trstelja in preiti v protinapad. Nemci so med prodiranjem s Trstelja brez težav razbili redko zasedene položaje 3. bata-

ljana in prišli na gozdno pat. Brigada je bila presekana na dva dela, pa tudi položaji na Železnih vratih so bili v resni nevarnosti.

Rezerva 2. bataljona je pravočasno in odločno intervenirala, udarila je v sovražnikov od krit i levi bok in ga prisilila k umiku na Trstelj. V napadu sta se izkazala puškomitraljezca Branko Piculj-Triglav in tovariš neznanega imena. S pomočnikoma sta se priplazila pod sam vrh in v protinapadu rezerve prva naskočila bok in zaledje prodirajočega sovražnika, kar je bil'lo odločilno za izid boja. Zgled teh dveh hrabrih borcev je potegnil za seboj še druge. Presenečeni Nemci, nekateri so se že približevali kapelici, so se morali umakniti. Zaradi močnega ognja partizanskih mitraljezov so se sovražni oddelki umaknili tudi s pobočij Trstelja. Pri umiku niso mogli pobrati padlih in ranjenih, ostali so na goli strmini. Niti do mraka se jim niso mogli približati.

Med uspešnim protinapadom je imel 2. bataljon pet ranjenih, med njimi oba mitraljezca. Čeprav je bil Triglav huje ranjen v koleno, se do mraka ni hotel umakniti s položaja, drugega pa so odnesli s prestreljanimi prsmi. Zaradi močne krvavitve je hrabri neznanec izdihnil.⁹⁷

Po neuspešnem napadu s Trstelja je popustil sovražnikov pritisk tudi pri Železnih vratih. Komandant brigade je izdal ukaz, naj v mraku vse enote pustijo sovražnika in se zberejo v bivšem taborišču 3. bataljona na Oševljeku, kamor naj prenesejo tudi padle in ranjene.

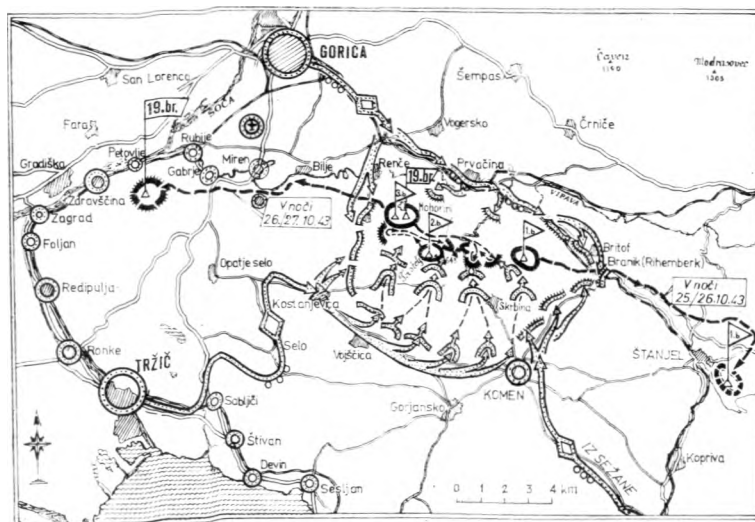
Kratek jesenski dan, za mnoge dan ognjenega krsta, je končno minil. Borci vseh enot so se tiho in neopazno kot sence umikali s položajev in se zbirali v taborišču, pod starimi drevesi domačih kostanjev. Padle tovariše so poskril'i, da bi jih po ofenzivi pokopali, na hitro obvezane ranjence pa so prevzeli zaupni terenski aktivisti in jih z borci nosači odnesli v vama skrivališča.⁹⁸

Do takrat brigada ni imela niti zdravnika niti dovolj strokovno usposobljenih bolničarjev. Prvo pomoč je ranjencem dal bolničar 3. bataljona, ki si je pridobil nekaj znanja in izkušenj v italijanski vojski. Ker je bilo to pot nekaj hudo ranjenih, je komandant brigade ukazal takratni namestnici političnega komisarja 2. bataljona Vidojki Omladič, naj prevzame skrb za ranjence, ker je bila študent medicinske fakultete. Kakor se Vidojka še spominja, je hudo ranjeni Jaša Pro-

danović na obvezovališču prosil prdsotne, naj obvestijo o njegovi smrti svoje v Beogradu.

Borci so pristopali k ranjencem in se poslavljali. Posebno 2. bataljon se je težko ločil od Triglava, ki si je s hrabrostjo, nesebičnostjo in tovarištvom pro dob ii veliko prijateljev. Triglava so odnesli na improviziranih nosilih skupaj z l'ahko strojnico, ki si jo je priboril pred dese timi dnevi v napadu na Prvačino. Komandir ga je nagovarjal, naj jo izroči svojemu pomočniku, toda Triglav je nasvet zavrnil. Dejal je odločno, a trmoglavo in malo šaljivo, da je strojnica njegova najdražja ljubica; loči ju lahko le smrtt. Obveljalo je po njegovem."

Boji okoli železnih vrat so pomenili prvi ognjeni ferst borcev in starešin mlade brigade. Pokazali so disciplino in moralno mač. V prvi vrsti je treba poudariti nesebičnost in požrtvovalnost, smel'ost in hrabrost, zlasti pa predanost ciljem osvobodilnega boja tedaj še maloštevilnih članov KPS v brigadi. V najbolj kritičnih trenutkih so hrabro premagovali prirodni strah za življenje in v odločilnih okoliščinah, na čelu svojih enot, znali vlti moči mlajšim in manj izkušenim borcem. Nikoli prej in ne pozneje ni bila Kosovelova brigada v tak-

Boj pri Železnih vratih 26. oktobra 1943 in umik iz sovražnikovega obroča

šnem kritičnem položaju, da bi bil njen obstoj tako odvisen od hrabrosti in odločnosti majhnega števila borcev. Njeno usodo je resila akcija teh znanih in neznanih borcev. Bili so iz vseh koncev Slovenije in Jugoslavije. Jaša Prodanović, Student iz Beograda, in Edvard Božeglav-Brdavs, el'ektromehaničnik iz Komna, Hrvat Branko Piculj, delavec iz Opatije, in neznani puškomitraljezec so bili tišči, ki so vzdali svoja življenja v temelje osvoboditve Slovenskega primorja.

Ko danes prebiramo skromne vire iz tistega časa, zveni še bolj skromno nekrolog neimenovanega brigadnega kronista v brigadnem listu:

»V boju z nemškimi banditi pri Fajtjem hribu* sta na čelu svojih enot darovala svoji mladi življenji na oltar mile domovine tovariša

JASA, politkomisar bataljona, in
BRDAVS, komandir čete.

Oba sta bila dobra, požrtvovalna, nesebična in zgledna borca ter dobra in prijetna tovariša. Njuna hrabrost in nesebičnost naj nam bo vsem za zgled.

Maščujmo jih, tovariši, le tako se jima bomo za njuno žrtev oddolžili.«¹⁹⁰

Umik iz obroča

26. oktobra popoldne je bilo povsem jasno, da je bila brigada popolnoma obkoljena. Pričakovati je bilo, da bodo sovražnikove enote naslednje jutro začel'e zoževati oforoč, da bi jo na manjšem prostoru uničile. V noči na 27. oktober se je bilo treba na vsak način izmuzniti. Za odločitev, v katero smer naj se brigada prebije, so bile zelo dragocene informacije, ki so jih pozno popoldne in zvečer prinesli aktivisti iz Pedrovega in Cvetroža. Javljali so o okrepitvah, ki so na tem sektorju prispele Nemcem iz Komna.

Iz teh podatkov je štab sklepal, da pričakuje sovražnik umik brigade proti vzhodu. Zaradi vesti o krepitvi zapornih položajev južno in zahodno od Rihemberka je komandant brigade opustil prejšnji nacrt, da bi se izmuznili iz obroča mimo Pedrovega in Rihemberka proti vasema Šmarje in Gabrje, temveč se je odločil za zelo drzen in tvegani manever. Brigada naj

*** Točneje, pri Zeleznih vratih.**

bi se umaknila proti zahodu, kjer jo je sovražnik najmanj prdčakoval. Štab je ukazal obveščevalnim organom okrepiti opazovanje območja Renče—Venišče ter ugotoviti najugodnejši način premika proti Mirnu in naprej na vrh Sv. Mihaela.

Ko so bili vsi ranj enei na vamem, so enote sestavile pohodno kolono. Na čelu je bil 2. bataljon s 1. četo v predhodnici, nato štab brigade s prištavnimi oddelki in končno 3. bataljon. Kolono so vodili dobri vodiči. Krenila je proti Žigonom, kjer so že čakali obveščevalci in jo brez težav peljali čez cesto Renče—Venišče do vasi Vrt oče. Brigada je tako uspešno premagala prvo resnejšo oviro, saj je neopazno šla skozi sovražnikovo zaporno črto, ki je tekla od Renč po cesti do Venišča in na greben. V Vrtočah so si za kratek čas odpočili in ukazali borcem, naj se sezujejo, pritrdijo opremo in vse kovinske dele zavarujejo, da se pri premiku ne bo slišal' niti najmanjši šum, kajti brigada je morala premagati naslednjo oviro. Na miren-skem gradu je bila kot že rečeno, manjša nemška posadka in protiletalska opazovalnica za potrebe letališča severno od Mirna, le nekaj sto metrov od križišča Pri štanti pa je bil stražarski oddelek, ki je varoval letališče in most čez Vipavo. Druga ovira je bila dva kilometra dalje, pri prehodu čez glavno asfaltalo cesto, ki povezuje Gorico s Trstom in Tržičem. Tam je ob mostu pri Rubijah bil spet stražarski oddelek. Borci so se pripravljali po ukazih komandirjev, nekaj skupin borcev z obveščevalci in poznavalci lokalnih razmer so poslali naiprej, naj postavijo zavarovalne zasede na najnevarnejših mestih. Brigada se je premikala hitro in tiho. Ko je bila asfaltna cesta mimo, se je ustavila nad vasjo Gornje Gabrje, kjer so se borci obuli in malo oddahnili. Prispele so zasede in začeli so se vzpenjati na zahodni Kras. Kolona je šla mimo vasi Gornji Cotiči in se okoli četrte ure zjutraj znašla na vrhu Sv. Mihaela (trig. 275), dva kilometra od proge Tržič—Gorica in nekaj kilometrov od Rubije in Zdravščine, kjer so bili nemški oddelki za varstvo železnice, v bližnji Gradiški pa močna posadka. Če še povemo, da je v mestih Gorici in Tržiču, oddaljenih okoli deset kilometrov, bilo več tisoč sovražnikov, potem šele moremo razumeti drznost in tveganost odločitve štaba brigade.

Po prihodu na vrh Sv. Mihaela niso ničesar prepustili slučajju ali sreči. Takoj so poskrbeli za varnost. Sv. Mihael, čezenj je tekla soška fronta, je bil nekoč v prvi svetovni vojni pomemben obrambni člen avstro-ogrske vojske, saj je branil

Z leve proti desni: Darko Derenda-Tine, Vlado Bračič-Mirko, Stanko Kralj-Skala in Anton Sibelja-Stjenka. Posneto 27. oktobra 1943 na vrhu Sv. Mihaela severno od Doberdoba na avstro-ogrskih utrdbah iz prve svetovne vojne

Kras in Trst ter vhod v Vipavsko dolino. Preprezali so ga še dobro ohranjeni rovi s številnimi utrdbami, gosto grtmovje, ki je te utrdbe obraslo, pa je omogočalo izvrstno zamaskiranje. Čete so se krožno iazporedile, pred položaje pa poslale opazovalce, ki so imeli tudi vlogo nekakšne mrtve straže. Če bi sovražnik odkril brigado, bi na položajih vzdržali do noči, potem bi se prebili proti Fajtjemu hribu in dalje na vzhod.

Do poznega dopoldneva so vsi napeto pričakovali, kaj se bo zgodilo. Dobro maskirani opazovalci so pažljivo motrili okoli, drugi pa so nepremično ležali v rovih. Čas je mineval počasi. Opoldne je bilo že jasno, da je brigada uspešno izigrala sovražnika, ker bi ga drugače že imela na grbi. Komendant brigade in njegov namestnik sta s komandanti obeh bataljonov obšla rove in utrdbe, komendant 2. bataljona, ki je bil včasih aktivni jugoslovanski oficir, pa jim je razlagal namen posameznih utrdb in njihovo vlogo v sistemu obrambe avstrijske vojske. Na samem vrhu so napravili še nekaj fotografskih posnetkov.¹⁰¹

Popoldne je komandant brigade začel pripravljati premik. Najprej je povedal poveljnikom smer premika: Sv. Mihael—Cotiči—Brestovec (trig. 209)—Lokvica—Kostanjevica, ker bodo določili nadaljnjo smer v skladu s položajem. Namestnik komandanta je s skupino izbranih boreev in kurirjev odšel naprej že popoldne, da bi zbral podatke za prvo smer premika, nato pa nadaljeval ogled v smeri Temniice, Lipe, Škrbine, Malega dola, Tomačevice in do Coljave. S to skupino je odšel tudi intendant, da bi v vasi Cotiči pripravil hrano, čim bodo prišli v vas.¹⁰²

Pozno popoldne je brigada že šla s Sv. Mihaela in brez težav okoli dvajsetih prispela v Kostanjevico. Po kratkem počitku je štab brigade s prištabnimi oddelki in delom 3. bataljona nadaljeval pot, da bi prek grebena med Triješnekom in Fajtjim hribom prišel opolnoči v staro taborišče na Oševljeku. Drugi del 3. bataljona se je pod vodstvom Stjenke do jutra 28. oktobra premaknil čez Temnico, Lipo, Škrbino, Mali dol in Tomačevico v eno od starih taborišč vzhodno od Coljave. Okoli poldne je prispel na Coljavo tudi del 3. bataljona, ki je prejšnji večer odšel iz Koštanjevice v staro taborišče na Oševljek, da bi pobral skrito opremo, kotle in zalogo hrane. Šli so čez Železna vrata, Pedrovo, Mihale, Mali dol in Tomačevico.

Okoli 120 boreev 2. bataljona se je v Kostanjevici ločilo in odšlo do vasi Novelo, potem pa se začasno nastanilo severno od vasi, dokler se ne vrne skupina, ki naj poišče primeren kraj za taborišče, nekje severno od Temnice. Pri vasi Novelo se je v 2. bataljon nepričakovano vrnila komanda 2. čete s 1. vodom, ki se je že 25. oktobra priključila 1. bataljonu in se z njim umikala na območje vzhodno od Kobdilja. Dne 27. oktobra je namreč na lastno pobudo odšla na Komenski kras v želji, da bi čimprej prišla v svojo enoto. V Škrbini je naletela na namestnika komandanta brigade, ki ji je povedal, kje jo bo našla.

Omeniti moramo še, da je štab brigade postal višji komandant 2. bataljona Darka Derendo-Tineta za načelnika štaba brigade, ki ga dotlej ni bilo, za komandanta 2. bataljona pa komandirja 1. čete Evgena Ravbarja-Mira.

Poslana skupina je izbrala novo taborišče 2. bataljona ob vznožju Triješneka, v bližini manjšega kamnoloma.

Ko presojamo obdobje od 25. oktobra do umika brigade iz obroča, moramo ugotoviti, da je imela sovražnikova dejav-

nost nek skupni načrt, lahko bi ji dali značaj ofenzive. Brigada jo je uspešno prestala. Zvečer, dne 28. oktobra, ko so vse sovražnikove enote po neuspešni akciji že zapustile notranjost Krasa, je bila Kosovelova brigada zopet široko razporejena na svojem območju. Prvi bataljon je bil vzhodno od Kobdilja, 2. bataljon severno od Temnice, 3. vzhodno od Gabrovice in Coljave, štab brigade s svojimi oddelki pa v vasi Šmarje.

Kosovelova, ki so jo prebivalci Krasa imenovali pogosto tudi kraška, je štela zdaj okoli 700 mož. Najštevilnejši je bil 1. bataljon, ki je imel kakih 300 borcev in bork, v 2. bataljonu je število po boju pri Lipi od 270 padlo na 150. Čeprav je imel bataljon pravzaprav malo ranjenih in padlih, je veliko borcev, zlasti mlajših in manj izkušenih, zgubilo zvezo s svojo enoto in se vrnilo domov. Podobno je bilo s 3. bataljonom. Število borcev se je zmanjšalo od 280 na 210. Štab brigade je s svojimi oddelki štel okoli štirideset mož.

Ohranjeni viri kažejo, da je v boju pri Lipi in Zeleznih vratih padlo osem ljudi, ranjeni so bili štirje borci brigade. Na podlagi poveljnih anket in izjav udeležencev pa lahko trdimo, da je znašalo število padlih okoli dvanajst, ranjenih pa okoli petnajst. Točnih podatkov o sovražnikovih izgubah v dostopnih virih ni bilo mogoče zaslediti. Zagotovo so bile velike, ker so sovražnikove enote prodirale zelo samozavestno in so podcenjevale sposobnost odpora brigade. Prav ti udarci, ki so prinesli sovražniku velike izgube, so ga prisilili, da je potem prodiral in manevriral bolj oprezno, brigada pa je pridobila prednost v času in tudi možnost, da se z nočjo umakne z ogroženega področja.¹®³

Bolj kot resnične izgube so torej prizadele brigado posledice deinde demoralizacije. Po dokaj točnih in zanesljivih podatkih je imela brigada med 22. in 25. oktobrom čez 1000 mož. Kakšnih 50 jih je odšlo v enote VOS in v štab tržaške divizije. Če primerjamo stanje pred in po sovražnem napadu, potem lahko ugotovimo, da je v treh dneh bojev zapustilo brigadne vrste okoli 220 borcev, torej skoraj vsak peti borec ali cei bataljon. Osip je bil delno posledica premajhne politične dejavnosti in vzgoje, gotovo pa tudi razdiralnega vpliva sovražne propagandne dejavnosti. Nekateri »razhajkanci« so po prihodu v svoje vasi širili izmišljene in tendenciozne vesti, ki so še bolj begale ljudi. Štabi enot in terenske organizacije so se

zavzele za odstranitev takšnih posledic in vrnitev borcev v enote.

Vendar je treba poudariti, da ta pojav ni bil samo posledica slabe politične vzgoje. Mlada brigada je naraščala tako hitro, da ni mogla resiti številnih notranjih problemov, zlasti pa vprašanja usposobljenosti kadrov do trenutka, ko se je že morala pomeriti s premočnim in dobro organiziranim sovražnikom. Njena notranja vojaška organiziranost je pač morala nastajati postopno. Tako je pomenil odhod večine borcev bolj nevero v moč brigade in njeno sposobnost, da se bo lahko branila, kot pa kaj drugega.

Kljub občutnim notranjim slabostim sta jedro brigade in večina sestave pokazala v spopadih, posebej pa v boju pri *Zeleznih* vratih, ki ga je boj evala s številnejšim in tehnično bolj opremljenim sovražnikom, visoko stopnjo borbenosti, moralne moči in trdnosti. Brigada je uspešno prenesla prvo resno in hudo preizkušnjo. Kolektiv se je utrdil. Nadaljnji uspehi so zanižali moč sovražnika in oznanjali primorskemu ljudstvu, da bo osvobodilni boj pripeljal do svobode.

PREUREDITEV BRIGADE IN NJENA ODREDNA DE JAVNOST

Priključitev novega bataljona in preureditev

V drugi polovici oktobra 1943 je operativni štab za zahodno Slovenijo začel intenzivno pripravljati obsežno preureditev partizanskih enot v Slovenskem primorju. Potek poslednjih bojev v južnem delu Slovenskega primorja je zahteval drugačno organizacijo partizanske narodnoosvobodilne vojske. Tudi glavni štab NOV in PO Slovenije je menil, da je preureditev potrebna, ker je bilo oblikovanje treh divizij po njegovem mnenju preveč široko. Glede na dejstvo, da enote še niso dosegle take stopnje, da bi lahko oblikovali korpus, je ukazal, naj se znova formira štab 3. operativne cone (alpske), glede na odredbo vrhovnega komandanta NOV in PO Jugoslavije pa je treba divizije formirati s stališča vojaškega utrjevanja vojske, ki že obstoja, ne pa s stališča bodoče mobilizacije. Brigade naj imajo najmanj po 1000 mož, divizije pa 3000.¹⁰⁴

Od enajstih brigad, ki so bile v Slovenskem primorju in na Gorenjskem na področju 3. operativne cone (alpske), je le goriška štela okoli 1000 mož, druge pa za eno ali dve tretjini manj. Čeprav naj bi bilo v tržaški diviziji kar pet brigad, je štela komaj 2600 borcev in bork.

Že v septembrski ofenzivi, zlasti pa ob dogodkih v Lipi in bliskoviti obkolitvi Kosovelove brigade v okolici Zeleznih vrat, je postalo jasno, da prostor južno od Nanosa in Trnovskega gozda ni primeren za dolgotrajnejše zadrževanje velikih partizanskih enot. Ker je bil bližnji Trst s tržaškim zalivom glede na možne zavezniške operacije za okupatorja strateško izredno pomemben, je na tem prostoru moral držati precejšnje

sile zaradi obrambe obal. Te je lahko vsak čas uporabil za boj proti partizanom. Tereni Krasa in Vipavske doline, ki sta večinoma zelo slabo pogozdena, preprežajo pa ju goste in dobre komunikacije, so mu omogočali, da se s pomočjo motorizacije hitro osredotoči na kateremkoli kraju in uspešno napada, zlasti še zato, ker partizanske čete niso imele na voljo protitankovskega orožja. Pri obstoječi razvitosti partizanskih enot je bilo torej najpraviše oblikovati velike partizanske formacije v srednji Primorski in na Gorenjskem, ki sta predstavljali enoten operacijski prostor, v južnem delu, na Krasu in v Vipavski dolini pa naj bi operirale manjše enote, večje pa bi od časa do časa izvedle ofenzivne akcije.

V skladu s takšno presojo širšega operacijskega prostora je bilo treba razformirati tržaško divizijo in okrepiti triglavsko, hkrati pa s spojitvijo brigad povečati njihovo moč in izboljšati bojno sposobnost. Tako je bila najštevilnejša, toda zelo mlada goriška brigada priključena udarni brigadi Ivana Gradnika, ki je bila vključena v triglavsko divizijo. Ker so tolminsko brigado pripojili Prešernovi, je preurejena triglavska ali XXVI. divizija NOV in PO Jugoslavije imela 3. SNOUB Ivana Gradnika, 7. SNOUB Franceta Prešerna in 16. SNOB Janka Premrla-Vojka.¹⁰⁵

Goriška divizija je spremenila le svoje ime v XXVII. divizijo NOV in PO Jugoslavije. Njene 1., 2. in 3. soška so postale 17., 18. in 20. brigada.

Bataljon Gregorčičeve, ki naj bi nastajala v spodnji Vipavski dolini, naj bi se vključil v Kosovelovo brigado, ki je odslej nosila ime 19. slovenska narodnoosvobodilna brigada Srečka Kosovela. Iz razpršenih oddelkov udarne tržaške brigade (Brigata Triestina d'assalto) naj bi se začasno oblikoval le en bataljon, ki bi bil v operativnem smislu dodeljen Kosovelovi brigadi.

Pravzaprav je na širokem področju razformirane tržaške divizije ostala le 19. SNOB Srečka Kosovela. Po ukazih štaba

3. operativne cone (alpske) naj bi kot samostojna brigada delovala pod njenim neposrednim vodstvom v vlogi odreda po bataljonih. En bataljon naj bi bil na Pivki, drugi na Krasu, tretji v Vipavski dolini in četrti na robu Trnovskega gozda, kamor naj bi se vse brigadne enote tudi umikale v primeru prehudega sovražnega pritiska. Žal ukaz o preureditvi in po-

drobnih nalogah Kosovelove brigade po tej zamisli ni ohranjen. V štab brigade je prispel najverjetneje 30. oktobra, kajti namestnika komandanta in političnega komisarja sta odšla na Predmejo pri Ajdovščini že 31. oktobra, da bi zbrala vse čete bataljona Gregorčičeve brigade, ki so bile raztresene v več skupinah prav do Trnovega.¹⁰⁶

Glede na trenutni položaj in stanje bataljonov je štab brigade sklenil najprej urediti in pregledati 1. bataljon, ki naj bi se začasno premaknil na področje Vrabče—Polje južno od Št. Vida pri Vipavi in usmeril svoje delovanje na komunikacijo Postojna—Razdrto—Senožeče—Štorje—Sežana. Ko bi se bataljon privadil na novo območje, naj bi se premaknil prek ceste Razdrto—Senožeče in zajel tudi ozemlje proti Pivki in Gabrku. Dne 31. oktobra so ukazali štabu 1. bataljona, naj proti jutru naslednjega dne krene iz Kobdilja v Šmarje, po končanem pregledu enot pa na Vrabče.¹⁰⁷

Do 3. novembra sta komandant in politični komisar brigade obšla in pregledala tudi 2. in 3. bataljon ter jima pomagala v reševanju njunih notranjih problemov. Medtem ko sta oba namestnika urejevala in zbirala oddelke bataljona Gregorčičeve brigade na Predmeji, sta tadva obiskala še italijanski tržaški bataljon, ki se je zbral blizu vasi Lokvice pri Opatjem selu in je štel kakih 60 mož. Ta bataljon naj bi po zamisli štaba brigade ostal v zahodnem delu Krasa in usmeril svojo dejavnost proti Trziču in Nabrežini. Območje Stjenkega 3. bataljona naj bi bilo med Štanjelom in Sežano, zadrževal naj bi se v okolici Avberja in Tomaja, dejavnost pa usmerjal proti Sežani in Opčinam. Drugi bataljon naj bi se iz Temnice premaknil na območje Vogrskega v Vipavski dolini, ko bi zbral svoje moštvo, ki se je razpršilo med boji okoli Lipe in Zeleznih vrat.

Sedež štaba je bil v Šmarju. Komandant in politični komisar brigade sta 4. novembra odšla na Predmejo, ker je prišlo sporočilo, da se je že zbralo okoli 250 borcev bataljona Gregorčičeve brigade in da je vse pripravljeno za priključitev. Ko sta s svojim spremstvom prečkala cesto Ajdovščina—Gorica, so pri vasi Potoče ujeli dva karabinerja na motociklu in ju razorožili, potem pa še dva v civilno obleko preoblečena domobranca iz Ljubljane, ki sta šla iskat vino s poltovornim avtomobilom v Dornberk. Pri obeh so našli orožje in domo-

branske legitimacije. Z ujetniki in plenom so se povzpeli v Vrtovin in se ustavili v prijazni vasi Lozarji. **Sele** pozno popoldne so prispeli na Predmejo.¹⁰⁸

Naslednjega dne, 5. novembra so iz moštva še neosnovane Gregorčičeve brigade ustanovili 2. bataljon Kosovelove, prejšnji 2. bataljon je postal 3., 3. pa 4. bataljon.¹⁰⁹

Organizacijskim spremembam so seveda nujno **morale** slediti tudi kadrovske. Novi 2. bataljon so prevzeli komandant Viktor Žigljavič-Tesar, politični komisar Gvido Pangerc-Nace, namestnik Komandanta Tonček Kosovel in namestnik političnega komisarja Jože Bajt-Triglav. Lado Svigelj-Mojzes, politični komisar bataljona Gregorčičeve brigade, je prevzel isto dolžnost v 3. bataljonu, Lojze Bukovec-Nani pa v 4. bataljonu, **ki** je po smrti Jaše Prodanovića ostal brez političnega komisarja.¹¹⁰

Ko je bilo vse opravljeno, je komandant brigade obiskal tudi štab operativne cone v Čepovanu, kjer so med drugim sklenili, naj se 2. bataljon premakne v Lokve za stalno poveljniško mesto štaba brigade **pa** določili Kmico, majhno gorsko vasico **Pod Cavnom** na robu Trnovskega gozda. Ob tej priliki je štab cone sprejel tudi predlog o postavitvi Darka Derende-Tineta na mesto načelnika štaba brigade in **zamenjavi** obolelega namestnika komandanta brigade Stanka Kralja a-Skale s Karlom Nardinom-Jakcem, ki je bil prej namestnik komandanta Gregorčičeve brigade.

Po končani preureditvi je Kosovelova brigada skupaj z bataljonom "Triestino d'assalto" štela okoli 1.100 borcev in borkov. Zastavljene so ji bile težavne in odgovorne naloge. Največje breme so morali nositi štabi bataljonov, saj so vsak zase morali reševati številne probleme vsakodnevnega boja ter razvijanja in širjenja osvobodilnega gibanja na zelo izpostavljenem in pomembnem področju. Sleherni bataljon je postal nekakšen partizanski odred, štab brigade pa je bil njihov usklajevalec in spodbudnik k še večji dejavnosti.¹¹¹

Z novo brigadno razporeditvijo in organizacijo se je začelo novo obdobje njenega razvoja, utrjevanja in dozorevanja. To obdobje bi mogli imenovati obdobje njene odredne dejavnosti, ko je brigada še bolj navezala stike s svojimi ljudmi, iz katerih je nastala in katerih globoka svobodoljubna stremjenja je hotela uresničiti.

Ob obletnici oktobrske revolucije

Vsa Primorska se je tište dni pripravljala na proslavo obletnice oktobrske revolucije. Na dan 7. novembra naj bi bile številne prireditve, na predvečer pa po vsej Primorski kresovi, ki naj bi s svojo množičnostjo pokazali moč osvobodilnega gibanja. Politične organizacije so to priliko izkoristile za okrepitev svoje dejavnosti in tudi za premagovanje posledic, ki so se še čutile po sovražnih ofenzivah. Tudi partizanske enote so sodelovale v pripravah. Skupno z mladinskimi aktivisti so priredili številne mitinge. Po uvodnem govoru so nastopili recitatorji, manjši pevski zbori, ponekod pa so celo pripravili kakšno kratko igrico. Proslavi je sledila zabava s plesom, ki se je je mladina vselej z veseljem udeleževala, saj je v teh hudih vojnih časih to bila edina priložnost, ko je bilo mogoče za hip pozabiti krutosti, tegobe in nevarnosti.

Takšna manifestacija enotnosti primorskega osvobodilnega gibanja z vseslovenskim in jugoslovanskim gibanjem, ki je bilo del velike protihitlerjevske koalicije na čelu s Sovjetsko zvezo, nosilko največjega bremena v boju proti nacizmu, je bila pomembna za utrjevanje enotnosti širokih slojev. Hkrati je krepila zavest o pripadnosti veliki skupnosti narodov, ki se bojujejo proti fašizmu, o moči delovnih množic, ki se borijo za osvoboditev od izkoriščanja, in tudi to, da niso osamljene v tem boju. Primorsko ljudstvo je v takih proslavah izražalo svoja globoka svobodoljubna čustva in nabiralo moči za nadaljnji boj.

Partizanske enote so ob takih prilikah ponavadi okrepile svojo vojaško dejavnost. Vse enote so želele pokazati čim več uspehov v zasedah in tudi drugih dejavnostih.

Prvi bataljon je v noči na 2. november prispel na Vrabče in svoje čete začasno razporedil po hišah. Ko je štab bataljona s komandirji čet pregledal okolico in določil način zavarovanja, so čete dokončno razmestili. Dasi je štab brigade svetoval, naj taborijo izven naselij, tega niso storili, temveč so se nastanili po hišah. Štab bataljona s prištavnimi oddelki ter 1. in 2. četo je bil na Taboru, 3. četa v Jakovcih, 4. pa v Polju. Poveljniki so povečini namreč menili, da je bolje moštvo nastaniti po hišah spričo naraščajočega mraza in slabe opremljenosti z zimsko obleko, vasice vzhodno od Vrabč pa je bilo mogoče dobro zaščititi, ker leže na dvignjenem terenu. Verjetno je k

takšni odločitvi vplivalo tudi dejstvo, da večina pripadnikov bataljona, ki so bili doma s Krasa, ni bila posebno navdušena nad tem, da se je bataljon premaknil z njihovega domačega terena.

Bataljon se je takoj lotil priprav. Politični komisarji so začeli organizirati proslavo in pripravljati politične ure, komandirji čet pa so s komandantom bataljona ugotavljali, kako bi pripravili primerno vojaške akcije. Dne 3. novembra so obšli glavno cesto med Senožečami in kamnolomom pred Razdrtim postavili zasedo. Ko je od Senožeč pripeljal sovražni kamion, je nanj odprla močan ogenj, dokler se kamion ni ustavil brez znakov kakršnegakoli življenja. V njem so našli tri popolnoma prerešete sovražne vojake. Ko so videli prizor, se niso dotaknili niti orožja, temveč so se brez besed vrnili v ta Jborišče.¹¹²

Naslednjega jutra je 2. četa postavila zasedo pri kamnolomu, komandant bataljona pa je s svojimi podrejenimi poveljniki ogledoval cesto med Štorjami in Senožečami. Postavili so zasedo, toda promet je tega dne popolnoma zamiri.

Dne 5. novembra je 1. četa na isti cesti postavila dve zasedi, eno med Štorjami in Senožečami, drugo pa med Senožečami in Razdrtim. Obe sta bili uspešni. Prva je uničila dva kamiona in pobila deset sovražnikov, med katerimi sta bila tudi dva oficirja, druga pa en kamion in štiri sovražne vojake.¹¹³

Tudi naslednjega dne so postavili zasede. Tedaj se je iz Ljubljane premikala čez Postojno proti Trstu večja kolona, v kateri so bili topovi na konjsko vprego, eskadron konjenice in nekaj lahkih tankov, ki so verjetno pripadali 162. turkeštanski diviziji. Ko je kolona šla že mimo kamnoloma, se je od nje ločil potniški avtomobil in hitro nadaljeval pot proti Senožečam. Partizanska zaseda je opazila bližajoči se avtomobil, ni pa vedela, da se po isti poti premika večja kolona.

Prvi je vžgal po avtomobilu mitraljezec Marcelo na sredini zasede, toda njegova strojnica se je zataknila. Tedaj je odprl ogenj puškomitraljezec Andrej Renar-Drejček, nato pa še drugi. Čim je avto obstal¹, so vsi stekli k njemu, celo mitraljezci. Med prvimi se je približal vozilu Jože Fakin-Orel. Opazil je, da nekdo poskuša skozi okno vozila usmeriti brzo-strelko. Vrgel je že prej pripravljeno ročno bombo. Ko so obkolili voz, so bili več kot presenečeni. V njem je bilo pet viš-

jih oficirjev in en civilist, za katerega so iz zaplenjenih dokumentov spoznali, da je visok funkcionar iz Ljubljane, ki je potoval v Trst s pooblastili okupatorskih oblasti glede organiziranja domobranstva na Primorskem.

Od petih oficirjev so bili trije hudo, dva pa lažje ranjena. Komandant bataljona je ukazal, naj jim da bolničar prvo pomoč. Med razoroževanjem in pregledom se nihče ni upiral. Obnašali so se pogurano kot vojaki, le civilist se je tresel od strahu in prosii, naj ga pustijo pri življenju, češ saj je Slovenec. Seveda so mu takoj zabrusili, da takšnih Slovencev, ki se vozijo z nemškimi oficirji, niti malo ne spoštujejo.

Toda nepričakovano se je od kamnoloma sem začela približevati v galopu sovražna konjenica. Zasedi ni ostalo nič drugega, kot da se z zaplenjenimi dokumenti in orožjem hitro umakne proti gozdu in pusti ujetnike in vozilo. Za konjenico so se kmalu pokazali tudi tanki. Morali so se umikati pod ognjem. K sreči je bil blizu gost gozd in razrito zemljišče, ki je onemogočalo, da bi sovražnik mogel izkoristiti tanke in konjenico. Izgub niso imeli nobenih.

V bataljonu je bilo borbeno razpoloženje, saj so v treh preteklih dneh napravili več uspešnih akcij, v katerih so uničili 4 kamione in en potniški avtomobil, pobili precej sovražnikov in zaplenili znatno količino orožja, streliva in opreme, bataljon pa ni imel niti ene žrtve.

Glede na uspehe, ki so jih dosegli, je štab bataljona želel dan oktobrske revolucije proslaviti kolikor mogoče bolj veličastno. Zvečer pred zoro je poslal v akcijo tri čete. Prvo v zasedo med Štorjami in Senožecami, drugo med Senožecami in Razdrtim, tretjo pa v Vipavsko dolino med Razdrtim in Podnanosom, na Taboru pa so se kultumiki bataljona potrudili, da bi v šoli pripravili vse potrebno za čim lepšo proslavo. Tudi prebivalci so pomagali. Odbor OF je bataljonu dal rejenega vola. Kuharji niso imeli nobene skrbi, da ne bodo mogli nasititi še tako lačnega mladega borca.¹¹⁴

Drugi bataljon je tudi kmalu končal reorganizacijo, zjutraj 6. novembra pa se je premaknil v Lokve, kjer so 7. novembra pripravili miting s skromnim programom. Namestnik komandanta bataljona je z izbrano desetino borcev in dvema puškomitraljezoma še s Predmeje odšel mobilizirat nove borce po vaseh južno od Vipave. Na cesti med Podnanosom in Vipavo so 7. novembra streljali na avtobus, poln nemških voja-

kov. Vozilo je sicer nadaljevalo vožnjo proti Vipavi, toda kasneje so dobili podatke, da je bilo med potniki precej mrtvih in ranjenih vojakov.¹¹⁵

Skupina je potem šla čez glavno cesto in še isto popoldne prispela v znano partizansko vasico Podrago, kjer se je udeležila kot dobrodošel gost prisrčne proslave, ki jo je organizirala mladina. V sodelovanju s terenskimi organizacijami Podrage in bližnjih vasi je mobilizirala kakih 20 mladincev, v naslednji noči pa se je vrnila v bataljon v Lokvah¹¹⁸

Tretji bataljon je organiziral proslave v Temnici, Kostanjevici in Vojščici. Tudi tod so na številnih okoliških hribih goreli kresovi, zlasti velik pa je plamtel na Fajtjem hribu, odkoder se je videlo daleč v Furlanijo. Poslali so tudi minerski oddel'ek, naj poruši železniski most pri Štivanu na progi, ki veže Trst z Italijo. Pod zaščito močnih zavarovalnih zased so postavili razstrelilne naboje, toda niso jih mogli vžgati bodisi zaradi teme in premajhnih izkušenj, bodisi zaradi slabega razstreliva, kot so trdili minerei. Tudi sami hudo razočarani, so bili žrtve pikrih pripomb in posmeha še mesec dni, dokler jim končno le ni uspelo porušiti mostu. Promet po njem je stekel sele čez dva tedna.¹¹⁷

Bataljon se je številčno in notranje krepil ter utrjeval red in disciplino. Po zaslugi mladega, odločnega in tudi prizadevnega komandanta je dosegel zadnje čase lepe uspehe. Novi komandant je zelo hitro rešil vprašanje lastne kuhinje in prateža, ki ga prej ves mesec niso mogli organizirati. *Ze* drugi dan po prevzemu dolžnosti so se našli kotli, določil je kuharje in ekonome, kuhinjo pa postavil v stari avstro-ogrski kaverni, kakih sto metrov nad taborom. Vprašanje preskrbe z vodo so reševali na poseben način. Nosili so jo iz Temnice, oddaljene okoli 2 in pol kilometra, posamezniki brez ozira na položaj, ki so prekršili taboriščni red in disciplino. Med njimi je bil celo eden od poznejših zelo dobrih komandantov v Kosovelovi.

Od vstajanja do večemega počitka je bilo v taborišču zelo živahno in nihče ni imel oddiha z izjemo pri obroku hrane. Ražen patrolj in zased, ki so jih redno menjavali, so bili vedno zaposleni. Uvedli so jutranjo telovadbo za vse. Do kosila so čete imele vojaške vaje, po jedi politično uro, nato pa še borbene vaje po travnikih in gričih okoli taborišča. Te navade so postale v tem bataljonu prav tradicionalne.

V taboru 3. bataljona Kosovelove nad Temnico na Krasu. Sedi Evgen Ravbar-Miro, stojijo z leve proti desni: Lojze Bukovec-Nani, Mario Caharija in Lado Švigelj-Mojzes

Pred večerjo so borci morali še očistiti orožje, nato pa so se zamenjale straže in zasede. Komandant bataljona je pogosto obiskoval svoje podrejene čete in včasih hudo oštel komandirje, če je opazil kakšno nepravilnost ali površnost. Zavzemal se je za načelo stroge vojaške podrejenosti in discipline.

Bataljon je tedaj že narasel od 150 na 270 mož, v kar je všteto tudi 20 borcev, ki jih je s seboj pripeljal novi politični komisar Lado Švigelj-Mojzes.¹¹⁸

V 4. bataljonu je breme političnega dela moral nositi namestnik političnega komisarja bataljona Jože Bolje-Jamnik, ki je bil že srednjih let in bolj slabega zdravja. Komandant bataljona in njegov novi namesitnik Sreten Ilić sta se posvetila le mobilizaciji in organizaciji čet. Zvečer 7. novembra so v vasi Avber priredili miting, gostoljubni vaščani in domačini iz okolice pa so bataljonu pripravili pravo gostijo z obilo hrane in pijače, brez katere seveda na Krasu in v Vipavi ni moglo biti nobene prave proslave.

Toda 4. bataljon in njegovi domači gostitelji so dobili nepričakovane, toda dobrodošle goste. Spričo sovražnikovega

napada je 1. bataljonu propadla proslava. Moral je zapustiti Vraibée in se priključiti 4. bataljonu.

Kaj se je zgodilo? Ko so iz taborišča 1. bataljona odšle vse tri čete, je na Taboru ostal le štab bataljona in prištabni oddelki, ki so se bavili s pripravami proslave v šoli. Dežurna 4. četa v zaselku Polje je bila večinoma v zavarovanju, ena desetina pa je bila v zasedi med Grižami in mostom na rečici Raši z nalogo, da varuje razporeditev iz smeri Storijs. Povsod je vladalo že praznično razpoloženje, štab pa je nestrpno čakal četnih poročil s terena.

Kmalu po 10. uri dopoldne je zaseda pri Grižah opazila, da se ji iz Štorij približuje čez vas Majcni motorizirana kolona s tankom na čelu. Poslala je kurirja, naj hitro sporoči vest v štab bataljona. Kolona je neovirano nadaljevala pot po dolini in naprej proti Vrabčam, zaseda pa se je umaknila brez boja. Tedaj so jo s Tabora opazili tudi borci in prebivalci. Položaj je bil kočljiv, saj v tako kratkem času ni bilo pri roki enot, ki bi se mogle postaviti po robu napadalcem. Čete niso imele protitankovskega orožja, v koloni pa sta poleg osmih tovornjakov bila tudi dva tanka. Vaški odborniki so zahtevali od komandanta bataljona, naj za božjo voljo umakne bataljon, ker bodo Nemci odpor partizanov izkoristili kot povod za hudo represalijo nad prebivalci.¹¹⁹

V vasi je nastal preplah, maloštevilni partizani pa so se hitro umikal'i proti Polju. Iz nemških kamionov je poskakala pehota in kmalu obkolila vasice Tabor, Jakovce in Vrabče. Pripadniki 1. bataljona so se umaknili iz naselja, ražen dveh kuharjev, ki so ju ujeli. V šoli in drugih poslopjih je ostalo veliko osebne opreme, ki je bila last 1., 2. in 3. čete, ki so bile v akciji. Osebno opremo, ki so jo borci pustili po hišah, so iznajdljive gospodinje večinoma hitro in pravočasno poskrile, da bi je Nemci ne našli. Resile so celo kotle, v katerih se je kuhalo meso. Pokrile so ga z repo, češ da kuhajo hrano za svinje. Za nahrbtnike 1. in 2. čete pa se nihče ni pobrigal, ker ni bilo časa. Ko so končali s preiskavo, so zažgali šolo in ubili enega kuharja, drugemu mlademu Rudiju iz Naibrežine, pa je uspelo pobegniti.

Komaj so se Nemci odpeljali proti Štorjam in Sežani, so se na Taboru začeli zbirati partizani in vaščani, najprej iz štaba, prištabnih oddelkov in 4. čete. Pred mrakom se je vrnila s terena le četa, ki je bila v zasedi med Senožecami in

Razdrtim, četa, ki je bila v Vipavski dolini, pa se je ob vesteh, da so Nemci naipadli štab bataljona, najprej umaknila na Štjak, nato pa naslednjega dne krenila v Avber. Četa, ki je bila v zasedi pri SenadoLu, se je po skupinah umaknila na Kras, proti Krajni vasi.

V zgodnjih večernih urah se je na Taboru zbrala komaj tretjina bataljona. Spričo nepričakovanega poraza so bili vsi kot poparjeni. S šolskega poslopja so se dvigali visoki plameni, ki so jih spremljale eksplozije ročnih bomb in streliva, ki je bilo v nahrbtnikih. Kuharji so razdelili večerjo, vsakemu velik kos mesa, ki pa je zavoljo okusa po repi, še bolj pa zavoljo spominov na dogodke minulega dne, le malokomu teknilo.¹²⁰

Štab bataljona je sklenil, naj se bataljon začasno premesti na Kras in priključi 4. bataljonu v Avberju. Poslal je kurirje in patrolje z ukazom, naj se vsi razpršenci zberejo v Avberju. Ta ukrep štaba bataljona je bil v tem trenutku pravi, saj bi bil premik dalje -proti vzhodu na Pivko v takšnem položaju nesmiseln. Morali so zbrati razpršene skupine in omogočiti borcem, da si na nek način preskrbijo ob pomoči svojih poveljstev vsaj najnujnejšo zimsko opremo in obleko. Marsikateri Kraševac pa je za kratek čas obiskal tudi svojo domacijo.

Štabu 1. bataljona, ki je hkrati z neprijetnim porazom lahko zabeležil precej lepih akcij na novem območju svojega delovanja, bi morda lahko očitali samozadovoljstvo in zane-marjanje vamaostnih ukrepov v taborišču. Vendar moramo hkrati ugotoviti, da je bilo partizansko vojevanje vedno polno presenečenj, saj se je bil boj proti šitevilno in tehnično močnejšemu sovražniku. Nikoli ni bilo mogoče predvideti vsega in se zavarovati od povsod. Takšni primeri so bili neizogibni.

Vlak v reki Vipavi

Štabu Kosovelove brigade je štab 3. operativne cone (alpske) 5. novembra dal izčrpna navodila in smemice, kakšne so naloge brigade in kako naj deluje v svoji novi vlogi na vsakem odseku posebej. Štab cone je zlasti podčrtal, da je treba uničiti manjše sovražnikove postojanke v Rihemberku in Štanjelu ter preprečiti promet na lokalni železniški progi Gorica—Domberk—Ajdovščina.

Kot smo že omenili, so Nemci po saptembrski ofenzivi postopno krepili zaščito železniških prog in cest, ne le glavnih, temveč tudi sitranskih in manj važnih kot je proga Gorica—Podbrdo in Gorica—Domberk—Štanjel—Opčine, na katero je bil vezan lokalni krak Domberk—Ajdovščina. Postojanke na Krasu in v Vipavski dolini so imele nalogo zavarovati tudi promet na teh progah. Prekinitve, ki so nastale zaradi že omenjenih akcij 3. in 4. bataljona Kosovelove 29. oktobra, so trajale le do konca novembra, ko je promet spat redno stekel.

Štab brigade je sklenil najprej preprečiti promet na železniški progi Gorica—Prvačina—Ajdovščina. Iz taborišča pri Temnici naj bi se 3. bataljon premaknil na območje pri Vogrskem v Vipavski dolini, si ogledal in izbral primerno mesto za rušenje proge, 4. bataljon pa naj bi na Pedrovem zavaroval akcijo proti Komnu in Rihemberku.

Nepričakovani prihod 1. bataljona v Avber so koristno vključili v priprave za akcijo. Njegove čete naj bi zasedle črto Krajna vas—Dutovlje—Tomaj in zavarovale akcijo proti Sežani in Opčinam, hkrati pa zbirale svoje razpršene borce in pripravile nekaj zimske obleke in obutve.

Zgodaj zjutraj 8. novembra je komandant 3. bataljona poslal na Vogrsko patroljo, naj poišče prostor za novo taborišče, se poveže s tamkajšnjim odborom OF ter z njegovo pomočjo zbere potrebne podatke o položaju okoli Gorice in živež. Okoli polnoči naj bi patrolja počakala bataljon pri visečem mostu čez Vipavo pri Gradišću in ga popeljala do novega taborišča. Dasi so pripravljali premik v največji tajnosti zlasti glede smeri in cilja, so nekateri le odkrili »skrivnosit« in jo zaupljivo prenašali drug drugemu. Borci so postali nekako tajinstveno veseli, Vipavci pa še posebej.

Gostoljubna Vipavska dolina je bila partizanom vedno draga. Njena privlačnost ni bila le v tem, da v tej plodni dolini partizani nikoli niso ostali lačni ali žejni, temveč je bila v njenih prebivalcih. Te vesele ljudi je krasila poleg gostoljubnosti neposrednost, enostavnost, vedrina in optimizem, globoka vera v zmago osvobodilnega boja. Velika večina njenega prebivalstva je gojila tople simpatije do partizanske vojske.

Bataljon je zgodaj zjutraj 9. novembra prispel po predvideni poti v tabor pri Jazbini v bližini Vogrskega, toda niti

poveljniki niti borci niso mogli imeti pravega počitka. Ker je bila v največji bližini, le osem kilometrov oddaljena Gorica s kakimi 1000 sovražnikovimi vojaki, so takoj poslali na vse strani številne patrulje in zasede. Del moštva je takoj začel urejati tabor. Postavili so straže, skupina poveljnikov s komandantom bataljona na čelu pa je odšla ogledovat železniško progo na odseku Voleja draga—Domberk, da bi pripravila podroben načrt za napad. Na podlagi vseh zbranih podatkov so sklenili naslednji dan popoldne blokirati železniško postajo v Prvačini in ko bosta prispela oba vlaka, razorožiti spremstvo, porušiti železniški most čez Vipavo vzhodno od postaje, nato pa vlaka spustiti v reko in uničiti prometne naprave.

V noči na 10. november sta 1. in 2. bataljon zasedla prej določene položaje in zavarovala akcijo. Prva in 3. četa 3. bataljona sta po kosilu vdrli v Prvačino, 2. četa pa je postavila zasedo proti Šempetru in Okroglici. V Prvačini je že prej določena skupina presenetila dežurnega odpravnika vlakov na postaji, druge pa so šle v zasedo pri zaselku Pod frato in o'bkolile železniško postajo. Minerei so se takoj začeli pripravljati, da bi porušili most.

Akcija je potekala točno po pripravljenem načrtu. Vse skupine so delale brez napak in natančno. V trenutku, ko sta se vlaka iz Gorice in Ajdovščine ustavila, so ju obkolili in brez streljanja razorožili netmškega podoficirja in dva karabinerja. Vsi potniki so izstopili, nato so minerei sprožili mine, lokomotivo z vagoni pa s polno paro pognali proti delno porušnemu mostu. S silnim truščem, ki ga je spremljalo piskanje pare, je kompozicija zgrmela prek mostnih ruševin v peneco se reko. To je bil zadnji vlak do konca vojne na tej progi.¹²¹

Sovražnik se ni nikjer pojavil, 3. bataljon brez 2. čete pa je še isti večer priredil v Domberku prisrčen miting, ki je mnogim ostal v spominu. Ko se je na hitro sestavljeni pevski zbor bataljona povzpel na prav tako improvizirani prireditveni oder, se je ta pod njihovim bremenom s treskom zrušil, dvorana pa je vzklopela v gromkem smehu. Seveda je ta dogodek spremljalo precej glasnih protestov in tudi psolv na račun terenskih aktivistov, ki so k sreči bili rojaki pevcev. Poškodb ni bilo, zato so se kmalu uredili in odpeli nekaj pesmi.

Mnogi borci so izkoristili priložnost, da obiščejo svoj dom. Po dolgem čakanju so se zbrali in pozno proti jutru je bata-

Ijonska kolona le krenila proti taboru. Še isto jutro so Nemci s tovornjaki in tanki pridrveli v Prvačino, po ogledu bojišča pa so se vmili v Gorico.

Toda med tem pohodom v Vipavsko dolino je bilo že čutiti novo sovražno propagandno dejavnost. Sovražnik se jenamreč zavedal, da samo z grobo silo ne bo dosegel željenih ciljev. Vojaške akcije je zategadelj spremljala široko zasnovana politično-propagandna dejavnost na vseh področjih, ki je imela cilj ločiti čim več ljudi od narodnoosvobodilnega gibanja. Okupator se je začel naslanjati na domače reakcionarne elemente. Kjerkoli je bilo mogoče, so v slovenskih krajih pod njegovo kontrolo postavljali za župane Slovence. Dovolili so, da se po dvajsetih in več letih obnovijo šole v materinem jeziku in obljubljali redno preskrbo prebivalstva, obnovitev lokalnega prometa in neoviranega premikanja ljudi iz kraja v kraj zaradi trgovanja. Številni trgovci iz mesta so se začeli povezovati s svojimi poslovnimi znanci na deželi. Na osnovi ekonomske zainteresiranosti ljudi so začeli širiti tudi politična gesla. Njihovi somišljeniki so govorili, da je partizanski boj proti premočnemu sovražniku, s katerim je mogoče najti skupen jezik glede številnih življenjskih vprašanj kot so šole, preskrba in trgovina, še prezgoden. Treba je počakati, to stanje pa izkoristiti tudi za to, da se razširijo možnosti za večjo stvarno pomoč partizanom kot celoti in osvobodilnemu gibanju.¹²²

Tem sovražnikovim geslom so se postavile po robu terenske politične organizacije, ki so se v tem času že močno okrepile. Kraško okrožje je imelo sedem raj, ono v, vipavsko šest, goriško pa štiri. Osvobodilne terenske organizacije so bile krepka opora narodnoosvobodilni vojski.

Po rušenju mosta med Domberkom in Prvačino, ki je preprečilo promet prebivalstva Vipavske doline z Gorico, je bilo kmalu čuti glasove, najprej iz Ajdovščine, potem pa tudi iz Rihemberka, Šmarij in Dornberka, da so takšne akcije »nepremišljene in škodljive«, da so prizadele »večino Vipavske doline«. V to propagando se je vključilo tudi mnogo naivnih in neobveščenih ljudi, celo rajonski odbor OF za Ajdovščino je poslal svojemu višjemu forumu pismo v tem smislu.¹²³

Toda v boju proti okupatorju ni bil možen noben kompromis, kmalu pa se je tudi ugotovilo, da je med vnetimi agitatorji takšnega tihega sodelovanja bilo tudi precej domobran-

skih agentov in organizatorjev v civilu. Štab brigade in posebej štab 3. bataljona je moral resno računati s takšnim v bistvu sovražnim vplivom in ukrepati proti sovražnim agentom v sodelovanju z organi in organizacijami na terenu.¹²⁴

Podcenjevanje sovražnika

Štab brigade je za sledeči cilj brigadne dejavnosti izbral sovražnikovo postojanko v Rihemberku. Tam so Nemci v zasledku Britof že med septembrsko ofenzivo pustili četo, ki je štela kakih 70 republikanskih fašistov. Nastanila se je v poslopju nekega privatnega lastnika. Bila je dobro otborežena. Imela je vod težkih strojnic in vod minometalcev z enim srednjim in dvema lahkima minometoma. Poslopje so precej utrdili za obrambo. Vojaška dejavnost te postojanke sicer ni bila bogve kaj pomembna, vendar je ovirala delo terenskih osvobodilnih organizacij in nadzorovala neposredno okolico. Nekateri sovražniki osvobodilnega gibanja so z oporo nanjo širili tujo propagando in izvajali tudi politični pritisk na ljudi.

Napad na postojanko naj bi opravil 3. bataljon v noči na 13. november, 1. in 4. bataljon pa naj bi s svojega dosedanega mesta akcijo zavarovala proti Opčinam, Sežani in Komnu. Za napad so v bataljonu že nekaj dni prej začeli uriti minometalski vod, sestavljen iz bivših borcev italijanske vojske, ki so poznali to orožje. Poveljeval mu je Miloš Karadžić, ki je bil podoficir v bivši jugoslovanski vojski. Štel je 10—12 mož, na voljo pa je imel minomet kalibra 81 mm, ki so ga bili zaplenili 19. oktobra v Pliskovici. V noči na 11. oktober so ga prinesli iz skrivališča pri Col javi.

Zaradi priprav za napad je štab brigade ukazal 3. bataljonu, naj se v noči na 12. november premakne z Jazbin v Šmarje, opremo, pratež in borce, ki niso sposobni za pohod, pa pusti v starem taborišču. Štab brigade pred premikom bataljonu ni sporočil cilja premika, iz bojazni, da se za akcijo le ne bi na nek način razvedelo prezgodaj. Pri tem pa ni predvidel možnosti hudega nesporazuma in taktične napake.

Komandant bataljona, ki ni vedel, da se pripravlja napad na postojanko v Rihemberku, je bataljonsko kolono vodil po dolini Braniče prav čez Rihemberk, komaj 500 metrov od postojanke, in pri tem še namerno dovoljeval hrup in ropot, da bi psihološko vplival na posadko. Bataljon je med pohodom

celo vadal preureditev kolon ob glasnih poveljih, ki jih je posadka morala slišati. Ta nehotena in dobranamema nepremišljenost je seveda akcijo pokvarila. Morali so jo odložiti.

K tej odločitvi je pripomogla tudi sprememba položaja v Vipavski dolini, do katere je prišlo 12. novembra. Ob glavni vipavski cesti se je med vasema Cesta in Potoče začasno naselila sovražnikova enota, za katero so kasneje zvedeli, da je 236. topniški polk 162. turkestanske divizije, ki se je tod ustavil na svoji poti z Notranjske. Pozno popoldne istega dne so v Ajdovščino in Vipavo prispele še druge enote, oddelki 314. grenadirskega polka iste divizije.¹²⁵

Spričo prihoda močnih sovražnikovih enot je štab brigade odstopil od svojih načrtov za napad na Rihemberk in ukazal, naj se bataljoni dobro zavarujejo in tudi dekoncentrirajo. Sodil je, da je pričakovati tudi večjo sovražno akcijo. Primer Železnih vrat, ko je sovražniku uspelo stisniti brigado v ozek obroč, se ni smel ponoviti, zato je štab že 12. novembra ukazal vsem bataljonom, naj krenejo na nova območja, držijo svoje enote skupaj, okrepijo čuječnost in zaščito, nato pa ukrepajo v skl'adu z nastalim položajem. Štab 1. bataljona je prejel povelje, naj se premakne z območja Krajna vas—Dutovlje—Tomaj na Pivko, 2. bataljona pa, da krene z Lokve na Trnovo, in hkrati razruši cesto pri Sedovcu pri Ravnici ter postavi prepreke med vasema Nemci in Lokve s ciljem, da bi preprečil hitro sovražnikovo prodiranje iz Gorice čez Trnovo v Tmovski gozd. Za 3. bataljon so predvidevali premik iz Šmarij na Jazbine, štabu 4. bataljona pa ukazali, naj se iz Pedrovega premakne na področje Avber—Tomaj—Kopriva.

Vsi bataljoni, razen drugega v Lokvah, so prejeli ukaze pravočasno in so jih še isto noč izvršili.

Komandant 3. bataljona je za vmitev na Jazbine izbral isto pot, po kateri so prišli, se pravi skozi Rihemberk. V predhodnici kolone je bila 3. četa. Z njo sta šla tudi komandant bataljona in njen komandir. V zaščitnici je bila 1. četa, ki je nosila tudi že zaklanega vola. Ko je kolona prišla do poslopja bivše italijanske občine, je zavila v desno, namesto da bi nadaljevala pohod naravnost po vznožju Krasa proti Cvetrožu. Pot jo je vodila skozi razsežno dvorišče, ki je bilo ograjeno z visokim zidom. Prepričan o popolni vamosti bataljona, je komandant bataljona ukazal počitek prav tedaj, ko se je že

ves bataljon nagnetel v dvorišče. Opozarjajoč na strogo tišino, je kadicem dovolil, da si prižgo cigareto.

Nenadoma se je od vhoda v dvorišče v smeri gostilne zaslišal rezek žvižg. Komandant je z razbuirjenim, pridušenim in jeznim glasom vprašal, kdo je žvižgal. Pred vhodom pa se je tedaj začulo nekakšno ruvanje, nato pa se je zablistala eksplozija ročne bombe. Z bližnjih gostilniških oken so gosto zaprasketali rafali strojnice in strelili pušk čez dvoriščne zidove. Na dvorišču je takoj prišlo do panike. Moštvo je skoro hkirati z nezadržno močjo zdrvelo proti vhodu na dvorišče, skozi katerega so pravkar prišli. Toda širina vhoda je bila preozka za množico ljudi, ki jih je zajelo občutje hude nevarnosti in brezglavosti, ki ga je še bolj krepil močan ogenj iz gostilne in tudi iz glavnega sovražnikovega aporišča na Britofu. Pri izhodu iz dvorišča so slabotnejši in nespretnejši padali na tla, drugi pa so spričo pritiska množice, ki je slepo hotela doseči prostost, morali gaziti po njihovih telesih. Gomila se je čedalje bolj večala in končno prehod ni bil več možen. Eden od komandirjev čet je v temi le našel nekaj prizidek, razbil težka vrata in prišel do zatrpanega izhoda z zunanje strani. Le ositro povelja so zalegla, da mu je končno uspelo zmanjšati pritisk na izhod in pomagati zavozljani množici, da se je osvobodila in začela brez prerivanja teči skozi odprtino. Ko je najhujša gneča minila, je množica kot kak hudournik zdrvela z dvorišča in izginila v noč.

Med zadnjimi se je prikazal puškomitraljezec Lojze, ki so ga imenovali tudi Razbojnik. Na ves glas je robantil čez npaničarje« in se brez naglice napotil za drugimi.¹²⁶

Pri izhodu z dvorišča je od vsega bataljona ostalo le še pet ljudi, komandant bataljona, politična komisarka 1., komandir 2., namestnik političnega komisarja 3. čete in že omenjeni Anglež John. Med tem žalostnim dogodkom sovražnik iz gostilne ni prenehal z ognjem. Tudi iz postojanke se je slišalo močno streljanje iz pušk, strojnic in minometov.¹²⁷

Skupina s komandantom bataljona je takoj začela reševati odvrženo orožje in strelivo. Na dvorišču je našla oba težka mitraljeza fiat, 5—6 lahkih strojnic, okoli 20 pušk, lahek minomet in kakih dvajset zaboječkov streliva. Orožje in strelivo so skrili v bližnjih vinogradih in grmovju pod vznožjem Krasa. Čez približno eno uro so se tudi sami morali umakniti, ker so mine padale čedalje bolj pogosto tudi na dvorišče. Pregle-

dovanje dvorišča so olajševale svetleče rakete, ki so jih spuščali fašisti. Končno so tam ostali le kosi zaklanega vola.

Komandantova skupina je nato krenila proti Krasu in ob prvi zori prispela na Pedrovo, kjer je poiskala nekega terenskega aktivista. Postregel jih je s kuhanim koštanjem in vinom. Napetost je nekoliko poipustila, zamenjala pa jo je telesna izčrpanost in nekaka topost. Zlasti je bil potr t komandant bataljona, ki je bil na robu živčnega zloma. Razburjeno in nepovezano je pripovedoval, da je pred izhodom obl'ežal hudo ranjeni komandir 3. čete Adolf Rojc-Bojan, da pa vendar v to ni zares prepričan. Ko je po tistem žvižgu stekel proti izhodu, se mu je zazdelo, kot da je Bojan šel ven, ker je ta žvižg slišal na drugi strani zidu. Opazil je pred izhodom neke sence, tedaj pa je prasnila bomba in zaprasketali so rafali. Spričo panike, ki je bila v dvorišču in zaposlenosti s spravljanjem orožja, se teh podrobnosti prej ni spomnil.

Povojna rekonstrukcija dogodkov je deino pojasnila ta nemili primer. Zvečer je v gostilno prišel komandir postojanke in ukazal, naj jo zapro in preiščejo. Domače in goste so zaprli v klet, nato pa postavili strojnice na okna. Pričakovali so manjšo skupino partizanov v zasedi. Komandir Bojan je bil ranjen. V spopadu s fašisti je enega udaril s kopitom po glavi. Fašisti so ranjenea potem Ubili in mu sezuli gojzerice. Pustili so ga na dvorišču občinskega poslopja in ga pokrili z vojaško odejo. Drugih žrtev ni bilo.¹²⁸

Še vedno je ostalo nejasno, zakaj so fašisti postavili zasedo in koga so pričakovali. Ugotoviti pa moramo, da je bilo ravnanje bataljona nepremišljeno in nevojaško, kar je vsekakor treba jemati kot posledico tedanjega premajhnega znanja in izkušenosti in morda tudi neapravičenega samozadovoljstva spričo uspehov, ki jih je lbataljon že dosegel.

Hkrati pa velja poudariti, da so bile kljub opisanim nevesečnostim, ki so jih preživeli borci 3. bataljona, posledice res neznatne, če izvzamemo izgUbo dragega in pogumnega komandirja in borca Adolfa Rojca-Bojana, ki je globoko prizadela ves bataljon. Na Jazbine so se še istega dne vmili skoro vsi borci, ki so se bili razpršili. Med zadnjimi je prišla tudi skupina iz obol'elim in izčrpanim komandantom bataljona, ki so ga morali potem odnesti v Prvačino, kjer naj bi se odpočil in ozdravel.

Ko so patrolje prinesle še orožje, ki je ostalo nedotaknjeno v skrivališčih, se je življenje počasi normaliziralo. Bataljon je imel trpko izkušnjo več, ki se ni smela ponoviti.

Sovražnikova novembrska ofenziva

Ko so nemške enote zaključile ofenzivne operacije na Dolenjskem in Notramjskem, se je njihova ofenzivna dejavnost usmerila proti Gorenjski zahodno od Save in na Cerkljansko, nato pa zajela skoro vse ozemlje 3. operativne cone (alpske).

Kot že omenjeno, se je v začetku novembra okrepil sovražnikov promet in pogosti premiki sovražnikovih enot na cesti Ljubljana—Trst, kar je opozorilo štab Kosovelove brigade na nevarnost neke večje ofenzivne akcije. 236. topniški polk turkeštanske divizije, ki je bil zjutraj 12. novembra v okolici vasi Dobravlje in Potoče, je 14. novembra nadaljeval premik prek Gorice v smeri Čedad. Na črti Kalce—Hrušica—Podkraj—Col—Vipava je 12. novembra zavzel izhodne položaje 314. grenadirski polk 162. turkeštanske divizije, naslednjega dne zjutraj pa 303. grenadirski polk iste divizije črto Postojna—Razdrto—Vipava. Štab te divizije je bil v Postojni.¹²⁹

Oba polka sta po zasedbi izhodnih položajev začela čistiti področje Nanosa in Hrušice drug drugemu nasproti, kar sta zaključila 14. novembra. Cilj te operacije naj ibi bilo zajetje loške brigade, ki se je bila konec oktobra prebila iz obroča pri Cerknici in prek Javomika in Ravbarkomande premaknila na področje sevemo od Bukovja. Ob začetku ofenzive sta bila dva bataljona te brigade in njen štab sevemo od Podkraja. Z umikom čez Crni vrh v Zadlog so se izognili spopadu s sovražnikom, bataljon pri Podkraju pa so iznenadili. Po kratkem boju je sovražniku uspelo po hišah ujeti 11 partizanov. Ko so jih zaslišali, so ujetnike odpeljali na vaško pokopališče, jim ukazali, naj ležejo na tla, nato pa so jih pobili z rafali v tilnik. Borcu Francu Bravcu, ki je dobil tri strele v vrat in enega v roko, se je kljub hudim ranam usipelo ob mraku umakniti v gozd in je šele po enajstih dnevih tavanja dobil sitik z ljudmi, ki so mu pomagali. Ko je prebolel hude rane, je stopil sredi januarja v Kosovelovo brigado.¹³⁰

Pri Colu so predhodnice 314. grenadirskega polka natetele tudi na 4. bataljon loške brigade. Vzdržal je na položajih do

mraka, potem pa se je prek Križne gore umaknil v Zadlog k svoji brigadi.

Tako je ofenzivna akcija 162. nemške divizije zadela v prazno. Štab divizije se je 15. novembra premestil v Tržič, oba polka pa v širše območje Gorice. Ob premiku teh enot so se njuna pohodna bočina zavarovanja gibala prek Manč, Braniče, Rihemberka in prek Se! in Dornberka proti Volčji dragi in Mirnu.

Štab Kosovelove brigade, ki je bil s prištavnimi enotami v Svinem, je opazil, da se sovražnikove čete po vsej Vipavski dolini premikajo od vzhoda proti zahodu. Ker je predvideval, da bi se lahko ustavile v vaseh vzdolž cest, je okoli poldneva poslal kurirje, naj se 1. bataljon v naslednji noči iz Polja premakne v Pivške loze južno od Sajevec, 3. bataljon z Jazbin na območje Erzelj—Gabrje—Zgomja Braniča, v 4. bataljon pa je poslal namestnika komandanta brigade, naj ukrepajo v skladu s položajem na Krasu.

Štab brigade in prištabni oddelki so proti večeru krenili proti severu in brez težav prekoračili glavno cesto Ajdovščina—Gorica med vasema Dobravlje in Potoče ter se zjutraj 16. novembra povzpeli na Krnico, v stalni sedež štaba brigade. Vsi bataljoni ražen 3. so takoj lahko izpolnili povelja, ta pa se je znašel proti večeru v zelo kočljivem položaju, ker so bila vsa naselja do črte Čmiče—Dornberk polna nemških enot iz sestave že omenjenih polkov. Ko je kurir štaba brigade hitel v bataljon z ukazom za premik, mu je komaj uspelo pri Batujah zmuzniti se čez cesto Selo—Domberk, ker so bile tam že sovražnikove enote. Ob mraku je bataljon krenil iz taborišča. Predhodnico je vodil prav ta, ker je poznal vsako stezico in tudi približno sovražnikovo razporeditev pri Batujah. Kolona se je spustila v dolino potoka Vogršček. Ko je postavila bočno zavarovanje proti Batujam in Domberku, je predhodnica nadaljevala pohod ob zamrli železniški postaji in poslala izvidnike, naj pregledajo, če je prost viseči most čez Vipavo. Nato je glavnina hitro in neslišno šla čez pot in prek praznega mostu na drugi breg Vipave, nato pa prek Preserij in Svin prišla 16. novembra zjutraj v novo taborišče, ki je bilo na koti 267, okoli 2,5 km jugovzhodno od vasi Šmarje nad cesto Gabrje—Branik.¹³¹

Čeprav je 3. bataljon pred premikom z Jazbin pobral vse zasede in patrolje, sta vendarle ostala brez zveze dva kurirja,

ki naj bi se vmila pozneje. Bataljonski obveščevalec Lado Stefan se je prostovoljno javil, da jih bo pričakal. Spričo številnih sovražnikovih enot ob glavni cesti od Črnič do Gorice so lahko prišli do Jazbin šele proti jutru. Skupno so krenili proti dolini potoka Vogrščka za bataljonom. Zgodaj zjutraj so opazili, da se jim iz smeri Batuj im Črnič približuje strelska vrsta. Umaknili so se po strugi potoka, potem pa so se obrtnili proti Prvačini in se skrili v vinogradih blizu vasi. Mirovali so do poznega popoldneva, doklar se niso sovražnikovi oddelki umaknili v naselja. Odšli so v vas Prvačino, misleč da v njej ni sovražnika. Toda ob začetku vasi so naleteli na nemškega poročnika, ki ga je spremljal vojak, Mongol. Obveščevalec je bil hitrejši in spretnejši. Z brzostrelko je prisilil presenečena nagprotnika, da sta dvignila roke, kurirja pa sta ju razarozila. Naslednjo noč so ju pripeljali v štab bataljona.¹³³

Ko je komandant brigade prišel zjutraj 16. novembra na Kmico, je ukazal 2. bataljonu v Lokvah, naj takoj krene v Trnovo in prepreči morebitni vdor sovražnika v Trnovski gozd. Toda deli 314. grenadirskega pehotnega polka so okoli 9. ure že prišli v Trnovo, Voglarje, Podgozd in Zavrhu. Zato je 2. bataljon postavil močne zasede pri Rijavcih, pred vasjo Nemci in proti Zavrhu, med Lokvami in Nemci pa začel podirati drevesa in delati cestne ovire.¹³³

Sovražnikovi oddelki niso niti poskušali prodirati globlje v Trnovski gozd. Zdi se, da jim niti ni bil cilj, ker so le varovali desni bok svojega polka, ki pa mu je zgodaj zjutraj 17. novembra le uspelo presenetiti štab 3. operativne cone in njegove oddelke v Čepovanu. Po prvem presenečenju so se zbrali in uredili ter napadalce pregnali z odločnim protinapadom pod vodstvom skupine oficirjev, ki so prišli iz oficirske šole vrhovnega štaba Jugoslavije, da bi jih razjporčili v primorske partizanske enote.¹³⁴

Istega dne je 314. grenadirski polk preiskoval tudi Banjško planoto. Čez tri dni se je umaknil proti Gorici, kajti tam ni bilo nobenih partizanskih čet. Vendar jim je uspelo pri Srednjem Lokovcu presenetiti in ubiti namestnika političnega komisarja XXVII. divizije (goriške) Darka Marušiča, znanega revolucionarja in organizatorja osvobodilnega boja v Sloven - skem primorju, ki je potoval iz Benečije na pokrajinsko mladinsko konferenco.¹³⁵

Od 17. do 22. novembra je 236. topniški polk, ki se je medtem premaknil v Cedad, izvedel v sodelovanju z drugimi enotami v Soški dolini hudo ofenzivo na XXVII. divizijo v Benečiji. Padlo je precej starešin, 17. brigada pa je imela precejšnje izgube.¹³⁶

Ko je 2. bataljon Kosovelove branil svobodno ozemlje na robu Tmavskega gozda, so drugi bataljoni brigade delovali vsak zase. Uspešno so se izogibali sovražnikovim poskusom, da bi jih obkolil, hkrati pa so izkoristili številne možnosti za nenadne in hitre udarce, da bi sovražniku zadali izgube v mošta in opremi. Brigada se je tako sipremenila v več manjših odredov, ki so samostojno delovali. Njihovi uspehi so se še bolj povečali po ofenzivi.

To obdobje, ki je trajalo do začetka januarja 1944, je štab IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, ustanovljen 23. decembra, označil v svojem poročilu glavnemu štabu NOV in PO Slovenije takole:

»Enote te brigade so pokazale velike uspehe in velik smisel za sabotažno-diverzantske akcije. Velik otoseg terena, na katerem operira ta brigada, in precej šnje števil'o važnih komunikacij je nudilo odlične cilje. Po zaslugi zelo dobrih štabov, posebno pa štaba brigade, so te okolnosti bile izkoriščene. Pri tej brigadi se opaža največ iniciativnosti in udamosti in pričakovati je, da bo postala odlična v vsakem pogledu. Najpohvalnejše pa je to, da so se štabi brigade in edinic znašli tudi v posebnih okol'iščinah, ko so morali ti bataljoni in manjše enote sami odločati. Enote te brigade znajo najbolje izkoristiti sovražnikovo zmedo in zapleniti orožje in material padlih, prav tako pa tudi uničiti motorna vozila, ki jih napadejo. Te enote so poleg tega pokazale velik uspeh pri mobilizaciji.«¹³⁷

Ob seštevanju sovražnikovih izgub poročilo ugotavlja, da je XXXII. divizija, prei XXVII., zadala sovražniku izgube čez 300 padlih in več ranjenih, od tega 19. brigada okoli 180 padlih, med njimi 3 oficirje.

To bogato obdobje od 17. novembra 1943 do 10. januarja 1944, ki je obdobje šolanja in spopolnjevanja brigadnega sestava v posebno težavnih okoliščinah, bomo skušali prikazati po bataljonih, kar bo najbolje prikazalo specifične razmere in prilike na ozemlju vsakega bataljona Kosovelove brigade.

Prvi bataljon na Pivki

Premik 1. bataljona s Polja na Pivko je zvečer 15. novembra spremljal hladen jesenski dež s precej močnim vetrom. Ko so šli čez cesto Senožeče—Razdrto je že padal dež s snegom, ko pa so minile Laže, je začel padati čedalje gostejši sneg, ki je pokril zemljo. Vidnost je bila zelo slaba. Kolona bi morala po načrtu prispeti na cilj okoli polnoči, toda vodiči so se popolnoma zgubili. Po dolgem tavanju, ob treh zjutraj, je komandant ukazal, naj se bataljon ustavi, postavi zasilne šotore in se odpočije vsaj do jutra, ker so vsem že pojemale moči. Toda le

Del mostu čez Vipavo pri Prvačini, kl so ga uničili partizani
3. bataljona Kosovelove brigade 10. novembra 1943

nekateri borci so si mogli pripraviti primemo ležišče v snegu, ki je še vedno padal, kaj ti niti šotorska krila niti premrzli prsti niso ubogali svojih gospodarjev. Okoli zasilnega tabora so postavili straže, šotori pa so kmalu zginjali v snežni belini tega puščobnega in nenaseljenega kraja, ki ga domačini imenujejo Pivske loze.

Komaj se je 16. novembra zdanilo, so poskušali ugotoviti, kje pravzaprav so, toda ni jim uspelo. Določili so močno patroljo in jo z mulami poslali v majverjetnejšo smer, naj poišče vas Sajeve in prinese kaj živeža. Posij alo j e bleščeče sonce, da se je belina pokrajine kot nož zapičila v oči. Patrolja se je čez nekaj ur vmila v tabor, ko je med svojim krožnim tavanjem ponovno naletel'a na bataljonskega stražarja, vendar z nasprotni strani. Okoli poldne so poslali novo z isto nalogo. Šele proti večeru se je v tabor vmil kurir v spremstvu dveh domačinov iz Sajeve. Sam bi se zagotovo zgubil v snežni poljani. Prinesel je sporočil'o, da je odbor OF v Sajeveh ob pomoči gostoljubnih vaščanov pripravi! večerjo za ves bataljon. To je bila razveseljiva vest, saj so nekateri, vedno prijetni in živahni Kraševci spričo nevšečne zime in puščavnosti kraja že začeli zgubljati »moralo« in svojo vedno prisotno veselost in zgovornost.¹³⁸

Resnici na ljubo je le treba povedati, da je največ pripadnikov bataljona prihajalo iz kraških vaških družin. Mučilo jih je domotožje, odkar so prišli iz Kobdilja na Vrbače. Odtod so nekateri s patroljami hodili na Kras z raznimi nalogami, hkrati pa so za hip še skočili k svoji družini ali na dom svojih prijateljev in sorodnikov. S seboj so seveda prinesli še kak priboljšek, pa tudi druge potrebne drobnarije.

Položaj v pivškem okrožju v vojaškem in tudi v političnem pogledu tedaj ni bil nič kaj rožnat. Tudi tod je septembrska sovražnikova ofenziva, ki je sledila splošni ljudski vstaji ob kapitulaciji fašistične Italije, še vedno kazala svoje kvarne posledice. Pobili so in odgnali v intemacijska taborišča sto in sto ljudi, med katerimi je bilo mnogo aktivistov in simpatizerjev osvobodilnega gibanja. Hkrati z ofenzivo je razvila svoje izdajalsko delo domača reakcija, zlasti v večjih naseljih vzdolž železnice Ljubljana—Postoj na—Trst in Postoj na—Reka kot so Rakek, Postoj na, St. Peter (Pivka), pa tudi Planina in Bukovje menda ništa zaostajala. Organizacijski štab slovenskega domobranstva v Ljubljani je skušal z naslonitvijo na nemške sile

razširiti svoj vpliv na ozemlje, ki ga je nekoč zasedla Italija.

V Postojni, St. Petru, Ajdovščini, Vipavi in v Trstu so se pojavili najprej posamični domobranski predstavniki, kmalu pa tudi prvi poskusi organiziranja domobranskih oboroženih enot, ki so jim dali ime slovenski narodni varnostni zbor.¹³⁹

Pred prihodom 1. bataljona Kosovelove brigade na tem področju ni bilo partizanskih enot. Občasno so se pojavile le tište, ki so bile na poti s Primorske na Notranjsko ali obratno. Spricho oslabljenosti terenskih organizacij osvobodilnega gibanja je okrepljeni pritisk in teror domobrancev omogočal širjenje strahu in nezaupanja pri večini prebivalstva. To je še bolj pasiviziralo nekatere odbore OF in tudi partijske organizacije, saj se je celo zgodilo, da so nekateri aktivisti po septembrski ofenzivi predlagali, naj bi partizanske čete razpustili in spet zbrali pod orožje, ko bodo nastopile ugodnejše razmere.

Bataljon so torej poslali na območje, ki so ga trle hude težave. Ob njegovem prihodu na Pivske loze se štab seveda ni zavedal vseh težav, ki jih bo v naslednjih skoraj dveh mesecih moral premagati, in to le z zaupanjem v lastne sile in optimizmom, ki sta bila svojstvena za takratni čas.

Komandant bataljona je okoli poldne 17. novembra izbral okoli deset mož, v glavnem komandirjev čet in vodov, in odšel na pot, da bi napravili nekaj »letečih«¹⁴⁰ akcij. Bataljon je prepustil političnemu komisarju in njegovemu namestniku. Takšna navada je bila nasprotna partizanskim pravilom poveljevanja. Resda so v partizanskih štabih ponavadi delili odgovornost na »vojaški«¹⁴¹ in »politični«¹⁴² sektor, toda povsem naravno je bilo, da odgovorni poveljniki obeh področij sodelujejo in skupno vodijo akcije in drugo dejavnost. Primeri ostro razmejenih področij dela in odgovornosti, ki so se tedaj pojavljali in ponekod nadalj evali tudi kasneje, so bili zlasti posledica premajhne izkušnosti posameznikov, pa tudi samovoljnosti. Kakorkoli že, komandant bataljona se je izključno posvetil vojaškim akcijam, vodstvo bataljona pa prepustil svojemu komisarju in njegovemu namestniku.

Komandantova skupina je naslednjo noč prenočila v mlinu blizu Senožeč, zjutraj 18. novembra pa je postavila zasedo na cesti Razdrto—Senožeče pri kamnolomu. Po dolgem čakalju je od Postojne pripeljal potniški avtomobil, na katerega je zaseda odprla ogenj in prisilila voznika, da je poškodovano vozilo ustavil ob poti. Iz obkoljenega avtomobila je prišel nem-

ški oficir, ki je bil ranjen, in nek italjanski podoficir, en podoficir je bil smrtno zadet v vozilu, voznik pa se je tedaj, ko je voz obstal, hitro skrtil pod njim. Ranjenemu oficirju so takoj dali prvo pomoč, potnikom pobrali orožje, dokumente in prtljago, nato pa pustili uj etnike in vozilo na cesti. Med zaiplenjeno opremo je bil tudi fotografski aparat »Leica«, ki je kasneje dobro služil propagandnemu odseku brigade.¹⁴⁰

Naslednje tri dni so spali na Taboru, čez dan pa postavljali zasede ob cesti S tor je—Senožeče—Razdrto, toda brez uspeha. Ko so se zjutraj 22. novembra zadržali v svojem bivališču na Taboru nekoliko dalj, so zvedeli, da se je na Vrabčah pojavil policijski avtomobil, ki se je ustavil na Jakovcah in na daljeval pot v Polje. Komandant bataljona je vedel, da se mora vrniti na Vrabče, zato je posta vii dve zasedi, prvo za vasjo proti Št. Vidu (Podnanosu), drugo pa južno od Vrabč proti Štorjam. Na pot so zavalili hlod, da bi prisilili voznika, da se ustavi.

Kmalu se je avtomobil res vmil iz Polja in se pri cestni oviri ustavil. Komandant je s svojo skupino zdrtvel proti vozilu, toda nemški oficir, po činu poročnik, je začel nanje stregati z brzostrelko. Tedaj je odprl ogenj tudi partizanski mitraljezec, ki je ščitil skupino. Zadel je oficirja, drugi pa so začeli bežati na vse strani. Civilni voznik, za katerega so ugotovili, da je bil v službi OVRE v Trstu, je bežal proti dolini Raše. Med begom je streljal s pištolo. Preden je prišel do doline, je padel. Drugi nemški oficir je skušal pobegniti nazaj proti Vrabčam in dalje proti St. Vidu, kjer je naletel na drugo zasedo, ki ga je ubila. Tretji oficir je bežal po pobočju proti Stjaku. Naletel je na patroljo istega bataljona, ki se je pravkar vračala s Krasa, in se ji predal.¹⁴¹

Prebivalci so pod vodstvom aktivistov porinili avtomobil s ceste in ga s kupom kamenja pokrili tako temeljito, da ga Nemci tudi naslednjega dne nikakor niso mogli najti, čeprav so hodili v neposredni bližini. Ujetega nemškega oficirja je bataljonska patrolja odpeljala v štab brigade na Krnici, toda ob prehodu čez glavno cesto se je v temni noči skušal izmuzniti, da bi pobegnil. Zadel ga je krogla.

Komandantova skupina je nato odšla v Pliskovico, kjer je bila doma velika večina članov njegove skupine, naslednji dan pa na Tabor pri Domberku, kjer so našli nekaj mul in

mobilizirali novince. V tabor bataljona se je vmila 27. novembra.¹⁴²

Medtem je politični komisar bataljona uspešno uredil številna vprašanja, ki so težila bataljon. Uredili so prehrano in vzpostavili zvezo s terenskimi organizacijami OF in okrožnim komitejem KPS za Pivko. Borci so zdaj že dobro poznali novo območje svojega delovanja.

Ker so se vzdolž ceste Razdrto—Postojna pojavile nemške enote, in sicer oddelki 162. turkestanske divizije, ki so se premikali iz Furlanije in okolice Trsta, je bilo pričakovati kakšno sovražnikovo akcijo. Štab bataljona ni mogel ugotavljati njegovih namer, sklenil pa je glavnino bataljona začasno premakniti v Brkine. V taboru so pustili pratež. premično čevljarsko in krojaško delavnico ter eno četo pod poveljstvom političnega komisarja, glavnina bataljona s komandantom na čelu pa je zvečer 4. decembra krenila na jug. Kolona je brez težav šla čez ceste in železniško progo med Divačo in Košano pri vasi Dolnje Ležeče in prišla zjutraj naslednega dne v vas Tatre, severovzhodno od Markovščine, ki je že v Istri.¹⁴³

Takoj so vzpostavili zvezo s skupino vamaobveščevalne službe (VOS) in se dogovorili, da bodo naredili akcijo na železniško postajo in občino v Divači. V noči na 7. december 1943 je 38 borcev bataljona in 28 članov vosovske skupine napadlo železniško postajo in po kratkem boju pobilo štiri nemške vojake, nekega nemškega poročnika pa ranilo in zajelo. V občinskem poslopiju so zaplenili šest pisalnih strojev in pribor, zgradbo pa zažgali. Na postaji so uničili precej naprav, niso pa mogli uničiti tirov, ker niso imeli razstreliva. V partizane je vstopilo nekoliko železničarjev, ki so pomagali uničevati naprave.¹⁴⁴

Naslednjo noč je okrepljena patrulja bataljona vdrla v manjši premogovnik Zavrhek pri Škofljah in uničila naprave, potem ko je razorožila čuvaja.

Zvečer 9. decembra so priredili v Tatrah miting, na katerem so na svečan način sprejeli v bataljon okoli 30 novincev, ki so se javili bataljonu, ko je prišel v njihov kraj. Na mitingu je bil prisoten tudi ranjeni nemški oficir.¹⁴⁵

Ko so naslednjo noč utrujeni prišli v tabor na Pivških lozah, so našli vse razmetano. kotli pa so preluknjani ležali okoli pogašenih ognjišč. Prejšnji dan je namreč tabor napad-

la neka sovražnikova skupina. K sreči je tabomi opazovalec in stražar pravočasno opazil sovražnikovo kolono, dal' znak za preplah in omogočil drugim, da so se še lahko umaknili. Ni pa bilo časa, da bi odnesli vso opremo in živež.¹⁴⁶

Izguba kotlov in druge opreme ni bila huda, ker je bataljon z Brkinov prinesel prave vojaške kotie, ki so bili precej primernejši od prejšnjih.

Tište dini je v štab bataljona pri spei član štaba brigade, ki je na zahtevo štaba 3. operativne cone (alpske) imel' nalogo preiskati vzroke nesporazumov med komandantom bataljona in predstavnikom okrožnega komiteja KPS za Pivko, ki je svoječasno zahteval, naj se bataljon umakne s tega terena in preneha z akcijami, komandant pa ga je preveč silovito odstranil iz prostora, kjer je bil štab. Ko so zaslišali očividce, so ugotovili obojestranski nepravilen postopek in pretiravanje ter tudi to, da ni prav nobenih razlogov, ki bi terjali umik bataljona s tega področja. Nasprotno, podrobna presoja položaja je pokazala, da so akcije nujne in da je potrebno še bolj okrepiti bojno dejavnost bataljona, pri čemer so mu okrožni komite in druge organizacije tega ofomočja dolžne dati vso pomoč in podporo.

Odstranitev omenjenih nesporazumov in odkrito obravnavanje položaja sta tako imela ugodne posledice. Bataljon se je lotil svojih nalog s še večjim elanom. Oblikovali so celo minerski vod, ki so ga bili prej razpustili, ker ni bilo miner ~skega materiala. Obveščevalci in minerji so začeli opazovati promet na železniški progi med Divačo im Št. Petrom ter pripravljati napade na vojaške transporte.

Medtem se je vojaški položaj na podnočju Postojna—Prestranek—Hruševje poslabšal. V začetku decembra so se tod začasno naselile enote že znanega 303. in 314. grenadirskega polka, ki so med 6. in 9. decembrom v sodelovanju z nemškim bataljonom planinskih lovcev »Heine« prehajkale prostor Postojna—Planina—Kalce—Godovič—Idrija—Zadlog—Col—Podkraj—Bukovje—Postojna, da bi zapletle v boj in uničile Gradnikovo in Prešemovo brigado.

Bataljon Kosovelove je spričo takšnega položaja okrepil zavarovanje in usmeril dejavnost svojih čet proti cesti Senožeče—Razdrto—Hruševje, saj so se po končani akciji enote 303. grenadirskega polka razporedile komaj kakih 7 km od ba-

taljonskega taborišča, na prostoru Postojna—Slavina—Orehek—Hrašče.¹⁴⁷

Postojnski domobranci so izkoristili prisotnost tako močne nemške zaščite. Začeli so terorizirati prebivalstvo in pleniti po vaseh govedo. Nek njihov manjši oddelek je prišel 13. decembra v Hruševje, preiskal nekaj hiš, potem pa s tremi voli krenil proti Postojni. Ljudje so o dogodku obvestili partizansko patroljo, ki se je mudila v bližini. Pričakala je domobrance na križišču, kjer se odcepi pot za Orehek. Ko so bili v pravi razdalji, so odprli nanje ogenj. Domobranci so pobegnili proti Hraščam, preplašene vole pa je patrolja vrnila lastnikom. Toda lastniki, boječ se tudi represarij, so v soglasju z organizacijo na terenu živino odstopili bataljonu, češ da je bolje, da jo pojedjo partizani kot pa domobranci.¹⁴⁸

Bataljon je drugo patroljo poslal v Brkine, da bi mobilizirala novince. V noči na 15. december je vdrla v manjši premogovnik pri Ilirski Bistrici, razorožila čuvaja, naprave pa uničila.

Istega dne, ko sta se dva borca bataljona pozno popoldne vračala z Ubelskega, ju je opazila sovražnikova konjeniška patrolja kakih 30 mož, ki je prihajala iz Hruševja. Začeli so streljati, dva pa sta skokoma zdirjala čez travnik, da bi ju ujela. Ništa se dala preplašiti, temveč sta hladnokrvno zavzela strelni položaj in odprla ogenj. Ubila sta enega konjenika in oba konja, potem pa se umaknila v gozd in vrnila v tabor.¹⁴⁹

Medtem so minerei že ugotovili, kako potaka sovražnikov transport na železniški progi in kakšno je zavarovanje proge. V noči na 17. december so postavili razstrelivo v bližini Divače. Mina je kmalu pognala v zrak lokomotivo tovornega vlaka, ki je iztiril. Uničila je tudi okoli 50 m proge. Pri dol'očanju mesta miniranja je sodeloval tudi železničar iz Divače, ki je komaj pred desetimi dnevi prišel v bataljon. Podobno akcijo so pripravili tudi 20. decembra blizu Št. Petra, toda mina je eksplodirala prezgodaj.¹⁵⁰

Bataljon je pošiljal svoje patrolje tudi na ceste, kjer je bil promet, zlasti med Sežano in Postojno, vedno bolj gost. Toda največkrat niso mogle storiti ničesar, ker so posamezna vozila postajala sila redka, protitankovskih min pa niso imel'e. Ponavadi so se po cesti premikale večje kolone v spremstvu enega ali več tankov in oklopnih avtomobilov, ki so včasih po-

šiljale tudi bočne zaščitne oddelke na naj bolj nevame točke ob poti. Tako so bataljonske patrulje morale včasih prav tiho ždeti ob robu gozda ali grmovja in se morale celo umakniti. Dne 19. decembra se je vendarle pripeljal osamljen osebni avto pred zasedo pri Hruševju. Ubili so dva nemška oficirja. Dva dni zatem je 1. četa uničila pri Senožečah sovražnikov kamion in nato še en ipotniški avto. V kamionu so bili Italijani v nemški službi, v avtomobilu pa trije civilisti z gestapovskimi izkaznicami. Italijane so razorožili in jih spustili na svobodo.

Popoldne 25. decembra je prišlo v štab bataljona poročilo, ki so ga poslali aktivisti med železničarji, da bo ponoči šio več železniških vojaških transportov proti Divači. Komandant bataljona je z minerskim vodom in 2. četo takoj odšel v akcijo. Minirali so progo pri vasi Gornje Ležeče. Iztirila se je vsa kompozicija, sestavljena iz kakih štirideset vagonov, polnih gradbenega materiala, lesa, premoga in goriva. Zaplenili so dva gorska konjica, radioaparat, precej opreme in drugega blaga ter orodja, nato pa polili razbite vagone z nafto in jih zažgal'i. Požar je divjal še drugi dan, čeprav so kmalu prispele gasilske ekipe iz Trsta in drugih krajev.

To je bila doslej naj več ja in naj bolj uspešna diverzantska akcija, ki jo je napravil bataljon. Pričakovati je bilo sovražnikovo reakcijo, zato je bataljon premestil svoj tabor v bližino Polja pri Vrabčah. Hkrati so peljali s seboj tudi 27 plemenskih krav, po katerih je Pivka znana daleč okoli in ki jih je bilo škoda klati za prehrano. Razdelili so jih kmetom tja do Komna v zameno za druge, ki so bile primernejše za zakol.¹⁵¹

Dne 29. decembra zvečer so na sestanku štaba bataljona pretehtali podatke o sovražnikovem transportu in sklenili, naj krene komandant bataljona z minerskim vodom in 2. četo v akcijo na progo pri vasi Merče, politični komisar bataljona pa naj se udeleži sestankov na Vrabčah, kjer sta ženska protifašistična zveza in mladinska organizacija pripravljali zbiranje novoletnih daril za partizane.

Komaj so začeli sestanek na Vrabčah, so v hišo vdrli Nemci, ki jih je pripeljal nek izdajalec. V njej je nastala zmešnjava, nekdo je razbil petrolejko. Toda sovražnikova skupina, ki je imela baterijske svetilke menda pritrjene kar na brzostrel-

kah, je s svojim ognjem vžgala po prisotnih, potem pa hitro odšla, boječ se partizanske protiakcije, zakaj bilo jih je manj kot deset. Ta nenadni sovražnikov vdor v vas je terjal hude žrtve. Padel je politični komisar 1. bataljona Sergej Venturini-Dušan, doslej še neznani bataljonski obveščevalec Džani, doma iz okolice Ljubljane in kurir Maks Trobec iz Velikega doma. Zasledovanje sovražnikove skupine je bilo zaman.

Medtem se je komandantova skupina, ki je nameravala narediti akcijo na progi, na poti do mesta za akcijo ustavila v vasici Griže in v nekem hlevu skrila nahrbtnike, da jih ne bi ovirali. Res so naslednji dan vrgli v zrak progo pri Merčah in iztirili vojaški transport, ki je štel 43 vagonov in dve lokomotive. Vagoni so bili naloženi z elementi lesenih barak, rezanim lesom im pohištvom, premogom, kamioni in gorivom. Polili so jih z bencinom in zažgali. Kmalu je goreča kompozicija osvetila zimsko pokrajino daleč naokoli.

Ko pa so zjutraj 31. decembra prišli do hleva, v katerem so pustili opremo v Grižah, so našli žalostno pogorišče. Prejšnjega dne je prišla iz Štorij sovražnikova skupina, odkrila opremo in hlev zažgala. Sumili so, da je to bilo deio istega izdajalca, ki je povzročil tragedijo na Vrabčah.

Vsa skupina je bila zdaj brez opreme, nujno potrebne pozimi slehernemu partizanu, saj so največ noči morali prebiti na prostem, v snegu in mrazu. Komandant bataljona je vsem borcem dovolil, da se napotijo domov na Kras in si dobijo drugo opremo. Ukazal jim je, da se morajo vmiti čez dva dni,

1. januarja, v vas Vrabče, kjer jih bo pričakala bataljonska patrolja. Komaj se je komandant oddaljil iz vasi, da bi odšel proti štabu bataljona, je nekaj borcev-domačinov predlagalo tovarišem, naj se zedinijo in pridejo šele 2. januarja, da bi tako doma praznovali Novo leto. Seveda so se s predlogom strinjali.

Ko je določenega dne bataljonska patrolja prišla na Vrabče, ni našla nikogar. Naslednjega dne pa so prišli vsi do zadnjega in s seboj pripeljali še nekaj novincev, ki so jih med potjo mobilizirali.¹⁵²

Dne 31. decembra sta na Pivsko lozo prišla še štab brigade in 2. bataljon. S tem se je končalo skoro dvomesečno obdobje samostojnega življenja 1. bataljona na Pivki, ki je bilo zelo uspešno in bogato dobrih vojaških akcij.

Drugi bataljon v Tmovskem gozdu, na Vipavskem in Krasu

Ko so se enote 314. grenadirskega polka 20. novembra umaknile z Banjske plano te in zahodnega roba Tmovskega gozda, se je 2. bataljon zbral v Lokvah. Pretekli dogodki so narekovali dobre zavarovalne ukrepe, zlasti za primer prodora tankovskih in motoriziranih enot. Bataljon je dobil nalogo porušiti in onеспособiti vse poti, ki vodijo proti Tmovskemu gozdu. Prvič so porušili poti 26. in 27. novembra na cesti Grgar—Čepovan in pri Puštalah v Cepovamski dolini. V noči na 30. november so prekopali ceste Col—Crni vrh in Col—Otlica in še enkrat cesto Grgar—Čepovan, 5. decembra pa še cesti Ravnica—Trnovo, Ajdovščina—Col in ponovno rušili cesto Col—Crni vrh na drugem mestu.

Ker je bila cesta Ajdovščina—Predmeja močno poškodovana in neprevozna za motorna vozila že od septembrske ofenzive, so bil'e s tem pretrgane vse dovozne poti iz doline na Trnovski gozd.¹⁵³

Med temi težkimi opravili moštva, saj so ceste lahko prekopavali le z navadnim težaškim orodjem, krampi, lopatami in drogovi, ker niso imeli razstreliva, je predlagal nek bivši italijanski podoficir po imenu Lemut, doma iz vasi Lažne pri Lokvah, naj napravijo akcijo na stražarski oddelek v Solkanu. Nekoč je bil tam v službi in je poznal slehemi kotiček. Zvečer 7. decembra se je ves bataljon spustil prek Trnovega. Ravnice in Škabrijela neoipazeno v Solkan. Postavili so zavarovanje, nato pa razorožili stražarja. Posebej določena skupina je vdrl'a v poslopje in ujela italijanskega oficirja in osem vojakov, druga pa je iz konjušnice odpeljala 32 mul in štiri jahalne konje s pripadajočim priborom vred. V tej uspešni akciji so zaplanili tudi italijansko brzostrelko, devet pušk, pištolo in še mnogo druge opreme.¹⁵⁴

Med bivanjem na Tmovski planoti se je bataljon ukvarjal tudi s prenašanjem živeža iz Vipavske doline. Njegove naloge niso dovolj evale, da bi se razvij al na enak način kot drugi bataljoni brigade, zategadelj je štab brigade predlagal štabu operativne cone, naj bataljon premesti v zahodno Vipavsko dolino, kjer bi mogel narediti več akcij in se tudi utrdil kot prava borbena enota.

Predlog je bil v skladu s smemicami, ki jih je tište dni štab 3. operativne cone (alpske) poslal vsem enotam, naj v

zvezi z ukazom maršala in vrhovnega komandanta narodno-osvobodilne vojske Jugoslavije Tita preidejo v protiofenzivo proti okupatorju, ki je s področja Primorske moral umakniti precejšnji del svojih sil.¹⁵⁵

Komandant brigade je tako med 10. in 12. decembrom prejel ustmeno povelje, naj se 2. bataljon premakne v Vipavsko dolino, njegove naloge pa naj prevzame 3. bataljon. Potem ko je štab bataljona poslal vod s 30 zaplenjenimi mulami v XXXI. divizijo, so odšli v spodnjo Vipavsko dolino najprej obveščevalci in intendant s kurirji, da podrobneje ugotovijo, kakšen je položaj, in pripravijo vse potrebno za prihod bataljona. Zlasti je štab bataljona zanimal položaj v okolici Mirna in Šempetra.¹⁵⁶

Na poti v dolino je bataljon 13. decembra prišel v Vitovlje, pripravil miting, zavedno prebivalstvo pa je vse borce pogostilo po hišah z domačo večerjo. Okoli polnoči so krenili naprej in čez cesto pri Šempasu prišli zjutraj na Vogrsko, postavili zavairovalne zasede prati Ajševici in Črničam, po dveh urah počitku pa nadaljevali pot čez Vipavo pri Prvačini. Pozno dopoldne so prišli k Zigonom, proti Prvačini pa so poslali okrepljeno patruljo.

Obveščevalec bataljona je štabu predlagal, naj bi čimprej napadli sovražnikovo stražnico pri železniškem mostu čez Vipavo pri vasi Rubija. V njej je bilo kakih 20 Italijanov in »turkestancev«, ki podnevi niso imeli niiti straže. V bližini ni bilo večjih sovražnikovih enot, okoli bližnjega letališča pa so bile le straže, ki se niso smele oddaljevati od svojih mest. Preden bi sovražnik iz Gorice, Zdravščine ali Gradišča lahko interveniral, bi bila akcija lahko že končana. Takoj so zbrali 30 prostovoljcev, ki so v dveh urah že bili na cilju. Najprej so prerezali telefonske žice, nato pa stražnico obkolili. Skupini borcev je celo uspelo neopaženo zasesti manjši bunker pred poslopjem.

V italijanščini in ruščini so poklicali posadko, naj se preda. Odgovorila je z ognjem. Medsebojno obstreljevanje je trajalo že skoraj celo uro. Komandant bataljona, ki je vodil akcijo, je že razmišljal o umiku, ker se je bal, da se bodo v primeru sovražnikove tudi slabotne intervencije znašli v težavnem položaju. Tedaj pa se je nekaterim hrabrim in spretnim bombasem posrečilo priplaziti k poslopju na koncu, ki je bil slabo branjen, in vreči skozi okno nekaj ročnih bomb. Branilci so na

Partizani 2. bataljona Kosovelove brigade 1. novembra 1943 na Predmeji ob preureditvi brigade. Pred bataljonsko vrsto stojijo z leve proti desni: Lado Svigelj-Mojzes, Gvido Pangrc-Nace, Tonček Kosovel in Karlo Nardin-Jakec

okno takoj obesili rjuho in prosili, naj prenehajo z ognjem, ker se hočejo predati. Ražen 11 italijanskih vojakov im šestih bivših rdečearmejcev se je predal tudi italijanski poročnik. Zaplениli so dve strojnici, brzostrelko, osem pušk, pištolo in precej streliva, ročnih bomb in opreme. Skupina se je nato hitro umaknila proti Krasu im okoli polnoči prišla k Zigonom.¹⁵⁷

Bataljon je tudi drugod dosegel lepe uspehe. Zaseda v smeri Ajševice na cesti Ajdovščina—Gorica je napadla nemški kamion s prikolico in ubila dva vojaka, druga pri Čmičah pa je ustavila avtobus Ljubljana—Gorica in ga uničila.

Tudi patrolja, ki je ostala pri Prvačini, je odprla oganj na nek nemški kamion. Zdrvel je s ceste in začel goreti. Z vozila so skočili štirje nemški vojaki in začeli streljati na bližajoče se partizane. Le-ti so jih takoj odločno napadli. Tri vojake so ujeli, enega pa pobili. V naskoku je padel tudi en partizan, drugi je bil ranjen. V kamionu je bilo mnogo živeža in drugega blaga, namenj enega za preskrbo rihemberške posadke. Patrolja je precej blaga resila iz gorečega kamiona in v bataljon prinesla tudi tri nemške brzostrelke im pištolo.¹⁵⁸

Bataljon je potemtakem dobro razumel smemice za prehod v protiofenzivo. Skoda je le, da ni imel na voljo razstreliva, kajti imel je lepo priložnost, da bi porušil tudi železniški in cestni most čez Vipavo v neposredni bližini, kjer je izvršil akcijo v Rubiji.

Po prihodu na Kras je hkrati razvil tudi intenzivno vojaško in politično vzgojo ter okrepil politično-propagandno delo in mobilizacijsko dejavnost na terenu.

Kot se spominjajo tedanji vojaški in politični voditelji bataljona, niso nikoli pozneje imeli prilike videti tako intenzivne vzgoje v neki partizanski enoti. Čeprav je trajala le kakih deset dni, je bila zelo uspešna. Ko so ob zori poslali na teren patrulje in zasede, da so zamenjale tište, ki so bile na položaju ponoči, so se začele vaje po četah, pri katerih so bili prisotni tudi vojaški instruktorji iz štaba brigade. Vaje in predavanja so se vrstila ves dan, ne glede na vremenske razmere. Tudi ponoči je bilo več vaj in alarmov.¹⁶⁹

Do 25. decembra so mobilizirali okoli sto novincev. Ko je moč bataljona dosegla število tristo, so pošiljali presežek moštva v 5. bataljon, ki so ga sestavljali na Krnici.

Tik pred božičem je štab 2. bataljona prejel ukaz, naj se v noči na 26. decembar premakne iz Žigonov v Svino, kamor je že prišel celoten štab brigade in njegovi oddelki, ki so bili prej v Lokvah. Bilo je jasno, da bo brigada končala z odrednim delovanjem po bataljonih. Brigada je zbiralala svoje bataljone na podlagi ukaza štaba IX. korpusa NOV Jugoslavije, ki je bil ustanovljen 23. decembra 1943 na ozemlju 3. operativne cone (alpske). Ob tej reorganizaciji partizanskih čet v Slovenskem primorju so jo vključili v sestav XXVII. oziroma zdaj XXXII. divizije NOV in PO Jugoslavije.¹⁶⁰

Priprave za premik so potekale brez volje in počasi. Kljub vamostnim ukrepom je namreč vest o premiku počasi in v zaupanju le prodrla med moštvo in med prebivalstvo v okolici. Ko je popoldne 25. decembra prišla v štab bataljona še delegacija mladine iz bližnjih vasi, naj odložijo odhod za en dan, da bi lahko borce obdarili za božične praznike, je štab bataljona sklenil ugoditi tej prošnji. Zvečer so na hitro organizirali nekoliko mitingov s plesom, ki so trajali pozno v noč, borce pa so obilno obdarili.

Kot kaže, je vest o pohodu bataljona prodrla tudi v sovražnikovo postojanko v Gorico. Ko so naslednjega dne zjutraj

začeli pripravljati vse potrebno za premik bataljona, je okoli desete ure prispela iz Renč novica, da je tja vdrl kamion vojakov, ki so začeli loviti aktiviste in pleniti po hišah. Štab bataljona je ukazal zbor, komandant bataljona pa je takoj odšel s kakimi dvaj setimi borci. Ze pri prvih hišah se je spopadel z Nemci. Po krajšem obstreljevanju, ko so že začeli prihajati ostali oddelki bataljona, se je kakih 25 Nemcev in Italijano v začelo umikati proti kamionu. Ker jim je bila pot umika presekana, so se med bojem začeli pomikati proti Vipavi. Partizani so jih zasledovali. Padel je nemški oficir in dva vojaka, dva Nemca in enega Italijana pa so ujeli. Drugi so se skušali resiti čez reko. Odvrgli so orožje in opremo ter začeli plavati na drugi breg. Nekateri so se utopili, mnoge pa so pokončali dobro pomerjeni streli v vodi in med vzpenjanjem po strmeh bregu. Le malo se jih je resilo. Bataljon ni imel izgub. Zaplenil je strojnico, deset pušk, dve nemški in eno italijansko brzostrelko, tri pistole in opremo. Kamion so zažgal'i.¹⁶¹

Iz izjav ujetnikov so razbrali, da so v Gorici zbrali na »komandaturi« 25 mož, ki naj bi pod vodstvom nemškega oficirja polovili aktiviste Osvobodilne fronte in druge, ki so pomagali partizanskemu bataljonu, ki da je prejšnjo noč že odpotoval proti Šmarju.¹⁶²

Komandant brigade je na Svinem, kamor je prišel žeprejšnji dan, najprej grajal bataljon, ker ni pravočasno izpolnil ukaza za premik, potem pa ga še pohvalil za uspeh v boju s sovražnikom. Očital jim je tudi premajhno čuječnost, saj so prav v tem bataljonu že novembra odkrili sovražnikovega agenta, ki je nagovarjal skupino borcev, naj dezertirajo k enoti domobranskega vamostnega zbora v Ajdovščino.¹⁶³

Drugi bataljon je bil prvi, ki se je priključil štabu brigade med njenim zbiranjem. S prihodom na Svino je zaključil svojo kratkotrajno, toda uspešno dejavnost kot samostojen bataljon.

Tretji bataljon od Braniče in Trnovskega gozda do Šmihela na Pivki

Ko se je 3. bataljon ob začetku novembrske ofenzive na Banjško pianoto in obrobje Trnovskega gozda po ukazu štaba brigade umikal z Jazbin proti Branici, ga je spremljal leden jesenski dež. Vsi so bili mokri do kože, niso pomagala niti šotorska krila. Kolona se je premikala hitro po komaj prehodnih

blatnih stezah. Toda ta dež in slaba vidljivost sta mu pomagala, da je neopaženo smuknil skozi sovražnikovo razporeditev med Batujami in Domberkom.

Bataljon se je končno ustavil v zadnjih nočnih urah 16. novembra na koti 267 jugovzhodno od Šmarij. Po koloni je od borca do borca šio povelje: »Stroga tišina!«. Cesta po dolini Braniče je bila pod njimi le kilometer, kmalu pa so izvidniki javil'i, da se po njej premika večja sovražnikova kolona proti Rihemberku. Ker je prek obzomika že začela prodirati jutranja zarja, so čete razporedili okoli vrha in vzdolž grebena, ki poteka med Branico in potokom Slemenom proti Šmarju, mrtve straže pa postavili nekoliko bolj spredaj. Vsi so se dobro maskirali. Pod njimi, po dolini Braniče, je podnevi šio več kolon proti Gorici. Niso jih opazile in se niso zadrževale. Sele pozno popoldne so izdali povelje pratežu, naj zakuri ognje in pripravi večerjo. Sklepali so, da sovražnik bataljona ni opazil, saj ne bi opustil tako ugodne priložnosti za napad. Proti večeru so se čete razporedile za počitek. Tabor so ščitil'e straže in patrolje.

Sredi noči je obveščevalec Lado izmenadil bataljon, ko je s kurirji pripeljal nemškega poročnika in Mongola, ki ju je ujel v Prvačini. Oficirja so poslali v štab brigade na Krnici, drugega ujetnika pa so na predlog njegovih rojakov in dveh Rusov, Vasil'ija in Ivana, ki sta bila v bataljonu, sprejeli med partizane.¹⁸⁴

Naslednjega dne so poslali zaščitne patrolje in zasede v vse nevarne smeri, ki naj bi napadale le manjše skupine, posamična vozila in še to po možnosti brez uporabe orožja. Po dolini Braniče je čez dan šio nekaj kolon. Ko se je iz kolone vzhodno od Braniče ločila skupina štirih nemiških vojakov, jo je zasedla pri zaselku Trebižani presenetila v neki hiši, kjer so zahtevali, naj jim spečejo nekaj jaje, in jo za jela brez slehemega strela.¹⁸⁵

Podobno usodo je doživela druga skupina 21. novembra na cesti, ki iz doline Braniče pelje proti Smarju. Vod, ki je bil v zasedi, je razorožil zaostalega nemškega podoficirja in vojaka ter dva Mongola, ne da bi uporabil orožje.¹⁸⁶

Boječ se, da ta akcija ne bo izzvala posega glavnine nemške kolone, so spremenili tabor. Ko je padel mrak, se je bataljon premaknil na drugo mesto, kak kilometer sevemo od vasi Svino. Komandant bataljona je vsaki četi dodel'il obramb-

ni sektor, za katerega je bila odgovorna. V svojo smer je pošiljala potrebne straže, patrulje in zasede v moči enega voda, komanda čete pa je s preostalima vodoma organizirala nadzor bližnjih naselij.

Komandant 3. bataljona je bil zelo dober organizator. Do svojih podrejenih je bil strog, toda pravičen, hkrati je zna! pri njih razvijati delavnost in iniciativnost. Organiziral je bataljonsko dejavnost kot celoto in zahteval samostojnost in iznajdljivost. Tak način poveljevanja je bil v skladu tudi s položajem na terenu, ker je omogočal široko razvejano dejavnost vseh čet bataljona, ki so vsaka svoje področje uspešno nadzoroval'e in v sodelovanju s terenskimi organizacijami OF preprečevale delo reakcionarnih elementov in propagandistov. Do

14. decembra, ko se je bataljon premaknil s tega območja, so ujeli okoli dvajset sumljivih ljudi, pri katerih so našli orožje, ali pa so za njih pozneje dobili podatke, da so sovražnikovi agenti.¹⁶⁷

Hkrati je nekaj uspešno uničenih sovražnih patrulj prisililo postojanke v Ajdovščini in Vipavi ter v Rihemberku na pasivno obrambo. V vasi Preserje je 2. četa 26. novembra razbila del posadke iz Rihemberka in ob tej priložnosti pobila štiri in hudo ranila tri njene pripadnike. Od takrat so postojanko stalno blokirale pogostne patrulje in jo s svojimi napadi vznemirjale. Rihemberški fašisti so cel'e noči streljali in občasno osvetljevali okolico svoje postojanke z raketami.

Ko je 29. novembra 1. četa postavila zasedo ob cesti med Domberkom in Rihemberkom pri vasici Saksid, je pripeljal odprt kamion, poln nemških vojakov. Spričo slabih položajev, so se nekateri borci zasede začeli umikati, kamion pa je nadaljeval pot v Rihemberk. Komandir čete je ponovno uredil borce po položajih, ker je pričakoval, da se bo vmil po isti poti. Cez kaki dve uri je res pripeljal. Začeli so ga obstreljevati in vrgli nekaj ročnih bomb na sredino tovornjaka. Z več mrtvimi in ranjenimi je sicer nadaljeval svojo vožnjo, le (truplo enega vojaka je padlo na cesto. Zaseda je odšla na Saksid, truplo pa sta na samokolnici morala odpeljatd dva Domberžana v spremstvu nemškega vojaka.¹⁶⁸

Toda bataljon je 30. novembra prizadela huda izguba. Obveščevalec Lado Štefan se je hotel v Prvačini sestati z nekaterimi vojaki 162. turkeštanske divizije, ki so nekaj dni prej izrazili željo, da bi radi pobegnili iz nemške vojske in

stopili v partizanske vrste. Toda na dogovor jenem mestu ga je čakala močna nemška patrulja. Prapozno je opazil, da so ga prevarili. Ko se je poskušal umakniti, je bdio že prepozno. Nemški rafal mu je prerešetal prsi. Čeprav je bil hudo ranjen, mu je vendarle uspelo skriti torbico z raznimi dokumenti in se še vleči po tleh kakih deset metrov. Nemci so se mu oprezno približali, mu odvzeli brzostrelko in misleč, da je že mrtev, odšli proti Gorici. Ko so po njihovem odhodu pritekli domačini, je bilo že prepozno. Preden je izdihnil, je sporočil nekaj važnih podatkov in povedal, kje je skrita torbica, ter jih zaprosil, naj jo izroče komandantu bataljona. Bil je star partizan in zelo hraber in sposoben obveščevalec.¹⁶⁹

Tiretja in konec novembra oblikovana 4. četa sta uspešno kontrolirali področje zgomje Vijpavske doline. Ujeli sta nekaj domobranskih agentov in razbijali sovražnikove patrulje. Nek nemški podoficir je v spremstvu enega ali dveh vojakov pogosto in vneto obiskoval okoliške vasi zdaj v tej zdaj v drugi smeri in zbiral podatke o partizanih. Spretno se je izogibal vsem poskusom, da bi preprečili njegovo delovanje, dokler ni naletel na zasedo patrulje 3. čete, ko se je vračal iz Št. Vida. Zasedo so mu nastavili tik ob glavni cesti pri Urbanu, komaj dva kilometra od nemške straže ob bivših italijanskih skladiščih sredi popolnoma preglednega zemljišča.

Ko se je motorist približal zasedi, je strojničar **Marušič** Lojze, ki so ga imenovali Razbojnik, stekel na cesto, da bi ga ustaivil. Toda voznik je vožnjo le pospešil. Dobro pomerjen rafal je zadel oba potnika, motor pa se je prevmil in se končno ustavil na travniku. Oba sita bila mrtva. Motor so rinili v Podrago. Ko se je patrulja vmdla v tabor, ki je bil takrat pri Zgornji Branici, je Lojze zmagoslavno vihtel zaplenjesno kokoš nad glavo in pripovedoval, kako jo je skupil tudi podoficir, ki jim je delal toliko pregiavic.¹⁷⁰

Minerei so medtem pažljivo opazovali položaj na že omenjenem mostu pri Štivanu. Končno jim ga je uspelo pognati v zrak 11. decembra in sicer hkrati s stražo in bunkerji, ki so bili na njem. Na obeh tirih proge Trst—Tržič je bil potem promet prekinjen skoro do konca decembra. To je bila doslej največja in najbolj uspešna diverzantsko-sabotažna akcija 3. bataljona in Kosovelove brigade. Istega dne so vrgli ročne bombe na nemški potniški avtomobil, ki je zdrknil s ceste v prepad.

V posebnem dnevnem povelju, ki ga je izdal štab brigi.de po tej uspešni akciji 15. decembra, piše:

»Dne 11. decembra t. 1. je minerski vod 3. bataljona pogнал v zrak železniški most, oddaljen le 1500 m od Tržiča (Monfalcone). Ta akcija je velikega mednarodnega pomena, ker je prekinila ves promet na železniških progah Trst—Benetke, Trst—Gorica—Videm in Postojna—Italija. Takšna sabotažna dejanja neposredno vplivajo na vojaške dogodke na bojiščih.

Štab brigade izreka minerskemu vodu 3. bataljona pohvalo in ga postavlja za zgled vsem sabotažnim skupinam naše brigade.«¹⁷¹

S tem poveljem so vrli minerei dobili zaslužen priznanje, med drugimi pripadniki njihovega bataljona pa se je močno dvignil njihov ugled.

Okrepljena dejavnost brigade na Krasu in v Vipavski dolini je že kazala svoje ugodne posledice tudi na področju mobilizacije. Bataljon, ki je pred odhodom z Jazbin štel okoli 260 borcev in bork, jih je imel toonec novembra že 450. Štab brigade je ukazal, naj se oblikuje še 5. bataljon. Okoli 1. decembra so iz 3. bataljona najprej potegnili na Kmico za ta bataljon okoli 150 mož in ga potem še dopolnjevali. Za komandanta so določili Aleksandra Komarnickega, za njegovega namestnika Josipa Mahničiča-Vojka, dolžnost političnega komisarja pa je prevzel Dušan Ukmar. Do sredine decembra je v ta bataljon odšlo iz 3. bataljona še kakih 120 mož, čeprav je 14. decembra, ko je odšel iz Vipavske doline, ta štel zopet okoli 400 borcev in bork.¹⁷²

Tudi drugi bataljoni brigade so se okrepili, zlasti 1. in 4. bataljon, tako da je Kosovelova sredi decembra štela čez 1500 mož, ne upoštevajoč bataljon »Triestino d'assalto«, ki ji je bil podrejen le v operativnem pogledu. Bil je na zahodnem Krasu.

Kot druge enote v Slovenskem primorju je tudi Kosovelova brigada čutila hudo pomanjkanje sposobnih kadrov na vseh ravneh. To vprašanje je skušal štab divizije ublažiti novembra 1943 z desetdnevnimi podoficirskimi tečaji za deseterje in vodnike. Zaradi oddaljenosti in ovir med novembrsko ofenzivo je Kosovelova brigada lahko poslala prvih deset kandidatov za takšen tečaj šele decembra in sicer v XXXI. divizijo. Tudi sama je organizirala kratke tridnevne tečaje kmalu po konča-

ni ofenzivi. Najprej je bil tak tečaj v 3. bataljonu, v prvi polovici decembra pa še v drugih.¹⁷³

Ob pohvale vredni prizadevnosti štaba bataljona pod vodstvom komandanta Evgena Ravbarja-Mira in političnega komisarja Lada Šviglja-Mojzesa je 3. bataljon postal dobro organizirana, disciplinirana in borbena enota. Štab bataljona je posvečal veliko pažnje tudi dobri prehrani in opremljenosti moštva. Sredi prijaznega vipavskega in kraškega prdbivalstva, ki ga je obkrožalo z ljubeznijo in skrbjo, bataljonu ni manjkalo ničesar. Večina njegovih pripadnikov se ne more pohvaliti, da bi kdajkoli med vojno imeli bolj urejeno prehrano kot v tistem skoraj mesec dni trajajočem obdobju.

Štab 3. bataljona je prejel ukaz, naj krene v Lokve zamenjat 2. bataljon Kosovelove šele zvečer 13. decembra. Z ukazom so seznanili le štabne organe in komande čet. Sklenili so organizirati premik v dveh skupinah in dveh etapah. Najprej bi se premaknili do Sv. Katarine severno od Rihemberka, v naslednji noči pa šli čez Vipavsko dolino in se čez Vitovlje povzpeli v Trnovski gozd. V drugi skupini naj bi šli borci zaostalih patrulj, ki jih ni bilo mogoče zbrati takoj.

Ko se je kolona glavnine bataljona pomikala sredi noči mimo Preserij skozi zaselke Sv. Martin ili Mravlevi, je po vsej braniški dolini odmevalo besno streljanje rihemberške posadke, ki jo je bil prejšnjo noč napadel 4. bataljon. Nočno tišino so rezali strojni rafali, sekali treski minskih eksplozij, hkrati pa od časa do časa osvetljevale svetleče rakete s svojo bledikavo, pojemajočo in trepetavo svetlobo. Izkušeni borci se niso niti vznemirjali, premikajoč se dremavo so ob blesku rakete kvečjemu pažljivo opazovali kam in kje pelje pot. Mlajši borci pa so bili razburjeni in napeti, do dna vznemirjeni spričo skoraj fantastičnega neznanega doživetja. Nenadoma je nosaeema kotla v pratežu nekje sredi kolone s strahotnim ropotom padel kotel z droga in se začel kotaliti po kamenju. Tedaj je marsikateri v koloni skočil s poti v vinograd. Ponekod se je slišalo tudi, kako se lomijo koli in trgajo žice. Še ko so komandirji že pomirili položaj in uredili kolono, so nekateri prihajali iz bližnjih kotanj, akacijevega grmovja in kopin, seveda ob šaljivih pripombah tistih, ki jih dogodek ni spravil s tira.¹⁷⁴

Naslednji dan je v tabor med Sv. Katarino in Vrhom patrolja pripeljala še tovariše, ki so se na staro mesto vrnil'i šele

po odhodu bataljona, mobilizacijska patrolja pa je pripeljala iz okolice Ajševice tudi okoli dvajset novincev.¹⁷⁵

Zvečer 14. decembra je ves bataljon nadaljeval pohod proti Trnovskemu gozdu. Vsem borcem so sporočili, da bo v primeru spopada s sovražnikom zborna mesto na Vitovljah. Kolona je šla skozi Batuje in mimo Črnič na Vitovlje, se povzpela na zasneženo visoko planoto in prispela v jutranjih urah v Lokve. Dasi Kraševcem hladna in puščobna pokrajina Trnovskega gozda nikoli ni bila posebno prijetna, jih je vendarle navdajala s ponosom zavest, da so na primorskem osvobojenem ozemlju. Orj alka drevesa smrek, jelk in bukev so bila na debelo pokrita s snegom, kar je pokrajini dajal'o nekak svečan videz. Zlasti pa — ni bilo več »stroge tišine«!

Kolona se je ustavila pred Lokvami. Preuredili so se v kolono po dva in si popravili opremo in orožje. Na njeno čelo je stopil zastavonoša Mario z razvito zastavo. Čeprav se je vsem poznala huda utrujenost, saj so prepešali okoli 35 km in premagali višinsko razliko okoli 1000 m, so prikorakali v vas z urejenim in strumnim korakom po taktu partizanske koračnice, ki je odmevala od bližnjih gora. Pred hotelom, kjer je bil tedaj štab brigade, je komandant bataljona podal raport komandantu brigade pred razvrščenim bataljonom, nato pa so borci šli k zasluženemu počitku.

Ko je bil 18. decembra ves bataljon zunaj na vajah, je dobil štab bataljona ukaz po telefonu, naj čimprej krenejo z d verna četama v Čepovan, ker se iz Sv. Lucije (Mosta na Soči) približuje sovražnikova kolona okoli 150 mož. Četi sta pod vodstvom načelnika štaba brigade in komandanta bataljona kljub poledici pravočasno prišli v dolino, kjer sta se razdelili. Vsaka četa je šla po svojem pobočju proti Vratom z nalogo, naj sovražnika spusti v dolino, potem pa mu, ko ga bo pri Čepovanu napadla korpusna zaščita, z vso silo udari v bok in hrbet. Tako se je tudi zgodilo. Zaščitni oddelki štaba IX. korpusa, na čelu katerih so napadali »Titovi oficirji«, ki so se še mudili pri štabu korpusa, so jurišali nanj po dolini, bočno sta ga iz Podčepovana napadli 1. in 2. četa. Juriš te čete je bil nepričakovano prav poseben. Ko so borci namreč začeli napredovati po strmini proti sovražniku, jim je začelo tako drseti po zaledenem pobočju, da jih ne bi mogel zadržati niti sovražnikov ogenj. Tudi ustaviti se niso mogli. Preprosto so se posankali na lastnih zadnjicah prav v sovražnikovo kolono.

Takega nepričakovanega naleta in naskoka sovražnik ni pričakoval in ga seveda ni mogel vzdržati, zlasti ker je pokalo tudi z drugih strani. Zajela ga je panika, ki se je spremenila v brezglavi beg. Če bi 1. četa, ki je bila na levem pobočju, krenila na juriš hkrati z 2. četo, bi bila kolona popolnoma uničena. Dasiravno se je večina sovražnikovih vojakov izmuznila proti Gornjemu Čepovanu in Sv. Luciji, je kolona doživela hud poraz. V kratkem boju je padlo 6 vojakov, ujeli pa so jih 7. Izgub na partizanski strani ni bilo. Zaplenili so tudi pet lahkih strojnic, tri brzositrelke, deset pušk in precej streliva ter več deset nahrbtnikov, ki so jih bežeči vojaki odvrgli.¹⁷⁶

Med 18. in 25. decembrom je v Kosovelovi brigadi prišlo do korenitih organizacijskih sprememb. Dne 18. decembra je štab 3. operativne cone (alpske) sporočil, da se bo eden od bataljonov brigade preuredil v južnoprimorski odred, brigada pa zbrala in vključila v goriško divizijo. Za komandanta bodočega odreda so določili namestnika komandanta brigade Karla Nardina-Jakca, za političnega komisarja pa Ladota Sviglja. Priključili so mu tudi vod, ki so ga sesitavljali bivši rdečearmejci, in italijanski bataljon »Triestino d'assalto«. Brez njih naj bi štel vsaj dvesto borcev.¹⁷⁷

Brigada je dobila tudi nekaj »Titovih oficirjev«, ki jih je po končani oficirski šoli poslal vrhovni štab NOV Jugoslavije. To so bili borci prvih jugoslovanskih partizanskih brigad in v boju že od vstaje leta 1941, ki so se po končani šoli prostovoljno javili, da gredo v Slovensko primorje. Podporočnik Jovan Prole je sprejel dolžnost namestnika komandanta brigade, poročnik Mihajlo Knežević namestnika komandanta 1. bataljona, podporočnik Dušan Vlačević je šel na enako dolžnost v 2., podporočnik Jovan Stanić pa v 3. bataljon.

Dne 22. decembra je štab brigade dobil ukaz, naj se 4. bataljon preuredi v južnoprimorski odred, hkrati pa so postavili za namestnika komandanta odreda dotedanjega komandanta bataljona Antona Šibeljo-Stjenko. Odredu so določili operativno področje na Krasu in v spodnji Vipavski dolini, Kosovelova brigada pa naj bi operirala na območju Čmi vrh—Col—zgomja Vipavska dolina—Pivka. Štab brigade naj ostane v Lokvah. Ko bo odšel 3. bataljon na Col, naj se tja premakne 5. bataljon s Kmice, hkrati pa preimenuje v 4. bataljon.¹⁷⁸

Ta navodila so bila 25. decembra spremenjena toliko, da je bataljon s Kmice odšel neposredno na Srednji Lokovec, štab brigade pa v vas Svino, kjer naj bi pričakal 2. bataljon, da bi skupaj nadaljevali premik do 1. bataljona v Pivskih lozah.

Tudi v 3. bataljonu Kosovelove so bile znatne spremembe. Iz vseh treh čet so izločili prve vode in oblikovali četo, ki je postala jedro zaščitnega bataljona štaba IX. korpusa. Iz vseh enot brigade so združili vse bivše državljane Sovjetske zveze, ki so prišli iz taborišč, ujetništva, ali pa prebegnili iz nemških enot, in v Lokvah oblikovali posebno »rusko« četo, ki je potem bila v sestavi 3. bataljona. Za potrebe različnih posebnih enot IX. korpusa, kot so bile enote VOS, kurirske TV postaje, zaščitna četa pokrajinskega odbora OF za Slovensko primorje in podobno, je iz bataljona odšlo okoli 100 borcev. Po končani reorganizaciji je štel okoli 270 borcev in bork, ki so bili razporejeni v tri slovenske in eno rusko četo, vod spremijevalnega orožja s protitankovsko puško, lahkim minometom in dvema težkima strojnicama ter kurirsko desetino in bataljonski pratež.

Na podlagi že omenjenega ukaza o osredotočenju brigade je 3. bataljon imel nalogo, da se premakne proti Colu, znova poruši cesto Ajdovščina—Col—Crni vrh, preprečuje sovražnikove vdore na osvobojeno ozemlje iz Ajdovščine in Vipave, hkrati pa mobilizira. Ko so razdelili božične pakete in darila, ki so jih pripravili prebivalci Krasa in Vipavske doline za svoje borce, se je bataljon 25. decembra premaknil prek Vipavske doline na Angelsko goro, naslednjega dne pa na Križno goro in v vasico Gozd zahodno od Cola. 26. v noči na 29. december je bil angažiran pri rušenju cest Ajdovščina—Col in Col—Crni vrh, ki jih je bil okupator prej popravil.

Zvečer 30. decembra so pripravili miting na Colu. Terenski aktivisti, ki so že dobro poznali navade sovražndkovih postojank v Vipavi in Ajdovščini, so bataljon opozorili na možnost sovražnikove akcije. Tako so ob mraku čete zavzele položaje okoli Cola. Komaj se je miting končal, so okoli devete ure opazovalci pri vasici Orešje pravočasno opazili sovražnikovo kolono kakih sto mož, ki se je oprezno in tiho vzpenjala iz doline, izrabljajoč temo in zemljiščne vzpetine. Ko je dosegla prve hiše, so jo borci 2. čete, ki je bila razporejena na položajih proti Podkraju in na strmih pobočjih grape potoka Bele, zasuli

z ročnimi bombami in z ognjem pušk in strojnic. Presenečeni sovražnik se je moral uma kn it i proti Vipavi. S seboj so odnesli dva mrtva in šest ranjencev.¹⁷⁹

Dva dni pozneje so domobranci in Nemci postavili na vzhodnem robu Cola zasedo, v katero je padel (bataljonski kurir s svojim spremljevalcem. Kurirju se je uspelo izmuzniti, njegov spremljevalec, desetar Danilo Počkaj, doma iz Štjaka, pa je padel.¹⁸⁰

Čeprav nekatere družine na Colu in v okoliških vaseh niso bile naklonjene partizanom, je bataljon v enem tednu zbral čez 30 novincev, v glavnem iz vasi med Ajdovščino, Vipavo in Colom.

Na ukaz štaba brigade se je 3. bataljon 4. januarja 1944 zbral v vasi Gozd in se čez Col in Podkraj napotil proti Šmihelu ter prišel pozno popoldne na Kaculj (kota 648). Utaborili so se in topili sneg za večerjo, intendant pa je odšel v Šmihel po živež. Utrujeni borci so se greli okoli ognjev, toda intendant ni bilo od nikoder. Končno se je pozno zvečer neka črna senca začela približevati stražarju. Očividci pripovedujejo, da je na njegov klic »Stoj! Kdo tam?« dobil srdit odgovor: »In-

Skupina partizanov 3. bataljona 7. oktobra 1943 v taboru nad Temnico na Krasu. Z leve proti desni: Karlo Rijavec, Franc Frančeskin, Radosav Isakovič-Rade, Rudi Pahor, Mira Parkelj-Vera, Miha Trampuš in Milan Kocman

tendant z b'kom!«, stražar pa, morda vznemirjen zaradi laonega želodca, da je zmedeno odgovoril: »B'k naprej, ostali stoj!«. Intendant je še bolj jezno odgovoril, da živali za nobeno ceno ne bo spustil iz rok, saj je za njo že dovolj tekal. Odločno je zakoračil mimo straže ob veselem smehu prisotnih borcev.

Ves dan ga je namreč spremljala smola. Predsednik gospodarske komisije ga je najprej poslal v neko drugo vas. Ko se je z bikom vračal proti Šmihelu, ga je obstreljevala sovražnikova patrulja. Oba sta se prestrašila in Svignila v grmovje vsak po svoje. Ko je ob mraku začel iskati svojega štirinovega popotnega tovariša, ga je naše! šele v staji njegovega prejšnjega lastnika.¹⁸¹

Naslednjega dne so se vrnilo kurirji iz štaba brigade in prinesli vest, naj baita! jon ositane v taborišču in razvije svojo dejavnost proti Postojni in Bukovju ter na glavni cesti Postojna—Razdrto.

Bataljon je postal sestavni del dejavnosti brigade. Med svojim samostojnim delovanjem je postal trdna in disciplinirana vojaška skupnost, ki je bil'a pripravljena na bodoče boje in napore.

Četrty in tržaški bataljon na Krasu

Četrtemu bataljonu je štab brigade ob začetku novembrske ofenzive ukazal, naj se s Pedrovega premakne na prostor vzhodno od Štanjela in se z manevriranjem izogiba spopadov s premočnim sovražnikom. Podobno povelje je dobil (tudi tržaški bataljon, ki je bil na Lokvici pri Opatjem selu.

Med 13. in 15. novembrom so Kras prekrizarile številne sovražnikove kolone, < toda 17. novembra je bilo že povsem jasno, da je hajke konec. Oba bataljona ništa imela spopadov. Tržaški bataljon je bil spet pri Lokvici, 4. bataljon pa pri Avberju, kamor je prispel tudi namestnik komandanta Kosovelove brigade.

Število vojakov v sovražnikovih postojankah se je po ofenzivi zelo zmanjšalo. Na obmorskem delu Krasa je bilo okoli 4000 vojakov nemškega primorskega odreda (Küstenabteilung), ki so še naprej utrjevali obalo, v Trstu pa so bile številne nemške policijske enote in vojaške zaledne čete. vzdolž železniške proge Sežana—Opčine—Tržič so bile v vseh večjih naseljih sovražnikove postojanke, v katerih je bilo naj več Italijanov, pa tudi nekaj Mongolov, Poljakov, Čehov, ki so jih

Nemci prisilno vtaknili v uniforme. V notranjosti Krasa se postoj anki Stan jela in Komna ništa spremenili. V prvi je bilo okoli 60 karabinjerjev, v drugi ipa okoli 250 republikanskih fašistov pod poveljstvom nemških oficirjev in nekaj karabinjerjev.¹⁸²

V tem položaju je bila naloga obeh bataljonov praprečevati sovražnikovo de javnost, zlasti manjših patrolj in bojnih skupin, ki so postale spet bolj živahne, ter uspešno nadzorovati in vznemirjati sovražnikove postojanke. Tržaški bataljon je del'oval na spodnjem Krasu, zahodno od črte Nabrežina—Können—Železna vrata, 4. bataljon pa vzhodno od te črte do Sežane. Del'o obeh enot je usklajeval namestnik komandanta brigade.

Za izvedbo akcij tudi v večjih mestih in krajih, kjer so bile sovražnikove postojanke številne, sta oba bataljona imela posebne diverzantsko-sabotažne skupine, eno takšno skupino pa je za tržaško področje oblikoval tudi štab brigade.

Te mlade udarne skupine so nenadno in hitro vdiral'e na ta področja in napadale posamične sovražnikove vojake, dostikrat prav tam, kjer so se čutili najbolj vame. Dasiravno so opravljale zelo težavne naloge, so bile te skupine zelo delavne.

V sovražnikove vrste so vnašale velik nemir in negotovost.

Oba bataljona sta del svojih sii angažirala za blokiranje sovražnikovih postojank v Štanjelu in Komnu, z glavnino pa sta kontrolirala poti in ceste ter preprečevala sovražnikove šunke in pohode po vaseh Krasa, diverzantsko-sabotažne skupine pa so si izbirale svoje cilje.

Prvi uspešni udarec po ofenzivi je zadal sovražniku minerski vod 4. bataljona v noči na 20. november z miniranjem proge med Opčinami in Sežano. Uničili so lokomotivo, več vagonov in okoli 50 m tirov. Promet je bil ustavljen za 24 ur.¹⁸³

Medtem ko je na severu Slovenskega primorja prav tedaj divjala huda sovražna ofenziva proti brigadam goriške divizije, so na Krasu napadi na železniške proge postali vsakodnevna stvar. Okupator, ki se je zavedal svoje oslabiljenosti na tem področju, je videi partizana povesod. Tržaški bataljon je 21. novembra pri Benetu ujel dva karabinjerja, zaplenil orožje in motorno kolo.

To napeto vznemirjanje živcev, občutek, da so obkoljeni sredi sovražnega prebivalstva in partizanov, ki iz vseh kotičkov morda preže z orožjem, skratka, te tihe in silovite psihološke

vojne končno štanjelski karabinjerji niso vzdržali. Zgodaj zjutraj 22. novembra so po demonstrativnem napadu, ki je trajal vso noč in tudi prejšnje, začeli skrivoma v skupinah zapuščati postojanko. S seboj so vzeli le najnujnejše. Večina je odšla v Komen, drugi pa v Trst. V opusteli postojanki so pustili dve Tahki strojnici z 2200 naboji, 700 nabojev za težko strojnico, okoli 100 ročnih bomb in ves material in opremo.¹⁸⁴

To je bila zmaga duha, enotnosti in združene volje, zmaga prezira nad nizkotnostjo tistih, ki so hkrati, ko so nacistične nemške enote okupirale njihovo domovino, predstavljali njihovo oblast na Krasu. To je bil'a moralna zmaga brez strela. Partizani in prebivalci Krasa so svobodneje zadihali. Lepo in slikovito mesto na presečnici med Vipavsko dolino in Krasom je postalo potem nekak simbol svobode. Bilo je svobodno tja do sredine septembra 1944, ko je prav Kosovelova med 7. in 10. septembrom v boju za to isto, lahko rečemo kraško lepico izbojevala eno od svojih največjih zmag.

Zdaj je 4. bataljon imel varnejše zal'edje in večje možnosti manevra v notranjosti Krasa, pa tudi nadzor nad Koranom je bil bolj uspešen. Del svojih sil je usmeril tudi proti postojanki republikanskih fašistov v Rihemberku, ki ga je bil doslej vznemirjal 3. bataljon.

Bataljon je sovražnikovi postojanki v Komnu pretrgal vse telefonske zveze, ko pa so poskušali zgraditi druge prek Gorice, Tržiča in Opatjega sela, jih je prekinil tržaški bataljon, ki je 23. novembra uničil pri Lipi tudi avtobus in ga zažgal.

Isto noč je minerski vod 4. bataljona dosegel lep uspeh. Njegova patrulja je šla na drugo stran proge Opčine—Sežana in mimo vasi Bane prodrla na griče nad Trstom. Iz več signalnih pištol je izstrelila številne rakete, kar je povzročilo v mestu splošni preplah. Glavnina minerskega voda pa se je med tem časom pri plazila na progo in odvila vijake na tirih v dolžini okoli 100 m na rahlem ovinku. Vsa kompozicija tovarnega vlaka je iztirila ob strahovitem trušču.¹⁸⁵

Manjše akcije so se vrstile dan za dnem. Vod tržaškega bataljona je 26. novembra napadel sovražnikovo kolono med Zagradom in Ronkami ter uničil oklopni in zaplenil potniški avtomobil, minerski vod pa je med Prošekom in Opčinami poškodoval stolp za napajanje električne proge ter prekinil električni tok. Odstranil je tudi vijake na tirih. Ko je iz Opčin odpeljal vlak za popravilo proge, je iztiril. Druga patrulja

minercev je poškodovala daljnovod, ki je preskrboval z elektriko Komen.

Te diverzantske akcije so močno vznemirile poveljstvo v Trstu. Naslednjega dne so skoraj vse posadke od Nabrežine do Opčin preiskovale prostor ob progi, iz Nabrežine pa je odpeljal v Komen velik zaprt poštni kamion, poln skvadristov, ki je kmalu nal'etel na zasedo 2. čete 4. bataljona med Komnom in Gorjanskim. Strojničar je sprožil rafal po vozilu, skvadristi pa so začeli iskati zaklone ob cesti. Po kratkem boju jih je zaseda razbila. Hitro so se umaknili proti Komnu, partizani pa so pobrali orožje in zažgali vozilo. Ko je potem prišla iz Komna sovražnikova skupina, da bi pobrala mrtve in ranjene, je našla sedem trupel. Ranjenih je bilo 15. Tako poročajo partizanski viri.¹⁸⁶

Ce lahko verjamemo ohranjenim dokumentom, tržaški bataljon v obdobju od 25. novembra do 8. decembra 1943 ni imel spopadov s sovražnikom, pa tudi ne nobene akcije. Ob pomoči štaba Kosovelove brigade so namreč v bataljonu organizirali kratek tečaj za komandir je vodov in desetar je ter reorganizirali vode in čete.

Toda že 8. decembra je bataljonska diverzantsko-sabotažna skupina z bombami in bencinskimi steklenicami napadla in zanetila ogenj v fašističnem domu v Tržiču, dva dni kasneje pa je neka bataljonska patrolja v njegovi bližini napadla in razbila sovražnikovo patroljo, zajela štiri vojake ter zaplenila nekaj orožja, streliva in opreme.¹⁸⁷

Tudi 4. bataljon med 26. novembrom in 12. decembrom ni imel nobenega spopada. Medtem so imeli tridnevni podoficirski tečaj in posvetili svojo dejavnost notranjim organizacijskim vprašanjem in vojaško-politični vzgoji. Vendar niso zanemarili svojih nalog glede nadzora ozemlja. Patrolje in zasede so pošiljali proti Sežani in Opčinam, proti Rihemberku in Komnu pa močnejše, ki so imele nalogo vznemirjati te posadke in jih stalno napadati.

Štab bataljona se je okoli 10. decembra odločil, da bodo napadli postoj anko v Rihemberku. Zvečer 11. decembra je poslal 1. in 2. četo na Pedrovo, okoli 3. ure naslednjega dne pa sta se spustili v dolino Braniče in zavzel'i položaje v bližini naselja Britof. Napadati sta začeli kako uro kasneje. Ker je bila posadka nastanjena le v eni hiši, ki so jo dobro utrdili, sta četi tesno obkolili postoj anko, toda ništa je mogli zavzeti.

Obstreljevanje in pozivi, naj se predajo, je trajalo kakšni dve uri. Kot že tolikokrat, se je tudi to pot izkazalo, da zgolj z lahkim pehotnim orožjem, če ni presenečenja ali kake ukane, ni mogoče zavzeti utrjenih in trdnih zgradb, ki jo brani dovolj močna posadka.

Med napadom se je posebno izkazal strojničar pri težkem mitraljezu, ki so ga klicali John. S svojim orožjem je mirno in točno z daljave kakih sto metrov tolkel v odprtine na poslopju. Ko se mu je zataknila stročnica naboja v cevi, je vdri v bližnjo kovačnico, si napravil primerno železno paličico, od str anil nevšečnost in nadaljeval s streljanjem.

Njegov prihod v bataljon je bil dokaj nenavaden. Bil je strojničar na zavezniškem bombniku. Po nekem poletu nad nacistično Nemčijo je bilo letalo poškodovano. Posadka je skočila nad Krasom iz poškodovanega letala, ki se je zrušilo na severnih pobočjih Fajtjega hriba, in vamo pristala na ozemlju, ki so ga nadzorovali partizani. John je ostal v 4. bataljonu in nadaljeval boj proti sovražnikom svoje domovine med slovenskimi partizani.¹⁸⁸

Ko se je začelo daniti in ni bilo vide ti, da bi bilo mogoče zavzeti postojanko, so se čete umaknile proti Pedrovemu. Komaj so zaščitni oddelki šli čez progo, je v Rihemberk prispela nemška motorizirana kolona, da bi posadko zaščitila. Po poročilu štaba bataljona je ibilo v postojanki 15 mrtvih in 7 ranjenih, v bataljonu pa trije ranjeni.¹⁸⁹

Glede tega napada je treba poudariti slabo sodelovanje med bataljoni. Štab 4. bataljona je omenjeno akcijo izvedel popolnoma na lastno pest in ni obvestil niti štaba brigade. Čeprav je 3. bataljon bil le nekaj kilometrov oddaljen od Rihemberka, v Svinem, ni vedel za nameravano akcijo. Slaba povezanost in neusklajenost dejavnosti obeh bataljonov, ki sta vsak zase delala akcije zaradi pritiska na postojanko v Rihemberku, ni mogla roditi uspeha, pa tudi patrolje so se mogle nepričakovano srečati v bližini postojanke, kar bi lahko imelo neprijetne posledice.

Ko je 14. decembra štab 3. operativne cone (alpske) izdal smernice za prehod vseh enot v protiofenzivo, se je okrepila tudi dejavnost 4. bataljona. Njegov minerski vod je v noči na 16. december pognal v zrak sedem jaborov daljnovoda visoke napetosti v neposredni bližini Trsta, diverzantsko-sabotažna skupina brigade, ki je delovala tam, pa je poškodovala tram-

vajsko progo Opčine—Trst, zaradi česar so iztirili štirje vozovi. Dva dni pozneje so požgali 24 telefonskih dirov, pdbrali žico in izolatorje ter jih odnesli, kar je za določen čas prekinilo zvezo Trsta z Italijo, hkrati pa razstrelili daljnovidne jambore na dveh mestih, vzhodno od Opčin dva, vzhodno od Trsta pa sedem. To je povzročilo večje prekinitve toka v Trstu, zmanjšanje proizvodnje in zastoje v prometu na električni pogon.

Bataljon je prenehal z akcijami na progi zahodno od Sežane, ker je bila zveza z Italijo pretrgana zaradi porušenega nadvoza, imenovanega Ponte di Ferro pri Tržiču. Promet je bil možen le s presedanjem potnikov. Na progi Trst—Pivka je okupator uporabljal pred lokomotivami zaščitne vagone, napolnjene s peskom, in okrepil zaščito proge. Maj hine količine razpoložljivega razstreliva so v takem položaju raje uporabili za uničevanje daljnovodov visoke napetosti.

Pogoste diverzantske in sabotažne akcije so prisilile okupatorja, da se je lotil številnih manjših čiščenj na vsem obrežnem pasu od Opčin do Tržiča, v katera se je vključila tudi posadka v Komnu. Dne 21. decembra je iz tega oporišča krenilo okoli 70 fašistov v strelski vrsti proti Gorjanskemu. Nekje na pol poti so se srečali z okrepljeno patruljo 3. čete 4. bataljona, ki se je zaradi sovražnikove premoči sicer umikala pred njimi proti Gorjanskemu, toda hkrati je opozorila glavnino čete, da se približuje sovražnik. Tretja četa je takoj krenila proti mestu spopada in razdeljena v več bojnih skupin začela obkoljevati fašiste. Njen manever je bil hiter in odločen. Po kratkem toda osterem boju so fašiste razbili in nagnali v beg. Imeli so 10 mrtvih in 20 ranjenih, ki so večinoma ostali na kraju spopada. Zaplenili so tudi mnogo orožja, streliva in opreme.¹⁹⁰

Naslednji dan, v nedeljo 22. decembra, je manjša motorizirana nemška kolona s kakimi 60 vojaki, med katerimi so bili tudi Italijani in pripadniki slovenskega narodnega varnostnega zbora, primorske in druge domobramcev, prodrla iz Sežane v Tomaj ter presenetila štab 4. bataljona s prištavnimi oddelki ter 1. in 2. četo, ki sta bili sevemo od vasi. Prejšnje dni sta vsak dan postavljali zasede in pošiljali patrulje v to smer, v nedeljo pa je ostala nezaščitena. V taborišču je vladalo brezskrbno in praznično ozračje. Celo v cerkev je šlo okoli 30—40 partizanov, kar so večkrat storili, da bi pokazali, da

osvobodilno gibanje ni proti veri in verskim čustvom ljudi, temveč le proti izkoriščanju vere v politične namene in za boj proti lastnemu narodu.

V vasi je nastal preplah, ko so se v njej pojavili Nemci. Neoboroženi borci so morali bežati iz cerkve in iz vasi tako hitro, kolikor so jih le nosile noge. Sovražnik je hitro zasedel okoliške vrhove, na griču na severnem robu naselja pa je postavil skupino strojnic, ki je gospodarila po vsej okolici. Boj okoli vasi je trajal do srede popoldneva, toda vsi poskusi komandanta bataljona, da bi uničil ali vsaj pregnal to skupino, so bili brezuspešni. Toda že tedaj, ko se je začel boj, je poslal vod s težkim mitraljezom, ki mu je stregel Anglež John, naj postavi zasedo ob cesti proti Sežani in prepreči morebitni prihod sovražnikove okrepitve.

Medtem, ko so se sovražnikove enote spopadle s partizani okoli vasi, je manjši oddelek ropal po vasi in blago nalagal na kamione. Ko so delo končali, so se vsi naložili na vozila in hitro odpeljali proti Sežani. Partizanska zaseda je kolono obsula s srditim ognjem in jo ustavila. Zadala ji je bude izgube. Blago so morali zmetati z vozil, da bi pridobili prostor za ranjene in padle. Ko so začele prihajati še skupine partizanov iz Tomaja in krepiti sile napadalcev, so se hitro umaknili v Sežano. Na cesti je ostalo skoraj vse naropano blago, ki so ga vrnili lastnikom. V ohranjenih virih ni podatkov o izgubah bataljona, sovražnik pa naj bi imel 16 padlih, med njimi štiri oficirje in podoficirje.¹⁹¹

Ze naslednji dan, 23. marca je prišlo do hudega boja 3. čete tega bataljona s skupino 70 fašistov, ki so prišli iz Trsta in bili verj etno namenjeni v Komen v okrepitev tamkajšnje posadke. Šli so peš, spremljal pa jih je kamion, poln opreme, streliva in nahrbtnikov. Vmes je bil tudi protiletalski mitraljez. Med Gorjanskim in Koranom je fašiste napadla 3. četa, jih razbila in nagnala v beg proti Komnu. Zaplenila je kamion z vso opremo.¹⁹²

To je bila hkrati poslednja akcija, ki jo je bataljon napravil kot 4. bataljon Kosovelove brigade. 2e naslednji dan je bil preimenovan v južnoprimorski partizanski odred, ki je najprej na Krasu, potem pa tudi na Pivki in v Vipavski dolini nadaljeval boj proti okupatorju in bojne tradicije Kosovelove brigade.

Zbiranje brigade

Ob preureditvi partizanskih čet 3. operativne cone (alpske) v IX. korpus NOV Jugoslavije je Kosovelova postala del goriške divizije, ki je dobila novo številko. Postala je XXXII. divizija in naj bi se s svojima ostalima brigadama, 17. in 18., premaknila iz Slovenske Benečije in severozahodne Primorske na Šentviško in Banjško planoto, zakaj zimske vremenske razmere niso dovoljevalle operacij v visokih gorah. Divizija je rabila večji operativni prostor. Njeno prosto delovanje naj bi olajševala oba partizanska odreda, briškobeneški na skrajnem zahodu in južnoprimorski na skrajnem jugu. Tudi Kosovelova je bila organizacijsko preoblikovana. En bataljon, četrti, je postal južnoprimorski odred. Peti bataljon je postal četrti in je odšel najprej na Srednji Lokovec z nalogo, da zaščiti štab IX. korpusa in njegove prištabne enote in ustanove, že 31. decembra pa je bil v celoti premeščen v 17. brigado. Brigada je od tedaj imela le tri bataljone.¹⁹³

Štab brigade je 25. decembra prispel z Lokvi v Svino in tam pričakal prihod 2. bataljona iz Renč dne 27. decembra zjutraj. Popoldne so krenili prek Spodnje Braniče na štjak, kjer so priredili prisrčen miting. Mladina iz Podrage pri Vipavi je prinesla in podarila brigadi zastavo, nato pa so borci 2. bataljona položili prisego.

Tište dni je bataljon obiskal Dušan Kveder, ki je bil na poti v glavni štab NOV in PO Slovenije. Borci se spominjajo, da se je dolgo pogovarjal z njimi. Odgovarjal je na vprašanja, jim govoril o španski državljanski vojni in primerjal narodnoosvobodilno vojno jugoslovanskih narodov z drugimi revolucijami. Na vse borce je napravil močan vtis.¹⁹⁴

Pirispela je skupina novincev, ki jih je poslal s Pivke 1. bataljon. Prvotno so bili namenjeni v 5. bataljon, pa so jih zadržali kar v drugem. Z njimi je prišel tudi Sabino Nazzaro, Italijan iz južne Italije, ki je vstopil prostovoljno v partizanske vrste. Kasneje je postal eden izmed najboljših mitraljezcev v brigadi.

Po kosilu so nadaljevali premik do Polja pri Vrabčah, kjer so uredili tabor, postavili straže in zasede, komandant pa je pozno popoldne celo preskusil bojno pripravljenost enote. Vzel je nekaj strojničarjev in strelcev z brzostrelkami. Nenadoma so spustili nekaj rafalov nad hišami, da bi ustvarili vtis

o resničnem napadu. Nastal je sicer pravi preplah, toda vse čete so ravnale pravilno.

Naslednji večer, 29. decembra so šli čez cesto Senožeče—Razdrto in na Cerovcu postavili tabor. Že zjutraj so dobili zvezo z glavnino 1. bataljona, ki je taborila nekaj kilometrov bolj proti zahodu.

Ko se je naslednjega dne pojavil še komandant 1. bataljona, ki je bil v akciji na železniški progi Sežana—Divača, je štab brigade na sestanku z obema štaboma bataljonomov pretehtal delo 1. bataljona in položaj na področju Pivke. Zastavili so osnovne naloge za naprej, hkrati pa ugotovili, da je potrebna velika budnost, zakaj na tem območju je še vedno precej sovražnikove vojske, in to glavnina 303. grenadirskega polka 162. turkestarske divizije. Dejavnost obeh bataljonomov naj bi usmerili proti cesti Postojna—Razdrto—Senožeče. Prvi bataljon so zavezali, naj napada promet na cesti Razdrto—Hruševje—Prestranek in železniški progi Prestranek—Št. Peter (Pivka), 2. bataljon pa na cesti Razdrto—Sežana. Okrepi ti je bilo treba tudi napore v zvezi z mobilizacijo, ker se je število borcev v primerjavi s prejšnjim precej zmanjšalo, pa tudi v enote vamostnoobveščevalne službe je odšlo precej najboljših borcev.

V taboru pri Vrabčah je glavnina brigade praznovala tudi Novo leto 1944, leto, ki naj bi po mnenju vseh prineslo že toliko zaželeno svobodo. V vsem je bilo skromno, sredi zasnežene pokrajine in v neposredni bližini močnih sovražnikovih sil. Vsak pripadnik bataljona je bil tedaj v mislih pri svojih domačih in si želel, da bi se kmalu znašli ob skupnem ognjišču in v prihodnje praznovali ta veseli dan v svobodi, polni sreče in zadovoljstva. Uresničitev takšnih želja še ni bila mogoča, zato sta mnogim borcem dobra beseda ali pa prijazno pismo iz zavolkov, ki so jih žanje pripravile terenske organizacije, bila še dražja.

2. januarja so sklenili napasti manjše, toda zelo utrjeno oporišče pri Gornjih Ležecah na progi Divača—Št. Peter. Iz 1. in 2. bataljona so izibrali 50 prostovoljcev, ki naj bi izvedli napad, oba bataljona pa sta določila še po eno četo za zaščito na obe strani. Pri vasi Gabrče so pustili en vod, ki naj bi varoval napadalce pri umiku. Kolona je ob mraku dosegla Volče, od koder so čete za zavarovanje šle na svoje

položaje, napadalna skupina prostovoljcev pa je nadaljevala pot proti Gornjim Ležem.

Sovražnikovo oporišče je ležalo neposredno ob železniški progi ob samem vznožju hriba. Pravzaprav je bil to nekaj večji bunker, katerega odprtine so bile obrnjene vzdolž obeh smeri proge. V njem je bilo csem Mongolov in en nemški podoficir. Ko so posadko obkolili, so jo pozvali, naj se preda. Odgovorila je s streljanjem. Pod okriljem lastnega ognja se je nekoliko bombašev priplazilo v bližino bunkerja in ga zasulo z ročnimi bombami, kair pa ni dalo uspeha. Morali so se umakniti. Borec Tortorello je z minami lahkega minometa nekajkrat zadell bunker. Tudi to so branilci vzdržali. Vztrajni komandant 1. bataljona, ki je vodil akcijo, ni hotel prenehati z napadom, temveč je sklenil priti jim do živega z drznim poskusom. S skupino svojih borcev je obšel bunker in se po pobočju splazil na zgornjo betonsko ploščo bunkerja, od koder so začeli metati bombe v puškamice. Posadka se je upirala vse dotlej, dokler ni v pritličju zgradbe prišlo do požara. Vrgli so že okoli 150 ročnih bomb, ko se je posadka vendarle predala. Iz bunkerja je prišlo z dvignjenimi nokami vseh osem vojakov, nemški podoficir pa je ležal mrtev poleg strojnice.

V napadu se je dobro izkazala tudi borka Breda Patemost, ki je komandantu podajala ročne bombe. Napadalcu so imeli enega huje ranjenega, ki je baje pozneje umrl. Padel je Carlo Maestripieri, rojen v Trstu. Zaplenili so 12 pušk, strojnico, pištolo ter nekaj streliva in opreme.¹⁹⁵

Sovražnik ni poskušal poseči vmes. Vse enote so se brez težav vmile v tabor, ražen zasede 2. čete, ki je ostala na križišču južno od Senožeč, dokler se niso vsi umaknili prek ceste Divača—Št. Peter. Okoli poldneva 5. januarja je v zasedo padel nemški avtomobil. Ogenj je sicer preresetal stekla, vendar je vozniku uspelo nadaljevati pot.

V noči na 6. januar so v tabor prispeli kurirji 3. bataljona in javili, da je bataljon že prišel s Križne gore na Šmihel. Toda že čez dan so nemške enote, 303. grenadirski polk, zasedle položaje ob cesti Hruševje—Razdrto—kamnolom med Razdrtom in Senožečami, njihove skupine pa so tipale po naseljih Črmele, Rakulik, Sajeve in Laže. Presojali so, da se sovražnik pripravlja na čiščenje področja Pivške loze. Vse enote so bile v strogi pripravljenosti. Sklenili so, naj se oba bataljona in štab brigade premaknejo čez cesto že naslednjo noč na Vrabče.

da bi se izognili spopadu s premočnimi sovražnikovimi enotami. To so bataljoni tudi storili, nemške enote pa so 3. januarja zaman preiskovale omenjeno področje. Opazili so, da se je večina teh etnot potem premaknila proti Sežani in Opojam, le ena četa se je zadržala še nekaj časa v Štorjah. Večje premike je bilo opaziti na cesti Razdrto—Sežana.

Ker so že vedeli, da sovražnik prireja takšna čiščenja vzdolž železniške proge najpogosteje takrat, kadar po njej teče živahen in pomemben transport, tankovske, motorizirane ali pa tehnične enote, so 7. januarja poslali na progo minerski vod pod vodstvom novega namestnika komandanta 1. bataljona. Minirali so progo pri vasi Gori, toda na mino je žal naletel potniški vlak. Nemci so v prve tri vagone nagnali civilno prebivalstvo, nato priklopili lokomotivo, šel'e potem pa okoli deset vagonov svojih vojakov. Ob pretresljivih krikih ranjenih ljudi je vlak iztiril in se med grozečim truščem ustavil. Sovražnikovi vojaki iz zadnjih vagonov, ki so bili manj prizadeti, so začeli streljati na vse strani, minerski vod pa se je lako vrnil prati taboru, globoko pretresan nad nesrečnim dogodkom. Očividec poročnik Mihajlo Knežević je pozneje izjavil, da bolj strahotnega in grozljivega dogodka ni videi, čeprav je bil v boju že od leta 1941.«

Medtem je v tabor obeh bataljonov popoldne 8. januarja prišel predstavnik rajonskega narodnoosvobodilnega odbora za Sežano in obvestil komandanta brigade, da se je sovražnikova četa umaknila iz Štorij. Komendant brigade je ukazal

1. bataljonu, naj pošlje četo v Štorje in opravi mobilizacijo. Po prihodu se je četa razpršila po hišah, gostoljubni domačini pa so jim še postregli z večerjo. Nenadoma se je pozno zvečer pojavila in ustavila sredi vasi sovražnikova konjeniška enota. Vaščani so partizane hitro obvestili o njenem prihodu. Neopazno so se umaknili proti vasi Majcni. Le dva partizana sta se znašla v položaju brez izhoda, ker se je sovražnikova kolona ustavila prav pred hišo. Toda domača dekleta so se hitro znašla, ne da bi se zmedla. Oba partizana so porinile pod stopnice v veži za čebre in ju zakrile še s poljedelskim orodjem. V neki bližnji hiši so ujeli borca Cijana Stoko, nato pa še Maria Stoko, petnajstletnega fanta iz Proseka. Nič hudega sluteč je z nekim novincem padel med Nemce, ki so ga zgrabili in zvezali. Ujeti Cijan je izkoristil trenutno zmedo, se iztrgal stražarjem in zvezan skočil! prek zidu ter pobegnil. Ko je na-

slednjega dne našel partizansko zasedo pri Grižah, je popolnoma izčrpan sredi svojih tovarišev padel v nezavest. Drugega u j etnika so zasliševali in mučili vso noč v hiši, v kateri sta bila skrita omenjena dva partizana, proti jutru so ga obesili na balkonu. Novinca so poslali v sežanske zapore, odkodeir je nekaj dni pozneje celo pobegnil. Oba skrita partizana sta morala ostati v skrivališču še tri dni, kajti v hiši je Ibilo sovražnikovo poveljstvo. Vrnila sta se v bataljon, ko so vas izpraznili.¹⁹⁷

Očitno je bilo, da je bila pravilna presoja štaba IX. korpusa, da se tako velike enote, kot je brigada, ne morejo dalj časa držati na tako izpostavljenem področju. Devetega januarja zvečer so krenili proti Nanosu. Brigadna kolona naj bi se z Vrabč spustila v Št. Vid nad Vipavo (sedaj Podnanos), nato pa po vijugasti cesti pri Podraški bajti dosegla podnožje Debelega vrha na Nanosu. Ko je prišla do znanega partizanskega kraja Orehovice, ji je zaseda pri Št. Vidu sporočila, da se po glavni cesti skozi Št. Vid premika velika sovražnikova kolona. Po tem in še po drugih podatkih so sumili, da sovražnik pripravlja obsežno akcijo na južnem Primorskem. Komandant brigade je sklenil, da bo ponoči varno nadaljeval pot prati Lozici in se potem obmil proti severu, kajti sovražnikova kolona ni mogla biti neskončno dolga. Že naslednji dan so morali priti na Nanos, da bi se sestali s 3. bataljonom.

Partizanska kolona je v največji tišini nadaljevala pot vzporedno z glavno cesto po dolini potoka Močilhika, sovražnikova kolona pa se je premikala po cesti v nasprotni smeri proti Vipavi in od časa do časa izstrelila kakšno svetlobno raketo. Ko je bledikava svetloba raket osvetlila pokrajino, je partizanska kolona vsakič nepremično obstala. Prišli so na cesto, ko je sovražnik šel že mimo, le nek zaostali motorist je nenadoma z ugašenim motarjem zavozil med borce predhodnice. Pot se tam že kak kilometer spušča proti Št. Vidu. Presenečeni borci se niso niti še znašli, ko je že izginil za ovinkom, streli, ki so jih izstrelili za njim, pa ga niso zadeli.

Ob zori je bila dolga razvlečena brigadna kolona še na južnih obronkih Nanosa in je šele okoli 10. ure dosegla planoto, poraščeno s prvimi nanoškimi iglavci. Kuharji so začeli pripravljati kosilo, drugi pa so zakurili ognje in se greli. Komandant brigade je ukaza! komandirju spremljevalnega voda Milošu Karadžiću, naj postavi in preskusi minomet

81 mm, ki ga brigada doslej ni mogla uporabljati. Za cilj so določili nek grm na Pleši in mu namenili pet min. Vsi so opazovali streljanje, ki je bilo še kar uspešno. Bili so na osvojenem ozemlju. Cutili so moč orožja. To je bilo prvo streljanje Kosovelove brigade z minometom, poučno in koristno.

Dogodek pa je zamračilo neugodno odkritje. V bližnji kotlini so našli truplo neznanega partizana. Ležal je na hrbtu. Videti je bilo, da ga je sovražnik našel hudo ranjenega v prsi in ga nato ranjenega verjetno tudi mučil. Imel je izkopane oči. Takoj so ga pokopali. Ob grobu se je razvrstila vsa brigada in mu izkazala poslednjo čast.

Brigadna kolona je pozno popoldne krenila proti vzhodu. Spremljal jo je nevidna senca zločinsko usmrčenega tovariša, katerega prazne očesne votline in okoli vratu zavezan šal so vpile po maščevanju. Takšno nasilje je mogoče premagati le z nasiljem.¹⁹⁸

pozno v noč so brigadne enote prišle na vzhodne obronke Nanosa, v vas Strane, kjer so se odpočile, potem pa so nadaljevale pot proti severu in se razporedile v prostrani dolini, zrasli z bukvami in smrekami, okoli tri km severovzhodno od Smihela in kak kilometer od tabora 3. bataljona.

S tem je brigada izpolnila povelje, naj se do 10. januarja zbere na Nanosu. Začelo se je novo obdobje njene bojne poti. Postala je del divizije in korpusa, vključila se je v širše načrte in boje, postala je ena od primorskih brigad, ki so bile težaven, toda slaven boj za osvoboditev Slovemskega primorja. Ta pot je bila posejana z grobovi mnogih njenih borcev, to je bila vrsta zmag in porazov, taka pač, kot je pot sleheme vojaške enote v vojni, vendar je kat celata in kat posamezniki trdno in neomajno verjela v svojo končno zmago, v osvoboditev in združitev slovenskega naroda, v novo Jugoslavijo, ki bo skupen dom vseh njenih narodov.

Ce se ozremo na čas nazaj, ki ni bil lahek in ki je bil poln iskanja in začasnih kriz, moramo ugotoviti, da je brigada premagovala težave sredi premočnega sovražnika in njegove moči samo spričo enotnosti in globoke privrženosti največjega dela primorskih ljudi ciljem Osvobodilne fronte, zlasti pa prebivalstva Krasa, med katerim se je porajala, in Vipavske doline, med katerim se je naprej razvijala in organizirala. Osvobodilno gibanje teh slovenskih predelov jo je hranilo in krepilo,

potem pa je razširila področje delovanja tudi na druge predele Slovenskega primorja in Gorenjske.

Lahko rečemo, da je bila pohvala, ki jo je izrekel štab IX. korpusa o Kosovelovi brigadi v poročilu z dne 13. januarja 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, upravičena. Glasi se:

»Izrekamo pohvalo borcem, komandirjem, političnim komisarjem in štabu 19. SNOB »Srečka Kosovela« za uspešne napadalne akcije, iniciativnost pri mobilizaciji in za vzome odnose na terenu.«⁹⁹

Pripomniti je treba, da v ohranjenih virih niso ostali zapisi o vseh akcijah. Marsikateri pripadnik brigade bi se spomnil še katerih, toda tudi tišči, ki smo jih navedli, dovolj kažejo njeno dejavnost.

Brigada je mobilizirala veliko novincev. Sredi decembra je štela okoli 1500 mož, dne 10. januarja 1944, potem ko so iz njenih vrst odšli že mnogi, pa je še vedno imela kakih 1000 borcev in bork. Sodimo, da je od septembrske ofenzive do tedaj nabrala v svoje vrste prav gotovo okoli: 2000 novincev.

Posebej je treba poudariti njene vzome odnose s terenom in o njih povedati kaj več. Posebej gre zasluga za to štabu brigade in štabom bataljonov, ki so stalno poudarjali važnost tega vprašanja za brigado kot celoto. Kakršnakoli posamična samovolja je vedno naletela na ostro kritiko in takšnim pojavom je vedno sledila vrsta vzgojnih in političnih ukrepov. Pri tem so se zelo dobro pokazali namestniki političnih komisarjev od brigadnega do četnih. Sploh je bila partijska organizacija osnovni dejavnik v brigadi. Njeni člani so morali dajati zgled, šele potem so lahko tudi prepričevali v isti smeri. Prav zategadelj ni manjkalo pozitivnih rezultatov. V omenjenih naporih je štab brigade užival tudi veliko podporo vseh borcev. Ogromna večina jih je bila doma s Krasa, iz Vipavske doline in drugih predelov, na katerih je brigada delovala, in ki so bili globoko privrženi ciljem Osvobodilne fronte.

Ta pristnost medsebojnih odnosov ter povezanost vojske in prebivalstva nikoli pozneje ni imela tako neposredne in žive oblike niti ne bi mogla imeti takšne obsežnosti in širine, tako globokih korenin in toplote, če bi ne bilo navdušene mladine in predanih mater, ki so bile vedno pripravljene pomagati in ki so z žarom v očeh in kljub svoji siromaščini delile tudi poslednji kos kruha, zadnjo skodelico mleka in ga ponudile

Prvi komandant Kosovelove, kasnejši narodni heroj Ivan Tur-
šič-Iztok (desno) in prvi politični komisar brigade Vlado Bra-
čič-Mirko 27. oktobra 1943 na Vrhju Sv. Mihaela severno od
Doberdoba

borcu, hkrati pa so bile pripravljene tudi na večje žrtve. To so bile lastnosti naših mater po vsej Primorski in tudi izven nje, toda nikjer menda niso partizani doživljali tako topl'ega sprejema in res prave materinske ljubezni kot na Krasu in v Vipavski dolini.

Spomin na to prisrčno ljubezen nosijo še danes prav vsi partizanski borci, ki jih je bojna vihira pripeljala na Primorsko, na Kras in v Vipavsko dolino. V sebi hranijo kot nekaj najdragocenejšega prav spomin na te neimenovane ljudske heroje, ki jih ne bodo pozabili do konca svojega življenja.

Gotovo je bila ta tesna povezanost ljudstva in vojske posledica preteklosti, polne ponižanja, bede in pomanjkanja, večnega boja za obstoj na rodni grudi. Ta s trpljenjem prežeta preteklost, ki ji je fašizem dal še poseben pečat, je dala ljudstvu nekakšno skupno moč, razvila narodno zavest in množično junaštvo, ki ga je osvobodilno gibanje povežalo in v pravem zgodovinskem trenutku usmeril'o k uresničitvi globoko zelenih ciljev.

Kosovelova brigada je tedaj že imela nekatere lastnosti, ki so jo ločevale od drugih brigad v Slovenskem primorju. Osnovni vir teh lastnosti je bilo njeno poreklo in nastanek na Krasu. Čeprav se je njen prvotni sestav dopolnjeval z borci iz Vipavske doline, Pivke, Tmavskega gozda, Banjške planate, nato pa še iz vseh predelov Primorske in celo z Gorenjskega, so jo Kraševci še vedno imenovali kraška brigada. To njeno ime naj demo celo v sovražnikovih dokumentih v vsem letu 1944, svoje rojstvo na Krasu pa ni mogla skriti niti do konca vojne. Obči ton so ji ves čas dajali Kraševci in Vipavci. Kraška vztrajnost in vzdržljivost, združena z veselim temperamentom Vipavcev in njihovim smislom za šalo in humor, sta izžarevali svojo neposrednost in odprtost ter sta v stikih z ljudmi, posebej z mladino, kmalu našli skupni jezik in možnosti sodelovanja.

Kosovelova brigada ni bila mlada le po svojem nastanku, temveč je bila brigada mladeničev tudi po svoji sestavi. To je bila brigada živahnih in igrivih fantov, ki so jih nekoliko starejši, od 25 let dalje sicer komaj krotili, vendar so ji tedaj, ko je bilo treba, vedno dajali ton potrebne resnosti in zrelosti.

oP HOTEDRŠICE DO BANJSIC

2 enaintrideseto na Hotedršico

Štab Kosovelove je poslal 11. januarja 1944 štabu XXXII. divizije kratko poroci lo, da se je brigada zbrala in razporedila svoje bataljone severozahodno od Šmihela na vzhodnih pobočjih Nanosa. Tedaj je bila glavnina divizije na Banjski planoti, usmerjena proti komunikacijam in sovražnim postojankam v dolini Soče. Ker pa štab brigade še ni vedel, kakšen je pravzaprav cilj, zaradi katerega je morala priti na to področje, je okrepil dejavnost, ki jo je pokazal na tem območju 3. bataljon.²⁰⁰

Čete 3. bataljona so dotlej močno ogrožale glavno cesto Razdrto—Postojna se vsak dan spopadale s številnimi sovražnikovimi patnrunjami in oddelki, ki so varovali premik svojih kolon. Kljub temu, da je bila cesta dobro zavarovana, je ena četa 3. bataljona januarja napadla dva sovražnikova potniška avtomobila. Eden je prerešetan s strojničnimi rafali zletel s ceste in se razbil, drugemu pa je kljub zadetkom uspelo pobegniti s kraja spopada. Četa se ni mogla približati razbitinam avtomobila, ker je kmalu pripeljal kamion nemških Vojakov. Morala se je umakniti.²⁰¹

Štab brigade je po prihodu obeh bataljonov v taborišče na Ponikvi usmeril 1. bataljon proti Velikemu otoku in Postojni, 2. bataljon pa je okrepil dejavnost 3. bataljona na cesti Razdrto—Postojna, pri Hraščah. Do 13. januarja so bili ob cesti stalni spopadi, 2. bataljon pa je celo unrčil sovražnikov avtobus.

Šele zjutraj tega dne je štab brigade zvedel, zakaj se je brigada zbrala na vzhodnih obronkih Nanosa. Komandant in načelnik štaba sta na sestanku v štabu XXXI. divizije na Predmeji zvedela, da je Kosovelova brigada dodeljena tej di-

viziji za napad na domobransko postojanko v Hotedršici, ki naj bi se začel 14. januarja ob 21,30. Napadala jo bo Gradnikova brigada, zaščito proti Godoviču in Idiriji pa so zaupali Vojkovi brigadi.²⁰²

V načrtovanem napadu je prejela Kosovelova brigada zahtevno in odgovorno nalogo. Njeni trije bataljoni naj bi onemogočili sovražnikovo intervencijo iz Vipavske doline prek Cola in Čmega vrha, iz Postojne čez Bukovje in Podkraj ter iz Planine in Vrhncelke čez Kalce. Ražen tega naj bi dala na voljo štabu XXXI. divizije svoj težki vod z minometom 81 mm, ki je imel tudi okoli 40 min, rusko četo 3. bataljona v divizijsko rezervo, ena četa, okrepljena z brigadnim minerskim vodom, pa naj bi rušila utrjene objekte v postojanki.

Po nacrtu štaba brigade, ki ga je pripravil po vrnitvi na Ponikve, naj bi 1. bataljon zasedel položaje proti Colu, 2. bataljon naj bi z eno četo zavaroval dohod pri Podkraju, glavni na bataljona pa zaprla cesto Planina—Kalce pri Grčarevcu, 3. bataljon brez ruske čete pa naj bi zasedel položaje jugovzhodno od vasi Ravnik pri Hotedršici, na vrhu (trig. 069), kjer naj bi bilo tudi poveljniško mesto brigade. Poveljniško mesto štaba divizije je bilo na Ravniku.²⁰³

Vse enote naj bi bile na svojih mestih do 21. ure 14. januarja. Člani štaba brigade so se razporedili po obrambnih smerih. Enote naj bi se dobro vkopale in maskirale ter bi smele zapustiti položaj le na ukaz. Po napadu naj bi ostal 1. bataljon na Colu, glavnina brigade pa se vrnila v stari tabor. Zato sta 2. in 3. bataljon pustila opremo v taboru, kjer so ostali tudi intendant in kuhinje.²⁰⁴

Načrt za napad na Hotedršico je pripravil štab korpusa. To je bila prva večja divizijska akcija, v kateri je sodeloval a Kosovelova brigada. Zavzetje postojanke bi presekalo zvezo Idrije z Logatcem ter močno utrdilo položaj in razširilo osvojen ozemlje. Gradnikova brigada je postojanko napadala že drugič. Pri prvem napadu, v noči na 13. december 1943 ji zavljo hudega odpora s številnim avtomatskim orožjem ni uspelo zavzeti utrdb, bataljoni, ki so bili v zaščiti, pa so zadali intervencijskim kolonom hude izgube.²⁰⁵

V bataljonih Kosovelove je pred odhodom v akcijo vladalo pravo bojno ozračje. Zavest, da je brigada združena v močno celoto, je vsem njenim pripadnikom vlivala občutek

moči in varnosti. Vse je bilo v gibanju. Toda pred odhodom brigade proti Hotedršici sta se pripetila še dva omembe vredna dogodka.

Zvečer 13. januarja je propagandni odsek v Bukovju pripravil miting. Priprave so končali že dopoldne. Ob sodelovanju mladinske organizacije so okrasili največjo učilnico v šoli v Bukovju ter obvestili še prebivalstvo Predjame, Pristave, Belskega in Gorenja. Ob mraku je komandant brigade razporedil okoli Bukovja 3. bataljon na položaje, eno četo pa je zadržal v rezervi pri sebi. Cete so imele nalogo vsakogar pustiti v Bukovje, toda nikomur ne dovoliti, da bi se oddaljil iz naselja. Ukrep je bil upravičen. Komandant brigade je bil namreč prepričan, da v okolici deluje obveščevalna mreža, ki bo sovražnika obvestila o mitingu, preprečiti pa ji je vsaj 'treba, da bi ga obvestila o zaščitnih ukrepih. Presoja je bila točna. Okoli 21. ure, ko je bil program na višku, so opazovalci sporočili, da se iz Postojne čez vas Zagon približuje kolona motornih vozil. To so zvedeli tudi ljudje v dvorani, toda komandant je skočil na oder in z odlčnim in mirnim glasom ukazal, naj se program nadaljuje in da nihče ne sme zapustiti dvorane. K vratom so postavili stražo. Komandant je s svojo rezervo takoj krenil proti vasi Belsko, kamor se je že pripeljalo kakih 6—8 kamionov sovražnikove vojske, ki je tam izstopila in krenila peš proti Bukovju. Zdi se, da so bili prepričani, da je pot prosta. Ko pa je začetek sovražne kolone prišel do kraja Grapa med Bukovjem in Belskim, ga je iz zasede obsula z močnim ognjem četa 3. bataljona, z nasprotne strani pa je na kraj spopada že hitela rezerva pod vodstvom komandanta brigade in takoj krenila v naskok z glasnim vpitjem. Tega sovražnik ni vzdržal. Začel se je neorganizirano umikati, noseč mrtve in ranjene. Resilo ga je zlasti to, da je rezerva med zasledovanjem zašla v neke grape in mu ni mogla slediti. Več boreev se je potolklo, sovražnik pa si je pridobil čas, da je okoli polovico moštva naložil na kamione in hitro krenil proti Postojni, drugi pa so v skupinah šli peš za njimi.

V šoli se je medtem program nemoteno nadaljeval, dasi je bilo v dvorani precej prestrašenih ljudi. Ko je komandant sporočil, da so sovražnika pregnali, je napetost popustila. Mladina je s svojo živahnostjo popravila razporeditev in se tudi zavrtela, ko je še harmonikar raztegnil meh.²⁰⁶

Zavoljo tega dogodka je miting 13. decembra mnogim ostal v spominu, Kosovelovci pa so si pridobili zaupanje in naklonjenost ljudem in mnogo iskrenih prijateljev.

Drugi dogodek pa je vsem ostal v neprijetnem spominu. Ko je bilo mitinga konec, so pregledali straže in zasede. V 2. bataljonu so našli nekega stražarja v trdnem snu. Razorožili so ga in postavili drugega. Brigadno sodišče ga je naslednje jutro obsodilo na smrt. Že prej je bil storil tak prestop, pa so mu kazen oprostili. Čeprav so vsi vedeli, da je vojna neusmiljena, saj bi nepromišljeno in neodgovorno ravnanje posameznika lahko povzročilo smrt velikemu številu njegovih tovarišev, je odločitev legla kot velika mora na vse moštvo, ki je nemo zrl v tla. Ali je ta kazen bila res upravičena in pravična, je težko ugotavljati, vsekakor pa je pomenila resen opomin in znak, da ni milosti tistemu, ki hote ali nehote privede brigado v občo nevarnost.²⁰⁷

Okoli 10. ure naslednjega dne je brigadna kolona krenila proti Podkraju, kjer se je ločil 1. bataljon in zavil proti Colu, ražen 2. četa, ki je nadaljevala pohod s kolono. Pri Orlovem griču je krenil še 2. bataljon brez ene čete proti Grčarevcu, drugi pa so nadaljevali pot prek Cajnarjev do ceste Kalce—Hotedršica, kjer so počakali, da se je zmračilo, komandant brigade pa je z izvidniki in kurirji šel naprej na Ravnik. V mraku so krenili dalje in zasedli položaje na Vrhcu, da bi zaprli smer proti Kalcam in Gorenjemu Logatcu. Ruska četa je odšla v štab divizije na Ravnik, minometalski vod, 2. četa 1. bataljona in brigadni minerski vod pa na položaje pri Sv. Barbari.

Napad na postojanko je začela okoli 22. ure težka četa XXXI. divizije, ki je imela tri minomete in protitankovski top, nato pa so šli v naskok bataljoni Gradnikove brigade. Na južnem delu obrambe so se prebili skozi žične ovire in minska polja, izgnali domobrance iz bunkerjev in rovov zunanje obrambe, nato pa zavzemali hišo za hišo in branilce potisnili v severni del naselja. Ko je minerski vod Kosovelove že bil v vasi z nalogo, da minira neke utrjene objekte, so iz smeri Idrije v vas prodrli nemški tanki. Vojkova brigada se je umaknila. Napadalci so se morali seveda prav tako umakniti, pri čemer je imela Gradnikova brigada več žrtev kot med napadom.²⁰⁸

Po ugotovitvah štaba IX. korpusa je bil ta poraz posledica slabo izvršenih bojnih nalog in slabe budnosti, morda pa so

naloge bile le preveč zahtevne. Kosovelova na svojih smereh zavarovanja ni imela bojev. Naloge je opravila pravilno in organizirano.²⁰⁹

Ker se je medtem zelo poslabšal položaj na Primorskem, kjer je po podatkih štaba korpusa sovražnik pripravljal veliko ofenzivo na osvobojeno ozemlje, je brigada že med napadom na Hotedršico prejea ukaz, naj se čimprej premakne na Predmejo nad Ajdovščino braniti dohode na svobodno ozemlje. Mudilo se je tako, da je morala oditi kar brez opreme, ki jo je pustila pri Šmihelu. Ko je prišla ruska četa, so počakali še 2. četo 1. bataljona in mimerski vod, nato pa so zgodaj zjutraj

15. januarja krenili v več kolonah proti Predmeji. Štab brigade in prištabni oddelki so odšli v smeri Novi svet—Rredgrize—Zadlog—Ottica—Predmeja, 2. bataljon v smeri Urušica—Podkraj—Col, nato pa skupaj s 1. bataljonom čez Ottico na Predmejo, 3. bataljon pa naj bi se premikal po poti Novi svet—Javomik—Križna gora—Ottica—Predmeja. Ko je štab brigade pozno zvečer tega dne s svojo kolono brez ovir prišel na Predmejo, je poslal' patroljo z mulami v prejšnji tabor, naj prinese osebno in kuhinjsko opremo ter zalogo živeža. Drugega bataljonu, ki je pozno prejel ukaz za premik, je uspelo priti tega dne le do Podkraja, kjer je prenočil. Na Predmejo je prišel šele naslednjega dne skupaj s 1. bataljonom.²¹⁰

Minometalski vod brigade je ostal pri XXXI. diviziji. Kasneje se je vrnil le njegov komandir Miloš Karadžić.²¹¹

Trnovski gozd je bil pod velikim snegom. Slehemi premik v celec je zahteval hude napore. Te težave je menda najbolj občutil 3. bataljon. Dasiravno so se začeli zbirati pri Cajnarjih že okoli 4. ure zjutraj, so morali čakati 3. četo do svita, ker je kurirji v gosti megli niso mogli najti. Po raztresenem naselju Novi svet so že križarile sovražnikove patrolje, ko so končno krenili. Do pohodnega cilja je zračne črte komaj 7 km, toda bataljon utrujenih borcev je potreboval polnih devet ur, da je premagal razdaljo po težavnem terenu, brez poti in pokritem z visokimi snežnimi zameti, ki jih je opoldansko sonce še odjužilo. Mokri, lačni in popolnoma izčrpani so prišli do kmetije Rudolf pod Javornikom, severno od Podkraja, šele okoli 18. ure. Po senikih, stajah in kmečkih hišah so našli zavetje in trdno zaspali. Bili so brez kuhinje. Štab bataljona je od domačinov komajda dobil nekaj krompirja, kislega zelja in repe in vse dal skuhati v kotlu za prašiče, da bi borci dobili

vsaj nekaj res skromne juhe, brez soli in zabele. Nekateri so dobili hude zmrzline, ko so na smnt utrujeni zaspali z mokrimi čevlji v odprtih senikih.²¹²

Zgodaj zjutraj 16. januarja je 3. bataljon nadaljeval premik proti Predmeji. Pri hdši, ki ji pravijo Pri Cencu, je šel čez cesto Col—Crni vrh in kirenil po vijugastih in slabih poteh proti Križni gori. V skrbi za prehrano ob prihodu na cilj sta komandant in politični komisar bataljona stopila v vsako hišo ob poti, domačinom pojasnila, v kakšnem položaju in stiski so ter jih zaprosila za vsaj malo živeža. In te siromašne domačije, ki so ražen tega mnogokrat nahranile marsikaterega kurirja in še kaj več, so tudi to pot imele in prostovoljno dale toliko živeža, da si je bataljon po prihodu na cilj vendarle za silo potešil najhujšo lakoto.

Ko se je kolona pomikala mimo Angel'ske gore na Otlici, je nebo preletelo nemško letalo. Partizani so se razipršli v najbližje zaklone in nepremično počakali, da je odletelo, potem pa je kol'ona nadaljevala pot na Predmejo. Sovražnikovo izvidniško letalo je bilo po izkušnjah partizanov zanesljiv glasnik skorajšnje sovražne ofenzive.

S prihodom 3. bataljona je bila brigada spet zbrana. Skromna večerja in počitek v toplih kmečkih izbah in stajah, čeprav brez odej, ki so ostale pri Šmihelu, sta kmalu povmila vsaj nekaj prejšnje veselosti in borcem dala moči za nove napore.²¹³

Sovražnikova zimska ofenziva in boj na Predmeji

Štab brigade je na Predmeji takoj vzpostavil telefonsko zvezo z nadrejenimi šta'bi v Cepovanu in na Srednjem Lokovcu. Sovražnikove enote so končale ofenzivo na Pivki, Krasu in v Vipavski dolini. Dne 15. januarja je bilo opaziti, da se zbirajo v Ajdovščini in okolici Gorice, neka močnejša kolona pa je naslednjega dne pod zaščito tankov prodrla na Ravnico nad Solkanom in začela popravljati cesto pri Sedovcu, ki jo je bil konec novembra in v začetku decembra porušil 2. bataljon Kosovelove brigade.²¹⁴

Jasno je bilo, da sovražnik namerava nadaljevati ofenzivo proti Trnovemu in svobodnemu ozemlju Trnovskega gozda. Štab IX. korpusa je popoldne 16. januarja zato XXXII. diviziji ukazal, naj preuredi svoje enote, ki so se že pripravljale

za naipad na postoj anki Klavže im Knežo v Baški grapi v sodelovanju z enotami XXXI. divizije. Obe brigadi, 17. in 18., naj bi se po tem ukazu piremahnili v noči na 17. januar na Šentviško planoto, zdaj pa sta morali iti drugam: 17. brigada na Trnovo in zavzeti položaje od Voglarjev do vasi Nemci, 18. brigada pa na Gornjem, Srednjem in Spodnjem Lokovcu. Bratini sta morali dohode iz Soške in Vipavske doline.²¹⁵

Zgodaj zjutraj 17. januarja je komandant Kosovelove brigade prejel po telefonu ukaz, naj se takoj osebno zgleda v štabu XXXII. divizije. Takoj je odjahal v štab, na Predmeji pa sta ostala le njegov nov namestnik in načelnik štaba. Kot kaže, nadrejeni štabi niso pričakovali, da bo sovražnik poskušal resneje pritiskati iz Ajdovščine proti Predmeji.

Okoli pol devete je iz Ravnice začel prodirati proti Ttmovemu nemški SS bataljon, ki so ga s streljanjem spremljali top, več minometov in nekaj oklopnih vozil. Sredi dopoldneva je neka sovražna bojna skupina, ki se je verjetno povzpela čez Vitovlje v Trnovski gozd že minulo noč, nenadno napadla 3. bataljon 17. brigade v vasi Nemci in ga razbila. Zažgala je nekaj hiš in se okoli 14. ure umaknila v neznano smer, verjetno proti Čavnu.²¹⁶

Toda pozno dopoldne so opazovalci s skalnatega roba južno od Predmeje opazili na spodnjem pobočju Čavna pri vasi Bratini in Lokavec dve močni sovražnikovi koloni, ki sta se vzpenjali proti Predmeji. Prva je šla po stezah po jugovzhodnih pobočjih Čavna, druga precej večja pa po cesti Ajdovščina—Predmeja.²¹⁷

Čete tega dne niso imele vaj. Počivale so po izredno hudih naporih preteklih treh dni. O približe vam ju sovražnika so obvestili nadrejeni štab, ki pa je bil po vsej verjetnosti presenečen, da so se sovražnikove kolone pojavile iz te smeri. Nekolikokrat so v štab brigade prišla naročila, naj izvidniki znova preverijo smer premikanja in moč sovražnika. Toda razlogov, da bi dvomili, ni bilo. Njegovo moč so cenili na okoli 800 mož. Morda njegova olbveščevalna služba še ni zvedela, da je na Predmejo prišla Kosovelova brigada, ali pa je sovražnik imel druge načrte za vdor na planoto? Štab divizije je opozarjal brigado, naj okrepi zavarovanje proti Čavnu in Krnici, kjer sta bili le dve četi 17. brigade, in na stezah, po katerih je mogoče priti iz doline na Otlico in Kolk ter k Colu. Še prej kot so sovražnikove piredhodnice prišle v bližino porušenega cest-

nega mostu in tunel'a, so se tarn, kak kilometer južno od križišča na Predmeji, že razporedile brigadne enote in zasedle položaje, komandant 2. bataljona pa je dobil nalogo, da popelje

1. četo in batalionski težki vod na Čaven do lovske kočice ter od tod napade sovražnika v bok, ko bo svoje sile usmeril proti Predmeji.

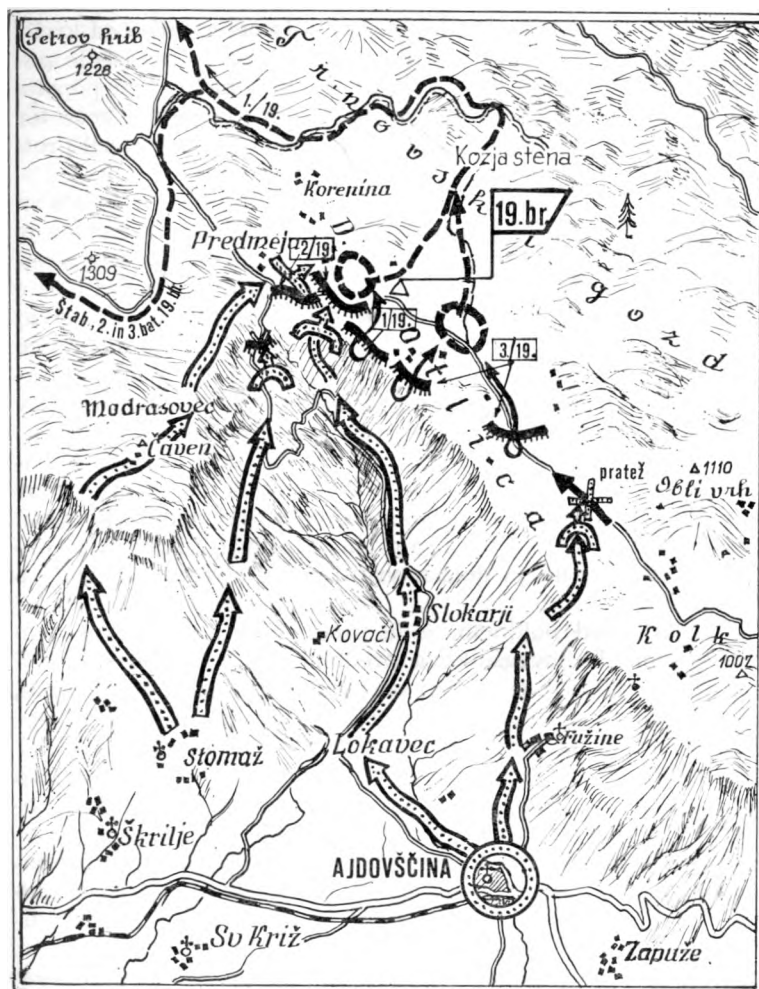
Dve četi 2. bataljona sta zasedli položaje okoli križišča in južno od Predmeje pri tunelu in porušenem mostu, ena pa je šla v zasedo proti Mali lažni in Kmioi, da bi zavarovala desni bok brigade razporeditve. Prvi bataljon je razporedil čete južno od križišča in po grebenu, kjer je iz doline bilo nekaj stez bližnjic. Tretji bataljon je zasedel rob planote zahodno od naselja Travniki in poslal rusko četo na položaje južno od Angelske gore zaradi zaščite proti Colu, 3. četo pa je moral dati v brigadno rezervo.²¹⁸

Prve vesti je prinesel komandir voda Josip Purič iz 1. bataljona. Komandant mu je dovolil, da gre za nekaj dni domov na Kras, da si preskrbi obleko in obutev. Pri Škriljah je opazil sovražnikovi koloni, ki sta se premikali proti Lokavcu in Stomažu. Čutil je, da je dolžan vmiti se in obvestiti brigado o sovražniku.

Nekaj pred poldnem se je pred položaji pri porušenem mostu pojavila sovražnikova predhodnica kakih 50 mož. Šli so ob obeh robih ovih ceste. Pri porušenem mostu so prvi obstali, počakali druge, nato pa začeli prehajati na drugo stran po hlokih in deskah, pripravljenih za pešce. Tedaj so zaregljali mitraljezi. Padlo je nekaj vojakov, drugi pa so se umaknili za skalnati ovinek. Nanje so začeli streljati tudi borci 1. bataljona z roba planote.

Sovražnikova glavnina se je začela vzpenjati po dolini potoka Lokavščica, ki je gozdnata, njihovi strojničarji pa so postavili svoje orožje vzdolž ceste, vsekane v kamen in skozi zidne odprtine začeli obstreljati evali partizanske strojnice.

Ko so tako organizirali svoj napad, je predhodnica zopet pritiskala vzdolž poti. Pognala je oddelke 2. bataljona iz tunela, potem pa jih v boju od enega ovinka do drugega potisnila proti križišču na Predmeji. Umakniti so se morale tudi skupine borcev, ki so s svojim ognjem tolkle globačo pred križiščem, ker je te položaje ogrožal sovražnikov ogenj s ceste. Globača je bila v mrtvem prostoru, kar je sovražnik izkoristil in pod varstvom strojnic in minometov začel v njej zbirati

Boji na Predmeji 17. januarja 1944

enote za napad na križišče, pri čemer bi že dosegel rob planote in si omogočil nadaljnje prodiranje.

Okoli 14. ure je bil položaj torej že precej kritičen. Borci

2. bataljona pri križišču niso imeli pregleda v globačo, pa tudi

1. bataljon, ki je bil na robu pianote, ni mogel opazovati, kaj se dogaja neposredno pod njegovimi položaji. Mimo so njegovi borci iskali cilje in streljali globoko v dolino pod seboj. S tem so sovražnikovi glavnini zadajali izgube in jo ovirali pri premiku, toda sovražniku, ki se je v mrtvem prostoru neposredno pod njimi pripravljal za napad, s teh položajev niso mogli storiti ničesar. Zato je namestnik komandanta brigade ukazal 1. bataljonu, naj njegova četa zamenja položaje tako, da bo s svojim ognjem lahko toikla bočno tudi izhod iz globače.

Toda ko so sovražnikovi oddelki krenili iz vamega gozda v globeli čez čistino proti križišču, jih je opazil pomočnik puškomitraljezca iz 1. bataljona Stefan Sfiligoj, ki je že v prejšnjih bojih izgubil oko in nekaj prstov na roki. Zgrabil je strojnico in pretekel okoli 150 m nevamega zemljišča, ki je bilo pod stalnim ognjem sovražnika, in z boka vžgal po napadaldh. Tudi drugi borci 1. bataljona so mu sledili in sovražnika naglani nazaj v gozd. Na pobočjih okoli križišča je pred njimi obležalo kakih 20 padlih in hudo ranjenih sovražnikovih vojakov. Nasprotna stran je osredotočila minometalski ogenj po

1. bataljonu. Od prvih min je padel Stefan in njegov puškomitraljezec Karei Rogelja, kmalu pa tudi komandir voda, Josip Purič, ki je bil, kot smio omenili, namenjen na dopust na Kras.²¹⁹

Komandirji so dali povelja, naj si borci takoj pripravijo zaklone iz kamenja, ki ga je bilo dovolj, in naj vztrajajo na položaju. Tako je bil sovražnikov naskok odbit. Zdaj je tudi

2. bataljon pritisnil vzdolž ceste in sovražnikovi strojničarji so se morali umakniti do tunela. Okoli 14. ure je brigada znova zavzela položaje, ki jih je držala ob začetku napada.

Po cesti iz Slokarjev je proti Predmeji prihajala kolona osmih kamionov. Ko je prišla do ovinka pod položaji 3. bataljona, jih je ta začel obstreljevati. Dasiravno je bila oddaljena tisoč metrov, se je morala ustaviti in poiskati vamo zavetišče pred izstrel'ki. Po dolini Lokavščka so krenili peš. Pojavilo se je tudi izvidniško letalo. Nekajkrat je obkrožilo bojišče, ko pa so začeli nanj streljati s strojnicami, se je začelo strmo spuščati v dolino in pristalo na trarvniku pri Ajdovščini.

Skupina kosovelovcev ob brigadnem minometu 81 mm pod Plešo na Nanosu 9. januarja 1944. Prvi z leve stoji podporočnik Darko Derenda-Tine, četrty z desne Anton Fakin-Toni, povsem na desni pa Drago Ukmar-Bojan. Ob minometu sedi podporočnik Sreten Ilić, na njegovi desni pa «Titov oficir» poročnik Jovo Prole

Sovražnikov pritisk se je kmalu spet okrepil. Pomagala mu je senea Čavna, ki je močno zmanjšala vidljivost. Dolina ie bila čedalje temnejša. Toda branilci so obdržali svoje položaje. Skupina, ki so jo poslali na Čaven, naj bočno napade sovražnika, je nalogo slabo opravila. Ko so jo začeli obstreljevati, se je vmila.²²⁰

Tik pred mrakom je sovražnik začel znova napadati proti križišču. S tem, da je izkoriščal slabo vidljivost in megleno ozračje, mu je uspelo doseči celo rob planote, toda bočni ogenj branilcev mu je preprečil, da bi dosegel še večji uspeh. Namestnik komandanta brigade je povedel 3. četo 3. bataljona v rezervi v protinapad. Po kratkem in ostrem boju so sovražnika znova nagnali v dolino. Nekaj partizanov je padlo in bilo ranjenih, med njimi tudi namestnik komandanta brigade Jovo Prole.²²¹

Ta hrabri Krajišnik in Titov oficir je tega dne pokazal izredno sposobnost voditi boj, spremljalapa jo je tudi hrabrost. Neutrudno je hodil od položaja do položaja ne glede na ogenj in z zgledom hrabil mlade in še premalo izkušene borce brigade.

Iz 3. čete 3. bataljona, ki je bila kot rezerva brigade v prvi črti brigadnega protinapada, je pade! puškomitraljezec Lojze Lozej iz Ivanjega grada in nek neznani fant, star manj kot osemnajst let, doma iz Novega mesta, ki je po vrnitvi iz internacije prostovoljno ostal v Kosovelovi brigadi. Ranjen je bil tudi član propagandnega odseka štaba brigade Zmago Gruntar-Srčan.

Vseh padlih je bilo devet. Po končanem boju so jih prenesli pred poslopje hotela na Predmeji. V brigadnem previjališču je bilo še sedem huje in lažje ranjenih, od katerih sta dva umrla nekaj dni pozneje, in sicer Rado Vodopivec in Rudolf Saksida. Med ranjenimi je bil tudi neki sibrojničar iz 3. bataljona, ki mu je mina lahkega minometa padla na hrbet in ni eksplodirala.

Partizanski viri govore, da je imel sovražnik med bojem za Predmejo 96 padlih in okoli 150 ranjenih. Ta podatek je verjetno pretiran, toda ustreznega sovražnikovega dokumenta, ki bi podrobneje razjasnil vprašanje, doslej ni imelo mogoče zaslediti.²²²

Brigada je po boju ostala na Predmeji in na položajih. Poslali so tudi po četo 2. bataljona, ki je bila v zasedi v smeri proti Mali lažni.

Tako je minil prvi pravi bojni dan brigade. Pokazala je svojo bojevitost in vztrajnost. Končni uspeh pa bi bil verjetno drugačjem, če bi četa na Čavnu bila bolj spretna in odločna. Sovražnik, stisnjen v ozko globel potoka Lokavščka, bi bil v zelo nerodnem položaju, če bi pritisknila nanj tudi s tište strani. Toda če upoštevamo še vedno majhne izkušnje brigade v frontalnih obrambnih bojih, pomanjkanje težjega orožja, minometov, so bili rezultati dobri. Ta boj je bil dragocena brigadna izkušnja.²²³

Od zmage do poraza je le korak

Ko se je že zmračil'o in se je vse že umirilo, se je skupini borcev in starešin, ki so na križišču pri Predmeji vneto razpravljali o minulih dogodkih, približevala po poti z Male lažne

neka kolona. Temu ni nihče posvetil posebne pozornosti, ker so vsi mislili, da se približuje četa 2. bataljona, ki je bila tam v zasedi. Ko je nekdo vprašal, kdo so, so namesto odgovora zaprasketali rafali brzostrelke. Nekaj je bilo ranjenih. Vsi so se vrgli po tleh in iskali zaklone, še vedno prepričani, da gre za pomoto. Nekdo je celo zavpil, naj ne streljajo kot norci. Ko pa je počilo še nekaj ročnih bomb in je bilo čuti nemška povelja, ni bilo več dvoma. V slabotni in trepeti vi svetlobi raket je bilo opaziti obrise sovražnikovih vojakov, ki so zavzemali križišče. Hkrati so napadli tudi iz doline. Presenečeni bramici okoli križišča, na cesti do tunela in na robu pianote so se začeli brezglavo umikati in se reševati v zmedi, kakor je pač kdo mogel. Šele na grebenu med križiščem in hotelom na Predmeji se je večja skupina borcev in starešin znašla, organizirala oganj in preprečila nadaljnji prodor. Nato so to obrambo okrepili in postavili crto od roba čez greben do prvih hiš na Predmeji. Po polumem spopadu se je vse umirilo. Sovražnik je zasedel križišče in se utrdil.²²⁴

V sovražnikovo zasedo v smeri Male lažne je takoj nad križiščem prvi padel komandant brigade, ki se je na konju vračal v brigado. Konja so podrli sovražni rafali, samemu pa se je k sreči uspelo rešiti brez ran. Obšel je zasedo po severni strani in bil čez pol ure že pri hotelu na Predmeji.

Odkod in kako je ta sovražnikova skupina prišla za hrbet partizanskim položajem na Predmeji, še vedno ni povsem jasno. Vsi dohodi iz Vipavske doline proti Cavnu so bili ves dan nadzorovani in skoraj izključeno bi bilo, da se je tolikšma sovražnikova kolona mogla neopaženo zmuzniti po golih južnih pobočjih Čavna! Soditi je, da je brigada imela opraviti s skupino, ki se je že prejšnjo noč vtihotapila v Tmovski gozd, napadla 3. bataljon 17. brigade v vasi Nemci in se potem skrila nekje v gozdu. Po radiu bi jo sovražnikovo poveljstvo lahko usmerilo proti Predmeji, da bi z nenadnim in hitrim udarcem v hrbet razbila obrambo Kosovelove brigade in omogočila koloni, ki je prodirala iz doline, da doseže rob pianote. S takšno, za brigado novo in lokavo taktiko, je sovražnik z majhnimi silami le dosegel svoj cilj, ki ga ni mogel uresničiti z močjo okrepljenega bataljona in kljub izgubam.

Brigada je bila dokaj razkropljena. Štab brigade je takoj ukrepal, da jo čimprej zbere. Štab brigade z odseki in prištabnimi oddelki, 1. in 2. bataljon so se zbirali pri hotelu na

Predmeji, 3. bataljon pa v zaselku Bratina v Dol-Otlici. Po

2. četo bataljona, ki je bila v zasedi proti Mal! lazni so poslali patroljo. Toda četa, ki se je začela vračati, preden jo je našla patrolja, je kmalu naletela na nemško zasedo. K sreči je pred glavnino šla predhodnica, ki je opazila mrtvega konja na cesti in ob njem sovražnikove vojake. Nekaj strelav in rafalov z obeh strani je kmalu razjasnilo položaj, toda četa se je vendarle razkropila v nočni temi in zgubila zvezo.²²⁵

Kratek spopad z zasedo je opozoril komandanta 2. bataljona, ki se je s četo vračal s Cavna, da na Predmeji nekaj ni v redu. Ugotovil je, da jo je sovražnik že zasedel, zato je sklenil kreniti na Kozje stene v upanju, da bo tam zagotovo našel brigado in svoj bataljon. Res je na poti proti Kozjim stenam srečal štabno patroljo in potem z njo ptišel na zborna mesto pri hotelu.²²⁶

Vendar težav še ni bilo konec. Okoli 21.30 je 3. bataljon, ki se je zbiral v zaselku Bratim, zaznal kratko streljanje ob cesti v bližini Angelske gore, kmalu pa je prispela zaseda, ki je povedala, da se sovražnik približuje tudi s smeri Cola. Bataljon je takoj krenil proti Kozjim stenam. Tja je prišlo tudi nekaj borcev, ki so bili napadani pri Angelski gori.

Bili so v sestavi patrolje, ki so jo poslali v prejšnje taborišče pri Šmihelu po pratež in opremo. Med odsotnostjo brigade je v prejšnje taborišče prišel tudi politični komisar brigade, ki se je vračal s partijskega tečaja čez Stjak, kjer je prevzel okoli 40 novincev. Po prihodu patrolje s poveljem, naj krenejo na Predmejo, so takoj naložili opremo in zaloge živeža na vozove in čez Podkraj in Col krenili na Otlico. Politični komisar brigade je v blizini Angelske gore kolono usta vii, ji dal odmor in odšel v bližnjo hišo povprašat, kakšen je položaj, saj je bilo slišati ves dan streljanje iz smeri Predmeje. Utrujeni borci so počivali ob težko natovorjenih živalih in ob vozeh, ko jih je nenadno napadla kolona, ki se je premikala od Cola proti Predmeji. Presenečeni kuharji, krojači in čevljarji ter novinci so se v temni noči seveda razkropili na vse strani. Zrtev ni bilo, toda vso opremo dveh bataljonov in veliko drugega materiala brigadnega prateža je dobil v roke sovražnik.²²⁷

Ob svitu 18. januarja 1944 je bila brigada po težavnem nočnem pohodu po visokem snegu in zametih zbrana na Kozjih

stanali. Ostala ie brez prateža, zalog in večinoma brez osebne opreme borcev.

Kozje stene so bile v tem položaju edini izhod. Toda ostati tod brez hrane in odej, z majhno količino streliva blizu močnih sovražnikovih sii, ki so zapirale pot proti dolini, tega brigada ni smela tvegati. Štab je skl'enil, naj se brigada prebije za vsako ceno na Caven in se izogne nevarnosti, da bi bila obkoljena na zasneženih vrhovih Kozjih sten in Medvedjega vrha (trig. 1404), hkrati pa, da se poveže z Vipavsko dolino zaradi preskrbe s hrano in najnужnejšo opremo.

Brigada se je uredila po četah in bataljonih. V predhodnico so določili 2. bataljon. Dasi se je njegova številčnost v preteklih dogodkih zmanjšala od 300 na 150 mož, je v njem bil'o največ partizanov z območja Predmeje in Otlice, ki so poznali Tmovski gozd kot svoj lastni žep. Za predhodnico je krenil 3. bataljon, nato pa prištabni oddelki. V zaščitnici je bil 1. bataljon. S Kozjih sten so odšli po gozdni cesti do kote 982, kake tri km od Predmeje, kjer naj bi se, če bi bila zasedena, odločno prebili čez cesto, nato pa se povzpeli mimo Cingolce (kota 1309) v stari partizanski tabor pri Selovcu na Čavnu, odkodetr so možne dobre zveze z Vipavsko dolino.

Ko se je kolona približevala Kališkemu vrhu (kota 1183), se je pojavila sovražnikova »štorklja«, ki je v nizkem letu nekaj krat obletela kolono po vsej dolžini. Partizani so razločno videli, kako pilotov pomočnik strélja celo z brzostrelko. Vmitev letala so že pričakali partizanski strojničarji z ognjem in ga pregnali.

Brigadna kolona se je tedaj pretrgala. Drugi bataljon je nekoliko pohitel, 1. bataljon pa zaradi mul zaostal. Cesta Predmeja—Mala lažna je bila prosta. Predhodnica in glavnina brigade sta se že obrnili proti Čavnu, zaostalega 1. bataljona pa ni bil'o od nikoder. Šele čez kako uro so kurirji ugotovili, da se je na nekem križišču pretrgala zveza, bataljon pa jo je ubral proti Ledenici, znani jami z večnim ledom in snegom severovzhodno od Male lažne, kjer so se stari partizani poleti pogosto preskrbovali z vodo, zakaj na prostranem Trnovskem gozdu ni nobanega izvira. Za njim so poslali patroljo, da ga poišče in pripelje na Selovec v brigadno taborišče.²²⁸

Tako se je spričo nepazljivosti brigada še bolj razbila. Povedati je treba še to, da je glavnina brigade bila zdaj zopet brez kuhinje in opreme. Izgubljeni bataljon so patrolje naše

šele zvečer nad Lokvami pri vasi Lažna in ga pripeljale ponoči v taborišče. Štab brigade pa je poslal nekaj starešin v vasi ob robu Vipavske doline, da bi ob pomoči terenskih organizacij zbrale kaj hrane in toplih oblačil. V taboru so zagoreli ognji. Zjutraj 19. januarja so se vrnili prvi iz doline in prinesli hrane. Z njimi so bile tudi požrtvovalne mladinke s polnimi nahrbtniki. Ljudstvo, ki ima tako mladino, je nepremagljivo!

V taboru na Selovcu je postalo živahno kot v panju. Številne patrulje so odhajale in se vračale z vseh strani primorske vedno natovorjene. Z njimi so prihajali »stari« partizani in no vinci. Prispel je tudi politični komisar brigade, ki je po nesrečnem dogodku s pratežem z nekaj borci odšel na Štjak in se vrnil z več kot 30 novinci prek Vrtovina. Patruljo z nekaj mulami so poslali v Svino, da bi prinesla od tam skriti minomet in mine. Ko se je vmila, so spet oblikovali brigadno težko četo.²²⁹

Vsi so se tudi potrudili, da bi znova opremili kuhinje z najpotrebnejšimi kotli in drugim, moštvo pa z volnenimi odejami in šotorkami, kajti zima je v Tmovskem gozdu bila tište dni zelo huda. Zlasti je bila huda za bolj zmrzmjene Kraševce in Vipavce. Kljub vsej skrbi pa je marsikdo preživel najhujši mraz brez odeje in plašča, zlasti med listimi, ki so se vrnili iz in temaci jskih taborišč in zaporov. Ti so še vedno prihajali in povečini imeli zelo slabo obleko. Takšni so seveda iskali zavetja ob tovarišu, ki je odejo imel in se bolj držali ognja.

Minule težave so imele tudi svojo dobro stran. V preizkušnji so borci in poveljniki pokazali svoje dobre in slabe lastnosti. Posamezne funkcionarje, ki se niso izkazali, so postavili na nižje položaje in celo razrešili odgovornosti, njihova mesta pa so popolnili s tistimi, ki so se pokazali boljši. Izpopolnili so štab brigade in njegove cdseke ter postavili potrebne referente tudi v bataljonskih poveljstvih.

Ko je Kosovelova brigada 17. januarja bila boj na Predmeji, je 18. brigada na Srednjem Lokovcu nad Cepovansko dolino razbila sovražnikovo kolono in pridobila velik plen. Partizani so zaplenili tudi dragocene podatke o sovražnikovih načrtih za ofenzivo, zlasti v kateri smeri bodo prodirale njegove kolone. Partizanske enote so te podatke dobro izkoristile. Sovražnika so napadle v Tmovem, potem pa mu 19. januarja v Lokvah pripravile past v obliki podkve. Vanjo je prišla kolona kakih 200 Nemcev s Predmeje. Med več kot enoumim bo-

jem so borci 17. in 18. brigade v odločnem napadu, v katerem so pokazali številne primere junaštva, skoraj strli sovražnikovo obrambo in Nemce nagnali v središče naselja okoli cerkive. Ko so bataljoni pripravljali poslednji naskok, je iz Trnovega prodrla sovražnikova okrepitev v spremstvu dveh tankov in oklopnega avtomobil'a. Protipehotne zasede le niso mogle **za-**
držati oklopnikov, brigadi pa sta bili prisiljeni, da se okoli 17. ure umakneta. Odšli sta na Šentviško planoto.²³⁰

Naslednjega dne zjutraj so sporočili izvidniki z Male lažne, da so Lokve v plamenih, proti Predmeji pa da se premika večja sovražnikova kolona. To je bila ista enota, ki je prejšnjega dne šla s Predmeje v Lokve. Komandant brigade je takoj krenil na čelu 3. bataljona proti križišču pri koti 982, da bi koloni presekal pot. in jo napadel. Prišli so nekoliko prepozno. Kolona je že šla proti Predmeji, kak kilometer za njo pa zaščitnica, večinoma na konjih. Tretji bataljon je krenil za njo in ji sledil do porušenega mostu pod Predmejo, odkoder se je umaknila v Ajdovščino. Med spopadi z zaščitnico so ujeli vojaka, zaplenili 3 jahalne konje s priborom, puško in 3700 nabojev, nekaj borcev pa se je opremilo z vojaškimi plašči in nahrbtniki, ki so jih na begu odvrgli vojaki. Komandant brigade pa je spet dobil konja, ki je bil cel'o boljši od tistega, ki so mu ga ubili pred tremi dnevi, ko je naletel na sovražnikovo zasedo.²³¹

Od Čavna do Banjške planote

Pozno zvečer 21. januarja je štab brigade prejel ukaz divizije, naj si preskrbi dovolj streliva in v treh dneh, ne glede na težave, prispe na Šentviško planoto, kjer bo brigada sodelovala v divizijski akciji. Dvaintrideseta divizija se je pripravljala, da ponovno napade Baško grapo, ki je tište dni, med sovražnikovo ofenzivo, bila slabotneje zasedena in zavarovana. Ta ukaz je menda prvi pismeni operativni akt, ki ga je štab divizije poslal brigadi. Brigada je spadala v divizijsko sestavo šele od Predmeje, prej pa ji je naloge daj al neposredno štab IX. korpusa.

Lahko bi tudi ugotovili, da so bile organizacijske in kadrovske spremembe, ki smo jih opazili med njenim bivanjem v taboru na Selovcu, namenjene zlasti utrditvi brigade in usklajenosti z organizacijo drugih brigad divizije, ki se je pri-

pravi jala na nove in zahtevne naloge v Slovenskem primorju.²³²

Trenutno se je divizija pripravljala, da bi napadla komunikacije v Baški grapi. Skl'enila je napasti sovražnikovi postoj anki v Klavžah in Kneži. Istega dne, ko sta obe ostali brigadi, 17. in 18., ti postojanki mapadli, je Kosovelova končala priprave za premik s Čavna. Zjutraj je krenila čez Malo lažno na Lažno okoli Lokev, kjer so še bile sovražnikove enote. Bil je sončen dan. Kolona se je s težavo premikal'a po globokem južnem snegu. Ko pa je proti večeru spričo hladnega vetra smeg zmrznil, je nastala prava poledica. Proti Lažni in Kobilici je šio čedalje težje. Slabo podkovane in preveč nal'ožene mule so bile več na tleh kot na nogah in bi tudi lahko zdrknile v prepad. Morali so jih raztovoriti, tovor pa nositi borci. Kolona je zlasti počasi napredovala pri razrušen em odseku poti pod Kobilico proti Dolenji Trebuši. Da je premagala to prepreko, je kolona, ki je štela kakih tisoč mož in dvajset mul, potrebovala več kot dve uri. Ko je čez to mesto kot zadnji šel 3. bataljon, je pomočniku mitraljezca Edvardu Marušiču spodrsnilo. Z zabojčkom streliva vred je zdrknil v prepad, globoko proti planinski rečici Trebuši, kmalu za njim pa še neka mula. Za njima so poslali bolničar ja, intendanta in mesarja. Pobito in že mrtvo mulo so kmalu našli. Mesar jo je takoj odri in razrezal na kose, ki so jih odnesli na Šentviško planoto, da bi jih uporabili za hrano. Ponesrečenega Marušiča pa niso našli. Prebivalce bližnjega naselja Hvale so naprosil'i, naj ga poiščejo in mu pomagajo. Kmalu so ugotovili, da je imel res veliko srečo. Po strmem zaledenem pobočju se je dričal skoro kilometer in se ves pobit in obtolčen ustavil v leskovem grmovju na dnu potoka. Ko je prišel k sebi, je krenil po dolini potoka do prvega mostu, čez katerega pelje cesta proti Dolenji Trebuši, sedei na zabojček streliva in počakal kolono svoje čete ..²³³

Brigada je prišla na Pečine na Šentviški planoti šele zjutraj 24. januarja po štiriindvajsetumem napornem pohodu. Preteklo noč sta obe brigadi že napadli postojanki Klavže in Knežo v Baški grapi. Napad ni uspel. Brigado je pričakal predstavnik štaba XXXII. divizije ter jo seznanil s položajem in novimi nalogami.

Tega dne je brigada postala tudi v taktičnem smislu del divizije.

Na Pečinah je ostal štab brigade s svojim! oddelki in 3. bataljonom, ki je postavil zasede proti Slapu in Dolenji Trebuši. V bližnje naselje Kal je krenil 1. bataljon in se za varo val proti postojankama Klavže in Kneža v Baški grapi, 2. bataljon pa je nadaljeval pot na Ponikve. Njegova naloga je bila najbolj odgovorna, saj je imel pod seboj najmočnejše sovražnikove postojanke na Mostu na Soči in v Tolminu, in še nekaj manjših, kot je Bača pri Modreju in Idrija pri Bači.

Ko je skupina poveljnikov s komandantom bataljona na čelu ogledovala okolico, kje ibi postavili zavarovanje, je v neki osamljeni hiši pri Oblačnem brdu (trig. 757) prišlo do kratkega spopada z domobransko patruljo, ki so jo nehote presenetili v hiši. Hudo je bil ranjen komandir čete, lažje pa kurir. Komandir čete je pozneje podlegel rani.²³⁴

Dogodek je okrepil budnost vseh enot. Nekaj ur pozneje so opazovalci sporočili, da se od Mosta na Soči proti Slapu premikata dva kamiona. Kmalu je na ukaz štaba brigade 3. bataljon zasedel položaje med vasema Roče in Potoki pri Slapu. Kakih štirideset vojakov se je razvilo v strelsko vrsto in krenilo na hrib. Ko je vrsta prišla v bližino partizanskih položajev, so jo obsuli z ognjem in šli v naskok. Pred partizansko premočjo so se hitro umaknili, sedli na kamione in se odpeljali proti Mostu na Soči. Na kraju spopada so pustili tri padle, pet pušk, lahko strojnico, brzostrelko in precej streliva.

Pospešene priprave za bližnje akcije so se nadaljevale. Dopolnili so štab brigade. Za namestnika komandanta je štab divizije postavil Antona Miliča-Marka, za namestnika političnega komisarja pa Emila Peršiča. V vseh bataljonihi so ustanovili minerske desetine, pri štabu brigade pa izpopolnili težko četo, ki je ražen minometa 81 mm imela še dve težki strojnici in dve lahki za lastno zaščito.²³⁵

Divizija je štab brigade kar zasula z raznimi navodili, ukazi in drugimi akti ter propagandnim materialom, ki se je že dialj časa nabiral. Med drugim naj bi brigada do jutra 25. januarja zasedla položaje na črti Oblačno brdo—Ponikve—Pečine in prevzela celotno zavarovanje proti Mostu na Soči, Kneži in Slapu, druge brigade pa proti Idriji, Bukovem in Grahovem. Ukaz je predvideval tudi postopek za primer, če bi se pojavila sovražnikova letala.²³⁶

Čeprav je tište dni poslala v zaščitni bataljon štaba IX. korpusa cei vod z oborožitvijo, je Kosovelova brigada 26. ja-

nuarja 1944 imela na mestu 930 mož, odsotnih pa okoli 130. Bila je med najmočnejšimi brigadami v Slovenskem primorju.²³⁷

V brigadi so postavili referente za propagando, vojne dopisnike in druge manjkajoče starešine. Partijske organizacije so imele številne sestanke. V svoje vrste so sprejele nove elane, ki so se izkazali v poprejšnjih bojih, zlasti pa v boju na Predmeji. Izvolili so tudi sekretarje bataljonskih birojev SKOJ in v njegovo članstvo sprejeli precej dobrih mladincev, po četah pa oblikovali aktive.²³⁸

Vsa brigada je bila aktivna pod geslom »Brigada se mora pripraviti za dolg in naporen pohod!«. Kam bo sia in zakaj, še nihče ni vedel. Po četah je bilo opaziti živahno vojaško vzgojo, ki sta jo vodila in usmerjala namestnik komandanta brigade in načelnik štaba. Obsegala je zlasti vaje, kako pravilno izbrati položaje, jih zasesti in urediti za obrambo, kako organizirati protinapad in podobno. Na podoficirski tečaj pri štabu XXXII. divizije so poslali štiri deseter je in vodnike, na oficirski tečaj pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije pa so poslali komandanta 2. bataljona. Njegovo dolžnost je prevzel njegov namestnik podporočnik Dušan Lajsevič.²³⁹

Divizija je bila že teden dni na Šentviški planoti. Sovražnik je okrepil postojanke v dolini Bače in tudi Most na Soči in Tolmin. Zgodaj zjutraj 27. januarja so opazili, da se iz Mosta na Soči proti Slapu premika 12 kamionov vojske. Bili so bersaljerji. Kosovelova brigada je zasedla položaje zahodno od Pečin, nad potokom Kostanjevico do poti Slap—Pečine z enim bataljonom, z drugim pa zahodno od Ponikev, z nalogo, da zapre smer Most na Soči—Slap. Tretji bataljon je bil v rezervi na Kalu zaradi morebitnega sovražnikovega prodora iz Baške grape. Sosednja 18. brigada je poslala svoj bataljon nekoliko južneje od Slapa, da bi zaprla sovražniku pot proti Trebuši in sodelovala s Kosovelovo v napadu proti Slapu.²⁴⁰

Bersaljerji so v Slapu stopili iz kamionov in krenili čez Roče proti Pečinam. Pred vasjo jih je napadel 3. bataljon. Čez približno uro boja so partizani potisnili bersaljerje, ki so jim poveljevali nemški vojaki in podoficirji, do vasi Roče in poti za Pečine. Ker je bilo nadalje napadati po čistini tvegano, saj bi zahtevalo nepotrebne žrtve, je komandant brigade ukazal 3. bataljonu, naj posije eno svojo četo v bok z vzhoda

čez Rute, 2. bataljonu pa, naj se spusti nižje proti dolini Idrije in prepreči sovražniku umik. Četa 3. bataljona je res kmalu udarila sovražniku v desni bok, s tem da je napredovala po zelo strmeh pobočju.

Da bi preprečili poraz bersaljerjev, so Nemci pripeljali dva gorska topa in ju ipostavili na položaje v bližini Idrije pri Bači. Začeli so tolči položaje 2. bataljona. Sovražnik, ki mu je bilo jasno, kako nevarno bi lahko bilo uspešno obkoljevanje dveh partizanskih brigad, se je hitro vkrca na kamione v Slapu. Ti so z največjo hitrostjo odpeljali proti Mostu na Soči. Težki miferaljezci obeh brigad so obstreljevali kamione, dokler so jih dosegli in so jim prizadeli gotovo nove izgube.

Med bočnim napadom, ki ga je odl'oono izvedla 3. četa 3. bataljona, je bil sovražnikov odpor tako hitro zlomljen, da so na položaju pustili mnogo naropanih stvari in dvanajst padlih. Eden od¹ njih je imel na pas privezanih šest zadavljenih kokoši. Zaplenili so 15 pušk, lahko strojnico, nekaj pištol in precej streliva. Blago, ki ga je sovražnik nairopal, so vrnili lastnikom, prebivalstvo pa je gostilo partizane z vsem, kar je imelo.

Del borcev brigadne štabne čete 5. novembra 1943 na Predmeji. Povsem na levi stoji Karlo Nardin-Jakec, tretji z leve kleči Josip Mahnič-Vojko, povsem na desni pa Stojan Žigon

Tretji bataljon je imel le tri ranjene, med katerimi je bil tudi bataljonski pisar Rado Faganel, ki ni vzdržal v štabu, temveč šel v boj s 3. četo.²⁴¹

Zvečer so se vse enote brigade zbrale v naseljih in se pripravile za pohod. Vsa divizija se je premikala na Banjsko planoto. Glavnina divizije je krenila okoli 22. ure čez Dolenjo Trebušo, Kobilico in Cepovan na Srednji Lokovec, Kosovelova pa je branila desni bok kolone proti Mostu na Soči in šla poslednja kot zaščitnica. Zato je 3. bataljon pravočasno zasedel položaje pri Slapu im ko je divizijska kolona z glavnino Kosovelove brigade že šla skozi Dolenjo Trebušo, šel prek Idrijce ter se prek Grudnice, Drage in Cvetreža do 13. ure 28. januarja povzpel na Kal nad Kanalom na Banjski planoti. Še isti večer je bataljonski propagandni odsek priredil miting na Kalu, brigadni pa na Vrh ovcu, kjer se je razporedila brigadna glavnina.

Prav tedaj je v brigado prispela vest o tragičnih dogodkih v Cerknem, kjer je med nenadnim sovražnikovim vdorom 27. januarja padlo 47 borcev in bork. Med njimi sta bila tudi politična komisarja čete Boris Juretič iz Sv. Križa pri Trstu in Ivan Umek-Zagar, rojem v Lokvi pri Divači, partizan že od leta 1942 in udeleženec prvega pohoda v Bemeško Slovenijo maja 1943. Kolikokrat je svojim borcem pripovedoval o tem pohodu in o težavnem, trdem življenju slovenskega življa teh krajev, ki živi v bedi že stoletja.

Zelja, da bi se znova vmil v te kraje, se mu ni izpolnila, toda zato se je pripravljala vsa partizanska divizija, da bi izpolnila njegovo željo in željo vsega slovenskega ljudstva, da bi se uresničil cilj združene Slovenije.

POHOD V SLOVENSKO BENEČIJO

Cilj pohoda in operativni nacrt

Goriška Brda, Benečija in Režija ležijo zahodno od Soče in se raztezajo kot južni obronki Julijskih Alp tja do Furlanske nižine. Benečija in Režija sita bili pod italijansko upravo že od leta 1866. Dolgo, več ali manj nasilno potujčevanje in ekonomsko izkoriščanje sta v teh krajih pustila hude posledice. Siromaštvo in skrajna kulturna zaostalost sta bili značilni žanje, saj je bil'a opekama pri vasi Lijpa edino večje podjetje, ki je tod nastalo pred letom 1941. Slovenskih šol ni bilo. Slavensko besedo so gojili le vaški duhovniki.

Narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov, zlasti pa slovenskega v Primorju, je vplival tudi na Beneške Slovence. Okrepila sta se narodna zavest in odpor proti fašizmu in italijanski upravi. Za rast protifašističnega odpora je bil zelo pomemben pohod prvih dveh primorskih brigad, Gregorčičeve in Gradnikove maja 1943 v Slovensko Benečijo in v zgornjo Soško dolino. Potem je tam nastala beneška partizanska četa, ki je še bolj okrepila osvobodilno gibanje. Sadovi teh naporav so se pokazali ob kapitulaciji fašistične Italije. Tedaj je tudi v Slovenski Benečiji prišlo do množične ljudske vstaje.

V nekaj dneh so razorožili številne oddelke karabinjerjev, raznih milic in vojske ter odpravili italijansko oblast. Nastalo je veliko parizanskih čet, ki so se združile v zapadnoprimorski odred in nekaj samostojnih bataljonov, nato pa postopno razvile v tri soške brigade pod vodstvom operativenga štaba soških brigad. Hkrati s slovenskimi enotami je nastalo več bataljonov italijanskih partizanov. Ker nemški okupator spričo pomanjkanja sii ni mogel hkrati začeti ofenzive v vsem Slovenskem primorju, temveč le južneje, so osvobodilne enote

severno od reke Bače in zahodno od Soče imele več časa, da se okrepijo. Nastalo je široko osvobojeno ozemlje, ki so ga popularno imenovali »kobariška republika«.²⁴²

Okupator je oktobra postavil po dolini Soče in Bače številne postojanke, ki so varovale železniško progo Podbrdo—Most na Soči—Gorica, ki so jo partizanske čete stalno napadale in uničevale. Hkrati so služile sovražniku za napadalne posege proti osvobojenemu ozemlju. Ta zaporna črta je ločevala »kobariško republiko« od drugih primorskih področij. Konec oktobra 1943 in v začetku novembra so nemške enote začele iz več smeri prodirati v Kobarid. V hudih bojih so končno to važno križišče zavzele, saj partizanske čete »kobariške republike« niso mogle braniti pred tako premočjo. Bataljoni 18. brigade soške so se uspešno bojevali več dni, končno pa so se morali, obogateni z novimi bojnimi izkušnjami, umakniti v hribovite predele. V nadaljevanju sovražnikove ofenzive, ki je v novembru zajela tudi Benečijo, se je polovica 18. brigade uspešno rešila iz obroča na Matajurju. Bataljoni 17. brigade v Brdih pa niso vzdržali pritiska sovražnikovih čet in so se v precejšnji meri razpršili.

Ko se je ofenziva končala, se je 18. brigada v novembru in decembru 1943 kmalu postavila na noge in začela z napadi, 17. pa se je krepila bolj počasi. Zato so v to brigado premestili tudi 4. bataljon Kosovelove brigade.²⁴³

Med odsotnostjo partizanskih enot se je v Brdih in Benečiji položaj zelo poslabšal. Med ofenzivo je okupator zverinsko pobijal ljudi ter ropal in pažigal z namenom, da bi prestrašil prebivalstvo in ga prisilili k pokorščini, po ofenzivi pa je okrepil nadzor nad temi področji. Ražen številnih hajk, ki so imele včasih značaj pravega lova za posameznimi partizani ali aktivisti, je širil močno propagando proti partizanski osvobodilni vojski in Osvobodilni fronti. Pri tem sovražnem delovanju so okupatorju pomagali tudi agitatorji in oficirji tako imenovane slovenskega narodnega varnostnega zbora, primorske in sicer slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini, ki so pod nemško zaščito začeli snovati postojanke v Gorici, Tolminu in Kobaridu. Briškobeneški partizanski odred, ki je bil v Beneški Slovenji in ki je štel komaj kakih 80 borcev, ni mogel omogočiti krepitve osvobodilnega gibanja, strah ljudi pred represalijami in okrepljena propaganda pa sta preprečevali obnavljanje terenskih organizacij Osvobodilne fronte.

Takšne razmere in stalna skrb vodsitev narodnoosvobodilnega gibanja, da se mora storiti vse za uresničitev cilja osvobodilnega boja Slavencev o združitvi in osvoboditvi vseh krajev, kjer prebivajo, ne glede na prejšnje meje, sta štabu IX. korpusa nalagala, da mora čimprej poslati na ozemlje zahodno od Soče močno in bolj organizirano večjo enoto, ki bo lahko vplivala s svojo vojaško dejavnostjo in ofenzivnostjo, da se bo položaj izboljšal. Štab IX. korpusa je ukazal¹ 11. januarja 1944 štabu XXXII. divizije, naj v Brda in Slovensko Benečijo pošlje 18. brigado, ki je tedaj napadala postojanke in komunikacije v Soški dolini južno od Tolmina in Mosta na Soči. Toda zvedeli so, da sovražnik pripravlja ofenzivo proti partizanskim enotam na Banjšicah. Res je potem sledila tako imenovana zimska ofenziva na Banjšice in v Trtnovskem gozdu, v kateri je ta brigada zadel'a sovražniku nekaj zelo hudih udarcev. Seveda so njen odhod v Benečijo morali odložiti, vendar so sklenili, da bo prek Soče kremila vsa XXXII. divizija, da bi za dalj časa okrepila osvobodilni boj v teh področjih. Pohod XXXII. divizije je bil v približno istem času kot pohod XIV. divizije na Štajersko, kar pomeni, da je njen premik del širših naörtov glavnega štaba NOV in PO Slovenije za krepitev osvobodilnega boja v vsej Sloveniji.

Divizija je dobila nalogo, da v 20—30 dneh prekrizari Slovensko Benečijo, Brda in Režijo, z nenadnimi udarci in hitrimi premiki zadaja sovražniku čim večje izgube in mu prepreči nadzor in propagandno dejavnost. Hkrati naj ibi divizija priredila čim več mitingov in s svojo agitacijsko dejavnostjo odstranila posledice sovražnikove novemlbrske ofenzive ter okrepila osvobodilno gibanje. Med svojim pohodom naj bi vse enote tudi razvile široko mobilizacijo prej razpršenih in izgubljenih borcev, pa tudi novincev.

Okvirni operativni nacrt pohoda je vseboval tri osnovne faze. Najprej naj bi divizija prešla Sočo na primernih mestih in zavzela višine na ozkem grebenu Lig—Kambreško—Debenje, ki loči dolino Soče od vzhodne Benečije. Od tod naj bi se premaknila na Kolovrat in dalje na Matajur, ves čas pa intenzivno delovala v vojaškem in političnem pogledu. Ta faza naj bi trajala 8—10 dni, divizija pa bi operirala združeno.

V drugi fazi pohoda naj bi se brigade ločile. Devetnajsta bi šla na drugi breg Soče, da bi s svojo dejavnostjo pritegovala nase pozornost sovražnika v Kobaridu in Tolminu, drugi

dve brigadi, 17. in 18., pa bi šli prek Nadiže v zahodno Benečijo in po možnosti v Režijo ter bi vsaka zase, vendar pod skupnim nacrtom, delali akcije na tem skrajno zahodnem delu slovenskega narodnega ozemlja. Ta faza naj bi trajala le 5—6 dni, ker je bilo pričakovati hitro sovražnikovo reakcijo.

V poslednji fazi pohoda, ki naj bi bila dolga tudi 8—10 dni, bi se 17. in 18. brigada najprej vmili čez Nadižo, potem pa usmerili svoje prodiranje po južnih obronkih Benečije in Brd, medtem ko bi 19. brigada s svojo prisotnostjo in akcijami na drugem bregu Soče še naprej pretila postojankam v Kobaridu in v Tolminu. V primemem trenutku bi obe brigadi zasedli črto Debenje—Lig, 19. brigada bi šla čez Sočo in zavzela položaje pri Kambreškem, da bi vse tri potem lažje prešle Sočo in se vrnile na Banjsko planoto.

Ker je bilo pričakovati, da bo prodor močnejših partizanskih sil v prostor med Sočo in Taljamentom hudo vznemiril nemška in neofašistična poveljstva v Slovenskem primorju in severni Italiji, kar je pomenilo, da bodo morale biti v boju proti diviziji angažirane tudi sovražnikove enote, razporejene ob obali severnega Jadrana in v širšem območju Tržaškega zaliva, je divizija morala biti pripravljena na hitro in močno reakcijo tudi večjih sovražnikovih sil. Partizanski diviziji je stalno pretila možnost hkratnega udarca večjih sil zlasti iz smeri Čedad in iz postojank v Soški dolini od Gorice do Kobarida. Divizijsko poveljstvo je zato moralo posebno paziti, da bo divizija kot celota dobro povezana in zavarovana in da bo vedno pripravljena na boj. S hitrimi in skrivnimi nočnimi premiki, ki bi jih kombinirala z odločnimi in nenadnimi udarci, je divizija morala ustvarjati pri sovražniku zmedo in negotovost ter mu preprečevati, da bi pravočasno odkrival razporeditev brigad ter osredotočil dovolj svojih sil za obkolitev in napad. Kljub temu pa je divizija prav zaradi tega morala imeti svoje enote vedno na višinskih položajih, ki so omogočali dobro obrambo, sovražnikovim izvidniškim oddelkom in manjšim bojnim skupinam pa je nameravala dovoljevati, da se približajo položajem, da bi jih nato napadala in uničevala.

Takšne so bile osnovne zamisli operativnega nacrta pohoda. Divizijsko poveljstvo in poveljstva vseh treh brigad pa so seveda morala zlasti v drugi in tretji fazi pohoda pri-

lagojevati svojo dejavnost trenutnemu položaju in samostojno ukrepati po lastni uvidevnosti.²⁴⁴

Prehod čez Sočo in boj na Ligu in pri Kambreškem

V času med 28. in 30. januarjem 1944 se je divizija temeljito pripravljala za pohod. Vsa poveljstva do štabov bataljonov so se večkrat sestajala, da bi pretresla probleme, ki jih je bil o potrebno rešiti pred odhodom, poveljniki in politimi komisarji pa so na sestankih z moštvom poudarjali politični pomen pohoda za bodoči razvoj in krepitev osvobodilnega gibanja in boja v Slovenski Benečiji. Pri tem tudi niso pozaabili povedati, da bo pohod zelo težak in da je treba pričakovati nenehne boje in premike. Tako težavna naloga, ki stoji pred divizijo, zahteva od slehernega borca največji napor, zavestno izpolnjevanje nalog in ukazov, v stikih s prebivalstvom pa skrajno neoparečnost in spoštovanje ljudi, običajev in navad. Vsak partizan se mora obnašati kot pravi borec osvobodilne vojske.

Poudariti moramo, da nikoli dotlej ni bilo tako široke vojaško-politične kampanje, v katero bi pritegnili vse starešine, poveljstva in organizacije v brigadi, in da nikoli poprej niso tako odkrito govorili borcem in poveljnikom o težavah, ki čakajo divizijo. Toda prav to je napravilo na ves sestav divizije zelo globok vtis in ji dajalo potrebno moč, da je lahko vzdržala včasih res nečloveške napore. Sanitetni referent brigade dr. Dušan Možina je še pregledal borce. Bolne in fiziono nesposobne je izločil iz enot in predlagal, naj jih premestijo v komando mesta Čepovan. Sanitetno osebje je pripravil za pohod in ga tudi izpopolnil.²⁴⁵

Žal se je našlo v brigadi tudi nekaj slabičev in omahljivcev, ki so se teh priprav ustrašili in neopazno zapustili enote. To so bili povečini isti, ki so že prej med boji na Predmeji zapustili brigado. Ob pomoči terenskih organizacij so jih brigadne patrulje poiskale in pripeljale na Čaven. Zdaj so ob prvi novi večji preizkušnji storili isto. Čeprav niso ohranjeni popolnoma točni podatki, se zdi, da je tište dni odšlo iz brigade, ko se je pripravljala na pohod, okoli 20–30 njenih pripadnikov, ali okoli 2–3 % njenega moštva. Ta neprijetni dogodek sicer ni mogel vplivati na moralno stanje brigade in njeno bojno pripravljenost, vendar je povzročil mnogo obrav-

nav in obsojanja teh, ki so to storili, saj je bilo med njimi tudi nekaj takih, ki so odšli iz enote že tretjič in to vedno tedaj, ko je bilo najtežje im najhuje.

Pozno zvečer 29. januarja se je štab XXXII. divizije sestel s štabi brigad. Skupno so se seznanili in pregledali načrt za prehod čez Sočo, komandantom brigad pa so izročili tudi pismeni ukaz. Izbrali so dva prehoda, čez katera bo divizija šla na drugi breg Soče v dveh kolonah. Pivi prehod bo pri vasi Morsko, 2 km južno od Kanala, drugi pa pri Lozicah, 2 kilometra jugozahodno od Anhovega. Čez prvega bosta šli 18. in 19. brigada, čez drugega pa štab divizije s prištavnimi oddelki, divizijsko podoficirsko šolo in 17. brigado Simona Gregorčiča.²⁴⁶

Dne 30. januarja 1944 je bila Kosovelova brigada zbrana na Vrhovcih na Banjšicah. Po kosil'u so poveljniki pregledali orožje, strelivo in opremo ter ukazali preizkusiti tovorjenje težkega orožja, min in razstreliva na mulah in konj ih, da ne bi pri prehodu reke, železniške proge in dolinske ceste prišlo do kakšnih nepredvidenih težav. Moštvu so razdelili večerjo okoli štirih popoldne, toda prav v tistem času je prišla v štab brigade mladinska delegacija iz bližnje vasi Podlešče in vso brigado povabila, naj bo njihov gost. Kmet je so zaklali vola in pripravili obilno večerjo za 1000 mož. Kateri partizanski poveljnik bi mogel takšno ponudbo odbiti? Tako so mnogi borci komaj prišli s polnimi vojaškimi porcijami iz kuhinje, ko je sredi nemira in hrupa padlo povelje, naj se vsi pripravijo za premik. Nekateri so sicer godrnjali, ker jih je povelje zmotilo pri uresničitvi načrta, da bodo zahtevali v kuhinji dodatek, vendar so se kmalu potolažili, ko jih je v Podlešču pričakala še bolj izdatna in boljša večerja. V radostnem razpoloženju zaradi tolikšne naklonjenosti in požrtvovalnosti primorskih ljudi je bila brigada po premiku čez Mrcinje na Vrh okoli 18. ure pripravljena za pohod.

Prvi bataljon je šel naprej, da bi pravočasno postal vii bočno zavarovanje, ki naj bi v dolini omogočilo varen prehod vse kolone. Nato je krenila 18. brigada, ki je brez težav prekoračila Sočo in železniško progo in se povzpela na Lig, potem pa se obrnila po grebenu proti Kambreškemu in Srednjemu. Ko je prišla čez Sočo tudi glavnina Kosovelove, se je 1. bataljon uredil v kolono in krenil za štabom brigade in njenimi prištavnimi oddelki kot zaščitnica. Nastanil se je na Ligu, 2.

bataljon je odšel v vas Kostanjevico, 3. bataljon pa v Ukanje. Ena njegova četa je še nekaj časa ostala na cesti Kanal—Dig, da bi jo prekopala.

Prehod čez Sočo je proti pričakovanju minil popolnoma mimo in brez boja. Nobena od številnih bližnjih postojank divizije ni niti skušala ovirati. Res je, da je bil prehod do podrobnosti pripravljen in tudi natančno izveden po načrtu, toda med preходом čez železniško progo so v tiho noč hudo odmevali udarci kopit tovornih živali. Sovražnikovi stražarji v bunkerjih niso niti poskušali ugotavljati, odkod je ta ropot in nočni nemir in kaj pomeni. Ostali so v mimem zavetju svojih utrd in so izstrelili le kdaj pa kdaj kakšen rafal.

Drugi dan, 31. januarja, je moštvo, ki ni bilo v zasedah in zaščiti, počivalo v svojih stanovanjskih. Iz Debenja je na Lig prišel štab divizije, kul'tumo-fprosvetni odseki brigade in bataljonov pa so prirejali ta večer mitinge za prebivalce okoliških vasi. Štab IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije je po radiu sporočil, da bo divizija dobila novo zaporedno številko. Odslej bo XXX. divizija NOV in PO Jugoslavije.

Naslednjega dne pa se še ni dobro zdanilo, ko se je nad Ligo, pri cerkvi Marijino Celje, zaslislalo nenadno močno streljanje. V vasi je nastal prelah, po strehah hiš pa so od cerkve nevarno brizgali strojni rafali.

Kljub številnim patruljam, ki so se spuščale skoraj do postojank v dolini Soče in kljub zasedam in stražam, se je sovražnikova bojna skupina, ki je štela kakih 100—120 mož, zmuznila skozi zavarovanja pod vodstvom dobrih vodičev in se neopaženo prikradla do cerkve. Dežurni stražar pri težki strojnici breži, ki je bila pri cerkvi, je bil pažljiv. Začutil je, da se mu približujejo sumljive sence, toda ko je zavpil: »Stoj! Kdo gre?«, je njegov položaj že obsul ogenj brzostrelk. Presenečeni borci, ki so bili napadani iz neposredne bližine, so se s težko strojnico morali umakniti. Sovražnik je zasedel hribček okoli cerkve in začel streljati po vasi. Toda 1. bataljona ni zajela panika. Cete so se zbrale v mrtvih kotih za hišami in krenile v protinapad proti cerkvi iz več smeri. Kljub močnemu odporu in ognju avtomatičnega orožja je bataljon na čelu s komandantom bataljona šel v naskok. Sočasnega in odločnega juriša sovražnik ni vzdržal. Začel se je umikati v dolino. Umik se je kmalu spremenil v nezadržan beg. Borci so napadalce preganjali toliko časa, dokler jih ni ustavil močan

Boji pri Ligu 1. februarja 1944

ogelj iz postojanke in bunkerjev v Kanalu. Kmalu so iz bližnjih postojank začeli nažigati po partizanih še z minometi. Minomebni ogelj je trajal celo uro. Tolkli so po pobočju, kjer koli so opazili kakšno premikanje. Mina je udarila v bližimo manjše kolone borcev 1. bataljona. Padla je borka Marija Stemberger in še danes neznani bolničar, doma iz vzhodnih pokrajin Sovjetske zveze. V naskoku na sovražnika pri cerkvi

Komandant 1. bataljona Kosovelove brigade Stanko Mahne. Posneto maja 1944 pri Cepovanu

Marijino Celje sta bila ranjena komandant bataljona Stanko Mahne in Cijan Stoka.²⁴⁷

Kakšne so bile izgube sovražnika, ni znano. Partizanska poročila navajajo, da so našli krvave sledove, okoli cerkve in po pobočju pa tudi nekaj zaboječkov za strelivo.²⁴⁸

V pogonu za razbitim sovražnikom je sodeloval tudi bataljon 18. brigade, ki je sam krenil v pomoč Kosovelovcem s Kambreškega.²⁴⁹

Prilika vmesti pomoč 18. brigadi se je ponudila že naslednjega dne 2. februarja na Kambreškem. Sovražnikova bojna skupina je prodrli'a v vas in presenetila bataljon 18. brigade. Ta se je hitro znašel in po kratkotrajnem boju pognal sovražnikove izvidnike iz vasi, spopad pa se je nadaljeval še nekaj ur po višinah vzhodno od Kambreškega.

Medtem sta že krenila 2. bataljon in 2. četa 1. bataljona Kosovelove brigade v pomoč. Sovražnik ni vzdržal pritiska borcev obeh brigad, temveč se je pod zaščito minometov in enega voda gorskih topov začel umikati v Ročinj. Ko je okoli

11. ure tja prispel'a okrepitev kakih 300 mož na kamionih, ki so imeli tudi nekaj minometov, so znova napadli ob močni podpori minometalskega in topniškega ognja. Prodrli so v bližino Kambreškega in poskušali pregnati bataljon 18. brigade. Ta je trdno držal položaje, pozno popoldne pa je iz Srednjega pritisnil 2. bataljon 18. brigade, čez vasico Kumar pa Kosovelovci. Sovražnik se je začel umikati, ko je začutil partizan-

ski protinapad tudi z obeh bokov, umik pa se je kmalu sprevrgel v neorganiziran ibeg. Na bojišču je ostalo precej padlih in ranjenih vojakov ter orožja in streliva. Enote so se ob mraku vmile v svoja prebivališča, ko so preiskal'e zemljišče.²⁵⁰

Na Kolovratu od Tolmina do Kobarida

Ti spopadi so bili del okrepi jene sovražnikove izvidniške dejavnosti, ki je imela cilj ugotoviti, kje in kako je divizija razporejena in kakšni so njeni cilji. V teh dneh so se pojavljala tudi sovražnikova letala, ki so preletavala ozemlje. Pohod divizije je sovražnika močno vznemiril.

Štab XXX. divizije je 2. februarja pripravil nacrt za nadaljnji manever svojih enot v skladu z občim operativnim nacrtom divizije. Ob mraku je štab divizije s svojimi oddelki ter 18. brigado krenil proti severu na območje Ravne—Laze—Dreka, Kosovelova pa na področje Rukin—Prapotnica—Klobučarji. Da bi prikrila premik divizijske glavnine, se je 17. brigada spustila v dolino Nadiže in Soče. Z enim bataljonom je napadla in uničila posadko, ki je čuvala sankvirinske mostove pri Sentpetru Slovenov in jih porušila, druge enote te brigade pa so demonstrativno napadle postojanki Anhovo in Ajba v dolini Soče ter na dveh mestih porušile železniško progo. Po končanih akcijah se je brigada spet zbrala v Gornjem Trbilju in po krajšem počitku krenila na Topolovo. Tako je bila divizija po uspešnih udarcih po obeh komunikacijah, ki so vodile v Benečijo, spet zbrana na dobrih položajih, ki so bili ugodni za obrambo in manever.²⁵¹

Kosovelova brigada se je ob mraku z Liga spustila v dolino Idrije in šla po njej do Rukina, kjer je ostal 2. bataljon. Glavnina je nadaljevala premik do Prapontmice, 3. bataljon pa je pred zoro dosegel vas Klobučarje. Njegova kolona je počakala zunaj vasi, dokler se ni čisto zdanilo, nato pa so šli v vas poveljniki, da bi uredili in pripravili razmestitev boreev po hišah. Potrebna je bila skrajna obzirnost in potrpežljivost. Toda kmetje so jih sprejeli s strahom in nezaupanjem, ki ga je težko opisati. Prosili so jih, naj takoj zapustijo vas, oziroma to, kar je od prejšnje vasi ostalo po novembrski o'enzivi. Sele po dolgi pogajanji in prepričevanju so se čete razporedil'e z njihovo privolitvijo po sitajah in senikih. Le najbolj siromašni kmetje so partizane poklicali v svoje

tople, mračne in zadimljene izbe, kjer so se lahko stisnili k odprtim ognjiščem skupaj s kopico otročičev. Številni otroci so bili pravzaprav edino bogastvo teh siromašnih krajev. Ker je vedno tako, da trpljenje in siromaščina najhitreje sklepata prijateljstva, so tudi to pot veseli in zgovorni Vipavci 3. bataljona kmalu postali prijatelji, najprej z otroci, potem pa tudi z odraslimi. Ko je opoldne bataljonska kuhinja borcem razdelila skromen obrok neslane jedi, so mnogi svoj delež delili z novimi prijatelji, ki so potem, nekateri skrivaj pred svojimi starsi, to prijaznost vimili s pestjo kuhanih kostanjev, ali pa s kakšnim neolupljenim in neslanim krompirjem, kar je bilo tedaj vsakodnevna hrana v teh gorskih vaseh, ki so težko životarile v zimskih mesecih vojnih časov.²⁵²

Od nekdanje široke mreže terenskih odborov OF v dneh »prve svobode«²⁵³ skoro ni bilo sledu. Ostali so le redki aktivisti in privrženci osvobodilnega gibanja, pa še ti so se zaradi stalnih vdorov in sovražniikovih represalij zaprli vase. Podobno je bilo tudi po drugih vaseh.

Divizija in tudi Kosovelova je dva dni neovirano razvijala svoje politično propagandno deio in se tudi odpočila, sovražnik pa je vneto in brezusipešno iskal divizijo v južni Benečiji in Brdih, pri čemer so mu pomagala tudi izvidniška letala.

Iz poročila štaba IX. korpusa z dne 15. februarja 1944 razberemo, da je štab divizije pripravljaval napad na Kobarid. Toda 3. in 4. februar ja so v dolino Soče ter v Tolinin in Kobarid prispele okrepitve, naslednji dan pa so proti Kolovratu že krenile močnejše izvidniške bojne skupine. Pri porušenem mostu v bližini vasi Golobi 1 km severno od Livka je zaseda

18. brigade napadla in razbila sovražnikovo kolono, močno kakih 100 mož, ter jo pognala nazaj v Kobarid. Istega dne je druga skupina kakih 80 vojakov prodrla iz smeri Kambreškega do vasi Kraj, ne da bi jih opazila zaseda. Opazovalci

3. bataljona so poslali poročilo o njenem prihodu, toda morali so jo pustiti pri miru. Medtem sta dve četi 3. bataljona zasedli položaje na Vrhju (kota 990), med vasicama Klobučarji in Kraj, ena četa pa se je Na ježi (trig. 929) postavila v zasedo, da bi ji presekala pot umika. Ko je konec sovražnikove kolone šel mimo ruske čete na Kraju, je ta hotela zasesti položaje, s katerih bi jo lahko napadla pri umiku in v hrbet. Sovražnik jo je opazil¹ in jo obsul z ognjem. Tedaj sta tudi

drugi dve četi začeli napadati in v krajšem boju popolnoma razbili sovražnikovo kolono. Vojaki so posamično brezglavo bežali po severnih pobočjih Kolovrata proti Soči brez slehernega odpora.

Čete 3. bataljona niso imele nobenih izgub, sovražnikovi vojaki pa so med begom odvrgli precej streliva, nahrbtnikov in plaščev.²⁵³

Štab divizije je iz teh dogodkov sklepal, da sovražnik pričakuje napad na Kobarid. Odločiti se je moral za drugačen način delovanja. Sklenil je premakniti divizijo še globlje v notranjost Benečije.

Zvečer 5. februarja sta 17. in 18. brigada s štabom divizije krenili na južna pobočja očaka Matajurja. Minerska voda obeh brigad sta še isti večer porušila in prekopala poti, ki vodijo k Matajurju in Kolovratu, em bataljon 18. brigade pa je zgodaj zjutraj 6. februarja pri vasi Stupici v dolini Nadiže postavil zasedo.²⁵⁴

Kosovelova brigada je dobila nalogo, naj zasede položaje vzdolž Kolovrata in črte Livek—Svinska planina—Sužidska planina ter zavaruje diviziji hrbet v primaru napada sovražnika iz Tolmina ali Kobarida. Po ena četa 1. bataljona sta odšli na Svmsko in Sužidsko planino, ostanek 1. bataljona in štab brigade sta se razporedila na Livku, 2. bataljon pa na Ravnah. Ves 3. bataljon je zasedel položaje nad cesto Tolmin—Kobarid nasproti Kamnega. Vse brigadne enote so bile na položajih že pred zoro, minerski vod 2. bataljona pa je še porušil mamjši most na cesti Tolmin—Kobarid pri Idrskem.²⁵⁵

Minerski vod 3. bataljona je že ponoči postavil okoli 50 kg razstreliva na primernem mestu na cesti pred četnimi položaji. Nameravali so ga aktivirati v trenutku, ko se bo pojavila kakšna večja sovražnikova motorizirana kolona ali tamki.²⁵⁶

V prvih popoldanskih urah, okoli dveh, je iz Tolmina pred puške 2. čete pripeljal kamion. Četa ga je napadla in uničila. Padli so štirje nemški vojaki in trije domobranci, med katerimi je bil tudi neki inž. Simčič. V njegovi oficirski torbici so med službenimi listinami organizacijskega štaba slovenskega narodnega varnostnega zbora našli tudi pismo njegovega prijatelja, v katerem mu je dajal nasvete, kako naj organizira in izpopolni domobranske čete v Tolminu in Kobaridu za boj proti osvobodilnemu gibanju na Tolminskem. V tej akciji so zaplenili strojnico šarec, tri brzostrelke, tri puške

mavzerice in pištolo ter veliko streliva in druge opreme. V to vom jaku so našli okoli 200 kg tiskanih letakov s protiparti-zansko propagandno vsebino.

Na ukaz namestnika komandanta brigade, ki je bil pri bataljonu, so znova zasedli položaje v zasedi. Čez kako uro je prišla večja sovražnikova kolona. Minerei so prižgali vžigalno vrvi, toda naboj je eksplodiral šele tedaj, ko je prvi kamion že šel mimo. Kljub ognju zasede je sredi dima in prahu odbrzel proti Kobaridu, drugi kamioni pa so se umaknili nekoliko nazaj v mrtev prostor ob levem robu ceste. Od zadnjega dela kolone sta se prebila naprej dva tanka in oklopni avtomobil, ki sta močno podprla ogenj pehote. Ker bataljon ni imel na voljo nobenega protitankovskega orožja, se jeseveda moral umakniti. Med bojem je bil ranjen en borec bataljona.

Po boju se je bataljon zbral na Fonih, v novembrski ofenzivi popolnoma požgani in izseljeni vasici pod Kolovratom, zvečer pa se je povzpел naj greben in se nastanil v Dreki. Na dohodih iz Tolmina in doline Soče ter proti jugu so postavili zasede.

Istega dne je bataljon 18. brigade pri Stupici iz zasede uničil do zadnjega dva kamiona vojakov.

Lahko ugotovimo, da je divizija do 7. februarja uspešno izvajala svoj načrt in imela ves čas pobudo v svojih rokah. Brigade so del ovale skladno, spretno in s poletom. To velja tudi za Kosovelovo in njene bataljone.

Sovražnikovi poskusi, da bi z letali in izvidniškimi bojnimi skupinami ugotovil razporeditev divizije, nato pa zbral dovolj sili za odločen napad, doslej niso uspeli. Morda je bil vzrok tej neuspešnosti v njegovi počasnosti in šablonski taktiki, verjetno pa še ni imel na voljo dobrih operativnih enot. Vendar so že tedaj sovražnikove okrepitve v dolini Soče, na odseku od Gorice do Kobarida ter močno zasedene postojanke v sevemi Furlaniji in ob vznožju Brd in Benečije za divizijo pomenile nevarno grožnjo, ki je bila tem večja, čim bolj se je oddaljevala od svoje baze vzhodno od Soče in južno od Bače.

Tudi Kosovelova brigada se je navzlic fizičnim naporom dobro izkazala. Čeprav so bili prvič na tem ozemlju, so štabi brigade in bataljonov vodili svoje enote uspešno in pokazali mnogo iniciative in spretnosti. Disciplinarnost in bojna pripravljenost njene sestave pa je bila na visoki ravni.

Vendar je treba pripomniti, da je njena moč vseano postopno in nezadržno kopnela. Številčnost brigade se je zmanjševala iz dneva v dan. Neprestani spopadi, zasede in naporni premiki po razritem, težavnem in slabo prehodnem gorskem zemljišču ob zelo slabi prehrani, — brigada je imela enkrat dnevno, redko dvakrat, skromen obrok, ki je bil povrh še neslan — ter zelo slaba opremljenost z obleko in obutvijo, saj je bil'a večina boreev brez plaščev, toplih odej, šotork in rezervnega perila, so zahtevali svoje. Tudi huda zima, ki je v teh krajih v februarju značilna po velikih toplotnih razlikah, je povzročala težave. Podnevi, če je bilo vedro in sončno, je temperatura dosegla prek + 15° C, ponoči in proti jutru pa se je spustila do — 15° C. V takšnih vremenskih razmerah je brigada ražen opisanih bojov imela še številne manjše spopade in praske vsak dan. Tudi v teh praskah je bil ranjen tu ali tam kakšen borec, nekaj pa jih je tudi padlo, ali se zgubilo. Brigada ni mogla v dopolnitev dobiti od nikoder novih boreev.²⁵⁷

Tište dni je vprašanje oskrbe ranjencev in bolnikov postajalo čedalje hujše. Saniteta je sicer poskušala storiti vse, vendar jo je močno oviralo pomanjkanje sanitetnega materiala in pomožnega osebja, še bolj pa slabo organizirano zaledje na terenu.²⁵⁸

Stanko Mahne, ki je bil ranjen na Ligu, se teh časov spominja takole:

»Po boju na Ligu so nas ranjene odnesli v neko osamljeno hišo, kjer sta bila že dva starejša onemogla borca 1. bataljona, vsak dan pa so potem prihajali novi hujši in lažji ranjenci. Ker so se bali sovražnikovega napada, so nas preselili v neko leseno barako. V njej sta bila že dva Kosovelovca. Eden je bil Hus, drugemu pa so zaradi zmrzali odpadli prsti na nogah. Nekaj dni kasneje so nas napadli Nemci. Premični ranjenci in bolniki so se rešili, tište, ki se niso mogli gibati, pa so pobili. Ni bilo dovolj zdravih, da bi nepremične mogli pravočasno odnesti na varao. Barako so zažgali.«²⁵⁹

Kosovelova je štela okoli 930 boreev in bork, ko je začela pohod v Benečijo, dne 7. februarja pa jih je bilo približno 800. Izgubila je že 130 boreev in bork. Od tega je bilo največ tistih, ki so zgubili zvezo z brigado ob izvrševanju posebnih nalog v izvidniških patroljah in podobno.

Blokada Kobarida

Šestega februarja je divizija izpolnila naloge, ki so bile predvidene v prvem delu operativnega nacрта. V naslednji fazi naj bi se premaknila v zahodno Benečijo na drugi breg Nadiže, nato pa naj bi se vrnila zopet na prejšnje območje.

Obe Benečiji loči globoko vsekana dolina Nadiže, po kateri pelje dobra asfaltna cesta, ki povezuje Kobarid in Čedad ter vodi dalje proti Bovcu in Avstriji. V obeh mestih sta bili močni sovražnikovi posadki. V primeru, če bi sovražnik ob cesti postavil dovolj krepko zaporno črto vsaj od Robiča do Sentpetra Slovenov in zasedel prevladujoče položaje na levem bregu reke, bi bila divizija v zelo težavnem položaju, saj¹ bi se morala z odločnim napadom prebijati prek doline in skozi zapomo črto. Da bi zmanjšali to nevarnost, je štab divizije sklenil, naj se dotlej močno raztegnjena Kosovelova brigada zbere in zapusti dotedanjo zaščitno črto Kolovrat—Livek—Svinska planina—Sužidska planina, od koder ne bi mogla uspešno pomagati. Sklenili so, naj se brigada premakne na levi breg Soče, bližje h Kobaridu, na črto Ravne—Drežnica—Koseč in z vzhoda ogroža postoj anko v Kobaridu, dokler se bo gl'avnina divizije, 17. in 18. brigada, mudila v zahodni Benečiji. Obe omenjeni brigadi bosta delovali samostojno, 17. proti jugozahodni narodnostni meji, druga pa proti severozahodni Benečiji in Režiji.²⁶⁰

Ko se je Kosovelova brigada postavila komaj kakih 4—5 km od Kobarida, pravzaprav za hrbet posadki te sovražnikove postojanke, ni le vezala nase nje same in ji preprečevala svoboden manever, temveč je sovražnika prisilila, da zaradi stalne pretnje z napadom okrepi obrambo tudi v Bovcu in Tolminu ter v manjših postojankah v zgornji Soški dolini. Hkrati pa je brigada glavnini divizije seveda omogočala potreben čas za itzpolnitev nalog v zahodni Benečiji in Režiji. Po 5—6 dneh naj bi se ponovno vmila v Benečijo in pričakala glavnino divizije, ki bi se zbrala na prostoru med Brdi in Kambreškim.

V noči na 8. februar 1944 so se vse brigade premaknile na nova območja, 17. brigada se je zjutraj razporedila v vaseh Macaroli in Zapotok severozahodno od Tarčeta, 18. brigada pa v vaseh Loge, Robedišče in Crni vrh bolj severno. Štab divizi-

je je bil v Logeh. Tudi Kosovelova se je isto noč premaknila na določeno ji območje.

Zaradi svoje samostojne naloge in izpostavljenosti je morala na novem območju zelo paziti na zavaravanje ne le proti Kobaridu, temveč tudi proti Bovcu in Tolminu. Zato je 2. bataljon, ki se je razporedil v Ravnah, poslal močne zasede v smeri doline, en vod pa za zaščito svojega hrbta na planino Za krajem, za primer napada iz Bovca. Tretji bataljon, ki je bil na Koseču, se je zavaroval proti Kobaridu in Tolminu, eno celo četo pa je poslal na znano planšarsko planino Kuhinjo, da bi se brigada mogla v primeru sovražnikovega napada iz doline Soče varneje umaknitj prek Slemenca in Javorice proti Cadrugu. Stab se je s prištavnimi enotami in 1. bataljonom nastanil v Drežnicah.²¹

Prvo srečanje Kosovelovcev s prebivalci krajev vzhodno od Kobarida je bilo za ves njen sestav več kot prijetno presečenje. Niti novembrska ofenziva s svojimi grozotami in ne strahovanje domobrancev, ki so zaradi odsotnosti partizanskih čet zelo svobodno hodili po vaseh, niso mogli omajati tega upomega in zavednega ljudstva. Dolga in bogata tradicija osvobodilnega boja, zlasti pa časi »kobariške republike«, ki so jih navdajali s ponosom, je bila tako globoko zakoreninjena, da so Kosovelovo z veseljem sprejeli kot svojo brigado. Njeno moštvo in poveljstva so kmalu sklenila pristrčne stike z ljudmi ter razvila plodno in široko sodelovanje tudi s protifašističnimi organizacijami. To ozračje tesnega sodelovanja in enotnosti ciljev borcev in zavednega ljudstva je bilo tod prav takšno, kot ga je bila navajena Kosovelova v svojem »rodnem kraju«, na Krasu ali v Vipavski dolini. Niti enih niti drugih ni vznemirjalo neposredna bližina močnih sovražnikovih sil, saj so bili vsi navajeni na take nevšečnosti in so zaupali drug drugemu.

V prvi naslednji noči po prihodu na nov sektor je minerski vod 2. bataljona porušil most na cesti Kobarid—Bovec pri Trnovem, minerski vod 3. bataljona pa most na cesti Kobarid—Tolmin. Brigada je vsak dan postavljala zasede na dohodnih cestah, večkrat menjajoč njihove položaje. Toda sovražnik se je potuhnil v svojih utrjenih postojankah. Ko so minerei porušili mostove, se niso pojavili niti sovražnikovi izvidniki, kaj šele, da bi odšli iz postojank patrolje, ki so ponavadi stalno križarile po vaseh. Sele 11. februarja je iz Kobarida krenila

proti Livku, k prejšnjim položajem brigade, kakih 70 mož močna patrulja, ki je izkoriščala nizko oblačnost in gosto meglo. To je bilo usodno za obveščevalko 18. brigade Margerito Rot, doma iz Tmovega pri Kobaridu, ki se je vračali iz Kobarida z obveščevalnimi podatki in skico obrambnih naprav postojanke. Pri Golobih je padla v sovražnikovo zasedo. Čeprav so jo hudo mučili, ni ničesar izdala.²⁶²

Nemcem v Kobaridu je bila verjetno znana brigadna razmestitev, saj so se njene patrulje pojavljale na levem bregu Soče in v neposredni bližini Kobarida. Vendar so svojo dejavnost usmerili proti Benečiji, brigado pa pustili pri miru. Se naprej so z vsemi sredstvi skušali ugotoviti, kje je glavna divizije. Z letali so vsak dan ogledovali pokrajino in posamezne vasi, v katerih so bili partizanski bataljoni in jih bombardirali, toda vselej z zakasnitvijo enega dne, ker so enote pogosto menjale svoje položaje.

V noči na 11. februar je 17. brigada Simona Gregorčiča nenadno napadla postojanko v Fojdi (Faedis), posadko razbila in zaplenila minomet, težko strojnico ter precejšno količino pehotnega orožja in streliva. Zaradi hitre intervencije iz Čedad in Vidma, se je morala urno umakniti, ne da bi končala svoj napad. Ker je divizija s tem napadom sovražniku končno izdala svojo razporeditev, sta obe brigadi že naslednjo noč šli čez Nadižo, prebili dan na dobrih položajih na južnih obronkih Matajurja, zjutraj 13. februarja pa že pričakali zoro na območju Čemetiči—Gornji Trbilj—Kravar ob dolini Rbeča.²⁶³

Zahvaljujoč taktiki protiutežnega zavarovanja pri Kobaridu na levem bregu Soče, je glavna divizija uspešno zaključila tudi drugi del pohoda zahodno od Nadiže, Kosovelova pa je s svojo prisotnostjo vezala nase znatne sovražnikove enote. Njeni bataljoni so ostali na položajih na črti Ravne—Drežnica—Koseč do 10. februarja, v noči na 11. februar pa so se premaknili. Štab brigade, 1. in 2. bataljon so šli v vas Km in planino Kuhinjo, 3. bataljon pa nižje v Vrsno. Močne zasede je postavila na zahodne obronke Pleč (kota 1304), na Slemenu, planini Javorici in Pretovčah, 3. bataljon pa je vsak dan poslal po eno četo v zasedo nad cesto Kobarid—Tolmin na desnem bregu Soče.

Na vsem področju med Kobaridom in Tolminom so brigadni politični delavci in kultumiki nadaljevali intenzivno politično-propagandno delo, osvobodilnemu boju privrženo in

dobro organizirano prebivalstvo pa je z njimi navdušeno sodelovalo. Tišče dni je brigada prvič po odhodu z Banjske planote dobila okoli 20 novih borcev. Poudariti je treba tudi to, da se je po zaslugi zvestih aktivistov terenskih gospodarskih komisij brigadno moštvo spet zadovoljivo prehranjevalo. Dobilo je dobro in izdatno hrano in redno vsaj dva topla obroka. Po pomanjkljivi in slabi prehrani v prvih desetih dneh pohoda je bilo to spričo naporov in hude zime res pomembno.²⁶⁴

Zanimivi so vtisi in spomini tedanjih aktivistov tega ohmočja o Kosovelovi brigadi, in njenih borcih. Vsem je ostala v prijetnem spominu, zlasti zaradi skromnosti in discipliniranosti borcev in enot. Nekateri celo trdijo, da so tedaj Nemci v Kobaridu govorili, da je na njihovo področje prispel »SS banditski regiment«. Morda tudi to pojasnjuje njihovo zadržanost in nedelavnost, saj so brigado do 12. februarja pustili popolnoma pri miru.

Tega dne so obveščevalci prinesli vznemirljive vesti o sovražnikovi dejavnosti. Iz Gorice je v Tolmin prispela neka mešana enota, ki so jo spremljali tanki in konjenica, pozno popoldne pa so v štab brigade prispeli še podatki, da se sovražnik v Kobaridu in Tolminu z vso naglico pripravlja za premik.

Štabu brigade je bilo jasno, da je zatišja konec in da je bilo le predznamenje nevihte. Ukrepati je bilo treba hitro in odločno, zakaj brigada je bila v nevarnosti in bi bila lahko uničena v primeru napada močnejših sil. Položaji okoli Krna so namreč imeli le varljivo obrambno vrednost. Opirajoč se nanje je brigada lahko odbila tudi napad desetkrat močnejšega sovražnika, toda zastavljalo se je vprašanje, koliko časa bi se takšnim napadom lahko upirala. Če bi ji sovražnik trdno zaprl izhode na arti Kobarid—Ravne—planina Za plečami in dolino Tolminke, predel visokih gora pa je bil v tem letnem času neprehoden, bi v primeru dolgotrajnejšega napada iz doline Soče proti Kmu zagotovo našla svoj grob na njegovih obronkih in Maselniku. Najbolje bi bilo, če bi se še isto noč na 13. februar premaknila prek Soče v Benečijo. Toda tedaj bi za seboj potegnili sovražnika iz Kobarida in Tolmina prav v smeri razporeditve divizije ter ne bi izpolnila naloge, zaradi katere je bila poslana na drugi breg Soče.²⁶⁵

Ta svojevrsten kritičen položaj in uganko je razvozljaval komandant brigade na poseben način. Sklenil je, da bo sprejel sovražnikovo igro in jo skušal obmiti v svoj prid.

Čete 1. im 2. bataljona so ponoči zasedle položaje na črti Planica (kota 1382)—Pleče (kota 1304)—Kum (kota 906)—vas Km—Čelo (kota 1487), prištabne enote pa so se umaknil'e v planšarski zaselek Kuhinjo. Tretji bataljon, ki je tišči večer imel prireditev na Vrsnem, pa je dobil ukaz, naj se po polnoči premakne na drugi breg Soče in do jutra zasede položaje na severnem pobočju Kolovrata nasproti vasi Karano. Njegova naloga je bila, da odpre močan ogemj v hrbet sovražnikovim četam, ki se bodo in ko se bodo razporedile za napad proti Krnu. Čeprav so se zavedal'i, da pehotni ogemj na takšno daljavo najbrž ne bo bogve kaj uspešen, bo gotovo ustvaril zmedo. Sovražniku ne bo brž jasno, v čem je stvar in kje je pravzaprav brigada ter bo prisiljen, da svoje moči razdrobi. V tem primeru bo napad izgubil svojo moč.^{2,1,1}

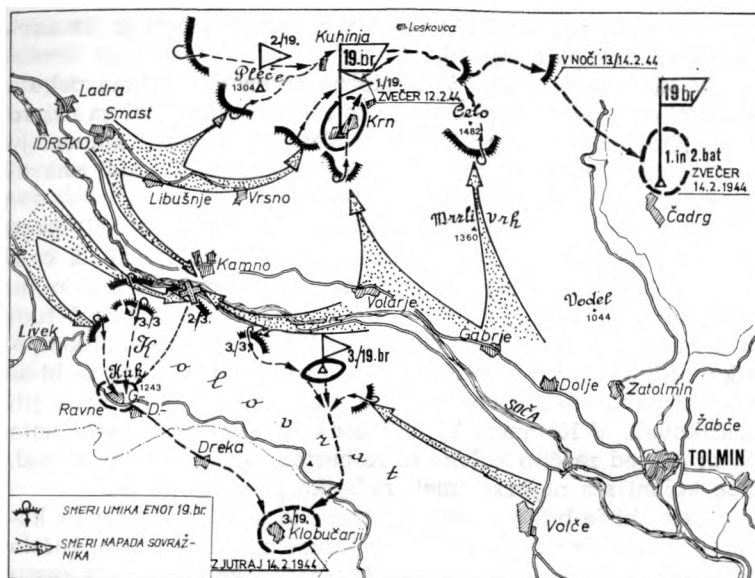
Če bi se sovražnik proti večeru umaknil v Kobairid in Tolmin, se bo glavnina brigade premaknila v noči na 14. februar na levi breg Soče in se povzpela na območje Kraj—Prapotnica—Klobučarji, če pa bi ostal na zavzetih položajih v nameri, da naslednjega dne nadaljuje napad, se bo brigada umaknila prek Slemenca im Javorice na Čadrg, 3. bataljon pa v Klobučarje v Benečiji. S 3. bataljonom je odšel tudi namestnik komandanta brigade.

Premoč sovražnika ni dovolj

Že pred zoro so vse enote Kosovelove brigade krenile na svoje položaje. Drugi bataljon je imel čete na Planici, Plečeh in Kmu, 1. bataljon na južnem robu vasi Krm in na Čelu, zaščitni vod pa je postal vii zasedi na Slemenu in Javorici.

Ko so na Vrsnem v 3. bataljonu razdelili večerjo, so vsakemu borcu dali še približno kilogram trde in ohlajene polente, ki so jo skuhali v vaški mlekarni, in velik kos sira. Znani tolminski sirarji z Vrsnega so v ta namen razdelili okoli 100 kg sira. To je bil še kar obilen obrok suhe hrane za naslednji dan, kajti bataljonski pratež, kuhinja ter oboleli, starejši in slabotnejši borci so ostali pri štabu brigade. Komaj je bil končan miting, je prišla 2. četa, ki je bila ves dan na položajih nad cesto Kobarid—Tolmin vzhodno od Fonov, pod Hlevnikom.

Nekaj po polnoči je bataljon krenil proti Soči in šel na drugi breg pri Kamnem. Drugo četo so razporedili na položaje prav nad cesto nasproti omenjene vasi. Položaj je bil na naj-

Boji pri Kamnem na Kobariškem 13. februarja 1944

nižji terasi zemljišča v podnožju Kolovrata le kakih 15–20 m nad cesto. Nad to teraso se v polkrogu dviga strma stena, nad njo pa je druga terasa, s katere se pobočja Kolovrata enakomerno dvigajo do njegovega grebena. Desno od 2. čete v smeri naselja Foni, nekako v visini kote 365 in nad omenjeno strmo steno, se je razporedila 1. četa, okoli samotnih hiš na levem krilu 2. čete, tudi ob vznožju stene, vendar nekoliko višje, pa je bila 3. četa, ki je imela osnovno nalogo, da ščiti l'vo krilo razporeditve in hrbet izpostavljene 2. čete v primeru napada iz Kobarida. Tretja četa je en svoj vod poslala h koti 952 na grebenu Kolovrata, okoli kilometer oddaljeni od Livka, naj bataljon zavaruje iz livške smeri. V rezervi pri vasi Foni so postavili 4. ali rusko četo, ki je svoj vod poslala na Klenovnik (kota 876), naj zaščiti desni bok bataljona proti Kovačičevi planini oziroma proti Volčam in Tolminu.²⁸⁷

Ta razporeditev je bila zelo podobna tišti, ki jo je imela brigada na tem mestu 6. februarja, ko je postavila zasedo, da bi presenetila sovražnika na cesti Ladra–Tolmin, le da sta bili

tik nad cesto pri Skočirju tedaj v zasedi dve četi in jih sovražnik ni prezgodaj opazil.

V jutranjem mraku je iz Kobarida krenila kolona pehote po cesti ob levem bregu Soče in se začela razporejati za napad proti Kmu med vasema Ladra in Kamno. Toda v Kamnem je sovražnika nek izdaj alec obvestil, da so partizani tudi onkraj Soče, in kje so njihovi položaji.²⁶⁸

Nemci so takoj pod okriljem jutranje megle postavili svoje strojnice na položaje, s katerih so lahko obstreljevali 2. četo na izpostavljeni terasi tik nad cesto na desnem bregu reke. Medtem je iz Tolmina že krenila kolona kakih 700 mož tudi po desnem bregu. V njeni sestavi je bilo okoli 120—150 konjenikov. Šli so ob vznožju Kolovrata najverjetneje zato, da bi se izognili partizanskim zasedam na nasprotnem bregu, ki so jih pričakovali. V Kamnem bi ta kolona šla čez viseči most, nato pa bi se pod zaščito kolone iz Kobarida razporedila za napad. Obe koloni sta najbrže imeli radijsko zvezo.

Ceta, ki je bila na zgornji terasi, je opazovala prernik konjenice, ki je že pri spela v njeno območje ognja, toda ni začela boja, ker je imela ukaz streljati šele tedaj, ko odpre četa ogenj z nasprotnega krila, da bi na rta način bila vsa sovražnikova kolona pod ognjem. To je bila že večkrat preizkušena taktika Kosovelovcev, ki so bili znani moj stri za napad iz zasede.²⁶⁹

Kolono iz Tolmina je opazoval ves bataljon, nihče pa ni vedel za tisto, ki je prišla iz Kobarida po levem bregu Soče. Ko se je konjenica približal'a kraju, kjer se od ceste loči steza proti tedaj že požgani vasici Foni, so iz Kamnega na drugem bregu Soče nepričakovano zaregljali ostri rafali številnih sovražnikovih šarcev in obsuli borce 2. čete s svojimi izstrelki. Ti so bili na svojih položajih na odprtem, brez kakršnega koli zaklona. Ob prvih strelah je sovražnikova konjenica razjahala, svoje konje poskrila za cestnimi zasekami in ob rečni stragi, nato pa krenila v napad proti 2. četi. Za njo je po cesti prihajala še pehota s številnimi tovornimi konji, ki so nosili minomerte, mine in drugo strelivo. En njen del se je začel vzpenjati po pobočju Senic, da bi čez Kovačičevo planino, Hlevnik in Fone udaril bataljonu v hrbet in desni bok. Toda te je najprej ustavil vod 4. čete, ki je bil tam v zasedi, nato pa jih je napadla še glavnina te čete, ki je bila v rezervi pri Fonih.

Pri Skočirju so bili borci 2. čete in manjši oddelki 1. in 3. čete v strahovito težavnem položaju. Po večini so se morali

umikati med uničujočim stroj ni čnim ognjem sovražnika po odkriti terasi. Za njo je bila strma stena sicer polna razjedenih grap in jarkov, toda tudi te so bile večinoma pod ognjem. V sredini terase je le nekaterim uspelo odnesti živo glavo. Pokosili so jih strojnični rafali. Nekoliko bolje je bilo na krilih. Tam so borci izkoristili grmovje in se med njim plazili po grapah stirme stene na obronke Kolovrata. Vod 2. čete, ki je bil na položajih na terasi bolj ob vznožju stene, je v začetku napada sicer zaščitila nagubanost terena, toda ni se mogel premakniti nikamor. Ko je sovražnikova pehota od ceste začela pod varstvom strojničnega ognja prodirati proti njegovim položajem, je vod dolgo odbij al napad z ročnimi bombami. Ko je teh že primanjkovalo, so metali tudi kamenje.²⁷⁰

Z leve proti desni: komandir brigadne štabne čete Jakob Gregorič-Jaka in brigadni zdravnik Dušan Možina s skupino partizanov. Posneto januarja 1944 v bližini vasice Laže pri Razdrtem

Borci, ki so se bili levo in desno od položaj ev tega voda, so mu pomagal'i, kolikor so mogli, s svojim ognjem. Kmalu po enajšiti uri je 3. četo. ki je bila na levem krilu bataljona, napadla nova sovražnikova bojna skupina, ki je prišla iz Kobarida. Njen pritisk je bil čedalje močnejši. Slabotna 3. četa, kaltere vod je bil, kot že omenjeno, na Kolovratu v zasedi, se mu ni mogla dol'go upirati na strmem pobočju. Okoli poldne je njena obramba popustila, ostanki razbite čete pa so se umikali v hrib po stezi proti Golobom in Livku. To je bilo usodno za hrabre borce 2. čete, ki so se branili na terasi. Ker so hkrati goreli seniki, ki so jih zažgali z zažigalnimi naboji napadajoči sovražniki, zaradi dima niso niti opazili, da jim preti še večja nevarnost.

Desno krilo bataljona se je držalo. Borci so imeli dobre položaje in so ves čas odbijali srdite sovražnikove napade, čeprav je pošiljal v boj okrepitve. Ko je bilo jasno, kaj se dogaja na bataljonovem levem krilu in ko so videli, da ni ničesar več mogoče storiti za rešitev tistih, ki so bili na terasi, ozirama da je njihov odpor strtl, se je začel'a 1. četa postopno umikati proti vasi Foni, nato pa skupno s 4. četo na greben Kolovrata, na položaje Na gradu. Pod zaščito voda, ki je bil na severnih pobočjih Kuka, se je pozno popoldne umaknila še zadnja skupina 3. čete. Ves bataljon je bil na grebenu Kolovrata in se je pozno zvečer in ponoči zbral pri Klobučarjih. Sovražnik bataljona ni zasledoval na Kolovrat.²⁷¹

Tretji bataljon je preživel hud poraz, čeprav je s tem, ko je pritegnil nase vso sovražnikovo dejavnost, izpolnil nalogo, ki jo je dobil od štaba brigade, saj glavnina brigade ni bila napadena. V bataljonu je bilo 15—20 padlih in pogrešanih, od katerih so jih po kasnejših poizvedbah v Kamnem pokopali 13 ali 14, in osem lažje in huje ranjenih. Najhujše izgube je imela 2. četa, zlasti pa njen 2. vod. Od tega voda so preživeli le trije, dva borca in ranjeni komandir voda Pepi Lozej, ki sta ga le-ta privlekla do Livka. Med padlimi sta bila tudi namestnik političnega komisarja 3. bataljona Robert Saražin, izkušen vojak, komunist in udeleževalec španske revolucije, ter sekretar bataljonskega biroja SKOJ Ivan Kavčič-Gruden.²⁷²

Tako hude izgube 3. bataljon ni imel od septembrske ofenzive. Udarec je bil zanj in za vso brigado še hujši zato, ker ni bil nujen in neizogiben. Do tega je prišlo zlasti zavoljo nepremišljenega izpostavljanja 2. čete na neprimernih položajih, kar

je bilo posledica slabo razumljene vloge bataljona v obrambnem manevru brigade. Bataljon ni pravočasno predvidel način obrambe na zavzetih položajih v primeru sovražnikovega napada po desnem bregu Soče.

V partizanskih poročilih o tem spopadu je podatek, da je sovražnik imel 65 padlih in več ranjenih. Čeprav ni bilo moč dobiti sovražnikovih virov, je treba ugotoviti, da so te številke močno pretirane, s čimer se strinjajo tudi mnenja številnih preživelih borcev in aktivistov, ki so bili priče tem dogodkom.²⁷³

Na pobočjih Krna je glavnina brigade tega dne doživela le manjše spopade na krilih. Patrulja 2. bataljona, ki so jo poslali proti Drežnici, je pri Koseču naletela na sovražnikovo bojno skupino, ki je prišla iz Kobarida. Podobno je bilo na levem krilu. Nemška kolona je iz Tolmina krenila prek Počivala po pobočju Vodla nad globačo Tolminke proti planšarski planini Pretovče. Cim sta zaslišali odjek boja v dolini ob Soči, sta se obe ustavili in ostali na doseženih položajih, prva pri Drežnici, druga pa na pobočjih Mrzlega vrha in Zleba.

Ko je pozno popoldne potihnil boj pod Kolovratom, na krilih brigadne razporeditve pa sovražnik ni kazal nobenih znakov, da se namerava umakniti v svoja izhodišča, je komandant brigade ukazal, naj se enote zberejo na Kuhinji, od koder so takoj poslali močno ogledniško patruljo proti Čadrgu. Ko se je zmračilo, je krenila še glavnina in po dvanajsturnem napotnem nočnem pohodu po slabo prehodnih stezah, ki so jih še vodiči bolj slutili kot videli, prišla ož Javorico nad Čadrg. Tako se je brigada izognila nevarnosti, da bi ostala v pasti, če bi sovražnik zaprl dolino Tolminke.^{27,1}

Morda je upravičena domneva, da se je brigada po zaslugi 3. bataljona izognila še hujšim bojem s premočnimi sovražnikovimi silami, gotovo pa je, da jih je vezala nase in da je s tem glavnini divizije omogočila čas in prostor, da je lahko nadaljevala svoj pohod po Benečiji in Brdih.

Šest dni do združitve brigade

Ko je sovražnik 12. februarja pritegnil okrepitve iz Gorice v Tolmin in naslednjega dne napadel Kosovelovo brigado, je zasledoval dva cilja. Hotel je razbiti in uničiti brigado, ki mu je že dalj časa preprečevala svobodno gibanje, in hkrati

postaviti med Kobaridom in Tolminom zaporno crto, s pomočjo katere bi glavnini divizije zaprl pot prek Soče na Tolminsko. Zaradi opisanih dogodkov ni dosegel niti enega teh ciljev. Glavnina divizije, ki je prispela zjutraj 13. februarja v širšo okolico Gornjega Trbilja, je v noči na 16. februar nadaljevala pohod v južno Benečijo in Brda.²⁷⁵

Dasiravno je brigada izpolnila svojo nalogo, da je priitegnila nase sovražnikove sile na drugem bregu Soče, se je ločila na dva dela in ni mogla izpolniti ukaza štaba divizije z dne 7. februarja, naj bo najkasneje do 14. februarja v Benečiji. To je zaradi umika na Čadrg in razbitja 3. bataljona mogla storiti šele tri dni kasneje.²⁷⁶

Tretji bataljon se je moral na Klobučarjih spoprijeti s hudimi težavami. Še pod vtisom izgub je moral najprej poskrbeti za ranjence. Komandant bataljona je zvečer vprašal borce, kdo je prostovoljno pripravljen iti čez Sočo, poiskati brigado in naslednjo noč vamo pripeljati brigadnega zdravnika. Takoj se je javil mladenič iz Vrsnega, ki je komaj nekaj dni prej stopil v vrste bataljona. Se isto noč je požrtvovalni in junaški novinec šel čez Sočo v vas Krn, takoj nato odšel naprej do Čadrga in se javil v štabu. Naslednjo noč je varno pripeljal brigadnega zdravnika dr. Dušana Možina mimo nemških zased in čez Sočo. Njegova naloga je bila toliko težavnejša, ker je požrtvovalni brigadni zdravnik Možina slabo videi, noč pa je bila zelo terrina. Že 15. februarja zjutraj je ranjencem prevezal rane, nato pa jih s pomočjo bolničarja in nosačev spravil na vamo pod skrivno nadstrešnico v bližini Rukina v Benečiji.²⁷⁷

Bataljon je bil brez prateža in kuhinje in ni imel nobene denarja za nakup hrane. Se bolj zaskrbljujoče je bilo vprašanje streliva, ker so skoraj vsega porabili med bojem ob Soči. Skratka, položaj bataljona na slabo poznanem in neorganiziranem terenu ni bil nič kaj rožnat. Bil je odrezan od brigade in drugih divizijskih enot. Vsak posameznik in vsi kot celota, zlasti pa starešine, so morali pokazati veliko prizadevnosti, iznajdljivosti in lastne pobude, v nasprotnem primeru bi bila nevarnost, da se bo bataljon demoraliziral in bo v primeru močnejšega spopada lahko postal kaj lahek sovražnikov plen.

Prebivalci Klobučarjev, kjer je bil bataljon, so bili zelo vznemirjeni in preplašeni. V hiši, kjer je nekoč bil štab ba-

taljona, je člane štaba prestrašena gospodinja prosila, naj za božjo voljo gredo iz vasi, bataljonova zaseda na grebenovem sedlu pa je kmalu potem ustavila neko žensko. Takoj je povedala, da je iz Klobučarjev in da je namenjena v Tolmin. Na vprašanje, zakaj se je tja napotila, je brez zadrege odgovorila, da mora obvestiti Nemce, da so partizani v vasi, saj bodo drugače ob prvi priložnosti pobili vse vaščane in vas požgali. To je ponovila tudi v štabu bataljona.²⁷⁸

Ko so malo bolj povprašali še druge, so ugotovili, da so okupatorji med odsotnostjo partizanskih enot na tem območju razvili pravi teror nad ljudmi in široko zastraševalno propagandno dejavnost. Štab bataljona je zato moral organizirati stroge varnostne ukrepe, da bi preprečil, da bi kdorkoli odšel iz vasi v dolino. Vsi borci so dobili ukaz, da ne smejo brez dovoljenja zahtevati hrane in naj s prijazno besedo skušajo ljudem obrazložiti nemške cilje in cilje narodnoosvobodilne vojske. Na mesto padlega namestnika komisarja bataljona Roberta Saražina so začasno postavili Jerneja Verginello.²⁷⁹

Zjutraj 14. februarja so vsi člani štaba razen namestnika, ki je ostal pri moštvu, odšli s patroljami po vaseh južno od Klobučarjev, da bi nabrali kaj živeža in streliva. Vsak se je napotil v eno izmed vasi in se oglasil v vsaki hiši. Morda je to bilo podobno beračenju, toda drugega izhoda ni bilo. Hrane niso imeli, niti denarja, borci pa so morali dobiti vsaj malo živeža. Kakršnakoli oblika oblastnega nastopa proti pretresljivo revnemu prebivalstvu teh gorskih vasi, ki so mu tuje oblasti vzele vse, bi bila podobna pravemu zločinu. Najbolj vztrajen in tudi najbolj uspešen v tem nehvaležnem opravku je bil komandant bataljona. Z leskovo palico v roki, ki si jo je odrezal v grmu, da bi lažje hodil, je potrkal na vsaka vrata. Pozdravil je domače in jih vprašal, če morejo pomagati po svojih močeh. Če so se odzvali, se je ljubeznivo zahvalil in Sei naprej. Tam, kjer so odgovorili, da nimajo ničesar, je med kramljanjem povedal tolažilno besedo, da bodo že prišli boljši časi, ter se napotil dalje.

Kljub veliki revščini je akcija prostovoljnega nabiranja hrane bila uspešna, dobili pa so celo nekaj streliva in italijanskih ročnih bomb.

Ko so bili 15. februarja ranjenci že na varnem, se je bataljon pripravil, da bi se priključil glavnini divizije. Zvečer

so še pripravili v Klobučarjih miting. Prejšnjega dne je na tak miting prišlo le nekaj starejših mož in žensk, to pot pa se je vse trio. Prišlo je toliko ljudi, da je bil največji prostor v vasi premajhen. Bataljonski pevski zbor, v katerem so bili zvečine fantje iz Dornberka, je vse navdušil z narodnimi pesmimi. Ob koncu se je komandant še v imenu vseh prisrčno zahvalil za gostoljubje. Tedaj so se oglasili vaščani in izrazili željo cele vasi, naj bataljon ostane v Klobučarjih. Vas jih bo prehranjevala in bo skrbela celo za strelivo in druge potrebščine! Skromnost, pažljiv odnos do ljudi ter potrpežljivo politično delo med njimi so pokazali svoje ugodne sadove. Bataljon si je pridobil srca benečanske vasi.

Okoli četrte ure popoldne 16. februarja je bataljon prišel v Gornji Trbilj, vendar je medtem divizija že krenila naprej proti jugozahodu. Bataljon je tam prebil dan, si skuhal kosilo v vaški mlekarni in nato nadaljeval pohod čez Spodnji Trbilj ter se okoli polnoči ustavil v bližini Jajnika, kjer je bil štab divizije. V štabu so predali precej pošte, ki se je nabrala, in tisto, ki so jo pustili kurirji kurirskih postaj. Dobil je ukaz, naj gre na drugi breg Idrije in se razporedi v Zapotoku na severnih pobočjih Korade z nalogo zavarovanja divizijske razporeditve iz smeri Brd in doline Idrije.

Tako se je 3. bataljon zjutraj 17. februarja v Zapotoku povezal s prizadevnim terenskim odborom OF, ki je takoj uredil vprašanje prehrane. Prišlo je tudi strelivo.

Toda kakor že večkrat, se je tudi to pot vmešal sovražnik. Ko so kuharji v zgodnjem popoldnevu začeli deliti kosilo, ki je bilo po dolgem času res izdatno, so z vzhodne strani zaprasketali strojnični rafali in v zraku zatrepetale signalne rakete. Hkrati so čez bližnji greben prileteli nemški lovci-bombarderji in začeli pikirati na položaje težkega voda, ki je bil oddaljen okoli 2 km na gričku s cerkvijo Sv. Jakoba. Čete so zbrano in hitro reagirale ter pod poveljstvom svojih komandirjev v širokem loku krenile v protinapad, letala pa so nad vasjo stresla tovor lahkih bomb in jo obstreljevala. Po kratkem boju, v katerem se je posebej izkazal težki vod, ki je bil pri Sv. Jakobu, in na katerega je bil zlasti usmerjen sovražni napad, so čete pognale sovražnika, ki je štel kakih sto mož, v dolino Soče. Edina žrtev tega nenadnega napada je bil komandir težke strojnice pri Sv. Jakobu, ki ga je drobec letalske bombe hudo ranil.

Sredi popoldneva je prejel štab bataljona ukaz divizije, naj takoj krene čez Kambreško v sestav brigade. Da bi pridobili na času, so ranjenega strojničarja z bolničarko in nosači poslali naprej, naj mu brigadni zdravnik čimprej da potrebno pomoč, kurirj i pa so polliteli, da bi obvestili enote na položajih, naj se takoj zberejo na cesti Lig—Planina pri Sv. Jakobu. Ko so se ob mraku čete zbrale, še niso prišle številne pa/trulje in kurirji, ki so bili na terenu. Zato je štab bataljona pustil namestnika komandir ja 1. čete Pepija Koca v Zapo toku, naj zbere zamudnike in z njimi krene na Srednje.²⁸⁰

Ko je bataljonska kolona prišla v bližino vasi Podbreg, tik pred Kambreškim, jo je srečal borec iz skupine, ki je nosila ranjenega strojničarja. Povedal je, da so padli pred vasjo Kambreško v nemško zasedo, ki je nanje brez opozorila odprla hud ogenj iz neposredne bližine. Kaj je bilo z drugimi pripadniki te skupine, ni vedel povedati, niti pozneje niso mogli ugotoviti. Kaže, da so vsi padli.²⁸¹

Spričo tega dogodka, izpolnjujoč strog ukaz štaba divizije, se je bataljon spustil v globoko dolino Idrije, obšel Kambreško in se je pri Rukinu povzpел spet na greben ter krenil na Srednje, kot se je glasilo povelje. Tja je prišel ob zori 19. februarja.

Glavnina brigade v Čadrgu zaradi okrepljene sovražni-kove patroljne dejavnosti in gostih zased, v sestavi le-teh je bilo tudi nekaj tankov, ni mogla prek Soče v Benečijo. Ko pa je sovražnik, ki je ugotovil, da se je glavnina divizije premaknila proti jugozahodu in da spričo tega zasede ob Soči niso potrebne, svoje oddelke 16. februarja zvečer umaknil v postojanke, je naslednji večer krenila tudi ta. Šla je iz Čadrga prek Zatolmina in vasi Dolje ter Gabrje, nato pa prekoračila Sočo pri Volarjih in se povzpela na Fone. Tam je počakala svoje številne zaščitne zasede, potem pa čez vas Vogriči prišla okoli poldne 18 februarja na Srednje.

Na Srednjem je brigado že čakal oficir štaba XXX. divizije, ki ji je posređoval povelje o njenih nadaljnjih nalogah. Brigada naj bi razporedila svoje enote na Srednjem in Pušnem, severno od Kambreškega, postavila močne zaščitne zasede na položaje vzhodno, da bi preprečila nenadne vdore sovražnika iz Ajbe in Ročinja v dolini Soče, zakaj ponoči bo na položaje Lig—Kambreško prišla 18. brigada ter štab in prištabne enote divizije, 17. brigada pa se bo iz območja Kož-

bana—Slapnik premaknila na področje Debenje—Sv. Jakob. Tako bo divizija zasedla greben nad Sočo od Sv. Jakoba do Pušnega in se pripravila za končno fazo svojega pohoda v Benečijo. Brigade bodo s črte Debenje—Lig—Kambreško poskušale naslednjo noč prekoračiti Sočo in se prebiti na Banjsko planoto.²⁸²

Po krajšem oddihu so enote odšle v določena jim bivališča oziroma na položaje. Na Srednjem so ostali štab brigade, njegove enote in 1. bataljon, v Pušnem pa se je razporedil 2. bataljon. Prvi bataljon je poslal v zavarovanje proti Soči dve četi, 2. četo v zaselek Brdo in 4. četo v vasico Kras. Obe sta bili dolžni poslati patrulje in zasede proti Ajbi in Ročinju. Ostanek bataljona se je neposredno zavaroval s stražami. Drugi bataljon v Pušnem je imel nalogo s patruljami in zasedami zavarovati dohode iz sovražnikovih postojank od Doblarja do Tolmina.

Ko so se enote razporedile in postavile določeno zavarovanje, je komandant brigade okoli 16. ure zajahal konja ter čez Kambreško in Spodnji Trbilj krenil v Jajnik v štab divizije.

Komaj se je v šoli na Srednjem okoli 20. ure začel miting za prebivalstvo, je na zasedo 1. bataljona, ki je bila postavljena proti Kambreškemu trčila močna nemška izvidniška patrulja. Z močnim ognjem jo je prisilila, da se je umaknila proti Kambreškemu. Kako ji je uspelo prodreti tja, ko sta vendar 2. in 4. četa tega bataljona že ob mraku zasedli vasi Brdo in Kras, ni bilo mogoče ugotoviti. Kaže, da so pod vodstvom dobrih vodičev in pod okriljem noči obšli patrulje in zasede obeh čet. Ko so vdrli v vas, so najprej obkolili naselje in zabranili prebivalcem, da bi zapustili hiše. Tako se je zgodilo, da obe četi, ki sta bili le kak kilometer oddaljeni od Kambreškega prav do zgodnjega jutra ništa vedeli, da so Nemci za njunim hrbtom že na grebenu.²⁸³

Najdaljši boj Kosovelove

Že pri Spodnjem Trbilju je komandant brigade srečal premikajočo se kolono štaba divizije, prištabnih enot in 18. brigade bazoviške. Ni šla na greben med Sočo in Idrijo, temveč proti severovzhodu, na Kolovrat. Povedali so mu, da se je položaj do večera hitro poslabšal. Po vsej dolini Soče od Gorice

do Kobarida in tudi v dolini Nadiže od Čedadu do Robiča so obveščevalci opazili številne avtomobilske kolone. Kasno popoldne so se ob vznožju položajev 17. in 18. brigade v Brdih in južni Benečiji ustavili številni kamioni, ki so pripeljali moštvo, opremo in celo tovarne konje. Enote so takoj krenile na izhodne položaje za napad.²⁸⁴

V Dolenje, kjer je bila prej postojanka kakih petdesetih mož, je popoldne prišlo iz Furlanije s kamioni najmanj dva tisoč vojakov. Podobno je bilo v Čedadu. Jasno je bilo, da so bili neuspešen napad na Sv. Jakob, nočni prodor na Kambreško ter prihod sovražnikove kolone iz Kobarida na Livek le uvodne poteze v širši sovražnikovi ofenzivi proti diviziji. Divizija je bila pravzaprav že obkoljena s tesnim obročem.²⁸⁵

Spričo takšnega položaja je štab divizije opustil prejšnji načrt, ki je predvideval zasedbo grebena Debenje—Lig—Kambreško—Srednje, tem več je ukazal 17. brigadi, naj ponoči zasede položaje na območju Gornji Trbilj—Doge, 18. brigada pa področje Klobučarji—Rukin. Kosovelova brigada naj bi ostala na prejšnjih položajih Srednje—Pušno. Na omenjenih položajih naj bi brigade naslednjega dne sprejele boj, zvečer pa naj bi se vsa divizija prebila čez Sočo na Krn.²⁸⁶

Ko je komandant brigade prejel potrebna navodila in ukaz, se je! vrnil v štab brigade, toda bolj zaradi slutnje nevarnosti kot pa jasne zavesti ni šel skozi Kambreško, temveč je kilometer prej zavil proti vasi Kosi in čez Roge prijahal srečno v štab na Srednjem. Bilo je okoli druge ure po polnoči.

V štabu so se na kratko posvetovali in že so odšli v vse enote kurirji, naj do četrte ure čete zasedejo položaje in se pripravijo za obrambo. Izpostavljene čete 1. bataljona naj se umaknejo iz vasic Brdo in Kras ter zasedejo položaje na črti Globočnjak—Cicer. To bi bila prva obrambna črta v smeri Kambreško in Ročini, v primeru močnejšega napada pa bi se četi umaknili na naslednje položaje pri vasi Srednje. Drugi bataljon naj bi zasedel obrambne položaje nad vasjo Pušno na višini Ostri kras ter brigadi hkrati ščitil hrbet. Ko bi prišel 3. bataljon, naj bi zasedel položaje na levem krilu od Srednjega do vasi Avška.

Toda že okoli 3. ure zjutraj so Nemci bataljon napadli z Ostrega krasa v smeri njegovega bivališča v Pušnem. Kasneje se je zvedelo, kako je prišlo do tega nenadnega preobrata. Štab bataljona je bil postavil na poti Pušno—Vogriči za-

sedo ter **poslal** patrolje proti Soči do vasi Rute. Okoli enih ponoči se je patrolja čez vas Vogriči vrnila in pri zasedi predala svojo dolžn^ost drugi patrolji treh borcev. Ko se je ta vračala skozi orrienjeno vas, ničesar hudega sluteč, se je nenadoma znašla sredi nemške zasede, ki je medtem prišla v naselje. Vojaki S^o borce nenadoma obkolili, razorožili in zvezal'i ter jih v bližnji hiši začeli takoj zasliševati. Po krajšem zasliševanju in rnučenju so jih slekli do spodnjega perila, nato pa jih je skupina vojakov peljala iz vasi, da bi jih poklala. Vodja patrolje n* izgubil prisotnosti duha. Šepnil je tovarišema, naj se ob primernem trenutku vsi trije naenkrat vržejo v stran in zbežij⁰. Ko so šli po robu nekega strmega sadovnjaka ali travni^a, se je vodja patrolje z vso silo zaletel v trebuh svojega sP^{rem}ljevalca, vzkliknil »Beži!« ter stekel po goli strmini proti zahodu. Kaj se je zgodilo z drugima dvema, ni znano, toda vodja patrolje se je čez nekaj časa pojavil v bataljonu in prestrašen pripovedoval, kaj se je zgodilo. Takoj so dali preplah, Proti Vogričem pa je odšel na ogled bataljonski obveščevalec s svojo patroljo. Seveda so Nemci, ki jih je bilo okoli 100-^200, takoj po pobegu svoje žrtve krenili iz Vogričev, obšli zasedo ter s pobočij Ostrega krasa začeli obstreljevati bataljon, ki se je pravkar pripravljal, da bi odšel

na položaje.²⁸⁷

Začel se je najdaljši bojni dan Kosovelove brigade.

Še zaspani in premrli borci 2. bataljona so na ta nenadni ogenj podzavestno reagirali tako, da so se pognali proti Srednjemu, kjer je dežurni ob prvih rafalih že dal ukaz za zbor. Zaradi slabe nočne vidljivosti 2. bataljon med svojim skoro paničnim umikom ni imel nobenih izgub. Bataljonu je stekel nasproti komandant brigade in člani njegovega štaba, ki jim je bilo takoj jasno, da brigadi v primeru, če ne bodo zavzeli Ostrega krasa, p^{reti} nevarnost uničenja v teku današnjega dne. Po odločnem posegu komandanta in drugih starešin, so se čete 2. bataljona hitro uredile in se pripravile za protinapad, druge brigadne enote pa so zasedle določene jim položaje. Komandant brigade je borcem odkrito prikazal položaj ter jih hrabil. Povedal jim J^e da vrh Ostrega krasa mora biti osvojen, drugače bo uničena vsa brigada, v naslednjih dneh pa bodo zapustili Benečijo ter odšli na Kras in v Vipavsko dolino na zasluženi oddih. Neposrednost in odkritost komandanta brigade, ki so g^a vsi spoštovali kot hrabrega in sposobnega

voditelja, sta v teh odločujočih trenutkih borcev povrnili voljo in samozavest. V strelcih so čete odločno in nezadržno prodirale čez Pušno proti Ostremu krasu, ne da bi se ozirale na močno, čeprav zaradi slabe vidljivosti ne preveč točno sovražnikovo obstreljevanje.²⁸⁸

Nemški vojaki niso vzdržali pritiska. Ob prvi zori so se morali umakniti v dolino Soče, 2. bataljon pa je zasedel krožne položaje okoli Ostrega krasa, kjer so borci našli kupčke še toplih strojničnih tulcev, zakaj sovražnik ni varčeval s strelivom. V tem protinapadu je imel 2. bataljon dva padla in nekaj ranjenih.²⁸⁹

Nekateri se spominjajo, da je komandant bataljona Dušan Lajsevič, eden od Titovih oficirjev, navdušeno izjavil namestniku političnega komisarja bataljona Jožetu Bajtu-Triglavu, ko so zavzeli najvišjo točko Ostrega krasa, da so borci Kosovelove v tem napadu pokazali takšno borbenost in hrabrost, na kakršno so ponosne tudi enote prekaljenih proletarskih brigad.

Ob svitu, ko so nekateri oddelki še preganjali Nemce v dolini Soče, je na Srednje prispel 3. bataljon. Moštvo, prisrčno pozdravljeno od štaba in drugih borcev, je odšlo počivat v šolsko poslopje in sosednjo hišo vsaj za nekaj ur, komandant bataljona pa je na samem s komandantom brigade moral prebiti nekaj hudih trenutkov, ko je poslušal »pridigo«, ki se je tikala, koit so slutili mnogi, boja pri Kamnem 13. februarja.

Zasede in patrulje so se ob zori umaknile k svojim enotam, čete pa so že zasedle položaje. Četrta četa 1. bataljona, ki je bila v vasi Kras, je zasedla položaje na Cicerju, toda 2. čete, ki je bila na Brdu in ki naj bi zasedla položaje na Globočnjaku, kurir ni našel. Misleč, da je njegova naloga prav taka kot prej, se pravi obramba brigadne razporeditve proti postoj anki v Ajbi, je komandir četo postavil na položaje pri naselju Pod ravno, okoli dva kilometra bolj proti jugozahodu. Tako je važen položaj na Globočnjaku ostal nezaseden.²⁹⁰

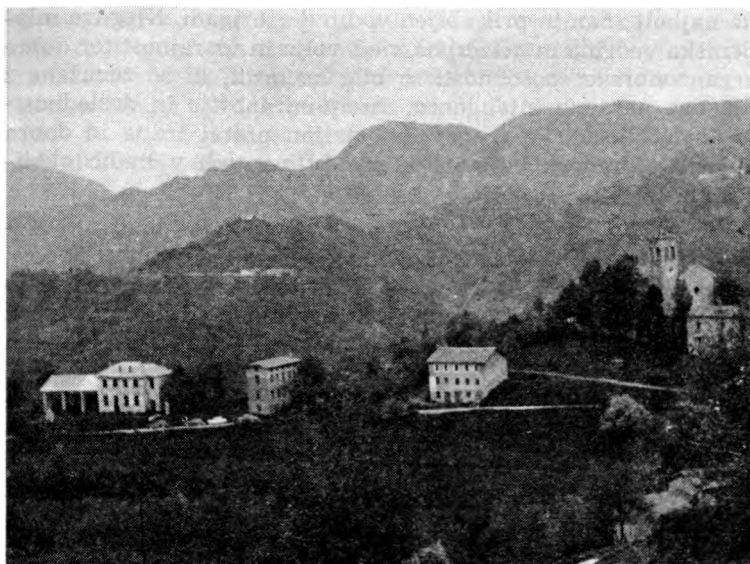
Približno tedaj, ko je kurir obvestil komandanta brigade, da je Globočnjak še nezaseden, je s Kambreškega, kot so kasneje ugotovili, krenila proti Srednjemu sovražnikova kolona, ki je štela okoli 200 mož. Prištabne enote brigade so že bile na položajih na gričku okoli cerkve in okoli vasi, po pomočju proti dolini Idrije pa je bil razporejen 1. bataljon brez

2. in 4. čete. S teh položajev je ta bataljon lahko dobro tolkel cesto proti Kambreškemu, od Globočnjaka pa ga je ločevala globoka dolina. Po pobočju so bili še dobro ohranjeni ostanki utrdb in rogov iz prve svetovne vojne. Ker so se šola in bližnje hiše dobro videle s ceste proti Kambreškemu, so 3. bataljon pustili kar v hišah, da ne bi opozorili sovražnika, da so partizani že na Srednjem.

Pred nemško kolono je šla predhodnica kakih 30 mož, vendar je tudi ta hodila precej nepazljivo. Zaradi ostrega jutranjega mraza, temperatura je bila okoli -15°C , so si vojaki zavihali ovratnike in zavili glave ter držali roke globoko v žepih, z orožjem na ramenih. Hodili so hitro. Niti slutili niso, da je predhodnica in tudi del kolone glavnine že v območju bočnega ognja 1. bataljona. Ko so prvi sovražnikovi vojaki prišli v bližino hiš, je vso kolono obsul močan ogenj strojnic, ki so bile pri cerkvi, in tudi z levega boka. Večina vojakov, ki so bili v predhodnici in na začetku kolone, ni ostala živa. Drugi so izkoristili na tem odprtem zemljišču vsak še tako slab zaklon in celo svoje padle tovariše ter se skušali čimprej umakniti iz območja smrtonosnega ognja ob pomoči ognja zadnjega dela kolone.

Ko se je spopad začel, se je moštvo 3. bataljona umaknilo iz šole skozi zadnja vrata ter zasedlo položaje v bližini cerkve in v smeri avstrijske karavle, kjer je imel položaj 1. bataljon. Težki strojnici fiat, lahki minomet spremljevalnega voda 3. bataljona ter tri težke brede iz 1., 2. in 3. čete, ki so bile v poslopju, so takoj zasedle položaje in okrepile ogenj. Z večjim dometom so močno ovirale umik razbite kolone.²⁹¹

V trenutku, ko se je začel spopad, je bilo v staji v bližini šole moštvo prateža s kuharji. Bili so kot v mišnici, ker je staja imela edini izhod proti Kambreškemu. Nekateri so izkoristili prve trenutke presenečenja in uspelo jim je steči iz poslopja, precej pa jih je ostalo. Ko so nemški rafali iz zadnjega dela kolone začeli kositi po partizanskih položajih, so izstrelki obsuli tudi to hišo. Nihče ni mogel iz nje, dokler ni sovražnikov top s točnim zadetkom slučajno odbil njen vogal. Med prvimi je planil ven politični komisar bataljona, ki je bil med njimi, za njim pa še drugi. Ko so se vzpenjali proti cerkvi, je na njihov račun padla marsikatera pikra, čeprav kuharjem kaj takega nikakor ni bilo všeč. Kotli pa so bili neuporabni, ker so bili večkrat preluknjani.²⁹²

Na Srednjem v Benečiji je še po 28. letih vidna sled topovskega strela na hiši sredi vasi. V tej vasi je pred bojem med pohodom v Benečijo počival 3. bataljon Kosovelove

Ko so se zbrale čete 3. bataljona severao od Srednjega, je komandant bataljona dobil nalogo, naj ena četa krene po vzhodnem pobočju na Globočnjak in zasede njegov vrh, druge čete pa naj razporedi po njegovem robu proti vasi Avška. Kolona, ki se je pod vodstvom komandanta že približevala vrhu, se je nenadoma znašla pod močnim sovražnikovim Ognjem. Sovražnik je namreč hkrati poslal tudi posebno bojno skupino na Globočnjak. Čim je opazil nemške šl'eme na položajih pred seboj, je komandant bataljona ukazal, naj vsi skočijo v kritje in ležejo. K sreči se je kolona premikala ob robu strmega pobočja proti dolini potoka Doblar, kar je mnogim resilo življenje. Komandant je moral sam vzeti v roke strojnico, ker je borec, ki jo je nosil, padel med prvimi. Z njenim ognjem je ščitil umik svojih borcev. Tam je tudi padel. Njegovo telo je ležalo pod vrhom Globočnjaka ob njegovih borcih, ki jim ni uspelo umakniti se.²⁹³

Komandant 3. bataljona Evgen Ravbar-Miro je bil za poznanim komandantom brigade Ivanom Turšičem-Iztokom mor-

da najbolj znan in priljubljen voditelj v brigadi. Njegova mladeniška vedrina in neizčrpna moč, volja in vztrajnost ter dobre organizatorske sposobnosti so bile lastnosti, ki so združene z njegovo naravno inteligenco, discipliniranostjo in doslednostjo omogočile, da je njegov 3. bataljon postal trdna in dobra vojaška skupnost, bojovita in zanesljiva tudi v hudih okoliščinah.

Borci in poveljniki na levem krilu 3. bataljona proti Avški so opazili, v kakšnem težavnem položaju je njihova 2. četa. Usmerili so ogenj, da bi jo zaščitili. Čeprav je bilo daleč, so vendarle pomagali, da so se lažje umaknili. Spustili so se prek vrtač v dolino, obšli Avško z vzhoda in se pridružili svojemu bataljonu.

Spričo izgube Globočnjaka je bila obramba brigade otežkočena in precej oslABLJENA. Druga četa 1. bataljona, ki je bila spodaj pri zaselku Pod ravno, je bila odsekana. Ko je začutila na grebenu sovražnikove kolone za svojim hrbtom, se je prikrila in pritajila. Če bi jo sovražnik odkril, bi bila uničena. Četrta četa 1. bataljona pa je na izposta vijenem Cicerju samostojno vodila boj do večera in preprečila, da bi kolona, ki je prišla okoli poldne v Ročinj, prodrla na Kambreško. Zanimivo je, da je bila ta četa ves čas boja prepričana, da so brigadne čete na Globočnjaku.²⁹⁴

Hudi boji so bili tudi na drugih odsekih divizijskega bojišča. Osemnajsta brigada se je s štabom divizije in njegovimi oddelki premaknila že ponoči na Kolovrat. Okoli 9. ure je čez Livek in Livške ravne prodrla do Dreke nemška kolona kakih 600 mož, ki so imeli tudi več deset tovornih konj in mul. Pri Dreki se je kolona razdelila na dva dela. Del kolone, ki se je usmeril proti grebenu Kolovrata, je napadel 18. brigado Na gradu, drugi del pa je krenil proti Klodiču. Osemnajsta je sovražnikovo kolono najprej obstreljevala in prikovala k tlom, potem pa jo s spretnim obkoljevalnim manevrom razbila. Ves popoldan je še preganjala in uničevala njene razbite oddelke.²⁹⁵

Na položajih okoli Debenja in Liga pa je 17. brigada doživela hud poraz. Povelje za premik je prejela prepozno, šele ob 7. uri 19. februarja, ko je bila že obkoljena in so jo že napadli večkrat močnejši sovražnikovi oddelki. Opoldne je bil organiziran odpor brigade že zlomljen, razbite enote pa so

se morale boriti na življenje ali smrt ter se prebijati v glavnem proti goriškim Brdom in zahodni Benečiji.²⁹⁶

Kritičen položaj je za glavnino Kosovelove brigade, ki je bila na ozkih plitkih položajih okoli Srednjega, nastal šele okoli 9. ure dopoldne. Prej razbita sovražnikova kolona je dobila znatno okrepitev, ki je prišla na Kambreško z jugozahodne smeri. To je bil verjetno del sii, ki so prodrle iz Čedadске smeri zgodaj zjutraj po dolini Rbeča do Spodnjega Trbilja z namenom, da bi obkolile 18. brigado, ki je bila na tem področju prejšnjega dne. Ko so naleteli na močan odpor pri Srednjem, so del sii poslali na Kambreško, naj po grebenu prodira proti Kolovratu.

Težišče sovražnikovega napada je bilo opaziti po grebenu od Globočnjaka in po njegovem vzhodnem pobočju proti središču Srednjega ter proti položajem 3. bataljona, zakaj prodiranje po zahodnem pobočju in ob cesti iz Kambreškega proti Srednjem je bilo zaradi ognja 1. bataljona in osmih težkih strojnic nemogoče. Pod prte z ognjem srednjih in lahkih minometov ter voda gorskih topov so SS enote prodirale drzno in odločno. Ker so imeli 27 min, je komandant brigade dovolil težki četi, da lahko izstreli pet min iz edinega minometa 81 mm, ki je bil na položaju pri cerkvi, enote pa naj odpro ogenj šele na razdaljo 150—200 metrov, kajti dan je dolg, brigada pa ni imela veliko streliva.

Ogenj ni ustavil sovražnika. Esesovci so ne glede na izgube šli v naskok. Borcem prištabnih enot, zlasti pa borcem 3. bataljona, ki so po večini nekako viseli na robu strmega pobočja za grebenom, je treba dati priznanje. Mirno in hladno so streljali in tudi zadeli. Spričo velikih izgub je sovražnikova strelska vrsta morala poleči, kmalu potem pa se je začela umikati. Na rebri in njenih pobočjih je ostalo veliko padlih in hudo ranjenih. Nekateri so ležali komaj kakih petdeset metrov pred brigadnimi položaji, do njih pa ni mogla ne ta, ne druga stran.

V brigadnem previjališču, ki je bilo v sobi vaške hiše pri cerkvi, je zdravnik z bolničarji moral že previjati prve hudo in lažje ranjene.

Kaki dve uri pozneje, približno ob enajstih, so napadalci začeli nov, še močnejši in bolj množičen juriš, ki je bil zlomljen šele z ročnimi bombami. Pred položaji 3. bataljona so ležali sovražnikovi vojaki le kakih dvajset metrov stran, po

rebri in njenem vzhodnem pobočju pa jih je bilo nekaj deset, med njimi precej hudo ranjenih. V manjših globelih so po naskoku ostali sovražnikovi mitraljezci in strelci le kakih 150 do 200 metrov od brigadnih položajev ter jih obstreljevali. To je pomenilo, da nasprotnik ne misli nehati z napadom.

Okoli poldne je mraz nekoliko popustil. Na položajih je bilo vse, tudi kuharji. Nekateri vaščani, ki so se dotlej skrivali po hišah, so skuhali krompirja in ga toplega delili po položajih lačnim in prezeblim borcem, na previjališču pa je nekaj požrtvovalnih vaščank grelo toplo vodo in v veži in zdravnikov sobi čistilo tla, ki jih je škropila kri ranjencev.

Boj se je nadaljeval. Okol'i enih popoldne so opazili, da se z Globočnjaka pomika nova okrepitev, nad vasjo pa so se pojavila tri letala tipa »HE 111«. Ko so zakrožila nad vasjo, so v nizkem letu zasula položaje s fosfornimi ploščicami, nato pa odvrгла lahke protipehotne letalske bombe. Ko so izpraznila še strojnične okvirje, so se oddaljila proti Gorici. Ta napad pa ni 3. bataljonu in enotam v vasi povzročil hude škode in izgub, čeprav so na položajih v bližini nastali številni požari, ker se je vnela gosta suha planinska trava. Borci so gasili požare na vse načine, s čevlji, vejami, nekateri pa tudi s plašči.

Toda piloti so stresli vsebino svojih kaset zelo površno, ali pa jo je ponesel veter, zakaj večina ploščic je padla pred položaje brigade, po truplih in ranjencih. Nekateri so zago-reli kot baklje, ranjenci pa so se med smrtnim rjoventjem skušali dvigniti in so se s poslednjimi močmi kotalili po strmem pobočju.

Zračni napad je izkoristila pehota, da se je približala na sto do dvesto metrov, nato pa pod zaščito strojničnega ognja krenila v napad. Ta je bil že tretji in morda najhujši. Vsi so bili na položajih ražen zdravnika in bolničarjev. Esesovski val se je z Globočnjaka približeval z grozečo hitrostjo. Ostro streljanje so občasno prevpili klici in povelja starešin obeh strani. Namestnik komandanta 3. bataljona Jovo Stanić, podporočnik, ki je po Mirovi smrti prevzel poveljstvo bataljona, je prenašal Iztokova povelja, naj štedi jo strelivo in z donečim-glasom močnega gorjana bodril svoje borce. Na desnem krilu, pri vaškem pokopališču, je bil ob karavli, kjer se je bil tudi namestnik komandanta brigade, zlasti prizadeven politični komisar 1. bataljona Drago Stoka. Ves zagret je hodil od kritja do kritja in podžigal borce. Ob novem poveljniku 1. bataljona

poročniku Mihajlu Kneževiču pa je bil tudi ranjeni komandant Stanko Mahne, ki je tistega jutra na svojo roko odšel iz partizanske bolnišnice, ki je bila v bližini, ter z mavcem na roki prišel na položaje svojega bataljona.

Tudi ta tretji napad so zlomili v poslednjem trenutku. Nato je nastalo krajše zatišje. Ranjene so odnesli v brigadno previjališče. Sanitetni referent 3. bataljona Nikolaj Džigitbajev, ki je nadomeščal odsotnega dr. Dušana Možina, s svojimi pomočniki ni več mogel sproti odpraviti vseh, zato so morali čakati. Zaradi sovražnikovega ognja s pobočja pred vasjo ranjencev niso mogli več nositi v sobo skozi vrata, temveč so jih podajali skozi okno, ki ni bilo pod ognjem.

Medtem so iz smeri Benečije in Brd na Kambreško prišle nove sovražnikove skupine. Sovražnik je namreč do tedaj že razpršil 17. brigado, pri 18. pa je ugotovil, da je ne bo mogoče obkoluti. Zato je poslal svoje proste enote na Kambreško, kjer so se uredile in šle v napad na Srednje.

Kmalu po drugi uri popoldne so opazili, da je po vsej širini bojišča na sovražnikovi strani nastal dolg gost oblak dima, ki ga je veter počasi nosil proti brigadnim položajem. Ta dimna zavesa je bila za kosovelovce novo in povsem neznano bojno sredstvo. Ze dosedANJI siloviti napadi in množični juriši so bili nekaj nenavadnega, vendar niso oslabili trdnosti, bojnega duha in morale branilcem, zakaj enote brigade so se v dotedanjih bojih že navadile na boj iz bližine in na spopade s sovražnikom iz oči v oči. Toda pojav neprodorne dimne zaves, ki so jo videli prvič, je borcem vlivala občutek nevarnosti in strahu, nekateri pa so celo pomislili, da se proti njim vali oblak bojnih plinov, proti katerim so bili brez moči in brez sredstev za zaščito. Posamezniki so celo prestrašeno glasno zavpili: »Strupi!«, drugi pa samo obnemeli kot ohromeli. Komandant brigade je stekel vzdolž položajev in ponavljal na ves glas, naj pripravijo ročne bombe, ker to niso bojni strupi, temveč le navaden dim. To opozorilo je precej zmanjšalo strah, morda pa so nekateri celo pomislili, kako bi jo pobrisali s položaja, hkrati pa so globoko potiskali glavo v travo, ko se je dim približal.

K sreči je pihal zelo močan in hladen veter, ki je prenesel dimno zaveso čez partizanske položaje hitreje, kot mu je mogla slediti sovražnikova pehota. Tako se je znašla pred partizanskimi položaji nenadoma popolnoma nezaščitena pod

hudim in gostim ognjem. Tega ognja ni mogla vzdržati. Ko se je začela umikati, so za njo skočile v protinapad še posamezne skupine boreev z ročnimi bombami. V neki skupini nad prvimi hišami proti pobočju, je bil "tudi komandant brigade. Široko razkoračen je streljal z nemško brzostrelko, ne meneč se za sovražnikove rafale. Ko je opazil, da ga je neka krogla opraskala po vratu in mu okrvavila ovratnik, je pritekel načelnik štaba, ga potegnil za noge in vrgel na tla, zakaj ogenj z nasprotne strani je bil še vedno prenevaren.²⁹⁷

Na previjališče so prinesli nove ranjene in padle. Padel je tudi politični komisar Drago Štoka, strojničarju 3. bataljona pa je mina tromblona raztrgala trup. Medtem so hudo ranjene že odpeljali terenci proti globoki dolini potoka Doblarja, da bi jih poskrili na varno v zaraščene in napol zasute kaverne iz prve svetovne vojne, ki so jih poznali le ti, lahki ranjenci pa so se morali vrniti na položaje.

Na levem krilu in na sredini od Avške do cerkve, je bilo branilcev čedalje manj, tam je bil sovražnikov pritisk posebno močan. Primanjkovalo je že streliva. Tudi brigadne zaloge v pratežu so bile porabljene. Pomočniki puškomitraljezcev in drugi borci so morali vedno pogosteje čez Pušno na Ostri kras k 2. bataljonu po strelivo in ročne bombe. Pojavila se je še ena nepredvidena težava. Proti večeru se je precej ohladilo, pihal pa je mrzel veter. Strojnice so se začele zatikati druga za drugo, ker niso imele zimskega olja. Streljale so lahko le s posamičnimi streli. Od petnajstih lahkih bred je v 3. bataljonu deiovaia le ena ter ena zbrojevka. Seveda sta oba strojničarja postala vabljeni tarči za sovražnika. Njegovi strojničarji so ju zasipali z osredotočenim ognjem ter ju venomer iskali. Moral'a sta večkrat menjati položaje.

Ivan Furlan, tedaj puškomitraljezec, čigar lahka bredda je edina delovala, se teh najbolj kritičnih trenutkov spominja takole:

»Ceprav je bil strupen mraz, je moja lahka bredda delovala brez zastojev. Streljal sem v kratkih rafalih in dobro meril. Bal sem se, da bom ostai brez streliva. Le kadar so Nemci množično pritiskali, sem streljal z daljšimi rafali. S tem sem jih primoral, da so plegli na zemljo in se umikali. Moj pomočnik Karlo Furlan, vaščan in najbližji sosed, sošolec in moj najboljši prijatelj še iz otroških let, mi je skrbno podajal polne okvire, sem ter tja pa je tudi sam ustrelil s puško proti sov-

ražniku. Vedel sem, da ga zebe, ker je za menoj večkrat cepetal in se prestopal. Naganjal sem ga, naj gre proč in naj se ne kaže sovražniku. Naenkrat pa je med naj u brizgnil rafal iz šarca. Stisnil sem se k tlom. Obrnil sem se in že hotel steči na nov položaj, ko sem za seboj zagledal Karla v krvi. Vprašal sem ga, če je ranjen. Ni mi odgovoril. Ko sem ga obrnil, mu je kri tekla iz hrbta. Začel sem klicati na pomoč, toda v bližini ni bilo nobenega bolničarja. Dvigmil sem ga, si ga naloži! na hrbet in hiitel z njim proti Srednjemu, kjer je bil štab brigade. Zaradi velike strmine mi je po zmrznjeni travi večkrat spodrsnilo in me zaneslo v dolino. Moral sem napraviti ovinek, da sem prišel do Srednjega. Tam sem srečal bolničarko 1. bataljona Rado. Karla sem položil na tla. Bil sem tako upehan in zasopel, da še govoriti nisem mogel. Rada mi je začela z gazo spirati kri z obraza. Komaj sem ji dopovedal, da nisem ranjen jaz in da naj pomaga Karlu. Pomilovalno me je pogledala in mi rekla, da zanj ni več pomoči. Zaprla mu je oči. Obsital sem kot vkopan. Nisem mogel verjeti, da je to resnica. Tine (načelnik štaba brigade Darko Derenda — op. avt.), ki je bil pri naju, mi je nekaj govoril, o čem še danes ne vem, ker ga nisem ne slišal in ne razumel. Iz Karlovega žepa sem vzel listnico in odšel na položaj. Prav tedaj so Nemci spet začeli napadati. Popolnoma mimo sem pomeril v prvega in sprožil. Padel je. Jaz pa sem vanj streljal in streljal.

Ko se je stemnilo, se je brigada, in z njo moj bataljon, umaknila. Slišal sem, da so me od daleč klicali. Ostal sem sam. Začutil sem, da so mi Nemci prišli za hrbet. Umikal sem se skozi vas in med hišami od časa do časa spustil kak kratek rafal. Sele ko sem prišel do vasi Pušno, sem našel nekaj tovarišev. Spustili smo se naravnost v dolino in brez težav prebredli Sočo. Naslednji dan sem na Banjski planoti našel svoj 3. bataljon.²⁹⁸

Nemci, ki so po neuspešnem napadu ob uporabi dimne zavese spoznali, da ne bo mogoče prebiti partizanske obrambe, če bodo pritiskali v čelo, so poslali z Globočnjaka dve koloni proti zahodu. Prva je udarila v hrbet 4. četi na Cicerju, druga pa je vas Avško obšla z vzhoda po isti poti, po kateri se je umikala četa po smrti komandanta 3. bataljona.

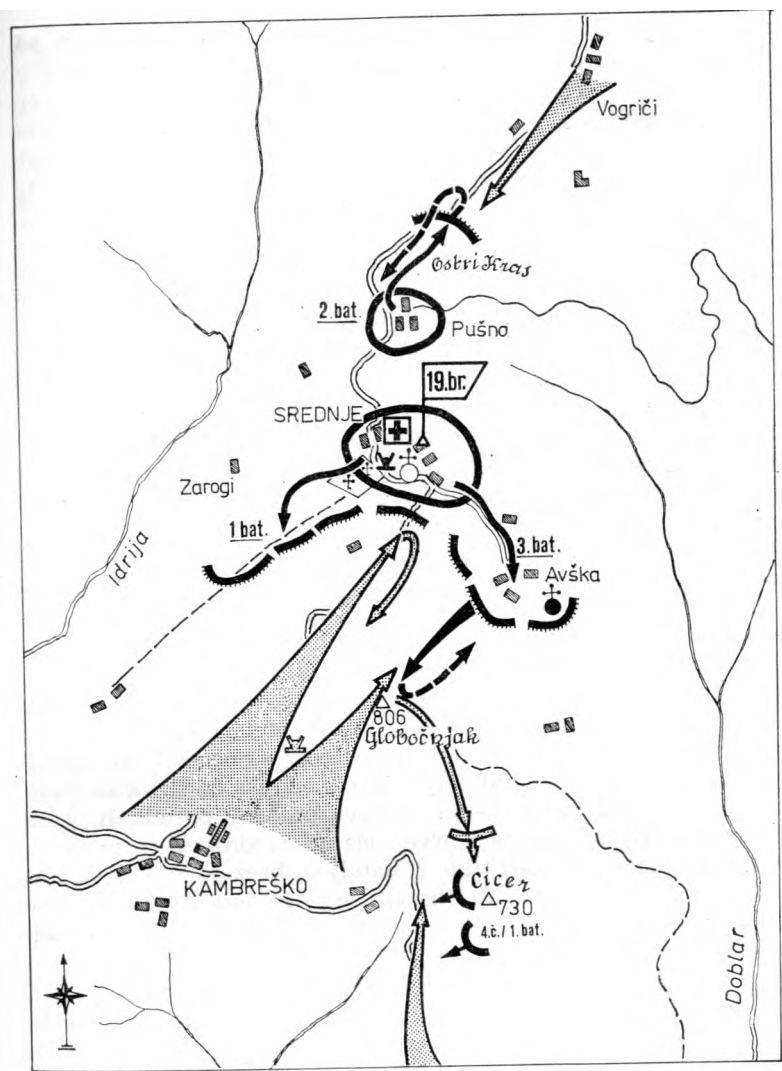
Pri tem se je deseterju Pepiju Lozeju zgodilo nekaj nenavadnega:

»Naša četa je na Cicerju okoli poldneva razbila nemško kolono, ki je hotela iz Ročinja piriti na Kambreško. S svojo desetino sem bil prav na vrhu hriba. Bilo je že proti večeru, ko sem za seboj zaslišal nemške besede: »Vorwärts, Partisanen, los, los!« Obrnil sem se in zagledal nad seboj Nemca s puško, objemeno k tlom. Postal sem kar trd. Prepričan sem bil namreč, da imamo brbet zavarovan in da so na Globočmjaku naši. Nemec je še enkrat ponovil prejšnje besede in nam s prosto roko kazal, naj bežimo. Doumel sem, da imamo pred seboj človeka; imenoval nas je partizane in ne bandite. Tovarišem sem zaklical: »Bežimo, Nemci!« Od zadaj se nam je približevala večja nemška kolona. Pognali smo se po strmini proti cesti, kamor so tekli tudi drugi. Pred nami je bil kakih pet metrov visok cestni usek. Skočili smo čezenj na cesto. Kdor je padel tik ob roibu, se je rešil, če pa je skočil bolj v sredino ceste, ga je pokosil nemški rafal. Tekli smo do prvega ovinka, se pognali v neko dolinico in povzpeli na naslednji griček. Tedaj pa je na nas odprla ogenj naša 2. četa, misleč da ima pred seboj Nemce. Komaj smo ji z mahanjem in vpitjem dopovedali, da smo njihovi. Boj je trajal do noči, potem pa smo se v skupinah umikali proti Soči. Spominjani se, da smo se pozno zvečer znašli v nekem mlinu in da smo jedli surovo moko. Tam smo dobili vodiča, ki nas je peljal prek Soče, naslednji dan pa smo prišli na Banjski planoti spet v sestavo bataljona in brigade.«²⁹⁹

Neznani nemški vojak je s svojim ravnanjem rešil veliko življenj 4. čete na Cicerju. Obe četi sita se sicer po lastni pobudi, vendar pravilno glede na tedanji položaj, umaknili na drugi breg Soče in se naslednji dan vključili v svojo enoto.

Medtem je na Srednjem in v njegovi okolici prišlo do razpleta. Proti večeru sta okrepljeni sovražnikov pritisk s čelne strani in obkoljevanje levega krila okoli Avške že resno ogrozila položaj 3. bataljona. Če k temu prištejemo še slabo delovanje strojnic, pomanjkanje streliva in ročnih bomb ter da so bile vrste branilcev že precej razredčene, potem je razumljivo, zakaj je politični komisar 3. bataljona ves razburjen pritekel h komandantu brigade na Srednje ter zahteval¹ pomoč in okrepitev, kajti bataljon ni mogel več zadrževati sovražnikovega pritiska.³⁰⁰

Sklenili so, da se bodo postopno »odlepili« od sovražnika. Komandant je ukazal, naj evakuirajo ranjence in brigadno

Boj na Srednjem

previjališče, nato pa naj se začne umik. Poslednje ranjence so morali potegniti skozi ozko odprtino na zadnji strani hiše.³⁰¹

Nato je ukazal 3. bataljonu, naj se začne umikati in sicer najprej na levem krilu pri Avški proti Srednjemu, komandantu 2. bataljona pa, naj vse strojnice postavi na južna pobočja Ostrega krasa ter na določen znak odpre na sovražnika ogenj čez umikajoči se 3. bataljon. Prvemu bataljonu je še ukazal, naj s pobočja na desnem krilu tolče dohode k Srednjemu, po umiku 3. bataljona proti Pušnemu pa naj se umika po pobočju proti severa in zbere v vasi Vogriči, da ga ne bi pri umiku obstreljeval 2. bataljon. Stab in prištabni oddelki so se umaknili s Srednjega, »pričo tega nastale praznine v obrambni črti pa so prevzeli borci 3. bataljona.

Tik pred mrakom je sovražnik ugotovil, da slabi ogenj branilcev na Srednjem in v smeri Avške, zato je z vsemi močmi krenil v napad vzdolž rebri proti središču vasi. Borci 3. bataljona so tedaj že zapustili položaje na levem krilu in se približali vasi. Fritisk je bil nezadržen. Politični komisar 3. bataljona je opazil, da je na pol'ožaju proti Avški ostal puškomitraljezec. Splazil se je proti njemu ter ga poklical, naj se umakne, ker so se za njegovim hrbtom po strmem pobočju že plazili Nemci proti Srednjem. To je bil Ivan Furlan. Zamahnil je z roko in mimo nadaljeval streljanje.

Na čelu sovražnikove prodirajoče vrste so bili esesovci, ki so z metalci ognja čistili zemljišče pred seboj. Ko so dosegli vas, niso prizanesli niti hišam. Toda tedaj so borci 3. bataljona pod zaščito ognja 2. bataljona z Ostrega krasa že šli skozi Pušno in se v bledordeči svetlobi odseva požarov premikali proti Vogričem. Ko so zagorele prve hiše na Srednjem, se je proti Vogričem začel umikati tudi 1. bataljon, brez 3. in 4. čete, ter težki vod 3. bataljona. Na obzorju se je še dobro videi sij požara, ki ga je zanetil okupator, ko se je brigadna kolona skrila v okrilje teme.³⁰²

Ta bojni dan, ki se je začel in končal ob mraku, je bil predolg za oba nasprotnika. Kolikšne so bile izgube na obeh straneh, že ni več mogoče ugotoviti. Zbra ti je bilo možno le približne presoje s pomočjo domačinov in s primerjavo izpovedi neposrednih prič. Nekaj podatkov je tudi v poročilu štaba IX. korpusa. Le-to navaja izgube sovražnika, ni pa podatkov o izgubah Kosoveloze brigade. Tako lahko trdimo za Kosovelovo brigado, da je imela najmanj 50 padlih in okoli 30 ranjenih.

Plošča na spomeniku padlim partizanom na Srednjem. (Datum je napačen. Padli so 19. februarja 1944, označenega dne pa so jih pokopali. Tudi število ni točno)

Od teh je najmanj polovica pripadala 3. bataljonu. Po poročilu štaba IX. korpusa z dne 29. februarja 1944 pa je imel sovražnik najmanj 150 padlih in okoli 200 ranjenih.³⁰³

Čeprav je to število morda nekoliko pretirano, vendar ni daleč od resnice. Večina udeležencev tega boja trdi, da je bilo zemljišče od 20 do 250 metrov pred položaji in v širini okoli 800 metrov zelo gosto posejano s trupli. Le v bližini Globočnjaka so Nemci lahko svoje padle in ranjene odnašali na vamo. Pred položaji pa je večina ranjencev podlegla, ker jim niso mogli pomagati, dokler ni padel mrak.

Obrambne položaje Kosovelove brigade je 19. februarja napadalo okoli 1200 sovražnikovih vojakov, ki jih je v napadu podpiral še vod gorskih topov in morda četa minometov. Dolžina fronte je znašala kakih tisoč metrov. Branili sta jo dve tretjini moštva brigade, ali okoli 450 borcev od približno 700. Celotna brigada se je zavedala, da bi sovražnikov preboj obrambnih položajev pomenil ne le njeno uničenje, temveč tudi hude izgube in razbitje obrambe divizije na Kolovratu. Brigada je svojo nalogo dobro opravila.

»Soča voda je šumela ...«

Brigadne enote so se postopno zbirale v Vogričih, patrolja, ki jo je poslal komandant brigade pod vodstvom komandirja spremljevalne čete Miloša Karadžića na Kolovrait, naj vzpostavi zvezo s štabom divizije, pa se še ni vrnila. Treba je bilo takoj nekaj storiti, ker brigada ni mogla ostati dolgo v vasi. Načelnika štaba so poslali z drugo patroljo v dolino, naj razišče možnosti za prehod čez Sočo nekje med vasicami Gomila in Podselo, zakaj vedeli so, da v primeru, če ne bodo dobili stika s štabom divizije, morajo čez Sočo, kakor vedo in znajo.³⁰¹

Okoli devete ure zvečar so v Vogriče prišle še zadnje enote, ki so se »odlepile« od sovražnika. Ni jih zasledoval¹. Vrnila se je tudi patrolja s Kolovrata in povedala, da ni mogla najti štaba divizije in 18. brigade. Oba shta že odšla proti Soči. Borci so se stiskali v staje in hiše, pritiskal je hud nočni mraz, ki je lezel prav v kosti. Neka skupina je v zapuščeni hiši našla trupla dveh boreev 2. bataljona, ki so ju Nemci prejšnjega dne ubili z noži.³⁰⁵

Takoj so določili skupino, ki naj ju pokoplje. Tedaj je počil na severozahodnem dohodu v vas strel. Novi stražar je bil zaslišal topot konja, ki se je hitro približeval in se na poziv ni ustavil. K sreči strel ni zadel cilja. Bil je načelnik štaba, ki je nič hudega sluteč dirjal v vas, da popelje brigado proti Soči, ključ jo je morala prebroditi pred jutrom. Od domačinov in po karti je zvedel za strmo stezo, ki vodi iz vasi Gomila do Soče in ki ni vrisana na jugoslovanski specialki. Sklenili so takoj kreniti do Soče, zakaj čez Kolovrat ni bilo več mogoče.

Omenjeni strel je samo pospešil urejanje brigade v kolono, ki je brez težav prispela do Gomile. Obveščevalci in vosovci so se razkropili po naselju, da bi čimprej našli vodiča, spremljevalna četa pa je zakopala minomet, ki že tako ni imel nobenega streliva več, in drugo težko opremo brigade. Konje in mule so pustili pri kmetih.

Pred odhodom so še enkrat pregledali kolono in opremo ter dali vsem potrebna navodila. Prvi bataljon je krenil najprej. Imel je nalogo, da na glavni cesti Gorica—Tolmin postavi bočno zaščito, ki bo ostala na položajih, dokler ne bo vsa brigada na drugem bregu reke. Drugi bataljon je po prehodu imel isto nalogo na levem bregu reke.

Premikanje do rečne struge je bilo sila težavno, saj se na tem mestu strmo in globoko zajeda v ozko sotesko. Borci so se spuščali bolj po zadnji plati kot ne ter skakali s police na police. V neposredni bližini, na Sel'cih, je bila močna postojanka, ki je hkrati branila jez, od koder je po podzemeljskem tunelu tekla voda do hidrocentrale Doblar, kjer je bila druga močna posadka. Kljub temu da je bila potrebna najstrožja tišina, se je vendarle od časa do časa slišal kakšen pridušen stok, kletev ali ropot. Mnogi so med spuščanjem izgubili oporo in padali drugim skoro na glave. Čeprav je bil spust silno težaven, je vendarle nudil možnost prehoda čez reko in ražen tega še tam, kjer je sovražnik najmanj pričakoval. Steza, po kateri so se spuščali, je bila bolj podobna kozji sledi, kajti še domačini tega kraja so jo l'e poredkoma uporabljali.³⁰⁶

Najtežje je bilo neposredno nad cesto. Kolona se je spuščala po skoro navpičnem pobočju, na katerem so le tu in tam rasli grmiči. Postavili so bočno zaščito. Prva skupina se je pripravila za prehod. Pritegnili so si opremo in orožje. Tudi vodič je moral iti, saj je on edini dobro poznal rečno strugo. Trdil je, da je po njegovem tod struga globoka l'e nekaj nad kolenom in še to zaradi neravnega dna. Toda ko se je prva skupina prišla za roke in zabredla v deročo vodo, se je kmalu pokazalo, da je globina reke precej večja, drugi breg pa močno strm. Še enkrat so pregledali, ali **PO** na pravem mestu. Storitni ni bilo moč nič drugega, kot iti na drugo stran prav na tem mestu. Drugod je bilo še več brzic in ostrih podvodnih skal. Tesno se oprijemajoč drug drugega za roke, je skupina prebredla vodo, ki je bila ponekod globoka čez meter in pol. Komandant je ukazal, naj krene naslednja skupina. Toda mnogi so se temu upirali. Pokazalo se je, da ogromna večina borcev ne zna plavati. Komandant brigade, načelnik štaba, kulturni referent 2. bataljona Miloš Hočevvar, ki je imel že nekaj dni vročino, ter še nekaj drugih smelih in požrtvovalnih borcev in poveljnikov se je vrnilo čez reko, da bi pomagali naslednji skupini prebroditi težave ter omogočili, da bi na nasprotnem bregu lahko čimprej postavili zasedi na obeh straneh.

Rečna gladina je stalno naraščala. Sovražnik je vedel ali pa slutil, da se partizani nameravajo premakniti čez Sočo, zato je ukazal, naj spustijo vodo iz akumulacijskega jezera.

Borci 1. bataljona v zasedi proti vasi Sela so bili le nekaj sto metrov oddaljeni od bunkerja na progi in so lahko opazo-

vali korakanje stražarjev na jezu čez reko; osvetljevale so jih zasenčene žarnice.

Skupine, ki so se spuščale v boj z vodo, da bi prišle na nasprotni breg, so se prebijale čedalje težje. Prehod je bil nevaren in dramatičen. Po deset do petnajst borcev se je prijelo za roke oziroma pasove in se pod vodstvom najmočnejših med njimi ali plavalcev kot nekakšna čudna kaca zvijalo pod udarci penečih se brzic Soče ter se vztrajno skušalo obdržati na površini. Kadar se je pretrgal'a, se je cstanek kače takoj razpadel na posameznike. Plavalci in tišči, ki so ohranili prisebnost duha, so se po nekaj deset metrih vodnega toka kmalu znašli na nasprotnem bregu, nekatere je voda nosila, morda odnesla za vedno, drugi pa so obviseli ob kaki Skali in niso mogli ne naprej ne nazaj.

Borcem, ki so prišli na drugi breg, se je zaradi mraza ob l'eka pri priči spremenila v leden oklep. Kriki utaplajočih se in klic na pomoč tistih, ki so obviseli na skalah, so odmevali v noč in plašili tište, ki so bili še na desnem bregu. Poveljniki in komunisti so se po večkrat vračali na drugo stran reke, jih hrabрили, preklinjali in kakšnega tudi s sil'o nagnali v vodo ter jih končno prepeljali na rešilno tolminsko stran. Neko partizanko je voda odtrgala iz vrste in jo odnesla. Šele čez kakih deset metrov ji je uspelo, da se je prijela za neko skalo, ki je štrlela iz vode. Komandant brigade se je spustil po vodnem toku in jo s skrajnimi napori spravil na drugi breg. Puškomitraljezec 3. bataljona Rafael Vodopivec se je slekel do golega, si pritrdil na hrbet sveženj z obleko in strojnico, nato pa sam zabredel v vodo. Ker je bil majhne rasti, voda pa že visoka, mu je spodrsnilo. Začel je pia va ti. Končno mu je nekako uspelo ujeti se s strojnico za breg, ni pa imel več moči, da bi se dvignil. Odvrgel je nahrbtnik z obleko ter klical na pomoč. Pritekel je njegov tovariš, tudi strojničar, Italijan Sabino Nazzaro in ga potegnil na suho. Toda strojnice sprva nikakor ništa mogla sprostiti, tako se je zataknila. Vodopivec je ni hotel pustiti. Končno je viseč nad strmo skalo le nekako potegnil iz vode tudi njo, nagcu pa so tovariši posadili po kak del perila in plašč.

Največ težav je bilo s 3. bataljonom in skupino neplavalcev, ki so stiskajoč se v temi na desnem bregu reke, še vedno odlašali, da bi zabredli v mrzlo reko. Prehod se je začel okoli ene ure po polnoči, zdaj pa je bilo že čez četrto uro 20. febru-

arja. Vsak trenutek se bo začelo svitati. Oklevaiti več ni bilo mogoče. Zaseda v smeri proti Tollminu pa je še siporočila, da se od Čiginja čuje hirup motorjev in škripanje tankovskih gosenic. Zadnje skupine so šle čez vodo hitreje, toda bilo je tudi nekaj utopljenčev. Med njimi je bil tudi kuhar 3. bataljona, Anton Knez, rojen 13. avgusta 1901 na Samotorici, ki ni hotel pustiti svojega gorskega kotlička, ki ga je ljubosumno čuval in nosil. Glavni tok reke ga je prav zaradi kotlička iztrgal iz kolone in odnesel.

Ko so zadnje skupine, v katerih so bile zaščitne zasede, prebredle Sočo in se povzpele na pobočje nad tunelom železniške proge, je v blizino mostišča res prišlo nekaj sovražnikovih lahkih tankov. Prvi svit je dolgo kolono kosovelovcev našel raztegnjeno od Soče do Tolmimskega Loma. Nekateri so bili ibrez delov obleke, drugi brez orožja ali opreme. Zledenela obleka je mnogim popokala po šivih in pregibih. Pogled na kolono zl'edenelih postav, ki so se sapihajoč vzpenjale v hrib, je bil sicer strahoten, toda volja in življenjska moč teh mladih ljudi sta bila neizčrpna. Ko je pri starih vaških lipah na Lomu. komandant brigade dohitel kurirje in brigadni zaščitni vod, od katerih je večina po nekajkrat prebredla reko ter pomagala slabotnejšim in izčrpanim, je vprašal, kakšna je morala. Odgovorili so dobra, vsi v en glas. Nato so se še zbrali v krog, obmjeni proti Soči, ter gromoglasno, iz dna duše in srca zapeli borbeno partizansko koračnico.³⁰⁷

To je bil sipontan izraz ponosa in zmagoslavja, zakaj premagana je bila smrt, hkrati pa je bil to izzivalen vzkliik sovražnikovim posadkam, ki so bile oddaljene le tri kilometre, v Sv. Luciji in pri jezu na Doblarju.

Presenečeni prebivalci Loma so na široko odprli vrata svojih domov, iz dimnikov se je začel sukljati obetajoč dim. 2e prejšnjega dne so s strahom in skrbjo poslušali odmeve eksplozij in rafalov na grebenu onstran Soče in se spraševali, kakšen bo izid tega dolgotrajnega in srditega boja.

Ko so se na Lomu nekoliko osušili in podkrepili, so kosovelovci nadaljevali premik ter pozno popoldne prispeli v Kal nad Kanalom. Prizadevni terenci so že zvedeli, da je prišla iz Benečije Kosovelova, brigada trpinov in junakov. Takoj so podkurili kotl'e v vaški mlekarni, da bi jih pričakali s toplo hrano..³⁰⁸

Pohod v Benečijo in Brda, ki je trajal tri polne tedne, spada med velike divizijske akcije NOV in PO Slovenije in je imel daljnosežne posledice za razvoj osvobodilnega gibanja teh krajev.

Vloga Kosovelove brigade je bila pomembna. V bojni razporeditvi divizije je ves čas reševala težavne in odgovorne naloge ter se smelo in odločno spopadala s sovražnikom. Svojo dejavnost je pravilno usklajala z akcijo in premiki divizije, hkrati pa je pokazala samostojnost in pobudo, kar je dokazovalo zrelost njenih štabov. Bojna sposobnost enot je bila ves čas izredno visoka. Kosovelova je bila vztrajna in zagrizena v obrambi, kar je pokazala zlasti v boju na Srednjem. Če izvzamemo napako v izbiri položajev pri Kamnem, kjer ni imela sreče, lahko rečemo, da je na terenu spretno izkoriščala prednosti partizanske taktike.

Med dolgim pohodom po Benečiji je imela hude izgube. Na podlagi virov iz prve roke, poročil partizanskih štabov, bolnišnic in drugih ustanov, preverjenih z izpovedmi udeležencev in aktivistov s terena, ter po podatkih povojne ankete je brigada imela med pohodom o2 padlih, 81 ranjenih ter 27 pogrešanih in utopljenih, za katerimi nikakor ni bilo mogoče ugotoviti nobenih sledi, zagotovo pa so bili udeleženci pohoda, skupno torej 170.

Ko je 30. januarja krenila čez Sočo v Benečijo, je štela prek 900 borcev in bork, ob brigadnem zboru 24. februarja na Vrhovcu na Banjški planati pa se jih je zbralo okoli 500, ali 54 %. Sodijo, da se je med pohodom, zlasti pa v njegovi poslednji etapi, l'očilo od enot, izgubilo zvezo in se po svoje prebijalo okoli 230 borcev in bork. Od teh se je do 13. marca po brigadnih poročilih vrnilo v enote še približno 80, ostalih 150 pa zasledimo poimenično v drugih enotah IX. korpusa, zlasti v južnoprimorskem odredu, saj so se razhajkanci naj raje vračali v svoj domači kraj.

Stvarne izgube omenjenih 170 borcev so torej zajel'e okoli 22 %> brigadnega sestava, če pa upoštevamo, da so ranjenci dobili zdravniško pomoč in da je med njimi v povprečju podlegel ranam vsak deseti, potem so njene končne izgube znašale okoli 100 borcev ali 11%.

Precej hude so bile izgube tudi med poveljniškim sestavom. Padla sta dva komandanta bataljona, dva politična komisarja in en namestnik političnega komisarja bataljona, en

sekretar bataljonskega biiroja SKOJ ter več starešin iz četnih poveljstev, vodov in desetin, kar pa zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva ni mogoče natančno ugotoviti.

Izgube sovražnika je bilo možno ugotavljati še težje. Nemško gradivo še ni dostopno, v partizanskih virih pa najdemo podatek, da je v boju z brigado imel 334 padlih in 152 ranjenih, kar je vsekakor pretirano.

**Pregled lastnih in svražnikovih izgub od
30. januarja do 20. februarja**

Kraj in dan boja	Izgube						
	lastne				sovražnikove		
	padli	ranjeni	pogrešani	skupaj	padli	ranjeni	skupaj
Lig 1. februarja	4	—	—	6	2	4	6
Kraj 5. februarja	—	2	—	2	2	3	5
Kamno 6. februarja	—	—	—	—	7	—	7
Kamno 13. februarja	14	9	—	23	65	30	95
Zapotok							
Kambreško 18. februarja i 5	3	—	—	8	2	2	4
Vogriči							
Pušno 19. februarja	4	4	—	8	1	3	4
Globočnjak 19. februarja L 4	4	4	—	8	—	—	—
Cicer 19. februarja	3	5	—	8	5	10	15
Srednje 19. februarja	30	30	—	60	250	100	350
Težko oboleli	—	20	—	20	—	—	—
Pogrešani po pohodu	—	—	27	27	—	—	—
Skupne izgube	62	81	27	170	334	152	486

PREUREDITEV BRIGADE

Ko je Kosovelova po napmem in dramatičnem prehodu čez Sočo zbirala svoje moči v Kalu nad Kanalom, so se nekatere manjše skupine še z velikimi težavami prebijale čez Sočo. Zanimiv je primer moštva težkih strojnic 3. bataljona, ki so bile med bojem na Srednjem pri vaškem pokopališču, med poslopjem šole in ruševinami stare karavle. Te strojnice so med umikom brigade ščirtile 1. bataljon in branilce vasi. Sovražnik je že prodril v vas in začel požigati hiše, mitraljezci pa so še vedno streljali kot obsedeni in sejali smrt med napadalce. Pri eni od težkih bred na skrajnem desnem krilu je bil Jože Piciga, namestnik komandirja 3. čete, pomagal pa mu je Rudi Paher in mu polnil okvire.

Ko je sovražnik že prodril v bližino pokopališča, oslabilenim posadkam težkih strojnic ni kazalo drugega, kot da se s svojim orožjem spustijo po strmini v dolino Idrije. Tudi tadva sta pograbila vsak svoj del strojnice in se vrgla po strmini. Zaradi teme in težavnega terena so se moštva težkih strojnic razbila na posameznike in manjše skupine. Poskrili so strojnice in se v naslednjih dveh-treh dneh, izogibajoč se številnih sovražnikovih kolon, ki so sledečega dne križarile po beneških grebenih, ob pomoči prebivalstva le umaknili čez Sočo.³⁰⁹

Predel od Kambreškega do Kolovrata so sovražnikove čete pregledale le površno, imele so veliko dela in skrbi s številnimi ranjenci in padlimi. Zvečer 21. februarja so se spustile v dolino, v svoje postojanke, odkoder so jih avtomobilske kolone prepeljale proti Gorici.

Brigado prve dni ni nihče vznemirjal. Šele 23. februarja se je neka sovražnikova bojna skupina poskušala prebiti iz Avč, v dolini Soče čez Levpo proti Kalu, toda 2. bataljon jo je brez težav zavrnil. Kljub temu se je glavnina brigade v noči na 24.

februar premaknila bolj v notranjost Banjske planote na Vrhovec, da bi se moštvo v miru odpočilo, si popravilo obleiko in obutev, popolnilo strelivo ter uredilo še sto in sto dragih opravil. Spremljevalno četo so poslali nazaj na desni breg Soče, da bi poiskala in prinesla težko orožje, ki ga je zakopala, ter pripeljala živali. Vse je bilo v redu. Našla je orožje, opremo, konje in mule, nato pa je v noči na 25. februar brez težav prebredla Sočo na primemem mestu in se vmila na Vrhovec.³¹⁰

Ko se je brigada 24. februarja popoldne na zbornem mestu uredila v vrste in preštela, so štabi ugotovili, da so nekatere enote le senca prejšnje moči. Od 330 mož, kolikor jih je bil o na zboru 30. januarja pred odhodom v Benečijo v 3. bataljonu, jih je bilo moč naštetih le približno 130, pa še od teh je bila polovica v 4. ali ruski četi, ostale tri pa so imele skupaj komaj 65 borcev in bork. Drugi bataljon, ki je bil nekoč najslabotnejši, je bil zdaj najmočnejši in je imel okoli 200 borcev. Čeprav so že pridobili nekaj orožja, so bili nekateri še vedno neoboroženi. V boju z bistro Sočo, da bi si rešili golo življenje, so mnogi odvrgli vse, kar so nosili. Komandant brigade je z očitajočimi besedami karal borce in jim za zgled požrtvovalnosti postavljaj Vidojko Omladičevo, ki je med zadnjimi prebredla Sočo in ni odvrгла ne puške in ne opreme.³¹¹

Iz štaba brigade je tega dne odšel načelnik štaba na novo dolžnost inštruktorja divizijskega podoficirskega tečaja.

Zvečer 27. februarja pa je brigada že priredila zelo uspešni miting v prepolni dvorani na Vrhovcu. Po končanem programu plesu ni bilo ne konca ne kraja. Brigada je spet našla sebe, komandant pa je moral osebno intervenirati, da so šli vsi spat, zakaj brigada so že čakale nove naloge.

Medtem ko so se zjutraj čete pripravljale za predvideni premik v Trnovo, so v štabu pripravljali načrt za pohod.

V 1. bataljonu so za namestnika političnega komisarja postavili Miro Parkelj-Vero, ki je bila prej politični komisar 1. čete 3. bataljona.

Kljub mrzlemu, prav ledenemu dežju, ki ga je bičal v obraz močan veter, je po kosilu brigada krenila na pot. Ob zori 1. marca je prišla čez Čepovan in Lokve v vasi Globoko in Volčiči severovzhodno od Trnovega, do kože premočena.

Miro Škapin-Nanos, ki je konec decembra 1943 hudo obolel po vmitvi iz politične šole pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko primorje in je moral ostati na terenu, je istega dne

pripeljal skupino 80 borcev iz Štjaka. Zbral je novince in tišče kosovelovce, ki so se posamično in v manjših skupinah vračali iz Benečije. To je bila občutna, nepričakovana okrepitev oslabiljene brigade. Razporedili so jih po večini v 1. in 3. bataljon, Nanosa pa so postavili za političnega komisarja 1. bataljona, na mesto padlega Draga Stoke.³¹²

Proti večeru istega dne je brigada krenila čez Krnico, Vitovlje in Osek ter zjutraj 2. marca prispela v Prvačino. Tam je ostal 2. bataljon, glavnina pa je prek Gradišča odšla k Zigonom, 3. bataljon pa v Venišče. Splošno zadovoljstvo, ki ga je zbudila vrnitev v domače kraje, ki so jih posebno ljubili, je med premikom skalil neljub in nepromišljen dogodek. Nekemu borcu 3. bataljona se je aktivirala čez kilogram težka, ročno izdelana bomba, ki jo je nosil trdno pritrjeno z jermeni na zaplenjenem vojaškem pasu. Ni se je utegnil hitro osvoboditi. Vzkliknil je »Tovariši, bežite!« in se v zadnjem trenutku vrgel v jarek ter jo pokril s svojim telesom. Razneslo ga je na koške. S svojo prisebnostjo je ta hrabri borec rešil mnogo življenj.³¹³

Postavili so okrepljeno zavarovanje, saj je bila Gorica zelo blizu. Stabi brigade in bataljonov so poslali številne patrulje, ki so zbirale razhajkance in organizirale nabiranje obl'ek, obutve, orožja in streliva. Tudi prejšnje dobre zveze s čevljarji iz Renč so prišle zelo prav. Mnogo bosih pripadnikov brigade je spet imelo dobro in trpežno obutev.³¹⁴

Zvečer 3. marca je 2. bataljon ob pomoči propagandnega odseka brigade priredil v Prvačini velik miting, nato pa se je tudi sam premestil k Zigonom. V brigado so vsakodnevno prišli ali njeni borci, posamično ali s patruljami. Tistega dne je prišla iz Dornberka kakih 20 mož številna »dornberska« četa. Med njimi so bili tudi posamezniki, ki so brigado zapustili že konec decembra in so bili desetarji in vodniki. Komandant brigade Ivan Turšič-Iztok jih ni sprejel ljubeznivo, starešine pa je celo razrešil njihovih dolžnosti in jim potrgal položajne znake. Nekateri so bili kaznovani s tem, da so morali za kazen nositi kotle in težke strojnične podstavke za teden ali dva, ali pa za čas enega premika. Podobno se je zgodilo skupini 30 borcev, ki sta jih s Krasa pripeljala prejšnji komandir 3. čete 3. bataljona Rudi Pahor in njegov namestnik Jože Piciga.³¹⁵

Ko se je 5. marca v Venišču brigada uredila v vrste in preštela, so ugotovili, da ima že več kot 650 borcev in borkov. Po govoru političnega komisarja XXX. divizije Vasje Kogejca

je zaprisegla. To ni bila prisega neizkušenih novincev, saj je brigada imela za seboj že dolgo in trnjevo pot od juga do visokega severa Slovenskega primorja in številne boje. To je bila le ponovitev zaobljube, da ne bodo odnehali v tem boju, dokler ne bo osvobojeno Slovensko primorje, vsa Slovenija in Jugoslavija.

Politični komisar divizije je prinesel s seboj cei paket sprememb, ki so precej spremenile življenje brigade. Priljubljeni komandant brigade Ivan Turšič-Iztok je bil premeščen za načelnika štaba v XXXI. divizijo. Z njim je bila tesno povezana vsa dotedanja zgodovina Kosovelove brigade, vanjo je vložil veliko naporov, del samega sebe. Poznal je po imenu ne le poveljniški sestav, ampak tudi večino borcev. Ker je bil sam bojevit in hraber, je te lastnosti razvijal in cenil tudi pri podrejenih. Strahopetnost in omahljivost sta mu bili tuji, zato je na takšne primere strogo in ostro reagiral, tište pa, ki se takšnih slabosti niso mogli otresti, je takoj odstranjeval s položajev. Čeprav je bilo morda mnogo tistih, ki so se bali njegove strogosti in včasih togotne naglosti, so ga visoko spoštovali kot sposobnega in hrabrega komandanta, v katerega so imeli tudi v odločilnih trenutkih neomajno zaupanje. Tudi ocene višjih štabov v ohranjenih dokumentih so zelo pohvalne.

Poslovil se je tiho in brez poslovilnega pozdrava. Politični komisar 3. bataljona Lojze Bukovec-Nani je ohranil le poslovilno pismo, naslovljeno 3. bataljonu in vsej brigadi, ki so ga prečitali po enotah. Komandant brigade je postal njegov namestnik Anton Milič-Marko.³¹⁶

Hkrati je prišlo še do drugih kadrovskih sprememb. Komandant 3. bataljona podporočnik Jovo Stanić je postal namestnik komandanta brigade. Sanitetni referent dr. Dušan Možina je bil prestavljen v štab XXX. divizije, njegovo nalogo pa je prevzel sanitetni referent Nikolaj Džigitbajev, felčer ruske narodnosti, ki je bil dotlej sanitetni referent v 3. bataljonu. Dolžnost šefa propagandnega odseka štaba brigade je prevzel Lado Božić, kadrovika brigade pa dotedanji politični komisar 2. bataljona Gvido Pangerc-Nace.

Ker je bil v sredini februar ja premeščen politični komisar brigade Vlado Bračić-Mirko za političnega komisar ja komaj ustanovljene oficirske šole pri štabu IX. korpusa, zamenjal pa ga je Lojze Švagan-Mika, zdaj ni bilo v štabu brigade že nobenega cd tistih, ki so sodelovali pri njeni ustanovitvi. Vse te

spremembe so odražale pomembno preureditev celotnega IX. korpusa, saj so bile podobne spremembe tudi v drugih enotah in višjih štabih. Korpus je izpopolnjeval svojo notranjo organizacijo, da bi postal sposoben delovati usklajeno kot celota.

Seveda so te premestitve potegnile za seboj spremembe tudi v bataljonih. Funkcionarji, ki so bili postavljeni za vršilce dolžnosti in ki so se dobro izkazali v preteklih bojih, so bili končno postavljeni, izpopolnili pa so tudi prazna mesta. Tako so v 1. bataljonu štab sestavljali komandant Mihajlo Knežević, namestnik komandanta Boris Cmigoj, politični komisar Miro Škapin-Nanos in njegov namestnik Mira Parkeli-Vera. Za političnega komisarja 2. bataljona so postavili dovedanega vojnega dopisnika 3. bataljona Eda Klemenčiča, v 3. bataljonu pa za komandanta španskega borca Leopolda Caharijo-Pepija.

Komandant 2. bataljona Kosovelove brigade Viktor Zigon-Tesar

Čez kakih deset dni je bil premeščen tudi Lojze Bukovec-Nani za političnega komisarja podoficirskega tečaja pri štabu XXX. divizije, njegovo dolžnost pa je prevzel Srčan Gruntar, ki je bil v propagandnem odseku brigade. Njegov namestnik je bil Jemej Verginella-Jure. Tako tudi v bataljonih, razen komandanta in namestnika političnega komisarja 2. bataljona, ni bilo nikogar od ustanoviteljev teh enot pred novembrsko ofenzivo 1943.

Brigada je torej črpala svoje nove kadre izključno iz svojih lastnih vrst. Na isti način so v bataljonih izpopolnili prazna mesta nižjih starešin. Njihovih imen po tolikih letih zaradi pomanjkanja dokumentarnega gradiva ni mogoče več ugotoviti s potrebno natančnostjo, saj v višjih štabih še ni bila organizirana redna kadrovska služba, ki bi spremljala spremembe v nižjih enotah in na ta način ohranila podatke o postavitvah.

V istem času so se izpopolnjevale tudi številne druge službe in posebne enote korpusa. Te so jemale moštvo iz brigad. Takoj po prihodu k Zigonom so na primer izločili skupino 20 najboljših borcev, mitraljezcev in nižjih starešin za enote varnostnoobveščevalne službe (VOS) in še za neke druge naloge in enote. Seveda je ta obča preureditev precej oslabil osnovne enote brigade, čete. Štele so komaj kakih 45 mož, le ruska

4. četa 3. bataljona je imela nekaj nad 70 mož. Vodi so šteli komaj okoli 15 borcev, desetine pa po pet. Takšne desetine niso mogle v boju imeti dovolj udarne moči. Če pa k tej ugotovitvi prištejemo še dejstvo, da veliko nižjih vojaških starešin še ni imelo potrebne izkušenosti, saj je te dolžnosti komaj prevzelo, potem postane jasno, zakaj osnovne enote brigade nekaj časa še niso mogle delovati zadovoljivo. Vse breme poveljevanja se je prenašalo na četna poveljstva, v določenih primerih pa celo na bataljonska poveljstva. Če upoštevamo takšno stanje, potem bodo razumljiva kasnejša dogajanja, uspehi in neuspehi brigade v bojih, kl so sledili.

Zvečer 5. marca je priredila brigada v Renčah velik miting. Pred številnim občinstvom sta govorila novi komandant in politični komisar brigade. Prišlo je zelo veliko mladine, celo iz širše okolice. Kosovelova brigada je bila priljubljena.

Po mitingu se je brigada premaknila globlje na Kras. Štab, prištabne enote in 2. bataljon so se namestili v Temnici, 3. bataljon v Kostanjevici, 1. pa v Lipi zahodno od Komna.

Tam naj bi se še malo odpočila, uredila in zbrala kaj novih in prej šnjih borcev.

Njen prihod zasledimo tudi v sovražnikovih dokumentih. V dnevniku vodstva fašistične stranke za goriško pokrajino za 8. maree čitamo, da »... zanesljiv poročevalec javlja, da se partizani, zbrani na področju Opatje selo—Hudi log, umikajo navadno v kraške jame. Gre večidel' za ljudi, ki niso iz teh krajev. Vaščani jim niso naklonjeni, ker jim nalagajo kontribucije in jim morajo nabavljati hrano. Partizani so zelo izčrpani, lačni in demoralizirani.«³¹⁷

To propagandno obarvano poročilo je najverjetneje zabeležilo premike patrulj 3. bataljona iz Kostanjevice, zagotovo pa razhajkanih skupin, ki so se vrnil'e na Kras in se začasno skrivale po kraških jamah. Bile so res fizično izčrpane, lačne in morda tudi demoralizirane. Kraško prebivalstvo je februarja tudi pretrpelo hude čase. Sovražnik je na surov način »miril« deželo, požigi kmečkih domov in celih naselij so bili že nekaj vsakdanjega, pa tudi pobijanje in odgoni v taborišča. Številne družine, ki so si rešile le golo življenje, so bile brez strehe in življenjskih potrebščin.

Toda kljub temu je uporno prebivalstvo Krasa sprejelo Kosovelovo brigado z ljubeznijo in z njo delilo poslednji kosček kruha. Ne glede na trpljenje so svobodoljubni ljudje verjeli v jutrišnji svobodni dan. Tudi zato, da bi ljudje videli svojo brigado in svoje borce, je brigada prišla za nekaj dni na Kras. Sovražna propaganda je namreč zatrjevala, da je bila Kosovelova brigada v Benečiji popolnoma razbita in uničena.

Zvečer 9. marca se je brigada zbrala v Temnici, šla prek Vipavske doline in zjutraj naslednjega dne prispela na Kmico nad Vitovljami. Enote so se razporedile po praznih kmečkih domovih, ki so jih prebivalci že zdavnaj zapustili, ali pa so jih Nemci odgnali v taborišča.

Tisto noč je tudi 18. brigada bazoviška krenila s Predmeje in postavila zasedo na cesti Gorica—Ajdovščdna pri Čmičah.

Kosovelovce je prebudilo streljanje v dolini. Kmalu po deveti uri je zaseda 18. brigade namreč odprla ogenj na pet nemških tovornjakov, polnih vojaštva, ki so prišli iz Gorice. Ker ni bila na ugodnih položajih, se je kmalu morala braniti.

V prvih popoldanskih urah je napadeni koloni prišla pomoč iz

Ajdovščine in Gorice. Neka sovražnikova bojna supina je poskušala čez Šempas in Vitovlje udariti v desni bok 18. brigade, toda 3. četa 3. bataljona Kosovelove, ki je bila na položajih nad Vitovljami na robu Trnovskega gozda, jo je napadla s strojnimi in jo prisilila, da se je umaknila v dolino.³¹⁸

Komandant Leopold Caharija-Pepi je s skupino boreev 3. čete pod vodstvom komandirja Jožeta Picige krenil za sovražnikom, toda spricho močnega ognja strojnic in minometov z glavne ceste so se morali umakniti. Našli so puško in nekaj opreme, med drugim tudi nekaj čelad, ki so jih nasprotniki odvrgli med umikom. Komandir 3. čete je preskusil letalski mitraljez, ki so ga bili nekaj dni prej demontirali s ponesrečenega nemškega letala na Krasu. Rafali nemške strojnice z obronkov Cavnja so povzročili negotovost pri 18. brigadi, ker so sprva menili, da so na robu Trnovskega gozda Nemci, ki ji ogrožajo hrbet.³¹⁹

Zvečer se je nasprotnik umaknil proti Gorici in Ajdovščini. Nato je brigada nekaj dni imela intenzivno vojaško vzgojo, ki jo je štab brigada organiziral glede na preureditev enot, številne nove komandirje vodov in desetarje, zjutraj 14. ali 15. marca pa je ražen 3. bataljona šla čez Čaven in Predmejo na Angelsko goro na Otlici, 3. bataljon pa se ji je pridružil šele popoldne 16. marca.

V teh dneh je na Predmeji in Otlici bila vsa XXX. divizija in še neke druge enote. Po vsej planoti je vladala vročina naglica. Vsi so slutili, da se pripravlja neka zelo velika in pomembna akcija, toda nihče niti v štabu brigade še ni vedel, kam bo usmerjena. Enote so prejele strelivo, ročne bombe in mine za lahke in srednje minomete, brigada pa je dobila tudi prvo protitankovsko puško, ki jo je dodelila 3. bataljonu. Štab divizije je brigadi poslal prvič od njenega formiranja okoli 20 boreev v izpopolnitev. Vsi novinci so bili z Corenjske, in sicer z ozemlja na levem bregu Save, nekje iz okolice Šmarne gore in ljubljanske okolice, ki jih je mobilizirala Prešernova brigada v preteklem mesecu. Žal so bili le starejši možje, slabe fizične kondicije, imeli so slabo civilno obleko brez plaščev, odev in druge opreme. Tudi brigada jih v tedanjih razmerah ni mogla opremiti in preobleči. Intendant so jim lahko dali le titovke, puške, strelivo in ročne bombe, pa še te so morali nositi v žepih, ker ni bilo na voljo nobenih vojaških torbic in nahrbtnikov.³²⁰

Razporedili so jih po četah in bataljonih in jih dodelili v ipratež ali pa za pomočnike strojničarjev. Hkrati je iz brigade odšlo precej kvalificiranih borcev, ki so jih pritegnili v prištabne enote divizije, kjer so ustanavljali in izpopolnjevali premične delavnice in podobno. Iz 3. bataljona sta odšla dva brata čevljarja, iz 1. bataljona dva ali trije brojači, iz prištabnih brigadnih enot pa več vezistov in kurirjev, minerjev in drugih, celo dva kvalificirana mesarja. Iz propagandnega odseka brigade so premestili v divizijo celotno brigadno tehniko z osebjem in opremo. Zaradi tega je moralo prenehati izhajati brigadno glasilo V borbo naprej! in dnevne radijske vesti za dalj časa.³²¹

Ta obsežna preureditev manjših pomožnih enot, ki je tekla po mnogih vertikalah in včasih stihijsko, je trenutno morda bolj škodila kot koristila. Prej so majhne premične čevlarske delavnice po bataljonih uspešno opravljale svoje naloge in si tudi nekako nabavljale material, novo oblikovana divizijska premična delavnica pa nikakor ni mogla opraviti teh nalog za potrebo osnovnih enot, bodisi zaradi oddaljenosti, bodisi zaradi stalno spreminjajočega se položaja. Skratka, prejšnja organizacija intendantskih uslug je bila primernejša za potrebe osnovnih taktičnih enot. Bile so največkrat še vedno prepuščene same sebi. Neznatne pošiljke obutve iz zavezniške pomoči in delavnic korpusa in divizije nikoli niso mogle zadovoljiti potrebe čet in bataljonov.³²²

IDRIJSKA OPERACIJA

Kosovelova drugič pri Hotedršici

Ko je XXX. divizija urejala svoje vrste in odstranj evala posledice bojev med pohodom v Benečijo, je štab IX. korpusa pripravil načrte za veliko skupno konpusno operacijo proti sovražnikovim oporiščem na zahodnih obronkih Polhograjskih Dolomitov.

Cilj te operacije je bilo uničenje postojank v Hotedršici, Godoviču, Rovtah, Idriji in Spodnji Idriji. Tako bi utrdili osvobojeno ozemlje v Slovenskem primorju ter ga trdneje povezali z osvobojenim ozemljem VII. korpusa. V prvi fazi naj bi partizanske čete zavzele Hotedršico in Godovič, nato Rovte, s tem oslabile obrambo Idrije in jo osamile, v drugi fazi pa naj bi neposredno napadle Idrijo, kjer je bil rudnik živega srebra, ki je bil življenjskega pomena za nemško vojno industrijo.³²³

Idrijo je branil okrepljeni bataljon »Heine«, ki je pripadal 139. polku nemške 188. divizije gorskih lovcev. Štel je okoli 1100 mož in je imel nekaj tankov ki oklopnih avtomobilov, baterijo gorskih topov, baterijo lahkega protiletalskega topništva in četo srednjih minorne tove 81 mm. Ražen letelcev so bile v tej garniziji še neke druge manjše enote policije in SS ter domobrancev. V Spodnji Idriji, ki je bila nekaka predstraža, ki je varovala Idrijo s severa, je bila nameščena četa bataljona »Heine«, v Godoviču pa je bila najverjetneje policijska četa iz 10. SS policijskega polka, okrepljena z gorskim topom, minometom in protiletalskim mitraljezom. Posadko v Hotedršici je sestavljala ena domobranska četa, ki je ražen številnih lahkih in težkih strojnic imela tudi protitankovski top in tri srednje minomete.

Poudariti je treba, da so vse te postojanke bile zelo utrjene. Ker so bile ob stari jugoslovansko-italijanski meji, so bile že prej ta naselja sistematično utrjevana, njihov obrambni sistem pa je italijanska vojska med narodnoosvobodilno vojno še izpopolnjevala, zlasti v Hotedršici, kjer so pripadniki slovenskega varnostnega zbora ta sistem okrepili z rovi in prometnicami za zvezo med utrjenimi točkami v naselju ter z žičnimi avirami, ki so bile opremljene s protipehotnimi minskimi polji in minami za presenečenje.

Za blokado Idrije in za zavarovanje proti Gorenjski so določili dve brigadi XXXI. divizije, napad na Godovič pa so zaupali Gradnikovi brigadi, okrepljeni z artilerijskim divizionom te divizije, ki je imel havbico, dva protitankovska topa manjšega kalibra in tri srednje minomete.

Trideseta divizija je dobila nalog o napasti Hotedršico in akcijo zavarovati proti Rovtam, Logatcu, Planini in Postojni. Za zavarovanje proti Rovtam je bila zadolžena 17. brigada, druge smeri pa naj bi varovala 19. brigada, en njen bataljon pa naj bi bil v rezervi divizije. Postojanko naj bi zavzela 18. brigada, ki so ji dodelili še minomet 17. brigade, minomet Kosovelove pa naj bi bil na Vrhju (kota 669), približno na sredini poti med Hotedršico in Kalcami, da bi po potrebi lahko tolkel postojanko in podprl boj zased v primeru močnejše intervencije čez križišče pri Kalcah.

Štab IX. korpusa se je opredelil za dnevni napad, ki naj bi se začel 18. marca ob 5.30.

Vse enote so morale zasesti položaje do tretje ure zjutraj.

Da bi dosegli popolno presenečenje, so višji štabi partizanskih enot zadržali v najstrožji tajnosti cilje bodoče akcije in podrobne naloge vseh dejavnikov do zadnjega trenutka. Medtem ko je štab divizije prejel povelje za napad že 15. marca, ga je štab Kosovelove brigade dobil šele popoldne 17. marca, neposredni izvrševalci, komandanti bataljonov, pa so zvedeli za svoje naloge šele tedaj, ko je brigada prišla v vas Ravnik, 3 km jugovzhodno od Hotedršice, 18. marca okoli dveh zjutraj, tik pred napadom. Brigadno kolono so od Zadloga peljali čez Novi svet posebni vodiči in člani ožjega štaba brigade, ki pa so zlasti skrbeli za disciplino in red med premikom, saj niso mogli dobro poznati terena, po katerem se je brigada premikala.³²⁴

Seveda je bila takšna konspiracija pretirana, glede nezaupanja štabom brigad in bataljonov pa celo nerazumljiva. Skodovala je brez dvoma uspešnosti operacije zlasti zato, ker nižja poveljstva niso imela dovolj časa, da bi opravila nekatera nujna dela in taktično pripravo nižjih starešin. Seveda je bila zelo slaba ali nikakršna tudi psihična in politična priprava borcev in najnižjih starešin, ki je prej, zlasti med pohodom v Benečijo, vedno dala zelo ugodne izide in v marsičem pomagala k uspehu enot.*

Morda ni pretirana trditev, ki bi jo mogli izvesti iz teh navedb in pa dejstva, da so se med minulo preureditvijo zelo povečali prištabni organi in enote na račun osnovnih taktičnih enot, da je po končani januarski ofenzivi in pohodu v Benečijo zavladovalo nekakšno samozadovoljstvo in pretirana prepričanost v moč in vzdržljivost enot. Tako je v Kosovelovi brigadi številčnost bataljonov padla od tristo na dvesto mož, brigadne prištabne enote, ki so nekoč imele skupaj le kakih 40 borcev in bork, pa so štele zdaj okoli 100. Če k temu še prištejemo, da so vsi izbrali le najboljše ljudi in da so bili hkrati mnogi poveljniki in drugi povzdignjeni na položaj, za stopnjo višji, kar je pomenilo trenutno oslabitev poveljevanja, da so prišli novinci in da so enote imele tudi izgube, potem je jasno, da je kvaliteta enot občutno padla.

Opustitev politične priprave moštva, ki bi bila hkrati tudi psihološka priprava za bodočo akcijo, je imela še druge nevspešne posledice. Ko je kolona 700 borcev brigade krenila iz Zadloga pri Colu v neznano, ne da bi borci vedeli, kam in čemu gredo, se je v srca mnogih naselil črv dvoma, negotovosti in nejasnosti. Nekateri so začeli nekaj šušljati, bili pa so tudi takšni, ki so videli vsemogoče možnosti svoje usode in da gredo bčgve kam. To je bil hud psihični pritisk, ki ga nekateri niso vzdržali. Ko se je kolona za Crnim vrhom obrnila proti Novemu svetu, se je nekaj Kraševcev in Vipavcev, pa tudi drugih, tiho umaknilo s poti, počakalo, da je šla ko-

*** Ukrepi proti sovražnikovi agenturi so bili sicer upravičeni, saj beremo, na primer, celo v dnevniku vodstva fašistične stranke za goriško pokrajino (Zbornik VI/12, dok. št. 158) za 8. marec 1944 tole: »Prek obveščevalne službe smo zvedeli, da partizani pripravljajo skorajšnji napad na Idrijo.« In vendar ne bi smeli hkrati zanemarjati normalnih moralno-političnih in vojaških priprav nižjih enot.**

Iona mimo, nato pa se posamično ali v majhnih skupinah vrnilo po isti ali po bližnjih poteh proti daljnim dragim ciljem, svojim domovom.

Večina pripadnikov brigade je zaupala svojemu vodstvu in ni podlegla lokalističnim pogledom. Vedeli so, da mora biti naloga brigade zelo pomembna in da sovražnik ne miruje. Molčečnost štabov in poveljnikov jim je bila razumljiva.

Ko je brigada prišla na Ravnik pri Hotedršici, je komandant brigade izdal komandantom bataljonov kratko povelje o cilju premika in nalogah ter jim izročil prepis divizijskega povelja za napad. To je bilo zelo podrobno, zato brigada ni pripravila svojega. Prvi bataljon je prej el nalogo, naj zasede položaje na čnti Šenčurjev vrh—Smoljevec in prepreči sovražnikovo posredovanje iz smeri Logatca in Vrhnike, s patruljami pa vzdržuje zvezo s 17. brigado proti Rovtam. Drugi bataljon je ostal na Ravniku v divizijski rezervi in je hkrati zaščiten poveljniški mesti štaba brigade in divizije.

Najtežjo nalogo je dobil 3. bataljon. Z dvema četama brez enega voda naj bi zasedel položaje na jugovzhodnih pobočjih Ržiš nad Kalcami ter zavaroval smer proti Gorenjemu Logatcu, en vod pa postavil v zasedo na drugo stran ceste Gorenji Logatec—Kalce. Če bi sovražnik krenil iz Logatca, naj bi najprej odprli ogenj četi na Ržišah, omenjeni vod pa naj bi udaril sovražniku v hrbet. Eno četo je bataljon postavil na položaj 500 metrov zahodno od križišča na Kalcah v bližini karavle bivšega obmejnega preboda ter varoval smer proti Hrušici in Postojni, v primeru sovražnikovega posredovanja iz Rakeka pa naj bi deloval proti križišču. Rusko četo so razporedili pri koti 675 med Vrhom in Ržišami v brigadno rezervo in za vzpostavitev druge črte zavarovanja na cesti Kalce—Hotedršica, na kateri so vkopali tudi dve protitankovski mini.

Čeprav 1. in 3. bataljon ništa mogla zasesti položajev točno do 3. ure zjutraj, je bilo vse na svojih mestih, ko se je ob 5.30 začel napad na postojanko.

Komaj se je začel napad, so opazili, da se iz Logatca približuje avtobus. Ker niso dobro poznale terena, so čete 3. bataljona zavzele položaje precej visoko v pobočje Ržiš. V temi in rahli megli sprva sploh niso opazile vozila. Ko se je avtobus, ki je bil poln oboroženih domobrancev, že približeval križišču na Kalcah, se je komandir 3. čete s svojimi spremljevalci pravkar vračal na Ržiše z vodnih položajev, ki so bili

na drugi strani ceste. Čim je opazil avtobus, je vzel puškomi-traljez in vžgal po njem. Poškodovano vozilo je zavilo v desno in se ustavilo na travniku. Preživeli vojaki so skočili v kritja, nato pa so se začeli umikati. Član štaba brigade, ki je bil na opazovalnici, je tedaj storil napako. Namesto da bi ukazal najbližji četi, naj napade maloštevilne in presenečene domo-brance, je izdal povelje posadki minometa, naj jih obstreljuje. Izstrelili so nekaj min, ki so žal padle predaleč, tolkle so lastni vod na drugi strani ceste, ki je že krenil¹ v pomoč komandir-jevi skupini. Tudi glasni klici in opozorila niso pomagali. Mi-nomet je še vedno vztrajno tolkel. Komandir se je moral uma-kniti z vodom vred v smeri čete, ki je bila pri karavli vzhod-no od Kale, potem pa proti Ržišam. Smola jih je spremljala še naprej. Ko je čez kaki dve uri prišel na vrh Ržiš, so ga opazili opazovalci ruske čete, ki je bila tam v rezervi, ta pa je v prepričan ju, da se približuje sovražnik, odprla ogenj in dvignila obči preplah. Prišlo je do nesmiselnega streljanja, ki je minilo sicer brez hujših posledic, toda vznemirilo je tudi četo na jugovzhodnih pobočjih Ržiš. Domobranci, ki so bili v omen jenem avtobusu, pa so se v tej zmešnjavi lahko brez težav umaknil v Gorenji Logatec.⁸²⁵

Med 10. in 11. uro je iz vrhniške smeri prišla v Gorenji Logatec manjša kolona tovornjakov. Kmalu je kakih 150 do-mobrancev v strelski vrsti začelo prodirati proti Kalcam in Ržišam. Čete so začele z ognjem šele tedaj, ko so dosegli vzno-žje in se začeli vzpenjati. Domobranci so potem zasedli nekaj hiš ob cesti in Gorenjo vas. Okoli poldne jim je prišlo na po-moč iz Logatca še okoli 100 mož. Združeno so poskušali ob podpori minometov in tromblonskih pušk ter mitraljezov raz-biti obe četi ali vsaj pregnati. Ko so ugotovili, da čelni na-pad ni uspešen, so se poskušali prebiti po dolini potoka in z manjšimi skupinami obiti položaje na Ržišah. Partizanske zasede, ki sta jih četi postavili nad dolino potoka, jim niso dovolile takšnega manevra.

Na cesti Planina—Kalce—Hotedršica je bil mir. Šele zgo-daj popoldne je iz Rakeka čez Kalce nepričakovano pripeljal manjši tovornjak, ki je neznanu kako srečno speljal čez ne-vamo minsko polje v smeri Hotedršice, dokler mu ništa pa-trulja 18. brigade ter zaseda 3. bataljona 19. preprečila na-daljnjo pot. Presenečeni borci so ugotovili, da je v njem le en civilist. še bol'j pa, da je tovornjak. do vrha poln raznega

blaga in živeža. Namenjeno je bilo domobranski posadki v Hotedršici. Seveda so ga takoj zasegli in raztovorili, pri čemer so pomagali tudi tišči, ki so bili na položajih. Ražen vojaškega kruha, konzerv, cigaret, sladkorja, kave, čevljev in potrebščin, je bilo na njem nekaj ročk bencina ter nekaj vreč fižola in suhega sočivja. Blago so takoj poslali na Ravnik intendanturi brigade, tovarnjak, ki ga ni bilo mogoče odpeljati proti Hrušici zaradi hudih snežnih zametov, pa so polili z bencinom in zažgali.³²⁸

Po tem dogodku je ruska četa dobila ukaz, naj se premakne južno od ceste Kalce—Hotedršica in okrepi obrambo pri križišču.*

Rajen bojev obeh čet 3. bataljona na jugozahodnih pobočjih Ržiš brigada ni imela nobenega spopada s sovražnikom. Povsod je vladal mir. Brigada je popoldne izkoristila po navodilih gospodarskih komisij za prisilni odkup živine in živeža pri nekaterih bližnjih kmetih, ki so bili znani sodelavci okupatorja ali pa so njih sinovi bili v domobranskih vrstah.

Kadar se je brigada gibala po ozemlju, ki ga je nadzoroval sovražnik, je imela vedno hude težave s prehrano. Na takšnih terenih so slabotne terenske organizacije in posamični aktivisti morali delovati v razmerah stroge ilegalnosti zelo tajno. Na terenu ni bilo nobenih rezerv živil kot na Primorskem in osvobojenem ozemlju. Brigada se je lahko prehranjevala le z odkupi in celo rekvizicijami.

Ves živež in živino, ki jo je dobil, je 1. bataljon predal brigadni intendanturi, ki je po navodilih divizijske intendanture obdržala del živeža za prehrano brigade, ostalo pa izročila diviziji. Tako je bilo tudi z blagom, ki ga je zaplenila v omenjenem tovarnjaku.

Ali je tak način res ustrezal položaju, je vprašanje, zakaj prvi obrok hrane so brigadne prištabne enote in 2. bataljon dobili šele pozno ob mraku, drugi pa šele ponoči. Nekateri bolj oddaljeni borci in skupine niso dobili hrane ves dan in

* Kasneje so ugotovili, da četa tega povelja ni izpolnila. Odšla je do prvih hiš v južnem delu naselja Novi svet, brez dovoljenja kakega organa osvobodilnega gibanja vzela pri neki hiši kravo, okoli 600 kg krompirja in pletenko žganja. Čez kakin deset dni so vso četo prestavili v 2. bataljon 18. brigade, ki je postal ruski bataljon. Stab bataljona je dal komandirja in komisarja čete zaradi tega prekrška pred bataljonom javno ustreliti.

tudi ne ponoči. Lačni borci so se morali pač znajti, čeprav je bilo žicanje strogo prepovedano.³²⁷

Napad osemnajste ni uspel. Posamezne bojne skupine so prodrle prek minskih polj in preprek na obrobju naselja, naprej pa niso mogli brez podpore topov, ki bi z neposrednim streljanjem uničili utrjene objekte. Minometi so čez dan izstrelili okoli 400 min in po domobranskih poročilih povzročili veliko škodo v obrambnem sistemu. V naselju je bila cela streha ali steklo na oknih prava redkost. Toda to ni bilo dovolj. Branilce so ščitile utrdbe. Zlahka so zadrževali napadalce v primerni razdalji. Ker so se zavedali moči svojih bunkerjev in sistema rovov, premoči svojega avtomatskega orožja in težavnosti zavzemanja tolikih utrjenih točk in za obrambo pripravljenih hiš, so celo izzivali, žalili napadalce in peli. Največ težav so povzročali strojničarji, ki so bili v zvoniku, in železobetonski bunker na vzpetini severno od vasi. Minometalci, ki so sicer pokazali pohvalno natančnost streljanja, niso mogli uničiti ti dve najbolj nevarni obrambni točki.³²⁸

V Godoviču je Gradnikova brigada zavzemala ob podpori artilerijskega divizionu sovražnikove obrambne položaje. Padala je črta za črto, bunker za bunkerjem, končno pa je stisnila nemško posadko v dve poslopji. Ko bi bilo treba le še zlomiti ta poslednji odpor, so se za njenim hrbtom pojavili Nemci iz Idrije, ki jim je uspelo neopazno zmuzniti se skozi položaje Vojkove brigade in priti posadki na pomoč. Ker se je morala Gradnikova brigada umakniti iz Godoviča, je bila ogrožena tudi bazoviška okoli Hotedršice, saj so Nemci imeli zdaj prosto pot, da bi jo napadli. En bataljon je morala takoj poslati proti Godoviču v zavarovanje.³²⁹

Noč je zaveznik hrabrih

Štab 18. brigade in štab divizije sta ugotovila, da podnevi ne bo mogoče zavzeti utrjene Hotedršice, zlasti ne brez pomoči itopov. Upala pa sta, da bi bil uspeh zagotovljen v nočnem napadu, v katerem bi uporabili tudi divizijsko rezervo, 2. bataljon Kosovelove brigade. Ta bi zamenjal bataljon osemnajste, ki je moral v zaščito proti Godoviču.

Kot smo že omenili, je bila divizijska rezerva na položajih okoli Ravnika in Sv. Barbare, dva težka mitraljeza in

lahki minomet brigade pa so precej uspešno že sodelovali v dnevnem napadu na jugovzhodnih pristopih k Hotedršici. Čez dan sta imeli moštvi obeh strojnic nekaj ranjenih od sovražnih minometnih min, težko ranjen pa je bil tudi sekretar bataljonskega biroja SKOJ Marjan Urbančič, ki ju je sprem-ljal.³³⁰

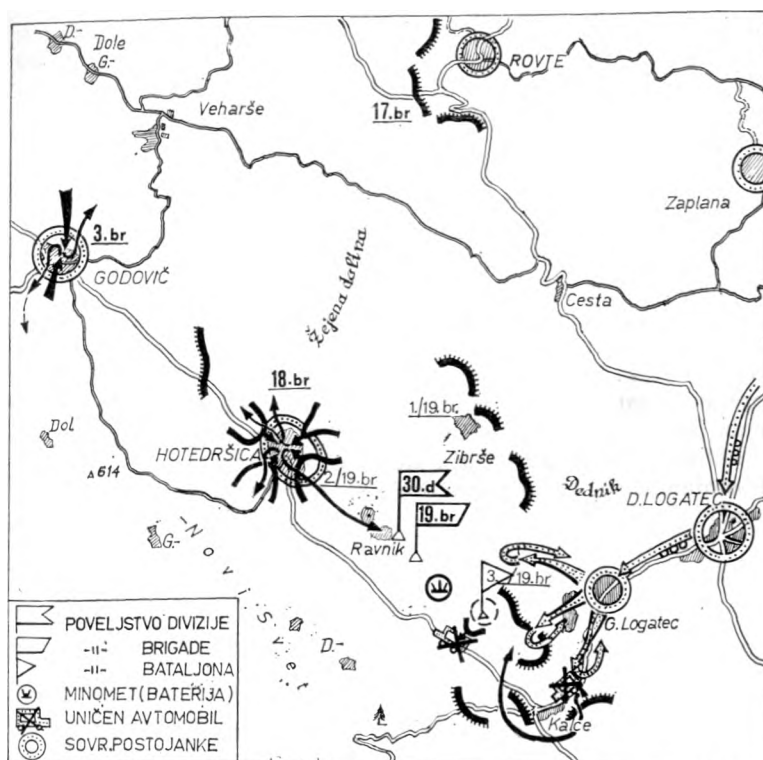
Ob mraku se je bataljon zbral pri Sv. Barbari, nato pa se je v strelcih približal žičnim oviram in minskim poljem vzhodno od ceste Hotedršica—Kalce. Iz postojanke je bilo slišati tudi pesem, saj so bili prepričani, da so partizani prenehali z napadom. Obroč okoli postojanke se je spet sklenil in enote so napeto čakale na dogovorjeni signal z raketo. Ob komandantu bataljona so ležali v sitrelski vrsti pripravljeni za naskok, na izhodnem položaju tudi člani štaba brigade in divizije. Na poveljniškem mestu štaba divizije pri Sv. Barbari je ostal le pomočnik političnega komisarja divizije.

Druge enote Kosovelove brigade so ostale na starih položajih, ki so jih še bolj uredile za boj, čeprav so se domobranci z mrakom umaknili s pobočij Ržiš v Gorenji Logatec.

Komaj so nad Hotedršico zatrepetale dogovorjene rakete, so z obeh strani odjeknili vzkliki: »Juriš! Hura!«. Streliška vrsta je pod okriljem teme krenila v napad. V poltu je prešla žične ovire, nato pa so začeli borci čistiti rove in zvezne jarke ter z bombami uničevati prve bunkerje, zgrajene iz zemlje in brun. Branilci so se umikali v prve hiše, iz katerih so se srdito branili. Skupine partizanov so vdirale v notranjost obrambe, ne da bi se zadrževale okoli posameznih utrjenih hiš. Glavnina je prodirala proti središču obrambe v naselju, le manjše skupine so nato uničevale osamljene obrambne točke. Toda v središču je bil odpor vedno bolj srdit. Drznosti sovražnikov ni bilo več. Nekatere zgradbe, iz katerih so se branili, so zajeli požari.

Škoda, da je brigada izgubljala sile in moč v dnevnem napadu, saj ni mogla izkoristiti svojega najboljšega orožja, smelosti, hrabrosti in iznajdljivosti, ki ponoči nadomešča pomanjkanje težkega orožja v napadu na utrjeno naselje. Morda bi bila uničena še ena postojanka narodnega izdajalstva, če bi se bil napad začel ob takšni uri kot ta drugi poskus zavzeta Hotedršice.

Bolj ko so se napadalci približevali središču vasi, kjer je bil najmočnejši odpor zlasti iz župnišča, šole in cerkve, bolj so

Napad na Hotedršico 18. marca 1944

požari osvetljevali okolico. Morda se je požar širil sam, verjetno so ga netili tudi branilci. Okoli branjenih poslopij je bilo svetlo kot podnevi. Nihče se ni mogel približati tem dobro branjenim objektom.

Med prodorom v središče vasi, bilo je že okoli polnoči, je prišlo do hudega nesporazuma med borci 2. bataljona Kosovelove in sosednjega bataljona iz 18. brigade zaradi borbenih gesel, ki sta se po povelju divizije menjali točno ob polnoči. Komandant 2. bataljona je namreč v svojem bojnem poletu pozabil pravočasno sporočiti svojim podrejenim novo geslo. Njegovi borci so na svojem odseku prodirali nekoliko hitreje, njihovi sosedje pa so odprli nanje ogenj, ker so jim odgovarjali

na klic s starimi neveljavnimi gesli, misleč da so domobranci, ki so pač na nek način zvedeli žanje. Šele ponoven pregled divizijskega povelja je odstranil ta nesporazum. Ob svetlobi gorečih hiš je gesla prečital in jih hitro sporočil svojim borcem. V razburjenosti ga je potem malomarno vtaknil v žep dežnega plašča. Seveda ga je zgubil. Naslednjega dne so ga našli Nemci in domobranci.³³¹

Napadalci so se sredi gorečega naselja morali ustaviti na doseženih položajih. Ponekod zaradi vročine požara, drugod pa spričo osvetljenega prostora, ki je bil pod gostim sovražnikovim ognjem, se nikakor niso mogli približati poslopju tako, da bi ga mogli minirati in si odpreti pot za uničenje odpora. Ker se je že začelo približevati jutro, je štab divizije sklenil prekiniti napad in nadaljevati boj za dne na okoliških vzpetinah. Izmučene, utrujene in nekoliko potrte enote so se zvijale v kolone in še v temi izginjale proti svojim zbornim mestom. Postojanka je bila pretrd oreh za njihovo pehotno in lahko orožje.

Od osem padlih in 17 lažje in težje ranjenih, kolikor jih je imela brigada v tem napadu, jih je bilo največ iz 2. bataljona, ki je sodeloval v naskoku na postojanko, kar dokazuje srditost njegovega napada. O sovražnikovih izgubah ni moč najti dokumentov iz prve roke, gotovo pa je, da so bile precej manjše.³³²

Priprave za ponovitev napada

Po neuspelem napadu na Hotedršico je krenila ena brigada XXXI. divizije na Crni vrh, dve pa na Ledine, zahodno od Žirov. Trideseta divizija je odšla na območje Podkraj—Hrušica, da bi se odpočila in »pripravila za nov napad v vojaškem, tehničnem in političnem pogledu«, kot se je glasilo povelje štaba IX. korpusa.³³³

Kosovelova brigada je na Ravniku najprej počakala, da se je zbrala 17. brigada, nato pa je umaknila svoj 1. bataljon s Smoljevca in Senčurjevega vrha. Ko je šla kolona brigadne glavnine čez križišče v Kalcah, se ji je pridružil še 3. bataljon, ki je bil na Ržišah. Ob zori 19. marca je vsa brigada krenila prek Hrušice na Podkraj, kamor je prispela okoli 11. ure. Ko so odšle zavarovalne patrulje in zasede proti Bukovju in Colu in bile postavljene potrebne straže, so šle čete počivat, le kuharji in intendanti so imeli obilo dela. Tudi v štabih bataljo-

nov in brigade je bilo živahno. Takoj je bilo treba urediti še marsikaj in pripraviti poročila za pretekla dneva.

Ražen padlih in ranjenih je bilo v brigadi tudi okoli 25 pogrešanih. Številčno stanje brigade je zdaj bilo okoli 650 borcev in bork.³³⁴

Prejšnjega dne se je vrnil iz oficirske šole pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije bivši komandant 2. bataljona Radosav Isaković-Rade. Štab XXX. divizije ga je zdaj postavil za namestnika komandanta brigade, dotedanji namestnik Jovo Stanič pa je odšel na isto dolžnost v štab 17. brigade. Toda s takšnim sklepom se ni strinjal komandant brigade. Ker ni bil zadovoljen s komandantom 3. bataljona, je štabu divizije predlagal, naj ga postavi na njegovo mesto, komandanta 3. bataljona pa premesti v 1. bataljon za namestnika komandanta. Predlog je štab divizije sprejel.

Hkrati so naredili nekaj organizacijskih sprememb. Štab divizije je ukazal, naj v vsakem bataljonu težke mitraljeze fiat in bređa združijo v poseben vod pri štabu bataljona. Ugotovili so namreč, da komandirji čet ne znajo dobro uporabljati ognja tega močnega orožja in da jih najpogosteje postavljajo kar v prvo strelsko vrsto. Zaradi tega njihova moč ni bila dovolj izkoriščena. Računali so, da bodo težke strojnice pod poveljstvom komandantov bataljonov bolje uporabljene zlasti na težišču, za podporo čet v napadu in obrambi ter za uničevanje ciljev, ki so bolj oddaljeni in jim lahko pehotno orožje ne more do živenga.

Popoldne in zvečer do pozne noči je bilo v brigadi več vojaških in partijskih sestankov, na katerih so razpravljali o nekaterih napakah in slafostih, ki so jih opazili v zadnjem času. Komunisti so na sestankih svojih celic ugotovili, da je dejavnost mnogih članov in celo celic popolnoma zamrla. Spričo preureditve in sprememb v sestavi enot nekatere celo niso imele evidence članstva in so zanemarile delo z manj izgrajenimi člani. Partijska organizacija je bila nekako na repu dogodkov in njene dejavnosti ni bilo čutiti. Za takšno stanje je bil odgovoren po mnenju organizacije namestnik komisarja brigade, ki da je popustil v delu in s tem dovolil oslabitev dejavnosti partijske organizacije v celoti.

Tudi okupator ni miroval. Še istega dne je prispela v Hotedršico domobranska kolona, ki je pripeljala večjo količino streliva in min za minomete, nato pa se je vrnila. Iz Godoviča

in Idrije sta se dve koloni usmerili proti Črnemu vrhu, kjer pa ju je Gradnikova brigada razbila in ju z občutnimi izgubami zavrnila. Zaplenila jima je celo brzostrelni top, precej orožja in streliva. Podoben napad so ponovili Nemci tudi 20. marca. Zdaj je Gradnikovcem priskočila na pomoč bazoviška brigada. Tudi to pot so se morali umakniti, umik pa se je spremenil v pravi beg.³³⁵

Sovražnikova moč v Idriji in Spodnji Idriji je ostala nespremenjena, postoj anki Godovič in Hotedršica pa sta bili precej okrepljeni. Steli sta po okoli 200 mož, v Hotedršici so opazili tudi nekaj oklopnih vozil. Njihove posadke so pospešeno odstranjevale posledice napada ter popravljale in izboljševale utrdbe.

Kljub spremenjenemu položaju je štab korpusa vztrajal v nameri, da nadaljuje začeto ofenzivno operacijo, toda s precej spremenjenim načrtom. Vsa XXXI. divizija naj se angažira v blokadi Idrije, Spodnje Idrije in Godoviča, XXX. divizija, okrepljena z vsemi razpoložljivimi topovi korpusne artilerije, pa naj napade Hotedršico in akcijo zaščiti proti Postojni, Planini, Rakeku, Logatcu, Vrhniki in Rovtam. V neposredni napad naj bi spet krenila 18. brigada, toda ob podpori topov in minometov, in sicer 20. marca ob 22. uri. Da bi se olajšal napad na oporišče, naj bi del sili XXXI. divizije demonstrativno napadel Idrijo, del Kosovelove pa Logatec.³³⁶

V skladu s tem poveljem korpusa in divizije naj bi Kosovelova 20. marca okoli 20. ure zasedla položaje, in sicer: 1. bataljon položaje pri Grčarevcu med Logatcem in Planino z nalogo, da prepreči intervencijo iz Postojne, Planine in Rakeka, 2. bataljon položaje kot pri prejšnjem napadu, 3. bataljon pa jugozahodna pobočja Ržiš z nalogo, da zaščiti akcijo proti Logatcu in Vrhniki. Ta bataljon naj bi z eno četo demonstrativno napadel tudi domobransko postojanko v Dolenjem Logatcu.

Popoldne predvidenega dne je brigada okoli dveh krenila iz Podkraja čez Hrušico na Kalce Pri kmetiji Gruden, ki leži okoli dva kilometra pred Kalcami, se je ustavila, ob mraku pa so čete šle proti načrtovanim položajem, da bi jih pravočasno zasedle. Tretja četa 3. bataljona je pri Ržišah krenila še naprej proti Logatcu.

Prvo presenečenje so Kosovelovci doživeli že na Ravniku, kjer naj bi bilo poveljniško mesto. Tam ni bilo ne 18. brigade

in ne štaba XXX. divizije. Kaj se je zgodilo? Popoldne je obveščevalna služba zaznala nevarne premike sovražnih kolon okoli Kale in v smeri Hotedršice in Godoviča. Ko so ti podatki prispeli v štab IX. korpusa, ki je bil blizu Črnega vrha, je ta ukazal, naj najprej preiščejo, ali so resnični, zakaj dokler se položaj ne razčisti, topničarji ne morejo kreniti proti Hotedršici. Iz istega razloga ni mogla kreniti iz Spodnjih in Gornjih Lomov tudi 18. brigada, zaradi velikih razdalj in slabih zvez pa zgubljenega časa ni bilo mogoče več nadomestiti. Štab korpusa je akcijo odložil na 22. marec.³³⁷

Iz istih razlogov je prispel kurir štaba XXX. divizije, ki naj bi brigado dohitel pri kmetiji Gruden in jo ustavil, na Ravnik šele okoli 22. ure, ko so bile že vse enote na določenih položajih. Seveda so takoj organizirali zbiranje brigadnih enot. Najtežje je bilo najti 3. četo 3. bataljona, ki je odšla proti Logatcu. Poslali so nekaj najbolj spretnih in izkušenih obveščevalcev in kurirjev. Šele okoli polnoči so jo našli na položajih v bližini gradu v Gorenjem Logatcu, v katerem so bili domobranci. Takoj je krenila v sestavo brigade.³³⁸

Zgodaj zjutraj je bil 1. bataljona že vsa zbrana pri Grudnu in je pri že omenjeni karavli čakala na nadaljnja povelja. Okoli osme ure je povelje prišlo. Odšla naj bi nazaj na Podkraj. Prav tedaj pa se je iz smeri Grčarevca zaslišalo močno streljanje. V zasedo bataljona se je pripeljalo iz Planine pet nemških tovornjakov, polnih vojaštva. Po nenadnem in kratkem ognjenem napadu se je del bataljona pognal v naskok na sovražnika in na tovarnjake, ki so vozili v precejšnji medsebojni razdalji. Preživele nemške vojake so pregnali od vozil in uspelo jim je zažgati tri. Ko so začeli boj, da bi uničili še ostala dva kamiona, je na bojišče pridrvelo nekaj oklopnih vozil in tankov iz Logatca. Bataljon je seveda prekinil napad, brigada pa je krenila na Podkraj.³³⁹

Komaj so prišli na cilj, je komandant brigade že prejel povelje, naj se vsi poveljniki bataljonov z njim vred javijo v štabu divizije. S seboj naj prinesejo svoj primerek divizijskega povelja za napad na Hotedršico dne 18. marca. Povelje so izvršili, le komandant 2. bataljona je bil nekoliko zmeden. Izjavil je, da ne ve, kje ima svoje povelje, najbrž da je v bataljonskem arhivu. Novi komandant 3. bataljona je izjavil, da ga pri predaji dolžnosti ni prejel. Oba so poslali v enoto, naj ga najdeta in pokažeta. Komandant 3. bataljona ga je res na-

šel, vendar brez belega roba, ki ga je njegov predhodnik uporabil za zavijanje cigaret, njegov kolega pa ga ni mogel najti. Tedaj **mu** je politični komisar divizije pokazal naslovno stran ljubljanskega časopisa Jutro, ki je na naslovni strani objavljalo besedilo in fotografski posnetek dokumenta. V naslovu, ki se je glasil »Štabu... bataljona 19. SNOB »Srečka Kosovel««, je bila številka bataljona slabo vidna, ker je bila napisana s svinčnikom. Čeprav se je pisec članka trudil, da bi prikazal narodnoosvobodilno vojsko v najslabši luči, je povelje za napad slehernemu, tudi nepoučenemu bralcu časopisa pokazalo neizpodbitno dejstvo, da je partizanska vojska postala organizirana in strokovno vodena. Objava povelja je partizanom prinesla morda več koristi v propagandnem in političnem pogledu kot pa škode.³⁴⁰

Kljub temu je komandant bataljona, ki je povelje zgubil, doživel hudo kritiko.

Izjalovlien nact

Pozno popoldne in zvečer 22. marca so se vse enote že premikale proti ciljem, ki jih je določalo korpusno povelje z dne 19. marca za ponovno blokado Idrije in napad na Hotedršico. Že prejšnje dni so bili opazili nove sovražnikove kolone na območju Idrije, tega dne pa so v štab korpusa prihajale vesti, da se v Vipavski dolini in na področju Postojne zbirajo sovražnikove enote in se živahno premikajo, iz česar bi bilo moč sklepati, da se pripravlja neka več ja in obsežnejša akcija. Zaradi nejasnega položaja, kaj namerava sovražnik, so izdali ukaz, naj vse enote krenejo na določena jim območja in zasedejo položaje, toda do naslednjega ukaza naj ne začno načrtovane akcije.³⁴¹

Tudi Kosovelova je pozno popoldne krenila po že znani poti do Kale. Prvi bataljon je odšel na položaje pri Grčarevcu, 3. bataljon na Ržiše, štab brigade s prištavnimi enotami in 2. bataljonom pa na Ravnik. Čeprav je bila gosta tema, so se enote brez težav gibale po komaj zaznavnih kolovozih in stezah, saj so se z njimi doslej natančno seznanile.

Povelje za napad ni prišlo do dogovorjenega časa, zato so enote prebile noč kar na položajih, ob prvi zori naslednjega dne pa so se še dobro maskirale.

V hotedrški postojanki so se pred očmi borcev in skritih partizanskih oglednikov navsezgodaj zjutraj razšle številne delovne skupine na delovne prostore ter popravljale in urejale obrambne objekte. Niti slutile niso, da so po vseh vzpetinah nad njimi budne partizanske oči spremljale sleherni korak v postojanki.³⁴²

Glede na podatke, ki jih je sprejel tega dne štab korpusa, so sklepali, da sovražnik res pripravlja obsežnejšo akcijo na ozemlju zahodno od Idrije. Zato je izdal ukaz, naj se vse enote premaknejo proti severu, in sicer XXXI. divizija proti Cerknemu, XXX. divizija pa na območje Ledine—Vrsnik zahodno od Žirov.

Tako se je Kosovelova brigada, ki je povelje za premik prej eia pozno popoldne, ob mraku zbrala na Ravniku in odšla proti severu, da bi čez vas Trata, Veharše, Dole in potok Zirovnica, premagujoč odjužene snežne zamete in razmočene blatne poti čez številne hribe in doline končno okoli 9. ure zjutraj 24. marca prišla na Gorenji Vrsnik, jugozahodno od Žirov. To je bil eden od njenih najbolj napornih pohodov. Za razdaljo od Ravnika do Vrsnika v zračni črti kakih 14 kilometrov je rabila štirinajst ur hoda, tej počasnosti pa so botrovali nezanesljivi vodiči ter neznano ozemlje, ki je bilo močno razmočeno.

Tudi štab divizije ter 17. in 18. brigada so istega dne prišli na območje Ledin.

Opustitev napada na Hotedršico in premik obeh divizij v poslednjem trenutku na področje severno od Idrije lahko štejemo med zelo uspešne primere taktičnih manevrov večjih partizanskih enot. Že naslednjega dne, 25. marca zjutraj, so prodrle enote nemške 188. rezervne gorske divizije, okrepljene z dvema bataljonoma SS policije, iz Vipavske doline na Predmejo in Col, sovražnikove enote iz Postojne na Podkraj, nato pa nadaljevale prodiranje proti Vodiciam. Iz Idrije in Godoviča sta dve nemški koloni krenili proti Crnemu vrhu ter prodirali naprej proti Colu in Vodiciam, da bi zaprle načrtovani obroč.

Zaradi premika partizanskih enot je bila nemška akcija tipičen udarec v prazno, kot ugotavlja tudi štab te nemške divizije v svojem poročilu. Le na Predmeji so presenetili bataljon Gradnikove brigade, ki je bil tam ostal, da bi skrbel za organizacijo prehrane s hrano in strelivom.³⁴³

Zanimiva sta ugotovitev in predlog, ki ju zasledimo v poročilu komandanta nemškega bataljona »Heine« iz Idrije, ki je bil v akciji iz smeri Idrije in Godovca. Kot dober taktik je menil, da zaradi izredne gibljivosti partizanskih čet ni koristno uporabljati številnih in velikih sil, ker v tem primeru izgubljajo mnogo časa, da bi jih zbrali in pripravili. Predlagal je, naj bi raje uporabljali nenadne in hitre udarce manjših enot, ki pa naj bi bile okrepljene s težjo oborožitvijo, srednjimi minometi in topovi manjšega in srednjega kalibra ³⁴⁴

To svojo teorijo je lahko kmalu pokazal v praksi.

V prehranjevalni akciji

Na Vrtniku je brigadni štab takoj stopil v stik s terenskim odborom OF. Brigada je bila prvič na tem področju in štab ni želel na svojo roko reševati nastanitvenih in prehranjevalnih vprašanj. Glede razmestitve ni bilo nobenih težav, glede živine pa so bile možnosti terenskega odbora več kot neugodne. Ti zelo pasivni kraji ob tem letnem času niso imeli ničesar, kar bi lahko odstopili, pa še sovražnik je med svojimi pogostimi pohodi v odsotnosti partizanskih enot pobral veliko živine in drugega blaga. Podoben položaj so prikazali aktivisti terenskih organizacij v Zireh. Brigadna intendantura je imela rezervo hrane le za en dan.

Ni kazalo drugega, kot da vsa brigada v sodelovanju z gospodarskimi komisijami in divizijsko intendanturo naredi prehranjevalno akcijo v predelih, ki so bili pod nadzorstvom sovražnika, in pri kmečkih domacijah, katerih sinovi so služili okupatorju v domobranskih enotah v Dolomitih. Takšnih gospodarstev okupator ni ropal, temveč jih je iz propagandnih razlogov celo oskrboval, saj jim je dajal živilske nakaznice, v njihove kleti in shrambe pa je na razne načine prihajalo tudi blago, ki so ga sovražnikove enote včasih plenile po hišah in vaseh, ki so bile naklonjene partizanskim narodnoosvobodilnim četam.

V štabu so v sodelovanju s člani gospodarske komisije napravili natančen načrt prehranjevalne akcije in določili naselja in hiše, ki jih je treba obiskati. Vojaško plat izvedbe akcije je pripravil štab brigade.

Takšna akcija ni bila enostavna in lahka. Kraji, kjer je bilo treba napraviti rekvizicije, so bili vzhodno od ceste Luči-

ne—Gorenja vas in v neposredni bližini sovražnikovih postojank. Ker je bilo v teh krajih precej ljudi, ki so bili naklonjeni domobrancem, je bilo treba akcijo dobro pripraviti in predvideti varno zaščito, da se akcija ne bi izjalovila in da ne bi brigade sovražnik presenetil. Izkušnje iz prejšnjih podobnih akcij so kazale, da je sovražnik naj pogosteje napadel, ko so se enote vračale, in da je pri tem izkoriščal svoje dobro poznavanje ozemlja.

To pot so izbrali vasici Trato tik ob Gorenji vasi in Prelesje v bližini Lučin. Akcijo v Trati naj bi opravil 3. bataljon, v Prelesju pa 2. bataljon, medtem ko je 1. bataljon imel nalogo, naj zaščiti akcijo na grebenu Zirovskega vrha.

To popoldne, ko se je pripravljala brigada za prehranjevalno akcijo, je odšla ruska četa 3. bataljona z vsem orožjem in opremo v sestavo 2. bataljona 18. brigade, ki naj bi imel v bodoče le borce sovjetskih narodnosti. Ves poveljniški sestav tega bataljona je bil iz njihovih vrst. Obljube, da bo namesto te čete prišla v brigado popolna slovenska četa, zaradi kasnejših dogodkov 18. brigada ni mogla izpolniti, Kosovelova pa je potem, dne 26. marca, imela na spisku nekaj nad 600 borcev in bork.

Pozno popoldne je brigadna kolona odšla z Vrsnika v akcijo. Spustila se je po strmih kolovozih v Ziri in se ustavila na Dobračevi, nato pa po bataljonih nadaljevala pohod. Štab brigade je ostal v Novi vasi, 2. bataljon pa se je povzpел na greben Zirovskega vrha do kmetije Demšar ter postavil zaščitne zasede proti Sv. Trem kraljem, Št. Joštu in Lučinam, kjer so bile sovražnikove postojanke. Tretji bataljon se je namestil pri Planinšku in se zavaroval proti Gorenji vasi, 1. bataljon pa je krenil na Kladje dva kilometra vzhodno od Fužin. Ves naslednji dan so skupine starešin iz 2. in 3. bataljona ogledovale teren in postojanki v Gorenji vasi in Lučinah, da bi lažje naredile načrte na nočno akcijo ter izbrale smeri premikov v Prelesje in Trato oziroma položaje zased.

Ko je padel mrak, sta oba bataljona krenila v akcijo. Pred vasjo so postavili zasede, nato pa pri vnaprej določenih hišah naredili rekvizicijo živine in živil. Pri nekem kmetu v Prelesju so našli za tedanje čase res ogromne količine živil. Ražen šunk in slanine, ki so že na prvi pogled kazale, da niso iz istega kraja, so našli več vreč moke in sladkorja, zavezanih v izvirnimi tovarniškimi piombami. V staji, ki je bila polna živine,

je hrzal tudi vojaški jahalni konj, ki ga je pustil nek nemški podoficir, da bi ga hranili in čuvali. Gospodar se ni prav nič upiral'. Hladnokrvno je opazoval delo intendantov in njihovih pomočnikov, z njegovega obraza pa bi se morda dala razbrati misel, saj tega ne boste daleč odnesli. Ko so pripeljali še jahalnega konja iz staje, je celo sam pokazal, kje je pribor. Zapregli so dva voza, nato pa je kolona krenila proti Zirovskemu vrhu.

Čeprav so kljub opreznosti domobranci v Lučinah zvedeli, kaj se dogaja, niso poskušali posredovati. Izstrelili so le nekaj raket in skrbno pazili v svoji najbližji okolici, ali se morda ne pripravlja kak napad na oporišče.

Podobno se je razvijala akcija tudi v Trati, ki je bila od močne postojanke v Gorenji vasi oddaljena le dober kilometer. Tam so varnostne ukrepe izpeljali bolje, zakaj v oporišču so za akcijo zvedeli šele zjutraj ob zori. Tedaj sta obe koloni z živežem že bili na Dobračevi, kjer so ju sprejeli divizijski intendant. Del živeža so pustili brigadi, nekaj pa so ga peljali na Ledine v štab divizije. Sladkor in še nekatero drugo blago so poslali v Cerkljo za potrebe ranjencev v bolnišnicah. Brigada je bila zdaj preskrbljena za nekaj dni. Do 29. marca je ostala na istih položajih. Vse je bilo mirno, le nekaj patrulinih spopadov v bližini omenjenih sovražnikovih oporišč je za trenutek vznemirilo pokrajino.

Zvečer 29. marca se je brigada, ražen 3. bataljona, ki je ostal pri Planinški na Zirovskem vrhu, premaknila na Vrsnik. Naslednjega dne pa je še ta bataljon prišel v sestavo brigade.³⁴⁵

Priprave za napad na Spodnjo Idrijo

Medtem so v štabu korpusa končali načrte o nadaljevanju prekinjene operacije proti sovražnikovim postojankam na idrijskem področju. Dne 29. marca je izdal divizijam povelje za napad in zavzetje Spodnje Idrije. Povelje je določalo tudi način blokade Idrije in Godoviča ter zavarovanja proti Primorski, Gorenjski, Dolomitom in Notranjski. Ker je bilo potrebno opraviti še veliko priprav, povelje ni točno določalo datuma in ure napada.³⁴⁶

Ko je Kosovelova brigada pozno zvečer tega dne prišla na Vrsnik, je moral 1. bataljon takoj oditi naprej. Dobil je

nalogo, naj iz Planine pri Cerknem pripelje na Ledine havbico XXXI. divizije in večjo količino streliva zanjo. Odšel je tik pred polnočjo prek Ledin in Sovodnja. Borcem je bil ta pohod še dolgo v spominu, ker je bila vso noč prava neprodorna tema. Hodili so po polzevo in če je kdo zgrešil svojega predhodnika, se je gotovo izgubil. Kolona se je trgala in spet zastajala, da bi vzpostavila zvezo. Najhuje je bilo med Ledinami in Sovodnjem, kjer je kolona po nekem slabem gozdnem kolovozu prečkala staro državno mejo. Vodiči so borce večkrat morali opozarjati na nemške mine. Le en napačen korak, pa bi bila nesreča neizogibna.

Zlasti so bile nevarne nemške poskočne mine. Te so najprej odskočile iz zemlje, kjer so bile zamaskirane, potem pa so se razletele v višini človeka. Vsem sta bili še v zavesti strašni usodi kurirja in intendanta 2. bataljona, ki sta nekaj dni prej, vračajoč se po bližnjici iz Žirov na Spodnji Vrsnik, naletela na takšno mino. Našli so mrtva s strahovito razmesarjenima trebuhoma.³⁴⁷

Kolona izmučenih borcev prvega bataljona je po prihoda na Planino nekaj ur počivala. Pričakovali so, da jih bo čakal topel obrok, toda iz neznanih razlogov od tega ni bilo nič. Morali so takoj kreniti nazaj. Havbico je vlekla volovska vprega, strelivo pa je bilo na mulah. Do Sovodnja je šio brez težav, po ozki in strmi dolini potoka proti Praprotnem brdu pa moč volov ni mogla premagati vzpona. Pri kmetih so si izposodili vrvi in začeli vleči havbico navkreber. Tako opravilo je težavno celo za izvežbane artileriste, večini borcev 1. bataljona pa je bilo prvo takšne vrste. Večkrat je le za las manjkalo, da ni havbica z moštvo vred zgrmela po pobočju. Bilo je mnogo živčnosti, jeze in nezadovoljstva, dokler končno le ni bila s skrajnimi napor in združenimi močmi na grebenu pod Praprotnim brdom. Mnogi so komaj stali na nogah, ko so se lahko oddahnili. Toda po prvih minutah počitka so že začele padati šale, ki jim je sledil smeh. Nadaljevali so pot in popoldne prišli na Ledine, kjer je bil štab XXX. divizije.

Komandant bataljona Mihajlo Knežević je takoj telefoništil štabu brigade na Gorenjem Vrsniku, da je bataljon nalogo opravil in da naj za enoto pripravijo obrok hrane, saj že štiriindvajset ur niso ničesar okusili. Tako se je tudi zgodilo. Bilo je je dovolj in pravijo, da so se nekateri »dodatkar-

ji« okoli kotla tako drenjali, da je eden od njih padel na glavo vanj.³⁴⁸

Ker je to noč prispel z Zirovskega vrha tudi 3. bataljon, je bila Kosovelova spet popolna.

Naslednji dan, 31. marca si je štab XXX. divizije skupaj s štabi brigad ogledal ozemlje okoli Spodnje Idrije, komandant divizije pa je na terenu izdal povelje za napad. Določili so natančne naloge vsake enote. Napad naj bi se začel ob polnoči v noči na 1. april 1944.³⁴⁹

Divizija je zaupala nalogo neposrednega napada 18. brigadi bazoviški, 17. brigadi Simona Gregorčiča pa nalogo zaščite proti Dolomitom. Kosovelova naj bi z enim bataljonom zavarovala napad proti Idriji pri Marofu, ostala dva njena bataljona pa naj bi bila v divizijski rezervi na Razpotju.

Težko orožje, havbico, dva protitankovska topa malega kalibra in tri srednje minomete, so združili v skupino in jo postavili na položaj pri Razpotju, v bližini opazovalnice komandanta divizije, ki ji je neposredno dajal naloge.

Z Razpotja se je odpiral prelep pogled v globoko kotlino Spodnje Idrije, kjer je bila postojanka. Težko orožje je imelo nalogo začeti s topniško pripravo točno opolnoči, kar naj bi omogočilo enotam, ki so bile v napadu, da prodrejo skozi žične ovire in minska polja v notranjost postojanke.³⁵⁰

Po kosilu je brigada odšla z Vrsnika na Razpotje, le ena četa 1. bataljona je morala iti čez Ziri, da bi pri Fužinah zavzela položaj in zavarovala smer proti Gorenji vasi in Škofji Loki. Glavnina 1. bataljona je prevzela zaščito štaba in opazovalnic divizije in brigade ter težkega orožja na Razpotju. Tretji bataljon se je razporedil kak kilometer nižje, pri Gori. Imel je enako nalogo kot 1. bataljon, le da so njegove patrulje vzdrževale zvezo z enotami Vojkove brigade.

Drugi bataljon brigade je odšel v dolino Idrijce šele ob mraku in pri Marofu zasedel položaje z nalogo zaščite proti Idriji. Povezal naj bi se z Gradnikovo brigado XXXI. divizije, ki je imela svoje enote v bližini, na zahodnem pobočju nad Idrijco in okoli Idrije. Vojkova in Gradnikova brigada sta morali tesno blokirati nemško garnizijo v Idriji, Prešernova brigada te divizije pa je zapirala smer proti Godoviču in Hotedršici.

Prvi napad ni uspel

Še pred polnočjo so prihajali kurirji in poročali, da so enote pripravljene na položajih, le patrulje 2. bataljona pri Marofu niso mogle najti oddelkov Gradnikove brigade. Svoje položaje so postavili precej visoko v pobočje, da bi mogli nadzorovati vso dolino in cesto. To je precej otežkočilo položaj bataljona, ker je moral v primeru nemškega napada ob rečni strugi ves pritisk vzdržati sam. Komandant Kosovelove je zato poslal k 2. bataljonu svojega namestnika in skupino obveščevalcev, ki naj bi čimprej vzpostavili zvezo in omogočili čim boljšo čuječnost. Z njimi je šla tudi minerska desetina, ki je iz divizijskega prateža dobila nekaj protitankovskih min, da bi lahko postavila minsko polje pred položaji 2. bataljona.

Točno ob polnoči je močan ogenj partizanskega težkega orožja oznanil začetek napada na Spodnjo Idrijo. Ogenj je izkoristil 1. bataljon 18. brigade, da bi se približal žičnim oviram, rovom in bunkerjem na severni strani postojanke oziroma na levem bregu Idrijce. Po končani topniški pripravi je krenil v napad in po kratkem, toda srditem boju mu je uspelo doseči most čez Idrijo.

Po načrtu naj bi tedaj začel napadati postojanko 2. bataljon iste brigade, in sicer z zahodne in jugozahodne strani v smeri cerkve in župnišča. Toda tam je bilo vse tiho. Prvi bataljon je še naprej srdito napadal proti mostu, toda zaman. Zelezobetonski bunker na nasprotnem bregu je posadko varno branil pred partizanskim ognjem iz pušk in strojnic. Čeprav so imeli že več ranjenih in nekaj padlih, napadalci niso prenehali pritiskati v želji, da bi zavzeli most in si odprli pot v središče oporišča, hkrati pa so pričakovali napad 2. bataljona na nasprotnem bregu. Skupina bombašev s komandantom bataljona je šla v naskok na most in bunker. Njihovo junaštvo ni rodilo uspeha, bilo je veliko padlih in ranjenih, med njimi tudi komandant bataljona.

Kaj se je zgodilo z 2. bataljonom? Ta se je pravočasno spustil v dolino Idrijce, čez kat ero naj bi šel severno od Spodnje Idrije. Kaže, da je imel slabe vodiče. Kolona je zgubila smer in je po daljšem blodenju le prišla do reke, toda na mestih, kjer ni bilo mogoče priti čez vodo. Neodločno vodstvo bataljona je sklenilo vrniti se na planoto, ne da bi izvršilo

svojo nalogo. To je seveda onemogočilo celotni načrt napada in je preprečilo kakršenkoli uspeh v tej noči

Morda bi bilo umestno, da bi štab divizije poslal v napad namesto zgubljenega bataljona svojo rezervo, v kateri sta bila dva bataljona Kosovelove, saj bi že nekaj strojnic na nasprotnem bregu Idrijce močno olajšalo položaj napadajočega bataljona pri mostu. Druga kritična pripomba velja odločitvam glede uporabe topništva. Čeprav je bila upravičena bojazen, da bi izgubili top v dinamiki boja, bi vendar bilo bolje, če bi vsaj en protitankovski top dodelili napadajočemu 1. bataljonu za neposredno uničevanje bunkerjev in branjenih poslopij. Njihov ogenj z Razpotja v temni noči ni mogel biti natančen, ražen tega pa je to orožje celo namenjeno za boj proti lahkim tankom iz bližine, za neposredno podporo pehote ter uničevanje utrjenih ognjenih točk.³⁵¹

Prvi bataljon je nehal napadati tik pred zoro, ko je bilo že popolnoma jasno, da cilja ne bo mogel doseči. Čete so se umaknile v kritja severno od Spodnje Idrije. Tam so ostale ves dan. Napadalci so s topovi in minometi občasno streljali po opaženih utrjenih točkah sovražnikove obrambe ter jih nekaj uničili in poškodovali.

Skupina kosovelovcev pri Coljavi blizu Gabrovice v začetku oktobra 1943

Tudi 2. bataljon Kosovelove je ostal na svojih položajih ves dan. Ker so bili položaji Gradnikove precej oddaljeni, je poslal svoje oddelke na levi breg Idrijce, od koder so lahko obstreljevali cesto in zaščitili protitankovsko minska polja.

Toda blokada Idrije ni bila neprodušna. Iz Idrije se je okoli polnoči riemški vod neopazno splazil skozi medprostor med položaji obeh brigad XXXI. divizije in 2. bataljona Kosovelove pri Marofu in v Spodnji Idriji še pred pričetkom napada okrepil obrambo.³⁵²

Ponoven napad

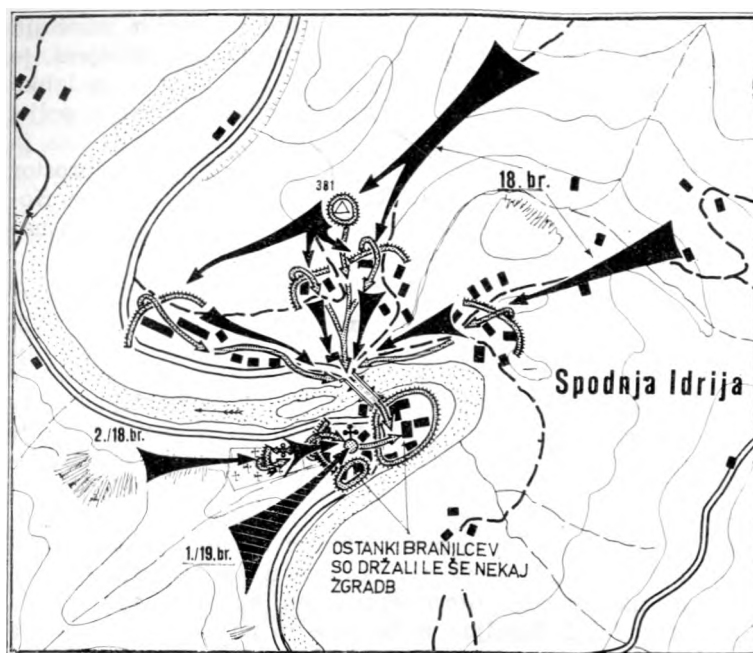
Štab korpusa je sklenil, naj se napad na postojanko v Spodnji Idriji ponovi še istega večera. Naloga in razporeditev XXXI. divizije sta ostali isti. Tudi štab XXX. divizije, ki je analiziral potek napada, je menil, da je v osnovi nacrt pravilen, le da je napadajoče enote treba na jugozahodni strani okrepiti z enim bataljonom Kosovelove brigade. Po krajši topniški pripravi naj bi najprej krenil v napad 1. bataljon 18. brigade bazoviške, s severa proti mostu kot v pretekli noči. Pritegnil naj bi nase pozornost in ogenj sovražnika, z zahoda pa bi napadal 2. bataljon te brigade in po zavzetju položaja protiletalskega topa na griču zahodno od cerkve nadaljeval prodiranje v središče naselja. Ko bi bataljon Kosovelove prodrl na vaško pokopališče in k cerkvi, bi vsi bataljoni z združenimi močmi zlomili sovražnikov odpor v središču.

Komandant brigade je poslal 1. bataljon, naj napada v sodelovanju z 2. bataljonom osemnajste. Drugi bataljon naj bi ostal na starih položajih pri Marofu, 3. bataljon pa je bil v divizijski rezervi.

Tako je ob mraku krenil z Razpotja v dolino 1. bataljon. Pri Mokraški vasi je zavil proti Idriji.

Ko je na primernem mestu prebredel ledeno Idrijco in šel čez cesto, se je začel približevati Spodnji Idriji po strmih in razritih pobočjih Čekovnika. Na izhodnih položajih za napad je dobil kmalu stik z 2. bataljonom 18. brigade, partizanska artilerija in minometi pa so že tolkli po oporišču.³⁵³

Najprej je začel napadati 1. bataljon 18. brigade s severne strani. V ozki in globoko vsekani dolini Idrijce je grozljivo odmevalo streljanje vseh vrst orožja, med katerim je včasih udarila kaka zamolka eksplozija in je bilo slišati srdit vzklik.

Napad na Spodnjo Idrijo v noči na 4. april 1944

Ko so z opazovalnice nad Spodnjo Idrijo zatrepetale dogovorjene signalne rakete, so topovi in minometi prekinili ogenj. Zdaj sta krenila v napad tudi oba bataljona z zahodne in jugozahodne smeri. Drugi bataljon 18. brigade, ki je oblikoval posebne bombaške skupine in skupine za prodor skozi žične ovire, ki so imele s seboj klešče za rezanje žice in vojaške odeje, s katerimi so pokrivalo žične ovire, je kmalu zlomil odpor branilcev na visini zahodno od cerkve. Napad je ¹ bil silovit. Sovražnik je moral na vrat na nos zapustiti partizanom celo lahki protiletalski top in še nekaj drugega orožja.³⁵⁴

Najprej napad Kosovelovcev ni uspel. Bramici so zaradi strmega in odprtega terena z lahkoto branili svoj položaj, strojnice z zvonika, ki so jim pomagale tudi osvetljevalne rakete, pa napadalcem niso dopuščale, da bi se premaknili iz svojih kritij. Ko pa je 2. bataljon osemnajste zavzel višino ter potisnil branilce proti župnišću, je bila obramba pokopa-

lišča in cerkve že hudo načeta. Ta ugoden trenutek so izkoristili Kosovelovci in šli v naskok. Ko so zapustili svoje skromne zaklone na strm em pobočju in se po njem pognali naprej, nazaj več ni bilo mogoče. Ob pomoči boreev 18. brigade je bil odpor branilcev na pokopališču in v cerkvi hitro zlomljen. Zdaj se je na majhnem pokopališču zbralo nekaj sto boreev, ki niso mogli naprej, zakaj poskus manjših skupin, da bi prodrle po ozkem stopnišču med cerkvijo in mežnarijo v središče naselja, nikakor ni uspel. Neposreden ogenj brzostrelk branilcev skozi okna bližnjih hiš je to preprečil. Neki poveljnik je glasno poklical komandirje in politične komisarje čet, naj se za cerkvijo zberejo na posvet, kako bi nadaljevali napad.

Komaj so se poveljniki zbrali za cerkvijo, je zadonela močna eksplozija. Čez streho so namreč vrgli nekaj min. Za trenutek je presekala bojni hrup grobna tišina, nato pa so se žarili v noč kriki številnih ranjencev, med katerimi je bilo več težkih, z razmrcvarjenimi in odtrganimi udi. Pod tem grozljivim vtisom je precej moštva prvi hip zajela panika, vsak je podzavestno želel biti čim dalj od strašnega pokopališča. Vendar so kriki ranjencev večino vzdramili in jim obudili čut dolžnosti in stvarnosti. Svojemu ranjenemu tovarišu je treba pomagati. Nihče ni več mislil na napad. Takoj so začeli prevezovati ranjence in odnašati mrtve in ranjene. Med hudo ranjenimi je bil tudi komandir 2. čete Danilo Peršolja, ki mu je mina odsekala obe nogi. Med evakuacijo je prišel k zavesti. Prosil je, naj mu tovariši skrajšajo muke, nato pa je potegnil svojo pištolo in se ustrelil. Hudo ranjenega komandanta 1. bataljona Mihajl'a Kneževića so odnesli nezvestnega. Padlo je še nekaj drugih boreev, in sicer Albert Zontar, Branko Požar in tudi priljubljeni merilec lahkega minometa Italijan Tortorello. Njegov minomet, od katerega se ni nikoli ločil, je ostal na bojišču. Tudi zaplenjenega protiletalskega topiča niso odvedli, vse se je vrtelo okoli padlih in ranjenih.

Po kasnejših ugotovitvah je imel 1. bataljon Kosovelove ob tej priliki pet mrtvih in 11 ranjenih, skoraj toliko pa tudi 2. bataljon osemnajste. To je bil hud udarec, ki ga ni nihče pričakoval, čeprav bi ga bilo mogoče glede na teren in sovražnikove možnosti predvidevati.

Po tem dogodku je bil napad obeh bataljonov ustavljen, potem pa je kmalu prenehal tudi napad bataljona na severnih pristopih k Spodnji Idriji.

Ali bi napad uspel v primeru, če ne bi bilo tega hudega dogodka, je nemogoče trditi. Organizacija napada je imela številne slabosti, prav tako tudi poveljevanje. Mlade partizanske enote in njihove starešine v obeh brigadah morda še niso bile kos tako zahtevnim nalogam in niso imele izkušenj v napadih na močno utrjeno naseljeno mesto. Samo revolucionarna volja ni bila dovolj.

Evakuacija ranjenih in padlih je trajala skoraj do zore, ko se je 1. bataljon po skupinah vračal proti Razpotju.³⁵³

Nemci to noč niso prodrli iz Idrije v Spodnjo Idrijo. Vojkova in Gradnikova brigada sta trdno zapirali dolino do jutra, potem sta se umaknili na višje položaje.

Drugi bataljon Kosovelove je ostal na položajih pri Marofu tudi čez dan. Nemci v Idriji so verjetno opazili, da so se brigade umaknile na višje položaje. Hoteli so izkoristiti priliko, da bi v Spodnjo Idrijo poslali strelivo, sanitetni material in živež ter umaknili ranjence. Njihov tovornjak, na katerem je bilo kakih pet vojakov, je neovirano prišel do Marofa, kjer je naletel na protitankovsko mino in zletel v zrak. Kako uro po tem je iz Idrije krenila manjša kolona, okoli 30 vojakov z vozom, na katerem je bilo strelivo, sanitetni material in živež. Zaseda 2. bataljona jo je spustila globoko med svoje položaje, nato pa jo je napadla. Po krajšem boju je četa, ki je bila na levem bregu Idrijce, z naskokom pregnala nemške vojake v korito reke in dalje proti Idriji, bataljon pa je zaplenil voz. Suho hrano so razdelili po položajih, drugo blago pa so z vozom vred poslali na Razpotje.³⁵⁶

Z glavo v zid

Štab korpusa glede na cilje načrtovane operacije še ni hotel odnehati. Sklenil je, naj se napad ponovi v noči na 4. april tretjič, saj je bila posadka izčrpana in brez zadostnih količin streliva. Poveljstvo XXX. divizije je ukazalo, naj enote napadajo na isti način, le štab Kosovelove je dal 1. bataljon v divizijsko rezervo, v napad pa določil 3. bataljon. Napad naj bi se začel ob 22. uri.³⁵⁷

2e popoldne, ko je sprejel povelje, je komandant 3. bataljona odšel v 1. bataljon ter od komandirjev in političnih komisarjev čet, ki so sodelovali v napadu prejšnjega dne, zbral podatke in izkušnje, nato pa s svojimi podrejenimi komandirji čet podrobno pripravil načrt napada.

V mraku je bataljon krenil po isti poti na izhodne položaje. Čez reko, ki je bila na tistem mestu zelo plitva, je najprej šla predhodnica v moči čete in se postavila na položaj v smeri Idrije, za njo pa glavnina. Borci so si prej sezuli čevlje in jih nato spet obuli. Komandant bataljona je sklenil v napad poslati le dve četi in težki vod, eno četo pa postaviti v zasedo proti Idriji. Tako je nameraval zmanjšati kopičenje moštva na ozkem zemljišču pri pokopališču ter cerkvi in s tem tudi možnost hujših žrtev od minometnega ognja, hkrati pa si omogočiti varen hrbet v primeru sovražnikovega prodora iz Idrije. Tedaj bi ta četa ščitila umik proti Razpotju.

Ko je glavnina prišla v bližino Spodnje Idrije, so najprej izbrali dobre položaje za dve težki strojnici breza na pobočju jugozahodno od cerkve in pokopališča ter postavili na primerno mesto tudi protitankovsko puško in lahki minomet, ki sta imela nalogo ščititi napredovanje bombašev z obstreljevanjem sovražnikovih strojniških gnezd na pokopališču in v zvoniku. Ko bi udarne skupine z bombami razbile sovražnikovo obrambo na pokopališču, puškomitraljezci pa blokirali ostale odporne točke, bi krenila v napad druga skupina, ki je imela nalogo uničiti branilce v zvoniku. Naslednji dve skupini sta bili določeni za nadaljevanje napada. Prva naj bi strla obrambo v cerkovnikovi hiši in potem nadaljevala napad proti šoli, druga pa naj bi ob cesti z bombami in ognjem preprečila sovražnikov odpor v prvih hišah ob vhodu v naselje.

Vsi oddelki bataljona so okoli 21.30 že bili na svojih mestih in čakali na znamenje. Tudi stik z 2. bataljonom 18. brigade je bil vzpostavljen, minometi in topovi pa so tolkli postoj anko. Sovražnikovi minometi so zlasti natančno tolkli jugozahodne pristope k pokopališču. Ko je komandant 3. bataljona na rebri, ki se strmo spušča proti pokopališču, kazal komandirjem čet in vodjem bojnih skupin, kje naj se približajo sovražniku in napadajo, je nekaj metrov pred njim eksplodirala minometna mina in ga lažje ranila. Nekaj minut pozneje je druga padla tik pred sanitetnega referenta Niko-

laj a, bivšega ruskega vojaka, toda k sreči ni eksplodirala. Hitro se je umaknil, boječ se, da se ne bo razpočila pozneje.

Ob deseti uri so zletele v zrak signalne rakete. Ob vzklikih »Juriš! Hura!« je začel napadati bataljon na severni strani postojanke, ki naj bi kot prejšnjo noč pritegnil sovražnikovo pozornost in olajšal napad z zahodne in jugozahodne strani.

Toda ni minilo še četrte ure, odkar se je začel napad, ko je prišel na poveljniško mesto štaba 3. bataljona kurir, ki je imel nalogo vzdrževati zvezo s četo v zasedi proti Marofu. Bil je ranjen. Povedal je, da je med potjo v svojo četo trčil na Nemce. Najprej je mislil, da je pred njim patrolja njegove čete in je zaklical »Stoj! Kdo gre?«, v odgovor pa je dobil rafal iz brzostrelke. Ranjen v ramo se je vrgel v grmovje, Nemci pa so hitro nadaljevali pot proti Spodnji Idriji. Kasneje se je ugotovilo, da je ta kolona kakih sto mož kmalu po začetku napada na Spodnjo Idrijo o presenetila četo, ki je bila v zasedi. Borci so sicer opazili, da se jim skozi temo po travi približujejo neke sence, toda sprva so mislili, da se jim bliža patrolja 2. bataljona, ki je bil pri Marofu. Na njihov poziv, kdo gre, so jim odgovorili »Partizani!«, le trenutek za tem pa je eksplodiralo nekoliko ročnih bomb in zasikalo nekaj rafalov. Sovražnik ni napadel, temveč je izkoristil presenečenje in urno nadaljeval pot proti Spodnji Idriji, da bi okrepil že izčrpano posadko.

Ko je komandant iz izpovedi kurirja posnel, kaj se je zgodilo, je to vest po kurirju poslal komandantu 18. brigade. Medtem je signalna raketa oznanila začetek napada. Strojnice težkega voda so odprle ogenj na zvonik, prva bojna skupina bataljona pa je že krenila v manjšo dolinico ter se pažljivo premikala proti pokopališču. Nemci, ki so jo opazili, so okrepili svoj ogenj, uporabljajoč za kritje pokopališki zid in nagrobnike. Partizanske strojnice so ščitile svojo bojno skupino. Ko je 2. ruski bataljon 18. brigade zavzel griček zahodno od cerkve, kjer je bil prejšnjo noč protiletalski topič, in začel močno obstreljevati pokopališče, župnišče in cerkev, se je omejena bojna skupina že približala žičnim oviram in Nemce na pokopališču zasula z ročnimi bombami. Toda naprej ni mogla. Nemcem je prispela okrepitev. To je razvidno tudi iz ohranjenega poročila komandirja 1. čete bataljona »Heine«, ki se je bila prebila v Spodnjo Idrijo. Partizanska bojna skupina 3. bataljona je imela med napadom enega padlega in dva

ranjena. Ko so poslali okrepljeno skupino v napad še enkrat, ni bilo mogoče storiti ničesar, zakaj sovražnikova obramba na tem odseku je bila okrepljena, gosta in trdna. Tudi sovražnik je na podlagi bojev v prejšnji noči ukrenil vse, kar je mogel.³⁵⁸

Okoli polnoči je napad začel jenjavati, slišal se je le tu in tam kak strel. Iz oporišča so letele zdaj pa zdaj rakete, ki so osvetljevale teren in preprečevale presenečenja.

Okoli druge ure po polnoči je v štab 3. bataljona prišel kurir za zvezo z 18. brigado in povedal, da se brigada umika s položajev. Vse je kazalo, da so na bataljon pozabili. Ostali so na položaju še dobro uro, nato pa se je bataljon zbral in krenil k svoji četi, ki je bila v zasedi proti Marofu. Četa je zasedla položaje v polkrogu zahodno od poti in se zaščitila na obe strani. Glavnina bataljona je šla na drugi breg Idrijce in se usmerila proti Razpotju, za njo pa je šla še četa, ki je bila v zasedi. Minerei so pobrali protitankovske mine in s komandantom bataljona šli poslednji. Komaj so prekoračili Idrijco, so ob svetlobi polnega meseca v senci gozdnega roba opazili nemško kolono, ki je hitela v gosjem redu proti Spodnji Idriji. Skupine partizanov, ki so se nemočno prilepili ob strmino rečnega brega na nasprotni strani in se zlili s svojo okolico, niso bili niti opazili.

Ko je ob svitu prišel na Razpotje še 3. bataljon, je bila zbrana vsa Kosovelova brigada. Kmalu je odšla na Govejek, kjer je ostala do naslednjega večera, potem pa se je premaknila na Gorenji Vrsnik. Štab in prištabne enote, 1. in 3. bataljon so se razmestili na Gorenjem Vrsniku, 2. bataljon pa je našel zatočišče na Spodnjem Vrsniku.³⁵⁹

V poslednjem napadu na Spodnjo Idrijo je imel 3. bataljon dva padla in pet ranjenih, brigada pa je v vsej akciji utrpela sedem padlih ter 16 lahko in hudo ranjenih, od katerih sta dva pozneje umrla, okoli 20 borcev pa je pogrešala. Največ je bilo med njimi takšnih, ki niso vzdržali naporov, slabe prehrane in negotovosti. Dne 6. aprila je brigada štela 550 borcev in bork.

Od začetka pohoda na idrijsko območje v Zadlogu se je zmanjšalo njeno številčno stanje za okoli 150 borcev in bork. Bilo je 17 padlih, 35 ranjenih, okoli 50 pogrešanih, 50 borcev ruske čete pa je odšlo iz brigade. Morda je bil med po-

grešanimi še kdo ranjen ali padel, vendar tega iz ohranjenih virov ni mogoče ugotoviti.³⁶⁰

Po prekinitvi napadov so se vsi štabi od korpusa navzdol lotili analize preteklega obdobja. Ugotoviti so morali, da je kljub naporom napad na sovražnikovo postojanko doživel neuspeh in da je uresničitev takšnih nalog bila vendarle pretrd oreh za premalo oborožene partizanske brigade. Slaba prehrana, dolgi pohodi, splošna utrujenost moštva so pravzaprav že oslabili bojno sposobnost enot in poslabšali tudi moralno politično stanje. Obleka in obutev sta bili v zelo slabem stanju. Spricho prehudih naporov so bili ponekod vidni že znaki otopelosti in nezainteresiranosti, čeprav je večina borcev in starešin disciplinirano in prizadevno ter z vso odgovornostjo izpolnj evala ukaze in se trudila, da bi s skupnimi močmi brigada rešila svoje naloge in probleme.

Tudi v odnosih med štabi in v štabih so se pojavile nekatere nevšečnosti. Neuspehi, fizična in psihična obremenjenost so v njih ustvarjali nekakšno hudo živčnost in notranjo napetost. Lahko ugotovimo, da so razpravljanja o preteklih dogodkih včasih dobila neželjen tok v tem, da so krivdo za neuspeh skušali iskati višji štabi v dejavnosti nižjih, ne da bi hkrati pokazali, kje so bili vzroki neuspeha kot celoti.

Brigada je bila upravičeno kritizirana glede nepravilnega kopičenja borcev 1. bataljona na pokopališču v Spodnji Idriji, toda odgovornosti za prodor nemške čete vzdolž Idrijce v napadeno postojanko ni mogla sprejeti. Žolčna razprava na sestanku komandantov brigad in bataljonov 5. aprila na Gorenjem Vrsniku je v štabu divizije končno razjasnila dogodke in ugotovila, da ta nemška kolona ni izigrala le 2. bataljona Kosovelove, temveč tudi druge enote korpusa, ki so imele nalogo zaščititi akcijo.

In kakšna bi bila sodba danes, ko so na voljo podatki tudi druge strani in ko lahko hladno in brez predsodkov presojamo pretekle dogodke? Vsekakor se moramo pridružiti mnenjem, ki so prevladali na omenjenem sestanku, da ni mogoče iskati krivcev in da taka pot ni pravična. Vojna je boj dveh nasprotnikov, v katerem vsak od njiju mora pokazati vse svoje sposobnosti, da bi ohranil svoje moči. Vzroki neuspeha so torej enostavni: mladi sestav korpusa glede na izkušnje in razpoložljivo oborožitev tako težavnih nalog kot je zavzemanje močno utrjenih in dobro branjenih oporišč pač

še ni zmožel. Za take naloge so bile potrebne dolge in temeljite priprave, vaje in podrobne informacije o sovražniku, morda pa tudi takšni neuspehi.

V brigadi so sledile nekatere kadrovske spremembe. Na položaj hudo ranjenega komandanta 1. bataljona je bil postavljen njegov namestnik Leopold Caharija-Pepi, na prazno mesto načelnika štaba brigade naj bi prišel Jovan Dević, za dolžnost namestnika komandanta 3. bataljona, ki je bila prosta od boja pri Srednjem v Benečiji, pa Ivan Slabe-Radovan. Stab divizije je poslal brigadi tudi nekaj komandirjev čet in vodov, med njimi je bil tudi Mirko Kandare, ki je postal politični komisar štabne čete brigade.³⁶¹

Ker ni bilo dovolj živeža, je brigada naslednjega dne morala poslati dva bataljona v prehranjevalno akcijo v Dolomite. Vrniti sta se morala najkasneje do 8. aprila, zakaj divizija se bo najverjetneje kmalu premaknila na novo območje, in sicer precej daleč. V ta namen je bilo treba dopolniti strelivo in se pripraviti za premik.

NA VRSNIKU IN LEDINAH

Nacrti partizanskih štabov

Že 3. aprila, tik pred zadnjim napadom na postojanko v Spodnji Idriji, je poveljstvo IX. korpusa poslalo podrejenim štabom divizij smernice o nadaljnjih nalogah, ki naj veljajo za čas, dokler ne bodo izdelani načrti za novo korpusno operacijo. Enote naj bi prenesle svojo dejavnost na druga področja. Tako naj bi XXXI. divizija blokirala Idrijo le z eno brigado, Prešernovo poslala na Lokve radi reorganizacije, hkrati pa delala akcije po svoji uvidevnosti in pobudi. Tudi XXX. divizija, razmeščena na prostoru Ledine—Vrsnik, naj bi ščitila Cerkljansko pred vdori iz Idrije. Obveščevalni centri obeh divizij naj bi po tem povelju štaba korpusa intenzivno zbirali podatke o stanju na železniški progi Borovnica—Št. Peter na Krasu (zdaj Pivka) ter ugotovili možnosti miniranja objektov na tem železniškem odseku in podrobnosti o zaščitnih postojankah ob progi. Kaže, da je štab korpusa pripravljajl neko večjo akcijo na železniški promet, obenem pa je nameraval v središču osvobojenega ozemlja preurediti brigade eno za drugo.³⁶²

Tudi XXX. divizija je skušala kar najbolje pripraviti svoje enote za bodoče akcije, toda prehrana ji je še vedno delala preglavice. Kosovelova je morala že popoldne 5. aprila poslati po hrano dva bataljona. Prvi je krenil proti Sv. Trem kraljem, vrnil naj bi se na Vrsnik še isto noč, 3. bataljon pa se je premaknil na Žirovski vrh, odkoder naj bi vdiral v Dolomite, hkrati zaščitil razporeditev divizije proti Gorenji vasi in Škofji Loki, nato pa se vrnil okoli 8. aprila na Vrsnik.

Prvi bataljon je v noči na 6. april v bližini Sv. Treh kraljev svojo nalogo uspešno opravil in se brez boja vrnil v sestav brigade.³³

Isto noč je krenil na Zirovski vrh tudi 3. bataljon. Ko so borci nekaj ur počivali na osamljeni kmetiji pri Planinšku, so se že pred svitom razporedili na bližnje položaje. To je bil previdnostni ukrep, da bi se lažje branili v primeru nenadnega napada. Poveljniki so si ogledali teren in v sodelovanju z gospodarsko komisijo narodnoosvobodilnega odbora Žiri pripravili načrt akcije. Določili so, naj bi bila akcija na neki kmetiji na Dobravi pri Gorenji vasi, katere lastnik je po podatkih s terena aktivno sodeloval z okupatorjem. Brez kakršnihkoli zapletov so načrt izvedli v naslednji noči, zjutraj 7. aprila pa so čez Žiri poslali na Gorenji Vrsnik poln voz živeža in nekaj glav živine.

V isti noči je padel nek bataljon 17. brigade, ki je napravil akcijo nekje na Planinškovem griču v smeri Črnega vrha, v domobransko zasedo med prehodom ceste Gorenja vas—Lučine. Izgubil je ves zaseženi živež in živino, komandant njegovega bataljona Miladin Stojanović, ki je pozneje postal namestnik komandanta Kosovelove brigade, pa je bil lažje ranjen. Ena četa 3. bataljona Kosovelove je takoj krenila v pomoč napadenemu bataljonu, toda zaradi velike oddaljenosti in težavnega terena je prišla do bojišča prepozno.

Nemcem in domobrancem v Gorenji vasi ni ostalo skrito, da je na Zirovskem vrhu partizanski bataljon, saj so imeli na tem območju kar dobro obveščevalno službo, ki jih je sproti obveščala o takšnih novostih. Ze okoli polnoči sta krenili proti Lučinam dve koloni po 80—100 mož. Cete 3. bataljona so že okoli tretje ure zjutraj zapustile naselje in se rasporedile severozahodno od Planinškove domačije po rebri proti Hrastovemu vrhu (kota 872) do zaselka Kladje. Pokazalo se je, da je bila previdnost umestna. Ze ob zori se je do Planinska povzpela domobranska kolona iz Lučin. Ko je preiskala kmetijo, se je usmerila proti bataljonovim položajem. Pred njo je šla predhodnica sedmih mož. Pričakali so jo z ognjem od blizu in jo pokosili, glavnina pa je takoj plegla na doseženi črti. Začelo se je obstreljevanje. Tedaj pa je prišlo do hude nesreče. Ko je opazil zastoj nekoč zaplenjene letalske strojnice, se je komandir 2. čete priplazil do njenega zaklona in jo neoprezno poteg-

nil k sebi s sprednje strani. Strojnica, ki se je bila le zataknila, se je sprožila in mu spustila v spodnji del trebuha močan rafal. Da bi ne zarjul od strahovitih bolečin, je zaril obraz v zemljo, borci pa so ga hitro potegnili v kritje, obvezali, pripravili zasilna nosila in ga v spremstvu voda odnesli najprej na Gorenji Vrsnik, nato pa v znano partizansko bolnišnico Franjo pri Cerknem.³⁶⁴

Komaj se je začel boj s prvo kolono, so borci bataljona že morali napasti predhodnico druge kolone, ki je prodirala po vojaški cesti proti grebenu. Bataljon se je še nekaj časa upiral, ko pa je spoznal, da bi bil v primeru, če bi vztrajal na istih položajih, prej ali slej obkoljen, je organiziral umik čez Žiri na Gorenji Vrsnik k brigadni glavnini.

V soboto ali v nedeljo 10. aprila se je po enotah razširila vest, da se bo divizija kmalu premaknila na področje Hrušica—Crni vrh.³⁶⁵

Ali je v štab divizije res prišlo kakšno predhodno povelje za njen premik ali ne, danes ni mogoče več ugotoviti, toda divizija je ostala na tem področju tudi naslednji dan, kar pa je bila usodna okoliščina, ki je opredelila dogodke naslednjih dni. Iz štaba korpusa povelja za premik ni bilo, zaloge hrane pa so spet skopnele. Zato je štab divizije ukazal v nedeljo dopoldne, naj 18. brigada krene v prehranjevalno akcijo ter se do jutra naslednjega dne vrne na Ledine.³⁶⁶

Tudi Kosovelova naj bi za svoje potrebe v tej noči naredila manjšo prehranjevalno akcijo nekje v neposredni bližini domobranskega oporišča v Lučinah.

V divizijsko intendanturo, ki je bila v Šrnjaku, so 9. in 10. aprila prihajale številne pošiljke paketov na vozovih, ki so jih za velikonočne praznike pošiljali zavedni prebivalci Slovenskega primorja. V štabu divizije so sklenili, da jih bodo delili enotam naslednjega dne, ko bo prispela še večja pošiljka iz Cerknega in ko se bo vrnila tudi bazoviška brigada.

Omeniti je treba tudi, da so že v soboto popoldne politični komisarji v vseh enotah sporočili borcem, da lahko gredo, če želijo, v nedeljo dopoldne na Ledine v cerkev, da bi bili prisotni pri velikonočni maši. Tudi iz Kosovelove je v urejeni koloni odšlo k maši kakih 40 borcev.³⁶⁷

Vznemirljive vesti

2e dopoldne 10. aprila so člani na novo oblikovanega izvidniškega voda brigade prinašali z raznih strani zaskrbljujoče vesti o premikih sovražnikovih kolon čez Kalce, Hotedršico in Godovič v Idrijo in iz Škofje Loke v Gorenjo vas. Zaupnik brigadnega obveščevalca je sporočil, da se v Idriji mrzlično pripravljajo za pohod, do katerega bo po vsej verjetnosti prišlo kmalu.³⁶⁸

Podobne podatke so s terena prinesli tudi obveščevalci 18. brigade in jih prav tako sporočili štabu divizije. Tudi vodstvo Kosovelove je bilo močno zaskrbljeno ob vesteh o zbiranju sovražnika le kakih deset kilometrov od Vrsnika, zlasti pa zato, ker je bila brigada razporejena na majhni in izpostavljeni planoti, tik ob minirani žični oviri, ki je tekla vzdolž bivše italijansko-jugoslovanske me je in ki so jo nemške enote vedno znova opremljale z ročnimi in drugimi bombami ter minami.

Le nekaj dni prej sta dva borea 2. bataljona, stara partizana Ernest Valetič in Stanko Bavčar krenila v Ziri po bližnjici, ki je peljala skozi ozek prehod v žičnih ovirah. Nehote je eden od njiju storil napačen korak in sprožil odskočno mi-

Posadka težkega voda 3. bataljona Kosovelove brigade ob težki brezi na robu Trnovske planote južno od Predmeje med bojem dne 17. januarja 1944

no, ki ju je ubila. To je bil resen opomin vsem, da je nepazljivost ob meji sila nevarna.³⁶⁹

Tudi divizijski obveščevalni center je ugotovilo, da je premika sovražnikovih sil. Toda štab divizije, ki je presojal, da ti premiki še ne pomenijo neposredne nevarnosti, je v pričakovanju korpusnega povelja za nadaljnjo akcijo sklenil ostati na istih položajih.³⁷⁰

Vesti o zbiranju sovražnikovih sil so močno vznemirile tudi bataljone. Nekateri od njih, kot na primer 3. bataljon, so še vedno imeli svoje obveščevalce, ki niso bili vključeni v brigadni izvidniški vod. V tem bataljonu so sklenili okrepiti varnostne ukrepe in so se dogovorili med drugim, da bodo organizirali poskusni preplah. Ker so bile na Gorenjem Vrsniku tudi druge enote, so morali vprašati štab brigade za dovoljenje. Ta je sprejel pobudo kot koristno za vso brigado. Neopazno se je skupina borcev oddaljila iz vasi in preko vaških hiš spustila nekaj rafalov. Seveda je nastala huda zmeda. Enote so sicer zasedle predvidene položaje, toda zelo neurejeno, desetine, vojni in tudi čete so bile pomešane med seboj. Pri pregledu stanovanjskih prostorov so starešine ugotovile pravi nered. Večina borcev je pustila svojo opremo, nekateri celo strelivo. Našli so tudi nekaj pušk nekih mlajših partizanov in celo strojnico. Težke brce so bile na položajih, toda s pičlim strelivom, ker so ga pomočniki »pozabili«. Ko je padel že omenjeni merilec pri minometu Tortorell'i v Spodnji Idriji, je 1. bataljon izgubil svoj lahki minomet, imel pa je še 28 min, 3. bataljon pa je imel lahki minomet, ni pa imel na voljo streliva. Poskusni preplah je izkoristil merilec lahkega minometa 3. bataljona in med zmešnjavo pobral 1. bataljonu njegove mine, ki so jih bili pozabili odnesti na položaj. Za to »krajo« so zvedeli šele naslednjega dne, ko so jih morali skoro vse uporabiti v boju s sovražnikom.

Poskusni preplah je bil zelo korišten ukrep, saj je prav zaradi te uspešne vaje naslednji dan glavnina brigade hitro in organizirano zasedla položaje in začela boj.³⁷¹

V isti noči je bila 2. četa 2. bataljona v prehranjevalni akciji v Lučinah, ki je minila brez posebnosti. Četa je pričakal njen komandant bataljona, ko je prišla okoli 3. ure zjutraj na Gorenji Vrsnik. Povedali so, da so čuli, ko so se približevali vasi, kakor da se v dolini premika neka večja kolona. Komandant je ukazal, naj kuharji takoj zakoljejo živinče in začno

kuhati zajtrk, intendat pa je ostanek živeža odpremil v brigadne intendanturo, hkrati pa je dobil nalogo, naj pove štabu, kaj so med potjo opazili. Komandant 2. bataljona je nato krenil v obhod in pregled straž in zased.³⁷²

Nacrt »Renate« bataljona »Heine«

Končno se je načrtovalcem nemških akcij v štabu 188. rezervne gorske divizije nasmehnila sreča. Že tolikokrat, kot na primer 25. marca na področju Črnega vrha, so se zaganjali v slovenske gore, da bi dobili partizane v klešče, kjer bi jih obkolili in prisilili v odprt boj, ki bi jim dal možnost izkoristiti premoč njihovega orožja. To pot je partizanska divizija ostala na istem področju tako dolgo, da so mogli opraviti vse priprave. Štab nemške divizije je sprejel predlog komandanta bataljona »Heine« iz Idrije, da je treba napraviti hiter in nenađen udarec z manjšimi bojnimi skupinami, okrepljenimi s težjim orožjem.

Ko je pritisk partizanskih enot na Idrijo popustil, je tja prispel namestnik komandanta 188. rezervne gorske divizije polkovnik Strohmaier in v sodelovanju s poveljnikom 1. bataljona 139. rezervnega gorskega polka kapetanom Heinejem pripravil načrt »Renate«. Iz nemškega poročila o tej akciji zvedemo, da je bataljon po tem načrtu »imel nalogo, da za sovražnika neopazno prispe v noči od 10. na 11. 4. na področje, ki so ga zasedli partizani, da se razdeljen v več bojnih skupin pripravi za obkoljevalni napad in obkoljenega sovražnika stisne in uniči«.³⁷³

Isti vir tudi omogoča, da natančno obnovimo ta načrt za akcijo in njeno izvedbo. Oblikovali so pet bojnih skupin in jim dali podrobne naloge. Bojna skupina »Nemeth«, ki jo je sestavljala dodeljena četa, okrepljena s 1. vodom 3. čete bataljona »Heine«, pehotnim topom in srednjimi minometi tega bataljona, naj bi krenila iz Idrije čez Treven, Ravne in Brekovico v Žiri, odkoder naj bi po vodih z glavnino prodirala vzdolž ceste proti Govejku, hkrati pa z enim vodom napredovala proti Brezniku, z drugim vodom pa proti Gorenjem Vrsniku. Druga bojna skupina, imenovana »Paternioner«, v kateri je bila 2. četa bataljona »Heine«, okrepljena z vodom gorskih topov iz 112. topniškega polka in srednjimi minometi, naj bi krenila za prvo skupino do Trevena, potem pa se spustila v

dolino Zirovnice in dosegla območje kote 674, pol kilometra vzhodno od Spodnjega Vrsnika, nato pa napadla proti severu.

Dve bojni skupini sta dobili nalogo, naj operirata z nasprotni strani od severozahoda. Bojna skupina »Krois« ali 1. četa bataljona »Heine«, okrepljena z vodom gorskih topov iz 112. topniškega polka, naj bi šla iz Idrije prek Spodnje Idrije, nato pa po kolovozu, ki okoli kilometer in pol pred zaselkom Vrščevo pelje pod koto 790 na zahodnem grebenu Praprotnega brda. Prodirala naj bi dalje na njegov vrh, trig. 1006, en vod pa do Zaklarice. Za njo naj bi se premaknila po isti poti četrta bojna skupina »Bruckbacker«, ki jo je sestavljala 4. četa bataljona »Heine«. Ta naj bi ostala na koti 490. Obe bojni skupini sta tako oblikovali široko črto vzdolž grebena Praprotnega brda in do Zaklarice severovzhodno od Ledin.

Peta bojna skupina je imela nalogo, da postavi zaporno črto. To je bila 1. četa 83. rezervnega gorskega pionirskega bataljona brez enega voda, ki so jo poslali iz Idrije na Goro, naj postavi zaporno črto vzdolž doline Zirovnice in prepreči vsak premik partizanov v tej smeri. S to skupino se je premikal tudi štab bataljona »Heine«, ki je v spremstvu enega voda krenil proti Razpotju in potem naprej proti Ledinam. Bataljona skupina težkega orožja, s katero je upravljal komandant polkovnik Strohmaier, se je premaknila na bojišče po cesti Idrija—Razpotje in potem delovala po njegovih ukazih.

Načrt je predvideval, naj bodo vse skupine na izhodnih položajih tako, da bodo začele z napadom točno ob 6. uri 11. aprila 1944. To so tudi izvršile, ražen bojne skupine »Nemeth«, ki je prispela v Ziri s polurno zamudo, kar pa po nemških virih ni vplivalo na potek akcije.

Kolikšne sile so sodelovale v akciji? Na voljo so le podatki za bataljon »Heine«: 9 oficirjev, 51 podoficirjev in 66-5 vojakov, ki so ražen osebne orožja imeli lahek pehotni top, pet srednjih in šest lahkih minometov, sedem mitraljezov, 47 puškomitraljezov, 15 tromblonov in precej brzostrelk. Bataljonu je bila dodeljena baterija gorskih topov brez enega voda, torej še štirje gorski topovi, ter četa 83. gorskega pionirskega bataljona brez voda in oddelek domobrancev za vodiče in tolmače. Računati je treba, da je v napadu skupno sodelovalo okoli tisoč mož. V primerjavi s XXX. divizijo, katere 18. brigada je bila na pohodu v Dolomitih, je bilo razmerje sili približno 1 : 1 v ljudeh, v orožju in ognjeni moči pa močno v iko-

rist napadalcev. Glede na presenečenje je treba ugotoviti, da je v začetku bil odnos sili za sovražnika še bolj ugoden.

Zatrditi moramo, da je bil načrt akcije zelo dobro zastavljen in da so nastopajoče bojne skupine zasedle izhodiščne položaje neopaženo. Na voljo so imele dobre in zanesljive vodilce, ki so vnaprej predvidevali razne težave, morebitne položaje partizanskih zased in straž, ki so jih povsod uspešno obšle. Edine znake, da se premika sovražnik v bližini, je zaznala

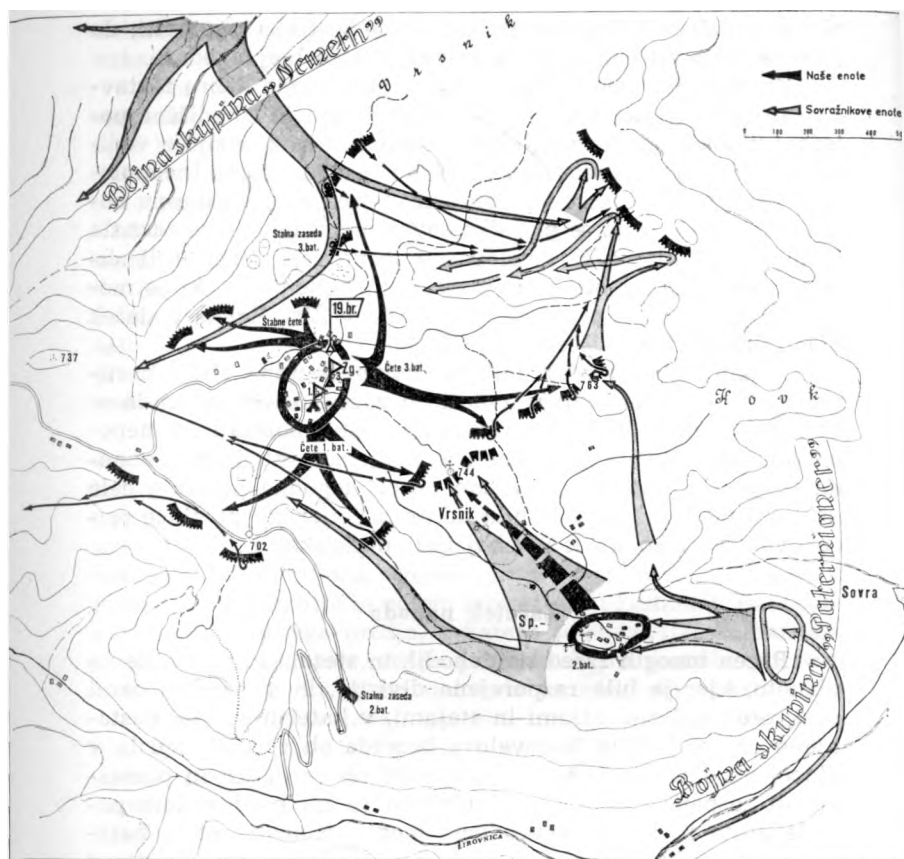
2. četa 2. bataljona Kosovelove, ki je po vsej verjetnosti slišala hrup premikajoče se bojne skupine »Nemeth«, ki je morala iti prva, da bi pravočasno prispela v Žiri. Žal ta podatek ni bil pravilno izkoriščen.³⁷⁴

Dejstvo, da so sovražnikove bojne skupine obšle partizanske enote na zaščitnih položajih zased, kaže na usodnost dolgotrajnega zadrževanja divizije na istih položajih v neposredni bližini Idrije. Sovražnik je imel možnost do podrobnosti pripraviti akcijo, neopaženo doseči izhodne položaje celo ob sami mejni črti, ki je bila minirana, kjer jih ni nihče pričakoval. Zato so imeli s seboj tudi minoiskalce.

Začetek napada

Ražen mnogih zased na dohodih in stezah, ki so vodile na planoto, kjer je bila razporejena divizija, in stražarjev okoli vasi, pred vaškimi hišami in stajami, v katerih so bile nastanjene enote, je bila Kosovelova brigada ob zori 11. aprila v globokem snu. Le dežurni so se greli ob ognjiščih in premagovali zaspanost. Vso visoko planoto je tik pred svitom pokrila gosta in skoraj neprodorna megla. Komandant 2. bataljona Kosovelove je okoli 5. ure končal obhod straž in zased ter se nato zadržal pri kuhinji, kjer se je ražen četnih dežurnih motalo tudi nekaj borcev, ki niso mogli spati, ker jih je morda zeblo. Vse je torej bilo kot po navadi, brigadni vojaški tabor je dihal tako, kot vsak drugi dan ob tej zgodnji uri.

Okoli pol šestih je komandant bataljona dal dežurnim navodila glede vstajanja enot in jutranjega dela, nato pa krenil proti sredi vasi, kjer je bil nastanjen štab bataljona. Ko je prišel pred štab, je opazil okoli sosednjih hiš v vzhodnem delu vasi neke sence. Zdanilo se je že popolnoma, toda zaradi goste megle so se sosednje hiše komaj videle. Do časa, ko je bil ukazal, naj budijo enote, je bilo še precej, zato je hotel le

Boji na Vrsniku 11. aprila 1944

pogledati, kdo so tišči, ki ne morejo spati. Komaj se je približal sosednji hiši, že je stražar na vzhodnem delu vasi ustrelil iz puške in zavpil: »Uzbuna! Nemci!«. Tedaj je tudi komandant opazil ob bližnjem oglu hiše neke postave in sicer s celadami na glavi! Iz brzostrelke je izstrelil v njihovi smeri cei rafal, nato pa začel tudi on razburjeno vpiti: »Uzbuna! K orožju!« in s pištolo streljati v zrak.³⁷⁵

Zdaj se je začelo okoli vseh poslopij v vzhodnem delu vasi srdito streljanje. Sovražniku je že uspelo obkoliti del poslopja

in stajo, v kateri so bili partizani 2. bataljona. Lahko trdimo, da je opisani dogodek bil vzrok, da so napadalci morali začeti z ognjem prej, kot je določal njihov nacrt, saj je do streljanja prišlo med 5.30 in 5.40 uro, to je okoli 20 do 30 minut prezgodaj. Morda je to preprečilo še večje žrtve.

V kritičnem položaju je bil zlasti težki vod 2. bataljona. Borci so spali na večjem seniku, napravljenem iz brun. Ko se je začelo streljanje, je v pritličju eksplodiralo nekaj ročnih bomb, od katerih se je vžgalo seno. Toda borci so se znašli in so s podnožjem težke strojnice 'orede v nasprotni steni izbili nekaj brun, napravili odprtino ter poskakali do poslednjega s senika. Gosta megla jim je omogočila, da so se kljub toči krogel pridružili glavnini bataljona, ki je že zapustila hiše, organizirala obrambo in pomoč ogroženim borcem.³⁷⁶

V nemškem poročilu zasledimo podatek o tem dogodku, s to razliko, da so bili Nemci prepričani, da so jih uničili. Poročilo pravi o poteku boja bojne skupine »Paternioner«: »2. četa bataljona gorskih lovcev »Heine« je s k. 677 (na jugoslovanskih kartah k. 674 — op. avt.) prodirala proti Spodnjemu Vrsniku. Uspelo ji je, da je iznenada zasedla to vas. V nekem hlevu so zalotili v spanju 20 banditov. Na vrata so odprli ogenj, tako da ni nihče mogel zapustiti hleva, ki so ga nato zažgali. Banditi so zgoreli«. O nadaljnjem boju poročilo navaja dalje: »Pri preiskavi so skoraj v vsaki hiši našli banditska skrivališča. Nazadnje se je ogenj s hleva razširil po vsej vasi, ki je popolnoma pogorela.«³⁷⁷

Že ob prvih streljih je bil tudi na Gorenjem Vrsniku dan znak za preplah. Vse enote so hitro in disciplinirano zavzele že prej določene položaje nad vasjo. Tudi člani štaba brigade so zapustili hišo, v kateri je bil štab in odšli na visino, ki leži sevemo od vaške šole. Sonce je obsijalo okoliške vrhove, ki so moleli iz brezkončnega mlečnega morja megle pod njimi. Tam so brizgali rafali okoli Spodnjega Vrsnika.

Kljub presenečenju in opisanemu poteku dogodkov v Spodnjem Vrsniku, moramo ugotoviti, da so se borci in poveljniki 2. bataljona v tem težavnem in kritičnem položaju kar dobro znašli. Ni jih obvladala panika in brezglavost, temveč so se po prvem presenečenju hitro in premišljeno odzvali ter organizirano začeli dajati močan odpor napadalcem. Najprej so pomagali tištim, ki so bili v vzhodnem delu najbolj ogroženi, nato pa uredili obrambni ogenj nad vasjo.

To je bil glede na presenečenje že lep uspeh, h kateremu je pomagal zlasti poskusni preplah prejšnjega dne. Cete so mirno in disciplinirano storile vse, kot so velevala prej pripravljena navodila za primer nenadnega napada.

Do trenutka, ko se je brigada razvila za boj, kar je, resnici na ljubo, pri nenadnih napadih odločilnega pomena, je teklo pravzaprav še vedno vse v najboljšem redu. Zdaj se je bilo treba odločiti, kaj in kako ukrepati. Ciani ožjega štaba brigade so bili zbrani na višini pri šoli in so napeto pričakovali, kakšna bo odločitev komandanta brigade, ki je s svojim daljnogledom opazoval okolico in skušal ugotoviti, kaj se dogaja spodaj v megli okoli Spodnjega Vrsnika.

Napačna presoja položaja

Nekoliko pred šesto uro je komandant brigade izdal povelje, naj 1. in 3. bataljon v strelcih takoj kreneta proti Spodnjemu Vrsniku in omogočita 2. bataljonu, da se umakne iz boja, nato pa naj se vsa brigada postopno umika proti vasi Srajak in Ledine, kjer sta bila 17. brigada in štab divizije s prištavnimi enotami. Kurirji so takoj krenili z ustnimi naročili. Prvi bataljon naj prodira južno od poti Gorenji Vrsnik—Spodnji Vrsnik do roba planote, 3. bataljon pa severno od te poti proti cerkvi in pokopališču, ki sta na griču nekako v sredini med obema naseljema. Hkrati so ukazali, naj kuhinje in pratež štaba brigade ter težka četa brigade z minometom takoj krenejo z Gorenjega Vrsnika v smeri carinarnice in čez Breznik na Zaklarico.

Ta odločitev je očitno slonela na predstavi, da je močno napaden le brigadni 2. bataljon, zakaj drugod še ni bilo slišati nobenega strela. Seveda je bila takšna odločitev glede na stvarno stanje in sovražnikove naklepe nepravilna, saj je olajšala sovražniku izvedbo načrta. V pomoč 2. bataljonu bi morala brigada poslati le del sii, ali pa takoj preiti v protinapad.

Komaj so čete obeh bataljonov dobro krenile v določenih smereh v strelcih proti Spodnjem Vrsniku, sta že omenjeni bojni skupini »Krois« in »Bruckbacker« začeli točno ob šesti uri napadati Ledine s severa. Sedaj je bilo štabu brigade jasno, da je položaj popolnoma drugačen in precej bolj zapleten. Spremenil je ukaz o premiku prateža prek Govejka v Srnjak

tako, da naj bi krenil čez bivšo carinarnico, ob cesti Žiri—Razpotje na Breznik, ter se povzel na Praprotno brdo severno od Ledin, v prepričanju, da bo ta prostor še najbolj varen. K pratežu so priključili tudi kolono brigadne težke čete s srednjim minometom, strelivom in brigadnimi tovornimi živaimi. Glede na boj, ki bo prav gotovo hud, bi bilo bolje, da je težka četa ostala na položajih pri enotah. Tako je okoli 60 borcev in bork s 14 mulami in konji krenilo z Gorenjega Vrsnika po strmi stezi, ki se spušča po pobočju, mimo zasede 3. bataljona, proti Zirem v dolino.

Kolona je kmalu dosegla potok v dolini in prišla na cesto Razpotje—Žiri. Toda že omenjena nemška bojna skupina »Nemeth«, ki je bila nekoliko pozneje dosegla Žiri, je en svoj vod poslala proti severu proti Brezniku, drugega proti višini Vrsnik (kota 703), kot pomoč enotam, ki so napadale Spodnji in Gorenji Vrsnik, glavnina pa je prodirala vzdolž glavne ceste Žiri—Razpotje. Ta je pri carinarnici naletela na pratež in težko četo Kosovelove, ki zaradi megle sovražnika ni pravočasno opazila. Prišlo je do hudega razbitja obeh enot, ki bi kmalu imel značaj pokola. Padlo je najmanj deset borcev, približno toliko je bilo ranjenih. Preživeli in lažje ranjeni so se razbežali na vse strani, ranjence, ki se niso mogli premikati, pa so Nemci potolkli s kopiti. Ujeli so okrog deset borcev iz prateža, jim zvezali roke z žico in jih odpeljali s seboj.³⁷⁸

K brigadi se je na Gorenji Vrsnik vrnilo le nekaj borcev, tri natovorjene mule in jahalni konj komandanta brigade, vendar brez konjevodcev.³⁷⁹

Ko je štab brigade zvedel, kaj se je zgodilo s pratežem in težko četo, to je bilo okrog 6.45, mu je bilo jasno, da je brigada obkoljena. Treba je bilo takoj storiti nekaj, kar bi ji omogočilo, da se izmuzne iz zagate. Ali je bilo vse prav, bodo pokazali dogodki. Ukazal je najprej 1. bataljonu po kurirju, naj se takoj vrne k brigadi, da bi zasedel položaje vzhodno od Govejka in preprečil Nemcem prodor iz doline na to sedlo, ki je še edino omogočalo umik h glavnini divizije.

Medtem je 1. bataljon v strelcih prodiral proti Spodnjemu Vrsniku in se ustavil južno od cerkve, njegovo desno krilo pa je doseglo višine ob južnem robu planote. Med temi vzpetinami, ki so bile v soncu, in cerkvijo, je počasi valovilo megleno morje v široki dolinici, na kateri leži Spodnji Vrsnik. Iz te neprodorne megle so se slišali odjeki ostrega streljanja.

Ni bilo mogoče razbrati, kakšen je tam položaj, le okoli borcev

1. bataljona so žvižgale kroglice iz pušk in stroj nie in se od časa do časa čuli nejasni klici. Poskušali so ugotoviti, kdo je v dolini pod njimi. Na njihove klice je nekdo odgovoril v slovenskem štajerskem narečju, ali morda koroškem, naj pridejo dol k njim. Jasno je bilo, da nimajo opraviti s pripadnik!

2. bataljona, temveč s sovražnikom. Tedaj so se iz megle vsuli proti njim še strojnični rafali, zlasti proti desnemu krilu 1. bataljona. Ker niso vedeli, kakšen je položaj spodaj v megli, so se na desnem krilu umaknili nekoliko nazaj, v tem pa je prišel kurir štaba brigade s poveljem, naj se ves bataljon takoj vrne na prejšnji položaj.³⁸⁰

Ko so čete 3. bataljona, ki je napredoval severno od poti proti Spodnjemu Vrsniku, prodrle do cerkve, so se iz megle pojavile prve manjše skupine iz 2. bataljona, predvsem ranjenci. Strelniška vrsta bataljona se je pomikala naprej proti vzhodu ter se uredila za boj kakih 300–400 metrov severno od Spodnjega Vrsnika. V bližini mejne črte so opazili večjo skupino Nemcev, ki so bili krendli severno od Spodnjega Vrsnika, da bi obkolili levi bok 2. bataljona. Po krajšem obstreljevanju je težki vod 3. bataljona prisilil to nemško skupino, da se je umaknila. Ko je medtem prišel k svojemu bataljonu borec, ki je bil v zasedi v smeri Ziri, je štab bataljona zvedel, kakšna je bila usoda prateža in težke čete ter da se štab brigade in

1. bataljon že umikata proti Govejku. Politični komisar bataljona Zmago Gruntar je v spremstvu kurirja Avgusta Tavčarja-Tinčeta takoj odšel proti Gorenjemu Vrsniku, da bi zvedel, kaj storiti v novem položaju, komandant bataljona pa je umaknil 1. četo s položajev pri cerkvi in pokopališču ter jo poslal na položaj severno, v smeri Zirov, da bi si bataljon zaščitil hrbet in zaledje.³⁸¹

Kmalu po sedmi uri se je megla že toliko dvignila in razredčila, da je bilo mogoče okoli Spodnjega Vrsnika razločiti, kje so bojne črte obeh nasprotnikov. Nemci so zavzeli vso vas in sproti požigali hiše in gospodarska poslopja, 2. bataljon pa se je počasi umikal proti cerkvi in pokopališču.

Tretji bataljon je s svojim ognjem okrepil obrambo 2. bataljona; izpostavljene nemške skupinice so se zdaj morale umakniti proti goreči vasi. Toda spričo tega, da 1. bataljon ni ščitil z grebena na robu planote umika desnega krila 2. bataljona, so Nemci lako okrepili število svojih Strojnic na

rebri, ki leži zahodno od vasi. Od tod so lahko s strojnicami, ki so jim dodali še topic 20 mm, tolkli nezaščiten im od krit desni bok umikajočega se 2. bataljona. Zdaj je bil ta bataljon prisiljen, da se hitro umika v teku čez čistino proti cerkvi in pokopališču. Pobratni niso mogli niti mrtvih in težko ranjenih, ki so ostali na travniku. Ob tej priliki je ražen mnogih drugih padel tudi komandir 1. čete Vlado Peršič-Boris, kosci topovske granate pa so hudo ranili nekdanjega prvega namestnika komandanta Kosovelove brigade Stanka Kralja-Skallo, ki je bil po daljšem zdravljenju v brigadi še brez nove dolžnosti. Ranjen je bil tudi politični komisar 2. bataljona Edo Klemenčič.³⁸

Vendar sovražnikovi poskusi, da bi objel desni bok 2. bataljona, niso uspeli. Trdno je držal položaje okoli cerkve in pokopališča, 3. bataljon pa obrambno črto dalje proti vzhodu do državne meje.

Hkrati, nekako okoli 8.30, so končali razporeditev 1. bataljona in prištabnih enot na obrambne položaje na obeh robovih ozkega dela planote od Gorenjega Vrsnika do Govejka. Toda to že ni bilo več urejeno zasedanje položajev po enotah, temveč huda improvizacija. Po sredini majhne planote so se nervozno premikali ciani štaba pod vodstvom komandanta in pošiljali najbližje skupine borcev, ne glede na to, kam spadajo, na najbližje terenske točke levo in desno. Tak način razporejanja je seveda še bolj dezorganiziral enote, saj se je celo komandant 1. bataljona spremenil v navadnega opazovalca, mnogi komandirji in politični komisarji pa v strelce, ki so jih postavljali na položaje kot vse druge.³⁸³

Resda je bil položaj zelo kritičen, zakaj vsak trenutek se je sovražnik lahko pojavil bodisi iz doline proti Zirem, bodisi iz doline Zirovnice, toda tak način je močno oslabil moč enot in popolnoma ohromil poveljevanje. Ražen tega pa že pri Govejku, kjer naj bi bila obramba najtrdnjša, ni bilo nikogar več, ki bi lahko zasedel položaje, ker so jih v začetku postavljali preveč na gosto.

Sočasno je nemška bojna skupina »Nemeth«, ki je bila razbila pratež in težko četo Kosovelove, s svojo glavnino prodirala dalje vzdolž ceste Ziri—Govejek, z dvema vodoma napadala sevemi rob doline proti Smjaku, z okrepljenim vodom pa prodirala vzdolž roba planote južno od ceste Žiri—Govejek. Ta levokrilna skupina iz bojne skupine »Nemeth« je dosegla

severni rob vasi Gorenji Vrsnik, potem ko je razpršila 1. četo 3. bataljona, ki naj bi varovala hrbet 2. in 3. bataljonu, ki sta se tolkla pri cerkvi. Ker je bil njen cilj doseči greben pri Govejku, ni udarila v smeri cerkve proti jugovzhodu, s čimer bi bila oba bataljona v hudi zagati, temveč je nadaljevala prodiranje vzdolž roba planote proti Govejku.

Omenjena 1. četa 3. bataljona je s položajev pri cerkvi šla v koloni skozi izpraznjeni Gorenji Vrsnik do svoje zasede, ki je bila pri stezi na robu planote v smeri Žirov, nato pa je začela razporejati borce vzdolž roba planote proti Žiri. Toda bilo je že prepozno. Prej omenjeni nemški levokrilni vod bojne skupine »Nemeth« se je že povzpел na rob planote nekje bolj vzhodno in v strelcih prodiral vzdolž roba proti Gorenjem Vrsniku. Pri srečanju je prišlo do kratkega boja. Med prvimi je padel namestnik komandanta 3. bataljona Ivan Slabe-Radovan, četa pa se je v neredu umikala proti vzhodu po gozdu severno od Gorenjega Vrsnika h glavnini svojega bataljona. Nemci so nadaljevali prodor po načrtu, ob robu planote proti Govejku.

Na vzpetini pri šoli na Gorenjem Vrsniku je bila v obrambi manjša skupina borcev prištabnih enot brigade, ki se je temu vodu skupine »Nemeth« močneje upirala. Toda Nemci so z delom sili spretno napadli to partizansko skupino z dveh strani z ročnimi bombami in brzostrelkami ter jo razbili. Kadrovske referent brigade Gvido Pangerc-Nace, ki je vodil to partizansko skupinico, je bil hudo ranjen. S skrajnimi naporu mu je uspelo nekako zvleči se do prvih Mš. Medtem ko so napadalci nadaljevali čiščenje proti Govejku ob robu planote, na vzpetini pri šoli pa pustili le desetino z dvema puškomitraljezoma, je Nace začel sežigati svoje dokumente in kadrovske kartoteko, na kateri je delal zadnjih deset dni zelo marljivo noč in dan. Ko je uničil s skrajnimi naporu vse dokumente, se je ustrelil s pištolo, ker ni želel, da bi ga živega ujeli. Če bi počakal, bi ostal živ, ker sovražnik te vasi ni preiskoval.

Ko je štab brigade na grebenu kota 742—Govejek opazil, da nemška skupina vzdolž ceste Žiri—Govejek nezadržno prodira, je spoznal, da je brigada razbita na dva dela, ki sta vsak zase v hudi nevarnosti, da bosta obkoljena in uničena. Po brigadnem obveščevalcu Stojanu Zigonu je poslal ukaz 2. in 3. bataljonu, naj se skušata umakniti k štabu brigade na greben proti Govejku.³⁸⁴

Na položajih okoli cerkve in vzhodneje proti državni meji sta se medtem 2. in 3. bataljon srdito tolkla z Nemci, ki so z vsemi silami poskušali objeti in stisniti oba boka. Težki vod

3. bataljona je zavzel položaj okoli tamkajšnje italijanske karavle in je vztrajno branil dohode z vzhoda, ena desetina s komandantom bataljona pa je zasedla bunkerje pri karavli ter z ognjem po čistini Nemcem preprečevala napredovanje. Pritisk je bil čedalje močnejši. Partizane je aviralo tudi jutranje sonce, ki jim je sijalo prav v obraz, Nemci, ki so bili nižje in ob robu gozda v senci, pa so bili skraj neopazni. Njihovi strojničarji so uspešno blokirali in skoraj onemogčili ogenj iz bunkerja, kjer je bil kmalu ranjen mladi puškomitraljezec Rafael Vodopivec. Toda čeprav je bil ranjen, ni hotel zapustiti bunkerja. Občasno je spuščal rafale, in sicer tako, da je njegov pomočnik pokazal skozi odprtino kapo ali puško, ko pa je sovražnikov strojničar izpraznil svoj rafal, je hrabri strojničar prislonil svojo brečo in obstreljeval nasprotnika.³⁸⁵

Nemška prisotnost za hrbtom v neposredni bližini, po spopadu 1. čete 3. bataljona, ki naj bi varovala bataljonu zaledje, je močno ogrozila položaj obeh bataljonov. Komandant 2. bataljona je predlagal komandantu 3., naj se skupno prebijajo čez Gorenji Vrsnik proti Govejku in dalje proti Srnjaku. Komandant 3. bataljona tega predloga ni hotel sprejeti, ker se je pravkar vmil njegov politični komisar, ki je bil pred kako uro prejel ukaz v štabu brigade, ki ga je dohitel pred Govejkom, naj bataljon ostane na svojih položajih, dokler ne dobi ukaza za umik. Komisar je bil na poti v bataljon celo ranjen.³⁸⁸

Komandant 2. bataljona se je kljub temu sklenil prebijati proti Govejku. Od 150 borcev, kolikor jih je bilo v tem bataljonu pred napadom na Spodnji Vrsnik, je bilo pod njegovim poveljstvom trenutno le še okoli 50, ostalo pa se je razpršilo, izgubilo zvezo ali padlo. Ostanek bataljona se je potem čez obstreljevalne predele bojišča in Gorenji Vrsnik prebijal mimo Govejka, ki so ga tedaj že zapustili partizani in Nemci, ter našel štab brigade v bližini vasi Korita. Imel je le še kakih 30 borcev in bork. Skupno s štabom brigade se je potem brez boja umaknil okoli ene ure popoldne na Rraprotno brdo.³⁸⁷

Razumljivo je, da se po razbitju 1. čete 3. bataljona na robu planote severozahodno od Gorenjega Vrsnika in omenjene skupine partizanov prištabnih enot pri šoli, druge skupine, ki so bile na položajih ob robu planate in pa skupine 1. bataljona,

ki so bile postavljene na grebenu kota 742—Govejek na njegovem sevemem robu, niso mogle kdove kako resneje upirati. Umaknil'e so se proti Govejku. Zaradi pritiska nemške bojne skupine »Nemeth« v območju ceste, ki pelje iz Zirov, so se skupaj s štabom brigade umikale po gozdu proti severa, vendar vzhodno od Smjaka in Zirovskih Kmic. Kaže, da so se pred njimi oddelki nemške bojne skupine »Nemeth« že obmili proti Srnjaku in Ledinam, ker med umikom sploh niso nalertele na sovražnika.

Oddelki 1. bataljona, ki so bili razporejeni po rebri kota 742—Govejek na južnem robu, nad dolino Zirovnice, do sredine dopoldneva sploh niso vedeli, kaj se dogaja za njihovim hub tom. Opazili so, da so pravzaprav med dvema ognjema. Za njihovim hrbtom je besnela bitka, streljanje se je pojavljalo zdaj na tem, zdaj na dragem mestu, pred seboj, na drugem pobočju doline Zirovnice, pa so opazili le kakih tisoč do dvatisoč metrov zračne črte oddaljene sovražnikove vojake, so očitno držali zaporno linijo vzdolž doline. Ostati še naprej na istih položajih na pobočju v tem položaju ni kazalo. Politični komisar 1. bataljona Miro Skapin-Nanos se je opredelil za izhod, ki je bil na prvi pogled zelo tvegan. Zbral je moštvo in se v koloni spustil do sredine pobočja, nato pa po pobočju oprezno krenil proti zahodu. Sovražnik, ki je držal zaporno črto, že omenjena 1. četa 83. rezervnega gorskega pionirskega bataljona, jih je z roba grebenov južno od Zirovnice sicer obstreljeval, kadar so morali iti čez kakšno čistino, toda ta ogenj jim zaradi velike strelne razdalje ni škodoval.

Južno od Govejka so se spustili do samega potoka Zirovnice, skrili dva težka ranjenea, ki ju niso mogli nositi s seboj, nato pa so s tremi lažjimi ranjenci, vsega je bilo 56 boreev, nadaljevali pot ob potoku. Naleteli so na komandirja štabne čete XXX. divizije s trinajstimi borci, ki so jih ob napadu na Smjak Nemci potisnili proti jugovzhodu in ki so se po sovražnikovem napadu na Govejek umaknili v dolino Zirovnice. Kolona 70 boreev se je po združitvi obeh skupin obmila proti jugu, s tem obšla sovražnikove zaporne položaje, in se po gozdnatem in razritem zemljišču visoko nad Mokraško vasjo in Idrijo umaknila na področje južno od vasi Gora. Ne da bi doživela kak spopad s sovražnikom, je šla še isto noč čez cesto Idrija—Godovič in naslednjega dne 12. aprila prispela v Zaldliog, kjer je bila Vojkova brigada. Ker je bilo komandirju čete

Skupina bivših borcev Kosovelove ob priliki proslave desetletnice vstaje primorskega ljudstva na Okroglici 14. septembra 1953. Stojе z leve proti desni: Andrej Renar-Drejček, Anton Fakin-Toni, Slavko Majerle, Stefka Nabergoj, Janko Podržaj, Radosav Isaković-Rade, Mira Isaković-Vera, dr. Davorin Valenti, Vidojka Kozak, Vlado Bračić-Mirko, Mira Ilić in Sreten Ilić, klečijo pa: Danica Simčić, Milka Fakin, Iva Valenti ter na skrajni desni Jernej Verginella-Jure

znano, da naj bi se štab XXX. divizije premaknil z Ledin na Hrušico, so krenili tja. Z njim so šli tudi kosovelovci. Čez Crni vrh im Lome so na Hrušico prišli zvečer. Usoda obeh ranjencev, ki so jih pustili v potoku, žal ni znana.³⁸⁸

Kako pa so se razpletali dogodki na položajih 3. bataljona po odhodu ostanka 2. bataljona? Obramba je bil'a oslABLJENA, položaj pa vedno bolj kritičen. Glavnina bataljona je bila razporejena na črti vzhodno od cerkve do karavle ob meji in je bila v neposrednem stiku s sovražnikom, okrepljeni težki vod pri karavli pa se je bojeval iz bližine. V stiku s sovražnikom niso bile le skupine 1. čete, ki so se po spopadu nad Gorenjim Vrsnikom umaknile h glavnini in so zdaj ščitile hrbet bataljonu iz severne smeri. Bataljon je torej organiziral obrambo ob državni meji na grebenu med Vrsnikom (kota 703) in Kovkom (kota 712) s težiščem pri karavli. Medtem so manjše sovražnikove skupine preiskovale teren severno od Gorenjega Vrsnika. Tam so nekateri posamezniki razbitega prateža, pa tudi drugih enot, na svojo roko iskali zatočišče.

Tako je referent za kulturo 3. bataljona, ki je bil po spopadu sovražnika s 1. četo ostal sam, skušal najti izhod iz težavnega položaja tako, da je splezal na košaito smreko, ki naj bi ga skrila s svojim gostim vejevjem. To je poskušal storiti tudi ekonom 1. čete, vendar prepozno. Sovralni vojak ga je opazil in ga s strojničnim rafalom zbil z drevesa. Prav tedaj je prišla mimo tudi manjša skupina zaostalih borcev 2. bataljona. Po kratkem streljanju je padel en borec te skupine, drugi pa so se razbežali. Toda administratorko 2. bataljona Bredo Patemost so tedaj ujeli in odpeljali s seboj.³⁸⁹

Le kakih dvajset metrov od smreke, na kateri je tičal bataljonski kulturnik, se je v kup vejevja skril ranjeni intendant bataljona Karlo Rijavec. Sovražnikove skupine ju zaradi naglice niso odkrile.³⁹⁰

Glavnina 3. bataljona je nadaljevala boj in kljub težavnemu položaju ni zgubila prisebnosti duha. Ko so Nemci zavzeli vzpetino pri cerkvi in pokopališču, je bataljon zvil svoje desno krilo in skupaj z ostanki 1. čete organiziral obrambo z naslonitvijo na mejno črto tako, da so mu žične ovire in minska polja ščitila hrbet. Šele tedaj je uspelo priti do bataljona hrabremu obveščevalcu Stojanu Zigonu, ki se je oprezno prebijal čez nejasno bojišče. Komandantu bataljona je izročil zmečkan papir s poveljem, ki ga pa nihče ni mogel razbrati. Stojan je povedal, da se ukaz glasi, naj se bataljon umakne k štabu brigade. Komandant je menda tedaj le zamahnil z roko in jezno odgovoril: »Kasno Marko na Kosovo stiže!«, saj bi bil tak premik v trenutnem taktičnem položaju res zelo tvegán.³⁹¹

Zasedanje položajev ofo mejni črti je bilo polno nevarnosti, zakaj ta je bila posejana z minami tudi izven stometrskega pasu, ki je bil posekan in sredi katerega je potekala žična ovira.

Nemška bojna skupina »Patemioner«, ki je napadala čez Spodnji Vrsnik in ves čas pritiskala na 3. bataljon, je po zavzetju cerkve začela obkoljevat položaje bataljona z zahoda ter pažljivo prodirati proti njim. Ko so bataljon, naslonjen na mejno črto med karavlo in Vrsnikom (kata 703), tesno obkolili v razdalji 100—200 metrov, so Nemci obstali. Bilo je okoli poldne. Obe strani sta prekinili ogenj, najprej 3. bataljon, saj je imel že malo streliva, do noči pa je bilo še daleč. Komandirji so izdali stroga navodila glede štednje streliva.

Sovražniki so nekaj krat klicali partizane, naj se predajo, 3. bataljon pa je samo čakal, kdaj se bo začel odločilni napad, ki bi bil gotovo srdit, na življenje ali smrt.

Toda okoli 13. ure so borci in starešine 3. bataljona s svojih položajev slišali povelja in klice, ki jim je sledilo nepričakovan nemški umik in odhod. Vojaki so se umaknili in v koloni odšli mimo Gorenjega Vrsnika in dalje prek Govejka na Ledine. Nevamositi silovitega sovražnikovega napada, ki so ga pričakovali, ni bilo več.

Kaj se je zgodilo? Po skoraj 24 ur trajajočem [pohodu] je priapela na bojišče čez Dobračevo in Selo v podnožje Praprotnega brda bazoviška brigada, ki je bila v iprehranjevalni akciji. Med vmiitvijo je sicer imela hude boje z nemškimi in domobranskimi enotami, toda kljub temu ji je uspelo pri ti še pravočasno. Štab divizije je brigadi takoj ukazal, naj napade Nemce, ki so se zbirali na Ledinah. Njen prihod na bojišče je iz temelja spremenil nemški položaj. Takoj so še bolj strnili svoje kolone in seveda morali opustiti kakršnokoli namero, da bi napadli 3. bataljon, ki se je v obliki ježa pripravil za obrambo ob meji. Boj z Nemci, ki so se umikali, je trajal skoraj do mraka. V tem boju so sodelovali tudi posamezni oddelki 19. in 17. brigade, ki je bila dopoldne razbita in je imela velike izgube.

Ko so se Nemci umaknili na Razpotje in potem proti Idriji, so začeli partizani zbirati padle in ranjene, ki so bili posejani po vsem terenu od Ledin do Govejka in Smjaka.

Čim so se Nemci umaknili proti Gorenjem Vrsniku, je 3. bataljon posM za njimi močno paftruljo. Ko je videla, da so krenili na Govejek, je začela preiskovati zemljišče ter zbirati padle, ranjene in preživele. Z ranjenci, med katerimi sta bila tudi politična komisarja 2. in 3. bataljona, se je bataljon v gobjem redu najprej korak za korakom oprezno izmotal iz minskega polja, potem pa se je spustil do ceste Ziri—Govejek ter se mimo carinarnice povzpel na Breznik. Odtod je krenil na Ledine ob prvih večernih urah.

Ko je plan oto zagmil mrak, se je štab Kosovelove, s katerim je bilo kakih 80 borcev in bork prištavnih enot, 1. in 2. bataljona, premaknil v gozd severno od Gradišča (kota 955), kamor je okoli 22. ure prispel tudi 3. bataljon z okoli 100 možmi in kakimi desetimi ranjenci. Brigada je prenočila na prostem. To popoldne in ponoči so njene patrulje pregledale po

večini ves prostor okoli Vrsnika, zbrale padle in ranjene ter trupla borcev ob pomoči prebival'cev planote pokopale. Patrulje so tudi naslednjega dne nadaljevale pregled terena, vendar ga niso mogle opraviti temeljito, ker so se pojavile domobranske kolone iz Lučin in Sv. Treh kraljev. Morale so se umakniti v sestav brigade.³⁹²

Nekaj padlih so po končani ofenzivi našli domačini v severnem gozdnatem delu planote in jih pokopali, toda nekaj okostij so našli v zelo skritih krajih šele po vojni. To so bili najverjetneje hudo ranjeni partizani, ki jim je sicer uspelo skriti se, toda v tem so zgubili toliko moči, da se niso mogli privleči bližje k naseljenim krajem in se odzvati klicem patrolj.³⁹³

In kakšne so bile izgube? Sovražnik je v že omenjenem ohranjenem poročilu navedel, da je v akciji »Renate« imel dva padla in 14 ranjenih, partizanski diviziji pa da je zadal 373 na terenu prešteti padlih in da so jih ujeli 33, trije pa so jim pobegnili. Zaplenili so dva protitankovska topa kalibra 50 mm, angleško protitankovsko puško, avtomatsko pištolo, mitraljez, 14 lahkih strojnic, 101 puško in mnogo opreme ter 5 konj in 6 mul. Poročilo ne navaja izgub in piana enot, ki so bile bataljonu »Heine« dodeljene.³⁹⁴

Upravičeno dvomimo o točnosti podatkov o prešteti padlih, saj so se nemške enote večkrat premikale po terenu, na katerem je bila že neka druga njihova skupina. Ni izključeno, tudi v primeru, če so bile te žrtve seštete z vso nemško natančnostjo, da ništa šteli istih trupel dve enoti vsaka zase. Seveda so te šteje tudi trupla prebivalcev, ki so jih nemške čete navadno vedno streljale, če so nan je naletele bodisi v vaseh, bodisi v gozdu, kjer je skoraj vsaka družina imel'a svoja tajna skrivališča.

Po podatkih, ki jih je bilo mogoče zbrati, je imela Koso-velova 11. aprila 42 padlih, 18 ujetih, 17 hudo ranjenih, 12 pa lažje.³⁹⁵

Osemnajsta brigada, ki je s protimapa-dom močno olajšala položaj XXX. divizije, je imela tega dne 18 padlih, štiri so uje-li ter sedem huje ranili. Skupne izgube obeh brigad so torej znašale 60 padlih, 22 ujetih ter 14 težje in 12 lažje ranjenih.³⁹⁶

Kolikšne so bile izgube 17. brigade in prištabnih enot XXX. divizije, bi moralo biti predmet posebne študije. Izgube te brigade so bile verjetno najhujše v vsej diviziji.

Na Ledinah in Vrsniku sta XXX. divizija in njena Kosovelova brigada pretrpeli hud poraz, verjetno najhujši od njenega nastanka. Zadel ju je nepričakovano in iznenada na samem začetku sovražnikove ofenzive, ki je temu napadu sledila.

Nadaljevanje sovražnikove pomladanske ofenzive

Po končanih bojih pri Idriji se je štab IX. korpusa 4. aprila premaknil v Čepovan in začel pripravljati novo korpusno akcijo, katere cilj je bilo uničenje železniške proge Ljubljana—Trst na odseku Borovnica—Rakek—Postojna—Št. Peter na Krasu—Divača. Premiki brigad v skladu s korpusno zamislijo akcije naj bi se začeli 8. aprila, toda tega dne je močnejša sovražnikova kolona prodrla iz Ajdovščine čez Col proti Črnemu vrhu, iz Idrije pa manjša v smeri Čmega vrha, ki je potisnila zasede Vojkove brigade od ceste in omogočila prvi, da je nemoteno prišla v Idrijo. Štab IX. korpusa je najprej menil, da sovražnik namerava znova preiskovati ozemlje med Colom in Idrijo, v resnici pa so tja prišle okrepitve, ki so sodelovale v akciji na XXX. divizijo oziroma v ofenzivi na območju med tokoma Bače in Idrijce. Sovražnikove enote so to področje preiskovale v času med 15. in 18. aprilom. Ker tam ni bilo večjih partizanskih enot, so se znašale nad prebivalstvom, ropale živino in živež, v bližini Cerknega pa so iskale tudi kraje, kjer so bile skrite partizanske bolnišnice.³⁹⁷

Nemške patrulje so sicer prišle v neposredno bližino skritih bolnišnic, ki so jih evakuirali zaradi suma, da so izdane, vendar jih niso odkrile. Presenetile so le osebje korpusne puškarske delavnice.³⁹⁸

Dne 19. aprila so nemške čete začele čistiti ozemlje južno od reke Idrijce. Z njima sta se spopadla le idrijsko-tolminski odred na Banjšicah in zaščitni bataljon štaba IX. korpusa na Lažni. Druge enote, med njimi tudi Kosovelova brigada, pa so se izognile boju. Tako se je sovražnikova ofenziva končala 22. aprila, ko so se s Cola v Ajdovščino umaknili še poslednji sovražnikovi oddelki, ki so bili na osvobojenem ozemlju IX. korpusa.

Štab korpusa, ki je že pred ledinsko katastrofo pripravi jal veliko korpusno akcijo na železniško progo Logatec—Sežana, je namreč medtem, ko je sovražnik pripravljal ofenzivo na Cerkljanskem, usmerjal svoje enote proti Pivki. Trideseta divi-

zija je prejela 14. aprila 1944 ukaz, naj se premakne na področje Crni vrh, naslednji dan pa povelje »za rušenje komunikacij in komunikacijskih objektov na sektorju Logatec—Trst in napadanje manjših postojank na sektorju Logatec—Divača«. Povelje je predvidevalo, da bo XXXI. divizija napadala in rušila železniško progo ter manjše objekte na odseku Košana—Rakek, XXX. divizija pa bo nadaljevala blokado Idrije, rušila ceste, ki vodijo iz Idrije, zavarovala območje Podkraj—Hrušica ter rušila železniško progo na odseku Rakek—Logatec. Razmestitev in akcije te divizije so imele tudi vlogo zavarovanja operacij, ki jih je izvajala XXXI. divizija.³⁹⁹

Seveda XXX. divizija, ki se je po porazu na Vrsniku in Ledinah najprej zbirala severno od Ledin, potem pa premaknila na področje Bevkov vrh—Cerkljanski vrh, ni bila sposobna za kakršnekoli resnejše operativne naloge. Po brigadah je 13. aprila zvečer krenila proti Črnemu vrhu, kamor so enote prišle še vedno zelo izčrpane, šele 16. aprila. Najbolj sposobna za boj je bila še 18. brigada, drugi dve pa sta bili potrebni daljšega počitka, izpopolnitve ter preureditve.

Okrnjena 19. brigada Srečka Kosovela, ki je prišla okoli poldne 10. aprila na Zadlog, je bila fizično in moralno v tako slabem stanju, da se je komaj mogla sama zavarovati na mestu razmestitve. Štab brigade z ostankom prištavnih enot in 1. bataljona se je namestil na Mali gori, ostanki 2. in ves 3. bataljon pa v zaselku Podtisovec. Ta dva bataljona bi morala postaviti zasede proti Idrijski Beli, Idrijskemu Logu, Lampétu in Črnemu vrhu, toda moštvo je bilo tako utrujeno, da je takoj po stajah in senikih zaspalo kot ubito. S skrajnimi napori sta oiba komandanta bataljona le nekako sestavila potrebne zasede, za kar so morali porabiti polovico borcev obeh bataljonov, da bi po krajšem počitku posadke zased zamenjali.⁴⁰⁹

Osemnajsta brigada se je namestila na Gornjih in Dolnjih Lomeh ter se zavarovala proti Idriji, Godoviču in Hotedršici, 17. pa na Križni gori. Ta je postavila zasede v smeri Cola in Kolka, kjer so bile tedaj neke sovražnikove enote.

Korpusna akcija naj bi se začela 19. aprila. Enaintrideseta divizija je odšla proti Bukovju, toda XXX. divizija je morala ostati na svojih položajih, ker ni bila sposobna opraviti načrtovanih nalog.

Vendar sovražnik ni dovolil Kosovelovi mimega oddiha. Že naslednjega dne, 17. aprila, je na zasedo pri Idrijskem Logu

trčila močnejša sovražnikova patrolja iz Idrije in se ji v megli približala skoro na deset metrov. K sreči je bila zaseda budna in pažljiva. Sovražnika je zasula z ognjem in ročnimi bombami, nato pa se umaknila h glavnini. Istega jutra je sovražnikova enota, ki je bila na Kolku zahodno od Cola, napadla bataljon 17. brigade, ki se je bil ponoči premaknil v bližnje naselje Gozd, vendar je tudi ta bil dovolj oprezen. Sprejel je boj, potem pa se umaknil proti Križni gori. Zaradi streljanja na dveh straneh brigadne razporeditve so vse enote brigade šle na položaje, kjer so ostale ves dan.

Štab brigade je tega dne sklenil ukiniti 3. bataljon brigade. Z njegovim moštvom naj se dopolnita 1. in 2. bataljon ter prištabne enote in še isto noč naj pošljejo mobilizacijske patrolje v Vipavsko dolino in na Kras.

Sklep o ukinitvi 3. bataljon ni sprejel brez godmjanja. Bataljon je imel že precejšnjo tradicijo in je postal trdna in disciplinirana skupnost. Nekdamji njegovi pripadniki se spomimjajo, da je bilo slišati izjave, da je to nepravilno in da bi raje šli v neko drugo brigado, kot pa v 1. ali 2. bataljon. Borci so bili zbrani na nekem travniku, ko se je o tem razpravljalo. Komandant bataljona je na njihovo zahtevo celo moral iti v štab brigade, naj menja ta sklep. Štab brigade te zahteve ni sprejel.

Naslednjega dne, 19. aprila, je imela brigada precejšen mir, ki ga je izkoristila za notranje urejevanje. Le od Cola sem je kdaj pa kdaj priletela kakšna granata na bližnje vrhove.

Štab brigade tedaj še ni vedel, kakšna je bila usoda skupine borcev, ki so se iz doline Zirovnice umikali pod vodstvom političnega komisarja 1. bataljona in ki je štela okoli 60 mož. To skupino so na Hrušici izkoristili organi divizijske intendanture za zaščito, ko so tam po hišah pripravljali kruh za obe diviziji, ki naj bi krenili v ofenzivno akcijo na železniško progo.

V naslednjih nekaj dneh je sovražnik končal čiščenje območja severno od Idrije, nato pa je z večino svojih čet v več kolonah še prekrizaril ozemlje južno od Idrije. Dve koloni sta šli iz Godoviča čez Čmi vrh in Col v Ajdovščino in iz Idrije čez Zadlog na Otlico in Predmejo v Vipavsko dolino. Kosovelova in obe drugi brigadi XXX. divizije so se spopadu izognile. Ko se je omenjena kolona 21. aprila spustila s Cola v dolino,

so za njo krenili naslednjega dne tudi oddelki, ki so bili na Kolku in Colu. S tem je bil'a končana sovražnikova pomladanska ofenziva.⁴⁰¹

Prestrogi ukrepi

Nenaden umik sovražnikovih čet z roba Trnovskega gozda je pomenil za XXX. divizijo, ki si je celila rane, pravo olajšanje, saj je bila zdaj odprta pot v Vipavsko dolino in na Kras, ki sta bila za primorske partizane vedno nekaka »obljubljena dežela«. Sedemnajsta in 18. brigada sta se premestili na Col, štab Kosovelove s 1. bataljonom se je premaknil v vasico Zagolič, na Mali gori pa je ostal le 2. bataljon, da bi ščitil hrbet proti Idriji.

Bojno razporeditev se je v brigadi že začelo dvigati. Nekoliko članov novega brigadnega minersko-sabotažnega voda je prosilo za dovoljenje, če srne napraviti minersko diverzantsko akcijo v bližini Idrije. Še isto noč so odšli v sotesko Zale in na glavni cesti Idrija—Godovič zakopali in dobro maskirali protitankovsko mino. Dopoldne 23. aprila je iz Idrije pripeljal naj prej osebni avtomobil v spremstvu tovornjaka. Na mino je zapeljal tovornjak, na katerem je bilo 15 vojakov, in zletel v zrak. Ker je bila na robu soteske nemška zaseda, ki je takoj odprla ogenj, minerei niso mogli pobrati orožja in opreme, temveč so se vrnili v sestav brigade. Akcija je pokazala, da je s primemo partizansko taktiko mogoče napraviti uspešnejše akcije kot z večjimi enotami, hkrati pa so podobni nastopi vnašali v sovražnikove vrste negotovost in jih vznemirjali.⁴⁰²

Ob preureditvi na Mali gori so v 1. in 2. bataljonu oblikovali le po dve četi, ki sta imeli po dva voda. Tako je vsa brigada bil'a začasno organizirana po sistemu dvojne namesto prejšnje trojne sestave. Mnoge starešine so postavili na nižje položaje, odvečne četne politične komisarje in delegate pa so dodelili kulturno-propagandnemu odseku pri štabu brigade, ki je ustanovil diletantsko igralsko in glasbeno sekcijo. Za nj enega vodjo so postavili Ivana Rebulo, ki je pozneje uglašil brigadno koračnico.

V teh dneh je bil pobudnik skoro sleheme brigadne dejavnosti politični komisar brigade, saj so drugi člani štaba bili še vedno pod močnim vtisom hudega poraza na Vrsniku. Vse je pričakovalo sestanek, na katerem bo štab korpusa analiziral dogodke in podal svoje mnenje. V dolgotrajnih razgovorih v

štabih, ki so še vedno trajali, je bilo izrečenih mnogo kritičnih pripomb na račun postopkov štaba divizije, ki ni sprejel predlogov komandantov 18. in 19. brigade, naj se divizija premakne vsaj na Cerkljanski vrh. V brigadi je v teh razgovorih bilo opaziti morda premalo samokritičnosti, saj je iz analize dogodkov mogoče zaključiti, da je vsak štab z neko napačno potezo pripomogel k neuspehu, bilo pa je tudi precej neugodnih slučajnosti, ki so v vojni mnogokrat tako usodne.

Vsekakor bi bila boljša oštra in tovariška analiza in kritika kot pa kakršno koli iskanje krivcev, ki se največkrat obrne le navzdol. Zal je odlaganje resnih in odkritih sestankov v brigadi ustvarjalo ozračje ostrega iskanja krivcev. Odnos do podrejenih starešin je postal hladen, ukazi pa so se pogosto prenašali le po kurirjih ali pismeno. Takšno stanje ni kazalo nič dobrega in ga je bilo potrebno kasneje z vso resnostjo odsitranjevati.

Ko se je brigada premestila na Zagolšč, so se s terena začele vračati skupine razhajkancev in posamezniki, nekatere pa so pripeljale tudi patrulje, ki so jih poslali na teren. Vojaško brigadno sodišče, ki mu je predsedoval politični komisar brigade, je imel o polne roke dela. Zaslišalo je večino povrnjenec in končno 26. aprila obsodilo dva razhajkanca na smrt z ustrelitvijo.

Eden od njiju je bil borec srednjih let, bolničar v 3. bataljonu, po naravi zelo plašen in strašljiv. Prav zato so ga bili postavili na to dolžnost. Toda v pretekli zimi je nekajkrat, menda pri vsakem hujšem spopadu, ki ga je imela brigada s sovražnikom, »izgubil zvezo z enoto«, odšel za krajši čas domov, potem pa se je spet pojavil v brigadi. Ko so na mestu izvršitve kazni vse pripravili, se je nenadoma iztrgal in pobegnil. Streljali so za njim, verjetno bolj v zrak, zato ga niso zadeli. Nekaj časa se je potem skrival v bližini svoje hiše, ko pa se je stvar nekoliko pozabila, je sodeloval s terenskimi aktivisti in aktivno delal za osvobodilno gibanje do konca vojne.⁴⁰³

Okrepljena dejavnost brigadnega sodišča je bila upravičena s stališča utrjevanja discipline in osebne odgovornosti slehernega pripadnika brigade, čeprav se je sodišče morda posluževalo pretirane strogosti v preiskovalnem postopku. Vse kaže, da smrtne obsodbe le niso bile pravilen ukrep. Resda je takih prestopnikov bilo več, toda da je spričo tega brigadno

sodišče tak ukrep kazni z ustrelitvijo iprisodilo le dvema, za katera je menilo, da sta najbolj izrazit primer, je bila takšna kazen nepravilna. Okrivljena ništa bila izdaj alca, niti dezerter ja v pravem smislu besede. Zato je takšna kazen za samovoljni odhod iz enote bila prestroga. Upoštevati. bi bilo treba tudi dejstvo, da sta se sama vmila, ali se takoj odzvala prvi patrolji. Morda bi bilo bolje, če bi jima na zboru njunih enot dobro izprašali vest tišti, ki so vzdržali vse tegobe in napore, potem pa jima naložili kakšne druge kazni.

Zvečer istega dne, 26. aprila 1944, je krenila v Vipavsko dolino skupina starešin, komandant 3. bataljona v spremstvu enega političnega delegata in kurirja, ki naj bi organizirali zbiranje razpršenih borcev in mobilizacijo novincev. Ko jih je pot pripeljala na rob visoke planate so doživeli veličasten pogled. Vsa južna primorska je gorela v siju stotin in stotin kresov.

Primorska je slavila obletnico ustanovitve Osvobodilne fronte. Po vseh vrhovih Krasa, Brkinov, Erzelja, po gričih Vipavske doline tja do obrObja tržaškega Krasa, je mežikalo v noč sto in sto ognjev, ki so se povezovali z vrsto grmad na

»Rdeča hiša« na križišču cest na Predmeji nad Ajdovščino je bila nema priča številnih krvavih bojev. Ob ofenzivah proti partizanom v Trnovskem gozdu je sovražnik moral križišče vedno znova zavzemati z velikimi žrtvami. O tem priča tudi nemški napis: »Arsch der Welt« (zadnjica sveta)

robu Trnovskega gozda. Stotine mladinskih in partizanskih rok jih je pripravilo po vsej Primorski, da bi pokazalo svojo moč in moč gibanja, ki je združevalo svobodoljubne ljudi tega trpečega ljudstva z naporu vsega sveta, da bi bila kmalu premagana nacizem in nasilje. Skupine Koso zelo vcev so iz taborišča v Zagolihu odšle na rob pianote in dolgo v noč opazovale ta enkratni, neponovljiv in veličasten prizor. Njihova srca so se širila v domoljubnem zanosu. Enotna Primorska je pozdravljala svojo narodnoosvobodilno vojsko in ta je pošiljala pozdrave svojemu ljudstvu, ki je trpelo kot ona sama.

Naslednjega jutra so posadke velikega dela postojank skušale preprečiti vpliv manifestacije prejšnjega večera. Iz Ajdovščine se je bojna skupina kakih sto mož, Nemcev in domobrancev, neopaženo povzpela na planoto in poskušala presenetiti brigado v Zagolihu. Toda brigadne zasede in straže so jo pravočasno opazile. Enofto so prešle v napad in v zelo kratkem času razbile sovražno bojno skupino. V neredu se je morala umakniti kar po pobočju v dolino, noseč s seboj ranjence in padle. Brigada je imela dva padla, ki ju je zadela mina minometalca, nato pa se je razporedila v južnem delu raztresene vasi Križna gora, kjer je ostala do 2. maja.⁴⁰⁴

Konec aprila se je končno sestel štab divizije s štabi brigad glede poraza na Vrsniku in Ledinah. Na sestanku je bil navzoč komandant IX. korpusa. Brez ovinkov je povedal, da štab korpusa meni, da je za poraz odgovoren štab divizije, nato pa ga je razrešil dolžnosti. Hkrati je sporočil, da je postavljen nov štab divizije in to za komandanta Ivan Turšič-Iztok, za političnega komisarja Mirko Zlatnar, za načelnika štaba pa Franjo Rustja-Čanči.^{41/5}

Tudi v brigadnih štabih so sledile korenite spremembe. Vršilec dolžnosti komandanta Kosovelove brigade je postal nekdanji komandant 4. bataljona Anton Šibelja-Stjenka. Dotedanji komandant brigade, namestnik komandanta in načelnik štaba so bili premeščeni, vendar so njihovi položaji še dalj časa ostali prazni. Le politični komisar in njegov namestnik sta ostala na dolžnosti.

Dne 1. maja je kultumo-prosvetni odsek brigade s svojimi skupinami pripravil zelo lep miting na prostem za brigado in domačine. Predstave se je udeležil tudi nekdanji komandant Kosovelove, zdaj novi komandant divizije Ivan Turšič-Iztok.⁴⁰⁶

Celotni brigadi je bilo to srečanje zelo drago, saj so ga z njegovimi bivšimi borci tesno vezali mnogi skupni spomini. Iztok je bil za kosovelovce prvi poveljnik brigade in vanj so imeli zaupanje tudi v najhujših in najtežavnejših tnenutkih.

Drugega maja je brigada krenila na Otlico, za njo pa je prišel prejšnji politični komisar 1. bataljona Miro Skapin-Nanos z več kot 70 borci. Njegov bataljon je imel zdaj novega komisarja in sàcer prejšnjega komisarja 3. bataljona, ki se je 27. april'a vrnil iz bolnišnice.

Skapinova skupina je zadnjih deset dni morala po ukazu štaba divizije na Podkraju ščititi prevoz živeža iz Vipavske dolbe čez Nanos. Štab divizije o tem ni obvestil Kosovelove brigade. Tako je njen štab do 1. maja bil prepričan, da so ti borci samovoljno odšli na Kras. Sele nov štab divizije je štab brigade obvestil o njen em obstoju, hkrati pa skupini ukazal, naj se takoj vrne v brigado. Toda veselje ob srečamju znancev in prijateljev je bil'o kratkotrajno, zakaj tudi njih so razorožili in sklicali brigadno sodišče, ki naj bi jih zaslišalo im začelo sodni postopek. Toda komandant divizije Iztok je odločno posredoval in preprečil, da bi s kakršnimi koli podobnimi ukrepi po nepotrebnem grdo ravnali s partizani, ki niso storili ničesar takega, kar bi jim bilo mogoče očitati.⁴⁰⁷

S tem neljubim dogodkom se je končalo obdobje, ki je še nosilo obeležje in pečat vrsniskega poraza, čeprav so se njegove posledice v brigadi še dolgo čutile. Znova se je začelo utrjevati delovno ozračje, brigada se je počasi urejala in spet postajala močna enota divizije.

Štab divizije je sklenil, da bodo divizijske enote nekaj časa delovale na operativnem področju Vipavske doline, Krasa in Pivke. Bivšega političnega komisarja 1. bataljona so poslali v zgornjo Vipavsko dolino z nalogo, da zbere preostale razpršene borce in mobilizira nove.

Napad na Spodnjo Idrijo in sovražnikov protiudarec na Ledinah in Vrsniku sta bili grenki izkušnji XXX. divizije in tudi IX. korpusa kot celote. Pokazali sta, da ni zadostna le volja za dosego zmage. Potrebna sta tudi znanje in spretnost, napade na sovražnikove postojanke pa je treba temeljito pripravljati, do podrobnosti. Opuščanje partizanske taktike je glede na oborožitev in tehnično opremljenost partizanskih enot pomenila okrepitev prednosti, ki jih je imel sovražnik. Ta pa je le-te seve skušal vedno izkoristiti v svoj prid.

V VIPAVSKI DOLINI, NA KRASU IN PIVKI

Spet od začetka

V prvih dneh maja 1944 je bila Kosovelova brigada v zelo slabem stanju. Po številu je bila manjša kot kdajkoli doslej. Imela je komaj kakih 300 mož in samo dva bataljona. Bila je tudi slabo opremljena, kajti obleka in obutev borcev se je v minulih pohodih in boj ih že močno obrabila. Brigada je zgubila veliko dobrih starešin in hrabrih borcev. Morala je začeti skraja.

Toda v primerjavi z njenimi prejšnjimi krizami je bilo zdaj v brigadi trdno jedro, ki je imelo bogate bojne izkušnje. Potreben je bil le čas, da bi se obnovila, si oddahnila in nabrala novih moči.

Stab IX. korpusa je imenoval v štab brigade in divizije stare dobre znance kosovelovcev. Oba komandanta sta bila izkušena partizanska poveljnika, ki sta bil'a zelo priljubljena v brigadi in na terenu. Hkrati je štab korpusa usmeril XXX. divizijo za nekaj časa proti Vipavski dolini, Krasu in Pivki, na področja, ki so jih novi poveljniki dobro poznali. Poznali so tudi terensko osvobodilno organizacijo, saj so sodelovali v njenem nastajanju in razvoju. Komandant divizije Ivan Turšič-Iztok je bil piravzaprav ustanovitelj brigade, komandant brigade Anton Šibelja-Stjenka pa je bil do nedavnega namestnik komandanta južnoprimskega partizanskega odreda, ki se je razvil iz 4. bataljona Kosovelove in je operiral na njenem prejšnjem ožjem ozemlju ter uspešno nadaljeval njene bojne tradicije.

Tako je imela brigada vse pogoje, da bi se okrepila in spet postala močna enota primorskega ljudstva v boju za svobodo in končno priključitev k matični Sloveniji in novi Titovi Jugoslaviji.

Rušenje železniške proge Rihemberk (Branik)—Štanjel

Ko so borci po prihodu na Otlico počivah, je v štabu brigade komandant divizije razlagal vojaški položaj v Vipavski dolini in na Krasu ter kakšne so naloge brigade. Spričo dolgotrajne odsotnosti močnejših partizanskih enot je okupator okrepil nadzor nad tem ozemljem, med preteklo ofenzivo pa je tod vzpostavil nekaj novih oporišč, druga pa okrepil. Opazili so, da se je zelo okrepilo njegovo zanimanje za železniško progo Opčine—Štanjel—Gorica. Med Gorico in Prvačino so že odstranili okvare na tirih in napravah, zdaj pa so se pripravljali, da bi popravili železniški most čez Vipavo med Prvačino in Dornberkom, ki ga je bil porušil 3. bataljon Kosovelove brigade 10. novembra 1943.⁴⁰⁸

Na kraškem odseku železniške proge je sovražnik postavil med Opčinami in Dutovljami nekaj novih oporišč, v Rihemberku (Braniku) pa je okrepil postojanko na ta način, da se je kakih 80—100 mož naselilo v grad, ki je bil že prej nekakšna majhna trdnjava.⁴⁰⁹

Kaže, da so bili osnovni vzrok tega povečanega zanimanja za kraško železniško progo nemški strateški interesi. V primeru zavezniškega izkrcanja v Tržaškem zalivu ali na istrskem polotoku, bi bila glavna železniška proga Trst—Tržič kaj kmalu neuporabna in tudi druge pribrežne komunikacije. Bolj primeme so bile v takšnih okoliščinah omenjena železniška proga čez Kras in ceste ob njej. Seveda je hkrati z zaščito teh komunikacij sovražnik zoževal manevrski prostor partizanskim silam ter močno okrepil tudi obrambo Trsta in okolice pred napadi narodnoosvobodilne vojske.

Zaradi takšnega položaja je dobila brigada nalogo, naj delno poškodovano železniško progo popolnoma uniči med Rihemberkom in Štanjelom ter jo za dalj časa onesposobi za promet. Prisotnost brigade na tem področju bi blagodejno delovala nanjo in na duh prebivalstva. Hkrati bi po Krasu razvila široko patroljno in izvidniško dejavnost, preprečila svobodno premikanje in križarjenje manjših okupatorskih sil ter začela

nadzorovati teren. Kot vedno bi takšne patrulje imele nalogo mobilizirati novince in razhajkane kosovelovce ter bi zbirale orožje, strelivo in vse drugo, kar ji je pač potrebno.

Prav tište dni je prispel dopis glavnega štaba NOV in PO Slovenije o tekmovanju enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije v vojaškem, politično-vzgojnem, kulturno-prosvetnem in preskrbovalnem pogledu. Komandant Iztok je z njemu svojstveno sugestivnostjo že poveza! naloge brigade s tem tekmovanjem in poudaril nujnost razvijanja zdravega tekmovalnega duha med nižjimi enotami v okviru brigade in med brigadami divizije. Tekmovanje je navdušilo tudi političnega komisarja brigade, zelo podjetnega in neutrudljivega delavca, z izrednim občutkom odgovornosti v izpolnjevanju političnih nalog in navodil. Pričakoval je, da mu bo s tekmovanjem še prej uspelo odstraniti posledice minulega hudega poraza.

Brigada naj bi se premaknila v noči na 3. maj prek Predmeje, Bratinov, Skrilj, Zabelj in Šmarja na območje Šmarje—Gabrje. Enote naj bi se namestile izven naselij ter se dobro zaščitile proti bližnjim sovražnim gamizijam. Tudi rušenje železniške proge naj bi začele takoj, že naslednjo noč, naslednje ukaze pa naj brigada pričakuje okoli 8. maja, ko bo dobila nove naloge.

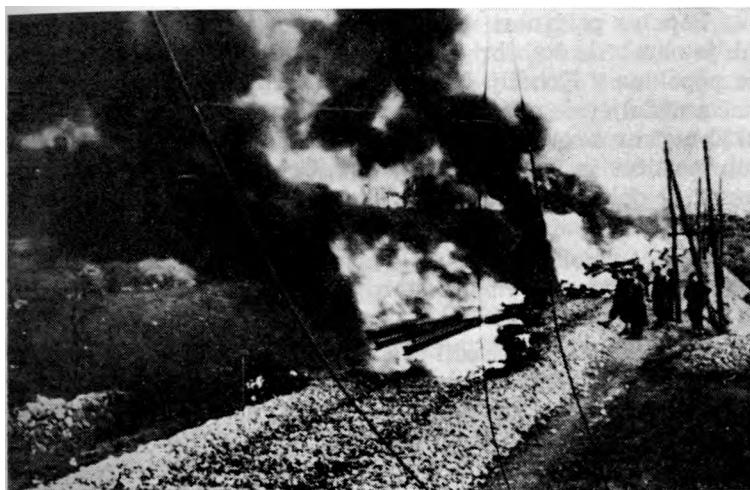
Komaj so se končali razgovori v štabu, že je preletela »vojaška skrivnost« o premiku v Vipavsko dolino kot blisk vse enote in seveda izzvala splošno veselje. Ze znani Lojze »Razbojnik«, strojničar, sploh ni mogel brzdati svojega navdušenja. Zavriskal je na ves glas in izstrelil¹ iz svoje lahke brede v zrak cei rafal. Vse je prasnilo v smeh. Ko ga je komandir grajal, mu je odgovoril na svoj malce zajedljiv način: »To je, komandir, moj pozdrav v čast Boga in pametnih glav!«⁴¹⁰

V brigadi je bilo zelo veselo, ko so se njene kolone urejevale za premik. Razpoloženi borci so živahno krenili v pohod na čelu s harmonikarjem in z razvitimi bataljonskimi in brigadno zastavo. Spuščal se je že mrak, ko je brigadna kolona zapustila Predmejo in se po že znanih ji bližnjicah spustila proti vasi Bratini pod Čavnom. Med počitkom glavnine so zaščitni oddelki postavili bočne zasede na glavni cesti Gorica—Ajdovščina, ki jo je potem prešla brez nevšečnosti. V dolini se je širil dih tople pomladne noči, ki je opojno dišala po razcveteli primorski akaciji.⁴¹¹

Tik pred zoro 3. maja se je brigada ustavila med Smarjem in Gabrjem ob vznožju Ostrega vrha. Dve zasedi so postavili na vipavska mostova pri Planini in Velikih Zabijah ter tretjo močnejšo zasedo, ki naj bi zaščitil'a brigadni pohod proti številčno močnim sovražnikovim postojankam v Vipavi in Ajdovščini. Drugi dve zasedi sta krenili proti vasicama Svino in Podlazi. Ti dve naj bi varovalaie proti Rihemberku in Štanjelu oziroma Dutiovljam, kjer so Nemci pravkar postavili novo oporišče v bivšem sanatoriju. Sestavljali so ga pretežno italijanski fašisti. Na Ostrem vrhu nad taboriščem in pri cerkvi Marija Snežnica vzhodno od Erzelja so postavili še dve opazovalnici, hkrati pa je na teren odšlo nekaj; patrolj, ki so imele nalogo orpazovati bližnjo in širšo okolico.

Ko se je popolnoma zdanilo, je bila brigada tako zavaravana, da je bila izključena sleherna možnost presanečenja. Zanimivo je bilo to, da ni bilo pri določanju borcev za zasede in patrolje prav nobenih težav, čeprav so bili vsi zelo utrujeni. Ravno narobe, nezadovoljni so bili tišči, ki bi lahko počivali, ker so ostali v taborišču. Sicer pa to ni bilo nič presenetljivega. Vse patrolje in zasede so povsod naleteli na prisrčno gostoljubje. Vitpavci so jih klicali v svoje domove in jim ljubezniivo ponudili čašo vina, zraven pa še kaj za pod zob. Tudi zasede, ki so bile na položajih pri Svinem in Podlazi, niso ostale neopazene. Budne oči vaških čuvarjev, ki so skoraj po vseh primorskih vaseh ves dan motrili okolico, če se ne približuje sovražnik, so jih opazile. To so bili pionirji ter mladinci in mladinke, ki so takoj prinesli na položaj vina in prigrizka ter spraševali za svoje vaščane, za katere so vedeli, da so v Kosovelovi brigadi.⁴¹²

Če ima neka vojska takšno podporo ljudstva, kakršno je bilo primorsko, zlasti še v Vipavski dolini in na Krasu, potem se ni težko bojevati niti s stokrat močnejšim sovražnikom. Prav zaradi te neomajne privrženosti osvobodilnemu gibanju in njegovim ciljem je to ljudstvo moralo prenašati strahovit okupatorjev teror. Prav na tem področju, po uspešni akciji zasede južnoprimskega partizanskega odreda na cesti med Komnom in Rihemberkom, ki jo je vodil Anton Šibelja-Stjenka, je okupator februarja pobijal starce, ženske in otroke, mnoge odgnal v koncentracijska taborišča ter požgal veliko hiš v Rihemberku (Branik) in Komnu ter bližnjih vaseh.

Pogled na del železniške proge med Stanjelom in Rihemberkom (sedaj Branik) po akciji kosovelovcev

Proti večeru so naj prej krenile proti železniški progi skupine za zaščito akcije proti Rihemberku, Komnu in Dutovljam, za njimi pa je odšla še glavnina, ki je imela nalogo rušiti pirogo. Toda kljub izredni prizadevnosti in vnemi delo v prvi noči ni posebno napredovalo. Ni bilo dovolj razstreliva za rušenje podvozov, mostičev in podobnih objektov, pa tudi ne orodja in ključev za odvijanje železniških timih vijakov. S krampi in vzvodi je bilo mogoče kaj malo storiti. Podobno je bilo z odstranjevanjem tirov, saj so imeli le nekaj pravih ključev za odvijanje vijakov. Ko so tire razstavili, so zložili pragove na kup, nanje naložili tire, potem pa grmado zažgali. Zaradi vročine so se timice zvile.⁴¹³

Vsa brigada je delala do zore, nato pa se je umaknila v stari tabor. Sovražnik se vso noč ni pojavil. Tudi ves dan se ni ganil iz svojih oporišč. Tega dne so številne patrulje odšle v bližnje vasi, zlasti vzdolž železniške proge proti Dutovljam, naj poiščejo potrebno orodje, posebno ključke za odvijanje vijakov. V naslednji noči je spet vsa brigada bila na delu. Uspeh je bil mnogo boljši. Ob zori 5. maja se je brigada umaknila v vas Gabrje.

Popolna pasivnost sovražnikovih postojank v bližnjih krajih je ohrabrila štab brigade, da se je odločil premakniti enote že popoldne v Kobdilj. Uničevanje železniške proge so na isti način nadaljevale celo podnevi 6. in 8. maja. Skupno so uničile 2730 metrov tirov, vse signalne in postajne naprave, več zidanih mostičev in kamnitih nadvozov. Celo gramoz so borci razmetali v dolino reke Braniče. Ves čas se niso spopadli s sovražnikom.⁴¹⁴

Pozno popoldne 8. maja je brigado obiskal komandant divizije v spremstvu članov štaba. Ko je pregledal opravljeno delo, je pohvalil brigado.

Še isti večer je priredi! propagandni odsek brigade v veliki dvorani štanjelskega gradu velik miting ob pomoči terenskih organizacij in mladine. Sodeloval je tudi domači ženski pevski zbor. Dvorana je bila prepolna ljudi ne le iz Štanjela, temveč tudi iz bližnjih krajev. Kot so ti zavedni prebivalci pomagali brigadi med akcijo na železniški progi in ji bili ves čas ljubezni gostitelji, se je tudi na tem mitingu povsem pokazala njihova povezanost z osvobodilno vojsko. Zlasti mladina je bila tista, ki je uravnavala cel'otno razpoloženje in navdušeno izražala svojo privrženost narodnoosvobodilnemu boju.

Po končanem mitingu se je brigada premestila v Gabrje, kjer je ostala še en dan. V štab brigade je prišlo nekoliko delegacij iz bližnjih večjih vasi Braniče, Štjaka, Avberja in Kopri-ve, celo iz Gabrovice, ter izrazilo željo, naj jih brigada obišče in seveda priredi miting. Toda njihova priljubljena brigada je imela druge naloge. V noči na 10. maj se je morala premakniti na Otlico in prevzeti zaščito osvobodjenega ozemlja proti Idriji, Ajdovščini in Vipavi, da bi lahko 17. brigada, ki je doslej opravljala to nalogo, krenila proti Pivki in skupaj z 18. brigado bazoviško nadaljevala akcije proti komunikacijam Postojna—Sežana, v zgornji Vipavski dolini in vzhodnem Krasu.⁴¹⁵

V tem obdobju med 3. in 10. majem se je moštvo brigade okrepilo in odpočilo. Posledice zime, utrujajočih pohodov in bojev so postopno zginjale. Poudariti je treba, da je to v veliki meri bila zasluga gostoljubnosti in vsestranska pomoč prebivalstva Zgornje Braniče in štanjelskega Krasa. Številne brigadne patrulje so na terenu nabrale veliko orožja, streliva in različne vojaške opreme, perila, oblek in obutve, odej in podobnega, skratka vsega, kar je komu manjkalo.

Toda zelo pomembna naloga, mobilizacija in pa zbiranje kosovselovcev, ki so se med zimo razgubili in vrnil domov, ni potekala tako, kot je bilo želeti. Mnoge patrolje so se vračale same in niso pripeljale nobenega novinca. Bolj uspešna sta bila bivši politični komisar 1. bataljona ter komandant 3. s političnim delegatom Saksido. Prvi je krenil v vzhodni, druga dva pa v zahodni del Vipavske doline. V brigado so do 10. maja poslali okoli 150 novih borcev, toda to so bili fantje, ki so prvič stopali v partizanske vrste. K njihovi mobilizaciji so pripomogli terenski aktivisti in organizacije oziroma njihovi vojaški referenti. Takšni novinci so morali vsi v na novo oblikovani šolski bataljon IX. korpusa. Praksa je namreč pokazala, zlasti med boji okoli Idrije, da se večina na novo mobiliziranih ni znašla v novih razmerah in da so v boj ih močno ovirali enote. Ker niso imeli niti osnovnega vojaškega znanja in se še niso utegnili prilagoditi napomemu in težavnemu vojaškemu, še več, partizanskemu življenju, so se med prvimi srditejšimi boji raztepli, postali žrtev sovražnega napada, bilo pa je tudi nekaj primerov panike, ki se je razširila po nepotrebnem tudi na druge borce. Vzgoja v dopolnilnem bataljonu IX. korpusa je trajala mesec dni, nato pa so jih kot vod ali četo poslali v eno od brigad.

Vzrokov, da se mnogi bivši kosovselovci niso vrnil v brigado, je bilo več. Res prehudi napori in boji skozi Benečijo in na idrijskem sektorju so presegali fizične in psihične sposobnosti mnogih borcev, kar je krepilo njihovo željo, da bi našli kakšno drugo rešitev in se vključili v boj na nek drugi, lažji način. Mnogi so v tej zimi zboleli, ah si močno omajali zdravje. Zato so iskali možnosti, da bi ostali na teirenu v raznih številnih organizacijah, od odborov OF in narodnoosvobodilnih odborov ter njihovih komisij do vaške narodne zaščite. Če jim to ni uspelo, potem so se javljali v najbližje enote južnoprimorskega partizanskega odreda, ki so delovale kot teritorialne enote v bližini njihovega kraja. To je bilo vsekakor mogoče zato, ker brigada ni mogla imeti natančne evidence in ni na vsak način zahtevala, da se sleherni bivši pripadnik vrne v njene enote. K temu je morda pripomogel tudi oster postopek brigade v obdobju delovanja brigadnega sodišča. Glas o tem se je hitro raznesel po terenu. Južnoprimorski odred, ki je nastal konec decembra 1943 iz 4. bataljona Kosovselove, je tedaj štel komaj dvesto mož, v maju pa je imel v svojem sestavu že okoli 800

borcev in bork, ki so bili razporejeni v tri bataljone. Kaže, da je bilo med tiistimi, ki so številčno stanje tako močno okrepili, veliko bivših borcev Kosovelove brigade.⁴¹⁶

Kakor sta prihod in bivanje Kosovelove na domačem terenu delovala osvežujoče na njen sestav in na celotno prebivalstvo, tako je bila njena prisotnost zelo učinkovita tudi na posadke v bližnjih oporiščih, zlasti v Ajdovščini in Vipavi. Preden je prišla brigada, so njihove patrulje skoro vsak dan hedile prek Planine do Erzelja in Velikih Zabelj proti Šmarju. Ko se je brigada pojavila, jih sploh ni bilo več. To je pomenilo, da so te posadke imele dobro obveščevalno službo, ki jih je obveščala o premikih partizanskih enot. To so bili predvsem domobranski obveščevalci, ki so te podatke uspešneje zbirali kot Nemci ali Italijani. Štab brigade je bil na to posebej opozorjen, ko je prišel v stik s terenskim! odbori OF.⁴¹⁷

Uničenje sovražnikove motorizirane kolone

V noči na 10. maj se je brigada vrmila na Otlico po isti poti in se zjutraj razporedila na Angelski gori. Poslala je zaščitne zasede proti Idriji, Ajdovščini in Vipavi ter številne patrulje, ki so nadaljevale zbiranje novincev, orožja, streliva in opreme po Vipavski dolini in okolici Čmega vrha, ražen tega pa je pomagala pri transportu živeža za potrebe vse divizije. Moštvo, ki je ostalo v taboru, je moralo opraviti sistematično razuševanje pod vodstvom sanitetnega referenta brigade. Imelo je tudi redno politično vzgojo.

Uši so bile velika nadloga partizanske vojske, kljub neprestani skrbi in boju proti njim. Dolgotrajna zima, neskončni premiki, boji, pomanjkanje perila in obleke ter pogostno prebivanje enot v istih taboriščih, senikih in stajah, so povzročili, da so se večkrat uši tako namnožile, da je bil pravi čudež, da se ni pojavilo več primerov pegavega tifusa. V razgibanih bojnih operacijah največkrat sploh ni bilo časa, da bi sanitetni odsek brigade lahko začel s kakšno temeljitejšo akcijo proti ušem, saj so bile čete neprestano na položajih ali na pohodu. Zdaj je po mnanju operativcev bil čas, da bi se takšna akcija lahko pripravila. Sanitetni referent brigade dr. Davorin Valenti ter njegova pomočnica soproga Iva sta priredila proti ušem pravo pravcato ofenzivo. Organizirala sta razuševalno postajo, ki je bila opremljena s celo baterijo priročnih razuševalnih

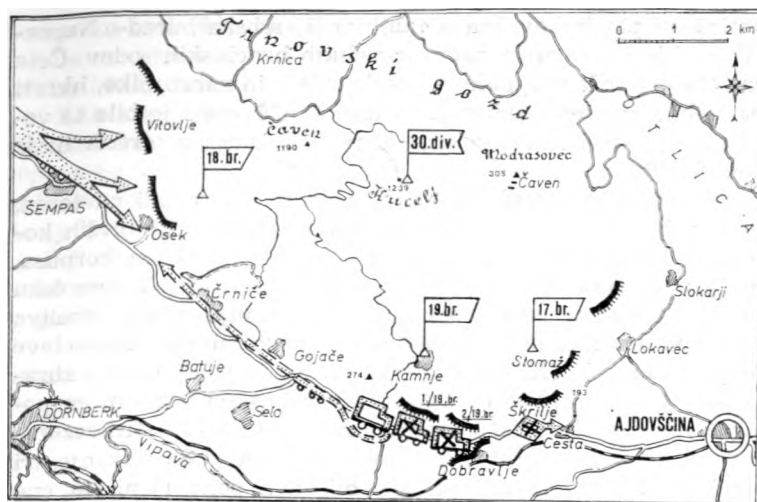
kotiov ali parilnikov, imenovanih tudi »srbska burad«. Napravili so jih na preprost način iz velikih bencinskih sodov. Geta za četo je parila vse, obleko, perilo, odeje in nahrbtnike, hkrati pa je bila cepljena tudi proti tifusu. Do 20. maja je bila ta velika akcija končana. Brigada se je vsaj začasno otesla hude nadloge.⁴¹⁸

Medtem so patrolje in oficirji, ki so jih poslali na teren, spet mobilizirali okoli 150 novih boreev in okoli 20 bivših kosovlovcev. Novince so poslali v dopolnilni bataljon korpusa, bivše pripadnike pa vključili v 1. in 2. bataljon. V tem času so bili zabeleženi zelo dobri uspehi v zbiranju orožja, streliva in druge opreme. Iz poročila operativnega odseka Kosovlove brigade štabu XXX. divizije razberemo, da je na terenu zbrala v obdobju od 10. do 18. maja dva nepoškodovana in en poškodovan mitraljez fiat z zabojem rezervnih delov, štiri rezervne cevi, tri zaboje streliva in še posebej 1100 nabojev žanje, tri strojnice bređa, od katerih sta bili dve pokvarjeni, in eno rezervno cev ter 600 nabojev, 42 pušk brez okvar in 12 z okvarami ali manjkajočimi deli, dve italijanski brzostrelki, 329 lahkih in 54 težkih min za minomet 81 mm, 500 vžigal'nikov, zaboj ročnih bomb, 320 min za lahki minomet, tri gorske kotličke, dopolnilne naboje za top in minomet ter še precej druge opreme.⁴¹⁹

V zvezi z rušenjem proge med Rihemberkom in Štanjelom so zvedeli, da je okupator reagiral zelo pozno. Šele v dneh med 14. in 17. majem so prišle iz Sežane čez Dutovlje in iz Gorice čez Rihemberk večje motorizirane kolone, ki so si ogledovale uničeni odsek železniške proge, pregledovale bližnja naselja ter spraševale ljudi. Nato so se umaknile proti Sežani. Le v Domberku, Prvačini in Volčji dragi je ostalo okoli 250–300 italijanskih fašistov in karabinjerjev. Takoj so se začeli utrjevati, kar je pomenilo, da nameravajo ostati v teh vaseh.⁴²⁰

Na glavni cesti Gorica—Ajdovščina so v teh dneh opazili živahen promet večjih tovornih kolon v obe smeri. Na odprtih tovornjakih, ki so prevažali blago, je bilo po 6 do 10 oboroženih vojakov.

Štab divizije je imel torej na izbiro nekaj primernih cil'jev za divizijsko akcijo. Lahko bi napadel nova sovražnikova oporišča v Domberku, Prvačini in Volčji dragi, pri čemer bi upravičeno lahko pričakoval, da bi dosegel presenečenje in spoznal, da so bojne kvalitete in morala italijanskih fašistov in karabi-

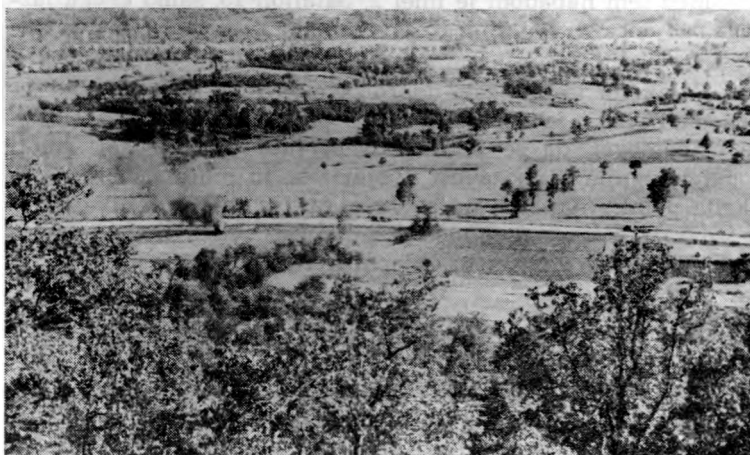
Uničenje sovražnikove motorizirane kolone pri Dobravljah na cesti Gorica—
Ajdovščina 21. maja 1944

njerjev precej slabe. Hkrati je imel možnost na cesti Gorica—Ajdovščina postaviti močno zasedo in uničiti vsaj eno od sovražnikovih motoriziranih kol'on. Glede na stanje divizije, ki se je morala znova privajati na čedalje bolj zahtevne naloge, so izbrali zasedo kot obliko napada. Takšne akcije so bile partizanom mnogo bližje, zlasti Kosovelovi brigadi, ki je bila nekoč pravi mojster za zasede celo v okviru korpusa.

Štab divizije je 19. maja izdal povelje, naj 17. in 18. brigada takoj kreneta iz območja Rakulik—Sajevče zahodno od Prestranka na nova področja in sicer 17. brigada v vas Bratini nad Skriljami pri Ajdovščini, 18. pa v Črniče pod Čavnom. Dne 20. maja so brigade dobile povelje za akcijo: v naslednji noči naj vse zasedejo položaje severno od ceste Gorica—Ajdovščina. Kosovelova naj bi zasedla s 1. in 2. bataljonom položaje v središču divizijske razporeditve med vasjo Potoče in koto 163 pri Dobravljah, dodani ji 2. bataljon 18. brigade pa naj bi zavzel položaje na nasprotni strani ceste vzhodno od Dobravelj na koti 159. Zaščito proti Gorici je prevzela 18. brigada brez svojega 2. bataljona in okrepljena z manevrskim bataljonom gorenjskega partizanskega odreda. Zasedla je položaje na črti Vitovlje—Osek. Zaščito proti Ajdovščini je imela 17. brigada,

ki je zasedla položaje od Sv. Urbana nad Lokavcem do vasi Cesta.⁴²¹

Okoli šeste ure zjutraj 21. maja se je pripeljala iz Gorice sovražnikova kolona 12 tovornjakov, ki so se gibali v razdalji okoli 50 do 100 metrov, s čelnim vozilom do Dobravelj. Na skoro vsaki tovornjakovi kabini je bil postavljen mitraljez, ob katerem je stal vojak, drugi pa so dremavo in brezskrbno sedeli ali ležali na vozilu, ki jih je leno premetavalo. Osemnajستا in devetnajsta brigada, njuni borci so bili ob cesti dobro maskirani, sta tiho čakali, kot je bilo dogovorjeno. Ko je čelhi kamion pripeljal do ostrega ovinka v vasi Dobravlje, je 2. bataljon 18. brigade z južne strani ceste odprl močan strojnični ogenj, kmalu zatem pa tudi 19. brigada, ki je bila na severni strani ceste. V koloni je nastala zmeda. Nekatera vozila so se ustavila, spremljevalci pa poskakali v kritja. Posamezni vozniki so zgubili nadzor nad volanom in zapeljali na njive ali travnike ter prevrnili vozilo. Kljub smrtonosnemu ognju je prvima dvema tovornjakoma uspelo prebiti se proti Ajdovščini. To sta dosegla tudi zadnja dva, ki ju ni bilo mogoče natančno obstreljevati zaradi velike razdalje. Na tadvu so streljali borci 18. brigade pri Čmičah, toda ni jim uspelo zadržati ju. Le malokaterim vojakom na teh vozilih je uspelo odnesti celo kožo.

Pogled z brigadnih položajev na cesto pri Dobravljah med bojem s sovražnikovo kolono. Na cesti je videti sovražnikove tovornjake

Boj s posadkami ustavljenih vozil je trajal morda pol ure. Nekateri tovornjaki so bili takoj v plamenih. Tedaj je 2. bataljon 18. brigade krenil pod poveljstvom načelnika štaba Ljube Nenezića v naskok. Ko so dosegli cesto, je Kosovelova brigada prekinila ogenj in tudi prešla v naskok. Odpor sovražnika je bil kmalu strt. Ujeli so sedem nemških vojakov, na zemljišču pa so našli še dvajset mrtvih. Kamionov, ki so bili v plamenih, ni bilo mogoče preiskovati, tako da je tudi na letih morda bilo kaj padlih sovražnikov. Borci so pobrali orožje in drugo opremo ter precej živeža, ki so ga verjetno nameravali peljati posadkam v Ajdovščini in Vipavi. Nato so zažgali še druge tovornjake, skupno jih je bilo osem. Morali so hiteti, zakaj iz smeri 18. brigade se je že slišal odmev srditega boja, vmes pa so se zaznali strelji topa in eksplozije granat.

Kmalu po napadu na to kolono je namreč iz smeri Gorice prodrla do položajev 18. brigade sovražnikova motorizirana kolona, v kateri je bilo tudi nekaj tankov in oklepnih avtomobilov. Brigada je imela za boj proti tankom le nekaj angleških protitankovskih pušk, kar je bilo vsekakor premalo, in vrh tega so še zelo slabotno protitankovsko orožje. Ko se je med bojem umikala proti Cavnu, sta se tudi 17. in 19. brigada brez težav umaknili na Predmejo in Otlico.

Med tem napadom je imel 2. bataljon 18. samo enega lažjega ranjenca, 1. bataljon Kosovelove pa dva padla in dva hudo ranjena.⁴²²

Ta akcija je bila zelo dobro pripravljena in prav tako izvedena. Divizija je uporabila pravo partizansko taktiko. Uspeh je pripomogel, da se je brigadi in tudi diviziji kot celoti zopet dvignila samozavest, bojevitost in morala. Hkrati je akcija učinkovala tudi na sovražnika. Na tej komunikaciji se je sovražnikov promet močno zmanjšal, redke kolone pa so vedno spremljali tanki in oklepni avtomobili.

Z^vzetje Domberka

Komaj je bila končana akcija na sovražnikovo kolono med Ajdovščino in Gorico, je štab XXX. divizije že zbiral podatke in pripravljal napad na nove sovražne postojanke v Domberku, mlinu pod Taborom pri Dornberku, v Prvačini in Volčji dragi, severno od Renč. Napada na te nove postojanke ni ka-

zalo dolgo odlašati, saj je vsak izgubljeni dan pomenil morda nov bunker, ki ga bo treba zavzemati, ali okrepitev že obstoječega. Vedeli so, da se italijanski fašisti, kadar so dobro vkopani in utrjeni, znajo zelo dolgo in hrabro boriti. Prav zaradi tega in spričo številnih bližnjih sovražnikovih oporišč, je moral biti napad nenaden, hiter in odločen. V Gorici, ki je oddaljena komaj deset kilometrov, je bil o po poročilih obveščevalne službe okoli pet do sedem tisoč sovražnikovih vojakov, posredovanje sovražnika pa je bilo mčno praktično iz vseh strani, ražen iz Gorice še iz Ajdovščine, Vipave, Komna in Rihemberka. Te postojanke so bile zelo blizu bojišča, ločevalo jih je le nekaj kilometrov dobrih poti. Položaj je torej zahteval zel'o dobro pripravljeno akcijo, tajnost in naglioo.

Divizija je izdala 22. maja brigadam povelje, naj se v naslednji noči premaknejo na področje Svino—Gabrje—Vrtovče, severno od Stanjela.⁴²³

Da ne bi v novem območju divizija zbudila preveč pozornosti v sovražnikovih postojankah v Ajdovščini in Vipavi ter da bi usmerila hkrati pozornost sovražnikove obveščevalne službe drugam, je bila izvedena domiselna in zelo zanimiva akcija, ki bi jo lahko imenovali operativno maskiranje bodoče divizijske akcije. V dogovoru z organi vojske državne vamošta (VDV) in terenske obveščevalne službe se je v noči na 21. maj premaknil z Otlice v Gabrje 2. bataljon Kosovelove brigade z nalogo, da podnevi 22. maja intenzivno zbira pri prebivalcih bližnjih naselij podatke o položaju v Vipavi in Ajdovščini. Patruje so obšle vasi Planina, Velike Zabije in Šmarje ter mimogrede zaupno povedale, da so ti podatki potrebni za napad Kosovelove na postojanko v Vipavi, morda pa bo napadla tudi vsa XXX. divizija. VDV in organi terenske obveščevalne službe so hkrati neopazno in čuječno nadzorovali mostove na Vipavi proti Ajdovščini in tudi nekatere ljudi, ki so bili že prej sumljivi, da morda sporočajo tem postojankam podatke o partizanih. Kakšen je bil uspeh teh ukrepov, poročila, ki so obranjena, ne povedo. Toda po pripovedovanju očitcev je bila akcija zelo uspešna, kajti vse kaže, da sovražnikova obveščevalna služba sploh ni pravočasno zvedela, da je vsa partizanska divizija na območju Gabrje—Svino.

Kot se je glasilo povelje štaba divizije, je v noči na 23. maj krenila 17. brigada s Predmeje in čez Slokarje, Lokavec, Cesto in Velike Zabije prispela brez nezgod na Vrtovče. Zasedla je

položaje na črti severna pobočja Ostrega vrha (kota 421)—Lisjaki—Vrtovče. Kosovelova brigada z 2. bataljonom 18. brigade, ki je že po akciji na cesti Gorica—Ajdovščina ostal v njenem sestavu, je krenila za njo po isti poti in se razporedila v Gabrjah, 18. brigada, ki se ji je na Krnici severno od Čavna priključil še bataljon 20. italijanske tržaške brigade, pa je čez Vrtovin, Potoče in Brje prišla v Svino pri Šmarju.⁴²⁴

Vse brigade so zasedle primerne položaje ter se dobro maskirale in zaščitile z zasedami in opazovalnicami. Ko je dežel' o 25. maja zagrnil mrak, se je vsa divizija tiho po brigadah premaknila na sevemi rob Krasa. Kosovelova brigada se je namestil'a v dolinico med Velikim in Malim Vouzenjakom, po domače Volčjakom, drugi dve pa sta zasedli greben proti zahodu do Fajtjega hriba. Štabi so strogo nadzorovali ukrepe za zaščito tajnosti in zavarovanja, da bi enote ne bile odkrite. Vsak borec je celo moral imeti s seboj pitno vodo. Čez dan 26. maja je komandant divizije zbral komandante brigad in bataljonov na sevemem pobočju kraškega grebena, da bi si vsi dobro ogledali področje bodoče akcije. Ves okoliš od Dornberka do Voleje drage je bil pred njimi kot na dlani. Skoraj vsak objekt napada in njegovo okolico je bilo mogoče dobro videti. To je bilo izredno pomembno in to prednost so napadalci temeljito izkoristili. Zlasti je bilo to komandantsko ogledovanje važno za poveljnike 17. in 18. brigade, ki večinoma tega terena niso dobro poznali že prej.

Med ogledovanjem terena je komandant divizije izdal povelje za napad in potem s slehernim podrejenim natančno opredelil naloge in druge nadrobnosti. Sedemnajsta brigada je dobila nalogo zavaravati napad drugih brigad proti Gorici in Ajdovščini. Osemnajsti brigadi je pripadla naloga, da obkoli in uniči sovražnikovi oporišči v Prvačini, in sicer obrambne objekte pri železniški postaji in pri napravah za napajanje lokomotiv pri mostu čez Vipavo, ter v Volčji dragi, nato pa da poruši še železniško progo na tem odseku.

Kosovelova brigada, okrepljena z bataljonom 20. tržaške brigade, je po tem načrtu dobila nalogo zavzeti glavno oporišče v Dornberku v šoli in pomožno v mlinu pod Taborom, ki je varovalo železniški most čez Vipavo, kakor tudi stražo pri mostovih pri vasi Saksid, jugovzhodno od Dornberka. V šoli je bilo okoli 80 fašistov, v mlinu okoli 36, pri mostovih v Saksidu pa 20—30.⁴²⁵

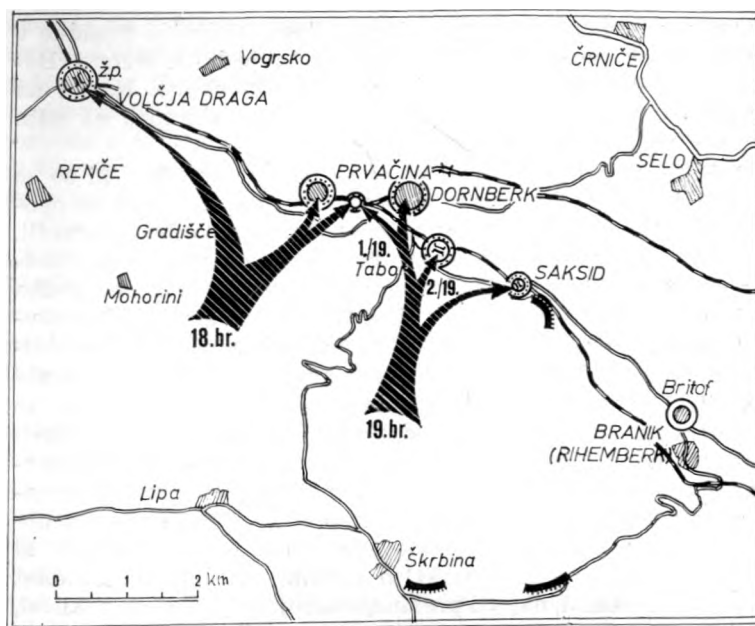
Napad na šolo so zaupali 1. bataljonu, uničenje posadke v mlinu in pri mostovih 2. bataljonu, 3. pa je bil v rezervi. Bataljon 20. brigade je ščitil dohode od Ajdovščine. Napad na Domberk je vodil komandant divizije osebno, napad na mlin pa komandant Kosovelove.

Bataljoni so oblikovali posebne udarne skupine, ki so se na prikladnem terenu urile za predvideni napad. Borce so opozorili, naj nikomur ne povedo, katemo postojanko bodo napadli.

Tik ob mraku so vse enote krenile na določene jim izhodne položaje za napad. Ob odhodu iz tabora je brigadna godba zaigrala celo nekaj koračnic. Do 22. ure so čete obkolile sovražnikova oporišča. V napad so krenile izbrane bombaške skupine. Ko so se le-te približale šolskemu poslopju, so jih straže opazile in začele z ognjem. Toda kljub ostremu streljanju so se vztrajno približevale in čedalje bolj stiskale obroč. Po dveh urah so borci Kosovelove in 20. brigade že streljali na postojanko iz sosednjih hiš z daljave komaj dvajsetih metrov, vendar na zahodni strani niso mogli napredovati niti za korak naprej. Tam so imeli fašisti topovske in minometne položaje, ki so bili dobro utrjeni z jarki in žičnimi ovirami. Komandant divizije je ukazal, naj vsi prekinejo ogenj, in je fašiste poklical, naj se predajo. Po krajšem vpitju iz zgradbe v zgradbo so se sporazumeli, da bodo nadaljevali pogajanja pred šolskim poslopjem na ulici. Tja sta stopila parlamentarca obeh strani, toda med pogajanji so fašisti nenadoma odprli ogenj. Pobili so celo svojega posrednika ob stopnicah šolskega poslopja. Cete so še srditeje nadaljevale napad. Ko so po polurnem boju iz bližine bombaške skupine z ročnim! bombami očistile in skočile v jarke pod topniškimi položaji ter potisnile posadke lopov in minometov, ki so imele precejšnje izgube, v šolsko poslopje, je bil odpor fašistov končno strt. Takoj so privolili v predajo.

Ko je 2. bataljon obkolil sovražnikovo oporišče v mlinu pod Taborom, so borci najprej kratek čas obstreljevali line in položaje, potem pa so odločno začeli jurišati na poslopje. Fašisti skoro niso poskušali dajati odpora, temveč so izkoristili temo in izginili v noč. Tako so storili tudi stražarski oddelki na mostovih pri Saksidu.

Med zavzemanjem postojanke v Domberku 1. bataljon ni imel izgub, 2. bataljon enega padlega pri mlinu. Sovražnik je imel 15 mrtvih in 9 ranjenih, 84 fašistov pa so ujeli. Patru-lja 2. bataljona je ob zori naletela še na skupino pobeglih sov-

Osvoboditev Dornberka

ražnikovih vojakov. Po krajšem boju je ujela še tri in zaplenila pet pušk, drugi pa so se razbežali.

Plen je bil zelo bogat. Našteli so dva uporabna protitankovska topa z merilnimi napravami, rezervnimi deli in 75 granatami, srednji minomet 81 mm s 150 minami in polnim zabojem vžigalnikov, lahek minomet s 145 minami in ustreznimi vžigalniki, dve težki strojnici bređa z rezervnimi cevmi in 9000 naboji, strojnico fiat z več kot 7000 naboji, štiri lahke strojnice bređa s 15 rezervnimi cevmi in 4500 naboji, 80 italijanskih pušk ter 3000 nabojev žanje, štiri italijanske brzostrelke z 2000 naboji, več pištol in revolverjev ter nekaj zabojev ročnih bomb. Ražen večje količine opreme, kot so obleke, obutev, perilo, odeje in šotorska krila, so našli 4 mule z opremo, dva vojaška voza, radioaparati, kolo, pisalne stroje in podobno ter nekaj sto kilogramov živeža.⁴²⁶

Pri napadu na mlin se je 2. bataljonu priključilo tudi več prostovoljcev iz odsekov štaba brigade, ki jim to ni bila dolž-

nost. Med njimi so bile tudi štiri partizanke, statističarka Ivica, kronistka in član kulturne skupine Vera, šifrantka Arijana in kuharica Danica, ki je prišla pozneje kmalu tudi v kulturno skupino. Ko je komandant ukazal, naj se začne juriš, so bile med prvimi. Čim so z ročnimi bombami nagnali poslednje fašiste iz poslopja, so vdrli vanj in seveda začeli odnašati plen.

V brigadnem glasilu lahko beremo, kako se je tedanji »reporter«, ki je opisoval te dogodke, pošalil na račun hrabrih in požrtvovalnih bork. Zabeležil je, da so partizani nosili iz poslopja orožje in strelivo, partizanke pa živila. Drobna in prikupna kuharica Danica se je baje kar z vi jala pod težo ogromnega kol'esa parmskega sira, brigadna kronistka Vera pa je komaj vlekla poln sodček Vina. Res je, da ni dobre kuhinje brez sira in tudi kulture ne brez vina!⁴²⁷

Ko so enote evakuirale zaplenjeno orožje, opremo in drugo, so poslopja, v katerih so bile postojanke, zažgale, da bi tako preprečile njihovo obnovitev. Nato so se še pred jutrom umaknile iz vasi in odšle na zborna mesta na greben Krasa.

Tudi 18. brigada je dosegla uspeh. Zavzela je postojanko, posadko pa delno zajela, ranila in pobila, precej sovražnikovih vojakov pa se je razbežalo. Določene skupine te brigade so znova poškodovale železniške naprave in tire. To so morale storiti le ročno, ker ni bilo pravočasno na voljo razstreliva iz koirpusnih skladišč. Posadke bližnjih sovražnikovih oporišč niso niti poskušale posredovati.

Sele 27. maja, med 8. in 9. uro, je prišla na bojišče iz Gorice večja motorizirana kolona, ki si je ogledala stanje in razvaline postojanke. Prav tedaj je komandant divizije Iztok ogledoval zaplenjeni protitankovski top ter se seznanjal z načinom njegovega delovanja ob pomoči ujetih italijanskih topničarjev. Ko so opazovalci javili, da je v Domberku motorizirana kolona Nemcev, ki si ogledujejo bojišče, se ni mogel premagati, da jih ne bi malo podražil. Ukazal je, naj topove zvlečejo na primeme položaje ter izstrelijo, čeprav je bilo več kot tri tisoč metrov daleč, nekaj granat v skupino Nemcev, ki so se zbrali pri železniškem mostu čez Vipavo. Videli so, kako so se hitro razbežali v krit ja, nek nemški oficir pa je bil ranjen. Kmalu so začeli odgovarjati kar na slepo po grebenu z minometom. Škode ni bilo, pa tudi Nemci niso šli za partizani v hrib. Ko so si ogledali bojišče in se zdivjali nad

prebivalci, se je kolona tovornjakov, tankov in oklepnih avtomobilov še isto popoldne vrnila v Gorico.⁴²⁸

Sele naslednjega dne, 28. maja, je prispelo razstrelivo. Okoli 500 kilogramov ga je dobila 18. brigada, pa tudi nalogo, naj poruši vse mostove od Saksida do Renč, potem pa se premakne v okolico Šmarij. Manjšo količino eksploziva je dobila tudi Kosovelova, da bi mogla porušiti v Štanjelu nekaj večjih poslapij, ker je divizija dobila sporočilo, da sovražnik namerava na tej zelo važni in v taktičnem smislu zelo primerni točki vzpostaviti novo oporišče. Določili so eno četo, naj spremi ja inženirce, ki bodo opravili to nalogo, brigada pa se je še isto noč vmila v predež Svino.⁴²⁹

Uspešne akcije v Dornberku, Prvačini in Volčji dragi so zelo ugodno vplivale na oslABLJENO divizijo in so okrepile osvobodilno gibanje Vipavske doline in Krasa. Ko je Kosovelova bila še v taborišču pri Zeleznih vratih, po uničenju postojanke v Dornberku, je tja prišlo mnogo ljudi iz raznih koncev Krasa. Njena zmaga se je širil'a od ust do ust. Kaže, da so tedaj takšne zveze delovale hitreje od najsodobnejših telefonskih ali telegrafskih zvez. Bilo je mnogo radostnih in ganljivih srečanj borcev brigade s svojimi najbližjimi. Toda med dolgo in surovo zimo, polno ostrih bojev, je veliko koso-velovcev ostalo v Benečiji ali drugod. Zdaj so njihovi očetje, matere ali sestre, vztrajno spraševale, kje so in kako je z njimi. Zeleli so natanko zvedeti, kdaj, kje in kako so padli, da bi vsaj te nadrobnosti ohranili v svojem spominu. Tako so nekateri odhajali iz taborišča veseli in zadovoljni, drugi pa žalostni in brez besed.

Nekoliko kasneje je prispela v štab korpusa iz glavnega štaba NOV in POS po radiu depeša: »Čestitamo štabu korpusa in štabu divizije za Dornberk — Tekmujte! — GŠŠ«, ^{43#}

K novim uspehom

Sovražnikov promet na cesti Gorica—Ajdovščina je po akciji dne 21. maja še vedno tekkel, toda v zmanjšanem obsegu ter v spremstvu tankov in oklepnih avtomobilov. Štab divizije je brigade po uspešnih akcijah na sovražnikove postojanke anke znova usmeril v napade na sovražnikov promet kljub oklepni zaščiti. K temu ga je spodbujalo več tehničnih razlogov, ki so opravičevali takšno odločitev. Prva pogoja sta bila hitra rast

moralno-politične ravni divizije in njene bojne pripravljenosti, ki sta temeljili na že doseženih uspehih in na množični, skoro neverjetni podpori večine prebivalstva Vipavske doline in Krasa. O tem neizpodbitno priča dejstvo, da se je divizija na tako gosto naseljenem območju, na katerem so bile tudi številne sovražnikove postojanke, svobodno gibala, sovražnikova obveščevalna služba pa je očitno dobivala o njej podatke sele tedaj, ko so udarci divizije že bili uresničeni!

Takšne akcije ji je omogočala tudi že precej močna protitankovska oborožitev, saj je ražen sredstev za boj proti pehoti imela na vseh stopnjah od bataljona navzgor protitankovska sredstva. V bataljonih so bili inženirsko-tehnični vodi, ki so imeli protioklepno, minersko in pionirsko desetino. Prva je imela na voljo protitankovsko puško, minerska desetina pa je imela 1—3 protitankovske mine. Podobno oborožitev je imela tudi brigadna inženirsko-tehnična četa. Štab divizije je načrtoval oblikovanje baterije z zaplenjenima protitankovskima topoma, toda s tem se ni strinjal štab korpusa, verjetno iz strahu, da ne bi bila izgubljena, kot se je to zgodilo 11. aprila na Ledinah. Topovi so morali iti v sestav enot korpusnega topništva.⁴³¹

Morda ni neskromno, če ugotovimo, da je štab divizije pri načrtovanju akcij na sovražnikov cestni promet računal tudi na to, da je Kosovelova bila že prej v okvirni celotnega korpusa zelo znana kot brigada, ki je uspešna v boju iz zasede, celo neprekosljiva v tej obliki tipičnih partizanskih napadov. Znala je izkoristiti doseženo presenečenje, narediti v pravem času odločen in nezadržen juriš, nato pa v boju iz bližine razbiti in uničiti sovražnika ter pobrati plen, ki je bil še vedno najpomembnejši vir partizanske preskrbe.

Navsezadnje pa najbrž ni bilo brez vpliva tudi dejstvo, da je v štab divizije prispela vest, da je okoli poldne 30. maja iz Gorice proti Ajdovščini oziroma Vipavi krenila večja kolona praznih kamionov ob spremstvu enega ali dveh lahkih tankov in se do večera še ni vmila v Gorico. Štab divizije je pričakoval, da se bo bržkone ta kolona naslednjega dne vračala v Gorico s polnim tovorom, najverjetneje s strelivom. To je bila prilika, ki je ne bi kazalo zamuditi.

Povelje za napad ni ohranjeno, vendar je mogoče iz poročila o akciji sklepati, kakšen je bil razpored enot XXX. divizije. Bil je skoraj podoben razporeditvi v akciji 21. maja.

Za zaščito proti Gorici je bila določena 18. brigada bazoviška, ki je zasedla položaje med Osekom in Vitovljami. Kosovelova brigada je imela sirediščno vlogo napada na kolono, in sicer s položajev od trigonometriške točke 274 pri vasi Vrtovin do že omenjene kote 163, tik ob glavni cesti severno od vasi Dobravlje. Zaščito proti Ajdovščini na levem krilu divizijske razporeditve je imela 17. brigada Simona Gregorčiča, in sicer med vasjo Cesta in Sv. Urbanom. Bila je okrepljena z bataljonom 20. italijanske brigade. Štab divizije je imel poveljniško mesto na pobočjih Kuclja (kota 1239) severno od Vrtovina. Vse enote so zasedle določene položaje v noči na 31. maj in se dobro maskirale.

Kosovelova je razporedila 1. in 2. bataljon na višine severno od ceste med vasema Fotoče in Dobravlje. Zahodno krilo je zasedel 1., vzhodno krilo pa 2. bataljon. Na novo oblikovani 3. bataljon, ki je imel začasno le 40 borcev, oboroženih s puškami, dvema lahkim strojnicama in z nekaj brzostrelkami, je bil kot brigadna rezerva na Brdu (trig. 274). Brigadna težka četa, ki se je popol'noma opremila in oborožila s plenom v Domberku, v katerem je bil tudi minomet 81 mm, se je razporedila na južnem robu vasi Kamnje, kjer je bilo tudi poveljniško mesto brigade z rezervno radijsko postajo za zvezo s štabom divizije.

Jutro 31. maja je kazalo, da bo sončen in topel dan. Dobro maskirani kosovelovci so napeto opazovali cesto pod svojimi položaji. Čas je sila počasi tekel, ko ni in ni bilo sovražnikove kolone. Sredi dopoldneva se je pojavil na poveljniškem mestu brigade referent za oborožitev štaba XXX. divizije in prinesel nekaj specialnih ročnih bomb za boj proti tankom in oklepnim vozilom, ki so jih pravkar prinesli iz korpusa in ki so jih odvrгла letala s posl'ednjo zavezniško pošiljko s padali pri Čepovanu. Povedal je, da so te bombe zelo uspešno sredstvo, vendar jih je treba uporabljati v razdalji največ petnajst metrov, ker jih tudi dober in spreten bombaš spričo njihove teže okoli enega kilograma ne more dlje vreči. Poiskali so prostovoljce med borci 3. bataljona, ki je bil v rezervi. Javil se je Verginella, zelo hraber borec, doma iz Konto vela ali Prošeka pri Trstu, ki je bil tedaj že ekonom. Ko so mu razložili, kako se ravna z bombo, so mu dovolili, naj si sam izbere primeren položaj tik ob cesti. Res si je tak položaj maše! pod majhnim kamenitim

mostičem na glavni cesti, nekje v sredini brigadne fronte, kjer so bile zbrane protitankovske puške vseh šestih čet.

Ko je minilo poldne, sta začeli čuječnost in napetost popuščati. Borci, ki so bili v rezervi, so z dovoljenjem prijaznih domačinov že viseli na češnjah in si z že dozorelimi plodovi tešili lakoto in žejo. Oba bataljona, ki sta bila v prvi črti, si kaj takega ništa mogla privoščiti, vendar je večina pod prijetnimi sončnimi žarki zadovoljno dremala.

Okoli 15. ure je s štaba brigade prišel ukaz, naj dvignejo minerei protitankovske mine, ki so jih zakopali na cesti. To so storili. Z njimi se je vrnil tudi Verginella. Toda komaj so prišli do položajev bataljonov, je z divizijske opazovalniet. prišla vest, da se iz smeri Gorice približuje manjša motorizirana kolona. Vest so signalisti prenesli tudi na položaje, kjer je borce že prebudil hrup motorjev. In res, kmalu so izza vasi Čebuli opazili, kako se zasedi približuje tank, za njim pa sta se v večji razdalji premikali dve oklepni vozili, večji avtoblindi, ki bi jima danes rekli transporter. Tank se je počasi in pazljivo premikal, izogibajoč se vseh vidljivih poškodb na asfaltnem cestišču in drugih sumljivih mest, verjetno zaradi bojazni pred protitankovskimi minami.

Ko se je tank pripeljal do mesta, kjer so bile protitankovske puške, so te odprle nanj ogenj, vendar njihovi izstrelki niso mogli prebiti debelega oklepa. Jasno so se videli bliski in iskre ob udarcu izstrelka, kar je pomenilo, da so merili dobro. Tankist je povečal hitrost, za njim pa je pohitel še en motociklist. Odrzela sta proti Ajdovščini.

Protitankovske puške so prenesle ogenj na avtoblinde. Prebojna moč pušk je bila zadostna za njihov oklep. Za prvim vozilom se je kmalu ustavilo še drugo. V prvem je bil pokvarjen najverjetneje motor. Obe sta besno streljali iz svojih strojnic. Pehotno orožje borcev v zasedi ni moglo obema voziloma škodovati, zato pa je pokosilo drugega motociklista. Motociklisti so imeli bržkone nalogo, da opozarjajo na zakopane mine in druge ovire ter sploh opazujejo pot.

Po okoli pol ure trajajočem medsebojnem obstreljevanju je mina lahkega minometa naravnost zadela prvo avtoblindo. Vnelo se je strelivo. Začela je goreti. Drugi oklepnik je nato zavil na stransko cesto v levo, najbrž zategadelj, da bi se obrnil in se poskušal umakniti proti Gorici. Dobro pomerjen zadetek protitankovske puške je prebil sprednji del oklepa

in ubil voznika. Posadka je začela skakati iz vozila in bežati proti jugu, čete 1. bataljona, ki so bile najbližje, pa so poa odločnim vodstvom komandanta Stanka Mahneteta v naskoku uničili odpor branilcev, ki so še ostali, enega ujele, pet pa pobile. Iz avtoblinda so pobrali orožje in strelivo, potem pa jo polili z bencinom in zažgali. Prva avtoblinda je bila vsa v plamenih. Borci so ob prerešetanem motoristu našli povsem nepoškodovan motocikel. Neki bcrec ga je zajahal' im se odpeljal v Vrtovin. Piri tem napadu je padel Dušan Vrčon iz Dobravelj, iz iste vasi, kjer je bil ta boj.

S položajev so sporočili, naj se vsi, ki so napadali na cesti, vmejo na svoja mesta, ker so opazovaici na levem krilu prinesli vest, da se iz Ajdovščine približuje tank. Ta je namreč tedaj, ko se je umikal v postojanko, srečno obšel zakopane protitankovske mine, ki so jih zakopali minerei 17. brigade. Kaže, da so ga nagnali nazaj na bojišče, naj pomaga napadenim avtoblindam. Vendar zdaj ni imel sreče. Zadolnela je huda eksplozija in mina mu je odtrgala gosenico. Moštvo tanka je začelo zapuščati vozilo, toda borci 17. brigade niso izpustili prilike, da jih ne bi napadli. Nekaj članov posadke so pobili, drugi pa so pobegnili. Iz tanka so demontirali dve strojnici in

Komandant 1. bataljona Kosovelove Stanko Mahne (tretji z desne) nadzoruje zbiranje plena s poškodovanega oklepnega avtomobila. Desno v ozadju je videti drugo uničeno vozilo. Posneto 31. maja 1944

topovske merilne instrumente, pobrali vse strelivo in granate, nato pa ga polili z bencinom in zažgali.

V tem napadu Kosovelova ni imela izgub, ujela pa je enega sovražnikovega vojaka in šest pobila, ne računajoč posadko prve avtoblinde, ki je vsa zgorela in je najbrž štela vsaj deset mož. Plen je bil velik. Ražen motocikla je brigada zaplenila strojnico fiat z 800 naboji, dve lahki strojnici bređa s tisoč naboji, osem pušk s 650 naboji, dve pištoli, 45 ročnih bomb, dva soda bencina in kanto olja za strojnice ter razno drugo opremo in orodje.⁴³²

Čeprav je bila ta akcija izredno uspešna, saj je bil sovražnikov oddelek popolnoma uničen in se je v njej pokazala spretnost in bojevitost Kosovelove, moramo ugotoviti, da je sovražniku le uspelo izogniti se hujšemu porazu. Ni znano, ali je kaj zvedel o pripravljeni zasedi, ali je morda le slutil, da bi koloni iz Ajdovščine lahko pretila huda nevarnost. Najsi bo kakor koli že, vsekakor je gotovo, da je uničena kolona imela nalogo, da ugotovi, ali je pot prosta, in da glavno kolono zaščiti. Glavna kolona se ni pojavila.

Toda tudi izguba dveh oklepnih vozil in motocikla ni majhna stvar, še važnejša pa je bila morda ugotovitev, da lažja oklepna vozila niso bila več varna pred partizanskimi napadi. Partizani so bili prej proti njim brez moči. Z druge strani pa je uspešna akcija na oklepno kolono imela zelo ugoden učinek na vso divizijo. Okrepila je njeno bojno sposobnost in vero v lastne moči in možnosti, kar je bil tudi eden od ciljev novega vodstva divizije in njenih brigad.

Naslednjega dne je brigada taborila nad vasjo Bratini v bližini že znanega gorskega studenca. Okoli poldne je priletelo nemško letalo in začelo nad Vipavsko dolino opisovati z dimom po nebu besedo amnestija, kar naj bi pomenilo, da se nikomur ne bo nič zgodilo, če se bo javil okupatorskim oblastem. Učinek pa je bil ravno nasproten. Vsa brigada je s smehom spremljala let aviona. Še preden so bile izpisane vse črke, so jo uganili in takoj dodali: »Za Hiti er ja in Rupnika!«

To je bil že drugi primer »letalske« propagande sovražnika. Drugega maja, ko je bila brigada v bližini vasi Gabrje, je letalo po nebu napisalo »Smrt OF!«

Ko je pilot končal svoje delo, je spustil letalo na visino kakih šeststo metrov nad vasmi pod Cavnem. Že se je približeval mestu brigadnega tabora. Komandant Anton Šibelja-

Stjenka je zgrabil najbližjo lahko strojnico in ga začel' ob-streljevati. Njegovemu primeru je sledila vsa brigada. Uspeha pa ni bilo.

Tisto popoldne je nek mlad, še neizkušen partizan, spričo nepazljivosti med čiščenjem svojega orožja hudo ranil dva svoja tovariša. Ranjeni Stojan Furlan je med prevozom v bol-nišnico Pavlo umri.⁴³²³

Zvečer je brigada krenila na Otlico in se spet razporedila na Angelski gori.

Sovražnik, ki ni mogel storiti ničesar proti partizanski diviziji, ki se je po napadu umaknila na območje Predmeja—Otlica—Col, saj ni imel dovolj svojih sii, je 2. junija v svojem besu zagrešil hud in gnusen zločin nad nedolžnim in nezašči-tenim prebivalstvom vasi Cesta in Skrilje.

Nad njegovim ravnanjem so se zgražali celo ljudje, ki so bili blizu domobrancem. V ponočilu iz Sv. Križa (zdaj Vipav-ski Križ), ki so ga poslali po tem množičnem zločinu organi-zacijskemu štabu slovenskega narodnega vamostnega zbora, kot so imenovali primorsko različico domobranstva v Ljub-ljanski pokrajini, beremo: »Drugega junija je prispela na Ce-sto nemška kazenska ekspedicija, ki je obkolila vas Cesto in Skrilje. Ta ekspedicija je najprej pobrala iz hiš vse prebivalce ter jih odpeljala v Gorico. Nato so izropali še hiše, živino pa zasegli in odpeljali v Gorico. Skupaj približno 150 glav. Kar ni bilo mogoče spraviti na kamione, je bilo na mestu postrelje-no, nekaj ovac, konj in prašičev. Po odgonu in odvozu nepre-mičnin, so začeli s požigom. Požgali so okrog 150 hiš.

Ubite so dosedaj našli 3 osebe iz Skrilj in 3 osebe iz Ce-ste, pri tem pa je ena žena živa v hiši zgorela. Koliko je žrtev, se do sedaj še ni moglo ugotoviti, ker so bile vse žrtve najdene na polju. Med mrtvimi so sledeči: Andrej Rebek (60 let) in njegov sin Marij (11 let), oba sta bila pri delu. Oče je ravno-kar pozajtrkova!. Velikonja Marija (roj. Šuber, 65 let).

Ziva zažgana se je imenovala Pavla Bizjak (roj. Kravos, 47 let) iz Ceste. Ležala je bolna v postelji. Iz Skrilj so najdene žrtve: Rustja (cerkovnik, 60 let), vulgo Pušman (50 let) in 82 letni starček vulgo Saksida. Med zaprtimi pa so mnogi stari in bol'ehni ljudje in dojenčki. Med hudo bolnimi je Stor Jo-žefa, roj. Trost, in njen soprog, oba 80 letna starčka. Zelo bolna je tudi Pikec Marija, roj. Štor, 83 letna. Vincencijo Mermolja, roj. Lilik, so morali iz postelje nesti na kamion. Nekatere so

odpeljali iz vasi Cesta, ko so delali na polju v bližini, na primer slaboumni Ivan Inamo, star 35 let, ki ni bil nikoli vojak in je bil doma iz Sv. Križa ..⁴³³

Obrazložitev ni potrebna.

Boji pri Postojni

Na Otlici je brigada ostala do 3. junija, ko se je premaknila na območje Zagolich—Col. Ta čas je uporabila za počitek in da bi končala preureditev brigadnih enot, ki je predvidevala takoiimenovano minimalno sestavo. V brigadi naj bi bili razen štaba in pomožnih ter prištabnih oddelkov še trije bataljoni po dve četi, v četah pa le dva voda s po dve desetini.

V ožjem štabu so bili tile starešine: komandant, politični komisar, oba namestnika in načelnik štaba. Trenutno je bilo prazno mesto političnega komisarja*, namestnika komandanta in načelnika štaba. Širši štab brigade je v tem času sestavljalo osem odsekov, in sicer operativni, obveščevalni, za zvezo, sanitetni, za propagando, za kadre, ekonomski in sodni odsek. Štab brigade je s svojimi odseki štel 39 borcev in oficirjev. Brigadne prištabne enote so sestavljali: štabna patrulja, ki je imela kurirje in zaščitni vod, skupno 31 borcev, spremljevalna četa, ki je imela dve desetini s srednjim minometom in 22 mož; ter inženirsko-tehnična četa z minersko in pionirsko desetino ter 27 mož. Skupno je bilo v štabu brigade in pri njem 119 borcev in bork.

Po navodilih naj bi vsak bataljon imel po 172 borcev. Po spisku sta oba imela toliko moštva, toda na mestu je bilo v obeh le po 150 do 160 mož. Drugi so bili v raznih šolah in tečajih, službeno odsotni dalj kot tri dni, na začasnem dopustu, ali pa bolni in so jih zato, ker se bodo vrnili v brigado, še vedno imeli v evidenci.

Tretji bataljon še ni bil izpopolnjen. V štabu sta bila le komandant in politični komisar. To dolžnost je prevzel prejšnji namestnik političnega komisarja Jemej Verginella. Ob sebi sta imela le dva kurirja. Bataljon je imel samo eno četo, ki je štel a 46 mož. V tem bataljonu je bilo skupno torej 50 bor-

* Prav te dni je bil politični komisar brigade Lojze Švagan-Mika premeščen v štab IX. korpusa na dolžnost oficirja za zvezo z angleško vojaško misijo, hkrati pa je bil tudi tolmač (opomba avtorja).

Kosovelovo brigado so 3. junija 1944 na Otlici obiskali predstavniki štabov IX. korpusa, XXX. divizije in šef angleške vojaške misije pri štabu IX. korpusa (v ospredju). Ob angleškem oficirju desno spredaj je komandant brigade Anton Sibelja-Stjenka, z daljnogledom pa komandant korpusa Lado Ambrožič-Novljan, ob njem stoji z bombo za pašom komandant XXX. divizije Ivan Turšič-Iztok

cev in bark. Tako je brigada 3. junija štela po spisku 513 borcev in bork, na mestu pa kakih 30 manj.⁴³⁴

Ugotoviti moramo, da je v minulem mesecu številčno sitanje brigade porasitlo za okoli 200 mož. Dotok borcev je zlasti naraščal v drugi polovici maja. Morda so na prihod oziroma vrnitev bivših borcev močno vplivali doseženi bojni uspehi in pa njeno zadrževanje v Vipavski dolini in na Krasu.

Tudi druge brigade XXX. divizije so se v teh dneh ubadale s podobnimi vprašanji, štab divizije in njegovi organi pa so budno spremljali dogodke na širšem območju južne Primorske in Pivke. Temu področju je tudi okupator posvečal vedno več pozornosti. Kaže, da z dosedanjimi močmi in mrežo posadk ni mogel več vzdrževati ravnotežja sili ter zaščititi komunikacije in promet. V Dornberk je prišla iz seveme Italije okrepljena četa alpincev, ki je pod zaščito nemških oddelkov in oklepnih vozil začela intenzivno graditi utrdbe. Sovražnik si je znova ogledoval tudi Štanjel. Po tem bi bilo moč pričakovati, da bo tudi tam vzpostavil postojanko, kar bi v zvezi z že obstoječimi postojankami na Krasu in v Vipavski dolini

zožilo manevrski prostor, ne le močnejših operativnih enot, ki bi občasno vdirale na to ozemlje, tem več tudi južnoprimorskega partizanskega odreda. Hkrati sta na glavni cestini komunikaciji Postojna—Sežana—Trst nastali dve novi postojanki, v Senožečah in na Razdrtem. Za te postojanke je okupator uporabil predvsem kvislinške enote. V Senožeče je prišla četa pripadnikov slovenskega narodnega vamostnega zbora, po večini na različne načine mobiliziranih na ozemlju Primorske, ki jim je delalo družino manjše število Italijanov, na Razdrtem pa se je pojavilo ražen čete primorskega domobranstva, ki je štela 90 mož, še 40 v SS mobiliziranih Hrvatov! Povelj evala sta jim pravzaprav dva nemška podoficirja.

Pomanjkanje nemških sili je bil očitno. Tudi to pot je okupatorja reševal izdajalec lastnega rodu in mu pomagal vzdrževati oblast.

Da bi preprečili okupatorju, da vzpostavi novo postojanko v Štanjelu so sklenili, da bodo tam porušili grajski stolp in del grajskega poslopja. Če bi se naselila okupatorska posadka v te trdne in stare zidove, ki so sami po sebi bili močan obrambni objekt, jih partizanske enote IX. korpusa res ne bi mogle zavzeti s svojimi sredstvi, katera so imele na voljo. Takšna postojanka bi tudi lahko hudo škodovala narodnoosvobodilnemu gibanju in prebivalstvu štanjelskega Krasa in vzhodne Vipavske doline. Pri tem so se vsi zavedali, da takšna odločitev z rušenjem pomeni tudi veliko škodo, saj se je uničevala mogočna znamenitost preteklosti, ki je bila hkrati kulturni spomenik. Toda vojna je bila trda in neusmiljena.

Popoldne 3. junija je Kosovelova prejela 400 kilogramov razstreliva in ukaz, naj njena inženirsko-tehnična četa, ki jo bo spremljala še ena strelska četa, v naslednji noči poruši stolp in del gradu, po opravljeni nalogi pa naj se po najkrajši poti čez Št. Vid (zdaj Podnanos) priključi brigadi, ki se bo tisto noč v sestavi divizije premaknila v območje Bukovja pri Postojni.

Minerska desetina, ki jo je spremljala strelska četa, je nalogo opravila, pionirska desetina inženirske čete pa je večinoma z ročnim orodjem še porušila enega od nadvozov čez železniško progo severozahodno od Štanjela. V brigadni tabor pri Pristavi sta obe četi prispeli zjutraj 5. junija.⁴³⁵

En dan prej je štab XXX. divizije izdal povelje za napad na postojanko na Razdrtem. Neposreden napad so zaupali 17.

brigadi Simona Gregorčiča, okrepljeni z 2. bataljonom 18. brigade bazoviške in enim bataljonom italijanske 20. brigade. Osemnajsta brigada je imela nalogo preprečiti sovražnikovo posredovanje iz Sežane ter hkrati demonstrativno napasti postojanko v Senožečah.⁴⁸⁶

Tudi Kosovelova je dobila odgovorne in težavne naloge. Morala je preprečiti posredovanje iz Postojne, kjer je bilo okoli tisoč sovražnikovih vojakov.* Namesto s pasivno obrambo v zasedah naj bi z napadom prisilila sovražnika, da brani svoje postojanke, hkrati pa bi z delom svojih sili preprečevala intervencijo iz Prestranka, kjer je bilo okoli 600 sovražnikovih vojakov, in zavarovala diviziji zaledje in umik brigade proti Bukovju.

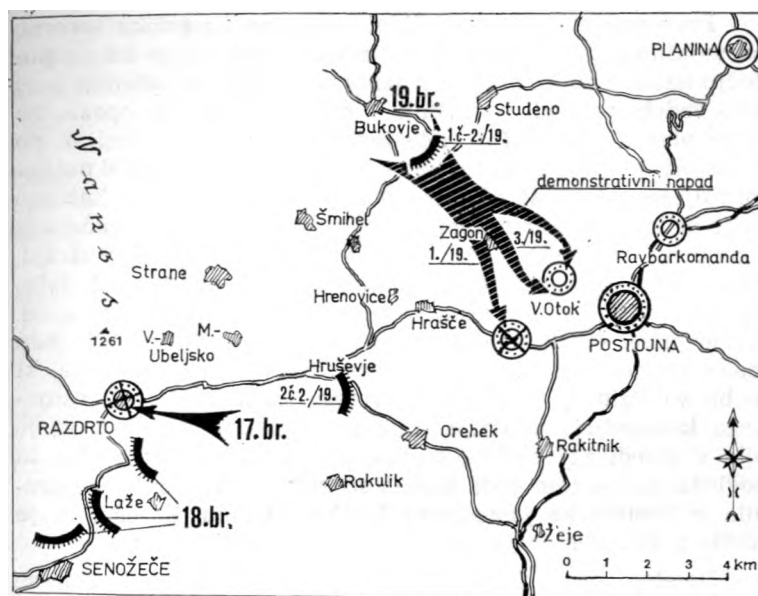
Prvi bataljon, okrepljen s spremljevalno četo brigade, naj bi najprej napadel in zavzel most in manjšo postojanko v Kazarjih, ki je imela vlogo nekakšne predstraže v obrambnem sistemu Postojne. Četa 3. bataljona je imela nalogo demonstrativno napasti poslopje nemške bolnišnice na Velikem Otoku, ki je bila v bivši italijanski vojašnici. V njej je bilo več sto nemških bolnikov in okrevancev. Bila je obdana z visokim in močnim zidom. Ker jo je ščitilo na vseh voglih zidu več železobetonskih bunkerjev, je imela videz prave trdnjave. Drugemu bataljonu so ukazali, naj z eno četo preprečuje sovražnikovo posredovanje iz Prestranka čez Orehek in Hruševje, z drugo pa zasede križišče cest Studeno—Landol in Postojna—Bukovje ter zaščiti zaledje in umik brigade proti Bukovju.

Ob mraku so brigade krenile na začetne položaje. Napad naj bi se pričel točno ob polnoči na 6. junij. Noč je bila kot nalašč jasna in polna mesečine.

Pri napadu na bunker ob mostu čez Pivko je 1. bataljon naletel na hud odpor. Ogenj je odprla tudi glavna stražarskega voda iz poslopij, ki so jih ljudje imenovali »pasje hiše«. Tedaj je začel streljati srednji minomet. Ko je izstrelil kakih deset zelo dobro pomerjenih min, se je posadka bunkerja umaknila k svoji glavnini.

Partizanska bombaška skupina je neopazno prebredla Pivko in se splazila k hišam. Ker je bil bunker prazen, so se

* Po nekaterih podatkih je bil tedaj v Postojni ražen tankovske čete, artilerijske baterije, domobranske čete in enot SS policije, še 2. bataljon 139. rezervnega polka gorskih lovcev (opomba avtorja).

Boji Kosovelove brigade pri Postojni

jim še borci bataljona približali kar čez most in z njimi vred napadli. Nato se je straža, ki se je čutila preslabotno, da bi se branila, hitro umaknila proti Postojni. V bunkerju in v nastanitvenih prostorih stražarskega voda so našli nekaj orožja in streliva ter opreme. Vse so pobrali, nato pa so zažgali poslopje straže. Bataljon se je potem umaknil in držal položaje pred mostom do zore.

Le tista četa, ki je imela nalogo demonstrativnega napada na Veliki Otok, je doživela nepričakovane zaplete. Njen vod je obšel bolnišnico z juga. Z eno desetino je zasedel položaj na prostoru med bolnišnico in Postojnsko jamo, da bi se zavaroval proti Postojni, drugo desetino pa je poslal na griček vzhodno od zidu, ki je obdajal bolnišnico. Drugi vod te čete je poslal eno desetino v strmino nad vojašnico in potjo na severni strani, druga pa se je približala barakam, ki so bile na zahodni strani pred omenjenim zaščitnim zidom.

Točno ob polnoči so vse desetine odprle ogenj na poslopje in na barake.

Prvo presenečenje je doživela desetina na gričku sevemo od vojašnice. Le kakih petdeset metrov pod njo je bil na pobočju namreč dobro skrit sovražnikov bunker, za katerega prej niso vedeli, pa tudi sovražnik v njem desetine ni opazil, ko se je plazila na pol'ožaj. Šele tedaj, ko je začela streljati po vojašnici, je začutila bočni ogenj. Ob tej priliki je padel puškomitraljezec, ki je bil najbolj izpostavljen temu ognju. Začasno se je pritajila v kamenitem pobočju, sovražnik pa je začel obstreljevati desetino, ki je tolkla vojašnico z vzhodne strani. Presenečeni komandir čete, misleč, da njegova desetina tolče po četi zaradi nepazljivosti, je celo začel na ves glas zmerjati. Ko je prišel do glavne ceste, je že bil ranjen. Tedaj je bilo jasno, da ne streljajo njegovi borci. Komandant bataljona, ki je bil v bližini, je ob pomoči svojega kurirja potegnil ranjenega komandirja v kritje, nato pa poslal iz desetine, ki je bila v zasedi pri cerkvi, trojko, naj se splazi na greben in pogleda, kaj se tam godi. Močna sovražnikova patrolja je krenil'a iz Postojnske jame proti Velikem Otoku. Zaseda, ki je ščitila tisto smer, jo je za vrnila.

Desetina na grebenu se je kmalu znašla. Njen desetar se je z nekaj borci priplazil k bunkerju in ga napadel z ročnimi bombami. Čeprav bombe niso uničile bunkerja, ga je maloštevilna posadka zapustila in se umaknila proti vojašnici, desetina pa je nadaljevala z obstreljevanjem poslopja. Zdaj se je desetina, ki je bila na severozahodni strani, lahko približala barakam. Napadla jih je z ročnimi bombami, bramici pa so se umaknili v obzidje. Barake so zažgal'i.

Končno je okoli 3.30 iz Postojne pritisnila močnejša sovražnikova skupina. Partizanska zaseda tolikšnega pritiska ni mogla zadržati, zato je komandant bataljona ukazal, naj se vse enote umaknejo na določeno zborni mesto, ki je bilo nad cesto pri cerkvi Sv. Andreja, severozahodno od Velikega Otoka.

Ze se je začelo daniti, ko se je kolona 3. bataljona, noseč enega padlega in dva hudo ranjena borca, premikala z zbornega mesta po gozdni poti, ki teče vzporedno z glavno cesto proti križišču, nad katerim je bil na položajih 2. bataljon. Po koloni, ki se je spuščala proti križišču, so naenkrat pomotoma začeli streljati mitraljezci 2. bataljona. K sreči so streljali iz velike daljave in precej netočno, zato ni bilo žrtev. Nesporazum so kmalu odstranili.

Ražen ranjenih in enega padlega v 3. bataljonu, ni bilo drugih žrtev, pa tudi sovražnikove izgube niso znane.⁴³⁷

Brigada je izpolnila svojo nalogo bolje, kot so pričakovali, saj 1. bataljonu, ki je imel možnost razstreliti most čez Pivko, niso bili dodelili potrebnega razstreliva. Sovražnikove sile iz Postojne in Prestranka niso šle v pomoč napadeni postojanki na Razdrtem. Tudi 18. brigada ni imela stika s sovražnikom.

Gregorčičeva v tej noči ni mogla zlomiti sovražnikovega odpora, toda dosegla je pomemben uspeh. Pobila in zajela je večji del posadke ter ražen drugega zaplenila kar tri srednje minomete. Ob zori se je umaknila na Bukovje, ker bi glede na komunikativnost tega področja in močne sovražnikove sile, ki so bile v bližini, ne bilo pametno nadaljevati napada tudi podnevi.

Dne 6. junija so obveščevalci opazili na glavnih cestah živahen promet močnih sovražnikovih kolon, brigade pa so razigrano pozdravile novico o začetku zavezniške invazije v Normandiji na Francoskem. Konično je bila odprta druga fronta na evropskem bojišču, ki jo je ves svet tako željno pričakoval. Novico so prejeli po radiu v štabu divizije na Bukovju, odkoder se je hitro raznesla po taboru Kosovelove, ki je bila nad vasjo. Med borci je završalo kot v panju. Vsi pogovori so se sukali okoli vprašanja, kdaj se bo končala vojna in koliko časa bo še nacistična Nemčija vzdržala med dvema frontama. Večina je bila prepričana, da se dolgo ne bo upirala, čez nekaj mesecev, morda do jeseni, bo vojne konec.

V štabu so glede na sovražnikovo pasivnost sklenili, naj Kosovelova v naslednji noči demonstrativno napade Postojno. Morda je tudi zavezniško izkrcanje v Franciji dalo idejo tega napada. Oba bataljona naj bi se priplazila k vojašnicam na sevemi strani mesta in jih obstrelj evala iz čim večje bližine, četa 3. bataljona pa naj bi se postavila v zasedo pri cerkvi Sv. Andreja, kjer se cesta odcepi proti Pivki jami, in jima omogočala umik.

Bataljoni so odšli v akcijo precej pred mrakom in neopazno zasedli položaje. Zlasti je bil uspešen 1. bataljon. Njegovi strojničarji so zavzeli položaje neposredno nad vojašnicami na griču. Najprej so poslali nekaj min iz lahkega minometa, ko pa je prišlo v vojašnici do preplaha, so začeli obstreljevati tudi mitraljezi. Sovražnik se je lotil preiskovanja okolice šele

čez pol ure, do tedaj pa je bil 2. bataljon že na drugi strani železniške proge. Užgal je še po prvih sovražnikovih vojaki, potem pa se je skupno s 1. bataljonom vrnil' čez Pivko jamo v taborišče pri Bukovju. Četa 3. bataljona, ki je bila v zasedi, se je umaknila v tabor šele zjutraj.⁴³⁸

Zaradi neprevidnosti pri čiščenju orožja je prišlo do nove hude nesreče. Hudo ranjeni Mario Žetko, rojen 8. decembra 1927 v Ložah pri Senožečah, je 8. junija umrl'. Ker je bil to že drugi primer, so v brigadi poostrili ukrepe za varno ravnanje z orožjem in disciplinsko odgovornost poveljnikov, pogreba mladega Maria pa so se udeležili borci vse brigade.⁴³⁸³

BOJ ZA KOMUNIKACIJE

V dolini Soče

Vodstvo korpusa je menilo, da si je XXX. divizija že toliko opomogla, da lahko sprejme težavnejše in odgovornejše naloge v okvirih foodočih težiščnih načrtov osvobodilnega boja v Slovenskem primorju. Moralno-politično stanje brigad se je močno izboljšalo, dvignila pa se je tudi njihova bojna pripravljenost.

Hkrati so smernice vrhovnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, ki jih je potem stvarno določil gl'avni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, nalagale štabu IX. korpusa naj z vsemi svojimi enotami napada železniške in cesine poti, truši ranljive objekte ter ovira in preprečuje promet in premike sovražnikovih sii. Takšna dejavnost ni imela le lokalnih, temveč tudi širši strateški pomen, zlasti v Slovenskem primorju, saj so prek ozemlja tega korpusa tekale komunikacije, ki so povezovale nemška bojišča po notranjih smereh in bile prav zategadelj za okupatorja življenjskega pomena.

Začela se je nekaka bitka za komunikacije. Partizani so jih napadali, sovražnik pa jih je skušal na vse načine ubraniti, ohraniti in vzdrževati. Štab korpusa je kot prvo široko akcijo v vrsti napadov na komunikacije i zbral dolino Soče od Sv. Lucije (Most na Soči) do Dolge njive, kakih 5 km od Solkana pri Gorici. Glavni cilj napadov sta bili postojanki v Avčah in Kanalu, kjer naj bi hkrati porušili tudi dva mostova, zgrajena iz rezanega karana. Hkrati naj bi enote porušile več cestnih mostov vzdolž Soške doline, s čimer bi preprečile sovražnikovo posredovanje iz Tolmina in Gorice, blokirale njegove posto-

janke in seveda tudi za vrle promet po dolini vsaj za nekaj časa.⁴³⁹

Te naloge naj bi opravila vsa XXX. divizija, ki so ji dodali še italijansko 14. udarno brigado ter havbico korpusnega topništva. Na severu naj bi v akciji sodeloval idrijsko-tolminski odred z območja Volče pri Tolminu—Sela, na jugu, na desnem bregu Soče, pa briško-beneški partizanski odred.

Sedmega in osmega junija so se vse brigade XXX. divizije premaknile s Pivke na območje Ottica—Predmeja nad Ajdovščino, tri dni kasneje pa so že bile v Gorenjem, Srednjem in Dolenjem LOKOVCU nad Čepovansko dolino, da bi se v noči na 13. junij razmestile v izhodnem področju Banjšice—Vrh—Bate na Banjški planoti. Napad naj bi se začel 13. junija ob polnoči.

Nekoliko prej, 7. junija, je Kosovelova brigada v taborišču nad Bukovjem dobila povelje, naj čez Nanos in Podnanos posije svojo inženirsko-tehnično četo z nalogo, da pod zaščito strelske čete poruši del kamnitega zidu na brežini ob železniški progi severozahodno od Stan jela. Ko sta obe četi krenili opravljati svojo nalogo, je brigada začela pohod proti Podkraju in Predmeji. Med nočnim pohodom se je na utrujeno brigadno kolono znila prava pomladanska ploha. Na Predmejo je prišla tik pred svitom 8. junija premočena do kože.⁴⁴⁰

Naslednja dva dni je počivala, enote pa so se pripravljale za bodočo akcijo, čistile orožje ter krpale obleko in obutev. Tudi to pot ni šlo brez kadrovske spremembe. Komandant 1. bataljona Stanko Mahne je bil premeščen v štab brigade za namestnika komandanta, na njegovo mesto pa je bil postavljen za vršilca dolžnosti Silvo Rusjan. Janez Benedik, ki je že sredi maja zamenjal Srčana Gruntarja kot vršilec dolžnosti, pa je postal politični komisar tega bataljona. Občutne spremembe so bile tudi v četah, vendar o teh imenovanjih ni ohranjenih listin.

Minerei so se vmili iz akcije pri štanjelu. Temeljito so porušili škarko v dolžni 30 metrov. Za to so porabili 340 kilogramov razstreliva.⁴⁴¹

Konec maja in v začetku junija so po brigadah XXX. divizije zbirali postovoljce, ki naj bi šli v zahodni del Koroške. V Kosovelovi je bil odziv zelo velik, saj se je prijavilo kar kakih trideset borcev in starešin. Zal, doslej ni bilo mogoče najti spiska teh požrtvovalnih in hrabrih partizanov. Med prvimi sta se

prijavila sekretar brigadnega komiteja SKOJ Caven* in komandant 2. bataljona podporočnik Dušan Lajsevič, kar je pritegnilo še mnoge druge. Prostovoljci so odšli v Dolenjo Trebušo, odkoder so jih s tovornjaki prepeljali v Cerkno. Na položaj komandanta 2. bataljona so postavili Antona Fakina-Tonija.

Po nekaj dneh počitka je brigada šla dalje. Prek Čepovana in Lokovca je zjutraj 11. junija prispela v vas Podlaka. Prebivalstvo tega partizanskega kraja je brigado sprejelo zelo lepo in pristrčno. Sploh je treba ugotoviti, da so se partizanske enote na tej visoki planoti počutile vedno kot doma. Kljub temu, da tod že več kot štiri mesece ni bilo partizanskih brigad, sovražnikove postojanke pa so pošiljale številne kolone in /patrulje, ki so ljudi strahovale, so na tej planoti vztrajno delovali narodnoosvobodilni odbori in druge organizacije gibanja, ljudje pa so bili neomajno in trdno na strani Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske.

Enajsti junij je bil znamenit za koso velo vce in za prebivalstvo še po nečem drugem. Tega dne so bile prve svobodne in javne volitve v krajevne in rajonske narodnoosvobodilne odbore. V svojem skrbno vodenem dnevniku je Ivan Rebula tistega dne zapisal: >^Danes je nedelja. Dež pada, mi pa moramo tri ure daleč pripraviti miting in sicer na Banjšicah. Hoja je slaba, ker je cesta zelo grda. Vije se samo po gričkih in grapah. Ko smo odhajali, smo srečali velik sprevod deklet, žensk in starejših mož, ki so šli na shod za volitve. Vsi so bili okrašeni z našimi trobojmicami in so nosili zastave in napise. Ko sem to videi, so mi pritekale solze. Nekaj tako lepega nisem videi v zadnjih 25 letih. Jokalo mi je srce in sem mislil, kdaj se bo kaj takega zgodilo tudi pri nas (v njegovem domačem kraju — opomba avtorja)..«

Hkrati ko so se štabi in enote intenzivno pripravljali za bodoče naloge in akcije v dolini, je propagandni odsek brigade vsak večer prirejal v bližnjih vaseh uspešne mitinge. Ze prvi dan po prihodu so priredili miting v vasi Banjšice, kamor so prišli ljudje tudi iz bližnjih vasi. Naslednji večer so takšno prireditev pripravili v Podlaki, potem pa še v Ravnah in Batah.⁴⁴²

* Njegovega pravega imena ni bilo mogoče ugotoviti (opomba avtorja).

V zvezi z napadom Gregorčičeve brigade na Kanal in bazoviške na Avče je prejel'a Kosovelova brigada nalogo, naj zavaruje napad ter prepreci sovražnikovo posredovanje iz Gorice. Poveljmiki so si ogledali zemljišče že 13. junija in določili položaje in naloge čet. Prvi bataljon je moral najprej z inženirsko-tehnično četo razrušiti nekoliko mostičev na cesti med Anhovim in Dolgo njivo, nato pa se umakniti v vas Bate, kjer je ostal v brigadni rezervi. Drugi bataljon je dobil nalogo zasesti položaje na erti Dolga njiva — kota 503 severozahodno od Grgarja ter preprečiti sovražnikovo intervencijo iz Gorice po dolini Soče. Tretji bataljon, ki mu je med tem časom že uspelo oblikovati 2. četo, so razporedili na levem krilu od Kobilnika (kota 652) čez Dragovice do Sv. Lovrenca (kota 800), da bi preprečil sovražnikovo intervencijo iz Gorice čez Grgar. Spremljevalna četa je postavila minomet na položaj jugozahodno od vasi Bate, kjer naj bi podprla boj 3. bataljona. Štab brigade in prištabni oddelki so bili v Batah.

V mraku so enote odšle na' položaje, ki so jih zasedle do desete ure zvečer ali dve uri pred začetkom napada. Šest skupin inženirsko-tehnične čete z zaščito iz 1. bataljona se je neopazno približalo dol'očenim objektom ter jih pripravilo za rušenje. Točno ob polnoči so po dolini odjeknile številne eksplozije, skupine 1. bataljona pa so odprle izzivalni ogenj na postojanke v Desklah in Plaveh ter na posamezne bunkerje ob železniški progi. Minerei so porušili štiri cestne mostiče po vsej širini cestišča in v dolžini šest do sedem metrov ter dva podpoma zida v dolžini kakih 60 metrov. Porabili so okoli petsto kilogramov razstreliva.⁴⁴³

Do jutra je bazoviška zavzela večji del postojanke v Avčah in porušila velik železniški most, toda 17. brigada ni mogla zavzeti sovražnikovega oporišča v Kanalu, niti se približati mostu čez Sočo, ker je bil sovražnikov odpor premočan za njene moči.⁴⁴⁴

V prvih j utrah jih urah je prihrumel mimo položaj ev 2. bataljona oklepni vlak iz Gorice proti Kanalu. Zasede so začele vlak obstreljevati z mitraljezi in protitankovskimi puškami, vendar to ni dalo vidnih uspehov. Pripel'jal se je le do Avč. kjer je bil porušen most. Štab je moral ugotoviti, da vlaka ni predvide! in da bi bilo treba pred zasedami 2. bataljona prekiniti tire. Kljub temu je bil ta ukrep prepozen. Porušeni most

pri Avčah je za dalj časa prekinil železniški tovorni promet na progi Gorica—Podbrdo, potniški je potekal s presedanjem.

Okoli 9.30 je v zasedo 2. bataljona pripeljal vojaški tovornjak iz Gorice. Po njem so vžgali morda prezgodaj ali nespretno. Voznik je izkoristil globoko vsekan rob nad cesto kot kritje in se po ovinkastem cestišču v vzratni vožnji nekako izmotal iz nevarnega področja ter se umaknil. Nekoliko kasneje je po cesti prišla manjša kol'ona. Bataljonove zasede so odprle ogenj, 2. četa pa jo je napadla na juriš. Vojaki so se v neredu umaknili ter odvrgli precej orožja, streliva in druge opreme. Borci so našli in zaplenili strojnico brezo z rezervno cevjo, puško ter več zabojčkov streliva. Sovražnikovih izgub ni bilo mogoče ugotoviti.⁴⁴⁵

Druge brigadne enote niso imele stika s sovražnikom. Vse ostale na položajih še do naslednjega dne dopoldne, potem pa so odšle v Dolenji Lokovec.

V teku 15. in 16. junija je okupator začel zbirati svoje sile iz Vipavske doline in Gorice ter jih pošiljati v ogroženo dolino Soče. Del teh sil je krenil iz Gorice čez Ravnico na Tr-

Komandant Kosovelove Anton Sibelja-Stjenka si ogleduje nemški tank, ki je naletel na partizansko protitankovsko mino. Posneto 31. maja 1944 ob napadu na sovražnikovo motorizirano kolono pri Dobravljah

novu, kamor so takoj poslali 18. brigado. Žal je brigada prišla prepozno. Preden ji je uspelo priti, so že pobrali moške, ki so jih našli, zažgali več hiš ter se umaknili v Gorico.⁴⁴⁶

Na cesti Idrija—Grahovo in poskus uničenja mosta pri Bači

Naslednja naloga, ki naj bi jo brigada opravila v skupini napadov na komunikacije, je bilo rušenje ceste Idrija—Zelin—Bukovo—Grahovo. To cesto je sovražnik v zadnjem času vedno bolj pogosto uporabljal za prevoz živega srebra iz rudnika v Idriji do železniške proge v Baški grapi, kjer ga je nalagal na vagone in potem pošiljal čez Podbrdo in Jesenice v Nemčijo. Hkrati pa je del te ceste, na odseku Reka—Zehn, uporabljal tudi IX. korpus, kadar so se njegovi tovornjaki ali avtobusi vozili iz Cerknega v Dolenjo Trebušo in obratno.

Kosovelova naj bi samostojno porušila cesto med Idrijo in Zelinom ter Reko in Grahovim, torej odseke, ki jih je uporabljal okupator. Povelje je prejela 15. junija ter pozno popoldne odšla s Dolenjega Lokovca v Cepovan, kjer je dobila okoli tisoč kilogramov raistreliva, nato pa je nadaljevala pot čez Kobilico do Dolenje Trebuše. Zjutraj naslednjega dne je prispela na Šentviško plano to. Ves čas so borci nosili razstrelivo v svojih nahrbtnikih.⁴⁴⁷

Prištabne enote so se razporedile na Šentviški gori po hišah, 1. bataljon, ki je bil okrepljen s četo 3. bataljona in delom inženirsko-tehnične čete, pa je že zvečer odšel rušit cesto čez Reko do Zelina. Hkrati je propagandni odsek takoj začel pripravljati miting, ki naj bi bil še isti večer.

Bataljon je razporedil zaščitne zasede proti Idriji, nato pa so minerei minirali tri mostove in en podpemi zid. Še pred zoro se je bataljon razporedil¹ v zasedo nad miniranim področjem ceste. Mostiče so nameravali pognati v zrak v trenutku, ko bo prišla sovražnikova kolona iz Idrije. Toda te ni bilo od nikoder. Zvečer so mine aktivirali, pognali v zrak vse tri mostiče ter zasuli cestišče z veliko količino kamenja in zemlje. *I*7 porušenega zidu. Bataljon se je po rušenju umaknil na Šentviško goro.

Toda ena od minerskih skupin je v svoji prizadevnosti, brez ukaza na lastno pobudo porušila še mostič nekaj sto metrov vzhodno od vasi Reka, se pravi, na cestnem odseku, ki ga

je uporabljal tudi IX. korpus. Pionirji so ga morali spet postaviti.

Drugi bataljon, okrepljen s spremljevalno četo, četo iz 3. bataljona in delom inženirsko-tehnične čete, je isto noč razstrelil pet mostov in del škarpe nad cesto med Reko in Grahovim. Naboje so aktivirali takoj, bataljon pa je bil ves dan na položajih. Zjutraj 17. junija je krenilo iz Grahovega proti Bukovem nekoliko tovornjakov. V vasi Ušeničnik so se ustavili, okoli sto vojakov pa je nadaljevalo pohod proti cestnim ridam severno od Bukovega. Ko so prišli do porušene škarpe, je zaseda nanje odprla ogenj. Umaknili so se proti Grahovem ob zelo slabem odporu. Bataljon se je z mrakom napotil v brigado.⁴⁴⁸

Na Šentviški gori so vse enote ostale še dva dni in čakale povelje za naslednjo akcijo, ki ga pa iz neznanih razlogov ni bilo. Šele 20. junija je prišlo telefonsko sporočilo, naj se brigada še isto noč vrne v Čepovan. Razporedila se je v Dolu severno od Čepovana, v štabu brigade pa se je javil na novo dolžnost načelnika štaba podporočnik Ljubo Nenezić, ki je dotlej opravljal isto delo v štabu 18. brigade bazoviške.

Že naslednjega dne, zvečer 22. junija, so borci spet morali naložiti na ramena vreče razstreliva, ki ga je bilo več kot tisoč kilogramov. Brigada naj bi v noči na 23. junij napadla in uničila posadko, ki je varovala velik železniški most čez Idrijco pri kraju Bača pri Modreju, potem pa ga porušila. V postojanki je bilo okoli 60 italijanskih alpincev in nekaj nemških vojakov. Na obeh koncih mostu sta objekt varovala dva večnadstropna železobetonska bunkerja, v katerih je prebivala skoro vsa posadka, le nekaj kilometrov stran pa je bila Sv. Lucija (Most na Soči) s številno posadko, malo dlje pa oporišče Tolmin. Za uspeh napada je spričo tega bilo močno potrebno presenečen je, spretnost in naglica.

Po načrtu, ki so ga pripravili oficirji štaba korpusa, naj bi 1. bataljon oblikoval sedem bojnih skupin, in sicer šest po šest bombašev za napad na bunkerje ter eno, ki naj bi štela 50 mož, za napad na utrjeno poslopje v vasi, kjer je bila nastanjen posadka. Vsaka bojna skupina je dobila dobrega vodnika, ki je bil poučen o nameravanem načrtu. Drugi bataljon, ki je bil okrepljen s spremljevalno četo brigade, je bil zadolžen, da zaščiti napad proti Sv. Luciji, 3. bataljon z inženirsko-tehnič-

no četo pa je na določenem mestu čakal z razstrelivom, da bi po zavzetju bunkerjev na obeh straneh pognal most v zrak.

Štab korpusa je akcijo pripravil do podrobnosti zelo uspešno. Omeniti je treba tudi gradbeno ekipo Avgušтина Okrogliča, ki je zvečer pred napadom neverjetno hitro in spretno zgradila most čez več kot deset metrov širok razrušeni del ceste Vrata—Sv. Lucija, da bi cmogočila premik napadajočim enotam.

Prvi del akcije, približevanje k objektom napada in razorožitev dveh stražarjev v vasi, je potekal po načrtu. Toda tretjemu je le uspelo, preden so ga razorožili, ustreliti, ko je opazil bližajoče se sence. Čeprav so ga napadalcu ubili, se je posadka vznemirila in oba bunkerja sta začela bruhati ogenj. Bombaške skupine, ki so se že približale žični oviri, ali prodrle skoznjjo in ki so se stiskale ob vznožju bunkerja, so bile zdaj v težavnem položaju. Ena je že obesila večjo plastično mino s pomočjo kljuge na najbližjo strelno lino na južnem koncu mostu, toda ni je mogla niti aktivirati, niti se umakniti. To skupino je vodil operativni oficir štaba brigade Miloš Karadžić. Tedaj so začeli streljati v strelne line puškomitraljezci, ki so imeli nalogo, da neposredno ščitijo bombaške skupine. Omogočili so jim, da so se umaknile, ker je bilo očitno, da je nadaljevanje napada nesmiselno in pogubno.

Zadnjim se je vendarle uspelo izmuzniti iz težavnega položaja tudi bombašem, ki jih je vodil Karadžić. To se jim je posrečilo šele okoli tretje ure zjutraj, ko so strojničarji že davno prenehali obstreljevati sovražnikove strelne odprtine. Izkoristili so zatišje in zmanjšano pazljivost stražarjev v južnem bunkerju, ki niso slutili, da so jim bili partizanski bombaši tik pred nosom.

Ob zori se je brigadna kolona umaknila čez improvizirani cestni most, ki so ga inženirci takoj razstavili in odnesli njegove dele v partizansko zaledje. V tej sicer neuspešni akciji je brigada le ujela dva sovražnikova vojaka in enega ubila, sama pa ni imela nobenih izgub.⁴⁴⁹

Drugi brigadi XXX. divizije sta v sodelovanju s 14. italijansko tiržaško brigado napadli Vipavo. Izkoristili sta oslabitev sovražnikovih sil, ki so jih premeščali v Soško dolino. Oporišče je napadla bazoviška brigada. Napad na položaje v trgu sicer ni uspel, toda v vipavskem gradu so uničili posadko dvajsetih mož in jih s trdnjavo vred pognali v zrak.⁴⁵⁰

Ko je Kosovelova v Dolu 24. junija zvedela, da se sovražnikova kolona premika od Sv. Lucije proti Vratom, je šla v Zgornji Čepovan, da bi imela večje možnosti hitre zasedbe obrambnih položajev.⁴⁵¹

Res je popoldne 26. junija krenila iz Sv. Lucije motorizirana kolona. Našteli so osemnajst itovomjakov in potniški avtomobil. Drugi bataljon je zavzel položaje proti Dolenji Trebuši z nalogo, da hkrati birani sovražniku prodiranje proti Kobilici, odkoder je bilo želio lahko vdreti dalje v Čepovansko dolino, 1. bataljon pa je positavil svoje čete za obrambo prelaza v smeri Slapa. Blizu prelaza je postavila minomet tudi spremljevalna četa. Kmalu so izvidniki ugotovili, da sovražnik ne namerava prodirati proti Vratom in Zgomjemu Čepovanu, temveč le strahuje prebivalstvo na Slapu in njegovi okolici.

Zato je štab ukazal 1. bataljonu, naj se spusti do razrušenega odseka ceste proti Sv. Lucij i ter napade v smeri Slapa S severozahoda, 3. bataljon pa naj s 1. četo prodiira s prelaza naravnost proti Slapu ter napada vzdolž ceste, ki pelje iz Gorenje Trebuše. Bataljon je zaradi vaimosti pustil 2. četo na prelazu. Četa 3. bataljona se je spustila v dolino po gozdnatem zemljišču in ko je preibredla Idrijco, neopaženo prodrla do hiš v južnem delu Slapa. Po kratkem boju je pregnal'a sovražnikove oddelke, ki so stikali po tem delu vasi, in zaplenila (terenski avtomobil. V njem so našli pet oficirskih nahrbtnikov, polnih raznih drobnarij in potrebščin, v enem so bila celo dragocena krzna in zel'o lepo gravirana ponikljana pištola. Oficirji so bili v trenutku napada v sosednji hiši, kjer so čakali, da bi jim gospodinja spekla jajca s slanino. Ko je začelo pokati v neposredni blizini hiše, so jadmo pobegnili. Nekateri niso imeli niti časa, da bi z obešalnika pobrali torbice z okviri za brzo-strelko.

Toda četa ni mogla dalje. Zasedl'a je še nekaj hiš ob cesti in poškodovala prvi tovomjak, ki so ga potem zažgali, druga vozila pa so se pod zaščito močnega strojnienega ognja umaknila proti severozahodnemu delu vasi. Boj v vasi je trajal potem še do miraka. Žal, da ni napadel tudi 1. bataljon. Ni se mogel spustiti po strminah do Idrijce, morda pa tudi novi poveljnik tega bataljona ni imel dovolj izkušenj in odločnosti.

V mraku je četa 3. bataljona opazila, da sovražnikov odpor popušča. Slutila je, da se pripravlja za umik. To je borce opogumilo. Okrepili so svoj pritisk in zavzeli še nekaj hiš. V čeda-

lje gostejši temi so lahko zdaj hitreje prodirali, v tem pa so zaznali, da čisto blizu iz neke hiše močno strelja en sam stirojničar. Na vsak šum je odgovarjal z dolgimi rafali. Poslali so skupino, ki naj bi ga uničila z ročnimi bombami z vzhodne hrbtni strani. K sreči je pravočasno opazila, da je ta samotni strojničar pripadal četi VDV, ki je sovražnika napadla ab mraku iz Pečin in Roč. Nesporazum, ki bi bil kmalu lahko usoden, je bil sicer odstranjen, toda morda je tudi sovražniku omogočil, da se je lažje umaknil v Sv. Lucijo.

Ceta 3. bataljona se je napotila v brigado, terenski avtomobil pa je morala pustiti pripadnikom VDV, saj ga zaradi porušene ceste ni bilo mogoče odpeljati proti Dolenji Trebuši. Člani VDV so pazneje našli v Slapu še mine za srednji minomet, signalne rakete, zapirake za šarce ter različno strelivo in opremo, ki so jo sovražnikovi vojaki v naglici pozabili odnesti s seboj.⁴⁵²

Korpusna akcija na Baško grapo

Narodnoosvobodilna vojska Slovenije je poleti 1944 odločno napadala železniške in cestne komunikacije. V Slovenskem primorju je IX. korpus imel nalogo napadati železniške proge, ki so bile za sovražnika še bolj pomembne, saj so vodile proti italijanskemu bojišču. Štab korpusa je pripravil načrt za veliko akcijo vseh korpusnih enot na postojanke in železniško progo Jesenice—Gorica in sicer na velikem odseku, od Bače pri Modreju do Podbrda.

Nemški okupator je imel na voljo le malo železniških prog čez Alpe med Itali jo in Avstrijo. Dve sta tekli čez slovensko ozemlje in sta bili ves čas tarča stalnih napadov partizanskih čet. Železniška praga po Baški grapi in dolini Soče je bila zaradi težavnega terena in številnih objektov zelo primerna za partizanske napade. Nemcem pa je prizadejala velike skrbi, da bi jo vzdrževali in branili. Vsak večji napad nanjo je vedno izzval njihovo močno reakcijo. Tudi ob nedavnem napadu

XXX. divizije v dolini Soče je okupator takoj pritegnil številne okrepitve, da bi jo še bolj zavaroval, opaziti pa je bilo tudi obsežne ukrepe za popravilo mostov in drugih uničenih objektov, saj je prišlo precej delovnih enot, celo s težkimi stroji. Potrebne materiala so imeli na pretek.

Odsek železniške proge med Sv. Lucijo in Podbrdom, ki je speljana po globoki, ozki dolini planinske rečice Bače, je bil

spričo pogostnih partizanskih napadov zelo dobro zavarovam. Zlasti je bila močna zaščita železniških postaj in prometnih naprav ter srednjih in velikih mostov. Na takšnih objektih že skoraj niso bile možne akcije minersko-sabotažnih skupin. K tem močnim utrdbenim objektom so postopno dodajali nove in nove bunkeirje ter z vsakim dnem izboljševali obrambni sistem. Pravzaprav je bil'a že vsa železniška proga z neposredno okolico pod ognjem iz bunkerjev in drugih obrambnih objektov. V številnih postoj ankah so razporedili dva italijanska bataljona in sicer bataljon »Benito Mussolini« ter 15. trdnjavski bataljon. Štela sta po 500—600 mož.⁴⁵³

Toda Nemci niso zaupali oziroma se niso popolnoma zanesli na svoje pomagače, zato so mednje razporedili oddelke čete iz 139. rezervnega gorskega polka, ki so jo sestavljali Tirolci, v nekaterih večjih krajih ob progi pa so bile tudi manjše enote domobrancev.⁴⁵⁴

Te posadke v postoj ankah ter stražarski oddelki v bunkerjih ob mostovih in tunelih, ki so jih sestavljali Ital'ijani, znani po tem, da se znajo iz utrdb zelo vztrajmo in srdito boriti, niso bile edini problem partizanskih enot. Morda še bolj zaskrb-ljujoče vprašanje je bilo, kako ob napadih zavmiti številne in močne manevrske enote okupator ja, ki so bile v dolini Soče, v Gorici, Sv. Luciji, pa tudi v Idriji, Skofji Loki, Kranju, Jesenicah in Bohinjski Bistrici na Gorenjskem.

Kakšen je bil načrt štaba IX. korpusa, ki ga je vsebovalo povelje za to veliko akcijo z' dne 27. junija 1944? V prvi fazi napada naj bi XXXI. divizija z eno brigado uničila postoj anko v Koritnici, drugi dve pa naj bi napad varovaie proti Idriji, Škofji Loki in Podbrdu oziroma Bohinjski Bistrici. Hkrati naj bi njene minerske desetine, vodi in čete rušile železniško progo zlasti na odseku vključno Grahovo do Podbrda, pa tudi ceste.

Idrijsko-tol'minski odred je prejel nalogo, naj iz območja Mrzli vrh napade novo in pravkar vzpostavljeno postoj anko v Kamnem ali Volar jih ter tako veže sovražnikove sile v Tolminu.

Ker je štab IX. korpusa načrtoval, da bo težišče akcije na odseku Bača pri Modreju—Grahovo, je XXX. diviziji dodelil topniški divizion in 14. udarno tržaško garibaldinsko italijansko brigado. V prvi fazi napada naj bi XXX. divizija napadla in zavzela postojanko Kl'avže, italijanska brigada pa postoj an-

ko v Kneži. Drugi dve brigadi te divizije naj bi akcijo zavarovali, ena proti Tolminu in Sv. Luciji, druga pa v divizijski rezervi v območju Logaršč. Vse brigade naj bi krenile na izhodna področja v noči na 28. junij, napad pa naj bi se začel naslednjega dne ob drugi uri zjutraj. Enote naj bi ga nadaljevale, dokler ne bodo opravile svoje naloge.⁴⁵⁵

Kot se je glasilo povelje štaba divizije, so vse brigade pravočasno krenile na določene položaje, glavnina divizije s Predmeje in Otlice na Šentviško goro, Kosovelova brigada pa iz Dola pri Čepovanu čez Dolenjo Trebušo na Ponikve, kamor je prispela ob zori 28. junij a.

Težavnost in zapletenost bodoče akcije ništa dovoljevali nobenega odlašanja, pa tudi časa za priprave je bilo malo. štab divizije je takoj zbral vse poveljnike svojih in dodeljenih enot, da bi natančno določili naloge sleheme enote. Nalogo napada na Klavže so zaupali 17. brigadi, italijanski brigadi pa napad na Knežo. Pomagalo jima bo topništvo. Zaščito proti Tol'minu in Bači pri Modreju je morala prevzeti 18. brigada bazoviška, Kosovelova pa je bila določena v divizijsko rezervo na Logarščah. Brigadni poveljniki so potem takoj odšli ogledovat položaje s svojimi podrejenimi, da bi na terenu tudi izdali svoja povelja o nalogah vsake enote.

Komandant Kosovelove brigade je svoje bataljonske poveljnike seznanil z načrtom popoldne. Pokazal jim je položaje 18. brigade in kje naj bodo irazporejeni brigadni bataljoni na Logarščah glede na najbolj verjetno smer sovražnikovega posredovanja, da bi okrepili obrambo 18. brigade. Ko so končali ogledovanje, so poveljniki baital'jonov ostali na Logarščah, da bi prejeli vsak svoj bataljon po prihodu s Ponikev in jim določili položaje.

Toda ko so že vse brigade v mraku odšle na svoje položaje za napad, je štab korpusa spremenil svoj načrt. Okrepil je obrambo proti Sv. Luciji in zmanjšal divizijsko rezervo. Vsa

17. brigada je moral'a iti prek mostu pri Klavžah na drugi breg Baće ter zasesti položaje vzhodno od Tolmina, da bi zaščitila napadajoče enote proti Tolminu in Kobaridu, Kosovelovi brigadi pa so zaupali nalogo, naj z dvema bataljonoma napade in zavzame Klavže, en bataljon pa kot divizijsko rezervo pusti na Logarščah.⁴⁵⁶

Napad na Klavže

Štab brigade in podrejene enote, zlasti 1. in 3. bataljon, ki sta bila določena za napad, so se seveda zdaj znašli v težavnem položaju. Premalo so poznali zemljišče, še manj pa razporeditev in položaje z obrambnimi objekti v postojanki. Pod vodstvom svojih komandantov sta 1. in 3. bataljon zelo previdno krenila v skoraj nepredimo temo proti dolini. Še pred odhodom so ju opozorili na razvejane žične ovire v globelih in jarkih, ki se spuščajo proti železniški progi, posebej pa okoli postojanke in bunkerjev. Bodeče žične ovire so bile pogosto opremljene z minami, kot na primer na kolovozu pod vasico Rakovec blizu železniške proge.⁴⁵⁷

Kolona obeh bataljonov se je zelo počasi približevala. Ko je brigada XXXI. divizije kmalu po drugi uri začela napadati Koritnico, je začela streljati tudi posadka v Klavžah. Zdaj so vodi in čete obeh bataljonov Kosovelove lahko opazili posamezne bunkerje in so se jim mogli nekoliko hitreje približevati. Prvi bataljon se je spustil prav v dolino Bače in ko je ena četa šla prek mosta na drugi breg, je začel prodirati proti železniški postaji, 3. bataljon pa se ji je približeval po strmem pobočju z južne strani.

Prvi bataljon je začel napadati šele ob 3.15.⁴⁵⁸

Kljub smrtonosnemu ognju sovražnika, ki je sikal na slepo iz utrjene železniške postaje in bližnjih bunkerjev, so se borci počasi in vztrajno približevali. Po sovražnikovem ognju so komandirji izbirali položaje za strojnice in določali, kje naj posamezni borci odstranijo žične ovire in napravijo prehode, da bi skoznje mogle kreniti udarne bombaške skupine. Toda napori manjših skupin in pa rov, da bi se približali oviram in napravili odprtine, so se izjalovili. Natančen, že podnevi pripravljen zaporni ogenj je tolkel po ovirah tako močno, da napada ni bilo mogoče nadaljevati. Ko so prvi jutranji žarki osvetlili obzorje, so bataljoni že imeli več kot deset padlih, lažje in huje ranjenih, med prenašanjem le-teh na brigadno previjališče, ki je bilo pri skupini hiš, višje na pobočju, ljudje jih imenujejo Pod mejo, pa še nekaj novih.

Toda zgodaj zjutraj je ozko dolino pokrila gosta megla, kar je spretno izkoristila udarna skupina 3. bataljona. Najprej je s svežnjem ročnih bomb napravila prehod skozi bodljikavo žično oviro in minsko polje, potem pa je v naskoku zavzela

Častna salva kosovelovcev padlemu tovarišu med bojem s sovražnikovo motorizirano kolono 31. maja 1944

osamljeni bunker nasproti železniške postaje, od koder je sovražnik tolkel' južne pristope k železniški progi.⁴⁵⁹

Pridobljeno prednost je skušal izkoristiti komandant korpusa, ki je bil pri Kosovelovi brigadi. Ukazal je, naj privlečejo lahki protitankovski top čez Rakovec do proge in z neposrednim streljanjem tolčejo odprtine bunkerjev, ki so avirali napad čet.⁴⁹⁰

Toda okoli 7. ure se je iz Bače nepričakovano približal Klavžam sovražnikov tovornjak. Najbrž zato, ker enote 18. brigade, ki so že od približno pete ure zjutraj bile hud boj s kakih 500 mož močno sovražnikovo kolono na zahodnih pobočjih Oblačnega brda, niso niti opazile, da je po cesti pod njihovima položaji šel mimo pinoti Klavžam. Skupina borcev 1. bataljona pri mositu se je znašla in z ognjem prisilila voznika, da je vozilo ustavil med prvimi hišami pri vhodu v Klavže. Pritekel je tudi komandant Kosovelove brigade. Borci so po kratkem in ostrem boju premagali posadko. Ujeli so italijanskega podporočnika, pripravnika za oficir ja, in sedem italijanskih vojakov, zaplenili so dve strojnici, dve brzostrelki, sedem pušk in dve pištoli. Na tovornjaku so našli veliko količino različnega streliva, sanitetni material in nekaj živeža. Seveda so plen odnesli, vozilo pa zažgali.¹⁶¹

Zaradi nepričakovanega boja z omenjenim tovomjakom protitankovskega topa niso privlekli na položaj, megla pa se je medtem nenadoma dvignila, kar je sovražniku omogočilo, da je osredotočil svoj ogenj natančno na najbližje partizanske skupine. Izpostavljeni oddelki 1. in 3. bataljona so se morali umakniti. Pri tem sta dva borca padla, nekaj pa je bilo ranjenih, med njimi tudi komandant brigade Anton Šibelja-Stjenka. Padla sta referent za zvezo štaba brigade Vergilij Valenčič in referent za oborožitev Valter Gorjanc.

Umik je bil posebno težaven za 3. bataljon v trenutku, ko se je nepričakovano dvignila megla. Nekatere njegove skupine ni tolkel le ogenj iz železniške postaje, tem več tudi iz bližnje postojanke v Kneži. Da se je mogel umakniti iz res nevame in goste toče sovražnikovih izstrelkov strojnic, minometov in lahkega protiletalskega topa z le nekaj ranjenimi, je mogoče obrazložiti le tako, da so tudi nasprotniki že zgubljali živce. Ko se je dvignila megla in ko so opazili umikanje partizanov, so začeli divje streljati, seveda bolj v pobočje, kot na posamične cilje. Tudi minometi obeh brigad so borcem močno olajšali umik. Zal je granata protiletalskega topa kakih 800 metrov južno od Klavž zažgala slamnato streho gospodarskega poslopja osamljene kmečke hiše visoko v pobočju, kjer je 3. bataljon pustil svoje nahrbtnike. Vsi so zgoreli.

Po teh dogodkih je bilo očitno, da se je napad na Klavže izjalovil. Obramba nasprotnika je bila premočna. Hkrati je postajal pritisk sovražnikovih sil iz Bace pri Modreju na položaje 18. brigade čedalje močnejši. Ker je bila njena obramba slaba, je pretela resna nevarnost, da jo bo sovražnik prebil in prodril na reber zahodno od Oblačnega brda. V tem primeru bi bila Kosovelova brigada med dvema ognjema, saj bi jo napadali s čelne in s hrbtni strani. Na kocki je bila celotna korpusna operacija.

Pravzaprav so XXX. diviziji nagajale številne nepredvidene okoliščine. Najprej je bil spremenjen načrt napada, nato se je izjalovil napad na Klavže, ki je bil otežkočen tudi zato, ker je italijanska tržaška udarna brigada zašla spričo tega, da ni poznala terena in ni imela dobrih vodičev.⁴⁶² Postojanke v Kneži zaradi tega ni nihče napadel, ta pa je potem s svojim ognjem lahko izdatno pomagala svojim sosedom v Klavžah. Da bi bila nezgoda še večja, je bil po nesreči v nogo hudo ranjen tudi komandant XXX. divizije.

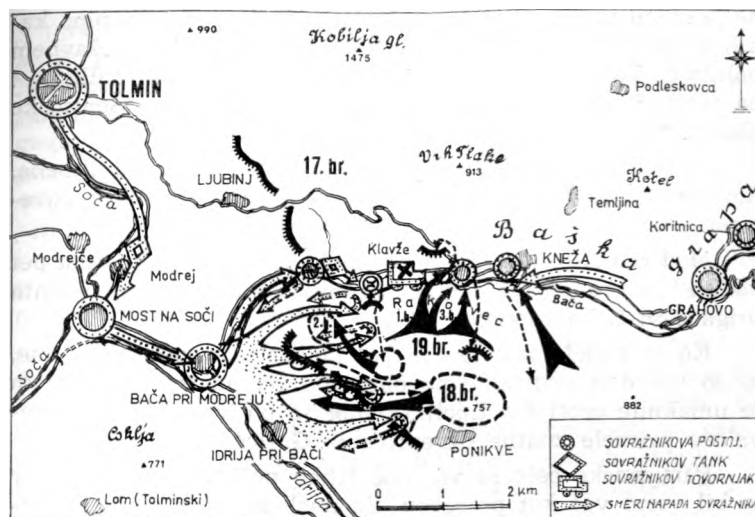
Toda partizani niso odnehali. Hkrati ko se je umaknil 3. bataljon na svoje začetne položaje, se je izvil z nevarnega prostora tudi 1. bataljon in zasedel nove položaje, ena četa severozahodno od Klavž proti Podmelcu, druga s štabom bataljona pa je bila na položajih v višini Rakovca. Okoli desete ure je načelnik štaba brigade sprejel ukaz, da so spremljevalne čete 18. in njegove brigade podrejene 18. udarni brigadi, četa 1. bataljona na desnem bregu Bače in 3. bataljon na levem bregu pa naj še naprej obstreljujeta postojanko v Klavžah. Glavnina 1. bataljona je hkrati dobila nalogo, naj uniči sovražnikov stražarski oddelek piri predoru zahodno od Klavž.

Bunkerju pred predorom se je bilo težko približati. Ko je manjša udarna napadalna skupina pod okriljem strojničnega ognja že bila skoraj na cilju, se je pojavila sovražnikova avto-blinda iz smeri Sv. Lucije in se ustavila nasproti predoru. Toda napadalci so jo začeli obstreljevati s protitankovsko puško. V vzvratni vožnji se je umaknila do bližnjega železniškega mosta, potem pa se je obrnila in vtila proti Sv. Luciji.

Nato so se skupine borcev 1. bataljona priplazile v bližino bunkerja in ga obsule z ročnimi bombami. Stražarji napada niso vzdržali. Noseč padlega in enega ramjenega tovariša, so se umaknili v tunel v sestavo straže na zahodni strani, bataljon pa je v zavzetem bunkerju našel puško, podstavek težke brede in nekaj bomb. Uničiti je poskušal tudi drugi bunker na zahodni strani predora, vendar mu to ni uspelo, ker ga je s svojim ognjem ščitil sosednji veliki bunker pri mostu.

Pozno popoldne je sovražnik poskušal vzeti pobudo v svoje roke. Okoli 18. ure so opazili, da se bunkerjem pri železniških mostovih iz Sv. Lucije približuje patrolja kakih dvajsetih mož. Prvi bataljon jo je z ognjem prisilil, da se je umaknila, preden je dosegla cilj. Toda medtem ko je potekal ta boj, se je sovražnikova skupina, morda v številu čete, splazila neopazno ob desnem krilu 18. brigade po stanem in težko prehodnem pobočju na Logaršče, odkoder se je bil malo prej umaknil 2. bataljon te brigade proti Oblačnemu brdu, kakih 50 mož te skupine pa je udarilo v hrbet glavnini 1. bataljona Kosovelove pri predoru.

Tik nad predorom je tedaj padel puškomitraljezec, njegov pomočnik je bil hudo ranjen, bataljon pa se je moral umakniti in zasedeti položaje v višini Rakovca. Hkrati je glavnina sovražnikove skupine pritislila proti zahodu, da bi z zadnje strani

Napad Kosovelove na Klavže 29. junija 1944

napadla Oblačno brdo in v sodelovanju s silami, ki so prodirale s čelne strani, razbila obrambo 18. brigade. Pri prodiranju je ta skupina naletela na štaib Kosovelove brigade, ki se je bil umaknil iz skupine hiš Pod mejo na reber pri ko*ti 717 med Oblačnim brdom in Logairščami. Štabraa četa z zaščitnim vodom, kurirji in drugim štabnim osebjem se je po prvih streljih takoj razvila za boj in šla pod vodstvom podpročnika Jova Stanica, operativnega oficirja štaba XXX. divizije, ki se je trenutno mudil pri štabu Kosovelove, v odločen protmapad. Prišlo je do boja prsi ob prsi. Kmalu so napadalce pognali proti Logarščam, odkoder so se potem jadrno umaknili po strmem pobočju v dolino proti Bači. Resna mevarnost je bila odstranjena.^{4*}

Italijanska tržaška udarna brigada je po prvem napadu še nekajkrat poskušala napadati postojainko v Kneži in jo cel'o pregovoriti k predaji, kajti sestavljali so jo predvsem Italijani. V tem ni imela uspeha. Sredi popoldneva je iz Grahovega prišla na pomoč napadenemu oporišču sovražnikova skupina po pobočju in z višjih položajev začela obstreljevati partizane z ognjem šarcev in z minometom. Točen zadetek minometne mi-

ne je uničil protitankovsko puško tržaške brigade, skupina kakih tridesetih borcev pa je bila pri mostu v zelo težavnem položaju. Večina se je lahko hitro umaknila, tri so ranili, šest pa ujeli. Brigado so potem potegnili v rezervo na Šentviško planoto.⁴⁶⁴

Tudi XXXI. divizija tega dne ni imela pravega uspeha. Sovražnikova obramba je bila povsod trdna in dobro povezana.

Med eelodnevnim bojem je imela Kosovelova brigada pet padlih in 23 ranjenih. Med ranjenimi sta bila tudi komandanta brigade in 1. bataljona.

Ko je padel mrak, se je boj polegel. Sovražnikove čete, ki so ves dan pri tiskale na Orambo 18. udarne brigade, so se umaknile proti Sv. Luciji, kamor so po izpovedih obveščevalcev prispele znatne okrepitve iz Gorice.

Partizanske čete so vso noč lahko počivale, zakaj odmor je bil vsem več kot potreben. Za naslednji dan je štab korpusa predvidel, naj bi 17. in 18. brigada ostali na istih položajih in imeli isite naloge. Kosovelova je prejela še nalogo, naj med Klavžami in predorom zakoplje protitankovske mine, da bi preprečil'a premik bojnih in drugih vozil iz Sv. Lucije v Klavže. V naslednji noči naj bi z dvema bataljonoma napadla oporišče v Kneži, en bataljon pa naj bi bil v rezervi.⁴⁶⁵

Napad na Knežo

Zakaj je poveljujoči načelnik štaba Kosovelove brigade šele zgodaj zjutraj 30. junija ukazal 3. bataljonu, naj se podnevi prebije mimo Kl'avž na drugi breg Bače, došlej še ni znano. Ponoči bi bil tak pohod mnogo manj težaven in tvegan. Ukazano mu je bilo, naj z drugega brega v naslednji noči z napadom s severa olajšuje napad 2. bataljona na Knežo z juga. Zamisel ni bila napačna, le pohod bi bilo treba napraviti v teku noči.

Tretji bataljon, ki je še vedno imel le dve četi ter okoli 80 borcev in bork, je hitro pospravil skromen zajtrk in krenil. I^aprej so poslali kot predhodnico desetino z dvema puško-mitraljezoma, ki je imela nalogo zasesti položaje nad mostom v Klavžah in ščititi prehod bataljona na drugi breg, potem pa se kot zaščitnica umakniti za glavnino.

Med močnim sovražnikovim ognjem od železniške postaje se je predhodnica približala mostu, nato pa se je glavčina bataljona v raztegnjenem gosjem redu v teku spuščala proti železniški progi in reki. Borci so se posamično in hitro premetaval'i prek proge kljub sovražnikovemu ognju, ki zaradi precejšnje razdalje ni mogel biti natančen. Potem so ob visokem nasipu zavijali v desno, pri ozkem podvozu pa spet hitro posamično tekli čez ozek del nevamega brisanega zemljišča ob progi in čez most. Kolona bataljona je potem pod vodstvom namestnika političnega komisarja brigade zginjala po vsekanem varnem kolovozu proti vasi Podmelec.

Sovražnikova posadka na železniški postaji v Klavžah je kmalu opazila, da partizani ne mislijo napasti postojanke, temveč se hočejo prebiti prek proge in mosta na sever. Ko so opazili, da strojnice ne morejo braniti prehoda, so začeli streljati z lahкими minometi in številnimi tromblonskimi puškami. Ozek prostor med visokim železniškim nasipom in strmim levim bregom Bače so tako močno zasipaval'e mine, da so se posamezniki na koncu kolone morali plaziti po tleh. Ko so poslednji šli čez most, je komandant bataljona ukazal, naj krene za njim tudi desetina, ki je varovala premik in je bila ves čas v območju nevamega mitralješkega in minometnega ognja. Zaradi tega, ker je bil o zdaj že zelo težko priti k mostu, je krenil z desetino najprej kakih 200 metrov vzdolž reke, šel čez progo in se spustil k stragi, da bi jo prebredel. Levi breg je bil okoli šest metrov visok in tik nad vodo, nasprotna stran pa je bila zaradi razširjenega korita potoka, ki je pritekal s severa in naplavljenega proda položna. Borce sta višina in neravno dno strage, ki je bilo polno velikih skal, navdajala s strahom. Toda izbire ni bilo. Nov val min, ki je grozljivo treskal v okolici, je bil še bolj prepričljiv kot komandantova beseda. Ko se je prvi borec odločil in skočil v tolmun, potem pa brez poškodb prišel na drugi breg reke, tudi dragi niso več oklevali.

Bataljonski kurir pa je nepričakovano storil nepremišljeni korak. Morda zaradi strahu pred skokom v vodo, ker ni znal plavati, morda v upanju, da bo tudi on srečno prišel čez most, je začel teči proti njemu. Uspelo mu je priteči le do orehovega drevesa v neposredni bližini mostu, ko ga je opazil sovražni strojničar in ga pokosil. Bataljonska bolničarka Cvetka je takoj tekla k njemu, da bi mu pomagala, ne meneč se za ne-

varnost za lasitno življenje. Komandant bataljona je najprej pomagal zadnjemu borcu, da se je pravilno spustil v reko, potem pa je šel h kurirju in bolničarki. Minometni ogenj je nenadoma prenehal. Šestmajstletnemu kurirju ni bilo pomoči. Izdihnil je, zakaj zadel ga je cei rafal krogel čez prsi.

Tedaj so opazili nemškega podoficirja, ki se je pojavil iz odprtine podvoza z brzostrelko v roki in rokavi zasukanimi do laktov. Za hip je obstal, pregledal pažljivo okolico in most, nato pa z roko dal znak, naj krenejo še drugi. Komandant je pomiril, počaka! še trenutek, da so prišli še drugi, nato pa sprožil v podoficirja, ki je pravkar prižigal cigareto. Padel je, drugi vojaki pa so se skokoma umaknili v podvoz. Ker zdaj ni bilo mogoče več iti prek mostu, sta se komandant in bolničarka začela plaziti ob robu reane struge nazaj, toda na železniškem nasipu nad seboj sta kmalu opazila drugo nemško skupino. Vojaki so obstali ob železni ograji na nasipu in opazovali strugo strmega potoka, po katerem se je odmikala zadnja skupina partizanske zaščite. Nemški strojničar je komaj postavil svojo strojnico na ograjo, bolničarka je še dvomila, če to niso partizani bataljona, ko ga je komandantov točno pomerjeni strel zrušil. Padel je ob ograji, strojnica pa je obvisela na njej. Drugi vojaki so takoj skočili v kritje za nasipom.

Verjetno nobeden od teh sovražnikov ni pomislil na možnost, da bi mogel biti med nasipom in reko še kak partizan, zaradi bučanja reke pa niso mogli presoditi, odkod prihajajo smrtonosni streli, zakaj prav pri mostu glavni tok reke pada kakih osem metrov globoko. Kljub temu sita bila oba partizana še vedno v zelo težavnem položaju, v pravi pasti. Bataljon je bil že pri Podmelcu, zaščitnica se je hitro umikala za njim po strmi strugi potoka, obstreljevali pa so jo rafali iz bunkerjev in od železniške proge pri mostu. Komandant je sklenil, da se bosta poskušala prebiti na drugi breg reke kar pod mostom. Rekel je bolničarki, naj skoči v penečo se in vrtinčasto vodo. Za trenutek je omahovala, potem pa hrabro skočila, za njo pa še on. Skrila sta se za debelimi betonskimi stebri, na katerih je bila postavljena bližnja hiša ob reki. Ker je bilo zemljišče ob vodi navzdol čistina, sta se povzpela na drugi breg po ozkem vmesnem prehodu med dvema hišama pri mostu. Toda pred poslopjem, na drugi strani ceste, sta opazila še eno manjšo skupino sovražnikovih vojakov. Eden je oprez-

no ogledoval teren proti Podmelcu, drugi pa so imeli opravka z orožjem. Dvorišče hiše, pri kateri sta bila, je ležalo precej nižje od ceste. Komandant se je priplazil do cestnega podpor-nega zidu, pri stopnicah počasi pomolil svojo pištolo skozi cvetje, ki je rastlo na obeestni gredici, pomeril na najbližjega vojaka in ustrelil. Presenečeni vojaki so zbežali proti posto-janki, oba pa sta izkoristila trenutek zmede, pretekla cesto do sosednje hiše, potem pa se pri že prej uničenem tovornjaku povzpela do neke hišice nad cesto in se skrila v grmovju. Po kratkem oddihu sta nadaljevala pot po koritu potoka za bataljonom proti Podmelcu.⁴⁸⁶

Ko je namestnik političnega komisarja brigade s kolono 3. bataljona prispel v Podmelec, je zvedel od prebivalcev, da je komaj kakih deset minut pred njimi šla skozi vas nemška kolona kakih sto mož z dvema tankoma in se spustila v Kne-žo. Kako se je ta kolona izognila zasedam 17. brigade, ki je varovala napad pri Lubinju v smeri Tolmina, ni jasno, kolona

3. bataljona pa je takoj nadaljevala pohod proti severu do vasi Selo. Za njo je pol ure kasneje prispel še komandant z bolni-čarko in nekaj borci, ki so bili zaostali na poti.⁴⁶⁷

Štab je takoj zbral komandirje. Vsi so se povzpeli na hrib Vrh tlake (trig. 913), ki se s svoj imi pobočji spušča prav do Bače in od koder so imeli izreden pogled na vso dolino in na postojanki Klavže in Knežo. S prostim očesom, še bolje pa z daljnogledom, so lahko opazovali natančno razporeditev bun-kerjev, jar kov in prometnih poti ter vse terenske oblike okoli obeh oporišč. Njihovo pozornost je pritegnilo zlasti živahno gibanje posameznih vojakov in manjših skupin okoli križišča in cerkve v Kneži ter na ostrem ovinku ceste med Knežo in Klavžami. Ob pazljivejšem opazovanju so ugotovili pri kri-žišču in ovinku z vejevjem pokrita tanka. Če bosta olba tanka ostala na položajih do noči in čez noč, napad 3. bataljona na Knežo s severa ne bo mogoč. V tem primeru bi bataljon lahko le podprl napad 2. bataljona, ki bo pritiskal z južne strani. Sklenili so, da bodo ves dan opazovali postojanki in tanke. Če bodo tanki še vedno tam, se bosta obe četi priplazili k cesti Klavže — Kneža in s svojim ognjem podprli napad 2. bata-ljona, kolikor bo mogoče.

V postojanki v Klavžah je bil popolen mir. Ves dan niso opazili niti enega sovražnikovega vojaka ali opazovalca. Celo padli partizanski kurir, borec iz zaščitne desetine, ki je omah-

nil zadet nad progo pri mostu, in tudi sovražnikovi vojaki so ležali še vedno na istih mestih, kjer so padli. Celo nemška strojnica je še visela na ograji nasipa.

Pozno popoldne so partizanske havbice im skupine srednjih minometov izstrelile nekaj granat in min. Eksplodirale so v sovražnikovem taboru in barakah.⁴⁶⁸

Inženirsko-tehnična četa brigade je poskušala minirati cesto, ki vodi iz Sv. Lucije v Klavže, in sicer v bližini predora. Ščitili so jo s svojim ognjem oddelki 1. bataljona. Ko so minerei začeli kopati luknje za razstrelivo, je neka sovražnikova skupina prodrla iz Bače vzdolž proge. Boječ se, da jim kot prejšnje dopoldne sovražnik ne pride za hrbet, so se oddelki

1. bataljona, ki so obstreljevali bunkerje pri železniških mostovih kak kilometer zahodneje od predora, da bi zaščitili minerce, umaknili hitro na Logaršče. Med umikom je bilo hudo ranjen strojničar. Njegov pomočnik, že starejši borec po leitih, ga je odvedel na Rakovec z veliko težavo in kljub nevarnosti, da tudi sam zgubi življenje. Strojnico je moral pustiti na položaju, ker ni mogel nesti ranjenca in orožja hkrati. Minerei so se med točo krogel umaknili čez reko in potem nad pre-

Brigadna štabna četa čaka na prihod članov štaba korpusa in divizije, čas pa jim krajša brigadni trio. S harmoniko Matija Križman, na začetku druge vrste pa brigadni kurir Frane Cingerle. Posneto 3. junija 1944 na Otlici

dorom. Ob cesti so morali pustiti kakih 150 kilogramov razstreliva, ki so ga nameraval'i uporabi ti za miniranje.⁴⁰⁹

Tudi 1. bataljon je ostal brez komandanta. Drobec mine mu je hudo poškodoval oko. Poslati so ga morali v bolnišnico. Z odločno intervencijo divizijske rezerve je bil sovražnikov prodor ustavljen in skupina pregnana na izhodiščne položaje.

Ob prvem mraku je minercem pod vodstvom operativnega oficirja brigade Miloša Karadžića uspelo postaviti minsko polje na ostrem ovinku ceste nasproti predoru. Ko se je naslednjo noč začel napad na Knežo, je sovražnikova kolona z nekaj tanki prodrla iz Tolmina. Prvi tank je zavozil na mino, obstal in zaprl pot drugim. Spričo ognja 1. bataljona, ki je ta odsek ceste obstreljeval, se je morala vrniti.⁴⁷⁰

Ko je padel mrak, so partizanska havbica in minometi začeli sistematično in zelo natančno tolči postojanko v Kneži,

2. bataljon pa se je skupaj s 15 prostovoljci italijanske tržaške brigade začel spuščati po strmeh in skoraj neprehodnih potih proti reki z juga, 3. bataljon pa s severa.⁴⁷¹

Okoli desete ure zvečer sta oba bataljona zasedla izhodne položaje za napad. Na znak s signalnimi raketami so težka orožja prenehala z ognjem, 2. bataljon, ki je že prekoračil reko in se približal žicanim oviram, pa je krenil v napad.

Dve skupini prostovoljcev 3. bataljona, ki je zasedel začne položaje nad cesto Klavže—Kneža, sta se tiho približali s pripravljenimi svežnji po deset ročnih bomb obema tankoma. Čim so zagorele signalne rakete, sta svežnje bomb vrgli na tanka ter se umaknili k bataljonu. Ali je ta akcija imela kak učinek, ni znano, vendar jih v nadaljnjem boju ni bilo opaziti.⁴⁷²

Drugemu bataljonu je uspelo prebiti se skozi žične ovire z delom sili in obstreljevati neposredno barake in tabor. Toda bočni ogenj iz bunkerjev pred tunelom in tistega prek železniškega mostu na drugem bregu potoka Kneže, je bil premočan. Borci so morali najprej leči na tla, potem pa se umakniti proti reki in po strmini h glavnini brigade.⁴⁷³

Tudi 3. bataljon je bil izpostavljen zelo hudemu ognju. Po vsakem strelu so borci morali spremeniti krit je, ker so jih sovražnikovi strojničarji iz bunkerjev obstreljevali z dolgimi rafali.

Ko je 2. bataljon poskušal naskok z glasnimi vzklici »Jurij! Hura!«, je tudi namestnik političnega komisarja brigade

vstal iz zaklona in začel klicati »Na juriš!«, čeprav so se prej dogovorili, da lahko 3. bataljon le z ognjem podpira napad 2. bataljona. Merilec sovražnikovega štiricevnega dvajsetmilimetrskega protiletalskega topa je morda opazil smer in kraj, odkoder so se čuli ti vzkliki, morda pa je tudi slučajno izstrelil dobro pomejen rafal. K sreči so rastli pred namestnikom gosti in košati l'eskovi grmi, v katerih so male topovske granate zaradi občutljivih vžigalnikov takoj eksplodirale. Namestnik je dobil le nekaj neznatnih ranic.⁴⁷⁴

Tako tudi v napadu na Knežo partizani niso dosegli uspeha. Orožje, ki ga je imela brigada, je bilo preslabotno za takšen obrambni sistem in objekte. Škoda, da štab divizije ni odredil, da bi v napadu uporabili vod protiletalskih topov in nekoliko angleških protitankovskih ročnih metalčev min piat, ki jih je imel 2. bataljon 18. brigade. To orožje sploh niso uporabljali, čeprav je zelo primerno za uničevanje utrjenih točk na neposreden način. To je bila koristna izkušnja, ki so jo večkrat upoštevali v poznejših ofenzivnih akcijah.

V teh bojih je imela Kosovelova 8 padlih in 25 ranjenih. Točni podatki o sovražnikovih izgubah niso znani, meni pa se, da je imel kakih 10 padlih in 20 ranjenih.⁴⁷⁵

Obrambni boj na Šentviški planoti

V zadnjih dveh dneh tudi na odseku XXXI. divizije niso dosegli kakih pomembnejših uspehov, čeprav sta skoro nepretrgoma napadah dve brigadi. Njune boje, ražen neznatne intervencije iz Podbrda, ni ovirala nobena sovražnikova enota, ki bi prišla iz kake druge smeri, iz Škofje Loke ali Idrije.

Štab IX. korpusa je pravočasno spoznal, da na odseku med Bačo pri Modreju in Grahovim ni možno doseči odločilnih uspehov, ki bi spremenili položaj. Zato je sklenil prenesti težišče operacij na odsek XXXI. divizije, XXX. divizijo pa uporabiti le za zaščito proti Sv. Luciji in Tolminu, kjer je sovražnik svoj pritisk krepil iz dneva v dan. Sedemnajsta je bila še naprej na položajih severno od Baške grape v zaščiti proti Tolminu, 18. brigada je imela dva bataljona v zahodnem delu Šentviške planote proti Sv. Luciji, en bataljon pa je blokiral Grahovo in Koritnico z južne strani in hkrati ščitil levi bok XXXI. divizije. Devetnajsta brigada je bila v vasi Zagomilca z dvema bataljonoma, ki sta bila v divizijski rezervi, njen 3.

bataljon pa je še vedno bil na desnem bregu Bače z nalogo, naj blokira Grahovo s severa, priteguje nase sovražnikovo pozornost in olajšuje napad enot XXX. divizije na postojanko v Koriitnici.⁴⁷⁸

Ves dan 1. julija je bilo na položajih XXX. divizije zatišje. Toda že ob mraku tega dne so okrepljene enote XXXI. divizije začele močno napadati sovražnikove postojanke ob progi od Koritnice do Podbrda. Ta napad je bil tako silovit, da je bila to zadnja noč za številne stražarske oddelke, sestavljene predvsem iz Italijanov, ki so se vztrajno in zagrizeno branili iz bunkerjev in predorov vzdolž železniške proge. Gradnikovci in vojkovci, ki so že poznali skoraj vsak kamen v globoki soteski, na dnu katere je bilo komaj prostora za rečno strugo, cesto in železniško progo, so se te naloge latili spretno in prizadevno. Ko so dosegli prve uspehe in zavzeli posamezne bunkerje in manjše postojanke, so se latili tudi trdnejših obrambnih objektov. Njihovi minerei, ki so postali pravi strokovnjaki v opravljanju nalog s plastikom, so nekatere bunkerje razstrelili s posadkami vred. Ražen Hudajužne in nekaj ločenih bunkerjev so do jutra 2. julija zavzeli vsa sovražnikova oporišča od Grahovega do Podbrda, minerci pa so začeli rušiti tudi večje železniške mostove in progo. Napad na Hudajužno in bunkerje so nadaljevali.⁴⁷⁷

To je bil izreden, skoraj nepričakovan uspeh.

Tega dne je sovražnik, ki je datlej po vsem videzu upal, da se bodo postojanke ob progi mogle ubraniti pred partizanskimi napadi, spoznal resnost položaja in je takoj začel posredovati z močnimi silami iz več smeri.

V zgodnjih jutranjih urah so začele pritiskati sovražnikove kolone iz Bohinjske Bistrice čez Podbrdo proti Hudajužni. Iz Sv. Lucije in drugih postojank v dolini Soče je prispelo v Bačo pri Modreju kakih tisoč petsto mož, bataljon Heine iz Idrije pa je začel prodirati popoldne čez Želin proti vasi Reka.

Cete v Bači pri Modreju, ki so bile verjetno iz 136. polka 188. rezervne gorske divizije, so oblikovale dve koloni. Prva je krenila proti Logarščam, druga pa čez Slap na Pečine. Prva je okoli devete ure res dosegla Logaršče. Neka manjša enota 18. brigade bazoviške jo je začela obstreljevati, vendar se je morala spričo očitne premoči postopno umikati po pobočju na Oblačno brdo. Med tem je 18. brigada, brez svojega 2. bataljona, zavzela obrambne položaje na zahodnih pobočjih Ob-

lačnega brda z enim, kakšen en in pol kilometra jugovzhodno od Ponikev pa z drugim bataljonom. Dva bataljona Kosovelove brigade sta bila na črti Ostrožnik—Na kolovratu—Jerovica, eno četo pa je štab brigade zadržal pri sebi kot rezervo pri vasici Zagomilca.⁴⁷⁸

Kmalu po enajsti uri so bile že vse enote v sitrelnem stiku s sovražnikom, ki je najprej okrepil pritisk na desni bok 18. udarne brigade z zahoda. Uspelo mu je prodreti na razdaljo manj kot kilometer do Oblačnega brda. Zaradi tega prodora se je moral umakniti nekoliko tudi njen bataljon proti južnem robu vasi Ponikve. Ohrabren ob tem uspehu je sovražnik okrepil pritisk na stiku kril obeh brigad, očitno z namenom, da bi ju l'očil in si omogočil kasnejše postopno uničevanje manjših brigadnih oddelkov. Zagozditev na stiku bi mu verjetno uspela, če ne bi štab divizije, ki je imel poveljniško mesto na Oblačnem brdu, pravočasno ukrepal. Izdal je Kosovel'ovi brigadi ukaz, naj pošlje svojo rezervo na ogroženi položaj in prepreči nadaljnji sovražnikov prodor. Četa je napravila več kot je bilo pričakovati. Ko je v koloni prišla do desnega krila svojega bataljona pri zaselku Ostrožnik, je ob njegovi strelski podpori šla v nenaden in hiter protinapad, zmedla sovražnikove vršite in prodrla skoro do naselja Kal, potem pa se je umaknila in zasedla položaje med Ostrožnikom in Oblačnim brdom. Tako se je obramba spet utrdila, doseglo ravnotežje sili in pridobilo potreben čas za ureditev partizanskih vrst obrambe.

Pozno popoldne so iz Sv. Lucije prišle v Slap okrepitve, ki so takoj krenile v boj čez Pečine. Zaradi okrepljenega pritiska se je Kosovelova brigada morala postopno umakniti za nekaj sto metrov proti severu, ker ji je pretila nevarnost udarca V boke, morda tudi obkolitve. Tedaj je prispel s položajev pri Bukovem 2. bataljon 18. brigade ter zasedel položaje ob levem krilu Kosovelove brigade. Kmalu je štab tega bataljona obvestil štab Kosovelove in svoje brigade, da je neka močnejša sovražnikova kolona prebila položaje Vojkove brigade severno od vasi Reka in da prodira proti Čukovem.

Res se je pred mrakom iz smeri Police pojavila pred položaji 2. bataljona Kosovelove in 2. bataljona 18. brigade nemška kolona kakih dvesto mož. Po tem, kako se je premikala in približevala, je bilo takoj vsem jasno, da napada zloglasni bataljon Heine iz Idrije. Vojaki nemške enote, ki so jo koso-

velovci vse dopoldne uspešno zadrževali, so kljub svoji tehniki in številčni premoči napadali počasi in brez posebne volje, vsak njihov premik pa je spremljal okrepljen minometni in strojnični ogenj. Pripadniki bataljona Heine pa so se približevali hitro, v več manjših kolonah in brez nepotrebnega streljanja.

Prav tedaj je na položaje prišel novi vršilec dolžnosti komandanta XXX. divizije Milan Tornine. Izdal je ukaz, naj bataljoni pustijo Nemce v neposredno bližino prve obrambne črte, nato pa odprejo močam ogenj in takoj z vso silo krenejo v protinapad. Drugi bataljon Kosovelove, ki je bil na levem krilu razporeditve brigade pri vasi Korita, je moral najprej usmeriti svoj napad proti koti 971, potem pa proti Šentviški gori. Drugi bataljon 18. je prejel ukaz, naj s svojo četo na desnem krilu najprej doseže Degarnik (kota 961), potem pa ves udari na sovražnika pred seboj.

Ko so se Nemci začeli pred partizanskimi položaji razvijati v strelsko črto, so čete obsule sovražnika z močnim ognjem, oba bataljona pa sta krenila smelo in odločno v protinapad. Sovražnik je bil presenečen, zlasti (bataljon Heine, ki je pravkar prispel na bojišče. Drugi bataljon 18. brigade ga je v poldrugi uri dôbesedno razbil in pogнал po strmini proti vzhodu. Pred popolnim porazom ga je rešil' le mrak. Uspel je tudi protinapad bataljona Kosovelove. Brez posebnih težav se je prebil na Ovčje brdo (trig. 815) ter prisilil številne sovražnikove skupine, da so se hitro umaknile proti dolini Idrijce.⁴⁷⁹

Tako se je okoli osme ure zvečer končal že četrti bojni dan na Šentviški piamoti. Ponoči je prišel v sesitavo brigade tudi njem 3. bataljon, ki se je dva dni zadrževal na severni strani reke Bače in samostojno deloval na postoj anki Kneža in Grahovo s severa.⁴⁸⁰

Od Podbrda pa so tega dne postopno prodirale vzdolž Baške grape enote nemškega polka Brandenburg, pozno zvečer pa je emi četi bataljona Heine uspelo prodreti čez Bukovo na Koritnico. Nemške čete so prišle prepozno. Lahko so le ugotovil'e, da so vse postoj anke med Grahovim in Podbrdom, razen Hudajužne, uničene, skoraj vsi mostovi porušeni, tiri pa poškodovani na mnogih mestih po več deset metrov. Posamezni bataljoni XXXI. divizije niso prenehali uničevati železniških objektov niti v noči na 3. julij, Prešernova pa je še v nasled-

njih nočeh s svojimi minerei popravljala pomanjkljiva rušenja večjih mostov.⁴⁸¹

Železniška proga Gorica—Jesenice je bila na odseku med Grahovim in Podbrdom tako uničena, da je bila celih pet mesecev nesposobna za promet. Zaradi poznejših rušilnih akcij narodnoosvobodilne vojske pravzaprav ni več nikoli normalno delovala kljub obsežnim okupatorskim naporom.

S štiridnevno ofenzivno akcijo je IX. korpus NOV Jugoslavije pretrgal za dolgo časa eno od štirih železniških prog, ki jih je Nemčija imela na voljo za zvezo z Italijo. Lahko štejemo to akcijo uničenja železniške proge za eno od največjih in najbolj uspešnih akcij na ozemlju Slovenije. Glede na približevanje zavezniške fronte v Italiji in napore nacistične Nemčije, da bi svojim silam na bojišču pravočasno dostavila bojne in druge gmotne potrebe, je imela gotovo mednarodni strateški pomen. K pohvalni oceni te akcije, ki jo je dal načelnik glavnega štaba NOV in PO Slovenije, so se kmalu pridružile tudi pohvale šefa britanske vojaške misije, potem pa še depesha s priznanji o donesku k skupnim naporom za uničenje nacistične Nemčije, ki jo je poslal poveljnik zavezniških sil za Bližnji vzhod general Wilson vrhovnemu komandantu NOV in PO Jugoslavije maršalu Titu: »Z občudovanjem sem zvedel za poslednje uspehe, ki so jih dosegle vaše enote in tako v mnogem prispevale k operacijam zaveznikov v Italiji in Franciji. Ti uspehi, posebno v Sloveniji, so bili velike važnosti, ker so ustavili delovanje življenjsko važnih sovražnikovih prometnih žil. Prosim, prejmite in izročite enotam, ki so pod vašim vodstvom, najtoplejšo zahvalo in priznanje.«⁴⁸²

Spet na Banjski planoti

Tretjega julija je povsod vladalo zatišje. Sovražnik iz Soške doline ni vznemirjal partizanskih enot na Šentviškji planoti, saj ni bilo več nobenega razloga. Tudi partizanske brigade niso imele nobene potrebe več, da bi se zadrževale in izpostavljale napadom sovražnika. Stab XXX. divizije je izdal povelje, naj se premaknejo na Banjsko planato.⁴⁸³

Zgodnje popoldne 3. julija je krenila 18. brigada iz Ponikev prek Slapa in Zgornjega Čepovana na Gorenji Lokovec, Kosovelova pa iz Zagomilce čez Dolenjo Trebušo in Čepovan na Srednji Lokovec. Enote obeh brigad so naslednji dan po-

civaie, ko pa je prišla v Dolenji Lokovec še 17. brigada Simona Gregorčiča, se je Kosovel'ova premaknila na Vrhovec, južno od Kala nad Kanalom.

Tega dne je brigada dobila novega komandanta Leopolda Škrabarja-Vanjo, vršilec dolžnosti političnega komisarja brigade pa je postal Štefan Levačič.⁴⁸⁴

Tudi v štabih bataljonov je prišlo do manjših sprememb in dopolnitev. V 1. bataljonu je namesto ranjenega Silvota Rustje postal vršilec dolžnosti komandanta prejšnji namestnik Drago Ukmar-Bojan, na mesto političnega komisarja Milana Starca pa je prišel Jožef Krajnik. V štabu 2. bataljona so končno postavili novega namestnika komandanta, vendar je ta že čez nekaj dni bil razrešen dolžnosti, ker ni opravičil tega zaupanja že v prvem boju bataljona. Ta bataljon je bil potem brez namestnika tja do 10. septembra.

Tudi v prištabnih in nižjih enotah bataljona je bilo veliko sprememb, ki pa jih je danes težko ugotoviti. Prazna mesta so dopolnili, precej starešin pa so poslali tudi na tečaje, ali pa razrešili, ker med akcijo v Baški grapi niso pokazali bojevitosti in delavnosti, ki so jo od njih pričakovali.

Brigada je imela do 9. julija mir. Ta čas je izkoristila za oddih, preureditev in dopolnitev, prirejal'a je številne mitinge ter v enotah organizirala vojaško in politično vzgojo. To urjenje je bilo zlasti potrebno v 3. bataljonu, v katerega je v zadnjih dneh prišlo kakih petdeset novincev. Zdaj so v tem bataljonu lahko sestavili dve četi v skladu z navodili štaba korpusa o minimalni sestavi čet, vendar brez lahkih minometov, ker jih ni bilo dovolj niti v 1. in 2. bataljonu brigade. Pri štabu bataljona so oblikovali protioklepno desetino, ki je imela eno angleško protitankovsko puško, za težki vod pa ni bilo ne borcev in ne potrebnega orožja.⁴⁸⁵

Ukrepi glede vzgoje enot in borcev so bili nujni. Brigada je štel'a okoli 570 borcev in bork, toda od tistih, ki so sodelovali v beneškem pohodu jih je bilo že zelo malo. Tudi tišči, ki so vanjo stopili neposredno po pohodu v Benečijo, so bili redki. Največ je bilo borcev, ki so postali kosovelovci v maju in juniju. Tedaj so bile zelo skromne možnosti za redne vojaške vaje in pouk o pravilnem ravnanju z orožjem. Prav to je v precejšnji meri vplivalo na uspehe v akcijah v Baški grapi ter povzročilo tudi večje žrtve.

Kratek počitek med urjenjemo moštva okrog Vrhovca na Banjiški planoti.
V ospredju z iztegnjeno roko stoji načelnik štaba brigade Ljubo Nenezić.
ob njem komandant 3. bataljona Radosav Isaković-Rade

Načelnik štaba brigade, nekoč oficir bivše jugoslovanske vojske, je z operativnim oficirjem štaba brigade pripravil program osnovnih taktičnih vaj, komandanti bataljonov pa so s komandirji čet za vsak dan pripravili delovni načrt in umik v skladu s svojimi možnostmi, potrebami in razmerami. Tako so se bataljoni od zgodnjega jutra do poznega popoldneva po četah in vodih urili v vasi, kjer so bili nastanjeni, in v njeni neposredni okolici. Vodi in obe četi 3. bataljona, ki so imeli naj več novincev, so prekržarili ves prostor med raztresenimi zaselki Gorenjega in Dolenjega Lokovca izven poti ter vadili prehod iz kolone v strelsko vrsto ter premetavanje desetini po težko prehodnem in nepreglednem prostoru do vnaprej določenih točk. Tako so se seznanjali s spretnostjo orientacije na terenu in v medsebojnem sodelovanju med bojem, hkrati pa so našli tudi nekaj izgubljenih zavezniških padal. V tovorih je bil'o precej razstreliva in drugega minerskega materiala ter kakih stopetdeset angleških ročnih bomb. Bataljonski orožar Viktor Jerič je razstrelivo in minerski material predal brigadnemu orožarju, ročne bombe pa razdelil moštvu, le manjši del je obdržal v bataljonski »zlati« rezervi. Krstnost intenzivne

vojaške vzgoje in odkritja tolikih ročnih bomb se je pokazala že 9. julija.

Takoj po zajtrku je tega dne 3. bataljon odšel proti Kalu nad Kanalom, kjer si je za urjenje izbral grič jajčaste oblike, pravičzaprav Veliki Ščur (trig. 814), ki leži kakšen kilometer jugozahodno. Komaj so začeli z urjenjem, je opazovalec javil, da se na južnih pobočjih Velikega vrha (trig. 703) nad Levpo pri Avči vadi še neka druga vojaška enota. Oba vrha sta oddaljena okoli tri kilometre. Z daljnogledom so ugotovili, da se na tem sosednjem vrhu urijo Nemci, kot so kasneje zvedeli, podoficirska šola, ki je med napadom XXX. divizije na železniško progo in postojanke v dolini Soče prišla iz Trsta v Avče kot okrepitev. Obvestili so štab brigade na Vrhovcu. Čez pol ure je prispel ukaz, naj 3. bataljon krene proti Velikemu vrhu, Nemce napade in nažene v dolino Soče.

Neopazno se je 3. bataljon približal sovražniku po severovzhodnih pobočjih Velikega vrha na daljavo 400—500 metrov. Ker so se Nemci, ki jih je bilo okoli 250, razdeljeni na kakih pet skupin, urili na jugozahodnih obronkih za naskok na vrh, ki ga domačini imenujejo tudi Rovski vrh, ker je bil med 1. svetovno vojno ves preprečen z rovi, ki so še dan es vidljivi, je štab sklenil približati se Velikemu vrhu s severovzhoda po visoki travi. Nemški oficirji so bili zelo neoprezni. Ker niso postavili nobene zaščite, sta se četi neopazno približali. Prva je zavzela položaje na samem vrhu, namestnik komandanta bataljona pa je dobil nalogo, naj z 2. četo obide vrh s severne strani in doseže vasico Senica, kak kilometer oddaljeno od Levpe. Ko bi 1. četa napadla sovražnika, naj bi mu ta udarila v hrbet s skalnatega griča nad Levpo.

Opazili so, da je ena nemška skupina pravkar končala vajo juriša. Ko se je vračala nekaj sto metrov niže v vznožje pobočja, je 1. četa 3. bataljona v strelski vrsti prodirala po nasprotnem pobočju proti vrhu. Zakrivala jo je visoka trava. Njen napad naj bi se začel tedaj, ko bi 2. četa že zasedla določeni ji položaj.

Toda v izvedbi tega dobro zamišlj enega nacrtu so nastopile nepredvidene okoliščine. Druga četa se je prezgodaj obrnila proti jugu in namesto na skalnati grič naletela na skupino Nemcev med njim in Velikim vrhom. Nevšečnost je bila še večja zato, ker ni bila razporejena v strelsko vrsto, Nemci pa

so jo prvi opazili in začeli obstreljevati. Čelni del kolone se je moral umakniti in je med umikom oviral streljanje drugim. Zaradi svoje nespretnosti v približevanju je bila 2. četa presenečena, namesto da bi bila ona presenetila sovražnika s svojim udarcem v hrbet.

Nenaden ogenj na 2. četo je alarmiral vse nemške skupine, zato je morala odpreti ogenj tudi 1. četa, ki je bila na Velikem vrhu.

Spretnim in izkušenim nemškim poveljnikom je treba priznati, da so se zelo hitro znašli. V zelo kratkem času so bile vse skupine gojencev pripravljene za obrambo. Izkoristile so takoj najmanjše vzpetine in terenske globeli ter odgovorile z organiziranim ognjem. Borcem 1. čete pa je zelo nagajala gosta in okoli meter visoka trava, ki je zakrivala pogled in onemogočala pregled terena. Borci, ki so želeli pogledati, kaj se pred njimi dogaja, so morali vstati iz kritja, tedaj pa so že zaprasketali rafali. Nekateri so se morali umakniti pod sam vrh.

Nemški poveljniki so na skalnati grič, ki naj bi ga po načrtu zasedla 2. četa, takoj poslali skupino strojnic, ki so obstreljevale Veliki vrh prek glav svoje pehote. Nato so pod zaščito njihovega ognja poslali v napad na vrh, kjer je bila 1. četa, prvo svojo skupino. Kaže, da so presojali, da na vrhu ni veliko partizanskih borcev, zakaj ti so streljali le, če so opazili korišten cilj. Zaradi slabe preglednosti in močnega sovražnikovega ognja je bila četa prikovana na tla in je čakala, kako se bodo dogodki razpletali. Počasi se je umikala na vrh Velikega vrha, kjer ni bila v nevamem območju hudega sovražnikovega ognja. Imela je dva lažje ranjena, nekega mlađega Gorenjca, ki je bil pobegnil iz nemške vojske in prišel pred nekaj dnevi v Čnoto, ter političnega delegata voda.

Drugi četi se je uspelo urediti pod poveljstvom komandirja voda Jožeta Birse. Začela je dajati odpor. Nek starejši borec, ki je bil le kratek čas v bataljonu, pomočnik puškomitraljezca, pa je med prvim ognjenim spopadom vrgel puško in zaboječek streliva ter se skril za neki grm. Komandir čete ga je našel in mu ukazal, naj se premakne k četi. Ukaza ni poslušal, temveč se je skril v drugem bližnjem grmu. Ko so po končanem boju pregledovali teren, so ga našli mrtvega s prestreljeno glavo.⁴⁸⁶

Prva sovražnikova jurišna skupina se je pod zaščito mitralješkega ognja približevala vrhu. Ko so strojnice prenehale z ognjem, je naskočila vrh z glasnimi vzkliki. Prva četa je odprla ogenj šele tedaj, ko je pred seboj opazila šelestenje in valovanje trave ter prve glave napadalcev. Napadalci so plegli, nato pa so partizanske ročne bombe naredila svoje. Po bojišču so se razlegli kriki ranjenih. Četi se je vrnila samozavest, krenila je v protinapad. Nemški gojenci niso vzdržali. Umaknili so se v begu po pobočju ter vlekli s seboj ranjene in padle. Ko je četa prodrla do pobočja, so se spet oglasili nemški mitraljezi. Morala se je umakniti nazaj. V travi so našli tri puške, od katerih sta bili dve razbiti od ročnih bomb.

Toda nemški oficirji niso odnehali. Pod zaščito stroj nie so poslali v napad nove skupine svojih gojencev.

Med tem so čete 1. in 2. bataljona brigade zasedle položaje na črti kota 778 severno od Kala nad Kanalom—Bregi—Globočnik, oddaljeni okoli dva kilometra od bojišča, vendar niso posredovale ali posegle v boj 3. bataljona.

Na Velikem vrhu je bataljon moral odbijati naskok za naskokom. Pri tretjem sovražnikovem napadu je padel komandir 1. čete 1. bataljona, ki je prišel s skupino petih borcev, da si ogleda položaj, ranjen pa je bil en borec. Ta naskok je bil najhujši. Borcem je primanjkovalo municije in ročnih bomb. Posamezni borci in kurirji komandirjev so se plazili v zaledje položajev in od ranjencev in drugih zbirali naboje in ročne bombe. Ko je padel pušk omi trai j ezec, je strojnico prevzel njegov pomočnik, za pomočnika pa se je javil petnajstletni Mario Mozetič. Novi strojničar ob najhujšem ognju ni vzdržal, temveč jo je ucvrl proti Bizjakom, kjer je bilo bataljonsko previjališče ranjencev. Mladi Mario ga je dohitel in ga z grožnjami in preklinjanjem nagnal spet na položaj.

Četa je odbila že tretji naskok, ko so začele prihajati skupine 2. čete, ki je bila precej razbita. Zbrali so se skoro vsi njeni borci. Razporedila se je na Velikem vrhu in okrepila obrambo 1. čete. Enakomerno so razdelili strelivo in ročne bombe. Zdaj je bataljon samozavestneje pričakoval naslednji napad. Hkrati so nebo nenadoma prekrili gosti črni nevihtni oblaki.

Za četrti napad je sovražnik zbral vse svoje sile, da bi razbil partizansko obrambo in zavzel Veliki vrh. Med njihovim približevanjem se je vlila prava poletna ploha. Čeprav so bili napadalti številnejši in so jih močno vzpodbujali že hripavi instruktorji in podoficirji s hreščečimi povelji, naskok ni bil več tako odločan in hifter, saj so vedeli za trmoglavost vztrajnosti branilcev. Ko je morda dvajset ročnih bomb zlomilo njihov naskok že pred samim vrhom, so se začeli umikati, bataljon pa je takoj krenil v protinapad in nasprotniku ni dovolil, da bi se uredil. Borci so z uspehom pritisnili na desnem krilu vzdolž rebri, sovražnikovi mitraljezi pa spričo bližine obeh nasprotnikov niso mogli uspešno streljati. Čim so čutili, da je v nevarnosti levi bok, se je nemški umik začel spreminjati v beg.

V tem naskoku je mladi Mario ostal sam. Vzel je v roke stornico, za srajco pa stlačil nekaj okvirov. Med protinapadom je vstal in stoji streljal na sovražnika, njegov deški glas pa je sekal bojni trušč rafalov. Njegovo slabotno, še nerazvito telo, se je pri vsakem rafalu stornice majalo in lomilo, toda deček je vztrajal, se spet dvignil in spet streljal.⁴⁸⁷

Končno je sovražnikova stornična skupina le lahko zaščitila svoje in jim omogočila, da so se osvobodili partizanskega zasledovanja. Spričo streljanja so ti morali opustiti pregon. Številne brazde po travi so pričale, da so Nemci vlekli s seboj precej ranjenih in padlih. Ko so šli mimo skalnatega griča poslednje nemške skupine, so zapustili položaj tudi storničarji. Iz Avč so začeli obstreljevati Levpo in okolico z minometi.

Boj je bil komčan. Borci 3. bataljona so pregledali teren. Našli so deset pušk, od teh le dve cel'i, ter precej delov razne opreme. Padle in ranjene so odvedli s seboj. Bataljon je imel tri mrtve, in sicer mladega in še premalo izkušenega borca Josipa Bariča, rojenega 17. septembra 1929 v Komnu, in Vinke Skvarča, rojenega 26. marca v Gorenji Kanomlji, ter že omenjenega neznanega partizana, ki so ga našli s prestreljeno glavo. Trije so bili lažje ranjeni, padel pa je tudi komandir

1. čete 1. bataljona. O sovražnikovih izgubah ohranjena poročila navajajo več različnih podatkov. Najnižje izgube znašajo štiri padle in dvanajst ranjenih, kar je tudi najbolj verjeten podatek.⁴⁸⁸

Ker so pričakovali, da bo sovražnikova posadka v Avčah, ki je tište dni štela po obveščevalnih podatkih okoli 450 mož, naslednjega dne skušala napasti partizane, da bi se maščevala za poraz prejšnjega dne, je štab brigade ukazal 1. in 2. bataljonu, naj do druge ure zjutraj zasedeta položaje med vasema Senica in Levpa ter si dobro zaščitita boke, 3. bataljon pa je namestil vzhodno od Levpe kot brigadno rezervo. Enote so ostale na teh položajih do devete ure, ko je štab ukazal, naj se zberejo, zakaj sovražnika ni bilo od nikoder. Umaknejo naj se v vas Vrhovec in nadaljujejo delo po dnevnem povelju, le pri Levpi naj ostane en vod v zasedi. Toda komaj pol ure po odhodu bataljona iz Levpe je na Banjško planoto krenila večja sovražnikova kolona z dvema tankoma. Morda so sovražnikovi opazovalci opazovali partizanske enote, zato so raje počakali na trenutek, ko se bodo umaknile. Vod v zasedi je dovolil, da se je sovražnikova predhodnica približala na razdaljo kakih 70 metrov, potem pa jo je obsula z močnim ognjem. Poročala je, da jih je padlo deset, nekaj pa bilo ranjenih. Zaseda je imela enega padlega. Ko sta tanka krenila pred pehoto, se je zaseda umaknila vzhodno od Levpe.⁴⁸⁹

Ko je začelo pokati pri Levpi, je bilo čelo brigadne kolone pri zaselku Ilovca, en kilometer pred Vrhovcem. V razvrstitvi zadnji 3. bataljon so poslali nazaj, toda preden je ta prišel na položaj pri Levpi, se je sovražnikova kolona že obrnila in vrnila v Avče. Na položaju je ostal do večera. Do spopada ni prišlo. Večina borcev je z dovoljenjem prijaznih vaščanov Levpe izmenoma obirala zrele in slastne češnje, saj jih tako ni mogel nihče obirati v teh hudih vojnih časih.⁴⁹⁰

V noči na 14. julij je XXX. divizija spet udarila po postojankah v dolini Soče in njenih prometnih zvezah. Osemnajsta udarna brigada, ki so jo okrepili z lahkim protitankovskim topom in težko četo Kosovelove brigade, je napadla postojanko v Deskl'ah pri Anhovem ter uničila žičnico in naprave v kamnolomu na levem bregu Soče, iz katerega se je preskrbovala anhovska cementarna s surovinami. Sedemnajsta je akcijo ščitila proti Kanalu in Avčam ter rušila železniško progo in cesto proti Sv. Luciji. Kosovelova je imela nalogo ščititi, kot v akciji, ki je bila mesec dni prej, proti Gorici. Hkrati je rušila komunikacijske objekte na odseku med Dolgo njivo in Plavami. Proti jutru naslednjega dne

so enote 1. in 2. bataljona oibstreljevale najprej dva potniška avtomobila in motocikl, potem pa še tovornjak z vojaki. Vozila so se po krajšem ognju umaknila. Podatkov o sovražnikovih izgubah ni, težka četa pa je imela enega ranjenca.

Se isti večer se je Kosovelova brigada umaknila na Vrhovce, 17. brigada na Vrata v dolini Čepovana, 18. udarna pa se je razporedila na Gorenjem Lokovcu.⁴⁹¹

POLETNA SOVRAŽNIKOVA OFENZIVA

Od Gorenje vasi do Škofje Loke

Petnajstega julija je štab IX. korpusa izdal povelje za napad in uničenje domobranske postojanke v Hotavljah zahodno od Gorenje vasi v dolini Poljanske Sore. Ker je bila tedaj Prešemova brigada na območju Jesenic, Gradnikova pa na področju Ottica—Vipavska dolina—Pivka, kjer je počivala in mobilizirala ter se pripravljala za napad na novo ustanovljeno domobransko postojanko v Rihemberku, je štab korpusa dodelil XXXI. diviziji za to akcijo korpusno topništvo in Kosovelovo brigado.⁴⁸²

Za napad je določil Vojkovo brigado, Kosovelova pa je imela nalogo preprečiti sovražnikovo intervencijo iz Gorenje vasi in Škofje Loke, druge enote XXX. divizije pa so ščitile napad iz smeri Idrije, Sv. Treh kraljev in Lučin.⁴⁹³

Napad naj bi se začel 18. julija ob 20.30 z močno topniško pripravo.

Kosovelova brigada, ki je že 15. in 16. julija končal'a potrebne priprave, je krenila zvečer z Vrhovca čez Čepovan, Dolenjo Trebušo in Zelin v Cerčno, kamor je prišla 17. julija kmalu po sedmi uri zjutraj. To je bil dolg in naporen pohod brez daljših počitkov. Zvečer je nadaljevala pohod v Leskovicu pod Blegošem.

Naslednjega popoldneva so opravili še poslednje priprave, štab brigade pa je bataljonskim štabom razdelil naloge. Drugi bataljon je imel nalogo, naj se še istega dne popoldne prikrito premakne po južnih pobočjih Blegoša in Gabrške gore ter naj kasneje do pol osme ure zvečer zasede crto Zminec—Brezrnica pri Škofji Loki, prepreči posredovanje iz te smeri, minerski vod pa naj na glavni cesti zakoplje proti tankovske

mine in poruši kak most. Glede na težaven teren, ki ga ni poznala, in veliko oddaljenost ter glede na to, da ni imela v svoji sestavi borcev — domačinov, bi bataljon gotovo s težavo opravil to nalogo, če bi ne šel z njim Miloš Karadžić, operativni oficir brigade. Pred vojno je več let služil kot aktivni podoficir v planinski enoti jugoslovanske vojske v Škofji Loki, zato je Blegoš in okolico Škofje Loke poznal tako dobro, kot svoj domaci kraj v Črni gori.

Prvi bataljon je dobil nalogo, naj z eno četo blokira Gorenjo vas s severa in jo demonstrativno napade, druga pa naj ščiti minerce, ki so morali rušiti cesto med Gorenjo vasjo in Poljanami ter med Poljanami in Gabrkom. Tretji bataljon so poslali v blokado Gorenje vasi z jugovzhodne in južne smeri. Tudi ta naj bi napada! postojanko. Štab brigade je razporedil težko četo na položaj v bližini Hlavčih njiv, da je lahko s svojim minometom po potrebi tolkel Gorenjo vas ali pa Hotavljje.

Bataljoni so še pravočasno zasedli določene položaje, le 2. bataljon je nekoliko zamudil, potem pa še pri Zmincu naletel na sovražnikovo zasedo. Razporedil se je v visini zaselka Šefert in Mure, en vod pa je postavil v zasedo na bl'egoški cesti nad Breznico.⁴⁹⁴

Ko je 3. bataljon prek Kopačnice in Nove Oselice ob mraku prispel na Trebijo ter med njo in Podgoro šel čez Soro, so zaslišali iz smeri Hotavelj močno streljanje. Vojkovci so morali med svojim približevanjem najprej pregnati zasede. Posadko je sestavljalo šest Nemcev in 85 domobrancev, med katerimi je bilo precej domačinov. Nekateri so bili celo nekoč v tej brigadi, predno so dezertirali k domobrancem.⁴⁹⁵

Nenadno streljanje je izkoristil vodič, ki so ga med potjo pobrali, in v noči zginil. Pot so nadaljevali po karti.⁴⁹⁶

Končno so čete zasedle položaje in sicer 1. četa od doline Sore do vojaške ceste na Blegošu, 2. četa pa od nje do vzhodja pobočja med Gorenjo vasjo in Trato.

Medtem je Vojkova brigada že začela napadati, oglasili so se tudi mitraljezi bunkerjev okoli Gorenje vasi, kar je obema bataljonoma, ki sta to postojanko blokirala, olajšalo izibiro položajev. Bojne skupine so potem vso noč, pogosto menjaje svoje položaje, vznemirjale posadke.

Okoli polnoči je odšel intendant bataljona z nekoliko borci na Trato, da bi našel kakšno živino in kaj živeža. Sredi vsestranskega streljanja je na čuden način zgubil smer. Namesto

na Trati se je znašel v Gorenji vasi. Kako mu je to uspelo, ni jasno. Morda je domobranska posadka vso svojo pazljivost obmila v smeri, odkoder je bilo čutiti napade partizanskih bojnih skupin, to smer pa pustila vnemar. Gospodar hiše, v kateri se je oglasil, je bil najprej presenečen, nato pa je prasinil v smeh, rekoč, saj smo vendar v postoj anki. Intendant, ki je sodil, da se skuša na ta način izmotati, se ni dal premotiti. Izdal mu je potrdilo o odgnani živini in rekviriranem živežu, skupina pa jo je mirno mahnila v hirib. Komaj so prišli do vznožja pobočja, je že za njimi zaprašilo več brzostrelk in strojnic. K sreči je desetina, ki je intendanta spremljala, pravočasno opazila zasledovalce in prva odprla ogenj. Vola in eno tele so le pripeljali na vairno za bataljonske položaje. Ko je intendant glasno karal tište, ki so dovolili, da jim je ušlo nekaj živali, so na pati, po kateri so prišli, zaslišali hrupno lomastenje. Polegli so v kritja, nekdo pa je polglasno zaklical: »Stoj! Kdo gre?«. Odgovara ni bilo. Opozorilo je ponovil, nato pa ustrelil. Namesto odgovora je pri lomastila krava in ne meneč se za presenečene borce začela lizati svojega telička.⁴⁹⁷

Okupatorjev tank je zapeljal na partizansko protitankovsko mino 31. maja 1944 na cesti Gorica—Ajdovščina

Minerei so ponoči porušili dva mostiča vzhodno in zahodno od Poljan in vkopali protitankovske mine, okoli tretje ure zjutraj 19. julija pa je do zasede 2. bataljona pri Breznici prišla močnejša sovražnikova kolona. Zaseda je odprla ogenj, toda hkrati je bila tudi sama napadena. Verjetno je bil sovražnik obveščen o njenem položaju. Izkoriščajoč temo in gozd se je izognila obkoluti in se umaknila h glavnini bataljona, potem pa se je ves bataljon premaknil proti Leskovici.⁴⁹⁸

Tik pred jutrom je Vojkova brigada zavzela in zažgal'a postojanko v Hotavljah, del domobrancev pobila ter šest uje-la, ni pa mogla zavzeti močnega železobetonskega bunkerja nad vasjo, ki ga je zgradila še bivša jugoslovanska vojska. Vanj se je zateklo precej branilcev. Ker bi napad nanj gotovo terjal veliko žrtev, je štab sklenil prenehati z napadom in ukazal, naj se enote umaknejo. Po umiku partizanskih čet, so preživeli domobranci zapustili bunker in se umaknili v nemško postojanko Gorenjo vas.⁴⁹⁹

Ob svitanju je posadka Gorenje vasi okrepila svoj ogenj na 3. bataljon. Ta je ostal na položajih, ker kurirji štaba brigade niso mogli čez Soro. Štab bataljona je sicer nekaj po polnoči poslal tja svojega kurirja, vendar je ta slabo poznal teren. Čez tri ure se je vrnil, ne da bi opravil svojo nalogo. Poslali so drugega, ki je izvršil povelje, vendar je mogel prinesiti ukaz za umik šele okoli pete ure. Med tem so se čete 3. bataljona že morale umakniti pod zaščito strojnic kakih pet sto metrov višje proti Zirovskemu vrhu. Ob tej priliki je bil ranjen izpostavljeni puškomitraljezec Alojz Štrekelj.⁵⁰⁰

Ko je prispel kurir s poveljem za umik in obvestilom, da so Hotavljje zavzete, je komandant 3. bataljona takoj zbral enote, kolona bataljona pa se je pod zaščito pobočnice spustila v dolino, šla čez Soro in cesto ter obšla Hotavljje z vzhodne strani. Ko je začetek njegove kolone dosege! Hlavče njive nad Trato, so videli, da se vzdolž Poljanske doline po cesti premika dolga kolona sovražnikove vojske proti Hotavljam.

Začela se je nemška poletna ofenziva proti IX. korpusu.

V Leskovico je najprej prispel štab brigade s prištabinimi enotami in 1. bataljonom, okoli 9. ure 3. bataljon, šele popoldne pa je bila zbrana vsa brigada. Vse enote so bile v strogi pripravljenosti, 3. bataljon pa je bil na obrambnih položajih južno od vasi. Ugotovili so, da je imela brigada v nočnih bojih enega padlega in deset ranjenih, 3. bataljon pa

je zgubil lahko strojnico hredo, ko jo je zadela sovražnikova minometna mina in ranila strojničarja.⁵⁰¹

Izgube sovražnika niso znane.

2e izgube prepričljivo govorijo o dejstvu, da so kosovelovci z veliko zagrizanostjo in srditostjo spolnjevali svojo bojno nalogo. Določene bojne skupine so se ponoči večkrat približevale žičnim eviram in bunkerjem ter jih obmetavale z ročnimi bombami. Prav spričo takšne dejavnosti, ki že ni bila le »demonstrativni« napad, posadka v Gorenji vasi, ki je bila le dva kilometra oddaljena od Hotavelj in je štela okoli 45 mož, ni mogla niti pomišljati, da bi šla na pomoč. Čeprav so bili hudo izčrpani in utrujeni ter niso poznali teh predelov, so kosovelovci v tej akciji pokazali smelost, bojevitost in iznajdljivost. Bataljonska in četna poveljstva so bila samostojna v odločitvah itn so dokazala svoje sposobnosti.

Zapleti na Cerkljanskem

Zgodaj zjutraj 19. julija so močne sovražnikove enote iz več smeri začele prodirati proti osvobojenemu ozemlju in Cerknemu. Iz Idrije je prodiral zloglasni nemški bataljon Heine ob spremstvu šestih bojnih vozil in dosegel okoli šeste ure Razpotje. Razvil se je na crti Razpotje—Žiri—Fužine v več manjših kolon, ki so kot pahljača prodirale proti Cerknemu. Po nekaterih podatkih so hkrati krenili tudi oddelki 2. bataljona 10. SS policijskega polka po dolini Idrijce proti Zelinu, Otaležu in Bevkovem vrhu, da bi oblikovali zapomo crto in preprečili, da bi se partizanske enote zmuznile proti zahodu na Sebeljsko planoto.⁵⁰²

Kolona, ki je prišla iz Škofje Loke v Gorenjo vas, se je razvila na črti H ota vije—Fužine in potem prodirala proti Cerknemu.⁵⁰³

Oddelki nemškega polka Brandenburg so prodirali od Podbrda proti Poreznu in Davči ter v sodelovanju z oddelki 136. polka gorskih lovcev 188. divizije, prodirajočimi iz Grahovega in Hudajužne, kateremu so podredili tudi že omenjeni bataljon Heine, postavili zapomo črto od Davče prek Kojce (trig. 1300) do Bukovega. Sodili so, da je sovražnik angažirali okoli 2500 mož, med njimi je bilo tudi precej kvislinških enot, domobrancev in Italijanov.⁵⁰⁴

Iz sovražnikovih premikov je štab IX. korpusa 19. julija sklepal, da je ta akcija pravzaprav odgovor na napad narodnoosvobodilne vojske na Hotavlje, kasneje pa so ugotovili, da je bil ta prodor na Cerkljansko začetek in prva faza širše ofenzivne operacije proti IX. korpusu, ki je v preteklih dveh mesecih izvedel precej uspešnih akcij. Med njimi so bile najpomembnejše akcije na komunikacije, zlasti onesposobitev železniške proge Podbrdo—Gorica.

Sovražnikove kolone so se pojavile glede na stanje brigad XXX. divizije in Vojkove brigade, ki so bile na tem področju, v zelo neprimemem trenutku. Vse so bile močno utrujene in izčrpane. Vojkova brigada se je po nočnem boju za Hotavlje ves dan umikala proti Leskovici in potem k Novakom, Gregorčičeva, okrepljena z 2. bataljonom 18. brigade, je bila na položajih pri Ledinah in nad Zirmi. En njen bataljon se je komaj vmil iz demonstrativnega napada na postojanko Lučine, 18. udarna brigada bazoviška pa se je pravkar vrnila iz Baške grape, kjer je uničila manjšo postojanko Lovšin med Grahovim in Knežo. Zasedla je položaje na Kladju.⁵⁰⁵

Ves dan sta 17. in 18. brigada imeli hud boj s svežimi, številčno in tehnično premoanimi sovražnikovimi četami, proti večeru pa je šel v boj še en bataljon Vojkove brigade, da bi olajšal položaj 18. brigade. Toda proti večeru je bataljon Heine vendarle prebil obrambo obeh brigad in vdrl v Cerkno. Neugodno je bilo dejstvo, da sta zgubili neposreden stik s sovražnikom.

Štab IX. korpusa se je s prištavnimi enotami in zaščitnim bataljonom umaknil iz Cerknega na Novake, kjer je bil tudi štab XXXI. divizije z Vojkovo brigado. Sklenili so, naj se enote zberejo na Novakih in se čez Labinje, Zakriž in Ravne premaknejo na Šebreljsko pianoto in potem dalje proti Čepovanu.⁵⁰⁶

Kosovelova brigada, ki je bila dopoldne v strogi pripravljenosti na položajih okoli Leskovice v smeri doline Kopačnice, je okoli devete ure zvečer prejela ukaz, naj se prek Novakov kar najhitreje premakne v Labinje, kjer naj poišče zvezo s štabom XXX. divizije, da bi dobila povelja za nadaljnje premike.

Ko se je brigada zbirala za premik, je prišlo do nenavadnega pripetljaja. Čez dan so intendanti organizirali peko večje količine kruha v velikih kmečkih krušnih pečeh, zakaj dobili

so precej moke. Tik pred odhodom so še vroč kruh razdelili enotam, naj ga na prvem počitku razdelijo borcem. Nek borec, ki se je motal okoli krušnih peči, ni mogel premagati pozele-
nja, ki mu ga je zbujal sladki vonj sveže, tako redke partizan-
ske poslastice, pa je zmaknil en hlebec in ga v temi vsega
prav hitro pospravil. Seveda je bila takšna naloga presnav-
ljanja za njegov želodec prehuda. Ko so se razvrščali za po-
hod, se je zgrudil zaradi strahovitih bolečin in krčev. Njegovi
bojni tovariši so ga hitro položili na nosila, narejena v naglici,
in ga nekaj časa celo nosili. Ko so zvedeli za vzrok njegove
»bolezni«, so ga z užitkom stresli z nosil, zraven pa se je kar
kresalo od krepih pripomb užaljenih in lačnih soborcev.⁵⁰⁷

Brigadni koloni so na cesti pri Novakih okoli 23. ure zve-
čer prillitele nasproti številne skupine partizanov, ki so se
končno zgostile v pravo kolono. Na vprašanje, kaj se dogaja,
kam gredo ali zakaj stojijo tod ob cesti, niso vedeli odgovoriti.
Brigada je nadaljevala pot, končno pa je le zvedela, da se
vse enote umikajo proti Čmemu vrhu. Ko je kolona zavila z
glavne ceste po ozkem kolovozu proti Poljanam, da bi prišla
v Labin je, kot se je glasil ukaz, ni bilo v nasp ratni smeri ni-
kogar več. Komandant brigade je kolono usta vii in poslal na-
prej izvidnico pod poveljstvom komandanta 3. bataljona, naj
ugotovi, ali so Poljane svobodne in če je prosta pot v Labrnje
oziroma če je tam štab XXX. divizije. Noč je bila temna in
občasno je padal dež.⁵⁰⁸

Izvidnica je kmalu ugotovila, da so v vasi Nemci. Kolona
se je vmila proti Novakom, kjer so od nekega oficirja korpusa
zvedeli za povelje, naj gredo na Crni vrh.⁵⁰⁹

Odločitev štaba korpusa, naj se partizanske enote čez
Poljane, Labinje, Zakriž in Ravne umaknejo na Šebrelje, ni
bila več izvedljiva, ker se bataljon Heine po vdoru v Cerknem
ni usta vii, temveč je nadalj eval svoj prodor do črte kota
915 (1,5 km severozahodno od Novakov) — kota 1005 (1 km se-
verno od Poljan)—Trebenče—Zakriž, kar je bil njegov dnevni
cilj po načrtu operacij. Brigada ni mogla dobiti vesti o sov-
vražnikovih premikih spričo temne noči, pa tudi štab korpu-
sa, ki je imel¹ na voljo tedaj le kurirske zveze, ni mogel po-
sredovati štabu brigade novih ukazov.

V območju Novaki—Crni vrh so se zdaj zbrale skoraj vse
enote, ki so bile na tem področju. Najprej jih je bilo treba
urediti, saj so se v nočnem utrudljivem pohodu mnoge pome-

šale, med boji prejšnjega dne pa nekatere tudi razkropile. Zlasti je bila prizadeta na Cerkljanskem in Velikem vrhu 17. brigada, pa tudi nekateri bataljoni drugih brigad.

Da je glavnina IX. korpusa uspešno prebrodila ta težaven. morda tudi kritičen položaj, je bila zlasti posledica šablonske sovražnikove taktike. Medtem ko so nekatere njihove enote zasedle crto obkolutvenega obroča okoli cerkljanskega območja in se na njej utrdile, je glavna manevrska in udarna skupina, ki jo je sestavljal okrepljeni bataljon Heine, prodirala v notranjost obroča, v prizadevamju, da doseže samo postavljeni, v nacrtu pred videni cilj.⁶¹⁰

Tako je nemška skupina prebila položaje 17. in 18. brigade in prodirala dalje, partizanske enote pa pustila za seboj. Tudi na druge partizanske enote, ki so bile izvem njene načrtovane poti, med njimi so bile Kosovelova in Vojkova brigada, štab korpusa in XXXI. divizija s prištavnimi oddelki, se ni ozirala, čeprav je bilo malo verjetno, da bi jih ne opazila na položajih. Takšno taktiko doslednega izpolnjevanja načrtov, ne glede na stvarni položaj na bojišču, je bilo opaziti tudi naslednja dva dni. Navzlic številnim nočnim spopadom s partizanskimi patruljami in drugimi oddelki, so čete bataljona Heine slepo nadaljevale pohod. Tudi iz ohranjenega poročila tega bataljona je razviden tak način: »20. 7. ob 03.00 je bataljon brez močnejšega stika s sovražnikom nadaljeval pohod proti novemu zapornemu področju (Ratitovčev vrh — op. avtorja). Da bi transportirali ranjence in se povezali, sta bil'a poslana dva voda 4. čete v Hudajužno. Na Poreznu je bila vzpostavljena zveza s polkom Brandenburg ...« in dalje: »21. 7. okoli 09.00 je bil brez stika s sovražnikom dosežen tretji dnevni cilj (Zakojca, Bukovo — op. avtorja). Lastna izvidniška dejavnost in vzpostavljena zveza s 136. rezervnim gorskim polkom.«⁶¹¹

Prav zaradi te sovražnikove neprožnosti so se partizanske enote v teh dveh dneh uredile in zbrale, ne da bi imele stik s sovražnikom, od katerega so bile oddaljene morda le kilometer ali dva. Brigade XXX. divizije so ponoči v največji tišini zasedle crto Cerkljanski vrh—Podlanišče—Vrhovec (kota 1047), sovražnikove čete pa so bile oddaljene le par kilometrov. Stab IX. korpusa in XXXI. divizije z Vojkovo brigado sta svoje oddel'ke zbrala in uredila na Crnem vrhu nad Novaki.⁶¹²

Srečanje na Oblakovem vrhu

Dne 20. in 21. julija je položaj na Cerkljanskem sicer postal jasnejši, zato pa nič manj nevaren. Sovražnikove čete so se na zapornih položajih vkopale, toda na Gorenjskem so se baje zbirale neke nove čete. Nič več se ni smelo oklevati, čimprej in pravočasno so se vse enote morale izmuzniti z nevamega področja. Štab korpusa je sklenil, naj se vse enote ob prvem mraku v največji tišini umaknejo s Cmega vrha in Cerkljanskega čez Cerkno in Zelin po dolini Idrijce prek Dolenje Trebuše v okolico Cepovana.⁵¹³

Tako se je v Cerknem 21. julija okoli 22. ure oblikovala dolga kolona, ki je krenil'a proti Zelinu, križišču cest pri izlivu Cerknice v Idrijco. V predhodnico so določili Vojkovo brigado. Njena glavnina je šl'a po cesti, desna pobočnica pa čez Ravne. Na čelu glavnine korpusne kolone je bila 18. udarna brigada, nato pa so se razporedile številne enote in štabi. Položaj vsekakor ni bil nič kaj zaviden, ko je dolga kolona, ki je štela več itisoč borcev, merila pot po ozki soteski Idrijce. Čeprav sovražnikov tibroè ni bil popolnoma in ozko zaprt, je bil premik tolike množice vendarle zelo tvegana stvar.

Ko je čelo te razpotegnjene korpusne kolone okoli 23. ure skoraj doseglo Zelin, sta se njena predhodnica v dolini in pobočnica predhodnice pri Ravnah skoro hkrati udarili s predhodnicama nemškega bataljona Heine, ki je okoli 21.30 tudi krenil z Bukovega čez Reko proti Zelinu.

Kolona je obstala. Bilo je jasno, da je umik prek Reke proti Dolenji Trebuši nemogoč. Vsak izgubljeni trenutek bi lahko postal usoden. Štab XXX. divizije je najprej poslal svojo zaščitno četo, naj zavairuje kolono proti Spodnji Idriji na levem boku. Štab korpusa je ukazal, naj Vojkova brigada zaščiti desni bok ter sklenil, da se bo korpus umaknil po daljši in napomejši poti čez Oblakov vrh, Vojsko in Gorenjo Trebušo v Čepovan. En bataljon Vojkove brigade naj krene na drugi breg Idrijce ter čez Jagršče zasede Oblakov vrh, 18. brigada pa naj pošlje še en bataljon v zaščitnico proti Spodnji Idriji.⁵¹⁴

V noči na 22. julij je približno okoli enih bataljon Vojkove brigade po ozki brvi krenil čez Idrijco. Toda nekdo je ukazal zaščitnemu bataljonu korpusa, za njim pa so krenili odseki štalba in druge prištabne enote, naj gre čimprej na dru-

gi breg reke. Korpusna kolona je postala občutno krajša. Bataljon Vojkove, zaščitni bataljon, potem bataljon VDV in še nekatere enote so šle čez brv organizirano, nato pa je prišlo do prave zmešnjave in prerivanja. Poveljniki so skušali napraviti red, spredaj v soteski pa so še vedno odmevali rafali in eksplozije ročnih bomb.

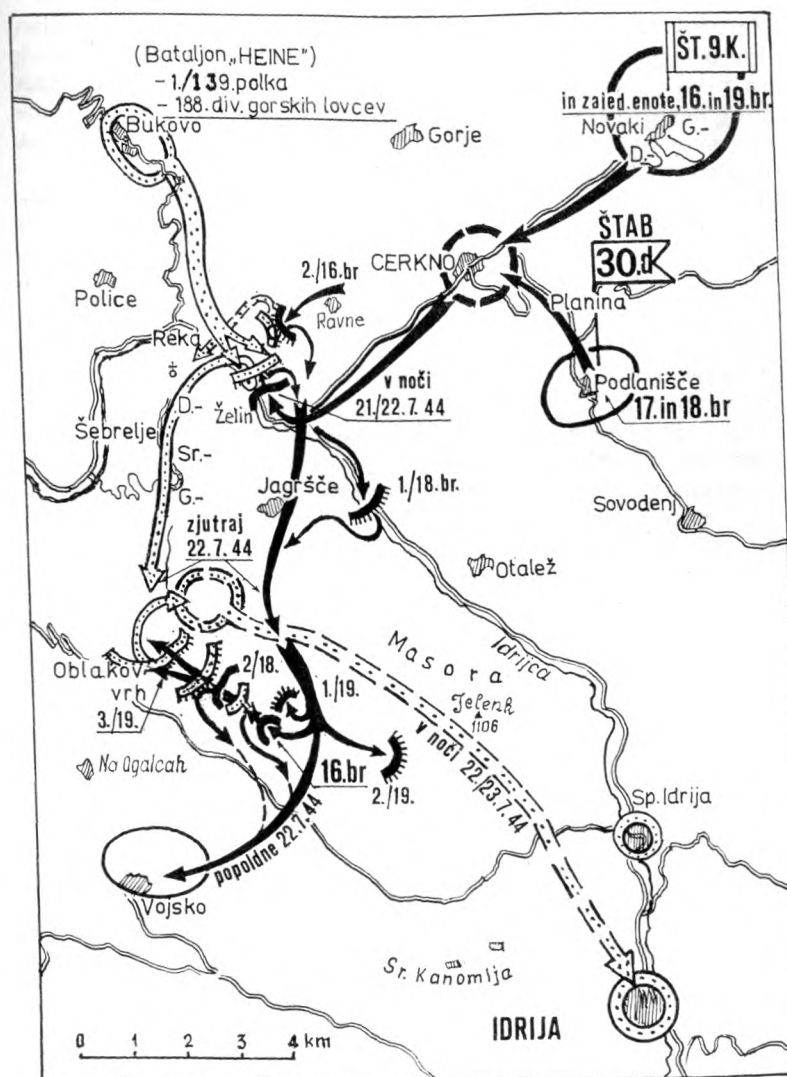
Komandant Kosovelove brigade je svojim podrejenim enotam ukazal, naj sedejo ob cesti in ohranijo popoln red, dokler ne bo mogoče iti čez reko. Z brvi, ki je že grozljivo nihala in se zibala, je nekaj nestrpnih padlo v vodo. Doživeli so tudi precej šaljivih pripomb, operativni oficir štaba Kosovelove brigade Miloš Karadžić pa je potrpežljivo poskušal urejati prehod po brvi.

Kosovelova je počakala, da sta prešli reko zaščitna četa štaba XXX. divizije in 2. (ruski) bataljon 18. brigade, ki je imel nalogo zaščititi smer proti Idiriji, potem pa je krenila še ta. Šla je nato počasi po strmih kolovozu proti Jagrščam, kamor je prispela šele ob zori.⁵¹⁵

Med počitkom utrujene kolone so nekateri opazili, kako po nasprotnem pobočju od Šebrelj proti Obl'akovemu vrhu polzi dolga in razvlečana kolona. Najprej ji niso posvečali posebne pozornosti, misleč, da je kakšna partizanska pobočnica. Komandant bataljona Kosovelove, ki je bil na čelu njene kolone, je bolj iz navade kot zares pogledal z daljnogledom to kolono ter presenečen vzkliknil: »Saj to so Nemci!«

Kaj se je zgodilo? Ko sta se v globoki soteski Idrijce srečali predhodnici obeh masprotmikov, od katerih nobeden ni mogel razviti svojih sil za boj, je tudi komandant nemškega bataljona 139. rezervnega gorskega polka kapetan Heine odločil na isti način kot partizansko vojaško vodstvo in se s svojo kolono umaknil z glavne poti. Skl'enil je obiti nevarno mesto čez Šebrelje in Oblakov vrh. Kaže, da sta obe strani želeli, da bi se izognili spopadu, saj sta bili že močno utrujeni. Toda smeri umika obeh nasprotnikov sta se spet stekali v isti točki, žal celo v istem času. Tako je prišlo do nezaželenega spopada dveh močnih, toda fizično že zelo izčrpanih kolon in krvavega boja v srečanju, kakršnega dotlej na Primorskem še ni bilo.⁵¹⁶

Ko so Kosovelovei ugotovili, da se po nasprotnem pobočju premika sovražnikova kolona, oddaljena komaj dva kilometra zračne črte, ločeval pa jih je le globoko vsekan jarek potoka

Boj v srečanju na Oblakovem vrhu 22. julija 1944

Sevnice, so takoj obvestili pred njo se gibajoči ruski bataljon 18. brigade. Takoj je prekinil počitek in nadaljeval pohod, za njim pa je šla še Kosovelova. Toda kljub želji, da bi čimprej dosegli greben, sta huda izčrpanost in strm vzpon storila svoje. Od Jagršč dalje je razpotegmjena korpusna kolona napredovala vedno bolj počasi. Moštvo je bilo na smrt utrujeno, zlasti pratežne in druge z opremo bolj obremenjene enote so si kar same določale počitek.⁵¹⁷

Pred ruskim bataljonom in Kosovelovo brigado pravzaprav ni bilo nobene večje enote, le kaka desetina ali vod, ki bi bila sposobna za boj. Poveljniki obeh enot, ki so se zavedali resnosti položaja, so skušali zaostale skupine ob poti prebuditi iz otopenosti in jim prikazati nevarnost na nasprotnem pobočju, vendar je bilo to v veliki večini primerov brezuspešno. Slavko Pavlič se spominja teh trenutkov takole: »Šli smo mimo in se zapletali v noge čedalje številnejših skupin in posameznikov iz raznih enot in štabov, ki so dremali ali celo spali, naslonjeni na svoje, morda preveč naložene nahrbtnike. Niti na naša opozorila niso odgovarjali, včasih pa je padla tudi kakšna psovka ali pikra pripomba. Napori so bili prehudi za njihovo sposobnost.«⁵¹⁸

Kmalu po sedmi uri je na grebenu zapokalo. Bataljon Vojkove, ki je bil v predhodnici, je bil dosegel greben in v bližini kote 1016 med hišama Na stanu in Na hribu počival. V koloni za njim je bilo moštvo odsekov štaba XXX. divizije in prištabnih enot, vmes pa so bili posamezniki in skupine iz različnih drugih čet. Ti so nadalje evali pot proti Oblakovemu vrhu. Do njih še ni prišlo opozorilo, da se na greben pomika tudi sovražnikova kolona.

Ta se je premikala bolj oprezno in organizirano. Ko je njena predhodnica dosegla križišče poti v bližini požanega zaselka Na stanu, ni šla nasproti partizanski koloni po poti, temveč nad njo, uporabljajoč za kritje gozdičke in zemljiščne vzpetine. Seveda je presenetila bataljon Vojkove brigade in ga napadla v hirbet. Toda Vojkovci so se takoj znašli. Hitro in odločno so se odzvali in preprečili nadaljnji sovražnikov prodor proti zaselku Na hribu in koti 961. Ko po tolikih letih obnavljamo te dogodke, lahko zatrdimo, da je prav to resilo položaj in odločilno vplivalo na razvoj dogodkov. Če bi tudi ta bataljon zajela takšna zmeda, kot je dele kolone, ki so že krenili proti Oblakovemu vrhu, in če bi tudi ta brezglavo

Sef angleške vojaške misije pri štabu IX. korpusa v razgovoru z borcem Kosovelove brigade. Posneto 3. junija 1944 na Otlici

zdrvel v dolino Kanomlje, bi se bil ta dan verjetno zelo tragično končal. Ko bi sovražnik zavzel koto 961, do katere je bilo le okoli dva kilometra odprtega zemljišča, bi bila zaprta edina možna pot za umik glavnine korpusa.

Boj okoli kote 1016 je bil čedalje bolj srdit, obe strani pa sta napadajoče sile krepile z oddelki, ki so prihajali. Partizani so bili hitrejši in bolj odločni. Vojkovce je najprej okrepil en bataljon 18. brigade, potem pa še zaščitni bataljon korpusa, ki sta prisilila Nemce, da so se umaknili proti zaselku Na stanu. Hkrati so se partizanske pratežne in prištabne enote hitro spuščale po pobočju v dolino Kanomlje in se potem vzpenjale na Vojsko.

Na poti od Jagršč do grebena je zdaj vse oživel. Ni bilo več utrujenosti, nikogar ni bilo treba več spodbujati, kajti divje streljanje na grebenu je bilo še preveč prepričljivo.

Takoj ko je ruski bataljon 18. brigade dosegel sedlo grebena, je moral v napad pri požganih hišah desno od poti. To je bilo v pravšem trenutku, ker je tudi bataljon Heine vrgel v boj novo okrepitev, partizanskim četam pa je že primanjkovalo streliva, ki se v takšnih bojih vedno hitro porabi, več kot običajno.

Bataljoni bazoviške brigade so dobili nalogo, naj okrepijo ogenj, oddelki zaščitnega bataljona korpusa in VDV pa naj se po pobočju južno od poti priplazijo sovražniku za hrbet in udarijo na Rzelj (trig. 1078), najvišji vrh na tem delu grebena. Toda te namere je sovražnik odkril in jih preprečil z gostim ognjem, pri čemer so napadalci imeli precejšnje izgube.

Komaj je Kosovelova brigada prišla na greben, je po kratkem in zelo potrebnem počitku dobila ukaz vršilca dolžnosti komandanta divizije Milana Tominca, naj njen 3. bataljon zamenja 2. bataljon 18. brigade, ki da se že umika, ker nima več streliva. Prvi bataljon naj zasede položaje na koti 1016* in prepreči morebitni prodor sovražnika proti Kmicam, 2. bataljon pa naj med kotama 961 in 1058 zaščiti levi bok razporeditve proti Spodnji Kanomlji in Idriji. Brigadni pratež in bataljonske kuhinje so krenil'e za drugimi na Vojsko.⁵¹⁹

Tretji bataljon je nadaljeval pot nekaj časa v koloni, potem se je razvil v strelce desno od poti proti Oblakovemu vrhu, premikajoč se skozi gozd. Na robu gozda je še pred kakimi petnajstimi minutami držal položaje ruski bataljon bazoviške. Toda komaj je bataljon stopil v gozd, je naletel na hudo ranjenega partizana. Ležal je na hrbtu, iz prsi, ki jih je prebila krogla ali bajonet, pa se je slišal glasen šum. Bil je brez orožja in pasu. Čeprav je bil pri zavesti, ni mogel govoriti. Na vprašanje, ali so mu Nemci odvzeli orožje in pas, je v znak potrditve zatrepetal z očmi, kar je pomenilo, da so v neposredni bližini. Bataljon je oprezno napredoval dalje, komandant divizije, ki je bil z njim, pa je krenil' proti bližnjim ruševinam neke hiše, kjer je lahko bolje videi bojišče. Prav tedaj so zaprasketale sovražnikove strojnice v bližini. Nemci so opazili, da je ruski bataljon zapustil položaj in so začeli prodirati dalje.⁵²⁰

Trčenje 3. bataljona s prednjimi sovražnikovimi oddelki je bilo hudo in pravzaprav zelo kratko. Bilo je okoli 13. ure. Partizani so ga odločili v svojo korist ob uporabi angleških ročnih bomb, defenzivk. Prisilili so sovražnika, da se je začel umikati, nato pa so napredovali od skale do skale, od debla do debla. Prvi strelji so ranili v stegno Milana Tominca, vršilca dolžnosti komandanta divizije. Borci so ga takoj odnesli na vamo v gozd, kar ni bilo tako enostavno glede na sovražnikov ogenj ter njegovo precejšnjo težo in visoko rast.

Bataljon je prodirai dalje. Ze davno so se bili njegovi borci osvobodili slehernega strahu pred Nemci. Ko je nekaterim zmanjkalo ročnih bomb, so metali celo kamne primerne oblike ali storže, da bi prelisičili sovražnika in ga potem lahko laže obstrelj evali z drugim orožjem.³²¹

Nekdanji bataljonski kurir, sedemnajstletni fant, čigar imena po tolikih letih ni bilo mogoče ugotoviti, je od ranjenega strojničarja prevzel puškomitraljez in se med prvimi plazil za Nemci. Če je opazil kakšnega sovražnikovega vojaka, je sprožil kratek rafal, potem pa vzklikal: »Pa sem te, prasec švabski!« Bližnji borci niso mogli zadrževati smeha kljub resnosti položaja, pa tudi opozorila komandirja, naj bodo pažljivi, niso zalegla. Kmalu je kurir dobil kroglo v nogo, vendar ni odnehal. Morali so ga odnesti z bojišča, ker je zaradi krvavenja zgubil zavest.*

Bataljonu je uspelo Nemce potisniti do Rzelja, kjer ga je ob vznožju zaustavil hud sovražnikov strojnični ogenj. Moral je poleči v kritja. Štab bataljona je ugotovil, da je v njegovih vrstah tudi dvajset do trideset boreev, ki so pripadali drugim enotam in bili v boju dopoldne, ter iz 1. bataljona, ki je ščitil desni bok in ni imel bojev. To so bili najbolj hrabri in izkušeni borci, ki so se zavedali težavnosti položaja in niso hoteli, »da se nekdo drug za njih bori!« Morda gre tudi temu zahvala, da bataljon ni le zadržal prodora Nemcev, temveč jih je med skoraj dvoumim bojem prsi ob prsi prisil'il k umiku za več kot kilometer.

Naloga je bila jasna slehernemu, ki je sodeloval v tem protinapadu: preprečiti sovražniku, da bi se prebil do sedla pri zaselku Na Krnieah, da bi se mogla glavnina korpusnih enot umakniti na Vojsko. Vsi so še pomnili, kako sta se dopoldne premikali dve sovražnikovi predhodnici proti grebenu, in pri tem s strahom ugibali, kdo bo prišel prvi, ali bodo njegovi tovariši vzdržali ali ne. Jasnost naloge in zavest, da se ne bojujejo le za svoja življenja, temveč tudi za več kot dva tisoč svojih tovarišev, je kosovelovcem dala moč, vztrajnost in odločnost. To je bila zavest skupnosti.

*** Mesec dni pozneje so tega neznanega borca evakuirali v Italijo. Ko je kolona ranjencev šla mimo tabora Kosovelove, je zahteval, naj poiščejo njegovega poveljnika bataljona. Poslovila sta se v solzah. Ali je ostai živ, ni znano (op. avtorja).**

Okoli tretje ure popoldne, ko je 3. bataljon prodril v vznožje Rzelja, je zadnji del korpusne kolone že bil na drugem bregu globoko zajedene rečice Kanomlje. Tedaj je ukazal štab Kosovelove brigade, naj krene v dolino 1. bataljon, ko pa je ta prekoračil Kanomljo, se je s položajev proti Spodnji Idriji umaknil še drugi. Pustil je le dve desetini s puškomitraljezom, ki sta ščitili svoj bataljon in bili pripravljeni, da podpreta 3. bataljon, ko se bo ločil od sovražnika.⁵²²

Medtem je 3. bataljon ob podpori težke strojnice svojega težkega voda in ob pomoči ognja lahkega minometa, ki je točno zadel in uničil sovražnikovo strojnično gnezdo, napadel in zavzel Rzelj. Nemci so se umaknili na nižje položaje, na črto Pisanca—Skutence—Jereb. Tedaj se je vreme, ki je bilo prej sončno, hitro poslabšalo. Vedno bolj so se kopičili gosti oblaki, okoli 16. ure pa je pokrajino zajela prava nevihta. Ko je po zavzetju Rzelja vzdolž položajev le tu in tam še prasn timer kak osamljen strel, ali kratek strojnični rafal, se je nenadoma zvil močan poletni nalive, ki so ga pretresah grom in strele. Ploha je trajala morda kakih dvajset minut. Vsi so bili mokri do kože. Kot je začela, je tudi nenadoma končala. Nemci so iz svojih prvih črt hkrati odprli silovit ogenj iz vsega orožja.

Komandant bataljona je takoj spoznal, kakšen cilj ima ta nenaden silovit pritisk. Glasno je vzkliknil: »Tovariši, za danes smo boj končali!« Napetost je popustila. Obrambni položaji bataljona so hitro oživel. Nemci so se umaknili.

Borci so se dvignili s tal, saj so ves dan ležali v kritju v mlakah vode, ki se je zlivala po zemljišču in z dreves. Z obrazov sta jim sijala radost in zadovoljstvo, saj so dobro opravili svojo nalogo.

Med nevihto je korpusna kolona že prispela na Vojsko, 1. in 2. bataljon brigade pa sta se mu približevala. Tretji bataljon se je še pred sončnim zahodom zbral in krenil proti Vojskemu. Sovražnik ga ni oviral. Na cilj je prišel okoli polnoči.

Med popoldnevnim bojem so se njegove vrste zmanjšale za pet padlih tovarišev, deset pa jih je bilo ranjenih. V svojem poročilu je tudi komandant bataljona Heine navedel, da je imel v bojih tega dne njegov bataljon 5 padlih, 21 hudo in 10 lažje ranjenih, 5 pa poškodovanih vojakov.⁵²³

Ko je štab XXX. divizije v svojem poročilu z dne 29. julija 1944 orisal štabu IX. korpusa NOV Jugoslavije vlogo Kosovelove brigade, je navajal tole:

»Enote 19. SNOB Srečka Kosovela, ki so se kretale 21. t. m. v divizijski koloni iz Čerknega proti Čepovanu, so 22. t. m. ob zori prispele na Jagršče. V trenutku borbe je dobila brigada sledečo nalogo: zaščito desnega krila korpusa. Okoli 12. ure je dobil 3. bataljon nalogo, da zamenja 2. bataljon

18. brigade, kateremu je zmanjkalo municije. Pozneje je dobil tudi 1. bataljon nalogo, da zamenja edinice Vojkove brigade, ki so se nahajale na desnem krilu našega razporeda. Drugi bataljon je dobil nalogo, da brani smer od strani Idrije in da služi kot rezerva brigadi. Okoli 15. ure je 3. bataljon dvakrat izvršil juriš na sovražnika, ki je v tem času dobil nove rezerve okoli 200 mož in nov dotok municije, tako da je bil zelo agresiven in nevaren. Ob drugem jurišu se mu je posrečilo zavzeti trig. 1076 — Rzelj, nakar so bili Nemci odvrženi proti Šebreljam. S tem je bilo omogočeno kretanje naših sii na Vojsko. V mraku se je bataljon sam premaknil in sestavljal korpusno zaščitnico.

Tretji bataljon 19. SNOB Srečka Kosovela je dostojno zamenjal 2. bataljon 18. brigade. Izvršil je dva drzna juriša in s tem omogočil umik naših sii. Ko so Nemci dobili nove okrepitve, je občutil vso moč nemškega orožja, ali to ga ni niti malo navdalo z mislijo, da bi se umaknil, ker se je zavedal svoje naloge.«⁵²⁴

Boj v srečanju na Vrhovcu

Komaj je 3. bataljon prispel na Vojsko, ga je ražen razočaranja, ker so pozabili nanj pri delitvi večerje, že čakalo povelje za premik. Kosovelova brigada je kot predhodnica divizijske kolone krenila proti Gorenji Trebuši, potem pa prek Čepovana in Lokovca pozno popoldne 23. julija prišla v zaselek Krvavec v južnem delu Banjšic. Partizani so bili na koncu svojih fizičnih zmožnosti, saj je bila brigada že deset dni nenehoma na pohodu, v boju ali pa na položajih brez pravega oddiha, najhuje pa je bilo to, da je bila njena prehrana zelo slaba in pomanjkljiva. Tudi obleka in obutev sta pri večini borcev že razpadali.

V naslednjih dveh dneh so enote, ki niso bile v zasedah proti Grgarju in na straži, posvetile vso skrb počitku, urejanju opreme, pranju in razuševanju. Dne 25. julija se je začela pri štabu korpusa v Čepovanu vojaška konferenca, v kateri so sodelovali vsi poveljniki do komandantov bataljonov. Nadaljevala naj bi se tudi naslednjega dne, toda položaj se je prek noči nenadoma poslabšal. Iz Gorice so se proti Kanalu in Tolminu vso noč premikale kolone tovornjakov z moštvom in opremo. Podobna poročila so prihajala tudi iz Vipavske doline in od drugod. Iz previdnosti so nekatere enote morale že ponoči spremeniti svojo razporeditev. Kosovelova je morala iti v Srednji Lokovec, 17. brigada pa se je premestila v Dolenji Lokovec. Osemnajsta brigada je ostala v sevemem delu Gorenjega Lokovca, štab divizije pa v Čepovanu.

V Čepovanu se je v divizijo spet vrnil njen prejšnji komandant Ivan Turšič-Iztok, čeprav ga je rana na nogi še vedno hudo ovirala pri hoji. Malo dlje se je lahko napotil le na konju ali motorju.

Štab Kosovelove in 1. bataljon sta se razporedila pri Černetu, 2. in 3. bataljon pa v hišah pri cerkvi.

Še pred svitom so v Čepovanu vse udeležence komandantske konference prebudili in jih poslali v enote, ker so prispela poročila o premikih sovražnih kolon iz Soške doline na Banjško planoto, pa tudi iz drugih smeri proti Trnovskemu gozdu.⁵²⁵

Ta sporočila je omogočila razpredena partizanska izvidniško-opazovalna služba in mreža telefonskih zvez. Proti Srednjemu Lokovcu sta krenili dve sovražnikovi koloni, ena iz Kanala prek Kanalskega vrha proti križišču pri vasi Vrhovec, druga pa iz Avč prek Kala nad Kanalom proti isti vasi. Vsaka je štela okoli 300 mož, od katerih je bilo, kot so pozneje ugotovili, kakšna tretjina Nemcev iz 136. rezervnega polka gorskih lovcev, dve tretjini pa Italijanov, ki so baje pripadali nekemu SS bataljonu, opremljenemu z nemškim orožjem in opremo.⁵²⁶

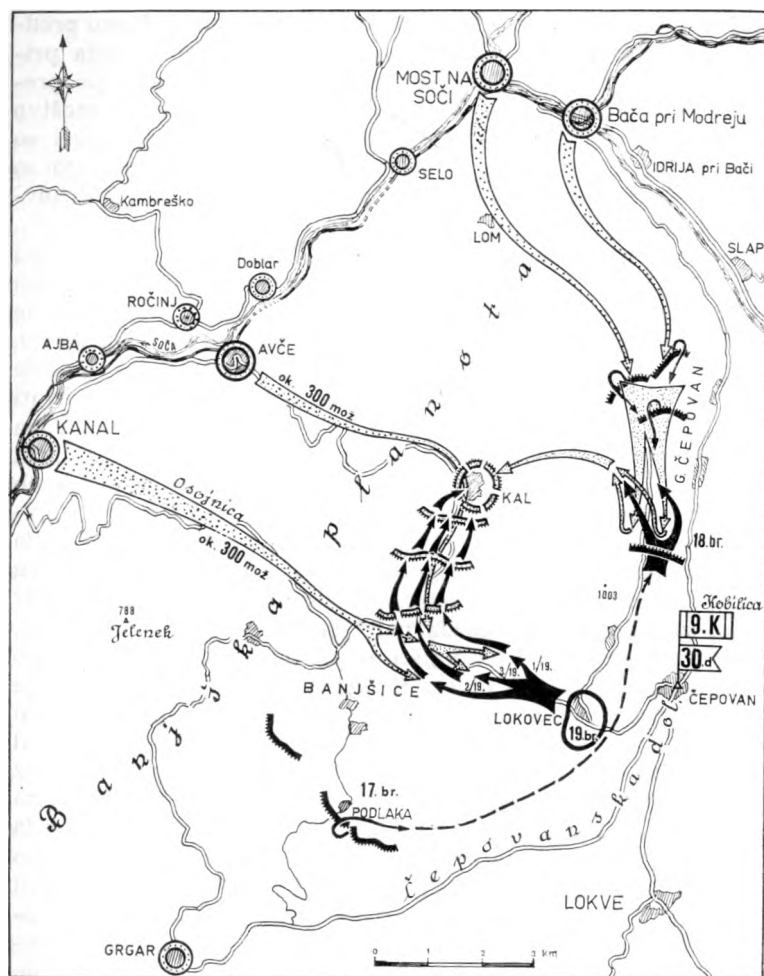
Potrebno je bilo hitro ukrepati. Komandant Kosovelove, ki je po preplahu v Čepovanu takoj krenil v brigado, je med potjo razložil položaj in izdal ukaz podrejenim komandantom bataljonov, kako naj delujejo. Tretji bataljon naj krene takoj naprej proti križišču pri Vrhovcu in omogoči drugima dvema, da bi se čim lažje razvila za boj levo in desno od poti. Za boj

naj se začne razvijati šele, ko se bo srečal s sovražnikovo predhodnico, čim dlje od Srednjega Lokovea, da bi brigada pridobila čim večjo globino. Komandant 3. bataljona je po prejetem ukazu tekel naprej do svojega bataljona, katerega moštvo je bilo v vrsti pred kotlom, da bi dobilo zajtrk. Borci so morali takoj po orožje, strelivo in ročne bombe, prtljago so pustili v nastanišču, in bataljon je v teku krenil proti Vrhovcu sovražniku nasproti.⁵²⁷

Medtem sta se omenjeni sovražnikovi koloni združili pri križišču in po kratkem počitku skupno nadaljevali pot proti Srednjemu Lokovcu s predhodnico na čelu. Do spopada je prišlo kak kilometer in pol južneje na vzhodnem robu gozda. Nekoliko ročnih bomb in sovražnikova predhodnica je bila razbita, nato pa je 1. četa 3. bataljona začela odločno prodirati vzdolž poti, s tem da je izkoriščala začetno presenečenje. Toda že čez kakih 400 metrov je naletela na močan odpor glavnine. Bataljon se je začel razvijati v strelsko črto na obeh straneh poti in nadaljeval s stopnjevanjem svojega pritiska. Tudi sovražnikova glavnina se je skušala čimbolj razširiti, da bi obšla partizanske boke. Neka njegova kolona je krenila po kolovozu skozi zaraščen gozd in že ogrožala desni bok bataljona, vendar je na zahodnem robu gozda naletela na oddelke 1. bataljona, ki je medtem prispel na bojišče in se začel razporejati severno od poti Lokovec—Vrhovec. Druga sovražnikova skupina je krenila proti nepogozdeni višini (kota 920), ki leži južno od te poti. To je opazil komandant 2. bataljona, ki je prihajal za 3. bataljonom in je takoj usmeril svoje čete proti vrhu z vzhodne strani. Od tega, kdo bo prvi zasedel koto 920, pa tudi od odločnosti 1. bataljona na desnem krilu, je zdaj bila odvisna usoda 3. bataljona ob glavni poti, ki se je vila po globeli. Pravzaprav je njun uspeh bil odločilen za nadaljnji razvoj boja in za usodo vse divizije glede na številčno in tehnično premoč napadajočega sovražnika, ki je prodiral s svojimi kolonami tudi na drugih odsekih osvobojenega ozemlja.

Prednji oddelki 1. bataljona niso vzdržali začetnega spopada in so se najprej morali umikati, toda njegovi komandirji so znova uredili bataljon, da se je razporedil in ustavil prodiranje sovražnikove pobočnice.

Pripadniki 3. bataljona so s strahom opazovali premikanje 2. bataljona in sovražnikove kolone na koto 920. Nasprotna stran je z raketami skušala opozoriti svojo kolono, naj se

Boj v srečanju s sovražnikovo kolono v bližini Vrhovca 26. julija 1944

hitreje premika, vendar je ta ni razumela, nato pa je z težkimi strojnici skušala ovirati premik partizanov. Ti so le krenili nekoliko proti jugu v zaščiteni del pobočja in nadaljevali pot. Deset minut kasneje, ko je bilo čelo sovražnikove kolone komaj kakih petdeset metrov do vrha, so napetost presekali partizanski rafali. Kolona se je presenečena razpršila, iz stotine grl borcev 1. in 3. bataljona pa je z olajšanjem zadonelo gromovito »Na juriš! Hura!«, ko sta oba bataljona prešla v naskok, da bi izkoristila ugoden taktičen položaj.

To je bil kritičen trenutek boja. Kosovelovci so krenili v napad odločno in zagnano. Kakih šeststo nemških in italijanskih vojakov se je v manj kot pol ure razbilo. Partizani so jih začeli goniti. Medtem ko sta 1. in 3. bataljon gnala sovražne vojake na obeh straneh proti Vrhovcu, je 2. bataljon odločno napadal proti križišču in preprečeval umikanje sovražnika proti vasi Trušnje in ga silil, da se je umikal le proti Vrhovcu. Prvi bataljon je skušal objeti sovražnikov levi bok skozi gozd ter je z vzporednim premikanjem stalno grozil sovražniku, da mu bo presekala odstopnico.

Nemški oficirji in podoficirji so skušali z vsemi sredstvi obvladati svoje razbite enote in organizirati odpor. To se jim je posrečilo le v vasi Vrhovec. Manjše skupine so se branile iz hiš in skušale zadržati partizane, toda večina preganjalcev je nadaljevala napad, ne da bi se ozirala na te manjše skupine, le zadnji so ob uporabi ročnih bomb po krajšem boju lomili njihov odpor.

Vendar partizani svoje zmage niso izkoristili do kraja. Če bi čete 1. in 2. bataljona po zavzetju Vrhovca nadaljevale vzporedni pogon sovražnika in mu presekale pot pred Kalom, bi bil poraz popoln in uničujoč. Toda zaradi premajhnih izkušenj, pa tudi iz želje za plenom, se je čedalje več borcev pridruževalo 3. bataljonu v središču ob poti, zakaj sovražnik med begom ni mogel pobirati svojih padlih in ranjenih, temveč je celo odmetaval svojo opremo, nahrbtnike in strelivo. Tišči, ki so imeli zelo slabo obleko in raztrgane čevlje, se niso mogli premagovati, da jih ne bi med potjo zamenjali. Tako je moč zasledovanja slabila.⁵²⁸

Sovražnik je to seveda izkoristil. Svoje vrste je nekako uredil in poskušal organizirati odpor z vrha Veliki Ščur (trig. 814) in pred zaselkom Kačja draga. Oddelki 2. in 3. bataljona so takoj napadli Ščur in sovražnika pregnali, nato pa ga ob-

streljevali, ko se je umikal po globeli vzdolž poti v Kal nad Kanalom

Tega končnega obdobja pregona sovražnikovih oddelkov pred Kalom se Jože Birs, komandir voda 1. čete 3. bataljona, spominja takole:

»... Moj vod in del borcev drugih enot 3. bataljona je že prodrli na greben južno od Kala in ceste za Vrhovec. Od tod smo obstreljevali Nemce, ki so se po robu gozda in nad cesto umikali proti Kalu. K nam je prišel komandant brigade Vanja in nam rekel, da moramo na njegov znak vsi hkrati jurišati in presekati Nemcem umik. Na znak za juriš se je moj vod pognal po čistini. Nemci so nas obstreljevali s šarci. Ob meni je tekel moj sovaščan in prijatelj Slavko Furlan. Tedaj je bil ranjen v kolk. Nisem imel časa, da bi mu pomagal. Stekel sem naprej in se prerinil skozi šibje. Pred seboj sem zagledal nemškega oficirja in vojaka. Vrgel sem ročno bombo, toda ta se je zadela v vejo in eksplodirala pred ciljem. Oficir je odvrnil brzostrelko in dvignil roke. Pograbil sem njegovo orožje, kar je izkoristil vojak in nameril vame puško. Bil sem hitrejši, prerešetal sem oba. Zatem so prišli tudi ostali borci...«⁵²⁹

Vendar je glavnina sovražnikove kolone le dosegla Kal; skoraj hkrati je tja prišla z nasprotne smeri, iz Sv. Luci je (Most na Soči), v okrepitev kolona kakih 150 Nemcev, ki pa je bila prepozna.

O zagrizenosti boja Koso velove pričaj o tudi obojestranske izgube. V njenih vrstah je nastala vrzel treh padlih in deset ranjenih, največ iz 3. bataljona. Sovražnik je imel 30 mrtvih in verjetno čez 40 ranjenih. Brigada je zaplenila tri strojnice, šest pušk, štiri brzostrelke, osem pištol in dve signalni pištoli, oddajno in sprejemno radijsko postajo, tri poljske telefone ter okoli 11 tisoč metrov telefonskega kabla, večje količine različnega streliva, čez 70 vojaških nahrbtnikov polnih potreščin in perila, zraven pa še okoli 30 uniform.⁵³⁰

Sovražnik je prvega dne te druge faze svoje ofenzive doživel poraz tudi pri Predmeji nad Ajdovščino, kamor je prodirala kolona tovornjakov. Gradnikovci so pustili kolono do porušenega dela ceste pod Predmejo, nato pa jo obsuli z ognjem z boka oziroma z roba visoke planote. To, kar 15. januarja ni uspelo kosovlovcem med januarsko sovražno ofenzivo, je uspelo prekaljenim gradnikovcem. Sovražnikovo ko-

lono so obkolili in uničili skoraj vso četo 10. SS policijskega polka, vseh sedem tovornjakov pa zažgali. Uničili so še nekaj motornih koles, ubili pa 48 in ujeli 3 vojake. Zaplenili so protiletalski mitraljez, lahki minomet, puškomitraljez, brzostrelko, 15 pušk ter mnogo strel iva in druge opreme.

Proti Gorenjemu Lokovcu sta istega jutra krenili še dve koloni iz Sv. Lucije. Toda enote 18. brigade so nanju začele streljati prezgodaj. Lahko sta se razvili, brigada pa se je potem morala postopno umikati do Srednjega Lokovca. Štab XXX. divizije ji je poslal v pomoč bataljon 17. brigade, nato pa so z združenimi močmi popoldne sovražnika pregnali na začetne položaje.

Tudi iz Gorice je čez Grgar prodirala proti Trnovemu močna kolona. Tržaška udarna brigada, ki je branila to smer, je ni mogla zadržati. Prodrla je v Trnovo in dalje proti Voglarjem in Zavrhu. Štab korpusa je moral v to smer poslati svojo rezervo, Vojkovo brigado, toda tudi ta se je morala najprej umikati proti Lokvam. Popoldne je s spretnim manevrom vendarle prisilila sovražnika k umiku na črto Zavrh — Voglarji—Trnovo. To je bil pomemben uspeh, kajti če bi se ta kolona združila pri Lokvah z bataljonom Heine, ki je prodril do Lažne iz Idrije, bi bila XXX. divizija na Banjški planoti in štab IX. korpusa v Čepovanu v zelo neugodnem položaju.⁵³¹

Umik v Trnovski gozd

Ker je bataljonu Heine uspelo popoldne zavzeti greben vzhodno od Čepovana ter potisniti zaščitni bataljon korpusa z Lažne, brigada Janka Premrla-Vojka in tržaška brigada pa sta komaj zadrževali sovražnika na črti Zavrh—Voglarji—Trnovo, je XXX. diviziji pretila nevarnost, da se ne bo mogla umakniti na Trnovsko planoto.

Tako je okoli 18. ure Kosovelova brigada dobila ukaz, naj takoj prekine zasledovanje sovražnika in se premakne na Srednji Lokovec. Čeprav je bilo škoda pustiti več desetih sovražnikovih vojakov, ki se niso mogli umakniti pri Kačji dragi, in opustiti preiskavo terena, kjer je moralo biti še veliko raznega orožja in opreme, ki jo je odvrigel sovražnik, druge možnosti ni bilo. Bataljonom je štab ukazal, da se zberejo in krenejo. Brigada je prišla na Srednji Lokovec okoli osme ure,

za njo pa sta prišli še 17. in 18. brigada. Vsa partizanska divizija je krenila čez Cepovan na Lokve, kjer je ostala 17., Kosovelova je šla v vas Nemci pri Trnovem, 18. brigada s štabom divizije pa na Krnico pod Čavnom.⁵³²

Bataljoni Kosovelove so takoj zasedli položaje pri Nemcih, 1. bataljon južno od vasi pri križišču gozdnih poti na pobočju Kamenega brega (trig. 910), 2. bataljon severno, v visini kote 864, 3. pa jugozahodno na črti kota 845—Kameni breg, kjer je bilo tudi poveljniško mesto komandanta brigade. Prištabne enote so se razporedile v gozdu na jugovzhodnem robu vasi.

Do opoldne 28. julija se pri Kosovelovi ni zgodilo ničesar omembe vrednega. Bataljoni so bili na istih položajih in so pošiljali patrulje proti Lokvam, Zavrhu, Voglarjem in Trnovemu, zato so se borci vendarle nekoliko odpočili.

Tega dne je 17. brigada, najprej okrepljena z enim bataljonom 18., potem pa v sodelovanju z njo, poskušala pregnati z Lažne bataljon Heine, toda brez uspeha. Zvečer se je ta bataljon, najbrž zaradi velikega števila padlih in ranjenih, ko ni dobil zveze po radiu z nadrejenim štabom, kar sam napotil v Idrijo, kamor je prišel okoli 11. ure, toda že 30. julija je moral na ukaz višjega štaba nazaj na Lažno. Da bi popravil napako, je nemški štab poslal na Lažno 29. julija oddelek polka Brandenburg iz Čepovana.⁵³³

Nemške enote.. ki so bile na črti Trnovo—Voglarji—Podgozd—Zavrh, so se pri Voglarjih začele utrjevati, obveščevalci XXX. divizije pa so ugotovili, čeprav ne popolnoma zanesljivo, da se med Lokvami in Zavrhom, nekje okoli Spletnega hriba (kota 965) v Trnovskem gozdu, že od prejšnje noči nahaja neznana enota. Zanje niso vedeli, katera je, koliko vojakov in kakšno oborožitev ima.

Čudno vedenje sovražnikovih kolon in pojav te neznane enote sta okrepili nejasnost položaja. Sedem sovražnikovih kolon, ki so se 26. julija usmerile na osvobojeno ozemlje, je imelo cilj prečesati Banjško planoto, radij ska služba štaba korpusa pa je večkrat ujela sovražnikove ukaze tem kolonom, naj gredo proti Čepovanu.⁵³⁴ Toda 27. julija se le-te kolone niso premikale, naslednji dan pa so se začele utrjevati, kot na Lažni in Voglarjih, tudi na Srednjem Lokovcu, v Grgarju in Čepovanu. To je bil skoro povsem gotov znak, da se nameravajo v teh naseljih zadržati dalj časa.⁵³⁵

V tem položaju je bilo zlasti važno ugotoviti, ali je v gozdu med Lokvami in Zavrhom res kakšna nemška enota. Popoldne 28. julija je Kosovelova brigada dobila ukaz, naj njen 2. bataljon preišče sumljivo območje. Bataljon je nemško enoto, ki se je skrila v gozdu, tudi našel, pri tem pa bi bil kmalu ujet njegov komandant.

Pred odhodom so komandantu obveščevalci povedali, da je v tem gozdu verjetno kakšen sovražnikov pratež, ki je zgubil zvezo s svojo enoto, zakaj videli so dim in slišali rezgetanje konj. Ko je bataljon v razpotegnjeni koloni po bližnjici prišel na cesto Lokve—Zavrh, njegova prednja patrulja ni opazila ničesar posebnega in vznemirljivega. Na cesto so stopili tudi poveljniki in politični komisarji, komandant bataljona pa se je hotel povzpeti na visok obcestni rob gozda. Nek partizan ga je s ceste nekoliko privzdignil in porinil, nekdo pa mu je od zgoraj z roba gozda ponudil roko. Komandant se je oprijel ponujene roke in zlezal na rob. Ko se je hotel zahvaliti prijaznemu pomagaču, so ga zgrabili Nemci, ki so bili maskirani ob robu ceste. Komandant Anton Fakin-Toni se še danes lahko pohvali, da mu je resila življenje njegova telesna moč in prisotnost duha. Močno je zamahnil z rokami, se iztrgal iz sovražnikovih rok, potem pa skotalil po obcestni strmini in se v nekaj skokih znašel na varnem med gostim drevjem. Nemci so divje streljali. Bataljon se je razporedil v gozdu ob obeh straneh bližnjice proti Lokvam in se po krajšem obstreljevanju umaknil na stare položaje z enim ranjenecem.⁵³⁶

Po vsej verjetnosti je bila ta vrinjena enota močan oddelek 10. SS policijskega polka, ki je imel nalogo z nenadnimi udarci vnesti razkroj med partizanske enote in uničevati manjše partizanske oddelke in skupine. Še isto noč se je premaknila na Lokve.

Spričo pomanjkanja ustreznega gradiva iz prve roke ni mogoče zatrdno ugotoviti, kakšni so bili sovražnikovi načrti, vendar kaže, da sta bila morda odhod bataljona Heine z Lažne in infiltracija omenjenega nemškega trupa, kot so take enote imenovali, del nacrta, s katerim naj bi privabili štab korpusa na območje Lokev in ga uničili. Ta namera je bila sicer z odkritjem trupa preprečena, toda obstajala je še vedno nevarnost, da bo sovražnik našel številna korpusna skladišča, ki so bila skrita po gozdu v bližini Lokev in v katerih je bilo

precej streliva in obleke. Prav zaradi tega je štab korpusa sklenil v noči na 29. julij preurediti razporeditev partizanskih enot in napasti Lokve.⁵³⁷

Enaintrideseta divizija brez Prešernove brigade je dobila nalogo napasti Lokve z eno brigado z vzhodne strani, z drugo zavarovati dohode na svobodno ozemlje s smeri Ajdovščine, Cola in Črnega vrha, hkrati pa zaščititi štab korpusa na Predmeji. Trideseta divizija je z eno brigado varovala dohode na Krnici v smeri Vipavske doline, z drugima dvema brigadama pa je ščitila smer proti Zavrhu, Voglarjem in Trnovemu. En njen bataljon je imel nalogo, naj z južne strani napade Lokve ter s tem, ko bo pritegnil nase sovražnikovo pozornost, olajša napad brigade XXXI. divizije.⁵³⁸

Napad naj bi se začel zjutraj 29. julija. V pomoč Gradnikovi brigadi, ki naj bi napadala z vzhodne strani, so določili 3. bataljon Kosovelove brigade. Toda akcija štabu korpusa in podrejenim poveljstvom nikakor ni šla od rok. S Predmeje je Gradnikova brigada krenila le z dvema bataljonoma, tretji pa je imel neko drugo nalogo. Tudi organizacija napada je bila pomanjkljiva, ker se niso vnaprej dogovorili, kako vzdrževati zvezo med obema napadajočima enotama. Kmalu se je pokazalo, da podatki o sovražnikovi moči, ki jih je imel na voljo štab korpusa, niso točni. Teh sii je bilo precej več, kot so pričakovali.

Ko je 1. bataljon Kosovelove brigade zamenjal 3. bataljon na položajih pri vasi Nemci, je 29. julija okoli šeste ure zjutraj ta krenil proti Lokvam. Komandant bataljona je imel nalogo, naj čete razporedi v strelce že vsaj kilometer pred vasjo na obeh straneh poti Nemci—Lokve, se nato pazljivo in tiho približa sovražnikovim zaščitnim oddelkom ter jih potem razbije in prežene.

Toda proti pričakovanju je 3. bataljon v strelcih prodril na višine južno od Lokve brez slehernega spopada. Sovražnik sploh ni imel zaščite, ali pa je bila na takem mestu, da je šel bataljon mimo. Z griča se je partizanom nudil prizor, ki ga bataljon redkokdaj more videti. Na pl'anjavi pred njim, kakih 100—150 metrov od križišča, kjer se odcepi cesta za Zavrh, sta blizu gozdnega roba ob cesti stala dva manjša topa, ob njiju pa zloženi zaboji streliva. Malo dalje in desno od poti je ležal pravkar raztovorjen minomet. Zaboji z minami so bili neurejeno razmetani po travniku. Konji in mule so se pasli s

tovornimi sedli na hrbtih po travniku brez nadzora. Pri najbližjih hišah v južnem delu vasi, ki je bila zelo požgana, je bilo videti posamezne vojake ali skupine, ki so se motale okoli ognjev. Podobna brezbržnost je vladala tudi sredi vasi, okoli cerkve, ki stoji na gričku. Vse je dajalo videz, kot da je sovražnikova enota nekje v svojem globokem in mirnem zaledju, ne pa v osrčju partizanskega osvobojenega ozemlja, v katerega se je sovražnik doslej tako zaletaval in ga nikoli ni mogel zavzeti do kraja in za daljši čas.

Bataljon je tiho zasedel položaje. Prva četa se je razporedila polkrožno na robu gozda po pobočju Prezrena (trig. 1128), odkoder je mogla obstreljevati osrednji in jugovzhodni del vasi, tja do Poncale, težki vod je med dve skali postavil dve težki strojnici, 2. četa pa je razporedila svoje desetine in vode zahodno od 1. čete do ceste Zavrh—Lokve. Ob cesti so postavili še protitankovsko desetino s protitankovsko puško.⁵³⁹

Ko so bile končane priprave, je približno okoli osme ure vseh devetdeset borcev in starešin 3. bataljona naenkrat začelo obstreljevati sovražnika, ki ni ničesar slutil. V vasi, zlasti v njenem južnem delu, je bilo videti nepopisno zmedo, ljudje in živali so tekali na vse strani, na travnikih pa je obležalo okoli deset vojakov in nekoliko konj.

Sovražnik je potreboval več kot četrt ure, da se je nekoliko uredil in odgovoril z ognjem. To je bil ugoden trenutek za začetek napada Gradnikove brigade, vendar o njenem napadu ni bilo ne duha ne sluha. Ta je namreč začela nekoliko kasneje napadati sovražnikove zaščitne zasede in potem celo vdrla med prve hiše, toda morala se je umakniti zaradi udarca v bok iz smeri Lažne. Prišlo je do hudih spopadov po težko prehodnem terenu Trnovskega gozda, v katerih je imela devet padlih in deset ranjenih.⁵⁴⁰

Na bojišču 3. bataljona se je potem nadaljevalo medsebojno obstreljevanje brez posebnih sprememb prav do poldneva. Sovražnik se je poskušal približati topoma, minometu in strelivu. To so partizani preprečili. Štab bataljona je po telefonu zahteval od štaba brigade, naj pošlje še kakšno enoto, da bi poskušali zavzeti in odvleči topove ter strelivo. Ves čas je delovala telefonska zveza, ki so jo vezisti vzpostavili s priključitvijo na stalno telefonsko linijo Lokve—Nemci.⁵⁴¹

Okoli poldne je komandant XXX. divizije Ivan Turšič obiskal položaje 18. brigade pri Trnovem in Voglarjih, kjer

se je ta že od jutra bojevala s sovražnikom, ki je iz Voglarjev, ob podpori na novo prispele kolone iz Grgarja, skušal potisniti brigado in se prebiti do vasi Nemci in dalje na Lokve.⁵⁴²

Komandant divizije je nato krenil z motornim kolesom v štab Kosovelove brigade in od tod ukazal, naj štab divizije na Kmici takoj uredi, da bo bataljon 17. brigade Simona Gregorčiča čimprej krenil proti Lokvam. Tudi iz 1. bataljona Kosovelove so izločili eno četo in jo poslali proti Lokvam, da okrepi 3. bataljon. Na motorno kolo je h komandantu prisedel še komandant Kosovelove brigade in odpeljala sta se po cesti v smeri Lokev.⁵⁴³

Medtem se je položaj pri 3. bataljonu močno spremenil. Na Lokvah se je sovražnik uredil. Ko so njegovi oddelki potisnili Gradnikovo brigado z vzhodnih obronkov proti jugovzhodu v smeri Male lažne, so prek zaselka Poncala poskušali obiti položaje 3. bataljona, da bi ga napadli v hrbet. Hkrati je z zahodnega dela Lokev po gozdu krenila druga kolona in poskušala presenetiti borce protitankovske desetine ob cesti. Ti so pravočasno opazili, kako se po gozdu na obeh straneh ceste plazijo k njim in so se postopno umikali.⁵⁴⁴

Prav tedaj, ko se je položaj začel tako nevarno zapleta ti, sta se po cesti pripeljala oba poveljnika. Očividci se spominjajo, da sta se najprej peljala mimo skupine borcev, ki so se motali okoli kuharjev, ki so pravkar prinesli bataljonu kosilo, potem pa še kakih 200–300 metrov dalje mimo borcev protitankovske desetine. Ti so mahali z rokami in vpili, naj obstaneta, ker so blizu Nemci. Toda oba jih verjetno zaradi hrupa motorja ništa slišala. Nadaljevala sta vožnjo, ne meneč se za klice presenečenih borcev. Nekaj minut za tem se je razlegalo po gozdu kratkotrajno streljanje, ki mu je sledil protinapad sovražnikovih skupin, ki so jurišale na obe krili 3. bataljona. Bataljon se je moral umikati, in sicer najprej tako, da sta se obe krili pomikali proti središču bataljonske razporeditve. Osredotočeni bataljon je organiziral ogenj in je zadržal sovražnika.⁵⁴⁵

Kaj se je zgodilo na cesti z obema komandantoma, je povedal kasneje komandant Kosovelove. Opazila sta borce, vendar ništa razumela njihovih opozoril. Ivan Turšič je ustavil motor, ko sta prišla do bližnjice, ki so jo vedno uporabljali partizani, da bi si skrajšali pot na Lokve. Povedal je, da je tedaj opazil neke obrise ljudi na grebenu, ki se vzporedno

s potjo razteza proti Lokvam, vendar še ni mogel razločiti, kdo so. Trenutek kasneje je videi na sedlu v bližini oglarske kolibe nekaj vojakov s šlemi na glavah. Vzkliknil je: »Iztok, Nemci!« in se vrgel v kritje. Iztok mu je mirno odgovoril, da so to najbrž borci 3. bataljona, ki so se na Banjšicah skoro vsi preoblekli v nemške uniforme, vendar se je tudi sam kmalu prepričal, da so na grebenu Nemci. Tudi sam je poiskal kritje. Oba sta začela streljati s svojimi brzostrelkami. Opazila sta, da se jima približuje ob cesti iz Lokev druga sovražnikova skupina. Skušala sta se umakniti z desne na levo stran ceste, kjer bi imela možnost umika. Tedaj je komandant divizije major Ivan Turšič, ustanovitelj in prvi komandant Kosovelove brigade, padel pod sovražnikovim rafalom, kapetan Leopold Škrabar-Vanja pa je bil ranjen, vendar mu je uspelo, da se je vrgel v vrtačo, obraslo z gostim grmovjem. To ga je rešilo. Nemci se okoli Iztoka niso dolgo zadrževali. Odvzeli so mu orožje, slekli suknjič in škornje ter odšli. Ranjeni Vanja pa se v vrtači ni mogel niti premakniti.

Ni minilo niti pol ure za tem tragičnim dogodkom, ko so na pol'ožaj 3. bataljona prispeli četa 1. bataljona Kosovelove po številu kakih 30 mož in okoli 70 borcev bataljona Gregorčičeve brigade, s katerimi je bil tudi politični komisar XXX. divizije Mirko Zlatnar. Ta je zvedel od borcev, ki so se pred pritiskom Nemcev umikali vzdolž ceste, da sta oba komandanta najbrž padla v sovražnikovo zasedo. Takoj mu je bilo jasno, kako hude posledice ima lahko taka izguba. Poklical je komandanta 3. bataljona in mu ukazal, naj zbere bataljon na cesti. Na položajih so pustili le težki vod, med zbiranjem moštva pa se je že razširila vest, kaj se je zgodilo z obema komandantoma.

V gosjem redu in čimbolj sklonjeni so se borci 3. bataljona oprezno premikali ob desnem robu vsekane ceste, tako da jih je cestni rob in gozd le nekako ščitil pred sovražnikovim ognjem. Vse je prevzela silna napetost in pričakovanje, kdaj bodo naleteli na sovražnika. Kmalu so ga opazili. Kakih petdeset ali sto metrov nad njimi so se nad cesto čedalje bolj jasno razločevali obrisi njihovih šlemov in opaziti je bilo cevi orožja, pod njimi pa so se ob cesti, skriti v gozdnem mraku, plazili partizani, da bi rešili svoja poveljnika. Ali bodo prišli pravočasno?

Za gosjim repom 3. bataljona, kakih sto ali sto petdeset metrov zadaj, so se približevale tudi druge enote. Gozd je šelestel od nevidnih napadalcev, ki so se približevali sovražniku, ta pa je čakal, kaj se bo zgodilo in še ni sprožil nobenega strela.

Ves bataljon se je tako priplazil mimo kraja, kjer je ob cestnem robu v bližini bližnjice za Lokve še vedno čakal motor. Ko se je kolona ob cesti razpotegnila vzdolž grebena, je komandant bataljona čepe z dvignjeno roko dal znak, kaj morajo storiti. Vsi so razumeli. Tišino rahlo šelestečega Trnovskega gozda so presekale eksplozije ročnih bomb in vzkliki »Na juriš! Hura!«. Bataljon se je pognal s ceste v breg na bližnji greben, kjer so bili Nemci.

Le hip nato je bilo na grebenu opaziti strahovito zmešnjava dveh borečih se nasprotnikov. Tolkli so se s kopiti, lovili drug drugega in se valjali po tleh.

Sovražnikovi vojaki, ki jih je presenetila moč in srditost napada, niso vzdržali, vsak zase se je skušal čimprej umakniti z bojišča, na katerem nisi vedel, kdo je tvoj in kdo nasprotnik.

Celo bataljonski kuhar je pustil svoj kotel, vzel od svojega tovariša lahko strojnico bredo. Tudi ta se je pridružil bataljonu, ko je jurišal na greben. Na njem je bilo več zobatih skal. Postavil je strojnico na eno od njih, da bi obstreljeval sovražnika, ki je že bežal po nasprotnem pobočju proti Lokvam. Toda nemški vojak, ki se je slučajno skrival za isto skalo, je z nasprotne strani zgrabil za cev kuharjeve strojnice in jo začel vleči na vso moč. Ta je ni spustil iz rok, kmalu bi ga bil zvlekel s strojnico vred na drugo stran. Ze je oplental z nogami po zraku in hkrati vpil, naj mu kdo pomaga, ko je priskočil Mati ja Križman, obšel skalo in udaril s kopitom po šlemu. Puška se je zlomila, v rokah mu je ostala cev. Zagrabil je nasprotnikovo puško in jo sprožil.*

Komaj je bataljon zavzel višino, je začela s položajev, na katerih je bil dopoldne, napadati večja skupina sovražnikov.

* **Matija Križman je bil sprva harmonikaš v 1. bataljonu, pozneje pa član brigadne kulturne skupine. Ker je nekje na Gorenjskem izgubil harmoniko, so ga premestili v 3. bataljon, kjer je bil v težkem vođu pri težki strojnici. V boju pri Vrhovcu se je zelo izkazal. Po boju pri Lokvah je postal namestnik komandirja težke čete. Konec aprila 1945 je padel v boju za Trst kot komandant bataljona 17. SNOB Simona Gregorčiča.**

To je bilo zelo nevarno, ker so proti njemu lahko kaj ukrenili le borci, ki so bili na skrajnem desnem boku. Drugi so sicer slišali nemške vzklike in streljanje, toda sami niso mogli začeti streljati, ker zaradi gosto zaraščenega gozda niso videli sovražnika. Dobro se je znašel mladi in hrabri puškomitraljezec Rafael Vodopivec, ki je stekel na rob gozda in stoji izstrelil nekoliko rafalov. Toda težak šarec, ki ga je bil sam zaplenil na Banjšicah še pred nekaj dnevi, ga je med streljanjem močno zanašal. Streljanje ni bilo natančno, sovražnikova skupina pa se je seveda še približevala. Vodopivec je mirno naslonil svojo strojnico na mlado bukev in jo objel čez deblo. Zdaj je bil ogenj natančen. Sovražnik je začel omahovati in ni mogel prodreti na tem mestu.

Druge enote so med tem preiskale zemljišče ob cesti in našle truplo padlega Iztoka. Ko je ranjeni Vanja zaslišal svoje soborce v bližini, jih je z onemoglim glasom komaj priklical k sebi. Naložili so ga na nosila in odnesli.⁵⁴⁶

Ker je bila naloga 3. bataljona zdaj opravljena, se je umaknil nekoliko nazaj do položajev težkega voda. Zvečer je 3. bataljon zamenjal 2. bataljon 18. brigade, sam pa se je umaknil v vas Nemci in zasedel položaje v smeri Trnovega in Voglarjev, ki jih je držal že prej.⁵⁴⁷

Smrt Ivana Turšiča-Iztoka ni navdala z žalostjo le koso-velovcev, ki so ga ljubili bolj kot bojnega tovariša, temveč je bolno odjeknila v vseh enotah IX. korpusa in po vsej partizanski Primorski. Njegovega pogreba so se na Otlici udeležili borci in poveljniki skoraj vseh enot korpusa ter veliko aktivistov iz Vipavske doline, Krasa, Pivke in drugih območij. Kljub temu, da je še vedno divjala sovražnikova ofenziva, so tja našli pot mnogi njegovi prijatelji iz Čepovanske doline ter Banjske in Šentviške planote. Od priljubljenega komandanta se je poslovila vsa svobodoljubna Primorska.

Pogrebne svečanosti so minile v nemi in globoki žalosti,* ki sta jo trgala le jok in ihtenje. Stotine mož in žensk, otrdelih v surovostih vojne, je povešenih glav gledalo v tla, zatopljenih v mislih nanj, ki ga ni bilo več med njimi. Pri tem niso skrivali svojih solza, bolesti in žalosti, kaj ti na poslednjo pot, na zadnji kratki pohod bojevnika, so spremljali najboljšega med najboljšimi, najbližjega med najbližjimi. Izstreljena salva, ki je s partizanske Otlice odmevala po širnih prostranstvih ponosnega Trnovskega gozda, po Vipavski dolini in Kra-

Zadnja pot priljubljenega partizanskega poveljnika narodnega heroja Ivana Turšiča-Iztoka

su, po zaslužnjeni, toda nikoli podjarmljeni Primorski, je izzvenela kot krik, prisega, grožnja, polna strupene mržnje. To je bil krik za maščevanjem.

Boj za Lokve se nadaljuje

Partizansko vodstvo je še vedno upalo, da bo mogoče pregnati sovražnika z osvobojenega ozemlja. Popoldne 29. julija so znova razporedili brigade in bataljone. Ob mraku je vsa Gradnikova brigada začela napadati Lokve z vzhodne strani, 18. brigada bazoviška pa z južne in zahodne. V prejšnjem napadu so sodelovali trije, zdaj pa pet bataljonov.⁵⁴⁸

Kosovelova brigada je zvečer zbrala svoje tri bataljone okoli vasi Nemci, kjer se je razporedila na isti način, kot ob prihodu z Banjške planote.

Trnovski gozd so medtem zavili gosti oblaki, noč je bila popolnoma temna. Da ne bi prišlo do kakšnega sovražnikovega presenečenja, je štab brigade prepovedal vsak premik po položajih, začasni komandant brigade Anton Šibelja-Stjenka, ki ga je poslal štab korpusa, pa je ukazal, naj čete na položajih streljajo takoj in brez opozorila.

Brigada je bila na koncu svojih moči. Napori minulih dni in slaba prehrana — borci so se morali zadovoljiti z redkim in neslanim koruznim močnikom, ki so ga dobili večinoma le enkrat na dan — zlasti pa pomanjkanje vode, so utrujenost še krepili. Izčrpani, lačni, neobriti in tudi precej slabo oblečeni in obuti borci so bili podobni že strašilom, toda v njih je bila še neizčrpna volja vztrajati. Toda kljub temu so se pojavljali številni znaki, da so napori r a meji človeških zmogljivosti. Zlasti so bili izčrpani poveljniki in drugi starešine.

Hkrati ko so posamezniki otope'o čepeli kje ob strani, druge pa je mučila nespečnost, so drugi padali v globok sen, če so obstal'i le za hip. Med umikom čet iz boja za Iztokovo truplo in reševanje komandanta Van je, je politični komisar brigade, ki je bil na koncu kolone, nenadoma od utrujenosti začel izgubljati zavest. Imel je le še toliko moči, da se je opotekel do kotanje nekaj metrov vstran od poti, kjer se je zrušil. Čez čas je prišel mimo z zadnjimi borci kulturnik Janko Podržaj. Opazil je za skalo kos njegovega angleškega dežnega plašča v maskimih barvah. Misleč, da ga je kdo odvrigel, se je že veselil, da je prišel do dobrega plašča proti dežju. Se-

veda je osupel zagledal blede obličje komisarja, ki je pravkar prihajal k zavesti in šepetaje komaj mogel vprašati: »Kaj se je zgodilo z menoj, kje sem?«⁵⁴⁹

Nekaj podobnega se je zgodilo 26. julija pri vasi Vrhovec. Ko so bataljoni krenili v naskok, razbili sovražnika in začeli preganjati nasprotnika, je preveč izčrpani komandant 3. bataljona padel v nezavest. Njegovi kurirji so ga odnesli v senco, mu odpeli obleko in ga polili z vodo. Zavedel se je šele čez petnajst minut in potem še več kot pol ure ni mogel stati na nogah.

V teh vročih julijskih dneh je bilo tudi več primerov halucinacij. Nek novinec, mlad fant, je nenadoma skočil s svojega položaja, divje kriknil »Nemci!« in začel jurišati, čeprav pred njim ni bilo nikogar. Komandir voda je skočil za njim, ga položil na tla in ga skušal pomiriti. Fant ga je potem začudeno pogledal in izgubil zavest.⁵⁵⁰

Politični komisar čete Metod Budihna se spominja primera, da je nek borec nenadoma počepnil ob poti in začel pobirati kamenje v svojo torbo. Ko ga je vprašal, kaj dela, mu je odgovoril, da mora nabrati ročnih bomb, ker mu jih je zmanjkalo.⁵⁵¹

Okoli 23. ure zvečer so po listju dreves Trnovskega gozda zašumele prve dežne kaplje. Napad bataljonov na Lokve je sovražnik na južni in vzhodni strani preprečil že v začetku.

V trdi temi so napadalci naleteli na vseh višinah na obrambne položaje budnega sovražnika. Tudi ta je pričakoval, da je ob takem vremenu možen partizanski napad in ni bil brezbrizen.

Gradnikova brigada je imela nekoliko več uspeha in je prodrla v naselje. Toda sovražnikova obramba je bila trdna. Naslanjala se je na poslopje cerkve in zidu okoli nje ter na številne bunkerje, ki so jih zgradili okoli poslopja hotela in bližnjih hiš, zemljišče pred obrambnimi objekti pa so ves čas osvetljevali z raketami. Zato se je brigada morala pred jutrom 30. julija umakniti na bližnje višine.⁵⁵²

Intendantom korpusa je v tej noči vendarle uspelo izprazniti dve skriti skladišči vojaških oblek in druge opreme, ki sta bili v bližini Lokev. Več se ni dalo storiti. Medtem ko so od časa do časa odjeknili kakšni streli ali rafali, pa so borci Gradnikove brigade tega dne s položajev na Velikem vrhu (trig. 1185), kak kilometer južno od cerkve na Lokvah, lahko žalostno opazovali nemško kolono več deset konj in mul, ki

so se otovorjeni z opremo iz skritih bunkerjev, ki jih partizani niso mogli izprazniti to noč, premikali proti Čepovanu.⁵⁵³

Kosovelova je ostala na položaju do okoli 15. ure. Zgodilo se ni ves dan nič posebnega, potem pa je dobila ukaz, naj se z dvema bataljonoma premakne na položaje pri Zavrhu in poskuša preprečiti, da bi sovražnik prevažal zaplenjeno opremo iz Čepovana po dolini v Grgar in Gorico. Začasni komandant Anton Šibelja-Stjenka je s 1. in 2. bataljonom takoj krenil. Drugi bataljon je zasedel položaje južno od Zavrha, proti Podgozdu in Voglarjem, kjer je še vedno bilo kakih tri sto sovražnikovih vojakov, 1. bataljon pa se je spustil v dolino in zasedel rob gozda med kmetijama Pičulin in Stanar v Puštalih. Kmalu se je od Grgar ja pojavila kolona kakih 150 vojakov, ki so imeli okoli 40 konj in mul. Verjetno so se vračali k svoji enoti z živežem in strelivom. Pri vходу v Puštale je kolona krenila po cesti v pobočje proti Lokovcu. Ko je prišla v višino položajev 1. bataljona, ki je bil v zasedi, je ta začel z nenadnim in hkratnim streljanjem. Na cesti je obležalo kakih dvajset mož in precej konj in mul. Sovražnik je seveda takoj izkoristil gozdni rob ob cesti, od koder je s svojim streljanjem preprečil, da bi se borci 1. bataljona približali nasprotnemu pobočju. Obstreljevanje obeh nasprotnikov se je nadaljevalo do mraka, žrtve pa so bili zdaj največ konji in mule.⁵⁵⁴

Ob nastopu noči se je 1. bataljon vrnil v vas Nemci, 2. bataljon pa je ostal še vso noč na položajih pri Zavrhu, da bi zavaroval hrbet bataljonom 18. brigade, ki so napadali Lokve.

Popoldne je namreč na položaje vzhodno od Lokev prišla s Predmeje še Vojkova brigada, 18. brigada pa je pritegnila zahodno od Lokev tudi svoj 3. bataljon. Za napad so se torej pripravljale kar tri partizanske brigade ali devet bataljonov.

Ob mraku so brigade začele napadati. Gradnikova in Vojkova sta prodrli skozi zunanji obrambni pas in dosegli rob vasi. Boj je bil zelo srdit in zagrizen, toda končnega uspeha ni bilo. Ob mraku je namreč na Lažno prispel iz Idrije nemški bataljon Heine, ki je najprej prevzel del obrambne črte od oddelkov polka Brandenburg, potem pa začel čedalje bolj pritiskati proti severu na enote XXXI. divizije.⁵⁵⁵

Zdaj je štab korpusa spoznal, da so nadaljnji napori nesmiselni, zato je proti jutru 31. julija ukazal, naj enote napad

prekinejo in se umaknejo proti južnemu robu Trnovskega gozda.

Kosovelova brigada je dobila nalogo, naj se en njen bataljon premakne v Trnovo, 2. bataljon ostane pri Zavrhu, štab brigade s 3. bataljonom pa naj bo pri Nemcih z nalogo, da omogoči neoviran umik 18. brigade na Krnico.

Ob svitu je sovražnik okrepil svoj pritisk iz smeri Lažne, da bi osvobodil enoto na Lokvah od partizanskega pritiska, hkrati pa sta iz Grgarja krenili dve koloni po številu kakih 150 mož. Prva je šla čez Ravnico proti Trnovemu, druga pa po Cepovanski dolini proti Zavrhu. Obe sta skoro hkrati napadli 2. bataljon, od Voglarjev in iz doline. Napad iz doline je bataljon odbil, toda pritisk na njegov levi bok iz smeri Voglarjev je bil čedalje hujši. V pomoč mu je krenil 1. bataljon. Z združenimi močmi jima je uspelo preprečiti sovražnikovo prodiranje pri vasici Cvetrež.⁵⁵⁶

Predhodnica 3. bataljona, ki je krenil v pomoč proti Trnovemu, se je s sovražnikovo predhodnico srečala na zahodnem robu naselja. Prva četa tega bataljona je takoj zavila v desno, da bi dosegla rob planote, vendar je bil sovražnik hitrejši. Izmučeni in neprespani borci niso imeli več moči in odločnosti kot v boju pri Vrhovcu. Morali so se umikati. Pri tem so imeli enega padlega. Druga četa bataljona je zavzela položaje na robu vasi, zakaj od Voglarjev je bil možen udarec v bok, 1. četi pa so poslali ukaz, naj se umika proti južnemu robu Trnovskega gozda in proti vasi Rijavci. Sovražnik ji je nekaj časa sledil. S tem je četa opravila svojo nalogo, toda komandir čete, namesto da bi poiskal zvezo z bataljonom, je krenil s četo po strmi stezi, ki se med Zverincem in Vitovskim vrhom spušča pri Ozeljanu v Vipavsko dolino; tam jo je razpustil. Po petih dneh počitka naj se vsi borci spet zberejo na Krnici. S takšnim nedopustnim ukrepom se ni strinjal namestnik političnega komisarja čete, vendar ni mogel preprečiti, da večina borcev ne bi sprejela prilike, da obišče svoj kraj. Z njim je ostalo kakih 15 partizanov. Ker se niso mogli po isti poti vrniti, so šli proti vasi Vit ovije in čez Kmico pozno popoldne prišli v bataljon.⁵⁵⁷

Glavnina bataljona, 2. četa in težki vod, je bila medtem v težavnem položaju. Štab je pošiljal kurirje, naj poiščejo 1. četo in jo pripeljejo na položaje pri Rijavcih, toda o njej ni bilo niti sledu. Sovražnik je ostanek bataljona čedalje bolj

pritisikal proti vasi Nemci. Bataljon je okoli poldne vzpostavil stik s 1. in 2. bataljonom brigade na crti Cvetrež—Globoko. Z združenimi močmi je brigada preprečila sovražnikovo prodiranje od Voglarjev in Tmovega proti Nemcem, delu sovražnih sii pa je kljub temu uspelo čez Zavrh prodreti na Lokve. Pozno popoldne je boj prenehal. Brigada je ostala na istih položajih pozno v noč.⁵⁵⁸

Konec sovražnikove ofenzive

Ko je Trnovski gozd zajel mrak, približno okoli devete ure zvečer, je štab Kosovelove brigade prejel po telefonu ukaz, naj se zbere in krene k vasi Lozarji nad Vrtovinom. Ta premik brigade je bil del odločitve štaba korpusa, da bodo prenehali z napadi na sovražnika, ki je prodril in križaril po Trnovski planoti, zakaj enote so morale dobiti nekaj dni počitka in se pripraviti za veliko nalogo, evakuacijo hudih ranjencev, ki so jih bile že prepolne vse primorske partizanske bolnišnice. Nameravali so jih skrivaj spraviti čez železniško progo Postojna—Trst na Notranjsko, od tod pa prepeljati z zavezniškimi letali v južno Italijo.⁵⁵⁹

Štab IX. korpusa je preuredil skoraj vse podrejene enote. Gradnikova brigada je dobila nalogo, naj zasede položaje pri Mali lažni in prepreči sovražnikov prodor z Lokev k Predmeji, štab XXXI. divizije z Vojkovo brigado pa se je premaknil na Otlico s ciljem, da zaščiti smer proti Colu, Ajdovščini in Črnemu vrhu, kamor je po nemškem povelju 3. avgusta prišla iz Trsta 15. četa slovenskega narodnega varnostnega zbora in začela utrjevati novo postojanko.⁵⁶⁰

Osemnajsta brigada je takoj poslala en bataljon v Vipavsko dolino, naj zbere in nabavi živeža za lačne enote korpusa, drugi je prevzel zaščito proti Lokvam, Voglarjem in Trnovemu od enot Kosovelove brigade, njen štab s tretjim bataljonom pa se je namestil na Krnici.⁵⁶¹

Ko se je brigada zbirala, se je nanjo zlila huda poletna ploha. Vsi so bili mokri do kože. V strogi tišini je brigadna kolona začela svoj pohod najprej do križišča južno od Krnice, potem pa po robu planote po strmini do Vitovelj. Med sestopom je ploha ponehala, močan veter, poletno vroč in domač, jo je potem spremi jal na poti po pobočju čez Ravne nad Črnicami. V Lozarje je prišla okoli druge ure. Moštvo se je naj-

prej posušilo po hišah, nato pa zbralo pri bistrih izvirih pod Kucjem in se razporedilo po bližnjih gozdičkih, da bi se odpočilo.

Ob zori 1. avgusta so se oblaki razgubili in zažarel je lep, topel poletni dan. Izčrpani borci so drug za drugim vstajali in ob izviru hlastno pili bistro in hladno vodo, kajti v Trnovskem gozdu jih je večkrat bolj mučila žeja kot lakota.

Dopoldne so počivali, večina pa jih je željni mir izkoristila, da bi se dobro umila, oprala perilo in obrila. Po kosilu so morali vsi očistiti orožje.⁵⁶²

V času do 4. avgusta, dokler se je brigada zadrževala nad Lozarji, je štab rešil številne kadrovske probleme, ki so se nakopičili, odkar so bili na pohodih. Anton Šibelja-Stjenka je odšel za komandanta južnoprimskega partizanskega odreda, vršilec dolžnosti političnega komisarja brigade Stefan Levačič je zaradi izčrpanosti moral iti v prelično bolnišnico

XXX. divizije, na njegovo mesto pa je prišel Edo Klemenčič, ki je bil po prihodu iz bolnišnice najprej politični komisar 2. bataljona. Komandant brigade je postal Albin Majeršič-Robi, pa tudi ta je že 20. avgusta moral oditi v štab divizije. Za namestnika komandanta brigade so postavili Miladina Stojanoviča, ki je hkrati opravi jal dolžnost komandanta, dokler se ni 27. avgusta vrnil iz bolnišnice Leopold Škrabar-Vanja. Tudi Vanja ni ostal dolgo. Četrtega septembra je bil premeščen v štab korpusa, dva dni kasne je pa je že sprejel dolžnost komandanta Anton Bavec-Cene, ki je končno ostal v brigadi dalj časa.⁵⁶³

Za političnega komisarja 2. bataljona so postavili Jerneja Verginello-Jureta, ki pa je bil že čez deset dni premeščen, na njegovo mesto pa je prišel Stojan Bajc.⁵⁶¹

Se bolj pogostne so bile kadrovske spremembe v četah in vodih, ki jim žal sploh ni mogoče slediti, saj o njih ni ostalo nobenih pismenih sledi. Za mnoge tovariše so bili pretekli napor prehudi. Zamenjali so jih novi, ki so bili na nižjih položajih ali pa borci.

Novi štab XXX. divizije je 4. avgusta pregledal brigado. Ob tej priliki so priredili miting celotnega sestava. Med drugim so sprejeli tudi resolucijo, v kateri so zahtevali od zahodnih zaveznikov, naj spustijo iz taborišč v Italiji 35000 Slovencev in jim dovolijo, da se priključijo narodnoosvobodilni vojski.⁵⁶⁵

Brigada je prvič od svoje ustanovitve dobila radijsko sprejemno in oddajno postajo, s čemer se je močno izboljšala njena zveza z višjimi poveljstvi.

Vanjo se je vrnilo več kot 20 borcev, ki so bili zgubili zvezo s svojimi enotami. Prišli so tudi mnogi borci razpuščene čete 3. bataljona, čeprav še ni minilo pet dni.⁵⁶⁶

V severozahodnem delu Trnovskega gozda, na Lažni, v Čepovanski dolini in Banjski planoti so sovražnikove enote še vedno preiskovale teren in iskale skrita korpusna skladišča. Ko so partizani prenehali z napadi na Lokve in Lažno, so postajale čedalje bolj napadalne. Njihove manjše bojne skupine in patrulje so križarile po gozdovih in postavljale zasede po poteh in stezah. Z njimi je imela zlasti mnogo opravka Gradnikova brigada, ki je bila v bližini Male lažne. Trpela je pomanjkanje vode, živeža in pogosto tudi streliva. Po živež je morala pošiljati svoje enote čez Cerkljansko na Gorenjsko. Brez počitka so morale premagati razdalje od Male lažne do Črnega vrha pod Blegošem. K sreči je bila pot čez Mrzlo rupo in Šebreljsko planoto svobodna.⁵⁶⁷

Bataljoni 18. brigade so skrbeli za dovoz živeža iz Vipavske doline in Krasa. V noči na 5. avgust se je ta brigada premaknila na območje Gojače—Vrtovin, njeno mesto na Kmici in zaščito proti Lokvam, Voglarjem in Trnovemu pa je prevzela zdaj Kosovelova.⁵⁶⁸

Na novem področju do 8. avgusta ni bilo pomembnejših dogodkov. Bataljoni so bili stalno v zasedah, patruljah in izvi dnicah, ki so se spopadale s sovražnikovimi naj več izven poti.

Partizanstvo na Primorskem sta tišče dni trla dva huda problema, ki sta oba bila posledica nenehnih sovražnih ofenziv in sta odražala vso ostrost osvobodilnega boja v tem delu slovenske dežele. Na eni strani so se partizanske brigade, osnovne bojne taktične enote, zaradi stalnih izgub močno oslabile, da ne omenimo dejstva, da se hkrati tudi niso mogle dopolnjevati. Zato je bilo čedalje bolj očitno nasprotje med številčno močnimi višjimi organi, štabi, prirejenimi po svoji sestavi za potrebe krepkega korpusa z vsemi temu primernimi zalednimi organi in organi služb ter na drugi strani med že slabotnimi brigadami, katerih številčnost je stalno padala, s tem pa tudi njihova bojna sposobnost.

Drugo, še bolj pereče, je bilo vprašanje ranjencev, ki so se kopičili v partizanskih bolnišnicah zlasti v drugi fazi poletne sovražne ofenzive. V teh bolnišnicah je bilo vedno več ranjencev, katerih zdravljenje je zahtevalo dolgotrajno hospitalizacijo, možnosti partizanskih skritih bolnišnic pa so bile zelo omejene. Sovražnikove enote so bile v Trnovskem gozdu in so vztrajno, vsak dan sistematično preiskovale teren, včasih tudi komaj kak kilometer od njih.⁵⁶⁹

Medtem ko je štab korpusa vprašanja organizacijske narave mogel sorazmerno lahko in enostavno rešiti z zmanjševanjem preobilnih enot pri višjih štabih in z zmanjševanjem svojega osebja, je bilo vprašanje ranjencev, ki so čedalje bolj o vira li tudi operativno svobodo korpusnih enot, potrebno reševati tudi glede na možnost izkrcanja zavezniških sii na širšem območju Tržaškega zaliva ali Istre. Pričakovati je bilo treba še hujše boje, saj so se sovražnikove sile v Slovenskem primorju še vedno krepile. Dne 12. julija je s Poljskega prispel na primer 10. SS policijski polk.⁵⁷⁰

Čeprav je sovražna ofenziva še trajala, štab korpusa ni odlašal z ukrepi glede hudo ranjenih. V ta namen je uporabil skoraj vse enote. Enaintrideseto divizijo je zadolžil za evaku-

Spričo hudih naporov med poletno sovražnikovo ofenzivo je živčno razravnega partizana mati odpeljala domov. Posneto 3. avgusta 1944 pri vasi Kamnje

acijo ranjencev iz bolnišnice Franje, XXX. divizija brez 17. brigade, ki naj bi šla v Slovensko Benečijo,* pa naj bi varovala transport ranjencev iz Pa vie. Ukaz za priprave transporta je divizija prejela 7. avgusta 1944.⁵⁷¹

Ukaz je predvideval, naj ena brigada divizije spremlja in nosi ranjence, druga pa skrbi za nabavo živeža in zaščito prevoza. Nosila in hrana naj bi bila pripravljena do jutra 8. avgusta, naslednji dan v jutranjih urah pa deset vpreg za njihov prevoz.

Kakor da bi slutil ali vedel za nacрте partizanskih štabov, je okupator 7. avgusta drugače porazdelil svoje sile. Bataljon Heine je okoli 11. ure zapustil Lažno in prek Gorenje Trebuše pozno popoldne nenadoma vdrl na področje med Mrzlo rupo in Vojskim, razdejal partizanski center telefonskih zvez, prenočil v gozdu, nato pa se navsezgodaj naslednjega dne spustil v Idrijo.⁶⁷²

Spričo nenadne pojave sovražnika pri Mrzli rupi, le kakih 4–4,5 kilometra od partizanske bolnišnice Pavle, si štab XXX. divizije ni upal poslati na to območje brigade, ki naj bi začela prenašati ranjence po pripravljenem načrtu. Odložil je prevoz na naslednjo noč, toda popoldne 8. avgusta sta z Lokev krenili dve sovražnikovi koloni po številu 700 mož in se zagozdili med Gradnikovo brigado na Mali lažni in Kosovelovo brigado na Krnici, kjer sta bili tudi italijanska brigada Triestina d'assalto in oficirska šola. Ta nepredvideni dogodek je preprečil nameravano preurejanje brigad. Le 18. brigadi se je tega dne popoldne uspelo premakniti z Vrtovina pod Čavnom na Predmejo, kjer je bil tudi štab XXX. divizije. Kosovelova brigada ni mogla izpolniti ukaza, naj se premakne na Predmejo, en bataljon pa pošlje na Malo lažno, da bi mogla Gradnikova brigada kreniti na Cerkljansko po ranjence.⁵⁷³

Kaže, da je bil osnovni vzrok številnim nevšečnostim, na katere so naleteli posamezniki in enote v Trnovskem gozdu, slabo medsebojno obveščanje štabov o sovražniku. Tako je pozno popoldne tega dne na cesti Mala lažna—Kmica padel

*** Povelje za odhod 17. brigade v Benečijo je prejel štab XXX. divizije dne 7. avgusta. Hkrati je brigada imela nalogo zavarovati premik okoli 300 italijanskih partizanov iz Trsta, Trži ča in drugih primorskih mest v severno Italijo, kjer naj bi se vključili v tamkajšnje partizanske enote. (Pase. 223-III-1 b v AIZDG).**

v nemško zasedo predstavnik sanitetnega odseka štaba IX. korpusa, ko pa je 2. bataljon Kosovelove brigade krenil s Krnice proti Mali lažni, je njegova predhodnica že okoli tri kilometre od Krnice trčila v sovražnikovo zasedo. Le dobri budnosti gre zahvala, da je imel bataljon le enega padlega. Ranjen je bil samo puškomitraljezec, ki ga je potem hudo ranjenega rešila bolničarka Božena, katere imena žal še ni bilo mogoče odkriti. Bataljon je zavzel položaje ob cesti in preprečil prodor sovražnika proti Krnici, kjer je spričo nejasnega položaja ostala ena četa 3. bataljona, glavnina brigade pa naj bi po predaji obrambnih položajev tržaški brigadi prek Selovca krenila na Predmejo.

Na križišče pri Krnici je 1. bataljon lahko prispel na zborno mesto po predaji položajev šele ob mraku. Namestnik komandanta divizije, ki je bil prisoten, je ukazal 3. bataljonu brigade, naj ena njegovih čet gre do položajev 2. bataljona, nato pa ugotovi, ali je prosta znana partizanska bližnjica čez Smrečje ter cesta Mala lažna—Krnica. Četa je že v dolinici pri Smrečju naletela na sovražnika in se po krajšem obstreljevanju umaknila proti Krnici. Tudi patrulja, ki so jo poslali, naj pregleda pot čez Selovec, je ugotovila, da je sovražnik zasedel križišče gozdnih poti pri koti 1201 severno od Suhega vrha. Tako je bil del brigade odsekan od svojega štaba, zakaj telefonska zveza med Krnico in Predmejo je bila prekinjena že ob mraku, radijska postaja pa je bila pri štabu brigade na Predmeji. Med oba dela divizije pa so se na črti Smrečje—Čaven zagostile sovražnikove čete, katerih moč in cilj i partizanskim poveljstvom niso bili znani.⁵⁷⁴

Stab XXX. divizije, ki je na Predmeji imel na voljo 18. brigado ter štab Kosovelove brigade z delom njenega 3. bataljona, je ukazal 18. brigadi, naj z dvema bataljonoma zasede položaje proti Mali lažni, en bataljon pa posije na Čaven. Ta je zjutraj 9. avgusta po stezah Čavna prišel na Krnico in se spojil z drugim delom divizije. Močne sovražnikove sile pa so zvečer krenile v napad na položaje Gradnikove brigade, ki se je potem ponoči premaknila na sedlo med Malo lažno in Predmejo, in na partizanske enote pri Krnici. Te sile so prodirale hkrati iz smeri Trnovega in s severa, zato so se enote morale umakniti hitro na južna pobočja Čavna, nato pa čez Vipavsko dolino na območje Šmarij severno od Štanjela.

Kmalu je potem glavnina sovražnikovih sili, verjetno oddelki 10. SS policijskega polka, prodrli tudi na Predmejo in Otlico, partizanske enote pa so se umaknile proti severu v Kozje stene. Sovražnik je nadalje prodiral proti Colu, potem pa se je spustil v dolino. Ti dogodki so se vrstili tako hitro, da obveščevalna služba divizije ni mogla z gotovostjo slediti spremembam.

Dopoldne 9. avgusta, ko je sovražnik že bil na Colu, se je 18. brigada s Kozjih sten spustila v Mrzlo rupo, za njo pa so krenili tudi štab Kosovelove s svojimi oddelki in prateži, štab XXX. divizije pa se je vrnil na Predmejo. Seveda je bil potr eben še ves naslednji dan, da so bile vzpostavljene zveze z enotami, ki so se umaknile v Vipavsko dolino, in da so ugotovili, kakšno je stanje v Trnovskem gozdu. Enotam so ukazali, naj se v noči na 12. avgust vrnejo na Predmejo.

Izvidniške patrulje so šele 11. avgusta ugotovile, da je po prodoru na Predmejo sovražnikova kolona s Cola odšla proti Črnemu vrhu, druge pa so poročale, da na Lažni in v Čepovanski dolini ni Nemcev.⁵⁷⁵

Akcija za transport ranjencev se je po mnenju partizanskih štabov lahko začela. Osemnajsta brigada je pri Mrzli rupi ščitila proti Gorenji Trebuši, Zadlogu in dolini Idrije, po prihodu bataljona iz Vipavske doline pa naj bi prevzela in nosila ranjence iz bolnišnice Pa via.

Štab Kosovelove se je s pratežem in delom 3. bataljona

11. avgusta vrnil na Predmejo, naslednjega dne zjutraj pa naj bi po prihodu obeh bataljonov iz Vipavske doline poskrbel za prehrano svojih čet, ranjencev in okoli dvesto italijanskih partizanov, ki naj bi hkrati z ranjenci šli v VII. korpus.

Toda tudi tega dne, 12. avgusta, ko naj bi se začela operacija za evakuacijo ranjencev, se je vmešal sovražnik. Nemška bataljona, ki sta bila na področju Čmega vrha, verjetno iz sestave 10. SS policijskega polka, po številu kakih 1100 do 1200 mož, s precej konj in mul, sta krenila zgodaj zjutraj prek Križne gore na Otlico, bataljon Heine pa se je vrnil v Idrijo.⁶⁷⁰

Bataljona Kosovelove brigade, oficirska šola korpusa, za njima pa še 1. bataljon 18. brigade, so se hkrati premikali iz Šmarja pri Štanjelu čez Vipavsko dolino na Predmejo. Po krajšem počitku sta bataljona Kosovelove zgodaj zjutraj 12. avgusta nadaljevala pohod na Otlico, da bi se namestila v svojih

starih kantonmajih pri Bratinu. Težko si je predstavljati presenečenje kosovelovcev, ki so tisto noč prehodili strahotno dolgo pot čez Vipavsko dolino in se povzpeli na Otlico, ko so namesto, da bi tam našli kmečke domove, naleteli na Nemce. To je bilo presenečenje tudi za štab XXX. divizije, zakaj zaseda neke enote, ki je branila to smer, se je ob pojavi nemške* kolone umaknila, ne da bi ob vestila nadrejene.⁵⁷⁷

Kosovelovci so se ob spopadu takoj razvili v strelce severno od ceste in se tolkli srdito še dve uri. Toda sovražnik je bil premočan. Ko mu ni uspel čelni udarec, je obsul partizanske položaje s hudim minornetnim ognjem in poskušal obiti brigadno levo krilo prek hriba Obrezovec (kota 1113). Bataljona sta se med bojem umikala čedalje bolj na greben severno od Otlice proti Kozjim stenam do gozdne ceste Polanci—Potegle (kota 1252). Opoldne se je vsa brigada morala umakniti na severna pobočja, kjer se je zbrala na cesti pri Tisovcu.⁵⁷⁸

Ko so sovražnikovi oddelki potisnili Kosovelovo brigado, so nadalje prodirali proti Predmeji, 1. bataljon 18. brigade in štab XXX. divizije s prištavnimi oddelki pa so se morali umakniti na Kozje stene. Nato je sovražnikova kolona nadaljevala premik k Čavnu in Mali lažni ter se še isti večer spustila čez Krnico v Vipavsko dolino in čez Trnovo proti Grgarju in Gorici.

Tako se je navsezadnje končala ena od najhujših in najdaljših sovražnih ofenziv na primorsko osvobojeno ozemlje. Trajala je od 19. julija do 12. avgusta, polnih petindvajset dni.

V boju nad Otlico je imela Kosovelova brigada enega padlega in tri ranjene. Sovražnikovih izgub ni mogoče natančno ugotoviti. Po izjavah neposrednih udeležencev bi lahko znašali kakih pet padlih in deset ranjenih.⁵⁷⁹

V tej ofenzivi je brigada morala prestat neizmerne napore, ki so bili na meji človeških zmogljivosti. Dolgi pohodi, ki so jim sledili stalni boji, naloge v obrambi, noči in dnevi brez spanja, pomanjkanje hrane in vode, neprestana napetost in negotovost so bile značilnosti te ofenzive. Pričakovati je bilo, da se bodo pojavi demoralizacije še okrepili.

Štab brigade, ki je imel po zboru brigade na Tisovcu krajši sestanek, je sklenil zaoštriti in okrepiti odgovornost, zakaj brigado so čakale odgovorne naloge v zvezi s prevozom ranjencev. Dva borca, ki so ju pred bojem na Ottici poslali v patroljo proti Colu, sta se ob srečanju z Nemci umaknila

v notranjost Trnovskega gozda in ništa obvestila štaba brigade. Ker je spričo te hude napake prišlo do nenadnega boja, so sklenili pokreniti postopek pred brigadnim vojaškim sodiščem. Brigadno vojaško sodišče pa je kljub hudi krivdi obeh menilo, da bi bila glede na okoliščine srečanja s sovražnikom le preostra smrtna kazen, ki so jo predlagali nekateri člani sodišča. Končno so se zedinili, da bodo takšno obsodbo sicer prebrali pred brigadnim moštvom, nato pa naj komandant XXX. divizije, ki je bil prisoten, uporabi pravico pomilostitve in ju disciplinsko kaznuje.

Moštvo celotne brigade je s tesnobo v srcih poslušalo strogo obsodbo. Ko pa je komandant divizije po krajšem govoru, **V njem je** poudaril odgovornost in težavnost bodoče naloge, v kateri bo moral vsakdo storiti svojo dolžnost, oba pomilostil, je vso brigado prevzelo olajšanje in vzvalovilo glasno odobravanje.⁵⁸⁰

Prav ta dogodek, ki je pustil globok vtis, je morda tudi pripomogel k okrepljeni disciplini in odgovornosti, ki so jo pokazali vsi borci brigade v naslednjih dneh pri evakuaciji huje ranjenih partizanov.⁵⁸¹

PARTIZANSKI PROTIUDARCI

V zaščiti hudo ranjenih partizanov

Naslednje štiri dni je brigada posvetila največjo skrb notranji ureditvi čet, saj je štela le okoli 400 borcev in bork. Med minulo sovražno ofenzivo je sicer dobila nekaj borcev iz razpuščenega šolskega bataljona in nekaj novincev s terena, toda ražen padlih, ranjenih in obolelih je zgubila tudi okoli •stopetdeset borcev in bork, ki niso vzdržali hudih naporov, ali pa so zgubili zvezo s svojimi enotami. Nekatere čete so imele neznatno število, zato so morali vanje premestiti moštvo iz drugih in postaviti nove starešine.⁵⁸²

Po dolgem času je bilo čutiti tudi pomanjkanje orožja, kljub temu da je brigada v boju na Banjski planoti zaplenila kar lepo število pušk, strojnic in brzostrelk. Borci, ki so se raztepli, so s seboj odnesli tudi orožje, novi pa so prihajali neoboroženi. Tako je bil skoraj vsak peti borec brez orožja. Primanjkovalo je tudi streliva, zlasti za nemške strojnice in minomete, ter obleke in obutve.⁵⁸³

Po umiku sovražnikovih enot z osvobojenega ozemlja je spričo novega položaja štab korpusa močno spremenil načrt evakuacije ranjencev. Že 14. in 15. avgusta so nepremične ranjence prenesli na Otlico iz obeh partizanskih vojaških bolnišnic. Za zaščito njihovega pirevoza do železniške proge je bila odgovorna XXX. divizija, za transport čez železniško progo in na Notranjsko pa XXXI., ki je v zaščito varnega prehoda čez železniško progo že dan prej poslala Gradnikpvo brigado. Na tej strani proge naj bi 18. udarna zaščitila neoviran prevoz z Otlice prek Cola in Podkrajja do Bukovja, Kosovelova pa od Bukovja do proge.⁵⁸⁴

Okoli 18. ure 16. avgusta 1944 je Kosovelova brigada krenila proti Colu. Komaj pa je prišla tja, je prejela ustno povelje štaba XXX. divizije, naj se takoj vme na Predmejo. Opazovalnice na južnem robu Trnovskega gozda so po telefonu, za katerega so vezisti postavili novo linijo, sporočili, da je močna sovražnikova kolona krenila iz Ajdovščine proti Predmeji. Brigada je dobila nalogo, naj sovražnika, ki bi prodiral na Predmejo, napade in za vsako ceno potisne v dolino. Ko je okoli 23. ure prispela na Predmejo, je bila tam že Vojkova brigada.⁵⁸⁵

Pozneje so zvedeli, da so ajdovski Nemci in domobranci popoldne obkolili vasici Slokarji in Lokavec ter bližnje zaselke, jih preiskali in v njih novačili. Na Predmejo so poskušali prodreti šele naslednjega dne, toda Vojkova brigada jih je pošteno naklestila in vrgla v dolino.⁵⁸⁶

Po nekaj urah počitka je Kosovelova brigada seveda morala spet po isti poti na Col, potem pa čez Podkraj do Bukovja, kamor je prišla šele sredi dopoldneva 17. avgusta. Nastanila se je v svojem starem taborišču ob cesti, kakšna dva kilometra zahodno od vasi. Takoj je postavila zasede na Kaculju (kota 848) nad Smihel'om, nad Landolom, pri križišču cest Postojna — Bukovje in Landol — Studeno ter na križišču vzhodno od Strmice za smer proti Planini. Poslati je bilo treba tudi precej izvidniških patrolj v neposredno blizino postojank od Senožec in Prestranka pri Postojni do Planine in Rakeka, zakaj sovražnik je imel v Postojni in Prestranku najmanj dva tisoč mož, na Rakeku pa hkrati z domobranskim udarnim bataljonom tudi kakih tisoč.⁵⁸⁷

Ker je imel izvidniški vod pri štabu brigade med sovražno ofenzivo precej izgub, so po četah morali izbrati za izvidnike hrabre in sposobne borce, za vodje patrolj pa so določili komandirje vodov. Nekatere brigadne patrolje so se priključile članom divizijskega obveščevalnega centra, ki je težišče svojega dela prenesel na postojnski odsek.

Zjutraj 17. avgusta je v Bukovje prišla tudi Gradnikova brigada, ki je imela nalogo iti v noči pred prenosom ranjencev na drugo stran proge Postojna — Rakek in v sodelovanju s Kosovelovo na tej strani omogočiti neovirano pot ranjencev.

Zjutraj naslednjega dne so že prispeli vozovi z nepremičnimi ranjenci. Vse je bilo v mrzličnih pripravah. Štab Kosovelove je na podlagi divizijskega povelja in podrobnih skic.

ki so jih pripravili v štabu divizije, začel organizirati neposredne priprave. Določili so natančne naloge bataljonov, čet in posameznih specialnih bojnih skupin.

Za prehod prek železniške proge Postojna — Rakek so izbrali odsek med Ravbarkornando in Štrbcem, dvema manjšima postojankama, med katerima je bilo še nekaj bunkerjev ob progi. Nacrt prehoda je predvideval, naj bi Kosovelova okoli 18. ure krenila kot predhodnica transportne kolone v razporeditvi 1., 2. in 3. bataljon, nato pa brigadna težka četa, ki je dobila tega dne 17 min za minomet. Najprej naj bi se ločil 1. bataljon in z eno četo zasedel položaje pri Stimici na križišču, drugo pa postavil nad ridami glavne ceste pri Planini. Glavnina brigade, na čelu z 2. bataljonom, naj bi nadaljevala pohod po gozdni poti južno od Koliševke (trig. 751), kjer se pri Mačkovcu kakšna dva kilometra severno od Ravbarkomande le-ta steka z glavno cesto. V Mačkovcu je bil nemški stražarski oddelk kakih desetih mož. Na glavni cesiti naj bi se 2. bataljon usmeril proti Postojni in zasedel položaje med Ravbarkomando in Mačkovcem. Posebna bojna skupina 3. bataljona naj bi še blokirala nemški oddel'ek v Mačkovcu, glavnina bataljona pa naj bi vzhodno od glavne ceste zasedla položaje približno na črti Cerovica (kota 674) — Mrzli dol z nalogo, da prepreči sovražniku intervencijo iz Rakeka čez Unec in po gozdnih poteh iz Planine. Težka četa je imela nalogo postaviti minomet na jasi pri Mačkovcu in pripraviti strelne elemente za vse možne smeri sovražnikovega nastopanja.

V prednje patrulje predhodnice so določili tudi zveznike, ki so imeli nalogo prekiniti sovražnikove telefonske linije in linije Ob železniški progi, hkrati pa so imeli nalogo, da na križiščih poti in gozdnih kolovozov usmerjajo glavno kolono z ranjenci kot prometni ki. Ukazano jim je bilo, da ostanejo na teh mestih, dokl'er se ne bo umaknila zadnja enota, tako v primeru, če bo prehod ranjencev uspel, kot tudi v primeru, če ranjenci ne bodo mogli čez progo. Vse enote in vsi borci so imeli strog ukaz, da se ne smejo umakniti z določenih položajev brez posebnega povelja, ne glede na položaj, čas in vreme. V primeru sovražnikove intervencije so morali vztrajati na položajih do poslednjega.⁵⁸⁸

Organizacija akcije prevoza ranjencev in njihova zaščita je bila pripravljena res tako temeljito, kot še nobena doslej.

V vseh enotah so imeli še številne vojaške, partijske in politi-

čne sestanke, na katerih so se natančno pogovorili o nalogah zadevne enote in slehernega posameznika.

Temeljite priprave so omogočile popoln uspeh operacije. Vse je potekalo po nacrtu, zgodilo se je le nekaj nepričakovanih pripetljajev, ki pa niso mogli vplivati na potek transporta. Ko je 2. bataljon prodril na glavno cesto Planina—Postojna pri Mačkovcu in se spustil navzdol proti Ravbarkomandi, je v nasprotni smeri nek kolesar pred seboj vneto porival svoje kolo. Nanj ni nihče pazil, ta pa je mimo rinil svoje kolo dalje ob partizanski koloni proti Mačkovcu. Šele pri križišču je nekdo bolje pogledal samotnega kolesarja in ugotovil, da je bil nemški vojak, verjetno dopustnik s puško čez hrbet. Zavpil je: »Švaba! Držite ga!« Ta pa je izkoristil trenutek presenečenja, zajahal kolo in zginil za prvim ovinkom.⁵⁸⁹

Predhodnica 2. bataljona je šla nekoliko preveč daleč in je pri vhodu v cestno zaseko pri Ravbarkomandi naletela na močan sovražnikov ogenj iz bunkerja. K sreči je bilo v blizini križja, lahko se je umaknila brez izgub.⁵⁹⁰

Ko je bila zaščita na mestu, je krenila glavna kolona z ranjenici proti progi. Tudi to se je končalo brez posebnih nevarnosti. Sovražnik jo je odkril šele, ko so bili ranjenci že na drugi strani. Prešernova in Vojkova brigada sta z ranjenci lahko neovirano nadaljevali pot, zvečer 19. avgusta pa je vsa XXXI. divizija prispela v Loški potok.⁵⁹¹

Neka manjša sovražnikova enota je okoli 23. ure poskušala prodreti od Ravbarkomande proti Mačkovcu. Zasede 2. bataljona Kosovelove so čakale, da se je približala, nato pa so jo zasuli z ročnimi bombami. Morala se je umakniti z izgubami. Obstreljevanje se je nadaljevalo do umika brigade, težka četa pa je izstrelila osem minometnih min. Iz sovražnikovih poročil lahko razberemo, da je ta enota imela enega hudo in šest lažje ranjenih, največ od ročnih bomb.⁵⁹²

Minerski vod se je nekajkrat poskušal priplaziti k železniški progi v bližini Rakeka, vendar se je moral zaradi strojnega ognja najprej umakniti. Miniranje mu je uspelo šele okoli polnoči.⁵⁹³

Ko je bil prehod ranjencev in njihove zaščite končan, je začela Kosovelova brigada postopno umikati svoje čete. Najprej se je umaknil 3. bataljon, nato pa 2. pred Ravbarkomando. Ko srta oba s težko četo prispela do križišča pri Strmici, se je

umaknil ge 1., brigadna kolona pa je nadaljevala pohod proti Bukovju v prejšnji tabor, priključila pratež in šla dalje do Podkraja.⁵⁹⁴

Boj je doživela tega dne le 18. brigada. Domobranska kolona iz Črnega vrha je napadla njene zasede pri Colu in jih najprej pregnala s položajev. Toda njen 2. bataljon je začel' odločen protinapad in je po krajšem boju potisnil kolono proti izhodišču v Crnem vrhu.⁵⁹⁵

Po usipelem večemem mitingu, ki ga je priredila kultumopropagandna skupina Kosovelove brigade v Podkraju, je glavnina XXX. divizije krenil'a na Otlico. Stab divizije se je z 18. brigado nastamil na Predmeji, Kosovelova pa na Angelski gori.

Brigada je svojo nalogo opravila vestno in natančno, s polnim občutkom odgovornosti do ranjenih tovarišev. Borci in starešine so zastavili vse svoje moči, voljo in sposobnosti, da bi se vsaj tako oddolžili soborcem za njihove muke im žrtev.

V -brigadi je po prihodu na Otlico popustila psihološka napetost, ki jo je spremljala ves čas poletne ofenzive in ki je bila posledica strahovitih naporov, pomanjkanja in nevamoosti. Na sestankih po četah in bataljonih in na političnih urah so razpravljali o preteklih dogodkih in nesporazumih. Brigadi je bil resnično potreben oddih, da bi si spet nabrala moči.⁵⁹⁶

Morda, je karakterističen tudi primer že znanega puškomitraljezca Lojzeta Marušiča, z imenom Razbojnik. Bila ga je sama kost in koža, v poslednjih premikih je onemogel največkrat zaostajal za kolono. Zdaj je dolge ure strmел neznano kam, ko je ležal kje na travi, dokler se ni tega popoldneva poslovil od najboljših tovarišev in od komandanta bataljona. Dejal mu je, da ne vzdrži več. Odšel bo na Kras, kjer bo nadaljeval boj, kot bo vedel in znal. Ko pa bo Kosovelova krenila na Trst, če bo dočakal ta dan, se bo znova priključil brigadi. Res je cb mraku krenil v dolino.*

* Lojze se je potem s svojo strojnico premikal po Krasu sam, občasno napadal manjše sovražnikove patrulje ali pa se priključeval minersko-sabotažnim skupinam, kadar so delale akcije v njegovi bližini. Svojo obljubo je držal. Ko se je ob koncu vojne Kosovelova spustila z roba Trnovskega gozda in 27. aprila 1945 prodrla v Pliskovico, je še istega dne prišel v brigado in se ji pridružil. Osamljen, bolan in zagrenjen si je sam končal življenje leta 1946.

Na južnih obronkih Čavna

Sredi gostoljubnih prebivalcev Otlice, zavednega in revnega kraja na robu Tmavskega gozda, so se kosovelovci vedno dobro počutili. Ščasoma se je razvilo pravo prijateljstvo ne le med posameznimi partizani in domačini, temveč so se čete in bataljoni spoprijateljili s posameznimi hišami in zaselki, pri katerih so se ustavljali že od jeseni 1943. Čeprav se je sestava čet in bataljonov menjala s prihodom novincev, se je prisrčnost dobrih odnosov ohranjala. Trdno povezani z istimi željami o bodoči svobodi so drug z drugim delili dobro in slabo. Kolikokrat so čete po hudih bojih prišle trudne in izčrpane na Angelsko goro, siromašne kmetije pa so jih sprejele kot svoje in včasih tudi delile z borci poslednje zalogaje, ki so jih domači na hrbtih in peš prinesli iz Vipavske doline ali pa celo iz daljne Furlanije, mimo številnih okupatorskih blokov, straž in kontrol. Ko so se brigadne in bataljonske intendature malo opomogle, so to njihovo privrženost vračale, če so le mogle, zakaj ti predobri ljudje so pogosto še bolj trpeli od partizanskih enot, zlasti ob sovražnih hajkah. Tedaj so se enote morale umakniti, okupator pa je svoj bes sprostil nad prebivalci, ki so bili krivi le za to, da so Slovenci in da želijo živeti na svoji zemlji svobodno.

Tište avgustovske dni se je pomanjkanju in lakoti na Ottici pridružila še zelo huda suša. Na planoti ni prirodnih izvirov, čedalje več vodnjakov pa je bilo suhih, zakaj dolgo ni bilo dežja in številne brigade so jih praznile dan za dnem. Štabi so, prepovedali uporabo vode, ražen za kuhanje in pijačo, kar pa je imelo seveda neugodne posledice. Vzdrževanje osebne čistote moštva je bilo nemogoče, širila se je ušivost in nevamost kužnih bolezni je naraščala.

Med sovražno ofenzivo in takoj po njej se je položaj v južnem delu Primorske, na Krasu in v Vipavski dolini precej poslabšal. Ker ni bilo partizanskih enot, so okupatorske posadke začele vsak dan pošiljati številne patrulje, ki so terorizirale prebivalstvo ter preganjale terenske politične delavce in člane OF. V minulih tednih so bili zlasti drzni italijanski fašisti v Dornberku. Njihove patrulje po 50–60 mož so vdirale v vasi v spodnji Vipavski dolini, ki so bile med najbolj naprednimi in privrženimi osvobodilnemu gibanju.

Tudi promet na cesti Gorica—Ajdovščina—Razdrto—Postoj na se je močno okrepil. Po njej se je premikalo čedalje več tovornih kolom v spremstvu oklopnih avtomobilov in tudi tankov. štab XXX. divizije je 22. avgusta izdal ukaz, naj se podrejene enote zvečer premaknejo na južna pobočja Cavnna. Do zjutraj naslednjega dne naj zasedejo položaje ob cesti Gorica—Ajdovščina v obliki zased in se dobiro maskirajo. Tega dne se je poslovi! od brigade njen požrtvovalni sanitetni referent dr. Davorin Valenti in njegova pomočnica Iva.

V zasedo so se razporedile vse prisotne brigade. Osemnajsta udarna je dobila povelje naj zasede črto Smihel—Ozeljan—Osek im se zaščiti proti Gorici, italijanska 14. udarna tržaška brigada, ki jo je štab korpusa prej dodelil v operativnem pogledu XXX. diviziji, pa se je ponoči premestila z Otlice na Predmejo, da zaščiti divizijsko razporeditev proti Colu in Zadlogu, eno četo pa dodeli Kosovelovi brigadi v okrepitev.

Kosovelovi je bilo določeno mesto sredi divizijske razporeditve. Em njen bataljon in dve četi, od katerih naj bi bil'a ena italijanska, naj bi postavili zasedo na odseku Vrtovi«—Cesta in tam tudi osredotočili vse težje orožje in protitankovske puške, en bataljom im ena četa pa naj bi zasedla položaje med vasema Cesta im Kovači zaradi zaščite proti postojanki v Ajdovščini.

Drugi bataljon 18. udarne brigade je imel nalogo, da zavzame položaje južno od ceste, pod vasico Hrobači, in ob napadu prepreči sovražniku, da bi se umaknil proti Dornberku ali Malim Zabijam in Ajdovščini.

Stab divizije si je za poveljniško mesto izbral vas Lozarji. Brigadni štabi so morali sporočati podatke o položaju po radiu vsake po! ure, v primeru boja pa kadarkoli. Na komandno mesto štaba divizije so poslali tudi po enega kurirja.⁵⁹⁷

Ko je brigadna kolona okoli 22. ure krenila z Angelske gore in zavila po zmami poti v Vipavsko dolino, so obrazi borcev zaživeli. Nikogar ni več mučilo vprašanje, kam gre brigada, samo da gre proti Vipavski dolini in Krasu.

Na središčnem delu zasede je položaje zavzel 3. bataljom, okrepljen z italijansko četo, eno četo in težkim vodom 2. bataljona ter težko četo brigade. Tudi vse tri protitankovske puške iz vseh bataljonov so razporedili na sredini. Brigadna mimerska četa in vodi 2. im 3. bataljona pa so zakopali in ma-

skirall na cesti med Potočami in Dobrovi jami več protitankovskih min.

Na levem krilu, z nalogo zaščite proti Ajdovščini, je imel položaje 1. bataljon, ki ga je okrapila četa 2. bataljona in protitankovska puška iz 14. italijanske brigade.

Kljub temu, da so vse čete končale maskiranje položajev točno do določene ure, dopoldne niso dočakale sovražnikove kolone, le dežurni opazovalci na začetku zasede so morali zadržati kakih šest kmečkih vozov in jih poslati v Vrtovin, da bi ne naleteli na mine. Kmalu popoldne je štab ukazal, naj mine poberejo, zaseda pa naj se umakne s položajev. Sovražnika ni bilo.

Minerei, ki so že pobrali mine, so se pravkar približali 3. bataljonu, ki se je zbral, ko je prišlo do hude nesreče. Minerec, Karei Rogelja, noseč na hrbtu v vreči morda tri ali štiri mine, je na vrhu klanca trdo spustil svoj tovor na tla. Zadonela je strahovita eksplozija. Večino boreev poslednje čete 3. bataljona je močan zračni udarec vrgel na zemljo, drugi pa so se v strahu razbežali, omamljeni od pritiska eksplozije. Tišči, ki so bili bliže kraju nesreče, so celo zgubili zavest. Njihova obleka je bila poškopljena s krvavimi koščki, verjetno edinimi ostanki nesrečnega minerja. K sreči ni bilo drugih žrtev, le

Poškodovan oklepni avtomobil, v kabini padli okupatorski vojak (31. maja 1944)

nekateri borci so bili lažje poškodovani. Stara vojaška resnica je tudi to pot dobila potrdilo, da minerec lahko samo enkrat pogreši. O vzroku so lahko samo sklepali, verjetno je zaradi nepazljivosti iz neke mine pozabil potegniti vžigalnik, napako pa je placal z življenjem.

Medtem se je iz Ajdovščine približevala položajem 1. bataljona kolona kakih petdeset Nemcev in domobrancev. Kaže, da so opazili premikanje boircev na pobočjih južno in vzhodno od Štomaža, pa so sklenili, da poskusijo partizane poloviti, ali vsaj pregnati. Po vsej verjetnosti niso vedeli, da je tam ves, in še zraven okrepljen bataljon, zakaj v takem primeru bi ne krenilo tako malo vojakov.

Druga četa 1. bataljona, kateri se je ta skupina približevala, jo je spustila v neposredno blizino, potem pa jo je obsula z močnim ognjem. Kljub hudim izgubam so napadalci vztrajali v obrambi, uporabljajoč dobra kritja, ki jih nudi teren. Počasi so se umikali v dolino. Kmalu je iz Ajdovščine krenila druga kolona kakih sto mož s tankom na čelu. Tank je napredoval ob cesti in tolkel s svojim topičem partizanske položaje, pehota* pa se je razporejala levo in desno od ceste v strelski vrsti ter prodirala proti 1. bataljonu.

Obstreljevanje obeh naspiotnikov se je nadaljevalo vse popoldne, vendar sovražnik bataljona ni mogel prisiliti k umiku. Med bojem se je zelo izkazal partizan 14. italijanske udarne tržaške brigade, ki je s protitankovsko puško z natančnimi strelji v tankovske odprtime prisilil oklopnik, da se je umaknil. Vztrajal je na svojem položaju, čeprav je v njegovi neposredni bližini eksplodiralo nekoliko topovskih izstrelkov.

Med bojnim zapletom na desnem krilu obrambe 2. čete je padel mitraljezec Jožko Vodopivec, ko je ščitil umik manjše skupine svojih tovarišev. Težka bređa je ostala daleč spredaj pred bojno čito, sovražnikova skupina pa se ji je približevala. Tedaj je namestnik komandirja Alojz Štancer vzkliknil, naj ga ščitijo z ognjem, ter stekel po strmih pobočjih. Natovoril si je strojnico na hrbet s težkim tronožnim podstavkom vred, z eno roko pa pograbil še zabojček streljiva, nato pa se kljub dežju sovražnih izstrelkov srečno vrnil na položaj.

Pozno popoldne je komandir 2. čete Emil Fakin neki svoji desetini ukazal, naj se približa sovražniku po jarku, gosto obraslem z grmovjem, in ga prežene z višine na koti 193. Ko se je desetina plazila do cilja, je osredotočil ogenj čete na

sovražnikov oddelek na koti, da bi ji omogočil približevanje. Z ročnimi bombami in ob podpord ognja vse čete je desetina zavzela višino, sovražnik pa je bil potem prisiljen, da se umakne prav do vznožja pobočja. Puškarjenje se je nadaljevalo do mraka, potem pa je sovražnik pohral padle in ranjene ter se umaknil v Ajdovščino.

Po podatkih iz partizanskih dokumentov naj bi bilo v tem boju na strani sovražnika dvajset padlih in osemnajst ranjenih, kar je verjetno nekoliko pretirano. Prvi bataljon je imel dva padla in tri ranjene.⁵⁹⁸

Naslednjih sedem dni je Kosovelova brigada ostala na istih položajih na pobočjih Čavna in varovaia akcijo 18. udarne brigade proti Ajdovščini. Hkrati se je lotila preureditve nekaterih enot, zlasti štaba brigade in prištabnih oddelkov.

Pretekli dogodki, zlasti pa dolgotrajna poletna sovražna ofenziva, so namreč pokazali, da je brigadni štab s svojimi oddelki preveč obsežen in nesorazmeren s številčnostjo osnovnih taktičnih enot. Glede na položaj na italijanskem bojišču je bilo pričakovati, da bodo na ozemlju Slovenskega primorja, tako pomembnem za sovražnika, partizanske osvobodilne enote še morale doživljati takšne ofenzive. Če je hotela uspešno premagovati napore in izpolnjevati nal'oge, lei so jo čakale, je morala brigada biti čimbolj premdčna, gifočna in elastična formacija. Zategadelj je bilo treba, tako v štabu brigade in njegovih odsekih kot v prištabnih enotah, zmanjšati število moštva na najnujnejši obseg in »očistiti« poslovanje štaba nepotrebne »administrirania«. Zlasti je bila obsežna intendatura, kar je bilo razumljivo glede na skoroda kronične preskrbovalne probleme. Toda postopno, po eni strani zaradi popuščanja štaba brigade pred stalnimi zahtevami intemdantov, po drugi pa zaradi čedalje večjih teženj višjih intendantskih in gospodarskih organov, da se poslovanje organizira na način, ki je morda primeren za vojsko v mirnih razmerah, je število osebja preveč naraslo. Hkrati se je vtapljalo v pisarjenju, sestavljanju raznih poročil in pregl'edov, zanemarjalo pa je koristno intendantsko operativo.

Drugo področje, kjer je bilo preveč moštva, je bila kulturno-prosvetna in propagandna dejavnost. V bataljonih so bili reterenti za Kulturo in dopisništvo, pri štabu brigade pa referent za kulturo, ki je vodil skupino kakih dvajsetih članov, v kateri so bili nekateri skrbel'i za dramatiko ali bili člani

HIMNA KOSOVELOVE BRIGADE

Korakoma

Glasba in besedilo: Ivan Rebula-Boris

Ti-šo naš vod-ja Ti-to, Te-bi hu-ra in naj-lepši maš pozd-
in Srečka Ko-so-ve-la, brigada bi-je sov-ražni-ka pov-
rav! Ti za do-kon-čno zma-go, brigada vo-diš nam
sod, Vju-ri-šu udarce da-je, o-svo-bo-dit' ho-če
iz da-liav. Vse bor-ce Ko-so-ve-lo-ve, Tvoj duh pa
si svoj rod Le gra-di ju-go-sla-vi-jo, V mo-go-čen
bod-ri naj! Od zma-go do zma-go naj lo-ro-re, si bri-
sku-pen dom! Iz-ra-žaj slo-ven-čev zdaj vo-ljo, da sov-
ga-da pri-bo-ri zdaj!
Ra-gu bi bil po-lom!

Pesem Kosovelove brigade

zabavnega malega orkestra, drugi pa so se ukvarjali z vojnim dopisništvom, kroniko, risanjem. Imeli so še mulovodca, ki je skrbel za prenašanje materiala in potrebščin skupine.

Propagandna dejavnost je bila vsekakor koristna in je dala tudi dobre uspehe, zlasti na terenu, toda med bojem, ki je bila osnovna naloga brigade, niso sodelovali na bojišču. Tedaj so

bili pogosto pravo breme. Bilo je očitno, da je v tedanjem položaju na ozemlju IX. korpusa bilo najpraviše imeti takšne propagandne ekipe pri štabu divizije in korpusa, ne pa v brigadah.

Iz teh razlogov so v odsekih štaba in intendanturi močno zmanjšali število moštva in poenostavili poslovanje, kultumo-prosvetno in propagandno skupino pa so popolnoma raspustili. Najsposobnejši so bili prestavljeni k diviziji in korpusu, kot na primer vodja zabavnega orkestra Ivan Rebula, ki je bil ustvarjalec brigadne himne in številnih partizanskih skladb. Postal je dirigent korpusnega pihalnega orkestra. Druge so premestili v enote po njihovih zmožnostih. Kultumo-prosvetne in propagandne naloge so poslej morali organizirati politični komisarij i sami ob pomoči vsega moštva. Kmalu so po bataljonih začeli delovati pevski zbori, odbori za izdajanje stenskih časopisov ali stenčasov, žepnih časopisov in podobno.

Brigada je teh sedem dni, ki jih je prebila na južnih pobočjih Cava, izkoristila tudi za mobilizacijo, izpopolnitev z orožjem in strelivom, ter za zboljšanje higienskega stanja, za razuševanje. Zdravniki so natančno pregledali celotno brigadno sestavo in obolele oziroma preveč izčrpane borce poslali na teren ali pa v premočno bolnišnico XXX. divizije, ki je bila na Predmeji. Vmilo se je tudi precej raztepenih borcev. Številčno stanje brigade je naraslo na 450 mož.

Podčrtati je treba še ljubeznivo gostoljubnost prebivalcev podčavenskih vasi. Prisrčno in toplo so sodelovali s kosovelci v vseh vprašanjih in lahko rečemo, da so neločljivo živeli z njimi.

Med tem časom je 18. brigada bazoviška dosegla v zahodnem delu Vipavske doline nekoliko pomembnih bojnih uspehov. Najprej je do nog potokla pri Vogrskem in Volči dragi dve fašistični patrulji iz domberške postojanke, potem pa je še na cesti pri Šempasu v celodnevem boju skoraj razbila sovražnikovo kolono. Tako je bila akcija XXX. divizije v Vipavski dolini pravzaprav zelo uspešna.^{59,1}

Črni vrh nad Idrijo

Ze 3. avgusta je na Črni vrh prišla iz Trsta 15. četa SNV. Štela je 147 mož in se je takoj pod zaščito nemških oddelkov začela utrjevati. Pospešeno so gradili bunkerje, rove in kritja,

vaški zvonik pa so kot po navadi preuredili v močno strojnično gnezdo in opazovalnico. Tudi nekatere zgradbe so utrdili za obrambo, ožji del postojanke pa so ogradili z bodečo žico in ovire opremili s protipehotnimi minami.⁶⁰⁰

Iz številnih ponočni tedanjega časa se vidi, da je bila prva »bojna« naloga teh izdajalcev primorskega ljudstva, ko so končali osnovna utrjevalna dela in Nemci odšli, lov, surovo mučenje in tudi pobijanje domačinov v bližnji okolici, ki so bili člani osvobodilnega gibanja ali aktivisti. Med moštvam te domobranske čete je bilo namreč precej domačinov, ki so dobro poznali krajevne razmere in politično usmerjenost prebivalstva. Nekateri so bili celo bivši partizani.⁶⁰¹

Tako se je politični položaj na širšem območju Črnega vrha z nastankom nove postojanke še bolj poslabšal. Preplah je zbudilo zlasti dejstvo, da so v teh zločindh sodelovali bivši borci brigad, v katere so imeli ljudje prej neomejeno zaupanje. Politično delo razredčenih aktivistov je bilo otežkočeno in je zamiralo. Posadka je izkoristila angažiranost partizanskih enot na drugih področjih med ofenzivo in med prevozom ranjencev na Notranjsko. V čmovrški okolici sta vladala strah in nasilje.

Nova postojanka je pomenila še več. Ne le, da se je z njo začelo povezovati in širiti področje močnega vpliva slovenskih reakcionarnih sil iz Polhograjskih Dolomitov na ozemlje Primorske in v notranjost osvobojenega ozemlja, temveč se je s tem poslabšal tudi vojaški položaj, saj je postojanka bočno ščitila nemško zvezo med Idrijo in Logatcem ter oteževala partizanske manevrske in operativne možnosti proti Pivki in nemški strateško pomembni prometni poti skozi »postojanska vrata«.⁶⁰²

Razumljivo je, da je štab IX. korpusa takoj začel pripravljati nacрте za likvidacijo Omega vrha in jih začel uresničevati takoj, ko se je XXXI. divizija vrnila z Notranjske.

Iz delno ohranjenega gradiva je mogoče sklepati, da je bilo prvo posvetovanje v zvezi z akcijo na Čmi vrh že zvečer 26. avgusta. Udeležili so se ga člani ožjih štabov korpusa, divizij in brigad.⁶⁰³

Podatki o sklepih posvetovanja niso obranjeni, toda iz kasnejših dogodkov morda lahko sklepamo, da so se dogovorili, naj se brigadam najprej omogoči nujen oddih, hkrati pa izvede preureditev in opravi vse priprave, da bi bile enote v največji meri sposobne za hude boje, ki jih je bilo pričakovati.

Nato je štab IX. korpusa, bilo je 29. avgusta, izdal' povelje za napad na Crni vrh in zaščito akcije pred intervencijskimi silami.⁶⁰⁴

Po tem povelju naj bi 31. avgusta ob 23. uri izvedla napad okirepljena brigada XXXI. divizije, drugi dve brigadi te divizije in dolomitski odred pa naj bi ščitili napadalce proti Logatcu, Hotedršici in Godoviču. Napadajočo brigado naj bi s svojim ognjem podprl artilerijski divizion korpusa. Trideseta divizija brez 17. brigade, ki je že odšla na pot proti Beneški Sloveniji, je imel'a nalogo ščititi napad v smeri Idrije in proti pcstojankam v Vipavski dolini, zlasti proti Vipavi in Ajdovščini.

Tik pred začetkom napada so povelje spremenili toliko, da naj se začne namnesto zvečer naslednjega dne zjutraj, 1. septembra oib 6. uri. To je bila bistvena sprememba, zakaj le malo partizanskih napadov se je začelo zjutraj. Stab korpusa se je odločil za takšen način napada na podlagi poznejše presoje položaja ter razmerja sii in orožja, kajti okupator je bil močno zmanjšal posadko v Idriji, kjer je bil trenutno le 2. bataljon 10. SS policijskega polka, pa še ta je imel svoje oddelke v Godoviču in Spodnji Idriji. Dnevni napad je zlasti omogočal uspešnejšo uporabo topniškega in minometnega ognja, kar je bilo zelo važno glede na močno utrjen obrambni sistem postojanke.

Na podlagi izkušenj iz prejšnjih napadov so vsi štabi posvetili posebno pozornost organizaciji napada in sodelovanju topništva in pehote. Predvideli so, da bo del¹ artilerije spremljal pehoto v napadu in od blizu z neposrednim streljanjem uničeval utrjene obrambne točke, ki bodo ovirale napredovanje pehote. Zelo važne naloge so dobile tudi inženirske čete in vodi. Njihove minerske skupine so imel'e nalogo, da v tesnem sodelovanju s pehoto pripravljajo prehode v žičnih ovirah in v protipehotnih minskih poljih ter rušijo poslopja in druge objekte, iz katerih bo čutiti sovražnd odpor. Treba je ugotoviti, da so ti ukrepi bili odločilni za dosego uspeha v napadu na utrjeno naselje in hkrati tisto, kar niso dovolj upoštevali v prejšnjih napadih, ki niso dali zelenih uspehov. Tedaj je bil včasih uspeh napada odvisen le od hrabrosti bombašev in od moči njihovih ročnih bomb.

Tudi drugi problem, zaščito akcije pred intervencijami iz sosednjih oporišč, so to pot rešili mnogo bolj skrbno in stu-

diozno. Del brigadnih sii, ki so varovale določeno smer, so postavili na položaje v neposredni bližini oporišča, druge pa razporedili v notranjosti brigadnega obrambnega pasu. Če bi sovražniku uspelo prebiti položaje prednjih oddelkov za zaščito, bi jih pričakali oddelki na naslednjih položajih, vsaka enota, celo četa pa je morala imeti rezervo, ki naj bi posegla v boj na najbolj nevarnem odseku bojišča.

Naslednje vprašanje je bilo vzpostavljane im vzdrževanje neprekinjenih in varnih zvez. To je postalo mnogo enostavnejše s preprostim ukrepom, da so poveljniško mesto štaba korpusa in poveljniško mesto štaba XXXI. divizije, ki je vodil napad na Črni vrh, postavili v istem kraju. Pri tem napadu je ta rešitev pomenila veliko prednost, zakaj s tem so bili vnaprej preprečeni številni nesporazumi in zakasnitve v prenašanju in izpolnjevanju ukazov ter posredovanju obvestil in drugih podatkov. Štaba divizij sta imela s svojimi enotami večkanalno zvezo in z različnimi sredstvi, po radiu, telefomu in s kurirji, brigade pa so imele z bataljoni, tudi z najbolj oddaljenimi, telefonsko in kurirsko zvezo.

Če presojava te ukrepe v pripravi in organizaciji napada, maramo ugotoviti, da pomenijo znaten napredek in da so zrcalili že velike izkušnje partizanskih enot v boju ter porast njihove bojne sposobnosti, kakor tudi usposobljenost štabov in večjo tehnično opremljenost partizanskih enot. Lahko rečemo, da je organizacija tega napada močno prekašala prakso v vseh dotedanjih korpusnih akcijah.

Med pripravami za napad na Črni vrh je zvečer 30. avgusta Kosovelova brigada zbrala svoje bataljone v taborišču nad vasjo Bratimi in krenila po znani bližnjici po zahodnem pobočju Čavna na Predmejo, potem pa zgodaj zjutraj naslednjega dne prispela na Angelsko goro na Otlici.⁶⁰⁵

Dopoldne je sanitetna služba XXX. divizije pregledala borce, ki so jih četna in bataljonska poveljstva predlagala za začasen ali stalen odpust iz operativnih enot. Nesposobne domačine iz bližnjih krajev Primorske so poslali domov ali v zaledne enote, tišče, ki so bili iz drugih pokraj in Slovenije ali Jugoslavije, med njimi je bil tudi poveljnik 3. bataljona, pa so v okrevanje in zdravljenje poslali v divizijsko premično bolnišnico, ki je bila na Predmeji. Na mesto odsotnega koman-

danta 3. bataljona je bil postavljen kot vršilec dolžnosti dotedanji komandir 2. čete Jože Rijavec-Pepi.

Zal se ni ohranila popolna dokumentacija iz napada na Crni vrh. Napad je mogoče le delno obnoviti z viri iz prve roke, zato pa je še mnogo živih prie, ki so sodelovale v njem.

Kosovelova brigada je prejela nalogo, naj s 1. in 2. bataljonom zavzame položaje za obrambo vzhodno od Cola in prepreči morebitno sovražnikovo posredovanje iz Ajdovščine in Vipave. Tretji bataljon pa je bil določen v divizijsko oziroma korpusno rezervo.

Po mraku je brigada krenila z Angelske gore, 1. in 2. bataljon sta nadaljevala pot proti Colu, štab brigade in 3. bataljon pa sta šla po bližnjici proti Zadlogu ter se razporedila v zaselku Na sredi. Tarn sta že bila štab XXX. divizije in rezervna havbica kalibra 100 mm iz korpusnega artilerijskega divizionu.⁶⁰⁶

Ob šesti uri 1. septembra se je pričela topniška priprava, ki je trajala dve uri. Partizanski topovi in havbice so uničili naj bolj nevaren obrambni objekt, zvonik s težkim mitraljezom, poškodovali pa so še nekaj drugih odpomih točk. Med artilerijskim ognjem sta dva bataljona Gradnikove brigade, ki so ju z Otlice pripeljali s tovornjaki, da bi bila bolj sveža za napad, prodrli v severni del vasi. Toda dva njuna poskusa, da bi razbila noitranji sistem obrambe, ništa uspela. Ogenj iz bunkerjev, ki so hkrati preprečevali, da bi partizani privlekli topove po cestnih serpentinah bližje k naselju, je bil premočan, točen in dobro organiziran. Bramiloi so se upirali tudi iz poslopij, ki niso bila v prostoru, ograjenem z žično oviro. Gradnikovcem je končno uspelo, da so te hiše ločili od glavnega oporišča in jih potem postopno osvajali. Topništvo in minometi so medtem še vedno tolkli središnji del vasi. Poškodovali so številne obrambne točke, nekatere pa so začele goreti. Nad Crnim vrhom se je dvigal dim in oblak prahu. Okoli poldneva je začel napad jenjavati, le tu in tam je padel kak strel.⁶⁰⁷

Dopoldne je Vojkova brigada imela srdit boj s posredovalnimi kolonami pri Kalcah. Krenile so na pomoč iz Rakeka, Vrhnike in Logatca. Podobno je bilo pri Godoviču, kjer je bila Prešernova brigada. Na idrijski strani, kjer je bila 18.

udarna, ter proti Ajdovščini in Vipavi, kjer sta bila 1. in 2. bataljon Kosovelove, je bilo še vedno mirno.

Spričo slabitve moči napada in čedalje večjega pritiska posredovalnih kolon, ki so se na vsak način hotele prebiti skozi zaščitne položaje, se je štab korpusa odločil privesti sveže moči, svojo rezervo. Okoli 13. ure je štab korpusa ukazal štabu XXX. divizije, naj čez zaselek Trebče pošlje 3. bataljon Kosovelove brigade, ki bo takoj krenil v napad. Bataljon je prispel pred Crni vrh okoli 14. ure. Tam je prejel ukaz, naj se razvije in razporedi severno in severozahodno od Črnega vrha in sicer med cesto Crni vrh—Trebče in kolovozom Crni vrh—Predgriže oziroma med položaji 1. in 3. bataljona Gradnikove, z nalogo, da zlomi sovražnikovo obrambo pred seboj in se prebije do cerkve in župnišča sredi vasi.

Ta naloga ni bila niti lahka niti enostavna. Pred izhodnimi položaji bataljona je bila čistina, prihod k žičnim oviram pa so branili trije bunkerji, ki so bili med seboj povezani z rovi in jarki za premikanje po bojišču. Dva sta bila precej izpostavljena in sta branila dohod po omenjenih poteh, tretji pa je bil nekoliko pomaknjen nazaj in je bil zgrajen v bližini kozolca. Vaški zvonik je bil že poškodovan in iz njega ni bilo slišati sovražnih strojnic, iz nekaterih hiš severno od cerkve pa se je dvigal gost dim.

Ko so se čete razporejale na položajih, se je oglasilo nekaj strojnic iz poslopij severno od cerkve, ki so bila prirejena za obrambo.

Med tem časom je kakih petdeset mož sovražnikove posadke pod vodstvom njenega komandanta Jožeta Jakoša izkoristilo dim, prah in oslABLJENO čuječnost 3. bataljona Gradnikove na položajih severovzhodno od vasi. Neopaženo so se priplazili in se pripravili za napad na gradnikovce. Toda ti so se znašli in v boju prsi ob prsi zavrnili izpad. Padlo je okoli štirideset domobrancev, med njimi tudi komandant, prebili pa so se le nekateri.

Ko je 3. bataljon Kosovelove končal priprave za napad po četah in vodih, organiziral sodelovanje udarnih skupin in strojnic, je začel okoli 14.30 napadati. Pod zaščito ognja iz avtomatskega orožja sta se začeli približevati žičnim oviram najprej dve manjši skupini prostovoljcev. Imeli sta nalogo napraviti prehod v ovirah ter z ročnimi bombami in s posebej

pripravljenima bombami iz plastika uničiti sovražnikove od-delke v najbližjih rovih.

Medtem so gradnikovci premagali odpor v najbližjih hi-šah ter se pripravili za napad na bunker je in glavno obramb-no črto okoli središča utrjene postojanke. Ogenj sta stopnje-vali obe strani. Nekoliko po 16. uri se je začel boj za končno likvidacijo sovražnikovega odpora, za zavzemanje bunkerjev in rogov. Kosoveločcem je uspelo prebiti se skozi žično oviro in vskočiti v rove pred najbližjim bunkerjem severno od cer-kve. Ko so jih zavzemali, je padlo okoli deset domobrancev, štiri so ujeli, zapletnili pa so dve strojnici in nekaj pušk. Kmalu je padel tudi bunker, ki je branil dohod v Crni vrh iz smeri Trebče. Posadka petih vojakov je bila uničena s plastičnimi bombami, v partizanske roke pa je prišel tudi puškomitraljez fiat, ki so ga takoj uporabili za zaščito drugih bataljonskih od-delkov, ki so se plazili do rogov. Še pred 17. uro je bataljon v naskoku zavzel tudi bunker severno od cerkve ter dosegel prve hiše. Odtod je začel prodirati od poslopja do poslopja proti cer-kvi. Bramici so se iz severnega dela postojanke umaknili v žup-nišče in nadaljevali boj. Gradnikovci so zavzeli še bunker v južnem delu naselja, kar je omogočilo, da so topničarji po cestnih serpentinah privlekli havbico kalibra 100 mm in začeli postopno uničevati odpome točke drugo za drugo. Medtem ko so borci Gradnikove zavzeli bivšo karabinjersko postajo in osvobodili zaprte politične delavce, so kosoveločci očistili hiše okoli cerkve in zavzeli župnišče. Ujeli so še sedem domo-brancev ter zaplenili težko in dve lahki brezi, kakih deset pušk, od katerih je bil večina poškodovanih od bomb, in tudi nekaj streliva in opreme.

Okoli pol šeste ure se je preživel del posadke branil le še v šolskem poslopju. Ves Crni vrh je bil za vit v dim in prah, napadalci pa so zaradi vročine, prahu, znoja in saj komaj lazločevali drug drugega. Topničarji so privlekli havbico v bližino šole in iz razdalje kakih sto metrov začeli streljati v poslopje. Debeli zidovi stare zgradbe se vendar le niso mogli upirati neposrednim zadetkom. V strelske line spremenjena zazidana okna in vrata sta obvila dim in prah. Sledil je zadnji naskok. Borci so prignali iz zelo porušenega poslopja okoli dvajset bramilcev, ki zaradi smrtne nevarnosti skoraj niso bili pri zdravi pameti. To je bilo vse, kar je ostalo od 15. čete var-nostnega zbora v Čmem vrhu.⁸⁰³

Crni vrh nad Idrijo med napadom Gradnikove brigade in 3. bataljona Kosovelove dne 1. septembra 1944

V smeri Ajdovščine in Vipave, kjer sta bila 1. in 2. bataljon Kosovelove brigade, je bilo popolnoma mirno. Iz Idrije pa sta šele okoli pete ure popoldne krenila dva tovornjaka vojakov na pomoč sobojevnikom, ki so v Cmem vrhu bili tik pred uničenjem. Oba tovornjaka, ki sta bila iz sestave 1. bataljona 10. SS policijskega polka, sta naletela na minsko polje ter zletela v zrak. Na preživele vojake je odprl ogenj 2. bataljon 18. brigade, potem pa je prišlo še nekaj vozil. Ko so pobrali padle in ranjene, so se proti večeru umaknili v Idrijo.⁶⁰⁹

Tudi pri Godoviču je Prešernova brigada uspešno odbijala napade sovražnikovih kolon, ki so se skušale prebiti proti Črnemu vrhu. Ko jim to ni uspelo, so začeli obstreljevati s topovi, ki so bili na položaju nekje pri Mravljišču v bližini Viharš. Ta ogenj ni imel nobenega uspeha.⁶¹⁰

Le pri Kalcah je čedalje bolj naraščal pritisk domobrancev iz Vrhlike in Logatca ter 2. domobranskega bataljona iz Rakeka. Tam je imela obrambne položaje Vojkova brigada. Do mraka so se lahko prebili le do Hotedršice. Več niso mogli storiti. Bili so prepozni.⁶¹¹

Tretji bataljon Kosovelove je po zavzetju takoj krenil k sedežu štaba brigade k Na sredi v Zadlogu, kamor je že prej

prišlo tudi enajst ujetnikov s spremstvom. Bataljon je zaplenil strojnico fiat, eno težko in štiri lahke strojnice bređa, pištolo, kakih dvajset pušk, nekaj streliva in različno opremo. Čeprav je bila sovražnikova obramba zelo ogorčena, ni imel izgub.

Uspeh je bil zlasti zasluga pravilnega, organiziranega in skladnega delovanja vseh enot bataljona. K temu je mnogo pripomogel nov poveljnik, vršilec dolžnosti komandanta bataljona, ki je natančno, v skladu s položajem organiziral napad ter sodelovanje čet in vodov. Odločno in vendar očetovsko skrbno je preprečeval nepotrebno izpostavljanje ognju preveč neučakanih ali neposlušnih posameznikov, ki jih je h goreči in zadimljeni postojanki pritegovala želja, da bi se izkazali s svojo hrabrostjo. Premik posameznih bojnih skupin je najprej pripravil ter organiziral ognjeno zaščito. Vršilec dolžnosti komandanta bataljona Jože Rijavec-Pepi je v tem napadu položil izpit že po prvem dnevu svojega poveljevanja. Pod dobrim vodstvom je ves bataljon pokazal bojevitost in množično hrabrost. Zlasti so se še izkazali komandir voda Matija Križman, komandir težkega voda Mirko Kandare, komandir desetine težke brede Ernest Sulič, borec Filip Sedej, vodnik Jožef Kos, borec Slavko Godnič, puškomitraljezec in desetar Rafael Vodopivec. Zlasti pa se je izkazal borec Alojz Kosca, ki je v najhujšem ognju odstranil španskega jezdeca in s tem omogočil vdor.⁶¹²

Štab IX. korpusa je v dnevnem povelju z dne 9. septembra med drugim sporočil vsem svojim enotam tole:

»Dne 1. 9. 1944 so edinice IX. kotrpusa napadle sovražno postojanko Crni vrh nad Idrijo, postojanko, ki je bila po svojem geografskem položaju in političnih nalogah izredno važna za sovražnika. Zasedena s samimi bega je predstavljala predstražo Dolomitov in obenem bazo in izhodiščno točko za daljnje širjenje bega strupa na Primorskem. Sovražnik je lahko iz te postojanke kontroliral ves sektor med Idrijo, Hotedršico in Colom, oviral premike naših manjših edinic in teroriziral nam naklonjen narod...«

Ko je poudaril izredno borbenost, odločnost in neustrašeno vztrajnost in hrabrost enot, ki so sodelovale v napadu, je štab korpusa poudaril:

»1. Naša vojska je dokazala nezlomljivo voljo, da ne dopusti okužbe našega naroda in sramote na svojih tleh.

2. Borci 3. SNOUB Ivana Gradnika in 3. bataljon 19. SNOB Srečko Kosovel. ki so iz rezerve prihiteli v zadnji naskok, so z nešteti primeri junaštva, prezirajoč nevarnost, požrtvovalno in skrajno odločno izbojevali eno največja zmaga med NOB na Primorskem.

3. Artilerija IX. korpusa je z dobro organizacijo in izvedbo priprave napada ter s končno dejavnostjo z jurišne daljave prispevala ogromen delež k zavzetju in uničenju postojanke.

4. Problem sodelovanja med obeima rodovima vojske je bil brezhibno izveden.

5. Sovražnikov je bilo uničenih: 170 mrtvih, 38 ujetih. Zaplениli smo velik plen: težak minomet, 3 težke in 13 lahkih strojnic, 40 pušk, 6 brzostrelk, 5 samokresov, večjo količino municije, avtomobil, motorno kolo, radio, 4 kolesa ter ogromno hrane in opreme.

Naše izgube so malenkostne spričo tako trde in ogorčene borbe. Poleg tega je bilo iz bega zaporov osvobojenih 20 naših političnih delavcev.

V teh bonbah so se posebno izkazali 3. SNOUB Ivana Gradnika, 3. bataljon 19. SNOB Srečko Kosovel in artilerija IX. korpusa.

Vsem oficirjem, političnim komisarjem, podoficirjem in borcem, ki so s svojo borbo in junaštvom uresničili našo zamisel, izreka štab IX. korpusa

PRIZNANJE IN POHVALO

Tovariši oficirji, politični komisarji, podoficirji in borci! Črn vrh je prvi opomin bega izdajalcem. Naša borba se nadaljuje. Naši sveti zemlji smo dolžni, da jo očistimo za praznik osvoboditve.⁶¹³

Čeprav je bila postojanka na Črnem vrhu zavzeta, je še vedno bila možna kakšna sovražna intervencija, ki bi onemogočila preurejanje korpusnih enot.

V najbolj neugodnem položaju je bila Vojkova brigada, katere bataljon, ki je bil pri Kalcah, se je pod pritiskom 2. udarnega domobranskega bataljona umikal čez Gruden proti Hrušici. Tam se je zvečer spopadel še z oddelki 139. polka gorskih lovcev, prodirajočimi iz Postojne proti Bukovju. Zato so umaknili najprej Vojkovo in Prešernovo brigado. Enain-

trideseta divizija se je zbrala v širši okolici Crnega vrha, trideseta pa na črti Col—Otlica—Predmeja.

Ko so se enote XXXI. divizije umaknile v Zadlog, se je premaknila 18. udarna brigada na Predmejo k štabu XXX. divizije, štab Kosovelove s 3. bataljonom pa je krenil k Škrateljnu na križišču pri Sinjem vrhu. Oba bataljona, ki sta bila pri Colu, sta se premaknila šele naslednji dan. Prvi bataljon je šel k štabu brigade, 2. bataljon pa je ostal v Zagolihu.

Brigadna minerska četa je že 1. septembra zjutraj porušila cesto Vipava—Vrhopolje v dolžini šestih in globini treh metrov, hkrati pa je postavila protipehotne mine na električni vžig. To vrsto min je to pot brigada prvič uporabila.

Pričakovali so namreč, da bodo vipavski domobranci poskušali izpasti iz postojanke, če ne zato, da bi pomagali napadani postojanki v Črnem vrhu, pa zato, da bi si ogledali položaj in odstranili cestne prepreke. Kaj takega se ni zgodilo, zato so minerei naslednjega dne spet pobrali mine. Sumili so, da so v Vipavi zvedeli za minsko polje, zakaj v Vrhopolju je bilo nekaj ljudi, ki so sodelovali z njeno posadko.⁶¹⁴

Premik na Kras

Na Angelski gori se je brigada zadrževala še dva dni, kar je izkoristila za počitek, čiščenje in pregled orožja, izpolnitev s strelivom in za cepljenje celotnega moštva proti tifusu, štabi pa so pripravljali vse potrebno za premik na Kras.

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja za Primorje je namreč pripravljalo široko žalno obletnico bazoviških žrtev, v spomin na dan, ko so v Bazovici ustrelili primorske protifašiste Franca Marušiča, Ferdinanda Bidovca, Alojza Valenčiča in Zvonimirja Miloša, ki jih je 5. septembra 1930 obsodilo posebno fašistično sodišče za zaščito države na smrt z ustrelitvijo. Na velikem ljudskem zborovanju prebivalcev Krasa in Vipavske doline 6. septembra naj bi 18. udarna brigada na svečan način dobila ime bazoviška. Tak velik ljudski zbor je bilo treba zavarovati. Medtem ko bi bataljoni 18. brigade varovali sam zbor in ga zaščitili proti Vipavi, Ajdovščini in Rihemberku (Braniku), je imela Kosovelova nalogo, naj se premakne v Štanjel in ščiti zbor proti Koprivi in Dutovljam oziroma proti Opčinam, Sežani in Komnu.

V noči na 5. September je brigada brez težav šla prek Vipavske doline čez Skrilje, Velike Zabije in Šmarje ter zjutraj naslednjega dne prispela v Štanjel, zasedla položaje in se zaščitila proti Koprivi.

Ta premik XXX. divizije, brez 17. brigade, ki je bila na severu Primorske, so terjali tudi širši načrti štaba IX. korpusa.⁸¹⁵

Razvoj položaja na italijanskem bojišču je namreč že nakazoval možnost zelo naglih sprememb, ki bi mogle močno vplivati na potek osvobodilnega boja na področju IX. korpusa in morda vse Slovenije. Zavezniške enote so konec avgusta prodrle do nemške tako imenovane gotske črte, ki je potekala po rekah Arno in Metauro, in so bile oddaljene od Soče, se pravi od slovenskega ozemlja, le nekaj več kot tristo kilometrov. Zavezniške desantne enote so se lahko izkrcale v Beneškem zalivu ali Istri, da bi onemogočile umik že izčrpanim nemškim divizijam proti Alpam in Avstriji ter lažje prebile nemško obrambno črto.⁶¹⁶

Vrhovni komandant NOV in PO Jugoslavije maršal Josip Broz Tito in predsednik angleške vlade Winston Churchill sta se sredi avgusta 1944 sestala v južni Italiji in se dogovarjala o nadaljevanju skupnih naporov v boju proti nacistični Nemčiji. Glavni štab NOV in PO Slovenije je na podlagi teh dogovorov in smernic vrhovnega štaba sklenil preurediti enote IX. korpusa tako, da na ozemlju, ki je nekoč pripadalo italijanski državi, ne bo več odredov, temveč le brigade in divizije, ki so imele status rednih enot Jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske. Dne 30. avgusta 1944 je glavni štab poslal radijsko depešo, naj štab IX. korpusa ukine južnoprimorski, briško-beneški in idrijsko-tolminski partizanski odred, z njihovim moštvom pa naj okrepi brigade. Južnoprimorski odred naj bi se vključil v 18. udarno in Kosovelovo brigado, ostala dva pa v 17. brigado Simona Gregorčiča, ki je že 7. avgusta odšla v Slovensko Benečijo. V pričakovanju omenjenega razpleta dogodkov na italijanskem bojišču naj bi bili obe brigadi XXX. divizije čim bližje Trstu in Gorici, XXXI. divizija pa naj bi pritiskala na domobranska oporišča v Dolo-mitih.⁶¹⁷

Štab IX. korpusa NOV Jugoslavije je odstopil od smernic glavnega štaba toliko, da je ves južnoprimorski partizanski

odred vključil v 18. brigado, Kosovelovo pa je okrepil z 2. bataljonom idrijsko-tolminskega odreda.

Pričakovanja glede razvoja na italijanskem bojišču se niso uresničila, ker je zavezniško poveljstvo glavnino svojih sili v Italiji usmerilo v južno Francijo, kjer so potem napredovale proti severu, da bi hkrati s silami, ki so prodirale iz Normandije, čimprej osvobodile vso Francijo. Italijansko bojišče je v evropskih merilih postalo pomožno bojišče. Zavezniške sile so do januarja 1945 napredovale le kakih 25 do 55 kilometrov, gotsko črto pa so prebile šele v sklepnih operacijah 19. aprila 1945.

Popoldne 6. septembra se je v Zgornji Branici zbralo več tisoč ljudi, ki so z nepopisnim navdušenjem izražali svojo privrženost osvobodilnemu gibanju in novi Jugoslaviji. Ogromna večina ljudstva je prišla iz oddaljenih krajev, pri čemer je morala premagovati številne nevarnosti, ki so bile zlasti velike na Krasu, kjer so se v zadnjem času sovražnikove postojanke močno pomnožile in tudi okrepile. Veličastni zbor, na katerem je 18. brigada dobila svojo bojno zastavo kot bazo-viška, je izražal globoko vero primorskega ljudstva v skorajšnjo zmago nad okupatorjem, v priključitev k novi Jugoslaviji, v zmago osvobodilne vojske, ki bo prinesla mir, boljše življenje in svobodo. Zbor je bil zrcalo tedanje Primorske, ki jo je prevevalo bojno navdušenje.

Boj za Štanjel

Na položajih Kosovelove brigade je 6. septembra bilo za-tišje. Pozno popoldne sta prispela novi poveljnik brigade An-ton Bavec-Cene in načelnik štaba Nikola Djukić. Zdaj je bil štab brigade po daljšem času spet popoln. Zamenjava vodilnih starešin je bila kratka in brez formalnosti, zakaj prejšnje vo-ditelje so čakale nove dolžnosti, novi pa so morali takoj kreniti na položaje, da bi se seznanili z njimi in z brigado.⁶¹⁸

Čeprav je bil sovražnik zelo blizu, v postojankah v Kom-nu, Koprivi in Dutovljah, ni bila brigada prav nič vznemir-jena. Celotna brigadna sestava je bila že navajena na boje, njena samozavest in zaupanje v lastne moči sta se okrepili, ražen tega pa so zdaj bili mnogi borci na svojem terenu in med domačimi ljudmi.

Zaradi pomanjkanja izvirnih dokumentov ni mogoče natančno ugotoviti številčnosti in pripadnosti sovražnikovih enot v bhžnjih postojankah. V Komnu so najverjetneje sestavljali jedro posadke vojaki nemškega 137. rezervnega gorskega polka 188. divizije, ki so bili razpoirejeni v Trstu in okolici, polk pa je sredi avgusta sodeloval v ofenzivi v zahodni Istri. V Koprivi, Dutovljah in ob železniški progi proti Opčinam je bilo največ italijanskih fašistov, ki so jim poveljevali Nemci. Največ sovražnikovih sii je bilo v Trstu, njegovi okolici in vzdolž komunikacij od Opčin prek Sežane proti Postojni.⁶¹⁹

Zategadelj so največ pozornosti posvetili obrambi proti Opčinam in Sežani. Brigada je zasedla dve osnovni obrambni točki, visino južno od Štanjela, med cestama Kopriva—Štanjel, ter Kobdilj—Kofojeglava in južno pobočje med naseljem Kolbdilj in koto 406. Proti Komnu in Rihemberku so poslali izvidniške patrulje in po eno manjšo zasedo, proti Koprivi in Dutovljam pa še izvidniške patrulje, da bi nadzoroval'a postojanke v Koprivi, Sežani in Štorjah.

Reber pri Koibdilju je zasedel 1. bataljon, ko sta ga okrepili 1. četa 3. bataljona in težka četa brigade z minometom. Bataljonova naloga je bila tolči zlasti dohode k Štanjel'u po glavni cesti vzdolž železniške proge. Visino južno od Štanjela pa je zasedel 2. bataljon, okrepljen z 2. četo 3. bataljona, z nal'ogo, da brani dohode k Štanjelu iz Koprive in Komna, v primeru močnejšega pritiska pa naj kot premična rezerva udari v bok prodirajočemu sovražniku.

Moramo pripomniti, da so bili položaji 2. bataljona zelo neprimerni za obrambo spričo hude nepreglednosti. Na zemljišču je bilo polno nizkega grmovja in velikih skal, kar je preprečevalo pregled in onemogočalo obvladovanje prostora pred bojno črto.

Ko si je novi komandant ogledal položaje, je ob mraku ukazal vsern enotam, naj se začno dobro utrjevati. To je bilo zelo važno zlasti za 2. bataljon, ki se je moral pripraviti tudi za boj v obroču, v primeru hkratnega napada sovražnika iz smeri Komna in Koprive. Na to, da bi bilo mogoče podnevi menjati položaje, ni bilo mogoče niti pomisliti. Tudi postopna premična obramba ne bi bila možna, ker zemljišče tega ni dovoljevalo. Če bi 2. bataljon popustil in se moral umakniti, potem bi bila vsa brigada prisiljena, da se brani na ozkem prostoru,

kar bi pomenilo njen poraz. To so obrazložili vsem starešinam in borcem.

Cete so svoje položaje utrjevale vso noč brez oddiha. Ob zori, potem ko so pregledali opravljano delo, so kri tja še nekoliko popravili, kjer je bilo potrebno, čete pa so pred svoj položaj postavile opazovalce, določile dežurne puškomitraljezce in strojničarje, drugi pa so počivali kar na položajih.⁶²⁰

Bilo je 7. septembra okoli osme ure, ko je štab brigade prejel prve vesti o sovražniku. Iz Opčin prek Dutovelj se je premikala kolona kakih 20 tovornjakov proti Koprivi. Večina vozil je bila polna vojske, nekatera pa so vlekla manjše topove. Čeprav poročila niso omenjala oklepnikov, v postojankah v Koprivi in Dutovljah pa jih po partizanskih podatkih tudi ni bilo, je štab brigade ukazal minercem, naj pri železniškem mostu pod Kobdiljem na cesti zakopljejo protitankovske mine, ki jih bo s svojim ognjem ščitil 1. bataljon.

Ko so se okoli desete ure minerei že umaknili v Kobdilj, je komandir minervev, ki je poslednji še nekaj popravil na cesti, zaslišal nenadoma hrup motorja. Za ovinkom se je pojavilo motorno kolo s prikolico, katerega posadka je ustavila vozilo in začela streljati na osamljenega komandirja z brzostrelkami. Hip za tem je sovražnika začel obstreljevati 1. bataljon Kosovelove.

To je bila pravzaprav predhodnica sovražnikove kolone kakih deset tovornjakov, ki se je napotila iz Koprive in že dosegla nadvoz, ki je kakšne tri kilometre južno od Stanjela. Tam se je ustavila, kakih dvesto Nemcev in italijanskih fašistov pa je nadaljevalo pot peš. Ko so čuli streljanje, so se takoj začeli razvijati v strelce in prodirati proti Kobdilju.

Naj prej so odprli ogenj na sovražnikovo strelsko vrsto strojničarji 1. bataljona, vendar precej od daljč in brez posebnega učinka. Začelo se je obojestransko obstreljevanje. Napadalcii so privlekli enocevni protiletalski 20 milimetrski topič, proti tankovski top 47 milimetrov, dva srednja in nekaj lahkih minometov ter začeli tolči po partizanskih položajih. Pod zaščito strojničnega in topovskega ognja se je sfiirelska vrsta začela pomikati proti partizanskim obrambnim položajem in se pred 2. bataljonom ustavila. Medsebojno obstreljevanje ob hkratni minometni in topovski podpori je trajalo do približno 14.30.⁶²¹

Toda sovražnikov minometai in topovski ogenj ni povzročal nikakršne škode, čeprav so izstrelili več sto granat in min. Dobro izbrana in pripravljena kritja so borce zanesljivo ščitila, v njih so se počutili vanne. Strojničarji in puškomitraljezci so večkrat menj ali svoje mesto, ko so izstrelili nekaj rafalov, in se tako izogibali sovražnikovemu ognju.⁶²²

Brigadna težka četa je bila bolj uspešna. Ko so napadalci svoj protitankovski top postavili na odkritem, da bi z neposrednim ognjem tolkli partizanska strojnična gnezda, je z nekaj minami uničila top in posadko. Mina je topu odtrgala kolo. Kmalu so umaknili še protiletalski topič ter potem streljali le z minometi.

Ob 14.30 je napadalcem prišla pomoč iz Koprive. Štela je okoli tristo mož. Sovražnikov pritisk, zlasti na položaje izpostavljenega 2. bataljona, je postajal vedno močnejši. Toda okoli 15.30 je prispel na desno krilo brigadnih položajev 1. bataljon bazoviške brigade in se takoj razvdl za boj. Ko je sovražnik začutil okrepitev partizanskih vrst, je njegov pritisk popustil. Opaziti je bil'o, da ga je zajela neka zmedenost in neodločnost. Komandant brigade je to ugodnost izkoristil. Ukazal je 1. bataljonu, naj okrepi ogenj po sovražniku, 2. (bataljon in pravkar prispeli 1. bataljon 18. brigade pa naj kreneta v protinapad. Sovražnikovi prednji oddelki niso vzdržali pritiska 2. bataljona in se niso upali sprejeti boja prsi ob prsi, čeprav so imeli premoč v moštvu. Sovražnik se je poskušal urediti ter ustaviti protinapad 2. bataljona z okrepljenim ognjem. Toda ko je krenil prek Hruševice v napad še 1. bataljon 18. brigade in mu zapretil, da mu bo presekal pot umika, so sovražnikove vrste dobesedno razpadle. Kljub grožnjam nemških oficirjev in podoficirjev so italijanski fašisti začeli na vso moč bežati proti Koprivi, na položajih pa pustili tovornjake, topove, minomete, veliko pehotnega orožja, streliva in opreme.

Ko so partizanski minerei pobrali protitankovske mine na cesti, so v Štanjel odpeljali štiri tovornjake streliva, živeža in opreme, ki so jim pripeli še dva topa, en tovornjak, ki je bil poškodovan od minometne mine, pa so zažgali. Ražen obeh topov s strelivom in vsem orodjem sta bife. med plenom še dva lahka minometa, dve težki bredi, dvajset pušk, dve brzostrelki, štiri pistole, radijska sprejemna in oddajna postaja, ujeli pa so nemškega vojaka in sedem italijanskih fašistov.

Morda je zanimivo, da je tudi živež, ki so ga zaplenili, jasno kazal, kakšen je bil značaj te enote. Ražen standardnih artiklov, ki so bili navadno blago iz trgovin, je bilo še več živeža v najrazličnejših loncih, svežnjih ter kosih. Očitno je bil živež pobran in naropan pri kmetih, zraven pa je bil še zaklan prašič, ki so ga verjetno kar med potjo vrgli v tovomjak, ker ni bil niti očiščen.

Med tem bojem so imele brigadne enote le tri ranjene. Sovražnikovih izgub ni mogoče ugotoviti, v partizanskih poročilih pa najdemo podatek, da je imel 35–40 padlih in veliko ranjenih. To je pretirano, ker so bili zelo hitri v begu.⁶²³

Tovomjake so s topovi vred poslali v Branico, kamor je šel tudi bataljon osemnajste, drug plen pa so razdelili brigadnim enotam.

Med bojem je bilo pri sovražniku opaziti zelo slabo bojno sposobnost. Nemški oficirji so grobo in z grožnjami naganjali italijanske fašiste v frontalni napad. Kaže, da njihovo poveljstvo ni imelo točnih podatkov, temveč je računalo na slab odpor manjše partizanske enote, morda do bataljona južnoprimorskega odreda, kar je bilo moč sklepati iz načina gibanja avtomobilske kolone. Vsekakor na brigado niso računali. To pa je bila brez dvoma zasluga enotnosti prebivalstva Štanjela in njegove okolice, kajti sovražnik ni imel obveščevalne službe, ki bi mu daj ala sveže podatke. Upoštevač izkušnje minulega boja je štab brigade precej spremenil razporeditev enot. Glavnina 1. bataljona in težka četa sta ostali na položaju jugovzhodno od Kobdilja, eno desetino pa je ta bataljon postavil na visino, ki leži med cestama Kopriva—Kobdilj—Braniča. Ves 3. bataljon se je razporedil na položajih, na katerih je bil 2. bataljon južno od Štanjela, z nalogo, da sovražnika veže nase, 2. bataljon pa je moral zavzeti položaje čisto na desnem krilu, približno na pol poti med Štanjelom in KObjeglavo. Njegova naloga je bila zaščititi desni bok brigade in jo zavaruovati proti Kominu, v primeru močnega sovražnikovega pritiska s čelne strani bojišča pa naj bi deloval kot manevrska rezerva za udar v sovražnikov bok in zaledje ter za oviranje njegovega umika.

Tudi to pot so vso pažnjo posvetili utrjevanju. Urejenih osnovnih in rezervnih kritij niso napravili le na bojni črti, temveč tudi v notranjosti, kar je bila prav tako izkušnja iz preteklega boja. Borci in nižji poveljniki so sami ugotavljali

svoje pomanjkljivosti, saj so prejšnjega dne čutili prednost dobrega kritja. Izkoristili so prirodne vzpetine in skalovje, ki so jih boljšali s kamenjem.

Do jutra 8. septembra je bila Kosovelova spet pripravljena za boj. Dopoldne ni bilo opaziti nobenega sovražnikovega premika. Na cesti Kopriva—Dutovlje—Opčine je bilo opaziti v obe smeri živahen promet tovornjakov, katerih premik so zaščitili z zasedami na najbolj nevarnih odsekih. Kasneje so zvedeli, da so prevažali ranjence in pripeljali strelivo in drugo blago, med drugim tudi dva topa.

Ze so upali, da tega dne ne bo boja, ko so okoli 14. ure dobili poročila izvidnikov in opazovalcev, da se sovražnikova posadka v Koprivi naglo pripravlja za premik. Pol ure kasneje je proti Štanjelu krenila pehotna kolona, ki je štela kakih 400 mož. To pot je bil sovražnik previdnejši. Takoj so levo in desno od glavnine kolone krenile številne bojne patrulje, ki so oprezno napredovale ter okoli 15.30 naletale na izpostavljeno zasedo 3. bataljona, ki jih je ustavila. Sovražnikova kolona se je razvila v strelce, vod 3. bataljona pa se je postopno umikal. Čez kako uro je sovražnik dosegel položaje bataljona in začel močno pritiskati s svojim ognjem. Desetina 1. bataljona, ki je bila pred bojno črto tega bataljona, je presenetila s svojim nenadnim ognjem sovražnikove vrste, potem pa se je morala umakniti v sestavo svojega bataljona pri Kobdilju.

Okoli pete ure popoldne je boj dosegel kritično točko. Pehoti napadalcev je namreč ob podpori minometnega in topovskega ognja uspelo potisniti 3. bataljon skoraj do zadnjega roba njegove obrambe. Tedaj je komandant brigade poslal v protinapad 2. bataljon Kosovelove in 1. bataljon bazoviške, ki sta napadla levi bok in krilo sovražnika. Pritisk le-tega je takoj oslabil, kar je izkoristil za protinapad še 3. bataljon. S skupnimi močmi so pregnali napadalce proti Koprivi, da so v zmedu jadorno bežali.

Plen je bil to pot skromnejši. Zaplenili so protiletalski top kalibra 20 milimetrov z vsem priborom in dvanajstimi žaboj i streliva, tri nahrbtnike za strelivo težke brede ter nekaj druge municije in opreme.

Brigada je imela dva padla in osem ranjenih borcev, sovražnikove izgube pa niso znane. Ljudje iz Koprive so pri-

povedovali, da so bile hiše polne ranjencev, ki so jih naslednje jutro s tovornjakom odpeljali v bolnišnico v Trst in na Opčine.

Štab XXX. divizije je sklenil, da bodo partizanske enote še naprej ostale pri Štanjelu. Ražen 1. bataljona bazoviške, ki je bil dodeljen 2. bataljonu Kosovelove, so pritegnili še en bataljon te brigade, ki je bil v rezervi.

Sovražnik naslednjega dne ni zapuščal Koprive, niti drugih postojank.

Proti večeru tistega dne je obveščevalni center XXX. divizije dobil sporočilo, da bo naslednjega dne krenila iz Gorice kolona tovornjakov v Ajdovščino in Vipavo z živežem, strelivom in drugimi potrebščinami za ti precej močni posadki. Štab divizije je bil v zagati, kaj naj stori. Štanjela ni želei pustiti brez boja, z druge strani pa je bila ta kolona zelo zapeljiv cilj za partizansko akcijo. V upanju, da morda tega dne še ne bo prišlo do napada, in da bo udarec na kolono pomenil presenečenje za sovražnika, se je štab divizije odločil za akcijo bazoviške na kolono, Kosovelovo pa pustil v Štanjelu. Ta odločitev je bila tvegana v toliko, ker je številčnost Kosovelove bila zelo majhna. Stela je le okoli 400 borcev, ražen tega pa so njene čete imele zelo malo streliva, da bi ga dobile iz Trnovskega gozda, pa je bilo na voljo premalo časa.*

Štab divizije je ukazal, naj v primeru prehudega sovražnikovega pritiska porušijo vse zgradbe, ki bi sovražniku mogle služiti za nastanitev posadke. Na ta način bi preprečili, ali vsaj otežkočili oblikovanje novega oporišča v tem lepem in slikovitem kraškem biseru, ki pa je bil zaradi svoje lege v operativnem in taktičnem smislu zelo pomemben.⁶²⁴

Tako so kosovelovci, telesno že hudo izčrpani, toda duševno vedri in boj evito razpoloženi, po odhodu 1. in 2. bataljona bazoviške že tretjo noč prebili v utrjevanju. Nekoč so na takšna opravila gledali kot na nekaj nepotrebne, ker so pač štabi in poveljniki tako zahtevali, tu pri Štanjelu pa je bilo drugače tudi v tej noči na 10. September. Vedeli so, da v primeru ponovnega sovražnikovega napada nimajo od nikoder pričakovati pomoči, dnevni umik s teh položajev pa bi bil lahko zelo usoden za vso brigado. Seveda so bili v štabu

* Tedaj je imela bazoviška 1200 borcev in bork, ker so ji priključili južnoprimorski odred kot 4. in 5. bataljon.

brigade veliko bolj zaskrbljeni kot borci, ki jih je navdajalo navdušenje zaradi uspehov prejšnjih dni. Štanjel je bil sredi dveh zelo močnih sovražnikovih postojank, med Koprivo in Komnom. V slednjem je bilo okoli šeststo sovražnih vojakov. Oddaljen je bil kakih 6—8 kilometrov, toda do Trsta in Gorice je bilo le okoli trideset. V obeh središčih je bilo več tisoč vojakov z motorizacijo, tanki, oklopnimi avtomobili in topništvom. Sovražnik je lahko zbral in s tovornjaki pripeljal do bojišča pri Štanjelu več stoglavo vojsko v dveh do treh urah. Nevarnost je bila res stvarna in zelo verjetna.⁶²⁵

Štab brigade se ni bal, da bi nova posadka v Koprivi še tretjič napadla. Doslej je pokazala tako slabo bojno sposobnost, da po dveh porazih res ni bilo videti, da bi se tretjič mogla izkazati s kakšnim uspehom. Večja nevarnost je bila v tem, da bo sovražnikov štab pritegnil sveže moči iz Gorice ali Trsta, kar bi bilo mnogo bolj zaskrbljujoče. In prav to se je zgodilo.

Zgodaj zjutraj 10. septembra je iz Trsta krenila kolona 32 tovornjakov, šestih oklepnih avtomobilov in prav toliko motociklov. Kamioni so vleкли za seboj štiri topove kalibra

Partizanom bivšega 4. bataljona Kosovelove, ki je 22. decembra 1943 postal južnoprimorski partizanski odred, delijo vino, ki so ga v tabor pri Coljavi pripeljali prijazni Kraševci. Posneto 1. novembra 1943

75 mm, dve havbici kalibra 100 mm ter štiri protiletalske eno-
cevne topiče 20 mm. Računali so, da je kolona štela okoli šest-
sto mož. Pripadali so 2. SS policijskemu bataljonu Italien, ki
so ga sestavljali italijanski fašisti pod poveljstvom nemških
oficirjev. Bataljon je bil okrepljen s pehotno četo, verjetno iz
sestave 137. polka gorskih lovcev 188. rezervne gorske divi-
zije. V Koprivo so prispeli okoli četrte ure zjutraj, se iz-
krkali iz vozil ter poslali oklepne avtomobile naprej v pred-
hodnico. Spremljali so jih motociklisti, ki so odkrivali cestne
mine.⁶²⁶

Ko je zapustila Koprivo, se je pehota razdelila v tri
manjše kolone. Desna se je premikala vzhodno od ceste, sred-
nja za oklepnimi avtomobili ob cesti, leva pa je krenila proti
vasi Hruševici. Za središčno kolono so šli še tovornjaki s to-
povi in minometi.

Približno na sredini med Koprivo in Štanjelom so na so-
vražnika odprle ogenj prve najbolj izpostavljene zasede, po-
tem pa so se postopno umikale k svoji glavnini. Sovražnik
se je razvil v strelske vrste in pažljivo napredovah. Pred njimi
so v veliki medsebojni razdalji streljali s strojnicami oklepni
avtomobili. Zaradi ognja 1. bataljona so motoristi zaostali za
njimi, ko so se le-ti že približali minskemu polju na cesti v
bližini nadvoza pri Kobdilju. Zaslepljujoč blesk, močna eks-
plozija in prvi oklepnik je bil onеспособljen. Drugi so se
ustavili ter s primernih mest začeli znova bruhati svoje stroj-
nične izstrelke. Oklepni avtomobili so postali nepremične
ognjene točke.

Vzdolž vsega bojišča, od kote 286, približno na sredini
med Štanjelom in Kobjeglavo, kjer je bil 2. bataljon, tja do
pobočij jugovzhodno od Kobdilja je odmevalo hudo obstrelje-
vanje obeh nasprotnikov.

Kmalu po uničenju prvega oklepnega avtomobila je so-
vražnik začel tolči položaje okoli Kobdilja s topovi in mino-
meti, pol ure kasne je pa je ogenj prenesel na 3. bataljon v
središču. Desno in srednjo napadalno kolono je ustavil na-
tančen stroj nični ogenj 1. in 3. bataljona na primer ni raz-
dalji. Zato je sovražnik okrepil svoj pritisk prek Hruševice
na 2. bataljon in prisilil njegove prednje oddelke, da so se
umaknili na glavni položaj severno od ceste Štanjel—Kobje-
glava. Nadaljnje napredovanje sta ustavila 2. in 3. bataljon.

Neka sovražnikova skupina kakih 40 do 50 mož, ki se je spustila z visine Pleška (trig. 371) v dolino in se približala partizanskemu skrajnemu levemu krilu, je okoli 9. ure poskušala z naskokom uničiti skupino petih borcev 1. bataljona in zavzeti koto 406, ki leži kak kilometer jugovzhodno od Kobilja.

Ta skupina, v kateri so bili namestnik komandir ja 1. čete Stanko Špacapan, vodnik Stanko Štoka, puškomitraljezca Vojko Birska in Vinko Milanja ter borec Alojz Stokelj, je imela nalogo ščititi levo krilo bataljona in s tem brigade. Mirno so opazovali približevanje in razporejanje te sovražnikove bojne skupine v strelce. Ko je šla v naskok z glasnimi vzkliki, so jo obsuli z ročnimi bombami in strojničnimi rafali, nato pa prešli celo v protinapad. To je bil nepozaben prizor. Le pet odločnih in hrabrih borcev je nagnalo v beg skoro desetkrat močnejšo sovražnikovo skupino, ki ni mogla vzdržati protinapada na golem pobočju. Zaplenili so puškomitraljez in za bojček streliva, nekaj pušk in čelad.⁶²⁷

Topniški in minometni ogenj je postajal zdaj pa zdaj gostejši in natančnejši. V prvih dveh ali treh urah boja so granate in mine na gosto treskale po obširnem prostoru od kote 406 do Štanjela, veliko jih je padalo tudi prek položajev 1. bataljona, po severnih pobočjih ob reki Branici. Spričo nenatančnosti ognja in dobro pripravljenih kritij, so bile izgube 1. in 3. bataljona majhne. Toda okoli devete ure je ogenj postajal natančnejši. Celi vodi in tudi čete so se morah premeščati na rezervni položaj, ki je bil okoli dvesto do tristo metrov bolj zadaj. Ko je sovražnik začel obstreljevati te položaje, so se spet vračali. Čeprav so Kosovelovo brigado to pot prvič tako močno obstrelj evali s topovi in minometi, so se njeni borci vedli v tem peklenškem ognju kot pravi frontni vojaki.

Nek izpostavljeni puškomitraljezec 1. bataljona, okoli katerega so strahovito treskale mine in granate, ni hotel ubogati niti svojega komandirja, ki mu je klical, naj se premakne na rezervni položaj. Premeščal se je le iz globeli v globel, ki so jih napravile eksplozije granat in mirno nadaljeval s streljanjem v kratkih rafalih. Trdil je, da granata nikoli ne pade na isto mesto in da je najvarnejše krit je še topla jama padle granate ali mine.

Pri neki težki breži je v neposredno bližino padla granata. Padel je komandir strojnice, dva podajalca okvirov pa sta bila ranjena. Čeprav je bil merilec strojnice ranjen v ramo, je streljal dalje iz istega kritja. Takšni hrabri posamezniki niso sovražniku zadali le hudih izgub, temveč so z odločnostjo in vztrajnostjo preprečevali njegovo prodiranje, s hladnokrvnostjo pa so pomirjujoče vplivali na manj izkušene soborce.

Ko je bil okoli 11. ure hudo ranjen namestnik komandanta 1. bataljona Branko Djordjević, so njegovi borci in komandirji čet zahtevali od komandanta bataljona, naj bataljon že vendar krene v protinapad. Dolgotrajno obstreljevanje jim je šlo že na živce, sovražnikova pehota pa jih je iz svojih zaklonov, le kakih 300 do 500 metrov oddaljenih od njih, pasivno opazovala od crte Pleška (trig. 371) tja do cestnega prehoda čez železniško progo. Novi komandant 1. bataljona Andrej Renar-Drežek je takoj odšel h komandantu brigade in mu sporočil zahtevo borcev. Ta ga je najprej pomiril in mu razložil, da za protinapad položaj še ni primeren, zlasti ne za njegov bataljon, kajti pred njegovo bojno črto je bila globoka globel in široka čistina. Protinapad bi bil vnaprej obsojen na neuspeh, bataljon pa na nepotrebne žrtve, kar bi koristilo le sovražniku.⁶²⁸

Medtem je srednji minomet brigadne težke čete, ki je imel ražen tega še zelo malo streliva, bojeval neenakopravni boj s sovražnikovimi minometi in topništvom. Partizanski minomet je namreč s točnimi zadetki onesposobil dva oklepna avtomobila in eno strojnično gnezdo. Sovražnikovi opazovalci so zdaj vztrajno iskali njegov položaj in nanj usmerjali ogenj svojega orožja. Zato je moral pogosto menjati položaj. Uspelo mu je poškodovati še tretji oklepnik, sovražnik pa je s svojim ognjem obsul položaje 1. bataljona in začel s pomočjo poslednjega oklepnega avtomobila umikati poškodovana vozila z bojišča v zaledje.⁶²⁹

Okoli poldne je položaj brigade postajal zaskrbljujoč. Ogenj napadalcev ni prenehal, na celi bojni črti od kapelice (trig. 286), ki je okoli dva kilometra zahodno od Štanjela, tja do Pleške (trig. 371), kar znaša kake tri in pol kilometra, se je razlegalo neprenehno obojestransko obstreljevanje. Zaloge partizanskega streliva so kopnele. Strojničarji so imeli le še po nekaj okvirov. Po četah so komandirji morali zbirati pri bor-

cih naboje za puške, da bi sestavili dovolj streliva za nekaj okvirov lahkih bred. Spričo pomanjkanja streliva je bil v najtežavnejšem položaju 3. bataljon. Njegova težka bređa in fiat skoraj ne bi mogla več streljati. Tudi minometi so imeli le še po nekaj min.

Sovražniku pa se ni prav nič mudilo, kakor da bi vedel, kakšne so partizanske težave glede streliva. Krepil je svoj pritisk na središče položajev 3. bataljona, ki pa nikakor ni hotel popustiti. Komandant bataljona je poslal kurirje v štab brigade, potem pa tudi v 1. bataljon, naj mu vendar pošljejo kaj streliva, toda vrnilo so se praznih rok. Le en odločnejši udarec sovražnika, pa bi bil bataljon ostal brez podpore strojnici In potem ...

Tedaj je štab brigade po kratkem posvetu vanju sklenil kreniti z 2. in 3. bataljonom v protinapad. Ena četa 1. bataljona naj bi obšla sovražnikov desni bok v zaledje, 2. bataljon pa naj bi udaril v levi bok ter sovražniku zapretel z obkolitvijo. Tretji bataljon naj bi pritisnil naravnost ter z udarcem prsi ob prsi zlomil središče sovražnikove razporeditve in nadaljeval prodor v njeno notranjost. Uspešen potek protinapada teh dveh bataljonov bi omogočil tudi protinapad glavnine 1. bataljona s Kobdilja.

Ta zamisel je bilo zelo drzna, saj bi sovražnik, če bi le še malo okrepil svoj pritisk, dosegel svoj cilj, zavzetje Stanjela. Brigada bi se morala umakniti, ker je bila brez streliva.

Da bi usklajevali napad, je odšel v 2. bataljon načelnik štaba brigade Nikola Djukić, v 3. bataljon pa namestnik komandanta brigade Miladin Stojanović. Protinapad naj bi se začel ob 12.30.

Ko so s poveljniškega mesta brigade švignile v zrak signalne rakete, so borci 2. in 3. bataljona krenili po skupinah naprej, s tem, da so izkoriščali razgibani kraški teren in redko grmovje. Hoteli so se približati sovražniku na doomet ročnih bomb. Na sovražnikovo streljanje niso odgovarjali, ker je večina borcev imela le po kakih deset nabojev. Drugi bataljon je šel nekoliko bolj v desno, da bi s svojo glavnino obšel sovražnikov bok. Vodi in čete so drzno prodirali. Zečez kakih petnajst minut je 2. bataljon dosegel vas Hruševico in prisilil levo sovražnikovo krilo, da se je umaknilo. To je izkoristil 3. bataljon, šel v naskok, zlahka prebil sovražno črto in ob

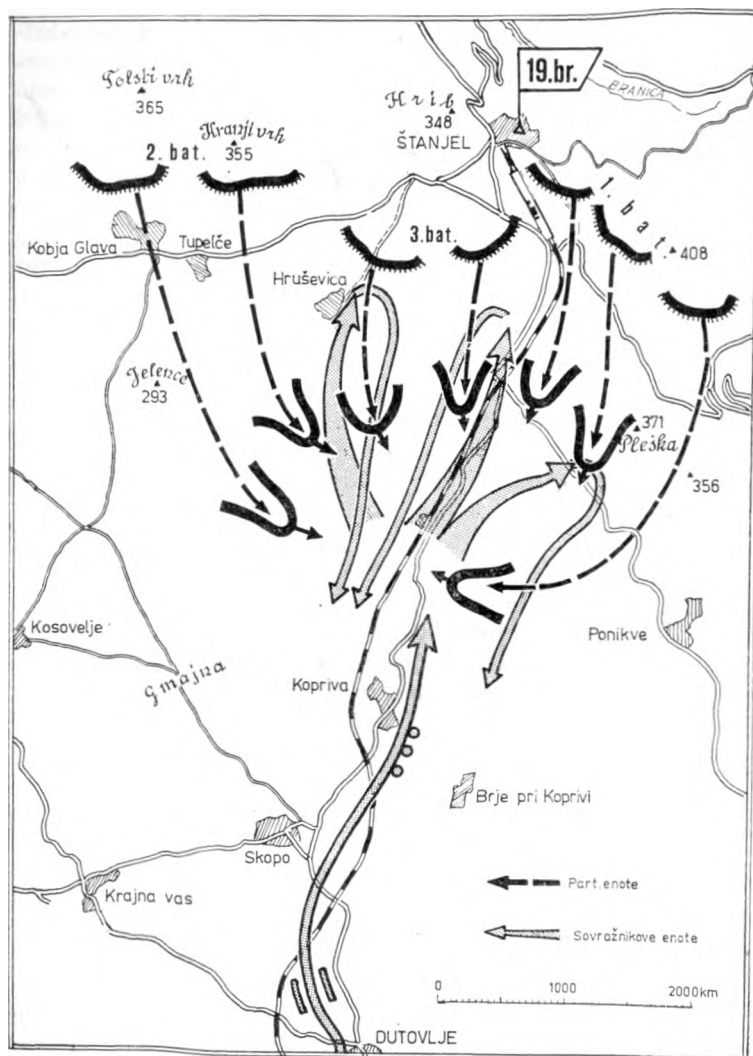
podpori 2. bataljona nadaljeval prodor v notranjost sovražnikove razporeditve. Ko so borci prodrli na podolgovato vzpetino, ki leži nekaj sto metrov vzhodno od Hruševice, je celo sovražnikovo levo krilo razpadlo, kakih šeststo metrov pred seboj po so zagledali havbice, katerih cevi so merile proti prodirajočim partizanom. Sredi eksplozij granat in rezkih strojničnih rafalov so borci 3. bataljona slišali vzklike svojega poveljnika Jožeta Rijavca-Pepija, naj jurišajo na topove. Več ja skupina borcev v bližini je čula ukaz in takoj zdrvela čez kraško gmajno proti havbicam, toda brez svojega komandanta, ki je obležal hudo ranjen, z zdrobljenim ramenom in ključnico.*

Borci so z ročnimi bombami v nezadržnem jurišu pobili in pregnali nemške topničarje ter zavzeli dve havbici kalibra 100 milimetrov. Ko pa so jih osvojili, niso vedeli, kaj storiti. Nihče ni znal ravnati s tem težkim orožjem, ob katerem so v bližini ležali polni zaboji granat in praznih tulcev.⁶³⁰

Na južnem robu Hruševice je 2. bataljon naletel na močan in organiziran odpor sovražnikove rezerve. Sestavljali so jo Nemci, v prvi sovražnikovi črti, ki so jo pravkar prebili, pa so bili Italijani, ki so jim poveljevali nemški oficirji. Ta druga, nemška črta ni izbirala sredstev, da bi ustavila svoje bežeče bojne tovariše. Če niso pomagala povelja, so nanje streljali s pištolami in brzostrelkami. S tem jim je uspelo obvladati paniko in ustaviti bežečo množico ter seveda preprečiti tudi nadaljnje prodiranje 2. bataljona. Če bi ta imel dovolj streliva, zlasti za strojnice, potem bi sovražnik ne mogel ustaviti njegovega juriša.

Neka druga skupina 3. bataljona se je spustila z vzpetine vzhodno od Hruševice nekoliko bolj v levo, proti železniški progi. Navzlic hudemu sovražnikovemu ognju je prodrla v bližino nadvoza, kjer so bili na položaju sovražnikovi minometi. Ta prodor je bil tako hiter in neustavljiv, da so presečeni vojaki pustili na bojišču minomet kalibra 81 milimetrov, lahko bredo, nekaj zabojčkov streliva za šarce, dve signalni pištoli z raketami ter razno drugo opremo in orodje. Ujeli so še dva vojaka. Kosovelovci so takoj pobrali plen in

*** Jože Rijavec-Pepi iz Brda pri Dornberku je spričo posledic ran, ki jih je dobil pri Štanjelu, umrl leta 1946.**

Boj za Štanjel 10. septembra 1944

se med dežjem sovražnikovih izstrelkov z obeh kril umaknili na bližnjo vzpetino (kota 303). Spričo že omenjenega sovražnikovega bočnega pritiska se je morala umakniti tudi skupina, ki je prodrla do havbic. Pobrala je le nekaj opreme in orodja. Tudi ta se je umaknila na koto 303, kjer se je pod poveljstvom namestnika komandanta brigade 3. bataljon razporedil za obrambo.

Čeprav je izpad 2. in 3. bataljona uspel, saj je sovražnikovo levo krilo razbil in potisnil nazaj vsaj za dva kilometra, 1. bataljon ni mogel preiti v naskok. Sovražnikove vrste na desnem krilu, med cesto in Pleško, so ostale trdne. Nemški oficirji, in morda tudi njihove manjše enote v notranjosti razporeditve, jim niso dovolili umika. To so storile le manjše skupine ob cesti in progi. Poravnale so svojo crto in nadaljevale boj s pehotnim orožjem.

Ko so Nemci tako zadržali partizanski protinapad, so takoj umaknili havbice in tudi štiri topove kalibra 75 milimetrov, ki so bili vzhodno od nadvoza. Tretji bataljon je s svojih položajev lahko le žalostno in nemočno opazoval približevanje tovarnjakov in umik havbic, ki so bile že v partizanskih rokah.

S protinapadom je brigada sicer razrešila kritični položaj kljub pomanjkanju streliva v svojo korist ter sovražnika prehitela, vendar iz istega razloga ni mogla izkoristiti doseženega začetnega uspeha. To je bila priložnost, kakršne še ni imela nikoli v svoji zgodovini in ki se ji tudi kasneje ni ponudila nikoli več.

Okoli četrte ure popoldne so sovražnikovi minometi in topovi spet začeli svojo bojno pesem; tolkli so zlasti položaje 3. bataljona. Pehota je močno pritisnila na 2. in 3. bataljon. Tedaj je štab brigade ukazal 1. bataljonu, naj glavnino svojih čet po delih premakne na levo krilo 3. bataljona, da bi ga okrepil. Minerei na novo formiranega inženirskega bataljona divizije so dobili nalogo, naj pripravijo miniranje dvanajstih večjih poslopij v Štanjelu, ki so jih lastniki že zapustili in se odselili v bližnje vasi v Vipavski dolini. V naboje so vgradili tempirane vžigalnike, ki naj bi povzročili eksplozijo okoli polnoči. Štab divizije namreč ni pričakoval, da bi Kosovelova brigada mogla vzdržati obrambo do mraka. Z miniranjem je

hotel preprečiti vzpostavitev novega sovražnikovega oporišča in hkrati zadati sovražniku še en udarec in ga presenetiti.⁸³¹

Ko se je glavnina 1. bataljona premaknila s Kobjilja na položaje 3. bataljona in ko so znova razdelili razpoložljivo strelivo in ročne bombe, je štab brigade izdal povelje, naj se vse enote pripravijo za nov napad. Tako je težka četa s svojim in zaplenjenim minometom izstrelila zadnjih deset min, bataljoni pa so okoli šeste ure popoldne krenili v napad. Drugi bataljon je napadel v smeri sovražnikovega levega krila, 3. bataljon neposredno proti Koprivi, prvi bataljon pa je prodiral proti nadvozu (kota 280), da bi prebil sovražnikovo črto in mu hkrati odsekal levo krilo. Do črte, primerne za met bomb, so kosovlovci napredovali skoraj brez strela. Ko pa so odjeknile prve ročne bombe, so se po vsej širini bojišča čuli odločni vzkliki »Juriš! Hura!«. Tedaj je tudi četa 1. bataljona, ki je imela nalogo obiti desni sovražnikov bok, šla v napad. Italijanski fašisti ponovnega napada niso vzdržali. Tudi to pot niso pomagala povelja in streljanje nemških oficirjev in podoficir je v. Preplašeno so kot spenjeni morski val preplavili nemške starešine in vojake ter jih potegnili s seboj. Množica te prestrašene italijanske satelitske vojske je bežala celo mimo Koprive, proti Dutovljam in Tomaju, in se še vso noč prebijala proti Opčinam in Sežani. Ker so ostali brez vojske, so se morali umakniti tudi Nemci. Partizani so zaplenili med tem pregonom lahko brezo, lahki minomet, pet pušk, dve brzo-strelki, signalno pištolo, ter veliko vojaške opreme in streliva. Ujeli so enega vojaka.⁸³²

Ob mraku so se med seboj pomešane enote Kosovlove po skupinah vračale proti Štanjelu. Bili so nekoliko presenečeni, ko so ob poti srečali celotno bazoviško brigado. Med borci Kosovlove je bilo tedaj veliko kritike, zakaj ni vendar prišla pravočasno, takrat, ko je bilo najbolj potrebno, saj bi bil v tem primeru uspeh še večji. Seveda iz konspirativnih razlogov niso vedeli, kakšna je bila njena naloga. Ko je štab divizije okoli poldne že zatrdno vedel, kakšne moči napadajo Kosovlove in presodil, da najverjetneje ne bo mogla vzdržati takšnega napada, je po radiu poslal štabu bazoviške ukaz, naj takoj zapusti položaje pri Oseku in krene prek Vipavske doline na Kras. Ukaz je takoj izvršila, vendar je tolikšno razdaljo lahko v napornem pohodu premerila komaj do večera,

ko je bila že prepozna, da bi mogla karkoli storiti. K sreči je tega dne Kosovelova storila veliko več, kot je bilo moči pričakovati od nje glede na razmerje sii in pomanjkanje streliva.

Med celodnevnim bojem je imela Kosovelova pet padlih in sedem ranjenih. O sovražnikovih izgubah ni zanesljivih podatkov. Zagotovo je znano, da je ražen treh ujetnikov ostalo na bojišču okoli deset padlih vojakov, partizanski štabi pa so računali, da so eelotne izgube znašale prek trideset padlih in kakih štirideset ranjenih.

Če po ohranjenih virih seštejemo izgube tridnevni boj od 7. do 10. septembra, potem ugotovimo, da je brigada imela devet padlih in 18 ranjenih, od teh so tri je kasne je umrli. Sovražnik je utrpel izgubo enajst ujetih, čez 90 padlih ter okoli 110 ranjenih, čeprav je ta številka morda pretirana. Partizani so zaplenili štiri tovornjake, uničili pa tri in tri oklepne avtomobile. Zaplenili so dva protiletalska topa kalibra 20 mm, protitankovski top kalibra 45 mm, minomet 81 mm, dva lahka minometa 45 mm, dve lahki breidi, štiri brzostrelke, 25 pušk in radijsko oddajno in sprejemno postajo. Med piemoni je bilo tudi veliko streliva, med drugim 4000 granat za protiletalski top, 36 za protitankovski, 50 min za srednji in 104 mine za lahki minomet, 9000 nabojev za strojnice, 350 nemških ročnih bomb in drugo.⁶³³

Boj za Stanjel, biser kraške deželice, je brez dvoma lep uspeh, ki priča o vztrajnosti, hrabrosti in bojevitosti ne le brigade, temveč tudi prebivalstva Stan jela in bližnje okolice, ki je po svojih močeh pomagalo v boju. Dnevni povelji štaba XXX. divizije in IX. korpusa o pohvali in priznanju Kosovelovi brigadi za ta njen uspeh so le skromen dokaz tega.

Čeprav je težko najti tište, ki so se posebej izkazali, ker je brigada kot celota pokazala zrelo junaštvo ter zelo dobre voditeljske sposobnosti poveljstev in štabov, ni mogoče spregledati in ne dovolj poudariti izredne požrtvovalnosti in hrabrosti treh mladih in skromnih bolničark Stefke,* Božene in

*** Stefka Nabrgoj, doma iz Podnanosa, je v precejšnji revščini umrla leta 1966 v Zemunu pri Beogradu. Božena je nekoliko pozneje po opisanih bojih, ko se je vračala z obiska domačemu kraju, nenadoma padla v sovražnikovo kolono. Nemci so jo ujeli in odpeljali v taborišče Bergenbelsen, kjer je že prve dni po osvoboditvi umrla.**

Cvetke, od katerih za obe poslednji žal še ni bilo mogoče ugotoviti priimkov. Vse tri so v najhujših trenutkih boja, ne ozirajoč se na granatni dež in rafale, neutrudno in junaško pomagale ranjencem in jih vlačile s položajev v kritja.

Ljubezen do domačega kraja je bila morda čustvena spodbuda velike večine borcev, ki je še bolj podžigala njihovo bojno pripravljenost, saj jih je bilo največ med njimi doma iz teh in bližnjih krajev. Vse trpljenje, ki so ga slovenski ljudje na Primorskem morali pretrpeti med fašizmom pod Italijo, se je skozi puškine, strojnične in minometne cevi zlivalo na sovražnika. To je bil gnev čez rob čaše se prelivajočega trpljenja!⁶³⁴

V zasedo na cesti Gorica—Ajdovščina

Ko je 10. septembra padel mrak, je bila Kosovelova na položajih, ki jih je branila prejšnjega dne. Prvi in 2. bataljon bazoviške sta okrepila Kosovelovo, njena glavnina pa je varovala razporeditev proti postojankam v Vipavski dolini.⁶³⁵

Štab divizije je sklenil, naj enote še naprej branijo Štanjel, zato so minerei dobili ukaz, naj odstranijo naboje za rušenje poslopij v naselju. Toda minerei so trdili, da je odstranitev že aktiviranih vžigalnikov, zgrajenih na osnovi žveplene kisline v steklenih cevčicah, v primeru javi z odstranjevanjem mehaničnih vžigalnikov preveč tvegana naloga. Njihov strah je bil upravičen. Komaj je noč zagrnila pokrajino, so se v Štanjelu že začele vrstiti eksplozije. Do polnoči je razgnalo sedem od dvanajstih nabojev.⁶³⁶

Še ponoči so kosovelovci dobili nekaj streliva od bazoviške, nekdanji orožarji južnoprimskega odreda pa so ga do jutra prinesli še nekoliko iz svojih, le njim znanih zalog iz bližnjih skrivnih skladišč. Tako je bilo najhujše vprašanje, ki je trio brigado, za silo rešeno.

Naslednje jutro so partizanske sile že bile pripravljene in čakale, da bi dostojno sprejele sovražnika. Toda ni ga bilo. Kaže, da je sovražnikov štab presodil, da z doslej napadajočimi močmi ne bo mogel zasesti Štanjela. Partizanska obveščevalna služba je pozno zvečer poročala, da so se popoldne začele zbirati močne sovražnikove sile. V Komen je z Goriškega prišel bataljon 10. SS policijskega polka, okrepljen z nekaj

tanki in oklopnimi avtomobili. Iz Gorice oziroma Furlanije je v Dornberk in Rihemberk prišlo okoli 600 italijanskih vojakov z baterijo topov kalibra 75 milimetrov, znatne okrepitve pa so prispele tudi v Vipavo. Opazovalci so poročali, da so sovražnikove premike opazili na Razdrtem. Tam naj bi bil nek konjeniški eskadron, ter v Sežani.⁶³⁷

O nekaterih sovražnikovih premikih in osredotočenju sii je štabu divizije poslal sporočila po radiu tudi štab IX. korpusa. Bilo je kot na dlani, da sovražnik hoče za vsako ceno zavzeti Stanjel in sicer z udarcem iz več smeri. Če bi ga partizanske enote vztrajno branile, bi to bila zanj priložnost, da jih zaplete v odločilni boj in uniči. Zato bi bilo sprejetje boja pri Stanjelu s premočnimi sovražnikovimi enotami nesmiselno in hudo tvegano, pravzaprav neodgovorno s stališča partizanske taktike.

Tik pred polnočjo je štab XXX. divizije sporočil ukaz vsem enotam, da divizija Štanjela ne bo branila. V največji tišini naj brigade krenejo čimbolj neopazno čez Vipavsko dolino in postavijo zasede severno od ceste Gorica—Ajdovščina. Bazoviška brigada je prejela povelje, da postavi zasede na črti Šempas—Črniče, na področju Šmarje—Štanjel pa naj ostaneta le 4. in 5. bataljon.

Kosovelova brigada je morala postaviti zasedo na že znanih obronkih južno od vasi Bratini in se zavarovati proti Ajdovščini. Svojo topniško baterijo (top 45 mm in 20 mm) naj bi postavila blizu cerkve Sv. Marije severno od Vitovelj (trig. 605), štab brigade z drugimi prištabnimi enotami pa naj bi se namestil pri vasi Lozarji severno od Vrtovina.⁶³⁸

Časa je bilo malo, zato so bližnje enote odšle takoj čez Šmarje, Velike Zabije in Dobravlje, po bolj oddaljene zasede in patrolje pa so poslali kurirje. Te so brigadno kolono doletele že pri Dobravljah, ker se je le-ta gibala bolj počasi.

Ko so šli čez cesto Gorica—Ajdovščina, so se ločile bataljonske kolone, zakaj podrobna povelja so njihovi štabi dobili že v Štanjelu. Prvi bataljon je postavil zasedo med vasema Skrilje in Sv. Urban ter zaščitil brigadno razporeditev proti Ajdovščini, 3. bataljon med vasjo Potoče in k. 163, 2. bataljon pa se je kot brigadna in divizijska rezerva razporedil v Kamnjah. Do jutra so se borci dobro maskirali.

Okoli desete ure dopoldne so z brigadne opazovalnice severno od vasi Bratini javili, da Štanjel gori. Sovražnik je z več smeri udaril na Štanjel in ga brez boja zavzel, ker sta se oba bataljona bazoviške pred njegovo premočjo umaknila. Pravzaprav je doživel dvojno presenečen je. Najprej mu ni uspelo pri Štanjelu obkoliti in uničiti partizanskih enot, nato pa je doživel še enega na cesti Gorica—Ajdoščina, ko je okoli 11. ure začela prihajati v divizijsko zasedo sovražnikova motorizirana kolona, ki je štela trideset tovornjakov, dva tanka, dva oklepna avtomobila in dva motocikla.⁶³⁹

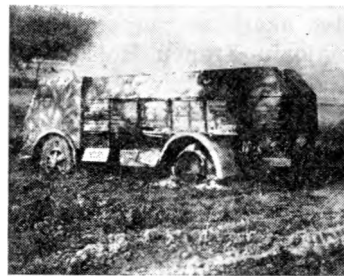
Kot so se prej štabi dogovorili, ni nanjo začela streljati Kosovelova, temveč bazoviška. Kolona se je premikala zelo pazljivo. Spredaj sta bila motociklista, ki sta opazovala cestišče in pazila na mine, za njima tank, potem pa oklepni avtomobil. Medsebojna razdalja med vozili je bila kakih sto metrov, kolona pa se je premikala komaj 10—15 kilometrov na uro. Tako je bila razpotegnjena na skoraj tri kilometre. Ko je mimo zasede 3. bataljona šio zadnje vozilo, so minerei zakopali v cestišče protitankovske mine, da bi preprečili prihod intervencije iz Ajdoščine na bojišče in pa vrnitev vozilom, ki so bila že v zasedi.

Ko je bazoviška začela napadati, se je razvnela bitka na dolžini kakih dveh kilometrov, zakaj sovražniki so poskakali z vozil in začeli boj. Oklepniki so pehoti močno pomagali s svojim ognjem. Toda bazoviška je s svojo zasedo zajela komaj dobro polovico kolone. Štab divizije je po telefonu ukazal, naj

2. bataljon Kosovelove, ki je bil v rezervi, takoj okrepi bazoviško. Ukaz je izpolnil. Zasedel je prikladne položaje in napadel omenjeni del kolone, s čimer je vezal nase sovražnika. Ena četa tega bataljona se je skušala približati cesti in tovornjakom, vendar je njen poskus preprečil tank, ki je prihitel na ta del bojišča. Četa se je morala umakniti na višje položaje.⁶⁴⁰

Vse poskuse bazoviške brigade, da bi se približala cesti, so preprečili sovražnikovi tanki in oklepni avtomobili, od katerih je bil eden poškodovan, vendar je kljub temu streljal z mesta. Pokazalo se je, da partizani topov niso mogli izkoristiti za boj proti oklepnim vozilom, ker so jih postavili predaleč od ceste. Temu je botrovalo premajhno znanje o njihovi pravilni uporabi, pa tudi strah, da bi ne bilo tako dragoceno

orožje zgubljeno. Ko so videli, da ni moči uničiti oklepnikov, so ukazali, naj protitankovski top privlečejo bliže cesti, vendar to ni bilo več mogoče zaradi čistine in sovražnikovega ognja. Topove bi morali že prej postaviti na primerna mesta nad cesto. Najbrž bi prav topovi lahko zagotovili zmago.

Sovražnikov oklepni avtomobil gor.
ri. Posneto 31. maja 1944 pri Dobravljah

Ker se kolona ni mogla sama osvoboditi pritiska partizanskih enot, so poklicali pomoč iz Gorice. Okoli 15. ure je prišlo šest lahkih tankov. Pod zaščito njihovega ognja so poškodovane tovornjake izvlekli iz območja partizanskega obstreljevanja. Kmalu po sončnem zatonu, okoli 18.30 se je umaknil zadnji tovornjak in boj je prenehal. Partizani so pregledali bojišče. V nekem sadovnjaku so našli popolnoma nepokvarjen tovornjak z nekaj streliva in opreme.

Bazoviška je imela le tri ranjene, 2. bataljon Kosovelove pa nobenega. Partizanska poročila navajajo, da je imel sovražnik okoli 20 padlih in še več ranjenih. Poškodovali so dvajset tovornjakov in en oklepni avtomobil.

Drugi bataljon se je po boju premaknil v Kamnje, druge enote pa so ostale na prejšnjih položajih.⁶⁴¹

Hudajužna in Koritnica

Trinajstega septembra, v Lozarjih, je štab XXX. divizije prejel ukaz štaba IX. korpusa za napad na postojanke v Baški grapi. Korpus je nenadoma spreminjal smeri svojih napadov. Za to akcijo, s katero se je težišče premeščalo proti severu, je bila angažirana ražen Kosovelove brigade še 14. tržaška udarna brigada ter 5. bataljon 17. brigade in 2. bataljon idrijsko-tolminskega odreda, ki naj bi se neposredno pred

akcijo priključit Kosovelovi brigadi kot njen 4. bataljon. Kosovelova brigada, ki bi jo okrepila še baterija divizijskih topov, naj bi napadla postojanko v Hudajužni in Koritnici, 14. brigada pa Knežo ter napad ščitila v smeri Sv. Lucije (Most na Soči). Zaščito proti Tolminu naj bi na položajih okoli Ljubinja in Poljubinja prevzel 5. bataljon 17. brigade. Vodstvo akcije so zaupali namestniku komandanta XXX. divizije majorju Francu Rojšku-Jaki in načelniku štaba te divizije majorju Francu Rustji-Čančiju, ki je bil trenutno pri 17. brigadi.⁶⁴²

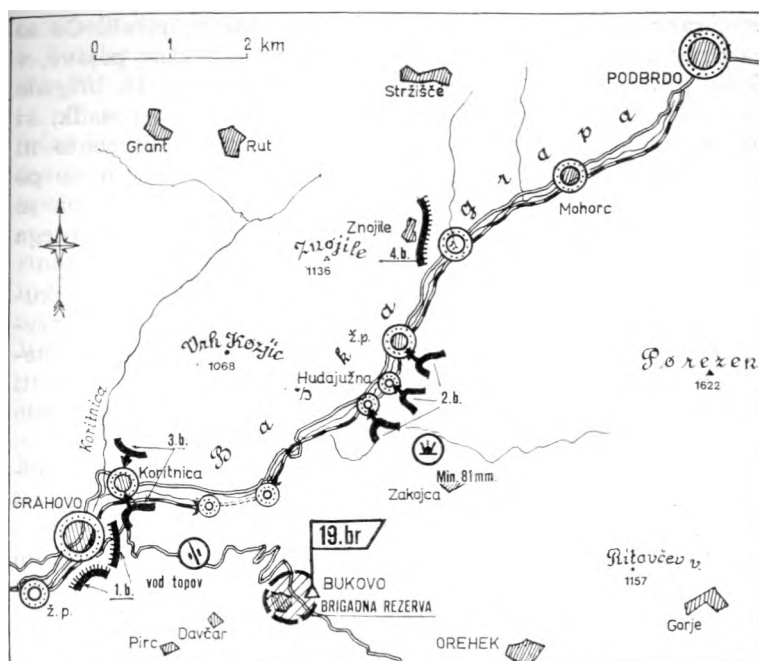
Ko je tega dne padel mrak, se je brigada najprej premaknila na Predmejo, štab XXX. divizije z bazoviško brigado pa je krenil čez Vipavsko dolino spet v Štanjel.⁶¹³

V zgodnjih jutranjih urah 14. septembra so se borci Kosovelove in tržaške brigade vkrcali na tovornjake korpusne transportne čete, ki so jih prepeljali v Čepovan. Za premik so rabili namesto pet ur napornega pohoda manj kot urico, kar je bilo za tedanje razmere pravo razkošje.

Po kosilu so bataljoni krenili peš čez Dolenjo Trebušo, Prapetno in Šentviško goro ter se razporedili v zgodnjih jutranjih urah naslednjega dne na področju Kremenkar—Korita—Davčar, jugovzhodno od Grahovega, kjer je bil že nekdanji 2. bataljon idrijsko-tolminskega odreda. Tržaška brigada je krenila iz Čepovana okoli 17.30 ter prek Vrat, Slapa in Pečin prispela na Ponikve.

Komandant Kosovelove je po krajšem odmoru takoj odšel s komandanti bataljonov ogledovat sovražnikova oporišča V Hudajužni in Koritnici. Pri tem so bili prisotni tudi obveščevalni oficirji iz štaba korpusa. Za marsikateri bunker so komandantom dali podatke terenski obveščevalci, zakaj sovražnik je po uničenju teh oporišč v juniju zgradil okoli postojank in ob železniški progi številne nove železobetonske utrdbe. Bile so tako spretno postavljene in maskirane, da jih je bilo mogoče opaziti šele iz neposredne bližine.

Nato je komandant izdal povelje za napad. Četrty bataljon je prejel nalogo zasesti položaje severno od Hudajužne in preprečiti sovražnikovo posredovanje iz Podbrda. Drugi bataljon, okrepljen z brigadno težko četo, naj bi napadel in uničil postojanko v Hudajužni, 3. bataljon pa v Koritnici, medtem ko bi 1. bataljon preprečeval intervencijo iz Gra-

Napad na Hudajužno in Koritnico 15. in 16. septembra 1944

ho vega na položajih med Grahovim in Koritnico ter hkrati ščitil minerce pri njihovem delu na železniški progi. Drugo četo 1. bataljona so pustili s težkim mitraljezom na cestnih serpentinah med Bukovim in Grahovim kot brigadno rezervo in zaradi zaščite obeh topov.⁶⁴⁴

Kaže, da si je štab korpusa zamišljal to akcijo kot izhodišče širše ofenzivne dejavnosti, saj naj bi imela cilj »popolno uničenje postojank v Baški grapi in vseh železniških objektov«. V njegovem povelju beremo tudi, naj enote zaradi pomanjkanja razstreliva uničujejo železniško progo na najbolj možen ekonomičen način, naj pragove žagajo in zažigajo, tire demontirajo, z eksplozivom pa uničujejo le železniške mostove.⁶⁴⁵

Toda partizanski štabi so pričakovali, da so vojaki italijanske narodnosti v nemški službi na zaščiti proge že hudo

demoralizirani in da se zato ne bodo sr dite je upirali. Če so na drugih področjih Julijske krajine opazili takšne pojave, v Baški grapi je bilo drugače. Enote Kosovelove in 14. brigade so trčile na skoraj fanatičen odpor sovražnikovih posadk, ki so pripadale 1. bataljonu alpinskega polka Tagliamento in bataljonu obalne obrambe (Difesa costiera), v katerem so po nekih podatkih bili alpinci in bersaljerji, poveljevali pa so jim nemški oficirji in podoficirji iz sestave 136. rezervnega polka gorskih lovcev.⁶⁴⁶

Niti najbolj odločne in izbrane bojne in bombaške skupine se niso mogle priplaziti sovražnikovim bunkerjem na razdaljo dometa ročnih bomb. Tudi 2. in 3. bataljon kljub številnim poskusom do pete ure zjutraj ništa mogla zlomiti odpora branilcev, čeprav sta padla dva borca in jih je bilo devet ranjenih. Uspešnejši je bil napad na železniške tire. Minerska skupina pod vodstvom inženirsko-tehničnega referenta brigade je ob pomoči borcev 4. bataljona porušila okoli 90 metrov tirov severno od Hudajužne proti Podbrdu, 1. bataljon pa je pretrgal tračnice na dveh mestih med Grahovim in Koritnico. S tem so vsaj preprečili možno intervencijo oklepnega vlaka.⁶⁴⁷

Ob peti uri je štab ukazal, naj se enote premaknejo višje v pobočje tako, da bodo lahko ves dan obstreljevale postojanki in straže vzdolž železniške proge. Poročila navajajo, da so enote čez dan razbile nekaj sovražnikovih patrolj in ubile enega nemškega in štiri italijanske vojake ter dva domobranca. Protiletalski in protitankovski top, ki sta morala večkrat spremeniti svoje položaje, da bi se izognila sovražnikovemu ognju, sta tolkla posamične bunkerje, kar kljub točnim zadetkom ni dalo uspehov, saj je bil njun kaliber preslab, da bi mogla razrušiti železobetone.

Ko je brigada zvečer v isti razporeditvi okoli 19. ure napad ponovila, le topniško baterijo so zdaj dodali 3. bataljonu, ki je napadal Koritnico, do jutra naslednjega dne spet ni dosegla nobenega bistvenega uspeha, le protiletalski top je zažgal vojašnico. Bataljoni so imeli še enega padlega in pet ranjenih. Sovražnikove izgube niso znane.⁶⁴⁸

Ob zori so se napadalne in bombaške skupine spet umaknile iz soteske, čete pa so zavzele položaje po bližnjih pobočjih ter nadzorovale dolino s svojim ognjem. Kmalu popoldne sta

iz Kneže krenila proti Grahovemu dva tovornjaka, toda borci 1. bataljona so ju prisilili s svojim ognjem, da sta se umaknila.⁶⁴⁹

V štab divizije so prispela poročila, da je v Sv. Luciji (zdaj Most na Soči) sovražnik dobil precej okrepitve. Brigada je ukazal, naj se umakneta na Šentviško planoto, pozno zvečer pa je brigada dobila ukaz, naj krene proti Čepovanu.

V dvodnevni boj ih je imela Kosovelova tri mrtve in štirinajst ranjenih, zgubila pa je dve strojnice bren, lahko brezo in kakih tisoč nabojev za strojnice. Med padlimi je bil tudi najstarejši kosovovec Franc Madon, rojen 1901 v Vrtojbi.

V brigado je stopil že septembra 1943.

Zagotovo je točen o sovražnikovih izgubah le podatek, da je imel 16. septembra sedem padlih.⁶⁵⁰

Tudi 14. tržaška udarna brigada ni dosegla pravega uspeha. Imela je enega padlega in tri ranjene ter nekaj zgubljenega orožja.

Akcijo v Baški grapi moramo šteti med neuspele. Netočni podatki in podcenjevanje sovražnikove bojne sposobnosti, ob hkratnem pomanjkanju težjega orožja, ki bi moglo odpreti vrzel v sovražnikovi obrambi, so bili dejavniki, ki niso omogočili, da bi se pokazala bojna pripravljenost obeh brigad.⁶⁵¹

Kljub temu pa je Kosovelova v tej akciji pridobila dragocene izkušnje, zlasti glede organizirane skrbi za moštvo in njegovo življenje. V naslednjih akcijah je te izkušnje dobro izkoristila.

Akcija v Baški grapi je bila nazadnje po nečem tudi zanimiva. Borci so se do sitega najedli dobrih, zrelih in sladkih hrušk, ki rastejo ob robovih pobočij. Kosovelova nikoli več do konca vojne ni prišla v te kraje, na Šentviško planoto in v Baško grapo, in končno, s to akcijo je brigada popolnoma prenehala biti »kraška« brigada. Ne le s tem, da so se ji priključili borci in poveljniki iz idrijsko-tolminskega odreda, temveč tudi glede na njene operativne naloge, je postala zdaj še bolj prava manevrska operativno-taktična enota IX. korpusa NOV kot celote.

V AKCIJI V POLHOGRAJSKIH DOLOMITIH

Tretjič na Hotedršico

Ko so prišli zjutraj 18. septembra v Cepovan, so kosovelovci dobili zaslužen oddih. Izkoristili so ga tudi za čiščenje orožja in osebno higieno, v štabu brigade pa je bil sestanek vseh štabov bataljonov, posvečen pregledu dejavnosti enot v akciji na Baško grapo. Popoldne so pregledali novi 4. bataljon.⁶⁵²

Po priključitvi moštva 4. bataljona in prihodu novincev, ki jih je poslala komanda mesta Cepovan, je brigada štela 680 mož, kar je bilo po porazu na Vrsniku njeno najvišje številčno stanje. Ves ta čas, čeprav je bila glede na številčnost ena od manjših brigad v IX. korpusu, je bila glede na težavnost nalog in udarnost, ki jo je pokazala, med najboljšimi, na kar so bili njeni pripadniki res ponosni. Njen najlepši uspeh je bil brez dvoma Štanjel.

V Čepovanu so sledile nekatere kadrovske spremembe. Namestnik političnega komisarja brigade Jože Bajt-Triglav je bil premeščen, na njegovo mesto so postavili Ljuba Podlipca. Tudi v štabu 2. bataljona ni šlo brez sprememb. Komandant bataljona podporočnik Anton Fakin-Toni je šel v oficirsko šolo pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije, njegovo dolžnost pa je sprejel kapetan Božidar Kovačič-Iztok. O drugih kadrovskih spremembah iz ohranjenih dokumentov ni sledu.⁶⁵³

Dne 18. septembra 1944 je štab IX. korpusa izdal ukaz obema divizijama, naj svoje brigade preuredita in pripravita v skladu z ustno dogovorjeno akcijo proti Dolomitom. S temi načrti so bili seznanjeni le nekateri voditelji v štabu korpusa in obeh divizijah. Kosovelova brigada naj bi se premaknila

na področje Zadlog—Col, potem pa naj bi sodelovala z XXXI. divizijo. Bazoviška brigada je ostala na območju Vipava—Kras, 14. udarna tržaška je šla na Banjško planoto, štab XXX. divizije pa se je namestil na Predmeji in Otlici.⁶⁵⁴

Tako je brigada zgodaj zjutraj 19. septembra krenila iz Čepovana in do poznega popoldneva prišla na svoj sektor. Prvi bataljon se je razporedil na Mali gori in se zavaroval proti Godoviču in Idriji, 2. bataljon je zasedel Zagolič pri Colu in zaščitil smer proti Vipavski dolini in Pivki, štab brigade ter 3. in 4. bataljon pa so bili pri že znanem Škrateljnu. Kolikor je bilo mogoče, se je vojska razporedila po poslopjih, drugi pa so postavili šotore.⁶⁵⁵

V naslednjih dneh so enote počivale. Vsi novinci so morali biti cepljeni proti tifusu in paratifusu, 4. bataljon pa je iz Trnovskega gozda za potrebe XXXI. divizije odnesel na Cerkljansko večjo količino streliva.⁶⁵⁶

Toda veselje glede povečanja številčnega stanja je bilo le kratkotrajno. Najprej je brigada morala poslati »dvajset dobrih borcev, ki so prišli v vojsko ob kapitulaciji Italije«, z opremo, oborožitvijo in dvema lahkima strojnicama v zaščitni bataljon IX. korpusa.⁶⁵⁷

Nezadovoljni komandirji čet so morali odbrati deseterje in strojničarje, zakaj le redki posamezniki, ki so stopili v NOV ob kapitulaciji Italije, še niso bili brez nekih dolžnosti. Nato so se v štabu brigade pojavili še predstavniki 2. brigade vojske državne varnosti (VDV) s pismenim pooblastilom, da lahko izberejo moštvo za izpopolnitev svoje enote. Izbrali so jih šestnajst, večinoma desetarjev in komandirjev vodov. Ker ta primera ništa bila osamljena, se je občutno zmanjšala bojna sposobnost. Ne le da se je oslabila kvaliteta poveljniškega in borčevskega sestava, zmanjšala se je tudi številčnost. V brigadi je bilo komaj 465 mož na mestu in sicer v štirih bataljoni in prištabnih enotah brigade. Celotna oborožitev je obsegala en minomet 81 mm, tri lahke minomete, protitankovski metalec min PIAT, tri protitankovske puške, sedem težkih in 27 lahkih strojnic, 23 brzostrelk, 324 pušk in 49 pištol, imela pa je tudi 11 mul in 5 konj.⁶⁵⁸

Zjutraj 21. septembra so člani ožjega štaba brigade odšli v štab XXX. divizije na Predmeji, da bi se seznanili z nalo-

gami v akciji XXXI. divizije proti domobrancem in četnikom v Dolomitih.⁶⁵⁹

Vojkova brigada in dolomitski odred sta dobila nalogo, da čez Žirovski vrh prodreta v Dolomite in napadeta takoj imenovani gorenjski četniški odred, ki je bil s kakimi 200 možmi na Samotorici, okoli štiri kilometre zahodno od Horjula. Hkrati naj bi Gradnikova brigada prodrla prek Gabrške gore in Poljanske Sore proti jugu in napadla domobransko postojanko pri Sv. Katarini. Glede na gostoto domobranskih postojank, ki so bile dobro oborožene in utrjene, glede na gosto medsebojno telefonsko zvezo in dobro obveščevalno službo, razporejeno po terenu, in ne nazadnje glede na dejstvo, da je bila obrneja črta utrjena z gosto žično minirano prepreko, obe nalogi ništa bili enostavni niti lahki. Okoli Polhograjskih Dolomitov so bile razporejene številne in močne okupatorske postojanke, v dolini Poljanske Sore od Škofje Loke do Gorenje vasi, ob železniški progi Ljubljana—Postojna in od Logatca prek Hotedršice in Godoviča do Idrije. Prešernova brigada in škofjeloški odred sta imela nalogo vezati nase zunanje postojanke s severa in varovati partizanski prodor proti Medvodam, Škofji Loki, Gorenji vasi in Idriji. Kosovelova naj bi z napadom na Hotedršico in blokado Godoviča ter z zavarovanjem proti postojankam na Notranjskem in v Idriji vezala nase sovražnikove sile ter olajšala prodor enot XXXI. divizije v Dolomite.

Ta kombinirana akcija je pomenila nadaljevanje napadov XXXI. divizije na domobranske postojanke v Dolomitih, ki jih je začela po uničenju Črnega vrha, prekinila pa sredi septembra. Izdajalci, ki so uživali vso podporo nemškega okupatorja, kateremu so služili, so vzdrževali stike tudi z reakcionarnimi krogi zahodnih zaveznikov in pripravljali načrte, kako bi z njihovo pomočjo znova vzpostavili staro protiljudsko oblast in slovensko ljudstvo opeharili za pridobitve dolgotrajnega osvobodilnega boja.

Sredi septembra sta okupator in domobransko vodstvo pripravila ofenzivo, v kateri je sodelovalo kakih 2500 mož, da bi zavrla razkroj in demoralizacijo domobranskih posadk. Do najhujšega boja je prišlo med Prešernovo brigado in Rupnikovim udarnim domobranskim bataljonom severozahodno od Ledin. Pijani domobranci so po večkratnem jurišu utrpeli

hud poraz, nakar so se morali že prvega dne umakniti, čeprav so imeli nalogo, da v štirih dneh »očistijo« Crni vrh, Otlico in Predmejo.⁶⁶⁰

Nova akcija XXXI divizije naj bi se začela 23. septembra zvečer, Kosovelova, ki naj bi pritegnila nase pozornost sovražnika, pa naj bi napadla že ob treh zjutraj istega dne.

Najpomembnejšo nalogo napada na Hotedršico je štab zapal 1. bataljonu, 4. bataljon pa naj bi blokiral Godovič. Bataljon 14. italijanske brigade je moral zasesti položaje na serpentinah ter križišču cest Crni vrh—Idrija—Godovič, da bi preprečil sovražnikovo posredovanje iz Idrije proti Godoviču in Hotedršici, hkrati pa v primeru prehudega pritiska brigadi omogočil umik. Drugi bataljon Kosovelove naj bi z glavnino zavzel položaje na črti karavla pri Kalcah—Ržiše in preprečeval sovražniku intervencijo iz Logatca prek Kale v smeri proti Hotedršici, po en vod pa naj bi postavil na položaje pri Hrušici in pri Colu, da bi nadzorovala smeri proti Postojni in Ajdovščini ter s tem preprečila morebitno presečenje ali napad v hrbet. Tretji bataljon je bil določen v brigadno rezervo. Namestili so ga v bližini Babnih lazov (kota 597), kak kilometer in pol jugozahodno od Hotedršice, kjer je bilo tudi poveljniško mesto štaba brigade in odkoder so poveljevali protiletalskemu topu kalibra 20 milimetrov.⁶⁶¹

Ko je v prvih popoldanskih urah 22. septembra prispel 2. bataljon do brigadne glavnine pri Škrateljnu, se je okoli 16. ure oblikovala brigadna kolona in krenila proti Mali gori, kjer se ji je priključil še 1. bataljon. Na križišču Crni vrh—Zadlog—Idrija se je od glavnine ločil italijanski bataljon in zasedel položaje na črnovrških ridah. Na Crnem vrhu je brigada ostala do večera, potem pa je krenila na izhodne položaje. Cete so se premikale organizirano in spretno. Hitro in konspirativno so se približevale določenim položajem, telefonisti pa so že pred tretjo uro, ki je bila določena za začetek napada, vzpostavili telefonsko zvezo štaba brigade z bataljonskimi štabi.

Desetina telefonistov s potrebnimi kabli je šla z italijanskim bataljonom, postavila končno telefonsko postajo na bataljonskem poveljniškem mestu ter potegnili linijo do vasice Griže prav tedaj, ko je tja prispel 4. bataljon. Postavila je njegovo postajo, nato pa je linijo potegnili dalje do Viteza in

jo priključila na brigadno telefonsko centralo, kamor se je čez kratek čas priključila še linija, ki so jo postavili telefonisti 2. bataljona. S tako hitrim vzpostavljanjem telefonskih zvez ponoči in po neznanem terenu bi bil lahko zadovoljen vsak še tako zahteven poveljnik neke dobro opremljene in izurjene redne vojske. To je bila zasluga dandanes že neznanih partizanskih telefonistov, pa tudi njihovega komandirja in brigadnega referenta za zvezo Janeza Celarca.

Točno ob tretji uri 23. septembra so na poveljniškem mestu štaba brigade na Babnih lazih poletele v zrak dogovorjene signalne rakete za napad. Borci 1. bataljona so se pričeli pod zaščito strojničnega ognja približevati postojanki. Nekatere skupine so se približale žičnim oviram in bunkerj em, toda dalje niso mogle. Ogenj sovražnikovih strojnic je bil premočan, brigada pa je imela na voljo le protiletalski topič 20 milimetrov.

V Hotedršici in na bližnjem Ravniku je bila 46. posadna domobranska četa, ki je imela protitankovski top, tri srednje in dva lahka minometa, 20 težkih in 23 lahkih strojnic, kar je tej četi, s tem da upoštevamo brzostrelke in tromblone, daj alo večjo ognjeno moč, kot jo je imela Kosovelova brigada.⁶⁶²

Ko so okoli četrte ure privlekli protiletalski top, so svoj ogenj okrepili tudi borci 1. bataljona, vendar so se ob svitu morali umakniti na primernejše položaje. Top je zažgal neko poslopje sredi postojanke, nato pa se je pokvaril. Morali so ga poslati na Otlico. Obstreljevanje je trajalo do sedme ure, s tem da so ga partizani omejili na vidne cilje. Domobranci, ki so imeli dovolj streliva, so nesmiselno pošiljali dolge rafale v neznano, zlasti s cerkvenega zvonika v Hotedršici in pri Sv. Barbari (zdaj Ravnik).

Šele okoli 11. ure so opazili prvo intervencijo. Močnejša domobranska patrulja 45 do 50 mož, ki je krenila z Veharš, je dosegla zaselek Ivanja dolina in se potem obrnila proti Slemenu. Oddelki 4. bataljona, ki so bili vzhodno od Godoviča, so jo opazovali in jo hoteli spustiti v največjo bližino. Ker pa je v Ivanji dolini krenila proti Hotedršici, niso streljali, da ne bi odkrili svojih položajev. Nanjo je odprl ogenj 1. vod 1. čete 1. bataljona šele potem, ko je šla skozi vasico Sleme. Po kratkotrajnem obstreljevanju je komandant brigade poslal 1. četo 3. bataljona, ki je bil v rezervi, naj se čez koto 595 na

glavni cesti, okoli dva kilometra jugovzhodno od Godoviča, povzpne na visino severno od Slemen (kota 684), in jo skuša obkoliti. Toda sovražnikova patrulja je opazila partizane, ko so tekli čez čistino ob cesti, in s strojničnim ognjem preprečila njihovo namero. Nato se je četa pridružila zaščitnim oddelkom in skupaj z njimi pregnala patruljo proti severu. Ostala je na teh položajih, da bi okrepila zaščito v smeri proti Godoviču. Kmalu po poldnevu pa sta na nepojasnen način peljala dva tovrnjaka vojakov iz Idrije najprej neovirano mimo borcev italijanskega bataljona, potem pa še mimo oddelkov 4. bataljona skozi Godovič na Veharše. Zakaj niso nanje streljali in kako so mogli peljati čez dve minski polji, ki so ju napravili minerei na cesti med Idrijo in Godovičem in med Godovičem in Veharšami, ne da bi naleteli na mine, pa najbrž ne bo nikoli pojasnjeno!

Popoldne je iz Logatca krenila sovražnikova kolona kakih 120 mož proti položajem 2. bataljona na vzhodnih pobočjih Ržiš. Ko so vojaki zasedli položaje, so začeli tolči partizane z minometom. Do večera so izstrelili okoli 50 min, potem pa so se umaknili.

Tudi domobranska posadka v Hotedršici je ves dan obstreljevala položaje 1. bataljona z ognjem avtomatskega orožja in minometov. Izstrelili so nekaj sto min, ki pa bataljonu niso škodoval. Okoli 19. ure je komandant brigade ukazal komandantom 1. in 4. bataljona, naj pripravita svoji enoti za napad, ki naj ga začneta ob 20. uri. Demonstrativno naj napadeta Godovič in Hotedršico hkrati. Ko se je dobro zmračilo, so se borci začeli oprezno približevati žičnim oviram. Dobro so poznali teren, saj so si vse že podnevi dobro ogledali. Izkoriščali so vsako vzpetino. Okoli 20. ure se je napad začel. Trajal je približno eno uro. Posadka se je branila z močnim strojničnim in minometnim ognjem, iz rajona Veharše—Mravljšče pa je tolkla baterija havbic kalibra 100 milimetrov z zapornim ognjem pot, ki pelje čez Klavže in Vitez proti Hotedršici. Sovražnik je morda pričakoval resnejši napad na to postojanko, pa je s sistematičnim ognjem hotel preprečiti ali vsaj otežiti dohod rezerv in topništva.

Okoli devete ure zvečer so bataljoni dobil ukaz, naj se umaknejo. Drugi bataljon je krenil čez Hrušico, Podkraj in Col na že znane položaje pri Zagoliču, druge enote so šle čez

Crni vrh in Zadlog k Škrateljnu. Prvi bataljon je ostal na Mali gori.⁶⁶³

Enaintrideseti diviziji ni uspelo uresničiti vseh zastavljenih ciljev. S severa je Gradnikova brigada sicer globoko prodrla v Dolomite. Njeni oddelki so dosegli glavno cesto in železniško progo med Šentvidom pri Ljubljani in Medvodami, toda morali so opustiti napad na domobransko postojanko na Sv. Katarini. Ugotovili so, da bi napad na tako utrjeno postojanko terjal preveč žrtev.

Boljše uspehe sta dosegla Vojkova brigada in dolomitski partizanski odred, ki sta popolnoma razbila gorenjski četniški odred na Samotorici.⁶⁶⁴

Štab IX. korpusa je sodil, da je prodor XXXI. divizije vendarle uspel in da bo imel močan politični in propagandni učinek na domobranstvo, prebivalstvo Polhograjskih Dolomitov in zlasti še na četnike ali plavogardiste. Kot se je kasneje izkazalo, si le-ti po razpršitvi na Samotorici nikoli več niso opomogli in niso v Dolomitih pomenili nikakršne vojaške moči*.

Lahko še ugotovimo, da je Kosovelova v tej široki kombinirani akciji izpolnila vsa pričakovanja, pri čemer pa ni imela niti ene lastne žrtve.

Cetrlič in zadnjič na Hotedršico

V naslednjih dvanajstih dneh se brigada ni premaknila. Na prostoru Col—Mala gora je ščitila partizansko ozemlje pred sovražnikovimi izpadi čez Crni vrh in Zadlog ter iz smeri zgornje Vipavske doline. V tem kratkem razdobju relativnega miru je njena številčna moč precej porastla. Njene mobilizacijske patrulje so neprestano križarile po vsej južni Primorski, Pivki in delu Brkinov. Tako je na primer patrulja, ki so jo poslali še pred napadom na Hotedršico v okolico Mirna, prišla v stik s Slovenci, ki so kot pripadniki nemške organizacije TODT prisilno delali pri utrjevalnih delih južno od Gorice. Zvečer 24. septembra je v štab brigade pripeljala 19

* Seveda je k temu pripomoglo še več drugih vzrokov, ne nazadnje notranja nasprotja v vrstah reakcije. (Glej Ljubljana v ilegali, knj. 4, članek Ivana Križnarja, Slovensko domobranstvo. Ljubljana 1970, str. 236—292.)

mladeničev z orožjem in opremo. Med njimi je bilo pet Ljubljancev.⁶⁶⁵

Brigadni operativni oficir je v svojem dnevnem poročilu za 2. oktober 1944 navedel, da je 1. bataljon na Mali gori, 2. in 3. bataljon ter štab brigade s prištavnimi enotami na območju Skratelj—Gozd, 4. bataljon pa na Colu. Vse enote z izjemo tistih, ki so bile v zaščiti, so imele ves dan praktične vojaške vaje. Brigada je štela po spisku 812 borcev in bork, odsotnih je bilo 160, na mestu pa 652. Poročilo je izkazalo tudi 10 mul in šest konj. V tednu dni je torej prišlo okoli 140 borcev in bork.⁶⁶⁶

Se isti večer je prejela od štaba divizije nalogo, naj v noči na 3. oktober krene na prisilni odkup v Vrhpolje. En bataljon naj spremlja intendante, dva pa naj zaščitata akcijo proti Ajdovščini in Vipavi. Toda ko je drugi bataljon okoli 22. ure prispel v Vrhpolje, je pri Dopolavoru naletel na sovražnikovo zasedo. Po krajšem obstreljevanju se je razvil za boj, da bi jo obkolil, vendar je iz postojanke v Vipavi sovražnik začel obstreljevati položaje z minometi, pojavila pa se je tudi njegova pehota z enim tankom. Četrtemu bataljonu spričo hude teme in slabih vodičev namreč ni uspelo pravočasno zasedi položajev in postaviti protitankovskih min. Kazalo je, da je sovražnik za namere brigade pravočasno zvedel. Enote so se morale umakniti na Col, ne da bi opravile svojo nalogo. Drugi bataljon je imel enega ranjenega. Zasedo v Vrhpolju so držali domobranci.⁶⁶⁷

Medtem so se ob robu Polhograjskih Dolomitov skoraj neprestano vrstili spopadi domobrancev z enotami XXXI. divizije. Njihova dejavnost je očitno kazala težnjo domobranskega vodstva, da ob izdatni nemški pomoči obdržijo pobudo in nadzor na tem pomembnem področju ter preprečijo vpliv narodnoosvobodilne vojske Slovenije. V partizanske štabe so že prihajala poročila, da Nemci pripravljajo obrambne črte na nekaterih področjih zahodne in severozahodne Slovenije, da evakuirajo neka industrijska podjetja, družine pripadnikov nemških okupacijskih organov na Gorenjskem pa se morajo preseliti v rajh. Takšni ukrepi so kazali na hiter razplet dogodkov, bližnji umik nemških sil iz Italije ter na možnost naglega približevanja zavezniških enot Slovenskemu primorju. Partizanska poveljstva so si v takšnem položaju razlagala

okrepljeno domobransko dejavnost kot izraz težnje, da se tudi ti pripravijo na bližnje usodne dogodke. Res so reakcionarni voditelji nameravali utrditi svojo moč v Dolomitih, v primeru nemškega umika ostati na tem ozemlju, dokler ne pridejo angloameriške čete, nato pa ob njihovi pomoči prevzeti oblast.⁶⁶⁸

Štab IX. korpusa je sklenil osredotočiti vse svoje razpoložljive enote in sredstva ter s hitrim in nenadnim udarcem likvidirati Hotedršico, člen v verigi postojank na črti Idrija—Logatec. Z zavzetjem tega oporišča bi bili dani pogoji za nov prodor v Dolomite iz jugozahodne smeri. Trideseta divizija naj bi z eno brigado in korpusnim topništvom napadla in zavzela postojanko, z eno preprečila sovražnikovo posredovanje iz Logatca, Rakeka, Planine in Postojne, s tretjo pa zavarovala smer proti Idriji in Colu. Hkrati naj bi XXXI. divizija preprečevala prihod sovražnikovih sil iz smeri Vrhnike, Rovt, Veharš, Godoviča in Idrije.

Medtem ko je štab divizije za napad določil bazoviško brigado, ki je imela štiri bataljone (njen peti je bil na Krasu), je dobila Kosovelova nalogo zaščititi akcijo v smeri proti Postojni, Logatcu, Planini in Rakeku, 14. udarna tržaška brigada pa proti Vipavski dolini in Idriji.

Kosovelovi je štab divizije ukazal, naj zasede črto od Dednika (kota 572), okoli dva kilometra severno od Logatca, južna pobočja Smoljevca (trig. 693), Ržiše, rob gozda zahodno od Kale in do križišča poti zahodno od Srnjaka (trig. 915). Na levem krilu brigadnih položajev naj bi 2. bataljon razporedil eno četo na višini Babnik, eno četo in težki vod pa pri Petkovi kmetiji ter preprečeval sovražnikov prodor iz Dolenjega in Gorenjega Logatca čez Kobala in Smoljevec proti Hotedršici. Dalje od njega naj bi zasedel položaje 1. bataljon, in sicer od kmeta Groma do Ržiš, da bi preprečeval prodiranje sovražnika po cesti ter na Ržiše iz Podstrmice in Gorenje vasi. Tretji bataljon naj bi zasedel južna pobočja Ržiš, potem pa položaje ob robu gozda zahodno od Kale. En vod tega bataljona naj bi se razporedil še na južnih pobočjih Srnjaka (trig. 915) ter tako zaprl dohod do Kale. V višini položajev 3. bataljona je moral minersko-sabotažni vod brigade (MSV)* zakopa-

* V vsem IX. korpusu so sredi septembra 1944 preuredili inženirske enote. V divizijah so oblikovali inženirske bataljone, pri štabih brigad pa minersko-sabotažne vode (MSV).

ti protitankovske mine na cesti Kalce—Hotedršica. Da bi zaščitil brigadno razporeditev v smeri proti Bukovju in Podkraju, je 4. bataljon zasedel z eno četo križišče poti približno sredi med Hrušico in Kalcami, drugo četo s težkim vodom pa so kot brigadno rezervo razporedili na poveljniškem mestu štaba brigade, ki je bilo približno sredi poti med Ravnikom pri Hotedršici in Kalcami, nekje med Vrhom (trig. 669) in koto 675. V bližini poveljniškega mesta naj bi postavila težka četa še minomet, ki je odtod lahko tolkel glavno cesto od Gorenjega Logatca do Kale in še prostor pred položaji bataljonov.

Bivše borke Kosovelove brigade so se srečale na Okroglici ob priliki desete obletnice priključitve Slovenskega primorja. Druga z leve stoji Rada Zego, tretja Mira Parkelj (Isaković)-Vera, četrta Vidojka Kozak in poslednja Mira Ilić. Spredaj desno kleči Danica Simčič

Enote so morale zasesti predvidene položaje do 4. ure 7. oktobra in vzpostaviti potrebne telefonske zveze. Napad naj bi se začel ob 5.45 s topniško pripravo.⁶⁶⁹

Ko je Kosovelova brigada 6. oktobra okoli šeste ure zvečer krenila proti Kalcam, je njeno kolono sprejela mračna in zelo hladna noč. Sredi noči je začel padati dež, ki ga je bičal v obraz močan, hladen veter. Pri Cajnarjih so se ločile bataljonske kolone in krenile na položaje. Vse divizijske enote so položaje zasedle pravočasno in niso prišle v stik s sovražnikom. Nekateri oddelki bazoviške so se približali celo žičnim oviram na razdaljo tridesetih metrov in tam čakali na topniško pripravo napada.

Dež, ki ga je podil po pokrajini ledeni veter, in gosta megla, ki se je ob zori spustila nad njo, sta bila sicer zelo koristna pri približevanju borcev k začetnim položajem za napad in pri njihovi zasedbi, ništa pa bila prav nič prijetna nenaspanim, trudnim in do kože premočenim partizanom, ko so polegali po mokrih tleh pred žičnimi ovirami postojanke. Po zadnjem demonstrativnem napadu je posadka okrepila utrdbe. Med zunanjo vrsto bunkerjev in minirano žično oviro so postavili še eno ograjo iz bodeče žice ter vanjo spustili električni tok, na nekaterih mestih pa dodali še svetline naprave. Spričo goste megle topničarji niso mogli začeti z artilerijskim ognjem, pehota pa brez nje ni mogla storiti ničesar. Po načrtu naj bi v pripravi sodelovali namreč dve havbici 100 mm, dva gorska topa 75 mm, dva protitankovska topa 47 mm, dva protiletalska topiča 20 mm in štirje srednji minometi.

Okoli šeste ure zjutraj je sovražnik opazil partizansko prisotnost ob žičnih ovirah in najprej začel z ognjem, potem pa pripravil izpad, da bi ugotovil, kaj se zunaj utrdb dogaja.

Približno ob istem času je tudi pri 1. bataljonu zapokalo. Kakih štirideset mož močna domobranska patrulja je iz Gorenjega Logatca krenila čez Podstrmico proti Šmoljevcu. Borci so jo pustili v neposredno bližino in jo obsuli z ognjem. Videli so, da je eden padel, drugi pa so se z nekaj ranjenimi umaknili do zahodnih hiš Podstrmice in odgovorili z ognjem. Čez pol ure je iz Gorenjega Logatca prispelo v pomoč kakih 60 mož. Skupno so začeli zelo predrzno in samozavestno napadati, izkoriščujoč slabo pregleden teren, ki so ga dobro poznali. Boj je trajal več kot eno uro. Nekateri položaji so več-

krat menjali gospodarja. Ob pomoči bataljonske rezerve so to sovražnikovo skupino končno potisnili nazaj do Podstrmice.⁶⁷⁰

Ko se je okoli devete ure pri Hotedršici megla dvignila, je topništvo začelo streljati. Toda glavna udarna moč artilerije, havbici kalibra 100 mm, sta se že s prvimi streli pokvarili. Ko niso imeli originalnih granat, so izstreljene tulce napolnili s plastikom, ki je ob eksploziji pokvaril cevi.⁶⁷¹

Z drugim orožjem so sicer začeli streljati, toda ogenj je bil neorganiziran, premalo natančen in slabo usklajen s pehoto. Potem je vse šlo narobe, neke enote so celo samovoljno zapustile položaj, skratka, napad se je izjalovil.

Med deveto in deseto uro je bojna patrolja 1. bataljona začela obstreljevati manjšo sovražnikovo kolono, ki se je premikala iz Logatca proti Kalcam ob obeh straneh ceste, iz Logatca pa so odgovorili z močnim minometnim in topovskim ognjem po skrajnem levem krilu brigade in po delih 1. bataljona pri Gromovi kmetiji. Ogenj ni povzročil kake škode, ker so borci znali dobro izkoriščati vzpetine. Videlo se je še vedno komaj kakih 100 do 200 metrov, prek terena pa so se od časa do časa pripodili gostejši oblaki megle. To so izkoristili domobranci iz Gorenje vasi. Skupini kakih 40 vojakov, dobro oboroženih z avtomatskim orožjem, se je uspelo zmuzniti skozi položaje 1. bataljona na vzhodnih pobočjih Ržiš ter prodreti na greben v bližini poveljniškega mesta štaba brigade. Nanjo je slučajno naletel štabni kurir. Skušali so ga ujeti živega, vendar se je znašel. Z zobmi je odtrgal varovalko italijanske ročne bombe, ki jo je bliskovito snel s pasu, domobranci pa so z iztegnjenimi rokami obstali, kaj se bo zgodilo. Izkoristil je trenutek, se z vso močjo zaletel v prvega, da sta se oba žvalila po pobočju. Drugi so potem začeli streljati, vendar prepozno, ker je že zginil v leskovini, čeprav lažje ranjen v stegno. Ves zasopel je pritekel do svojega bataljona spodaj na pobočju in povedal, kaj se mu je zgodilo. Komandant 1. bataljona je po telefonu obvestil štab brigade o dogodku in z bataljonsko rezervo odhitel na mesto spopada. Tudi v štabu brigade so se hitro znašli. Borci težke čete so čuli streljanje in vpitje. Takoj so zavzeli obrambne položaje, namestnik komandanta brigade pa je krenil tja z brigadno rezervo. Partizani so takoj napadli in vrinjeno sovražnikovo skupino po krajšem in ostrem

ognju pogнали v podnožje. Na bojišču je pustila hudo ranjenega domobranca, ki je kmalu umri. Izgub ni bilo.⁶⁷²

Prav do večera sta bila 2. bataljon in del 1. bataljona izpostavljena topovskemu in minometnemu ognju. S sovražnikom so se obstreljevali s srednjih razdalj. Novih napadov ni bilo. Pred položaji 3. in 4. bataljona pa se ni zgodilo ničesar.

Toda na levem krilu 2. bataljona, severno od Dednika, kjer bi moral biti bataljon Gradnikove brigade, so kmalu nastale težave. Gradnikova je naletela najprej na zasedo pri vasici Ravne, dva kilometra vzhodno od Spodnjega Vrsnika, potem pa je padala iz zasede v zasedo. Njen bataljon, ki bi moral priti na sosedne položaje 2. bataljona Kosovelove, sploh ni prispel. Kakih 60 mož močna domobranska patrulja je izkoristila vrzel in se prikradla do vasi Žibrše. Da bi si zaščitil bok, je 2. bataljon poslal nekaj patrulj proti tej vasi in v dolino Reke, toda sovražnik se je izognil srečanju z njo in se nenadno pojavil v zaledju 2. bataljona v bližini njegovega poveljniškega mesta, kjer je bil tedaj tudi namestnik komandanta brigade poročnik Miladin Stojanović. Ko so opazili prve domobrance, so vsi, tudi kuharj i, vezisti in kurirji, pod vodstvom namestnika komandanta in članov štaba 2. bataljona krenili v napad in pogнали napadalce do kmetije Češirk, kjer so se ti zabarikadirali in se začeli braniti iz hiš. Okrepitvi, ki je med tem prispela, so dali nalogo, naj se skozi gozd približa hišam z vzhodne strani in preseka domobrancem pot umika. Skupina oficirjev s kurirji in drugimi je okrepila ogenj, da bi pritegnila pozornost nase. Razdalja med nasprotnikoma je znašala le nekaj sto metrov. Drug drugemu so pošiljali marsikatero pikro. Ko je omenjena okrepitev na severni strani naselja naletela na manjšo skupino domobrancev in odprla nanjo ogenj, se je sovražnikova glavnina začela umikati, boječ se obkolitve. Namestnik komandanta je ukazal juriš in med prvimi stekel proti vasici. Naskok je bil silovit. Sovražnik se je hitro umikal, pri čemer so mu pomagali mrak, razrit teren in grmovje. Med naskokom pa ni nihče opazil, da je namestnik komandanta obležal na bojnem polju, ko ga je pokosil strojnični rafal. Našli so ga mrtvega v mlaki krvi šele tedaj, ko so se vračali. Čeprav je bila to ražen ranjenega kurirja edina žrtev tega dne v brigadi, je trpko in turobno odjeknila med moštvom. Bil je že drugi namestnik komandanta brigade, ki je dal svoje

življenje, ko je v njenih hudih trenutkih s svojim junaštvom dajal primer požrtvovalnosti in nesebičnega tovarštva. Prvi je bil Jovo Prole, ki je padel 17. januarja na Predmeji. Bil je doma iz daljne Bosne, Miladin Stojanović pa še dlje, iz mesta Varoš na Kosovu.

Ker je bilo očitno, da tudi ta napad na Hotedršico ne bo uspešen, od Gorice pa so prihajale zaskrbljujoče novice o sovražnikovi dejavnosti, je štab IX. korpusa zvečer ukazal, naj XXX. divizija in Vojkova brigada, ki je bila v korpusni rezervi, prekineta napad ter čim hitreje kreneta v Trnovski gozd. Tudi to pot so bile sovražnikove utrdbene naprave prehud oreh za brigade.⁶⁷³

BOJI NA TRNOVSKI PLANOTI IN NA GORENJSKEM

Nemška oktobrska zastraševalna ofenziva

2e ko so pripravljali napad na Hotedršico, je obveščevalna služba štaba IX. korpusa zvedela, da so prišle na južno Primorsko nove nemške enote iz sestava 71. in 94. pehotne ter 159. motorizirane divizije. Kazalo je, da so te divizije prišle zato, da bi se izpopolnile in odpočile. Toda pričakovati je bilo, da bodo njihove enote kmalu pognali v akcijo proti osvobojenemu ozemlju. Štab korpusa je moral napad na Hotedršico omejiti na čim krajši čas, brigade pa so se morale vrniti na prejšnje položaje, da bi branile osvobojeno ozemlje.

Zategadelj je štab IX. korpusa že 7. oktobra izdal ukaz obema divizijama, naj se v naslednji noči umakneta in zasede ta prikladne obrambne položaje. Tako se je v noči na 8. oktober XXXI. divizija brez Vojkove brigade premaknila proti severu z nalogo, da prepreči vdore sovražnikovih enot iz Škofje Loke čez Gorenjo vas in iz Idrije proti Cerknemu, prištabne enote korpusa, Vojkova brigada in XXX. divizija pa so krenile na Trnovsko planoto.⁸⁷⁴

Štab XXX. divizije je Kosovelovi brigadi ukazal, naj se vrne na položaje, na katerih je bila pred odhodom v akcijo na Hotedršico. Z enim bataljonom naj zasede položaj pri Colu ter zaščiti razporeditev proti Ajdovščini, Vipavi in Podkraju, en bataljon naj postavi na Mali gori v zaščito proti Idriji in Godoviču, štab brigade in druga dva bataljona pa naj bosta na območju Škratelj—Gozd. Oba naj bi bila nekaka manevrska rezerva za okrepitev obrambe, pa tudi za primer, če se bosta morala izpostavljena bataljona umikati.⁸⁷⁵

Zjutraj 8. oktobra se je izkazalo, da so bile presoje in pričakovanja štaba korpusa pravilne. Ze ob 7. uri so prejeli prva poročila, da iz Gorice in Kromberka prodiraj o nemške kolone proti Grgarju in Ravnici. Ob istem času so bile enote XXX. divizije večinoma še na pohodu. Zaščitni bataljon korpusa je pravkar prispel na Lokve, Vojkova brigada pa je bila na Predmeji, Bazoviška brigada, katere 5. bataljon je bil na Krasu, 14. tržaška udarna brigada, ki je imela en bataljon na Srednjem Lokovcu, in korpusno topništvo z zaščitnim bataljonom pa so se med premikom ustavili na Ottici.⁶⁷⁸

Ob zori so enote Kosovelove prišle na določeno območje, njen 4. bataljon na Col, 3. pa na Malo goro. Oba bataljona sta polovico moštva takoj poslala na položaje, v zasedo in patrulje proti sovražnikovim oporiščem, drugi pa so se razmestili po hišah, da bi se odpočili in posušili mokra oblačila ter potem zamenjali svoje tovariše na položajih. Druga dva bataljona sta se razporedila v vasi Gozd in skupini hiš v južnem delu Križne gore. Drugi bataljon je na rob planote postavil še opazovalnico z razgledom po Vipavski dolini, 1. bataljon pa je poslal na stezo, ki se prebija iz doline pri kapelici (kota 827), še zasedo s težko bredo. Štab s prištavnimi enotami je bil pri Škrateljnu, kot že velikokrat poprej. Skupina borcev je odnesla truplo padlega namestnika komandanta brigade na pokopališče na Otlici, pogreb pa so spričo nejasnega položaja odložil za naslednji dan 9. oktobra.

Ko je dobil sporočilo o prodiranju sovražnikovih kolon, je štab korpusa brž poslal zaščitnemu bataljonu ukaz, naj takoj pošlje četo na Trnovo in zadrži sovražnika, dokler ne bo prispela Vojkova brigada s Predmeje. Trije korpusni tovarnjaki so najprej prepeljali četo zaščitnega bataljona do vasi Nemci, nato pa so krenili koloni Vojkove brigade naproti ter jo postopno prevažali na položaje.⁶⁷⁷

Sovražnikovim enotam se ni prav nič mudilo. Njihova bojna skupina, ki je krenila iz Grgarja, po številu kakih 250 mož, se je razdelila v dva dela in previdno prodirala proti Puštalam in dalje proti Dolenjemu in Srednjemu Lokovcu na Banjšicah. Oddelki 14. brigade, ki so se s Srednjega Lokovca premaknili na položaje pri Podlaki, so obema kolonama dali slaboten odpor. Zvečer je bil bataljon te brigade na Dole-

njem Lokovcu, sovražnikovi koloni pa sta bili že na Srednjem Lokovcu.

Glavna kolona, ki je ob spremstvu tankov in oklopnih avtomobilov prodirala z Ravnice proti Trnovemu, je morala zmanjšati hitrost, ker sta bila dva tanka uničena zaradi partizanskih protitankovskih min. Kolona je potem izkoristila zaščito megle in popoldne prodrla v Trnovo in k Voglarjem. Šele na vzhodnem robu teh vasi je prišlo do streljanja med njenimi predhodnicami in oddelki Vojkove brigade. Sovražnik je do večera s svojino patruljami le tipal, kje so partizanski položaji.

Na povelje štaba IX. korpusa se je že podnevi premaknila

14. tržaška udarna brigada z Otlice na greben pred vasmi Lažna in Lokve z nalogo, da prepreči prodiranje sovražnika iz Čepovanske doline proti Gorenji Trebuši in Lokvam ter vzpostavi zvezo s svojim bataljonom, ki je bil na Srednjem Lokovcu. Tudi bazoviška je morala poslati svoj bataljon na Krnico, naj prepreči sovražniku prodor iz Vipavske doline in s Trnovega proti Čavnu.⁶⁷⁸

Od padlega namestnika komandanta Kosovelove poročnika Miladina Stojanovića se je na Otlici 10. oktobra 1944 poslovil tudi štab XXX. divizije. Z leve proti desni: Franjo Rustja-Canči, Rudi Kodrič-Branko, Franc Rojšek-Jaka in Albin Majersič-Robi

Zgodaj zjutraj naslednjega dne je sovražnik kljub megli in dežju začel pošiljati številne bojne skupine, ki so se zaganjale v obrambno črto Vojkove brigade in s prodori v bok in zaledje prisilile njene preširoko razporejene bataljone in čete, da so se morali umikati na druge položaje. Okoli 150 mož močna esesovska skupina je iz Idrije prodrla na Vojsko.⁶⁷⁹

Proti poldnevu je Kosovelova brigada izkoristila sovražnikovo nedelavnost na svojem obrambnem odseku in ob prisotnosti štaba XXX. divizije pokopala padlega namestnika komandanta brigade poročnika Miladina Stojanovića.*

Popoldne so se bataljoni Vojkove brigade po hudih in številnih spopadih s precej premočnimi sovražnimi silami zbrali na Mali lažni, sovražnik pa je prodrj na Lokve in zasedel tudi višine vzhodno od vasi. Zveza med Vojkovo brigado in enotami, ki so bile na položajih pri Lažni in Kobilici, to so bile 14. brigada, zaščitni bataljon korpusa in zaščitni bataljon artilerije, ni bila dobra. Sovražnikova kolona, ki je prodirala iz Grgarja čez Banjšice, se je spustila v Cepovan.

Štab korpusa je preuredil svoje enote. S tovarnjaki se je morala bazoviška takoj premakniti na položaje Vojkove in jo z amen jati piri Mali lažni, ta pa je odšla na Otlico. Tretji bataljon bazoviške je krenil peš k Čavnu, da bi okrepil obrambo 4. bataljona svoje brigade. Tudi Nemci niso mirovali. Popoldne in še vso noč na 9. oktober so se vzpenjale iz dolin nove okrepitve in se zbirale na področju vasi Nemci—Lokve. Kazalo je, da so usmerjene proti Predmeji. Zato so se morali prištabni oddelki korpusa in XXX. divizije umakniti s Predmeje in Otlice na greben severno od Obrezovca (kota 1113) in Oblega vrha (trig. 1110), 1., 2. in 4. bataljon Kosovelove brigade pa so morali skupinsko zasesti položaje severno in ob cesti Predmeja—Otlica. Prvi bataljon je bil na južnih pobočjih

* Miladin Stojanović je bil rojen 26. avgusta 1906 v kraju Varoš na Kosovu. V aprilski vojni je padel v italijansko ujetništvo. Ko je ob kapitulaciji italijanske vojske pobegnil iz taborišča, se je konec septembra 1943 pridružil partizanskim enotam v Slovenski Benečiji. Kot komandant bataljona 17. brigade Simona Gregorčiča je bil v začetku aprila 1944 ranjen v boju z domobranci na Žirovskem vrhu, po okrevanju pa so ga postavili za komandanta bataljona v 18. brigadi in potem za namestnika komandanta 19. brigade Srečka Kosovela, (Podatki iz brigadne kartoteke moštva.)

kote 1002, v višini skupine hiš zaselka Polanci, 2. bataljon je zasedel črto na južnih obronkih Obrezovca, 4. pa se je razporedil na južnem in vzhodnem robu pod Oblim vrhom. Tretji bataljon je bil še vedno na Mali gori.

S temi spremembami je štab korpusa želel doseči večjo sposobnost enot za okrepljen odpor prodirajočim sovražnikovim skupinam, hkrati pa ohraniti celotnost bataljonov in brigad, ki naj bi premočnemu sovražniku zadajale kratke, odločne in nenadne udarce, nato pa se umaknile na bolj ugodne položaje, da bi se izognile obkolitvam.

Naslednjega dne 10. oktobra je postal položaj še bolj kritičen. Obveščevalci so ugotavljali, da je na Lokvah najmanj tisoč mož s štirimi tanki, nekaj topov manjšega kalibra ter precej lahkih in srednjih minometov. V okolici vasi Nemci jih je bilo kakih 400 do 500, v Čepovanu okoli 250, kar je s tistimi, ki so bili v Trnovem, Ravnici in na Banjšicah znašalo vsaj 3500 sovražnikovih vojakov.⁶⁸⁰

Za prebivalstvo zasedenega dela osvobojenega ozemlja so nastopili hudi časi. V teh vaseh so bile v glavnem le ženske z otroki in starci. Kljub temu so nemške enote prirejale pravi lov na neoboroženo in nemočno ljudstvo, ljudi odganjale v taborišča ter sploh ravnale z njimi zelo kruto. Najhuje je bilo prebivalstvu Lokev, Čepovana in Lažne. Okupatorske čete so pobrale vse moške, ženske in otroke, domove popolnoma izropale in odpeljale, kar je bilo vrednega, zlasti živež in živino, nato pa so trdnjše zgradbe razstrelile, druge pa požgale. Na Lokvah je ostala le cerkev sredi vasi, obdana s kamenitim zidom. Ta nema priča zločinskega opustošenja stoletnega truda in znoja ljudskih rok je zdaj stala kot obtožujoč stražar nad pogorišči, kot da hoče vsaj te ohraniti še živečim in bodočim potomcem svobodoljubne Primorske.

Čepovanci so spričo srečnega slučaja preživeli strahovanje nemških oboroženih enot. Ze prejšnji večer so jih do zadnjega pobrali in zaprli v cerkev. Ko je nastopila noč, je neki nemški vojak skozi zaprta cerkvena vrata izstrelil v množico cei strojnični rafal. Smrtno je zadel le dvainsedemdesetletnega Jožefa Premca, po domače Zefuca. Naslednje dopoldne so izropali vas in zažgali vsa poslopja ražen cerkve. Okoli enajste ure se je nemška enota nenadoma zbrala in hitro odkorakala proti Lokvam, odkoder je šla na Lažno, da bi potem, ko je odrinila

partizanske čete, nadaljevala svoje delo. Čepovanci so po njenem odhodu zapustili cerkev in takoj začeli gasiti. Uspelo jim je resiti šest poslopij, ki so jih potem s skupnimi naporii ure-dili za prebivanje in prezimitev.⁶⁸¹

Nemška glavnina je po opravljenem zločinskem delu okoli desetih z Lokev poslala proti Lažni in Mali lažni svoje pred-hodnice. Toda partizanske enote so bile pripravljene. Odločno so jih zavrnile. Nato je glavnina ob podpori tankov, topniškega in minometnega ognja krenila proti Mali lažni, proti Lažni pa enota, ki je prišla iz Čepovana. Od vasi Nemci je šio proti Krnici kakih 400 do 500 sovražnikovih vojakov kot desna po-bočnica glavne kolone.

Po nekajurnem hudem boju so spričo svoje premoči te kolone le prodrle v Krnico, Lažno in Malo lažno ter jih zavzele. Vsi štirje bataljoni bazoviške so se s korpusno arti-lerijo umaknili brez izgub in se razporedili ponoči na Medved-jem vrhu (kota 1404) in Kozjih stenah, zaščitni bataljon kor-pusa in zaščitni bataljon korpusnega topništva ter 14. brigada pa so se z grebena Lažna—Kobilica umaknili na strma pobočja nad Trebušo.⁶⁸²

Ob mraku se je pri Mali lažni iz glavne sovražnikove ko-lone izločila skupina po številu kakih 400 mož ter verjetno v vlogi leve pobočnice prodrla do križišča cest Mala lažna—Mrzla rupa—Zadlog. Med križiščem in Hudim poljem je pre-nočila.

Nadaljnja obramba osvobojenega ozemlja je bila zdaj zelo otežena. V bližini Hudega polja je bila partizanska bol-nišnica Pavla. Devetdeset hudo ranjenih boreev in osebje je bilo v nevarnosti. Vodstvo bolnišnice je izdalo ukaz o strogi pripravljenosti in navodila za njeno morebitno evakuacijo.⁸⁸³

Tište dni se je prizadevno osebje bolnišnice bojevalo za življenje hudo ranjenega kosovelovca Slavka Debeljaka, ko-maj devetnajstletnega fanta iz Štandreža pri Gorici. Ranjenec je že prebolel najhujše in vse je že kazalo, da je na poti k okrevanju. Toda nenadoma se mu je stanje poslabšalo, začel je pljuvati kri. Pomagala bi mu le transfuzija krvi. Toda bol-nišnica dotlej ni mogla dajati transfuzij, ker ni imela potreb-nega instrumentarija in pripomočkov za določanje krvnih sku-pin. Dr. Franci Derganc, kirurg te bolnišnice, je v svojih spo-minih Okrvavljena roža pretresljivo in toplo opisal, kako so

kosovelovcu Debeljaku le resili življenje. Na iznajdljiv improviziran način so določili, čigavo kri lahko podari jo ranjenemu tovarišu brez nevarnosti, da bodo nastopile neželene posledice. Kri je darovala tudi upravnica bolnišnice dr. Pavla Jerina. To je bila prva transfuzija na ozemlju IX. korpusa v partizanskih razmerah, se spominja dr. Derganc.⁶⁸⁴

Zvečer in v noči na 11. oktober, medtem ko so sovražnikove enote že dosegli črto Caven—Mala lažna—Hudo polje—Mrzla rupa, je bilo v štabih korpusa in XXX. divizije zelo živahno. Kaj bo storil sovražnik in kaj storiti, da bi mu preprečili načrte? Vse je kazalo, da okupatorske kolone s številnimi motornimi vozili in vpregami ne bodo rinile v slabo prehodni vzhodni del Trnavske planote. Sklepali so, da bo glavna sovražnikova kolona prodirala z Male lažne čez Predmejo in Otlico na Col. Zato so pozno zvečer sprejeli odločitev, da ji bodo na cesti Predmeja—Col postavili nekakšno past.

Bataljon Vojkove brigade naj bi zasedel obrambne položaje v visini Angelske gore pravokotno na smer ceste, druga dva bataljona pa naj bi se razporedila nad cesto na severni strani v višini zaselkov Pri županu in Bratina. Okoli dva kilometra bolj severozahodno v visini zaselkov Polanci in Dolina naj bi bil 1. bataljon Kosovelove, ojačen s četo 2. bataljona Kosovelove in četo 2. bataljona bazoviške, 2. bataljon Kosovelove brez ene čete na pobočjih Obrezovca, 4. bataljon na Oblem vrhu in 3. bataljon na Mali gori pa naj bi varovali boke in hrbet glavnini v smeri Cola in Zadloga.⁶⁸⁵

Načrt je bil enostaven. Ko bo bataljon Vojkove brigade zaustavil prodiranje sovražnikovih predhodnic proti Colu, mu bodo drugi bataljoni udarili v bok. Bataljon Kosovelove je imel nalogo na Predmeji zapreti pot sovražniku na Caven in njegov umik čez Predmejo v dolino proti Ajdovščini. Ko bi bila sovražnikova kolona v pasti, bi jo z združenimi močmi vsi štirje bataljoni razbili in njene ostanke pognali čez skalnati rob planote v Vipavsko dolino.

Toda ta načrt, kot se je kasneje ugotovilo, čeprav je bil v osnovi dober, je imel hudo slabost, da za uresničenje zamisli niso bile uporabi jene vse sile. Sovražnikova kolona je štela okoli 1400 mož in je imela nekaj tankov, topov in precej minometov, napadalci pa skoraj polovico manj borcev. Vojkova brigada je imela tedaj manj kot petsto borcev in bork, okrepljeni

bataljon Kosovelove pa nekaj več kot dvesto. Vsekakor je za kakih sedemsto borcev obeh brigad bila naloga ziomiti odpor dvakrat močnejšega sovražnika prevelika. Hkrati je bila bazoviška brigada s korpusno artilerijo na Kozjih stenah povsem neizkoriščena.

Okoli osme ure 11. oktobra so se prvi sovražnikovi oddelki pojavili pri Rdeči hiši na Predmeji. Vod s težko strojnico iz

1. bataljona Kosovelove, ki je imel nalogo, da s primerne točke severovzhodno od križišča nadzoruje to važno mesto, je odprl ogenj po predhodnici, nato pa se umaknil na levo krilo svojega bataljona. Borci 1. bataljona, ki so bili na pobočjih kote 1002 nad zaselkom Poland, spričo slabe vidljivosti niso mogli opazovati sovražnika pri križišču in na Predmeji. Po prejetih ukazih naj bi dovolili sovražniku, naj gre dalje proti Ottici. Morali bi napasti šele tedaj, ko bodo vojkovci ustavili nemško kolono, ali pa v primeru, če bo sovražnik poskušal prodirati tej brigadi v levi bok.

Kako uro kasneje se je začel boj najprej pri bataljonu Vojkove, ki je zapiral pot južno od Oblega vrha, nato pa še pri drugih dveh bataljonih ob cesti Predmeja—Col. Ko je bila v boju že vsa Vojkova brigada, je načelnik štaba Kosovelove brigade, ki je bil pri 1. bataljonu na koti 1002, ukazal četi iz bazoviške brigade, naj se premakne h križišču na Predmeji, pregleda, če je kolona že odšla proti Ottici, nato pa sodeluje z glavnino bataljona v napadu na rep sovražnikove kolone. Ta četa je z dvema manjšima zasedama, ena je bila severno od kote 982, druga pa nekoliko nižje, branila tudi dostop h Kozjim stenam iz smeri Predmeje in s tem tudi bok in zaledje Kosovelove brigade.

Omenjena četa je odšla okoli devetih, borci bataljona pa so na položajih napeto čakali razvoj dogodkov in ukaz za nadaljnje ravnanje.

Toda namesto poročila, da je kolona že šla proti Ottici, so se pred položaji 1. bataljona okoli 10.30 iz megle pojavili sovražnikovi vojaki v razdalji kakih sto do dvesto metrov. Najprej so zaznali posameznike, ki so se previdno približevali hišam zaselka Polanci, za njimi pa manjše skupine. Borci 1. bataljona so jih našli kakih petdeset. Iz doline se je slišalo streljanje in eksplozije min. Del sovražnikovih vojakov je obšel raztresene hiše, zasedel položaj za obrambo tik pred

položaji 1. bataljona, drugi pa so začeli preiskovati kmečke domačije. Nek vojak, verjetno podoficir, je kar izstrelil rafal iz brzostrelke v zaklenjena vrata. Hiša je bila prazna, čeprav se je iz dimnika še kadilo. Prebivalci so jo pravkar zapustili. Ob glasnih krikih in med vpitjem so se hišam približevale tudi druge skupine vojakov.

»Slišal sem svojega soborca Vojka, kako je skozi zobe zamrmral, da bodo zažigali,« se spominja Lozej Pepi. »Ko je že nameril svoj bren na podoficir ja, sem ga opozoril, naj ne strelja brez ukaza komandanta Drejčka, ki ga trenutno ni bilo v bližini. Toda Vojko ni vzdržal. Videi sem, kako je podoficir zakrilil z rokami in se zakotalil po strmini. Tedaj je kot na ukaz zapokalo z vseh položajev bataljona. Obležalo je vsaj deset do petnajst mrtvih in ranjenih nacistov. Ranjeni Švaba je še ležeč na cesti stegoval prižgano bakljo proti hiši, da bi jo zažgal. Nov Vojkov rafal ga je umiril za vselej in baklja mu je padla iz rok.«⁶⁸⁸

Boj delov 1. bataljona je trajal kake pol ure. Ko je bolj zahodno od zaselka Polanci stopila v boj okrepitev te sovražnikove pobočnice v moči okoli sto mož, je komandant 1. bataljona okrepil svoj bok. Nato je z levega krila premaknil celo četo in okrepil svoj desni bok na položajih, ki jih je bila prej zapustila četa 2. bataljona bazoviške, ki so jo poslali proti križišču na Predmeji.⁶⁸⁷

Sovražnikov pritisk na desno krilo 1. bataljona je bil čedalje bolj močan. Pojavila sta se tudi dva tanka in obstreljevala partizanske položaje s svojima topoma.⁶⁸⁸

Okoli poldne je brigadni obveščevalec prinesel vest, da sta se četa ruskega bataljona in njena zaseda umaknili proti Kozjim stenam. Bataljon Kosovelove, ki je ščitil ves bojni razpored od Predmeje do Otlice, je bil zdaj v precej neugodnem položaju, saj je obstajala možnost sovražnikovega udara od križišča pri koti 982 zahodno od Kališkega vrha proti Kozjim stenam in v bok bataljona, kakor tudi v hrbet drugim enotam, ki so bile vzhodno. Spričo te nevarnosti je ukazal komandant 1. bataljona, naj 1. četa takoj zavzame položaje okoli Kališkega vrha (kota 1183), dodano četo iz 2. bataljona pa je razporedil nad zaselkom Polanci. Okoli 13. ure je tudi ostanek 1. bataljona zavzel obrambne položaje na Kališkem vrhu.

Sovražnikovim oddelkom predhodnice se je po triurnem boju uspelo prebiti mimo in skozi položaje Vojkove brigade proti Colu. Toda sovražnikovim enotam glavne kolone ni bilo ne konca ne kraja. Prihajale so z večjimi medsebojnimi razdaljami. Celo ob večernem mraku so opazili nekaj skupin, ki so prihajale na Predmejo in hitele proti Colu. To so morale biti zaledne enote, ki so bile dotlej na območju Trnovo—Ravnica. Od jutra in tja do večera so se enote druga za drugo večinoma same prebijale od Predmeje proti Otlici na Col, na tem področju pa so ves čas ostali le tanki in skupina minometov, ki so posredovali v primeru močnejšega partizanskega napada. Moramo ugotoviti, da je sovražnikovo bojno delovanje imelo ves čas obrambni značaj s ciljem prebiti se čimprej z nevarnega območja.

Ko so bile opravljene spremembe v razporeditvi 1. bataljona, je moral komandant brigade premakniti glavnino 2. bataljona z Obrezovca za skoraj dva kilometra bolj proti zahodu, da bi položaje povezal s četo, ki je bila pri zaselku Polanci. Na ta način je dosegel znova boljšo zaščito desnega krila in hrbta Vojkove brigade, ki je po umiku svojih sili južno od ceste na prostor severno od nje, še vedno vztrajno vznemirjala sovražnikove ešalone, ki so se premikali prek Otlice proti Colu.

Med 14. in 15. uro je bil položaj precej jasnejši in tudi ugodnejši. Leva nemška pobočnica, ki je bila prenočila pri Hudem polju, se je združila z oddelki, ki so prišli z Lažne prek Gorenje Trebuše in Mrzle rupe. Okoli enajstih so skupaj nadaljevali premik proti Mali gori. Zdaj so se oddahnile ne le enote na Predmeji in Otlici, ki so se bale napada v hrbet, tem več tudi osebje partizanske bolnišnice Pavla in njeni ranjenci, ki so bili dva dni v stalnem strahu, da jih bodo odkrili.

Prodiranje sovražnikove pobočnice s Hudega polja proti Mali gori čez Tisovec je vznemirilo 3. bataljon Kosovelove, ki je že od 8. oktobra ščitil brigado proti Zadlogu in Idriji. Njegove čete so imele obrambne položaje na obeh straneh ceste pri Mali gori, s tem da so se oslanjale na pobočja Črnega roba (kota 1066) in Zajčevega vrha (kota 969). Ker je štab brigade opozoril 3. bataljon že zjutraj 11. oktobra, da se sovražnik lahko pojavi iz smeri Mrzle rupe, je bataljon pri

križišču cest Hudo polje—Zadlog—Škratelj posta vii zasedo, proti Tisovcu in Škrateljnu pa poslal še izvidniško patroljo. Kmalu popoldne je izvidniška patrolja v bližini Tisovca opazila v megli prve sovražnikove vojake. Neopaženo se je umaknila in opozorila zasedo pri križišču, ki je kake pol ure kasneje odprla ogenj na nasprotnikovo predhodnico. Potem se je umaknila v sestav bataljona, ki je medtem že obrnil svojo obrambno črto v nasprotni smeri kot prej.

Okoli 15. ure so se pred bataljonskimi položaji že začeli spopadi. Oddelki bataljona, ki so bili ob cesti, so se morali postopno umakniti levo in desno na že omenjene višine h glavnini bataljona. Pod zaščito pobočnic ob cesti in megle, ki je zakrivala pogled, se je sovražnikova kolona premikala naprej, ne da bi se zadrževala, proti Mali gori in dalje čez Zadlog proti Črnemu vrhu. Nato so se umaknile tudi pobočnice, bataljon Kosovelove pa je zasedel prejšnje položaje. Kakšne so bile izgube te kolone, ni znano, pa tudi bataljon ni imel žrtev.⁶⁸⁹

Vest o odhodu kolone proti Črnemu vrhu so na glavnem bojišču sprejeli z olajšanjem. Ze okoli 15. ure je izdal štab Kosovelove brigade ukaz 2. in 4. bataljonu, ki sta bila na obeh bokih Vojkove brigade, naj z njo kreneta v napad na sovražnika. Ta se je še vedno premikal proti Colu. Tudi 1. bataljonu so poslali kurirja, naj se vrne s Kališkega vrha na prejšnje položaje in napade proti Predmeji.

Drugi bataljon se je nato pod zaščito megle brez težav približal cesti pod zaselkom Dolina, okoli dva kilometra od Predmeje. Prav tedaj se je po cesti urno premikala pehotna kolona z vprežnimi vozili in tovornimi konji. Bila je presegnetljivo neurejena. Nekateri posamezniki ali skupine so se pomikali, druge pa so se prerivale in jadreno hitele naprej. Vozniki in vodniki konj so z glasnimi klici in biči živčno gonili svoje živali. Komaj so komandirji začeli razporejati borce in strojničarje, že je v smeri Otlice bilo slišati močno streljanje. To je vznemirilo sovražnikovo kolono pred 2. bataljonom. Ni mu preostalo drugega, kot da je tudi ta začel streljati. Po prvih rafalih se je sovražnikova kolona razbila. Vojaki so besno naganjali konje do prvih kritij.

Dogodka se spominja tedanji politični delegat Jože Štefančič iz 2. čete 2. bataljona takole: »V koloni sem najprej

opazil nemškega vojaka, ki je svoj mitraljez postavil na kolo, ki ga je porival ob sebi. Šepetaje sem opozoril Zvana poleg sebe, ki pa je svojo lahko brečo že stiskal k sebi in meril. Po prvem rafalu se je Nemec hkrati s svojim kolesom vrgel v zaklon. Nisem videi, ali je bil zadet. Prav tedaj sem zaslišal komandirja, ki je vpil „Na juriš!“ Od naših se na ta prvi ukaz še nihče ni dvignil iz svojega zaklona. Ko je bil ukaz ponovljen, so se nekateri pognali proti cesti. Med naskokom je pokalo od vseh strani. Ko sem prišel do ceste, sem pobral kolo in stekel nazaj v hrib. Zavedel sem se šele tedaj, ko sem zaslišal Zvana, ki mi je dejal: „Cepec, kaj ti bo kolo, šarca bi pobral, saj je ležal poleg!“⁶⁹⁰

Vojaki so se po prvem presenečenju znašli. Izkoristili so valovit in razrit teren, raztegnjenost kolone in tudi svojo številčno premoč, da so se ubranili uničujočega napada. Dvajset minut pozneje sta se iz smeri Predmeje pojavila dva tanka. Ob njuni zaščiti je del sovražnikove pehote udaril v desni bok bataljona in ga potisnil prav do gozdne poti, ki iz zaselka Polanci pelje po pobočju do grebena pri vrhu Potegle (kota 1252). Tedaj je prišel na svoje stare položaje nad zaselkom tudi 1. bataljon.

Do mraka so se skupine iz 1. in 2., potem pa še iz 4. bataljona, večkrat spuščale v dolino k cesti in obstreljevale sovražnikove zaščitnice in kolono. Borci 1. bataljona so v bližini hiš v Polancih našli nekaj padlih nemških vojakov, med njimi tudi truplo omenjenega podoficirja. Opremo in orožje so pobrali, trupla pa so zakopali v neki vrtači.⁶⁹¹

Hladen jesenski dež, ki je padal s prekinitvami že vsaj šest dni, še vedno ni prenehal. Vse te dni so kosovlovci preživeli v premikih in na položajih, zadnji dan pa v boju. Hrane niso dobili do večera 10. oktobra. Čete so bile utrujene in izčrpane, mnogo boreev je bilo prehlajenih. Spričo takšnega stanja je štab brigade z dovoljenjem štaba divizije izdal ukaz, naj se čete pomaknejo višje, poiščejo primeren kraj ter moštvu sku-hajo obilnejšo toplo večerjo, proti jutru pa izdajo še en topel obrok hrane. Proti cesti, Predmeji in Otlici naj pošiljajo bojne patrulje.⁶⁹²

Okoli tretje ure zjutraj 12. oktobra so dobili bataljoni ukaz, naj ob zori krenejo k Predmeji in Otlici ter napadejo zaostale sovražnikove oddelke. Prvi bataljon je našel Pred-

mejo prazno. Drugi pa je pri cerkvi na Otlici odkril manjše oddelke in je ob pomoči 4. bataljona z več strani pritiskal nanje. Bilo je kakih 120 vojakov, ki so se kmalu umaknili proti Sinjemu vrhu.⁶⁹³

Že sredi dopoldneva se je brigada spustila do hiš. Prištabni oddelki ter 1. in 2. bataljon so se razporedili na Otlici, 4. bataljon v hiše ob vznožju Oblega vrha, 3. bataljon pa je prejel ukaz, naj se namesti na Mali gori.

Sovražnikove čete, ki so 11. oktobra s Hudega polja čez Malo goro odšle na Crni vrh, so se naslednjega dne združile z glavnino na Colu.

Okoli poldne sta krenila s Cola proti Otlici dva tanka in dva tovornjaka pehote, da bi pobrali padle, ki jih še niso mogli odnesti prejšnjega dne. Komaj se je ta kolona pojavila na sedlu vzhodno od Sinjega vrha, je 4. bataljon že zasedel položaje na južnih pobočjih Oblega vrha, s tem da se je natanjše na svoje desno krilo na cesiti pri Bolčini. V bližini ceste je posta vii protioklepno desetino s protitankovsko puško ter bataljonski težki vod z dvema težkima strojnicama. Ko sta se tanka pojavila izza ovinka pri Bolčini, ju je obsul ogenj teh orožij. Že pri prvih strelah so vojaki poskakali v kritja. Kaže, da je bil ogenj protioklepne desetine natančen in uspešen, zakaj tanki so se obrnili in se takoj odpeljali nazaj. Nato so isto storili tudi tovornjaki.

Ko je komandant bataljona ugotovil, da se sovražnikova tehnika umika, je ukazal juriš. Po slabem odporu se je kakih 40 sovražnikovih vojakov začelo umikati proti Sinjemu vrhu, kjer so imeli zaščitnico. Partizani so jih pregnali tudi s Sinjega vrha tja do Kolka, kjer pa so naleteli na močan odpor siii, ki so prišle nasproti s Cola.

Okoli 15. ure sta se poskušali po stezah, ki po strmih pobočjih vodijo iz Ajdovščine na planoto, prikrasti dve manjši sovražnikovi skupini v hrbet 4. bataljonu. Izvidniški patrulji, ki ju je bataljon poslal že prej v to smer, je uspelo začasno zadržati obe skupini. Kmalu pa je na to področje prispel zaščitni bataljon korpusa, ki se je bil že prejšnjo noč premaknil s Kotlovskega vrha pri Vojskem in se razporedil nad Otlico. Po krajšem spopadu so obe koloni zavrnili v dolino proti Ajdovščini, 4. bataljon pa se je umaknil na Sinji vrh. Ko so postavili zaščito proti Colu in Ajdovščini, je glavnina bataljo-

na odšla k brigadi na Angelsko goro, da bi se vsaj malo odpočila.

Sovražnikove sile, ki so se dopoldne 12. oktobra zbirale na Colu, so delno še istega dne krenile v Vipavo in Ajdovščino, ostanek pa je odšel v dolino naslednjega dne.

Kmalu po deseti uri 13. oktobra je začela baterija gorskih topov tolči s položajev na severozahodnem robu Ajdovščine po visoki pianoti Predmeje in Otlice. Komandant Kosovelove brigade je ukazal težki četi, ki v preteklih bojih spričo megle in slabe vidljivosti ciljev ni sodelovala, naj postavi minomete 81 mm za robom grebena južno od Sinjega vrha ter odgovori z ognjem. Ze četrta mina je zadela cilj v dolini. Moštvo enega od topov je imelo izgube, top pa je bil verjetno poškodovan, zakaj sovražnikovi topničarji so tri hitro kar samotež zvelkli v krit je, četrtega pa so pustili na mestu do poznega popoldneva.⁶⁰⁴

Okoli poldne se je poj a vii drugi cilj težke čete. Iz Vipave proti Ajdovščini se je premikala dolga kolona pehote. Borci so dobro merili. Ze tretja mina je eksplodirala prav na cesti in prisilila vojake, da so se razpršili in si poiskali kritja, peta pa je zadela vprežni voz in ga uničila. Druge vprege so v drncu poiskale varno zavetje.⁶⁰⁵

Medtem so že gorela mnoga naselja pod Čavnom. Nemci so požigali skoraj v vseh vasicah od Bratinov do Vitovelj. To so bila nadaljevanja zločinskih dejanj, ki so jih storili že prej v Čepovanu, Lokvah, Lažni in tudi na Otlici.

Kljub temu da so morali hudo hite ti, so v tej skromni in siromašni, raztreseni in razpotegnjeni vasici prizadejali mnogo hudega. V bližini ceste je zgorelo 28 domov. Nekaj čez tri-deset prebivalcev so 11. oktobra že peljali na streljanje. Rešil jih je le hiter in nenaden partizanski napad. Ljudje, že obso-jeni na smrt, so izkoristili zmedo in se razbežali. Ubili so sedemdesetletnega Franca Likarja samo zato, ker ni znal odgovoriti na zastavljeno vprašanje. Ko se je stari Likar zgrudil, je pritekla njegova hčerka z enoletnim otročičkom v naročju. Ubili so tudi njo in njeno dete. Trinajstletnemu Borisu Polancu so izstrelili kroglo v trebuh čisto od blizu. Hudo ranjeni deček se je skril v bližnjem grmu in naslednjega dne umri v velikih bolečinah, ker ni bilo nikogar, da bi mu pomagal.⁶⁰⁶

Sklepamo lahko, da so okupatorske čete imele namen požgati vsa naselja na planoti Predmeje in Otlice, kot so to storile že prej na Lokvah, v Čepovanu in na Lažni. V tem sta jih onemogočili Vojkova in Kosovelova brigada.

Oktobrska sovražnikova ofenziva je bila pravzaprav del široko zasnovane protipartizanske akcije na ozemlju cele severne Italije, ki so ji dali ime »Partisanenwoche« (Teden partizanov). Izkoristili so zatišje na fronti in pognali svoje enote v boj proti partizanom v zaledju. Vendar lahko ugotovimo, da je bila ta ofenziva proti enotam IX. korpusa, oziroma bolje rečeno proti okrepljeni XXX. diviziji neuspešna. Vse enote, ki so bile v teh hudih bojih, so ostale celotne nakljub strahovitim naporom, neugodnim vremenskim razmeram in slabi prehrani. Tudi za bataljone Kosovelove, čeprav so večinoma delovali samostojno, lahko ugotovimo, da so se zelo dobro znašli in se spretno prilagojevali položaju. To moramo poudariti zlasti za 3. bataljon na Mali gori. Bataljoni so zadajali sovražniku udarce, žrtev spopadov pa je bil le vodnik konj iz 1. čete

3. bataljona Matija Pahor. Ko se je vračal iz Zadloga z vozom in kakimi tristo kilogrami krompirja za svojo enoto, je pri mlinu na veter na Mali gori nanj naletela sovražnikova enota, ki se je prebijala skozi položaje 3. bataljona. Presenetili so ga in na zverinski način ubili. Morda do tega ne bi prišlo, če bi ga tišči, ki so pred njim odšli iz Zadloga po bližnjici, bolje seznanili s položajem in pokazali več skrbi.⁶⁹⁷

Štab korpusa je s svojim dnevnim poveljem z dne 14. oktobra 1944 izrekel pohvalo in priznanje vsem enotam, ki so se udeležile bojev od 8. do 13. oktobra na Trnovski planoti.⁶⁹⁸

Omeniti moramo še to, da so Nemci med svojo teroristično dejavnostjo v vaseh pod Čavnom in v Vipavski dolini v vasici Mohorini pri Renčah slučajno naleteli in presenetili bivšega vršilca dolžnosti komandanta 1. bataljona poročnika Silva Rusjana, ki je bil zaradi ran, ki jih je dobil pri napadu na Klavže dne 30. junija, še vedno na bolniškem dopustu. Ujeli so ga in na zverinski način ubili. Tudi mučili so ga, da bi izdal kakšne obveščevalne podatke, vendar jim to ni uspelo.⁶⁹⁹

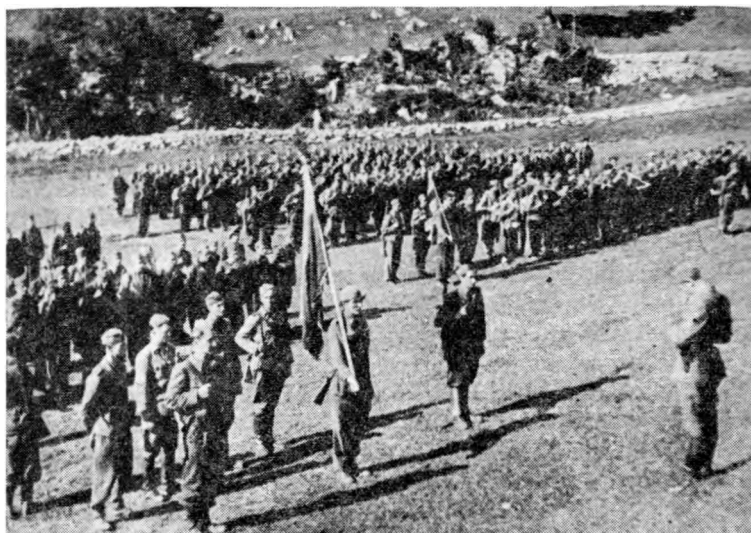
V obrambi zahodnega dela Trnovske planote

Za prebivalstvo in za partizane so se v južnem delu Primorske začeli čedalje hujši časi. Medtem ko so čete 188. rezervne divizije, ki so sodelovale v oktobrski ofenzivi, šle v svoja oporišča in nadaljevale akcije na Krasu, so bile tudi še vedno, v glavnem vzdolž ceste Ajdovščina—Gorica v Vipavski dolini in na Goriškem, postojanke 194. polka 71. divizije, 74. polka 159. divizije ter oddelki 10. SS policijskega polka. Številne vasi ob omenjeni cesti in visoko pod Čavnom so bile polne vojske, iz municijskega skladišča v Ajdovščini pa so strelivo prevažali proti Gorici. Na bivši frontni črti iz prve svetovne vojne, ki je tekla od Sv. Gore (zdaj Skalnica) čez Škabrijel, Kromberk, Panovec, Sv. Marko nad Šempetrom, Vrtojbo in dalje na Kras čez Vrh Sv. Mihaela na Doberdob, kjer je bilo zdaj oporišče, so začeli izvajati utrjevalna dela.

V ta namen so pripeljali veliko različnih enot, med njimi tudi ostanke razbitih enot z italijanskega bojišča, in mobilizirancev iz severne Italije. Položaj se je poslabšal tudi na Pivki, kamor so začeli prihajati razbiti oddelki srbskega prostovoljskega korpusa iz Srbije. V skladu z nemškimi načrti je vodstvo slovenskega narodnega varnostnega zbora v Trstu začelo v septembru zbirati svoje maloštevilne čete na področju Postojna—Št. Peter (zdaj Pivka)—Ilirska Bistrica, da bi jih urilo, izpopolnilo in preuredilo. Dne 24. oktobra so na ukaz vodje operacijskega štaba za boj proti partizanom Odila Globocnika, višjega vodje SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje, oblikovali 1. slovenski udarni polk SNVZ, ki je imel štiri bataljone.⁷⁰⁰

Partizanskim enotam, ki so bile v Trnovskem gozdu, je bilo najhujše glede prehrane, zakaj Vipavska dolina, Pivka in Kras, ki so bili osnovno prehranjevalno področje XXX. divizije, so bili skoraj povsem nedostopni. Korpus se je moral usmeriti proti Gorenjski in v marsičem spremeniti načrte operacij proti domobranskim postojankam v Dolomitih.

Zaščita osvobojenega ozemlja v Trnovskem gozdu in spuščališč na Lokvah in v Čepovanu je bila naloga Kosovelove in 20., prej 14. tržaške udarne brigade, XXXI. divizija, ojačena s škofjeloškim odredom in dvema bataljonoma 18. SNOUB bazoviške, pa je imela nalogo zavzeti postojanko Po-

Prisega Kosovelove brigade 15. oktobra 1944 na Otlici nad Ajdovščino

ljane in Gabrk v Poljanski dolini, kar naj bi omogočilo vdor v obrambo Polhograjskih Dolomitov s severa.⁷⁰¹

Ko so višji partizanski štabi pr.pravljali načrte za nadaljnjo dejavnost, so nastale sredi oktobra v Kosovelovi brigadi precejšnje spremembe. Za izpopolnitev prištabnih enot korpusa in XXX. divizije je odšlo iz brigade kakih sto borcev. Brigada se je zmanjšala na 680 borcev in bork po spiskih, na mestu pa jih je bilo 560. Njen 4. bataljon, ki je prišel iz idrijsko-tolminskega odreda, se je skrčil na komaj osemdeset borcev. Zato so ga razpustili, njegovo moštvo pa razporedili enakomerno po drugih enotah brigade.

Po končani preureditvi so na Otlici vse čete brigade ob prisotnosti članov štaba XXX. divizije na svečan način prisegle, popoldne 15. oktobra pa je brigada hkrati s štabom in prištabnimi enotami XXX. divizije krenila v Trnovo novim nalogam naproti.

Divizijski oddelki in Kosovelova brigada so se namestili v Trnovem, naslednjega dne pa se je 2. bataljon premestil v bližnje Voglarje.⁷⁰²

Sovražnikove postojanke so bile zelo blizu, zato so morali posvetiti vso skrb zaščiti enot in štabov. Na Škabrijelu nad Solkanom je bila protiletalska artilerija, nemške čete pa so bile skoraj po vseh vaseh ob vznožju Trnovske planote. Komandanti so si ogledali položaje in razdelili obrambne odseke. Drugi bataljon je v sodelovanju z bazoviško brigado, ki je bila na Podlaki, zapiral Čepovansko dolino in ščitil razporeditev do ceste Preval—Sedovec—Trnovo, 1. bataljon od te ceste do Ajševice, 3. bataljon pa je branil dohode na Trnovsko planoto z južne strani do Krnice s stalnimi zasedami.⁷⁰³

Divizijski inženirski bataljon je zakopal in zamaskiral protitankovske mine na cesti med Ravnico in Trnovim in pri vhodu v Čepovansko dolino pri vasi Kal. Minsko polje sta ščitili dve zasedi v jakosti voda iz 1. in 2. bataljona.

V dolini Vipave so Nemci marljivo odvažali strelivo iz Ajdovščine. Dolge vrste tovornjakov so se premikale v obe smeri ob zaščiti tankov in oklepnih avtomobilov ter nemških zased na bližnjih višinah ob cesti Ajdovščina—Gorica. Položaj je bil vsekakor zanimiv, saj so na višinah ob vznožju Trnovske planote bile nemške zasede in budno opazovale strme vrhove na robu planote, med skalovjem na robu planote pa so neprestano bdele nad dogajanjem v dolini partizanske zasede in opazovalnice. Podnevi je bila Vipavska dolina za partizane neprehodna.

Sovražnik seveda ni miroval. Okoli Škabrijela in Ravnice so imele patrulje 1. in 2. bataljona vsakodnevne spopade z njegovimi patruljami. Sprva so bile v jakosti desetine, ko pa so doživljale neuspehe, jih je sovražnik okrepil. Konec oktobra so se gibale v jakosti 70, 80 in več vojakov in skušale prodirati proti Trnovemu.

Ker je bilo teh spopadov več, navajamo le največje. Tako je 17. oktobra patrulja desetih mož prišla iz Solkana v Grgar. Patrulja 2. bataljona jo je napadla, razbila in pognala v beg. Pri tem je padel en vojak, dva pa sta bila ranjena. Zaplenili so puško mavzerico s strelivom in drugo opremo. Tudi patrulja 1. bataljona je prišla v Ravnici v stik s sovražnikovo patruljo.⁷⁰⁴

Devet vojakov se je 20. oktobra povzpelo s Kromberka v Ravnico. Vod 1. bataljona jih je presenetil. Sedem vojakov je ujel, dva pa sta pobegnila. Zaplenili so strojnico šarec, pol-

avtomatsko puško, pet mavzeric in vso opremo. V poročilih najdemo podatek, da se je v tej akciji izkazal politični komisar čete Peter Pustotnik.⁷⁰⁵

Naslednjega dne je po isti poti prišla druga patrolja in iz Ravnice krenila proti vasici Zagorje. Vod 2. bataljona jo je presenetil v gozdičkih blizu te vasice in ujel osem vojakov, drugi pa so jo pobrisali. Spet so zaplenili enega šarca, polavtomatično puško in šest mavzeric z opremo. Dne 22. oktobra je patrolja 1. bataljona pri Sv. Danijelu udarila v hrbet sovražnikovi zasedi, ki je štela kakih 30 mož. Po krajšem obstreljevanju so, kot so poročali, padli trije, pet pa je bilo ranjenih, nato pa so se morali umakniti brez izgub.⁷⁰⁶

Triindvajsetega oktobra se je od Prevala do Sedovca premikala sovražnikova patrolja kakih 30 mož. Nad križiščem cest severno od Ravnice je bila v zasedi 2. četa 2. bataljona. Ko se je približala, jo je napadla z ročnimi bombami, nato pa še jurišala nanjo. Po boju so prešteli šest padlih, dva so ujeli, štirje pa so bili ranjeni. Zaplenili so strojnico z rezervno cevjo, tromblonsko puško s tridesetimi bombami, tri puške mavzerice ter strelivo, četa pa ni imela izgub.

Tri dni pozneje je 1. bataljon že pred svitom posta vii dve zasedi, eno v bližini vrha Sv. Danijela, drugo pa na sedlu med le-tem in Škabrijelom. Zaseda pri Sv. Danijelu, ki je bila v odličnih in pripravnih utrdbah, zgrajenih še med prvo svetovno vojno, ni bila dovolj pažljiva. Nemška skupina kakih 35 mož se ji je povzpela iz Loke pri Kromberku za hrbet in jo napadla. Padel je borec Viktor Furlan, doma iz Trsta, ranjen pa je obležal Albin Lozej iz Ivanjega grada pri Komnu. Borci so se morali umakniti k drugi zasedi na sedlu. Ko pa so sovražnikovi vojaki prišli na strelno razdaljo druge zasede, so jo obsuli z ognjem svojega orožja, nato pa sta obe moštvi prešli v naskok in po krajšem, toda trdem boju popolnoma razbili nemško skupino ter jo pognali proti Kromberku. Na bojišču so ostali štirje padli vojaki, kakih deset pa je bilo ranjenih. Zaplenili so štiri puške, dva zabojčka za strelivo s tisoč naboji in še drugo opremo. Rešili so tudi ranjenega Lozeja.⁷⁰⁷

V tem dramatičnem spopadu se je zlasti izkazal desetar 2. čete Viktor Vrtovec, ki je pri protinapadu prvi krenil v naskok. S svojo lahko strojnico je nenadoma naletel v manjši

vrtači na skupino sovražnikovih vojakov. S hitrim rafalom jih je nekaj pokosil, drugi pa so se umaknili.⁷⁰⁸

V teh spopadih s sovražnikovimi patruljami so imeli kosovelovci kar dobre uspehe. Znali so izkoristiti teren in poiskati najprimernejši način za presenečenje nasprotnikovih patrulj.

Seveda so se zasede in patrulje stalno menjale. Brigadni sestav, ki ni imel bojnih nalog, je imel redno življenje vojaške partizanske enote. Posebej je treba opozoriti na ideološko-politično in kulturno-prosvetno dejavnost. Tišče dni je bila v Trnovem, ražen številnih sestankov osnovnih partijskih organizacij, tudi brigadna konferenca SKOJ. Osnovna tema razprave je bila vloga in naloge članov partije in SKOJ v boju proti okupatorju in pomen zmag na jugoslovanskem bojišču. Tišče dni je bil namreč že osvobojen Beograd, glavno mesto Jugoslavije, zmaga nad osovraženim okupatorjem pa je bila, kot je kazalo, že zelo blizu.⁷⁰⁹

V vseh bataljonih so sestavili pevske zборе, sposobnejši so pisali kratke sestavke in reportaže o minulih bojih, pripravljali so četne žepne časopise ali »žepčase« in bataljonske stenske časopise ali »stenčase«. Kulturno-prosvetno delo je zdaj slonelo na političnih komisarijih, saj so brigadni odsek za prosveto, ki je imela kulturnika in kulturniško skupino ter referente po bataljonih, že ukinili. Politični komisarji so kulturno-prosvetno dejavnost razvijali zelo uspešno ob pomoči organizacije KPS in SKOJ, ki je v ta namen zaposlila dosti več borcev in starešin. Po zaslugi skromnega, priljubljenega, prizadevnega in sposobnega namestnika političnega komisarja Ljuba Podlipca se je dejavnost osnovnih organizacij KPS zelo razvila in tudi organizacija SKOJ je veliko naredila za dvig moralno političnega stanja, discipline, borbenosti, požrtvovalnosti in odgovornosti v brigadi. Prav po zaslugi organizacije SKOJ je brigada v tekmovanju Za zmago, ki je bilo v teku, dosegla prvo mesto v diviziji glede ideološko politične dejavnosti in urejenosti kadrovskega vprašanja. Morda so bili ti uspehi tudi razlog, zaradi katerih so Ljuba Podlipca zadnje dni oktobra premestili v štab korpusa za šefa personalnega odseka, na njegovo mesto v brigadi pa je bil postavljen Jožko Krajnik.

V tem času je bilo še več kadrovskega sprememb. Načelnik štaba brigade podporočnik Nikola Djukić je bil premeščen v

štab XXX. divizije, na njegovo mesto pa je prišel kapetan Slavko Jereb. Na položaj padlega namestnika komandanta brigade podporočnika Miladina Stojanovića so postavili komandanta 2. bataljona kapetana Božidarja Kovačiča-Iztoka, v ta bataljon pa se je vrnil iz oficirske sole pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije njegov prejšnji komandant Anton Fakin.⁷¹⁰

Trideseta divizija je morala poslati dva bataljona bazoviške v okrepitev XXXI. diviziji, ki se je pripravljala za napad na Poljane in Gabrk v Poljanski dolini. Da bi okrepila mobilizacijske napore in dejavnost, je 26. oktobra vsa bazoviška odšla na Kras. Spričo njenega odhoda je moral še istega dne kreniti v Podlako 2. bataljon Kosovelove, ki je bil dotlej pri Voglarjih, 3. bataljon iz Trnovega pa je šel k Voglarjem. Zaščito na mestih, kjer se je po številnih stezah mogoče povzpeli iz doline na planoto, so prevzeli zaščitni vod Kosovelove brigade in enote inženirskega bataljona XXX. divizije. Toda že dva dni kasneje, 28. oktobra, so 3. bataljon poslali v Podlako, 2. pa v Podgozd.⁷¹¹

S tem se je obrambni odsek Kosovelove razširil tudi na južni del Banjske planote. Ker je štab korpusa pričakoval zaostritev bojov okoli osvobojenega ozemlja, je izdal ukaz, naj se 17. SNOB Simona Gregorčiča vrne iz Slovenske Benečije v sestavo divizije.

Konec oktobra so se tudi okupatorske čete pogosto premeščale. Enote, ki so prevažale in ščitile prevoz streliva, so se razmestile v Vitovljah in Šmihelu, pa tudi v Gorico so prišle nove čete v jakosti 1500 mož. V noči na 31. oktober je na Škabrijel prišla nova baterija topov kalibra 105 mm, v naslednji noči pa so na cesti Solkan—Preval obveščevalci opazili tanke in motorizirano topništvo. Okupator je v Gorici in okolici prepovedal premikanje prebivalstva iz kraja v kraj. Ti ukrepi so nakazovali, da se bo kmalu začela sovražnikova akcija v smeri Trnovega. Štab XXX. divizije je izdal ukaz, naj Kosovelova brigada okrepi čuječnost in zaščito. Divizijski inženirski bataljon je to noč postavil protitankovske mine na cesti Ajdovščina—Gorica. Na eno je zavezil okupatorski tank. Okrepil je tudi minska polja pred Trnovim in na vhodu v Cepovansko dolino. Nad minskimi polji so budno ždeli v zasedah borci 1. in 2. bataljona.⁷¹²

Prvega novembra so čete že ob dveh zjutraj zasedle določene obrambne položaje. Zaradi širine odseka so jih zasedle skupinsko, v medprostorih pa so se gibale patrulje in jih nadzorovale.

Do prvih spopadov je res prišlo že istega dne. Okoli tretje ure zjutraj je patrulja štabne zaščite Kosovelove brigade trčila na sovražnikov oddelek pri cerkvi sv. Marije nad Vitovljami. Vrgla je nekaj bomb, nato pa se umaknila proti robu planote na Krnici. Poročala je, da so borci slišali glasne klice na pomoč, patrulja pa se je vrnila brez izgub. Na robu planote je imel vod štabne zaščite dve lahki strojnici. Okoli sedme ure so se sovražnikovi vojaki začeli iz Vitovelj približevati robu planote ob ognjeni zaščiti lahkih in srednjih minometov. Zasede štabne zaščite in inženirskega bataljona, ki je imel manjše skupine in opazovalnice tudi v smeri Čavna, so sovražnikovim predhodnicam dovolile, da so se približale samemu robu planote in šele potem odprle navzkrižni ogenj. Z izgubami so se morale umakniti v dolino. Posamezne skupine, ki so poiskale kritja za skalami, so uničili z ročnimi bombami. Nekateri so skakali kar čez skale in se pri tem tudi poškodovali. Ves ta dan in še naslednjo noč je sovražnik z

Kosovelova brigada v pohodu pri »Rdeči hiši« na Predmeji 11. junija 1944

višin nad Vitovljami in Ravnami tolkel partizanske položaje z mitraljezi, minometi in topovi, ki so jih zbrali okoli Trnovega že kakih dvajset.

Ko sovražniku ni uspelo prodreti na planoto pri Krnici, so krenili novi oddelki iz Šmihela, da bi se polastili roba planote južno od Trnovega. Tudi ta poskus je bil preprečen s hitrim posredovanjem in ognjem avtomatičnega orožja. Zgodilo se je takole. Ko so opazovalci na robu planote opazili premik sovražnika iz Šmihela, so po telefonu, ki so ga imeli postavljenega v bližini, obvestili štab brigade v Trnovem, ta pa je takoj poslal iz 1. bataljona težko strojnico brezo in dva puškomitraljeza. Ob mraku pa je 1. bataljon imel na tem mestu in pri izhodu drugih stez iz doline posebne zasede.

Na zahodnih dohodih k Trnovemu tega dne ni bilo spopadov, čeprav so okoli Grgarja, Britofa, Zagorja in pri Ravnici opazili premike in zbiranje sovražnikove pehote in nekaj tankov.⁷¹³

Toda tišči večer ni bil miren. Komandir voda Pepi Lozej je okoli osme ure zvečer krenil v pregled zased in straž. Najprej je pregledal zasedo na stezi zahodno od Šmihela, opozoril borce na čuječnost, potem pa se je napotil ob robu proti osamljenemu stražarju Francu Černetu. Ta je šele pred kratkim prišel v partizane z Gorenjske. Na sebi je imel še civilno obleko. Komaj se je Lozej oddaljil, je slišal polglasno povelje, naj se ustavi. Ko se je obrnil, je zagledal tri nemške vojake. Eden mu je ukazal, naj odloži orožje. Lozej je mirno spustil svojo puško, vojaki pa so se mu začeli približevati. Opazil je, da svojega orožja ne merijo več vanj. To je izkoristil in se hrbtno prevalil prek skale in nato padel nekam v globino. Nekaj časa je prosto padal, nato se je odbil od poševne stene in obtičal v gostem grmovju.*

Ker je nemški vojak ustrelil proti Lozej u, je to povzročilo preplah v Trnovem; na ogroženo mesto je takoj šla rezerva. Hkrati je druga skupina poskušala presenetiti zasedo na glavni stezi nad Šmihelom. Borcem zasede in prispeli rezervi

* **Pepiju Lozeju se je tisto noč, ranjenemu in z lažje poškodovano hrbtenico, na nek način le uspelo privleči do prve vasi v dolini. Požrtvovalni terenci so ga še isto noč prenesli čez Vipavsko dolino do manjše partizanske bolnišnice pri Pedrovem na Krasu.**⁷¹⁴

je uspelo obe sovražnikovi skupini zavrniti v dolino. Na robu planote so pozneje našli dve trupli nemških vojakov, puško mavzerico, tromblonsko puško z 42 bombami zanjo, osem min za lahki minomet, plinsko masko in nekaj druge opreme. Pozneje so zvedeli, da je sovražnikova skupina prisilila nekoga kmeta iz Šmihela, da jih je vodil na rob planote po zelo slabo znani stezi, ki ni vrisana v vojaške karte. Po tej stezi so se prikradli in presenetili Lozeja.

Naslednje jutro so se že od štirih zjutraj dalje občasno oglašali minometi in topovi s Škabrijela in Sv. Gore, kamor so prav tako privlekli topove, ter iz Sempasa in Ajševce. Granate so padale na Trnovo in okolico. Tega dne se pehota ni poskušala približevati robu planote.

Vreme je bilo jasno. Od Sv. Gore in Škabrijela je bilo mogoče dobro opazovati zadetke. Zato je bil topovski in minometni ogenj precej natančen. Kot kaže, je to streljanje imelo cilj ugotoviti natančne elemente za streljanje naslednjega dne, ko naj bi se začel splošni napad na partizanske položaje. Položaje je opazovala iz zraka tudi ogledniška štorclja.

Vreme se je hudo poslabšalo. Začel je padati dež, ki ga je nosil močan veter. Dež se je mešal s pšenom. Kljub občasnemu topovskemu obstreljevanju so bili kosovelovci mirni in zbrani. Številni topovi in minometi, ki so kar sipali izstrelke, jih niso skrbeli. Sovražnik je izstrelil na položaje 1. in 2. bataljona več sto granat in min, ranile pa so le tri borce. Na obrambnem odseku 3. bataljona, ki je branil položaje na črti Sv. Lovrenc—Kobilnik severno od Grgarja, je bilo mirno.⁷¹⁵

Ker je vse kazalo, da bo pravi boj za Trnovo oziroma za zahodni del Trnovske planote šele naslednjega dne, je štab brigade s privolitvijo štaba divizije ponoči premaknil enote 1. bataljona z južnega roba in okrepil obrambo v smeri Ravnice, zaščito dohodov iz Vipavske doline pa sta prevzela inženirski bataljon in zaščitna četa divizije, ki sta isto noč z uspehom odbila nekoliko sovražnikovih napadov. Drugi bataljon Kosovelove je držal položaje pri Podgozdu. Enote so dobile ukaz, naj ponoči utrdijo glavne in rezervne položaje, pa tudi poveljniška mesta bataljonov in brigade so morala biti urejena za obrambo.

Ponoči so obveščevalci odkrili, da je tudi na Sv. Danijelu sovražnikova baterija topov 75 mm, na Ravnico pa da je prišlo

neugotovljeno število tankov in oklepnih vozil. Partizanski poveljniki so dali okoli polnoči moštvo počitek, okoli tretje ure zjutraj pa so vsi morali iti na položaje in nadaljevati utrjevanje.

Kot so pričakovali, so okupatorske čete res okoli šeste ure zjutraj 3. novembra krenile v napad in sicer iz Vitovelj in Šmihela. Njihovo prodiranje proti robu planote je podpiral tudi močan topovski ogenj baterije gorskih topov kalibra 75 mm, ki je bila severno od glavne ceste med Ajševico in Lokvico, iz smeri Vitovelj in Šmihela pa je streljala skupina srednjih in lahkih minorne tov.

Zaščitni oddelki na položajih proti Vitovljam so vzdržali prvi silovit napad in zadržali sovražnikove sile kakih 200—300 metrov pod robom planote. Žal so se zaščitne enote, ki so bile v obrambi proti Šmihelu, dasi so imele ugodne položaje, spričo hudega topniškega in minometnega obstreljevanja umaknile od roba na rezervne položaje in tako zgubile nadzor nad stezami, po katerih se je dalo priti na planoto. To je izkoristila sovražnikova pehota in se ujela za rob planote. Tako je sovražnik pravzaprav dosegel bistveni uspeh za nadaljnje napredovanje na zelo lahek način. Zaradi neizkušnosti, neodločnosti, morda pa tudi zaradi strahu kakih dvajset borcev zaščitne čete divizije, je uspešnost obrambe zahodnega dela Trnovske planote kot celote v trenutku postala vprašanje in to še na odseku, kjer so kaj takega najmanj pričakovali, saj je bila tod obramba možna z zelo majhnimi močmi. Uspeh je sovražnik takoj izkoristil in skozi to odprtino začel pošiljati na planoto svoje rezerve.

Medtem se je četa 1. bataljona, ki je bila precej spredaj pri protitankovskem minskem polju na cesti proti Ravnici, pri koti 626, morala pod pritiskom sovražnikove pehote in topovskega ognja sedmih srednjih in lahkih tankov ter treh oklepnih avtomobilov umakniti na glavni obrambni položaj svojega bataljona. Pred položajem 3. bataljona na južnih pobočjih Banjske planote pa je bilo mirno, čeprav so nemške čete že tisto jutro prišle v Grgar.

Ko je zvedel, da so na planoto prodrli sovražnikovi oddelki iz Šmihela, je štab Kosovelove brigade takoj zbral vse razpoložljivo moštvo, kar ga je bilo pri štabu, in en vod iz 1. bataljona, ki je bil v brigadni rezervi, ter vse poslal v

protinapad južno od Trnovega. Dotlej je sovražniku že uspelo potisniti zaščitno četo in dele inženirskega bataljona divizije z Zverinca (trig. 794) do prvih osamljenih hiš južno od Trnovega. Okoli 8.30 se je začel protinapad. V približno pol ure so Nemce potisnili s severa in vzhoda k robu pianote do Zverinca, ki so ga le-ti odločno branili. Dalje ni bilo mogoče. V jurišu na Zverinec je padel borec brigadne štabne zaščitne čete Ludvik Lazar. Sovražnik je uporabljal tudi minomete, tromblonske puške in celo »panzerfauste«. Kosovelovci so se to pot prvič srečali s takšno vrsto orožja kot so ti reaktivni metalci min za boj proti tankom. Eksplozije so strahovito odmevale po skalnatem in razritem terenu Zverinca. Ni minilo deset ali dvajset minut, ko sta že padla dva in bili ranjeni štirje borci in sicer le od koščkov kamenja in minskih izstrelkov. Partizani so se morali umakniti za kakih 100 do 200 metrov.

Nad položaji južno od Trnovega se je pojavila v zraku štoklja, kmalu nato pa je artilerija iz Vipavske doline, s Sv. Danijela in Škabrijela hkrati začela streljati po partizanskih položajih. Ogenj je bil točen, saj so imeli elemente za streljanje že izračunane in preverjene prejšnji dan, iz letala pa so, kot kaže, dobivali podatke za popravek. Več kot pol ure se niti nosači ranjencev z ranjenci niso mogli premakniti iz kritij. Političnega komisarja 3. čete 1. bataljona je najprej ranil košček granate, čez čas pa ga je druga granata raztrgala hkrati s sanitejcem Antonom Jevškom. Ranjen je bil tudi namestnik političnega komisarja brigade Jožko Krajnik, ki je nekaj dni kasneje od te rane umri.

Ko je sovražnikovo topništvo preusmerilo ogenj na Trnovo, odkoder je krenil na pomoč še en vod 1. bataljona, so lahko šele evakuirali ranjence v brigadno previjališče, ki je bilo v vasi Globoko, kilometer severovzhodno od Trnovega.

Sovražnikove čete so iz Ravnice in Zagorja počasi in oprežno napredovale proti Trnovemu in Podgozdu. Težišče prodiranja je bilo ob cesti Sedovec—Trnovo. Pod zaščito ognja tankov in oklepnih avtomobilov se je pehota pravzaprav premikala od kritja do kritja, zakaj borci 1. čete 1. bataljona (2. četa tega bataljona je bila vsa pri Zverincu) so spretno in zagrizeno branili vsako ped zemlje.

Ker je bil pritisk na Krnico in z Zverinca proti Rijavcem in Trnovemu čedalje močnejši, je štab brigade okoli 11. ure

moral potegniti iz 2. bataljona pri Podgozdu eno četo in jo poslati na Vitovski vrh (kota 919), da zaščiti bok in okrepi obrambo proti Krnici, kajti pretila je nevarnost, da bodo sovražnikove sile z Zverinca prebile preslabotno obrambo in udarile brigadi v hrbet.

Do približno 14. ure je sovražnik napadal v glavnem le s topništvom, ker so kosovelovci onemogočali nadaljnje prodiranje pehote. To je bil zelo trd in neenak boj. Kakih štiristo borcev, če upoštevamo vse, ki so bili na položajih (na bojni črti niso bili le borci prateža), se je uspešno upiralo pritisku kakih 1500 sovražnikovih vojakov, ki jih je podpiral ogenj najmanj dvajsetih topov in havbic raznih kalibrov, vsaj osem minometov, nekaj tankov in oklepnih avtomobilov, nad njimi pa je krožilo izvidniško letalo. Dejstvo, da so vzdržali pritisk, kljub nenaspanosti, slabi prehrani ter za deževno in dokaj hladno vreme neprimerni opremi, je torej mogoče pripisati le visoki moralni moči in veliki skromnosti naših ljudi, njihovi neizmerni vzdržljivosti, ki so jo v osvobodilni vojni kazali na vsakem koraku.

Toda teh osem ur neprekinjenega boja je pomenilo šele začetek. Okoli 14. ure je sovražnik, ki je dobil okrepitve iz doline, na novo napadel od Podgozda do Zverinca. V najhujših trenutkih branilcev, razporejenih na kakih osem kilometrov dolgi obrambni črti, se je kot blisk začela širiti vest, da prišla ja bazo viška na pomoč. In res je tedaj že krenila korpusna transportna četa s tovornjaki z Lokev čez Čepovan in Kobilico, da pripelje v Trnovo 1. in 2. bataljon bazoviške brigade.

Ker sovražnikovim enotam na Zverincu ni uspelo prodreti do Rijavcev in do južnega dela Trnovega, je ta cilj poskušala uresničiti glavna sovražnikova kolona, ki je prodirala ob cesti Sedovec—Trnovo. Na tem odseku je opoldne v napadu sodelovalo kakih 700 vojakov, ki jim je obilno pomagal ogenj topov, minometov, tankov in oklepnih avtomobilov. Nemški inženirci so z minskimi detektorji odkrivali protitankovske mine in jih potem odstranjevali z razstrelivom.

Prvi bataljon, katerega četa se je morala pomakniti proti Zverincu, se je sovražnikovemu pritisku uspešno upiral. Borci so vedeli, da so varnejši pred učinkom artilerijskega ognja, če so čim bližje sovražnikovi pehoti. Prav zategadelj so se prvi sovražnikovi oddelki nekaj krat poskušali umakniti za

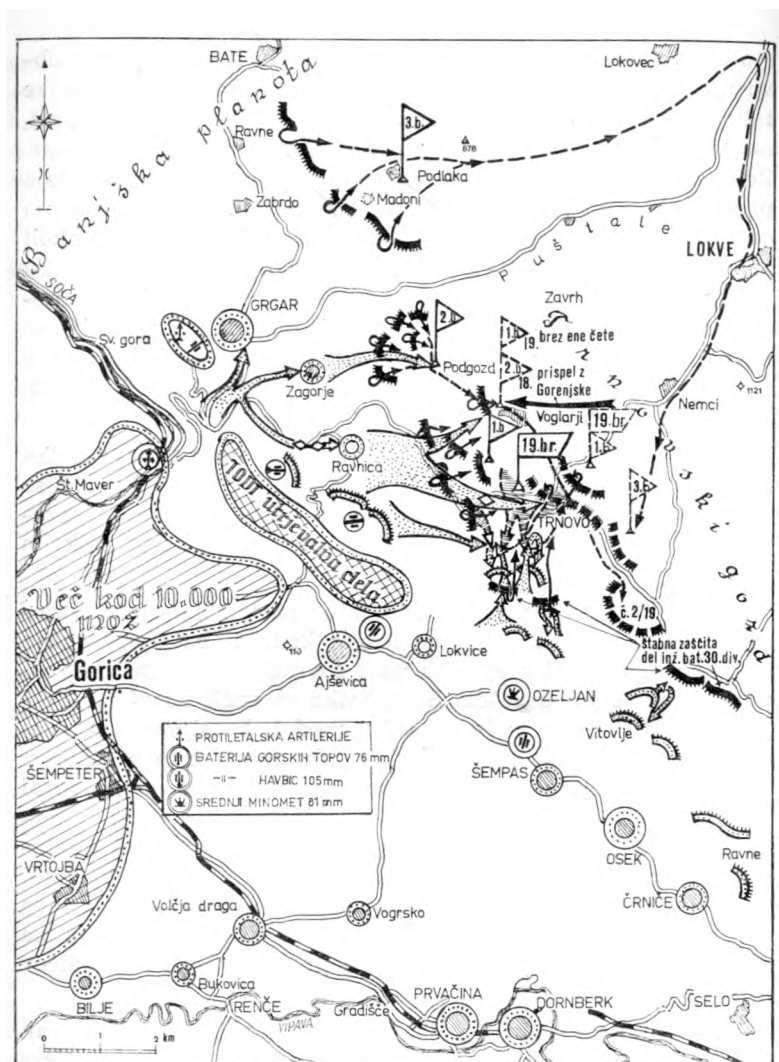
sto ali dvesto metrov, da bi omogočili svojemu topništvu obstreljevanje partizanskih položajev. Toda kosovelovci so se takoj, ko so opazili tak manever, nemudoma plazili naprej, na razdaljo kakih sto do stopetdeset metrov od sovražnika. Zdaj so napadalci okrepili svojo levo kolono, ki je prodirala proti Podgozdu, kjer se je branil 2. bataljon, ki je eno svojo četo okoli 11. ure premaknil na Vitovski vrh. Končno je okoli

15. ure tej koloni uspelo prisiliti oslavljeni 2. bataljon k umiku in zavzeti Podgozd. Enote 2. bataljona so se med bojem postopno umikale proti Voglarjem, da bi hkrati skrajšale bojno črto in se trdneje povezale s 1. bataljonom, ki je še vedno trdno držal v svojih rokah zahodna in južna pobočja kote 809, ki je branila dohode k Trnovemu.

Po zavzetju Podgozda se je okrepil tudi pritisk sovražnika z Zverinca. Četa 1. bataljona in prištabni oddelki ga niso mogli vzdržati. Počasi so se morali umikati proti severovzhodu, k vzhodnem robu Trnovega, kar pa je hkrati odkrilo levi bok 1. bataljona zahodno od vasi.

Prav tedaj sta prispeli dve četi ruskega bataljona bazo-viške. Takoj sta šli v boj na levem krilu 1. bataljona južno od Trnovega, da bi preprečili vdor sovražnika z juga. Odločen protinapad je bil uspešen. Sovražnika so vrgli nazaj na Zverinec, toda tankom je že na stiku med 1. bataljonom in svežima četama uspelo prodreti skozi obrambno črto v Trnovo. S tem se je položaj močno spremenil. Prvi bataljon je moral zaviti svoje levo krilo. Iz Dolenje Trebuše je prišla še 3. četa ruskega bataljona. Poslali so jo k Voglarjem, naj okrepi obrambo 2. bataljona. Zaradi vdora tankov je bila v nevarnosti tudi obramba proti Zverincu, zato so se okoli 16.30 branilci s tega odseka umaknili proti vasi Rijavci ter zasedli položaje na zahodnem robu vasi, da bi preprečili prodiranje napadalcev proti Krnici.

Po prihodu tankov v Trnovo so inženirci hitro minirali cesto Trnovo—vas Nemci, nekje približno na sredini poti. Kjer cesta teče okoli velike vrtače, so cestišče porušili kakih deset metrov na široko in tri metre globoko. Ko je zadonela poslednja eksplozija, se je za bližnjim ovinkom že pojavil prvi sovražnikov tank in s strojnicami obstreljeval zadnje zaostale inženirce.

Večdnevni obrambni boji pri Trnovem konec oktobra in v začetku novembra 1944

Ves dan je padal dež, pred nastopom noči, nekako v času, ko so tanki prišli do nove cestne zapreke, pa se je že nad vsem bojiščem plazila gosta jesenska megla. Noč in megla sta umirili obe strani. Ugotovimo lahko, da kljub veliki premoči v tehniki in ljudeh sovražnik ni dosegel svojih ciljev zlahka, temveč le s hudimi napori in ob občutnih izgubah.

Partizanske enote so ostale na položajih, na katerih so bile ob nastopu noči. Omeniti je treba še, da 3. bataljon Kosovelove na Banjški planoti ni imel bojev, čeprav je kolona kakih dvesto mož pred mrakom prišla v vas Ravne nad Grgarjem.

Nemški prodor v Trnovo in Zavrh je pomenil veliko nevarnost za osvobojeno ozemlje in tudi za spuščališče pri Lokvah. Spričo neugodnih vremenskih razmer se zavezniška letala ob nizki oblačnosti z meglo in dežjem ne bi mogla orientirati in jih seveda ni bilo.

Ko je štab IX. korpusa preučil položaj na bojišču, je menil, da sovražniku ne sme dovoliti, da se v Trnovem neovirano utrdi in čvrsto zasidra. Sklenil je, da vse razpoložljive enote zjutraj 4. novembra preidejo v odločen protinapad ter poskušajo sovražnika potisniti proti Ravnici.

Ker so se čete in bataljoni med dnevnim bojem pomešali med seboj, je 1. bataljon bazoviške, ki so ga pripeljali s tovarnjaki iz Dolenje Trebuše, zasedel obrambne položaje vzhodno od Voglarjev in Trnovega, enote Kosovelove pa so se morale zbrati v vasi Nemci.

Drugi (ruski) bataljon bazoviške je dobil nalogo, naj se prek Lokev premakne na Zavrh in zasede črto Črnovnik (trig. 859) — kota 811 ter skupno s 1. bataljonom svoje brigade napade Voglarje in Podgozd. Napad na Trnovo naj bi izvršila Kosovelova, 1. bataljon z izhodnih položajev pri vasici Globoko, 2. bataljon pa od Rijavcev. Tretji bataljon je še naprej ostal na istih položajih na Banjški planoti z nalogo, da prepreči sovražniku prodor po dolini Čepovana in čez Bate na Srednji Lokovec, kjer je bila 20. udarna tržaška brigada. Štab Kosovelove je bil v vasi Nemci, štab XXX. divizije pa na Lokvah.

Po precej počasnem zbiranju razstresenih čet je Kosovelova okoli tretje ure zjutraj odšla od Nemcev na začetne položaje za napad na Trnovo. Napad se je začel točno ob če-

trti uri. Ruski bataljon je v prvem zaletu pritisnil nasprotnikove sile iz Voglarjev, toda pri Podgozdu ga je močan odpor dobro organiziranega sovražnika ustavil.

Prvi bataljon Kosovelove je najprej razbil zaščitne oddelke na cesti Nemci—Trnovo pri zaselkih Globoko in Volčiči, nato pa vdrl v Trnovo. Po krajšem boju prsi ob prsi so posamezne skupine prodrle do cerkve, borci 2. bataljona pa v jugovzhodni del vasi, čeprav se jim je nasprotnik močno upiral. Sovražnikova pehota je bila presenečena, toda tanki in oklepni avtomobili so hitro in uspešno posegli v boj. Premikali so se med hišami in divje streljali iz vsega svojega orožja. Spričo teme, v kateri se večkrat ni vedelo, kdo komu pripada, so neusmiljeno tolkli po partizanih in po svojih. Ko so na bojišče pripeljali tanki in oklepni avtomobili, so se kosovelovci seveda morali umakniti na začetne položaje, ker niso imeli orožja za boj proti njim.

2e ob zori 4. novembra je sovražnikovo topništvo začelo obstreljevati brigadne položaje. Ogenj je trajal ves dan. Ražen medsebojnega puškarjenja ni bilo hujših bojov, obe strani pa sta poskušali nekaj krat z manj šimi bojnimi skupinami prodreti druga drugi za hrbet, vendar brez posebnih uspehov.

Petega novembra ob štirih zjutraj so partizanske enote v enaki razporeditvi in na enak način spet napadle Trnovo. Ruski bataljon je pognal sovražnika iz Voglarjev, 1. in 2. bataljon Kosovelove pa sta naletela na vzhodnem robu Trnovega na organizirano in trdno obrambo, v katero so bili vključeni tudi tanki in oklepni avtomobili. Boji na dohodih Trnovega so potem trajali do okoli devete ure. V protinapadu je sovražniku uspelo po robu planote udariti v bok 2. bataljona. Ta je moral zaviti svojo črto na levem krilu in se umakniti na črto Kovk (kota 943) — Vitovski vrh ter sovražniku prepustiti vasico Rijavce. Zaradi umika 2. bataljona se je moral umakniti tudi 1. bataljon prav do mesta, kjer je bila cesta proti Nemcem porušena na zahodnih pobočjih Kamenega brega (trig. 910). Ob pomoči artilerijskega ognja je sovražnik napadel nato še ruski bataljon bazoviške brigade in ga potisnil iz Voglarjev. Kosovelova je šla v napad še enkrat in do 14. ure spet prodrla do vzhodnega roba Trnovega. Do konca dne 5. novembra sta se potem obe strani zadovoljili z občasnim

obstreljevanjem na primerni razdalji, le sovražnikovo topništvo je ves čas tolklo partizanske položaje.⁷¹⁸

Ker je kazalo, da je sovražnik vso svojo dejavnost usmeril proti Trnovskemu gozdu, je štab divizije sklenil še bolj oslabilo obrambo na Banjski planoti. To nalogo je v celoti prevzela 20. udarna tržaška brigada. Zato se je 3. bataljon Kosovelove s Podlake premaknil čez Srednji Lokovec, Čepovan in Lokve na Krnico, zakaj prištabni oddelki divizije so na tem odseku obrambe že komaj premagovali sovražnikov pritisk iz Vitovelj in Vipavske doline. Hkrati je podredil 1. in 2. bataljon bazoviške štabu Kosovelove brigade. Oba bataljona sta ostala na odseku Zagozd—Cvetrež, 1. bataljon Kosovelove pa je tisto noč zasedel položaje pri porušenem cestnem odseku zahodno od Kamenega brega.⁷¹⁷

V naslednjih treh dneh, od 6. do 8. novembra, ni bilo posebnih bojev. Obe strani sta le obstreljevali nasprotno stran in le kdaj pa kdaj je prišlo do kratkih spopadov prvih oddelkov. Pritisk iz smeri Vitovelj je popustil. Sovražnikove enote so se umaknile bolj v dolino in razporedile vzdolž ceste Ajševica—Ajdovščina. Na vseh mostovih so bile stalne zasede in straže. Zato je imel 3. bataljon na dohodih iz doline le straže in opazovalce ter zasede, glavnina bataljona pa se je umaknila k Nemcem kot brigadna rezerva.

Dopoldne 9. novembra so prispele v štab brigade vesti iz več strani, da se sovražnikove enote, ki so na zahodnem delu Trnovske planote, pripravljajo za odhod. Obveščevalni podatki so nakazovali, da je bilo v Trnovem tedaj kakih sedemsto mož, na območju Podgozd—Voglarji kakih petsto in da vsi pripadajo 194. polku nemške 71. divizije. Kosovelova brigada je dobila na podlagi teh podatkov ukaz, naj okrepi čuječnost in v primeru umika sovražnika napade. Ruski bataljon je dobil povelje, naj z Zavrha krene proti Podgozdu, 1. bataljon bazoviške pa iz Cvetreža proti Voglarjem z isto nalogo.

Zgodaj popoldne tega dne je Kosovelova začela oprezno v strelcih prodirati proti Trnovem, 1. in 3. bataljon vzdolž ceste Nemci—Trnovo, 2. bataljon pa čez Rijavce. Ne da bi naletele na sovražnikove zaščitne oddelke, so se čete približale vzhodnemu robu vasi. V vasi so opazile živahno premikanje vojske. Kazalo je, kot da se neka večja enota prav tedaj

Prizor s pogreba komandanta XXX. divizije narodnega heroja Ivana Turšiča-Iztoka 30. julija 1944 na Otlici

ureja v kolono. Brž so razporedili enote in orožje, nato pa je komandant brigade točno ob petnajsti uri izdal ukaz za začetek ognja. Ko so čete hkrati s treh strani, s severa, vzhoda in juga, začele sipati svoj smrtonosni ogenj, je v vasi prišlo do strahovite zmede. Šele čez kakih deset minut se je sovražnik toliko uredil, da je odgovoril z ognjem pehotnega orožja in minometov, še pozneje pa z ognjem topov. Brigada je obstreljevala sovražnika okoli dve uri, nato pa se je umaknila na izhodne položaje. Iz vasi je med napadom pobegnilo nekaj žensk. Ena je povedala, da je samo pred njeno hišo padlo sedem nemških vojakov, več je bilo ranjenih. Kosovelova brigada je imela le dva ranjenca, nek puškomitraljezec pa je bil pogrešan.⁷¹⁸

Naslednjega dne je v vas Nemce prispela 17. brigada, ki naj bi zamenjala Kosovelovo še isti večer. Ker pa so opazili, da so v Trnovo prišle nove okupatorjeve enote, kar je bila verjetno posledica omenjenega napada Kosovelove, so zamenjavo obeh brigad odložili in je do nje prišlo šele zvečer. 11. novembra.⁷¹⁹

Kosovelovci so bili v bojih okoli Trnovega že polnih šestindvajset dni. Neprestano so bili v zasedah in patroljah, od

30. oktobra do 11. novembra pa ne glede na dež in mraz, noč in dan na položajih. Na koncu vseh dnevnih in petnajstdnevnih poročil iz tega časa beremo kot nekako ponavljanje ugotovitev, da je bila prehrana po količini in kakovosti nezadovoljiva, da sta obleka in obutev slaba, prek 30 odstotkov moštva je skoraj bosega. Toda bojni duh je dober.

Slabo oblečeni in obuti partizani so se kljub slabi hrani v dež ju in jesenskem mrazu, potem ko so le včasih u jeli kako urico počitka ob debeli trnovski smreki ali bukvi, zaviti v tanko vojaško odejo, brez čistega perila in brez strehe nad glavo, kjer bi se vsaj včasih dodobra posušili, borili vztrajno in prizadevno ter v trdnem prepričanju, da so z vsakim dnem bliže svobodi, koncu vojne, trpljenja in pomanjkanja.

V preteklih šestindvajsetih dneh je bilo v Kosovelovi trinajst padlih in 34 ranjenih; vse ražen enajstih so zadeli koščki granat in min.⁷²⁰

V boj ih za Železnike na Gorenjskem

Popoldne 11. novembra so poveljniki 17. brigade Simona Gregorčiča pregledali obrambne položaje, ki jih je držala Kosovelova. Zvečer so se enote obeh brigad zamenjale. Kosovelova se je po predaji obrambnega odseka zbrala pri Nemcih. Tudi 1. in 2. bataljon bazoviške sta tisto noč krenila čez Vipavsko dolino na Kras, kjer so bili že njeni trije bataljoni. Kosovelova je krenila okoli osme ure zvečer čez Malo lažno in Mrzlo rupo ter prispela do jutra na Vojsko. Prvi in 2. bataljon ter štab in prištabni oddelki so se razmestili v vasi, 3. bataljon pa na Rovtarskem vrhu. Na Vojskem naj bi se brigada nekoliko odpočila in hkrati varovala osvobojeno ozemlje proti Idriji.⁷²¹

Pred njo je bila na Vojskem 16. brigada Janka Premrla-Vojka. Odšla je v akcijo v Baško grapo. Napadla naj bi oporišča Pranger in Kovk ob železniški progi Jesenice—Gorica. Okupatorju je uspelo progo spet popraviti na odseku Podbrdo—Sv. Lucija, pospešeno in v večji meri pa jo je popravljal tudi na odseku Sv. Lucija—Gorica.

Ker so južno Primorsko s Pivko že več kot mesec dni močno zasedale številne okupatorske enote in pravzaprav odrezale Trnovsko planoto in Cerkljansko od preskrbovalnih

področij, je postalo vprašanje prehrane IX. korpusa zelo pereče. Najtežavnejši položaj je bil v XXX. diviziji, ker je XXXI. diviziji na nek način le uspelo dobivati najnujnejše količine živeža z Gorenjske. Odtod bi bilo mogoče dobiti večje količine, toda dovoz je oviralo to, da je sovražnik držal v svojih rokah primerne poti za prevoz na Cerkljansko. Transportna četa gorenjskega vojnega področja je živila prenašala na hrbtih in z mulami po edini še svobodni stezi od Prtovča čez Jesenovec in Farji potok na Crni vrh, od tod pa na Cerkljansko. Ko je sneg pokril visoki Ratitovec in Jelovico, ta četa ni mogla več uporabljati niti mul. Uporabo edine ustrezne poti pozimi med Ratitovcem in Jelovico je preprečevala postojanka v Železnikih. To je bil osnovni razlog, zavrlo katerega je štab korpusa izdal povelje XXXI. diviziji, naj napade in zavzame to oporišče.⁷²²

Diviziji je štab korpusa dodelil še Kosovelovo brigado, škofjeloški odred, en partop, protitankovski top 45 mm in avtomatični top 20 mm.

Po petdnevem počitku, ki ga je izkoristila tudi za ureitev orožja, opreme in obutve, je zjutraj 16. novembra dobila ukaz neposredno od štaba korpusa, naj preda obrambne položaje korpusni artileriji in se do 20. ure naslednjega dne zbere v Novakih nad Cerknim. Od štaba XXXI. divizije, ki je v Ceplezu, bo dobila podrobna navodila za nadaljnje delo. Najprej so v Novake odšli intendanti, da pripravijo vse potrebno za prihod brigade, nato pa je čez Jagršče in Cerkno pravočasno prispela še brigadna kolona, kot se je glasilo korpusno povelje.⁷²³

Štab XXXI. divizije je v napad na Železnike, ki naj bi bil 19. novembra ob 21. uri, določil dva bataljona Gradnikove brigade, ojačena s težkim orožjem, druge enote te divizije pa so ščitile napadalce proti bližnjim sovražnikovim postojankam, proti Gorenji vasi in Škofji Loki, Selca, Dolenjo vas in Praprotno pa so blokirale.

Kosovelova brigada je to pot dobila nalogo, naj z dvema bataljonoma blokira oporišče v Sorici in prepreči morebitno posredovanje sovražnika iz Baške grape in Bohinjske Bistrice, tretji bataljon pa naj se v vlogi divizijske rezerve razmesti v bližini poveljniškega mesta divizije v vasi Mlaka. V skladu s to odločitvijo je 1. bataljon zasedel obrambne položaje pri

Zgornjih Danjah ob vznožju Ratitovca, 3. bataljon pa na jugozahodnih pobočjih Lajtnika (kota 1050) pri Podroštu, da brani dolino Selske Sore iz smeri Podbrda. Prvi in 3. bataljon s štabom brigade sta iz Novakov krenila zjutraj 19. novembra in sta prek Črnega vrha in mimo kmetij Mravlje, Bitenc in Šoštar pozno popoldne prišla do Podrošta, 2. bataljon pa se je prek Blegoša spustil do Mlake. Eno četo 3. bataljona so dodelili topništvu za zaščito in pomoč med premikom.⁷²⁴

Napad na Železnike prvo noč ni uspel, čeprav je postojanko branilo le 64 nemških orožnikov. Za obrambo dobro urejeno poslopje postojanke, žične ovire, mine, bunkerji, rovi in dober navzkrižni sistem ognja so vzdržali napad. Sklenili so ga ponoviti naslednjo noč. Zaščitne enote so morale ostati na svojih mestih. Zjutraj 20. novembra je 1. bataljon Kosovelove dobil ukaz, naj v Spodnjih Danjah nabavi kaj živeža in postavi vod na Štedi vrhu (kota 1154) jugovzhodno od Prtovča.

Štab divizije je vso pozornost posvetil zavarovanju napada na podlagi izkušenj iz prejšnjih napadov na Železnike, saj je sovražnikovim enotam že večkrat uspelo udariti v hrbet napadajočim četam in preprečiti padec postojanke. Vod na koti 1154 naj bi ji zaščitil hrbet v primeru takšnega sovražnikovega vdora.

Bataljona Gradnikove brigade sta v obeh nočnih napadih dosegla nekaj uspehov, toda ob precejšnjih žrtvah. Imela sta vsaj deset padlih in čez trideset ranjenih borcev. Med padlimi je bilo tudi precej starešin.⁷²⁵

Toda zavzetje Železnikov je bilo glede na položaj IX. korpusa tako pomembno dejanje, da je bilo nujno napad ponoviti, ne glede na izgube. Tretjo noč so sklenili poslati v boj sveže enote. Najprej so morali razporeditev bataljonov nekoliko preurediti, kajti to nalogo naj bi opravila 3. bataljon Kosovelove, ki je bil pri Podroštu, in 1. bataljon Gradnikove brigade, ki je dotlej blokiral manjše sovražnikovo oporišče v Selcih. Obrambne položaje 3. bataljona je prevzel 1. bataljon Kosovelove. Bataljona sta opravila prevzem in predajo že ponedeljevi.⁷²⁶

Komaj je 1. bataljon prevzel obrambo 3. bataljona pri Podroštu, so opazili, da je patrolja kakih 40 nemških graničarjev in domobrancev iz Sorice prišla čez Spodnje in Zgor-

nje Danje v vasico Zabrdó. Bataljon je eno četo takó poslál v Ravne, naj jih napade po strmém pobočju z vzhoda, njena desetina pa je krenila v Spodnje Danje, da bi patrulji pregekala pot umika v Sorico. Spričo preglednosti terena jo je patrulja pravočasno opazila. Po krajšem spopadu se je začela umikati proti postojanki, ko pa se je pojavila desetina pri Spodnjih Danjah, se je umik spremenil v beg. Zavaljo minornetnega ognja iz oporišča je 1. bataljon moral prekiniti zasledovanje in se vrniti na svoje položaje.⁷²⁷

Ob mraku se je 3. bataljon Kosovelóve začel oprezno približevati skozi vas sovražnikóvi postojanki, z vzhodné strani pa je prodiral 1. bataljon Gradnikóve. Kot pri Črnem vrhu

1. septembra so bili borci obeh brigad spet na istem bojnem polju pred skupnim sovražnikom. Kosovelóvci so brez posebnih težav prodrli v bližino žičné ovire, naprej pa niso mogli, leer je sovražnikov ogenj obvladoval čistino okoli poslopja. Rafali avtomatskega orožja so se zlivali z eksplozijami minornetnih in tromblónskih min v en sam trušč. Na vzhodnem delu vasi so gradnikóvci nepričakovano naleteli na izpraznjeno cerkev. Z njenega zvonika je sovražnik v prejšnji nóči povzročal hude pregia vice napadalcem, potem pa je njegovo posadko uničil avtomatičen top 20 mm. Topničarji so pripravili poseben ščit in ga privlekli na razdaljo komaj petdeset metrov. Zdaj so gradnikóvci takó zasedli zvonik ter bližnje hiše in začeli obsipavati župnišče s plastičnimi bombami. Posebnega uspeha ni bilo, ker je bilo poslopje ražen z bunkerji in zidom pred vhodom zaščiteno še znotraj s posebnim betonskim zidom in številnimi vrečami peska.

Tudi z zahodné strani so kosovelóvci napredóvali, sicer počasi, toda vztrajno. V poslopje nasproti župnišča so vdrlí tako, da so na zadnji steni napravili luknjo z eksplozivom. Zdaj je prišla na vrsto desetina partópa. Povzpela se je v prvo nadstropje, pod oknom so postavili orožje na mizo in začeli streljati na župnišče. Od desetih min jih je sedem zadelo cilj. Mine so imele strahóvit učinek. Debeli zidóvi so se »razcveteli« na več mestih. Topničarje so ščitili strojničarji z bližnjih oken in streh. Po teh uspehih branilci niso mogli več vzdržati v poslopju, ki je prej bilo vide ti kot nezavzetna trdnjava. Nenadoma so izvedli izpad in se razporedili v že pripravljenih rovih, izkopanih okoli poslopja. Ceprav so kosove-

lovci dvakrat naskočili, niso mogli premagati obrambe žičnih ovir in jih prerezati, ker je bil ogenj premočan. Moramo poudariti, da je posadka imela srednji in dva lahka minometa, tri težke in šest lahkih strojnic, štirinajst brzostrelk in več tromblonskih pušk. Ogenj vsega tega orožja je bil osredotočen na majhnem prostoru za obrambo žičnih ovir. Tako se je posadka, dasi je bila zdesetkana, uspešno branila do jutra. Štab je tedaj ukazal, naj se 3. bataljon vrne na začetni položaj pri Podroštu. Imel je samo štiri ranjene.⁷²⁸

Medtem so obveščevalci sporočili, da je v Gorenjo vas prišlo okoli sedemsto vojakov, verjetno so bili iz 28. SS policijskega polka Todt, ter domobranci iz oporišč Črni vrh, Suhi dol in Škofja Loka. Razdelili so se v dve koloni. Prva, po številu kakih tristo mož, je šla proti Leskovici, druga, v kateri jih je bilo okoli petsto, pa proti Zirem. Kazalo je, da so namenjeni v nezaščiteno Cerkno. Štab XXXI. divizije, pri katerem je bil tudi komandant IX. korpusa, je moral hitro ukrepati. Prek radijske postaje je ukazal Kosovelovi brigadi, naj takoj pošlje svoje enote in zasede položaje Črni vrh — Robidnica ter prepreči prodor sovražnika proti Blegošu. Prišlo je do prave tekme. Član štaba Kosovelove je zajahal konja in v drncu oddiral naproti 3. bataljonu, katerega kolona se je premikala proti Podroštu. Imel je ukaz, da njegovo kolono usmeri pri kmetiji Blegošar proti Robidnici. Začetek bataljonske kolone je srečal pri Zaleg logu. Tako so se morali utrujeni in nenaspani kosovelovci spoprijeti še s strmimi pobočji Malega Blegoša. Medtem so zbrali še 1. bataljon, ki je hkrati s štabom brigade in prištavnimi enotami krenil po isti poti na Črni vrh. Bataljon je dosegel Robidnico v zares kratkem času in zasedel položaje. Po rebri proti Kopačnici je odšla zaseda v moči voda. Okoli dva kilometra južno od Robidnice je opazila, da se iz doline vzpenja sovražnikova kolona kakih 60 Nemcev. Ko se je čelo kolone približalo, je zaseda odprla ogenj. Presenečeni sovražnik se je upiral le toliko časa, da je pobral padle in ranjene, nato pa se je umaknil v dolino proti Kopačnici in potem ni več poskušal prodirati vnovič. Vtem je prišla na položaje pri Črnem vrhu tudi glavnina brigade.⁷²⁹

Ko so se zjutraj bataljoni napadalcev umaknili iz Železnikov, so preživeli orožniki, bilo jih je le še trideset mož in šest ranjencev, odšli proti Češnjici in dalje v Selca. V vas je kre-

nil 2. bataljon Gradnikove. Partizani so pregledali vsa poslopja, pobrali orožje in opremo, nato pa zažgali vse zgradbe, ki so sovražniku služile za obrambo. V postoj anki so našli srednji minomet z 22 minami, težko strojnico »Schwarzlose« z rezervnimi cevmi in 17.000 naboji, pokvarjen lahki minomet z 32 minami in 50 vžigalniki, dve brzostrelki in tri puške ter precej streliva.⁷³⁰

Tako je bilo oporišče v Zeleznikih vendarle uničeno, pot med Gorenjsko in Primorsko pa spet svobodna.

Kosovelovci so svojo dolžnost opravili častno. Polne tri dni in noči so bili spet na položajih, v premikih in boju, v dežju pomešanem s snegom. Stab XXXI. divizije je v svojem dnevnem povelju zapisal:

»... Zaradi vztrajnosti pri napadu na samo postojanko ter za vztrajnost v dolgi in krvavi borbi štab divizije izreka vsem borcem, podoficirjem, oficirjem in politkomisarjem 3. SNOUB Ivan Gradnik, 3. bataljona 19. SNOB Srečko Kosovel in ekipi partopa.

PRIZNANJE IN POHVALO

Danes, ko se bijejo zadnje odločilne borbe za dokončno osvoboditev naše dežele izpod fašističnega terora, naj bodo vse zgoraj omenjene enote drugim za zgled.«⁷⁸¹

Toda kosovelovci so dobili še eno zaslužen priznanje prav na Črnem vrhu in Robidnici, to pot v okvirih drugega dela tekmovanja Za zmago, ki ga je razpisal izvršni odbor Osvobodilne fronte Slovenije. Tekmovalna komisija pri XXX. diviziji je dne 19. novembra objavila vrstni red bataljonov divizije v vzdržljivosti, vztrajnosti, bojevitosti, požrtvovalnosti in discipliniranosti. Prva tri mesta v diviziji so zavzeli 1., 2. in 3. bataljon Kosovelove brigade, nato pa slede bataljoni bazoviške in Gregorčičeve. V uspehih v mobilizaciji je 2. bataljon brigade dosegel drugo mesto v okviru IX. korpusa. Ko je prebival v Trnovem in njegovi okolici, je v njegove vrste prišlo 69 novih borcev.⁷³²

V svobodni Vipavski dolini

Obveščevalni službi XXX. divizije in IX. korpusa sta že okoli 20. novembra opazili, da se pri sovražnih enotah v Gorici, Vipavski dolini in na zahodnem robu Trnovske planote

nekaj dogaja. Poročevalci so sodili, da se naglo pripravljajo za premik. Toda previdnost je vendarle najboljša, morda bo sovražnik začel kako ofenzivno akcijo v notranjost Trnovskega gozda, da bi razbremenil Železnike pritiska partizanskih enot. Podobno je bilo že večkrat v preteklosti, kadar so se narodnoosvobodilne enote preveč močno zaganjale v kako postojanko. Zraven tega pa so bile 22. novembra sovražnikove enote na gorenjski strani že v akciji v smeri proti Cerknemu.

Toda strah je bil to pot odveč. Sovražnikove enote v Poljanski dolini naslednjega dne niso bile napadalne. Enaintrideseti diviziji je po padcu Železnikov uspelo pravočasno zasedeti položaje za obrambo na grebenu med obema Sorama in s tem zagotoviti zaščito osvobodjenega ozemlja na Cerkljanskem. Kosovelova brigada je bila zdaj prosta. Štab korpusa je sklenil okrepiti obrambo Trnovske planote. Štabu XXXI. divizije je ukazal, naj jo kar se da hitro posije s Črnega vrha na Otllico v XXX. divizijo.

Ukaz za premik je Kosovelova prejela okoli 20. ure. Štab je pri priči poslal kurirje v bataljone, naj le-ti zberejo čete in takoj krenejo v Dolenje Novake severovzhodno od Cerknega.

Brigadna kolona se je oblikovala tako rekoč sproti, v premiku in brez zastojev. Borci in starešine so zmogli veliko izdržljivost in odpornost, saj so bili že od 14. novembra brez prestanka na pohodu, v boju ali na položajih v hladnem jesenskem dežju, ki se je mešal s snegom in vetrom. Imeli so zelo slabo prehrano. Vse dni so jim intendant in kuharji lahko pripravili le po en obrok hrane na dan. Več kot 60 odstotkov moštva ni imelo vojaškega plašča, večina pa tudi že oguljeno in zakrpano obleko in obutev.

Kljub utrujenosti je bila brigada sposobna za nov dolg premik. Da bi pohod potekal pravilno in brez zastojev, so člani partijskih celic v četah in drugih enotah brigade imeli kratke »leteče« sestanke. Partijski sekretarji so posebej poudarjali, kakšna je vloga komunistov, kandidatov in skojevcev med pohodom. S svojim zgledom morajo potegniti za seboj vse druge. Paziti je treba na red in pomagati tištim, ki so preveč utrujeni in naporov sicer ne bi zmogli. Ker je bilo premalo borcev in veliko opreme, orožja in streliva, so posebno pozornost posvetili vprašanju pravilne razdelitve bremen. Nositi so morali vsi, celo komandanti in politični komisarji bataljonov.

Od vetra in dežja bičana je brigadna kolona krenila v noč in čez Cerkno, Dolenjo Trebušo, Čepovan, Lokve in Predmejo prišla okoli 16. ure 24. novembra na Otlico. Pohod je trajal polnih dvanajst ur.

Toda pričakovanja obveščevalnih organov se niso uresničila. Sovražnikove akcije na Trnovsko planoto ni bilo. Zgodilo se je nasprotno. Enote nemške 71. divizije, ki so bile razporejene vzhodno od Gorice in Soče, so naj prej pozno popoldne 23. novembra izpraznile postojanko Trnovo, vasi na zahodnem robu Trnovske planote in na južnih pobočjih Banjške planote, v naslednji noči pa so izpraznile tudi vse vasi ob glavni cesti od Vipave do Ajdovščine. V naslednjih dneh so se te enote vkrcale na železniške vagone v Gorici in se prek Trbiža odpeljale v Avstrijo in na Madžarsko. Sovražnikova stiska je bila drugod tako velika, da trenutno ni mogel naj ti nobenih drugih enot, ki bi zamenjala tište, ki so morale iti na fronto.

To je bil nepričakovan in zelo ugoden dogodek za IX. korpus. Še pred nekaj dnevi je pretila huda nevarnost, da bodo korpusne enote ostale brez hrane in drugih potrebščin. Čeprav si je z zavzetjem Železnikov korpus ustvaril možnosti za rešitev problema preskrbe, dobave niso mogle biti tako zadostne, kot jih je dobival prej iz Vipavske doline in goriške okolice. Tudi prebivalstvo osrednje Primorske se je došlej s težavo preskrbovalo, hkrati pa je velikokrat delilo poslednji grizljaj s svojo vojsko. Ohranjeni dokumenti tedanjega časa, ki govorijo o delu organizacij ljudske oblasti, partije in OF, se v glavnem bavijo z vprašanjem prehrane vojske in prebivalstva. Omeniti je treba še to, da so v raznih skladiščih na Goriškem in v Furlaniji čakale že velike količine pripravlj enega blaga in živeža, ki jih ni bilo mogoče dostaviti intendanturi korpusa.

Zato je razumljivo, da so enote in štab XXX. divizije sp re jeli vest o odhodu sovražnikovih enot iz Vipavske doline in s Krasa z velikim veseljem. Štab XXX. divizije je že v noči na 25. november izdal ukaz, naj takoj krenejo v Vipavsko dolino. Bazoviška brigada in štab divizije s prištavnimi oddelki sta se spustila v Ajdovščino, Kosovelova pa je šla v Vipavo. Da bi enote ne doživele takega presenečenja, se je bazoviška morala najmanj z enim bataljonom zaščititi v smeri proti Gorici in Dornberku, Kosovelova pa proti Razdrtemu in Štanjelu.

Ko so ob treh zjutraj 25. novembra dežurni začeli buditi borce, je marsikateri še nenaspan in izčrpani kosovelovec z nejevoljo izpolnjeval ukaz. Toda ko so poveljniki sporočili cilj pohoda — svobodna Vipava, so tudi zadnji godrnjavci hitreje premaknili svoje otrple ude, še več, pripombe so pikro padale le na račun tistih, ki so bili poslednji.

Ob zori se je brigadna predhodnica že spuščala skozi Vitovlje in oprezno nadaljevala pohod proti Vipavi. Bilo je res nekaj neverjetnega, da je to lepo in slikovito mestece svobodno, in zraven še prvič po štirinajstih mesecih. Stalna prisotnost okupatorskih enot in pa razdiralno in protinarodno delo njegovih hlapcev, pripadnikov tako imenovanega slovenskega narodnega varnostnega zbora, je bila očitno prisotna. Zlasti starejše meščane je mučil strah, kaj bo jutri, ko se bodo okupatorske enote vrnile, nekateri pa seveda tudi niso imeli čistih računov. Toda občutek negotovosti, kako jih bo sprejelo prebivalstvo, so kosovelovcem prvi razpršili mladinci in pionirji. Sprejeli so jih navdušeno in jih toplo pozdravljali.

Ko se je brigada zbrala sredi mesteca na trgu, je moral 1. bataljon takoj nadaljevati pot do znanega partizanskega kraja Podrage, s katerim se vezi brigade ves čas od kapitulacije fašistične Italije in ustanovitve brigade niso nikoli pretrgale. Mladina Podrage je v avgustu poklicala prav 1. bataljon v goste in mu dala bojno zastavo, ki jo je potem nosil ponosno iz boja v boj. Takoj po prihodu v vas se je bataljon kar zgubil med prebivalstvom. Stari znanci so se veselo pozdravljali in si pripovedovali svoje dogodivščine, mnogi pa so sklenili nova poznanstva. Poveljniki in politični komisarji so komajda na nek način zbrali čete, ki so morale iti na položaje. Ena je šla v Podnanos zaradi zaščite proti Razdrtemu, druga pa k Trebižanom, da bi zaščitila proti Štanjelu. Štab je poslal še nekaj bojnih patrulj v bližnja in bolj oddaljena naselja, ki so opravljale ražen vojaških in obveščevalnih tudi mobilizacijske naloge ter organizirale zbiranje živeža.

Zbiranje živeža in mobilizacija sta bili trenutno pravzaprav najpomembnejši nalogi vseh enot XXX. divizije. Ugodni trenutek je bilo treba izkoristiti čimbolj in kar najhitreje, zakaj vsi so bili prepričani, da okupator Vipavske doline ne bo pustil dalj časa brez nadzora.

In res je že čez dva dni močna nemška motorizirana kolona, ojačena s tanki in oklepnimi avtomobili, prodrla iz Gorice v Ajdovščino. Kosovelova brigada se je brez težav in kakih zapletov v poslednjem trenutku umaknila na Col.

Seveda je medtem inženirski bataljon divizije ob pomoči oddelkov, ki sta jih dodelila štaba obeh brigad, pridno razstreljeval okupatorske obrambne naprave v Ajdovščini in Vipavi. Inženirci so uničili okoli trideset železobetonskih in drugih bunkerjev ter onesposobili še mnogo drugih obrambnih objektov, pa tudi vse zgradbe, v katerih so bili vojaki in sovražni-kovi štabi. V Ajdovščini so Nemci pustili top večjega kalibra. Odnegli so le zapirac in merilne naprave. Ker divizija ni imela primernega vlačilca, da bi ga odpeljali na svobodno ozemlje, so tudi top razstrelili.

Toda Nemci so Ajdovščino in Vipavo 28. novembra spet zapustili ter se umaknili v Gorico. Tako so se enote XXX. divizije ponovno spustile v dolino in nadaljevale svoje delo kot prej. Kosovelova brigada je to pot imela nalogo, da razporedi svoje bataljone na črti Col—Podkraj—Vodice in ščiti razporeditev divizije proti Pivki oziroma prepreči vdore oddelkov srbskega prostovoljskega korpusa, ki je bil v Postojni, prek

Odlikovani kosovelovci 2. decembra 1944 v Vipavi

Bukovja k Podkraju. Hkrati naj bi brigada preprečevala tudi morebitne napade sovražnika iz Hotedršice, Godoviča in Idrije čez Crni vrh, proti Otlici in Colu. Na teh položajih je ostala do 1. decembra.

V noči na 2. december se je na ukaz štaba divizije vsa brigada zbrala v Vrhpolju nad Vipavo, njene naloge pa je prevzel del bazoviške. Na Col je prišel tudi štab XXX. divizije. Po zboru je krenila v Vipavo, kjer je bil slovesen pregled enot in razdelitev odlikovanj. Prvič so borci, podoficirji, oficirji, politični delegati in komisarji brigade prejeli takšna odlikovanja. To so bila pravzaprav prva odlikovanja v narodno-osvobodilni vojski. Dodelil jih je vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije, glavni štab NOV in PO Slovenije pa jih je poslal štabu IX. korpusa. Izročitev odlikovanj je bila zaslužno priznanje kosovelovcem za njihovo bojevitost, vztrajnost in požrtvovalnost, ki so jo pokazali v neštetih bojih in spopadih v preteklih mesecih. Po krajšem govoru političnega komisarja XXX. divizije Janka Rudolfa so pred vzorno urejeno brigado poklicali 63 borcev in starešin. Kakih deset odlikovancev ni bilo več v njenih vrstah, nekateri pa so bili hudo ranjeni in so jim odlikovanja morali poslati v bolnišnico. Po podelitvi so vsi odlikovanci defilirali mimo brigade in štaba divizije.

Svečanost dneva je zvečer še bolj poglobil uspel miting s programom in plesom, že okoli polnoči pa je brigada morala oditi na nove položaje. Štab s prištabnimi oddelki in 3. bataljonom je bil na Erzelju, 1. bataljon v Št. Vidu, 2. bataljon pa v vasi Vrtovče. Brigadne naloge so bile iste kot prej, le da so njene čete večkrat varovale prevoze hrane do Cola, odkoder so živež korpusni intendantni prevažali naprej v Trnovski gozd in ga spravljali v skladišča kot skromno rezervo za prihodnje črne dni.

Ceprav je bila brigada v Vipavski dolini do 12. decembra, iz ohranjenih virov ni mogoče ugotoviti, kakšni so bili uspehi zbiranja živeža in mobilizacije novih borcev. Lahko pa z gotovostjo rečemo, da je bilo desetdnevno bivanje v Vipavski dolini po tolikih bojih in naporih osvežujoč počitek za moštvo brigade. Do konca vojne se ni nikoli več vrnila v te kraje.

Dvanajstega decembra je štab brigade dobil povelje, naj se brigada zbere in se v naslednji noči premakne na Col.⁷³³

Spet na Gorenjsko — blokada Lučin in Suhega dola

Sredi decembra je štab IX. korpusa obe diviziji spodbudil v ofenzivne akcije. Trideseta divizija je poslala bazoviško brigado brez 2. bataljona globlje na Kras napadat dve manjši postojanki, Skopo in Kreplje v bližini Dutovelj. Enaintrideseta divizija, ojačena s Kosovelovo brigado, 2. bataljonom bazoviške in škofjeloškim odredom ter delom korpusnega topništva, pa naj bi napadla in zavzela postojanko v Gorenji vasi v dolini Poljanske Sore.

Kosovelova brigada je v skladu s tem nacrtom odšla 14. decembra s Cola čez Predmejo, Čepovan, Dolenjo Trebušo, Cerkno, Sovodenj in Žiri ter 16. decembra prišla na Zirovski vrh. To je bil morda njen najdaljši pohod, saj je prehodila skoraj sedemdeset kilometrov v dobrih dveh dneh. Kljub temu je bila njena bojna sposobnost po končanem pohodu zadovoljiva. Bila je spočita, dobila je nekaj borcev v izpopolnitev in je imela sijajno kondicijo.

Po zamisli štaba XXXI. divizije naj bi se napad na Gorenjo vas začel ob 20. uri 18. decembra. Nalogo neposrednega napada na postojanko so zaupali to pot Vojkovi brigadi, proti najbližjemu in najbolj nevarnemu sovražnikovemu oporišču v Škofji Loki, kjer je bilo po podatkih obveščevalne službe čez dva tisoč vojakov, pa je napad štela 7. udarna brigada Franceta Prešerna.

Kosovelova brigada je po divizijskem povelju za napad dobila nalogo tesno obkoliti sovražnikovi postojanki v Lučinah in Suhem dolu, kjer je bilo tedaj kakih 280 nemških graničarjev in domobrancev, hkrati pa naj bi varovala tudi smeri proti domobranskim postojankam v Veharšah, Rovtah, Sv. Treh kraljih, St. Joštu in Črnem vrhu.

Zaščito proti Idriji je prevzel 2. bataljon bazoviške, 3. brigada Ivana Gradnika pa je bila v divizijski rezervi. Obenem je imela nalogo skrbeti za zunanjo blokado Gorenje vasi in za zaščito proti bližnji postojanki v Poljanah, ki so jo vzpostavili med napadom na Zeleznike.

Nalogo je brigada izvršila tako, da je 1. bataljon zasedel obrambni položaj na Golem brdu, eno četo pa poslal na Goropeke. Drugi bataljon je bil v bližini vasice Planina pri Suhem

dolu, 3. bataljon pa pri Prelesju, kilometer severno od Lučin.

Stab in prištabni oddelki so se razporedili v vasi Brebovnica.

Ker so pričakovali, da bo boj za Gorenjo vas trajal več kot en dan, so bataljoni imeli s seboj tudi pratež in so se morali sami preskrbovati z živežem. Načrtovali so tudi, da bodo napravili nekaj rekvizicij pri znanih okupatorskih sodelavcih, ki so v primer javi z izčrpanimi partizanskimi kraj i živeli v pravem izobilju.

Bataljoni so v naslednjih dveh dneh pogosto vznemirjali posadke teh postojank tako, da so pošiljali občasno manjše patrolje in bojne skupine. Tretjemu bataljonu je uspelo uničiti nek izpostavljen bunker s posadko vred ter ujeti enega domobranca. Stab brigade je poslal proti osvobojenemu ozemlju precej živine, več vozov živeža, našli pa so tudi nekaj uniform in drugega potrebnega blaga.

Toda napad Vojkove brigade na Gorenjo vas, kljub podpori havbice 100 mm, topa 75 mm treh partopov in enot Gradnikove brigade, ni uspel. Dobro zasnovane in zgrajene utrdbe postojanke so bile za napadalce prevelik grižljaj in pretrd oreh. Zavzeli so železobetonske bunkerje zunanje obrambe in na več mestih odprli žične ovire z minskimi polji. Zagrižen boj je potekal že okoli središča, ko je sovražnikovim četam uspelo na obrambnem odseku Prešernove brigade, morda zaradi nebudnosti ali pa zaradi slabo izbranih položajev, prodreti po dolini Poljanske Sore in presenetiti napadalce v Gorenji vasi. Borci Vojkove in Gradnikove brigade so se s težavo in z žrtvami umaknili proti Žirovskemu vrhu ter pri tem zgubili še top in nekaj drugega orožja.

Kosovelova brigada je šele pozno popoldne 20. decembra prej eia ukaz, naj opusti blokado Lučin in Suhega dola ter se premakne v Planino pri Cerknem. Medtem je štab brigade že postavil močnejšo zasedo na cestnih ovinkih pod Brebovnico, ki naj bi zaščitila bataljon pred morebitnim napadom iz Gorenje vasi. Pod njeno zaščito so se najprej umaknile čete, ki so bile vzhodno od Lučin in Suhega dola. Enote so se zbrale okoli 20. ure na Žirovskem vrhu pri zaselku Javorč, potem pa je brigadna kolona krenila po grebenu ter čez Fužine in Sovodenj okoli enih 21. decembra prispela v Planino.

Ko si je dopoldne moštvo še sušilo premočeno obleko in počivalo, je nenadoma prišel v štab brigade komandant kor-

pusa. Brigadni mesar je ob pomoči kuharjev pravkar dokončaval svoje delo okrog že zaklanega prašiča in pripravljaj slanino za topljenje. Ko je komandant brigade pristopil iz sosednje sobe h komandantu, ki je opazoval delo mesarja, da bi mu raportiral, ga je le-ta prekinil z vprašanjem: »Kaj je tukaj, mesarija ali štab?« Komandant brigade pa se je hitro odrezal: »Oboje, tovariš komandant!« nakar so vsi prasnili v smeh.⁷³⁴

Toda tedaj se je na Primorskem že začela sovražnikova decembrska ofenziva.

SPET V DOLGOTRAJNIH BOJIH ZA TRNOVSKO PLANOTO

Sovražnikova decembrska ofenziva

Približevanje zavezniških front je vedno bolj vplivalo na razvoj vojnih dogodkov v Sloveniji, zlasti še uspehi rdeče armade na Madžarskem. Okupator se je pripravljala tudi na ozemlju IX. korpusa. O tem so nedvomno pričala obsežna pripravljalna obrambna utrjevalna dela in čedalje pogostejše ofenzivne operacije proti IX. korpusu, ki so imele za cilj odriti njegove enote od komunikacij ter omogočiti neovirano delo na teh črtah. Kakšen pomen so pripisovali tem svojim ukrepom, je zlasti jasno razvidno iz besed vrhovnega komisarja okupacijske operativne cone Jadransko primorje dr. Friedricha Rainerja dne 3. decembra v Kranju:

»... Jugovzhodna fronta se nam čedalje bolj bliža. Poskusiti moramo zgraditi fronto, ki jo bomo v sili lahko držali, ali pa bo sovražnik staj na domačih tleh (tleh rajha, op. avtorja).

Fronto bomo lahko zgradili le v primeru, če bomo na tem prostoru, ki so ga okužili banditi, napravili red. To je nujno. O tem sem poročal tudi v Führerjevem glavnem stanu. Mora nam uspeti banditizem ne samo zadržati v sedanjih mejah, temveč moramo izvesti tudi zadevno totalno čiščenje..,«⁷³⁵

Na podlagi takšnih smernic je višji vodja SS in policije v operativni coni Jadransko primorje SS Gruppenführer Odil Globocnik, vodja in organizator številnih protipartizanskih akcij v Slovenskem primorju, pripravil in začel 19. decembra novo ofenzivno operacijo proti IX. korpusu NOV in PO Jugoslavije. Operacija je imela precej ambiciozen cilj potisniti vse

partizanske enote, ki so v južni in srednji Primorski v Vipavsko dolino in jih v okolici Ajdovščine uničiti.

Iz operacijske karte, ki jo je 22. decembra pri Srednjem Lokovcu zaplenil 3. bataljon 2. brigade narodne obrambe pri ubitem polkovniku italijanske vojske Caralli,⁷³⁶ vidimo, da je sovražnikova obveščevalna služba menila, da je štab IX. korpusa v Čepovanu, štab XXX. divizije z divizijskim topništvom in inženirskim bataljonom na Colu, bazoviška brigada v Vipavski dolini, Kosovelova na Krasu, tržaška garibaldinska udarna brigada na Trnovski planoti, štab XXXI. divizije pa v Žireh. Toda ti podatki so bili precej zastareli in napačni. Dejansko je bil zjutraj 19. decembra štab IX. korpusa na Vojškem, štab XXX. divizije s prištabnimi enotami in bataljonom Mazzini na območju Predmeja—Otlica, Gregorčičeva brigada, za katero sovražnik ni vedel, na Colu, bazoviška brez 2. bataljona na prostoru Štjak—Erzelj—Vrtovče, kar je bilo točno kot v sovražnikovih podatkih, Kosovelova brigada je bila pri Lučinah in Suhem dolu, italijanska 20. udarna brigada pa je bila z dvema bataljonoma na območju Lozarji—Ravne, en bataljon je imela v Trnovem. Zastarelost podatkov je bila očitna.⁷³⁷

Sovražnikov načrt za obkolitev in uničenje partizanskih enot je obsegal precejšen prostor in sile. Iz Idrije naj bi prodirala bojna skupina Wagner iz 2. bataljona 10. SS policijskega polka v moči 400 mož, in sicer v dveh kolonah. Prva naj bi šla čez Idrijski Log proti Črnemu vrhu, druga pa prek Idrijske Bele k Zadlogu.

Iz Hotedršice naj bi se prebijala bojna skupina Fortuna proti Črnemu vrhu. Sestavljal jo je 1. bataljon udarnega polka SNVZ po številu kakih dvesto mož.

Iz Postojne naj bi krenile tri bojne skupine. Bojna skupina Kellner, v kateri je bil 2. bataljon 136. polka 188. rezervne gorske divizije s 541 možmi, in bojna skupina Miščević, ki so jo sestavljali pripadniki srbskega prostovoljskega korpusa v jakosti 400 mož, naj bi prodirali skupaj do Bukovja. Nato naj bi prva šla čez Hrušico in Vodice proti Colu, druga pa naravnost proti Colu. Tretja bojna skupina Adler, ki so jo verjetno sestavili iz drugih enot 136. polka omenjene 188. divizije, po številu tudi kakih 400 mož, naj bi prodirala čez Razdrto proti Vipavi.

V smeri Št. Vida (zdaj Podnanos) je z Razdrtega krenila bojna skupina Debeljak, v katero so vključili 3. bataljon 1. udarnega polka SNVZ v jakosti 200 mož. Ta naj bi oblikovala zaporno črto Zadlog—Crni vrh—Col—Vipava—Štjak.

Iz Dutovelj je prodirala bojna skupina Schwertfeger, oblikovana iz prostovoljskega policijskega bataljona Italija. Njenih 450 mož naj bi prodiralo prek Štanjela proti Planini južno od Ajdovščine. Iz Opatjega sela naj bi krenila bojna skupina Gruber čez Rihemberk (zdaj Branik) proti Dobravljam. V njej je bilo kakih 300 mož iz 3. bataljona 15. SS policijskega polka.

Iz Gorice je bila proti Črničam usmerjena bojna skupina Meitz, okoli 300 vojakov iz 3. bataljona 10. SS policijskega polka. Iz Solkana se je usmerila proti Banjšicam bojna skupina Carallo, ki je imela okoli tisoč mož iz italijanske fašistične divizije X. MAS, ki se je v zadnjem času začela razmешčati na območju med Gorico in Vidmom. Bojna skupina Carallo naj bi prodirala v treh kolonah: prva, v jakosti kakih 500 mož, naj bi šla čez Ravnico proti Trnovemu, druga, 250 vojakov, čez Grgar po Čepovanski dolini do Čepovana, nato pa prek Lokev in Male lažne na Predmejo, tretja, ki naj bi imela tudi okoli 250 mož, pa čez Grgar in Banjšice na Srednji Lokovec, potem pa naj bi nadaljevala pohod čez Čepovan, Gorenjo Trebušo in Mrzlo rupo na Otlico.

Tudi iz Sv. Lucije (zdaj Most na Soči) naj bi kolona kakih 250 republikanskih fašistov udarila čez Slap na Gorenjo Trebušo.

Proti oslabljeni in široko razporejeni XXX. diviziji so koncentrično prodirale združene sile Nemcev, Italijanov ter slovenskih in srbskih kvislingov. Divizija je bila v precej kočljivem položaju. Osamljena bazoviška brigada, ki je bila na območju Stjak—Erzelj—Vrtovče in so jo napadale štiri sovražnikove kolone kar z vseh štirih strani, je bila po celodnevnom boju močno stisnjena. Peti bataljon je bil na položajih Školj—Šmarje—Ostri vrh (kota 421) v bližini vasi Vrtovče, drugi bataljoni s štabom brigade pa na črti Ovčji vrh (kota 400)—Planina. Tako je bila brigada zvečer že tesno obkoljena v neposrednem stiku s sovražnikom. Zveze s 5. bataljonom glavnina ni imela. Položaj se je še poslabšal, ker je bila v najbolj kritičnem trenutku tudi brez zveze s štabom divizije; pokvarila se je radijska postaja. Okoli 16. ure so opazili, da je sovražnik

v bližini Črnič izstrelil serijo belih raket. Enako so storile tudi druge bojne skupine po Vipavski dolini. Sovražnikov pritisk je kmalu ponehal, kar je pomenilo, da so bile rakete znak, naj se napadajoče kolone ustavijo na doseženih položajih in se pripravijo za noč.

Štab bazoviške brigade se je moral brez oklevanja odločiti, kako se bo brigada izmuznila iz obroča, saj na istih položajih ni smela več ostati. Po kratkem posvetovanju so na predlog hrabrih in požrtvovalnih obveščevalk iz Slapa pri Vipavi sklenili, da se bo brigada spustila najprej v Slap, nato pa krenila na Nanos pri Gradišču v neposredni bližini Vipave. Štabu 5. bataljona so poslali patroljo z ukazom, naj se še isto noč prebije skozi sovražnikove položaje proti zahodu, v naslednji noči pa na Trnovsko planoto. Manever je uspel. Glavnina brigade se je še isto noč brez posebnih težav povzpela na Nanos. Naslednje tri dni je ostala na območju Blažoni—Štale. Tudi 5. bataljon se je izmuznil proti zahodu in se drugo noč prebil čez Vipavsko dolino na Predmejo k štabu XXX. divizije.

Po celodnevem boju na južnih pobočjih Čavna se je glavnina 20. tržaške udarne brigade umaknila na Krnico, njenemu 3. bataljonu pri Trnovem pa je prišel na pomoč zaščitni bataljon korpusa. Po hudih bojih je sovražniku le uspelo zavzeti Trnovo. Tudi Gregorčičeva brigada je imela srdite boje pri Colu in se je do večera morala umakniti na črto Sinji vrh (trig. 1001).—Mala gora.

V naslednjih dveh dneh, 20. in 21. decembra, je sovražnik že nadzoroval vso Vipavsko dolino ter enote potisnil s Predmeje in Otlice čez Kozje stene in Mrzlo rupo na Vojsko. Tam so bili štab XXX. divizije s prištavnimi enotami, Gregorčičeva brigada, 5. bataljon bazoviške in bataljon Mazzini. Tiste dni je bilo vreme izredno mrzlo. Po vsej Trnovski planoti je divjal pravi snežni metež, temperatura pa je padla na okoli

— 25° C. Lahke strojnice bređa so odpovedovale, ker je zmrznilo olje za podmazanje.

Čeprav je republikanskim neofašistom po bojih s četami 2. brigade narodne obrambe uspelo prodreti na Srednji Lokovec in Cepovan, bojna skupina Carallo ni mogla naprej. Nemško poveljstvo je moralo pritegniti iz Vipavske doline še del sili 10. SS policijskega polka in jih čez Solkan in Ravnico poslati v Trnovo. Te sile so do 22. decembra prodrle do vasi

Nemci. Bojna skupina iz Sv. Lucije je dosegla Slap, odkoder je poslala kakih 60 mož v Dolenjo Trebušo. Vse večje posadke v Baški grapi so poslale del svojih sili na šentviško planoto na črto Bukovo—Ponikve, manjši sovražnikovi koloni pa sta iz Sv. Lucije prišli tudi v Tolminski in Kanalski Lom.⁷³⁸

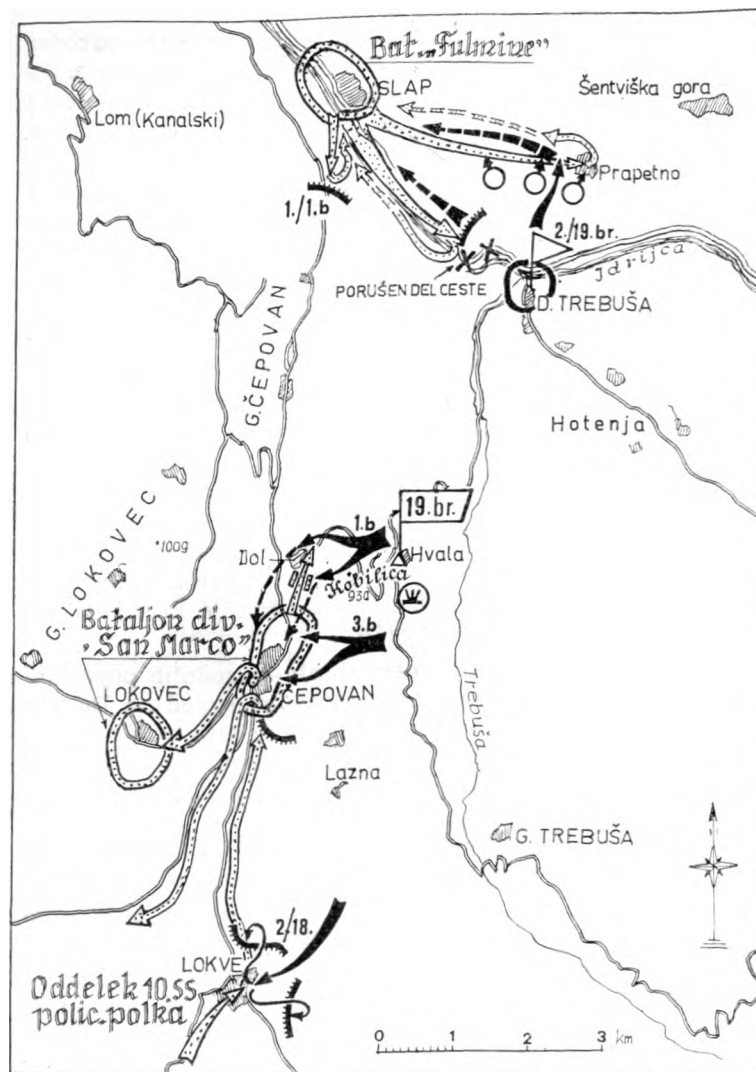
Razvoj ofenzive in tudi podatki iz zaplenjenih dokumentov so nakazovali sklep, da sovražnikova akcija ne bo zajela Gorenjske. Štab korpusa je sklenil prevzeti pobudo v svoje roke, saj je bila XXX. divizija že vsa izven obroča. Okoli poldne 22. decembra je izdal štabu XXXI. divizije ukaz, naj takoj pošlje Kosovelovo brigado in 2. bataljon bazoviške na primorsko stran. Ko bosta osvobodila Dolenjo Trebušo, naj nadaljujeta napad na Cepovan in Trnovo, Vojkova brigada pa naj s ciljem, da bi razbremenila druge, napade Idrijo, ki je ostala skoraj prazna.⁷³⁹

Štab IX. korpusa je ukazal XXX. diviziji, naj pošlje bazoviško brigado na Pivko, kjer naj razvije akcije v sovražnikovem zaledju. Toda patrulje, ki so jih poslali, brigade niso našle, ker je morala spričo mraza in pomanjkanja hrane oditi v noči na 22. december z Nanosa na območje Erzelj—Štjak, kjer je ostala do 27. decembra.⁷⁴⁰

Kosovelova se je v Cerknem zbrala v zgodnjih popoldanskih urah. Komandanti so izdali ukaze za napad na Dolenjo Trebušo, nato pa sta dva partizanska avtobusa začela prevažati najprej 2. bataljon. Ta je imel nalogo, da od zaselka Plejščak nadaljuje peš do Prapetnega, se zaščiti proti Šentviški planoti, nato pa napade Dolenjo Trebušo s severa. Potem so avtobusi začeli prevažati še 1. bataljon. Ta je imel ukaz, naj napade Dolenjo Trebušo vzdolž doline Idrije.

Drugi, ali ruski bataljon bazoviške naj bi najprej peš krenil čez Jagršče in Oblakov vrh, potem pa napadel Trebušo z južne in jugovzhodne smeri.

Po načrtu naj bi prvi začel napadati 2. bataljon s severa okoli osmih zvečer, ko bi postavil zasede proti Slapu in Ponikvam. Toda Dolenja Trebuša je bila že prazna, ker so se italijanski fašisti že ob mraku umaknili v Slap. Zato je 2. bataljon Kosovelove ostal kot zaščita proti Slapu in Šentviški planoti, druge brigadne enote pa so nadalje evale pohod proti Cepovanu.⁷⁴¹

Boji Kosovelove in bazoviške brigade med decembrsko sovražnikovo ofen-
zivo pri Dolenji Trebuši in Cepovanu (23. december 1944)

V Dolenji Trebuši je potem prišlo do majhnega nesporazuma. Tretji bataljon Kosovelove, ki je bil prejšnjo noč na položajih pri vasi Jesenica zaradi zaščite proti Zakojci in Hudajužni ter je v Cerkno prispel zadnji, bi moral po načrtu premika ostati nekaj ur v Dolenji Trebuši, da se vsaj malo odpočije, nato pa ob treh zjutraj nadaljevati pohod do Kobilice kot zaščita. Razporedil se je po hišah. Medtem je ruski bataljon že prišel čez Oblakov vrh, se razporedil po prejetem ukazu in krenil po krajšem ognju v napad. Kmalu so nesporazum, ki bi lahko imel hude posledice, odstranili. Ruski bataljon ni vedel, da bodo borce prevažali avtobusi. V vasi je opazil vojsko in motorizacijo. Menil je, da so v naselju še vedno fašisti. Zrtev ni bilo, toda oba bataljona zaradi spopada ništa imela počitka, saj sta morala takoj naprej na predvidene položaje pri Čepovanu.⁷⁴²

Brigada se je ponoči razporedila za nadaljevanje akcije. Prvi bataljon je, ne da bi naletel na sovražnika, zasedel položaje na črti Vrata—Vrše—Kobilica, eno desetino pa je postavil v zasedo proti Slapu. Stab s prištavnimi enotami in težko četo je bil na sedlu pri Kobilici, 3. bataljon pa na pobočjih vzhodno od Čepovana. Ruski bataljon bazoviške bi se moral iz vasi Lažna spustiti v Lokve, potem pa z delom borcev kreniti proti Trnovemu, z drugim pa zapreti Čepovansko dolino ter pri Puštalah oziroma Grgarju preprečiti umik sovražnika oziroma njegovo intervencijo.

V zgodnjih jutranjih urah so brigadne izvidniške patrulje pažljivo krenile proti Čepovanu. Šele pri Dolu so naletele na prve sovražnikove zaščitne oddelke, ki so se morali umakniti v Čepovan. Partizanom zvesti ljudje so dali prve podatke o sovražniku. V vasi je bilo okoli 250 republikanskih fašistov. Imeli so srednji minomet in nekaj lahkih, protitankovski top 47 mm in avtomatični top 20 mm.

Pod zaščito 1. bataljona se je do 5. ure razporedila na položaju za napad brigadna težka četa, nato pa še 3. bataljon. Sovražnik je te enote obstreljeval z mitralješkim in minometnim ognjem, včasih pa tudi z ognjem iz avtomatičnega topa. Ker je bil pristop k poslopjem v Čepovanu zelo težaven zaradi odprtosti terena, je štab brigade sklenil napasti sovražnika šele ob prvem mraku. Dotlej naj bi enote ugotovile, kakšen je razpored njegovega orožja in vojakov.

Enota v Čepovanu je bila pasivna in je le občasno obstreljevala partizanske čete, ki so jo obkolile, tista v Slapu pa je bila bolj delavna. Okoli 8. ure je njena skupina po številu kakih 150 mož krenila proti Dolenji Trebuši, patrulja 40 mož pa čez Idrijco po strmi stezi proti Vratom. Zaseda 1. bataljona jo je pustila, da se je približala do ceste Sv. Lucija—Vrata, nato pa jo je nenadoma obsula z močnim ognjem. Razbežala se je, v strmini pod zasedo pa je obležalo nekaj padlih in ranjenih, do katerih ni bilo mogoče priti zaradi ognja iz doline. Zaseda 1. bataljona ni imela izgub.

Skoro ob istem času je prišlo do boja tudi z glavnino sovražnikove enote pri porušenem odseku ceste Slap—Dolenja Trebuša. Najprej so se spopadli z njo zaščitni oddelki 2. bataljona, potem pa še glavnina. Borci so po večurnem boju prešli v naskok in prisilili sovražnika, da se je umaknil v Slap. Kolikšne izgube je imel sovražnik, ni znano, pa tudi 2. bataljon ni imel padlih in ranjenih.

Zgodaj popoldne se je v vasi Prapetno pojavila iz smeri Ponikev bojna skupina kakih 120 italijanskih fašistov. Med njimi je bilo tudi nekaj domobrancev. Ko so vas obkolili, so začeli pieni ti po hišah. Pri jeli so tudi kakih deset mladink, nato pa so s polnimi vozovi, živino in dekleti krenili proti Slapu. Četa 2. bataljona je kolono pričakala v zasedi in jo po krajšem boju razbila. Italijanski vojaki, med katerimi je bilo tudi precej pijanih, so brezglavo bežali v dolino in odmetavali opremo, orožje in strelivo. Vprege z uplenjenim blagom in živino so partizani vrnili lastnikom. Najbolj so bila vesela dekleta in njihovi starši, ko so prišla svobodna domov. Po podatkih iz brigadnega poročila je padlo in bilo ranjeno okoli trideset republikanskih fašistov.⁷⁴³

Ta uspešna intervencija 2. bataljona na področju, kjer že dolgo ni bilo partizanskih enot, je bila pravočasna in blagodejna, saj so se okupatorsko-kvislinške čete že preveč brezskrbno upale hoditi po teh krajih. Komaj je republikanska fašistična divizija prišla na slovensko ozemlje, je njena enota že doživela hud poraz v spopadu s primorskimi partizani.

Pri Čepovanu je bilo okrog poldne zatišje. Partizanom so kuharji prinesli kosilo na položaje. V prvi črti so ostali samo dežurni opazovalci in strojničarji, ki so budno opazovali sovražnika. Okoli 14.30 so opazili sredi naselja gibanje, kot da

se pripravljajo za premik. Bataljoni so takoj dobili ukaz, naj zasedejo položaje in se pripravijo za napad. Res je kmalu krenila iz Čepovana kolona kakih sto mož s topom proti Dolu. Kaže, da je sovražnik menil, da so se partizani umaknili in je sklenil izkoristiti priliko, da posije del svojih sii proti sedlu Kobilica. Komandant Kosovelove ni hotel izpustiti iz rok ugodne priložnosti, zakaj vedel je, da je bojna vrednost italijanskih enot na odprtem terenu zelo slaba, kadar ne napadajo množično. Najprej so odprli močan ogenj iz vsega orožja, nato pa so krenili v splošen napad. Tretji bataljon je napadel neposredno proti Čepovanu, 1. bataljon pa med cesto po dolini in potjo proti Kobilici. Naskok bojne skupine, ki jo je vodil komandant 1. bataljona, je bil tako silovit, da je bila sovražnikova kolona pri vasi Dol razbita v nekaj minutah. Vojaki so zbežali proti Čepovanu, na cesti pa so pustili protitankovski top 47 mm z vprego štirih konj s priborom in 50 granatami. Nekateri so odvrgli tudi osebno opremo.⁷⁴⁴

Zasledovanje razbite kolone je bilo tako silovito, da je prišlo do panike tudi pri glavnini v Čepovanu. Partizani se namreč niso ustavili pri zaplenjenem topu, temveč so zasledovali italijanske vojake dalje, ne glede na ogenj glavnine. Opazili so, da je razbita množica vojakov bežala kar skozi Čepovan naprej po Čepovanski dolini proti Puštalam in je s seboj pritegnila še del glavnine. V Čepovanu je potem ostala morda le še polovica prejšnje posadke. Zasledovalce je končno ustavil močan ogenj pri gostilni in cerkvi v Čepovanu. Dalje niso mogli brez večjih izgub. Štab bataljona je izdal ukaz, naj obkolijo osrednji del naselja z gostilno in cerkvijo ter zaprejo pot proti Puštalam, nato pa se pripravijo za napad, ki bo sledil ob mraku. Tretji bataljon je postavil zasedo proti Puštalam in Lokvam, kjer naj bi bil ruski bataljon bazoviške, 1. bataljon pa zasedo proti Srednjemu Lokovcu.

Okoli 19. ure so napad ponovili. Tudi to pot so bili borci 1. bataljona uspešni. Po krajšem obstreljevanju so jurišali proti gostilni, v kateri je bil prej po navadi štab IX. korpusa. Italijanski fašisti napada niso vzdržali in so se umaknili h glavnini pri cerkvi. Pustili so precej vojaške opreme in živeža. Partizani so našli celo njihovo bataljonsko zastavo.

Partizanski obroč se je okoli cerkve in bližnje skupine hiš pri križišču v Čepovanu, drugo je bilo tako že skoraj vse

požgano, vedno bolj zoževal. Borci so privlekli ročni metalec min piat in protitankovsko puško ter postavili strojnice. Vse je prevzela prava bojna vnema, morda tudi zato, ker so imeli pred seboj italijanske fašiste. Kot da niso bili že od 14. decembra neprestano na pohodu, na položajih, v snegu, burji in mrazu. Mnogi od borcev so imeli že ozeblino na prstih in ušesih, razpadajoče čevlje, ali pa so bili brez perila.

Toda okoli 21. ure je zasedo 3. bataljona, postavljeno proti Lokvam, napadla skupina Nemcev neznane jakosti. Komandir zasede je najprej slišal, da se približujejo nepoznani ljudje. Iz bližine desetih metrov je zavpil: »Stoj, kdo gre?«, ker se je bal streljati spričo opozorila, da je na Lokvah ruski bataljon. Nemci so takoj začeli streljati z brzostrelkami. Zaseda je odgovorila, vendar se je morala umikati, enega borca pa je takoj poslala poročat o dogodku v štab bataljona in brigade.⁷⁴⁵

Tretji bataljon, ki je obkoljeval Čepovan z vzhodne in južne strani, je moral del svojih sili obrniti proti Lokvam, da bi preprečil, da se nova sovražnikova enota združi z obkoljenimi italijanskimi fašisti. Bataljon je več kot eno uro zadrževal Nemce, ki so prišli na pomoč. Toda okoli 22. ure se je od Srednjega Lokovca pojavila še ena skupina, ki je potisnila zasedo 1. bataljona in prodrla v Čepovan. Zdaj sta oba bataljona morala spremeniti svoje položaje in se premakniti višje v pobočje proti Lažni in Dolu.

Položaj je bil trenutno dokaj nejasen, ker ni bilo mogoče takoj ugotoviti, kolikšne sile so prispele v Čepovan. Komandant brigade je ukazal, naj čete prekinejo napad in se umaknejo na prejšnje izhodne položaje. Dobro naj se zaščitijo pred presenečenji.

Morda bi bil uspeh Kosovelove brigade veliko večji, če bi bilo več taktičnega sodelovanja s sosednjimi partizanskimi enotami. Čete 2. brigade narodne obrambe na Banjški planoti bi lahko vezale nase sovražnikovo skupino v jakosti polbataljona, ki je bila na območju Srednjega Lokovca. Drugi oddelki iste brigade, ki so bili v stiku s sovražnikom pri Trnovem, so se tudi umaknili na Lažno, zato je ruski bataljon, ki o tem ni bil obveščen, pri Lokvah padel 23. decembra v zasedo. Zato ni mogel izpolniti svoje naloge, da zapre smeri proti Trnovemu in Puštalam.⁷⁴⁶

Kosovelovci so se zgrnili okrog priljubljenega komandanta narodnega heroja Antona Sibelja-Stjenke. Posneto konec decembra 1944 v Cerknem

Toda s tem, ko sta Kosovelova brigada in ruski bataljon bazoviške prodrli na črto Dolenja Trebuša—Kobilica—Lažna—Poncala, hkrati pa je XXXI. divizija v noči na 23. in 24. december pritisnila na Idrijo, Godovič, Hotedršico in Veharše, je bila sovražnikova ofenziva zaustavljena. Bojne skupine, ki so jo sestavljale nemške, nedičevske in domobranske enote, so sicer z vzhoda prodrle na Otlico in Predmejo ter potisnile dele XXX. divizije čez Kozje stene in Mrzlo rupo na Vojsko, toda bojna skupina Carallo ni izpolnila pričakovanj nemškega štaba za boj proti partizanom. Ne le, da ni prodrla z zahoda čez Trnovski gozd ter s severozahoda čez Gorenjo Trebušo in Mrzlo rupo na Predmejo in Otlico, temveč je doživela tudi precej hudih udarcev. Najprej je padel njen komandant polkovnik Carallo, potem pa ji je Kosovelova brigada povzročila še hude izgube.

Ko je bataljon nemškega 136. polka do 21. decembra omogočil nedičevskemu in domobranskemu bataljonu, da prodre na Predmejo in Otlico, se je čez Ajdovščino vrnil v Postojno. Potem je šio vse narobe. Ker so se bali, da se demonstrativni napad Vojkove brigade na skoraj prazno Idrijo in

oslabljeno obrambo Godoviča ne bo spremenil v napad, so morali Nemci iz Zadloga in Črnega vrha potegniti bataljon

10. SS policijskega polka. Ko pa je ta brigada naslednjo noč napadla še Veharše in Hotedršico, se je s Predmeje in Otlice vrnil v te postojanke tudi 1. bataljon polka SNVZ. Zdaj so se tudi osamljeni in izpostavljeni nedičevci morali umakniti na Col. Štab XXX. divizije s prištabnimi oddelki in 5. bataljonom bazoviške brigade se je vrnil na Predmejo. Gregorčičeva brigada in bataljon Mazzini sta ostala na Vojskem za zaščito proti Idriji.⁷⁴⁷

Medtem se je glavnina bazoviške v noči na 24. december spustila z Nanosa na Erzelj. Med Vipavo in Št. Vidom v Vipavski dolini je še istega dne napadla kolono tovornjakov. Uničila je več vozil in pobila oziroma ranila nekaj sovražnikovih vojakov. Italijanska 20. brigada je bila na črti Krnica—Vitovski vrh in je ščitila proti Trnovemu in Vipavski dolini.⁷⁴⁸

Do sprememb je prišlo tudi na zahodnem delu bojišča. Ob 6. uri zjutraj 24. decembra so okupatorske čete zapustile Čepovan in se umaknile proti Srednjemu Lokovcu in Grgariu, z Lokvi pa so se umaknile proti vasi Nemci.

Štab Kosovelove brigade se je seveda s 1. in 3. bataljonom takoj preselil v Čepovan, zaščitne zasede pa postavil proti Slapu in Sv. Luciji, Srednjemu Lokovcu, Grgarju in Lokvam; 2. bataljon je ostal v Dolenji Trebuši in varoval proti Slapu in Šentviški planoti.

Ugotoviti moramo, da je bila s hitrim taktičnim manevrom enot IX. korpusa, odločujoč je bil poseg Vojkove proti Idriji in Kosovelove na Čepovan s hkratnim blokiranjem sovražnikovih sili na Šentviški planoti, preprečena uresničitev zamisli sovražnikove ofenzive. Prisiljen je bil preurediti svoje enote. Iz Vipavske doline je čez Solkan prispel v Trnovo

2. bataljon 10. SS policijskega polka, italijanske enote pa so se osredotočile v Grgarju. Obveščevalci so v Trnovem opazili, da se čete živahno utrjujejo. To je pomenilo, da se nameravajo tam zadrževati dalj časa. Štab IX. korpusa je ukazal štabu XXX. divizije, naj pokliče bazoviško, da prevzame obrambo proti Colu in Zadlogu, Kosovelova brigada in ruski bataljon bazoviške pa naj kreneta proti Trnovemu.⁷⁴⁹

Drugi bataljon Kosovelove je v noči na 25. december še demonstrativno napadel italijanske fašiste v Slapu. Ti so potem bili ves čas brez volje za bojem. Njihove poskuse, da se v naslednjih dneh prebijejo v Dolenjo Trebušo, je zlahka odbijal.

Na odseku pri Trnovem naj bi Kosovelova brigada najprej napadla izpostavljeno skupino 150 vojakov, ki so bili v vasi Nemci, ruski bataljon pa naj bi hkrati prek Zavrha in Voglarjev pritisnil na Trnovo. Napadajočo brigado naj bi ščitili udarna četa XXX. divizije in oddelki korpusnega zaščitnega bataljona ob glavni cesti Trnovo—Nemci ter 20. brigada pri Rijavcih in s Krnice proti Vitovljam.

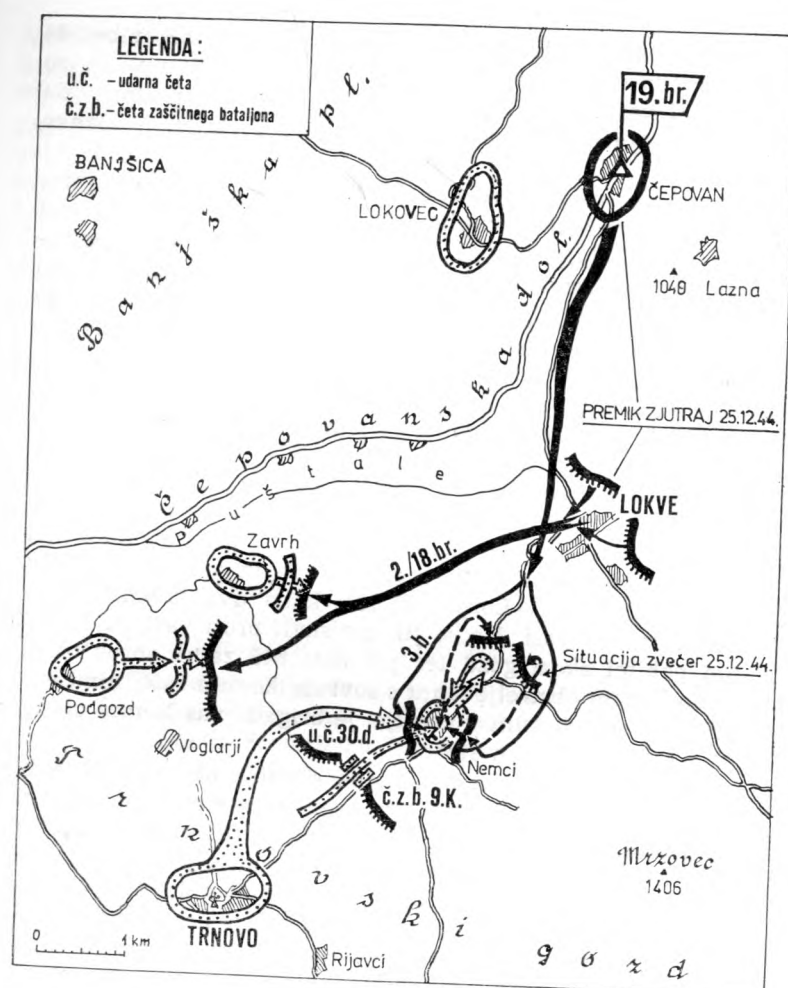
Tako je Kosovelova brez 2. bataljona zgodaj zjutraj 25. decembra krenila na pot iz Čepovana čez Lokve, nato pa pod zaščito svojih izvidnic in patrulj začela oprezno prodirati vzdolž ceste Lokve—Nemci. Tretji bataljon je dobil nalogo, naj obide vas s severne strani in preseka pot Nemci—Trnovo. Brigadna težka četa je šla po cesti za 1. bataljonom. Okoli

10. ure so že opazili prve sovražnikove vojake pri križišču Nemci—Mala lažna—Lokve, ki leži kaka dva kilometra severovzhodno od vasi. Ko so jih potiskali proti vasi, je 3. bataljon pohitel skozi gozd ter pri koti 845 zaprl obroč okoli vasi. Po hudem obstreljevanju s sovražnikovimi zaščitnimi oddelki, ki so se umaknili v naselje, je brigada vas Nemce okrog

11. ure obkolila z vseh strani.

Zdaj so krenile v napad bojne skupine obeh bataljonov. Vešče so se premikale med raztresenimi hišami vasi, ki leži sredi gostega gozda, in zavemale točko za točko. V akcijo je stopila tudi težka četa. Svoj srednji minomet je postavila na položaj. Z dobro namerjenimi minami je ob sodelovanju skupine borcev 1. bataljona razpršila posadko nemškega minometa v dolinici nasproti glavnega poslopja v naselju, kjer je bila nekoč gostilna. Ob njej je bilo še nekaj manjših nepoškodovanih hiš. Nemci so se morali osredotočiti v tej skupini poslopij. Organizirali so močan strojnični ogenj, s katerim so preprečevali pristop k minometu, okoli katerega je ležalo nekaj padlih vojakov.

Obroč okoli te skupine nepoškodovanih poslopij, druga so bila že v prejšnjih bojih večinoma uničena, se je čedalje bolj zoževal. Med približevanjem je bil hudo ranjen eden od naj-

Boj pri Nemcih 25. decembra 1944

boljših in najpogumnejših obveščevalcev brigade Vladimir Lulik.*

Ob pomoči komandanta brigade in 1. bataljona ter pod zaščito strojnic so borci hudo ranjenega obveščevalca Lulika odvedli v zaledje, vendar so pri tem pozabili vzeti njegovo puško. Bilo jim je žal. Komandant brigade je dejal bližnji skupini borcev, da tistemu, ki jo dobi nazaj, za njegovo hrabrost takoj odobri sedem dni dopusta. Toda nihče se ni javil, očitno se niso hoteli izpostavljati tolikšni nevarnosti. Toda nenadoma, ko so vsi najmanj pričakovali, je komandant 1. bataljona skočil in kot srna stekel do puške. Zgrabil jo je in se globoko sklonjen vrnil v kritje. Seveda ga je komandant brigade upravičeno karal, čeprav bi ga raje pohvalil, zadovoljen z njegovo hrabrostjo. Tudi dopusta ni dobil.⁷⁵⁰

Na pozive, naj se preda, je sovražnik odgovarjal z ognjem. Partizani so pritegnili bliže metalec min piat in protitankovske puške ter začeli obstreljevati odprtine oken in vrat trdno grajenih hiš. Z ognjem pušk, strojnic in protitankovskih pušk so zadajali sovražniku čedalje hujše izgube. Komaj je skušal kak sovražnikov vojak pomoliti svojega šarca skozi odprtino okna, ga je že obsul dež izstrelkov z razdalje komaj 50 do 70 metrov.

Vendar je kmalu prišlo do preobrata. Okoli 15. ure so se za hrbtom 3. bataljona v gozdu nepričakovano pojavili Nemci. Njihova bojna skupina po številu kakih sto mož se je na nek način pri Voglarjih neopaženo zmuznila skozi položaje ruskega bataljona, ki je imel med Podgozdom in Zavrhom hude boje. Spričo nenadno spremenjenega položaja so se morali najbolj ogroženi deli 3. bataljona zelo hitro umakniti, saj jih je sovražnik tolkel od spredaj in v hrbet. Na položaju je ostala težka strojnica bređa in podstavek še ene strojnice.

Nepričakovan in nenaden sovražnikov prihod je povzročil negotovost tudi med drugimi enotami brigade. Napad ni bil več mogoč. Komandant brigade je izdal ukaz, naj se bataljoni umaknejo in zberejo okoli križišča Nemci—Mala lažna—Lokve. Ko so se čete zbrale in uredile, sta oba bataljona krenila v protinapad in po kratkem, toda zelo srditem spopadu nagnala

*** Hrabri borec je zaradi teh ran umrl 9. februarja 1945 v partizanski bolnišnici Pavla (Op. avtorja).**

sovražnika ponovno v vas. Že se je približeval večer, ko je v Nemce prispela še ena okrepitev po številu kakih 150 mož. Moštvo brigade je bilo po šesturnem boju že močno utrujeno, ražen tega pa je bil hud mraz in ves dan niso mogli dobiti hrane. Štab brigade je ukazal, naj se enote začnejo postopoma umikati proti Lokvam.⁷⁵¹

Ob podpori ognja iz minometov in dveh topov srednjega kalibra je sovražnik še vedno pritiskal, v želji, da se prebije do Lokev. Bataljoni so se sicer postopoma umikali, vendar le do višin južno od tega kraja. Okrog 19. ure so napadalci prekinili z ognjem in se v mraku umaknili v vas Nemci. Ponoči so občasno streljali po partizanskih položajih z minometi in topoma. Toda kosovelovci so bili takšnega ognja že navajeni.

Drugi bataljon je v noči na 26. december ponovil demonstrativni napad na republikanske fašiste, ki so bili v Slapu, in jim ni dovolil počitka.⁷⁵²

Še pred zoro sta 1. in 3. bataljon zasedla položaje južno od Lokvi na črti Prezren (kota 1128)—kota 1034, ruski bataljon bazoviške pa se je razporedil po že prej pripravljenih bunkerjih na jugozahodnih dostopih k Lokvam proti Nemcem in Zavrhu ter položajih okoli cerkve, ki se je dvigala sredi te popolnoma porušene vasi.

Kosovelova je pravzaprav pričakovala prihod Gradnikove brigade, ki naj bi po obvestilih iz višjih štabov morala s tovornjaki priti iz Cerknega še tisto jutro do Dolenje Trebuše. Od tam naj bi potem peš čez Kobilico in Čepovan prišla na Lokve in sodelovala v napadu na sovražnika pri Trnovem. Toda okoli 10. ure, ko je prispela do Kobilice, se je položaj spremenil. Iz Grgarja je namreč prišla v Čepovan manjša motorizirana kolona sedmih tovornjakov in dveh motornih koles. Gradnikova jo je sklenila takoj napasti, ruskemu bataljonu pa so ukazali, naj eno svojo četo postavi na severozahodna pobočja Črnega vrha (kota 1066) ter prepreči sovražniku umik iz Čepovanske doline proti Grgarju.⁷⁵³

Skoraj hkrati je iz vasi Nemci prodrla pred Lokve sovražnikova kolona kakih 150 mož in s spretnim manevrom v boke potisnila premalo odločne čete ruskega bataljona z Lokev na višine vzhodno od vasi.

Komandant Kosovelove brigade, ki se je zavedal neugodnih posledic takšnega uspeha, je takoj poklical ves 1. bataljon

s položajev in ga poslal v protinapad z južne strani v sovražnikov desni bok. Ob podpori minometnega ognja in ognja težkih strojnic z bližnjih višin so čete 1. bataljona s točno določenimi nalogami začele odločno napadati. Nemški esesovci, ki še niso bili pripravili organizirane obrambe, napada niso vzdržali. Ko je okrepilo pritisk tudi levo krilo bataljona in so začutili še nevarnost, da jim bodo partizani vdrli za hrbet in morda sklenili tudi obroč, so premaknili svoje sile s prevladujočih položajev okoli cerkve na ogroženi bok. To je izkoristilo desno krilo bataljona ter prodrlo k cerkvi. Zdaj so se morali esesovci hitro umakniti proti Nemcem, bataljon pa jim je tesno sledil.

Vendar tudi to pot ni bilo mogoče izkoristiti doseženega uspeha. Manjša sovražnikova skupina se je neopaženo povzpela iz Čepovanske doline po pobočju severno od Lokvi in udarila v desni bok ruskega bataljona na Velikem vrhu (trig. 1185) ter ga prisilila, da je zapustil višine vzhodno od Lokvi. Seveda je zdaj Kosovelova brigada morala prekiniti zasledovanje in se umakniti na visino vzhodno od poti Lokve—Mala lažna, del 1. bataljona pa je ustavil napredovanje te nemške skupine, in sicer na Ilovici, kak kilometer severno od vasi Poncala. Sovražnik je spet zasedel Lokve. Od Nemcev je pripeljal še gorski top, ki je hkrati s srednjim minometom začel obstreljevati višino okoli Lokvi. Top in minomet sta se oglašala še vso noč, oba bataljona Kosovelove pa sta poslala nekaj skupin borcev k Lokvam in na Prezren zaradi ogledovanja in vznemirjanja sovražnika.

Ker se je nemška skupina, ki je pregnala ruski bataljon z Velikega vrha in s položajev vzhodno od Lokvi, premaknila v vas, so čete tega bataljona spet zavzele stare položaje. Gradnikova brigada je bila še vedno pri Čepovanu.

Zjutraj 27. decembra so Nemci, ki so prenočili na Lokvah, začeli napadati ruski bataljon in desno krilo Kosovelove brigade. Boj je bil neodločen več ur, dokler ni prispela iz smeri Trnovega kolona kakih 350 mož s številnimi tovornimi živalmi in še enim topom. Takoj je nadaljevala premik proti položajem ruskega bataljona. Štab XXX. divizije je okrepil njegovo obrambo po globini z udarno četo in rezervo 3. bataljona Kosovelove. Tudi to pot so napadalci prebili obrambo tega bataljona na Velikem vrhu in ga prisilili k umiku. Razporedil se

je za érto, ki jo je držala Kosovelova, bataljonski pratež pa se je umaknil na Lažno.

Udarne četa XXX. divizije in četa Kosovelove, ki je bila v rezervi, sta pohiteli in uspelo jima je udariti po zadnjem delu kolone na gozdni poti med koto 1046 in 1057, severovzhodno od Lokev, vendar ništa mogli preprečiti njenega prodora po grebenu do Lažne. Seveda se je moral pratež ruskega bataljona umakniti v Gorenjo Trebušo, bataljon pa je potem ostal brez živeža in kuhinje nekaj naslednjih dni.⁷⁵⁴

Spričo prodora sovražnikove kolone na Lažno in na bližnje grebene je postala obramba osvobojenega ozemlja zelo težavna, v še bolj neprijetnem položaju pa se je znašla Gradnikova brigada, ki je ves dan imela hude boje pri Čepovanu. Ponoči se je morala pomakniti na Kobilico, da bi preprečila nadaljnji predor sovražnika proti obema Trebušama.

Še isti dan so v Trnovo prišle nove sovražnikove okrepitve. Zato se je Kosovelova brigada premaknila na novo črto. Zavzela je obrambne položaje pred Malo lažno, da bi preprečevala sovražnikovo napredovanje proti Predmeji. Na desnem boku in severno od nje se je razporedil ruski bataljon.

Čez noč so se partizani zbirali okoli ognjev, ki so jih zakurili v globokih in skritih vrtačah, le bojna zaščita je bila na položajih. Ob teh ognjih so prečitali dnevno povelje štaba IX. korpusa o pohvali Kosovelove brigade. Posebej sta bila pohvaljena tudi komandant 1. bataljona Andrej Renar-Drežek in vsem znani jurišnik Vojko Regent.⁷⁵⁵

Kot je bilo pričakovati, je zjutraj 28. decembra sovražnik začel napadati proti Mali lažni. Opazili so dve koloni. Prva je prodirala iz vasi Nemci po najkrajši poti čez Koren, druga pa je šla z Lokvi, imela je tudi dva avtobusa. Oba sta bila prazna. Bojna zaščita 1. in 3. bataljona je prisilila koloni, da se razvijeta za boj že kaka dva kilometra pred položaji. Na ta način je brigada zadrževala sovražnika, saj je bilo prodiranje skozi zasnežen gozd brez poti in stez silno naporno. Zaščita se je počasi umikala in okrog 11. ure šla skozi glavni položaj obeh bataljonov. Postala je rezerva, ki je zasedla naslednjo črto za obrambo. Poudariti je treba, da obrambna črta obeh bataljonov ni bila enostavna linija, temveč črta skupinsko razporejenih čet z določeno globino. Sovražnikovi napori, da se prebije skozi brigadne položaje, niso bili uspešni. Več-

krat je tudi poskušal, da z manjšimi bojnimi skupinami prodre na boke ali v hrbet enotam. Čete so takšne manjše skupine najprej odkrile, nato pa so jih napadle in prisilile, da se umaknejo.

Ko sovražnikov napad v bližini obeh cest ni uspel, je z Lokve krenila večja bojna skupina v jakosti kakih sto mož kar po gozdu, z namenom, da bi obšla desni brigadni bok in tako razbila njeno obrambo. Toda ta skupina je naletela na ruski bataljon, ki mu je končno uspelo ustaviti sovražnika. Okrog 16. ure je njen pritisk popustil, ob mraku pa so se nemške enote umaknile na Lokve in k Nemcem.⁷⁵⁶

Tisto dopoldne so se tudi republikanski fašisti iz Slapa skušali prebiti proti Dolenji Trebuši. Po triurnem boju jih je 2. bataljon spet zavrnil v izhodišče.⁷⁵⁷

Gradnikova brigada je imela hude boje na Kobilici in je do večera uspešno odbijala napade od Čepovana in z Lažne, z nastopom noči pa so se njeni bataljoni premaknili na Vrše, nato pa prek potoka Trebuše na nove položaje vzhodno od tega potoka, da bi preprečevali prodor nasprotnika k Dolenji in Gorenji Trebuši. Na drugem koncu bojišča, pri Colu, so nedicevci krenili proti Otlici in Predmeji. Toda v pravem trenutku je prispela iz Vipavske doline bazoviška brigada in takoj nadaljevala pohod k Škrateljnu, kjer je prišlo do spopada. Proti večeru so se napadalci spričo občutnih izgub morali umakniti na Col.

Naslednjega dne je neki sovražnikovi koloni zaradi slabo izbranih položajev, ki jih je zasedla Gradnikova brigada, uspelo prodreti iz Čepovana čez Kobilico in zapretiti z udarcem v hrbet 2. bataljona pri Dolenji Trebuši. Ta je bil dovolj pažljiv. Po večurnem boju je kolona prodrla v Dolenjo Trebušo, bataljon pa se je umaknil za en kilometer bolj proti vzhodu in na tej novi črti še nadalje branil obe poti, proti Gorenji Trebuši in po dolini Idrijce proti Reki.⁷⁵⁹

To je bil hkrati tudi poslednji uspeh sovražnika v decembrski ofenzivi. Tudi tega ni mogel izkoristiti do kraja, saj je v naslednjih dveh dneh moral izprazniti Lokve, Nemce, Čepovan, Banjšice, Dolenjo Trebušo in Šentviško planoto ter se umakniti v svoja izhodišča. Med uspehe te svoje velike operacije, ki je trajala od 19. do 30. decembra, je lahko štel le vzpostavitev vnovičnega nadzora nad Vipavsko dolino in po-

stavitev novih postojank na robu osvobodjenega ozemlja. Na Colu je ostalo kakih 400 nedičevcev, ki se jim je pridružila tudi četa domobrancev. V začetku januarja je tja prispelo še nekaj oddelkov 10. SS policijskega polka, kakih sto pa na Crni vrh.

V Trnovem je ostal bataljon 10. SS policijskega polka.

Ne smemo pozabiti še na podatek, da je udarna četa XXX. divizije v drznem napadu razbila sovražnikovo enoto, ki se je zadržala na Pečinah nad Slapom, nato pa prisilila še druge, da so se povsem umaknile s Šentviške planote v postojanke v Baški grapi. Le v Slapu je ostal bataljon republikanskih fašistov, na Ponikvah pa neznanost število Italijanov in domobrancev. Po izpraznitvi Dolenje Trebuše se je 2. bataljon Kosovelove vrnil v to vas in zasedel prejšnje položaje zaradi zaščite proti Slapu in Šentviški planoti.

Kosovelova brigada je bila deležna visoke pohvale štaba IX. korpusa. V njegovem poročilu, ki ga je poslal 5. januarja 1945 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o poteku ofenzive, beremo:

»V vseh teh borbah XXX. divizije se je najbolje izkazala XIX. SNOB, ki je kljub velikim maršem, slabi opremljenosti in velikemu mrazu držala moralo na višku in je sovražniku prizadelo velike materialne izgube kakor tudi v moštvu ter prispevala največji delež k razbitju sovražnikove ofenzive.

Zaradi velikih uspehov XIX. SNOB S. Kosovela, ne samo v tej ofenzivi, temveč v vseh izpadih, ki se jih je sovražnik lotil proti Sektorju XXX. divizije, kakor tudi zaradi odličnega vedenja na Gorenjskem, jo predlagamo za imenovanje udarne brigade in prosimo, da se ta predlog čimprej reši, kar bi bilo precejšnjega pomena v političnem pogledu, kakor tudi glede na borbenost same brigade in drugih brigad. Točen pregled vseh njenih akcij in uspehov vam bo poslal naš operativni odsek. Kot glavno lahko navedemo, da je med dvomesečnim tekmovanjem ta brigada zaplenila šest topov.«⁷⁶⁰

Čeprav številčni podatki na zelo suhoparen način podajajo podobo brigadne bojne dejavnosti, ne moremo mimo njih, saj so hkrati zgovoren izraz srditosti bojov in njenih naporov. Kosovelova brigada je imela v bojih od 23. do 29. decembra 1944 tri padle, 13 ranjenih, sedem pa so jih pogrešali. Zgubila je težko strojnico brezo, podstavek in tri italijanske puške. Po drugi plati pa je po podatkih iz njenih poročil in poročil

višjih štabov sovražniku zadala 93 padlih in 70 ranjenih, zaplenila je protitankovski top 47 mm s priborom in 50 granatami, 26 pušk mavzeric, pištolo, 7000 nabojev za puške in strojnice, 50 odev, 25 šotorskih kril, 20 nahrbtnikov, nekaj vojaških uniform in čevljev, 4 konje in eno sovražnikovo bojno zastavo. V boju je porabila 4500 nabojev za težke strojnice, 3800 za lahke brede, 3600 za puškomitraljeze bren, 4300 za šarce in puške mavzerice, 1950 za italijanske puške, 45 nabojev za protitankovske puške, 21 min za srednji minomet 81 mm, 25 za lahki in enajst min za piat. Uporabila je tudi 45 ročnih bomb.⁷⁶¹

In res, njena naloga ni bila lahka, saj je morala braniti dve med seboj ločeni smeri in pokazati visoko taktično spretnost boje van ja na gozdnatem kraškem terenu v okoliščinah, ko je pokrajino pokrival sneg in pritiskal mraz. Kljub temu, da je bila brigada neprimerno slabše opremljena z orožjem, obleko in obutvijo od sovražnikovih enot ter slabo hranjena, da je morala biti ves čas na prostem noč in dan, se mu je uspešno upirala in mu v sodelovanju z drugimi enotami XXX. divizije prekrizala načrte.

TRIJE SOVRAŽNIKI — OKUPATOR, MRAZ IN POMANJKANJE

Umik sovražnikovih enot na obrobje Trnovskega gozda in v Slap je za Kosovelovo pomenil sicer olajšanje, vendar so ostali hudi problemi, zlasti problem prehrane. Drugi bataljon v Dolenji Trebuši, ki se je lahko naslonil na prebivalstvo in terenske organizacije na Sentviški planoti, je bil na boljšem, položaj brigadne glavnine v Trnovskem gozdu pri Poncali in Mali lažni pa je bil zelo hud. V požgani in zapuščeni vasi Lokve ni bilo strehe za moštvo, skromne rezerve živeža, ki so jih pripravili intendanti pred ofenzivo, pa so bile že porabljene. Tišče dni je bil iz dneva v dan mraz od — 10° C do — 25° C. Partizani so trpeli tudi pomanjkanje oblek in perila, razmnožile so se uši.

Korpusni štab je že konec decembra poslal terenskim organizacijam poziv, naj pomagajo v preskrbi z obleko, obutvijo in zimskim perilom ter zberejo čimveč rokavic, nogavic, puloverjev in šalov za partizansko vojsko. In res se je svobodo-

ljubna Primorska odzvala kot še nikoli prej. Komaj je konec decembra sovražnikova ofenziva ponehala, so že začele prihajati prve pošiljke, potem pa jih je bilo iz tedna v teden vedno več in tudi izdatnejše so bile.⁷⁶²

Vreme se je 31. decembra hudo poslabšalo. Najprej je pihala močna burja, okoli poldne pa se je začelo snežno neurje in metež. V globokih vrtačah nekje za položaji so partizani komaj ohranjevali ognje, tišči, ki so bili na straži ali opazovalnici, pa so komaj lovili zrak, ker so jim udarci vetra otežkočali dihanje. Še menjava straž je bila kočljiva, saj je sneg sproti brisal gazi, videlo pa se je le nekaj korakov naprej. Konje in mule je brigada zaklonila v neko vrtačo. Vodniki konj so napravili iz smekovih vej zasilno krit je. Po seno so odhajali ponoči v vasi na južnih pobočjih Cavn in ga na hrbtih prinašali v tabor.⁷⁶³

Pozno popoldne je prispela na Krnico večja patrolja iz 20. italijanske brigade Triestina d'assalto Garibaldi. Med drugim je po vedala, da so kaka dva kilometra severno od Male lažne v neki podolgovati vijugavi vrtači korpusne barake. Sicer so bile dobro skrite, vendar so jih slučajno našli, ko so se teden dni prej premikali po Trnovskem gozdu. Štab korpusa jih je hranil za najhujše potrebe. Ker so bile pravzaprav že precej široka znane, je načelnik štaba XXX. divizije major Franjo Rustja-Čanči dovolil komandantu Kosovelove brigade, da se brigada namesti v njih. Štab je ukazal, naj se vse enote zberejo na križišču cest, ki leži kilometer se vero vzhodno od Male lažne. Nato je kolona krenila do barak v gosjem redu pod vodstvom italijanskih partizanov, ki so poznali pot.

Kosovelovci so bili prijetno presenečeni, ko so zagledali pet ali šest lepih lesenih barak sredi vrtače. Bile so dobro grajene, imele so peči, električno napeljavo in pograde. Tam je bil tudi električni agregat za proizvodnjo toka na nafto. Toda nafte ni bilo mogoče najti. Seveda pomanjkanje elektrike nikogar ni motilo. Zanetili so peči, čete pa so se razmestile po pogradih v prijetnem zavetju.

Ceprav ni bilo na voljo nobenega živeža, je bilo bivanje v teh barakah pravo novoletno darilo. V njih je brigada pričakala Novo leto 1945, ki bo zagotovo zadnje vojno leto in bo prineslo težko pričakovano svobodo. Proslavljanja pa ni bilo, saj ni bilo ne živeža in ne pijače.

Dopoldne 1. januarja 1945, ko je zunaj še vedno divjal metež, je štab brigade izkoristil za sestanek starešin. Pretehtali so dejavnost enot in posameznikov v preteklih bojih in se dogovorili, kako bodo preuredili enote in poveljstva.⁷⁶⁴

Intendantska patrulja kakih dvajset borcev, ki so jo s praznimi nahrbtniki poslali po hrano čez Krnico v Vitovlje, se še ni vrnila. Ko se je okrog poldne metež poiegei, so poslali še eno.

Razvedrilo se je. Sonce je oblilo Trnovski gozd s slepečo belino. Prej tako divja in neprijetna narava je razgrnila vse svoje lepote sveže zasneženega stoletnega gozda. Iz barak so krenile na teren obveščevalne in izvidniške patrulje. Ugotoviti je bilo treba, kaj se dogaja v Trnovskem gozdu, v Trnovem in v njegovi bližini.⁷⁶⁵

Toda nekoliko vedrosti je v razpoloženje lačnih kosovelovcev prinesel nek drug prebivalec trnovskih gozdov — jazbec. Ko se je vračal v barake, je nanj naletel načelnik štaba in ga ustrelil z brzostrelko. Njegovi kurirji so ga oddali brigadnemu mesarju, ki ga je odri, očistil in razsekane večje kose razdelil bataljonom. Pojavil se je tudi balon kraškega terana. Dva partizana iz nekega višjega političnega vodstva sta ga prišla iskat v neko skrivališče v bližini ter ga hotela odnesti na Vojsko. Čuječni kosovelovci so se vmešali v to preskrbovalno operacijo. Nastal je prepir, ki ga je prekinil načelnik štaba XXX. divizije tako, da so ga razdelili na enake dele bataljonom kot prej jazbeca.⁷⁶⁶

Radijska zveza je bila vzpostavljena proti večeru. Iz štaba XXX. divizije je prišlo povelje, naj načelnik divizijskega štaba takoj odide na Predmejo v svoj štab, naslednji dan zjutraj pa naj se tam javi tudi štab brigade s poročilom o delovanju enot in stanju brigade.⁷⁶⁷

Na sestanku naslednjega dne so pregledali delo brigad XXX. divizije v minuli sovražnikovi ofenzivi in se pogovorili, kaj je treba ukreniti. Posebno pozornost so posvetili vprašanju zbiranja raztepenih borcev, ki je bilo občutno v 17. in 20. brigadi, in vprašanju prehrane, zakaj okupator je spet vzpostavil močne postojanke v Vipavski dolini in presekal poti, po katerih je dotekal živež s Krasa in iz Vipavske doline, posadke v Trnovem, Colu in Črnem vrhu pa so neposredno ogrožale enote, ki so bile na Trnovski planoti.⁷⁶⁸

Štabi brigad so dobili nalogo, da takoj pričnejo urejati čete, zbiranje raztepenih borcev in mobilizacijo novih zaradi izpopolnitve enot pa so naložili zalednim organom, komandam mest in vojaških področij, saj bi bilo pošiljanje mobilizacijskih patrolj v trenutnem položaju brezmiselnost. Glede prehrane naj bi se 17. brigada Simona Gregorčiča naslonila na Vojsko in okolico ter prevzela zaščito proti Idriji, 20. italijanski brigadi, ki je bila najbolj prizadeta v ofenzivi, so dovolili, da se razporedi na črti Ravne—Lozarji na pobočjih Čavna, njene naloge v zaščiti smeri Trnovo—Krnica pa so prevzele prištabne enote divizije. Bazoviška brigada je ostala na območju Kolk—Petroglavec na Otlici ter prevzela zaščito proti Colu in Črnemu vrhu, Kosovelova pa je morala spet na položaje v Trnovskem gozdu na črti Lokve—Mala lažna. Njena naloga je bila zlasti opazovati posadko v Trnovem. Vprašanje prehrane je morala reševati sama.⁷⁶⁰

Na posvetovanju v divizijskem štabu so prišli na dan tudi drugačni predlogi za izhod iz kočljivega položaja. Glavnina divizije naj bi opustila statično obrambo Trnovskega gozda ter se s Čavna spustila v dolino. V večdnevnikih akcijah naj bi prekrižarila štanjelski Kras in vzhodni del Vipavske doline, se postopoma pomikala proti Pivki, v primeru prehudega sovražnikovega pritiska pa bi se čez Nanos umaknila na prejšnje začetne položaje. Med takšnim manevrom bi veliko lažje reševala vprašanje prehrane, hkrati pa bi vnesla nemir med okupatorsko-kvislinške posadke, ki so s svojimi patroljami ropale po vaseh in terorizirale prebivalstvo. Hkrati bi morda prisilila okupatorja, da svoje sile, ki jih je osredotočil okoli Trnovskega gozda, dvigne in pošlje v pogon za divizijo, ali jih vsaj oslabi. S tem bi nastale ugodnejše razmere za morebitni napad na kakšno novo postojanko, ki bi bil uspešen. Na prvem mestu bi bilo treba pripraviti akcijo proti postojanki v Trnovem. Ta predlog je dobil široko podporo vseh prisotnih. Sklenili so, da bo to bodoča naloga divizije.*

*** Zal se je uresničitev omenjenega manevra divizije iz raznih razlogov odlagala iz tedna v teden. Seveda je vprašanje prehrane in izpopolnitve postajalo vsak dan hujše. Sovražnikove sile na teh področjih so se krepile, bolj ko se je približeval konec vojne. V neprestanih bojih na Trnovski planoti je divizija vedno bolj slabela. Ko je konec februarja poskušala načrt izvesti, ni imela dovolj sili, pa tudi položaj je že bil drugačen (— op. avtorja).**

Brigada je brez 2. bataljona, ki je bil še vedno na starem mestu, še eno noč prenočila v korpusnih barakah, zjutraj

3. januarja pa je zasedla položaje na višinah vzhodno od glavne ceste Lokve—Mala lažna.

Tudi sovražnik je postal aktiven. Tistega dne se je nedičevski bataljon po številu kakih 400 mož in ojačen z nekaj topovi in minometi ter četo domobrancev skušal prebiti s Cola na Ottico in Predmejo. Udar na bazoviška brigada je napadalce uspešno zadržala na črti Sinji vrh (trig. 1001)—kota 865—kota 915. Z izgubami so se morali umakniti na Col. Dva dni pozneje so se vsi nedičevci umaknili v Ajdovščino, nato pa v Postojno. Domobranci so ostali v sestavi svojega bataljona v Ajdovščini. Bazoviška se je premaknila na Col in se zavarovala.⁷⁷⁰

Tudi pri Trnovem so bile spremembe. Na Novo leto je bilo v njem najmanj tisoč vojakov 10. SS policijskega polka, pet dni pozneje pa se je število zmanjšalo na polovico, drugi pa so se razporedili po vaseh na robu Vipavske doline. V Ajševici, Šempasu in pri Sv. Luciji, kak kilometer severozahodno od Oseka, so nastale nove policijske postojanke po 80 do 100 mož. Grgar, Zagorje in Ravnica so bili zdaj prazni, le na Prevalu je bilo kakih sto republikanskih fašistov.⁷⁷¹

Spričo teh sprememb je štab divizije menil, da položaj dovoljuje možnost napada na Trnovo. Za to nalogo je bila predvidena Kosovelova brigada, ki je 6. januarja dobila ukaz, naj se zbere na Otlici. Tam naj bi se dobro pripravila za bližnjo nalogo.⁷⁷²

Ko je iz Dolenje Trebuše prišel čez Mrzlo rupo na Malo lažno še 2. bataljon, je brigada naslednjega dne po globokem snegu in čez visoke zamete v Trnovskem gozdu prišla na Otlico in se razporedila po hišah na Angelski gori.⁷⁷³

V dnevnem poročilu štaba XXX. divizije z dne 9. januarja 1945 med drugim beremo tole: »Zaradi velikih snežnih zametov je do skrajnosti otežkočen prevoz hrane. Med zadnjo ofenzivo pa smo naše zaloge do konca izčrpali in je problem prehrane zelo pereč.

Včeraj smo s štabi brigad imeli konferenco, na kateri smo med drugim razpravljali o pripravi za novo akcijo. Kljub spremenjenemu položaju se priprave za akcijo nadaljujejo.«⁷⁷⁴

Sprememba položaja je bila v tem, da je na Trnovo prišel bataljon iz sestave italijanske kvislinške divizije X. MAS, podrejene višjemu vodji SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje. Dva dni kasneje so odšli pripadniki 10. SS policijskega polka. V Trnovem je ostal bataljon neofašistov, ki je štel po podatkih obveščevalcev kakih 250 mož.⁷⁵⁵

Kmalu, že 12. januarja, je kakih štiristo policistov iz 10. SS policijskega polka, okrepljenih s petimi protitankovskimi topovi in nekaj minometi, krenilo iz Ajdovščine na Col in po hudem boju potisnilo bazoviško brigado proti vasi Gozd in k Škrateljnu. Ko se je boj začel pri Colu, je štab XXX. divizije ukazal Kosovelovi brigadi, naj takoj pošlje 1. bataljon k Škrateljnu v okrepitev bazoviške brigade, 3. bataljon pa je zasedel obrambne položaje na Mali gori, da bi zaščitil bok in zaledje. Po umiku bazoviške se je 1. bataljon premaknil na Otlico, 3. pa je ostal na Mali gori do 14. januarja, ko ga je zamenjal bataljon iz bazoviške.⁷⁷⁶

Štirinajstega januarja je bil štab divizije prisiljen, da Gregorčičevo brigado zaradi hudih preskrbovalnih težav potegne z Vojskega ter jo razporedi na južnih pobočjih Cavnaraven 20. italijanske brigade na črti Bratini—Štomaž. Ze naslednjega dne sta brigadi napadli kolono kakih 80 domobrancev ter po kratkotrajnem boju pobili 13, ranili devet vojakov in zaplenili voz z vprego, naložen z različno vojaško opremo.⁷⁷⁷

Kosovelova se je previdno pripravljala za bližnjo akcijo. Istega dne so imele enote bojno streljanje, štab XXX. divizije pa je višjemu štabu poslal predlog, naj bi se napad na Trnovo začel zjutraj 17. januarja. Končna odločitev se je potem glasila tako, da se bo napad začel zjutraj 19. januarja ob 3.30.⁷⁷⁸

Navsezgodaj 16. januarja so bataljoni začeli vaditi sodelovanje jurišnih in bombaških skupin z lahкими in težkimi strojnícami, pa tudi drugi so imeli vaje, ki so bile v skladu z njihovimi vlogami v napadu. Toda okoli 11. ure so morali vaje prekiniti. Iz Ajdovščine je namreč krenil 2. bataljon

1. udarnega polka slovenskega narodnega varnostnega zbora k Slokarjem, Lokavcu in Štomažu, kjer so bili položaji 17. brigade, ter ji zagrozil, da ji odseka pot umika k Predmeji in jo napade v desni bok. Štab divizije je ukazal Koso-

velovi brigadi, da posije 2. bataljon v pomoč, drugi pa so zasedli položaje ob robu planote med Predmejo in Otlico.

Drugi bataljon je šel s Predmeje po slabem kolovozu, ki je bil speljan pod strmim stenami. Ko je njegova razpotegnjena kolona dosegla severna in severovzhodna pobočja nad Slokarji, je pod zaščito ognja težkih strojnic prešla v napad. Po enournem boju je bilo desno krilo domobranskega bataljona popolnoma razbito in se je začelo v neredu umikati proti Ajdovščini. Ta trenutek je izkoristila tudi 17. brigada Simona Gregorčiča in šla v protinapad. Domobranci niso vzdržali in so se hitro umaknili v Ajdovščino. V partizanskih poročilih zasledimo podatek, da je imel sovražnik šest padlih in dvanajst ranjenih, kar je morda pretirano. Drugi bataljon Kosovelove je imel le dva ranjena borca. Hkrati je bila ta akcija dobra priprava za njeno bližnjo nalogo, ki je bila mnogo bolj zahtevna in zapletena. Boj 2. bataljona in 17. brigade je z roba planote opazovala večina borcev brigade.⁷⁷⁹

PRIPRAVE IN NACRT NAPADA NA TRNOVO

Napad na Trnovo ni imel le cilja, da partizani s protударcem sovražnika prisilijo, da oslabi svojo ofenzivnost. Preprosto je bilo treba odpreti poti v Vipavsko dolino, kjer je bil živež za vojsko in za bolnišnice. Zapiralo jih je Trnovo. Zato je moralo pasti. 2e pred bojem pri Predmeji so obveščevalci veliko storili, da bi zbrali čim več podatkov o sovražnikovi postojanki v Trnovem. Najprej so brigadne obveščevalne in izvidniške patrulje vztrajno opazovale sovražnika. Ugotavljale so njegovo pripadnost, sestavo, oborožitev, dejavnost, zlasti pa, kakšna so utrjevalna dela v postojanki in kako je organizirana obramba. Šef obveščevalnega odseka je na svoji skici te podatke sproti in natančno beležil in tudi obveščal o njih ožji štab brigade. Skica je ohranjena.⁷⁸⁰

V štabu brigade so na podlagi podatkov obveščevalnih organov postopno dozorevali nadrobni načrti o izvedbi bližnjega napada.

Brigadne priprave so postale še intenzivnejše, ko je 11. januarja prispela vest, da je nemški 10. SS policijski polk umaknil svoj bataljon iz Trnovega in da je v postojanki ostai

le bataljon italijanskih republikanskih fašistov, imenovan Fulmine. To je zbudilo še večjo zagnanost obveščevalcev, ki so jim pomagali tudi divizijski. Pri tem moramo poudariti, da njihovo delo ni bilo niti malo lahko in enostavno. Prejšnja in sedan ja posadka je namreč preprečila sleherno gibanje vaščanov iz vasi. Od aktivistov ni bilo mogoče dobiti podatkov, pa tudi za takšno nalogo le-ti ne bi mogli dati dovolj natančnih in nadrobno zbranih elementov, ki so bili potrebni.

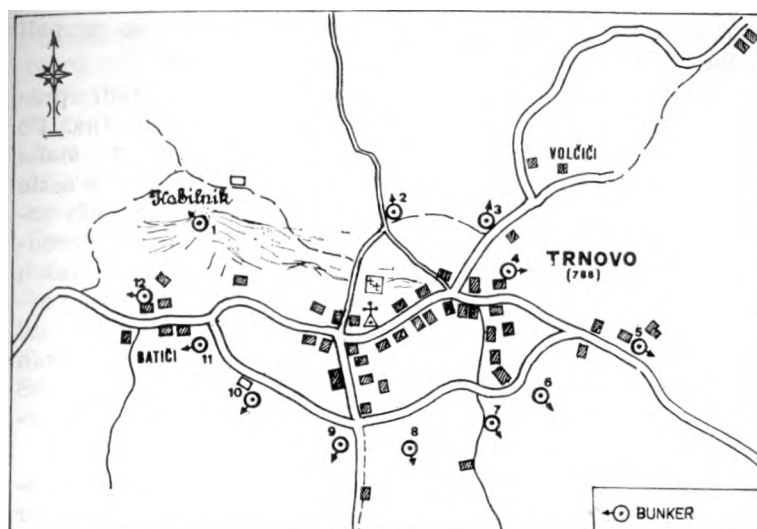
O naporih obveščevalcev naj demo v partizanskih virih kaj malo podatkov, zakaj štabna poročila, pa tudi Kosovelove niso izjema, govore le o njihovih izsledkih. Zato so njihova junaštva ostala ponavadi brezimna.*

Ze 15. januarja je imel štab brigade na voljo celovito sliko sovražnikove obrambe v Trnovem, s podrobnostmi o njenem zunanjem in notranjem obrambnem pasu, o razporeditvi orožja in bunkerjev ter zasedbi.

Ko je štab brigade presojal položaj in sestavljal načrt za napad, se ni držal že tolikokrat uporabljenih načel, naj bo moč napadaj očih enot vsaj štirikrat več ja od števila posadke. Menil je, da je uspeh odvisen zlasti od organizacije napada, od priprav in od bojne kvalitete napadaj očih enot. Štabu divizije je predlagal, da napad izvede le z dvema bataljonoma, tretji pa naj bo v brigadni rezervi.

Ker je bilo Trnovo močno razpotegnjeno v smeri vzhod—zahod in je bila tako organizirana tudi sovražnikova obramba, naj bi en bataljon napadel južni del, drugi pa severni. Na južni strani naj bi bilo težišče napada bataljona bolj jugozahodno, na severni pa severovzhodno, vzdolž poti Nemci—Trnovo. Med obema težiščema naj bi se izbrane in dobro izurjene bojne skupine obeh bataljonov skušale prebiti skozi zunanjo črto sovražnikovih bunkerjev in se potem srečale nek je vzhodno od cerkve. S tem bi presekale postojanko na dva dela, nato

* Med zbiranjem podatkov o padlih in umrlih kosovelovcih se je ugotovilo, da so med 4. in 14. januarjem 1945 med izvrševanjem obveščevalno-izvidniških nalog pri Trnovem padli trije kosovelovci: Hermenegild Marega, rojen 17. aprila 1915 v Moši pri Gorici, padel 4. januarja 1945; Janez Grošelj, rojen decembra 1908 v Pržanju pri Ljubljani, padel 9. januarja 1945; Hilarij Krajnik, rojen 17. marca 1901 v Grgarju pri Gorici, padel 14. januarja 1945.

Obramba Trnovega

pa bi vse sile začele lomiti sovražnikov odpor obeh ločenih obrambnih točk.

Po tej zamisli napada je mogel biti odnos sli največ 1 : 2 v korist napadalcev, da bi se preprečilo kopičenje moštva in tako zmanjšale lastne izgube. Sovražnik je namreč imel v Trnovem tudi srednje in lahke minorne te, upoštevati pa je bilo treba tudi možnost topniškega ognja s Sv. gore (zdaj Skalnica) in iz Ajševice.

Druga značilnost zamisli o organizaciji in izvedbi napada je bil brigadni predlog, naj višja poveljstva vse težje orožje, določeno za podporo napada, podredijo štabu brigade. Namenili so ji dva topa protitankovca kalibra 47 mm, dva avtomatična topa kalibra 20 mm in tri partope. Tako bi imela brigada možnost, da zelo poenostavi organizacijo sodelovanja med težkimi orožji in udarnimi skupinami ter hkrati onemogoči dvojnost poveljevanja, do katere je v prejšnjih napadih večkrat prišlo.

Na skupnem sestanku vseh štabov, ki je bil 16. januarja v Čepovanu, so sprejeli osnovno zamisel napada in objavili od-

ločitev, kako ga uresničiti. Organizacijo napada so zaupali štabu XXX. divizije, napad pa Kosovelovi brigadi.⁷⁸¹

Štab IX. korpusa je moral vso pažnjo posvetiti tudi vprisanju obrambe pred intervencijskimi silami sovražnika. Po podatkih, ki jih je imela na voljo obveščevalna služba štaba korpusa, je bilo v Gorici in v postojankah vzdolž glavne ceste Gorica—Ajdovščina—Postojna kakih 13.000 sovražnikovih vojakov. Skoraj vse enote so lahko uporabili za boj proti narodnoosvobodilni vojski. Računali so, da je samo v Gorici kakih deset tisoč vojakov, med njimi vojaki glavnine italijanske republikanske flotilje (divizije) X. MAS, kateri je pripadal tudi bataljon Fulmine, ki je bil v Trnovem. V novih postojankah v Šempasu, na Colu in Črnem vrhu je bil ves nemški 10. SS policijski polk, v Ajdovščini in Vipavi pa 2. bataljon 1. udarnega polka SNVZ.⁷⁸²

Presojali so, da je posredovanje sovražnika s črte postojank Ajdovščina—Col—Črni vrh—Idrija sicer možno, vendar najbrž ne bi bilo uspešno zaradi velike oddaljenosti in visokih snežnih zametov na Trnovski planoti. Večjo nevarnost so pomenile močne postojanke v bližini Trnovega, na primer Gorica, Ajševica in Šempas. Čeprav so dohodi iz Vipavske doline na planoto težavni in jih je mogoče braniti s slabotnejšimi močmi, je obramba teh smeri bila zelo zahtevna prav zaradi bližine teh postojank in možnosti močne podpore s topništvom in minometi. Od uspešne osamitve Trnovega na omenjenih dohodih pa je bilo vsekakor odvisno, ali bodo napadajoče enote imele dovolj časa, da uresničijo svojo nalogo.

Partizanska poveljstva so menila, da je pričakovati težišče napada intervencijskih sil z zahodne strani, prek Škabrijela, in z jugozahodne, prek Sv. Danijela. Če bi zavzele te višine, bi bilo nadaljevanje napada nemogoče. Prav zato ga delj je obrambo te smeri zaupalo stari in prekaljeni 3. udarni brigadi Ivana Gradnika.⁷⁸³

Obrambo maloštevilnih in v zimskih razmerah zelo težko dostopnih stez iz Vipavske doline levo od Gradnikove brigade, od Zverinca do Čavna so zaupali 17. SNOB Simona Gregorčiča. Ukazali so ji, naj v ta namen razporedi dva svoja bataljona, njen tretji bataljon pa naj bo na Lokvah v vlogi divizijske rezerve.

Druge sile korpusa so imele zaščitne naloge na drugih, manj verjetnih smereh sovražnikove intervencije. Smer iz Ajdovščine na Predmejo proti Lokvam je branila 20. tržaška brigada, zaščito proti Colu in Črnemu vrhu, kjer je bilo okoli devetsto vojakov 10. SS policijskega polka, pa so dali 18. SNOB bazoviški. Na desnem krilu Gradnikove brigade, za preprečevanje morebitne intervencije čez Banjško pianoto in Čepovansko dolino, se je razporedila italijanska divizija Garibaldi Natisone. Njena 156. brigada Bruno Buoizzi naj bi bila na črti Grgar—Fobca z dvema bataljonoma, tretjega pa imela pri Podlaki, 157. brigada Guido Picelli z dvema bataljonoma na Vojskem in tretjim nad Dolenjo Trebušo, 158. brigada Antonio Gramsci pa naj bi bila v zapori smeri Soške doline.

Poveljniško mesto štaba XXX. divizije naj bi bilo v vasi Rijavci, kjer so vezisti postavili tudi center za telefonske in radijske zveze, zakaj vse brigade so se morale povezati z varno telefonsko zvezo. Divizijsko previjališče ranjencev in korpusno kirurško ekipo so razporedili na Lokvah, brigade in divizijska intendantura pa so se morale pravočasno pobrigati za zadostno število sani in konj za prevoz hudo ranjenih od brigadnih previjališč.

Štab divizije je določil, naj se neposredne priprave za napad končajo do 2. ure, napad na Trnovo pa naj enote začno točno ob treh 19. januarja 1945.

Štab Kosovelove brigade je splošne priprave zaključil 17. januarja. Zvečer je prejel od štaba XXX. divizije bojno povelje. Takoj je začel izdelovati nadroben načrt s podrejenimi poveljstvi in poveljstvi dodeljenih enot (topništvo in četa partopov). Po tem načrtu naj bi 1. bataljon zasedel začetne položaje za napad na kolovozu, ki iz Trnovega pelje proti Voglarjem, južni rob vasi Volčiči in do ceste, ki vodi proti Rijavcem. Drugi bataljon naj bi se s svojimi položaji naslonil na levo krilo 1. bataljona in se razporedil proti zahodu ob južnem robu Trnovega do ceste Trnovo—Ravnica. En vod 3. bataljona naj bi se postavil na višinah na severozahodnem robu Trnovega z nalogo, da prepreči morebitni izpad ali umik sovražnikove posadke iz vasi, glavnina bataljona pa naj bi bila kot brigadna rezerva pripravljena pri Nemcih.⁷⁸⁴

Oficirji štaba korpusa, XXX. divizije in Kosovelove si ogledujejo položaje med pripravami za napad na Trnovo

Štab brigade je dodelil dva partopa in en piat 1. bataljonu, tretji partop pa 2. bataljonu. Uporabila naj bi jih za neposredno podporo napadajočih bojnih skupin. Vse dodeljene topove je zadržal v svoji roki komandant brigade. Postavljeni so bili tako, da so mogli najbolj spremljati napad 1. bataljona vzdolž ceste Volčiči—Trnovo.

Brigadni težki četi so ukazali, naj postavi srednji minomet kalibra 81 kakih dvesto metrov jugovzhodno od Volčičev, kjer naj bi bilo tudi poveljniško mesto brigade z brigadno telefonsko centralo in brigadnim previjališčem. Vse enote so morale s to centralo vzpostaviti telefonsko zvezo. Na zahodnem robu vasi Volčiči je bila na prikladnem gričku opazovalnica komandanta brigade in hkrati komandanta XXX. divizije.

Vse potrebne priprave so štabi in poveljstva končali že okrog poldne 18. januarja. Po kosilu so komandirji čet in komandanti bataljonov pregledali moštvo, orožje, strelivo in opremo. Vse je bilo nared za bližnji, morda najhujši spopad kosovelovcev, kar so jih kdaj doživeli.

Vsekakor pa je potrebno še poudariti, da so se opisane vojaško-strokovne priprave stopnjevale v zadnjem tednu iz dneva v dan. Bojne vaje desetih in vodov čet, združenih s

streljanjem, so bile glede na mraz in visok sneg, ki je pokrival pokrajino, zelo naporne. Borci so slutili, da se brigada pripravlja za napad na neko postojanko, ki bo imela številne utrdbe. To so bolj izkušeni vedeli že iz vrste vaj, saj je bil njihov cilj vedno podoben kakemu bunkerju. Najpogosteje je to bila kakšna kamnita klada, ki jih na Ottici ne manjka. Spričo tega je bilo med moštvom veliko ugibanj o cilju napada. Zadnje dni je prevladovalo mnenje, da bo brigada napadla neko postojanko v Vipavski dolini. Da bo to prav Trnovo, pa nihče ni slutil.⁷⁸⁵

NAPAD NA TRNOVO

Popoldne 18. januarja 1945 so se v štabu Kosovelove brigade zbrali vsi člani ožjih štabov bataljonov, komande samostojnih čet ter komandirji dodeljenih enot. Razdelili so jim skice sovražnikove postojanke v Trnovem. Ko so jim člani štaba brigade razložili, kakšen obrambni sistem ima sovražnik in kakšna je razporeditev, oborožitev in številčnost bataljona Fulmine, je komandant brigade pojasnil načrt napada in naloge vsake enote. Po sestanku so poveljniki odšli na svoja mesta.⁷⁸⁶

Okoli osme ure zvečer je brigadna kolona krenila z Otlice proti Trnovemu. Čez Predmejo, Čaven, Krnico in Rijavce se je njena dolga kolona vila čez zasneženo pokrajino, pri tem gazila globok sneg in zamete ter okoli enih 19. januarja prispela vzhodno od Trnovega, odkoder so bataljoni in čete odšli proti določenim položajem. Premikali so se tiho in prikri to, čeprav je tod teren težko prehodan, zakaj večina borcev je imela že v oktobru in v začetku novembra priložnost, da se seznani z okolico Trnovega. Okrog dveh po polnoči so v štab brigade že začeli prihajati kurirji s poročili, da so njihove enote že pripravljene.

Zelo dolg in naporen pohod so morali napraviti tudi topničarji, saj so morali premagati razdaljo od Dolenje Trebuše prek Čepovana, Lokvi in Nemcev do vasice Globoko, kamor so prispeli okrog treh zjutraj. Na kolesa topov so morali pritrditi posebne, nalašč v ta namen pripravljene smučke, da so svoje težko orožje lahko premikali po snegu.

Med premikom in med razporejanjem po položajih kosovelovcev ni preveč oviral ledeni veter, čeprav je bila po po-

datkih iz poročil štaba XXX. divizije tisto noč temperatura -10°C .⁷⁸⁷ Ko pa so legli v naravna krit ja na začetnih položajih za napad tik pred sovražnikovimi bunkerji in žičnimi ovirami ali pa vsaj največ sto metrov od njih, jim je začel strupen januarski mraz grozljivo prodirati prav do kosti. Živčna napetost je naraščala, minute pa so se raztegovale v večnost.

Končno, točno ob štirih, so s poveljniškega mesta komandanta brigade pri Volčičih zletele v zrak dogovorjene signalne rakete. Skoraj v istem hipu je iz več deset strojničnih cevi zasikal ogenj rafalov in sicer v obeh smereh, kar je kazalo na to, da je sovražnikova posadka pripravljena na napad in budna.⁷⁸⁸

Bombaši, ki so se že prej splazili daleč naprej, zdaj niso mogli nikamor. Po načrtu bi morale namreč izbrane bojne skupine presenetiti posadke sovražnikovih bunkerjev št. 6 in 7 ob cesti v Trnovo iz smeri Rijavcev in bunkerja št. 9 južno od Trnovega. V nastalem položaju ni bilo mogoče pričakovati drugega kot hude izgube najpogumnejših borcev Kosovelove brigade. Komandanta 1. in 2. bataljona sta hitro in pravilno presodila položaj. Takoj sta izdala ukaz, naj se borci teh skupin pod zaščito lastnega ognja umaknejo na črto začetnih položajev. Skupini, ki naj bi napadli bunkerje št. 6 in 9, sta se umaknili zlahka in brez izgub, toda tista, ki je imela nalogo likvidirati bunker št. 7, je spričo odprtosti terena rabila za umik skoraj eno uro. Imela je enega hudo in enega laže ranjenega borca.

V tej začetni stopnji napada so sodelovali lahki in srednji minomet, topovi pa so zaradi teme in slabe preglednosti bojišča morali molčati, imeli pa so tudi zelo omejeno število granat.

V trenutku, ko naj bi se oglasil s svojim ognjem tudi partop, je nenadoma odjeknila strahovita in slepeča eksplozija, ki je skoraj uničila ves oddelek, ki mu je stregel. Dva partizana je mina ubila, osem pa je bilo hudo ranjenih. Poročilo štaba XXX. divizije pravi, da je sovražnikova mina iz lahkega minometa zadela mino partopa na položaju in jo aktivirala, udeleženci boja, ki so bili v bližini, pa menijo, da je do te strašne nesreče prišlo zaradi nepazljivosti v ravnanju z mino. Danes je težko ugotoviti resnico. Kakorkoli je že

bilo, brigada je bila zaradi tega krvavega davka brez dragocene ognjene podpore v nadaljnjem napadu.⁷⁸⁹

Vod 3. bataljona, ki je imel nalogo zasesti visino s koto 809, prav pred bunkerjem št. 1, ki je bil kakih 400 metrov severozahodno od cerkve, in nalogo, da drži pod ognjem cesto iz Trnovega proti Ravnici in preprečuje umik sovražnikove posadke, je nekoliko zgrešil. Obiti bi namreč moral postojanko s severne strani, pri tem pa je zavil preveč proti jugozahodu. Ko so se njegovi borci plazili proti vrhu visine, za katero so menili, da je kota 809, so sicer opazili na pobočju spiralne žične ovire, vendar jih to ni motilo. Ko so se povzpeli na vrh, so bili hudo presenečeni. O tem je pripovedoval Milan Pahor: »Ko sem dosegel vrh, sem pred seboj nenadoma zagledal — bunker! Obstal sem kot prikovan, zamrl sem od strahu. Nikakor nisem mogel odvrniti pogleda od tište preteče temne strelne line pred seboj. V njej preži sovražnik, iz njega lahko vsak trenutek sikne smrt. Nek tovariš zadaj me je šepetaje vprašal, zakaj sem obstal. Nisem se mu upal odgovoriti, niti se premakniti. Ko pa se kljub nemiru za menoj ni nič zgodilo, me je otrplost minila. Splazil sem se naprej proti bunkerju, ga obšel in s pripravljeno puško na strel odrinil lesena vhodna vrata. Bunker je bil prazen in še topel. V pečici je gorel ogenj...«

Jože Birska, očividec tega dogodka, je izjavil: »Zakaj so masovci zapustili bunker št. 1, nismo nikoli mogli ugotoviti. Morda so nas slišali, ko smo se plazili proti njemu, in zaradi strahu odšli, kar je manj verjetno, ali je morda naslednja izmena zaspala in zamudila, pa so se naveličali čakati? Čeprav po odprtem pobočju nismo mogli naprej proti postojanki, toda iz bunkerja smo imeli odličen pregled nad okolico, zlasti nad izhodom iz vasi in cesto proti Ravnici. Niti miška ne bi mogla zbežati!«⁷⁹⁰

Sovražnikovi bunkerji, ki so branili postojanko, so bili tako dobro postavljeni, da je bilo nemogoče najti kak mrtvi kot, kamor bi bilo mogoče privleči partop ali piat oziroma kamor bi se mogli priplaziti bombaši dovolj blizu. Bilo je jasno, da ne bo šlo brez topov in drugega težkega orožja. Boj se je nadaljeval ob primerni razdalji in močnem obojestranskem ognju. Vodstvo napada je sklenilo, da bodo ob podpori topov šli bataljoni v naskok, ko se zdani.⁷⁹¹

Brž ko so sovražnikove posadke zunanje črte bunkerjev prisilile partizanske udarne skupine, da se umaknejo, so postale drzne in nesramne. Vedno pogosteje so klicale partizanom zasmehujoče besede, češ da so ušivci, lakotniki in podobno, ter jih pozivale, naj pridejo k njim na »pastasciutto«, »risotto« itd.⁷⁹² Večina kosovlovcev je stiskala zobe in molčala, ker je bila prepričana, da bo prišel njihov trenutek.

Okoli 6.30 je komandant brigade po telefonu ukazal komandantom bataljonov, naj svoje enote spet pripravijo za napad, ki bo sledil, ko bo začela delovati artilerija. Med tem so topničarji privlekli topove na ustrezne položaje za neposredno streljanje. Toda, ko se je zdanilo, vidljivost ni bila nič boljša. Bojišče so zagrnili nizki oblaki in megla, ki jo je podil močan in leden veter.

Martinko Žabota se tega trenutka spominja: »Zaradi strupenega mraza in burje je že v začetku napada odpovedala večina lahkih bred. Olje za mazanje se je namreč zgostilo in strojnice so lahko oddajale le posamične strele. Fantje so si pomagali na vse mogoče načine. Nekateri so od jeze celo mokrili na svoje puškomitraljeze, da bi morda tako segreli in omehčali olje.«⁷⁹³

Končno so okrog sedmih lahko začeli z ognjem topovi in minometi, nato pa so pod zaščito strojničnega ognja krenile v napad udarne skupine in bombaši. Sovražnik je odgovoril z močnim ognjem ne samo iz bunkerjev, temveč tudi iz hiš, ki so bile urejene za obrambo. Zlasti so bile glasne težke brede iz zvonika, odkoder je imel sovražnik odličen razgled in je lahko nadzoroval vso bližnjo in daljno okolico. To prednost je lahko dobro izkoristil, kadar se je megla za trenutek razkadila. Vendar so takšne priložnosti izkoristili tudi topničarji. Z nekaj dobro odmerjenimi rafali iz avtomatičnih topov so strojnično posadko na zvoniku kmalu onesposobili.⁷⁹⁴

Zal sta se oba avtomatična topa pokvarila, morali so ju umakniti s položaj ev. Granate protitankovskih topov so nekaj krat zadele bunker je št. 4 in 5, vendar brez posebnih uspehov. Niso mogle prebiti debelih zidov iz kamna in zemlje, ki so bili z notranje strani obloženi s tramovi.⁷⁹⁵

Vsi poskusi, da bi se jurišne skupine in bombaši priplazili k bunkerjem na razdaljo, primerno za met bomb, so se izjalovili. Sovražnikova obramba je bila trdna in neprodorna.

Tudi drugi splošni napad je propadel. Nasprotna stran je položaje napadalcev neutrudno zasipala z ognjem iz avtomatskega orožja in minometov. Partizanski minometalci so morali večkrat menjati položaje, da bi se izognili ognju sovražnikovih minometov, kar pa je seveda vplivalo na točnost njihovega streljanja.⁷⁹⁶

Okrog devetih je intenzivnost ognja popustila. Culi so se le posamični strelji in rafali z obeh strani, masovci pa so postajali še bolj nesramni v svojih psovkah. Čutili so se varne in zaščitene, bili so siti in na toplem, pod streho, ki jih je varovala pred burjo in mrazom. Ražen tega pa so bili trdno prepričani, da jih njihovi nemški gospodarji ne bodo pustili na cedilu, če bi jim trda predla. Večkrat so celo grozili, da jim bodo prišli Nemci na pomoč. Mnogi kosovelovci so komaj premagovali srd. Poveljniki so jih mirili in jih opozarjali, da ne sme nihče storiti nepremišljenih korakov. Prav tedaj je prišel na položaje novi komandant korpusa podpolkovnik Jože Borštnar. Zadržal se je na opazovalnicah komandantov bataljonov in komandirjev čet. Mirno in zbrano je poslušal njihove razlage, nato pa svetoval, kako bolje organizirati napad in razporediti borce, opozarjal je na napake, ki jih je opazil, hkrati pa ni bil skop tudi s pohvalami posameznikov, ki so se dobro izkazali, pravilno izbrali kritje, ga dobro utrdili in maskirali. V krajših pogovorih s starešinami je poudarjal, da bo napad trajal toliko časa, dokler Trnovo ne bo zavzeto, in da je treba štediti moči in ljudi. Po končanem obhodu je komandant brigade ukazal, naj se na položaje enotam dostavi izdatnejše kosilo, nato pa pripravi nov splošen napad.⁷⁹⁷

Opoldne so kuharji že začeli nositi na položaje hrano in jo kolikor mogoče hitro delili lačnim borcem. S prenosnimi kotliči so se plazili od borca do borca takoj za prvimi črtami, ker se je ukaz glasil, da ne sme nihče zapustiti položajev. Niso smeli dovoliti, da bi se zbir ale večje ali manjše skupine, ki bi mogle biti kot nalašč primeren cilj za sovražnikove minomete. Seveda so prvi dobili še toplo jed, za zadnje pa se je ta že močno ohladila. Sabino Nazzaro, stari kosovelovec, ki je zelo cenil hrano, se tega z žalostjo spominja: »Po položajih se je hitro raznesla vest, da bomo dobili kosilo. Želei sem si le, da bi bilo vroče. Najbolj bi se mi v tistem mrazu prilegla naša stara juha, pa čeprav bi bila neslana. Bili smo vsi

premraženi. Burja nam je rezala telo do kosti. Moj pomočnik je dobil že hude ozeblin na nogah. Imel je namreč tako slabe čevlje, da mu je sneg vdiral vanje in se v njih talil. Ko se je ustavil na položaju, so mu nogavice zmrznile. Dal sem mu svoje rezervne, toda niso mu mogle več pomagati. Do noči je še vzdržal ob meni, potem pa so ga poslali v bolnišnico, meni pa dodelili novega pomočnika. Končno so le prišli kuharji s težko pričakovanim kosilom. Toda na mojo veliko žalost je od kuharjeve zajemalke le s težavo odpadla kepa nekakšne trde in hladne mase. Jezno sem preklinjal kuharje in druge zaledne lenuhe, čeprav v tistem trenutku, vem, nisem bil pravičen do njih. Hoteli so nam ustreči po naj bolj ši volji in nam napraviti gosto mineštro, toda kaj, ko se je v tistem mrazu vse sproti ohladilo .. „⁷⁹⁸

Med pripravami za nov napad so posvetili skrb posebno protitankovskim topovom in jurišnim skupinam v 1. bataljonu. Sklenili so, da bo težišče napada na vzhodni strani sovražnikovega obrambnega sistema, pri zunanjih bunkerjih št. 4 do

7. Jurišni skupini, ki naj bi napadla bunker št. 5, so dodelili piat, ki je prispel iz 17. brigade, zakaj na tem odseku se ga je na nek način le dalo privleči na ustrezno razdaljo do cilja, seveda ob zaščiti dobro organiziranega ognja lahkih in težkih strojnic. Do ti ej piata spričo njegove teže in majhnega dometa ni bilo mogoče koristno uporabiti.

Napad se je začel ob 14. uri v še bolj neugodnih vremenskih razmerah. Megli, ki je zmanjševala vidljivost, se je tik pred napadom pridružil še snežni metež. Martinko Zabota pripoveduje: »Jurišna skupina pod vodstvom Vinka Milaniča se je ob zaščiti močnega mitralješkega ognja počasi in previdno toda vztrajno približevala bunkerju številka 5. Z njimi se je plazil proti cilju tudi merilec s piatom. Ko se je priplazil na razdaljo 50—60 metrov, se je začel pripravljati za strel. Z obeh strani je bilo slišati močan ogenj. Trušč pa je preglasil glas komandanta Drejčka, ki je usmerjal ogenj mitraljezov, kajti od njihovega točnega streljanja je bilo odvisno življenje najboljših jurišačev.

Toda merilec piata ni dobro poznal svojega orožja. Izstrelil je pet min in nobena ni zadela cilja.

Tedaj je piat vzel v roke drugi merilec in ga postavil na rob manjše kotanje. Da bi dosegel boljšo oporo pri streljanju,

se je njegov pomočnik vlegel tako, da mu je bila glava v nasprotni smeri. Z glavo se je uprl v skalo, z nogami pa podprl merilca. Napeto smo čakali, kakšen bo uspeh prvega strela. Toda prva mina je padla le meter proč od cevi in na srečo vseh, ki so bili okoli orožja, ni eksplodirala. Nastavil je drugo mino in sprožil. Odjeknila je močna detonacija in prednja stena bunkerja se je kar razcvetela. Jurišniki so se pognali naprej in ga zasedli. V njem so našli tri razmesarjena trupla, dve pa je eksplozija vrgla skozi lesena vrata, tako da sta na pol ležali zunaj.«⁷⁹⁹

Tudi borci in starešine 2. bataljona so se za ta napad dobro pripravili. Na tem odseku je bilo težišče napada vzdolž kolovoza, ki od cerkve vodi proti jugu prav proti Zverincu (trig. 794). To smer sta ščitila bunkerja št. 8 in 9. Med obema in vzdolž kolovoza je stalo nekaj raztresenih hiš, ki jih je sovražnik zasedel in uredil za obrambo. Dopoldne so se vsi poskusi bojnih skupin 2. bataljona, da bi se približale bunkerjema, izjalovili zategadelj, ker jih je preprečil sovražnik, ki je bil v teh hišah, z bočnim ognjem po vrtačah pred njima. Na podlagi izkušenj dopoldanskega napada je komandant 2. bataljona izvedel manjšo preureditev. Težki vod z dvema težkima strojnicama je umaknil nekoliko nazaj, da sta mogli tolči najbližjo hišo, ki naj bi jo bojna skupina tega bataljona najprej zavzela ob podpori partopa. Ob zaščiti strojniškega ognja se ji je uspelo priplaziti do nje na razdaljo 60—70 metrov, nato pa je s svojim ognjem iz pušk in puškomitraljezov ščitila približevanje partopa. Toda ko so ga že postavili na ustrezni položaj, je njegovo moštvo ugotovilo, da se je leseno vodilo mine tako napilo vode v snežnem metežu, da ga ni bilo mogoče spraviti v cev. Poskusili so še z drugimi minami, uspeh pa je bil isti. Partopa nikakor ni bilo mogoče uporabiti. Poslali so nekaj borcev v Rijavce po nove mine, bataljon pa je nadaljeval napad brez podpore partopa.

Pod zaščito močnega ognja je jurišna skupina nadaljevala z napadom. Ko je nekaj najhrabrejših borcev vrglo v hišo ročne bombe, so se branilci ustrašili in se umaknili v sosednjo hišo.

Po dveurnem takšnem boju, zagrizenem in srditem, je 2. bataljonu v snežnem metežu uspelo zavzeti vse hiše med bunkerjema 8 in 9 ter se prebiti do južnega roba Trnovega.

S tem svojim pritiskom z južne strani je močno olajšal napad

1. bataljona z vzhoda.⁸⁰⁰

Vod 3. bataljona, ki je bil, kot smo že omenili, brez boja zavzel bunker št. 1, se je večkrat brezuspešno skušal približati bunkerju št. 12, ki je bil pri glavni cesti na zahodnem dohodu v Trnovo, ter skupini hiš zahodno od cerkve. Zaradi odprtosti terena in izgub, ki jih je že imel, je komandant brigade ukazal, naj prekine s takšnimi poskusi. Njegova izrecna naloga je poslej bila, da budno opazuje zahodni izhod iz postojanke in da s svojim ognjem v sodelovanju z levim krilom

2. bataljona prepreči morebitni poskus sovražnikove posadke, da bi se umaknila proti Ravnici.⁸⁰¹

Tako tudi ta napad ni dal želenih uspehov. Zavzet je bil le bunker št. 5, drugi bataljon pa se je nekako zagozdil med bunkerjema št. 8 in 9. Sovražnik je okrepil obrambo na vzhodnem delu, kjer je bil partizanski uspeh najbolj nevaren. Za to je izkoristil iz kamna grajene hiše. Snežni metež pa je bil čedalje hujši. Partizane in njihovo orožje je na položajih pokrivala vedno debelejša snežna odeja. Do mraka se je boj nadaljeval v primerni razdalji. Sovražnik pa ni štedil ne s strelivom in ne s psovki.⁸⁰²

Celodnevni boj v hudih vremenskih razmerah, ki je sledil neprespani noči s pohodom po globokem snegu, je od kosovlovcev zahteval veliko vztrajnosti, volje in vzdržljivosti. Kljub hudim izgubam, padlim, ranjenim in hudo obolelim zaradi ozeblin, se je večina res dobro držala. Padlo je devet kosovlovcev, ranjenih je bilo dvanajst, okoli deset borcev z ozeblinami pa so morali poslati v premično bolnišnico XXX. divizije. Med padlimi in ranjenimi je bilo tudi nekaj starešin čet in vodov.*

Ob mraku je štab brigade sklenil, naj se napad prekine in izčrpanemu moštvu omogoči, da si prek noči odpočije, se osuši in ogreje ter tako pripravi za napad naslednjega dne. S

* Prvi dan boja za Trnovo so po dosedaj zbranih podatkih padli: Franc Antič iz Brestovice, Avgust Čeferin iz Otoka pri Brezju, Stanislav Jamšek iz Hrušice pri Jesenicah, Friderik Maraš iz Sv. Antona (pri Spesi?) pri Gorici, Jakob Peternej iz Gorenjih Novakov pri Cerknem, Ivan Strukelj s Tolminskega Loma in Angel Žbogar iz Kanala. Hudo ranjeni Franc Čizman iz Tacna pri Ljubljani je kasneje umrl. (Seznam za svobodo padlih borcev Kosovlove brigade, fase. 290/II v AIZDG.)

tem se je strinjal tudi štab XXX. divizije in namestnik komandanta korpusa.

Komandanta 1. in 2. bataljona ter komandirji samostojnih čet so prejeli ukaz, naj svoje borce razporedijo po hišah in ukrenejo vse, da se bodo osušili in si odpočili. Komandant 3. bataljona, katerega glavnina je bila v brigadni rezervi pri Nemcih, pa je zamenjal vod, ki je bil na položajih severozahodno od Trnovega.

Pravzaprav je zanimivo, da so bile močne okupatorske sile, ki so bile zelo blizu Trnovega, ves dan popolnoma pasivne. V Solkanu sta bila dva bataljona divizije X. MAS, bataljon Barbarigo in Sagittario, ter ena topniška baterija. K tej diviziji je pripadal tudi napadeni bataljon Fulmine.⁸⁰³

Šele okoli pete ure popoldne so iz Solkana čez Preval krenili tri je to vorn jaki te divizije, vendar niso prišli daleč. Prvi je že pri Dolu naletel na protitankovsko mino, obstal poškodovan na cesti ter zaprl pot drugima dvema. Oddelki Gradnikove brigade, ki so branili to smer, so odprli ogenj. Zadnja dva tovrnjaka sta se obrnila in se vrnila. Okoli polnoči je pripeljal na kraj dogodka tank, privezal poškodovani tovrnjak in ga odvedel v dolino. Na vseh drugih mestih obrambe je bilo mirno.⁸⁰⁴

Morda smo upravičeni sklepati, da je višje poveljstvo bataljona Fulmine menilo, da napad Kosovlove ni tako resne narave. Takega mnenja je bil, kot kaže, tudi poveljnik bataljona Fulmine do okoli 15. ure. Šele ko so kosovlovci načeli obrambni sistem postojanke, je začel pošiljati štabu svoje divizije depešo za depešo po radiu, naj mu pošljejo pomoč.⁸⁰⁵

Ko so se enote v mraku že umaknile v maloštevilne vaške hiše za položaji, so se na brigadnem poveljniškem mestu v Volčičih zbrali poveljniki in starešine iz štaba brigade, bataljonov in samostojnih čet na posvet. Temeljito so pretresli deio enot v preteklem dnevu in ugotovili izkušnje, ki so si jih pridobili. Nato so sklenili, naj se naslednjega dne napad začne ob petih. Prvi bataljon je dobil nalogo, da ob podpori edinega protitankovskega topa, ki je imel le še deset granat, dveh partopov in enega piata usmeri težišče svojega napada proti bunkerjem št. 6 in 7, nato pa od bunkerja št. 7 prodre v vzhodni del Trnovega ter zlomi sovražnikov odpor v skupini hiš na tem delu. Težišče napada 2. bataljona naj bi bilo v

smeri bunkerjev 8 in 9. Ker je bila frontna erta tega bataljona na desnem krilu nekoliko skrajšana s tem, ko so bunker št. 7 dodelili 1. bataljonu, naj bi ta bataljon okrepil še zaščito proti zahodnemu izhodu iz vasi. V sodelovanju z vodom iz 3. bataljona, ki je ostal na istem mestu, naj bi preprečil umik sovražnika proti Gorici.

Težka četa, ki je imela sedaj dva srednja minometa, je dobila nalogo, da v prvi stopnji napada osredotoči svoj ogenj na gostilniško poslopje vzhodno od cerkve ter tako prepreči sovražniku zvezo in premike njegovih oddelkov iz zahodnega v vzhodni del vasi in obratno.⁸⁰⁶

Ob pol petih zjutraj so čete in njihove jurišne skupine že zasedle začetne položaje za napad in se začele po sveže zapadlem snegu približevati postojanki.* Borci 2. bataljona so presenečeni ugotovili, da je sovražnik ponoči spet zasedel hiše med bunkerjema št. 8 in 9, ki so jih prejšnji dan s težavo in hudimi napori zavzeli. Seveda so napad morali začeti z istih položajev kot prejšnji dan.⁸⁰⁷

Zahvaljujoč globokemu snegu in belim zaščitnim ogrinjalom, pa tudi dobremu poznavanju terena, se je jurišna skupina 1. bataljona priplazila s piatom na primerno razdaljo do bunkerja št. 7, ne da bi jo bramici opazili. Ko je ob petih s poveljniškega mesta brigade Svignila v zrak signalna raketa, je merilec piata z enim samim strelom uničil bunker. Jurišna skupina je bunker takoj zavzela, vendar jo je že čez četrto ure skupina sovražnikovih vojakov v protinapadu iz bližnjih hiš jugovzhodnega dela Trnovega odločno in ob uporabi ročnih bomb prisilila, da se je umaknila na začetne položaje.⁸⁰⁸

Sovražnikova dejavnost prejšnjega dne in opisani protinapad so izpričali, da sta bili njegova organiziranost in borbenost res visoki, kakršne prej niso pričakovali.

Poskus druge jurišne skupine 1. bataljona, ki je krenila iz zavzetega bunkerja št. 5 v napad na hiše vzhodnega dela na robu Trnovega, je sovražnik s silovitim strojničnim ognjem onemogočil že v začetku.

V naslednjih dveh urah po tem neuspešnem napadu ni bilo nobenih sprememb. Nasprotnik je odgovoril na vsak pre-

* Iz izjav nekaterih udeležencev napada je mogoče trditi, da je zapadlo precej novega snega, ponekod ga je bilo tudi do 60 cm (— op. avtorja).

mik partizanov s hudim ognjem iz avtomatičnega orožja, pa tudi v besedni bitki je postajal vedno bolj drzen in brezobziren, zlasti na odseku 2. bataljona, kjer se je čutil najbolj varnega.

Po posvetu s komandantom brigade je sklenil komandant

1. bataljona poslati jurišno skupino, da se na vsak način prebije med bunkerjema št. 7 in 8 v notranjost sovražnikove obrambe z namenom, da odseka raztegnjeni vzhodni del postojanke od osrednjega in zahodnega dela, saj dotedanji napadi, ki so bili več ali manj frontalni, in poskusi, da bi najprej zlomili zunanji obrambni pas, niso rodili nobenih uspehov. Glede na trdnost in organiziranost sovražnikove obrambe, sile in sredstva, ki so bila uporabljena, očitno niso zadoštovala.

Komandant 1. bataljona je preuredil svoj bataljon tako, da ga je razdelil pravzaprav na dva dela. Dve tretjini sili je osredotočil na svojem skrajnem levem krilu, kjer naj bi napadle sovražnika z južne strani in prebile obrambo med bunkerjema št. 7 in 8, druge sile pa okoli že zavzetega bunkerja št. 5, ki naj bi napadle obrambo v vzhodnem delu postojanke naravnost. Ta del 1. bataljona ter druge enote naj bi s svojim pritiskom vezale nase branilce in jim preprečevale možnost premikov in manevra, ko bo glavnina bataljona skušala prebiti obrambo na težišču napada.⁸⁰⁹

Ponovni napad se je začel ob osmih. Oba nasprotnika sta okrepila svoj ogenj do skrajnih možnosti. Dolgi rafali iz najmanj sto cevi brzostrelk, lahkih in težkih strojnic ter številne eksplozije min in granat so popolnoma preglasile puške.

V strahovitem bojnem trušču jih sploh ni bilo opaziti.

Jurišna skupina 1. bataljona se je s komandantom pod točo izstrelkov počasi in vztrajno plazila skozi globok sneg k svojemu cilju. Spričo močnega ognja, ki jih je slepil, branilci bunkerjev št. 7 in 8 niso opazili, da se ji približuje. Splazila se je med obema bunkerjema v bližino hiš nad južno potjo. Več strojnic in puškomitraljezov je zdaj preneslo svoj ogenj na te hiše, skupina pa je naskočila najbližjo.

Že ta prodor skozi zunanjo obrambno črto postojanke je bil sijajno junaštvo in primer požrtvovanja, smelosti in hrabrosti. V vrsti teh junaških mladeničev jurišne skupine se je posebej izkazal bombaš in puškomitraljezec Vojko Regent,

ki je bil znan kot eden najhrabrejših borcev ne le v 1. bataljonu, temveč v vsej Kosovelovi. Brez pretiravanja lahko rečemo, da so ti mladeniči dosegli prvi taktični preobrat v bitki za Trnovo.

Toda do končnega in odločilnega preokreta je bilo potrebno še vsaj dvanajst ur srditega boja, v katerem se nobena stran ni ozirala na žrtve. Po vdoru jurišne skupine so branilci prenehali žaliti s psovki na račun ušivih, raztrganih, lačnih in prezebljih partizanov in niso več pozivali »sciašov«, naj se predajo. Morda so prav zavoljo teh psov in žalitev, ki so imele cilj raniti narodni ponos primorskih Slovencev, čutili, da v primeru poraza ne bodo mogli računati na mil postopek. Ko so pričakovali skorajšnjo pomoč nemških zaveznikov, iz smeri Škabrijela in Sv. Danijela je res bilo že od zgodnjega jutra slišati eksplozije na stotine min in granat, ki so padale na položaje Gradnikove brigade, so se srdito in prizadevno borili, pravzaprav za golo življenje.

Na južnem odseku svoje obrambe in na kraju, kjer je jurišni skupini 1. bataljona Kosovelove uspelo prebiti obrambno črto, je sovražnik odprtino kmalu zaprl s svojimi okrepitvami in preprečil, da bi se novi partizanski oddelki vrinili v obrambo. Toda ko je zvedela druga jurišna skupina napadalcev za uspeh prve, je okrepila svoj pritisk tudi v vzhodno smer. Do poldneva se je prebila do prvih hiš in s prvo skupino vzpostavila ognjeno zvezo. Vendar naprej ni mogla, ker se je sovražnik na vzhodnem odseku iz bližnjih hiš srdito upiral.

Medtem je edini protitankovski top, ki je še ostal, že bil brez streliva, spričo nabreklih lesenih vodil pa še vedno ni bilo mogoče uporabiti obeh partopov. Trdno grajene hiše so vzdržale eksplozije ročnih bomb in min metalčev piat. Na vsak način je bilo treba najti neko drugo rešitev. Komandant brigade je sklenil, da bodo poskusili s plastičnim razstrelivom. Ker ni bilo na voljo izučenih minerjev, so poiskali nekaj borcev-prostovoljcev, ki so v bližnji hiši organizirali »delavnico«. V topli vodi so »plastik« najprej pazljivo zmehčali, nato pa so iz dveh do treh kilogramov razstreliva oblikovali velike bombe ter vanje vgradili še detonatorje in vžigalno vrvico.⁸¹⁰

S takšnim plastičnimi bombami je bila kmalu zavzeta sosednja hiša. Da bi prodrli vanjo, so morali na zadnji strani odpreti steno. Okoli enih popoldne sta se obe jurišni skupini

združili in s skupnimi močmi začeli napadati sosednja poslopja, sovražnik pa je zdaj moral zapustiti bunkerja št. 6 in 7 ter se umakniti v osrednji del postojanke. V vzhodnem delu vasi je bil že skoraj ves 1. bataljon.

Po vdoru 1. bataljona v vzhodni del Trnovega, je komandant brigade sklenil vreči v boj brigadno rezervo, 3. bataljon.

Medtem je 2. bataljonu ob hudih naporih uspelo vdrugeč zavzeti hiše med bunkerjema št. 8 in 9, vendar zaradi hudega ognja iz teh utrd in skupine hiš na južnem robu Trnovega pod cerkvijo ni mogel napredovati dalje. O tem je pripovedoval Milan Pahor takole:

»Zase in svojega šarca sem napravil v zidu okoli pet metrov pred hišo in stajo kritje. Iz obeh stranskih bunkerjev mi ‚masovci‘ niso mogli do živega, pred menoj pa je bila v daljavi sto do dvesto metrov podolgovata pritlična hiša. Na južni strani, obrnjeni proti meni, je imela nekaj malih oken, ki so jih zazidali in v njih pustili le strelne line. Vanje sem od časa do časa hitro izstrelil kratek rafal in se takoj s šarcem umaknil za zid. Zeblo me je na vso moč. S pomočnikom sva ob zidu v visokem snegu steptala stezo, po kateri sva se po kolenih in komolcih premikala sem ter tja, da bi se vsaj malo ogrela. V stajo je večkrat prišel deček, star kakih deset let, in me opozarjal, če je videi kakega masovca, da je pomolil skozi lino strojnico. Odganjal sem ga v hišo in mu pravil, naj miruje. Ni me ubogal. Okrog desetih me je vprašal, če sem lačen, in nama čez okence vrgel nekaj vročih kuhanih krompirjev. Slekla sva si roka vice in si z vročim krompirjem najprej pogrela roke, nato pa ga s slastjo pojedla.

V prvih popoldanskih urah je naš bataljon spet začel odločneje napadati. Ko pa smo še zvedeli, da se je 1. bataljon prebil med bunkerje in hiše, se nas je začela lotevati jeza. Saj vendar ni prvi bataljon nič boljši od našega drugega. Na vse mogoče načine smo se skušali približati najbližji hiši, da bi jo uničili s partopom, pa ni in ni šio. Če se je oddelek partopa posta vii malo bolj naprej, so ga ‚masovci‘ iz stranskih bunkerjev obsuli z rafali. Tako so nam nekaj tovarišev ranili. Ko pa smo partop postavili v višini mojega kritja in izstrelili mino, ta ni dosegla cilja. Poskušali smo tudi tako, da sva z Joškom Zgurom, ki je že dalj časa imel bren, vzela na muho levi bunker, menda je bil št. 9, in ga izmenoma obstreljevala

z natančnimi rafali. Med tem naj bi se „partopovci“ premikali naprej. Toda opazili so jih iz vasi. Preklete zverine so imele mitraljeze celo na strehah višjih hiš.«⁸¹¹

Kmalu po drugi uri popoldne je 3. bataljon zasedel položaje severno od postojanke in se začel približevati bunkerju št. 12, ki je stai zahodno od vasi in od bunkerja št. 2 in 3 nad pokopališčem in levo od ceste Trnovo—Nemci. Približevanje je bilo zaradi odprtosti terena zelo težavno. Približno okrog štirih, ko je 1. bataljon prodrl do križišča cest Trnovo—Nemci—Rijavci, se je posadka bunkerja št. 4 ob zaščiti iz bunkerja št. 3 umaknila v Fonovo gostilno. Po njenem umiku je predstavnik štaba korpusa, ki je opazoval boj, menil, da je sovražnikova obramba v celoti razmajana, in ukazal, naj 3. bataljon

Kamera je ujela zadetek mine partopa v sovražnikov bunker v sistemu obrambe Trnovega

začne z jurišem s severne strani. Čete tega bataljona so krenile v naskok, toda močan in natančen ogenj iz zunanjih bunkerjev št. 2 in 3 in iz poslopja bivše občine jih je prisilil, da so se morale umakniti na začetne položaje. V tem neuspešnem jurišu je imel 3. bataljon tri padle ter sedem lažje in hudo ranjenih.⁸¹²

Kljub temu da 3. bataljon s svojim naskokom ni mogel zlomiti sovražnikove obrambe na severnem odseku, sta pred mrakom druga dva bataljona okrepila svoj pritisk ter sta postopno, toda vztrajno krhala sovražnikov odpor. Drugemu bataljonu je najprej uspelo uničiti posadko bunkerja št. 9, nato pa še št. 8, potem pa je ob pomoči partopa zavzemal poslopja drugo za drugim z juga in se po zmračitvi združil z levim krilom 1. bataljona. Pod zaščito strojnienega ognja so se minerei plazili k sosednjim zgradbam in polagali ob zidove pripravljene plastične mine, nato pa so bombaši z ročnimi bombami uničevali sovražnikove skupine, skakali v hiše in skončavali zadnji sovražnikov odpor. Komaj so tako zavzeli eno, so se že začeli pripravljati za napad na drugo hišo.

Med 20. in 21. uro je bila že precej oslabljena sovražnikova posadka prisiljena zapustiti vse zunanje bunkerje in se zbrati v osrednjem in zahodnem delu vasi, da bi tako skrajšala obrambno črto in okrepila svoj odpor.

Komandant bataljona Fulmine, ki je imel na voljo le še sedem oficirjev, se je s podoficirji in moštvom trudil na vso moč in je pri tem uporabil vso svojo sposobnost, da bi obramba vzdržala do prihoda nemške pomoči.

Hkrati z boji okoli postojanke so divjali srditi boji na črti zaščite napada. Gradnikova se je od jutra tolkla s tremi sovražnikovimi bataljoni, dvema italijanskima in enim nemškim iz 15. SS policijskega polka. Njihov napad je podpiral hud topniški in minometni ogenj ter nekoliko oklepnikov. Spričo hudega pritiska je brigada morala zapustiti položaje na Skabrijelu in zavzeti novo obrambno črto Zagorje—Ravnica—Sv. Danijel. Kljub številnim sovražnikovim poskusom, da se prebije do Trnovega, pa so gradnikovci vzdržali. Pri tem so imeli velike izgube. Nasprotnik je izstrelil na njene položaje ta dan čez tisoč min in granat.⁸¹³

Na vseh drugih mestih obrambe je bilo pred sovražnikovo intervencijo 20. januarja mirno.

Ker je očitno kazalo, da bo boj za Trnovo mogoče končati šele naslednjega dne, je štab IX. korpusa ukazal štabu Gradnikove brigade, naj pripravi protinapad in spet zavzame Škabrijel. Z uspešnim protinapadom bi se znova vzpostavilo ravnotežje in vsaj za nekaj časa odstranila nevarnost, da bi sovražnikove sile razbile zunanjo zaščito in onemogočile popolno uničenje postojanke v Trnovem. Toda protinapad gradnikovcev ni uspel, čeprav je bil dobro pripravljen in odločno izveden. Sovražnikove enote, ki so branile Škabrijel, so bile premočne in dobro pripravljene za obrambo.⁸¹⁴

Ko je pokrajino zagrnila noč, je bilo Trnovo razsvetljeno kot podnevi. Več poslopij je gorelo. Nekatere zgradbe izven obrambe so zažgali sovražnikovi vojaki, preden so se umaknili v središče vasi, druge pa so začele goreti od partizanskih strojnic, ker so bila sovražnikova mitraljeska gnezda tudi na strehah. Zvečer je bilo še nekaj hudih žrtev. Med pripravami za nočni napad je bil ranjen v ramo znani italijanski borec Kosovelove Sabino Nazzaro, njegov pomočnik Albert Gorkič, rojen 18. septembra 1909 v Vrtojbi, pa v trebuh. Ponoči je v Rijavcih umrl.⁸¹⁵

Skoraj hkrati je bil hudo ranjen na vzhodnem delu bojišča tudi politični komisar XXX. divizije Janko Rudolf, ki se tistega trenutka spominja takole:

»Napad naših enot na Trnovo je zvečer 20. januarja 1945 že prihajal v zaključno fazo, čeprav se je sovražnikova posadka trdovratno upirala. Ker so močne sovražnikove sile iz Gorice že od jutra hudo pritiskale na Gradnikovo brigado, ki je bila prisiljena zapustiti položaje pri Škabrijelu, nam je pretela resna nevarnost, da se sovražnik le prebije in reši napadeno posadko. Zato smo se v štabu XXX. divizije domenili, da napad pospešimo in da za vsako ceno še tisto noč zlomimo sovražnikov odpor. Dogovorili smo se, da gre v vsak bataljon po en član štaba divizije. Sam sem odšel v 1. bataljon, ki je napadal z vzhodne strani in spričo nejasnega položaja obtičal na mestu. Skupina starešin in borcev je ob mojem prihodu stala za neko kovačijo. Med seboj so se prerekali, ali je sovražnik še v prvi naslednji hiši, ali se je umaknil v drugo, bolj oddaljeno proti križišču Trnovo—Rijavci. Stopil sem na cesto pred kovačijo. Toda iz prve hiše me je zadel rafal. Zadet v obe nogi sem obležal na cesti. Moji tovariši so takoj

usmerili svoj ogenj na okna te hiše, nekaj pa jih je priteklo k meni in me odneslo v kritje. Za silo so me previli in še isto noč prepeljali v bolnišnico Franjo pri Cerknem.«⁸¹⁶

Spričo tega neprijetnega dogodka čete niso prekinile boja. Ko je sovražnik zapustil zunanje bunkerje št. 12, 2, 3 in 4, je

3. bataljon začel hudo pritiskati proti skupini hiš v severozahodnem delu Trnovega. Še pred polnočjo mu je uspelo popolnoma očistiti poslopja v tem delu naselja in celo zavzeti županovo hišo, v kateri je bil prej sedež in poveljniško mesto komandanta bataljona Fulmine. Podstrešje hiše je gorelo, komandant pa se je umaknil v župnišče z ostankom moštva, ki je branilo severozahodni del obrambne črte. Hkrati so bramici morali opustiti tudi obrambo bunkerjev št. 10 in 11. Zunanja obrambna črta je bila povsem razbita, sovražnik pa se je zbral v središču vasi, v župnišču, šoli, občini, gostilni in še nekaj privatnih hišah. Vsi trije bataljoni so sklenili okoli središča trden obroč in so vzpostavili tesno medsebojno zvezo.

Začel se je boj za središče. Martinko Zabota se tega spominja takole: »Oba naša srednja minometa sta ostala brez 'hrane' in s tem tudi brez dela. Zbral sem prostovoljce iz svoje težke čete, pridružili smo se borcem 1. bataljona. Z vzhodnega roba vasi smo prodirali proti zahodu od hiše do hiše, v glavnem s pomočjo plastike. Okrog polnoči smo se prebili do Fono ve gostilne, ki so jo masovci preuredili v manjšo trdnjavo. Okna so zazidali in si uredili strelne line. Jurišna skupina pod vodstvom komandanta bataljona Drejčka je usmerila ogenj na line Fonove gostilne, hkrati pa so se minerei tiho splazili s strani in ob hišni vogai postavili plastično mino. Odbila je vogai hiše, toda masovci niso utrpeli nobene škode. Skozi line so začeli metati ročne bombe. Seveda se minerei zdaj niso mogli približati gostilni. V bližnjo hišo smo prinesli partop in ga utrdili na mizi pod oknom. Vsi smo se morali umakniti iz hiše v bližnje zaklone. Merilec partopa se je vlegel na stopnišče. Ker dotlej še nikoli nisem imel priložnosti videti, kako deluje partop, sem se vlegel poleg njega. Ko je potegnil za vrvico, sem najprej slišal zamolkel strel, nato pa močno eksplozijo. Še omotičen od pritiska sem zdrvel v sobo. Od močno utrjene in podprte mize so ostali le razmetani koščki lesa, vzhodna stena Fonove gostilne pa je bila popol-

noma razdejana. Kar je bilo še živih, so kmalu začeli izstopati z dvignjenimi rokami...⁸¹⁷

Približno do dveh zjutraj 21. januarja so se ostanki bataljona Fulmine zbrali v zaključeni skupini hiš jugozahodno od cerkve, od koder so še vedno daj ali srdit odpor. Od tega bataljona je ostala le še dobra četrtnina moštva. Le nekaj je bilo ujetih, drugi pa so padli: v bunkerjih in drugod, večina v vaških hišah po Trnovem, nekateri pa zgoreli hkrati s poslopji, v katerih so se zabarikadirali.

Tedaj, okrog dveh po polnoči na 21. januar, je prišlo v štab divizije neprijetno in zaskrbljujoče ob vestilo. Sovražniku je uspelo iznenaditi oddelke 17. brigade Simona Gregorčiča in čez Vitovlje prodreti na rob Trnovske planote kak kilometer in pol jugozahodno od Krnice. Predhodnica 3. bataljona 10. SS policijskega polka, ki je krenil v napad v tej smeri, da pomaga napadeni postojanki, je presenetila maloštevilne in šibke partizanske zasede na robu in ga zavzela. Zaradi mrzle burje je bila glavnina bataljona, ki je imel nalogo ščititi ta edini dohod iz Vitovelj na rob Trnovske planote, v zaledju namesto na položajih. Mesto, kamor se je zatekla, je bilo preveč oddaljeno. Ko so esesovci prodrli na rob planote, je sicer posredovala, vendar jih ni mogla več pognati nazaj, ker je predhodnici že sledila glavnina sovražnikovega bataljona. Čeprav je štab 17. brigade poslal v boj še vse enote, ki jih je imel na voljo na Krnici, je sovražniku uspelo še bolj razširiti zavzeti položaj in ga dobro zaščititi. S tem je bila prebita zaščitna črta IX. korpusa, ki je omogočala napad.

Štab XXX. divizije je izdal ukaz, naj 3. bataljon Kosovelove brigade takoj prekine napad in krene proti Krnici. Prepreči naj nemški prodor proti Trnovemu, dokler ne bo prišla iz vasi Nemci divizijska rezerva, ki jo je sestavljal bataljon 17. brigade.⁸¹⁸

Tretji bataljon je takoj izpolnil ukaz. Ko je njegova predhodnica dosegla križišče Rijavci—Krnica—Nemci, so ji že prihajali nasproti razbiti oddelki 17. brigade, ki so se umikali proti Nemcem. Šele pri lovski koči (kota 879) se je spopadla z esesovci. Takoj se je razvila za boj in zasedla položaje levo nad cesto. Ko je komandant bataljona Emil Fakin prispel z glavnino do križišča, je začel razporejati čete. Prvo četo je poslal na položaj pred križiščem in levo od ceste, druga naj bi

zasedla obrambne položaje za križiščem, tako, da bi branila obe cesti, proti Trnovemu in Nemcem, tretja pa naj bi zasedla vzhodna pobočja Vitovskega vrha (kota 919).

Jože Birsa, komandir čete tega bataljona, je izjavil: »Ko mi je komandant bataljona povedal, kje in kako naj zasedem položaje za obrambo, sem četo odvedel še okoli sto metrov dalje proti Krnici. Nato sem ustavil njeno kolono in borce razporedil po položajih levo od ceste v pobočje. Takoj sem poslal kurirja do predhodnice, ki je bila iz moje čete, naj pove tovarišem, kje smo zasedli položaje, ter kako in kam naj se umikajo v primeru prevelikega sovražnikovega pritiska. Po cesti sem pa so prihajale še vedno manjše skupine in posamezniki iz 17. brigade, ki so se umikali. Slišal sem glasna povelja komandanta Emila, ki je ostal na križišču in razmeščal bataljon na položaje. Njegove zadnje besede, ki sem jih slišal, so bile bodrenje: ‚Fantje, držite se!‘ Nato sem slišal dolg rafal iz nemškega šarca. Čeprav nisem videi Nemcev, sem pohitel v hrib za četo ...«⁸¹⁹

Pri križišču je bil Albert Švara: »Komandant nas je razporedil desno in levo od križišča, nato pa je s političnim komisarjem, čigar imena se ne spominjam, in svojim kurirjem ostal na križišču. Nismo še dobro zasedli položajev, ko je komandant zavpil: ‚Fantje, korajža!‘ v tem pa je zadrdral šarec. Vsi trije, ki so bili na križišču, so padli. Esesovci so jih slekli, nato pa odšli na Trnovo in rešili preživele masovce, mi pa smo padle tovariše v odejah nesli na Lokve* ...«⁸²⁰

Ko si je 3. bataljon 10. SS policijskega polka zagotovil dovolj velik izhodiščni prostor na robu Trnovske planote, je z delom svojih sili z južne strani blokiral pot od Krnice do že omenjenega križišča in Vitovski vrh. Njegova glavnina je s tem, da je izkoriščala slabo vidljivost in da je bila maskirana v belih snežnih ogrinjalih, prodirala po robu planote proti zahodu. Okrog šestih je dosegla Rijavce, prej pa še razbila vse partizanske enote, ki so ji skušale preprečiti prodiranje, najprej bataljon 17. brigade, ki je držal položaje južno od Trno-

* Hkrati z Emilom Fakinom je padel komandir 2. čete Jožef Praznik, rojen 25. marca 1922 na Grmu pri Novem mestu in kurir Angel Likar, rojen 6. septembra 1924 na Otlici. (Seznam za svobodo padlih borev Kosovelove brigade, fase. 290/11 v AIZDG.)

vega proti Šmihelu na robu planote, potem pa še prištabne enote XXX. divizije, ki so ji šle nasproti iz vasi Rijavci.⁸²¹

Medtem sta 1. in 2. bataljon v Trnovem zavzemala poslopje za poslopjem, v katerih se je branil preostali del sovražnikove posadke. Končno se je ostanek bataljona Fulmine s svojim poveljnikom branil le še iz župnišča. Okoli petih zjutraj se je po podstrešju in v zgornjih prostorih začel širiti požar, masovci pa so se umaknili v klet.

Mnogi neposredni udeleženci se teh trenutkov natančno spominjajo. Martinko Zabota je povedal: »Čeprav je županova hiša, v kateri so imeli masovci svoj štab, gorela, smo nosili ven orožje, smuči, hrano in razno drugo opremo. Fantje spremljevalne čete so se zaganjali v skladišče in odnašali mine za srednji minomet, ki so nam bile posebej dragocene, saj smo bili že brez njih.

Tedaj je pritekel komandant brigade Cene in ukazal, naj se takoj umaknemo proti Voglarjem, ker se Nemci približujejo Trnovemu. Fantom sem naročil, naj odnese jo kolikor mogoče več min, druge pa naj zakopljejo v sneg. Komandant 2. bataljona je že zbiral svoje borce in nato krenil z njimi proti hribu severozahodno od Trnovega, da bi ščitil umik drugim koso-velovcem. Na vzhodnem robu vasi so že drdrali nemški šarci. Približal sem se gorečemu župnišču in se pridružil skupini kosovelovcev, ki so se na vse načine trudili, da bi uničili še to zadnje sovražnikovo oporišče, čeprav se je 1. bataljon že umikal mimo cerkve proti pokopališču. Pri fantih sem zbral nekaj ročnih bomb in jih skušal vreči v kletno okno, od koder se je od časa do časa slišal kak strel. Iskal sem angleško defenzivno bombo. Toda noben poskus, da bi zadel kletno okno, se mi ni posrečil.«⁸²²

Lojze Dolenc pravi: »Drežček se je ob umiku spomnil, da je velik troosni tovornjak še nepoškodovan. Hitro se je vrnil, odprl pokrov motorja in vrgel na motor ročno bombo, ki je eksplodirala. Morda se zavoljo prevelike vneme ni dovolj zakril v kako kritje. Drobec ga je ranil v oko. Zaradi hudih bolečin mu je odpovedalo še drugo. Med umikom smo ga morali voditi kot slepca. Drugi borec se je bolje znašel. V rezervoar goriva je izstrelil rafal, kmalu je bil tovornjak ves v plamenih.«⁸²³

Podoben razvoj dogodkov je videi tudi Stojan Žigon: »Čeprav smo se skoraj vsi že umikali in so Nemci prodirali, je nekaj fantov še vedno skušalo s ‚plastikom‘ uničiti to zadnje sovražnikovo oporišče. Toda primanjkovalo je že časa. Umik je bil neizogiben. Med umikanjem je bila med hišami ranjena znana in prizadevna aktivistka Darinka Šlosar s Trnovega. Nekdo je takoj priskočil, da bi jo rešil. Toda sam jo ni mogel odnesti. Začel je klicati na pomoč. Pritekli smo še trije in jo pod ognjem nesli mimo pokopališča prek čistine proti Voglarjem. Ko smo prišli v zavetje redkega gozda, smo napravili nosila iz palic in šotorskega krila in jo srečno prinesli v vas Nemci, odkoder so jo sanitejci odpeljali dalje v bolnišnico ‚Franjo‘. Čeprav je Darinka zaradi te rane ostala brez noge, je še po osvoboditvi ostala ena od najbolj požrtvovalnih aktivistk na Trnovem.«⁸²⁴

»Komandant 2. bataljona Anton Fakin,« je povedal Slavko Pavlič, »mi je po umiku s Trnovega ukazal, naj s svojimi fanti zasedem položaje na hribu nad cerkvijo in pokopališčem ter ščitim umik tovarišev, ki nikakor niso hoteli nehati napadati, čeprav so Nemci že prodirali v Trnovo z vzhodne strani. Mimo pokopališča in dalje proti Voglarjem se je v globokem snegu vlekla dolga kolona 1. bataljona in drugih. Bili so otoporjeni z zaplenjenim orožjem, drugim blagom in ranjenci. Poslednji so se umaknili šele tedaj, ko so se Nemci približali na razdaljo petdesetih metrov. Tedaj smo odprli ogenj tudi mi in prisilili najbolj zavzete esesovce, ki so streljali iz brzostrelk kar stoje, da si poiščejo kritje. Toda drugi so hitro obšli hiše, ki so bile večinoma že v plamenih, in začeli z močnim ognjem, približujoč se vedno bolj našim položajem, pritiskati na nas. Morali smo se torej umikati proti severu, kjer nas je potem ščitil ogenj drugih čet 2. bataljona in Gradnikove brigade, ki se je iz doline prav tako morala umikati med bojem na zahodni rob Trnavske planote. Pod njenim varstvom se je 2. bataljon umaknil proti Podgozdu in nato čez Zavrh na Lokve. Opoldne se je pri Nemcih že zbrala vsa Kosovelova brigada.«⁸²⁵

V drugi fazi bitke za Trnovo, od petih zjutraj 20. januarja do sedmih naslednjega dne, je imela Kosovelova brigada še sedem padlih in 19 ranjenih. Med hudo ranjenimi sta bila

znani jurišnik Vojko Regent in Jožef Zvab, ki sta nekaj dni pozneje umrla v bolnišnici Pavla.*

V bitki za Trnovo je imela torej brigada skupno 18 padlih in 28 hudo in lažje ranjenih.⁸²⁸

To seveda niso bile vse žrtve, ki so morale dati življenje v tridnevni bitki za Trnovo. Iz štaba divizije je padel šef obveščevalnega odseka, politični komisar pa je bil hudo ranjen. Dodane ekipe par topov so imele dva padla in štirinajst ranjenih borcev. Koliko izgub je imela 17. brigada, v poročilu štaba XXX. divizije ni mogoče zaslediti podatkov, Gradnikova brigada in 2. bataljon Prešernove brigade, ki sta branila smer proti Gorici, pa sta imela skupno 11 padlih in 16 ranjenih.⁸²⁷

Tudi sovražnikove izgube med bojem za preboj zaščitne crte partizanskih enot doslej ni bilo mogoče natančno ugotoviti, vendar je očitno, glede na ostrino boja zlasti z Gradnikovo brigado, da so morale biti občutne. Na prav tak položaj smo naleteli v zvezi z izgubami italijanskega kvislinškega bataljona Fulmine, ker se podatki o njegovem številčnem stanju razlikujejo celo v različnih poročilih okupatorja. Morda bi za presojo tega vprašanja lahko kot osnovo sprejeli podatek iz poročila štaba XXX. divizije, da je ta bataljon v samem začetku napada imel na mestu 250 vojakov, podoficirjev in oficirjev, v poročilu 3. bataljona 10. SS policijskega polka, ki je zjutraj 21. januarja prek Krnice prodril v Trnovo, pa bomo, da je pri umikanju iz Trnovega okoli 15. ure s seboj odvedel le 39 njegovih pripadnikov, med katerimi je bilo sedem ranjenih, štirje med njimi pa so med prenosom v Gorico umrli.⁸²⁸

Ko so v štabu brigade zvedeli, da so se Nemci umaknili iz Trnovega proti Gorici, je Kosovelova krenila iz Nemcev in

* Padli so Emil Fakin, rojen 27. februarja 1921 v Pliskovici, Milan Fakin, rojen 8. julija 1928 v Škrbini, Albert Gorkič, rojen 18. septembra 1909 v Vrtojbi, Angel Likar, rojen 6. septembra 1924 na Ottici, Izidor Pisk, rojen 14. januarja 1914 v čepovanu, Jožef Praznik, rojen 25. marca 1922 na Grmu pri Novem mestu, Milan Škabar, rojen 10. oktobra 1915 na Rudniku pri Ljubljani, nato pa sta umrla še Vojko Regent, rojen 29. septembra v Kontovelu pri Trstu, in Jožef Zvab, rojen 16. februarja 1909 na Javorniku pri Jesenicah. (Seznam za svobodo padlih borcev Kosovelove brigade, fase. 290/II v AIZDG.)

ob mraku prišla v Trnovo, kjer pa so že bili Gradnikovci in po bojišču zbirali razmetano orožje, strelivo in drugo opremo.⁸²⁹

Po več kot potrebnem počitku so naslednjega dne kosovelovci po bojišču zbrali padle partizane in sovražnikove vojake ter opravili potrebne priprave za pogreb, ki je bil dopoldne naslednjega dne 23. januarja. Pred odprtimi grobovi, pred poravnano vrsto živih in padlih, je govoril politični komisar brigade. Padlim se je zahvalil v imenu živih za njihovo žrtev, vse prisotne pa je pozval k še večjim naporom do končne zmage, do popolne osvoboditve Slovenskega primorja, Slovenije in vse Jugoslavije.

Vendar je Kosovelova brigada prav v Trnovem pokopala tudi del sebe. Iz bitke je izšla kot zmagovalec, toda noben njen pripadnik med tem pogrebom ni čutil v sebi slasti zmage. Globoko v njihovih srcih je kljub surovi resničnosti vojne tičala zavest o tem, da oba naroda, ki sta stoletja živela drug ob drugem, pravzaprav lahko prebivata na tem delu sveta v prijateljstvu in miru. Čeprav se je v tej bitki pokazalo nakopičeno gorje slovenskih ljudi Primorja v obliki zagrizene bojne vneme, zavzetosti in trmoglavega hotenja celotnega sestava brigade, da premaga sovražnika, ki je pomenil nosilca fašističnega zatiranja in zaničevanja, je Trnovo vendarle imelo smisel le v primeru, če bodoče življenje ne bo prineslo nikoli več njegove ponovitve. Slovesne in z iskrenimi čustvi izgovorene besede političnega komisarja so se zato zgubljale prek temačne, gole in s snegom pokrite pokrajine ter so bolj odražale cilje jutrišnjega dne, kot čustva, ki so tlela v živih in mrtvih.

Toda ne glede na to, kaj in kako so čutili kosovelovci med bojem in po njem, lahko trdimo, da je bila bitka za Trnovo najvišji dosežek in največji uspeh Kosovelove brigade. Tako sta jo ocenila tudi štab XXX. divizije in štab IX. korpusa.

V dnevnem povelju štaba XXX. divizije z dne 23. januarja je navedeno tole:

»Enote 19. brigade pod vodstvom komandanta kapetana Bavec Toneta-Ceneta so v dneh od 18. do 21. januarja 1945 s sodelovanjem artilerije v ogorčenih bojih in s smelimi juriši likvidirale sovražno postoj anko Trnovo in vrgle iz sestava X. flotilje MAS bataljon Fulmine ter ga popolnoma uničile in razbile. Sovražnik je utrpel 204 mrtve in 7 ranjenih. Zaple-

njena je bila velika količina orožja, municije in vojaške opreme ter med drugim pobitih 5 oficirjev in 20 podoficirjev. Plen se še prešteva.

V borbah, ki so trajale dva dni in tri noči se je posebno izkazal 1. bataljon pod vodstvom komandanta Renarja Andreja, ki je s spretnim manevriranjem in premikanjem svojih borcev pri juriših zavzemal bunker za bunkerjem in izšel iz zmagovite borbe z najmanjšimi žrtvami.

Vsi borci zgoraj omenjene brigade so kljub mrazu, snegu in srditemu odporu sovražnikove posadke pokazali visoko borbenost in zdržljivost. Zato izreka vsem borcem, podoficirjem, oficirjem in politkomisarjem 19. brigade

priznanje in pohvalo

V času, ko vršimo poslednji juriš na okupatorja in njegove pomagače, bo Trnovo vsem naš edinstven zgled in primer, kako se najuspešneje tolče po okupatorjih in fašističnih zatiralcih.«⁸³⁰

Podobno, prav tako laskavo priznanje je izrekel štab IX. korpusa Kosovelovi in Gradnikovi brigadi v dnevnem povelju za 25. januar 1945. Tam lahko beremo:

»... Za to veliko in izredno zmago izrekamo borcem, komandirjem in političnim komisarjem 19. brigade, ki so pokazali vso svojo sposobnost, odpornost, borbenost, junaška dejanja v snegu in mrazu, podnevi in ponoči, posebno pohvalo.

Hkrati dajemo pohvalo za izrazito odpornost 3. brigadi, ki je uspešno zdržala in odbila vse sovražnikove napade pehote, tankov in topov iz smeri Gorice.

Vse borce, ki so se v teh borbah izkazali, mora štab divizije nemudoma predlagati za odlikovanje in njih imena objaviti v vsem našem časopisju.«⁸³¹

Po Trnovem

Uspehi, ki jih je dosegla v obdobju September—december 1944, zlasti pa njeni dosežki v minulem mesecu med sovražnikovo ofenzivo in pri zavzemanju dobro branjenega Trnovega, so Kosovelovo brigado brez pretiravanja postavili na prvo mesto v IX. korpusu. Postala je zelo priljubljena po vsej Pri-

morski in cenili so jo tako svobodoljubno prebivalstvo kot partizanske enote Slovenskega primorja. To svojo priljubljenost si je brigadna skupnost priborila v številnih akcijah, v katerih se je sama kalila in krepila, da bi potem v najhujših preskušnjah pokazala svojo pravo vrednost.

V mesečnem poročilu štaba IX. korpusa z dne 1. februarja 1945, ki ga je poslal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, beremo o moralni in borbeni vrednosti brigade tole:

»... Splošno moralno stanje ter borbenost v naši vojski sta zelo dobra, dasi je po drugi strani glede opreme, prehrane in bivanja zelo slabo. Posebno XXX. divizija, ki je v glavnem na Trnovski planoti, je glede bivanja na najslabšem, zakaj vasi so požgane, teren pa stalno zasnežen in zameten. Kljub temu je vojska dobra in moramo posebno pohvaliti 19. SNOB Sr. Kosovela, ki je vodila doslej od vseh brigad največje in najuspešnejše borbe ter ima najmanj dezerterstva. Že v prejšnjem poročilu smo jo predlagali za udarno brigado, dasi je šele v tem tekmovanju prva. Spričo tega dejstva prediagamo, da se ji poleg naslova 'udarna'* dodeli tudi kako odlikovanje...»⁸³²

Toda ti uspehi so od Kosovelove brigade terj ali tudi hude in nenadomestljive žrtve. Brigada je imela od 23. decembra 1944 do 22. januarja 1945 skupaj 46 padlih in 44 ranjenih, kakih 30 borcev je hudo zbolelo, 33 pa so jih pogrešali. Potemtakem so njene vrste zgubile 150 borcev, med katerimi je bilo okoli 70 % starešin. Morda niso odveč še podatki o njeni moči. Dne 23. decembra je bilo v brigadi na mestu 726 borcev in bork, 22. januarja 1945 pa le 570. V tem času je prišlo 23 novih borcev, iz nje pa je bilo premeščenih 29 naj bolj ših borcev in nižjih starešin, največ v sestavo udarne čete XXX. divizije, ki so jo tište dni začeli ustanavljati.⁸³³

Morda bi brigada številčno oslabitev še nekako prenesla, če ne bi bilo prišlo hkrati do velikih kadrovskih sprememb, ki so bile vendarle prehude. Skoraj ves ožji štab brigade je bil premeščen na višje položaje. Na njihova mesta so stopili mlajši in manj izkušeni za te dolžnosti, ki so dotlej najbolje vodili bataljone, na njihova mesta pa so prišli namestniki ali komandirji in politični komisarji čet. Komandant Kosovelove brigade

* Glavni štab NOV in PO Slovenije je sprejel sklep o razglasitvi za udarno brigado šele 27. februarja 1945.

kapetan Anton Bavec-Cene je moral sprejeti dolžnost načelnika štaba XXX. divizije, na njegovo mesto je bil postavljen kot vršilec dolžnosti Andrej Renar-Drejček, dotlej komandant

1. bataljona. Politični komisar brigade Edo Klemenčič je prevzel posle ranjenega političnega komisarja XXX. divizije Janaka Rudolf a, za vršilca dolžnosti političnega komisarja brigade so postavili političnega komisarja 1. bataljona Lojzeta Dolenca. Tudi dotedanji pomočnik političnega komisarja Milan Stare je bil premeščen, in sicer za političnega komisarja bataljona za zvezo XXX. divizije, na njegovo mesto je prišel Janez Slovene. Načelnik štaba brigade kapetan Slavko Jereb je odšel na isto dolžnost v bazoviško brigado, na njegovo mesto pa so kot vršilca dolžnosti postavili kapetana Radosava Isakovića-Radeta, nekoč komandanta 3. bataljona Kosovelove.

Seveda je premestitev bataljonskih voditeljev v štab brigade terjala ustrezne spremembe tudi v štabih bataljonov in čet. Za vršilca dolžnosti komandanta 1. bataljona so postavili dotedanjega namestnika Edvarda Zerjala, na izpraznjeno dolžnost političnega komisarja tega bataljona so postavili političnega komisarja Marjana Čuka. Ker je bil politični komisar

2. bataljona razrešen dolžnosti in premeščen, so postavili na njegovo mesto političnega komisarja spremljevalne čete Martinka Žeboto. Vršilec dolžnosti komandanta 3. bataljona je postal dosedanji njegov namestnik Jože Birsa, na mesto političnega komisarja tega bataljona, ki je odšel v partijski tečaj pri centralnem komiteju KPS, pa so postavili kot vršilca dolžnosti dotedanjega političnega komisarja 1. čete 1. bataljona Petra Pustotnika.

Vse kadrovske spremembe so bile pravzaprav v okviru brigade, zakaj vsi na novo postavljeni so napredovali na višji položaj, razen namestnika političnega komisarja brigade. Ta je prišel iz štaba divizije, kjer je opravljal dolžnost v partijskem biroju. Tolikšne spremembe so bile vendarle prehude in so Kosovelovo brigado oslabile.⁸³⁴

»Rübezahk«

Trnovska akcija je hudo skazila načrte nemških štabov operacijske cone Jadransko primorje kako zavarovati komunikacije po dolini Soče in prek Vipavske doline. Posebej

lahko ugotovimo, da jim ni uspel poskus, da bi nadomestili nemške enote, ki so jih morali poslati iz Slovenskega primorja, s fašistično divizijo X. MAS. Bataljoni te divizije so kmalu po prihodu iz severne Italije v Slovensko primorje že v decembrski sovražnikovi ofenzivi doživeli v spopadu s primorskimi partizani hude poraze in so imeli občutne izgube. Ko je bil uničen še bataljon Fulmine in ko se je med vojaki razširila vest, da bo nek drug bataljon moral iti v Trnovo, je moštvo vseh enot te divizije zajela huda demoralizacija, število dezertacij pa se je zelo povečalo. Da bi preprečili nadaljnji razkroj in upadanje, so bili njihovi nemški gospodarji primorani umakniti divizijo X. MAS po bataljonih v severno Italijo.⁸³⁵

Kaže, da je to bil vzrok začasne okupatorjeve pasivnosti po padcu Trnovega, ki je omogočila enotam XXX. divizije vsaj malo oddiha. Ta jim je bil res hudo potreben po preteklih hudih naporih.

Poudariti pa je treba, da zavzetje Trnovega, čeprav je pomenilo pravi vojaško-politični uspeh, ni rešilo perečega vprašanja preskrbe in prehrane XXX. divizije in drugih enot IX. korpusa. Pot do Vipavske doline še vedno ni bila prosta, zakaj le nekaj kilometrov niže in zahodno je sovražnik imel še vedno močne sile, na drugih odsekih vzdolž komunikacije Gorica—Ajdovščina ter na Colu in Črnem vrhu pa se ni nič spremenilo. Redna in izdatna preskrba še vedno ni bila možna.

Ker je 24. januarja štab IX. korpusa na podlagi depeše glavnega štaba NOV in PO Slovenije ukazal štabu XXX. divizije, naj 17. in 20. brigado pošlje na Notranjsko, odkoder naj bi prinesli večjo količino razstreliva in šest radij skih sprejemnih in oddajnih postaj, je morala po odhodu obeh brigad Kosovelova prevzeti tudi zaščito proti Vipavski dolini od Šmihela do Čavna. Njena zaščitna črta je bila zelo dolga, saj je segala od Ravnice pri Trnovem do Čavna.⁸³⁶

Manjši boji so se nadaljevali. Dne 26. januarja sta iz Gragarja prodrli dve sovražnikovi koloni, v skupni jakosti kakih tri sto mož, proti Zavrhu in Podgozdu. Po večurnem boju ju je Gradnikova brigada prisilila k umiku. Kosovelova je s 1. bataljonom zasedla položaje zahodno od Trnovega, 2. bataljon je bil na južnem robu Trnovskega gozda, 3. pa je bil na ob-

močju Globoko—Volčiči v rezervi, hkrati pa je varoval stik med brigadama.

Toda 28. januarja je glavni štab NOV in PO Slovenije odložil premik 17. in 20. brigade na Notranjsko. Snežni zameti na predvideni poti so bili preveliki. Štab IX. korpusa je ukazal, naj se 20. brigada z bataljonom Mazzini vrne na južna pobočja Čavna, 17. brigada pa ostane v vzhodni Vipavski dolini, kjer naj se njeno moštvo nahrani, hkrati pa naj mobilizira in razvije aktivno dejavnost proti komunikaciji Sežana—Postojna in na zgornjemu Krasu. Tudi 18. brigada je poslala svoj 4. in 5. bataljon v Vipavsko dolino in na Kras, da prinese seta kaj živeža. Tudi Gradnikovi brigadi je bilo ukazano, naj se s področja Zavrh—Podgozd—Voglarji premakne, tako kot 17. brigada, v Vipavsko dolino in na zahodni Kras.⁸³⁷

Na Trnovski planoti so zategadelj ostale le bazoviška brigada z 2. in 3. bataljonom (njen 1. bataljon je moral sredi januarja 1945 oditi na Tolminsko v sestav kobariškega vojnega področja), ki je varovala razporeditev proti Ajdovščini, Colu in Črnemu vrhu, 20. brigada z bataljonom Mazzini na pobočjih Čavna ter Kosovelova brigada pri Trnovem, kjer se je zaščitila proti Grgarju, Prevalu, Kromberku, Ajševici, Oseku in Črničam. Štab XXX. divizije je bil s prištavnimi enotami na Predmeji.⁸³⁸

Kosovelova brigada je po odhodu Gradnikove v Vipavsko dolino morala uporabiti za zaščito skoraj tretjino svojega moštva, kar je pomenilo glede na slabo prehrano, namestitev in neugodno vreme hud napor. Vprašanje prehrane je v glavnem reševala tako, da je vsako noč pošiljala večje skupine borcev z nahrbtniki v vasi na južnih pobočjih Trnovskega gozda. Še isto noč so se vračali z živežem na hrbtih, kolikor ga je pač intendantom ob pomoči terenskih organizacij uspelo zbrati.

Medtem je na vzhodnih dostopih k Trnovemu tudi sovražnik končal preurejanje svojih čet in je 1. februarja 1945 začel vdirati na osvobojeno ozemlje. Tega dne se je 3. bataljon 15. SS policijskega polka, ki je zgodaj zjutraj udaril proti Trnovemu, dosti bolje pripravil kot 26. januarja, ko je v spopadu z Gradnikovo brigado imel hude izgube. Njegovi izvidniški oddelki so že ponoči postavil zasedo med Fobco in Podgozdom ter pred Sedovcem, da bi dobili kakšnega partizanskega ujetnika. Svojega namena pri Fobci niso uresničili, ker jih je za-

seda 1. bataljona pravočasno odkrila, toda pri Sedovcu so imeli več sreče. Uspelo jim je presenetiti in ujeti patroljo 1. bataljona, ki so jo sestavljali trije mladi še neizkušeni partizani pod vodstvom Štefana Fajdige*

Toda borci 1. bataljona, ki so bili v zasedi, so slišali hrup in vzklike med zajetjem patrolje. Ob vestili so štab bataljona, ta pa brigado. Ukazali so preplah in vse enote so že ob zori bile na obrambnih položajih. Prvi bataljon je branil zahodne dostope k Trnovemu, 2. bataljon levo od njega do glavne ceste proti Ravnici in nad Šmihelom, 3. bataljon je imel eno četo pri Krnici za zaščito proti Vipavski dolini, glavnina bataljona pa je zasedla obrambne položaje v drugi črti brigadne obrambe, od kote 845 do Kamenega brega (trig. 910), in je bila hkrati brigadna rezerva.

Razvit v strelce je sovražnik napadel 1. bataljon prvič okrog pol šestih, ko se je začelo komaj svitati. Uporabljal je veliko avtomatičnega orožja. Verjetno je računal na preseenečenje in psihološki učinek močnega ognja. Toda kosovselovci so bili na položajih okoli Trnovega kot doma. V dobrem kritju za koničastimi skalami, ki jih je tod okoli polno, so z mirnim in natančnim ognjem zaustavili sovražnikov čelni napad brez večjih težav. Sovražnik je počakal, da se zdani, potem pa je z delom sii vezal nase 1. bataljon, z drugimi pa poskušal obiti oba boka. Sovražnikovo desno krilo je pričakal 2. bataljon z močnim ognjem in ga primoral k umiku, 1. bataljon pa je

* Med tretjo in četrto uro zjutraj je 1. bataljon poslal patroljo, ki je imela nalogo, da nad cesto, kak kilometer in pol zahodno od Trnovega, nadzoruje pot proti Sedovcu. Za vodjo patrolje se je prostovoljno javil desetar Štefan Fajdiga, ki so ga cenili kot mladega, toda požrtvovalnega in hrabrega puškomitraljezca. Dodali so mu še dva mladeniča iz Kromberka, ki sta komaj nekaj dni prej prostovoljno stopila v partizane. Ker je bilo prepovedano, da patrolje, ki štejejo manj kot pet mož, nosijo s seboj lahko strojnico, je Štefan izročil svoj puškomitraljez pomočniku, od njega pa si je izposodil puško. Pri zasedi so povprašali, če je kaj novega, nato pa odšli proti Sedovcu. V bližini kote 626 jih je ustavilo običajno partizansko povelje: »Stoj, kdo gre?« Ne sluteč kakšno nevarnost, je Štefan odgovoril: »Patrola!« Sledilo je povelje: »Vodja patrole naprej, ostali stoj!« Štefan je stopil naprej, da bi izmenjal znake za razpoznavanje. Tedaj pa so iz zasede skočili nanj domobranci in Nemci ter vse tri zvezali in odpeljali v Ravno. (Štefan Fajdiga, izjava v AIZDG.)

svoje položaje pravočasno raztegnil v desno proti Voglarjem in onemogočil sovražnikov manever. Do poldne je 1. bataljon uspešno odbil še dva sovražnikova čelna napada.

Kaj se je zgodilo s Štefanom Fajdigo, beremo v njegovi izjavi: »Nemci so nas zvezane pripeljali na Sedovec. V vas se je prav tedaj pripeljalo nekaj nemških vozil z oficirji. Na enem tovornjaku so imeli radijsko postajo, s katero so prav gotovo vzdrževali zvezo z enotami, ki so napadale Trnovo. Nek oficir nas je prek tolmača spraševal, kateri enoti pripadamo in koliko ima ljudi. Odgovoril sem mu, da sem iz Kosovelove brigade, ki šteje prek tisoč borcev, čeprav sem vedel, da nas je vsaj polovica manj. Že pred poldnem so Nemci začeli prinašati s položajev svoje ranjene. Huje ranjene so takoj po previjanju naložili na bolniški kamion in jih odpeljali proti Gorici..«⁸³⁹

Kaže, da so Nemci spoznali, da z uporabljenimi silami ne bodo mogli razbiti partizanske obrambe pred Trnovim. Zategadelj so iz Grgarja poslali prek Fobce in Kala novo kolono proti Zavrhu in Podgozdu. Bila je enako močna kot prva. Tej koloni je uspelo pregnati s položaja zasedo 1. bataljona in okrog druge ure popoldne prodreti čez Podgozd k Cvetrežu in Voglarjem, s tem pa resno ogroziti desni bok 1. bataljona.

Spričo tega je komandant brigade ukazal, naj se 1. in 2. bataljon premakneta na drugo obrambno črto. Med bojem sta se bataljona organizirano umikala in do 16. ure zasedla črto kota 872—kota 875—kota 943 (Kovk)—kota 842—Zverinec (trig. 794). Trnovo je zdaj bilo sicer v sovražnikovih rokah, toda poskus sovražnikovega levega krila, da bi iz Cvetreža prodrlo na glavno cesto Trnovo—Nemci pri koti 845 in s tem prišlo za hrbet 1. bataljonu, so preprečili borci tega bataljona.

Ko se je že približeval mrak, se je sovražnik začel zbirati v Trnovem, nato pa so njegove enote odšle proti zahodu. Čim je štab brigade opazil, da je sovražnikov pritisk popustil in da se njegova glavnina zbira v Trnovem, je ukazal 1. in 2. bataljonu, naj kreneta v protinapad. Bataljona sta potiskala nasprotnikove oddelke prav do svojih prejšnjih položajev in jih do jutra zasedla.

Med celodnevnim bojem je imela brigada le dva lažje ranjena, že omenjena patrolja pa je bila ujeta. V partizanskih

poročilih najdemo podatek, da je imel sovražnik šest padlih in več ranjenih.⁸⁴⁰

Vsekakor moramo ugotoviti, da so novi štabi v brigadi uspešno položili svoj prvi izpit. Zveza med enotami, organizacija sodelovanja, izvedba manevra, vse je delovalo med bojem izvrstno, kar trdi v svojem poročilu tudi štab divizije. Štabu brigade je očital le to, da popoldnevni protinapad ni bil dovolj odločen.

Toda kmalu se je pokazalo, da je bil ta boj 1. februarja okoli Trnovega začetek njenega najtežavnejšega vojnega obdobja. Spričo pogostnih akcij zavezniškega letalstva in minersko-sabotažnih vodov na železniške komunikacije, pomanjkanja vagonov in lokomotiv in slabe propustnosti železnic čez Alpe so v zimskih vremenskih razmerah Nemci morali v čedalje večji meri usmerjati Transporte moštva in blaga po cestnih zvezah čez Slovensko primorje in Postojno proti Ljubljani. To je bila verjetno odločilna okoliščina, spričo katere se je tako povečalo zanimanje nemških višjih štabov za zaščito komunikacije Gorica—Ajdovščina—Postojna in zavoljo katere so si postavili cilj za vsako ceno vzpostaviti trdno kontrolo nad Trnovsko planoto, enote XXX. divizije pa potisniti na sever, v gore.

V ta namen so pripravili novo dolgotrajno operacijo, ki so jo imenovali »Rübezahl«. V povelju višjega vodje SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje z dne 2. februarja 1945 komandantu 10. SS policijskega polka, ki je na voljo, je navedeno tole:

»... 2) 10. SS policijski polk bo od 7. 2. 1945 v večdnevni akciji očistil prostor Ajdovščina—Otlica—Predmeja—Trnovo—Šempas. Posebno pažnjo je treba posvetiti zaplembi oziroma uničenju odkritih dobro zakamufliranih bolnišnic in skladišč živeža. S to akcijo se morajo bandam odvzeti baze za preskrbovanje na tem ozemlju, s tem pa tudi sposobnost za operacije.

3) 10. SS policijskemu polku v okrepitev podrejamo: 3. bataljon 15. SS policijskega polka, strelski vod za posebne akcije (za akcije proti bandam) 705. bataljona za zavarovanje, oddelek službenih psov iz Vidma, del 182. gorske policijske čete za zvezo in oddelek 1. slovenskega udarnega polka.«⁸⁴¹

Zanimivo je, da v tem povelju ne najdemo tolikokrat ponovljenega stavka: »Partizane obkoliti in uničiti«. Kaže, da je nemško vojaško vodstvo končno spoznalo po tolikih razočaranjih in neuspehih, da partizanov ni težko obkoliti na širšem območju, toda težko jih je uničiti.

Še pred začetkom ofenzive je na odseku Kosovelove brigade prišlo do manj šega sovražnikovega izpada v jakosti čete zgodaj zjutraj 5. februarja. Ta četa je že ob mraku prejšnjega dne prispela iz Grgarja v Ravnico, potem pa je pod okriljem noči in megle še pred zoro naslednjega dne obšla patrolje in zasede 1. in 2. bataljona na zahodnih dohodih v Trnovo in se nepričakovano pojavila v bližini vasi. Sovražnikovo prisotnost so odkrili povsem slučajno. Po načrtu štaba 1. bataljona bi moral še pred svitom namestnik političnega komisarja bataljona Josip Verša pregledati zaščito. Ta je najprej obšel straže v vasi, okoli 4.30 pa je krenil proti zasedi, ki je bila zahodno od Trnovega. Stražarji v vasi in zaseda je slišala rafal iz brzostrelke in nekaj strelav kakih petsto metrov zahodno od vasi.* Takoj so dali ukaz za preplah in čete so pri priči odšle na položaje, ki so bili že prej določeni za primer nenadnega napada. Oddelki 1. bataljona so bili hitrejši in iznajdljivejši od sovražnika. Z njim so se spopadli ob svitu. Po kratkem puškarjenju je 1. bataljon krenil v odločen napad. Sovražnikova četa je bila po enournem boju prisiljena k umiku, ki se je spremenil v brezglavi beg brez slehernega odpora. Na bojišču sta ostala dva padla, po svežih krvavih sledovih v snegu pa so sklepali, da je bilo med napadalci najmanj pet ranjenih.⁸⁹²

Ta sovražnikov napad je očitno imel izvidniške cilje, ugotoviti razporeditev in zaščito partizanskih enot, zlasti pa dobiti kakšnega uj etnika, ki bi lahko dal sveže podatke. Sovražniku je uspelo ujeti enega pripadnika brigade. Bil je verjetno ranjen, saj so na mestu spopada našli sledove krvi, toda ta uspeh je pravzaprav drago plačal. Oba primera, ta in tišti z dne

1. februarja, ko je sovražnik ujel patroljo, nazorno pričajo o metodah, ki jih je nasprotnik uporabljal, da bi pridobil za-

* Kaj se je zgodilo z Josipom Veršo, doslej še ni bilo mogoče ugotoviti; izginil je brez sledu (— op. avtorja).

nesljivejše podatke o stanju in razporeditvi partizanskih enot.*

Prav zavoljo teh stalnih sovražnikovih vdorov iz Grgarja in ko so opazili premike in preurejanje sovražnikovih enot na zahodnih in južnih dohodih k Trnovski planoti, je štab XXX. divizije v noči na 6. februar 1945 nekoliko spremenil razporeditev čet. Četrty bataljon bazoviške brigade se je iz Črnigojev pod Čavnom premaknil h glavnini na črto Skratelj—Križna gora—Mala gora, bataljon italijanskih partizanov Mazzini pa so začasno dodelili Kosovelovi brigadi. Italijanska 20. brigada Triestina d'assalto je ostala na sektorju Bratini—Črnigoji kot nekakšna zveza med Kosovelovo in bazoviško brigado.⁸⁴³

Tudi obveščevalni center Kosovelove je 5. in 6. februarja zabeležil premike in zbiranje sovražnika pred svojim obrambnim odsekom. Na področje Zagorje—Preval—Ravnica je prišel 1. bataljon 10. SS policijskega polka in neke druge manjše enote, na območju Ozeljan—Sempas—Osek pa so opazili tudi oddelke 3. bataljona istega polka in dele 1. udarnega polka SNVZ iz Ajdovščine. Bataljon Mazzini je štab brigade razporedil v Trnovem, 1. bataljon pa se je premaknil k Voglarjem, da bi varoval razporeditev proti Kalu, Zagorju in Sedovcu. Drugi bataljon je ostal v južnem delu Trnovega in je ščitil proti Ravnici, Loki in Šmihelu, 3. bataljon pa se je premestil na Krnico zaradi zaščite proti Vitovljam. Štab brigade se je s prištabnimi enotami namestil v Rijavcih.

Zgodaj zjutraj 7. februarja je sovražnik začel svojo operacijo »Rübezahl«. Iz Grgarja je krenila bojna skupina, katere jedro je sestavljal 3. bataljon 15. SS policijskega polka, proti Podgozdu čez Zagorje, iz Ravnice prek Sedovca proti Trnovemu pa je začela prodirati druga bojna skupina. Sestavljali so jo 1. bataljon 10. SS policijskega polka, vod za posebne akcije 705. zaščitnega bataljona, in oddelek službenih psov.

***** Iz priloge povelja za akcijo »Rübezahl« o razporeditvi partizanskih enot in štabov lahko ugotovimo, da sovražnikova obveščevalna služba ni mogla sproti slediti spremembam. Priloga navaja, da je Gradnikova brigada v Podgozdu in Cepovanu, 17. brigada delno na Krnici, delno na Vojskem, Kosovelova pa na Otlici. Podatki, ki jih je imel na voljo sovražnik, so bili torej stari dva do tri tedne. (Nemški fond, fase. 199/11 v AIZDG.)

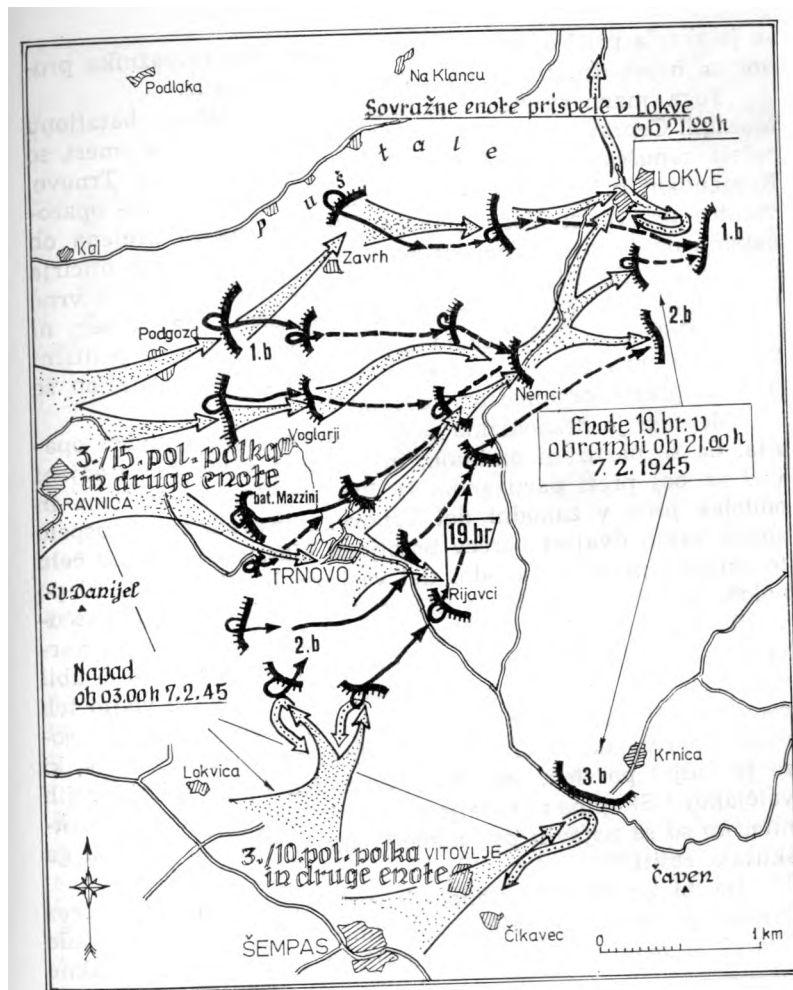
Hkrati sta iz Vipavske doline krenili drugi dve bojni skupini, ki so ju sestavili iz 3. bataljona 10. policijskega polka in čet 1. udarnega polka SNVZ. Prva je prodirala iz Ozeljana čez Šmihel po stezah proti robu planote, druga pa iz Oseka čez Vito vi je proti Krnici.

Poudariti moramo, da je bilo na drugih obrambnih odsekih IX. korpusa tega dne še vse mirno. Sovražnikove sile so začele napadati šele naslednjega dne. Potemtakem so udarile vse štiri bojne skupine, ki so jih sestavljale za boj proti partizanom izurjene enote, dobro opremljene s sredstvi za boj v zimskih razmerah (bela ogrinjala, krpi je, smuči) in ki so štele kakih dva tisoč mož, le na Kosovelovo brigado. Ta je tedaj štela kakih šeststo borcev in bork, upoštevajoč tudi italijanski bataljon Mazzini, ki je imel okoli 80 mož.

Izpostavljene patrulje in zasede so opazile premike sovražnikovih enot že pred zoro. Med bojem so se postopno umikale na glavne položaje svojih bataljonov, ki so organizirano in spretno zasedali svoje položaje in ob svitu s svojim ognjem omogočili umikanje teh zaščitnih oddelkov.

Cete 1. in 2. bataljona so brez težav ustavile prodiranje okupatorskih enot iz Vipavske doline k južnemu robu Trnovske planote. Toda preveč razpotegnjeni 1. bataljon, ki je branil široko fronto od kote 845—Črnovnik (trig. 859)—zahodno Voglarji (kota 777)—kota 809, razporejen torej v eni črti v razdalji okoli dveh kilometrov, ni mogel preprečiti prodiranja skoraj petkrat močnejšega sovražnika. Borci tega bataljona so se zares hrabro vedli in med bojem na kratkih razdaljah držali pod ognjem premočnega napadalca celi dve uri, hkrati pa mu zadaj ali izgube.

Sovražnikovo bojno skupino, ki je prodirala iz Ravnice čez koto 626 na obeh straneh ceste proti Trnovemu, so pri ostrem ovinku ceste, pri koti 682 zahodno od vasi, z natančnim strojničnim ognjem z zelo ugodnih položajev zaustavili borci italijanskega bataljona Mazzini in dela 2. bataljona. Okrog devetih je sovražnikovi levi bojni skupini končno uspelo, da se je iz Podgozda prebila skozi ozko obrambno črto 1. bataljona. Prva četa tega bataljona, ki je bila s tem odrezana od glavnine bataljona, je organizirala krožno obrambo okoli Črnovnika in se je še naprej srdito branila. Glavnina 1. bataljona

Nemška ofenziva «Rübezahl I»

se je zbrala pri Voglarjih, da bi onemogočila sovražniku prodor za hrbet drugim silam bataljona in brigade.

Tega manevra niso razumeli v italijanskem bataljonu Mazzini. Čeprav niso bili prav nič ogroženi z nobene smeri, so začeli zapuščati ugodne položaje in se umikati v Trnovo. Komandant brigade, ki je opazoval boj s poveljniške opazovalnice pri vasi Volčiči, ta je bila utrjena in urejena ob napadu na Trnovo, je poslal brigadnega operativnega oficirja poročnika Miloša Karadžića, naj na vsak način zadrži in vrne borce bataljona Mazzini na prejšnje položaje. 2al, v tem ni uspel. Kot kaže so premalo izkušeni poveljniki in politični komisarji tega bataljona popolnoma odpovedali. Bataljon se je še naprej neorganizirano umikal.⁸⁴⁴

Medtem je desnokrilna sovražnikova bojna skupina opazila, da se partizani umikajo, in je takoj vrgla že omenjeni vod za boj proti partizanom iz 705. zaščitnega bataljona in oddelek psov v zahodni del Trnovega. Karadžiću je uspelo zbrati kakih dvajset borcev bataljona Mazzini. Ko je na čelu te skupine prišel v zahodni del vasi, da bi jih razporedil po položajih, je iz bližnjih dvorišč skočilo nanj nekoliko naščuvanih nemških volčjakov. Čeprav je bil visok in močan gorjanec, se ni mogel osvoboditi teh divjih psov. S pištolo je ubil enega ali dva, nato pa, kot so povedali očividci, še vodjo teh psov, podoficirja, ki je pritekel k njemu. Tedaj so bližnji sovražnikovi vojaki začeli streljati z brzostrelkami v klopčič, ki se je valjal po tleh, ter ubili Karadžića in še nekaj svojih volčjakov.* Skupina iz bataljona Mazzini se je žal takoj umaknila, ko so se pojavili psi, namesto da bi posegla v boj in ga skušala rešiti.⁸⁴⁵

Da bi onemogočil nadaljnje prodiranje napadalcev čez Trnovo po umiku bataljona Mazzini, je komandant brigade ukazal 2. bataljonu, naj izpostavljeno desno krilo pomakne

* Tragična smrt Miloša Karadžića, rojenega 23. marca 1910 v vasi Petujica pri Šavniku v Crni gori, je hudo prizadela brigado. V brigado je stopil že sredi septembra 1943 po pobegu iz ujetniškega taborišča v Bergamu, severna Italija. Ker je bil aktivni narednik vodnik planinskih enot, služboval je v Škofji Loki, je imel bogate izkušnje. Kot smo že omenili, je bil komandir težke čete in komandant bataljona, kot borec pa zelo priljubljen zaradi svoje hrabrosti. Med prvimi je bil odlikovan z redom za hrabrost. (Podatki iz karakteristike, fase. 290 a/II v AIZDG.)

Pred pokopališčem v Trnovem so se 22. februarja 1944 bojne zastave Kosovelove brigade poklonile v zadnji pozdrav svojim padlim tovarišem

proti vzhodu in k vzhodnemu delu Trnovega, zadrži pa naj položaje na Zverincu (trig. 794) in še naprej zapira južno od njega steže, ki vodijo iz doline na rob planote.

Ko je sovražnik dosegel Trnovo in Podgozd, so se njegove čete preuredile in okrog poldne začele spet napadati. Leva bojna skupina je najprej pregnala osamljeno četo 1. bataljona s kote 859 na Črnovniku, nato pa nadaljevala prodor proti Zavrhu in dalje proti Lokvam, držeč se ceste Zavrh—Lokve. Čeprav se je četa 1. bataljona upirala, umikajoč se s črte na črto, je tej bojni skupini zvečer ob mraku uspelo zavzeti Lokve.

Glavnina desnokrilne bojne skupine sovražnikovih sii je iz Trnovega prodirala proti Volčičem in k Nemcem, njen manjši del pa proti Rijavcem. Prvi bataljon in spet zbrani oddelki bataljona Mazzini so zadrževali njen prodor pri vasi Nemci, da bi ne prodrla proti Mali lažni, 2. bataljon pa se je med bojem umikal do zahodnih pobočij Kovka (kota 943). V sodelovanju s 3. bataljonom, ki je bil na pobočjih Vitovskega vrha, je preprečil sovražnikovo napredovanje. Ves dan je 3. bataljon

uspešno zadrževal bojno skupino, ki je poskušala, da bi se prebila iz Vitovelj na Krnico.

Ob mraku, ko je dosegel črto Rijavci—Nemci—Lokve, je sovražnik prenehal napadati, le ena bojna skupina je krenila proti Čepovanu in okoli devete ure zvečer prisilila udarno četo XXX. divizije, da se je umaknila. Zasedla je obrambne položaje na grebenu Kobilica—Lazna.^{8W}

Z nočjo so kosovelovce seveda čakali novi napori, nič lažji od tistih med minulim bojem, saj je bilo treba ponoči, v globokem snegu, brez hrane in spanja, zbrati čete in do jutra zasesti in urediti nove položaje. Ti so bili na črti Lokve—Mala lažna—Krnica, zakaj brigada je imela nalogo preprečiti sovražnikov prodor dalje proti vzhodu, proti Predmeji, Mrzli rupi in Lažni. Bataljonu Mazzini so ukazali, naj uredi za obrambo visine vzhodno od Lokvi na obeh straneh gozdne poti Lokve—Lažna ter prepreči sovražnikov prodor v to smer, ena četa 1. bataljona je zasedla položaj pri Poncali, da bi preprečila prodor nemških čet iz Lokvi proti Mali lažni, glavnina bataljona pa je organizirala obrambo pri križišču Lokve—Mala lažna—Nemci tako, da je lahko zadrževala sovražnika iz smeri Nemcev in hkrati pomagala četi pod Prezrenom pri Poncali, če ta ne bi mogla vzdržati pritiska iz smeri Lokvi. Tretjemu bataljonu so določili nalogo, naj na pobočjih Jenčerijske preprečuje sovražnikovo prodiranje iz Rijavcev in Nemcev proti Krnici in iz Vitovelj proti Krnici. Drugi bataljon naj bi se zbral severno od križišča pri Mali lažni kot brigadna rezerva. Štab in prištabne enote so bile pri 1. bataljonu.

Za pisanje ukazov in drugih operativnih dokumentov ni bilo ne časa in ne ustreznih okoliščin. Spričo tega je v sleherni štab bataljona odšel po en član štaba brigade. Komandant brigade je odšel v 1. bataljon, ki ga je odlično poznal kot njegov prejšnji poveljnik, v 2. bataljon je krenil njegov namestnik, ki je bil nekoč njegov komandant, za 3. bataljon so določili načelnika štaba, njegovega prejšnjega komandanta, za bataljon Mazzini pa so določili brigadnega političnega komisarja, ki je bil pred prihodom v Kosovelovo brigado pomočnik političnega komisarja enega od italijanskih bataljonov v Benečiji in je bil vešč italijanščine. Pomočnik političnega komisarja brigade je bil odgovoren za prištabne enote. Dogo-

vorili so se, da morajo vse enote zavzeti svoje položaje, organizirati zaščito, do 5. ure 8. februarja pa dostaviti poročila o bojih prejšnjega dne, stanju enot in pripravljenosti za boj. Pošljejo naj jih na novo poveljniško mesto, ki bo kakih 500 metrov vzhodno od križišča Lokve—Mala lažna—Nemci na gozdni poti na južnih pobočjih Velike Ojstrovce.

Z veliko prizadevnostjo je starešinam vendarle uspelo zbrati in urediti enote na novih položajih. Borci so bili hudo izčrpani in lačni. Franc Selan, rojen 27. julija 1906 v Spodnji Besnici pri Kranju, ki ga je v Kosovelovo brigado pred kratkim poslalo gorenjsko vojno področje, ni mogel prenesti teh hudih naporov. Ko je njegova četa šla z Vitovskega vrha na Krnico kot rezerva 3. bataljona, je Franc začel zaostajati ter ovirati gibanje drugih po globokem snegu, dokler na koncu ni padel v belo odejo. Poklicali so sanitetnega referenta Bohumira Medeka, ki je vodil prenos ranjencev iz vasi Rijavci z vodom sanitejcev. Ugotovil je, da je Selana zadela srčna kap. Iz palic in šotorke so napravili zasilna nosila in ga odnesli hkrati z drugim ranjenci še isto noč v bolnišnico Pavlo. Umri je še tisto jutro.

Zjutraj 8. februarja sta se v sovražnikovo operacijo vključili še dve bojni skupini. Sestavljale so ju enote 2. bataljona 10. SS policijskega polka in oddelka 1. udarnega polka SNVZ. Prva je začela pregledovati južna pobočja Čavna, kjer je v vaseh Bratini in Črnigoi bila 20. tržaška brigada, druga pa je prodirala s Cola in Črnega vrha proti položajem 18. brigade.

Na obrambnem odseku Kosovelove brigade se je boj začel najprej pri 3. bataljonu, ki je imel eno četo vzhodno od križišča Krnica—Rijavci—Nemci, na pobočjih Jenčerije. Proti temu križišču se je od Rijavcev premikala večja sovražnikova kolona, toda zelo nepazljivo, brez predhodnice in pobočnic. Ko je prišla do lovske koče, je četa vsekala po njej z močnim ognjem v razdalji 50—100 metrov. Napadeni del kolone se je takoj raztepel, na zasneženi cesti pa je obležalo več padlih in ranjenih. Zadnji del kolone se je začel razvijati za boj. Četa je še kake pol ure zadrževala sovražnika, ko so najprej minometi, potem pa še topovi začeli obstreljevati partizanske položaje iz smeri Trnovega in iz Vipavske doline. Hkrati je pričela iz Vitovelj proti Krnici napadati tudi nemška bojna sku-

pina, ki ji je 3. bataljon prejšnjega dne onemogočil, da bi se povzpela na rob pianote.

Boj je že trajal kako uro, ko so opazovalci z vrha Jenčeri-
rije javili, da se iz vasi Nemci približuje večja sovražnikova
kolona izviru, ki leži severno, torej za hrbet 3. bataljonu.

Takoj in odločno je bilo treba umakniti 3. bataljon proti
Mali lažni, zakaj bil je v hudi nevarnosti, da mu bo sovraž-
nik, če prodre na cesto Krnica—Mala lažna, presekali pot
umika in ga obkolil. Ze omenjeni izpostavljeni četi so ukazali,
naj se čimprej loči od sovražnikovih enot in umakne h Krnici,
bataljonska rezerva pa je dobila nalogo, naj zasede položaje
na višinah desno od ceste in južno od kote 1067 ter s svojim
ognjem zadrži sovražnikove predhodnice in omogoči umik
glavnine.

Tedaj je nastopila za 3. bataljon prava tekma, zakaj vsaka
minuta je lahko bila odločilna. Najprej se je umaknila četa,
ki je bila na južnih pobočjih Jenčeri-
rije, potem zaseda, ki je bila
na mestu, kjer se pot iz Vitovelj povzpne na planoto. Prav
hitro sta morali iti čez Krnico proti Mali lažni. Telesno moč-
ne jši in bolj zdržljivi borci so pomagali slabotnejšim, ki so
obnemogli že padali v globok sneg. Pomagali so jim nositi
orožje in zabožke streliva. Poveljniki so šli poslednji in so
skrbeli za tišče, ki so zaostajali.

Sovražnik se je že spuščal na pot, ko so enote bataljona v
zadnjem trenutku šle mimo tega kritičnega mesta. Bataljonska
rezerva je svoj ogenj odprla čez glave partizanskih borcev, ki
se umikali in jih je vsaj malo zaščitila. Glavnina bataljona,
ki jo je sovražnik obstreljeval še kaka dva kilometra, se je
morala umikati po cesti, prav do bližnjice, ki vodi k Smrečju.
K sreči je bil sovražnikov ogenj neurejen in nenatančen, borci
pa je ščitilo tudi gosto vejevje bukovega gozda. Med tem
umikom je imel bataljon le enega lažje ranjenega, čez trideset
pa je bilo pogrešanih. Niso se mogli umakniti proti severu,
ker so imeli prosto pot le proti Čavnu. Med njimi je bila tudi
bataljonska rezerva.

Zahvaljujoč dobro razvejeni mreži stalnih telefonskih li-
nij po vsej Trnovski planoti, je štab Kosovelove brigade že
kmalu po polnoči dobil zvezo z vsemi svojimi bataljoni in s
štabom divizije na Predmeji. Ko so Nemci prodrli na Lokve,
so telefonisti vzpostavili zvezo čez Mrzlo rupo, tako da so

bili štabi bataljonov, brigade in divizije spet v stalni medsebojni povezavi, divizija pa s štabom korpusa. Zveza je močno olajševala poveljevanje v sicer težko prehodni Trnovski planoti in je bila res dragocena. Če ne bi bilo telefonske zveze, ki so jo urejali zelo prizadevni telefonisti pod poveljstvom Janeza Celarca, bi Kosovelova brigada ne mogla tako hitro in v skladu z ukazi štaba divizije preurediti svojih vrst na novi obrambni črti. Višji štabi so lahko pravočasno zvedeli, kaj se dogaja na Krnici.

Ker je štab XXX. divizije menil, da je sovražnik usmeril težišče svojega prodiranja s črte Rijavci—Nemci—Lokve—Čepovan na svojem desnem krilu, in ker mu je postalo jasno, da 3. bataljon Kosovelove ne bo mogel vzdržati pritiska, je ukazal štabu, naj pošlje brigadno rezervo ali 2. bataljon, ki je bilo severno od Male lažne, takoj na prelaz med njo in Predmejo, na pobočja Petrovega brda (kota 1228), 3. bataljon pa naj se po umiku razporedi po položajih pri Mali lažni. Cilj te preureditve je bil preprečiti vsaj prodiranje sovražnika proti Mrzli rupi in zadržati njegovo nastopanje proti Predmeji, hkrati pa ohraniti celotnost bataljonov in brigade.

Ukrepi so se izkazali kot pravilni. Okrog enajstih so se na južnih dohodih širokih jas na Mali lažni že pojavili sovražnikovi prvi oddelki. Z nasprotnega roba jih je ustavil ogenj 3. bataljona. Neznana manjša sovražnikova skupina, opremljena s krpljami, se je premikala po gozdu od Nemcev proti vzhodu in se poskušala prebiti severno od ceste na odseku Mala lažna—kota 1118, kjer je bilo novo poveljniško mesto štaba brigade, da bi se prikradla 3. bataljonu za hrbet in tako osvojila glavno križišče. Ta manever je preprečil 1. bataljon, vendar je zgubil manjšo telefonsko centralo s Stirimi priključki, ki je niso utegnili pravočasno odnesti.⁸⁴⁷

Okrog poldne je tudi 2. bataljon s pobočij Petrovega brda odprl svoj ogenj na sovražnikovo kolono, ki je čez Smrečje prodrla do ceste Mala lažna—Predmeja. Sovražnik je tako le dosegel prosto pot proti Predmeji.

Tudi drugod so bili razgibani boji. Italijanska 20. brigada se je po hudih spopadih morala dopoldne umakniti z južnih pobočij Čavna delno na Predmejo, delno na Mali Modrasovec, vendar se je že v naslednji noči na 9. februar spet zbrala v zapuščenih vojašnicah na Čavnu. Bazoviška brigada je tisto

dopoldne odbila napad kakih 150 sovražnikovih vojakov, ki so se hoteli prebiti s Cola proti Otlici, popoldne pa je preprečila nov poskus prodora proti Otlici iz dveh smeri, od Cola in Črnega vrha.

Toda Kosovelova brigada ni mogla zadržati glavnine sovražnikovih sii, ki so prodirale s črte Rijavci—Nemci. Morala se je umakniti severno od ceste Lokve—Mala lažna—Predmeja, sovražniku pa je popoldne tistega dne uspelo prodreti na Predmejo. Štab divizije je zategadelj ukazal bazoviški brigadi, naj bataljone razporedi na crti Obrezovec—Obli vrh—Marni vrh severno od Otlice in s tem skrajša obrambno črto, štabu Kosovelove brigade pa, naj zbere enote in se še isto noč umakne v Mrzlo rupo ter zaščiti razporeditev divizije proti Idriji in Gorenji Trebuši.

Z umikom v Mrzlo rupo se je za Kosovelovo brigado pravzaprav končala prva faza sovražnikove operacije »Rübezahl«, čeprav je imela bazoviška brigada še hude boje z močnimi sovražnikovimi silami nad Predmejo in Otlico do 11. februarja. Naslednjo noč se je umaknila na Vojsko.

V opisanih dvodnevni bojih je imela Kosovelova brigada hude izgube, kar izpričuje oštrino bojev. Bilo je enajst padlih, šest ranjenih in 52 pogrešanih. V partizanskih poročilih najdemo podatek, da je brigada sovražniku zadala izgube 24 padlih in še več ranjenih, kar bi moglo biti blizu resnici. Pogrešana skupina 32 borcev 3. bataljona, ki so se po boju na Krnici morali umakniti proti Čavnu, se je srečno prebila skozi sovražnikove položaje in zasede pri vasi Dobravlje v Vipavski dolini in je zjutraj 9. februarja prispela v Šmarje, nato pa se priključila Gregorčičevi brigadi, ki je bila na Erzelju. Kakšna je bila usoda drugih dvajsetih partizanov, doslej ni bilo mogoče ugotoviti.⁸⁴⁸

Kot smo videli iz povelja komandanta 10. SS policijskega polka, ki je vodil akcijo »Rübezahl«, bi se morala ta operacija končati že 11. februarja. Toda cilji niso bil doseženi. Zato je nemški operativni štab višjega SS in policijskega vodje operativne cone Jadransko primorje 11. februarja izdal ukaz, naj angažirane enote nadaljujejo in razširijo svoje operacije na področje Vojskega, temeljito pa naj preiščejo še Gorenjo Trebušo in dolino reke Belce.⁸⁴⁹

Tudi štab XXX. divizije ni držal križem rok. Istega dne je ukazal Kosovelovi brigadi, naj krene iz Mrzle rupe čez Gorenjo Trebušo na Lažno. Z enim bataljonom naj blokira sovražnikovo posadko na Lokvah s severne strani, z drugima dvema pa napade Čepovan, kjer je bilo okoli 150 do 250 Nemcev iz 3. bataljona 15. SS policijskega polka. Res je brigada okoli 13. ure krenila v pohod. Okoli 18. ure je njena kolona prišla do Lažne. Tretji bataljon je zasedel položaje severno od Lokvi ter zaprl glavno cesto proti Čepovanu in gozdno pot proti Lažni. Glavnina brigade se je začela oprezno spuščati v dolino, 1. bataljon čez koto 799 proti Dolu, 2. bataljon pa v dveh kolonah proti Čepovanu.

Toda sovražnik je opazil prihod partizanskih enot v vas Lažno in zaslutil nevarnost. Okrog 19. ure je nepričakovano zapustil Čepovan in se umaknil v Srednji Lokovec.

Zaradi spremenjenega položaja se je brigada preuredila. Prvi bataljon je ostal na Lažni, da bi nadzoroval Čepovansko dolino in zasedel grebene do Kobilice, 3. bataljon se je razporedil okoli gozdnih poti vzhodno in severovzhodno od Lokvi, štab brigade s prištavnimi enotami in 2. bataljonom pa jugovzhodno od Lokvi, na črti Ilovica (kota 1166)—Poncala.⁸⁵⁰

Ob zori naslednjega dne so kosovelovci doživeli še eno prijetno presenečenje. Zvedeli so, da se je sovražnik umaknil tisto noč z Lokvi in od Nemcev v Trnovo, s Srednjega Lokovca pa v Grgar. Za utrujeno brigado je bilo to pravo olajšanje. V soglasju s štabom divizije so štab brigade, prištabne enote in 1. bataljon takoj krenili v korpusne barake, 3. bataljon je ostal na položajih pri Poncali, 2. bataljon pa je moral v zaščito na že znane položaje k Nemcem.*

Naslednja dva dni, 12. in 13. februarja, je bilo na vseh bojiščih Trnovskega gozda zatišje, zakaj sovražnikove sile so se preurejale in pripravljale po načrtu za drugi del operacije »Rübezahk«. Ze zjutraj 14. februarja je krenila kolona kakih štiristo mož, verjetno iz sestave 3. bataljona 10. SS policijskega

* Dva borca 2. bataljona sta v neki zapuščeni hiši našla skri-vališče krompirja, ki pa ga je preveč gorečni šef korpusnega skladišča št. 1 miniral, ne da bi o tem obvestil bližnja poveljstva. Ko sta ta dva lačna partizana poskušala odpreti bunker, so bombe eksplodirale in hudo ranile oba. (Obtožba proti šefu korpusnega skladišča št. 1 z dne 16. februarja 1945, fase. 290 a/I v AIZDG.)

polka iz Trnovega proti Nemcem. Drugi bataljon je odprl ogenj na sovražnikovo predhodnico in jo razgнал, toda po krajšem boju, v katerem je sovražnik imel po partizanskih poročilih šest padlih in več ranjenih, se je moral umakniti h glavnini brigade na položaje pri Mali lažni. Izgub ni imel. Manjši del nasprotnikove kolone je prodiral dalje in ostal na Lokvah, glavnina pa je udarila proti Mali Lažni, potisnila zasede 2. bataljona, nato pa se začela utrjevati po robovih zasneženih jas Male lažne.

To utrjevanje je esesovce v okoli križišča Male lažne je koso-velovce hudo vznemirilo. Niso vedeli, kakšen je cilj njihovega taborjenja pod vrednim nebom sredi februarja. Po njihovem vedenju bi bilo mogoče sklepati, da nameravajo ostati dalj časa. Z višine severno od gozdne poti med koto 1118 in Anino kočjo se je lepo videlo, kako se precejšnja množica vojakov urno utrjuje, njihovo delo pa varuje najmanj deset strojnic, razporejenih okoli križišča oziroma jase.

Štab brigade je zvedel od obveščevalnih patrulj, da se je istega dne po glavni cesti od Gorice proti Ajdovščini premikala več kilometrov dolga sovražnikova kolona pehote, motornih vozil, topov in oklepnikov. Ko se je gibala po cesti, so sovražnikovi oddelki zasedli vse bližnje vasi in višine na južnih pobočjih Trnovske planote, na Krnico pa sta pririnili dve močni patrulji, ena iz Trnovega čez Rijavce, druga pa iz Vitovelj.⁸⁵¹

O teh premikih je štab brigade poročal štabu divizije v Mrzli rupi po telefonu, zakaj vezisti so se priključili na stalno telefonsko linijo pri Anini koči. V mraku so ugotovili, da je zveza prekinjena. Neka močnejša sovražnikova patrulja, menda 80 do 100 mož, je krenila z Male lažne proti Anini koči že pred mrakom in vzhodno od nje na več mestih prekinila linijo. K sreči so najvažnejše podatke že prej sporočili višjemu štabu. Brigadni telefonisti so takoj pobrali svoje žice od barak do Anine kočje, da sovražnik ne bi mogel odkriti tega tako dragocenega bivališča »logor X«, kjer je trenutno bila tudi italijanska 20. brigada.

Spričo nevarnosti, da bo sovražnikova skupina prodirala dalje proti Hudemu polju, je štab divizije takoj ukazal, naj se divizijska gibljava bolnišnica premakne na Vojsko. Ko ome-

njena sovražnikova kolona le ni prišla v Mrzlo rupo, so v štabu menili, da je bila vest zmotna. V resnici pa je pri križišču Mala lažna—Mrzla rupa—Zadlog postavila zelo dobro skrito zasedo. Večje partizanske skupine, močnejše patrolje ali cele enote je pustila na miru, zato pa je lovila posamične kurirje. V njeno zasedo je padlo nekaj divizijskih kurirjev in kurir štaba Kosovelove brigade Vladimir Živec, rojen 8. februarja 1915 v Šempasu, ki se je iz štaba divizije vračal v barake. Sovražnik ga je ubil.⁸⁵²

Petnajstega februarja so sovražnikove enote temeljito prečesale večji del Trnovske planote, hkrati s širšo okolico Kozjih sten in Medvedjega vrha. Iskale so skrivna skladišča, obenem pa so druge vojaške enote dvakrat prišle po drva in les. Kot vidimo iz že omenjenega ukaza višjega vodje SS in policije, je sovražnik vedel, da je nekje na Velikem Goljaku skriven partizanski tabor in da je bilo v tem okolišu zadnji čas spuščališče za zavezniške pošiljke orožja, streliva in drugega blaga z letal, kakor tudi to, da so tod nekje partizanske korpusne barake. Med cilji sovražnikove akcije »Rübezahl« so bila prav ta skrivna skladišča in drugi objekti, ki so po njihovem mnenju omogočali partizanom na Trnovski planoti napade proti Vipavski dolini. Dotlej mu je uspelo odkriti le eno manjše skrivno skladišče, v katerem je bilo 97 angleških pušk, 20.200 raznih nabojev in trije partopi.⁸⁵³

Kot kaže, so prav s tem ciljem zgodaj zjutraj 16. februarja začele prodirati sovražnikove kolone s severa in vzhoda proti Mrzli rupi, po dolini Belce in čez Hudo polje. Iskale so skladišča, partizanske bolnišnice ter skrite in zamaskirane topove in havbice divizijske in korpusne artilerije.

Na položajih Kosovelove je v obeh dneh prišlo do dramatičnih dogodkov. 2e petnajstega februarja je bilo v bližini Male lažne več patroljnih spopadov, in sicer predvsem izven poti, sredi gozda. Dve patrolji po troje borcev se tega dne ništa vrnili v taborišče. Vsaka je imela lahko strojnico. O njih ni bilo nobenih vesti. Štab brigade je povečal varnostne ukrepe in zaščito taborišča. Najprej je prepovedal, da bi enote pošiljale majhne patrolje, odslej so morale imeti vsaj pet mož. Pomnožil je tudi število zased in stražarskih mest, ki so ščitila korpusne barake, v katerih so tedaj bili italijanska 20.

brigada, štab Kosovelove brigade s prištavnimi enotami ter njen 1. bataljon. Ta je bil v rezervi, saj je bil 2. bataljon ves v zaščiti, 3. bataljon pa je bil še vedno na položajih vzhodno od Lokvi, pri Poncali.⁸⁵⁴

Kosovelovce tište dni niso izčrpavali le stalna napetost in fizični napor, marveč še bolj oštra zima in pomanjkanje hrane. V zadnjih desetih dneh je moštvo dobivalo le po en obrok dnevno, pa še to je bila večinoma neslana juha z majhnim kosom mesa, ki so jo delili šele pozno v noč. Ko je bil še prost prehod proti Mrzli rupi, je brigada dobila od divizijske intendature le nekaj slabih goved. Skoraj vsako noč so morali iz korpusnih barak pošiljati po živež večje skupine boreev z intendanti na čelu. Šle so čez Krnico v vasi na južnih pobočjih Čavna. Te preskrbovalne skupine so velikokrat padle v zasede in so se okrnjene vračale v tabor. Nekateri borci, ki so hude, za njih prehode napore partizanskega bojevanja v zasneženem gozdu komaj prenašali, so se skušali prebiti k svojim domovom in so zapuščali takšne patrulje. Marsikateri se je po krepkem okrepčilu v domači hiši ali pri sorodnikih vrnil v brigado, večji del pa se je javil kaki bolj oddaljeni komandi mesta ali drugi teritorialni enoti, ali pa celo počakal konec sovražnikove ofenzive in se šele v sklepnih operacijah za osvoboditev dežele vključil v enote IX. korpusa.⁸⁵⁵

Umik v poslednjem trenutku

Zjutraj 16. februarja, ko so sovražnikove enote prodirale proti Mrzli rupi, je bil položaj Kosovelove sila neugoden. Sredi globoko zasneženega in zmrzujočega Trnovskega gozda je bila odrezana od drugih enot divizije in zraven še brez živeža. Vse zveze so odpovedale, še radijska. Radiotelegrafisti so vsako uro poskušali najti stik s štabom divizije. Štab brigade je želel zvedeti smernice štaba divizije, kaj je treba storiti v nastalem položaju. Sam pa je predlagal, naj se brigada premakne na Lažno, kjer bi imela možnost, da se v primeru prehodega pritiska umakne na visine vzhodno od potoka Trebuše. Radijsko zvezo so vzpostavili šele pozno popoldne, ker je bil štab divizije v premiku spričo prodiranja sovražnikovih enot proti Vojskemu, kjer je imela hude boje bazoviška brigada. Tudi

štab divizije na zastavljena vprašanja še ni mogel dati odgovora.⁸⁵⁶

Južno in jugozahodno od korpusnih barak, v gozdu in izven poti pa so medtem dogodki dramatično potekali. Številne nemške patrulje, ki so imele v svoji sestavi tudi domače belogardistične izdajalce, so skušale na vsak način presenetiti in ujeti partizanske patrulje žive, da bi potem zvedele, kje so partizanske baze in tabori. Komandant 3. bataljona Jože Birsar se teh dogodkov spominja takole: »Okoli 13. ure se je vrnila patrulja z Male lažne. Njen komandir mi je povedal, da so se blizu Velikega Ojstrovca v gozdu srečali z nemško patruljo, nakar jih je v slovenščini nek sovražni vojak, verjetno belogardist, ogovoril, rekoč, da iščejo zvezo s partizani. Radi bi se namreč vdali. Pozivali so jih, naj brez strahu pridejo bliže. Naša patrulja se je kljub temu previdno umaknila. O tem dogodku sem takoj obvestil brigadnega komandanta Drejkca (Andrej Renar), ki pa me je kar po telefonu nahlulil, češ, da smo paničarji in strahopetci, Nemci se nam hočejo vdati, mi pa da bežimo. Ukazal mi je še, naj takoj osebno ugotovim, kaj je na stvari. Vzel sem četo in skupaj s prejšnjo patruljo odšel na mesto, kjer se je ta srečala z Nemci. In res smo jih tam opazili, skrite za skalami in drevesnimi debli. Kazalo je, da so nas čakali. Previdno smo zasedli položaje. Iz kritja sta na plan stopila dva, prvi je bil oficir, morda podoficir, drugi pa domobranec. Ta je spet ponovil, da se nameravajo vdati in da naj pridemo bliže. Odvrzite orožje in stopite iz zaklonov, sem dejal jaz. Ko je domobranec to prevedel, je oficir res odvrnil brzostrelko predse, isto je storil tudi domobranec. Še enkrat sem ponovil, naj vsi pridejo na plan brez orožja, toda niso se zganili. Njihove puške so bile pripravljene na strel. Ko sem bil gotov, da je vse skupaj prevara, sem ukazal umik. Tedaj je vžgalo z obeh strani. Umaknili smo se brez izgub.«⁸⁵⁷

V takšnem napetem ozračju se je približal večerni mrak. Ker štab brigade še ni prejel ukaza, naj se premakne na Lažno, so sklenili okrepiti zaščito tabora, prek Krnice in Vitovelj pa poslati v Šmihel večjo skupino borcev s praznimi nahrbtniki po živež, saj brigada že od prejšnjega večera ni jedla ničesar, rezerve pa ni bilo nobene. Intendantu so ukazali, naj zakoljejo najbolj izčrpano mulo, da bi ponoči lahko raz-

delili vsaj malo juhe s koščkom mesa.. * Sluteč kočljivost položaja je štab brigade pravzaprav na lastno odgovornost poslal ostale štiri mule in njihove mulovodce ter minomet s šestimi minami, ki so jih še imeli, in dva jahalna konja čez Lažno v Gorenjo Trebušo.

Sestavili so skupino, ki naj bi šla po živež. Odšlo je 26 borcev težke čete, 18 iz sanitetnega voda in nekaj mož iz brigadnega prateža. Vodil jih je politični komisar 2. bataljona Martinko Zabota. Na pot je odšla še pred mrakom. Za kontrolo straž in zased okoli brigadnega tabora v korpusnih barakah so zavezali namestnika komandanta brigade, za 3. bataljon pri Poncali pa je bil odgovoren načelnik štaba. Oba sta bila dolžna pregledati te enote pred polnočjo in pred zoro naslednjega dne. Pri 3. bataljonu je bilo vse mirno. Načelnik štaba pa je tam našel skupino terenskih aktivistov s Krasa, ki so se že štiri dni prebijali mimo sovražnikovih zased v Vipavski dolini in Trnovskem gozdu proti Cerknemu, kjer naj bi sodelovali kot delegati na pokrajinski konferenci protifašistične ženske zveze in mladine. V tej skupini je bila tudi Milka Fakin, žena komandanta 2. bataljona. Ko je zvedela, da je njen mož v bližini, je zaprosila za dovoljenje, da bi ga obiskala in se hkrati odpočila po naporni in mučni poti po zasneženem Trnovskem gozdu.

Sovražnikove enote, ki so zjutraj tega dne s severa in zahoda prodrle v Mrzlo rupo, so v nekaj kolonah krenile proti Vojskemu. Po nekaj spopadih so prisilile bazoviško brigado, da se je umaknila na Ogalce, vendar so se pred mrakom že vrnile v Mrzlo rupo, da bi prenočile. Štab XXX. divizije, ki je menil, da sovražniku partizani ne smejo dovoliti oddiha, je ukazal bazoviški in Kosovelovi brigadi, naj ga še isto noč ob 3. uri po polnoči v Mrzli rupi napadeta in sicer prva z južne strani, en bataljon Kosovelove pa s severne.⁸⁵⁸

Kosovelova je dobila ukaz za napad po radiu okoli osme ure zvečer. Komandant brigade je za to nalogo določil 1. bataljon, ki je bil došlej v brigadni rezervi. Z njim je krenil politični komisar brigade, zakaj oba druga dva člana štaba se še ništa vrnila z obhoda straž in zased 2. in 3. bataljona.

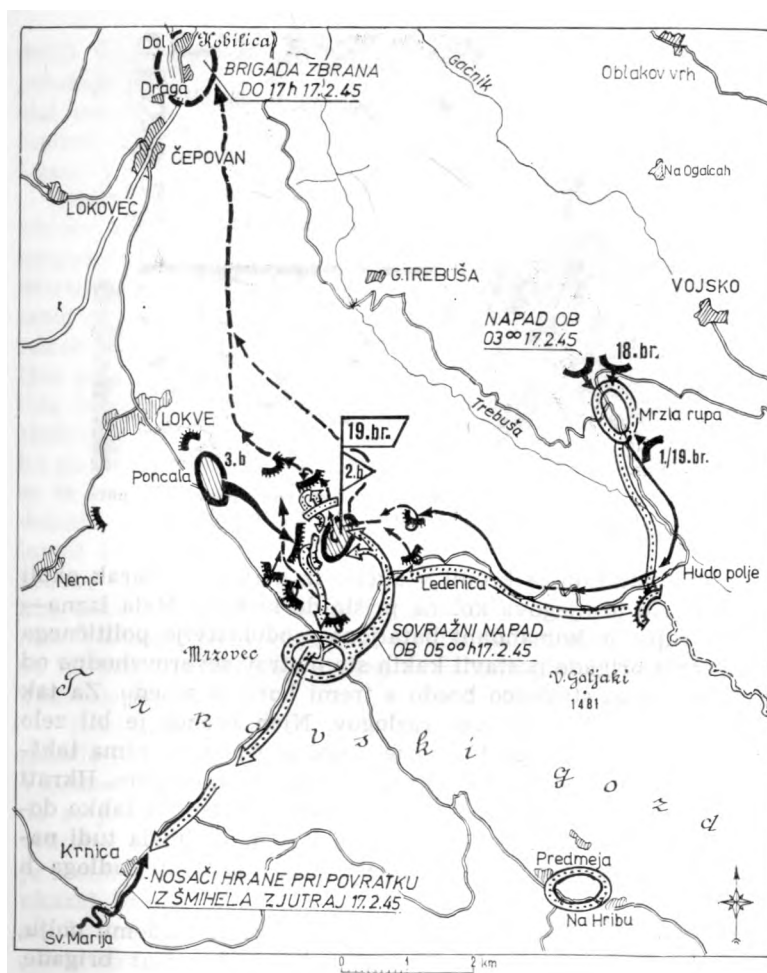
*** Brigadni veterinar Aleksander Agresijan je tedaj s solzami v očeh prosil intendanta, potem pa še komandanta, naj tega ne storijo (Frane Faganel, Renar Andrej, ustna vira).**

Spominska plošča na spomeniku v Trnovem, posvečena partizanom, ki so padli v boju 19.—21. januarja 1945

Prvi bataljon je krenil v akcijo iz korpusnih barak okoli 22. ure. Ko je njegova kolona prišla do križišča Mala lažna—Mrzla rupa, je komandant bataljona z odobritvijo političnega komisarja brigade postavil kakih sto metrov severovzhodno od križišča težko strojnico brezo s tremi borci v zasedo. Za tak ukrep se je odločil iz več razlogov. Njen prenos je bil zelo težaven, ražen tega pa to orožje v nočnem napadu nima takšnega učinka, ki bi opravičil njegovo uporabo in napore. Hkrati je računal, da bo v primeru sovražnikovega napada lahko dobro ščitila umik bataljona iz doline. Zaseda je imela tudi nalogo, da opazuje dohode iz smeri Male lažne in Zadloga h križišču.

Bataljon je potem nadaljeval pohod proti Hudemu polju, kjer je s skupino kurirjev ostal politični komisar brigade. Bataljonska kolona je v višini kote 1112 krenila v desno v pobočja Slemenca, nato pa so se borci v strelcih začeli približevati po njegovih severozahodnih obronkih sovražniku, ki je počival v Mrzli rupi. Bilo je okoli 2. ure po polnoči, ko so bataljoni bazoviške brigade na nasprotnih pobočjih že naleteli na sovražnikove zaščitne oddelke. Kaže, da je ta vso pozornost posvetil zaščiti proti Suharu, odkoder je pričakoval napad bazoviške, zakaj bataljon Kosovelove, ki je prodiral iz

Nemška ofenziva »Rübezahl II«
Boji pri korpusnih barakah 17. februarja 1945

Trnovskega gozda, ni naletel na zasede. Tiho in neovirano se je približal skoraj do hiš, v katerih se je nagnetlo sovražnikovih vojakov.

Ko se je na nasprotnih obronkih začel spopad bazoviške z nemškimi zasedami, so borci 1. bataljona opazili, kako se sovražnik urno pripravlja za obrambo. Komandant bataljona je ukazal, naj odprejo ogenj ne glede na ukaz, da je treba napad pričeti ob tretji uri. Ta ogenj ni mogel biti tako gost in natančen, da bi bil res učinkovit, toda bil je korišten. Šele po kakšni uri se je sovražnik toliko uredil, da je lahko poslal svoje oddelke, ki so bataljon napadli, da bi ga potisnili od naselja. Moral se je umakniti proti Hudemu polju. Ob zori je njegova kolona prišla do križišča. Tako je napad na Mrzlo rupo imel pravzaprav le značaj vznemirjanja sovražnika.

Ko je predhodnica bataljonske kolone prispela do križišča, je poklicala zasedo s težko strojnico. Toda odgovora ni bilo. Sprva so menili, da so morda zaspali. Krenili so proti položajem zasede in jih našli — mrtve! Orožje in zabožki s strelivom so bili poleg trupel nedotaknjeni. Vznemirjeni borei so hitro preiskali okolico križišča. Na severnem in vzhodnem robu so odkrili še sveže, nekoliko tople sledi manjšega tabora. Kakšna tiha tragedija se je zgodila na križišču pred vrnitvijo bataljona, ni znano. Sodili so, da je bilo deio prikrita sovražnikove zasede, ki jo je morda presenetilo približevanje bataljonske kolone.

Še med pregledovanjem okolice žalostnega križišča, se je v smeri korpusnih barak zaslišalo močno streljanje. Bataljon je hitro krenil proti taborišču. Ko so prišli na rob Smrekove drage, se je že zdanilo. Odtod se odpira lep pogled vzdolž ceste skoraj do Anine koč. Kaka dva kilometra pred seboj so opazili konec neke sovražnikove kolone. To je bila verjetno zaseda, ki se je umikala po opravljenem delu proti Mali lažni. Bataljon je krenil za njo, pri Anini koči pa se obrnil po slabi gozdni poti v desno na Bukovec proti barakam. Z visokega pobočja se mu je nudil nenavaden prizor. V daljavi kakih treh kilometrov je izginjala že omenjena kolona, od križišča pa se je mimo Smrekove drage pomikala druga, še daljša kolona, ki je prihajala iz Mrzle rupe. Ko je bataljon posedal položaje okoli Bukovca, so borci že opazili oblake dima, ki so se dvigali v zrak na mestu, kjer so bile nekoč korpusne barake.⁸³⁹

V barakah je medtem okoli tretje ure dežurni radiotelegrafist prebudil načelnika štaba, ki je s svojim spremljevalcem odšel pregledovat straže in zasede 3. bataljona pri Poncali. Namestnik komandanta brigade, ki je imel nalogo pregledati neposredno zaščito okoli »tabora X« in zasede 2. bataljona pa je spričo bližine položajev ukazal dežurnemu, naj ga prebudi ob 4.30. Ko ga je ta zbudil, je stopil za severni konec zadnje barake v vrsti teh lesenjač, kjer je bil nameščen štab brigade, da bi opravil jutranjo potrebo. Nenadoma je opazil, da se po robu vrtače med debli pomikajo neke sence. Omeniti moramo, da je bilo vsem borcem in starešinam prepovedano iz varnostnih razlogov odhajati ali prihajati k barakam kjer koli. Smeli so hoditi le po eni poti v jugovzhodni smeri, da bi ne puščali preveč sledov. Ze nekaj dni prej je štab zavezal nekaj mlajših oficirjev, da pregledajo okolico in z vejami odstranijo vse sledove, pa tudi svoje lastne. Sumljive sence so bile namestniku komandanta zato takoj zbudile pozornost. Splazil se je za najbližjo bukev in pripravil brzostrelko. Boječ se, da ne bo kakšne neželene pomote, je najprej zaklical: »Stoj! Kdo gre!« Sence so se v hipu ustavile. Nobenega odgovora. Pomeril je in med streljanjem zakričal: »Uzbuna! Nemci!«

Ze po prvem vzkliku namestnika komandanta brigade se je vznemirilo vse. Stražarji in dežurni so klicali preplah, z roba vrtače pa so napadalci iz kritij že odgovorili z ognjem.

Borci in starešine, ki so bili v barakah, so zgrabili za orožje in pobrali svojo opremo, nato pa so, s tem da so izkoriščali temo in razritost terena, hitro tekli po taboru proti južnemu izhodu. Sovražniku ni uspelo obkoliti tabora, morda zategadelj, ker je bil predčasno odkrit, ali pa tudi zato, ker je vedel, da so v tišti smeri gostejše zasede in straže.

V trenutku napada je bilo v taborišču približno sto borcev in bork in sicer okoli petdeset iz brigadnih prištabnih enot in štabnih odsekov, največ iz prateža in čete za zvezo ter oslabei, oboleli in starejši borci iz drugih oddelkov. Kot smo že omenili, so mnogi odšli po živež. Tu je bilo še kakih petdeset pripadnikov 2. bataljona. V najbolj težavnem položaju so bili borci in starešine štabnih odsekov in prištabnih enot, zakaj njihovi baraki sta bili najbolj severno in pod hudim sovražnikovim ognjem. Marsikateri med njimi se niso mogli takoj in hitro umakniti za svojimi tovariši, ker so se morali po vsakem

rafalu vleči na tla. Sovražnikove krogle so zlahka prebijale in trgale tanke lesene stene. Sleherni je ražen tega bil odgovoren še za kakšno brigadno opremo, za arhiv, pisalni stroj in podobno. Med zadnjimi so zapustili barako radiotelegrafisti, ki so morali hitro pospraviti in zložiti radijsko postajo in razno drugo opremo. V svoji prizadevnosti niso pozabili niti antene, ki je bila postavljena pred barako na manjši višini. Pobrali so vse, vendar te težke opreme spričo globokega snega niso mogli nositi daleč. Odnegli so jo čez rob vrtače in jo kakih 300—400 metrov od barak zakopali v sneg, boječ se, da bodo zaradi pretežkega bremena prepočasni.*

Napad je bil pravzaprav tako nenaden, napadalci pa v tako neposredni bližini, da ni bilo mogoče organizirati obrambe barak. Najprej se je bilo treba umakniti, urediti vrste in šele nato kaj ukreniti. Umik iz tabora je bil vendarle urejen. Prištabne enote in del 2. bataljona, ki je bil v taboru, so se s štabnimi odseki zbrali na križišču gozdnih poti na sedlu kakih osemsto metrov severozahodno od tabora ter zavzeli obrambne položaje.⁸⁶⁰

Čeprav se je večina boreev in starešin umaknila brez posebnih težav ali pripetljajev, so bili doživljaji posameznikov tragični. Administrator obveščevalnega centra brigade dr. Franjo Pavlin, zanesljiv in hraber partizan, je že med zbiranjem in urejanjem svojega arhiva in pisarniškega pribora zgubil mnogo dragocenega časa. Zaostal je za drugimi. Ko se je umikal k izhodu iz vrtače, je bil ranjen v obe nogi. Zadnji se je umikal in se je lahko gibal vedno počasneje in težje. Ostal je sam. Z zadnjim močmi se je zavlekel pod neko smreko. Našli so ga šele popoldne in ga odnesli v partizansko bolnišnico Franjo.**

Najhujše trenutke v svojem življenju je najbrž preživljala Milka Fakin, ki je srečna prišla k svojemu možu okrog polnoči, vsa premražena in mokra. Ta jo je nagovoril, naj si vendar

* Ko je zrak postal spet čist, so radiotelegrafisti še istega dne popoldne našli radijsko postajo, generator pa šele čez teden dni, ker si borec, ki ga je nosil, ni zapomnil točnega mesta.

** Dr. Franja Pavlina so iz bolnišnice Franje sredi marca 1945 prepeljali na Notranjsko in nato z letalom v bazo NOV Jugoslavije v Bari. Umri je leta 1971 v Ljubljani. (Podatki iz življenjepisa, ki ga hrani njegova žena.)

osuši svojo obleko. Obesila jo je okoli peči, da bi se do jutra posušila. Takoj ko se je začel napad, so strojnični rafali začeli trgati tanke lesene stene njene barake in smrtno zadeli komandirja voda 1. čete 2. bataljona Franca Krapeža, rojenega 18. septembra 1921 na Otlici. V splošni zmedi je Milka zgrabila svojo obleko in čevlje ter se vključila v partizansko kolono, ki se je v teku umikala k izhodu iz vrtače. O svojih doživetjih je pripovedovala:

»Nekaj časa sem bila s kolono, bosa in napol naga sem se spotikala in padala. Pri tem sem izgubila obleko in čevlje. Pokalo je na vse pretege. Fantje so brez glasu tekli skozi temo, padali in se spet dvigali ter hiteli za kolono. Prepričana sem bila, da tega nihče ne bo preživel. Pomislila sem, da je edina rešitev, če se umaknem nekam vstran. To sem tudi storila. Sklonila sem se za neko skalo. Kmalu je tudi streljanje ponehalo. Toda sedaj nisem vedela, v katero smer naj krenem. Stisnila sem se k skali in se vdala v usodo. Ko se je zdanilo, sem najprej zaslišala prasketanje, nato pa videla ognjene zublje in dim gorečih barak. Kmalu sem opazila še kolono Nemcev, ki se mi je približevala. Pomislila sem, to bo moj konec. Nemci me bodo ubili in niti mati, niti Toni (Fakin — op. avtorja) ne bosta vedela, kje in kako sem končala. Toda Nemci so šli mimo mene, ne da bi me opazili.

Po več urah, ko sem še vedno stiskala ob skali, je šla mimo mene še ena nemška kolona. Nisem je opazila. Šele ko sem se ozirala naokrog, sem videla kakih deset metrov od mene nemškega oficirja, ki je z daljnogledom opazoval okolico. Tudi to pot sem imela srečo, niso me odkrili.

Še vedno sem se stiskala ob skalo, ko pa sem zaslutila, da jih ni več, sem se zavlekla pod smreko v bližini. V njenem zavetju sem prisluškovala. Zaslišala sem govorico v italijanščini. Ko so se mi približali, sem videla, da so partizani. Ko sem jih poklicala, so takoj prišli k meni. Videli so, da sem od mraza že trda. Začeli so me drgniti, da bi se ogrela. Zavili so me v odejo, dva pa sta šla proti barakam, kjer sta našla par ožganih čevljev. Napotili smo se po sledi naših tovarišev. Kmalu smo našli krvavo sled. Krvi je bilo v snegu vse več. Nekdo je bil gotovo ranjen in je zaostal za umikajočimi se tovariši. In res smo ga našli, skritega pod neko smreko in brez moči. Zdi se mi, da je bil štabni administrator. Fantje so

naredili iz palic in šotorskih kril nosila. Ker pa je bil ranjenec pretežak, so poslali mene in še enega partizana naprej proti Lažni po pomoč. Ko sva prišla do požganih hiš, sva opazila, da se iz ene kadi. Iz hiše je prišel kmet in ko sva mu povedala, da imamo ranjenega tovariša, je takoj odšel po pomoč, midva pa sva stopila v hišo, da se ogrejeva. Vtem je prišel nek obveščevalec s korpusa, ki ga nisem poznala, z njim pa tudi obveščevalec Kosovelove brigade Stoj an Zigon. Bila sta opremljena s smučmi in krpljami. Ko so zvedeli, kaj se je zgodilo pri barakah, so takoj odšli tja ..⁸⁶¹

Med napadom na barake ražen že omenjenega Franca Krapeža ni bilo smrtnih žrtev, ražen dr. Franja Pavlina pa je bil hudo ranjen še borec 1. bataljona Stanislav Zavri, rojen

4. maja 1912 v Zgornjih Bitnjah pri Kranju. Ob napadu je ležal bolan v bolnišnični baraki in ga je strel še ranil. Tovariši so ga odnesli na Lažno, nato pa prenesli v bolnišnico Franjo, kjer je žal čez štiri dni umri.⁸⁶²

To so bile edine žrtve nenadnega sovražnikovega napada na Kosovelovo brigado v korpusnih barakah.

Tistega jutra je na drugem koncu Trnovskega gozda že omen j ena prehranjevalna skupina, sesta vijena iz borcev težke čete, sanitetnega voda in prateža, prišla proti jutru srečno na Krnico. V Šmihelu je napolnila nahrbtnike z živežem in vlekla s seboj še vola. Na Krnici se je po napornem vzpenjanju nekoliko odpočila, potem pa, ne sluteč kakšno nevarnost, nadaljevala pot proti Mali lažni, pravzaprav najprej proti Smrečju. Tam je nameravala skreniti s poti, da bi po gozdu, tako kot prejšnji večer, ko je šla v dolino, obšla nemške položaje pri Mali lažni z zahodne strani. Iz varnostnih razlogov je pred kolono šla predhodnična patrulj a. Le nekaj sto metrov od Krnice se je ta srečala s sovražnikovo kolono, ki je prihajala iz smeri Male lažne. Predhodnici obeh nasprotnikov sta skoraj hkrati odprli ogenj druga na drugo, prvi strel pa so smrtno zadeli borca težke čete Antona Vidriha, rojenega 27. septembra 1907 na Erzeltu.⁸⁶³

Preden se je sovražnikova predhodnica razvila in nadaljevala premik, se je partizanska kolona nosačev živeža že umaknila s poti in s seboj odvlekla tudi vola. Nemci so nadaljevali pot, ko so pregledali najbližjo okolico, partizani pa so se po

njihovem odhodu spet zbrali in nadaljevali pohod naravnost proti Mali lažni, prepričani, da je sovražnikova kolona, ki so jo srečali, pravkar zapustila položaje pri Mali lažni in da je zdaj zrak čist. Po tem prvem srečanju s sovražnikom ni prišla na zborna mesto skoraj tretjina borcev.

Pred križiščem pri Mali lažni so se ustavili, da bi se odpočili, nekaj patrulj pa je takoj odšlo pregledovat bližnjo okolico. Komaj so patrulje krenile čez križišče, že se je iz smeri Mrzle rupe pojavila nova nemška kolona. Partizanski nosači so se z volom umaknili od ceste proti Mrzovcu (trig. 1406), kjer pa so ugotovili, da se tam, kjer bi morale biti korpusne barake, vije v nebo gost dim.⁸⁶⁴ Kar dve srečanja z nemškimi kolonami in požig korpusnih barak, ki so sredi zime dajale vsaj malo zavetja in prijetne toplote v kratkih urah oddiha, je bilo za nekatere borce preveč. Čeprav je druga sovražnikova kolona odšla proti Krnici, ne da bi z njo prišlo do spopada, so se iz kolone nosačev začeli zgubljeni posamezniki in manjše skupine. Najprej so »zginili« še preostali borci težke čete, katere komandir, kot so pozneje ugotovili, se je umaknil z večjo skupino borcev svoje enote že pri prvem spopadu proti južnim pobočjem Čavna, potem pa na Brje. Vsi so se priključili Gradnikovi brigadi, ki se je že od konec januarja zadrževala na Krasu in v Vipavski dolini. Ko so čakali na Mrzovcu, da bi se položaj razjasnil, je brigadni mesar zaklal in razsekal vola, potem pa je težko obremenjena kolona nosačev, ki jih je ostalo še okoli petnajst, nadaljevala pohod in okrog poldne prispela na položaje 3. bataljona pri Poncali.⁸⁶⁵

Omenili smo že, da so se prištabne brigadne enote in oddelki 2. bataljona po umiku iz barak zbrali na križišču gozdnih poti na sedlu kakih osemsto metrov severozahodno od barak. Razporedili so se za obrambo. Tudi 3. bataljon, ki je bil pri Poncali, je poslal eno četo, naj bataljonu zaščiti hrbet v smeri napadenih barak.

Ko so napadalci ugotovili, da so barake prazne, in da so se partizani izmuznili, so poslali dve skupini po kakih 60–80 vojakov za njimi. Prva je krenila proti Poldanovcu (kota 1303), druga pa ob telefonski liniji proti 3. bataljonu Kosovelove na Poncali. Ta se je pojavila na levem boku že za obrambo razporejenih borcev 2. bataljona. S strojničnim ognjem so jo ustavili na Zelenem robu (kota 1334).

Tudi dejavnost 3. bataljona pri Poncali vodi k sklepu, da je bila bojna pripravljenost brigade kljub težavnemu položaju vendarle visoka. Ko so v štabu 3. bataljona čuli streljanje v smeri barak, je načelnik štaba brigade, ki je pravkar prispel, vprašal po telefonu telefonista v štabu brigade, kaj se tam dogaja. Z razburjenim, piskajočim glasom, toda vendar po vojaško, je odgovoril: »Tovariš kapetan, Nemci so nas napadli! Prekinjam zvezo, ker se umikamo po načrtu za preplah!«, čeprav so se v tistem trenutku skozi barake že vsipali sovražniškovi rafali. V 3. bataljonu je bil zdaj položaj jasen. Četo, ki je bila v rezervi, so poslali vzdolž telefonske linije v pomoč napadenim, telefonisti pa so dobili ukaz, naj takoj poberejo žico. Četa se je ob zori srečala s sovražnikom kakih osem sto metrov od barak in je hkrati z oddelki 2. bataljona s svojim ognjem preprečila njegovo nadaljnje prodiranje.⁸⁶⁶

Spričo pravilnosti ukrepov vseh enot brigade sovražnik seveda ni mogel sprva razbite oddelke brigade goniti in svoj nenadni napad na barake spremeniti v njen poraz.

Seveda brigadne enote niso bile sposobne izpeljati kakega protinapada. Sovražnik se je zadovoljil s tem, da je ob zori temeljito pregledal barake in njihovo okolico, v veri, da bo našel kakšna skrivna skladišča, ki pa jih res ni bilo. Po neuspešnem preiskovanju so nemški vojaki barake zažgali, potem pa so se okoli desetih zbrali in krenili proti križišču, ki leži okoli 1,5 kilometra severozahodno od Male lažne (kota 1118), da bi se po isti poti, po kateri so prišli prejšnjega dne, vrnili čez Nemce in Trnovo v Ravnico in Grgar.⁸⁶⁷

Okoli poldne je prispel na križišče gozdne poti, kjer je bil štab brigade z oddelki 2. bataljona, še 1. bataljon, ki je bil že od jutra na položajih okoli Bukovca, potem pa še okrnjena skupina nosačev. Štab brigade je ukazal, naj se vse brigadne enote umaknejo v Dol pri Čepovanu. Brigada se je morala premakniti drugam, da bi se odpočila ter dobila zvezo s štabom XXX. divizije.

Ali je bilo nujno potrebno, da je v minulih štirih dneh prišlo do takega razpleta dogodkov? Podrobnejša analiza poteka bojev v Trnovskem gozdu kaže na dejstvo, da je Kosovova brigada po umiku bazoviške brigade s Kozjih sten dne 12. februarja proti Mrzli rupi in na Vojsko, ostala sama. Ze izčrpana in precej oslabljená brigada je bila osamljena od

drugih divizijskih enot, zaradi zime pa se je morala zadrževati v korpusnih barakah, če je hotela ostati na prostoru Lokve—Mala lažna—Anina koča. Prej ali slej je morala postati cilj sovražnikovih kolon, ki so iskale partizanske baze, skrivališča in drugo, že zategadelj, ker si je morala preskrbovati hrano. Moč osamljene brigade pa je bila preslabotna, da bi mogla onemogočiti sovražnikove načrte. Morda so pa prav ti dogodki preprečili, da bi sovražnik odkril skladišča, bolnišnice in druge skrivne objekte v Trnovskem gozdu.

Brigada je imela, po doslej zbranih podatkih, v teh štirih dneh trinajst padlih, okoli dvajset pogrešanih, katerih usoda še do danes ni dognana,* kakih 42 borcev pa se je oddaljilo iz brigade in so se kasneje vrnili v enoto, ali pa priključili drugim.⁸⁶⁸

V Dol pri Čepovanu sta kmalu po prihodu glavnine brigade prišla tudi komandant IX. korpusa in XXX. divizije v spremstvu članov svojih štabov. Očitno zaskrbljena za usodo Kosovelove brigade sta pažljivo poslušala kratka poročila o dogodkih pri korpusnih barakah in na koncu izrazila zadovoljstvo, da se je vendarle vse pravzaprav dobro izteklo. Ko je komandant korpusa odšel, je komandant divizije ukazal štabu Kosovelove, naj pošlje en bataljon do Lokvi in ugotovi, kje so se zadržale sovražnikove enote, ki so se umaknile iz Mrzle rupe.

Seveda je štab brigade moral naj prej poskrbeti za prehrano moštva. K sreči je bilo na voljo nekaj živeža, ki so ga prinesli iz Šmihela. Razdelili so ga enotam in kuharji so začeli hitro pripravljati večerjo.

Nalogo ogledovanja položaja pri Lokvah naj bi opravil

2. bataljon pod poveljstvom komandanta Antona Fakina. Iz štaba divizije so silili, naj krene čimprej. Na zahtevo komandanta bataljona so počakali še na večerjo. In ravno prav! O tem trenutku pripoveduje njegova žena v svoji izjavi: »Ko sem prišla v Dol, sem seveda najprej vprašala, kje je Toni. Na sebi sem imela še vedno samo vojaško suknjo, ki mi jo je posodil nek partizan. Toni je ravno stai pred bataljonom, ki je

* Upravičen je sum, da je velik del pogrešanih borcev, za katere ni bilo mogoče ugotoviti njihove usode, padel ali umri po težko dostopnih krajih v Trnovskem gozdu. Po vojni so gozdarji in lovci dostikrat naleteli na okostja padlih partizanov.

urejeval svoje vrste. Pristopila sem mu od zadaj in mu položila roki na oči. V hipu me je prepoznal, me zgrabil in od veselja zavrtel. Okrog naju se je zbral ves bataljon. Ko me je spustil na tla, je dvignil roko in vzkliknil: „Sedaj smo vsi po številu! Gremo fantje!“⁸⁶⁹

Tisto noč in dopoldne 18. februarja so obveščevalci in kurirji že prinašali vesti, ki so jih vsi sprejemali z olajšanjem. Sovražnikove enote so namreč zapustile vso Trnovsko planoto in šle v dolino. Ostale so le v Trnovem.⁸⁷⁰

Boji na pobočjih Čavna in na Predmeji

Komandant in politični komisar IX. korpusa sta jutraj 18. februarja 1945 poklicala oba štaba, štab XXX. divizije iz Mrzle rupe in štab Kosovelove brigade iz Dola pri Čepovanu v svoj sedež v Gorenji Trebuši in zahtevala podrobne podatke o ukazih in nalogah, ki jih je dobila Kosovelova od 12. februarja dalje, koliko je bilo padlih, ranjenih in pogrešanih ter v kakšnem stanju je brigada. Podatki so pokazali, da je brigada zelo oslabela. Na mestu je bilo le 257 boreev in bork, ves njen sestav je bil hudo izčrpan, slabo hranjen in še slabše oblečen. Skoraj četrtini moštva je perilo na telesih že razpadalo! Srbečica in ušivost sta bili močno razširjeni. Spričo slabe prehrane in izčrpanosti so bili borci in poveljniki na robu svojih fizičnih zmožnosti, pred nekaj dnevi pa sta dva od izčrpanosti umrla med premikom.⁸⁷¹

Toda kljub takšnemu stanju je na vprašanje komandanta korpusa, ali bi Kosovelova brigada bila sposobna še enkrat napasti Trnovo in ga zavzeti, sledil pozitiven odgovor. Oba najodgovornejša člana njenega štaba sta tako odgovorila v prepričanju, da bi tak odgovor dala večina njenih pripadnikov, zakaj zagrizenost v boju in vera v zmago sta bili tudi došlej osnovna dejavnika, ki sta brigadi omogočala, da je mogla prenašati vse dotedanje napore. Vendar je stvarna presoja njene bojne sposobnosti nakazovala dvom, da bi bila tedaj sposobna izvršiti tako veliko dejanje.

Štab korpusa je načrtoval napad na Trnovo in je še istega dne izdal štabom obeh divizij ukaz za pripravo akcije. Gradnikova brigada XXXI. divizije se je morala premakniti v Čepovan, odkoder naj bi krenila na iste položaje kot pri prejšnjem

napadu na Trnovo, Vojkova brigada naj bi akcijo zavarovala proti Idriji z dvema bataljonom, z enim pa proti Grgarju. Na Banjšicah naj bi se razporedila 2. brigada narodne obrambe in se zavarovala proti Grgarju ter proti postoj ankam v dolini Soče.

Štab XXX. divizije, ki je imel nalogo pripraviti vse potrebno za napad, je določil, naj ga izvedeta dva bataljona bazoviške, druga dva pa ščitita proti Vipavski dolini od Šmihela do Krnice. Naloga Kosovelove je bila, do prihoda Gregorčičeve brigade iz vzhodne Vipavske doline na Predmejo, varovati razporeditev divizije proti Colu in Črnemu vrhu. Štab divizije je povelje za napad izdal 20. februarja, z napadom pa naj bi pričeli 23. februarja ob štirih zjutraj.⁸⁷²

V Dolu pri Čepovanu je Kosovelova ostala še do 21. februarja. Morala se je vsaj malo odpočiti, nahraniti in urediti. Majhno število moštva v brigadi je povzročalo težave. Čeprav so se posamezniki spet vrnili, nekateri z Gregorčičevo ter Gradnikovo, katere štab je rad zadrževal kosovelovce, da bi okrepil svoje enote, se je število dvignilo komaj na 280 borcev in starešin. Za takšno število moštva je imela preveč opreme in težkega orožja. Zategadelj so morali okrepiti vod za zvezo, da bi mogli nositi opremo in tri radijske sprejemno-oddajne postaje, ter težko četo na 29 mož. V 3. bataljonu so izvedli preureditev tako, da so oblikovali le eno strelsko in eno mitralješko četo, kateri so dodelili vse štiri težke strojnice, ki jih je imela brigada.⁸⁷³

Tako je bil ta bataljon pravzaprav le navidezen, saj je imel le 39 borcev in starešin. Ze med premikom iz Dola pri Čepovanu na Angelsko goro na Otlici se je pokazala neprimernost takšne rešitve. Čeprav so pri prenašanju strojnic in druge opreme sodelovali vsi, s komandantom bataljona vred, so bremena komaj zmogli. Za brigadno kolono so zaostali skoraj tri ure. Komandant brigade je po prihodu na Predmejo ukazal komandantu 3. bataljona, naj dve težki strojnici brei oddajo divizijskemu skladišču.⁸⁷⁴

Rešitev iz zagate, ki jo je prinašala zmanjšana številčnost moštva, je štab brigade videi v tem, da ohrani v normalni bojni sposobnosti vsaj dva bataljona. To lahko sklepamo tudi iz razporeditve kadra. Iz Seznama celotnega funkcionarskega kadra 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 25. februarja raz-

beremo, da je imel 1. bataljon po spisku 44 starešin, 2. bataljon 30, 3. bataljon pa le 21. Prvi bataljon je štel po spisku 109 in na mestu 82 borcev in starešin, 2. bataljon po spisku 74, na mestu 62, tretji pa po spisku 49, na licu pa le 39. Ko sta se vrnila tište dni iz oficirske šole pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije kapetan Anton Likar in Drago Furlan-Bojan, je štab brigade postavil prvega za komandanta 1. bataljona, drugega za njegovega namestnika, dotedanjega zastopnika komandanta bataljona pa poslal v Vipavsko dolino in na Kras kot vodjo mobilizacijske patrulje.⁸⁷⁵

Pomanjkanje moštva je bilo tište dni v XXX. diviziji splošno. Neprekinjeni boji po Trnovskem gozdu, hudi napori in slaba prehrana, zima in sneg so zahtevali od moštva njenih enot več kot kdaj koli prej. Le visoka zavest primorskega človeka je bila dejavnik, ki je omogočal, da so enote zdržale te napore, ki so bili že na meji človeške zdržljivosti.

Brigada, ki je bila po številčnosti v diviziji najslabotnejša, je morala prevzeti odgovorno nalogo prepreči ti sovražnikovo posredovanje iz smeri Cola in Črnega vrha. Takoj po prihodu na Angelsko goro je komandant brigade poslal 2. bataljon na Kovk. Glavnina moštva se je razporedila po hišah, opazovalnico in močnejšo zasedo pa so postavili na položaj proti Colu. Nekoliko slabotnejša zaseda tega bataljona je varovala dohod po stezi, ki iz Ajdovščine omogoča dostop na planoto pri kapelici v bližni kote 845. Tretji bataljon se je razporedil po položajih jugozahodno od križišča Škratelj—Mala gora—Tisovec z nalogo, da zaščiti razporeditev proti Zadlogu in Črnemu vrhu. Dodana udarna četa XXX. divizije je nadzorovala steže, po katerih se je moč povzpeti na Ottico iz doline, najmočnejši

1. bataljon pa je ostal v rezervi.

Načrtovani napad na Trnovo je moral štab divizije preložiti za en dan, ker se Gradnikova brigada ni pravočasno premaknila iz Vipavske doline na Trnovsko planoto. Toda ko se je bazoviška brigada v noči na 24. februar začela približevati Trnovemu, je sovražnikova posadka kmalu po polnoči nepričakovano zapustila postoj anko in se umaknila v dolino. Repnjene kolone je pri Sedovcu gradnikovcem še uspelo obsuti z ognjem, nek vprežni voz pa je sprožil protitankovsko mino, ki so jih že zakopali, in zletel v zrak. Zaradi ognja desetine iz Vojkove brigade, ki je ščitila partizanske minerce, je sovraž-

Del starešin, ki so poveljevali četam v napadu na Trnovo. Z leve proti desni : kapetan Božidar Kovačič-Iztok, kapetan Slavko Jereb, podporočnik Stan-ko Benevol, Lojze Dolenc, kapetan Anton Bavec-Cene, Milan Stare in An-drej Renar-Drejček. Posneto 23. februarja 1945 pri Trnovem

nikova kolona krenila proti Grgarju. Zjutraj je prišlo do spo-padov v smeri proti Grgarju in pri Ravnici. Gradnikovci so prisilili k umiku močno sovražnikovo kolono, ki je iz Solkana prodirala na planoto ob pomoči topov in minometov.⁸⁷⁶

Zvečer se je Gradnikova brigada umaknila na črto Pod-gozd—Voglarji—Trnovo, bazoviška pa je ostala na položajih Rijavci—Krnica. Ves dan je bilo na položajih Kosovelove po-vsem mirno.

Enote nemške 188. divizije so namreč istega dne, v pre-pričanju, da bodo zajele v obroč partizanske brigade, »čistile« Kras od juga proti severu, proti zaporni črti Razdrto—Vipa-va—Ajdovščina—Gorica. Toda Gregorčičeva in Gradnikova brigada, ki sta bili prej na tem prostoru, sta se že premaknili na Trnovsko planoto. Sovražnikove enote so udarile v prazno.⁸⁷⁷

Kljub premiku obeh brigad pa je na obkoljenem prostoru bilo še precej drugih zalednih enot. Stab IX. korpusa je izdal XXX. diviziji ukaz, naj v noči na 26. februar z dvema bri-gadama napade zaporne položaje na južnih pobočjih Čavna ter

zavzame postojanko na Taboru pri Črničah, kjer se je utrdilo kakih 80 sovražnikovih vojakov. Odločen udarec naj bi zmedel sovražnikove nacрте, odprl dohode v Vipavsko dolino in Kras, hkrati pa pomagal tištim, ki so ostali na območju sovražnikove ofenzive.

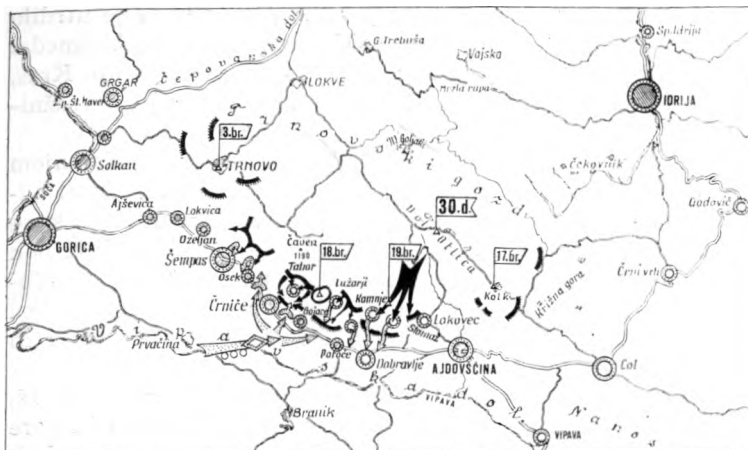
Za napad na zaporno črto med Črničami in Kamnjem ter na postojanko na Taboru je štab XXX. divizije določil bazoviško brigado, Kosovelova pa naj bi razbila sovražnikove zasede med vasema Bratini in Črnigoji ter zaščitila levi bok bazoviške. Proti Grgarju in Solkanu je na črti Podgozd—Voglarji—Trnovo ščitila Gradnikova brigada, Gregorčičeva pa naj bi prevzela od Kosovelove nalogo zaščite proti Colu in Črnemu vrhu.⁸⁷⁸

Tako je po zamenjavi položajev z Gregorčičevo okoli 19. ure 25. februarja Kosovelova krenila v koloni z Angelske gore proti Predmeji. Kot ponavadi so vedeli za cilj pohoda in brigadne naloge le starešine vključno do štabov bataljonov. Do Predmeje se je kolona premikala počasi in lenobno, ko pa je pri »rdeči hiši« krenila po bližnjici proti vasi Bratina, je vse oživelo.

Zlasti so se vznemirili Kraševci in Vipavci. Vzdolž kolone je završalo. Nemir je prekinilo pridušeno povelje: »Stroga tišina!« Nikogar ni bilo potrebno več spodbujati, naj gre hitreje, da se ne bi prekinila zveza v koloni. Nekateri so po dveh mesecih zdaj prvič spet hodili po trdnih tleh brez snega, zametov in ledu. Nek zajedljivi Kraševci pa se ni mogel premagati in je glasno vzkliknil: »Oštija, kam se vam tako mudi, saj ne gori ‚sibirija‘ za vami!« Tako so namreč imenovali Trnovsko planoto.⁸⁷⁹

Okrog 22.30, ko je začetek kolone prispel kak kilometer in pol severovzhodno od vasi Bratini, so bataljonske kolone krenile proti svojim bojnim ciljem. Drugi bataljon je imel nalogo pregledati vas Bratini, 1. bataljon najprej Črnigoje, potem pa Štomaž, strelska četa 3. bataljona je imela nalogo zavzeti višino pri Sv. Urbanu ter zavarovati levo krilo brigade proti Ajdovščini in Lokavcu, mitralješka in težka četa pa sta postavili svoja orožja na koti 510.

Bazoviška brigada je začela napadati postojanko na Taboru nekaj po 23. uri. To je bil hkrati signal za splošen napad.⁸⁸⁰

protinapad 30. divizije na sovražnikovo zaporno črto ob cesti Gorica—Ajdovščina in boji Kosovelove brigade pri Bratinih in Stomažih 26. februarja 1945

Sovražnikovi zaščitni oddelki na severnem robu Bratinov so se 2. bataljonu močno upirali. Toda 1. bataljonu je uspelo, da je razbil sovražnikove oddelke pri Črnigojih, potem pa tudi pri Štomažih ter jih v prvem naletu potisnil proti Skrijam in Cesti. Ob zori je pritisnila ena četa 1. bataljona od Stomažev proti Bratinom z južne strani in hkrati z 2. bataljonom, ki je udaril s severa, vrgla sovražnika iz vasi.

Ko se je zdanilo, so se čete 1. in 2. bataljona preuredile in po kratkem, vendar ostrem boju pregnale sovražnika južno od glavne ceste. Neka sovražnikova kolona v jakosti kakih petdeset mož je krenila iz Slokarjev proti zaselku Kovači, bili so verjetno pripadniki SNVZ, in poskušala priti za hrbet četi 3. bataljona pri Sv. Urbanu. Po krajšem streljanju se je umaknila v Ajdovščino. Potem je še ves dan bilo nekaj streljanja z večjih razdalj.⁸⁸¹

Medtem je četam 2. bataljona bazoviške brigade uspelo zavzeti Tabor že v prvem naskoku. Zaplenile so top in drugo opremo. Toda drugi bataljoni so se ostro spopadali s sovražnikom, ki je hitel na pomoč napadenim. Na odseku bazoviške brigade so bili ves dan še hudi boji, zakaj sovražnik je skušal na vsak način potisniti brigado spet na Krnico oziroma na Caven.

Pri Gradnikovi in Gregorčičevi brigadi je vladalo zatišje.

Boji so se 27. februarja razvneli že zelo zgodaj, ob 3.30, in sicer najprej pri bazoviški brigadi. Iz Gorice se je prek Prvačine, Dornberka in Batuj pripeljalo deset tovornjakov vojakov s topovsko baterijo, ki jih je spremljalo šest tankov. Izstopili so v Selu, nato pa so krenile proti položajem bazoviške brigade tri kolone. Vojaki ene takšne kolone, preoblečeni v civilne obleke, so presenetili udarno četo XXX. divizije, ji zadali občutne izgube in se prebili skozi njene položaje. Toda bazoviški brigadi je uspelo to vrinjeno sovražnikovo skupino spet potisniti proti glavni cesti.

Tisto zgodnje jutro je čez štiristo sovražnikovih vojakov napadlo tudi pri Trnovem, kakšnih dvesto pa je s Cola prodiralo proti Otlici. Šele po trdih bojih se je neka manjša sovražnikova skupina prebila na levem krilu Gradnikove brigade in po južnem robu Trnovske planote poskušala udariti v hrbet bazoviški. Ta je pravočasno umaknila en svoj bataljon na Krnico in po ostrem spopadu ji je uspelo preprečiti sovražnikov prodor. Bojna skupina, ki je prodirala s Cola, je potisnila oddelke Gradnikove brigade s Sinjega vrha in prodrla blizu Angelske gore.⁸⁸²

Enote Kosovelove brigade so se že pred zoro dobro maskirale in utrdile na položajih južno od vasi Bratini in Štomaž. Ob zori je prišla iz Ajdovščine do vasi Cesta sovražnikova topniška baterija in si začela urejati položaje pod vasjo Skrilje, pehota pa je začela prodirati severno od ceste. Dobro razporejeni in utrjeni kosovelovci so mirno čakali povelje za začetek ognja. Brigadna težka četa je usmerila svoj ogenj na sovražnikove topove. Mine so padale prav blizu topov in tovornjakov, eno orožje in eno vozilo so poškodovale, njihovo posadko pa prisilile, da se je umaknila, preden je bateriji sploh uspelo začeti s streljanjem. Ko je ogenj ponehal, so sovražnikovi topničarji stopili iz kritij k topovom, toda partizanski minomet jih je z nekaj minami spet prisilil, da so poiskali kritje. To se je ponavljalo nekajkrat do večera. Tudi strelske čete brigade so uspešno odbijale napade vojakov SNVZ iz Ajdovščine, ki so skušale prebiti obrambno črto pri Štomažih.

Proti večeru so se sovražnikove sile, ki so iz Grgarja in Cola prodrle do dohodov na Trnovsko planoto, umaknile. Kaže, da niso želele tvegati nočnega spopada s partizani. Gradnikova

in Gregorčičeva brigada sta prejeli ukaz, naj zasedeta položaje, ki sta jih držali zjutraj pred začetkom spopadov. Bazoviška je bila na črti Kucelj—Veliki rob—Čaven—Vitovski vrh, kjer je prišla v stik z Gradnikovo brigado, Kosovelova brigada pa je čez noč utrdila obrambne položaje na južnih pobočjih Čavna na črti Črnigoji—Bratini—Sv. Urban.

Tako sovražniku še ni uspelo uresničiti svojega cilja, da bi potisnil partizanske enote z južnih pobočij Čavna na nenaseljeno in s snegom pokrito Trnovsko planoto, ali pa jih morda prisilil, da se umaknejo na Vojsko. Med temi boji in v zavzetem oporišču na Taboru je sovražnik imel po partizanskih virih 59 padlih in 37 ranjenih, bazoviška brigada deset padlih, šestnajst ranjenih in štiri pogrešane, Kosovelova pa sedem padlih, devet ranjenih in tri pogrešane. Bazoviško, ki je zaplenila top, je štab XXX. divizije pohvalil.⁸⁸³

Toda sovražnik ni opustil svoje namere, da XXX. divizijo odrine od komunikacije prek Vipavske doline čim višje v gore. V zgodnjem jutru 28. februarja so sovražnikove enote, ki so napadale prejšnji dan, spet začele pritiskati. To pot so bile bolj uspešne in sicer na skrajnih krilih. Bojni skupini, ki je krenila iz Ravnice, se je uspelo vriniti na stiku Gradnikove in bazoviške proti Trnovemu, kakih petsto mož, ki je prodiralo s Cola, pa je odrinilo Gregorčičevo s Sinjega vrha in že okrog osmih so bili na Otlici.

Ker je sovražnik hkrati močno pritiskal tudi na obrambne položaje Kosovelove, zlasti pri Kamnjah in Dobravljah, močne sile pa so iz Ajdovščine prodirale čez Slokarje proti Predmeji, je postajal taktični položaj brigade vedno bolj kritičen. Pretila ji je nevarnost, da bo sovražnik njene enote stisnil ob skalnate robove Čavna in ji preprečil umik na Predmejo, zakaj podnevi bi bilo umikanje po odkritih pobočjih Čavna k lovski koči ali na njegov vrh povezano s hudimi izgubami od topniškega in minometnega ognja. Zategadelj se je brigadni štab moral pravočasno odločiti, da se enote umaknejo proti Predmeji. Čete so se morale premikati pravzaprav bočno, vzdolž položajev. Čeprav je bil ta manever dokaj zamotan, sovražnik pa je še vedno močno pritiskal s svojim ognjem, je brigadi vendarle uspelo do enajstih v zadnjem trenutku priti na Predmejo.⁸⁸⁴

K sreči je Gregorčičeva že od jutra trdno držala položaje in na Otlici ustavila prodiranje sovražnika. Ko so napadalci

iz Ajdovščine opazili, da se partizani umikajo proti Predmeji, so poslali skupino kakih 150 mož po težko prehodni stezi na rob planote, da bi pri Predmeji presekala Kosovelovi brigadi umik. Toda njene prve enote, ki so se povzpele na planoto, so se pri hotelu razporedile za obrambo, ustavile prodiranje te skupine, druge pa so takoj zasedle rob planote. V boju na Predmeji je bila zelo dragocena pomoč udarne čete XXX. divizije, ki je prispela čez Čaven in zavzela položaje na levem brigadnem krilu pri poslopju bivšega »dopolavora«, kjer je bil tudi minerski bataljon XXX. divizije. S tem je povezala obrambo brigade z desnim krilom obrambe Gregorčičeve brigade, ki je vztrajno držala položaje severno od Otlice.

Boji na Predmeji in Otlici so trajali do mraka, nakar so se sovražnikove enote zbrale na Otlici in na prostoru Slokarji—Lokavec, da bi prenočile. Naslednjega dne, 1. marca, so nadaljevale napade in sicer pri Trnovem ter proti Predmeji, kjer so spet napadale z dveh smeri, od Slokarjev in Otlice. Vendar se je XXX. divizija še vedno vztrajno branila in ni dovolila, da bi jo spet potisnili v Trnovski gozd. Tudi kosovelovci so odločno branili dohode k Predmeji. Po ohranjenih poročilih je padlo tistega dne osemnajst sovražnikovih vojakov, vsaj dvajset pa je bilo ranjenih. Brigada je imela enega padlega in dva hudo ranjena, ki sta tem ranam kasneje podlegla. Eden od teh ranjencev je bil vršilec dolžnosti šefa obveščevalnega centra brigade Franc Šabec; umri je 5. marca 1945.⁸⁸⁵

»Rübezahl III« — Umik skozi sotesko

Ti boji so bili le uvod v novo ofenzivo proti enotam IX. korpusa v Slovenskem primorju. Operativni štab višjega vodje SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje je 2. marca 1945 namreč izdal ukaz, naj se oblikuje združena enota »Löwe« (Lev), ki ima nalogo preprečiti partizanski XXX. diviziji vdore v Vipavsko dolino in ki naj jo z napadom od vzhoda z začetnih položajev na Otlici ter od zahoda z začetnih položajev Ravnica—Grgar uniči na obrambnih položajih.⁸⁸⁶

Posebno povelje omenjenega štaba je še določalo, da združeni enoti »Löwe« poveljuje višji vodja SS in policije policijski generallajtnant Odil Globocnik sam, za načelnika štaba, v ka-

terega je določil dvanajst oficirjev, pa je postavil majorja Mundhenkeja.⁸⁸⁷

V skladu z operativno zamisljo so oblikovali dve bojni skupini. Prvo skupino, imenovano »Zuschneid«, so sestavljali 11. in 12. četa 10. SS policijskega polka, 2. bataljon 10. SS policijskega polka brez ene čete, okrepljeni 3. bataljon 15. SS policijskega polka, prištabne enote 10. SS policijskega polka ražen topovske baterije, 1. četa SS policijskega polka »Bozen«, del 182. policijske gorske izvidniške čete, dva bataljona nedičevskega srpskega prostovoljskega korpusa in bataljon iz kavkaske divizije, ali skupno okoli petindvajset čet.

Drugo skupino »Köstermann« so sestavljali dva bataljona 730. polka 710. pehotne divizije, okrepljena s pionirskim vodom in pol baterije iz 1. divizion 112. artilerijskega polka, ter 3. bataljon 10. SS policijskega polka brez dveh čet, okrepljen s topovsko baterijo istega polka. Skupini so še dodali četo iz

1. bataljona 10. SS policijskega polka, akcijsko enoto varnostne službe in oddelek 182. gorske izvidniške čete. Skupno je bilo v tej skupini kakih 13 čet, v obeh pa 38, ali najmanj 6000 mož.

Sovražnikove enote so se že 1. marca začele preurejati, da bi naslednjega dne zjutraj pričele z operacijami po načrtu »Löwe«. Bojna skupina »Köstermann« naj bi tega dne popoldne napadla partizane na Črnovniku (trig. 859) severno od Podgozda pri Trnovem, nato pa zavzela Lokve. Z zaporo na cesti Lokve—Mala lažna—Predmeja naj bi ta skupina preprečila partizanskim enotam umik proti severu, kamor naj bi jih potisnila bojna skupina »Zuschneid«, ki naj bi začela napadati že zjutraj v smeri Ajdovščina—Predmeja in Ottica—Predmeja, da bi jih potem s skupnimi močmi uničile nekje na Krnici.

Toda bojna skupina »Zuschneid« je že zjutraj 2. marca naletela na srdit odpor Gregorčičeve in Kosovelove brigade, prištabnih enot XXX. divizije, nato pa še mornariškega oddelka. Ker se pehota ni mogla prebiti z Otlice na Predmejo, še manj pa iz doline od Slokarjev, je sovražnik vedno bolj krepil minometni in topniški ogenj. Ogenj ni imel posebnega učinka, ker je teren poln skal borcem omogočal zelo dobra naravna kritja. Kadar je bil ogenj prehud, so se stisnili med skale, potem pa so odločno pričakali napad pehote. Sovraž-

nik je zlasti trmasto vztrajal na obrambnem odseku brigade, da bi prebil obrambo v smeri »rdeče hiše« na Predmeji med cesto in južnim robom planote. Na tem odseku so bataljoni Kosovelove odbili nekaj napadov, Gregorčičeva brigada in prištabne enote XXX. divizije pa so z višin severno od Otlice s svojim ognjem izdatno pomagale koso velo vsem.

Šele tik pred mrakom je sovražniku uspelo, da se je po pobočju Cavna od Slokarjev prebil do »rdeče hiše« na Predmeji ter potisnil 1. bataljon Kosovelove od križišča. S tem prodorom je bila v nevarnosti vsa obrambna razporeditev. Poskus protinapada glavnine 1. bataljona pa ni uspel.⁸⁸⁸

Celodnevni boj je utrudil oba nasprotnika. Štab divizije je moral spremeniti razporeditev divizije in pripraviti njen umik, saj je bilo jasno, da enote ne bodo mogle dolgo vzdržati tako močnega sovražnikovega pritiska. Ukazal je Gregorčičevi brigadi, naj se čez Kozje stene premakne na območje Mrzla rupa—Vojsko, mornariški odred in minerski bataljon divizije pa naj kreneta na območje Lokve—Cepovan.⁸⁸⁹

Kosovelova brigada je morala še naprej braniti smer Predmeja—Mrzla rupa in Predmeja—Mala lažna. Njen 1. bataljon je v tej noči zasedel položaje severno od poti med »rdečo hišo« in hotelom na Predmeji s ciljem, da onemogoči prodiranje sovražnika proti Mali lažni, 3. bataljon je bil v obrambi na njegovem levem krilu po pobočju pod vasico Polanci, 2. bataljon pa se je kot brigadna rezerva s položaji v drugi črti razporedil pri naselju Paradanovšče, zasedo pa poslal tudi na Kozje stene.⁸⁹⁰

Spričo slabih uspehov skupine »Zuschneid« je bojna skupina »Köstermann« na zahodnem robu Trnovske planote začela napadati šele ob peti uri zjutraj 3. marca. Najprej je položaje Gradnikove in bazoviške brigade obsula z močnim topniškim ognjem, ob sedmih pa je začela napadati pehota. Okoli devete ji je že uspelo prebiti obrambo Gradnikove in zavzeti Zavrh, odkoder je prodirala proti Lokvam. Tudi bazoviška je odbila nekaj napadov, nato pa je morala zapustiti Trnovo in se umakniti k Nemcem. Popoldne okoli treh se je začel nov sovražnikov napad. Obe brigadi sta se morali umakniti na položaje vzhodno od ceste Cepovan—Lokve—Poncala.⁸⁹¹

Kosovelova je še ves dan 3. marca bojevala hude boje okoli Predmeje. Boj je bil zlasti srdit okoli »rdeče hiše«. So-

vražnikove skupine so se večkrat skušale prebiti in razbiti brigadno obrambo, kar je 1. bataljon in nato še 2. bataljon preprečil. V tridnevnih bojih na Predmeji je imela brigada dva padla in pet ranjenih, od katerih sta, kot smo že omenili, umrla Franc Šabec in Anton Cengle. Partizanska poročila navajajo, da je bilo na sovražnikovi strani 42 padlih in 17 ranjenih, kar pa je najbrž pretirano.⁸⁹²

Ker je sovražnik že zavzel zahodni rob Trnavske planote in prodril v bližino Lokvi, je štab XXX. divizije sklenil skrajšati obrambno erto in naslednji dan 4. marca nadaljevati boj na položajih vas Lažna—Veliki vrh (trig. 1185)—Ilovica (kota 1166)—Velika Ojstrovca (kota 1352)—Mala lažna—Anina koča. Kosovelova naj bi do tretje ure zjutraj zavzela položaje na levem krilu divizijske razporeditve in sicer črto Anina koča—Mala lažna—kota 1118 ter preprečila prodor sovražnikovih enot proti Mrzli rupi, kar naj bi omogočilo diviziji, da bi se lahko po potrebi umaknila s Trnavske planote.⁸⁹³

Tako so enote brigade okoli osme ure zvečer zapustile obrambo pri Predmeji in krenile proti Mali lažni. Moštvo je bilo hudo izčrpano. Za prehrano je vsak dan dobilo le po en obrok, neslano in največkrat še hladno juho s kosčkom mesa. Izčrpanost je bila še hujša zdaj, ko je popustila bojna napestost. Kolona se je tiho in počasi premikala. Komaj se je njen začetek začel spuščati čez sedlo proti Mali lažni, so dohiteli skupino popolnoma izčrpanih kosovelovcev, ki jo je prejšnji popoldan brigadni sanitetni referent Bohumir Medek-Mirko, po rodu Čeh, poslal z bolničarjem v partizansko bolnišnico Pavlo. Nesrečniki so v šestih urah lahko prepešali komaj šest kilometrov.

Ko so med kratkim počitkom v koloni zbirali nekaj močnejših borcev, ki naj bi pomagali tem bolnikom, je v koloni

2. bataljona končal mirno in brez besedice očitka svojo življenjsko in bojno pot Franc Kokalj, rojen 16. februarja 1908 na Prebačevem pri Kranju. »Izdahnil mi je na rokah,« se spominja politični komisar 2. bataljona Martinko Žabota. »Ko sem ga vprašal, če si kaj želi, mi je dejal, da bi se rad le ogrel ob ognju...« Bohumir Medek-Mirko je ugotovil, da je umri zaradi izčrpanosti, kar najdemo tudi v poročilu štaba XXX. divizije z dne 8. marca 1945.⁸⁹⁴

Na Malo lažno je brigada prispela okoli dveh po polnoči. Takoj je zasedla položaje in organizirala obrambo. Ob tej priložnosti je treba povedati, da je bil teren severno od ceste Lokve—Mala lažna—Anina koča zelo neprimeren za obrambo divizije, ker se za njenim hrbtom izza grebena razteza od Mrzle rupe vzdolž Trebuše globoka prepadna, strma in skoro neprehodna stena, visoka okoli sedemsto metrov. Če bi sovražniku uspelo zasesti greben severovzhodno od Lokvi ter položaje okoli križišča nad Hudim poljem, bi se glavnina divizije znašla v pasti. Zategadelj je štab Kosovelove brigade določil težišče obrambe na svojem levem krilu. Pri Anini koči je razporedil 1. bataljon, ki je bil tako močan kot 2. in 3. bataljon skupaj, z nalogo, da preprečuje sovražnikov prodor vzdolž poti Mala lažna—Hudo polje. Križišče nad Hudim poljem in steže proti Kozjim stenam in Predmeji sta Kosovelova in Gregorčičeva brigada nadzorovali s patruljami, Gregorčičeva pa je imela še nalogo zaščititi razporeditev proti Idriji in Gorenji Trebuši. Zaščita te smeri je bila še posebej pomembna, saj bi v primeru, če bi sovražnik zavzel vas Lažno, obema brigadama ostala za umik le smer Anina koča—Hudo polje—Mrzla rupa.⁸⁹⁵

Drugi bataljon se je razporedil tako, da je branil križišče Malo lažno, desno od njega, proti križišču na koti 1118, pa se je namestil po položajih 3. bataljon, ki je bil hkrati odgovoren za zvezo z levokrnlnim bataljonom bazoviške brigade.

Še pred zoro je 1. bataljon poslal dve patrulji. Ena naj bi opazovala križišče poti nad Hudim poljem, druga pa križišče pri koti 982, ki leži kake tri kilometre severozahodno od Predmeje. Tej patrulji so dodelili tudi dva telefonista s telefonom, da bi mogla takoj ob vestiti bataljon v primeru, če bi sovražnik krenil proti severu, k Ledenici in Anini koči. Drugi bataljon, ki je bil na položajih severno od Male lažne, je imel nalogo držati pod ognjem zlasti jaso in obe križišči ter preprečiti prodiranje sovražnika proti Lokvam ali Mrzli rupi bodisi iz Krnice, bodisi od Predmeje. Strelnska četa 3. bataljona je zasedla položaje tako, da je lahko obstreljevala križišče pri koti 1118, obe težki brezi mitralješke čete pa sta okrepili obrambo 1. in 2. bataljona.

Poudariti moramo, da se sovražnikove enote v operaciji »Rübezahle III« zvečer niso umikale v naselja kot v operacijah

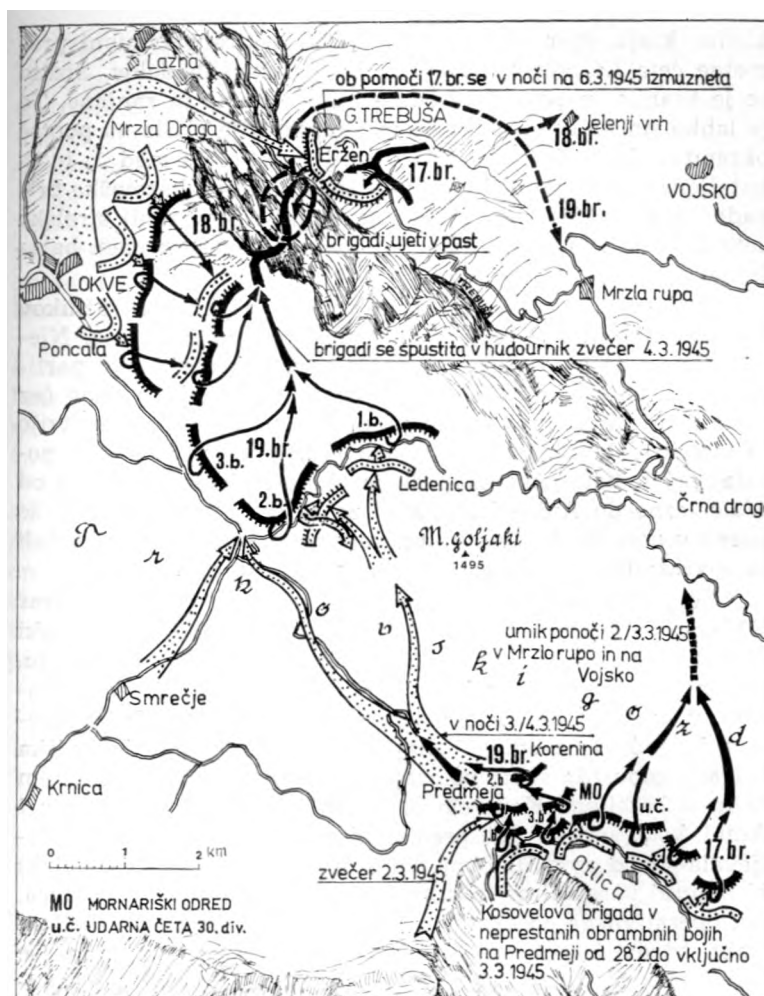
»Rübezahl I« in »Rübezahl II«, temveč so vso noč vztrajale na položajih, ki so jih do večera dobro utrdile. Potem ko so na najmanjši šum vso noč držale pod ognjem zavzeto črto, so zjutraj nadaljevale prodiranje.

Tako so enote sovražnikove bojne skupine Köstermann s črte, ki so jo dosegle prejšnji večer, nadaljevale napad. Najprej se je na Lokvah pojavila izvidniška patrulja, šla do cerkve in se vrnila. Čete bazoviške brigade, ki so bile po višinah severovzhodno od Lokvi, nanjo niso streljale. Ko pa je prišla skupina kakih 160 sovražnikovih vojakov, so jih najprej spustili čisto blizu, potem pa so jih obsuli z nenadnim in močnim strojničnim ognjem. Pol ure kasneje je iz smeri Zavrha prispela sovražnikova okrepitev. Skoro vsa bazoviška je bila v bojnem metežu in je do opoldne uspešno odbila nekaj sovražnikovih napadov. Nato je bojišče zajelo zatišje.⁸⁹⁶

Ker s frontalnim napadom ni mogel razbiti dobro organizirane partizanske obrambe, je sovražnik čez kako uro prenesel težišče svojih napadov na svoje skrajno levo krilo, prek Črnega vrha (kota 1066) proti sedlu na cesti Lokve—Čepovan in dalje na Veliki vrh (trig. 1185). Tam je napadalcu uspelo prisiliti bataljon Gradnikove, da se umakne proti vasi Lažni S tem je bila obrambna črta načeta. Ko so sovražnikove bojne skupine prodrle na Veliki vrh, so pritiskali tudi drugi oddelki in razširili odprtino. Do druge ure popoldne so potisnili bazoviško brigado proti korpusnim barakam, Gradnikovo brigado pa proti Kobilici, kolona kakih štiristo mož pa se je spustila z Lažne v Gorenjo Trebušo. Zaradi tega prodora se je Gradnikova brigada premaknila na desni breg potoka Trebuše in sicer dva bataljona proti Dolenji, eden pa proti Gorenji Trebuši.⁸⁹⁷

Na drugem koncu bojišča je glavnina sovražnikove bojne skupine »Zuschneid« krenila s Predmeje v napad okoli sedmih zjutraj, vendar zelo oprezno. Najprej so šle izvidniške patrulje, ki so preiskovale teren okoli Kozjih sten in prav do južnega roba planote. Prve patrulje so prispele v bližino Male lažne šele okoli enih popoldne, kako uro pozneje pa se je začela sovražnikova desna pobočnica spuščati po zahodnih pobočjih Malega Goljaka in Petrovega brda.

Boj s temi oddelki se je začel najprej pri 1. bataljonu in sicer pri Ledenici, ko je neka sovražnikova patrulja prišla v

Nemška ofenziva »Rübezahl III.«
Boji Kosovelove na Predmeji in pri Mali lažni
Umik po hudourniku

blizino kraja, kjer so bili skriti in zamaskirani kamioni prometne čete IX. korpusa, seveda brez važnejših delov. Srdito se je branila in poskušala odvleči svoje padle in ranjene. To je lahko storila šele zvečer ob mraku, ko ji je prišla na pomoč okrepitev, ki se je poskušala vrniti na stičišču med 1. in 2. bataljonom. Ker je med tem že prispel bataljon bazoviške brigade na koto 1118, je komandant brigade premaknil strelsko četo 3. bataljona in jo razporedil na ogroženi stik obeh bataljonov.

Bolj ko se je približevala noč, močnejši je bil sovražnikov pritisk proti glavni cesti med Malo lažno in Ledenico. Njegove enote so na vsak način skušale zagospodariti nad partizanskimi položaji, da bi na ta način uresničile nadzor čez cesto proti Mrzli rupi in jim preprečile umik. S premestitvijo nekaterih delov 2. in 3. bataljona je brigada utrdila tudi položaj pri 1. bataljonu, tako da je trdno nadzorovala cesto od Male lažne do Anine koče. Boji za ta del ceste so trajali še pozno v noč, tja do desete ure, vendar so kosovelovci vzdržali in sovražniku onemogočili prodor proti Hudemu polju.⁸⁹⁸

Že popoldne, okrog šestnajste ure, je politični komisar XXX. divizije vodil v neki manj poškodovani korpusni baraki posvet štabov bazoviške in Kosovelove brigade o vprašanju, kje in kako naj se obe brigadi umakneta iz kočljivega položaja, v katerem ne bosta mogli dolgo vzdržati. Štab Kosovelove brigade je predlagal, naj bi ob nastopu noči bazoviška brigada zapustila svoje položaje in krenila v koloni ob levem krilu 1. bataljona Kosovelove. Ko bi dosegla glavno cesto pri Anini koči, naj bi kot predhodnica divizijske kolone nadaljevala pohod proti Hudemu polju in Mrzli rupi, kosovelovci, ki bi najprej varovali premik, pa bi krenili za njo kot zaščitnica. Sef opera ti vnega odseka štaba XXX. divizije in nekateri člani štaba bazoviške so predlagali drugo različico: umik naj se izvrši po komaj znani kurirski stezi, ki se po hudourniku spušča od Poldanovca do mosta v Gorenji Trebuši. To stezo so uporabljale partizanske patrulje in kurir ji že pred kapitulacijo fašistične Italije in ni bila vrisana v vojaške jugoslovanske karte.⁸⁹⁹ Omeniti je treba še usodno dejstvo, da politični komisar divizije in oba štaba brigad niso vedeli, da je tisto popoldne sovražnik že prodril do Gorenje Trebuše in s tem pravzaprav zaprl izhod iz hudournika.

Na posvetu je okoli omenjenega vprašanja prišlo do žolčne obravnave, zakaj kosovelovci so vztrajno branili svoj predlog in trdili, da bo premik kolone v prepadno steno in po hudourniku spričo snega in ledu sila težaven, naporen in nevaren, zraven pa bosta brigadi morali ostati brez konj in mul in tudi vsega težjega orožja. Bazoviška je imela osem mul in sedem jahalnih in tovornih konjev, Kosovelova pa le tri mule. Toda politični komisar divizije je videi več prednosti v predlogu operativnega oficirja, da se obe brigadi umakneta po stezi čez kanjon Trebuše in je prekinil razpravljanje.⁹⁰⁰

Bazoviška brigada je zbrala svoje čete in krenila po stezi v hudournik že okoli osmih zvečer. Glavnina Kosovelove je lahko šla za njo šele okrog polnoči, njen 3. bataljon, ki je bil zaščitnica, pa se je spustil v kanjon šele okoli pol štirih zjutraj 5. marca.

Ko je odšla prva kolona, je komandant Kosovelove zvedel, da je bazoviška pobila mule in konje, ki se niso mogli spuščati po strmi zaledeneli stezi, in da so zakonspirirali težko orožje in opremo, ki je niso mogli nositi. Ukazal je, naj mule skrijejo v težko dostopni gozdni vrtači ter dobro zamaskirajo tudi srednji minomet, obe težki bređi, eno pokvarjeno radijsko postajo in še nekaj druge težke opreme.

Spomenik trem padlim kosovelovcem na partizanskem pokopališču pri Vojšćici blizu Vojskega

Sprva se je kolona nekaj sto metrov spuščala pošev po zelo strmem pobočju, pokritem z globokim snegom. Toda težave so se začele, ko je morala sestopati po globoko vsekanem hudourniku, stisnjenem med navpične stene. Njegovo dno je vrtoglavo padalo v globino v obliki stopničastih slapov, ki so bili pokriti z debelim slojem ledu. Takšne stopnice so bile visoke včasih po več metrov. Partizani so si med spustom pomagali na različne načine, največ tako, da so si podajali pasove in orožje. Spust je bil težaven in nevaren zlasti zaradi tega, ker ni bilo trdnih opor za prijem. Pod vsako višjo stopnico so morali imeti skupino borcev, ki je lovila prihajajoče. Prišlo je do prvih nesreč. Kdor je nespretno zdrsnil, je tragično končal svojo življenjsko pot. Ponesrečenec je padal po več metrov globoko, odbijajoč se od skal in po topem udarcu ob kako deblo obležal z zdrobljenimi kostmi. Takšen padec so spremljali grozoviti kriki, ki so se živim rezali v zavest s svojo srhljivostjo. Nekaterim so od strahu in izčrpanosti odpovedale noge. Po več ur so morali počivati na kaki polici. Šele proti jutru so jih tišči, ki so imeli več moči in živcev, odnesli, ali pa jim pomagali na varnejša mesta in h glavnini.

Spodnji del prepada je najprej pokrivalo slabotno grmičevje in redka drevesa, nižje doli, ob vznožju, pa je bil gozd čedalje gostejši. To je precej olajšalo spust. Predhodnica bazoviške, ali bolje začetek kolone, se je približal mostu pri Gorenji Trebuši v dnu kanjona okrog štirih zjutraj. Toda komaj so se borci pojavili na robu gozda, so jih najprej od mostu, nato pa še z bližnjih višin na desnem bregu potoka Trebuše obsuli mitralješki rafali šarcev. Sovražnik je zapiral izhod iz soteske. Komandant bazoviške se je s čelnim delom kolone svoje brigade prebil do vsekanega korita Trebuše in se po njem premaknil na Ostrožnik, glavnina divizijske kolone, ki je bila še v soteski, pa se je umaknila in obstala v pogozdenem delu strmega hudournika. Brigadi sta bili v pasti.⁹⁰¹

Začetek kolone Kosovelove brigade je še pred jutrom dohitel bazoviško, katere borci so se v skupinah stiskali po policah hudournika ali se naslanjali na drevesa. Niso vedeli, zakaj kolona stoji.

Zdaniilo se je. H glavnini je priplezal tudi 3. bataljon Kosovelove, ki je bil v zaščitnici. Komandant in načelnik štaba Kosovelove sta se spustila ob koloni po hudourniku navzdol,

da bi zvedela, kaj je vzrok zastoja. Našla sta del štaba bazoviške in političnega komisarja divizije, ki je ves zaskrbljen s tesnobo obrazložil položaj: »Nemške zasede so nam v Gorenji Trebuši zaprle izhod. Komandant bazoviške je najbrž padel. Preboj je nemogoč.«⁹⁰²

Načelnik štaba Kosovelove je predlagal, da bi se s 3. bataljonom in težko četo, če že ni prepozno, takoj vrnil in organiziral obrambo na zgornjem dohodu v sotesko. Predlog so sprejeli. Z neverjetnimi napor, ki so presegali človeške moči, se je 3. bataljon spet hitro povzpел na zgornji rob soteske. Streliška četa je zavzela položaje kak kilometer zahodno od Poldanovca, mitralješka in težka četa, ki sta hitro poiskali zakopano orožje in minomet, pa sta se razporedili južno od Poldanovca, proti požganim korpusnim barakam.

Šele med eno in drugo uro popoldne se je po gozdni poti iz smeri Lokev pojavila sovražnikova kolona kakih 150 mož. Streliška četa je začela streljati prva in je prisilila sovražnikovo kolono, da se je razvila za boj. Toda ogenj petnajstih partizanov, kolikor je ta četa štela, sovražniku ni mogel preprečiti napredovanja. Pod vodstvom načelnika štaba se je umikala s položaja na položaj, toda ne proti položaju, kjer sta bili mitralješka in težka četa, temveč proti jugu, proti Velikemu Ojstrovcu, da bi s takšnim manevrom potegnili sovražnika s seboj čimbolj stran od mesta, kjer so bile sledi premika kolone glavnine divizije v hudournik, že popolnoma ogoleli skeleti pobitih mul in konj ter široka gaz v snegu. K sreči je ta manever uspel. Ko so se maloštevilni partizani te čete začeli umikati proti jugu, so nemški vojaki krenili za njimi. Nevarnosti ni bilo več.

Tudi mitralješka in težka četa sta se premaknili proti vzhodu k Anini koči, ko je padel mrak. Ko je začetek njune kolone močno otovorjenih, lačnih in utrujenih partizanov prišel do glavne ceste, so videli, kako se od križišča nad Hudim poljem hitro premika proti Mali lažni dolga sovražnikova kolona. Partizani so legli v sneg ob cesti in neslišno spremljali njen premik. Najbližji borci so ležali v snegu le nekaj metrov od roba ceste! Ko je sovražnik sei mimo, so partizani tiho preskočili cesto in zginili v pobočju. Čez Mali Goljak so prišli na Veliki Goljak šele zjutraj 6. marca.⁹⁰³

Ugotoviti moramo še, da je štab XXX. divizije, ki se je po umiku s Kozjih sten razporedil v bližini Kotlovskega vrha severno od Mrzle rupe, skušal popoldne 4. marca po radiu ob vesti ti štab bazoviške brigade in političnega komisarja divizije, ki je bil z obema brigadama, da je sovražnikova kolona prodrla v Gorenjo Trebušo. Poslednja zveza je bila ob 16. uri, naslednja pa bi morala biti ob 18. Divizijski šifrant Miro Bratina se teh trenutkov spominja takole: »Komaj smo z radiotelegrafisti bazoviške brigade izmenjali zadnje dogovorjene signale, me je poklical načelnik štaba divizije kapetan Anton Bavec-Cene in mi ukazal, naj takoj šifriram in oddam depešo za političnega komisarja divizije prek radijske postaje bazoviške brigade, ker je od Kosovelove bila pokvarjena. Odgovoril sem mu, da jo bom šifriral takoj, toda oddati je ne morem pred šesto uro. Razburjal se je in vpil, da nas bo vse postrelil, če zveze ne bomo vzpostavili takoj. Bil sem resno prestrašen, ker ga tako razburjenega še nisem videi. Nekako sem mu le dopovedal, da pred šesto uro depeše res ni moč oddati. Tedaj je poklical šefa obveščevalnega centra in mu ukazal, naj takoj pripravi patroljo obveščevalcev, ki se mora takoj prebiti do korpusnih barak z nujnim sporočilom. Ob šesti uri in nato vsako uro smo si zamenjali prizadevali, da bi vzpostavili radijsko zvezo z bazoviško brigado. Kaže, da se je že premikala. Zvezo nam je uspelo dobiti šele naslednje jutro, ko je bilo že prepozno.«⁹⁰⁴

Obveščevalni patrolji je s sporočilom o vdoru sovražnika v Gorenjo Trebušo uspelo šele okrog polnoči priti čez Hudo polje do korpusnih barak, toda tam že ni bilo nikogar več. Vrnili se je v štab divizije zjutraj naslednjega dne.

V hudourniku pa je najmanj sedemsto partizanov preživljalo morda najhujše trenutke v svojem življenju. Pol divizije je viselo v ledenem kanjonu »med nebom in zemljo«, kot je kasneje dejal politični komisar bazoviške brigade Lojze Bukovec-Nani. Vsak trenutek se je lahko začel boj, minometni ali topniški ogenj, lahko je priletelo letalo in začelo bombardirati. Ali so odkriti, ali so obkoljeni v tej strahotni pasti, iz katere ne moreš ne levo ne desno v skale, ki se navpično dvigajo nad koritom hudourniške soteske? Ali bo vzdržala obramba tam zgoraj, če bo napadena, ali se bo mogoče izmuzniti zvečer iz te negotove stiske? Treba je tiho počakati do noči

in vzdržati. Borci so stisnjeni ob skale v neskončno dolgem dnevu doživljali svojo nesrečo vsak po svoje. Nekateri so bili pravzaprav v živčnem šoku, posamezniki pa so že halucinirali. Starešine, ki so ohranile prisebnost duha, so posameznike potrpežljivo mirile in se z njimi tiho razgovarjale.

Pomočnik političnega komisarja 1. bataljona Zdravko Klanjšček se spominja teh trenutkov: »Neki borec v moji bližini je nenadoma začel vpiti: ‚Nemci, Nemci!‘ in s široko odprtimi očmi bolščal navzgor v skale, kjer je bilo videti le neko smreko. Morali smo ga trdno prijeti in ga potem počasi prepričevati, da tam ni videti ničesar, le smreko. Kmalu zatem sem opazil pripadnika ruskega bataljona bazoviške, ki se je spravil nekoliko vstran med skale in zakuril ogenj. Opozoril sem ga, da tega ne sme delati, da nas lahko po dimu odkrijejo Nemci v dolini in nas začnejo tolči s težkimi minometi. Obupano in vdano v usodo, hkrati pa ježno, je dejal, naj se briga vsak zase, saj bo tako ali tako crknil, ali od lakote, ali od Nemcev, po končani vojni pa jih bo Stalin tako ali tako vse dal postreliti. Okoli naju se je zbralo še nekaj njegovih tovarišev, ki so dogodek mračno opazovali. Toda s potrpežljivim prepričevanjem in mirnostjo mi je le uspelo, da je pogasil ogenj.«⁹⁸

O tem, kako je usodo obeh brigad spremljala divizija, je njen tedanji načelnik štaba Anton Bavec-Cene povedal tole: »Ko smo zvedeli, da je Gradnikova brigada zapustila položaje severno od Lokvi in se prek vasice Lažne umaknila na Kobilico, nas je resno zaskrbela usoda bazoviške in Kosovelove brigade. Ko so kmalu zatem Nemci zasedli še greben nad vasjo Lažno in prodrli v Gorenjo Trebušo, sta se obe brigadi znašli v težkem položaju. Skušali smo ju opozoriti na prisotnost Nemcev v Gorenji Trebuši in jima odsvetovati preboj prek Lažne, ker bi se tako znašli med dvema ognjema. Nihče od nas takrat ni niti slutil, da so se vodstva obeh brigad in komisar divizije že odločili za nevarno in tvegano spuščanje prek skalovja v Gorenjo Trebušo. Ko nam ni uspelo vzpostaviti radijske zveze ob 18. uri, ker so radiotelegrafisti po ukazu že zakonspirirali svojo radijsko postajo, smo poslali obveščevalno patroljo, ki pa se je vrnila, ne da bi kaj opravila. Tako sem bil iz sebe, da sem hotel kar s hriba kričati...

Šele naslednje jutro, ko je bila vzpostavljena radijska zveza, smo zvedeli, da sta brigadi obtičali v hudourniku nad Gorenjo Trebušo! Na našo srečo tudi nemško poveljstvo ni odkrilo glavnine obeh brigad, ker ni niti slutilo, da bi se mogla tolikšna množica spustiti v takšno tveganje.⁹⁰⁶

Čez dan 5. marca 1945 je štab divizije pripravil Gregorčičevo brigado za napad na Nemce v Gorenji Trebuši. O tem so obvestili s posebno radijsko depešo oba štaba brigad. Ko se je zmračilo, je Gregorčičeva brigada začela napadati s severozahodne strani, bazoviška in Kosovelova pa sta se izmuznili iz soteske in krenili proti mostu čez Trebušo, se potem spustili v vsekano korito te planinske rečice in se po nekaj sto metrih napornega plezanja po neravnem koritu z ledeno vodo povzpele na njen desni breg. Gorenjo Trebušo je njuna kolona obšla z zahodne strani in zjutraj 6. marca prispela na Vojsko.⁹⁰⁷

Kosovelova brigada se je razporedila v zaselku Jelenkov vrh, kurir ja Maria Bandila pa so poslali prek Mrzle rupe in Hudega polja, naj vzpostavi zvezo s 3. bataljonom. To je bilo napačno, ker je sovražnik že zjutraj 5. marca zasedel to križišče, ki bi ga verjetno moral zasesti že dan prej. Mario je prav na križišču nad Hudim poljem padel v sovražnikovo zasedo ter pri tem zgubil svoje življenje.⁹⁰⁸

Ko je 3. bataljon zgodaj zjutraj 6. marca prišel na vzhodna pobočja Velikega Goljaka, mu je izredna vidljivost v tistem jutru omogočila, da je opazil dim v bližini križišča nad Hudim poljem in križišča vzhodno od Poslušajna, odkoder se proti Hudemu polju vije slaba gozdna pot. Čeprav je ta dim zginil, ko se je dobro zdanilo, so spretni opazovalci vendarle opazili skrite sovražnikove zasede. Sklenili so počakati do večera in se prebiti ponoči. Bataljon ni imel s seboj nobenega živeža, le veliko težke opreme in orožja, ražen minorne ta, dveh težkih bred in radijske postaje namreč še kotle drugih brigadnih enot. Tedaj se je štab bataljona odločil za ukrep, ki sicer ni bil priljubljen, vendar korišten za celoto. Sklicjal je zbor in vsem pregledal nahrbtnike. Pri mnogih se je našlo kaj malega, pest ali dve fižola, vrečica moke, kakšen krompir, veliko borcev pa je imelo kos žilavega mesa pred pohodom postreljenih mul in konj. Zbrano železno rezervo so hitro dali v kotel in skuhali. Vsi so dobili še kar dober obrok mineštre, ki je bila zraven še posoljena.⁹⁰⁹

Popoldne se je vreme poslabšalo in vrhove gora so pokrili nizki oblaki. Čeprav je megla zmanjšala vidljivost in možnost opazovanja, ali je sovražnik še na križiščih, je z druge strani omogočila 3. bataljonu, da se je le-ta lažje približal. Ko so izvidniške patrulje oprezno prišle na glavno križišče nad Hudim poljem, so našle le še topla ognjišča. Sovražnikove zasede so se ob mraku umaknile proti Mali lažni. Tako je imel 3. bataljon prosto pot in je okrog dvajsete ure zvečer prispel v sestav brigade na Jelenkov vrh.⁹¹⁰

Dokončno je sovražniku le uspelo, z velikimi napori in hudimi izgubami, potisniti XXX. divizijo s Trnove planote. Toda ni je uničil. Tega se je zavedal tudi sam. V povelju višjega vodje SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje z dne 6. marca beremo, da so partizani »dobro oboroženi in pod dobrim vojaškim poveljstvom ... V zadnjih bojih pri njih ni bilo opaziti taktike izmikavanja. Sovražnik se trdovratno brani in v nekaterih primerih zagrizeno napada ...«⁹¹¹

Toda Kosovelova brigada se je v desetdnevni boj zelo utrudila in oslabila. Med spustom po hudourniku se je ponesrečilo devet njenih borcev, od katerih pet ni preživelo nesreče. Hud živčni napor, ki so ga njeni borci preživljali v soteski, tudi ni ostal brez posledic. Iz ohranjenega poročila l. bataljona po prihodu na Jelenkov vrh vidimo, da je ta bataljon zapustilo trinajst borcev. Koliko je bilo takšnih primerov v drugih brigadni enotah, ni točnih podatkov, sklepamo pa lahko, da niso bili osamljeni, zakaj brigadno številčno stanje za 6. maree izkazuje le 180 borcev in starešin na mestu!⁹¹²

Če skušamo razčleniti pretekle dogodke in ugotoviti pomanjkljivosti, ki so pripeljale do takšnega razpleta, potem moramo najprej ugotoviti, da ni bilo dobrega taktičnega in operativnega sodelovanja med enotami v XXX. diviziji in med obema divizijama. Na posameznih obrambnih odsekih, kot smo videli, so se nekatere enote umaknile, preden so višji štabi mogli kaj ukreniti, in ne da bi o svoji nameri pravočasno obvestile sosedo in nadrejeni štab. Zastavlja pa se tudi vprašanje, ali ni bilo bolj pravilno odločneje manevrirati na širšem prostoru Slovenskega primorja in z nenadnimi napadi raje vsiljevati sovražniku svojo voljo kot pa za vsako ceno braniti obrambne črte na Trnovski planoti.

Odločno moramo pripomniti še to, da ohranjena poročila bazoviške in Kosovelove brigade z dne 9. marca 1945, pa tudi naknadno zbrani spomini odgovornih starešin obeh brigad, zanikajo točnost trditve v divizijskem poročilu, da se je divizijska kolona spustila v sotesko po krivdi štaba Kosovelove.

V poročilu stoji: »Radi netočnega kontroliranja svojega sektorja in nevzdrževanja stika s sovražnikom ni bila štabu brigade jasna situacija proti Mrzli rupi, dasiravno je imela naloge kontrole tega sektorja. S tem je štab brigade speljal v zmotno še štab 18. brigade z motivacijo, da je umik na Mrzlo rupo nemogoč zaradi sovražnikovih zased; to pa ni ustrezalo resnici. Zaradi tega sta oba štaba sklenila, da se umakneta na novi sektor po stezi, ki vodi iz korpusnih barak v Gorenjo Trebušo.«⁹¹³

Dejstva so ravno nasprotna. Štab brigade se je zavzemal za premik čez Mrzlo rupo in je nasprotoval umiku po stezi po nevarnem hudourniku.

Z opisanimi boji na Trnovski planoti in z umikom na Vojsko je Kosovelova zaključila dolgotrajne operacije v sestavu XXX. divizije za Trnovsko visoko planoto. Te operacije so trajale pravzaprav neprekinjeno od 23. decembra 1944, ko je tja prispela z Gorenjske. V tem obdobju je zgubila velik del svojih moči. Ko je prišla z Gorenjske, je imela v svojih vrstah na mestu 720 mož, 6. marca pa je štela le 180 borcev in starešin. Kolikšne so bile njene izgube, verjetno nikoli ne bo mogoče natančno ugotoviti. Po doslej zbranih podatkih je padlo 58 njenih pripadnikov, za okoli 30 pogrešanih ni bilo mogoče ugotoviti njihove nadaljnje usode, kakih 170 pa je bilo ranjenih in hudo obolelih.⁹¹⁴

Toda oslabitev brigade ni bila le številčna. V njenem sestavu je bilo kar 40 odstotkov borcev, ki so v NOV stopili po

1. januarju 1945. Do malega vsi starejši borci so bili na poveljniških položajih vključno z deseterji, prejšnji poveljniški sestav pa je bil hudo razredčen. Veliko jih je padlo, ali so bili ranjeni, drugi pa so odšli v vojaške šole pri glavnem štabu Slovenije na Dolenjsko, kakih deset pa v višje šole v osvobojeni Beograd. Med njimi sta bila vršilec dolžnosti političnega komisarja brigade Lojze Dolenc in komandant 2. bataljona Anton Fakin.

NAJHUIŠA PREIZKUŠNJA

Premik na Cerkljansko

Kosovelova ni bila sposobna za boj. Morala se je odpočiti, okrepiti in nahraniti. Štab IX. korpusa je to vedel. Premaknil jo je v središče partizanske Primorske, v Cerklno. Tam naj bi se vsaj malo okrepila in kolikor toliko pripravila za nadaljnje boje, ki bodo vsak čas lahko pomenili konec vojne. Tako je brigada 13. marca krenila iz Mrzle rupe čez Vojsko, Kanomljo in Oblakov vrh, nato pa je prek Krnic in Jagršč pozno popoldne 14. marca prispela v Cerklno. Organi štaba IX. korpusa so poskrbeli, da jo je čakala že pripravljena hrana, nato pa se je vse moštvo okopalo in dobilo čisto perilo. Vso obleko so pripravili in razušili, strgano in neuporabno pa so zamenjali za popravljene ali za nove angleške uniforme. Zvečer sta korpusna igralska skupina in godba na pihala v nanovo zgrajeni dvorani brigadi priredili miting. Pred pričetkom programa so borcem in starešinam prečitali tudi pravkar prispeli ukaz glavnega štaba Slovenije, da je v tekmovanju zmage dosegla prvo mesto in da ji je dodeljen naziv udarne brigade.⁹¹⁵

Dvorano je zajel pravi vihar navdušenja in veselja. Ko se je vse umirilo, so prečitali še pozdravno pismo tretje pokrajinske konference Zveze slovenske mladine za Slovensko primorje, ki je prejšnjega dne končala svoje delo v Cerknem. Ta se glasi:

»Na naši pokrajinski konferenci smo z velikim navdušenjem sprejeli vest, da je glavni štab Slovenije dodelil vaši brigadi naziv udarne brigade. Naziv udarne brigade je priznanje za vaše veliko deo in borbo, za dragoceno kri, je priznanje za vašo prehojeno trdo in krvavo pot. V imenu vse primorske

mladine vam ob tej priliki pošiljamo tople in iskrene čestitke.

Oblj ubij amo vam, da bo vsa primorska mladina, mladina v vrstah slavnega IX. korpusa in mladina našega borbenega zaledja še stopnjevala svoje napore, še povečala svoje deio in okrepila boj, da bo tako Primorska čimprej zaživela svobodno življenje v naši srečni domovini Jugoslaviji.«⁹¹⁶

Iskrenost in neposrednost pozdravnega pisma mladine Slovenskega primorja, ki je z vsem svojim mladeniškim žarom prenašala glavno breme naporov osvobodilnega boja z ramo ob rami s svojimi starejšimi tovariši in ki je umirala v prvih bojnih vrstah po vsej deželi, sta vse prisotne globoko ganili in jih navdali z novim pogumom in voljo. Borci in starešine so čutili, da niso sami, temveč da so le borben odred velike skupnosti borcev za svobodo Slovenskega primorja, Slovenije, vse Jugoslavije.

Toda že isto noč, okoli 22. ure, je morala kolona Kosovelove nadaljevati pot proti Kladju na gorenjsko stran, ki je bila trenutno še najbolj miren del bojišča. Izmučeni borci so se težko vzpenjali v klance in so morali večkrat počivati. Štab brigade je prejel ukaz, naj brigada zaščiti osvobojeno ozemlje proti Spodnji Idriji, Fužinam in Hotavljam. Prvi bataljon je nadaljeval pohod proti Cerkljanskemu vrhu, 2. bataljon proti Novi Oselici, tretji k Stari Oselici, štab s prištavnimi oddelki pa je ostal na Kladju. Zjutraj 15. marca so bataljoni že poslali izvidniške patrulje proti okoliškim sovražnikovim postojankam in postavili potrebne zasede.

Štab IX. korpusa je poskrbel tudi za boljšo prehrano brigade. Ze 14. marca je izdal ukaz zalednim intendantskim organom v Cerknem, naj z vso odgovornostjo preskrbijo zanje dovolj živeža in jo izpopolnijo z moštvo. Komanda mesta Cerknja je še istega dne zjutraj dostavila brigadi živeža in mesa za tri dnevne obroke. To je vestno storila tudi v naslednjih dneh. Lačnim in oslabeлим kosovelovcem je pomenilo to pravo razkošje, ki ga niso bili deležni vso dolgo minulo zimo. Izpopolnitev z moštvo pa ni bila tako ugodna. Od 16. do 21. marca je brigada sicer dobila od komande mesta Cerknja več kot sto novincev, toda od le-teh je bilo vsaj dvajset rekonvalescentov in telesno manj sposobnih, ki so po večini imeli spremne liste, v katerih je pisalo, da niso sposobni za dolge

pohode in več je napore, več kot osemdeset novih borcev pa je bilo starih med 35. in 50. letom. Med njimi je bilo precej takšnih, ki so sicer bili v narodnoosvobodilni vojski že več mesecev, vendar so spričo kakšnih bolezni in slabe telesne sposobnosti opravljali razne dolžnosti po zalednih ustanovah.

Osvobojenemu ozemlju preti huda nevarnost

Na Cerkljanskem je bilo v pretekli zimi relativno zatišje. Maloštevilne izpade sovražnikovih patrolj so brigade XXXI. divizije zlahka preprečevale. Toda že nekaj dni po prihodu Kosovelove na Kladje so se okoli »partizanske republike« na Cerkljanskem začele zgrinjati številne in močne sovražnikove sile. Zbirati so se začele 19. marca in so kazale očiten cilj, da bodo zaprle obroč okoli partizanskega osvobojenega ozemlja.

Naj prej je zaporno črto Podbrdo—Grahovo—Reka—Spodnja Idrija zasedla bojna skupina Blank, katero so sestavljali 10. SS policijski polk in dva bataljona Nedićevih prostovoljcev, pridružile pa so se ji tudi posadke oporišč okupatorja v Baški grapi in še nekatere druge manjše enote. Skupina je po naknadnih ugotovitvah štela približno 3500—4000 mož.

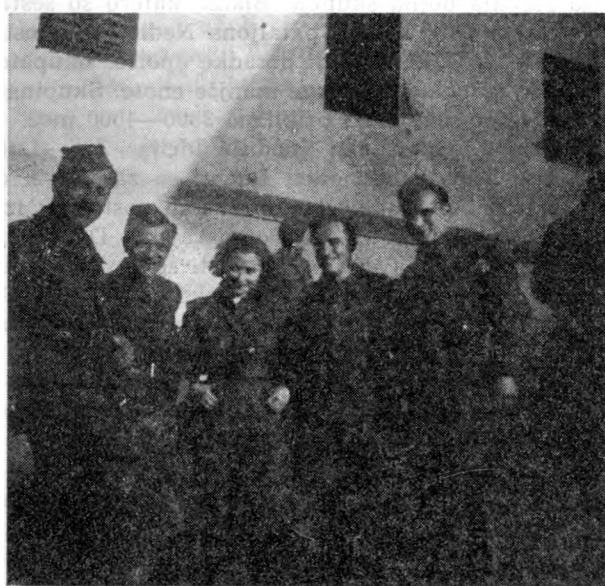
Zaporne položaje na črti Spodnja Idrija—Ziri—Lučine—Planina (kake 3 km vzhodno od Lučin) so zasedli 2. domobranski bataljon in posadke domobranskih postojank iz Vrhnik, Loga tea in Hotedršice ter Polhograjskih Dolomitov. Ta skupina je štela kakih tisoč mož. Hkrati so se od Planine do Škofje Loke razporedili oddelki esesovske podoficirske šole iz Šentvida pri Ljubljani ter kakih tisoč dvesto pripadnikov neke ruske kvislinške enote, morda iz polka Varjagov, skupno kakih dva tisoč mož. Na odseku med Spodnjo Idrijo in Škofjo Loko je bilo, če upoštevamo še topniški divizion 1. srbskega prostovoljskega korpusa, najmanj 3500 mož.

Obe bojni skupini sta nekako presekali osvobojeno ozemlje na dva dela, Cerkljansko pa odrezali od južnega dela osvobojenega ozemlja. Na teh zapornih položajih so se sovražnikove čete utrdile. Okoli Cerkljanskega je tako nastal širok žep, v katerem naj bi enote, ki se bodo premikale in čistile ozemlje s severa, uničile partizanske čete znotraj tega ozemlja.

Zjutraj 19. marca 1945 so z začetnih položajev na črti Škofja Loka—Kranj—Kropa—Radovljica—Bohinjska Bela—

Nomenj—Bohinjska Bistrica začeli prodirati trije policijski polki, 13., 17. in 28. SS policijski polk, ter dva polka 14. SS divizije po osnovnih smereh proti Sorici, Jelovici in Blegošu. Teh pet polkov naj bi v razviti strelski črti, kjerkoli bi bilo mogoče, kot udarna moč prodiralo proti jugu, čistilo ozemlje in potiskalo partizanske enote proti zaporni črti. V tem prvem delu nove in zadnje sovražnikove ofenzive je sodelovalo skupaj torej kakih petnajst tisoč sovražnikovih vojakov.⁹¹⁷

Toda te sile so bile komaj polovica sili, ki jih je okupator uporabil v tej poslednji ofenzivi proti IX. korpusu. Ta ofenziva se je namreč začela skoraj hkrati na vseh smereh in na vseh obrambnih odsekih je kazalo, da ima sovražnik namen trdno obkoljevati, nato pa postopno stiskati obroč okoli osvobojenega ozemlja, ki ga je prej presegal na dva dela. Po ohranjenih virih je mogoče sklepati, da je nemški štab pričakoval, da bo v prvem obdobju svoje ofenzive uspel na Cerkljanskem do

Štab Kosovelove brigade 20. marca 1945 na Kladju pri Cerknem. Z leve proti desni: podporočnik Stanko Benevol, kapetan Radosav Isaković, članica partijskega biroja XXX. divizije Mira Bračić, kapetan Andrej Renar-Drejček in Janez Slovinc-Popaj. Posnel podporočnik Danilo Turk-Joco

25. marca obkoliti in uničiti štab IX. korpusa, enote XXXI. divizije in še nekatere druge enote, šole in ustanove, zaledne in politične organe, potem pa bi proste sile usmeril na južni del obkoljenega ozemlja, kjer bi skušal dobiti v klešče še XXX. divizijo in druge enote. Ko se je sovražnik pripravljal in razporejal za napad, je tudi štab korpusa preuredil svoje enote. S cerkljanskega odseka je premaknil vso XXXI. divizijo na južni del osvobojenega ozemlja, nato pa sta obe diviziji brez Kosovelove brigade 16. marca začeli protiofenzivo. Po sedemdnevni hudih bojih sta znova osvobodili Čepovansko dolino in vso Trnovsko planoto. Pri napadu na Čepovan je sodelovalo tudi šest zavezniških letal.⁹¹⁸

Kosovelovci in njihov štab, ki so bili na obrambnih položajih na Cerkljanskem vrhu, seveda niso imeli jasne predstave, kakšni so cilj i in obseg sovražnikovih premikov ter zbiranja tolikšnih njegovih čet. Brigadni obveščevalni center je usmeril svojo dejavnost zlasti proti sovražnikovim postojankam pred brigadnim obrambnim odsekom Zelin—Spodnja Idrija—Fužine.

Okrog poldne 19. marca pa je ozračje napete negotovosti prekinil pomočnik šefa obveščevalnega centra štaba IX. korpusa, ki se je pripeljal z motornim kolesom iz Cerknega. Komandantu Kosovelove brigade je predal ukaz, naj se prebije skozi sovražnikov obroč. Nato se je nemudoma vrnil v Cerkno.⁹¹⁹

Kako se prebiti skozi trdno sklenjen obroč?

V kratkem ukazu, napisanem na koščku papirja, iztrganem iz žepne beležnice, ki sta ga podpisala komandant in politični komisar korpusa, je komandant brigade prebral približno tole:

»Močne sovražnikove sile so sklenile okoli osvobojenega ozemlja in enot IX. korpusa obroč. Vaša brigada se mora prebiti skozi sovražnikove vrste v njegovo zaledje. Za preboj prideta v poštev dve osnovni smeri: prek Dolomitov na Notranjsko, morebiti na Pivko, ali pa proti Gorenjski. Izrecno prepovedujemo preboj proti Šentviški planoti.«*

* Izvirnik tega ukaza žal ni ohranjen, vendar njegovo osnovno zamisel vsebujejo poročila štaba Kosovelove brigade in štaba XXX. divizije, ki so jih le-ti napisali po končani ofenzivi (— op. avtorja).

S prejetim ukazom so bili trije člani ožjega štaba brigade, po le tih in vojaških izkušnjah na brigadni ravni sicer še zelo mladi, vendar vestni in odgovorni v izvrševanju nalog, postavljeni pred težavno in zamotano nalogo, ki je bila v teh dneh preizkušnje vsega korpusa lahko usodna za brigado in drugo dodeljeno ji moštvo.

V brigadi je medtem teklo delo normalno dalje kljub vznemirjujočim vestem in nenavadnim premikom sovražnikovih čet pred njenimi položaji. Kakšno je bilo življenje v teh dneh v brigadi, nam ponazoruje izjava Ivana Kovača, ki je prišel vanjo nekaj dni prej. Spominja se takole: »Z nekaj tovariši me je poslala komanda gorenjskega vojnega področja v Kosovelovo brigado 18. ali 19. marca. Razporedili so me za strelca v četo 3. bataljona, ki je bil tedaj na položajih proti Stari Oselici. 2e prvega dne, ko smo se utrjevali in kopali zaklone, smo slišali streljanje iz smeri Hotavelj. Popoldne smo imeli politično uro, po večerji pa kulturno-prosvetno delo. To noč je naša četa zasedla nove položaje na pobočjih nad Novo Oselico. Do jutra smo spet kopali kritja. Ker so v štabu bataljona zvedeli, da znam risati, so me poklicali s položaja in mi dali nalogo, naj napravim risbe za stenčas. Če se dobro spominjani, so tistega dne sovražnikove čete že prišle v So voden j. Okoli poldne so začele v bližini naših položajev odmevati eksplozije minometnih min. Nadaljeval sem z risanjem, ker tudi drugih sovražnikov ogenj ni vznemirjal. Obstreljevanje je trajalo več kot uro in nam ni prizadejalo nobene škode.«⁹²⁰

Prav tedaj, ko je Ivan Kovač izdeloval risbe za stenski časopis ob spremljavi minometnih min, ki jih je pošiljal sovražnik z območja Koprivnika, in topovskih granat z Ledin — kaže, da je bila to priprava in vznemir je valni ogenj — so člani ožjega štaba brigade mirno in zbrano preučevali položaj ter iskali izhod iz kočljivega položaja. Čeprav je brigada tega dne že štela 416 borcev — od tega je bilo okoli sto že omenjenih novincev in 131 prehodnih, med katere so šteli igralsko skupino IX. korpusa, pevovodski tečaj in inženirski bataljon XXXI. divizije — je bila njena bojna sposobnost pravzaprav manjša kot tišče dni, ko je le 180 borcev prišlo iz Mrzle rupe. K oslavljenemu jedru nekoč res udarne brigade se je namreč pridružila množica 236 partizanov, ki so bili slabo oboroženi in so imeli hkrati še malo izkušenj v boju. Dejansko so bili za

brigado v tem trenutku nekakšno breme, časa pa ni bilo na voljo, da bi jih brigada najprej »asimilirala« in v manjših akcijah pripravila za hude preizkušnje, ki so jo čakale. Pri presoji položaja in sposobnosti brigade za boj je moral štab seveda upoštevati nezadovoljivo in razmeroma slabo bojno sposobnost brigade kot celote. Prav zategadelj so zelo privlačno in dobro znano smer umika čez Dolomite na Notranjsko zavrgli kot preveč tvegano in skoraj neizvedljivo. Vedeli so, da se na črti Idrija—Kolk (kota 821)—Martinji vrh—Goli vrh in dalje proti zahodu, ob utrjeni in težko prehodni demarkacijski črti med Gorenjsko in Ljubljansko pokrajino, že dva dni utrjujejo močne sovražnikove sile. Za to črto proti jugu so bile po Dolomitih na gosto posejane domobranske postojanke, ki so imele dobro medsebojno zvezo, pred to črto pa so že začele prodirati proti brigadnim položajem sovražnikove čete v bojni razporeditvi, ki so dosegle severozahodna pobočja Praprotnega brda (trig. 1006), Koprivnik in Ermanovec. Da bi se brigada z več kot štiristo ljudmi, od katerih je bila četrtna neoboroženih neopazno zmuznila skozi sovražnikove vrste, je bilo nemogoče pričakovati, za preboj čez ozemlje, ki je kakih 25 km široko, kjer je povrh prebivalstvo večinoma bilo še sovražno, pa brigada očitno ni bila sposobna.

Zato se je druga smer, katero je določil štab korpusa, glede na podatke o sovražniku, ki so bili znani, štabu brigade popoldne 22. marca zdela mnogo bolj ugodna in je bila tudi precej krajša. Štab brigade je že vedel, da so zjutraj 21. marca začele sovražnikove čete prodirati s črte Škofja Loka—Radovljica proti Blegošu in Jelovici, toda o situaciji v Bohinju in na širšem področju Pokljuke mu ni bilo ničesar znanega. Kazalo je, da bo brigada lahko s pospešenim premikom čez Crni vrh nad Novaki in prek doline Selške Sore dosegla Ratitovec, preden se nanj povzpnejo sovražnikove čete. Tam bi ostala prek dne in mogla celo odbiti morebiten sovražnikov napad, v naslednji noči pa bi se zmuznila proti Bohinju.

Omeniti je treba, da štab brigade že od jutra ni imel telefonske zveze z nobeno sosednjo enoto ali poveljstvom na Cerkljanskem, čeprav je telefonska centrala v Cerknem še delovala. Ker je bila zveza med centralo v Cerknem in na Vojskem prekinjena, brigada ni imela zveze niti s štabom IX. korpusa. Ze zjutraj se je začel škofjeloški odred spričo

približevanja sovražnika umikati iz Zeleznikov na Blegoš, iz istih razlogov pa se je premaknilo tudi gorenjsko vojno področje iz Farjega potoka proti Črnemu vrhu. Tja sta se premaknili tudi italijanski brigadi ter komande mest Cerčno, Skofja Loka in Kranj.⁹²¹

Vse je bilo v premikanju. Brigadni štab ves dan ni mogel od teh poveljstev zvedeti nič določnejšega o položaju in ni vedel, kam gredo in kaj nameravajo storiti.

Končno odločitev o umikanju brigade na Gorenjsko so sprejeli v štabu okoli 15. ure. Takoj so ukazali bataljonom in drugim enotam pri štabu brigade, naj opravijo potrebne priprave za daljši pohod in se do mraka zberejo na zbornem mestu na Kladju.

V presojanju položaja so sodelovali ražen ožjega štaba tudi pooblaščenici oficir Ozne, operativni oficir in načelnik obveščevalnega centra brigade. Ko so sprejeli sklep o premiku brigade na Gorenjsko, je načelnik obveščevalnega centra takoj poslal obveščevalno patroljo prek Cerknega in Novakov na Crni vrh, da se poveže s tamkajšnjimi poveljstvi in zbere podatke o razvoju dogodkov v dolini Selške Sore, na Ratitovcu in Jelovici. Predvidevali so, da se bo brigada premaknila na Crni vrh nad Novaki po naj krajši poti, in sicer s Kladja čez Novine, mimo Mravljeta in Robidnice ter čez Slugovo dolino. Če bo dopuščal položaj, kar naj bi ugotovila omenjena obveščevalna patrolja, se bo brigada potem spustila mimo gorskih kmetij Kenda, Mravlje, Žagar in Bitenc v globoko vsekano korito potoka Davče, nato pa se bo povzpela prek zaselkov Javor in Podgrivar do skupine hiš Šoštar. Od tod se z grebena strmo spušča v dolino gorska steza, ki se kmalu cepi na dva kraka. Levi odcep ob potoku drži do Podrošta, desni pa do mostička čez Selško Soro. Če bo glede na položaj še mogoče, bo brigada šla čez Soro pri Podroštu in nadaljevala pot čez zaselke Zabrdo, Trojar in Zgornje Danje na Ratitovec. To smer so v podrobnostih predvidevali v štabu že na Kladju predvsem zavoljo tega, ker sta jo poznala že 1. in 3. bataljon. Oba sta hodila po njej med 19. in 22. novembrom 1944, ko so enote IX. korpusa napadale in zavzele sovražnikovo postojanko v Železnikih. Zlasti dobro jo je poznal komandant brigade, ki je tedaj poveljeval 1. bataljonu. Le-ta je ščitil razporeditev enot proti Sorici in Bohinjski Bistrici.

Ko so se ob mraku bataljoni zbrali na Kladju, so okrog sedmih 22. marca v pospešenem pohodu krenili na Crni vrh. Prvi krajši počitek je kolona imela v Robidnici, nato pa se je hitro začela vzpenjati proti Slugovi dolini, kjer naj bi jo čakala že prej poslana patrulja. Res jo je začetek kolone na zadnjem ovinku poti Novaki—Crni vrh našel, kot so se bili dogovorili. Obveščevalci so komandanta brigade obvestili, da je po podatkih šefa obveščevalnega centra gorenjskega vojnega področja, ki je bilo pri vojašnicah na Črnem vrhu, popoldne prispela iz Podbrda neka kolona tovornjakov, katerih števila niso ugotovili. Delno se je ustavila Pri žagi, delno pa pri Podroštu v dolini Selške in Zadnje Sore. Iz istih virov je tudi zvedela, da so nemške enote, ki so prodirale od Save čez Jelovico — šio je za 14. SS divizijo — pred večerom dosegle že črto Nomenj—Dražgoše—Železniki, kjer so se spojile z enotami esesovske policije, prodirajočimi iz Škofje Loke. Njihovi prednji oddelki so že prispeli na Prtovč ter prodrli vzdolž Selške Sore do Zalega loga. O kakšnih premikih sovražnikovih enot iz Bohinjske Bistrice in o tem, kakšen je položaj v Bohinjskem kotu, dotlej ni bilo še nikomur nič znanega, ker se obveščevalci še niso vrnili. Komandanta je posebno vzradostila vest, da je verjetno le ostala odprtina za pravočasen umik iz sovražnikovega obroča.

Ko je tudi razpotegnjeni konec kolone dosegel glavno cesto, je brigada nadaljevala pot proti Črnemu vrhu, da bi potem, kot so načrtovali, krenila naprej proti Selski Sori. Sklenili so, da se mora brigada brezpogojno še isto noč prebiti na Ratitovec in sicer med Žalim logom in Podroštom.

Pri vojašnicah na Črnem vrhu je brigada — prišla je med 22. in 23. uro — našla že veliko množico partizanov. Bilo je prek tisoč ljudi, ki so večinoma pripadali gorenjskemu vojnemu področju. To je bilo pravo zbirališče in zatočišče različnih zalednih enot, ustanov in služb, med katerimi sta bili najbolj številni delavski bataljon NOVGRAD in velika transportna četa, ki je skrbela za prevoz živeža iz gospodarsko bogatih in še neizčrpanih predelov ob Savi na Cerkljansko. Le četrтина te velike množice je bila oborožena, povrhu tega pa je bilo dve do tristo nesposobnih za dolge pohode. Tišči čas se je na Crni vrh zateklo tudi veliko civilistov in političnih delavcev, ki so se iz strahu pred sovražnikovim nasiljem umaknili iz svojih

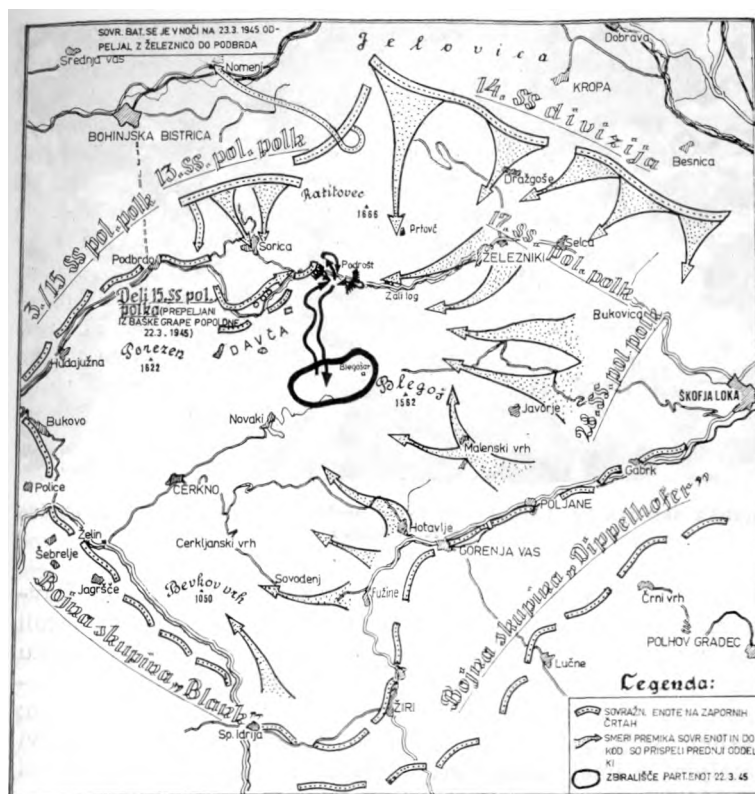
vasi in iz Cerknega. V množici ljudi, ki so pripadali gorenjskemu vojnemu področju, je bil sposoben za boj le zaščitni bataljon, ki je štel kakih sto mladih borcev.

Z opisanim položajem sta štab Kosovelove brigade seznanila komandant in politični komisar gorenjskega vojnega področja Albin Drolc-Krtina in Janko Urbanc-Olga, ko so se srečali pred vojašnico. Ko so jima povedali svoje načrte za umik proti Bohinju, je poveljstvo gorenjskega vojnega področja izrazilo željo, naj jim brigada pomaga. Predlagalo je, da njihovo moštvo krene za brigado. Ko bodo prišli v dolino Selske Sore in na glavni cesti postavili bočno zaščito proti Zalemu logu in Podroštu, naj bi se za predhodnico premaknili čez dolino najprej oddelki gorenjskega vojnega področja, za njimi pa naj bi šli spet oddelki brigade in sestavljali zaščitnico.⁹²²

Poveljstvo Kosovelove brigade je ta predlog takoj sprejelo. Kljub lastnim težavam in majhnemu številu za boj sposobnih borcev je brigada morala dati pomoč pri umiku tolikšne množice ljudi iz sovražnikovega obročja tudi v primeru, če bi bile potrebne žrtve. Le eno zahtevo je komandant postavil poveljstvu gorenjskega vojnega področja in sicer, naj se ta množica pod vodstvom njihovih starešin čimprej uredi v kolono ter hitro in organizirano krene za brigado, saj je že nekaj čez 23. uro.

Medtem ko so se komandanti dogovarjali o organizaciji premika ter umiku iz obročja, je načelnik štaba brigade z referentom za oborožitev prevzemal od gorenjskega vojnega področja kakih 13.000 nabojev za angleške puške in strojnice, kakih šestdeset min za minomete ter 48 min za lahke minornete. Tišče dni je imela brigada le en srednji minomet s 24 minami in tri lahke, ki so imeli samo še osem min. Strelivo je prevzela iz dveh razlogov. Prvi je bil ta, da po izpovedi referenta za oborožitev področja v Bohinju ni bilo partizanskih skladišč za strelivo, na drugi strani pa je to področje hranilo strelivo v skladiščih, ki bi mogla pasti v roke sovražniku.

K črnovrškim vojašnicam so še vedno prihajale različne ustanove in enote. Prišli so komande mesta Cerkno, Škofja Loka in Kranj in oblastni komite KPS za Gorenjsko s svojim zaščitnim bataljonom. Njihova vodstva so nekako zvedela za dogovor med komandantoma Kosovelove brigade in gorenjskega vojnega področja. Ko je Kosovelova brigada kake pol

Poskus preboja partizanskih enot in zalednih ustanov iz sovražnikovega obroča na Cerkljanskem v noči na 23. marec 1945

ure pred polnočjo odšla v dolino, so te enote krenile za njo, ne da bi obvestile štab brigade. Nekateri so celo nedokončano večerjo morali zlit iz kotlov, da bi lahko krenili na pot. Kolona približno dva tisoč pet sto borcev in bork se je oblikovala tako rekoč sproti.

Za Kosovelovo brigado in nekaj sto pripadnikov gorenjskega vojnega področja je šel škofjeloški odred, za njim oblastni komite z zaščitnim bataljonom, nato obe italijanski brigadi, na koncu pa se je koloni priključila glavnina gorenjskega vojnega področja.⁹²³

Igralska skupina IX. korpusa, ki se je prebijala iz sovražnikovega obroča s Kosovelovo

Kosovelova je šla čez globoko vsekano korito potoka Davče med osamljeno kmetijo Bitenc in zaselkom Javor. Okoli treh zjutraj 23. marca je dosegla ozek greben pri zaselku Šoštar, nato pa je kot predhodnica po desnem kraku že omenjene strme steže krenil v dolino Selške Sore 1. bataljon; medtem se je glavnina brigade še zadržala na grebenu. Prvi bataljon je imel nalogo pri mostičku in žagi na Sori razbiti morebitne sovražnikove zasede, postaviti bočno zavarovanje, nato pa ščititi premik kolone glavnine brigade in drugih enot, dokler le-te ne bodo dosegle pobočja in vzhodni greben Ratitovca.

Toda ni minilo 10—15 minut, odkar je odšel 1. bataljon v dolino, ko je po partizanski zvezi vzdolž kolone prišlo povelje: »Kosovelova, umik nazaj!«

Presenečen spričo takšnega povelja je načelnik štaba Kosovelove brigade takoj krenil vzdolž kolone navzdol, da bi ugotovil, kdo je poslal to povelje in zakaj. Na koncu svoje kolone in dela moštva gorenjskega vojnega področja je našel borca škofjeloškega odreda, ki mu je povedal, da ga je poslal s tem ukazom njegov komandant. Povelje je prišlo od zadaj, odred pa se je ustavil in čaka na pobočju nad potokom Davče.

Načelnik je šel dalje ob koloni in kmalu našel celotni štab škofjeloškega odreda. Na vprašanje, kdo je dal ukaz za vrnitev brigade, je komandant odreda malce jezno in hkrati resignirano dejal, da ga že kdo od komitejcev lomi po svoje. Za škofjeloškim odredom je bilo namreč v koloni moštvo zaščitnega bataljona oblastnega komiteja za Gorenjsko in njegovo osebje. Ker so se hoteli prepričati, so poslali po koloni vprašanje, kdo je dal ukaz za umik. Po dolgem času je prišel odgovor: »Komandant korpusa!« Vsi člani štaba so vedeli, da v koloni ni komandanta korpusa, zato so vprašanje ponovili. Prispel je nekoliko spremenjen odgovor: »Iz komande korpusa!«*

Ni kazalo drugega kot kreniti nazaj, po vsej verjetnosti obstaja kak upravičen vzrok, zaradi katerega je bil izdan ukaz, naj se kolona vrne na Crni vrh.

O tem napornem in utrujajočem premiku s Cerkljanskega vrha do doline Selške Sore in nazaj na Črni vrh vedo povedati borci Kosovelove marsikatero podrobnost. Alojz Koder in Peter Hudolin, oba doma iz Davče in borca 2. bataljona, sta izjavila: »Po prvi temi smo hitro in tiho zapustili položaje in z bataljonom odšli na Kladje. Tam smo se vključili v brigadno kolono in nadalj evali pot proti Črnemu vrhu. Hodili smo hitro in skrbno pazili, da ne bi zaostajali, ker bi se tako kolona lahko pretrgala. Počasneže so starešine priganjali zlepa ali zgrda. Šele na Črnem vrhu smo se nekoliko oddahnili. Tam smo šli v koloni mimo kupa zabojev. Vsak borec je moral vzeti kak zaboj, čeprav je bil sleherni že precej obložen. Po enournem postanku smo nadaljevali pot v dolino in se prvič ustavili pri Šoštarju. Spominjam se, da je bil cilj pohoda priti v Bohinj. Komaj smo se dobro ustavili pri Šoštarju, pa je prišlo po partizanskem telefonu povelje: ‚Kosovelova, umik nazaj!‘ Član štaba, poznala ga nisva, ker sva bila v brigadi komaj nekaj dni, je začel preklinjati in po govorici sva spoznala, da ni Slovenec. Takoj je vprašal po zvezi, kdo je

* Pozneje so zvedeli, da je bil pri sekretarju oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko res major Rudi Kodrič-Branko iz štaba IX. korpusa, toda njegova naloga je bila, kot je izjavil v TV oddaji Teh naših petdeset let dne 10. januarja 1972, pomagati italijanskim partizanskim brigadam in nekaterim drugim enotam, da se izmuznejo iz sovražnikovega obroča.

dal ukaz in zakaj. Ker ni bilo odgovora, je sam odšel na konec kolone. Mi pa smo pri Šoštarju še in še čakali. Godrnjali smo, ker zdaj tu stojimo, malo prej pa se je tako mudilo in so nas priganjali, naj gremo čim hitreje. Proti jutru smo se obrnili in spet odšli na Črni vrh. Spotoma smo dohitevali druge enote, ki se jim ni nakamor mudilo. Tako smo se skoraj vsakih sto metrov ustavljali. Ura je bila že deset, ko smo prispeli na Črni vrh.«⁹²⁴

Tone Lotrič, tedaj operativni oficir škočjeloškega odreda, pa se spominja tehle podrobnosti: »Pozno ponoči, 22. marca, je naš odred krenil s Črnega vrha v koloni za Kosovelovo brigado. Za nami je bil oblastni komite KPS za Gorenjsko s svojim zaščitnim bataljonom. Ko smo se že spuščali po strmini proti potoku Davči, je prišel ukaz, naj se umaknemo nazaj. Takoj smo poslali kurirja, naj obvesti Kosovelovo brigado. Ukaz za umik je prišel od kolone za nami. Menil sem, da je ta ukaz prišel spričo gostih sovražnikovih zased na nasprotnem bregu Sore. Tako smo se vrnili na Črni vrh.«⁹²⁵

Politični komisar gorenjskega vojnega področja Janko Urbanc-Olga je v svoji izjavi navedel, da je področje odšlo s Črnega vrha že po polnoči. Pravi: »Nismo še dolgo hodili, ko smo se morali ustaviti. Čakali smo skoraj dve uri, ko je prišel ukaz, nazaj na Črni vrh. Pred nami sta bili dve italijanski brigadi, nato oblastni komite za Gorenjsko, škočjeloški odred, nekaj našega moštva in Kosovelova brigada, ki je bila spredaj. Menim, da je prišlo povelje za umik od oblastnega komiteja, ki je bil tedaj najvišja instanca. To sklepam tudi po tem, da na sestankih, ki so sledili naslednji dan, nihče ni postavil jala vprašanja glede vrnitve, na vseh pa so sodelovali tudi člani tega komiteja, kakor tudi predstavnik štaba IX. korpusa.«⁹²⁶

Enako se spominja dogodkov tudi tedanji oficir Ozne gorenjskega vojnega področja Bogdan Javor, vendar s to razliko, da meni, da so se vrnili na Črni vrh zato, ker se je bataljon Kosovelove, ki je šel za predhodnico, izgubil. Preden je našel pravo smer, se je pravzaprav že zdanilo.⁹²⁷

In kako je potekal pohod 1. bataljona Kosovelove brigade, ki je v vlogi predhodnice odšel s Šoštarja v dolino Selške Sore? Njegova izvidniška patrolja je takoj ugotovila, da je mostiček čez Soro približno na sredini med Žalim logom in Področtom

prost. Ko je ugotovila, da v bližini ni Nemcev, so vnaprej določene zasede krenile v obe smeri ob glavni cesti ter v razdalji kakih petsto metrov od mostiča postavile bočno zaščito, po koloni pa so na Šoštar poslali poročilo, naj gre kolona hitro naprej. Toda po dveh urah čakanja je prišlo povelje, naj se bataljon umakne in krene po isti poti nazaj. Dušan Petelin, ki je nekaj dni prej pripeljal s Štajerskega večjo skupino partizanov, kosovelovec od njenega formiranja, ki so ga spet vključili v brigado tik pred pohodom s Kladja, je o tem povedal: »Ko smo se s Šoštarja spuščali proti Sori, sem bil s svojimi fanti na čelu predhodnice. Imeli smo nalogo, da se po prehodu Sore in postavitvi bočnih zased čim hitre je povzpemo in zasedemo bližnji hrib Lajtnik. Nemcev ali kakih drugih sovražnih vojakov ni bilo ne ob mostiču čez Soro, ne ob cesti, niti na Lajtniku. Namesto brigade, ki bi morala priti za nami, je prišel ves upehan kurir z ukazom, naj se hitro umaknemo nazaj čez Soro. Bil sem zelo jezen in bi najraje s svojimi fanti odšel proti Bohinju. Vseeno sem upošteval ukaz in se že pri dnevu vrnil s svojo skupino nazaj na Črni vrh ...«⁹²⁸

Komandantu Kosovelove, ki je bil ves čas pri mostiču čez Soro, ni preostalo nič drugega kot poslati kurirje po zaščitne zasede. Zbral je bataljon, nato pa je kolona hitro krenila navkreber po isti poti in ob svitu prispela na šoštar, potem pa krenila za drugimi na Črni vrh.⁹²⁹

Med vrnitvijo je prišlo do nemilega dogodka. Na začetku brigadne kolone je bil 3., za njim pa 2. bataljon, po daljšem presledku pa so šle za njim prištabne enote in odseki štaba brigade. Ko je kolona prečkala potok Davčo in se povzpela na manjšo planoto, je komandir 2. čete 2. bataljona Franc Krapež opazil nekaj metrov od steže dve konzervi. V njegovi izjavi beremo: »Bili sta čisto novi in sta se kar svetili. Stopil sem iz kolone in eno pobral. V istem trenutku sem se spomnil, da so nam nekaj dni prej razlagali, naj se ne dotikamo izgubljenih predmetov ob stezah in cestah, ker je sovražnik v zadnjem času nastavljal mine presenečenja najrazličnejših oblik in izvedb, največkrat pa v obliki predmetov za vsakdanjo rabo. Previdno sem spustil konzervo na tla, poklical enega od svojih borcev in mu ukazal, naj ostane tam, dokler kolona ne bo šla mimo, in naj ne dovoli, da bi se jih kdo dotikal.«⁹³⁰

Toda ta je počakal le toliko časa, da je šla mimo kolona njegove čete, misleč da za njo ni več nikogar. Kasneje je na konzervo naletel sekretar brigadnega komiteja SKOJ Lado Majerle, ki je bil verjetno dolžan skrbeti za zvezo med 1. in

2. bataljonom. Politični komisar 2. bataljona Martinko Zabota se spominja, da je odšel, čim je zvedel za te sumljive konzerve z nekaj borci, da bi jih uničil. »Nisem še prešel nekaj deset metrov, ko je odjeknila močna eksplozija. Pohiteli smo, vendar smo bili prepozni. Od našega sekretar ja SKOJ je ostalo le nekaj raztresenih kosov. Pobrali smo njegove ostanke v šatorsko krilo, si izposodili v bližnji hiši lopato in ga pokopali pod bližnje drevo...,« je povedal o tem pretresljivem dogodku.⁹³¹

Ko danes razglabljamo o vrnitvi na Črni vrh, moramo ugotoviti, da je to bila taktična napaka. Brigada, ki se je že napotila v dolino, bi morala na vsak način nadaljevati zamišljeni premik brez omahovanja. Vrniti bi se smeli le deli te velike kolone, ki bi jim morebitni sovražnikov pritisk preprečil premik v pobočje Lajtnika. Toda sovražnika na kritičnem odseku tisto jutro še ni bilo.

Do večera 22. marca, ko je partizanska kolona začela svoj pohod proti Davči, so oddelki 14. SS divizije po preiskovanju Jelovice prodrli do Prtovča in Podlonka ter na njene južne obronke, najverjetneje oddelki 17. SS policijskega polka, ki so prodirali od Škofje Loke, pa so do večera prišli komaj do Zalega loga. Pohod na Lajtnik čez Davčo bi torej tistega dne najverjetneje uspel.

Poglejmo še, kaj je bilo onstran Ratitovca. Tarn sta dva bataljona 13. SS policijskega polka za dne pregledovala ozemlje severno od Ratitovca, proti večeru istega dne pa sta se vrnila v dolino Save Bohinjke. Po krajšem odmoru sta se obe enoti prepeljali naslednjega jutra z železnico do Podbrda, dopoldne 23. marca pa sta peš in s tovornjaki prišli na črto Podrošt—Podbrdo, odkoder sta v več kolonah krenili proti Davči. Ko je 3. bataljon tega polka končal pregledovanje terena severno od Bohinjske Bistrice, je čez sedlo Sorška peč krenil v Sorico. Po nekih podatkih se je pozno popoldne 22. marca s tovornjaki pripeljal iz Baške grape tudi del 3. bataljona 15. SS policijskega polka in se razporejal na črti Podbrdo—Petrovo brdo—Pri žagi—Podrošt. Ali so oddelki 13. SS

policijskega polka in 14. SS divizije isti večer in v noci na 23. maree že prodrli v naselja pod Ratitovcem, na primer v Trojar, Zabrd, Torke in Ravne, ni znano, toda gotovo je, da je 1. bataljon Kosovelove brez boja postavil zaščitne zasede za prehod v dolini Selške Sore oziroma da je bila vso noč prosta odprtina med nemškimi oddelki, ki so prihajali od Podbrda, in tistimi, ki so prodirali ob Sori in prišli do Zalega loga. Obroč ni bil sklenjen.⁹³²

Hkrati je treba poudariti, da sta obvestilo o prihodu nemških enot v Sorico in Zali log, ki ga je dobilo vodstvo med pohodom s Črnega vrha v dolino, in vest o prihodu tovornjakov iz Podbrda do Podrošta, pomenila hudo nevarnost. Če so bile sovražnikove čete razporejene na zaporni črti severno od Ratitovca, ali celo na njem, potem bi celotna partizanska kolona šla v pravo past na majhnem prostoru, kjer bi jo lahko razbili in uničili.

Katera odločitev je bila pravilna, ali nadaljevati pohod in tvegati boj na Ratitovcu, če je ta zaseden, in se neovirano izmuzniti, če ni, ali pa se vrniti na Crni vrh in s tem odložiti odločilni korak še za en dan, je danes težko trditi. Kaže, da je omahovanje vendar le nepravilen postopek, zlasti še, ker do boja sploh ni prišlo. Morda bi bilo s taktičnega stališča najbolj opravičljivo ukazati enotam, ki so že blizu ceste v dolini, naj nadaljujejo preboj, vrniti pa na Crni vrh le enote, ki se ne bi mogle dovolj hitro povzpeti na pobočja na drugi strani ceste. S tem bi se že tako prevelika partizanska skupina razdelila na dve taktični skupini, položaj pa bi bil za obe lažji, saj sovražnik ne bi mogel učinkovito napadati obe hkrati, vsaka posebej bi pa mnogo lažje manevrirala.

Vodstvo pohoda je od omenjenih različic izbralo drugo, tretje pa ni videlo. Celotna velika partizanska skupina se je zategadelj znašla dopoldne 23. marca na Črnem vrhu pravzaprav v veliko slabšem položaju kot prejšnjega dne. Sovražnik je vedel zanj in bila je utrujena. Obroč se je še bolj zožil. Spet je bilo treba iskati nov izhod.

Ob takšni odločitvi je bil štab Kosovelove brez moči in možnosti odločanja. Oslabljen brigada je imela pravzaprav vlogo predhodnice velike partizanske skupine, ki ni bila ustrezno organizirana za boj, še manj pa za preboj.

Ustvarjanje tako velike osredotočene skupine enot tudi ni bilo v skladu s smernicami štaba IX. korpusa, ki je poudaril potrebo, da se enote premikajo dekoncentrirano in se samostojno izmikajo izven obročev sovražnika v najprimernejšem trenutku.⁹³³

Operativni štab oblikuje dve koloni

Komaj je prispela kolona Kosovelove brigade na Črni vrh, sta komandant in politični komisar brigade prejela ukaz, naj se takoj odpravi v Slugo v dolini, na sedlu med Blegošem in Crnim vrhom, kjer bo sestanek, ki ga bosta vodila predstavnik štaba korpusa major Rudi Kodrič-Branko in sekretar oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko Jaka Štucin.

Tudi drugi člani štaba so se lotili nalog. Načelnik je začel razporejati brigadne bataljone na položaj vzdolž južnega roba grebena, ki se spušča proti Robidnici in Novakom, ter ukazal, naj enote pošljejo daleč predse še ogledniške patrulje. Šef obveščevalnega centra je svoje obveščevalce usmeril proti Davči, kjer naj zberejo čim več podatkov o sovražniku in njegovih premikih, brigadni intendant pa se je oglasil pri komandi gorenjskega vojnega področja, če bi morda od njih dobil kakšno govedo, zakaj brigada ni imela več nobene rezerve živine.⁹³⁴

Komandant in politični komisar sta v Slugovi dolini našla zbrane že vse komandante in politične komisarje enot, ki so bile na Črnem vrhu in bližnji okolici.

Najprej so prireditelji posvetovanja seznanili prisotne s položajem, nato pa so jim sporočili, da vsi predstavljajo operativni štab, ki mora dati odločitev o organizaciji in smereh umika enot iz obroča.

Med posvetovanjem se je razvila zelo široka in od časa do časa zelo vneta obravnavna in sicer v glavnem okrog dveh predlogov, katerih nosilca sta bila komandanta škofjeloškega odreda in gorenjskega vojnega področja. Oba sta veljala kot najboljša poznavalca tega operativnega območja, njegovih razmer in taktičnih ter terenskih posebnosti. Toda njuna predloga sta se diametralno razlikovala. Komandant škofjeloškega odreda Oton Vrhunec-Blaž Ostrovrhar je predlagal vzhodno smer: Crni kal—Rovt—Dolenja vas—Mohor, komandant go-

renjskega vojnega področja Albin Drolc-Krtina pa zahodno smer po grebenu: Jobkelc (po domače Jokelc)—Bičker—Cimprovka—Majdlic—Rovtar—Lajnar—Sorške planine. Major Rudi Kodrič-Branko iz štaba korpusa je še na začetku posvetovanja predlagal smer, ki kot najkrajša vodi proti severu in sicer: Farji potok (zdaj Potok)—Suša—Jesenovec—Prtovč—Podlonk in dalje na Jelovico. Ker nihče od prisotnih tega predloga ni podprl, ga ni več ponavljal in branil.⁹³⁵

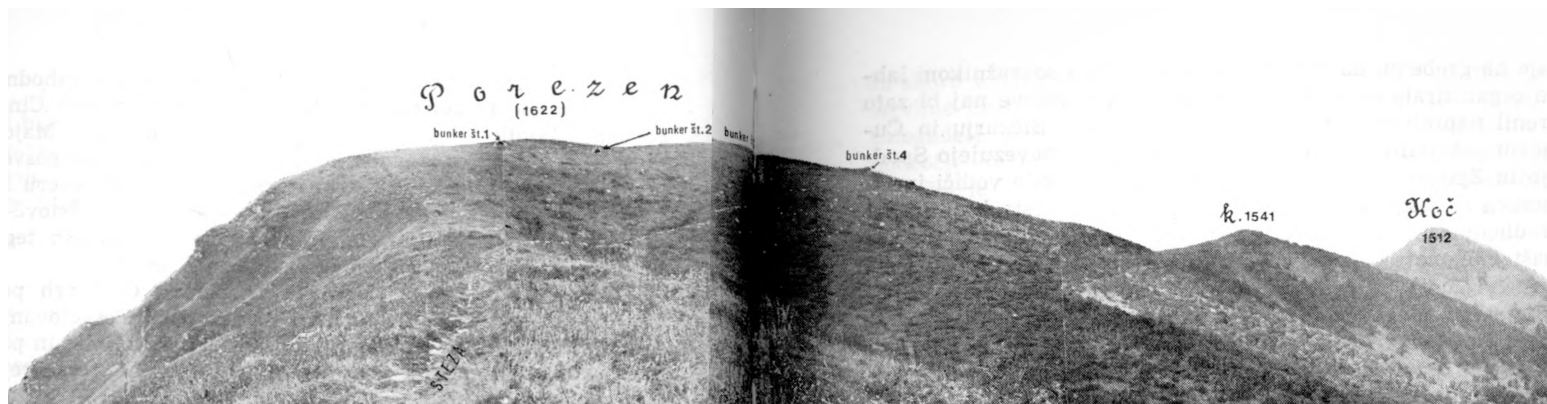
Okrog poldne je iz Cerknega prispel na Črni vrh pomočnik šefa obveščevalnega centra IX. korpusa. Posvetovanje so prekinili, da bi še enkrat preučili položaj. Poveljniki in politični komisarji enot so odšli k četam, spet pa naj se zberejo ob enih popoldne na istem mestu.

Prav v tem času, bilo je okrog poldne, so začeli sovražniki srednji minometi, postavljeni na položaj nekje pri Farjem potoku, najprej tolči položaje škofjeloškega odreda pri Blegošarju, potem pa so ogenj prenesli na Črni vrh. Streljali so do enih in še nekaj čez, vendar niso prizadejali nobene škode ali žrtve, čeprav se je zaradi obstreljevanja povečala napetost, zlasti med zalednimi enotami in na novo mobiliziranimi borci.⁹³⁶

V Kosovselovi so se intendant je in kuhar j i medtem trudili, da bi pripravili kosilo. Kuharji so pripravili ogenj in v kotlih topili sneg, ki ga je bilo še dovolj po senčnih pobočjih in med gostim drevjem. Toda intendanta ni bilo od nikoder, čeprav je bilo že poldne.

»Z Vinkom, brigadnim mesarjem, sva dalj časa hodila za brigadnim intendantom Francem Faganelom,« se spominja tega kuhar Ivan Može, »ki je okrog črnovrških vojašnic iskal intendanta gorenjskega vojnega področja. Ko ga je končno našel, ga je ta odrezavo odslovil, češ da mu ne more dati ničesar brez pismenega dovoljenja svojih starešin, teh pa ni bilo nikjer. Pokazal mu je velik kup repe in dejal, da lahko vzame, kolikor hoče. Seveda je prišlo do prerekanja in zmerjanja. Ko pa je v bližini udarila sovražnikova mina in razkropila govedo, je intendant zakrilil z rokami in dejal, naj vzamejo, kar hočejo, da on za ničesar več ne odgovarja!«

»Intendant Faganel je odbral velikega in lepo rejenega vola. Odpeljali smo ga h kuhinji. Ko ga je Vinko hotel pobiti s sekiro, se je splašil in stekel po jasi, hkrati pa tudi tišti, ki

Pogled na Porezen in Koč zrebeme spušča proti Medercu in Davči

so z gavetkami čakali, da prestrežejo kri. Znašel se je šele nek politični komisar in ga z rafalom iz avtomata podrl..⁹³⁷

Potem so kmalu začeli kuhati kosilo, medtem pa je pomočnik šefa obveščevalnega centra korpusa seznanjal vodstvo s položajem. V njegovi izjavi beremo tole:

»Na sedežu v Cerknem sem ostai do zadnjega ter sprejemal sporočila o razvoju položaja in premikih sovražnikovih enot. Okrog enajstih sem se z motornim kolesom odpeljal do Novakov. Motor sem izročil terenskemu obveščevalcu, naj ga skrije in šel peš do Slugove doline. Sekretar oblastnega komiteja Jaka Štucin in še nekateri drugi so me prosili, naj jim razložim položaj. Prisoten je bil tudi major Branko, ki je bil, če se prav spominjam, predviden za političnega komisarja italijanske divizije Garibaldi Natisone. Ko sem končal, so me prosili, naj takoj združim vse obveščevalce in organiziram nadaljnje zbiranje podatkov o premikih sovražnika.«⁹³⁸

Kmalu po eni uri popoldne se je operativni štab spet zbral. Tudi po vnovični razpravi ni bilo mogoče uskladiti obeh predlogov, zakaj komandanta gorenjskega vojnega področja in škofovloškega odreda sta vztrajno branila svoja stališča. Končno sta sekretar komiteja in predstavnik korpusa sprejela oba predloga. Škofovloški odred, obe italijanski brigadi in Sekretariat oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko z zaščitnim bataljonom bodo krenili proti vzhodu čez Blegoš, Kosovelova brigada, gorenjsko vojno področje z vsemi komandami mest,

razne druge manjše enote in ustanove korpusa, civilisti in politični aktivisti pa bodo šli proti zahodu. Medtem so se vrnile prve obveščevalne patrulje in prinesle zaskrbljujoče vesti, da so prišle sovražnikove enote, bil je to 13. SS policijski polk, iz Podbrda v dolino Selške Sore. Sklepali so, da je položaj na prostoru od Zaprviča proti Majdlicu in dalje proti sedlu med Petrovim brdom in Podbrdom precej nejasen in da je sovražnik bržkone zasedel ražen Zaprviča tudi Jureš in Majdlic. V tem primeru mora ta partizanska kolona priti do jutra na Porezen, se na njem utrditi in ostati tam prek dne, naslednjo noč pa nadaljevati pohod čez Baško grapo proti zahodu ali pa čez sedlo med Petrovim brdom in Podbrdom proti severu, kot bo pač narekoval položaj.⁹³⁹

Predstavnik korpusa je na koncu posvetovanja poudaril, da odločitev, ki so jo skupno sprejeli, pomeni povelje za vse štabe in poveljstva, sekretar komiteja pa je še posebej poudaril težavnost položaja, kakšna je vloga komunistov ter na potrebo zares trdne discipline, pa tudi politične budnosti. Posvetovanje je bilo končano pred tretjo uro.⁹⁴⁰

Ko je ožji štab Kosovelove brigade začel po karti preučevati omenjeno smer umika, se mu je pridružil tudi komandant gorenjskega vojnega področja. Kot izvrsten poznavalec terena je predlagal, naj bi se kolona od Črnega vrha premikala najprej po grebenu vzdolž bivše italijansko-jugoslovanske meje. Hkrati naj bi pazila, da bo imela v rokah prevladujoče polo-

žaje na grebenu, da bi v primeru spopada s sovražnikom lahko organizirala obrambo. En bataljon Kosovelove naj bi zato krenil naprej takoj in pri Kendi, Jobkelcu, Bičkarju in Čumerju postavil zasede na stezah in po teh, ki povezujejo Spodnjo in Zgornjo Davčo. Dogovorili so se, da bodo vodiči in izvidnica iz zaščitne čete področja, za njo pa bosta krenila kot predhodnica dva bataljona Kosovelove. Za njima bodo šle prištabne enote brigade, moštvo gorenjskega vojnega področja, komand mest in drugi, zaščitnica pa naj bodo čete 1. bataljona, ki se bodo oblikovale v kolono, ko bodo vse druge enote šle mimo. Vsem se je predlog zdel zelo dober. Ukazali so, naj 1. bataljon takoj krene na nov položaj. Za vsako skupino so mu dodelili še po enega obveščevalca.

Po brigadnih enotah, ki so bile na položajih na južnem robu Črnega vrha, so medtem imeli številne sestanke. V prijetnem marčevskem soncu so se sestajale četne celice, ali pa so starešine vsem svojim borcem na sestanku kolektiva razlagali cilje sovražnikove ofenzive, da uniči IX. korpus in mu prepreči, da bi uresničil svojo vlogo osvoboditve Slovenskega primorja.

Po glavni cesti so od Novakov prihajali na Črni vrh še vedno posamezniki ter skupine partizanov in civilistov iz raznih enot in ustanov, ki so bile na doslej osvobojenem cerkljanskem območju. Petnajstletni Franc Nalič se je pred sovražnikom umikal s svojimi tovariši celo iz Stare vasi pri Žireh. Imel je puško in strelivo.⁹⁴¹

Prihajajoči so iskali svoje znance ali sorodnike, saj je skoraj vsak imel koga v tej množici enot, ki so se zbrale na Črnem vrhu.

Brigadni orožar je zvedel od nekega partizana, da je vodja skrivnega skladišča orožja in streliva XXXI. divizije pri Novakih dobil ukaz, naj najbližji partizanski enoti izda kakih trideset novih angleških pušk M 303, nekaj lahkih strojnic bren, brzostrelk in strelivo, ki ga je imel v rezervi. Vzel je četo in kmalu so se vrnili z orožjem in strelivom. Vse so takoj razdelili četam.⁹⁴²

Veliko težje kot brigado je bilo pripraviti za pohod enote gorenjskega vojnega področja in podrejene komande mest. Ker je bilo na njegovem območju dolgo obdobje relativnega miru, se je mnogim zdelo, kot da je vojna že končana. Delali

so skoro v okoliščinah, podobnim miru. Področje je razširjalo številne dejavnosti za potrebe operativnih enot IX. korpusa, zategadelj je naraščalo število njegovih ljudi. Kaže, da je področje imelo kakih tisoč ljudi, komanda mesta Cerkno pa 350. Tu je bil bataljon NOVGRAD, bile so transportna četa, delavnice in drugo. Zdaj so morali storiti vse, da tište posameznike, ki niso bili sposobni za tako dolg pohod, nekako odstrani jo. Politični komisar področja se tega spominja takole: »Ko smo se ponoči na 23. maree vrnili z neuspelega preboja spet na Crni vrh, smo že dopoldne odbrali ranjene, bolne, obnemogle in jih razdelili po skupinah. Vsaki skupini smo dodelili po enega oboroženega spremljevalca, ki je dobil še nekaj sanitetnih zavojev in hrano za tri dni. Naročili smo jim, naj se kje skrijejo in »zabijejo«, da bi preživeli ofenzivo. Spremljevalce smo izbirali med prostovoljci in fanti, ki so dobro poznali te kraje. Dovolili smo tudi posameznikom iz transportne čete, delavskega bataljona, raznih preskrbovalnih enot in delavnic, da zapustijo enoto in se v bližini svojih domov skrijejo. Kljub tem ukrepom smo zmanjšali število komaj za nekaj sto moških in žensk. Ko je krenila na Porezen, je naša kolona še vedno štela čez osemsto ljudi.«⁸⁴³

K brigadi je bila priključena korpusna igralska skupina, godba in pevovski tečaj ter inženirski bataljon XXXI. divizije brez minerske čete. Vse to je moralo iti z brigado. Skupaj jih je bilo stotrideset, med njimi pa vsaj sto neoboroženih. V brigadi je bilo, kot smo že omenili, tudi precej novincev, ki so prišli vanjo po prihodu v Cerkno in na Kladje. Vrnitev na Crni vrh in opoldansko sovražnikovo obstreljevanje sta nanje vplivala negativno. Čeprav ni na voljo točnih podatkov, kaže, da je od odhoda s Kladja do premika proti Poreznu pozno popoldne 23. marca zapustilo brigadne vrste kakih dvajset do trideset novincev. Lahko ugotovimo, da je brigada pri odhodu proti Poreznu štela s priključenim raostvom kakih 380 borcev in bork, kolona pa je hkrati z moštvom gorenjskega vojnega področja štela kakih tisoč dvesto partizanov in partizank. Okoli dvesto petdeset oboroženih borcev Kosovelove je imelo nalogo varno pripeljati iz sovražnikovega obroča kakih tisoč pripadnikov drugih enot, ki niso bili vajeni vsakodnevnih in zahtevnih bojov z dobro izurjenim sovražnikom.⁹⁴⁴

UMIK IZ OBROČA NA POREZEN

Kmalu po tretji uri popoldne je 1. bataljon Kosovelove krenil po predvideni poti naprej, da bi postavil štiri zasede na grebenu. Z njim so šli tudi obveščevalci, za vsako zasedo po en oficir in podoficir obveščevalnega odseka, ter po dva vodiča iz gorenjskega vojnega področja.⁹⁴⁵

Do šestih zvečer so se zbrale tudi druge enote in kolona glavnine je krenila. Najprej je šla izvidnica vojnega področja po številu kakih dvajset boreev, ki jih je vodil komandant področja kapetan Albin Drolc-Krtina. Za njo je šel 2. bataljon Kosovelove kot predhodnica, nato pa 3. bataljon, prištabne enote brigade ter enote zaledne vojaške oblasti. V koloni so bile tri mule, ki jih je imela brigadna težka četa, in živali gorenjskega vojnega področja, kakih petnajst konj in mul in deset govedi.⁹⁴⁶

Tako se je tik pred sončnim zahodom 23. marca 1945 po severozahodnem pobočju Črnega vrha raztegnila čez dva kilometra dolga partizanska kolona, ki se je vijugala po grebenu v varnem kritju večernih sene.

Izvidnica je šla mimo prve zasede bataljona Kosovelove, postavljene na severnem pobočju Tuškovega griča, pri koti 1003, pri Bičkerju pa jo je čakal na položajih ves ostali del 1. bataljona. Njegove zasede niso mogle zasesti določenih položajev, ker so proti večeru k samotnim kmetijam Čumer in Zaprvič že prišli oddelki nemških SS enot. Zvedeli so, da se je pri Pavlinu namestil nek nemški štab z višjimi oficirji.⁹⁴⁷ Kaže, da je bil štab 13. SS policijskega polka, ki mu je po nekih podatkih poveljeval major SS Schmitt.

Pot čez zahodni del Davče proti Petrovemu brdu, čez Zaprvič k Jurešu in Majdlicu, je bila zaprta. Komandanti so se po kratkem posvetu odločili kreniti naprej po drugi že prej predvideni poti, ki jo je odobril tudi operativni štab, in sicer da kolono povedejo z grebena na primorsko stran ter prek Podprviča in južnih pobočij Cimprovke (kota 1253) dosežejo Pečansko glavo (kota 1259), potem pa se čez Kum, koto 1410 in Mederc, kot pravijo sedlu med to koto in Poreznom, do jutra povzpnejo nanj.⁹⁴⁸

V izjavi Petra Hudolina beremo: »Ko se je začetek kolone oziroma 2. bataljona, kateremu sem pripadal, približal

kmetiji Podgojzdar, smo se ustavili. Zanimalo me je, če bomo stali dalj časa, ker sem nameraval skočiti do svojega doma, ki je v bližini. Stopil sem do hiše in slišal, kako je naš terenski obveščevalec razlagal komandantom, da se prek Zaprviča in Pavlina ne more priti do Jureša, ker je povsod polno nemške SS policije. Ko sem to slišal, nisem hotel tvegati in vrnil sem se na svoje mesto v kolono.⁹⁴⁹

Gibanje kolone čez Podprvič in naprej proti Pečanski glavi je bilo čedalje težje in počasnejše. Na južnih pobočjih so bila tla razmočena in blatna, v senčnih globelih in na višinah nad tisoč dvesto metrov pa so bili zameti južnega snega.

»Za živino je bila pot preozka in prestrma, nekaj živali se je skotalilo po strmini...,« se med drugim spominja Marija Sedej. Ker je bilo očitno, da živali ne bodo zmogle težavne poti niti do Pečanske glave, so sklenili živino oddati bližnjim kmetom južno od Cimprovke in Bičkerja, v upanju, da bo po ofenzivi le še kaj ostalo. Zal, so nemške čete v tej ofenzivi na osvobojenem ozemlju ropale in so odpeljale skoraj vso živino in drobnico, živež, ki ga niso odpeljale, pa so uničevale. Težka četa Kosovelove se je nerada ločila od treh mul, s katerimi je preživela najhujše dni v Trnovskem gozdu. Toda druge izbire ni bilo. Morala jih je raztovoriti, minomet in mine pa si oprtati na hrbet.⁹⁵⁰

Izvidnica, s katero sta šla komandanta gorenjskega vojnega področja in Kosovelove brigade, je prišla na vrh Porezna 24. marca okrog treh zjutraj, za njo pa se je nanj počasi vzpenjala dolga na smrt utrujena kolona partizanov, komaj premagujoč strmino njegovih pobočij in šunke mrzlega vetra.

Masiv Porezna se od Mederca strmo dviga do najvišjega vrha 1622 m po ozkem grebenu, od vrha pa se proti severu razteza glavni greben, proti zahodu pa strm in manjši. Nekako na sredini med Kočem na severu, odkoder se teren strmo spušča proti Podbrdu in Petrovemu brdu, je drugi vrh Porezna s koto 1541 m. Na obeh je napravila italijanska vojska močne utrdbe še pred napadom na Jugoslavijo. Na zahodnem pobočju pod obema vrhoma so v živo skalo skopali dolge hodnike, ki so se na vzhodni strani končali vsak s parom bunkerjev, namenjenih za težke strojnice. Hodniki so še dandanes in so dolgi več deset metrov. Ob vznožju obeh vrhov in zaklonjeni tik za grebenom sta še dve podolgovati

vojašnici ali karavli, ozki betonski poslopji, ki jih spričo snežnih zametov tedaj skoraj ni bilo moč opaziti, kot tudi ne vhodov v podzemeljske bunkerje na italijanski zahodni strani. Ob ustrezni razporeditvi je Porezen mogoče braniti celo z manjšimi silami.

Po prihodu na Porezen so se poveljniki dogovorili, kako bodo enote razporedili in zasedli položaje. Ker je bilo mogoče zelo strme in odprte dohode z vzhodne, zahodne in severne strani braniti z manjšimi silami, so sklenili glavnino razporediti po masivu. Najvišji vrh naj brani 3. bataljon, ki je bil številčno najslabotnejši, njegovo severno pobočje 2. četa 2. bataljona, glavnino tega bataljona pa so namenili dati v brigadno rezervo. Sodili so, da bo v primeru, če bo odkril prisotnost partizanov na Poreznu, sovražnik najverjetneje začel napadati od severne strani, iz smeri Petrovega brda čez Koč (kota 1512), odkoder je dostop manj strm in po vsej dolžini pogozden. Zato so sklenili poslati na koto 1541, ki jo z najvišjim vrhom Porezna povezuje ozek greben, od Koča pa deli globoko in odprto sedlo, najmočnejši 1. bataljon in težko četo brigade z minometom. Pravzaprav je kota 1541 bila v sistemu obrambe Porezna ključna odporna točka, hkrati pa bi mogla imeti odločilno vlogo kot nekakšna odskočna deska za nadaljevanje pohoda proti Bohinju v naslednji noči.⁹⁵¹

Ostala množica partizanov in civilistov, ki ni imela obrambnih nalog, naj bi se spravila v prostrano, tedaj močno zameteno vojašnico, v kateri je dandanes planinska koča. Ta je kakih štiristo metrov pod vrhom Porezna in tik pod grebenom na zahodni strani.

Brigada je s svojo razporeditvijo štela moštvo zalednih ustanov in enot, ki niso bile dovolj vešče boja, ter številne neoborožence. Ker so imeli mnogi že grenke izkušnje, kako more v primeru boja neoboroženo moštvo neugodno vplivati, so posebej poudarili, naj se enote ne mešajo med seboj, zlasti ne z enotami Kosovelove, ki imajo obrambne naloge.

Pri tem dogovoru je bila prisotna večina članov štaba in drugih funkcionarjev, pridružili pa so se ji še poveljniki brigadnih enot. Klicali so jih kurirji, ko so njihove čete prihajale s kolono. Komandant brigade jim je ponovil razporeditev brigadne obrambe in njihove naloge. Takoj so odpeljali svoje enote proti določenemu položaju, komandant Kosovelove pa

je še razporedil člane svojega ožjega štaba. V vsak bataljon naj bi šel po en član in osebno odgovarjal za pravilno namestitev, postavitve zaščite in zasedbo obrambnih položajev.

Na koti 1541 je komandant 1. bataljona postavil na položaje okoli te višine nekaj puškomitraljezcev, ostalo moštvo pa poslal v zavetje druge italijanske vojašnice, ki je bila na pol vkopana v zahodno pobočje in vsa v snežnem zametu. Ko sta z načelnikom štaba brigade še enkrat pregledala položaje, sta ugotovila, da za obrambo niso izkoriščeni italijanski bunkerji. Prvi je bil postavljen v smeri Koča, drugi proti Davči, tretji pa vzdolž grebena proti najvišjemu vrhu Porezna. Ukazala sta, naj poiščejo zametane vhode v bunkerje, ugotovijo, kako so ti bunkerji povezani med seboj s hodniki, v bunkerje in pred vhode pa postavijo strojnice in težko brede tako, da bo vzpostavljena krožna obramba. Zasedbo položajev ni bilo lahko doseči. Moštvo in starešine so bili tako utrujeni, na planem pa strupen mraz, ki ga je še krepil veter, da so bili potrebni ostri ukazi, preden je bilo najpotrebnejše vsaj za silo nared.⁹⁵²

Načelnik štaba je poslal komandirja težke čete s strojnično desetino na Koč zaradi zaščite proti Petrovemu brdu. Na ozki polici tik pod robom na vzhodni strani so borci odkrili star improviziran bunker in vanj postavili lahko strojnico. Imela je odličen pregled proti Majdlicu, hkrati pa je lahko tolkla tudi bunkerje, v katerih je bil 1. bataljon.⁹⁵³

Ko je bil 1. bataljon razporejen, njegova 1. četa pa je v vojašnici počivala, se je začel zoriti dan. Na grebenu proti glavnemu vrhu Porezna so opazili v snegu krožno izboklino. Sodili so, da sneg skriva dober zaklon. Ukazali so, naj ga očistijo, nato pa so vanj postavili lahko strojnico s skupino borcev težke čete. Prvi bataljon je bil kljub strahoviti utrujenosti po več neprespanih nočeh in stalni napetosti pripravljen za obrambo. Dežurni so pazili na prostor pred seboj, drugi pa so dremali, premagujoč mraz. Najprijetneje je bilo v vojašnici in v bunkerjih, saj so borci bili tam v zavetju in mraz ni bil tako strupen.⁹⁵⁴

Na glavnem vrhu Porezna so bile druge enote brigade. Drugi bataljon, ki je bil v predhodnici, je že na začetku pobočja od sedla pri Medercu do vrha postavil zasedo, eno desetino z lahko strojnico, ki je imela nalogo, naj po prihodu

zaščitnice zavzame položaj ob gazi, ki jo je napravila partizanska kolona in ščiti ta dohod na Porezen. Ko je bataljon prišel na vrh, je še k zasedi poslal že znanega starega kosovelovca Sabina Nazzara. Pred dvema dnevoma se je vrnil iz bolnišnice Franja z obvezano roko, v katero je bil ranjen v boju za Trnovo.⁹⁵⁵

Razporeditev 2. in 3. bataljona ter drugih brigadnih enot je sprva potekala v redu in brez težav, čeprav so se enote nekoliko pomešale med seboj. K temu je pripomogla tema, pa tudi dejstvo, da je več kot polovica brigadnega moštva prišla v brigado šele pred kratkim in jih starešine še niso dovolj poznale niti se niso dovolj poznali borci med seboj.

Toda hude težave so nastale, ko je proti jutru začelo prišla jati na vrh in v pobočja pod vrhom številno moštvo enot iz ustanov vojnega zaledja. Teh osemsto mož in žena je bilo na smrt utrujenih po celonočnem pohodu po snegu in vetru, česar niso bili navajeni in so takšen napor vzdržali s skrajnimi močmi. Ko so prišli v zgodnji jutranji uri na vrh, sta jih zajela prava obnemoglost in otopelost. Najodločnejše starešine vojnega področja in Kosovelove brigade in tišči, ki so bili boli vzdržljivi, so jih morali skoraj dve uri do 5.30, kolikor je trajalo prihajanje te izmučene kolone, usmerjati h glavni vojašnici. Pri tem seveda ni moglo biti spričo še vedno trajajoče noči, nobenega pravega reda. Enote so se še bolj mešale med seboj. Pivi del kolone, morda kakih nekaj sto ljudi, je našel zavetje v mrzli vojašnici. Morda zaradi mraza in podzavestne želje, da bi bil v primeru nevarnosti vsak čim bliže izhodu, pa tudi spričo utrujenosti in nenavajenosti na takšne okoliščine, je ob vходу nastala gneča, ki se je vedno bolj večala, dokler ni prišlo do zastoja. Zunaj so ostali, ko je kolona obstala, prav tišči, ki so med pohodom najbolj zaostajali in s težavo premagovali napor. Postopno, najprej posamezniki, potem pa cele skupine so zapuščale kolono in začele iskati kako zavetje, kak prostor, kjer ne bo tako strupeno pihalo in kjer bo mogoče obdržati vsaj malo toplote ter za trenutek zadremati. Del te množice, ki ni mogla v vojašnico, se je nekako razporedil v bližini in ob zahodnem robu grebena. Našli so temne strelne line bunkerjev in njihove vhode na nasprotni strani. Najprej posamezniki, potem pa cele skupine, so si našle zavetje v njihovih dolgih podzemeljskih hodnikih. Med njimi so bili tudi

kosovelovci, zlasti novinci. Nekateri so zapuščali tudi položaje, ki so bili razporejeni krožno okoli glavnega vrha, in se izgubili v tej množici.

Ko se je tik pred šesto uro zjutraj začelo naglo daniti, so oficirji na ukaz vodstva, in iz bojazni, da sovražnik ne bi odkril, da je na Poreznu velika množica partizanov, začeli naganjati v omenjeno vojašnico in v podzemne rove vsakogar, ki ga je bilo mogoče opaziti iz doline. Vsi so morali biti pri miru na svojem mestu in se niso smeli premikati. Vzdolž glavnega grebena Porezna in na pobočjih pod vrhom, na dolžini kakih tristo metrov, je bilo na odprtem terenu morda kakih trideset borcev in starešin. Vodstvo je sodilo, da je najbolj kritično obdobje za nevarnost napada mimo, zakaj do prevladujočih točk na Poreznu je sovražnik lahko neopazno prišel le v mraku, pred zoro. Ko pa se je že zdanilo, je v primeru sovražnikovega približevanja bilo dovolj časa za zasedbo položajev in začetek obrambe.

Toda ta presoja bi bila povsem pravilna in stvarna le v primeru, če bi bila vidljivost s Porezna enaka v vseh smereh. Tega dne je bila Cerkljanska kotlina navsezgodaj napolnjena z gosto in neprosojno meglo, ki se je počasi dvigala vedno višje in se začela kmalu po zori pretakati čez sedlo Mederc k izviru potoka Davče in se po nekaj sto metrih razblinjati v rahlo meglico. To ni nikogar posebno vznemirilo, ker so bili mnenja, da iz smeri Cerkljanskega ne preti nevarnost. Dohod od sedla Mederc brani zaseda, proti Petrovemu brdu in Podbrdu pa je na položajih cei bataljon. Obe pobočji, tisto proti vzhodu in tisto proti zahodu, pa sta bili dobro pregledni. Kazalo je, da v naslednjih dveh ali treh urah ne more pri ti do spopada.⁹⁵⁶

Sovražnik napada

Trindvajsetega marca zvečer so sovražnikove sile sklenile obroč in tako končale operativno-taktično obkoljevanje partizanskih sii. Pripravile so se za naslednjo odločilno ofenzivno operacijo, ki so ji dali naziv »Winterende« (konec zime).

Sovražnikova obveščevalna služba je dobro vedela, da je bila 23. marca na območju Crni vrh—Blegoš glavnina partizanskih enot, ki so bile na Gorenjskem in Cerkljanskem. Ceni-la je, da šteje 10.000 do 12.000 dobro oboroženih partizanov,

kar je bilo močno pretirano, saj ni vedela, da se je XXXI. divizija že premaknila. Sovražnik je pričakoval, da bo prišlo do hudih bojev.⁹⁵⁷

Če upoštevamo takšno sovražnikovo presojo, potem so razumljivi njegovi premiki in zbiranje tolikšnih manevrskih enot, ki so oblikovale obroč. Na prostoru, kjer je bila Kosovelova, je 13. SS policijski polk do večera zasedel območje Davče in dosegel greben pri Cimprovki ter Vrh (kota 1106), kar je imelo za cilj preprečiti umik partizanov s Črnega vrha čez Davčo na sever in na Porezen.⁹⁵⁸

Spretni nočni pohod Kosovelove brigade in gorenjskega vojnega področja mimo nemških položajev na Porezen je pravzaprav pomenil, da je ta partizanska kolona že bila na drugi strani sovražnikovega obroča in da je naslednji dan bila tik za njegovo črto, na boku glavnih sovražnikovih manevrskih sii.

Južneje so oddelki sovražnikovih sii do večera 23. marca prodrli približno do črte Farji potok—Mrzli vrh (kota 1057)—IVIartinj vrh—Mladi vrh in dalje v smeri juga, do Hotavelj. S tem so preprečevali umikanje partizanskih enot na Jelovico, bodisi neposredno, bodisi čez Blegoš, ali pa proti Škofji Loki oziroma proti Sv. Mohorju.⁹⁵⁹

Ker se je prva partizanska kolona, v kateri so bili škofje-loški odred, tržaška udarna brigada, 156. italijanska brigada **Antonio Gramsci in zaščitni** bataljon oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko, umikala v smeri, ki je vodila naravnost proti črti sovražnikovega obroča, hkrati pa ni vedela, kje so sovražnikovi položaji in zasede, je že okoli 23. ure padla v njegove po globini razporejene zasede. V enournem nočnem boju so se skoraj vse enote te kolone razbile in razpršile na manjše skupine, ki so potem na prostoru med obema Sorama še deset dni doživljale hude udarce.⁹⁶⁰

Čeprav je bil nočni mane ver kolone, v kateri je bila Kosovelova, uspešen, sodimo, da je sovražnik do jutra 24. marca že zvedel, kje je, zakaj premik kakih 1200 ljudi na Porezen ni mogel ostati popolnoma tajen. Za kolono je ostala globoka in močno shojena sled, zraven pa so na voljo podatki, ki kažejo, da je sovražnik dobil tudi druge neposredne vire. Vodstvo kolone je še med nočnim pohodom, ko je prišlo do Podprviča, ugotovilo, da se ni vrnila obveščevalna patrolja, ki so

jo s Črnega vrha poslali proti Zaprviču. Imela je nalogo, da zbere podatke, ali je sovražnik pri Jurešu, Majdlicu in bližnjih kmetijah, nato pa da pri Čumerju, kjer bi morala biti zaseda 1. bataljona, počaka začetek kolone. Prvi bataljon ni mogel postaviti te zasede, ker je sovražnik že prej zasedel Cimprovko. Usoda izginule obveščevalne patrulje ni osvetljena niti do dandanes. Vse kaže, da je padla sovražniku v roke, ne ve se pa, ali so obveščevalci padli v boju, ali so jih žive ujeli in potem pobili. O njej ni sledu. V primeru, da jih je sovražnik ujel, ni izključeno, da so med mučenjem povedali, kam je namenjena partizanska kolona.⁹⁶¹

Drugi možni vir podatkov, ki jih je mogel dobiti sovražnik, so bili posamezniki, ki so se med pohodom oddaljili iz kolone in se na svojo roko spustili v Davčo, kjer so jih ujeli. Nekaj takšnih so zagotovo pripeljali tudi v štab 13. SS policijskega polka, ki je bil pri Pavlinu. Tam so jih brez dvoma zaslišali. Čeprav posamezniki niso vedeli, kakšen je cilj pohoda, ki je bil strogo taven in so zanj vedeli le najodgovornejši starešine v gorenjskem vojnem področju in štabu Kosovelove brigade, iz številčnosti kolone in smeri pohoda sovražniku ni bilo težavno sklepati, da je celotna kolona nekje v bližini.

Iz premikov in razporeditve sovražnikovih enot v teku naslednjega dne 24. marca lahko upravičeno sodimo, da je sovražnikov štab menil, da se je partizanska kolona ponoči sicer zmuznila mimo njegovih položajev, vendar da bo gotovo dan prebila na grebenu Durnik (kota 1151) — kota 1248 — kota 1354 med Poreznom in Hudajužno, da bi naslednjo noč nadaljevala pohod prek Baške grape proti severozahodu, ali pa se čez Ritavčev vrh poskušala prebiti proti Šentviški planoti. Vse kaže, da je sovražnik najmanj pričakoval, da se bo partizanska kolona povzpela na ogoljeni in ozki greben Porezna, ki ga je mogoče zlahka obkoliti, in da se bo odtod naslednji večer prebijala proti severu v Bohinj, zakaj v tem primeru bi sovražnik najprej skušal oblikovati ozek taktični obroč na pobočjih Porezna s ciljem, da uniči celotno partizansko skupino.

Štab 13. SS policijskega polka je, kot kaže, na podlagi takšne presoje, okrog treh zjutraj zbral čete v moči enega bataljona, morda kakih petsto do šeststo mož, in ga poslal za partizansko kolono. Bataljon je prišel na sedlo Mederc okrog petih zjutraj, torej pred zoro in kmalu potem, ko se je konec

partizanske kolone že povzpeli na Porezen.* Južno od sedla je v bližini kote 1410 postavil vod kakih 25 vojakov zaradi zaščite, kolona pa je krenila po vojaški poti, globoko vsekani v strmo pobočje Porezna, in po njej prišla do obronka, ki združuje jugozahodno pobočje Porezna s podolgovatim grebenom kote 1255 ter Ritavčev vrh in Durnik. Tam se je bataljon razdelil na dva dela. Del je krenil proti zahodu čez koto 1354 na Durnik, drugi pa proti jugu h koti 1255.

Premik sovražnikove kolone je ščitila noč, v svitu pa gosta megla, ki je, kot smo že omenili, polnila Cerkljansko kotlino in pokrivala tudi višine proti Kojci. Vendar ni šla mimo partizanskih zased, ne da bi jo te opazile. Ugotovljeno je, da je zaseda, postavljena na robu med sedlom Mederc in vrhom Porezna, še pred zoro slišala tope udarce, podobne udarcem vojaške opreme in je na podlagi tega sklepala, da se spodaj pod njo premika neka precej dolga sovražnikova kolona. Komandir zasede je poslal obveščevalca Sabina Nazzara na vrh, naj obvesti o tem komandanta 2. bataljona. O tem je sam povedal tole:

»Ko smo slišali ropot pod nami, ki je bil podoben premikanju daljše kolone, sem pohitel na Porezen in našel komandanta 2. bataljona, ki je dremal na nekih snetih vratih. Povedal sem mu, kaj smo slišali v zasedi in da se po našem mnenju premika ob južnem robu Porezna neka kolona proti zahodu, verjetno je sovražnikova. Ko se je dobro predramil in prišel k sebi, mi je rekel, da dvomi, da bi bila to sovražnikova kolona, morda je tudi kakšna naša kolona, ki se premika s Cerkljanskega proti Baški grapi. Naročil mi je, naj hitro tečem nazaj k zasedi, naj povečamo budnost in postavimo zasedo na položaje tako, da onemogočimo sovražniku prihod po rebri navzgor.

Ko sem se vrnil k zasedi, se je že začelo daniti, toda proti dolini, sedlu in proti jugu nismo nič videli zaradi goste megle. Borci iz zasede so mi povedali, da se manjši hrup še vedno

*** Prebivalci, ki so po boju na Poreznu iskali svoje sorodnike, izjavljajo, da so na sedlu Mederc našli partizana s prerezanim vratom. Trdijo, da so ga zgodaj zjutraj 24. marca tam presenetili domobranci. Morda ga je zaseda 2. bataljona poslala z izvidniško nalogo naprej proti sedlu, pa jih ni pravočasno opazil. Teh podatkov ni bilo mogoče preveriti (op. avtorja).**

siisi in da se oddaljuje proti zahodu. Stopil sem do roba, kolikor se je le dalo, da ne bi zdrsnil po strmini, in napel ušesa. Rahel hrup sem še vedno slišal, toda vedno slabše. Nato se je zaseda povzpela nekoliko višje in se razdelila na dve skupini. Zavzeli sta položaj druga nad drugo ob gazi, ki jo je naredila naša kolona ob prihodu.. „⁹⁰³..

Komandant 2. bataljona pa se spominja: »O hrupu oziroma premiku neznane kolone sem takoj obvestil komandanta brigade. Povedal sem mu tudi, da se premika v smeri zahoda in da sem zasedi naročil, naj bo budna, da sovražnik ne pride po siedi. Strinjal se je z menoj in, če se dobro spominjam, izrazil tudi sam dvome, da je zaseda sploh kaj slišala, če pa že je, je to najverjetneje naša kolona, ki se umika proti Zakojci in Baški grapi.. „⁹⁰³

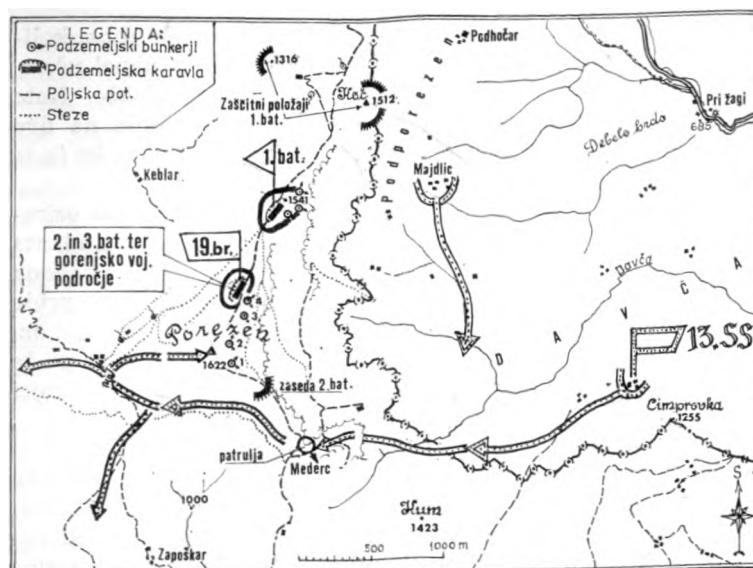
Iz teh izpovedi lahko sklepamo, da partizanska stran ni posvetila do vol j pažnje znakom, da se pod Poreznom premika sovražnikova kolona. Partizani so bili prepričani, da je taktični položaj na Poreznu tak, da bodo pravočasno opazili nevarnost. Medtem ko so ob svitu na vrhu Porezna starešine naganjali borce z odprtega prostora v rove in kritja, pa je sovražnik pod zaščito megle iskal partizansko kolono. Kmalu je ugotovil, da partizanov na Durniku in Ritavčevem vrhu ni.

Po doslej zbranih podatkih je nemški bataljon najprej zasedel zaporne položaje vzdolž grebena proti Durniku in pomočja proti Ritavčevemu vrhu, kar je bilo najbrž tudi v skladu z načrtom operacij za 24. maree v tej ofenzivi, nato pa se je verjetno del bataljona začel vzpenjati proti vrhu Porezna po zahodni rebri ter počasi in oprezno prodirati vedno višje pod zaščito megle, ki se je dvigala iz doline.*

Presenečen je na Poreznu

Na golem, zasneženem, od jutranjega sonca obsijanem Poreznu je bilo zgodaj zjutraj 24. marca 1945 vse mirno. Večino tistih, ki so se nabiti drug ob drugem stiskali v dolgih podzemnih rovih in v obeh hladnih betonskih vojašnicah, komaj vid-

*** Ker doslej niso na voljo poročila o dejavnosti 13. SS policijskega polka, je avtor rekonstruiral sovražnikovo dejavnost na podlagi analize številnih izjav udeležencev, zlasti pa preživelih partizanov, ki so bili ujeti na Poreznu in v njegovi bližini.**

Položaj na Poreznu ob 8.15 dne 24. marca 1945

nih iz snežnega zameta, je premagal dremež. Na najvišjem vrhu Porezna in na pobočju do strmine pri vojašnici je bilo na prostem okoli petdeset borcev in starešin. Stiskali so se ob skale, ležali v kaki globeli ali za naravnim kritjem ter budno opazovali okolico, zlasti proti vzhodu in raztresenim domačijam Davče. Komandanta in politična komisarja Kosovelove in gorenjskega vojnega področja so bili zbrani na grebenu v neposredni bližini vojašnice.⁹⁶⁴

Prvo resnejše vznemirjenje je nastalo nekaj pred osmo uro, ko so opazili sovražnikovo kolono, ki je štela kakih 50 mož in morda deset natovorjenih mul in konj. Pojavila se je pri Majdlicu in se pomikala po obronku k jugovzhodu proti koti 1004.

Kolono so hkrati odkrili vsi opazovalci in poveljniki, ki so bili na položajih, od Koča tja do vrha Porezna. Čeprav je bila oddaljena od položaja težke čete na Koču kakih osemsto metrov zračne črte, od položaja 1. bataljona pa nekaj čez tisoč, načelnik štaba brigade, ki je vodil obrambo na tem severnem delu, ni dovolil, da bi nanjo odprli ogenj. Spričo velike odda-

ljenosti in tega, da se je premikala najmanj štiristo metrov nižje, bi bil ogenj brez pravega učinka, hkrati pa bi enote odkrile svoj položaj in pritegnile nase sovražnikovo pozornost. Po ohranjenem dokumentu je načelnik štaba točno ob osmi uri poslal po kurir ju poročilo komandantu brigade o številu in smeri premikanja kolone ter ga opozoril, naj okrepi zaščito proti Medercu, ki je že bil v megli. Menil je, da bo kolona, ko bo prišla na sedlo, gotovo odkrila globoko gaz proti Poreznu in s tem tudi položaj partizanske kolone.⁹⁶⁵

Kolono, ki se je počasi oddaljevala od Porezna, so videli tudi z glavnega vrha. Komandanti in politični komisarji obeh štabov so po kratkem posvetu sklenili, da ukažejo vsem enotam strogo pripravljenost. S tem poveljem so poslali kurirje k enotam.⁹⁶⁶

Ko je komandant Kosovelove brigade prejel poročilo svojega načelnika štaba z opozorilom, naj okrepi zaščito proti Medercu — bilo je točno osem in petnajst minut* — je vrh Porezna zavila gosta megla. V dogovoru s političnim komisarjem je komandant brigade izdal ukaz, naj 2. in 3. bataljon ter prištabne enote brigade takoj zapustijo bunkerje in vojašnico ter zavzamejo obrambne položaje okoli glavnega vrha, kot so bile razporejene prej pred zoro. Kurirji so odšli v enote, sam pa je krenil proti vrhu, politični komisar pa v vojašnico, da izloči prištabne oddelke in pripravi brigadno rezervo, ki jo je sestavljala 1. četa 2. bataljona.

Prvi ukaz o strogi pripravljenosti je prispel še pravočasno do bunkerjev in vojašnice, pa tudi do vhodov v podzemeljske hodnike na drugi strani grebena. Vendar je bila njegova praktična vrednost neznatna, zakaj 2. četa 2. bataljona in ves 3. bataljon sta bila pomešana z množico partizanov drugih enot v tesnih in mračnih hodnikih. To je slikovito opisala v svoji izjavi Marija Sedej, rojena 3. junija 1903 v Radovljici, ki je pripadala čevljarski delavnici gorenjskega vojnega področja. Pravi:

*** Točen čas je razviden iz ohranjene pisemske ovojnice poročila. Na njej je komandant Kosovelove potrdil prejem poročila in vpisal čas prejema. Ta kuverta je v povojni sodni rekonstrukciji tragedije na Poreznu bila odločilen dokaz, kako so potekali dogodki, ker so najprej menili, da je ta ista kolona prodrla na Porezen pod zaščito megle in ob 8.15 uri presenetila partizane (op. avtorja).**

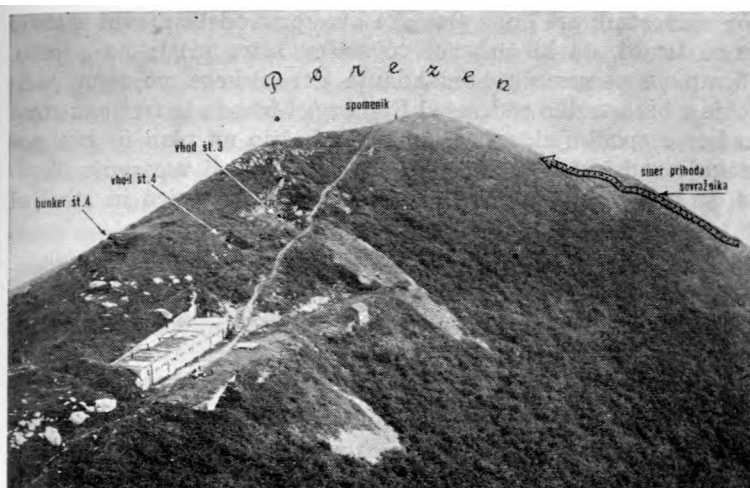
»... Čeprav so nam starešine sveto vale že na Crnem vrhu, naj gremo po svoje in se .zabijemo¹, sem vseeno s kolono krenila na Porezen. Z menoj je šel tudi neki Rus, ki je bil začasno v naši delavnici, in Angelca Kodran, sedemnajstletno dekle iz Stražišča pri Kranju. Angelca je imela opečeno nogo in da bi lahko hodila, so ji preskrbeli večji čevelj, da se je mogla obuti.

Po prihodu na Porezen smo mi trije zlezli v bunker kar skozi strelno lino in prišli po dolgem in temnem hodniku do zaprtih vrat. Nekdo od tovarišev je svetoval, naj ta vrata odpremo, kar smo tudi storili. Skozi ta vhod je prišlo v bunker več tovarišev in nas potisnilo globlje v rov.

Koliko časa smo potem dremali, stisnjeni na ozkem prostoru in zaviti v deke, ne vem. Tedaj je prišel neki moški in dejal: „Stroga pripravljenost!“, malo kasneje pa spet priteče in nekajkrat zavpije „Vsi hitro ven!“ Kasneje sem zvedela, da je to bil Metod Župan-Joža iz Žabnice pri Škofji Loki. Precej fantov je že odšlo ven, ko pri izhodu nekdo pravi: „Počakajte, ne hodite ven!“ Tedaj so začeli vpiti od zadaj: „Zakaj stojimo, stopite hitro naprej!“ Ko sem prišla na vrsto, sem hitro stekla ven in zavila v desno. V bližini je bilo slišati govorjenje, toda spričo goste megle nisem nikogar videla. Po glasu sem spoznala tovariša Borisa Zvana, ki je pošiljal fante na vrh, kar je bilo neoboroženih pa po hribu navzdol.. „⁹⁶⁷

Tudi iz izjav drugih udeležencev lahko ugotovimo, da je bil ukaz, naj kosovelovci takoj gredo iz bunker jev in hodnikov, že prenešen, toda za njegovo izvršitev ni bilo več časa. Ukaz je bil prepozen, zakaj točno ob osmi uri in petindvajset minut je sovražnik vzdolž grebena glavnega masiva Porezna, se pravi v dolžini kakih tristo metrov od vrha do tretjega vhoda v podzemne bunker je, odprl močan ogenj. Sovražniku je uspelo, da se je pod okriljem goste megle prikradel za hrbet in se po zahodnem robu grebena razvil za napad. Maloštevilni borci in poveljniki, ki so bili ob začetku napada na grebenu, so se ob prvih rafalih obrnili proti sovražniku in začeli neenak boj z napadalci na razdalji kakih deset do dvaj set metrov. Streljali so in hkrati vpili svojim tovarišem, naj takoj bežijo iz rogov.

Klici in streljanje na grebenu so množico v podzemnih hodnikih in bunkerjih zdramili in izzvali tudi nepopisno zmedo. Posamezniki, ki so imeli srečo, da so bili v bližini strelnih

Pogled s helikopterja na vrh Porezna iz severozahodne smeri. Bivša italijanska karavljja je zdaj planinski dom; zgoraj je bila pokrita z zemljo

lin bunkerjev ali izhodov, so se takoj pognali na prosto in po strmih pobočjih zginjali v megli.

V množici, ki je bila stisnjena drug ob drugega v ozkih, dolgih in temnih hodnikih, vsekanih v živo skalo, so bili tudi posamezniki, ki so zgubili razsodnost. Dovolj je bilo, da se je znašlo nekaj takšnih, ki jih je strahovito streljanje okoli izhodov zadržalo v na videz varnem zavetju, pa je tako bil rešilni izhod za nekaj časa ali za vedno zaprt tudi za druge. Gotovo je, da bi se v primeru organiziranega in hitrega umika iz hodnikov resilo veliko več moštva. Žal, večina ni poznala medsebojne povezave hodnikov, saj je bilo karbidovk in drugih luči zelo malo. Poznali so le tistega, skozi katerega so prišli v to zavetje.

Maloštevilni kosovelovci, ki so bili na grebenu, so se upirali sovražniku, kolikor so mogli. V nevzdržnem in brezizhodnem položaju je bil komandant 3. bataljona s skupino svojih borcev in starešin, ker je sovražnik že v prvem poskusu zavzel vrh Porezna in del njegovega grebena. Medtem ko je sam s tovariši zadrževal napadalce, ki so prodirali proti njemu vzdolž grebena in po zahodnem pobočju, zavedajoč se, da morajo izkoristiti ugoden trenutek, dokler je še čas, je komandan-

tov namestnik pri linah tretjega bunkerja odstranjeval zastoje in se trudil, da bi čim več tovarišev hitro prišlo na prosto. Hkrati je namestnik komandanta gorenjskega vojnega področja z brzostrelko zadrževal Nemce pri izhodu iz tretjega rova in borce spodbujal, naj čim hitreje bežijo na plan in mu pomagajo zadrževati sovražnika. Ko je izpraznil vse svoje okvire, je nekemu strojničarju iztrgal iz rok strojnico in streljal z njo naprej.

Komandant Kosovelove, ki je po odhodu kurirja z ukazom, naj vsi gredo iz bunkerjev in hodnikov ter zasedejo položaje, krenil s skupino svojih borev in podrejenih proti vrhu, je do začetka napada prišel po grebenu komaj do četrtega bunkerja.

Politični komisar brigade, komandant gorenjskega vojnega področja in njegov politični komisar so v tistem trenutku bili pred vhodom v vojašnico, iz katere so po njihovih ukazih že prihajali borci. Ko so zaprasketali prvi rafali nad vojašnico, je v njej nastalo strahovito prerivanje, množica pa se je potem, ko je prišla na prosto, podzvestno usmerila po grebenu proti severu, k položajem 1. bataljona Kosovelove. Poveljniki so skušali zadržati oborožene borce in jih usmeriti k tretjemu in četrtemu izhodu, da bi vzpostavili obrambno črto. Toda to je bilo v tistem trenutku jalovo delo spričo presenečenja in zmede, zakaj nemški rafali strojníc in brzostrelk so sekali skozi meglo tik nad glavami vzdolž zahodnega pobočja in grebena v smeri jug—sever, izstrelki, ki so žvižgali skozi meglo okoli glav, pa so paniko v množici povečevali še bolj. Ukaze so izvrševali le nekateri posamezniki, ki so imeli več izkušenj. Krenili so proti izhodom tretjega in četrtega hodnika, da bi okrepili njihovo obrambo.

Položaj pri vojašnici zelo slikovito opisuje borec 2. bataljona Ivan Može:

»... Ko se je začela borba, sem bil s komoro 2. bataljona v glavni kaverni (polpodzemni vojašnici — op. avtorja). Bilo nas je več sto ljudi. Iz mojega 2. bataljona jih je bilo malo, ker so že prej odšli na položaj (misli na četo 2. bataljona v rezervi — op. avtorja). Takoj po prvih rafalih je v kaverni nastala panika. Vsi so se prerivali, da bi prišli čimprej ven. Ko sem tudi sam prišel na plano, sem se znašel v gosti megli.

Poiskal sem svoj 2. bataljon in dobil ukaz, da gremo takoj proti vrhu v napad. Koliko nas je bilo tedaj iz našega bataljona, je težko reči, ker je bila megla in vidljivost morda do deset metrov. Ko smo se vzpenjali proti vrhu, so proti nam že tekle manjše skupine partizanov. Komandanti so jih hoteli zadržati, toda takrat ni nihče poslušal komand nikogar. Tudi mi smo se morali kmalu začeti umikati po grebenu nazaj. Umik je bil zelo težak, ker je bilo še veliko globokega snega. Kjer je bila skorja ledu debelejša, je še nekako šio, na mestih pa, kjer je bila skorja tanjša, se je vdiralo do pasu. Ko sem se tako umikal, sem zagledal sovaščana Andreja Vidmarja. Ta je bil pred napadom na straži pred vhodom v podzemeljski rov na zahodni strani Porezna. V tem rovu so bili natlačeni borci 2. in 3. bataljona in pripadniki gorenjskega vojnega področja. Nemci so se mu približali skozi meglo. Ko jih je opazil, je že vžgal po njem rafal, ki mu je zbil puško iz rok in ga ranil v desno roko in ramo. Prosil me je, naj mu pomagam. Sam ni mogel nikamor več. Ko sva prispela do kaverne, kjer sem bil ob začetku napada, se je megla nenadoma dvignila. S težavo sva se umikala po grebenu proti položajem 1. bataljona. Borei tega bataljona so začeli streljati čez naše glave na Nemce, ki so nam sledili..⁹⁶⁸

Politični komisar 2. bataljona in njegov namestnik sta tik pred začetkom napada klicala iz množice v vojašnici brigadno rezervo. Zaradi pomešanosti in gneče je prišlo iz nje le okoli petnajst borcev, ko pa se je začel napad, je množica kot plaz planila iz nje. Namesto da bi vsaj teh petnajst borcev rezerve takoj krenilo proti vrhu, je še njih potegnili množica za seboj po strmem zahodnem pobočju proti Heblarjevi in Štefanovi domačiji ob vznožju Porezna ..⁹⁶⁹

Sovražnikov pritisk z vrha Porezna vzdolž grebena in z zahodnega obronka je naraščal. Maloštevilni branilci, ki so bili na grebenu nad tretjim vhodom in bunkerjem, so padali drug za drugim. Med prvimi je padel komandant 3. bataljona in namestnik političnega komisarja, kmalu potem pa še namestnik komandanta 3. bataljona, ki je s svojimi tovariši pomagal partizanom z zunanje strani, da bi se prerinili skozi ozke line tretjega bunkerja. Na stezi pred vhodom v tretji podzemni rov je padel namestnik komandanta gorenjskega vojnega področja. Ko je sovražnik občutil, da je odpor teh tovarišev in dru-

gih, ki so jim pomagali, zlomljen, je krenil vzdolž grebena v naskok. Prav v tem trenutku je prišel komandant brigade s kakimi desetimi borci do višine tretjega bunkerja. Preostali bramici in njegova majhna skupina niso mogli s svojim ognjem zaustaviti juriša. Del borcev je padel pod sovražnikovimi rafali, komandant pa je bil ranjen. Umikali so se proti vzhodu, k izviru Davče. Čeprav ranjen, je komandant iz svoje ruske brzostrelke izstrelil v najbližjo skupino napadalcev vse naboje bobna, nato pa se je hkrati z drugimi zadričal po vzhodnem, s snegom pokritem pobočju, dokler ni z veliko hitrostjo priletel v žične ovire na bivši državni meji, ne da bi se mogel kako ustaviti. Mladi skojevec Niko Jesenovec, ki je bil z njim, mu je pomagal, da se je osvobodil bodljikave žice, nato pa sta oba oddričala še kakih tristo do štiristo metrov nižje ter pristala v pogozdenem delu pobočja. Niko je raztrgal srajco in zavezal komandantu rano na desnem boku in levi roki. »Nato mi je komandant izročil svojo brzostrelko, ker z njo ni mogel več ravnati. Poučil me je, kako naj z njo streljani v primeru, če se bodo približali Nemci. Ker sem bil šibak, mi je bila brzostrelka pretežka in bi jo uporabil lahko le leže,« beremo v njegovi izjavi.⁹⁷⁰

Komandant 2. bataljona, ki se je po sovražnikovem naskoku tudi zdričal do žične prepreke, je ob njej krenil proti svoji zasedi, ki je bila postavljena proti sedlu Mederc. Kako je bilo tam, izvemo iz izjave Sabina Nazzara: »Ko nas je zajela gosta megla, smo morali zelo paziti, da nas ne bi presenetil sovražnik od Mederca. Nenadoma pa je začelo hudo streljati za našim hrbtom, na vrhu Porezna. Kmalu za tem so začeli prihajati prestrašeni posamezniki. Večina jih je ostala pri nas, nekateri pa so krenili proti Medercu in Davči. K naši zasedi so prišli tudi komandant 2. bataljona, bataljonski bolničar in še nekaj drugih. Kmalu se je megla razkadila in pojavilo se je sonce. Tedaj so nas začeli obstreljevati Nemci od Mederca sèm s šarci. Umikati se nismo imeli kam. Drug za drugim smo se prevalili v strmino, ki se spušča proti Cerknemu; pokrita je bila s snegom in strma kot prepad. Z veliko brzino smo drčali kak kilometer, ne da bi se mogli ustaviti. Ustavili smo se šele v globači potoka Zapoške. Kljub temu da so Nemci neprestano žgali po nas s šarci, smo ugotovili, da ni ranjen nihče ..,«⁹⁷¹

Kakšen je bil položaj v trenutku, ko je sovražnik v naskoku potisnil in uničil zadnje branike s severnega pobočja Porezna, v rovih, je malo podatkov. Po temeljitem preverjanju in vzporejanju ohranjenih podatkov in izjav preživelih je bilo mogoče ugotoviti, da je bilo v podzemeljskih hodnikih in bunkerjih kakih tristo borcev in bork. Od teh je uspelo priti na prosto in se rešiti dobri polovici, tišči med poslednjimi pa so že padli pred izhodi. V notranjosti je ostalo, kot vse kaže, 145 partizanov in partizank. Ob pomoči starešin, političnega komisarja Kosovelove, komandanta in političnega komisarja gorenjskega vojnega področja in drugih, pa so se vsi borci, ki so bili v vojašnici, umaknili pravočasno.

Presenečenje je bilo popolno. Če ne upoštevamo tistih, ki so ostali v podzemeljskih hodnikih in prav tako kakih 145 borcev, ki so bili na položajih 1. bataljona, se je uspelo umakniti z ogroženega bojišča kakim devetsto ljudem. Sodimo, da se je okoli tri četrtine te množice umikalo ob grebenu proti položajem 1. bataljona, katerega dejavnost bo opisana kasneje in ki je z ognjem strelnega orožja ščitil njen umik, približno četrtina, ali nekaj čez dvesto partizanov pa se je spustilo po strmih pobočjih globoko v dolino levo in desno od grebena in sicer takoj, ko so prišli na prosto, ali pa potem, ko so se že začeli umikati po grebenu proti severu.

Posamezniki in skupine, ki so se zdričali po zahodnem pobočju, sprva gladkem s spihanim zaledenelim snegom, potem pa posejanem z vedno bolj gostim grmičevjem, na dan napada glede sovražnika niso imeli težav. Njegove enote so ždele v zasedah tik ob Baški grapi ob začetkih poti. Razhajkanci so se poskrili po gozdnatih grapah in globačah, počakali pozno popoldne, potem pa so se v večjih ali manjših skupinah prebijali oprezno čez Baško grapo in se zbirali zlasti v Grantu in Rutu. Ko so prišle brigadne patrulje z Uskovnice, so šle v sestav brigade. Večjo skupino je zbral politični komisar 2. bataljona. Štela je kakih trideset kosovelovcev in drugih, ki so se čez Baško grapo prebili v Grant, njegov namestnik pa je s kakimi desetimi borci odšel dalje proti Kobaridu in se ni več vrnil v brigado do konca vojne.

V to smer se je umaknil tudi vodja igralske skupine IX. korpusa Danilo Turk-Joco in med dričanjem zgubil celo brzo-strelko. Ko se je ustavil, je našel tam znanega smučarskega

skakalca Rudija Finžgarja, ki je bil borec 1. čete 2. bataljona. Ta pravi v svoji izjavi: »Do noči sva bila skrita pod neko škarpo. Ko se je znočilo, sva krenila v dolino in prebredla Bačo. Ker je bil Joco brez orožja, sem moral jaz naprej do proge. Imela sva srečo, prišel sem prav na predor. Vrnil sem se ponj in hitro sva smuknila prek. Po strmini sva se povzpela na nekako planoto in našla pravkar opuščen zaklon in nabito italijansko puško. Še danes ne vem, ali so bili v zasedi naši ali italijanski alpinci. Kdor že je bil, jo je pred nama pobrisal. Tako je prišel Joco do orožja. Nadalje evala sva pot prek Znoj ii in naslednje jutro prispela v Grant...«⁹⁷²

Nekatere skupine so se ob vznožju spet razbijale na manjše, da bi tako prebile dan. Vse niso imele sreče. Kakih dvajset, med njimi tudi nekaj Francozov iz delovnega bataljona področja, je ujel nemški 3. bataljon 15. SS policijskega polka, ki je, kot kaže, v naslednjih dneh preiskoval bližnjo okolico. Odpeljali so jih v goriške zapore in z njimi človeško ravnali.

Večina tistih, ki so se spustili proti dolini po vzhodnem pobočju, je našlo zavetje v gozdičih sredi pobočja ali okoli izvira potoka Davče pod koto 1541, le posamezniki so krenili naprej proti jugu ali severu. Ogenj 1. bataljona jih je ščitil in do njih sovražnikove enote niso mogle pri ti.⁹⁷³

Iz izjave komandanta prištabnih enot gorenjskega vojnega področja razberemo, da se je v njegovi bližini zbralo v pogozenem delu pobočja v nekaj urah kakih sedemdeset ljudi iz raznih enot in ustanov. Tište, ki so se takoj skušali umakniti proti Davči, so sovražnikovi vojaki pobili ali zajeli, ujetnike pa so odgnali k Pavlinu, kjer so jih zaslišali, mučili in postrelili. Le dva so izpustili po posredovanju njihovega vojaka, doma iz Zgornjih Danj, petindvajset partizanov in štiri partizanke pa so na zverinski način pobili. Med njimi je bila tudi sedemnajstletna Angelca Kodran.⁹⁷⁴

Glavnino skupine je komandant prištabnih enot zadržal pri sebi. Šele pozno popoldne, ko se je vse umirilo, jo je povedel proti vzhodu in še isto noč prispel čez Zgornjo Davčo nad Zgornje Novake. Imel je prosto pot, ker so se enote nemškega 13. SS policijskega polka, ko so končale preiskovanje davške okolice, že premaknile proti Cerknemu.

Ob začetku sovražnikovega napada na vrhu Porezna, ki je popolnoma presenetil glavnino partizanskih enot in jo raz-

bil, sta bila 1. bataljon in spremljevalna četa brigade na položajih, vendar razporejena z glavnimi silami proti Koču in Davči. Ena četa je bila v rezervi v vojašnici, težka četa pa je bila razdeljena v tri skupine. Prva skupina s komandirjem na čelu je bila na Koču v zasedi, druga je bila v že omenjenem krožnem kritju, ki so ga našli na grebenu nekako na sredi med glavnino na glavnem vrhu in koto 1541, kjer je bil 1. bataljon, tretja skupina pa je bila v rezervi.⁹⁷⁵

Nenadno in nepričakovano streljanje na vrhu Porezna, ki ga je pokrivala gosta megla, je takoj dvignilo bataljon. Medtem ko je načelnik štaba brigade takoj ukazal komandantu 1. bataljona, naj rezervno četo pošlje v pomoč napadeni glavnini, so drugi poveljniki razporejali strojničarje in borce na položaj v smeri napada. Četa v rezervi, ki je bila v pripravljenosti, se je takoj razporedila pred poslopjem vojašnice v vrsto in je pod vodstvom komandirja 1. čete Angela Stepančiča, ki ga je vsa brigada poznala kot odličnega mitraljezca, krenila po grebenu proti vrhu Porezna. S četo sta šla tudi politični komisar bataljona Marjan Čuk in bataljonski operativni oficir Jože Birsar.⁹⁷⁶

Iz megle, ki je pokrivala vrh Porezna in njegova višja pobočja, se je kmalu pojavila množica več sto ljudi na begu, ki so se neurejeno kot plaz vsipali proti položajem 1. bataljona. To je bil srhljiv prizor, da je človeku zastajal dih. Rezervna četa, katere kolonica se je že vila po grebenu, je obstala. Glasna povelja so jo sicer premaknila naprej, toda ko je bežeča množica pridrvela do nje — srečali so se nekje pri položajih težke čete — je bila resna nevarnost, da panika ne bo zajela tudi nje ter vse skupaj kar odplavila nazaj. K sreči se to ni zgodilo. Starešinam je uspelo obdržati obe enoti skupaj, četa pa se je prebijala med množico proti severnim pobočjem Porezna, zavedajoč se, da je njena naloga zadržati sovražnika na primernih položajih. Toda ko je prišla v sedlo, kakih 250 metrov od vojašnice, v kateri je bilo prej gorenjsko vojno področje, se je megla nenadoma razkadila in sonce je obsijalo s slepečim bleskom vso pokrajino, zasneženo v nedolžni belini in obdano z vencem planin. Četa je obstala kot vkopana, zakaj pred seboj je videla, kako se v isti črti po severnih pobočjih Porezna za množico partizanov na begu premikajo tudi sovražnikovi vojaki. Ni mogla streljati. Pomagali niso niti klici z

glavnega položaja bataljona, naj se razvijejo v strelce in odprejo ogenj nad glavami svojih tovarišev, da bi ustavili sovražnikovo napredovanje. Komandir ni razumel, kako naj ravna. Prvi so povelja razumeli puškomitraljezec in borci težke čete, ki so bili v kritju bližje položajem 1. bataljona. Začeli so streljati z vso močjo nad glavami umikajočih se tovarišev. Ta ogenj je takoj vnesel med sovražnikove vojake neodločnost. Ustavili so se in poiskali kritja. Tedaj je svojo vlogo razumel tudi komandir Angel. Ukazal je, naj se razvijejo v strelce, pograbil prvi puškomitraljez bren in začel streljati. To so storili tudi drugi iz njegove čete in s položajev 1. bataljona, zlasti iz bunkerja, ki je bil usmerjen proti Poreznu.

Ogenj strelnega orožja je povsem ustavil napredovanje sovražnika in ga prisilil, da se je umaknil za kakih sto metrov v mrtev prostor, kjer je bil varen.

S tem je bil dosežen prvi in za nadaljnji razvoj dogodkov odločilen taktični uspeh. Prvi bataljon in težka četa sta preprečila sovražniku pogon za razbito glavnino. Uspešno sta zaščitila umikajočo se množico, ki je morala premagati kakih osemsto metrov odprtega in ozkega grebena, na katerem ni bilo dobrih kritij, preden je dosegla zaklonjen prostor za položaji 1. bataljona.⁹⁷⁷

Obstreljevanje sovražnika na vrhu Porezna nad glavami umikajočih je trajalo vsaj kako uro, dokler se niso umaknili za položaje 1. bataljona vsi. Med zadnjimi so se umaknili tišči, ki so pod vodstvom požrtvovalnega brigadnega zdravnika Bohumira Medeka nosili hudo ranjene. S to poslednjo skupino so se umaknili komandant in politični komisar gorenjskega vojnega področja in politični komisar Kosovelove brigade.

Ker so med bojem s sovražnikom, ki je bil na vrhu Porezna, pritegnili k sebi tudi del težke čete, ki je bil na Koču, da bi okrepili ogenj 1. bataljona, so oslabili zaščito proti Sorici in Petrovemu brdu. Ko so se k 1. bataljonu umaknili vsi, so se sestali najodgovornejši oficirji Kosovelove in gorenjskega vojnega področja, da bi se dogovorili, kako ukrepati naprej. Ko jih je brigadni oficir OZNE obvestil, da se je komandant brigade ranjen umaknil proti Davči in da nanj ni računati, so se dogovorili, da poveljstvo obrambe prevzame načelnik štaba Kosovelove brigade, komandant gorenjskega vojnega področja pa naj takoj zbere svoje starešine in moštvo v gozdu na sever-

nem pobočju Koča, prepreči nadaljnje razprševanje, vse obo-
rožene pa postavi na položaje pred Kočem in koto 1316 zaradi
zaščite proti severu, odkoder je bilo pričakovati sovražnikovo
akcijo.⁹⁷⁸

Položaj namreč še ni bil povsem jasen. Na sedlu Mederc
in na jugovzhodni rebri proti vrhu Porezna so opazili novo
sovražnikovo kolono, za katero danes verno, da je bila bržkone
spremstvo komandanta 13. SS policijskega polka. Ta je po za-
vzetju vrha krenil iz Zaprviča, da bi se sam udeležil nepričako-
vanega uspeha svojih enot. Toda v takratnem položaju je ta
kolona lahko pomenila okrepitev, ki ji bo sledil nov napad.
Morda pa se druge sile že pripravljajo, da bodo partizane tesno
obkolile na koti 1541 in Koču ter jih do večera uničile. Casa je
bilo še dovolj, saj je bilo še vedno sredi dopoldneva. Na polo-
žajih 1. bataljona Koč — kota 1316 je bilo vsaj osemsto bor-
cev in bork, Kosovelova pa je morala najprej še potegniti nazaj
rezervno četo, ki se je po umiku glavnine znašla v res težavnem
položaju na ozkem in odprtem grebenu. Ko se bo ta premak-
nila na obrambni položaj 1. bataljona, pa je bilo treba na vsak
način vztrajati do noči.

Obojestranski ogenj prek položaja izpostavljene čete je po-
staj al vedno močnejši, ker je tudi sovražnik, potem ko je za-
vzel tretji bunker in vhod v tretji rov, imel na severnem robu
Porezna vedno več strojnic. Ugotoviti moramo, da sta bila
četrti bunker in vhod v četrti rov v območju partizanskega
ognja. Tudi 1. bataljon je do tedaj že premestil skoraj vse lah-
ke in težke strojnice proti vrhu Porezna. Med gostim ognjem
so se borci izpostavljene čete meter po meter vzvratno umikali
po globokem snegu. To pot je bil sneg njihov zaveznik, zakaj
umaknili so se brez hudih izgub. Lažje je bil ranjen politični
komisar 1. bataljona in še trije borci. Le zadnji, komandir
čete Angel, ki je s strojnico bren požrtvovalno ščitil umik, je
čisto v zadnjih trenutkih, pred skokom v mrtvi prostor, dobil
zadetek v čelo, krogla pa je prebila še teme. Obležal je neza-
vesten v snegu. Nekoliko njegovih tovarišev se je vrnilo ponj
in ga s težavo odneslo v kritje.

V poročilu sanitetnega referenta brigade Medeka Bohu-
mira, po rodu Ceha, najdemo podatek, da je dal v boju na
Poreznu in med umikom z njega s pomočnikom Vaskom Ka-

lambajevim zdravniško pomoč petintridesetim ranjencem, od katerih je bilo devet huje ranjenih.⁰⁷⁹

Toda poraz je bil vendarle mnogim prehud udarec. Razkroj obrambe se je nadaljeval. Kaže, da je na grebenu Koča med množico, ki je pripadala različnim enotam, naraščalo razpoloženje, da je treba čimprej zapustiti položaje in poskusiti s prebojem. Posamezne manjše skupine so se samovoljno oddaljevale; prav tedaj, ko je ogenj na bojišču dosegal svoj vrhunec, pa se je skupina kakih sto borcev in bork, s poveljstvom gorenjskega vojnega področja na čelu, napotila v dolino proti Petrovemu brdu, kjer ni bilo čuti ti nobene sovražnikove dejavnosti.

Pot te skupine natančno opisuje v svoji izjavi Darko Brezovšek, ki je bil ob napadu na Koču: »... Umaknil sem se do gozda na severnem pobočju Koča. Opazil sem, da se moštvo gorenjskega vojnega področja zbira in pripravlja na odhod. Ražen kapetana Krtine nisem poznal nikogar. Kmalu se je zbrala skupina od 50 do 60 ljudi in krenila v dolino proti Petrovemu brdu. Pridružil sem se ji tudi sam. Od kosovelovcev v tej skupini nisem opazil nikogar. Bil sem prepričan, da Krtina in njegovi ljudje veliko bolj poznajo ta teren in da bom z njimi varneje prišel na drugo stran. Da dobro poznajo teren, sem opazil že pri premiku na Porezen. Spuščali smo se ob poseki na robu gozda, kjer je tekla stara meja, nato pa pri zaselku Plašajtar zavili čez mejo na vzhod in že pred poldnem prečkali Zadnjo Soro in cesto. Imeli smo srečo, zakaj Nemcev na tem področju ni bilo, ker so bili angažirani na Poreznu in v Davči. Postoj anki v Petrovem brdu in Sorici sta bili skoraj prazni, ker je večina moštva odšla v hajko. Ob krajših postankih smo videli na Poreznu, na bleščeči belini od sonca obsijanega snega nad prvo karavlo, na položajih Nemce, nad drugo in okoli Koča pa naše borce.

Ko smo se vzpenjali po golem pobočju proti vrhu Lajnarja, so nas iz Sorice obstrelj evali z minometi. Mine so treskale okoli nas, vendar brez kakršne koli škode. Pomagale so nam, da smo hitreje premagovali strmino. Po krajšem počitku na Lajnarju se je naša kolona pomikala proti Bohinjski Bistrici. Ob mraku smo se ustavili na severnem robu vasi Ravne. Ko je izvidnica ugotovila, da v Ravnah ni Nemcev, smo krenili naprej in prespali v lesenih kočah. Naslednji dan smo po-

čivali. Gorenjci so nam pripravili nekaj hrane. Ko smo se zvečer 25. marca pripravljali za odhod v Staro Fužino, je prišla za nami kolona izmučenih kosovelovcev, ki je s seboj nosila več huje in lažje ranjenih borcev. Ker zaradi lakote in izmučenosti niso mogli nadaljevati premika, jim je komanda gorenjskega vojnega področja pripravila skromno večerjo, v Zlan pa so poslali patroljo, da organizira vozove za prevoz ranjencev in onemoglih.

Krenili smo naprej in nekaj pred polnočjo prispeli v svobodni Bohinj...^{98#}

Medtem sta na Poreznu 1. bataljon in brigadna težka četa pod vodstvom političnega komisarja in načelnika štaba brigade s kote 1541 še vedno obstreljevala sovražnika na glavnem vrhu, odkoder se ni upal prodirati. Bataljon je hkrati s tem ščitil tudi skupine, ki so se skrivale v gozdičih na zahodnem in vzhodnem pobočju. Seveda je odhod omenjene skupine oslabil obrambo grebena. Ker je bilo komaj okrog poldne in je bilo treba nekako vzdržati do mraka, ko naj bi se vsi umaknili, so s kote 1541 poslali na Koč težko četo z nalogo, naj varuje razporeditev proti severu, v primeru prehudega pritiska s Porezna na koto 1541 pa bo ta četa varovala in omogočila umik glavnine 1. bataljona na Koč, nato pa bi se vsi umaknili proti Bohinju.

Medtem se je na Koču nadaljevalo osipanje moštva gorenjskega vojnega področja. Posamezniki in manjše skupine, ki so opazili, da je na severu vse mirno in da se sovražnik ne pojavi, so zginjali v dolino, pravzaprav še vedno pod vtisom presenečenja in poraza, pa tudi zategadelj, ker je ena kolona področja že šla v dolino, na položajih pa niso videli prave organizacije. Čeprav je s temi skupinami odšel tudi kak kosovelovec, je bilo na Koču kmalu naj več pripadnikov brigade. Ko je okoli enih popoldne ogenj z vrha Porezna utihnil in je bilo že jasno, da sovražnikovega napada iz te smeri bržkone ne bo, pa tudi od drugod ni bilo nobenih znakov o kakšni sovražnikovi dejavnosti, so vsi vedeli, da bo treba organizirati premik na bohinjsko stran. Vendar tudi to pot ni bilo prave organizacije in dogovora med posameznimi člani širšega štaba. Posamezniki na Koču so zbirali večje ali manjše skupine in jih povedli v dolino. Največjo je zbral brigadni pooblaščenec OZNE, in sicer težko četo, del 1. bataljona in prištabnih enot

ter ostanke gorenjskega vojnega področja, skupa j kakih 120 do 130 mož, in krenil po prenehanju ognja na Poreznu v dolino proti Petrovemu brdu.

Ta kolona je šla najprej po pobočju proti severu, nato pa je prečkala cesto Podbrdo—Petrovo brdo v bližini slednjega in obšla Podbrdo s severne strani, da bi se potem povzpela po strmem grebenu, ki se dviga od Ugorja čez Na štukah na 1844 metrov visoko Crno prst. Pod njenim vrhom se je obrnila čez planinsko sedlo na bohinjsko stran ter se ustavila v bližini Raven. Mimo postojanke v Petrovem brdu so se pomikali že ob mraku, zato minometno streljanje ni oviralo pohoda. Vzpenjanje po grebenu proti in čez Crno prst je terjalo strahovit napor sestradanih in utrujenih borcev. Nekateri niso vzdržali. Ne da bi kogarkoli obvestili, so se skrili ob poti. Takšne so drugi dan ujeli in jih odpeljali v goriške zapore. Strahovito izmučena kolona je prebila dan nad Ravnami v smrekovem gozdiču, naslednjo noč je šla čez Jelovico v Bohinj ter šele 27. marca popoldne prispela na Uskovnico.⁹⁸¹

Kot smo že omenili, nobena od skupin in kolon, ki so se umaknile proti severu, ni naletela na sovražnikove zaporne položaje. V postojankah je bilo tako malo moštva, da si niso upale poslati niti patrulj, čeprav so vse opazile premike partizanskih kolon. Njihove posadke so namreč že proti jutru in dopoldne odšle proti Zgornji Davči in Blegošu.⁹⁸²

Na koti 1541 je ostala glavnina Kosovelove na položaju tudi po ponehanju ognja. Dodobra se je bilo treba prepričati, ali res ni več nobene nevarnosti. Naprej so poslali skupino petih ali šestih prostovoljcev po grebenu proti glavnemu vrhu, naj ugotovi, kakšen je položaj, strojničarji 1. bataljona pa so pazljivo spremljali njen premik in nasprotni vrh, da bi jo po potrebi ščitili s svojim ognjem. Dva sta se plazila po strmem severnem pobočju proti glavnemu vrhu Porezna, drugi pa so pregledali karavlo, do katere sovražnik ni bil prodr. Ko sta se oglednika začela približevati vznožju vrha, je z njega odjeknil dolg rafal sovražnikovega šarca. Patrulja je hitro pobrala nekaj razmetanega orožja in streliva ter se umaknila k bataljonu v krit je.

Na podlagi kasneje zbranih podatkov zvemo, da se je zadnja večja skupina sovražnikovih vojakov, ki je vodila 145 ujetih partizanskih borcev, spustila s Porezna tik pred drugo

uro popoldne ter odšla za drugimi kolonami proti vasi Jesenica, vendar je pustila na vrhu Porezna za zaščito skupino dvajsetih vojakov, ki so se umaknili v dolino pred mrakom.

Hkrati s patruljo je vodstvo glavnine s kote 1541 poslalo na Koč skupino borcev, ki jo je vodil politični komisar brigade. Ko se je vrnila patrulja s svojega neuspešnega poskusa ogledovanja bojišča, se je tja postopno premaknila tudi vsa glavnina 1. bataljona. Zaščitili so se proti koti 1541 in začeli

Brigadni starešine, ki so vodili zadnjo skupino s Porezna v svobodni Bohinj. Z leve proti desni: kapetan Radosav Isaković-Rade, kapetan Janez Slovec-Popaj in sanitetni referent Bohumir Medek. Posneto na Uskovnici nad Bohinjem 28. marca 1945

pripravljati za premik. Okoli četrte ure popoldne so potegnili vse zaščitne oddelke s položajev in oblikovali kolono.

Posebej je bilo treba poskrbeti za ranjence. Od 23 ranjenih, za katere verno, da jih je obvezala brigadna saniteta Bohumira Medeka, jih je ostalo še osemnajst. Od teh jih je bilo treba nositi devet, ker niso mogli hoditi. Na voljo je bilo le dvoje nosil. Morali so hitro napraviti še sedem nosil iz palic, ki so jih nasekali v gozdu, in šotorskih kril. Sanitetni referent brigade, njegov pomočnik in bolničarji so bili stalno ob njih. Ko je bilo vse pripravljeno, so ugotovili, da se je z ranjenci vred zbralo okoli 260 boreev. Ločili so kosovelovce in jih uredili po enotah. Bilo jih je okoli 130, v glavnem iz 1. bataljona in prištabnih enot, zaščitnega voda, voda za zvezo in sanitetnega voda, le nekaj boreev iz 2. bataljona, od 3. bataljona, ki je štel prej 52 boreev, pa ni bilo nobenega.

Prav toliko kot kosovelovcev je bilo boreev iz enot, ki so se priključile brigadi pred pohodom na Porezen. Ugotoviti je treba, da so vsi disciplinirano izvrševali ukaze ter požrtvovalno storili vse, kar je bilo potrebno. Njihova prizadevnost se je pokazala tudi zdaj. Ko je politični komisar Kosovelove brigade stopil pred njihovo vrsto in vprašal, kdo se javi prostovoljno za nosača ranjencev, so najprej stopili korak naprej posamezniki, nato pa drug za drugim prav vsi. Političnemu komisarju so se orosile oči. Rekel je: »Hvala!« in odšepal s svojo v prejšnjem boju ranjeno nogo.

Med borci je bilo tudi skoraj deset takšnih, ki so bili brez orožja priključeni brigadi, češ da so sumljivi in da jih je treba paziti. Med dogodki na Poreznu niso zbežali, temveč so pobrali najbližje orožje in vztrajali na položajih do konca.*

Ko je bilo vse nared za pohod in ko so določili predhodnico in dve manjši pobočnici, ki bosta zaščitili premik kolone čez cesto Petrovo brdo—Podbrdo, ter nosače ranjencev, za vsakega po štiri, se je ob prvem mraku kolona začela spuščati s Koča v dolino. Ze prej, okrog četrte ure, je šla v dolino obveščevalna patrulja pod poveljstvom pomočnika šefa

***Med njimi je bil tudi nek borec škočjeloškega odreda, ki je bil obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo. Po končani ofenzivi je komanda gorenjskega vojaškega področja zahtevala obnovev postopka in spremembo kazni (faze. 269/1 v AIZDG).**

OC brigade Viktorja Švare. Po dogovoru naj bi pustila kurirja za zvezo na križišču gozdnih poti severno od zaselka Plašajtar. Kurir je kolono res čakal z vestjo, da je vse mirno. Štab se je oddahnil. Sanitetni referent je zahteval, naj hudo ranjenega komandir ja 1. čete, ki je bil ves čas v globoki nezavesti, pustijo pri najbližjem kmetu. Naponi med prenosom bi mu stanje le še poslabšali in približali smrt. S težkim srcem so ga odnesli do bližnje kmetije, ga skrili in poskrbeli zanj, kolikor je bilo mogoče. Domačim so pustili obveze in jim dali navodila, kako naj ga negujejo, dokler ga ne bo mogoče spraviti v bližnjo bolnišnico v Davči.

Nato je kolona neopazno šla tik mimo Petrovega brda, zahodno od sovražnikove vojašnice. Potem ko je nekoliko počivala v bližini Kupa (kota 1042), je nadaljevala pohod v strmino proti gorski vasi Trojar, kamor je prispela šele ob zori 25. marca.

Vzpona na Trojar se mnogi spominjajo kot najtežjega. Ivan Može, borec 2. bataljona, je povedal: »Hodili smo vso noč. Zjutraj smo se ustavili pri nekih požganih hišah, le zidovi so štrleli iz snega. Od prednjega dela kolone je prišlo povelje: 'Počitek!'. Oba z Andrejem sva se žvalila od utrujenosti v sneg. Komaj sva lovila sapo. Prepričan sem bil, da je tega prekletega vzpona že konec. Ko pa sem prišel malo k sebi in se ozrl okoli, sem zagledal skoraj navpično skalovje nad nami, pod nami po Podbrdo. S strahom sem vprašal nekega funkcionarja, ki je prav tedaj prihajal ob koloni, kam bomo šli. Samo dvignil je roko proti skalovju in šel dalje ...

Bil sem tako prepaden, da sem pomislil, ali naj se ustrelim. Če ne bi imel poleg sebe ranjenega in še bolj zbitega sovaščana Andreja, bi najbrž to tudi storil in moje kosti bi danes trohnele na Gorenjskem ..«⁹⁸³

Kakih dvajset prostovoljcev z dvema strojnicama je krenilo pod poveljstvom načelnika štaba naprej. Ena desetina je ostala pri križišču gorskih stez nad Bačo nad Podbrdom, drugi pa so se hitro in pažljivo povzpeli po strmi ozki stezi proti sedlu Vrh Bače (kota 1281). Med prostovoljci je napetost rasla, zakaj en sam sovražnikov puškomitraljez bi bil dovolj, da bi do onemoglosti izmučeni koloni presekali pot in ji onemogočil umik.

»Ko je načelnik štaba prišel na vrh, na sedlo grebena, je zavriskal na ves glas. Vedeli smo, da smo rešeni in tudi kolona spodaj je kar oživela,« se spominja Jože Birsar.⁹⁸⁴

Okrog desetih je na sedlo prišlo še drugo moštvo. Vzpon je bil za marsikaterega najhujši napor v življenju, toda občutek, da so premagali oviro in da je pred njimi svobodna Bohinjska dolina, jim je dalo novih moči. Ko so se odpočili, so krenili naprej do Na planini za Malim vrhom, kjer so opoldne dalj časa počivali, le izvidniška patrolja je morala naprej proti Ravnam v Bohinju. V neki pastirski kolibi v Rovtu je našla političnega komisarja gorenjskega vojaškega področja z desetimi borci.

Kolona z ranjenci je končno do večera prispela do sedeža gorenjskega vojaškega področja. Poslali so drugo patroljo, naj se spusti do vasi Kamnje in Polje, pregleda položaj ter ob pomoči terenskih aktivistov zbere vprege in vozove za prevoz ranjencev in onemoglih do Stare Fužine.

Področje je kosovelovcem dalo tudi nekaj hrane. Z njo bi lahko nasitili komaj četrtno borcev. Vodstvo kolone se je moralo odločiti za nepriljubljene ukrepe. Pregledalo je sleherni nahrbtnik in torbico. Nabralo je vendarle nekaj živila, od pesti fižola ali moke do kakšne železne rezerve v obliki suhe klobase, koščka slanine, kepice zaseke ali pa tudi repe. Nek visok fant, lepe rasti, nikakor ni hotel do voliti pregleda. Trdil je, da je v nahrbtniku strogo zaupno gradivo komande gorenjskega vojaškega področja. Šele na strog ukaz ga je z jezo razgrnil. V njem je bilo več kilogramov domačih klobas. Tudi to je šlo v kotel.⁹⁸⁵

Skromno večerjo so borci in poveljniki dobili po treh dneh bojev, saj so zadnjič jedli 22. marca na Kladju. Kljub temu je sanitetni referent Bohumir Medek predlagal bolničarjem, naj svoj obrok odstopijo ranjencem in onemoglim, ki so hrane še bolj potrebni. Tej humani gesti so se pridružili tudi skoro vsi nosači. Okoli polnoči so nadaljevali poti. Kmalu po drugi uri 26. marca je predhodnica prišla v Kamnje. Zavarovali so se proti Bohinjski Bistrici, domačini pa so zapregli že pripravljene konje v vozove ter krenili proti Stari Fužini, za njo pa kosovelovci.

Ob zori 26. marca so že bili med gostoljubnimi Bohinjci v Stari Fužini. Dobili so stik s štabom jeseniško-bohinjskega

odreda in ga prosili, naj poskrbi za ranj enee, ki moraj o v bolnišnico, ter za živež.

Sprejem svobodoljubnih domačinov je bil prisrčen. Jože Birsar so teh dni spominja: »Okrog desetih dopoldne so nas Bohinjci postregli najprej z govejo juho, nato pa še s krepko mineštro. Kdor je bil urnejši, je jedel v gostilni, za mene in kosovelovce, ki so v dolgi zimi marsikaj preživeli po Trnovskem gozdu in v zadnji ofenzivi, je to bilo nekaj nepojmljivega. Že občutek, da sedi v gostilni in na stolu, je bil enkrat. Kar nezaupljivo smo ogledovali odredovce. V primerjavi z nami so izgledali, kot da so prišli od ne vem kod. Dobro oblečeni in obuti, rdečih lie, prepasani na vse strani, so dajali videz, kakor da so nekaj drugega od nas. Kar naprej so nam pripovedovali, da smo borci udarne brigade in da je naša brigada najboljša primorska brigada, mi pa smo bili bolj podobni beračem in potepuhom, ki bi jih še pes ne povohal.«⁹⁸⁸

Vsaj nekoliko nahranjeni kosovelovci so po kosilu odšli po strmih in blatnih kolovozih naprej čez Voje na planinsko Uskovnico, kjer so našli za nastanitev le en večji senik in nekaj planšarskih kolib. Takoj so poslali zasedo petnajstih mož z dvema lahkim strojnica na Rudno polje. Tam naj bi zamenjala zaščito, ki jo je imel odred. Pošljala naj bi patrulje proti Zgornjemu Gorju oziroma Bledu ter proti Nomnju in Bohinjski Bistrici, sama pa naj bi zavzela položaj nad požganim hotelom. Našli so ostanke ognja odredne zasede, ki pa se je že spustila v dolino.⁹⁸⁷

DRAMA V ROVIH PODZEMSKIH UTRDB

Oris dogodkov na Poreznu bi ne bil popoln, če ne bi opisali, kaj se je med bojem na grebenu dogajalo v podzemskih rovih italijanskih utrdb, kjer je bilo pred napadom veliko borcev in bork. Omenili smo že, da je komandant brigade še pred napadom ukazal, naj vse moštvo zapusti podzemski zaklonišča in zasede že prej določene položaje za obrambo.

Poglejmo, kako so potekali dogodki, kakor jih je mogoče obnoviti na podlagi izjav redkih preživelih, ki so bili ujeti, in tistih, ki so sledili ukazom in se pravočasno umaknili ali se kako drugače izognili isti usodi.

Prvi skupini kurirjev, ki je sporočala ukaz o strogi pripravljenosti, je uspelo prenesti ukaz starešinam, ki so bili pri bočnih vhodih v polpodzemsko karavlo, in tudi pri vseh glavnih vhodih v rove na zahodnem robu grebena še pred napadom. Po tem ukazu je kakih sedemsto borcev zapustilo podzemsko karavlo in se začelo razporejati po naravnih krit jih v bližini.

Čisto drugače pa je bilo v podzemskih rovih bunkerjev. Kurirji so večkrat na obeh vhodih v rove klicali ukaz »Stroga pripravljenost!«, toda ta ni imel pravega učinka glede na ozkost rogov in njih cikcakasto zgradbo. Stisnjeni drug ob drugega so borci večinoma spali ali dremali. Tišči, ki so bili v bližini izhodov, so ukaz slišali, vendar so bili »stisnjeni kot v konzervi«, kot izjavlja nek preživeli borec, in niso mogli storiti ničesar. Šele tedaj, ko so čez nekaj minut prišli drugi kurirji in ko so poveljniki na vhodih začeli vpiti: »Kosovelovci, hitro na položaje, Nemci se bližajo!«, se je množica, ki je po oceni štela kakih tristo mož in žensk, stisnjenih v rovih, prebudila iz polsna utrujenosti. V polmraku se je začelo prerinjanje, ki je postalo brezglavo. Ker so vsi hkrati krenili proti izhodu, so s telesi kmalu zamašili rov, ki je bil širok komaj devetdeset centimetrov in visok manj kot dva metra.

Najbolj prepričljiva je morda izjava Rudija Vidmarja iz Dolenje vasi pri Senožečah, desetarja iz 2. bataljona: »Svojo pripoved bi začel s trenutkom, ko smo v podzemski kaverni (med tretjim vhodom in tretjim bunkerjem — op. avtorja), premraženi, utrujeni in napol zaspani, bolje rečeno napol omrtvičeni, zaslišali pri glavnem vhodu vpitje, da se nam bližajo Nemci in da naj hitro odidemo ven na položaje. Po hodniku proti glavnemu izhodu je nastala nepopisna zmeda. Prestrašeni posamezniki so pričeli teči po ozkem rovu drug čez drugega do izhoda. Rov pa je bil praktično zamašen od teles borcev..,«⁹⁸⁸

Iz izjav številnih udeležencev je mogoče sklepati, da je ukaz, naj vsi zapuste rove in zasedejo položaje, prišel vsaj pet ali deset minut pred začetkom sovražnikovega napada, toda zbeganost, spremljevalka neorganiziranosti, je preprečila, da bi vsi borci, ki jih je bilo kakih tristo, zapustili rove. Pri tem je treba še ugotoviti, da večinoma borci, ki so si tudi brez vednosti starešin samovoljno iskali zavetja v rovih, drugi pa

na ukaz, niso poznali notranje razporeditve rogov in kavern. Ni jim bilo znano, da se rovi na nasprotni strani grebena končajo z bunkerji. Podzavestno se je vsak skušal prebiti do izhoda po isti poti, po kateri je prišel. Nesrečnikom se je pridružila še nezgoda. V rovih so prej imeli karbidovke, ki so le nekoliko osvetljevale prostor, obešene na cevi pušk in naslonjene ob zid. Ko je prišlo do zbeganosti, so jih nehote pogasili. V notranjosti rogov je bila popolna tema, zakaj dnevna svetloba je od vhoda lahko prodrla le do prvega ovinka.

Ko pa so v rove prodrli zamolkli in oddaljeni zvoki rafalov in strelav iz številnega sovražnikovega orožja, je brezglavost dosegla vrhunec. Med tistimi, ki so bili že blizu izhoda, so se našli nerazumneži, ki so se v strahu obrnili in na vso moč pritiskali tište za seboj z vzkliki: »Nazaj, nazaj!«

Brigadni orožar Viktor Jerič je izjavil: »Čeprav je od trenutka, ko se je začela zmeda, minilo komaj nekaj minut, se mi je zdelo, da je preteklo že več ur. Vse moje misli so se vrtele okrog vprašanja, kako se bom iz tega zaprtega in mračnega pekla izvlekel na prosto. Počasi, toda vztrajno, sem se prebi jal naprej proti izhodu in odrival drugega za drugim. Nisem odnehal niti tedaj, ko so se zunaj že slišali streli ter rafali in me je množica pred menoj potisnila za več metrov nazaj. Raje padem pod nemškimi rafali zunaj, kot pa v tem prekletem grobu iz cementa. Ko sem pred seboj opazil medio svetlobo, sem se s podvojeno močjo prerival naprej. Objel sem tistega pred seboj, ga sunkovito zavrtel in ga tako pustil za seboj. Nekateri spredaj so mi pomagali tako, da so se stisnili ob steno. Z vso naglico sem pohitel po že izpraznjenem hodniku in se brez obotavljanja pognal skozi izhod. Že po prvih korakih sem zaslišal rafal iz bližine in začutil udarec, zaradi katerega me je zaneslo. Z vso močjo sem se vrgel po strmini navzdol. Gosta megla mi je pomagala, da sem se izvlekel iz godi je in kmalu potem ob pomoči tovarišev prišel do svojih..,«⁹⁸⁹

Na drugem pobočju so se borci s težavo po dva in dva prerivali skozi line bunkerjev, do začetka napada sicer počasi, vendar le nekako. Pri linah četrtega bunkerja, ki so bile široke komaj okoli 30 cm, je prišlo do zastoja že v začetku, ker so se krepkejši kar zagostili, nekateri pa prej niso sneli pasu in plašča. Nestrpneži so se po hodniku vrnili proti nasprotnemu

tretjemu ali četrtemu izhodu in tam delali še hujšo gnečo. Ko je sovražnik prodril na vrh Porezna, so rafali rezali meglo tudi okoli teh bunkerjev in njihovih lin. Prišlo je do prvih zastojev, ker se nekateri niso upali zapustiti tišči hip še varnega zaklona. To je verjetno opazil komandant 3. bataljona, ki se je, kot smo že omenili, hrabro boril na grebenu. Poslal je svojega namestnika, naj pospeši umikanje iz bunkerja. Kasne-

Namestnik komandanta 3. bataljona podporočnik Jožef Koc-Pepi je branil izhod iz bunkerja na Poreznu do zadnjega diha

je se je tudi sam umaknil do tega tretjega bunkerja in ga branil. Padali so branilci in tišči, ki jim je uspelo spiaziti se na prosto.

Pri tem tretjem bunkerju so padli komandant 3. bataljona Drago Furlan-Bogdan, njegov namestnik Jožef Koc-Pepi in še deset kosovelovcev.

O poteku dogodkov pri tretjem bunkerju je povedal Franc Furlan, eden od redkih borcev 3. bataljona, ki so preživeli, in edini, ki je čez nekaj dni prišel na Uskovnico za brigado, tole:

»Ko je nastala zmeda, sem bil z nekaterimi znanci iz mojega bataljona v podzemski kaverni, z menoj pa je bil tudi

brigadni mesar Vinko Dugolin, doma iz Gorjanskega pri Komnu. Oba sva že v začetku krenila proti bunkerju prav zaradi tega, ker se je večina prerivala proti glavnemu izhodu. Nekako podzvestno sva prišla do sklepa, da skozi glavni izhod najbrž ne bova prišla, čeprav nisva vedela, kaj se zunaj dogaja. Prav to nama je rešilo življenje. Počasi sva se s skupnimi močmi prerivala naprej in ko sva se bližala zadnjemu ovinku rova, do koder je prodirala medija dnevna svetloba, sva zunaj že slišala močno streljanje, med njim pa glas Pepija Koca, mojega vaščana in partizana od januarja 1943, kako je vpil in spodbujal borce, naj pohite ven. Nekateri, ki so bili že blizu lin in videli pod linami nekaj padlih tovarišev, so se zmedli in prestrašili ter nas začeli potiskati nazaj. Stisnil sem se ob steno in se skušal ob njej obdržati, da me ne bi tovariši preveč potisnili nazaj, mimo pa sem pušchal tište, ki so hoteli v notranjost rova.

Koliko časa je preteklo, da sva z Vinkom prispela v okrogli bunker z linami, ne vem, toda vsaka minuta je bila strahovito dolga. Zunaj nisem več slišal Pepijevega glasu in bil sem prepričan, da se je že moral umakniti. Streljalo je grozovito. Prvi se je skozi lino skobacal Vinko in se ob spremeljavi nemških rafalov pognal v meglo. Takrat nisem vedel, ali je ostal živ. Rafali so še vedno rezali po padlih in po snegu okoli njih. Nekaj trenutkov sem se obotavljal, toda moral sem ven, pa naj se zgodi, kar hoče, ker živ se ne pustim ujeti. Zlezel sem skozi lino in se zaril v sneg med padle, počakal trenutek, nato pa kot krt začel riti po globokem snegu. Ko sem bil od bunkerja oddaljen morda kakih trideset metrov, sem naletel na oviro. Otipal sem, da so pred menoj žične ovire. Na površje, bil sem ves čas pod ledeno skorjo, nisem mogel, ker so bili nad menoj in okoli Švabi, naprej pa tudi ne zavoljo ovir. Čimbolj se je oddaljevalo streljanje, glasnejša so bila nemška povelja in njihovo vpitje ...

Šele po nekaj urah, ko je zunaj že vse utihnilo in sem pod skorjo zaslutil, da se dela mrak, sem pomolil glavo skozi špranje v ledu. Vse je bilo tiho in nikjer ni bilo nikogar. Splezal sem izpod snega in si nekaj časa drgnil premrle ude. Vedel sem, da je naša smer umika proti Bohinju. Na zvezdnatem nebu sem poiskal severnico in krenil po pobočju. Brigado sem

dobil četrtega dne na Uskovnici. Vinko je bil tam že pred menoj. Od mojega 3. bataljona pa ni bilo nikogar...«¹⁰

Sovražnik je nadaljeval pogon za množico, ki se je umikala po grebenu in pobočjih, nekaj pa jih je blokiralo izhode iz rogov. Toda ko je 1. bataljon začel napadalce obstreljevati, so se morali ustaviti in umakniti za kakih sto metrov, prav nad bunkerje in rove, ker ogenj partizanov ni segal dalje. S tem je bila usoda 145 borcev, ki so ostali v rovih, zapečateni.

Iz izjav preživelih med njimi imi lahko sklepamo, da so posamezni poveljniki skušali vzpostaviti red in organizirati preboj iz rogov. Toda njihov poskus ni uspel. Preveč jih je za jelo malodušje in brezumje. V temi, stisnjeni med hladne betonske zidove, niso bili enota, temveč množica posameznikov. Pravzaprav je bil njihov položaj posledica dejstva, da so se enote same od sebe neorganizirano razmeščale po rovih in da so bile v dolgih, temnih in ozkih podzemskih rovih natrpane različne enote.

Šele ko je minil prvi val zbežnosti, zasledimo poskuse nekaterih starešin Kosovelove, da bi prevzeli pobudo. Klicali so se po imenih in ko so se spoznali po glasu in ugotovili, v katerem delu hodnika je kdo, so pri izhodih poskušali organizirati obrambo s ciljem, da bi tudi drugim omogočili pobeg skozi line tretjega bunkerja, zakaj menili so, da skozi line četrtega ne bo mogoče. Komandir 2. čete 2. bataljona je pri tretjem izhodu določil tedaj najhrabrejšega strojničarja Joška Zgura, druge pa pri četrtem izhodu in četrtem bunkerju.

Toda to je bilo že prepozno. Stanko Vadnjal, ki je bil tedaj politični delegat v 2. četi 2. bataljona, se tega spominja: »Ko je komandir čete Alojz Krapež poklical Zgura in mu ukazal, naj se prerine skozi množico in zaščiti glavni izhod, sem krenil za njim. Pred izhodom se je bil srdit boj in slišal sem nekoga, ki je vpil: Ven, s silo ven! Komaj je Zgur prišel do odprtine izhoda, so pred njim eksplodirale druga za drugo ročne bombe. Zgur se je sesedel, hudo ranjen v noge. Vlekel sem ga nekaj metrov nazaj, nekateri pa so se kljub temu prerivali mimo naju in padali drug za drugim. Kosili so jih z več strani. Če se je kdo od teh rešil, ne vem. Potem je kakih petnajst minut vladala mučna tišina. Umaknil sem se v notranjost med druge. Med njimi so bili takšni, ki so nam iz strahu ali spričo živčnega zloma, morda pa tudi iz sovraž-

nosti, na glas grozili, da je sedaj za nas konec. Toda tudi ti niso imeli priložnosti, da sovražniku izkažejo svojo privrženost, ker jih Nemci niso nič vprašali in so jih z drugimi vred naslednji dan postrelili. Posamezniki so že začeli odhajati ven in se vdajati. Zdi se mi, da se je začel nekdo spredaj pri izhodu pogovarjati z Nemci. To ni bil Peter (Peter Pustotnik, vršilec dolžnosti političnega komisarja 3. bataljona — op. avtorja), ker je takrat stai zraven mene. Kdo se je pogajal, ne vem. Verjetno je hotel kaj doseči na lastno pobudo. Tedaj so pri glavnem izhodu odjeknile močne eksplozije in ga popolnoma zasule. Znova je nastala neopisna panika. Slišal sem glasove: 'Žive nas bodo zasuli!', 'S plinom nas bodo pokončali!', 'Vdajmo se!' in podobno. Ko se je množica ujetih čez nekaj časa umirila, so spet začeli odhajati ven. Zaklical sem, naj vsak uniči dokumente, odtrga čine in uniči orožje. Tudi Peter me je ubogal. Čine in torbico z dokumenti ter brzostrelko je zakopal v sneg in pokril še z odpadki okrušenega betona. Nato sva za drugimi stopila ven, kjer je sijalo bleščeče sonce. Takoj so slehernega obstopili nemški vojaki, ga obdelali s puškinimi kopiti in ga nazadnje pretipali po vsem telesu. Nato so ga napotili na manjšo ravan ob grebenu. Tam jih je že veliko ležalo v vrsti na tleh z iztegnjenimi rokami nad glavo. Povsod okoli so bili razporejeni nemški mitraljezci in budno pazili na ujetnike, ki so posamično prihajali skozi izhod in line bunkerja.«⁹⁹¹

Slave Štefin, merilec pri težki brezi težkega voda 2. bataljona, je izjavil med drugim: »... Razporedili smo se ob robu podzemске dvoranice in večina je takoj zaspala. Bili smo stisnjeni kot sardine. Nekdo je celo prižgal karbidovko. Tudi sam sem zaspal. Koliko časa sem spal, ne vem. Zbudilo me je vpitje, da moramo hitro ven na položaje, ker so Nemci blizu. Nastal je grozen preplah, vpitje in prerivanje v temi. Čez čas sem slišal komandirja podporočnika Alojza Krapeža, ki je dal ukaz, naj mitraljezci takoj zasedejo položaje pri izhodih. Pograbil sem stojalo težke brede, poklical svoje fante kar po imenih in jim dejal, naj se prerinejo za menoj do bunkerja. Skozi lino sem najprej porinil stojalo in še sam splezal z nogami naprej. Fantom sem zaklical, naj mi hitro podajo še zgornji del brede. Zunaj je bila gosta megla in nisem videi več kot nekaj metrov pred seboj. Končno mi je nekdo dodal

še drugi del strojnice. Prav tedaj pa sem iz neposredne bližine zaslišal oster ukaz po nemško, naj dvignem roke. V daljavi kak meter ali dva so okoli mene stali nemški vojaki z naperjenimi brzostrelkami. Ko sem dvignil roke, so mi ukazali, naj grem mimo in se vležem v sneg na trebuh z dvignjenimi rokami nad glavo. Kmalu so za menoj začeli prihajati tudi drugi...«⁹²

Sodeč po izjavi Stanka Glaviča, komandir ja voda za zvezo 3. bataljona, je zadnji zapustil podzemske hodnike. V izjavi navaja: »... Po daljšem času so Nemci začeli vpiti, naj se vdamo, ker bodo drugače kaverno razstrelili z nami vred. Prvi so začeli omahovati nekateri novo mobilizirani. Odložili so orožje in opremo ter odšli ven. Prepričeval sem tovariše, naj vzdržimo, ker nam bodo prišli na pomoč tovariši. Toda nič ni zaleгло. Nemci so nam nato grozili, da nas bodo uničili s plinom. Po teh grožnjah se je začelo podzemlje naglo prazniti. Ostai sem zadnji. Uničil sem vso dokumentacijo za telefonske zveze in odšel ven. Zunaj je bilo jasno in sončno. Ura je bila med eno in drugo popoldne. Vprašali so me, če je še kdo v kaverni. Odgovoril sem jim v nemščini, da sem zadnji. Oficir je odredil, naj gresta z menoj dva vojaka z ročnimi svetilkami, da pregledata rove. Zagrozil mi je, če se bo nemškim vojakom kaj zgodilo, da bom plačal to s svojo glavo in da bodo postrelili vse ujetnike. Ko se je prepričal, da so vsi rovi prazni, so nemški vojaki pobrali orožje, strelivo in opremo in znesli na kup pred bunker.«⁹³

Po izjavah preživelih so Nemci z ujetimi partizani postopali zelo surovo. Večino so pretepli s kopiti že pri izhodu iz rogov, z mrcvarjenjem ujetnikov pa niso prenehali niti tedaj, ko so že ležali drug ob drugem z iztegnjenimi rokami nad glavami. Teptali so po njih z nogami in jih suvali ter tolkli s kopiti. V 13. SS policijskem polku je bilo tudi nekaj pripadnikov raznih nenemških narodnosti, med njimi tudi bivših vojakov rdeče armade iz azijskih predelov. Po obličju so spoznali svojega rojaka. Izvlekli so ga iz vrste in ga s škornji tolkli toliko časa, dokler ni bila njegova glava samo še krvava kepa.⁹⁴

Okrog druge ure popoldne se je sovražnik začel pripravljati za premik. Ujetnikom so najprej zvezali roke na hrbtu s telefonsko žico, potem pa po deset in deset skupaj za vra-

tove. Natovorili so jim zaplenjeno orožje, strelivo in opremo. Določili so še tri skupine po štiri uj etnike, ki so nosili dva padla Nemca in hudo ranjenega Jožeta Zgura, potem pa je kolona krenila s Porezna v dolino po jugozahodnem obronku, po katerem so se bili Nemci v jutranji megli povzeli na vrh.

Na Otavniku pri Ritavčevem vrhu se je kolona ustavila ob skladovnici lepo zloženih drv. Kakih deset nemških vojakov je izbralo primerna okrogla polena in začelo neusmiljeno pretepati zvezane uj etnike toliko časa, dokler se niso naveličali sadističnega posla. Preživeli pripovedujejo, da zaradi izčrpanosti niso več niti čutili bolečin. »Ker me je po tem pretepu mučila strahovita žeja, sem lizal lastno kri, ki mi je polzela po licih,« je izjavil o tem Rudi Vidmar.

Nek nemški oficir je vprašal prek tolmača, ali kateri ujetnik dobro pozna okoliške kraje. Javil se je Andrej Čufar iz Zakojce. Ukazal mu je, naj vodi kolono po najkrajši poti do vasi Jesenica, kamor so prispeli ob mraku. Ko so ujetnike presteli, so jih zaprli v Feltrinovo stajo.⁹⁹⁵

Množičen zločin

Med vso preteklo ofenzivo se je nemški 13. SS policijski polk, znan po svojih zločinih že na avstrijskem in slovenskem Koroškem, spet proslavil s svojimi okrutnimi zločini proti prebivalstvu. Ljudje so bili izpostavljeni strahovitemu terorju in ropanju, brez milosti pa so njegovi vojaki pobijali odrasle moške, na katere so naleteli in po kmetijah plenili zlasti živež in živino. Zaloge živeža, ki jih niso mogli odpeljati s seboj, so uničevali.

Še bolj okrutno pa je bilo ravnanje tega polka s partizanskimi ujetniki. Oris vseh zločinov spričo obširnosti ob tej priložnosti ni mogoč. Omejili se bomo samo na tišče, ki so v določeni zvezi s Kosovelovo brigado in enotami, s katerimi je v teh zadnjih dneh vojne delila svojo usodo.

Na poveljniškem mestu štaba 13. SS policijskega polka, ki je bil v noči pred napadom na Porezen na Pavlinovi domačiji pri kmetiji Zaprvič v Zgornji Davči, je po polnoči število ujetih partizanov naraščalo. Patrulje so dovajale naj prej posameznike, ki so zapustili kolono med premikom s Črnega vrha proti Poreznu, da bi se vrnili domov, pa so pri tem naie-

teli na sovražnikove zasede. Po svitu se je število še povečalo, zlasti pa po porazu na Poreznu, zakaj nekateri razhajkanci se niso ustavili v gozdičih na pobočju Porezna, temveč so bežali proti Zgornji in Spodnji Davči, kjer so jih lovile nemške patrulje. Vse ujetnike so najprej dobro premlatili s kopiti in tište, ki so vzdržali mučenje, pripeljali v štab polka na zaslišanje, ki ga je vodil osebno komandant polka major Schmitt. Po izjavah prič je soditi, da sta od 31 ujetnikov, ki so jih zasliševali dopoldne, ostala živa le dva. Drugih petindvajset partizanov in štiri partizanke so na barbarski način pobili med 12. in 13. uro, preden so zapustili Zaprvič in nadaljevali pohod proti Cerkljanskemu.

Edini preživeli priči, Alojz Koder in Toni Ravnik, sta v svojih izjavah zločin okupatorja opisala takole:

»Ko so me pripeljali v štab pri Pavlinu, so me takoj odvedli k nekemu višjemu oficirju, menda je bil major. Od pretepanja s puškinimi kopiti sem se komaj držal na nogah. Major je hotel od mene zvedeti vse o eno ti, kateri sem pripadal. Za tolmača je bil nek domobranec, zdi se mi, da je bil doma iz Škofje Loke. Izgovarjal sem se, da sem bil šele pred nedavnim prisilno mobiliziran in da o enoti ne vem veliko, kar je bilo res. Pri vsakem odgovoru, da ne vem, sem od nemškega vojaka dobil tak udarec, da sem se znašel na tleh. Ko so opravili z menoj, so me odpeljali v pritličje, na zaslišanje pa so privedli naslednjega. Ob ograji stopnišča sem se srečal s partizanom, ki je bil iz našega 2. bataljona. Zdi se mi, da je bil mitraljezec in po rodu Istran. Bil je ves krvav. Ker ni mogel stati, se je naslanjal na ograjo. Tedaj se je pojavil nek nemški podoficir in pred njim prižgal cigareto. Ker ga je Istran gledal, ga je z gesto vprašal, če bi kadil. Ko je dobil pritrdilni znak z glavo, mu je podoficir najprej ugasnil cigareto na obrazu, da je z glavo omahnil na ograjo stopnišča, nato pa ga je s kolenom sunil med noge in ga še s pestjo položil na tla. Ko je Istran vstajal, si je podoficir mirno prižgal novo cigareto.

Tedaj me je nek nemški vojak z brco porinil do vrat, me odpeljal in zaprl v kozolec, ki je bil že poln ujetnikov, med katerimi nisem poznal nobenega iz Kosovelove. Kmalu pa so nas nagnali ven in nas začeli vezati z žico. Ko sem tako zvezan čakal, kaj se bo zgodilo, je prišel nek nemški poročnik in nekajkrat zaklical moje ime. Ob njem je stal domačin iz

Spodnjih Danj, ki je bil tedaj pri nemški vojski. Pri nemškem komandantu je posredoval zame, češ da sem bil nasilno mobiliziran in da nikoli nisem bil vojak. Poročnik je ukazal, naj me odvežejo, in mi rekel, naj grem domov. Med množico nemških vojakov, pripravljenih za odhod, sem odhitel proti domu. Ko sem šel mimo naše žage čez potok, sem slišal rafale šarcev in brzostrelk pred Pavlinovo domačijo. Še bolj sem pospešil pot proti domu. Na Poreznu je bil še vedno boj. Naslednji dan sem zvedel, da so Nemci postrelili 25 partizanov in štiri partizanke kakih dve sto metrov proč od Pavlinove domačije. Med njimi je bil tudi mitraljezec Istran .. «⁶

Toni Ravnik, ki je edini preživeli očevidec tega zločina, je pripovedoval: »... V Cerknem so mi dali nov bren in deset okvirov, dodelili še enega partizana in nama naročili, naj se prebijeva v Bohinj. Proti večeru sva odšla iz Cerknega. Pre-spala sva v Novakih in zgodaj zjutraj 24. marca krenila proti Davči. Že zgodaj zjutraj je padla gosta megla. Ker je moj spremnivalec dobro poznal pot, se zavoljo nje nisem vznemirjal. Ko sva se že spustila čez sedlo proti Davči, sva v megli pred seboj zagledala sence. Bili so Nemci, ki so se nama približevali v strelski črti. Vrgla sva se v stran in stekla čez pobočje ter spet naletela na nemško vrsto. Začeli so vpiti in streljati. Tudi sam sem izstrelil nekaj rafalov in se skušal umakniti nazaj proti grebenu, toda kamor sva se obrnila, sva naletela na Nemce. Najprej sem streljal stoje, potem pa leže. Nemci so se nama počasi približevali. Dejal sem spremljevalcu, naj mi poda nov okvir. Ali jih ni bilo več, ali sva kakega izgubila, ne vem. To so opazili tudi Nemci in se nama hitro bližali. Zalučal sem proti njim še zadnjo ročno bombo, zadaj pa so bili že nad nama drugi, tako da niti vstati nisva več utegnila. S kopiti so začeli udarjati po naju. Ko sem se malo predramil, sem zaslišal glas oficirja, ki je z ostrimi povelji ukazoval, da naju morajo ujeti živa. Toda za mojega tovariša ni bilo več pomoči, z bajoneti so ga že pribili k zemlji. Tišči, ki so udrihali po meni, so po teh poveljih odstopili. Na noge nisem mogel, zato sem kar sede v nemščini rekel, naj mi, preden me pokončajo, dajo vsaj vode, da se napijem. Oficir me je vprašal, kjer sem se naučil nemščine. Odgovoril sem, da v šoli, čeprav sem bil dezerter iz nemške vojske. Ukazal je, naj mi dajo piti. Ko sem se nekoliko opomogel, sem vstal. Zvezali

so mi roke na hrbtu in me odpeljali k Zaprviču. Tja sem prišel prav tedaj, ko so se nemške enote že pripravljale za odhod. Po krajšem postanku so iz skupine ujetih, ki so že bili tu, potegnili še enega in ga postavili zraven mene. Ostale so pognali v hrib. Bili so zvezani za vratove in vsak posebej še roki na hrbtu. Ta kolona je šla mimo naju. Med njimi je bilo nekaj deklet. Za sebe ne vem, kakšen sem bil videti v obraz, toda pogled na te zmrcvarjene tovariše je bil grozljiv. Ko je kolona ujetnikov v spremstvu Nemcev odšla navkreber, se je uredila še druga kolona, v katero so porinili tudi naju, oba z zvezanimi rokami na hrbtu, meni pa so obesili okrog vratu še moj bren. Za prvo kolono smo šli tudi mi. Kmalu so kolono ujetnikov nagnali, da so hodili v krogu. Ker so bil zvezani med seboj, se je naredil klobčič nagnetenih teles. Tedaj se je ustavila tudi naša kolona. Vojaki so z radovednostjo gledali, kaj se bo zgodilo. Nemški vojaki so se zbrali v polkrog in iz oddaljenosti petih metrov streljali v ta klobčič nemočnih teles. Mirno so menjavali okvire in nadaljevali z ubijanjem, dokler se telesa niso umirila.

Nadalj evali smo pot mimo Porezna z južne strani in proti večeru prišli v vas Jesenica. Naju so potegnili iz kolone in odpeljali v stajo, ki je bila že nabito polna ujetih partizanov .. „“⁷

Isti večer so esesovski policisti v bližini vasi Gorje ubili še eno skupino desetih ujetnikov. Kateri enoti ali ustanovi so pripadali, doslej še ni bilo mogoče ugotoviti.⁹⁹⁸

Tisto noč je bilo po doslej ugotovljenih dejstvih v Felt-rinovi staji 147 ujetnikov. Ko je minila dobra ura, odkar so jih zaprli vanjo, sta mnoge iztrgala iz otopelosti huda žeja in lakota. Vedno več je bilo posameznikov, ki so glasno preklinjali Nemce in zahtevali vode. »Vsaj vode nam dajte, preklete zverine, predno nas pokončate!«, je nekdo večkrat zavpil, se spominja Slavec Štefin, ki je bil med njimi. Beno Saksida pa je povedal: »Ker me je že na Poreznu komandant 13. SS policijskega polka major Schmitt določil za nekakšnega tolmača, je vedno več tovarišev kričalo name, naj poskušam preskrbeti vode. Začel sem tolči po vratih, dokler jih nemški stražarji niso odprli in vprašali, kaj hočem. Zahteval sem, naj me spremijo do komandanta. Po krajšem prerekanju me je eden, bržkone je bil komandir straže, napotil v štab, ki je

bil v večji hiši sredi vasi. Povsod je bilo veliko nemških vojakov, jaz pa sem neovirano prišel v večjo kmečko sobo. Komandant je pravkar sprejemal raport kurirjev. Ko me je zagledal, je jezno vprašal, kako in zakaj sem prišel. Pojasnil sem mu, da so moji tovariši v staji žejni in lačni in da so me poslali ti. Molče me je opazoval, nato pa ukazal dežurnemu, naj v vasi preskrbi vedro in hrano. Vedro sem napolnil pred hišo z vodo in jo odnesel v stajo. Ko so vedro izpraznili, sem odšel ponjo še enkrat. Čez približno eno uro so nam prinesli lonec kuhanega krompirja. Razdelil sem vsakemu po tri majhne kuhane krompirje. Veliko jih po svoj delež ni niti prišlo .. „⁹⁹⁹

Naslednje jutro 25. marca so se vrata v stajo odprla in vdrla je skupina nemških vojakov. Pri vratih so izločili skupino dvajsetih ujetnikov in jih odpeljali ven. Major Schmitt je stopil pred vrsto in si vsakega pažljivo ogledal, nekaterim pa ukazal, naj stopijo naprej. Večini so ukazali, naj gredo kakih dvajset korakov v levo in sedejo. Okoli dvorišča so bili pripravljeni nemški mitraljezci na položajih. Nato so pripeljali naslednjo skupino in major je nadaljeval izbiranje posameznikov. Pri prvih skupinah ni spraševal nikogar, kasneje pa je nekaterim postavlj al vprašanja, kaj so po pokliču in od kdaj so v partizanih. Nihče še ni slutil, kakšna usoda čaka obe skupini. V poslednji skupini je iz staje prišlo 27 partizanov. Major Schmitt je izločil tudi Stanka Glaviča, ki je pripovedoval: »Zdi se mi, da sem bil v predzadnji skupini, ki so jo prignali iz štale. Ukazali so mi, naj grem na desno k manjši skupini, drugi pa na levo, kjer je bila večina. Nenadoma mi je nemški major ukazal, naj iz zadnje skupine odberem štiri fante, ki niso komunisti in so bili pred kratkim mobilizirani. Ker nisem nikogar poznal, sem te štiri tovariše na slepo pokazal. Kot četrtega sem poklical Slavca Štefina, katerega ime sem zvedel šele po vojni, ko sva se spet srečala. Nato je major ukazal, naj večjo skupino odženejo nazaj v štalo in naj sleče vse, kar ima na sebi vojaškega. Tedaj sem dokončno spoznal, da jo bodo postrelili.. „¹⁰⁰⁰

V staji je tako izbrana skupina po doslej znanih podatkih štela 110 ujetnikov. Morali so se sleči do perila, skupina nemških vojakov pa je prinesla stara oblačila, ki so jih nabrali po vasi, in jih vrgla mednje.

Stanko Lisjak, ki je bil prej šef obveščevalnega centra Kosoveloove brigade, je pripovedoval tole: »Ko so nas nagnali nazaj v stajo, so nas nemški vojaki priganjali s kopiti in brcami, naj se hitro slečemo. Tudi jaz sem slekel angleško uniformo in škornje ter se v spodnjem perilu postavil ob strani. Nato je prišel nemški podoficir in mi nekaj ukazoval. Nisem ga razumel. Grobo me je porinil do kupa slečenih oblek in mi s kretnjami ukazoval, naj jih odnesem ven na kup. Zagrabil sem naročje oblek in jih nesel za podoficirjem. Odložil sem jih pred skupino izločenih partizanov. Moral sem se vrniti še enkrat. Ko sem se vrnil drugič, sem opazil, da se je nemški podoficir spustil v razgovor s svojimi vojaki in da ne pazi name. Kot blisk mi je šinila v glavo odrešilna misel. Pomešal sem se med izločene partizane in se začel hitro oblačiti v angleško uniformo. Napravil sem se čisto majhnega in se skril med njimi...«¹⁰⁰¹

Stajo pa je zajel obup. Vsem je bilo jasno, da so zgubljeni. Za mnoge je zmanjkalo civilnih oblek. Ostali so v spodnjem perilu. Nemci niso zgubljali časa. Določili so prvo skupino dvajsetih in jih odpeljali ven. Čez kakih deset minut so vsi, tišči znotraj in ti zunaj, slišali streljanje in grozljive krike brezmočnih žrtev. »Teh krikov ne bom nikoli pozabil,« čitamo v izjavi Alojza Kopača.

Prvih dvajset so odvedli iz vasi proti zahodu. Vika Jeram, ki je videla ta zločin, je izjavila: »Iz kolone so izločili pet do šest ujetnikov in jim ukazali, naj tečejo v hrib po travniku. Šele z razdalje kakih petdeset metrov so začeli streljati. Posamezniki, ki niso bili takoj zadeti, so se hoteli z begom rešiti. Toda vsi so padli pod streli nemških vojakov, ki so potem nadaljevali svojo zabavo z drugimi...«¹⁰⁰²

V staji je bil tudi Rudi Vidmar. Povedal je strahotno zgodbo: »... Prebudila se mi je neznanska želja za življenjem. Tekal sem po staji in iskal izhod. Vzpenjal sem se na okna, toda povsod so bili le nemški vojaki s strojnicami, uperjenimi proti staji. Hotel sem živeti. Odgnali so že naslednjo skupino dvajsetih. Mislil sem, da bom znorel, ko sem poslušal rafale. V staji je vladal silen nemir. Nekateri so tekali iz kota v kot, drugi preklinjali, vpili, nekateri molili. Ves iz sebe sem zagledal pregrade za drobnico, v katerih je bilo veliko steptanega gnoja. Stopil sem v enega in začel z rokami odko-

pavati gnoj. Nato sem se spomnil, da sem pri vratih videi leseno kozo za žaganje drv. Vzel sem jo in z njo podprl nizka vrata z notranje strani, kot da me bo to resilo pred Nemci. Mrzlično sem skopal podolgovato luknjo v gnoju, legel vanjo in se pokrili s skopanim gnojem in steljo. Neki tovariš mi je pri tem pomagal, nametal je name še več gnoja in ga nato steptal in poravnal, da ne bi bilo videti spremembe.. „¹⁰⁰³

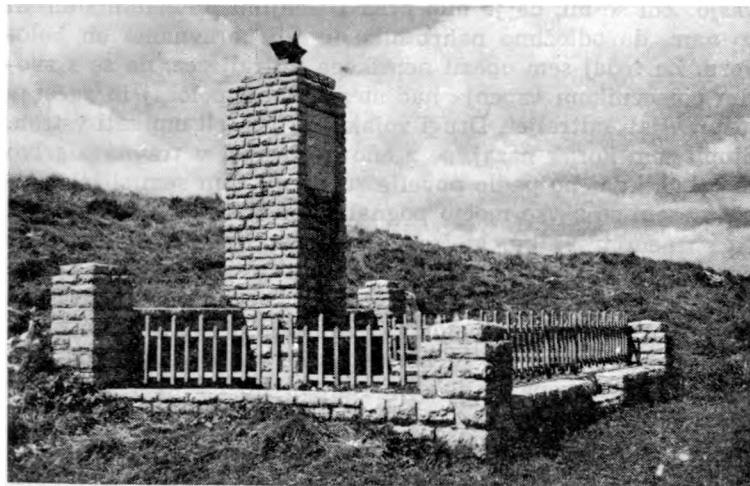
To je bil Toni Ravnik, ki je povedal: »Čeprav je bilo jasno, kaj nas čaka, so nekateri, videč, da se tovariš zakopava v gnoj, negodovali, češ vse nas bodo postrelili zaradi njega. Krepko sem jih zavrnil, naj molčijo in da naj se vsak rešuje, kakor ve in zna. Stopil sem v pregrado in pomagal tovarišu, da se je bolje zakopal. Tudi gnoj sem nametal nanj tako, da ni bilo ničesar opaziti. Potem sem ga še poteptal. Sam pri sebi pa sem sklenil, da se bom tudi rešil. V to sem bil tako prepričan, da sem bil popolnoma miren in zbran. Ko so se vrata že tretjič odprla, je stopil naprej neki vojak, menda Avstrijec iz Koroške. Zavpil je, naj stopi naprej deset močnejših, češ da bodo nosili neko opremo in da jih bodo poslali v taborišče. Čeprav nisem verjel, sem vseeno stopil naprej. Pred stajo so nam naložili težke nahrbtnike in odšli smo po poti navzdol mimo Orehka in se ustavili pred neko vasjo. Zdi se mi, da je bilo pred Dolenjimi Ravnami. Ukazali so nam, da odložimo nahrbtnike in jih poravnamo ob kolo-vozu. Ze tedaj sem opazil nemškega mitraljezca, da se s svojim pomočnikom vzpenja nad stezo, izbira položaj in začenja pripravljati mitraljez. Drugi vojaki so se začeli umikati vstran. Stopil sem korak nazaj, se z eno nogo uprl v travnato grivo in čakal, kdaj bo padlo povelje za ogenj. Čim sem slišal »Fe-uer!«, sem se z vso močjo pognal prek nahrbtnikov in stekel po strmih travniku. Močan udarec čez rame in prsa me je vrgel na tla. Zato sem se nekaj časa kotalil po strmini, se znova pobral in med ropotanjem brzostrelk in strojnic priletel v potok. Bežal sem po potoku in po nekaj desetih metrih zavil v stransko strugo. Ko so me zapustile moči, sem se ustavil. Šele tedaj sem opazil, da sem ranjen. Imel sem preluknjani obe roki, prsi in razbito ključno kost.. „¹⁰⁰⁴

Ko so iz staje odvedli zadnjo skupino, so ugotovili, da manjkata dva ujetnika. To sta bila res Stanko Lisjak in zakopani Rudi Vidmar. Ta je o tem povedal: »Kmalu potem,

ko so izgnali iz staje zadnjo skupino, se je nekaj vojakov vrnilo in jo začelo preiskovati. Nekdo je stopil tudi v pregrado, v kateri sem bil zakopan, in z vilami zabadal v gnoj.

V tem strašnem trenutku sem pomislil, da sem izgubljen. Zabadal je vile vedno bliže. Tedaj pa je stopil na moja prsa in zabadal okoli. Enkrat so mi vile celo objele nogo v gležnju in prebodle hlačnico, toda niso me zadele v kost ali čevlji. Ko sem po oddaljujočih se korakih doumel, da so odšli, sem začutil na sebi mrzlo polt in omotičnost. Nemška govorica se je vedno bolj oddaljevala, nakar sem zaspal, ali pa zgubil zavest...

Iz globokega spanja so me zbudili glasovi. Koliko časa sem spai, ali bil v nezavesti, ne vem. Pred stajo so se zdaj prepirali Italijani, kakor sem ugotovil po govorici. Prepirali so se glede opreme, ki je ostala pred stajo. Ponovno sem zaspal. Ko sem se spet prebudil spričo govorjenja, sem spoznal, da so pred stajo otroci iz vasi. Skobacal sem se iz gnoja in odšel do vrat. Previdno sem jih odprl in izstopil. Otroke sem vprašal, če so kje v bližini Nemci ali Italijani. Ko so me otroci zagledali, so se prestrašili in zbežali. Tudi sam sem stekel navzdol, preskočil neko ograjo in se ustavil v močvirnatem

Spomenik padlim partizanom v boju na Poreznu

jarku. Ko sem potem opazoval okolico, sem bil prepričan, da sem rešen. Moralo je biti pozno popoldne in že se je začelo mračiti. Ko sem tako stai v jarku in so se mi noge pogrezale v vodo, sem začutil strašno žejo. Stopil sem korak dalje, se sklonil in pii umazanijo toliko časa, dokler nisem začel bruhati.. „¹⁰⁰⁵

Se pretresljivejša je izpoved Iva Kovača, ki je stopil v 3. bataljon Kosovelove brigade komaj nekaj dni pred začetkom sovražnikove ofenzive. V njej med drugim beremo: »... Topo sem opazoval, kaj se dogaja okoli mene. Odpeljali so že več skupin po dvajset in po deset. Govorili so, da je nekdo skušal ubežati, pa so ga vseeno ubili. Vrata so se spet odprla in ukazali so, naj gremo vsi ven. Prešteli so nas, zdi se mi, da nas je bilo 26 ali 27. Videti je bilo, da se jim število ne ujema. Odšli so v stajo in jo z vilami preiskovali. Kljub skrbni preiskavi niso ničesar našli. Poravnali so nas v kolono in nas odpeljali po kolovozu proti Orehku. Bil sem približno v sredini kolone. Nagonsko sem čutil, da se za menoj dogaja nekaj nenormalnega, čeprav se nisem oziral. Nekdo iz spremstva je brez besed iztegnil roko in me ustavil. Ko sem se obrnil, je bilo za menoj še štiri ali pet mojih tovarišev. Ostali del kolone je brez zaustavljanja nadaljeval pot. Ukazali so nam, naj stopimo po travniku. Po nekaj korakih me je ustavil nemški vojak in mi ukazal, naj sezujem čevlje. To so bili skoraj novi gojzerji. Ko so nam v staji ukazali, da moramo sleči vse, kar je vojaškega, in nam dali civilne obleke, sem namreč zadržal gojzerje. Pripognil sem se, da bi se sezul. Tedaj pa sem zaslišal rafal in močan udarec v glavo. Zgubil sem zavest. Delno sem se zavedel in dojel, da mi nekdo sezuva čevlje in odpenja usnjen hlačni pas. Spet sem se pogreznil v nezavest.

Popoldne sem se še nekaj krat prebudil, toda le za kratek čas. Doumel sem, da sem najbrž ranjen. Toda kje sem ranjen, zakaj ne čutim nobenih bolečin in zakaj ne slišim prav nič, tega nisem doumel.

Ko se mi je v trenutku spet vrnila zavest in sem se začel ozirati okoli sebe, sem opazil na poti nad seboj starejšega moškega s košem na ramah in žensko z grabljami. Čeprav ju nisem slišal, sem po kretnjah doumel, da naj bom pri miru, ko odidejo Nemci, da me pridejo iskat. Ko sem se ponovno zavedel, se je že mračilo. Takrat sem doumel, da sem hudo

ranjen in da moram čimprej dobiti pomoč. Počasi sem dvignil glavo in se uprl na komolce. Pred menoj je ležalo na travniku štiri do pet ustreljenih. Opazil sem lastne bose noge, ker so mi bile civilne hlače prekratke, ko so mi sezuvali čevlje, pa so potegnili z nog še nogavice. Najbližji mrlič je imel na nogah ponošene in strgane čevlje ter ponošen italijanski vojaški plašč. Ti dragoceni deli obleke in obutve temu mrtvemu revežu tako ne bodo več koristili, meni pa lahko rešijo življenje. Ležal sem že več ur na mrzli travi, pa nisem čutil ne bolečin in ne mraza. Počasi sem leže mrtvega sezul in mu nekako slekel plašč. Obul sem se še nekako, plašča pa nisem mogel obleči. Začel sem se plaziti in vlekel plašč za seboj. Pri vsakem metru preplezane poti sem počival in spet nadalj eval. Ko sem se tako priplazil do nekega grma, sem s težavo sede. Vedel sem, da me bodo tako laže našli. In res, s prvo temo so prišla štiri dekleta. Iskala so me na mestu, kjer sem ležal prej. Ustrašil sem se, da me bodo zgrešile. Verjetno sem klical. Toda lastnega glasu nisem slišal. Pritekle so k meni. Dve sta odšli na stražo, dve pa sta mi izpirali rane z domačim žganjem in mi dali piti nekaj požirkov tople kave. Povile so mi rane. Šele tedaj sem dojel, da sem ranjen v glavo. Izstrelak me je zadell v tilnik in izstopil za levim sencem, drugi pa me je oplazil nad levim ušesom. Ker sem imel poškodovan slušni mehanizem, nisem slišal, bolečin pa nisem čutil, ker sem imel poškodovano tudi živčevje ob vratnem vretencu.

Ko so me dekleta povila, so me skušala postaviti na noge. Toda zaman. Vse štiri so me položile na vojaški plašč in me odnesle v neko lopo oziroma listnjak, kjer je bilo že pripravljeno ležišče za vrati... Ob nesebični negi vse Mavrijeve družine, čigar sorodnik je bil ustreljen istega dne, sem le preživel.«¹⁰⁰⁶

In kakšna je bila usoda manjše skupine, ki jo je štab 13. SS policijskega polka izločil in ki je štela 38 mož po sicer skrbno zbranih, toda ne povsem zanesljivih podatkih, ki so jih mogli dati preživeli udeleženci teh dogodkov. Ko se je preoblekla v angleške uniforme, so jo začasno zaprli v neko bližnjo šupo. Po opravljenem streljanju v civilne obleke preoblečenih »upornikov«, kar naj bi prikrilo kršenje vojnega prava, se je okupatorjeva enota pripravila za premik. Tudi te partizane so nagnali iz šupe. Iz skupine so izločili tri in

jim dodelili še dva nemška vojaka, ki sta jih odpeljala v Grahovo in predala tamkajšnjemu poveljstvu v nadaljnji postopek. Ostalim petintridesetim ujetnikom pa so natovorili zaplenjeno orožje, strelivo in opremo ter jih odvedli do naselja Reka, kakih šest kilometrov južno od Bukovega, in jih zaprli v nek večji senik. Mnogi iz te skupine izjavljajo, da so videli pri prehodu čez mostič v vasi Jesenica kri v potoku, ker so nekoliko višje od mostička pobili dvajset partizanov.¹⁰⁰⁷

Zjutraj 26. marca so ujete partizane na Reki razdelili na dve skupini. Večjo, v kateri je bilo 25 ujetnikov, so odpeljali še istega dne v Grahovo, naslednji dan pa s tovornjakom v Sv. Lucijo (zdaj Most na Soči). Ko so jim priključili še ujete partizane iz Podbrda, o katerih smo že govorili, so jih poslali v goriške zapore. Vsi so dočakali svobodo. Zanjega aprila jih je večina ob pomoči karabinjerjev in naših osvobodilnih organizacij pobegnila iz zapora ter se vključila v partizanske enote, ki so bile v Brdih. Udeležili so se zadnjih bojov za osvoboditev Gorice in slovenskih krajev zahodno od Soče.

Drugo skupino je major Schmitt zadržal pri štabu polka, ki se je tega dne premaknil v Zelin, čez dva dni pa čez Idrijo, Crni vrh in Col na Otlico, kamor je prispel 1. aprila, zakaj

13. SS policijski polk je po končanih operacijah prvega dela ofenzive, ki so ga imenovali »Winterende«, sodeloval tudi v njenem drugem delu. Njen cilj je bil uničiti glavnino enot IX. korpusa na Trnovski planoti in okolici Vojskega.

Ko so prišli na Otlico, so te ujete partizane najprej uporabili za odstranjevanje ovir na cesti proti Predmeji in za iskanje ter odstranjevanje protitankovskih min. »Ko smo s ceste odmetali kupe kamenja, smo morali nad vse pažljivo preiskati cesto in pobrati protitankovske mine,« se spominja Alojz Kopač in nadaljuje: »Nemški vojaki so medtem ležali v kritjih kakih petdeset metrov stran z uperjenim orožjem. Kjer smo našli mine, smo morali še ped za pedjo poteptati teren.«

Dva ali tri dni kasneje je prišla na Otlico nemška filmska ekipa, ki je to skupino ujetih partizanov preganjala na različne načine po terenu in jih snemala za propagandni film.

Zvečer 4. aprila so ujetniki dobili suho hrano za dva dni, eno večjo mesno konzervo in vojaški kruh. To jih je vznemirilo, saj je pomenilo, da bodo krenili na pot. Kam, in kaj se bo zgodilo z njimi? Nekateri med njimi so se odločili, da

bodo izkoristili prvo priložnost za pobeg. Ko jih je stražar zaprl na nek pod ob vznožju hriba, sta njegovo nepazljivost najprej izkoristila Alojz Kopač in Stanko Žakelj, oba bivša pripadnika gorenjskega vojaškega področja in doma iz Žirov, deset minut pozneje pa sta pobegnila še Stanko Vadnjal in Peter Pustotnik.

O pobegu je Stanko Zakelj izjavil: »... Lojze se je že od Porezna dalje včasih obnašal nepreračunljivo. Nепrestano ga je preganjala misel na pobeg, čeprav ni bilo še nobene možnosti, da mu uspe. Hotel je celo takrat bežati, ko sva s Porezna nosila mrtvega Nemca. V Jesenici sva imela srečo, da naju je major določil za ujetništvo. Vse naslednje dni sva se držala skupaj, ker sva bila iz iste vasi in sva se dobro poznala. Z drugimi se nisva družila, ker nisva nikomur zaupala, pa tudi drugi niso zaupali nama. Vsak se je držal za sebe in ločeno od drugega. Sele na Otlici sva začela resno misliti na beg. Ko so nam tisto popoldne razdelili hrano za popotnico, sva morala nekaj ukreniti. Po večerji se nama je ponudila takšna priložnost. Ko naju je stražar peljal k našemu bivališču na podstrešju neke hiše ob vznožju hriba na Angelski gori, sva se pravočasno postavila na čelo kolone. Pred hišo se je stražar ustavil, mi pa smo šli proti bivališču. Ko sva prišla za vogai hiše, sva namesto, da bi šla na pod, skočila prek zidu in stekla po skalnatem pobočju. Nisva prišla daleč, ker sem padel. Spričo živčnosti mi je zmanjkalo sape. Ko se je Lojze vrnil, da vidi, kaj je z menoj, sem že nekako prišel k sebi. Prvo noč sva prespala kar med skalami na Otlici. Naslednjo noč sva krenila proti Črnemu vrhu, da bi čimprej prišla do domače vasi. Tisto noč naju je zavel sneg. Po nekaj dneh in nočeh naporne hoje sva prišla v bližino Žirov, ki so bili še polni domobrancev, četnikov in Nemcev. Pod košato smreko sva si naredila zasilno kolibo. Stanetov brat nama je nosil hrano vsak večer ter naju obveščal v dogodkih. Skri-vališče sva zapustila, ko je bila Škofja Loka že svobodna... «¹⁰⁰⁸

Kakih deset minut za Žirovcema sta pobegnila Peter Pustotnik in Stanko Vadnjal. Slednji je izjavil: »Sele po prihodu na Otlico sva se začela s Petrom dogovarjati o begu. O tem nisva z nikomer govorila. Ko sta 4. aprila zvečer ušla dva Žirovca, sva se odločila za pobeg tudi midva, saj Nemci še

niso vedeli za njun pobeg. Že prej sva na podu sprostila široko bukovo desko. Medtem ko sem jo jaz počasi odstranjeval, je Peter spravil v nahrbtnik naj ine konzerve in kruh, potem pa še tište od Zirovcev, ki jih ništa vzela s seboj. Ker so mi bili čevlji tesni, sem se sezul. Počasi sva se skozi odprtino spustila na tla in previdno obšla hišo. Napotila sva se proti robu skalovja južno od Otlice, da bi se po stezi spustila v Vipavsko dolino. V temi sva stezo zgrešila. Morala sva se spuščati po skalah in po hudih naporih prispela do vznožja. Ko sva se za silo odpočila, sem rekel Petru, da se ločiva, beži naj vsak za sebe. Peter se ni strinjal. Predlagal je, da se nekako prebijeva čez Trnovski gozd proti Vojskemu k našim. Jaz nisem bil za to. Telesno in živčno sem bil tako izčrpan, da bi teh naporov ne zmoget, ker je bila Trnovska planota zasedena od Nemcev, jaz pa bos. Po krajšem prerekanju mi je skoraj proseče rekel: Stanko, vzemi me s seboj. Kamor greš ti, grem tudi jaz! Tako sva se počasi prebijala naprej in prišla v bližino Lokavca nad Ajdovščino. Zazdelo se mi je, da me Peter hoče odvreči v Lokavec, kjer so bili domobranci. Odrinil sem ga in zginil v temo ...¹⁰⁰⁹

Ostalo je še šest ujetnikov, ki so jih 5. aprila odpeljali na Koroško, kjer je bil stalni sedež štaba 13. SS policijskega polka. V začetku maja so štirje pobegnili iz ujetništva in se pridružili partizanskim enotam v bližini, usoda dveh pa doslej še ni pojasnjena.¹⁰¹⁰

V tej zadnji ofenzivi pred koncem druge svetovne vojne na slovenskih tleh, ki je divjala po Primorskem, so nemške enote tudi drugod pobijale prebivalstvo, dosledno uničevale ali plenile živino in živež ter streljale uj etnike. Najokrutnejši je bil 13. SS policijski polk, saj je samo 24. in 25. marca 1945 na opisani način pobil skupno doslej ugotovljenih 145 ujetih partizanov: prvega dne 29 pri Zaprviču, 10 pri Gorjah, naslednjega dne pa še 106 na prostoru Jesenica—Orehok—Ravne. Zaradi pomanjkljivih ohranjenih spisov in drugih podatkov je bilo doslej nemogoče natančno ugotoviti, koliko je bilo kosovelovcev. Raziskovanja kažejo, da je bilo od ustreljenih najmanj 29 kosovelovcev, verjetno jih je še kaj, saj za nekatere žrtve vse do danes ni bilo mogoče ugotoviti imen.

Namesto sklepov

Ko se po tolikih letih oziramo na prehojeno pot brigade in skušamo na podlagi stvarnih in neovrgljivih dejstev ter njihovega preučevanja preso jati tudi to pravkar orisano najhujše obdobje nj enega življenja, ne smemo mimo nekaterih ugotovitev. Težki trenutki so namreč še ves čas do konca vojne in tudi kasneje burili spomine udeležencev in prebivalstva bližnjih in daljnjih krajev Primorske in Gorenjske, ki je ves čas vojne z vso zavzetostjo živelo s svojo brigado. Dolžni smo jim jasen in nedvoumen odgovor na najvažnejša vprašanja, ki so si jih ob tem zastavljali.

Najprej je treba povedati, da natančna rekonstrukcija dogodkov, po doslej zbranih podatkih, povsem zanika tezo o vrinjenih sovražnikovih agentih, ki da so omogočili takšne strahovite izgube. Tej tezi je verjel celo Sekretariat di vizi j-skega komiteja KPS XXX. divizije, kot je razvidno iz njegovega poročila z dne 21. aprila 1945.^{16U}

Ker bi nadrobno razglabljanje o slehernem primeru kaj malo dopolnilo že spredaj orisani potek dogodkov, ga je bilo treba opustiti, zakaj število osumničenih, ki jih najdemo v izjavah udeležencev, je precejšnje. To je tudi razumljivo, saj si je vsak razlagal dogodke po svoje in skušal najti odgovor. Sleherni primer takšne razlage pa se je doslej kljub skrbni raziskavi izkazal kot neosnovan. Vojaški dogodki si s partizanske in sovražnikove strani sledi jo tako logično in vedno kot posledica ukrepov, ki so jih narekovale trenutne razmere, da tudi s te strani ni moč dvomiti v točnost te ugotovitve. Če bi sovražnik pravočasno od svojega agenta zvedel za premik Kosovelove, ali vsaj za smer in cilj njenega premika, bi jo obkolil na ozkem prostoru in jo skušal zaplesti v odločilen boj do uničenja. Sovražnikov uspeh je bil torej zgolj posledica njegove trenutne bojne sreče, posledica taktičnega izkoriščanja zanj ugodnega sozvočja okoliščin.

Drugo skupino dvomov in ugibanj udeležencev bi mogli strniti v vprašanje, ali je brigadno poveljstvo ravnalo pravilno v posameznih odločilnih trenutkih, ki so potem vplivali na nadaljnji potek dogodkov. Podrobno in široko zbiranje podatkov iz najrazličnejših virov je pokazalo, da je štab v slehernem trenutku, ko je sprejemal odločitev, ravnal z vso

odgovornostjo ter po najboljši volji in svojih sposobnostih skušal naj ti najustreznejšo rešitev.

Ko se je na Črnem vrhu nad Novaki stihijno oblikovala skupina več kot dvatisoč in petsto borcev in bork, je postal položaj za brigado izredno težak, ki ga ni mogla preprečiti niti predvidevati. Ko pa je že nastal, je bilo treba ukrepati v skladu s tem, brigada pa je izgubila možnost samostojnega delovanja in se je morala podrediti koristim celote.

Dejstvo je, da je bila glavnina sovražnikovih sii usmerjena proti masivu Crni vrh—Blegoš. S premikom proti Poreznu so se brigada in druge enote zahodne kolone izognile udarcu te glavnine in se postavile na njen bok.

Porezen je bil za predanitev zahodne kolone najprikladnejši in edini kraj, na katerem je bilo moč organizirati obrambo v primeru napada, zakaj podnevi ne bi bilo mogoče prečkati sovražnikove zaporne črte v Baški grapi ali pa se povzpeti čez sedlo med Petrovim brdom in Podbrdom na bohinj sko stran. Takšnih naporov moštvo nikakor ne bi zmoglo, hkrati pa je Porezen daj al možnost predanitve.

Glede na izčrpanost in neprespanost moštva, ki sta bili zlasti hudi med moštvom gorenjskega vojnega področja, štabi niso mogli tako organizirati enot za obrambo in so imeli premalo časa za njihovo ureditev, da bi ob nenadnem napadu ne prišlo do panike. Pri ugotavljanju tega dejstva ne moremo mimo tega, da večina moštva gorenjskega vojnega področja ni pripadala eno tam in ustanovam, ki bi bile večje bojevanja. Zato je bilo v boju bolj izkušeno jedro, se pravi Kosovelova brigada, v odnosu na celotno množico zelo slabotno.

Kljub temu pa je v boju na Poreznu borbeno jedro hrabrih in odločnih posameznikov, med njimi je bilo veliko borcev in starešin Kosovelove brigade, skušalo rešiti, kar se je resiti dalo. V obrambi so junaško padali najhrabrejši in najbolj zavedni partizani, komunisti in nekomunisti, ki so s svojimi telesi branili izhode iz rovov, da bi omogočili reševanje množice, ki je bila v njih. K njim je treba šteti tudi pripadnike 2. čete 1. bataljona, ki je neustrašeno krenila na pomoč, da pomaga glavnini, ki se je umikala, ter borbeno jedro 1. bataljona, ki je ob pomoči manjšega dela umikajočih se zastavilo prodiranje sovražnika in, ne oziraje se na kočljivost polazaja, onemogočilo, da bi svoj začetni uspeh sovražnik iz-

koristil do kraja, potem pa zbralo 35 ranjencev in jih spravilo do Bohinja.¹⁰¹²

To borbeno jedro je preprečilo najhujše posledice preseenečenja, ni pa moglo onemogočiti zajetja dela kolone, ki je ostal v rovih.

Te trditve dokazuje tudi doslej ugotovljeno število in sestava žrtev, ki so padle na Poreznu. Na njegovem glavnem grebenu je med celodnevnim bojem padlo 32, ranjenih pa je bilo 36 partizanov in partizank. Med padlimi je bilo 26 borcev Kosovelove brigade, med ranjenimi pa 25. Če si priključimo v spomin, da je brigada ob odhodu s Kladja štela 285 borcev in bork, od katerih je kakih 100 prišlo v njen sestav komaj dva dni pred odhodom, je od tega sestava padlo in bilo ranjeno 51 ali 17,9 %>. Do Porezna se je k njej priključilo 915 borcev in bork drugih enot. Od njih je padlo ali bilo ranjeno na Poreznu le 17 ali 1,8 %.

Če k padlim štejemo še 145 pobitih ujetnikov, so izgube v padlih cele zahodne kolone znašale 177—180 borcev in bork ali 15 %>. Med njimi je bilo 55 pripadnikov Kosovelove brigade, ali približno 20 %>, ustreljenih, padlih in ranjenih pa je bilo skupno kakih 80 ali 28 % njene sestave.¹⁰¹³

Ta dejstva nedvomno kažejo, da se je Kosovelova brigada krčevito borila, da bi preprečila katastrofo, ki jo je izzvalo usodno presenečenje. Njeno borbeno jedro se je nesebično žrtvovalo, da bi rešilo glavnino. Tudi v dnevih najhujše preizkušnje je brigada ostala zvesta svoji bojni tradiciji.¹⁰¹⁴

OD USKOVNICE DO TRSTA

Spet od začetka

Še vedno izmučeni, komaj za silo naspani kosovelovci so se zjutraj 27. marca s težavo in brez volje spravljali iz raztresenih, majhnih in tesnih pastirskih kolib. Brigada še nikoli ni bila tako neurejena. Vsi so še omotično taval po travniku, kakor da ne razumejo dežurnega, ki jih je klical, naj se zberejo po enotah, zakaj štab je moral ugotoviti stanje. Najprej so se uredile prištabne enote, nato 1. bataljon. Od 2. bataljona je bilo komaj trinajst borcev, manjkali so vsi člani štaba bataljona in četnih poveljstev, od 3. bataljona ni bilo niti enega. Šele čez tri dni so prispeli trije.

Oficirji štaba brigade so našli na mestu 79 pripadnikov brigade in 42 borcev dodanih enot. Glede na številčno stanje z dne 22. marca na Kladju, ko je bilo 285 borcev Kosovelove in 131 dodanih, je torej manjkalo 206 kosovelovcev in 89 dodanih. Če upoštevamo, da se je s Porezna umaknilo tudi 35 ranjencev, od katerih so enega izročili zavednemu kmetu ob vznožju Koča, trije so umrli med prenosom čez planine, 31 so jih prenesli v Staro Fužino ter poskrbeli, da so jih poslali v partizansko bolnišnico jeseniško-bohinjskega odreda v bližini Gorjuš — med njimi je bilo 19 pripadnikov Kosovelove in šest dodanih — potem je manjkalo 185 kosovelovcev in 83 dodanih borcev.¹⁰¹⁵

Štab brigade je takoj zbral šest najboljših nižjih starešin in jim dal nalogo, naj se vrnejo na Porezen. Skušajo naj ugotoviti, kakšna je bila usoda teh, ki manjkajo, med potjo pa naj poskrbijo tudi za komandirja čete Angela Stepančiča. Poiščejo naj tudi komandanta brigade, za katerega je bilo

znano le to, da je bil med bojem ranjen in da se je umaknil proti Davči. Patrulja naj zbira razhajkance in jih napoti na Uskovnico.

Borce 2. bataljona so začasno priključili k 1. bataljonu, ki se je preuredil. Sestavili so le dve četi po dva voda s po dvema desetinama ter postavili starešine.¹⁰¹⁶

Naslednja naloga štaba brigade je bila zbrati zadostno količino živeža. Tega je obljubil jeseniško-bohinjski odred, ki je poznal razmere in imel stalne stike z gospodarskimi komisijami narodnoosvobodilnih odborov. Opoldne bi moral poslati na Uskovnico živež za večerjo in za naslednji dan. Vendar je dobava živeža že prvega dne začela šepati. Brigadni intendant se je zanj moral pobrigati sam, kar ni bilo lahko, saj se je moral prebijati skozi labirint nadrejenih in podrejenih, ki brez pravilno izpolnjenih »trebovanj«, potrdil in nakazil niso mogli izdati in preskrbeti živeža. Osvobojeno ozemlje je bilo urejeno že na skoraj mirnodoben način, ki ga je prihod brigade nekoliko iztiril iz starih uhojenih stečin.

Nabava ni in ni stekla. Ko je tako naslednjega dne iskal odgovorne od vasi do vasi, ga je iz stiske celo rešil kmet, v čigar hiši se je prepiral, kdo je pristojen za nabavo in izdajo živeža. Ta je poklical svoje domače in jim dejal, naj pripravijo nekaj košev krompirja, in odšel še k sosedom. Kmalu je bilo pripravljenih kakih osemdeset kilogramov krompirja in še nekaj fižola zraven. Tako je kosilo vendar bilo, čeprav bolj pozno popoldne.¹⁰¹⁷

Pomanjkanje živeža je bila ovira, ki ni omogočala redne brigadne prehrane tudi v naslednjih dneh. Kuhali so le dvakrat na dan in še to največkrat juho s kosom mesa.

Hudim naporom, ki so jih morali prestati borci, je spričo pomanjkljive prehrane in namestitve na Uskovnici sledilo več primerov oslabelosti in drugih bolezni. Sanitetni referent je imel polne roke dela. Skoraj vsak dan je moral poslati nekaj novih bolnikov v Staro Fužino, odkoder so jih pošiljali naprej v bolnišnico. Ob pomoči požrtvovalnih terenskih delavk je organiziral pranje perila in razuševanje. V razmerah, v katerih je brigada trenutno živela, tega vprašanja sicer s tem ni bilo mogoče povsem rešiti, toda ukrep je olajšal zdravstveno stanje. Nekateri so izkoristili obdobje relativnega miru, da so šli k partizanskemu zobozdravniku, ki ga je imel jeseniško-

bohinjski odred, da bi si izdrli kak boleč zob, ali popravili najnujnejše.¹⁰¹⁸

Vprašanje neprimernosti namestitve je štab skušal rešiti tako, da je brigado premestil na Vogar, kjer je bilo nekaj kmetij in letoviščarskih hiš. Toda čez dva dni se je morala vrniti na Uskovnico, češ da to narekuje zaščita svobodnega ozemlja. Glede prehrane pa se je povezala s komando mesta Bled, ki je z veliko razumevanja priskočila na pomoč pri organizaciji prehrane. Brigadni intendant je takoj dobil nekaj maščob in soli, komandant mesta pa je šel z njim še v Češnjico, da bi se dogovoril o nabavi potrebnih količin živeža z gospodarsko komisijo.¹⁰¹⁹

Brigada se je povezala tudi z mladinsko organizacijo. Zvečer 5. aprila so v Češnjici pripravili prireditev, na kateri so nastopili tudi člani korpusne igralske skupine, ki so se umaknili na Uskovnico z glavnino Kosovelove brigade. O sestanku političnega komisarja Kosovelove s češenjsko mladino najdemo pristrčen članek neke mladinke s psevdonimom Nataša v Glasu mladine, ciklostiliranem štirinajstdnevniku, ki ga je izdajala mladina Gorenjske. V njem beremo: »V vasi ‚L‘ je bil izreden sestanek ZMS. V Vrh so prišle naše enote in je treba takoj nekaj ukreniti. ‚Prišla je Kosovelova, te še ni bilo pri nas. Ves čas ofenzive je imela hude borbe na Cerkljanskem ... Te borbe moramo spoznati in pozdraviti,‘ pravi sekretarka ZMS...« Nato članek opisuje, kako so se dogovorile s političnim komisarjem o organizaciji mitinga, programu, govoru in drugih rečeh.¹⁰²⁰

Medtem so na Uskovnico vedno bolj pogosto prihajali posamezniki in manjše skupine kosovelovcev. Prinašali so dobre in slabe vesti o preteklih dogodkih, o padlih in preživelih. Vsem poznani športnik Rudi Finžgar je prišel čez planine sam iz Granta nad Hudajužno in obvestil štab brigade, da je v Grantu in bližnjih vaseh več skupin pripadnikov brigade. Dali so mu smučke in malo kuhanega mesa in ga poslali nazaj, naj zbere vse kosovelovce in jih pripelje na Uskovnico. V svoji izjavi o izvršitvi te naloge je povedal: »Čeprav z obotavljanjem, se je večina takoj odzvala ukazu, naj gredo z menoj na bohinjsko stran. Med njimi je bil tudi vodja igralske skupine korpusa Joco, politični komisar 2. bataljona Martinko Zabota in še okoli trideset borcev.

Ko smo se vzpenjali proti golemu in z visokim snegom pokritemu grebenu, ki deli Tolminsko od Bohinjske doline, sem jim rekel, naj si vsak odtrga večjo smrekovo vejo, ne da bi jim povedal, za kaj jo bodo pozneje rabili. Ko smo prispeli na greben, sem jim pokazal, kako naj se vsedejo na vejo in dričajo v dolino. Mnogi so v tem sankanju prav uživali, prihranili pa smo si veliko časa in moči... »^{1#21}

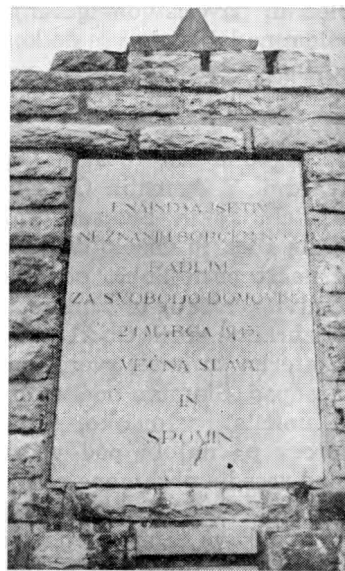
Prej omenjena patrulja, ki so jo poslali na Porezen, je prinesla prej slabe kot dobre novice. Vodja patrulje Jože Birska je o tem povedal: »Najprej smo se ustavili v Rovtih pri Petrovem brdu, da bi zvedeli, kaj je s hudo ranjenim komandirjem Angelom Stepančičem, ki smo ga bili pustili pri neki kmetiji. Po pripovedovanju domačinov, so prišli Nemci naslednje jutro iz Podbrda, preiskali vse hiše in ga našli v stelji. Še vedno je bil v globoki nezavesti in je komaj dajal znake življenja. Ko si ga je nemški oficir ogledal, je dejal, da temu ne more nihče več pomagati, nakar ga je pokončal s strelom iz pištole.

Ko smo se počasi in previdno vzpenjali na vrh Porezna, nas je presenetil nek deček, krit za skalo. Poklical nas je, naj gremo gor brez skrbi. Spoznal je, da smo partizani... Na vrhu sta bili še dve mladinki iz Jesenice, kjer so Nemci postrelili ujete partizane s Porezna. Med padlimi so iskali nekega vaščana, pobirali razmetano orožje in drugo opremo, ki je Nemci niso odnesli s seboj. Skupaj z njima smo prešteli mrtve. Kolkor se spominjam, smo jih našli 22 ali 23. Med padlimi smo spoznali komandanta 3. bataljona in njegovega namestnika ter še nekaj drugih, ki so ležali v bližini bunkerja, drugi pa so bili raztreseni okoli vrha. Ob pogledu na padlega komandanta 3. bataljona me je presunilo spoznanje, da bi to pravzaprav lahko bil jaz, če ne bi malo pred tem predal njemu bataljona.

S Porezna smo se spustili v nek bližnji zaselek. Domačini so bili še vedno na moč prestrašeni. Prosili so nas, naj se čimprej umaknemo, ker se Nemci in domobranci še vedno vračajo. Zvedeli smo, da je bil pri njih prejšnji dan komandant brigade Drejček, da je bil ranjen na Poreznu in da je odšel v bolnišnico. Našli smo tudi nekega terenca in se dogovorili, da bodo čimprej zbrali mrtve in jih pokopali.

Ko smo se vračali, smo že v Stari Fužini naleteli na političnega komisarja in načelnika štaba brigade ter jima pove-

dali, kaj smo zvedeli. Toda načelnik štaba brigade nas je takoj spet poslal v Davčo z nalogo, naj najdemo in pripeljemo komandanta brigade. Brez ugovora smo se obrnili in odšli na pot. K sreči nam ni bilo treba iti do Davče. Nad Bohinjsko Bistrico smo srečali večjo skupino kosovelovcev, od katere smo zvedeli, da je komandant živ in zdrav in da je že na poti proti Bohinju ..,«¹⁰²²

Spominska plošča na spomeniku na Poreznu

Bojni duh je bil še vedno zelo slab. Brigada si še ni opomogla, čeprav so bile vsak dan redne vojaške in politične ure, na katerih so predvsem govorili o položaju na frontah, ki je bil čedalje bolj ugoden. Mrzla, nenaseljena in pusta Uskovenica je bila kaj neprimeren kraj za krepitev bojne moči. Med novinci z Gorenjske, ki so prišli v brigado tik pred zadnjo sovražnikovo ofenzivo, in med tistimi, ki so prišli med zadnjimi 3. aprila iz komande mesta Bled, se je večalo domotožje. Vsak dan je kdo v teh pastirskih kolibah zapustil brigado in odšel proti svojemu toplemu domu, da bi v njegovi bližini počakal konec vojne. Med njimi po dosedanjih podatkih ni bilo nobenega, ki bi se javil sovražniku, toda kljub

temu so bili potrebni varnostni ukrepi. Ko je »zginil« nek borec spremljevalne čete, ki je vedel, kje so skrili minomet in mine zanj, so morali takoj poslati četo po to orožje.

Štabu je bilo jasno, da je najboljše sredstvo za zboljšanje stanja brigade in dvig borbenega duha primerna uspešna akcija. O tem se je kmalu dogovoril s komando mesta Bled. Sploh je treba poudariti tesno sodelovanje s komando mesta Bled in poveljstvom gorenjskega vojnega področja, ki se je potem nadaljevalo vse do konca vojne. Neposredno je pošiljalo novince v izpopolnitev, ti pa so s seboj vedno prinesli živeža, kolikor so mogli, in prignali še kakšno žival za prehrano brigade.

Ugodna priložnost za uspešno akcijo se je ponudila že čez dva dni. V Zgornjih Gorjah pri Bledu je bila postojanka, ki je štela kakih dvajset orožnikov. Obveščevalcem komande mesta Bled je uspelo dobiti zvezo z enim izmed njih. Dal jim je načrt postojanke, podatke o številu, oborožitvi in razporeditvi nemških orožnikov in tudi geslo. Za izvedbo napada so izbrali 8. april. Ob 21. uri zvečer, ko je bil na straži orožnik, s katerim so imeli zvezo, naj bi bili pripravljeni dve skupini za napad. Skupina po številu kakih 40 borcev naj bi blokirala in uničila postojanko, druga, nekoliko močnejša, kakih 60 borcev pa naj bi pod vodstvom vodičev iz komande mesta Bled zasedla obrambne položaje proti Bledu ter prekinila telefonske zveze. Njena naloga je bila omogočiti umik v primeru sovražnikove intervencije ali neuspeha.

Prva skupina naj bi imela dve podskupini, te pa manjše bojne skupine s točno določenimi nalogami. To je veljalo zlasti za tište, ki naj bi izvedle napad in uničile postojanko. Napad je namreč mogel uspeti le ob uporabi zvižace. Najprej so morali neopazno onesposobiti tudi drugega stražarja s pomočjo omenjenega orožnika. To je bila naloga štirih partizanov oblečenih v nemške uniforme.* Drugi pod vodstvom komandanta mesta Bled naj bi obvladali posadko. Medtem naj bi vdrli v prvo nadstropje. Pričakovali so, da bodo tam komandir postojanke, njegov pomočnik, telefonist in orožniki tedaj počivali v spalnicah.

* V tej skupini je bil kosovelovec Štefan Štepfler, vodil pa jo je Toni Bertancelj.

Hkrati naj bi bojna skupina za zaščito, v jakosti kakih 25 borcev Kosovelove brigade, obstreljevala okna in izhode, da bi zaščitila udarne skupine v poslopju in preprečila umik posadke.

Napad je nekaj časa potekal po načrtu. Patrulja v nemških uniformah je našla na straži orožnika, ki je sodeloval s partizani. Poklicali so še drugega stražarja in ga onеспособili. Nato so dali znak, naj se približa skupina pod vodstvom komandanta mesta Bled, ki naj bi napadla posadko v pritličju, patrolja pa je krenila za njo v prvo nadstropje.

Komaj so se razporedili v predsobi za napad, skupina za prvo nadstropje pa se je že povzpela po stopnicah, so se odprla vrata sobe za telefonista. Pojavil se je nemški orožnik in sprožil rafal iz brzostrelke. Po krajšem spopadu so se vrgli čez ograjo stopnišča in se umaknili v pritličje. Zaropotalo je znotraj in zunaj stavbe. Hitro so obvladali sobe pritličja in ujeli šest ali osem orožnikov, nekaj pa pobili. V prvo nadstropje za zdaj še ni bilo mogoče spet prodreti. Zato so ob zaščiti skupine, ki je bila zunaj poslopja, odstranili ujetnike in plen, v predsobi pa nagrmadili pohištvo, ga polili s petrolejem in zažgali. Napadalci so prekinili ogenj in orožnike v nadstropju poklicali, naj se predajo. Ko je partizanski ogenj prenehal, so orožniki začeli spet streljati in premirja ni bilo. Pritličje je začelo goreti. Kmalu je ogenj zajel tudi prvo nadstropje in podstrešje. Preostali orožniki so zgoreli.

Po pripovedovanju Rudija Finžgarja je skupina, ki je imela nalogo zavzeti prvo nadstropje, takoj našla spalnico, v kateri je spalo devet orožnikov. Prižgala luč in jim pobrala orožje ob posteljah. Ko je prišlo do streljanja na hodniku, so morali streljati čez hodnik v vrata nasprotne sobe. V splošni zmešnjavi je nek Nemec v spalnici potegnil pištolo izpod blazine in dvakrat ustrelil. Eden od napadalcev je bil ranjen v roko. Zaradi odpora so z brzostrelkami pobili kar vse, nato pa so si z ročnimi bombami in ognjem izsilili umik po stopnicah v pritličje. Od ročnih bomb je bilo nekaj lažje ranjenih, med njimi tudi Finžgar.¹⁰²³

Poslopje postojanke je zgorelo. Okrog polnoči, ko so plen naložili na vozove in poklicali zasede, so se vrnili v tabor. Zasede niso prišle v stik s sovražnikom.

Plen je bil precej obilen. Ražen pušk in brzostrelk so odpeljali eno strojnico ter dva voza streliva, živeža in opreme. Akcija je močno odmevala po vsej Gorenjski. Brigada je spet postajala borbena in napadalna partizanska enota. Ko so zjutraj naslednjega dne nad Bohinjsko Bistrico opazovali napad jugoslovanskih lovcev-strmoglavcev, ki so drug za drugim napadali železniško postajo in bližnji most, je tabor na Uskovnici oživel. Kosovlovci so skakali od veselja, vriskali in metali v zrak kape, mnogim pa so se orosile oči od solzà, saj so Titovi lovci resnično oznanjali jutrišnjo zmago nad sovražnikom in bližajočo se svobodo.¹⁰²⁴

Vrnitev na Cerkljansko in boj pri Robidnici

Takoj po prihodu komandanta brigade na Uskovnico se je okrog poldne 7. aprila sestal štab brigade in sklenil, da se bo po vrnitvi moštva iz akcije v Zgornjih Gorjah brigada pripravila za premik na Cerkljansko. Dobiti je morala tesnejšo zvezo s štabom IX. korpusa, ki mu je bila še vedno podrejena. Njeno vrnitev so terjali tudi drugi razlogi. Morda je bil najtehtnejši ta, da na vsem cerkljanskem področju ni bilo nobene partizanske enote. Po odhodu nemških čet, ki so sodelovale v ofenzivi, so domobranci in četniki neusmiljeno terorizirali prebivalstvo in pobijali aktiviste ter posamezne raztepane partizane, med katerimi je bilo tudi precej kosovlovcev. Ker se je brigadi pokvaril ročni generator radijske postaje že 23. marca na Črnem vrhu in ga ni bilo mogoče popraviti, je brigada z višjimi štabi imela le počasno kurirsko zvezo.

Čprav si ni še povsem opomogla, bi po presoji štaba brigade bivanje na Cerkljanskem pomagalo prebroditi težave in bi se tudi sama okrepila z zbiranjem razhajkancev, morda pa tudi kaj mobilizirala.¹⁰²⁵

Tako so po dobrem kosilu 9. aprila z borci 2. in 3. bataljona, ki so se vrnili, spet sestavili 2. bataljon ter vsem pripadnikom brigade razdelili popotnijo v obliki kak kilogram težkega kosa kuhanega mesa. Nato se je kolona pozno popoldne spustila z Uskovnice v dolino. Že v Stari Fužini jo je našel kurir štaba IX. korpusa z ukazom, naj brigada takoj krene na Cerkljansko in s seboj pripelje tudi oddelke itali-

janskih brigad Antonio Gramsci in Triestina d'assalto, ki so se med ofenzivo zatekli v Bohinjski kot.¹⁰²⁶

Ko je brigada v Stari Fužini čakala, da se italijanski borci zberejo, je intendant brigade razdelil po koloni kakih sto kilogramov suhega mesa in salam, soli in cigaret, ki jih je bilo treba prenesti na Cerkljansko. Seveda so za tako zapegljive stvari morali posebej skrbeti tudi politični komisarji.¹⁰²⁷

Določili so vodiče in brigadna kolona je okoli 19. ure krenila iz Stare Fužine. Pri Sv. Janezu se ji je priključila kolona italijanskih oddelkov, potem pa je nadaljevala pohod čez Polje na Zlan in čez Ravne, Strmne in Konjsko ravan obšla Bohinjsko Bistrico. Okrog enih popoldne 10. aprila je bila na Ribčevi planini, kjer je počivala in kosila, potem pa je nadaljevala pot ter ob desetih zvečer že prispela na Prtovč pod Ratitovcem. Tam je našla komando mesta Škofje Loke ter druge manjše skupine iz raznih enot in ustanov. Zaščitila se je z zasedami, naslednji dan pa nadaljevala pohod čez Jesenovec, Farji potok in Slugovo dolino ter okrog treh 11. aprila prišla v Robidnico ob vznožju Blegoša vzhodno od Novakov nad Cerknim.

Terenski delavci so kosovelovce obvestili, kakšen je položaj v okolici. Povedali so, da močne sovražnikove patrulje po sto do stodvajset mož ponoči in podnevi križarijo po vaseh in lovijo razhajkane partizane ter aktiviste in simpatizerje NOV, hkrati pa požigajo in plenijo po domačijah. V teh straševalnih pohodih so zelo prizadevni domobranci in slovenski četniki, ki so se pridružili nemški posadki v Gorenji vasi. Neka takšna patrulja je prejšnjega dne križarila v okolici Cerknega in Novakov. Presenetila in ubila je pripadnika Kosovelove brigade Nikolaja Tavčarja.¹⁰²⁸

Pripadniki italijanskih brigad so še isti dan nadalj evali pot čez Cerkno na Vojsko.

Sovražnikova prizadevnost se je pokazala že naslednjega dne. Navzlic dobri zaščiti se je kakih dvesto četnikov iz Gorenje vasi okrog šestih zjutraj splazilo med zasedami in skušalo najprej ubiti stražarja na južnem robu vasi. Ta jih je opazil, izstrelil nekaj strellov in začel vpiti: »Uzbuna! Nemci!«

Moštvo brigade je tedaj v vasi pravkar zajtrkovalo. Ob ostrem ognju in vzklikih »Hura! Juriš!« je četnikom uspelo prodreti do južnega roba vasi. Poveljniki in izkušeni borci so

takoj poiskali krit je in odgovorili z ognjem. Zal se je precej šnj i del moštva, med njimi je bilo kakih petdeset novincev, ki so nekaj dni prej prišli od komande mesta Bled, v neredu umikal skozi severni del naselja in zginjalo v gozdičih nad vasjo. Tam so poveljniki moštvo uredili, ga razporedili po položajih nad vasjo, potem pa z ognjem omogočili še drugim, da so se umaknili iz vasi, prej pa so že zaustavili sovražnikov naskok ter zbrali in odnesli opremo in orožje novincev.

Ko so bile enote po enournem obstreljevanju s sovražnikom hkrati kolikor toliko ure jene, so krenile v protinapad, ki pa ni bil uspešen. Oslabljena brigada je bila glede na število moštva in gostoto ognja, zlasti avtomatičnega, preslabotna. V tem protinapadu sta padla Jože Grum in Ludvik Krasna. Spoznali so, da z neposrednim napadom ne bodo mogli pregnati četnikov, ki so se razporedili na južnem robu Robidnice. Štab brigade je sklenil poskusiti izvesti taktični manever. Izbrali so dvajset borcev in nižjih starešin, predvsem iz brigadnih prištabnih enot, ki so pod vodstvom načelnika štaba brigade obšli četnike, se spustili do Leskovice, potem pa se jim začeli približevati v hrbet. V naletu so najprej razbili manjšo skupino četnikov, nakar so napadli tudi njihovo glavnino, glavnina brigade pa je s severne strani okrepila svoj ogenj. Sovražnikova bojna skupina, ki se je znašla med dvema ognjema, je začela razpadati.

Tedanji politični komisar spremljevalne čete Rudi Prešeren se spominja nekaterih posameznosti, ki jih je navedel v svoji izjavi: »Ko smo v gosjem redu krenili mimo Leskovice v potok proti Robidnici, smo na nasprotnem bregu opazili manjšo kolono četnikov, ki so se med glasnim govorjenjem spuščali v grapo potoka. Brez besed smo legli na tla in po vseh štirih poiskali primerne položaje. Ko so četniki drug za drugim začeli preskakovati potok, je poveljnik naše skupine zalučal ročno bombo, vžgal z brzostrelko ter zavpil ‚Bacaj bombe! Pali!‘ V trenutku so bili četniki razbiti. Nekaj jih je padlo, drugi pa so pobegnili navzdol. Tedaj je padlo povelje: ‚Naprej, hitro naprej!‘ Pognali smo se prek potoka, se hitro povzpeli v nasprotni breg ter prek njiv in vrtičkov, kolikor nam je dala sapa, tekli proti četnikom v Robidnici. Ko so nas četniki opazili, so začeli na nas streljati. Poiskali smo kritja. Vlegel sem se v nekem vrtilčku med gnile glave zelja,

ki so tam ostale še od prejšnje jeseni. Čez plot sem pred seboj opazil četnika, pravega or joka, ki je tekel proti meni. Meter visoko ograjo je z lahko to preskočil. Tedaj sem ustrelil in zgrudil se je po nekaj korakih blizu mene. Vzdignil se je, pomeril sem še enkrat in drugič sprožil. Obležal je negiben, pa tudi sam sem bil kar trd. Zdramili so me šele klici tovarišev, ki so vpili na juriš. Z nasprotne strani je jurišala vsa brigada. Četniki so bežali navzdol, ne da bi izstrelili še en sam naboj. Zasledovali smo jih prav nad Kopačnico.. „¹⁰²⁹

Po tem porazu četniki menda niso več zapustili utrjene Gorenje vasi, dokler se niso prve dni maja umaknili proti Avstriji hkrati s svojimi gospodarji.

V boju pri Robidnici je imela Kosovelova brigada dva padla in dva ranjena, 33 borcev pa je odšlo domov. Od tega jih je bilo 27 iz vrst novincev, ki so prišli prek komande mesta Bled in šest izmed tistih, ki so prišli v brigado na Kladju. Vsi so bili z Gorenjske.

Na bojišču so našli deset padlih sovražnikov, še več pa je bilo ranjenih.¹⁰³⁰

Okrog 14. ure se je brigada zbrala v Robidnici, kjer so četniki med napadom zažgali pet poslopij. Pregledali so njene

Z leve proti desni: Oskar Mahnič, Janez Slovec-Popaj, Andrej Renar-Drežek in Franc Faganel. Posnel Radosav Isaković 17. aprila 1945 pri Preškarju na Stari Oselici

vrste, potem pa krenili v Slugovo dolino, kjer so se čete začasno namestile. Brigada je nameravala poslati patrolje, da bi zbrala vsaj nekaj razhajkancev, saj je bila njena številčnost še vedno premajhna. Poskrbeti je bilo treba tudi za živež, ki ga na Cerkljanskem ni bilo. Se isti večer je morala iti skupina tridesetih mož v dolino. Šli so v Poljane, kjer naj bi rekvirirali nekaj živine pri kmetih, ki so sodelovali z okupatorjem.

Skupina je naslednje jutro prignala pet ali šest glav živine in pripeljala nekaj živeža. Brigada je zadržala le eno kravo in del živeža, drugo pa so intendant poslali naprej v Novake za partizansko bolnišnico Franjo, ki ji je pošlo že vse. Vrnile so se tudi patrolje iz Selske doline, ki so iskale razhajkance. Dobile niso niti enega.

Dne 12. aprila zvečer je ves 2. bataljon odšel pod vodstvom komandanta brigade na Porezen, da pokoplje padle tovariše, ki jih terencem ni uspelo pokopati zaradi pogostih sovražnikovih patrolj in represalij. Ražen tega naj bi prinesel skriti minomet in mine, pa tudi orožje, ki so ga zbrali prebivalci Porezna in bližnjih vasi.

Ko so v naslednjih dveh dneh iz brigade odšli borci enot, ki niso spadali v brigado, bilo je 18 borcev iz inženirskega bataljona XXXI. divizije in 12 članov igralske skupine, pevskega tečaja in korpusne godbe, je brigada imela na mestu samo 140 mož. V teh dneh je pridno pošiljala zaščitne in prehranjevalne patrolje proti Gorenji vasi, Zirem in Idriji. Patrolje so zbiral tudi razhajkance, zdaj z večjim uspehom. V dveh dneh jih je prišlo kakih petdeset, od teh je bilo dvajset iz brigade. Živež je pošiljala tudi intendanci korpusa, katerega ustanove so se začele urejati v Novakih in okoli Cerknega. Brigadni vezisti so vsak dan popravljali prikinjeno stalno telefonsko linijo od Novakov do Cerknega in od Cerknega do Kladja.

Petnajstega aprila je brigada dobila prvi ukaz štaba XXX. divizije, odkar so se poti brigade in glavnine divizije 12. marca na Mrzli rupi razšle. Ukaz se je glasil, naj se brigada premakne na greben vzhodno od Cerknega in prepreči sovražnikovo patroljiranje iz Gorenje vasi in Idrije proti Cerknemu.¹⁰³¹

Št. 36/4. - Dne 21. IV. 1945

Dragi Kosorčevci!

Proč žal nam je bilo ko ste nemotoma odšli, in
nam ni uspelo, da bi bili imeli svo skupno prireditev.
Toda kajub temu se bomo in pa sami najprej mihi
kako, da če hkrati spet pristi bomo lahko kakoj napreli.
S tem bomo pa vsi v duhu spremljali po vseh naših letih
in želimo vam najprej uspehov v vseh borbah, da bo
novejši čimprej dokončno porožen.
Mi bomo pa odna naprevali vsi, da bomo in bolj
pospešili našo vojno.

Donoske pozdrave,
L. S. M. Lajca
Boško - Berkejski okraj
Greha P. 35

Ra se in nam kaj pišite.
S. F. - S. P.

Pismo mladinske organizacije vasi Lazec

Komaj 160 mož močna brigada je krenila na nov odsek v noči na 16. april 1945. Štab se je namestil pri Preškarju, 1. bataljon v Stari Oselici, 2. bataljon pa v Davči, zaselku, ki leži kake tri kilometre jugo vzhodno od Hotavelj.

Popoldne naslednjega dne je v štab brigade že prišla posebna komisija, ki jo je določil Sekretariat komiteja KPS XXX. divizije; raziskala naj bi dogodke na Poreznu. Prispel je tudi pomočnik šefa operativnega odseka štaba divizije, ki je imel

nalogo pomagati preurediti brigado v skladu z njenim pre-majhnim številčnim stanjem. S preurejanjem brigade ni bilo težav, saj je štab brigade že prej ustrezno ukrepal. Raziskava o dogodkih na Poreznu pa je bila po mnenju starešin, ki so bili tam in so bili hkrati tudi prizadeti, preveč površna, saj komisija ni zbrala niti izpovedi vseh starešin, ki so bili na čelu enot na Poreznu.

Po kosilu so se člani štaba divizije sestali s štabom bri-gade, da bi preučili položaj, stanje in naloge brigade. Ugoto-vili so, da je sovražnikova posadka v Gorenji vasi po porazu pri Robidnici močno demoralizirana. Zato je treba brigado premakniti na območje Kladja in Cerkljanskega vrha, zakaj posadka v Idriji je precej bolj aktivna in stalno dela izpade proti Vojskemu in Cerknemu. Še isti večer, 17. aprila, se je brigada premaknila na območje Cerkljanskega vrha in se raz-poredila pri Slabetu in v Hobovšah.¹⁰³²

Tako se je brigada končno znašla spet na ozemlju, ki ga je dobro poznala in kjer je imela veliko starih prijateljev in znancev. Ze ko se je njena kolona pomikala skozi vasice ali mimo samotnih znanih gorskih kmetij, so se odpirale duri, njihovi prebivalci pa so jo pozdravljali, kot da bi čutili, da je svoboda res že zelo blizu. V Hobovšah in pri Slabetu, kjer se je ustavila in razporedila, so se okoli kosovelovcev kmalu začeli zbirati domačini in tudi drugi iz bližnjih vasi. Največ je bilo mladincev in mladink. Poslušali so o strahotah pre-teklih dni in pripovedovali o vsem, kar so doživeli. Zeleli so pripraviti čimprej skupni partizanski miting. Toda te pristrčne želje se niso mogle uresničiti, ker je brigada dobila ukaz, naj takoj krene na Vojsko.

V bojih za osvoboditev Trnovske in Banjske planote

Ko se je Kosovelova brigada postopoma pomikala proti jugu, so se razmere na širšem območju reškega in tržaškega zaliva že močno spremenile. Prodirajoč na stiku med obramb-nimi položaji nemške skupine armad C, katere glavnina je bila v Italiji, in razporeditvijo skupine armad E, ki je imela težišče svoje obrambe med Dravo in Savo, je IV. jugoslo-vanska armada zlomila odpor dveh polkov 237. nemške pehotne divizije in nekaj drugih enot na črti Kraljevica—Delnice in

20. aprila 1945 prodrla do glavne nemške obrambne crte, imenovane Ingrid, ki se je naslanjala na utrdbe ob bivši jugoslovansko-italijanski meji od Reke do Snežnika. Dne 17. aprila se je XXVI. divizija IV. armade izkrčala na otoku Krku in ga osvobodila. Tri dni kasneje so se na Cresu in Lošinju izkrčale enote njene IX. divizije, glavnina IV. armade pa je začela napadati sovražnikovo obrambno črto ob bivši jugoslovansko-italijanski meji. Štab IV. armade je sklenil, da bodo postopoma ojačena krila skušala čimprej obiti sovražnikovo glavnino na reški fronti. Po preboju sovražnikove obrambe na krilih naj bi oblikovali močnejšo premično skupino, ki se bo usmerila proti Trstu hkrati z IX. divizijo, ki se bo izkrčala v Istri.

Ko sta obe diviziji nemškega 97. korpusa branili reško fronto, je bilo v zaledju še veliko sovražnikovih enot. Med njimi je treba zlasti omeniti 10. SS policijski polk, ki je s svojo razporeditvijo od Tolmina do Gorice in Cola predstavljal jedro sovražnikove obrambe. Skupno s 1. udarnim polkom SNVZ in četniki iz četniške dinarske divizije, ki je imela tri korpuse, vsakega s stirimi brigadami, je branil niz postojank ob robu Banjske in Trnovske planote ter zasedel skoraj vsako vas v Vipavski dolini, Pivki in na Krasu. Njihova naloga je bila preprečiti partizanom, kolikor niso bili uničeni med zadnjo ofenzivo, da se približajo komunikaciji Gorica—Postojna in ogrožajo zaledje.

Štab IX. korpusa, ki je ta položaj presojal kot zelo ugoden, je menil, da je potrebno takoj preiti v ofenzivo, katere prvi cilj je očiščenje Trnovske planote in Puštalske doline. Dne 19. aprila je izdal ukaz, naj XXX. divizija napade postojanko SS policije na Zavrhu in v Podgozdu, XXXI. divizija pa naj očisti Puštalsko dolino in Podlako. Napad naj bi se začel v noči na 21. april 1945.¹⁰³³

Tako je štab 19. SNOUB Srečka Kosovela okrog polnoči v noči na 19. april prejel po posebnem kurirju povelje štaba XXX. divizije, naj brigada takoj in po najkrajši poti krene na Vojsko, kjer bo dobila nova navodila. Ze čez dve uri so se brigadne enote zbrale pri Slabetu in njena kolona je krenila v dolino Idrijce. Pri Otaležu se je spustila do glavne ceste in šele pri Zelinu šla čez Idrijco ter se začela vzpenjati v breg na Jagršče. Le desetina borcev, ki so vodili kakih deset glav

živine, je nadaljevala pot po cesti proti Trebuši, da bi po daljši in bolj zložni poti prišla na Vojsko.

V lepem sončnem jutru je brigadna kolona že bila na grebenu. Starim kosovelovcem so kraji zbujali spomine na pretekle boje, ki so jih imeli poleti; veselili so se premika proti jugu. V kraju Na krnicah je kolona počivala, potem pa se je spustila v dolino Kanomlje, se v dolini zaščitila proti Idriji, nato pa v prvih popoldanskih urah prispela na Vojsko, kjer je bil štab divizije. Komandant brigade je prejel divizijsko povelje o nalogah brigade ter naredbo, naj brigada do naslednjega dne dostavi pregled starešinskega sestava, stanje orožja in streliva ter preglede padlih, ranjenih in pogrešanih v minuli sovražnikovi ofenzivi.¹⁰³⁴

Dopoldne 20. aprila so borci počivali in urejali opremo in orožje, poveljniki pa so sestavljali zahtevane preglede in spiske. Pri ugotavljanju izgub v minuli ofenzivi so imeli hude težave, zakaj za mnoge še niso mogli z gotovostjo trditi, ali so preživeli tragične dogodke in kje so. Medtem so se nekateri kosovelovci posamično ali v skupinah prebili do drugih enot divizije in so se v brigado vrnili že prejšnji dan. Podatki, ki so jih posredovali štabu brigade, so pomagali, da je dobil boljši pregled nad usodo nekaterih skupin. Od njih so prvič zvedeli, da so nekateri ujetniki s Porezna v goriških zaporih, od kasneje obsojenega političnega komisarja 3. bataljona pa tudi, da je ujeti Ivan Rebula bil na Otlici, sam pa da je pobegnil. Bivši komandant 2. bataljona Franc Zorn, razrešen dolžnosti komandanta že 16. aprila, pa je povedal, da se je z njim prebilo še devet boreev do štaba XXX. divizije na Šentviško planoto. Začasno so jih priključili h Gregorčičevi brigadi. Leopold Colja in Venčeslav Žerjal sta sicer prišla tja konec marca, vendar sta v boju padla že 1. aprila in sicer prvi na Vojskem, drugi pa v Trnovskem gozdu. V bližini Vojskega je padel tudi nekdanji komandant Kosovelove brigade Anton Šibelja-Stjenka.

Naloga brigade je bila zaščititi razporeditev korpusa iz smeri Idrije in Spodnje Idrije. Zato so poveljniki popoldne odšli pod vodstvom komandanta na ogled položaj ev. Natančno so predvideli, mesta orožij in kaj naj stori vsaka enota v primeru takšnega ali drugačnega prodora. Zvečer so vse enote med 20. in 21. uro odšle na položaje.¹⁰³⁵

Tudi glavni štab Slovenije je 20. aprila poslal štabu IX. korpusa po radiu ukaz, naj očisti obrobje Trnovskega gozda in se pripravi za prodor proti Trstu. Ker je bilo že vse pripravljeno, so ta ukaz začeli izpolnjevati že zvečer 21. aprila. Partizanske enote so napadle sovražnikove postojanke na Lokovcu in v Podlaki na Banjški planoti ter Puštale, Podgozd in Zavrh v Čepovanski dolini oziroma na robu Trnovskega gozda. Zavezniško letalstvo je vrglo nekaj bomb na Otlico ter obstrelj evalo cesto Col—črni vrh. Brigade obeh divizij so omenjene postojanke zavzele. Očitno je napad sovražnika prese-netil. Ni se nadejal tako silovitega pritiska že »uničenega« nasprotnika. Ko je s pritegnitvijo okrepitev skušal vzpostaviti prejšnje stanje, so se razvili dokaj dinamični boji na robu Trnovske in na južnem delu Banjške planote. Toda nemški policisti in njihovi pomagači se nikjer niso mogli obdržati. Ker jih niso ščitile utrdbe stalnih oporišč, so morali opuščati položaje in se vedno bolj umikati proti dolini.

Ves čas do 23. aprila je bila Kosovelova na položajih proti Idriji. Do bojev ni prišlo. Sovražnik ni poskušal prodirati v hribe. Čete so imele politične ure. Kar za položaji so politični komisariji zbrali moštvo in mu razlagali novosti z bojišč.

Omeniti je treba še, da je 21. aprila prispel iz Benečije na Vojsko ruski bataljon, ki so ga bili pravkar ustanovili iz vrst ubežnikov iz nemške vojske, ki so bili nekoč ujeti pripadniki rdeče armade in so Nemci iz njih sestavili kozaško divizijo. Bataljon so dodelili Kosovelovi brigadi, ki mu je določila vlogo rezerve.¹⁰³⁶

Uspehi korpusnih enot so omogočali razširitev partizanske ofenzivnosti. S poveljem z dne 23. aprila je štab IX. korpusa dal XXX. diviziji nalogo, naj napade sovražnikove položaje na Predmeji in Otlici in jih zavzame, nakar naj bi se divizija lotila Cola. S tem bi bila končana prva etapa operacije, IX. korpus pa bi imel možnost nadaljevati svojo ofenzivo bodisi proti Pivki ali Krasu ter v sovražnikovem zaledju pomagati k še hitrejšemu napredovanju IV. armade proti Trstu.

Napad na Predmejo in Otlico naj bi se začel že v noči na 25. april. Toda 24. aprila okrog poldne je nenadoma prodrlo iz Vitovelj na Krnico kakih dvestopetdeset sovražnikovih vojakov. Čeprav so se do večera že umaknili, so ti dogodki vpli-

vali na razporeditev enot. Bazoviška brigada, ki bi se morala premakniti na Obli vrh nad Otlico zaradi napada na to sovražnikovo oporišče, je zasedla crto Krnica—Sedovec, štab divizije pa je takoj privlekel bliže tudi Kosovelovo brigado.

Brigada bi namreč po prvotni zamisli morala še naprej opravljati nalogo zaščite proti Idriji in Spodnji Idriji. Ko pa je prišlo do sovražnikovega izpada na Krnici, je štab XXX. divizije ukazal brigadi, naj nemudoma preda obrambne položaje na črti Koševše—Robarje nad Idrijo ruskemu bataljonu, sama pa naj se kolikor mogoče hitro premakne čez Mrzlo rupo, Gorenjo Trebušo in Lažno na Lokve. Za preureditev enot za napad, ki ga je načrtoval štab korpusa, ni bilo več dovolj časa, zato so ga preložili za en dan. Kosovelova je zdaj dobila nalogo, da zasede obrambne položaje proti Črnemu vrhu. Okrog druge ure popoldne 25. aprila je njena kolona krenila z Lokvi in čez Malo lažno, Poslušajne in Tisovec okrog desetih zvečer prispela na Malo goro.

Bataljoni so že ponoči prevzeli svoje obrambne odseke. Prvi bataljon se je razporedil od kote 1015 (zahodno od Kanjega dola med Colom in Črnim vrhom) do Spičastega vrha južno od Zadloga, 2. bataljon pa je zapiral dohode na Otlico na črti Zajčev vrh (kota 969)—križišče jugozahodno od Male gore. Štab je bil na Mali gori.¹⁰³⁷

Ob tretji uri in trideset minut 26. aprila 1945 sta bazoviška in Gregorčičeva brigada v silovitem naskoku in z izrednim bojnim poletom razbili sovražnikove postojanke na Predmeji in Otlici ter pregnali oddelke 10. SS policijskega polka in 1. udarnega polka SNVZ v dolino. Že do osmih zjutraj so njune čete ob vladale vse postojanke in Sinji vrh ter povezale svoje položaje s položaji 19. brigade. Po poročilu štaba XXX. divizije sta napadajoči brigadi imeli le pet padlih in šest ranjenih, na bojišču sta našli 50 mrtvih sovražnikovih vojakov, dvajset pa so zajeli. Zaplenili sta 60 pušk, minomet kalibra 81 mm, težko in sedem lahkih strojnic ter veliko streliva.¹⁰³⁸

Kosovelova brigada tega dne ni imela bojev. Sovražnikovi posadki v Črnem vrhu in na Colu sta bili pasivni, saj sta imeli verjetno mnogotere druge skrbi.

Tega dne sta imela štab brigade in štab divizije možnost urediti številna vprašanja, ki jih prej ništa utegnili. Ze od

prihoda na Vojsko so se namreč zgodile v brigadi mnoge kadrovske spremembe. Razrešili so dotedanjega načelnika štaba brigade in na njegovo mesto šele 29. aprila postavili Josipa Mahniča-Vojka. Vršilca dolžnosti političnega komisarja je zamenjal Oskar Mahnič, 26. aprila pa je bil razrešen dolžnosti tudi komandant brigade. Njegovo dolžnost je prevzel dotedanji komandir udarne čete XXX. divizije Karlo Maslo, ki je tega dne prišel s Krasa. Vršilec dolžnosti operativnega oficirja štaba brigade je postal Bogo Premelč, vršilec dolžnosti šefa obveščevalnega centra pa Martinko Zabota. Druge dolžnosti v štabu so še naprej opravljali isti oficirji kot prej. V spremeljevalni četi ni bilo sprememb, v četi za zvezo pa je komandir Janez Celare odšel za komandanta bataljona za zvezo XXX. divizije. Nov komandir čete za zvezo je postal Stanko Vilhar, politični komisar pa Maks Drole.

Štab 1. bataljona je namesto ranjenega političnega komisarja Marjana Čuka dobil novega političnega komisarja Zvonimir ja Raka ter novega operativnega oficirja Stefana Štepflerja.

V štabu 2. bataljona je ostal samo Janko Matelič, ki se je pravkar vrnil s Tolminskega. Za komandanta so postavili Jožeta Birso, za vršilca dolžnosti političnega komisarja pa Miho Šušteršiča.

V skoraj vseh četnih in vodnih poveljstvih so v tem času prej eie dolžnosti nove starešine, ki so jih višja poveljstva poslala v brigado po končanih tečajih ali zdravljenju v bolnišnicah. Če primerjamo spiske starešinskega sestava z dne 25. februarja s spiskom z dne 28. aprila, ugotovimo, da je imela brigada vsaj devet desetih novih starešin. Podobno je bilo tudi med moštvom. V brigadi je bilo več kot 60 odstotkov borcev, ki so vanjo vstopili po zadnji sovražnikovi ofenzivi. Na pohod proti Trstu je brigada krenila v jakosti 250 borcev in starešin, vsa XXX. divizija pa je imela po spisku 1407 mož, na mestu pa 1205.¹⁰³⁹

Prodor na Kras in boj za Opčine

Po osvoboditvi Ilirske Bistrice so oddelki XX. divizije IV. jugoslovanske armade, ki so obšli sovražnikovo fronto pri Reki prek Mašuna, najprej končali taktični preboj njegove obram-

be. Na severu so prodrli do Prestranka in Postojne, na jugu pa do Jelšanov in proti Podgradu. Zvečer 28. aprila je dobila divizija ukaz, naj krene proti Trstu. K istemu cilju je čez Istro začela prodirati IX. divizija. V Trstu so bataljoni komande mesta Trst izvršili poslednje priprave za vstajo. Začeli so se zbirati delavski bataljoni. Štab IX. korpusa je v Trst poslal depešo po radiu: »Bodite pripravljeni. Naše enote so zavzele Št. Peter in Ilirsko Bistrico.«

Vrhovni komandant Josip Broz Tito je prek glavnega štaba Slovenije poslal ukaz, naj se IX. korpus razporedi okoli Trsta in takoj začne prve boje za Trst. Štab korpusa je na podlagi tega povelja sklenil kar najhitreje napotiti najprej XXX., potem pa še XXXI. divizijo na Kras in proti Trstu.

Podatki obveščevalne službe korpusa so sicer nakazovali, da je po vaseh Vipavske doline in na Krasu veliko sovražnikovih postojank, v katerih prevladujejo četniki Djujićeve dinarske divizije in belogardistični 1. slovenski udarni polk SNVZ, toda te kvislinške enote so bile že močno vznemirjene spričo prodora IV. armade v Ilirsko Bistrico in proti Postojni. Brigade XXX. divizije naj bi se kar v treh kolonah prebile čez cesto Gorica—Vipava na Kras v enem nočnem pohodu ne glede na sovražnika.

Tako je Kosovelova brigada prejela ukaz, naj se prebije na Kras prek Sinjega vrha in vzhodno od Ajdovščine, nato pa krene čez Štanjel do Kobjeglave in Gabrovice. Bazo viška brigada naj bi se spustila v dolino s Predmeje in se čez Dobravlje, Velike Žablje in Vrtovče povzpela na Štanjel, Gregorčičeva pa naj bi šla v dolino s Krnice, potem pa po vznožju Cavnna mimo Črnič in čez Batuje dosegla Škrbino na Krasu.

Okrog poldne 28. aprila se je štab brigade sestal z odgovornimi oficirji in štabi bataljonov. Natančno so določili podrobnosti pohoda, vrstni red enot in organizacijo pohodne zaščite, poveljnikom pa so izročili ukaz, naj bodo ob 15. uri vse enote že na zbornem mestu pri mlinu na Mali gori. Vso brigado je zajelo vznemirjenje. Brigada gre na Trst, bliža se zadnji boj za osvoboditev Primorske, trenutek, ki si ga je želelo doživeti sleherno srce partizanskega borca.¹⁰⁴⁰

Točno ob 15. uri je komandant brigade sprejel raport poveljnikov podrejenih enot in pregledal njene vrste. Politični komisar je moštvo brigade nagovoril in mu v kratkih in nav-

dušenih besedah obrazložil cilj pohoda. Brigada je mirno oblikovala pohodno kolono. Na čelu je bil 1. bataljon, za njim štab brigade z odseki in prištabnimi enotami, nato pa 2. bataljon. Kolona je okoli 15.30 krenila po cesti proti Škrateljnu, obšla Sinji vrh z vzhodne strani, še pred sončnim zahodom pa je bila brigadna predhodnica že pri kapelici (kota 845) na robu Trnovske planote. Po počitku, bilo je okoli 20.30, se je z nje-

Narodni heroj kapetan Karlo Maslo, komandant Kosovelove brigade ob pohodu na Trst

nega roba spustila v dolino prva skupina predhodnice, ki je imela nalogo, da na glavni cesti Ajdovščina—Col nad vasjo Štur je postavi bočni zasedi, po prehodu vse kolone čez cesto pa prevzame vlogo zaščitnice.

Ko je prva skupina predhodnice zavzela svoje zaščitne položaje, je šel čez cesto drugi del predhodnice in nadaljeval pot do ceste Ajdovščina—Vipava, kjer je imel enako nalogo. Glavnina kolone je prvo cesto neo virano tiho in hitro prekorčila. Toda ko se je druga skupina predhodnice približala cesti Ajdovščina—Vipava, so borci zaslišali topot konjskih kopit in ropot številnih vprežnih voz. Kmalu so ugotovili, da se proti Ajdovščini premika mešana kolona pehote, vprežnih

voz in topništva na konjsko vleko. Po partizanski koloni se je šepetaje premikalo povelje: »Lezi! Stroga tišina!«¹⁰⁴¹

Sovražnikova kolona je šla mimo Kosovelove okoli dvajset minut. Ko je za ovinkom izginil njen zadnji del, je predhodnica postavila zasedi na obeh bokih, glavnina pa je v teku hitro šla čez cesto in se zgubljala v temi. Ni še uspelo priti čez cesto borcem zadnjih enot, ko je v zasedo proti Vipavi pripeljalo motorno kolo s prikolico. Zaseda je začela streljati in motorno kolo je obstalo. Voznik in potnik sta pobegnila v temi, poškodovani motor pa so skrili v grmovje.¹⁰⁴²

Brigada se je na drugi strani ceste Ajdovščina—Vipava hitro uredila in že je za svojo predhodnico krenila proti mostu čez Vipavo pri Dolenju. Tam je naletela na manjšo četniško zasedo, ki jo je v naskoku razpršila.

Premik čez Planino, Gabrje, Štanjel in Kobjeglavo do Gabrovice, kamor je prišla 29. aprila ob 8.30, je nemoteno potekel. Štab je poslal izvidniške patrulje in patrulje za zvezo h Gregorčičevi brigadi, ki je bila v Škrbini, k 2. brigadi narodne obrambe, ki je bila v Svetem ter bataljonu bazoviške brigade v Hrušici, tabor pa so zavarovali s stražami in zasedami. Moštvo je nato počivalo.

Kosovelova brigada je po dolgem času spet bila na svojem Krasu. Ze prva srečanja kosovelovcev s kraškimi ljudmi v Štanjelu in potem med pohodom skozi Tupelče in Kobjeglavo so bila ganljiva. Neka starka je v Kobjeglavi vsa objokana od ginjenosti hotela objeti vsakega borca, jecajoč besede: »Sinovi moji, da ste le živi in zdravi in da ste se spet vrnil!« Komaj se je brigadna kolona ustavila v Gabrovici, so že prihitele vaščanke in ponujale kruh in vino.

Nato so se oglasili zvonovi, najprej v Štanjelu, potem pa tudi po drugih cerkvah v okolici. To je bil pozdrav partizanom osvoboditeljem.

Čez uro ali dve so se patrulje vrnile. Prišle so v stik s soslednjimi enotami in prinesle ohrabrujoče novice. Prodor partizanskih brigad čez zasičeno Vipavsko dolino je med četniki izzval hudo vznemirjenje, ki ga je še povečal beg oddelkov srbskega prostovoljskega korpusa, ki so se umikali pred IV. armado s Snežnika, iz Brkinov in okolice Postojne. Nenadna prisotnost XXX. divizije na Krasu je zmedla tudi italijanske fašiste in povzročila pravo paniko med republikanskimi

vojaki in četniki, ki so bili na Krasu. Njihove posadke so zapustile postojanke, če so opazile v bližini večjo partizansko enoto in pobegnile proti Trstu ali obali.¹⁰⁴³

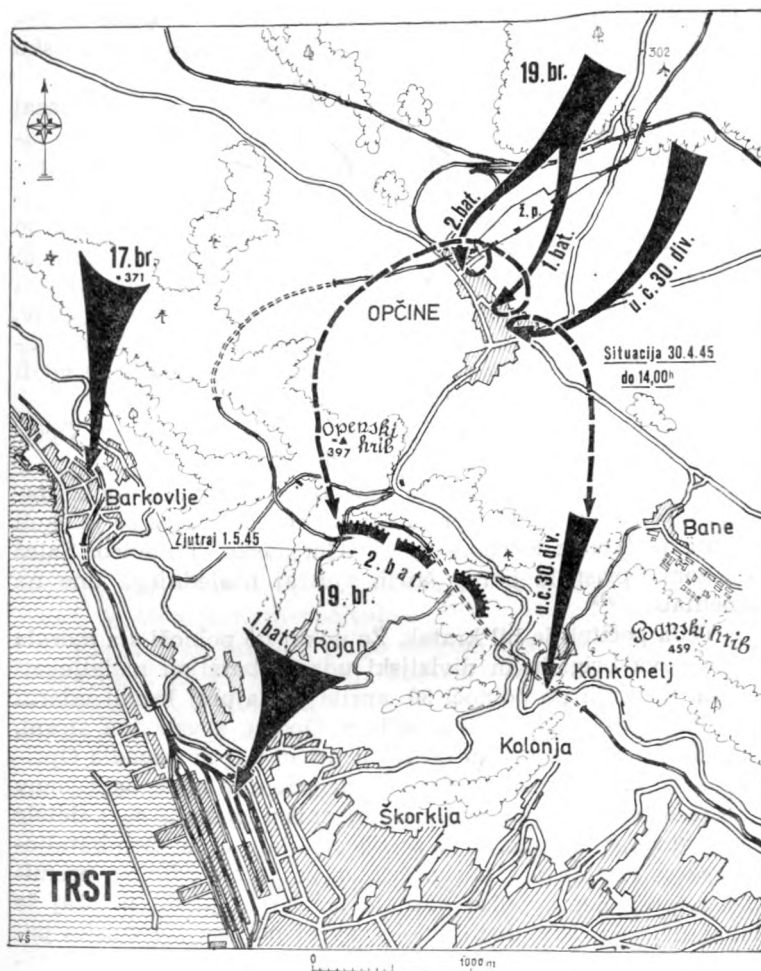
Na podlagi takšnih podatkov je štab XXX. divizije ukazal udarnemu bataljonu divizije in Kosovelovi brigadi, naj se takoj premakneta zahodno od Koprive in Dutovelj na Repentabor, da bi odsekala postojanke v Koprivi, Dutovljah in Krep-ljah. In res, ko so le-te opazile premik partizanskih enot, so druga za drugo zapustile postojanke in zbežale proti Trstu in Opčinam. Ko so brigadni oddelki okrog šestih zvečer prispeli na Repentabor, se jim je predalo petnajst nemških vojakov, drugi pa so zbežali. Predali so se z orožjem in brez boja. Ču-vali so minsko polje na cesti. Okrog desetih zvečer so se vdali še štirje, ki so se prej skrivali v neki staji.

Brigada je zasedla južni rob vasi, pri koti 314 proti Opči-nam pa je postavila en vod v zasedo.¹⁰⁴⁴

Tudi bazoviška brigada je s štabom divizije krenila iz Šta-njela v Dutovlje, kjer je prenočila, Gregorčičeva pa se je okoli 19. ure podala iz Škrbine in čez Gorjansko, Trnovico, Salež in Zgonik prispela okrog štirih zjutraj naslednjega dne na Repentabor.¹⁰⁴⁵

Toda počitek je bil kratek. Ze nekaj po polnoči sta morala Kosovelova brigada in divizijski udarni bataljon nadaljevati pohod. Ob enih po polnoči 30. aprila je najprej krenil udarni bataljon z nalogo, da se prebije v Opčine z vzhodne strani, brigada pa je šla za njim ob tretji uri in naj bi napadla Opči-ne s severa. Ko so se prednje bojne patrulje obeh bataljonov približale sovražnikovi poljski železniški postaji, so naletele na njegove predstraže, ki so začele streljati. Čete obeh bataljo-nov so se razvile v strelsko črto in se začele odločno premi-kati naprej, čeprav niso poznale terena in je bil položaj še dokaj nejasen. Prvi bataljon je zavzel poljsko železniško po-stajo in nadaljeval napad proti stari železniški postaji, 2. bata-ljon pa je svoj napad usmeril proti vojašnicam. Okrog štirih so jih prvi oddelki dosegli na severozahodnem robu naselja.¹⁰⁴⁶

Toda hiter in odločen napad udarnega bataljona z vzhoda in Kosovelove brigade s severa je uspel le delno. V pretekli noči so namreč prišle na Opčine, ki so bile težiščna obrambna točka, močne sovražnikove sile, sestavljene izključno iz nem-ških enot, dobro oboroženih z avtomatičnim in težkim pehot-

Boj za Opčine 30. aprila in vdor v tržaško predmestje Rojan zjutraj 1. maja 1945

nim orožjem, pa tudi s topovi. Z dobro organiziranim ognjem strojnic so zadrževale napadalce, ob svitu pa so začeli tolči tudi njegovi minorne ti in po položajih udarjati izstrelki ročnih metalčev »Panzerfaust«. Pred levim krilom brigadnih položajev je bil na strelnem položaju tudi top. Brigada je ob zori ujela sedem nemških vojakov, toda tudi sama je imela izgube.

Kljub močni obrambi in srditemu odporu številnega sovražnika so pravzaprav maloštevilni udarniki in kosovelovci z velikim junaštvom in smelostjo nadaljevali napad. Z ročnimi bombami so si krčili pot od kritja do kritja, uničevali manjše obrambne točke ter se prebijali proti središču Opčin. Okrog sedmih zjutraj sta del borcev 1. bataljona in skupina udarnikov skušala prodreti na vsak način v središče naselja. Po dveurnem boju se jima je uspelo prebiti do šole in cerkve. Toda kmalu se je pokazalo, da teh petdeset hrabrih borcev, oboroženih le z lahkim pehotnim orožjem, ni moglo zlomiti odpora več sto utrjenih sovražnikovih vojakov, ki so še upali, da bodo pričakali kolone zahodnih zaveznikov, katerim so se želeli predati. Močan strojnični ogenj iz železobetonskih bunkerjev in utrjenih zgradb je napad omenjene skupine drznih partizanov najprej ustavil, nato pa se je začel sovražnikov protinapad. Okoli stopetdeset vojakov se je vrnilo na stiku med 1. in 2. bataljonom, ki ga niso dovolj branili, kakih sto pa je poskušalo objeti levi bok udarnega bataljona divizije. Ogenj partizanov, ki so bili že pri cerkvi, je povzročil v sovražnikovih vrstah hude izgube, vendar ni mogel ustaviti protinapada. Ker jim je pretela nevarnost obkolutve in tudi zategadelj, ker so bili močno izpostavljeni in ločeni od glavnine, ki jim ni mogla dati ognjene pomoči, so se morali umakniti iz središča naselja na izhodne položaje pred njim ter umakniti tudi padle in ranjene.

Približno okrog desetih je štab XXX. divizije poslal čez položaje 1. bataljona v boj 2. bataljon bazoviške brigade. Gregorčičeva pa je med tem časom že zasedla položaje nad Prošekom in Barkovljami tako, da je presekala cesti Opčine—Prošek in Trst—Kontovel—Prošek. Bataljon bazoviške je v naskoku potisnil sovražnikove oddelke in spet zavzel železniško postajo.

»Ko je ruski bataljon šel mimo nas in jurišal na železniško postajo,« se spominja politični komisar spremljevalne čete

Rudi Prešeren, »je pritekel do strelnega položaja našega minometa namestnik komandanta bazoviške brigade Anatolij Djačenko in vpil: „Streljat! Streljat!...!“ Naš komandir Franc Furlan mu je odvrnil, da ima le še nekaj min, ker je že vse izstrelil. V tem so pritekli Rusi in nekaj metrov od našega postavili svoj težki minomet. Kmalu sta oba minometa začela bruhati mine drugo za drugo. Toda kmalu so tudi sovražnikove mine začele treskati v vse večjem številu v neposredni bližini. Anatolij in njegovi tovariši se za to sploh niso zmenili. Toda naši so se začeli s položajem pri postaji umikati. Ko so prišli do naše čete borci 1. bataljona, smo se umaknili tudi mi, saj smo ostali brez min.«¹⁰⁴⁷

Do delnega umika Kosovelove in dela bazoviške je prišlo zaradi slabe zveze in pomote. Ena četa 2. bataljona bazoviške se je namreč usmerila preveč proti zahodu in ni vedela, da je tam že 2. bataljon Kosovelove. Ko je iz smeri, kjer je bil sovražnik, začela prihajati vrsta napadajočih vojakov, ki so jih imeli za Nemce, so se nekatere skupine 2. bataljona Kosovelove žal pričele umikati, četa ruskega bataljona pa je nanje odprla ogenj. Kratkotrajno zmedo in medsebojno obstreljevanje so hitro prekinili in odstranili nesporazum. Obe brigadi sta okrog poldne šli spet v napad, vendar se je Kosovelova morala pomakniti nekoliko bolj v desno proti zahodu, da bi prodirala proti vojašnicam v severozahodnem delu naselja. Sovražnik je brigado obstreljeval tudi s topovi.

Ko se je začel boj za vojašnice, je okoli 13.30 prišlo iz štaba XXX. divizije ustno povelje, naj se Kosovelova brigada čimprej zbere pred štabom divizije na Repentabru. Enak ukaz je dobil tudi udarni bataljon. Štab divizije je obe enoti sklenil poslati skozi sovražnikovo obrambo v Trst.¹⁰⁴⁸

Tako so kosovelovci morali prepustiti položaje bazo viški brigadi. Sodelovanje v boju za Opčine so zaključili pred njegovim uspešnim koncem. Že proti poldnevu so se na vzhodnem robu naselja pojavile enote XX. divizije in tankovske brigade IV. jugoslovanske armade, ki so potem hkrati z bazo viško še več dni napadale sovražnika.

V boju za Opčine je imela 19. brigada Srečka Kosovela devet padlih in šestnajst hudo in lažje ranjenih borcev in starešin.¹⁰⁴⁹

V Trst — Zadnji boj Kosovelove brigade

Hkrati ko so XIII., XXVI. in XIX. divizija IV. jugoslovanske armade na območju Reka—Ilirska Bistrica čedalje bolj oklepale nemški 97. armadni korpus v trden obroč, sta dve diviziji prodirali v več kolonah proti Trstu, ena pa je bila v vmesnem prostoru med Postojno in Trstom. V treh kolonah je iz smeri Divače prodirala XX. divizija. Njena 9. brigada je osvobodila Sežano in je že dopoldne, kot smo omenili, napadla Opčine z vzhodne strani. Drugi dve koloni sta prodirali čez Lokev in Kozino. Zvečer sta se ustavili na črti Opčine—Banski hrib—Bazovica, tik pred glavno sovražnikovo obrambno črto.

Po zavzetju Buzeta je IX. divizija, ki je proti Trstu prodirala čez Istro, oblikovala motorizirano predhodnico in jo poslala proti cilju. Med potjo je razoroževala presenečene manjše postojanke in se ustavila šele pred rečico Rižano, prek katere je bil most porušen. Naprej je prodirala v dveh kolonah, čez Črni kal in Dekane. Le slabo informirana XLIII. divizija tega dne ni šla proti Trstu, temveč se je gibala med njim in Ilirsko Bistrico. Njena 2. brigada se je premaknila z Bukovja v Senožeče, 1. brigada je zavzela Markovščino in Materijo vzhodno od Kozine, 3. pa je po bataljonih napadala zaostale sovražnikove kolone, ki so se skušale umakniti na Reko.

Komandi mesta Trst je štab IX. korpusa že 28. aprila ob 16. uri poslal povelje, naj začnejo z vstajo. Boji delavskih bataljonov, v katerih so bili protifašisti obeh narodnosti, so se čedalje bolj razvneli in so dosegli 30. aprila svoj vrhunec. Borci komande mesta Trst so nadzorovali domala vse mesto. Telefonske zveze niso delo vale. V noči na 1. maj se je sovražnik branil v vojašnicah in drugih obrambnih objektih, po vsem mestu pa so bili spopadi. Sovražnikova obramba je razpadla na ločene odporne točke.

V takšnem položaju je dobila XXX. divizija nalogo, naj z delom svojih sii pomaga XX. diviziji blokirati in zavzeti postojanko na Opčinah, druge njene enote pa naj odločno predrejo v Trst in k morski obali. Inženirski bataljon divizije je dobil ukaz, naj prodira proti Nabrežini, Gregorčičeva brigada pa naj se med Prošekom in Opčinami prebije čez Gorke (kota 371) v Barkovlje in napada ob obali proti glavni tržaški železniški postaji in novemu pristanišču. Kosovelovi brigadi je štab

divizije določil nalogo, naj mimo Opčin in čez Openski hrib (trig. 397) neopazno prodre v tržaško predmestje Rojan ter v sodelovanju z Gregorčičevo brigado nadaljuje napad proti železniški postaji. Poveže naj se s tržaškimi osvobodilnimi borci. Stab divizije je tja usmeril tudi divizijski udarni bataljon, ki mu je priključil še Kisovo udarno skupino. Med Opčinami in Banom naj prodre v Konkonelj.¹⁰⁵⁰

Štab brigade je za to odgovorno nalogo zbral izkušene starejše borce. Izločil je tudi slabotne in ožuljene, ki bi brigadno kolono lahko le ovirali. Tako je po podatkih iz divizijskega poročila z dne 4. maja odšlo na ta poslednji bojni pohod osemdeset borcev in starešin, ki so bili oboroženi z dvajsetimi lahкими strojnícami, dvema težkima strojnícama in dvema lahkima minometoma. Ob 19.30 je kolona pod vodstvom dobrih vodičev krenila v Trst.

Stari kosovelovci so se spomnili ob tej priliki besed njegovega prvega poveljnika narodnega heroja Ivana Turšiča-Iztoka, ki jih je izrekel 25. septembra 1943, ko so na sam dan njene ustanovitve po kraškem kamenju že škripale gosenice nemških tankov v septembrski ofenzivi: »Kosovelova mora prva vkorakati v Trst!« Ta želja se je po dolgih bojnih pohodih brigade po vsem Slovenskem primorju in zahodnem delu Gorenjske izpolnila, čeprav je bilo zdaj v njeni koloni le malo tistih, ki so te besede slišali. Njene vrste so se redčile, na izpraznjena mesta pa so stopali drugi. Toda tudi ti, kot vse enote slovenske narodnoosvobodilne vojske, so imele pred seboj isti cilj, združiti v svobodni novi Titovi Jugoslaviji vse Slovence.

Kolona se je po kraških gmajnah vijugala hitro in tiho, saj so vodiči poznali sleherno ped, slišal pa se je tudi bojni trušč pred Opčinami, kjer so se spopadi nadaljevali tudi ponoči. Železniško progo Opčine—Prošek je prekoračila kak kilometer zahodno od že omenjene poljske železniške postaje, cesto Opčine—Prošek pa pri koti 297, kjer so jo že čakale obveščevalne in izvidniške patrulje.¹⁰⁵¹

Brigada jih je namreč poslala naprej že zgodaj popoldne. Imele so nalogo, da točno ugotovijo, kakšna je sovražnikova razporeditev zahodno od Opčin in proti Rojanu, ter da poiščejo najustreznejšo smer premika skozi sovražnikove položaje. To je bilo zelo pomembno, zakaj brigada se ni smela zaplesti v dolgotrajne boje na zunanji obrambni črti, ne zavrlo šte-

vilčne šibkosti, tem več zategadelj, da bi se lažje prebila v Trst, kjer naj bi vnesla zmedo v sovražnikove vrste in okrepila že začeto vstajo tržaškega delovnega ljudstva, Slovencev in Italijanov.

Obveščevalno-izvidniške patrulje so nalogo zelo dobro opravile, zato je brigadna kolona lahko tiho in hitro napredovala skozi sovražnikovo zunanjo obrambno črto na višinah okoli Trsta. Šele ko je prispela približno nad predor enotirne železniške proge, ki vodi v Trst, in krenila proti Openskemu hribu, so sovražnikovi opazovalci neke topniške enote menda nekaj slišali. Spustili so v zrak nekoliko svetlobnih raket, potem pa začeli streljati s srednjimi minometi. Mine so padale precej daleč in so le še pospešile premik. Premalo natančen ogenj ni mogel preprečiti premika kolone, ki jo je ščitila noč. Tako je neovirano prišla skozi sistem sovražnikovih položajev do naselja Piščanci severno od Rojana že okrog polnoči. Med polurnim oddihom so si borci odpočili, poveljniki pa so ugotavljali položaj in se orientirali na terenu. Skupina iz 2. bataljona je potem zasedla položaj približno v višini železniške proge, da bi po potrebi zaščitila brigado proti Opčinam, bližnjemu hotelu, ki je bil urejen za obrambo, in zidovju starega gradu nad prvo ostro rido glavne ceste Opčine—Trst, kjer je bil po podatkih obveščevalcev verjetno štab neke večje nemške enote. Ena desetina s težko strojnico bredu naj bi se postavila v zasedo na glavni cesti, da bi preprečevala premike sovražnikovih enot v obe smeri. Ta skupina je bila hkrati nekaka rezerva, ko bo zjutraj brigada začela prodirati v središče mesta, in tudi opora v primeru prehudega sovražnikovega pritiska in se bi bilo treba umakniti iz mesta.

Tik pred eno uro 1. maja je 1. bataljon začel sestop po stopničastih, ozkih in strmih ulicah v tržaško predmestje Rojan. Borci so se oprezno spuščali od hiše do hiše, od bloka do bloka in od ulice do ulice. Bilo je že okrog petih zjutraj, že blizu glavne prometne žile Via Udine, ko jim je v neki ulici prišla nasproti neka nemška enota. Po kratkem streljanju se je presenečena razbila in razpršila.

To puškarjenje v južnem delu Rojana, čisto blizu glavne železniške postaje in novega pristanišča, bi morda prejšnjega dne ne izzvalo posledic, saj je bilo zadnje dni nekaj običajnega. Toda tega dne, 1. maja, je bilo drugače. Novica, da je Ko-

sovelova brigada že v Rojanu, se je že navsezgodaj bliskovito razširila. Sto in sto slovenskih in italijanskih protifašistov, ki so bili organizirani v osvobodilnih organizacijah in delavskih bataljonih, je prihitelo od vseh strani. Prihod Kosovelove jim je bil poziv k odločilnemu boju, ki bo končni obračun z okupatorjem in njegovimi pomagači ter konec nemške okupacije Trsta.

Po razbitju zgoraj omenjene nemške skupine je glavna udarna skupina 1. bataljona zasedla nadvoz v Via Udine, s katerega je lahko obvladovala cesto, drugi, ki so se jim takoj pridružili oboroženi borci delavskih bataljonov komande mesta Trst, pa so začeli čistiti Rojan. Ni še minilo deset minut po omenjenem spopadu, že so od vseh strani posamezniki in skupine protifašistov začele voditi ujete nemške vojake, ki so se skušali skrivati po stanovanjih in drugih zgradbah.

V svoji izjavi je Rudi Prešeren opisal tale značilen dogodek: »K moji skupini je pritekel neki civilist in nam skušal nekaj dopovedati v italijanščini. Toda, smola, nihče ni ničesar razumel. Tedaj je na srečo prišel drugi in nam povedal, da se je v njegovo stanovanje zatekel nekaj Nemcev z oficirjem in da bi se radi predali, toda le oficirju ali komandantu. Njegovo željo sem si raztolmačil tako: če se hoče predati oficirju, se bo vdal tudi političnemu komisarju. Saj sem tudi sam bil neke vrste »šarža«, pa čeprav le politični komisar prateče čete, ki takrat niti ni več obstajala. Prejšnji večer so jo bili razformirali. In krenil sem za civilistom kot general brez vojske, ker so se medtem moji tovariši že razšli na vse strani. Z naperjeno brzostrelko sem vstopil v kuhinjo in po nemško ukazal, naj dvignejo roke, kar so storili brez obotavljanja. Orožje so že odložili v kot, le oficir je imel opasač in pištolo: Ukazal sem mu, naj stopi stran in odpne pas s pištolo ..«¹⁰⁵²

Podobno se je dogajalo med čiščenjem Rojana tudi drugod, včasih je padel kak strel. Ujete Nemce in pripadnike raznih fašističnih enot so patrulje vodile v poveljstvo 1. sektorja komande mesta Trst, ki je bilo nekje med Rojanom in Barkovljami.

Tesnoba občutek osamljenosti in maloštevilnosti, ki je kosovelovce mučil ponoči, ko so se zmuznili skozi sovražnikovo obrambo in prodirali skozi Rojan, je po prvem spopadu z Nemci zginil. Ze okrog osmih zjutraj je udarna skupina 1. ba-

taljona štela več kot sto mož, plaz obor ožene vstaje pa se je še naprej širil z neverjetno hitrostjo. Oboroženi protifašisti so po skupinah odhajali tudi proti središču mesta ter tako širili upor tudi v predele mesta, kjer se še ni dovolj razvil.

Toda udarna skupina 2. bataljona, ki je ostala zgoraj, je zjutraj doživljala hude trenutke. Sovražnikove enote, ki so bile na položajih nad njo po grebenu proti Opčinam, so jo ob zori opazile in jo začele obstreljevati s strojničnim ognjem, med sedmo in osmo uro pa tudi z ognjem minometov in topov, ki se mu je pridružil še ogenj obalnih topniških baterij iz Bar-kovelj, Grete in novega pristanišča, morda pa tudi z ladij, ki so bile zasidrane v tržaškem pristanišču. Na ukaz namestnika političnega komisarja XXX. divizije je na položaju ostala le desetina s težko strojnico, drugi pa so se pomaknili za kak kilometer višje proti **Trsteniku**.

V mestu, po bližnjih ulicah okoli nadvoza pred železniško postajo, je bil položaj dopoldne še vedno nejasen. V nekaterih ulicah so gospodarili partizani in pripadniki delavskih enot, po nekaterih pa so se še premikale sovražnikove enote. Tako je med osmo in deveto uro krenila proti nadvozu neka nemška enota, vendar ji ni uspelo osvoboditi prehoda. Okrog enajstih je k položajem pri nadvozu začela prodirati nova večja sovražnikova enota v več kolonah. Prvi bataljon je nekajkrat odbil njene manjše napade in je do poldneva že narasel na okoli 150 mož, ki so bili prežeti z visoko bojno pripravljenostjo in duhom, vendar te kolone niso mogli ustaviti. Med bojem so se postopno umikali proti Rojanu. Okrog 14. ure je pritisk začel slabeti. Ker še vedno ni imel zveze z 2. bataljonom, ki naj bi bil hkrati tudi rezerva, je 1. bataljon z delom borcev držal dohode k železniški postaji in Via Udine, z glavnino pa je blokiral vojašnico, v kateri je bila kolaboracionistična »mestna garda« (Guardia civica). Izbrana skupina borcev in oficirjev s komandantom brigade Karlom Maslom na čelu je z odločnim posegom prisilila precej močno posadko, da se je vdala.¹⁰⁵³

Razoroževanje omenjene posadke še ni bilo končano, ko je prispela razveseljiva vest, da so oddelki IV. armade že prodrli v Trst do trga Oberdan. Štab je takoj poslal obveščevalno patroljo s pismom, v katerem je obrazložil položaj in naloge brigade. Pismo se zaključuje z besedami: »Hkrati Vam po-

šiljamo bratske pozdrave in na skorajšnje svidenje v osvobojenem Trstu!»¹⁰⁵⁴

Pozno popoldne je del brigade, ki je bil v mestu, vzpostavil zvezo z 2. bataljonom, v štab brigade pa je prispel komandant XXX. divizije. Ko je s štabom pretehtal brigadno dejavnost v preteklem dnevu in razčlenil položaj, je izdal brigadi smernice za nadaljnje delo. Z delom moštva so sklenili okrepiti položaje proti glavni železniški postaji in novemu pristanišču, z delom sii držati položaje proti grebenu nad Rojanom proti Opčinam, glavnina pa naj zavzame še drugo vojašnico, nadaljuje s čiščenjem mesta ter išče raztepane vojake nemških in kvislinških enot, ki so se skrivali po hišah, seveda v sodelovanju s protifašističnimi domačini. Dejansko je bil ves Rojan že svoboden.¹⁰⁵⁵

Ze dopoldne je prispel iz Repentabra v Rojan tudi drugi del moštva 1. in 2. bataljona in prištabnih enot, ki minulo noč ni šel na pohod na Trst. Proti večeru 1. maja so vse enote znova uredili in porazdelili novince. Brigada, ki je štela kakih 350 mož, je bila v polni sestavi.¹⁰⁵⁶

Zal v teh burnih dogodkih ni bilo časa za pisanje poročil in tudi preživelim borcem je ostalo v spominu le nekaj bornih vtisov, saj mesta niso poznali, utrujenost in prehitevanje dogodkov pa so opravili svoje. V kratkem brigadnem poročilu, ki je ohranjeno in ki ga je proti večeru štab brigade poslal štabu XXX. divizije, beremo, da je brigada ujela 240 Nemcev in 220 sovražnikovih vojakov raznih narodnosti, da je zaplenila dve težki strojnici in nekoliko lahkih, veliko pušk, brzostrelk in pištol, nekaj ročnih metalčev »Panzerfaust«, velike količine streliva in razne druge opreme. Hkrati je pripomnil, da jim veliko orožja, streliva in opreme, zaplenjene v vojašnicah, ni uspelo niti prešteti. Poročilo navaja, da brigada ni imela tega dne nobenega padlega ali ranjenega in da je vključila v svoje vrste 130 novincev.¹⁰⁵⁷

Ob svitu 2. maja je neka nemška enota pri naselju Piščanci presenetila zasedo 2. bataljona in jo po krajšem obstreljevanju potisnila v Rojan. V najkrajšem času je glavnina 2. bataljona, ojačena s hitro zbranimi bližnjimi prištabnimi enotami, krenila na pomoč. Bataljon, ki je imel zjutraj 2. maja sto dvajset mož, se je vse dopoldne trudil, da bi sovražnika vrgel nazaj na greben proti hotelu in Opčinam, vendar mu to ni

uspelo. Držal se je trdno višin na grebenu, podpiral pa ga je tudi ogenj topov in minometov s kopnega in morja. Okrog enajstih je neka zavezniška eskadrilja lovcev bombarderjev obstreljevala nemške bojne ladje v tržaškem zalivu. Ker je tega dne opoldne že začela veljati kapitulacija nemških sii v Italiji, so ladje odplule proti Benetkam, da bi se predale zavezniškimi oblastem. Letala so bombardirala in obstreljevala tudi sovražnikove topniške položaje pri Obelisku in na Prošekcu.¹⁰⁵⁸

Kmalu po poldnevu 2. maja se je do oddelkov 1. bataljona, ki so bili pri nadvozu v Via Udine, pripeljala zavezniška motorizirana kolona. Ob pomoči tolmača so se seznanili s položajem, ko pa so zvedeli, da je v Rojanu štab XXX. divizije JA, so izrazili željo, da bi se njihov poveljnik angleški general sestal s komandantom divizije. Bila je 2. novozelandska divizija 8. britanske armade. Takoj se je iz kolone izločila manjša skupina vozil, ki so jo partizani po stranskih ulicah vodili do štaba XXX. divizije. Kolona je potem nadaljevala pot proti središču mesta.¹⁰⁵⁹

Štab brigade je okrog enih popoldne ukazal 1. bataljonu, naj položaje proti glavni železniški postaji izroči enotam Gregorčičeve in 2. brigade NO, potem pa se zbere pred štabom brigade v rojanski vojašnici. Medtem je namreč sovražnik z novimi močmi z vso silo čedalje bolj pritiskal na 2. bataljon pri naselju Piščanci in južno od hotela in starega gradu. Kaže, da so Nemci na Opčinah zvedeli za prihod kolone 2. novozelandske divizije v Barkovlje in Rojan. Da ne bi postali ujetniki jugoslovanskih osvobodilnih enot, so že popoldne pripravljali ugodnejše položaje, da bi se ob mraku ločili od napadalcev, ki so ves čas pritiskali na Opčine, ter se prebili do obale in predali zaveznikom.

Okrog 15. ure je precej okrepljen 1. bataljon v več bojnih kolonah šel skozi obrambne položaje 2. bataljona. Ko je začutil močan sovražnikov ogenj, se je razvil za boj. Borci so odločno zavzemali teraso za teraso, skalo za skalo in po dveurnem hudem boju pregnali sovražnika iz Piščancev in od enotirne železniške proge prav do grebena. Naprej niso mogli, ker so bili sovražnikovi položaji tod utrjeni s številnimi bunkerji, branil pa se je iz hotela in starega gradu.¹⁰⁶⁰

Tik pred mrakom je 1. bataljonu prišel na pomoč bataljon 9. brigade XX. divizije. Prevezel je njegove položaje na levem

krilu, 1. bataljon pa naj bi napadal le na obeh straneh glavne ceste iz Trsta h hotelu na grebenu. Napad so enote takoj nadaljevale. Prednji oddelki 1. bataljona so okrog 21. ure prodrli do hotela, še prej pa so pregnali straže, ki so ščitile veliko kolono parkiranih motornih vozil, v glavnem tovornjakov, do vrha napolnjenih z orožjem, strelivom in naropanim blagom. Borci so našli celo tovornjak, poln bonbonov, karamel in čokolade. Nakljub sovražnikovemu ognju jim je tri tovornjake orožja, pušk in strojnic, nekoliko potniških avtomobilov in motociklov uspelo odpeljati in se z njimi spustiti v Rojan.¹⁰⁶¹

Medtem se je 2. bataljon zbral. Poslali so ga na pomoč delavskim enotam komande mesta Trst, ki v predmestju Škorklja niso mogle obvladati odpora med seboj ločenih sovražnikovih skupin. Do polnoči so čete 2. bataljona zavzele nekatere odporne točke in ujele čez 150 Nemcev, četnikov, domobrancev in italijanskih fašistov.¹⁰⁶²

Na dobro organizirano obrambo so naie teli v nekem večjem bloku. Sovražnik je utrdil okna v pritličju in prvem nadstropju ter je s strojničnim ognjem onemogočal, da bi se napadalci približali. Po kratkem posvetu štaba bataljona z voditelji delavske enote so sklenili, da bodo težišče napada usmerili na pročelje bloka. Iz poslopij na nasprotni strani bodo z ognjem strojnic močno obstreljevali okna, uporabili so dva angleška minometa piat in »Panzerfauste«, skupini gasilcev pa so dali nalogo, naj svoje gasilske cevi priključijo na bližnje hidrante in čurke usmerijo v odprtine v pritličju. Ko so po opravljenih pripravah začeli sekati strojnični rafali po oknih na pročelju, so tudi gasilci začeli brizgati močne vodne čurke v odprtine pritličja. Dve uri kasneje so se na oknih že pojavile bele zastave ...¹⁰⁶³

Okrog treh zjutraj 3. maja so na Škorkljo prispele enote IV. armade. S skupnimi močmi so bila do šestih zlomljena vsa sovražnikova žarišča odpora drugo za drugim.

Istega dne zjutraj se je umaknil iz boja pri hotelu na grebenu proti Opčinam 1. bataljon, okrog osmih pa tudi 2. bataljon. Ko je prvi prispel v vojašnico v Rojanu, se je hkrati s štabom brigade in prištavnimi enotami na ukaz divizije premestil v vojašnico Podgora v Via Rosetti, drugi bataljon pa je ostal v rojanski vojašnici.

V teh poslednjih bojih je imela brigada pet padlih in enajst ranjenih. Kakšne izgube je zadala sovražniku v teh zadnjih dneh vojne, ni mogoče ugotoviti, saj jih nihče ni niti poskušal šteti. Tudi število ujetih sovražnikovih vojakov najbrž ni točno in je bilo veliko več je. Enako je glede plena, zakaj brigada je zavzela številna skladišča, v katerih je bilo na vagone blaga, orožja, streliva in opreme. Med temi boji je njena moč narastla na okoli štiristo mož.¹⁰⁶⁴

Tretjega maja 1945, istega dne, ko je padla zadnja obrambna točka, ki jo je napadala, Opčine, kjer se je pred enotami IV. jugoslovanske armade predalo kakih dva tisoč nemških vojakov in oficirjev, je prenehala obstajati tudi XXX. divizija. Njene tri brigade, Gregorčičevo, bazoviško in Kosovelovo, ražen ruskega bataljona, so ukinili in njihovo moštvo dodelili 2. brigadi slovenske divizije narodne obrambe, katere operativno območje je bilo mesto Trst.¹⁰⁶⁵

SKLEPNA BESEDA

Ko se na koncu trnjeve bojne poti Kosovelove brigade oziramo na njeno burno življenje, dolgo 586 vojnih dni, na njene vzpone in padce, zmage in poraze, ne moremo mimo ugotovitve, da je častno in s ponosom nosila ime velikega kraškega, primorskega in slovenskega pesnika in rodoljuba Srečka Kosovela. Od dneva, ko je nastala sredi kraških polj in grap, je bila up in nada svobodoljubne slovenske primorske dežele, oborožena pest njenega nekoč vedno teptanega, toda nikoli poteptanega ljudstva, ki je želelo živeti v svobodi.

To svobodo je ljudstvo Slovenskega primorja, in z njim tudi borci Kosovelove brigade, razumelo kot slovensko in jugoslovansko svobodo, v kateri si bodo ljudje urejali medsebojne odnose po svoji volji, brez nasilja in v skladu s svojimi potrebami. Ta svoboda, za katero so se bojevali, jim je pomenila novo Jugoslavijo, bratsko skupnost vseh njenih narodov in narodnosti, in pričakovali so, da bo slehemi del slovenske dežele združen v tej svobodi. Hkrati pa v njihovih srcih ni bilo sovraštva do delovnega ljudstva sosednjega italijanskega naroda, zakaj sovražili so le fašizem in vse, ki jim niso, ali jim ne bi hoteli priznavati enakopravnih pravic.

Čeprav je Kosovelova nastala v ljudski vstaji ob razpadu fašistične Italije, ki jo je prekinila sovražnikova septembrska ofenziva, kot kraška brigada, je bilo že tedaj v njej precej borcev in bork iz drugih krajev Slovenije in Jugoslavije. Toda kasneje, dasiravno se je vanjo stekalo veliko borcev iz drugih krajev Slovenskega primorja in tudi iz Gorenjske, ki so izpolnjevali njene vrste, ter je bilo veliko starešin, ki so zamenjali tište, ki so morali oditi na druga mesta, ni nikoli zgubila posebnih značilnosti in ni opustila tesnih stikov z rodnim Kra-

som. Lahko bi rekli, da je sama imela značilne lastnosti kraške dežele: bila je trda in odločna v boju, vztrajna na pohodih, iznajdljiva v izvedbi akcij, navdušena ob zmagah, po kakem porazu pa je znala hitro dvigniti duha, si trmoglavo izlizati rane ter ob bojnih pesmih pozabljati težave, napore in žrtve.

Njeno jedro so bili borci oziroma starešine, ki so vanjo stopili ob njenem nastanku in ki so že prej večinoma sodelovali v osvobodilnem gibanju in partizanskem boju. Iz njihovih vrst in vrst najboljših borcev, ki so stopili vanjo kasneje, se je oblikovalo in ves čas njenega obstoja krepilo močno jedro članov Komunistične partije Slovenije in Zveze komunistične mladine Jugoslavije. Ohranjeni statistični podatki kažejo, da je bilo v njej na primer pred poslednjo sovražnikovo ofenzivo po spisku 105 članov KPS, 16 kandidatov in 52 članov SKOJ, po njej pa je bilo v brigadi 68 članov KPS, sedem kandidatov in 39 članov SKOJ.

Brigada je od preprostih organizacijskih oblik, ki jih je imela, ko je delovala po bataljonih z močno izraženo odredno taktiko, postopno preraščala v razvito in močno vojaško enoto, ki je bila sposobna opravljati tako samostojne naloge kot sodelovati v širših operacijah, ki sta jih načrtovala štab XXX. divizije in IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije. Naravno, da je pri tem doživela vzpone in padce. Najhujši udarec je doživela gotovo na Poreznu, svoj največji bojni uspeh pa dosegla z zavzetjem Trnovega. Njena najtrša zmaga je bila Štanjel, kjer je pokazala vso zagrizenost in voljo, da premaga sovražnika in izpolni dodeljeno ji nalogo.

Po dolgotrajnih bojih v Trnovskem gozdu, zlasti pa po črnem dnevu na Poreznu, se je njena številčna moč hudo zmanjšala, toda tudi tedaj je ohranila prejšnje značilnosti. S tem, da se je oslanjala na moč svojega ljudstva, iz katerega je zrastle, se je znova okrepila in dobro opravila tudi poslednjo bojno nalogo, ko se je na partizanski način spustila skozi sovražnikovo obrambno črto v tržaško predmestje Rojan ter koristno pripomogla k uspehu vstaje tržaškega ljudstva.

Niti z najbolj skrbnim zbiranjem podatkov iz ohranjenih virov in na podlagi poveljnih anket ni bilo mogoče povsem natančno ugotoviti, koliko borcev in starešin je bilo v njej. Spisek doslej ugotovljenih njenih pripadnikov obsega čez 2800 imen. Od tega je padlo v boju, bilo pogrešanih ali je zaradi

ran med vojno umrlo, oziroma jih je sovražnik kot ujetnike ustrelil ali kako drugače ugonobil, čez petsto borcev in bork. Sodimo, da je bilo ranjenih več kot tisoč njenih pripadnikov.

Za nekatere padle žal ni bilo mogoče ugotoviti niti osnovnih podatkov, ker za njeno začetno obdobje niso vodili niti osnovnih spiskov borcev.

Naj bo ta knjiga posvečena njihovemu spominu in spominu vseh bojnih tovarišev, ki so žrtvovali življenje za velike cilje, v katere so verovali do zadnjega diha.

O P O M B E

¹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije, VI. del Borbe v Sloveniji, knjiga 4 (nadalje Zbornik VI/4), dok. št. 70.

² Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, II. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, stran 300. Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem primorju od decembra 1942 do septembra 1943, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960, št. 1, stran 163.

³ Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Založba Obzorja, Maribor 1967 (nadalje Ferenc, Kapitulacija Italije), stran 72.

⁴ Prav tam, stran 64.

⁵ Julij Bel tram-Janko, Zasluženno piacilo. Ljudska pravica — Delo, 6. septembra 1953.

⁶ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 157—160.

⁷ Ferenc, prav tam; Stanko Petelin, Gradnikova brigada. Nova Gorica 1966 (nadalje Petelin, Gradnikova brigada), str. 97—99.

⁸ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 288—292.

⁹ Zbornik VI/7, dok. št. 78 in 83.

¹⁰ Zbornik VI/7, dok. št. 116.

¹¹ Stanko Kralj-Skala, spomini, Kobjdilj 15. 11. 1968, zapisnik v IZDG. 1

¹² Kante Albert z družino, spomini, Volčji grad pri Komnu 15. 11. 1968, zapisnik v IZDG.

¹³ Rudi Kodrič-Branko in Maks Dugolin, spomini, Sežana 22. 3. 1967, zapisnik v IZDG (nadalje Rudi Kodrič-Branko, spomini).

¹⁴ Zbornik VI/7, dok. št. 30.

¹⁵ Rudi Kodrič-Branko, spomini.

¹⁶ Zbornik VI/7, dok. št. 68.

¹⁷ Spomini Silvestra Pipana, Stanka Kralja-Skale in Rudija Kodriča-Branka, zapisniki v IZDG.

¹⁸ Stanko Kralj-Skala in Rudi Kodrič-Branko, spomini.

¹⁹ Silvester Pipan, spomini.

²⁰ Stanko Kralj-Skala, spomini.

²¹ Rudi Kodrič-Branko, spomini.

²² Stanko Kralj-Skala, spomini.

²³ Maks Dugolin in Franc Stoka, spomini, zapisnik v IZDG.

- ²⁴ Franc Štoka, spomini.
- ²⁵ Stanko Kralj in Rudi Kodrič, spomini.
- ²⁶ Isto.
- ²⁷ Isto; dopisi okrožnega komiteja KPS za Kras pokrajinskemu komiteju za Primorsko in »komandantu bataljona v Nabrežini tovarišu Škrku (Vodniku)«, v arhivu CK ZK Slovenije št. 2201 in 2199; Maks Dugolin, spomini.
- ²⁸ Zbornik VI/7, dok. št. 116.
- ²⁹ Primorske brigade. Izdal odbor za proslavo ob deseti obletnici ustanovitve primorskih brigad, Ljubljana, September 1953 (nadalje Primorske brigade), str. 49—56.
- ³⁰ Isto.
- ³¹ Isto.
- ³² Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 375—376.
- ³³ Göbbelsov tajni dnevnik II za 22. 9. 1943.
- ³⁴ Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 378.
- ³⁵ Zbornik VI/7, dok. št. 129.
- ³⁶ Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 377; Zbornik VI/7, dok. št. 134.
- ³⁷ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 383—384.
- ³⁸ Franc Štoka, Cijan Štoka, Mira Parkelj-Vera, Bukovec Lojze-Nani, spomini v IZDG.
- ³⁹ Stanko Kralj-Skala, Rudi Kodrič-Branko in Darko Derendatine, spomini, zapisniki v IZDG.
- ⁴⁰ Izjava Silvestra Pipana v IZDG in spomini avtorja; Primorske brigade, stran 50.
- ⁴¹ Primorske brigade, str. 50—51.
- ⁴² Rudi Kodrič-Branko, spomini.
- ⁴³ Primorske brigade, str. 49—50.
- ⁴⁴ Andrej Renar-Drejček, spomini, zapisnik v IZDG.
- ⁴⁵ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 383—384.
- ⁴⁶ Vidojka Omladič in Mira Parkelj-Vera, spomini, zapisnik v IZDG.
- ⁴⁷ Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 390.
- ⁴⁸ Petelin, Gradnikova brigada, stran 128.
- ⁴⁹ Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 393.
- ⁵⁰ Prav tam, stran 352.
- ⁵¹ Stanko Kralj-Skala, spomini; Vlado Bračič-Mirko, O nastanku in borbah Kosovelove brigade, Ljudska pravica 27. septembra in 3. oktobra 1950 (nadalje Bračič, omenjeni članek).
- ⁵² Ustmena izjava župnika v Pliskovici in Stanka Kralja 15. novembra 1968.
- ⁵³ Stanko Kralj, spomini.
- ⁵⁴ Glej opombo 1.
- ⁵⁵ Andrej Renar-Drejček, spomini.
- ⁵⁶ Franc Štoka, spomini.
- ⁵⁷ Stanko Kralj, spomini.
- ⁵⁸ Vidojka Omladič in Mira Parkelj, spomini.
- ⁵⁹ Zbornik VI/7, dok. št. 209.

⁶⁰ Zbornik VI/7, dok. št. 268. S tem ukazom glavnega štaba NOV in PO Slovenije je bil ukinjen operativni štab za zahodno Slovenijo ter ustanovljena 3. operativna cona »alpska«.

⁶¹ Petelin, Gradnikova brigada, stran 130.

⁶² Zbornik VI/7, dok. št. 237.

⁶³ Stanko Mahne in Miro Zerjal, spomini, zapisnik v IZDG.

⁶⁴ Darko Derenda-Tine in Mira Parkelj-Vera, spomini, zapisnik v IZDG.

⁶⁵ Darko Derenda-Tine, Vidojka Omladič in Mira Parkelj-Vera, spomini.

⁶⁶ Zbornik VI/8, dok. št. 152, op. 11, in št. 177.

⁶⁷ Lojze Bukovec-Nani in Vidojka Omladič, spomini, zapisnik v IZDG.

⁶⁸ Franc Štoka in Srčan Gruntar, spomini, zapisnik v IZDG.

⁶⁹ Seznam protipartizanskih akcij v Slovenskem primorju oktobra 1943, Zbornik VI/8, dok. št. 226; Miro Zerjal, spomini.

⁷⁰ Stanko Kralj-Skala, spomini.

⁷¹ Albert Gruden-Blisk, spomini, zapisnik v IZDG.

⁷² Stanko Mahne in Edvard Zerjal, spomini.

⁷³ Jože Bolje-Jamnik, Sovražnik je pokleknil. Slovenski Jadran 1959, št. 28, stran 7 (nadalje Bolje, omenjeni članek).

⁷⁴ Prav tam. Navedbe udeležencev in domačinov iz Pliskovice so popolnoma iste.

⁷⁶ Bračić, omenjeni članek.

⁷⁸ Bolje, omenjeni članek.

⁷⁷ Okoli vprašanja, odkod sta v Pliskovico prišla avtomobilska kolona in patroljni avtomobil z nemškimi oficirji, se navedbe udeležencev ne ujemajo. Med naknadnim preverjanjem podatkov, ki jih je avtor opravil na kraju samem ob prisotnosti Stanka Kralja-Skale, tedanjega namestnika komandanta brigade in udeleženca opisane akcije in na podlagi izjav domačinov iz Pliskovice, Stanka Suca in celo župnika, ki so tedaj živeli v tem kraju, so skupaj ugotovili, da sta kolona in patroljni avtomobil prišla iz Sežane prek Dutovelj in Krajne vasi, prva manjša skupina karabinjerjev pa je prišla v Veliki dol peš iz Komna. (Miro Zerjal in Franc Štoka, spomini.)

⁷⁸ Stanko Kralj-Skala, spomini.

⁷⁹ Zbornik VI/8, dok. št. 153, opomba 11; VI/9, dok. št. 43.

⁸⁰ Stanko Mahne v svojih spominih navaja, da je med pogajalnji v Velikem dolu dejal italijanskemu majorju, da je na položajih kakih 3000 partizanov. Major se je na to izjavo le nasmehnil in dejal, da mu je prav dobro znano, koliko partizanov je na Krasu in to celo bolje kot njemu.

⁸¹ Štab brigade je pustil 2. bataljon na prejšnjih položajih verjetno zaradi nadzora in zavarovanja proti Komnu in zahodnemu Krasu, zlasti pa še zaradi zaščite Lipe, kjer je bil okrožni komite KPS za Kras.

Napad na usnjarno v Mirnu so načrtovali že prej, vendar ga je štab brigade odložil spričo sovražne dejavnosti po napadu na Prvačino za primernejši čas. (Stanko Kralj-Skala, spomini.)

- ⁸² Stanko Šuc, izjava z dne 14. 11. 1968.
- ⁸³ Miro Zerjal, spomini.
- ⁸⁴ Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 595; Bračič, omenjeni članek.
- ⁸⁵ Maks Dugolin in Rudi Kodrič-Branko, spomini.
- ⁸⁶ Bračič, O nastanku in borbah Kosovelove; Darko Derenda-Tine in Rudi Kodrič-Branko, spomini.
- ⁸⁷ Karlo Rijavec, spomini, zapisnik v IZDG.
- ⁸⁸ Mira Parkelj-Vera, spomini.
- ⁸⁹ Pepi Lozej, spomini, zapisnik v IZDG.
- ⁹⁰ Maks Dugolin, spomini.
- ⁹¹ Darko Derenda-Tine in Lojze Bukovec-Nani, spomini.
- ⁹² Maks Dugolin in Rudi Kodrič-Branko, spomini.
- ⁹³ Zbornik VI/8, dok. št. 66.
- ⁹⁴ Mirko Zerjal, Edvard Zerjal in Leopold Caharija, spomini.
- ⁹⁵ Zbornik VI/8, dok. št. 66 in 152, op. 11.
- ⁹⁶ Lojze Bukovec-Nani, spomini.
- ⁹⁷ Ko je brigada odšla iz taborišča na Oševljeku, je ostala s hudo ranjenim neznanim mitraljezecem Vidojka Omladič. V neki osamljeni hiši naj bi počakala zdravnika, ki so ga šli iskat v Sempeter pri Gorici. Ranjenec je zaradi velike izgube krvi umri kmalu po polnoči in ni dočkal zdravnika. (Spomini Vidojke Omladič v IZDG).
- ⁹⁸ Natančni podatki o padlih in ranjenih v boju pri Zeleznih vratih se niso ohranili. Vidojka Omladič je v svoji osebni beležnici zapisala, da so tedaj bili ranjeni trije borci iz 2. bataljona in sicer Ivan iz Polj an pri Doberdobu, ranjen v stegno, Joško iz Rihemberka, ranjen v laket, in Slavko iz Kobjeglave, ki je dobil drobee mine v hrbet. Odveč je omenjati, da so tako skromni podatki posledica strogih ukazov partizanskih poveljstev, ki so prepovedovala pisanje dnevnikov, beležk in podobnega, saj je nešteto krat okupator na podlagi slučajno najdenih imen izvrševal hude represalije nad svojci partizanskih borcev.
- ⁹⁹ Ranjene partizane so zvesti terenski aktivisti skrili v skrivališča.
- Okoli 10. novembra je manjša skupina starešin in drugih prijateljev obiskala Triglava in tovariše ter jim zaželela hitro ozdravitev in vrnitev v enoto. Branko Piculj-Triglav je po ozdravitvi odšel v enote varnostnoobveščevalne službe (VOS). Konec aprila 1945, le nekaj dni pred osvoboditvijo Primorja in Trsta, je bil med spopadom s četniki v Vipavski dolini ponovno hudo ranjen. Ujeli so ga, potem pa nečloveško mučili in ubili. Dolgo ni bilo mogoče za tega hrabrega borca najti podatkov o njegovem imenu, ker so ga njegovi tovariši poznali le po partizanskem imenu. Sele ko so povsem slučajno naleteli na njegovega očeta v domu za onemogle pri Dornberku, je bilo mogoče dobiti nekaj dragocenih podatkov in celo fotografijo iz leta 1943 pred odhodom v italijansko vojsko. Malo zatem je pobegnil z vojaškega transporta v bližini Trsta in stopil med kraške partizane. (Izjava v IZDG.)
- ¹⁰⁰ Fase. 289/II-a v IZDG.

- ¹⁰¹ Lojze Bukovec-Nani, Mira Parkelj-Vera in Darko Derenda-Tine, spomini.
- ^{11,2} Stanko Kralj-Skala, spomini.
- ^{m3} Bračič, omenjeni članek; Zbornik VI/8, dok. št. 66.
- ¹⁰⁴ Zbornik VI/7, dok. št. 268.
- ¹⁰⁵ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 594—595; Zbornik VI/8, dok. št. 66.
- ¹⁰⁶ Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 596; Zbornik VI/8, dok. št. 66; Stanko Kralj-Skala in Rudi Kodrič-Branko, spomini.
- ¹⁰⁷ Bračič, omenjeni članek; Avguštin Žerjal-Miro, Priborili so naslov udarna četa. Primorski dnevnik, 5. septembra 1953; Edo Kodrič, Kosovelova 19. udarna brigada v prvi ofenzivi. Jadran, 22. maja 1953.
- ¹⁰⁸ Bračič, omenjeni članek.
- ¹⁰⁹ Tone Kosovel in Jože Bajt-Triglav, spomini.
- ^{no p_{rav}} tam; Rudi Kodrič-Branko, Lojze Švigelj-Mojzes in Lojze Bukovec-Nani, spomini.
- ¹¹¹ Zbornik VI/8, dok. št. 66.
- ¹¹² Zbornik VI/8, dok. št. 152.
- ¹¹³ V poročilu štaba brigade in štaba operativne cone o tej akciji je podatek, da so bili ubiti general, polkovnik in trije podpolkovniki, toda neposredni očividci Stanko Mahne, Andrej Renar-Drejček, Mirko Zerjal in Jože Fakin-Orel so v svojih izjavah navedli le višje oficirje. Nobeden ne omenja generala. (Izjava v AIZDG.)
- ¹¹⁴ Franc Štoka, spomini; Edo Kodrič, omenjeni članek.
- ¹¹⁵ Jože Bajt-Triglav, spomini; Zbornik VI/8, dok. št. 152.
- ¹¹⁶ Tonček Kosovel, spomini.
- ¹¹⁷ Lojze Bukovec-Nani, Mira Parkelj, Franc in Stanko Frančeskin, spomini.
- ¹¹⁸ Lojze Švigelj-Mojzes, Mira Parkelj, spomini.
- ^{no} Franc Štoka, Stanko Mahne, spomini; Edo Kodrič, omenjeni členski
- ¹²⁰ Zbornik VI/8, dok. št. 153.
- ¹²¹ Zbornik VI/8, dok. št. 152; Ivan Furlan, ustni vir.
- ¹²² Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 567—569; Toni Saksida, Milan Mozetič, spomini, zapisnik v IZDG.
- ¹²³ Zbornik VI/8, dok. št. 153.
- ¹²⁴ prav v teh dneh so v tretjem, potem pa še v drugih bataljonih, pregledali moštvo v skladu z ukazom štaba III. operativne cone »alpske«.
- ¹²⁵ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 623—625.
- ¹²⁶ Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 625—630. Po izjavi očividca Toneta Saksida, ki je bil tedaj, ko so fašisti začeli streljati iz gostilne, v predhodnici in pri izhodu iz dvorišča, je le Lojze ohranil mirno kri in izstrelil rafal iz svoje strojnice. Ostal je pri izhodu, dokler se ni poslednji borec umaknil. (Izjava v IZDG.)
- ¹²⁷ Mira Parkelj-Vera, spomini.

¹²⁸ Milan Mihelj, spomini, zapisnik v IZDG. Dogodek so obnovili na mestu samem ob prisotnosti nekoliko borcev in prebivalcev Rihemberka, ki so ga doživeli.

¹²⁸ Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 612—625.

¹³⁰ prav tam, stran 624.

¹³¹ Edo Kodrič in Avguštin Zerjal-Mirko, omenjeni članki; Vidojka Omladič, Mira Parkelj in Toni Saksida, spomini.

¹³² Glasilo 19. SNOB Srečko Kosovel, letnik I, št. 2, decembra 1943 v IZDG.

¹³³ Jože Bajt-Triglav in Tonček Kosovel, spomini.

¹³⁴ Ferenc, prav tam.

¹³⁵ prav tam.

¹³⁶ prav tam; Zbornik VI/8, dok. št. 153.

¹³⁷ Prav tam.

¹³⁸ Edo Kodrič, omenjeni članek.

¹³⁹ Zbornik VI/8, dok. št. 153.

¹⁴⁰ Edo Kodrič in Avguštin Zerjal-Mirko, omenjeni članki; Kronika brigade, glasilo 19. SNOB Srečko Kosovel št. 2, 1. decembra 1943; fase. P/174-I v IZDG (nadalje Kronika brigade).

¹⁴¹ Prav tam.

¹⁴² Avguštin Zerjal, spomini.

¹⁴³ Zbornik VI/8, dok. št. 152.

¹⁴⁴ Zbornik VI/8, dok. št. 153.

¹⁴⁵ Po izjavi Cijana Stoke je komandant 1. bataljona ranjenega nemškega poročnika s patroljo poslal do prvih hiš Sežane in ji ukazal, naj ga spusti na svobodo. Poročnik je nekaj dni pozneje izpustil nekega pripadnika bataljona, ki so ga bili ujeli Nemci. (Izjava v AIZDG.)

¹⁴⁶ Stanko Mahne in Alojz Štrekelj, ustni vir, zapisek v AIZDG.

¹⁴⁷ Poročilo o tem v IZDG.

¹⁴⁸ Prav tam.

¹⁴⁹ Prav tam.

¹⁵⁰ Zbornik VI/9, dok. št. 117 in 153.

¹⁵¹ Zbornik VI/9, dok. št. 153; Avguštin Zerjal-Mirko, spomini in omenjeni članek.

¹⁵² Avguštin Zerjal-Mirko, spomini.

¹⁵³ Zbornik VI/9, dok. št. 153.

¹⁵⁴ Prav tam; Tonček Kosovel, spomini.

¹⁵⁵ Zbornik VI/9, dok. št. 63.

¹⁵⁶ Jože Bajt-Triglav in Tonček Kosovel, izjavi v AIZDG.

Po podatkih Andreja Likarja se je vod, ki je spremljal konje in mule v XXXI. divizijo, okoli 25. decembra priključil 5. bataljonu in z njim vred 31. decembra odšel v sestav 17. brigade Simona Gregorčiča.

¹⁵⁷ Zbornik VI/9, dok. št. 153.

¹⁵⁸ prav tam.

¹⁵⁹ Tonček Kosovel, izjava v AIZDG.

¹⁶⁰ Zbornik VI/9, dok. št. 103.

¹⁶¹ Stanko Benevol, izjava v AIZDG; Zbornik VI/9, dok. št. 142.

¹⁶² Zmago Gruntar, ustni vir.

- ¹⁶³ Zbornik VI/9, dok. št. 153.
- ¹⁶⁴ Mira Parkelj-Vera, ustni vir; Kronika brigade, št. 2, 1. decembra 1943.
- ¹⁶⁵ Zbornik VI/8, dok. št. 152.
- ¹⁶⁶ Kronika brigade, št. 2, 1. decembra 1943.
- ¹⁶⁷ Zbornik VI/8, dok. št. 153.
- ¹⁶⁸ *les p_{rav}* tam.
- ¹⁶⁹ Fase. P/174-I v AIZDG.
- ¹⁷⁰ Zbornik VI/8, dok. št. 152.
- ¹⁷¹ Fase. P/174-I v AIZDG. Zal podrobnih podatkov ni bilo moč dobiti.
- ¹⁷² Fase. 223 a/II-7 v AIZDG.
- ¹⁷³ Zbornik VI/8, dok. št. 152.
- ¹⁷⁴ Angela Kodrič, Edo Marušič, Franc Frančeskin in Mira Parkelj, izjave v AIZDG.
- ¹⁷⁵ Joško Makuc, izjava v AIZDG.
- ¹⁷⁶ Darko Derenda-Tine, izjava v AIZDG; Zbornik VI/9, dok. št. 142.
- ¹⁷⁷ Povelje štaba III. operativne cone »alpske« št. 128 z dne 18. decembra 1943 štabu Kosovelove brigade, fase. 289/I-b v AIZDG.
- ¹⁷⁸ Povelje in navodilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije štabu Kosovelove brigade o formiranju in nalogah južno-primorskega odreda z dne 22. decembra 1943, fase. 289/I-a v AIZDG.
- ¹⁷⁹ Zbornik VI/10, dok. št. 65.
- ¹⁸⁰ Frane Cingerle, izjava v AIZDG.
- ¹⁸¹ Karlo Rijavec, izjava v AIZDG.
- ¹⁸² Zbornik VI/8, dok. št. 147.
- ¹⁸³ Zbornik VI/8, dok. št. 152.
- ¹⁸⁴ Glasilo 19. SNOB Srečko Kosovel, leto I, št. 2, fase. P/174-I v AIZDG.
- ¹⁸⁵ Prav tam.
- ¹⁸⁶ *is« p_{rav}* tam.
- ¹⁸⁷ Prav tam.
- ¹⁸⁸ Albin Rončelj, Napad na fašistično postojanko v Rihemberku, spomini iz NOB, zapisnik v AIZDG.
- ¹⁸⁹ Zbornik VI/8, dok. št. 152.
- ¹⁹⁰ Prav tam.
- ¹⁹¹ Jernej Verginella, izjava v AIZDG; Zbornik VI/8, dok. št. 152.
- ¹⁹² Zbornik VI/9, dok. št. 153.
- ¹⁹³ Zbornik VI/8, dok. št. 152; Zbornik VI/9, dok. št. 5; povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije štabu 19. SNOB Srečko Kosovel št. 135 z dne 22. decembra 1943, fase. 289/I-a v AIZDG.
- ¹⁹⁴ Stane Benevol, Zmago Gruntar, Sabino Nazzaro, izjava v AIZDG.
- ¹⁹⁵ propagandni odsek 19. SNOB Srečko Kosovel, reportaža Postojanka je likvidirana, fase. 174 v AIZDG; poročilo štaba 19. SNOB Srečko Kosovel štabu XXXII. divizije z dne 6. januarja 1944, fase. 273/V-4 v AIZDG.

- ¹⁹⁶ Zbornik VI/10, dok. št. 81; Mihajlo Knežević, izjava v AIZDG.
- ¹⁹⁷ Miro Brnčič, Cijan Štoka, izjava v AIZDG.
- ¹⁹⁸ Zmago Gruntar, Darko Derenda-Tine, Stane Benevol, izjava v AIZDG.
- ¹⁹⁹ Zbornik VI/9, dok. št. 152; Zbornik VI/10, dok. št. 65.
- ²⁰⁰ Poročilo štaba Kosovelove brigade štabu XXXII. divizije z dne 11. januarja 1944, fase. 274 a/1/4 b v AIZDG.
- sol poročilo štaba Kosovelove brigade štabu XXXII. divizije z dne 9. januarja 1944, fase. 273/V/4 v AIZDG.
- ²⁰² Petelin, Gradnikova brigada, str. 172—176; Darko Derenda-Tine, izjava v AIZDG.
- ²⁰³ p.j pogovoru o delovanju Kosovelove brigade pri napadu na Hotedršico so bili prisotni Vidojka Kozak-Omladič, Darko Derenda-Tine, Edvard Zerjal, Zmago Gruntar, Frane Ferfolja, Rado Faganel, Alojz Kranjc, Slavko Maierle, Karlo Rijavec, Lojze Bukovec-Nani in avtor. Zapisnik z dne 15. novembra 1968 je v AIZDG.
- ²⁰⁴ Darko Derenda-Tine in Rudi Kodrič-Branko, izjava v AIZDG.
- ²⁹⁵ Petelin, Gradnikova brigada, str. 172—176.
- ²⁰⁰ Mira Parkelj-Vera, izjava v AIZDG.
- ²⁰⁷ Rudi Kodrič-Branko, izjava v AIZDG.
- ²⁰⁸ Stanko Petelin-Vojko, prav tam.
- ²⁰⁹ Zbornik VI/10, dok. št. 81; poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije glavnemu štabu NOV in PO Slovenije z dne 16. januarja 1944, fase. 222/1 b v AIZDG.
- ^{2U} Zmago Gruntar, izjava v AIZDG.
- ²¹¹ Glej opombo 203. Dne 15. januarja je brigado zapustil eden od ustanoviteljev brigade in pomočnik političnega komisarja Rudi Kodrič-Branko. Oditi je moral na novo dolžnost v obveščevalnem odseku štaba IX. korpusa. Dolžnost pomočnika političnega komisarja brigade je čez kakih deset dni prevzel politični komisar 3. čete 3. bataljona Emil Peršič.
- ²¹² Glej opombo 203.
- ²¹³ Lojze Bukovec-Nani, izjava v AIZDG.
- ²¹⁴ Zbornik VI/11, dok. št. 2 in 3.
- ²¹⁵ Zbornik VI/10, dok. št. 90.
- ²¹⁶ Zbornik VI/10, dok. št. 130.
- ²¹⁷ Zmago Gruntar, izjava v AIZDG.
- ²¹⁸ Tonček Kosovel, izjava v AIZDG; poročilo propagandnega odseka štaba 3. bataljona Kosovelove brigade propagandnemu odseku štaba XXXII. divizije z dne 21. januarja 1944, fase. 273/V/4 d.
- ²¹⁹ Mladina (primorska izdaja), št. 2, marec 1944, str. 9, AIZDG; Miro Zerjal, izjava v AIZDG.
- ²²⁰ Mira Parkelj in Stanko Lozej, izjava v AIZDG.
- ²²¹ Zbornik VI/11, dok. št. 3; Zmago Gruntar, izjava v AIZDG.
- ²²² Zbornik VI/11, dok. št. 3; Lojze Bukovec-Nani, osebni dnevnik in izjava v AIZDG.
- ²²³ Zapisnik sestanka udeležencev boja Kosovelove brigade na Predmeji 17. januarja 1944. Prisotni so bili udeleženci iz vseh enot:

Darko Derenda, Vidojka Omladič, Edvard Zerjal, Zmago Gruntar, Frane Ferfolja, Rado Faganel, Alojz Kranjc, Slavko Majerle, Karlo Rijavec, Lojze Bukovec in avtor. Zapisnik z dne 15. marca 1968 v AIZDG.

²²⁴ Rado Pregelj, Darko Derenda-Tine in Tonček Kosovel, izjave v AIZDG.

²²⁵ Milan Šuligoj, izjava v AIZDG.

²²⁸ Tonček Kosovel, izjava v AIZDG.

²²⁷ Darko Derenda-Tine, izjava v AIZDG; Vlado Bračič-Mirko, spomini, dok. št. 7383, mapa Kg/1944-II f v arhivu CK ZKS.

²²⁸ Mira Parkelj, Zmago Gruntar in Stanko Mahne, izjava v AIZDG.

²²⁹ Miloš Hočevar, Marjan Urbančič in Zmago Gruntar, izjava v AIZDG.

²³⁹ Zbornik VI/10, dok. št. 104; VI/11, dok. št. 3.

²³¹ Sovražnik je zjutraj 20. januarja 1944 požgal ražen dveh vse hiše na Lokvah (Zbornik VI/11, dok. št. 3); glasilo 19. SNOB Srečko Kosovel št. 4, z dne 21. januarja 1944, fase. P/174-I v AIZDG; poročilo štaba 3. bataljona 19. SNOB z dne 21. januarja 1944, fase. 273/V/4 d, prav tam; Lojze Bukovec-Nani, prepis dnevnika, prav tam.

²³² Povelje štaba XXXII. divizije štabu 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 20. januarja 1944, fase. 273/V/5 b v AIZDG; Zbornik VI/10, dok. št. 120; Zbornik VI/11, dok. št. 2.

²³³ Miloš Hočevar, Edo Marušič in Anton Saksida, izjava v IZDG.

²³⁴ Anton Milič-Marko, Dvaindvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca, knjiga 1, Ljubljana 1963 (nadalje Milič, Dvaindvajset tisoč kilometrov), stran 118–122; Dušan Lajsevič in Miloš Hočevar, izjava v IZDG.

²³⁵ Zbornik VI/10, dok. št. 155; Emil Peršič, izjava v AIZDG.

²³⁶ Zbornik VI/10, dok. št. 144.

²³⁷ Zbornik VI/10 dok. št. 143; spisek borcev 3. bataljona 19. SNOB Srečka Kosovela, poslanih v zaščitni bataljon IX. korpusa, fase. 273/V/1 g v AIZDG; poročilo o oborožitvi in številčnosti 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 25. januarja 1944, fase. 173/II/3 c, prav tam.

²³⁸ Marjan Urbančič, izjava v AIZDG.

²³⁹ Anton Milič-Marko, prav tam; Anton Saksida, izjava v AIZDG.

²⁴⁰ Zbornik VI/10, dok. št. 165.

²⁴¹ Zbornik VI/10, dok. št. 165; Lojze Bukovec-Nani, izjava v AIZDG.

²⁴² Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 574–586; Franjo Bavec-Branko Bazoviška brigada Ljubljana 1971 stran 54–56 (odslej: Bavec, Bazoviška brigada); Vojna enciklopedija, 1. knjiga, stran 595–596.

²⁴³ Ferenc, Kapitulacija Italije, stran 586–593; Bavec, Bazoviška brigada, stran 105–137; Zbornik VI/8, dok. št. 63 in 146; Zbornik VI/9, dok. št. 152.

- ²⁴⁴ Zbornik VI/10, dok. št. 54; Zbornik VI/11, dok. št. 70.
- ²⁴⁵ Milič, Dvaindvajset tisoč kilometrov; poročilo političnega komisarja XXXII. divizije z dne 14. marca 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 223/III/1a v AIZDG; Možina dr. Dušan, ustni vir.
- ²⁴⁶ Zbornik VI/10, dok. št. 183.
- ²⁴⁷ Zbornik VI/11, dok. št. 55; Miloš Hočevan, izjava v IZDG.
- ²⁴⁸ Glasilo XXX. divizije Matajur, letnik I, št. 4, fase. P/130/I v IZDG (nadalje Matajur); Edvard Zerjal in Cijan Stoka, izjava v IZDG.
- ²⁴⁹ Bavec, Bazoviška brigada, stran 183—193.
- ²⁵⁰ Zapisnik o sestanku preživelih starešin Kosovelove brigade o pohodu v Benečijo in bojih, ki so se ga dne 25. aprila 1968 udeležili Lojze Bukovec-Nani, Darko Derenda-Tine, Radosav Isaković-Rade, Miloš Hočevan in Karlo Rijavec. Zapisnik je v AIZDG (nadalje Zapisnik o pohodu v Benečijo).
- ²⁵¹ Zbornik VI/12, dok. št. 70; Matajur, letnik I, št. 4; vojno poročilo, fase. P/130-I v AIZDG.
- ²⁵² pagon Andrej-Ogarev, XIX. SNOUB Srečka Kosovela. Utrinki iz borb. Jadran, 13. marca 1953; Lojze Bukovec-Nani in Pepi Lozej, izjave v AIZDG.
- ²⁵³ Poročilo štaba IX. korpusa glavnemu štabu NOV in PO Slovenije z dne 15. februarja 1944, fase. 222/II-1 b v AIZDG.
- ²⁵⁴ Zbornik VI/12, dok. št. 70; Matajur, letnik I, št. 4.
- ²⁵⁵ Kronika brigade; Edvard Zerjal, izjava v AIZDG.
- ²⁵⁶ Dominik Tavčar, izjava v IZDG.
- ²⁵⁷ Lojze Bukovec-Nani, izjava v AIZDG.
- ²⁵⁸ Dr. Dušan Možina, ustni vir.
- ²⁵⁹ Stanko Mahne, Pepi Lozej, Cijan Stoka, izjava v AIZDG.
- ²⁶⁰ Zbornik VI/11, dok. št. 31; Zbornik VI/12, dok. št. 70.
- ²⁶¹ Zapisnik o pohodu v Benečijo.
- ²⁶² Mira Parkelj-Vera, Kratka vojaška kronika 19. SNOB Srečka Kosovela. Kronika brigade, 20. avgusta 1944; Bavec, Bazoviška brigada, Ljubljana 1970, str. 183—193.
- ²⁶³ Zbornik VI/11, dok. št. 48.
- ²⁶⁴ Glej pripombo 261.
- ²⁶⁵ Ivanka Sturm, izjava v AIZDG.
- ²⁶⁶ Lojze Bukovec-Nani, Jože Birsar in Ivan Furlan, izjave v AIZDG.
- ²⁶⁷ Zapisnik o pohodu v Benečijo; Lojze Bukovec-Nani in Ivan Furlan, izjavi v AIZDG.
- ²⁶⁸ Po podatkih Janeza Kramarja naj bi informacije sovražniku dal vaški kaplan.
- ²⁶⁹ Zbornik VI/11, št. 55.
- ²⁷⁰ Zapisnik o pohodu v Benečijo; Pepi Lozej, izjava v AIZDG.
- ²⁷¹ Pepi Lozej-Janko, Jože Birsar in Ivan Furlan, izjave v AIZDG.
- ²⁷² Lojze Bukovec-Nani, podatki iz njegovega osebnega dnevnika, prepis dnevnika v AIZDG.
- ²⁷³ Zbornik VI/11, dok. št. 103.

- ²⁷⁴ Zapisnik o pohodu v Benečijo; Miloš Hočevar, izjava v AIZDG.
- ²⁷⁵ Zbornik VI/12, dok. št. 70.
- ²⁷⁶ Zbornik VI/11, dok. št. 31.
- ²⁷⁷ Zapisnik o pohodu v Benečijo; dr. Dušan Možina, izjava v AIZDG.
- ²⁷⁸ Jože Birsa, izjava v AIZDG.
- ²⁷⁹ Ivan Furlan in Lojze Bukovec-Nani, izjava v AIZDG.
- ²⁸⁰ Zapisnik o pohodu v Benečijo; Jože Birsa, Ivan Furlan, Lojze Bukovec-Nani, izjave v AIZDG.
- ²⁸¹ Jože Birsa, Lojze Bukovec-Nani in Ivan Furlan, izjave v AIZDG.
- ²⁸² Zapisnik o pohodu v Benečijo; Miloš Hočevar, izjava v AIZDG.
- ²⁸³ Darko Derenda-Tine, Edvard Zerjal, izjavi v AIZDG.
- ²⁸⁴ Zbornik VI/11, dok. št. 103.
- ²⁸⁵ Zbornik VI/11, dok. št. 103; Zbornik VI/12, dok. št. 17; dnevno poročilo poveljstva nemške armadne skupine »Von Zangen« z dne 19. februarja 1944 poveljstvu za jugovzhod, mikrofilm NAW-N-T 312, roll 1639, posn. 001010 v AIZDG.
- ²⁸⁶ Zbornik VI/12, dok. št. 70.
- ²⁸⁷ Zapisnik o pohodu v Benečijo; zapisnik o rekonstrukciji boja dne 19. februarja 1944, ki so se ga 2. maja 1969 udeležili Darko Derenda-Tine, Lojze Bukovec-Nani, Miloš Hočevar, Edvard Zerjal, Mira Parkelj-Vera in Rade Isaković, v AIZDG (nadalje zapisnik o boju dne 19. februarja 1944); Miloš Hočevar in Jože Bajt-Triglav, izjava v AIZDG.
- ²⁸⁸ Jože Bajt-Triglav, izjava v AIZDG.
- ²⁸⁹ Miloš Hočevar, izjava v AIZDG.
- ²⁹⁰ Dominik Tavčar, Lojze Bukovec-Nani, Edvard Zerjal in Andrej Renar-Drežek, izjave v AIZDG.
- ²⁹¹ Milič, Dvaindvajset tisoč kilometrov, stran 137. Navedbe avtorja niso istovetne s stvarnimi dogodki glede razporeditve enot in dinamike boja.
- ²⁹² Lojze Bukovec-Nani, izjava v AIZDG; zapisnik sestanka nekaterih pripadnikov brigade Srečka Kosovela v Dornberku aprila 1967, v AIZDG.
- ²⁹³ Zapisnik o boju dne 19. februarja 1944; Ivan Furlan, izjava v AIZDG.
- ²⁹⁴ Edvard Zerjal in Pepi Lozej, izjavi v AIZDG.
- ²⁹⁵ Bavec, Bazoviška brigada, str. 183–193.
- ²⁹⁶ Zbornik VI/11, dok. št. 103.
- ²⁹⁷ Darko Derenda-Tine, izjava v AIZDG.
- ²⁹⁸ Ivan Furlan, izjava v AIZDG.
- ²⁹⁹ Pepi Lozej, izjava v AIZDG.
- ³⁰⁰ Darko Derenda-Tine in Lojze Bukovec-Nani, izjavi v AIZDG.
- ³⁰¹ Dr. Dušan Možina, izjava v AIZDG; ustne izjave prebivalcev hiše, v kateri je bilo brigadno previjališče.

- ³⁰² Zapisnik o pohodu v Benečijo; zapisnik o rekonstrukciji boja na Srednjem, sestavljen dne 2. maja 1969 ob pomoči preživelih borcev in vaščanov, v AIZDG.
- ³⁰³ Zbornik VI/11, dok. št. 103.
- ³⁰⁴ Darko Derenda-Tine, izjava v AIZDG.
- ³⁰⁵ Miloš Hočevar, izjava v AIZDG.
- ³⁰⁶ Darko Derenda-Tine, izjava v AIZDG; Lado Božič, Soča voda je šumela... Kronika brigade, letnik II, št. 1, 20. avgusta 1944.
- ³⁰⁷ Miloš Hočevar in Sabino Nazzaro, izjava v AIZDG.
- ³⁰⁸ Sabino Nazzaro in Miloš Hočevar, izjava v AIZDG.
- ³⁰⁹ Jože Piciga, izjava v AIZDG.
- ³¹⁰ Jože Birs, Miloš Hočevar in Marjan Urbančič, izjavi v AIZDG.
- ³¹¹ Lojze Bukovec-Nani in Vidojka Omladič-Kozak, izjavi v AIZDG.
- ³¹² Mira Parkelj-Vera in Miro Skapin-Nanos, izjavi v AIZDG.
- ³¹³ Miloš Hočevar in Lojze Bukovec-Nani, izjavi v AIZDG.
- ³¹⁴ Marjan Urbančič, izjava v AIZDG.
- ³¹⁵ Metod Budihna, Jože Piciga, Rudi Pahor in Anton Saksida-Toni, izjave v AIZDG.
- ³¹⁶ Zbornik VI/9, dok. št. 152 in VI/11, dok. št. 55. Lojze Bukovec-Nani hrani tudi izvirnik omenjenega pisma.
- ³¹⁷ Zbornik VI/12, dok. št. 156.
- ³¹⁸ Zbornik VI/12, dok. št. 82.
- ³¹⁹ Jože Piciga, izjava v AIZDG.
- ³²⁰ Jože Birs, Anton Saksida-Toni, Ivan Furlan in Stojan Zigon, izjave v AIZDG.
- ³²¹ Srčan Gruntar, izjava v AIZDG.
- ³²² Franc Faganel, izjava v AIZDG.
- ³²³ Zbornik VI/12, dok. št. 28; poročila štaba 19. SNOB Srečko Kosovel, fase. 46/11 in 45/1 v AIZDG.
- ³²⁴ Milič, Dvaindvajset tisoč kilometrov, knjiga 3, stran 150.
- ³²⁵ Jože Piciga, izjava v AIZDG.
- ³²⁶ Stojan Zigon, izjava v AIZDG.
- ³²⁷ Mihajlo Knežević in Karlo Rijavec, izjava v AIZDG.
- ³²⁸ Bavec, Bazoviška brigada, str. 204—210.
- ³²⁹ Petelin, Gradnikova brigada, str. 199—203.
- ³³⁰ Marijan Urbančič, izjava v AIZDG.
- ³³¹ Bavec, Bazoviška brigada, str. 204—210; Dušan Lajsevič, izjava v AIZDG.
- ³³² Poročilo štaba IX. korpusa z dne 31. marca 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, Zbornik VI/12, dok. št. 82; Bavec, Bazoviška brigada, str. 204—210; Milič, Dvaindvajset tisoč kilometrov, knjiga 3, stran 155.
- ³³³ Zbornik VI/12, dok. št. 82.
- ³³⁴ Poročilo brigadnega štaba iz tega obdobja ni ohranjeno. Podatki so iz knjige tedanjega komandanta brigade Miliča, Dvaindvajset tisoč kilometrov, knjiga 3, stran 153.
- ³³⁵ Petelin, Gradnikova brigada, stran 203; Bavec, Bazoviška brigada, stran 210.

- ³³⁶ Dnevna poročila 19. SNOB Srečko Kosovel, fase. 223/1-1 b v AIZDG.
- ³³⁷ Prav tam; Zbornik VI/12, dok. št. 49.
- ³³⁸ Jože Piciga, izjava v AIZDG.
- ³³⁹ Kronika brigade, št. 1/1944; Zbornik VI/12, dok. št. 49.
- ³⁴⁰ Milič, Dvaindvajset tisoč kilometrov, knjiga 3, stran 154; Mihajlo Knežević, Dušan Lajsevič, izjave v AIZDG.
- ³⁴¹ Zbornik VI/12, dok. št. 82, opomba 4.
- ³⁴² Bavec, Bazoviška brigada, str. 211—212.
- ³⁴³ Zbornik VI/12, dok. št. 144.
- ³⁴⁴ Zbornik VI/12, dok. št. 145.
- ³⁴⁵ Lado Božič, Kratka kronika Kosovelove brigade, fase. 289/1 v AIZDG (nadalje Božič, Kratka kronika) ; Milič, Dvaindvajset tisoč kilometrov, knjiga 3; Mira Parkelj-Vera, Jernej Verginella in Emil Persie, ustni viri.
- ³⁴⁶ Zbornik VI/12, dok. št. 76.
- ³⁴⁷ Mihajlo Knežević, izjava v AIZDG; Jože Bajt-Triglav, ustni vir.
- ³⁴⁸ Mira Parkelj-Vera in Mihajlo Knežević, ustni vir.
- ³⁴⁹ Bavec, Bazoviška brigada, str. 215—219; Milič, Dvaindvajset tisoč kilometrov, knjiga 3.
- ³⁵⁰ Zbornik VI/12, dok. št. 76.
- ³⁵¹ Prav tam.
- ³⁵² Bavec, Bazoviška brigada, str. 215—219; Petelin, Gradnikova brigada, str. 211—214; Zbornik VI/12, dok. št. 120.
- ³⁵³ Poročilo komandirja 1. čete 1. bataljona »Heine« nemškega 139. rez. polka gorskih lovcev poveljstvu bataljona z dne 10. aprila 1944 o napadu partizanov na Spodnjo Idrijo, Zbornik VI/12, dok. št. 150 (nadalje Poročilo komandirja 1. čete 1. bataljona »Heine«).
- ³⁵⁴ Bavec, Bazoviška brigada, str. 215—220; Zbornik VI/12, dok. št. 120.
- ³⁵⁵ Mihajlo Knežević, Miro Skapin-Nanos, Mira Parkelj-Vera in Stojan Zigon, ustni vir.
- ³⁵⁶ Zbornik VI/12, dok. št. 120 in 150; Božič, Kratka kronika; Kronika brigade, št. 1/1944.
- ³⁵⁷ Zbornik VI/12, dok. št. 140.
- ³⁵⁸ Poročilo komandirja 1. čete 1. bataljona »Heine«.
- ³⁵⁹ Božič, Kratka kronika.
- ³⁶⁰ Bavec, Bazoviška brigada, stran 220; Zbornik VI/12, dok. št. 140.
- ³⁶¹ Mihajlo Knežević, Dušan Lajsevič, Leopold Caharija-Pepi in Emil Peršič, ustni vir.
- ³⁶² Zbornik VI/12, dok. št. 92 in 94.
- ³⁶³ Miro Skapin-Nanos, ustni vir.
- ³⁶⁴ Jože Piciga, ustni vir. V neki televizijski oddaji pomladi 1970 je nekdanja upravnica partizanske bolnišnice Franja dr. Bojc-Bidovec navedla primer Jožeta Picige kot enega najhujših primerov poškodb v svoji zdravniški praksi. Spričo komplikacij je pacient trpel neznosne bolečine. Ni imela nobenih sredstev, s katerimi bi mu mogla pomagati. Nabrala je nekaj poljskih cvetic in

mu jih prinesla. To je bilo vse, kar je mogla storiti kot človek in zdravnica.

- ³⁶⁵ Jaka Gregorič-Ribničan, ustni vir.
- ³⁶⁶ Bavec, Bazoviška brigada, stran 227.
- ³⁶⁷ Rafael Cotič in Miro Skapin-Nanos, ustni vir.
- ³⁶⁸ Stojan Zigon, ustni vir.
- ³⁶⁹ Rado Faganel, izjava v AIZDG.
- ³⁷⁰ Zbornik VI/12, dok. št. 92 in 94.
- ³⁷¹ Leopold Caharija-Pepi, Mira Parkelj-Vera, Miro Skapin-Nanos, Jernej Verginella, Karlo Rijavec in Emil Persie, ustni viri.
- ³⁷² Rado Faganel, izjava v AIZDG; Dušan Lajsevič, ustni vir.
- ³⁷³ Poročilo komandanta 1. bataljona 139. polka gorskih lovcev z dne 13. aprila 1944 o obkolutvi partizanskih sii v okolišu Ledin, Zbornik VI/12, dok. št. 151.
- ³⁷⁴ Rado Faganel, izjava v AIZDG.
- ³⁷⁵ Rado Faganel, Stane Benevol, izjava v AIZDG; Dušan Lajsevič, ustni vir.
- ³⁷⁶ Stanko Kralj-Skala in Jože Bajt-Triglav, ustni viri.
- ³⁷⁷ Glej pripombo št. 373.
- ⁸⁷⁸ prav tam.
- ³⁷⁹ Rafael Cotič, ustni vir.
- ³⁸⁰ Mira Parkelj-Vera, ustni vir.
- ³⁸¹ Dominik Tavčar, ustni vir.
- ³⁸² Stanko Kralj-Skala, ustni vir.
- ³⁸³ Leopold Caharija-Pepi in Mira Parkelj-Vera, ustni vir.
- ³⁸⁴ Stojan Zigon, ustni vir.
- ³⁸⁵ Rafael Vodopivec, ustni vir.
- ³⁸⁶ Srčan Gruntar, ustni vir.
- ³⁸⁷ Dušan Lajsevič, ustni vir.
- ³⁸⁸ Glej opombo 373; Jaka Gregorič, Stojan Zigon in Miro Skapin-Nanos, ustni vir.
- ³⁸⁹ Stanko Podržaj, ustni vir.
- ³⁹⁰ Karlo Rijavec, ustni vir.
- ³⁹¹ Stojan Zigon, ustni vir.
- ³⁹² Sabino Nazzaro, izjava v AIZDG; Mira Parkelj-Vera, ustni vir.
- ³⁹³ Marija Podobnik, Gorenji Vrsnik, izjava v AIZDG.
- ³⁹⁴ Glej opombo 373.
- ³⁹⁵ Milič, Dvaindvajset tisoč kilometrov, stran 195.
- ³⁹⁶ Bavec, Bazoviška brigada, stran 240.
- ³⁹⁷ Poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 27. aprila 1944 o neuspeli sovražnikovi ofenzivi, Zbornik VI/13, dok. št. 38; operativno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 1. maja 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 171 v AIZDG.
- ³⁹⁸ Poročilo sanitetnega referenta štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 27. aprila 1944 o napadu na partizanske bolnišnice, Zbornik VI/13, dok. št. 39.
- ³⁹⁹ povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 15. aprila 1944 štaboma XXX. in XXXI. divizije za rušenje komunikacij

in komunikacijskih objektov na sektorju Logatec—Trst in za napade na manjše postojanke sektor ja Logatec—Divača, Zbornik VI/12, dok. št. 124.

⁴⁰⁰ Slavko Pavlič, ustni vir.

⁴⁰¹ Glej pripombo št. 397.

⁴⁹² Božič, Kratka kronika; tedensko poročilo obveščevalnega centra štaba XXX. divizije z dne 24. aprila 1944, fase. 274/6 v AIZDG.

⁴⁰³ Leopold Caharija-Pepi in Slavko Pavlič, ustni vir.

⁴⁰⁴ Poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o sovražnikovi ofenzivi od 11. do 23. aprila 1944, fase. 224/II-4 v AIZDG.

⁴⁰⁵ Poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 1. maja 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o sovražnikovi ofenzivi na sektor Cerklje na Gori in položaju enot, Zbornik VI/13, dok. št. 61.

⁴⁰⁶ Božič, Kratka kronika.

⁴⁰⁷ Miro Skapin-Nanos, ustni vir.

⁴⁰⁸ Povelje štaba XXX. divizije o delovanju enot z dne 7. maja 1944, fase. 226/1 v AIZDG.

⁴⁰⁹ Načrt štaba XXX. divizije za pohod brigad na Kras z dne 7. maja 1944, fase. 226/1 v AIZDG.

⁴¹⁰ Slavko Majerle in Jože Birska, ustni vir.

⁴¹¹ Kronika brigade; Božič, Kratka kronika.

⁴¹² Jože Makuc in Stojan Zigon, ustni vir.

⁴¹³ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 8. maja 1944 o rušenju proge Rihemberk—Štanjel, fase. 226/1 v AIZDG.

⁴¹⁴ Petnajstdnevno operativno poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 12. maja 1944, fasč. 226/II v AIZDG.

⁴¹⁵ Povelje štaba XXX. divizije o razporeditvi in nalogah brigad z dne 7. maja 1944, fase. 226/1 v AIZDG.

⁴¹⁶ Poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 1. maja 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 222/1 v AIZDG.

⁴¹⁷ Glej opombe 408—416; vojaško poročilo štaba XXX. divizije z dne 7. maja 1944, fase. 275/1; petnajstdnevno poročilo štaba IX. korpusa z dne 15. maja 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 222/11; operativno poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. maja 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 224/11 — vse v AIZDG.

⁴¹⁸ Kratka kronika Kosovelove brigade, fase. P/174/I v AIZDG.

⁴¹⁹ Poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije o zbra-
nem orožju in strelivu v 19. SNOB Srečka Kosovela med 10. in 18. majem 1944, fase. 226/11 v AIZDG.

⁴²⁰ Poročilo štaba IX. korpusa z dne 1. maja 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o položaju in dejavnosti enot od 15. do 30. maja 1944, fase. 222/11 v AIZDG.

⁴²¹ Bavec, Bazoviška brigada, stran 259; povelje štaba XXX. divizije z dne 20. maja 1944 o postavljanju zased na cesti Gorica—Ajdovščina, fase. 226/III v AIZDG.

⁴²² poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 22. maja 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o akciji 21. maja, fase. 226/III; poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 1. junija 1944 o dejavnosti brigad od 15. do 30. maja 1944, fase. 222/11 ; poročilo operativnega odseka štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 6. junija 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o akcijah XXX. divizije, fase. 224/11; Kronika brigade — vse v AIZDG.

⁴²³ Povelje štaba XXX. divizije z dne 22. maja 1944 o premiku in novi razporeditvi brigad, fase. 226/1 v AIZDG.

⁴²⁴ Obvestilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije štabu XXX. divizije z dne 22. maja 1944 o začasni pripojitvi bataljona 20. brigade, fase. 223/III v AIZDG.

⁴²⁵ Gostimir Mozetič, ustni vir.

⁴²⁶ Kronika brigade, št. 1, 20. avgusta 1944; tedensko poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 30. maja 1944, fase. 274/b/I; poročilo obveščevalnega centra štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 30. maja 1944 o dejavnosti podrejenih enot od 15. do 30. maja 1944, fase. 224/11 — vse v AIZDG.

⁴²⁷ Kronika brigade, št. 1.

⁴²⁸ Gostimir Mozetič in Anton Saksida, ustni vir; Sabino Nazaro, zapisek izjave v AIZDG.

⁴²⁸ Povelje štaba XXX. divizije z dne 28. maja 1944, fase. 226/1 v AIZDG.

⁴³⁰ Dopis štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 4. junija 1944, 223/1 v AIZDG.

⁴³¹ Poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 16. maja 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o organizacijskih vprašanjih, fase. 226/II; poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 24. maja 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o formacijskih vprašanjih, fase. 226/III; poročilo operativnega odseka štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 27. maja 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o sestavi enot, fase. 224/II — vse v AIZDG.

⁴³² Vojaško poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 3. junija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o akciji na cesti Gorica—Ajdovščina dne 31. maja 1944, fase. 275/1 v AIZDG.

^{432a} Dnevnik Ivana Rebule-Borisa; seznam za svobodo padlih borcev Kosovelove brigade, fase. 290/II v AIZDG.

⁴³³ Gradivo SNVZ, mikrofilm št. 282, posn. 1785, v filmoteki IZDG.

⁴³⁴ Poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 26. maja 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o stanju izpopolnitve enot, fase. 226/11 ; poročilo operativnega odseka štaba IX. korpusa z dne 27. maja 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slo-

venije o sestavi 19. SNOB Srečka Kosovela po preureditvi, fase. 224/11 — vse v AIZDG.

⁴³⁵ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 8. junija 1944 o akcijah od 1. do 8. junija 1944, fase. 226/11 v AIZDG.

⁴³⁶ povelje štaba XXX. divizije z dne 4. junija 1944 podrejenim brigadam za uničenje postojanke na Razdrtem ter blokadi Postojne in Senožeč, fase. 226/1 v AIZDG.

⁴³⁷ Tedensko poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 8. junija 1944 štabu XXX. divizije, fase. 226/11; poročilo propagandnega odseka štaba XXX. divizije z dne 8. junija 1944, fase. 275/1; vojaško poročilo štaba XXX. divizije z dne 7. junija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o delovanju divizije pri napadu na Razdrto, fase. 226/11; petnajstdnevno poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 9. junija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 226/11 — vse v AIZDG.

⁴³⁸ Kronika brigade, št. 1, 20. avgusta 1944, fase. P/174/I; operativno poročilo štaba IX. korpusa z dne 9. junija 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 224/11 v AIZDG.

^{438a} Dnevnik Ivana Rebule-Borisa; Seznam za svobodo padlih borcev Kosovelove brigade, fase. 290/11 v AIZDG.

⁴³⁹ povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 9. junija 1944 štabu XXX. divizije, fase. 224 v AIZDG.

⁴⁴⁰ Božič, Kratka kronika.

⁴⁴¹ Poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 23. junija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o akcijah podrejenih enot v času od 9. do 23. junija 1944, fase. 226/II v AIZDG.

⁴⁴² Prav tam.

⁴⁴³ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 15. junija 1944 štabu XXX. divizije, fase. 226/II v AIZDG.

⁴⁴⁴ Bavec, Bazoviška brigada, str. 272—277.

⁴⁴⁵ Glasilo Kosovelove brigade »V borbo naprej!«, članek »Vojaška kronika«, fase. P/174/I v AIZDG.

⁴⁴⁶ V pripravi tega poglavja so upoštevani še tile viri: radijska depeša štaba XXX. divizije z dne 14. junija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 224/V; poročilo propagandnega odseka štaba XXX. divizije z dne 18. junija 1944 propagandnemu odseku štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o akcijah v dolini Soče, fase. 226/1; poročilo operativnega odseka štaba IX. korpusa z dne 17. junija 1944 operativnemu odseku glavnega štaba NOV in PO Slovenije o akcijah XXX. divizije v dolini Soče, fase. 224/11; poročilo štaba IX. korpusa z dne 20. junija 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o položaju na korpusnem področju v času med 1. in 20. junijem 1944, fase. 226/II — vse v AIZDG.

⁴⁴⁷ Povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 15. junija 1944 štabu 19. SNOB Srečka Kosovela za rušenje ceste Spodnja Idrija—Zelin—Grahovo, fase. 224 v AIZDG.

⁴⁴⁸ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 18. junija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, štabu XXX. divi-

zije pa v vednost, o rušenju mostov in ceste med Spodnjo Idrijo in Grahovim, fase. 226/11 v AIZDG.

⁴⁴⁹ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 23. junija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, štabu XXX. divizije pa v vednost, o poteku dogodkov pri napadu na postojanko v Bači, fase. 226/II v AIZDG.

⁴⁵⁰ Bavec, Bazoviška brigada, str. 277—280.

⁴⁵¹ Dnevna vojaška poročila štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 23. in 24. junija 1944 štabu XXX. divizije, fase. 226/II v AIZDG.

⁴⁵² poročilo štaba 2. brigade VDV z dne 16. julija 1944 o akciji v Slapu dne 26. junija 1944, fase. 226/11; poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 27. junija 1944 štabu XXX. divizije o boju pri Slapu, fase. 226/II v AIZDG.

⁴⁵³ Bavec, Bazoviška brigada, str. 280—283.

⁴⁵⁴ Prav tam.

⁴⁵⁵ povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije zdne 27. junija 1944 za napad na Baško grapo, fase. 224 v AIZDG.

⁴⁵⁶ Zaradi tega so razlike med poveljem za napad in razporeditvijo brigad med napadom.

⁴⁵⁷ Povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije zdne 27. junija 1944 za napad na Baško grapo, fase. 224 v AIZDG.

⁴⁵⁸ Obvestilo komandanta IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije generalmajorju Dušanu Kvedru-Tomažu o delu van ju Kosovelove brigade z dne 29. junija 1944 ob 4,15, fase. 223/1 v AIZDG.

⁴⁵⁹ Poročilo propagandnega odseka štaba XXX. divizije z dne 2. julija 1944 o uspehih Kosovelove brigade pri napadu na Klavže, fase. 275/1 v AIZDG.

⁴⁶⁰ Poročilo komandanta IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije generalmajorju Dušanu Kvedru-Tomažu z dne 29. junija 1944 o boju Kosovelove pri Klavžah, fase. 223/1 v AIZDG.

⁴⁶¹ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 2. julija 1944 štabu XXX. divizije o poteku napada na Klavže, fase. 226/1 v AIZDG.

⁴⁶² poročilo štaba 14. tržaške udarne brigade z dne 1. julija 1944 štabu XXX. divizije o napadu na Knežo, fase. 226 a v AIZDG (nadalje poročilo o napadu na Knežo).

⁴⁶³ poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 2. julija 1944 štabu XXX. divizije o bojih dne 29. junija 1944, fase. 226/11 v AIZDG.

⁴⁶⁴ Poročilo o napadu na Knežo.

⁴⁶⁵ poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 2. julija 1944 štabu XXX. divizije, fase. 226/II v AIZDG.

⁴⁶⁶ Cvetka Bračič, izjava v AIZDG.

⁴⁶⁷ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 30. junija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o premiku nemške kolone iz Tolmina proti Grahovem čez Podmelec, fase. 226/II v AIZDG.

⁴⁶⁸ Poročilo operativnega odseka štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 5. julija 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slove-

nije o dejavnosti enot od 20. junija do 5. julija 1944, fase. 222/III v AIZDG.

⁴⁶⁹ poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 2. julija 1944 štabu XXX. divizije o bojih dne 30. junija, fase. 226/II v AIZDG.

⁴⁷⁰ Prav tam.

⁴⁷¹ Poročilo štaba 14. tržaške udarne brigade z dne 1. julija 1944 štabu XXX. divizije o napadu na Baško grapo, fase. 226 a v AIZDG.

⁴⁷² Miroslav Stepančič, ustni vir.

⁴⁷³ Poročilo štaba IX. korpusa z dne 5. julija 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o operaciji v Baški grapi, fase. 224/III v AIZDG.

⁴⁷⁴ Emil Peršič, ustni vir.

⁴⁷⁵ Petnajstdnevno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 10. julija 1944 štabu XXX. divizije, fase. 226/1 v AIZDG.

⁴⁷⁶ Poročilo štaba IX. korpusa z dne 5. julija 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije za čas od 20. junija do 5. julija 1944, fase. 224/III v AIZDG.

⁴⁷⁷ Stanko Petelin-Vojko, Med Triglavom in Trstom, str. 296 do 307.

⁴⁷⁸ Bavec, Bazoviška brigada, str. 286—289; poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 3. julija 1944 štabu XXX. divizije o bojih na šentviški planoti 2. julija, fase. 226/II v AIZDG.

⁴⁷⁹ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 6. julija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o bojih na Šentviški planoti 2. julija, fase. 226/11 v AIZDG.

⁴⁸⁰ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 3. julija 1944 štabu XXX. divizije, fase. 226/11 v AIZDG.

i8i poročilo štaba IX. korpusa z dne 5. julija 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o akcijah v Baški grapi, fase. 224/III v AIZDG.

⁴⁸² Partizanski dnevnik, 18. julija 1944 (v AIZDG).

⁴⁸⁸ Povelje štaba XXX. divizije z dne 3. julija 1944 o premiku brigad na Banjsko planoto, fase. 226/1 v AIZDG.

⁴⁸⁴ Božič, Kratka kronika.

⁴⁸⁵ poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 7. julija 1944 o preureditvi 3. bataljona, fase. 226/11 v AIZDG.

⁴⁸⁶ Jože Birsa, izjava v AIZDG.

⁴⁸⁷ Primorski partizan, glasilo XXX. divizije, št. 4/1944 v AIZDG.

⁴⁸⁸ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 10. julija 1944 štabu XXX. divizije o akciji dne 9. julija, fase. 226/11 ; poročilo propagandnega odseka štaba XXX. divizije o akciji 3. bataljona 19. SNOB dne 9. julija 1944, fase. 275/1; Kronika brigade, št. 1/1944, 20. avgusta 1944; poročilo operativnega odseka štaba IX. korpusa z dne 20. julija 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije za čas od 5. julija do 20. julija 1944, fase. 224/III — vse v AIZDG.

489 Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 10. julija 1944 štabu XXX. divizije o akcijah 9. in 10. julija 1944 pri Levpi, fase. 226/11 v AIZDG.

⁴⁹⁰ Anton Saksida in Sulič Drago, ustni vir.

⁴⁹¹ Povelje štaba XXX. divizije z dne 13. julija 1944 za napad na Deskle in komunikacije v Soški dolini, fase. 226/1; poročilo štaba XXX. divizije z dne 16. julija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o akciji v noči na 14. julij 1944, fase. 274 b/I; poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 15. julija 1944 štabu XXX. divizije o izvršenih nalogah v Soški dolini dne 14. julija 1944, fase. 226/11; depeša štaba XXX. divizije z dne 15. julija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o razporeditvi enot, fase. 224/V; polmesečno poročilo IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 20. julija 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o dejavnosti korpusnih enot, fase. 222/11 — vse v AIZDG.

⁴⁹² Zbornik VI/14, dok. št. 123; Zbornik VI/15, dok. št. 125.

⁴⁹³ Zbornik VI/15, dok. št. 6.

⁴⁹⁴ Zbornik VI/15, dok. št. 66.

⁴⁹⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 51.

⁴⁹⁶ Lojze Dolenc, ustni vir.

⁴⁹⁷ Jernej Verginella, Anton Saksida, ustni vir.

⁴⁹⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 66.

⁴⁹⁹ Zbornik VI/15, dok. št. 51.

⁵⁰⁰ Alojz Štrekelj, izjava v AIZDG.

⁵⁰¹ Zbornik VI/15, dok. št. 66; Ernest Sulič, izjava v AIZDG.

⁶⁰² Zbornik VI/15, dok. št. 151; mesečno poročilo obveščevalnega centra štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 5. avgusta 1944, fase. 222/11 v AIZDG.

⁵⁰³ prav tam.

⁶⁰⁴ Zbornik VI/15, dok. št. 11; Petelin, Vojkova brigada, str. 349

⁵⁰⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 66.

⁶⁰⁶ Prav tam.

⁶⁰⁷ Ernest Sulič, Jože Birska, izjava v AIZDG.

⁶⁰⁸ Mira Parkelj-Vera, ustni vir.

⁵⁰⁹ Božič, Kratka kronika.

⁵¹⁰ Zbornik VI/15, dok. št. 66.

¹¹¹ Zbornik VI/15, dok. št. 151.

⁵¹² Operativno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 4. avgusta 1944 o bojih enot v času od 19. julija do 4. avgusta 1944, fase. 224/III v AIZDG.

⁵¹³ Mesečno poročilo obveščevalnega centra štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 5. avgusta 1944, fase. 222/11 v AIZDG; Zbornik VI/15, dok. št. 66.

⁵¹⁴ Zbornik VI/15, dok. št. 34 in 45.

⁵¹⁵ Dnevno operativno poročilo štaba XXX. divizije o boju na Oblakovem vrhu dne 22. julija 1944, fase. 226/1 v AIZDG.

⁶¹⁶ Zbornik VI/15, dok. št. 151.

⁵¹⁷ Zbornik VI/15, dok. št. 66.

⁵¹⁸ Slavko Pavlič, izjava v AIZDG.

- ⁵¹⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 66; poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 23. julija 1944 štabu XXX. divizije o boju na Oblakovem vrhu, fase. 226/11 v AIZDG.
- ⁵²⁰ poročilo štaba XXX. divizije z dne 29. julija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o boju na Oblakovem vrhu, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁵²¹ Anton Saksida-Toni, ustni vir.
- ⁵²² Glej opombo 519.
- ⁵²³ Zbornik VI/15, dok. št. 151.
- ⁵²⁴ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 29. julija 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o boju Kosovelove brigade na Oblakovem vrhu, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁵²⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 66.
- ⁵²⁶ _{prav} tam.
- ⁵²⁷ Jože Birska, izjava v AIZDG.
- ⁵²⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 66.
- ⁵²⁸ Glej opombo 527.
- ⁵³⁸ Glej opombo 528.
- ⁵³¹ Zbornik VI/15, dok. št. 50, 51, 54 in 57; poročilo obveščevalnega centra štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 5. avgusta 1944, fase. 222/11; operacijsko poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 2. avgusta 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o bojih v času od 26. do 31. julija 1944, fase. 224/III — vse v AIZDG.
- ⁵³² Zbornik VI/15, dok. št. 66.
- ⁵³³ Zbornik VI/15, dok. št. 151.
- ⁵³⁴ Operativno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 2. avgusta 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 224/III v AIZDG.
- ⁵³⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 54.
- ⁵³⁶ Anton Fakin, izjava v AIZDG.
- ⁵³⁷ Operativno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 2. avgusta 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o bojih za Lokve, fase. 224/III v AIZDG.
- ⁵³⁸ poročilo nemškega bataljona »Heine« z dne 14. avgusta 1944 o akciji na področju Čepovan—Čmi vrh v času od 26. julija do 12. avgusta 1944, Zbornik VI/15, dok. št. 169; Petelin, Med Triglavom in Trstom, str. 337—339; isti, Vojkova brigada, str. 360—365; isti, Gradnikova brigada, str. 316—319; Bavec, Bazoviška brigada, str. 310—317; Zbornik VI/15, dok. št. 50, 51 in 57.
- ⁵³⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 66; Mirko Kandare, Toni Saksida, ustni vir.
- ⁵⁴⁸ Petelin, Gradnikova brigada, stran 316; Zbornik VI/15, dok. št. 50.
- ⁵⁴¹ Ljubo Nenezić in Emil Peršič, ustni vir.
- ⁵⁴² Bavec, Bazoviška brigada, str. 310—316.
- ⁵⁴³ Drago Ukmar-Bojan, izjava v AIZDG.
- ⁵⁴⁴ Slavko Godnič in Anton Saksida, ustni vir.
- ⁵⁴⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 66; Cvetka Bračič, ustni vir.

- ⁵⁴⁶ Ranjenega komandanta 19. SNOB Srečka Kosovela Leopolda Škrabarja-Vanjo so ponoči prenesli v premično bolnišnico XXX. divizije, ki je bila na Predmeji. Tam je podrobnosti o tem tragičnem dogodku pri Lokvah pripovedoval Miri Parkelj-Veri, ki je bila tedaj vojni dopisnik Kosovelove brigade. Njo so poslali v bolnišnico zaradi hude angine.
- ⁵⁴⁷ Zbornik VI/15, dok. št. 66.
- ⁵⁴⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 50, 54 in 66.
- ⁵⁴⁹ Ljubo Nenezić in Janko Podržaj, ustni vir.
- ⁵⁵⁰ Jože Birska in Mira Parkelj, ustni vir.
- ⁵⁵¹ Metod Budihna, ustni vir.
- ⁵⁵¹ poročilo štaba 18. SNOUB bazoviške z dne 30. julija 1944 štabu XXX. divizije o boju pri Lokvah, fase. 226/II v AIZDG; Zbornik VI/15, dok. št. 50 in 66.
- ⁵⁵³ Petelin, Gradnikova brigada, str. 315—316.
- ⁵⁵⁴ Izredno poročilo štaba XXX. divizije z dne 4. avgusta 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o bojih pri Lokvah in Zavrhu, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁵⁵⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 169.
- ⁵⁵⁶ Glej opombo 554; poročilo obveščevalnega centra štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 5. avgusta 1944 za čas od 5. julija do 1. avgusta 1944, fase. 222/II v AIZDG.
- ⁵⁵⁷ Metod Budihna dn Anton Saksida, ustni vir.
- ⁵⁵⁸ poročilo propagandnega odseka štaba XXX. divizije z dne 6. avgusta 1944, fase. 275/1 v AIZDG; Zbornik VI/15, dok. št. 57; Bavec, Bazoviška brigada, str. 310—316.
- ⁵⁵⁹ Dnevno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 1. avgusta 1944 štabu XXX. divizije, fase. 226/11 v AIZDG.
- ⁵⁶⁰ Zbornik VI/15, dok. št. 57.
- ⁵⁶¹ Bavec, Bazoviška brigada, str. 310—319.
- ⁵⁶² Mira Parkelj-Vera, ustni vir.
- ⁵⁶³ odredba štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 3. avgusta 1944 o imenovanju Antona Šibelje-Stjenke za komandanta južnoprimorskega partizanskega odreda, fase. 223/II v AIZDG.
- ⁵⁶⁴ Kartoteka pripadnikov 19. SNOUB Srečka Kosovela pri odoboru brigade.
- ⁵⁶⁵ Božič, Kratka kronika.
- ⁵⁶⁶ Metod Budihna, ustni vir.
- ⁵⁶⁷ Petelin, Gradnikova brigada, str. 319—323.
- ⁵⁶⁸ Dnevno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela za 5. avgust 1944, fase. 226/11 v AIZDG.
- ⁵⁶⁹ Zbornik VI/15, dok. št. 138.
- ⁵⁷⁰ Zbornik VI/15, dok. št. 143.
- ⁵⁷¹ Povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 7. avgusta 1944 štabu XXX. divizije za prevzem in prenos ranjenec iz partizanske bolnišnice Pavle, fase. 223/III v AIZDG.
- ⁵⁷² Zbornik VI/15, dok. št. 169.
- ⁵⁷³ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 11. avgusta 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁵⁷⁴ Sabino Nazzaro, ustni vir.

⁵⁷⁵ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 11. avgusta 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o položaju, fase. 226/1 v AIZDG.

⁵⁷⁶ Zbornik VI/15, dok. št. 138.

⁵⁷⁷ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 13. avgusta 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o položaju, fase. 274/1 v AIZDG.

⁵⁷⁸ Božič, Kratka kronika.

⁶⁷⁹ Poročila štaba XXX. divizije z dne 11., 12., 13. in 14. avgusta 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o dnevnih dogodkih, fase. 226/1 v AIZDG.

⁵⁸⁰ Mira Parkelj-Vera in drugi ustni viri.

⁵⁸¹ V poglavju so uporabljeni še tile viri: Zbornik VI/15. dok. št. 41, 54, 57, 66, 78, 99 in 100; dnevna poročila štaba 19. SNOB Srečka Kosovela za 1., 2., 3., 4. in 5. avgust 1944, fase. 226/11; poročilo štaba XXX. divizije št. 411 in 413 z dne 9. avgusta 1944, fase. 226/1; povelje štaba IX. korpusa. NOV in PO Jugoslavije z dne 9. avgusta 1944 štabu XXX. divizije o novem razporedu brigad, fase. 223/III; poročilo štaba XXX. divizije z dne 10. avgusta 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o opravljenih nalogah, fase. 226/1 — vse v AIZDG.

⁵⁸² Radijska depeša štaba XXX. divizije z dne 13. avgusta 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o razporeditvi brigad, fase. 274/II v AIZDG.

⁵⁸³ Dnevno poročilo štaba Kosovelove brigade z dne 15. avgusta 1944 štabu XXX. divizije o stanju v brigadi in premiku proti Colu in nazaj, fase. 226/11 v AIZDG.

⁵⁸⁴ Zbornik VI/15, dok. št. 99 in 100.

⁵⁸⁵ Dnevno poročilo štaba Kosovelove brigade z dne 15. avgusta 1944 štabu XXX. divizije, fase. 226/II v AIZDG.

⁵⁸⁶ Zbornik VI/15, dok. št. 99.

⁵⁸⁷ Zbornik VI/15, dok. št. 94.

⁵⁸⁸ Prav tam.

sso Mira Parkelj-Vera, ustni vir.

⁵⁹⁰ Anton Fakin-Toni, ustni vir.

⁵⁹¹ Zbornik VI/15, dok. št. 99 in 100.

⁵⁹² Zbornik VI/15, dok. št. 171.

⁵⁹³ Zbornik VI/15, dok. št. 99 in 100.

⁵⁹⁴ Ukaz štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 18. avgusta 1944 štabu XXX. divizije, fase. 223/III v AIZDG.

⁵⁹⁵ Bavec, Bazoviška brigada, stran 322.

⁵⁹⁶ Ražen navedenih virov so v poglavju uporabljeni še tile: Sabino Nazzaro in Jože Birska, izjavi v IZDG; Petelin, Med Triglavom in Trstom, str. 345—347.

⁵⁹⁷ Zbornik VI/15, dok. št. 110.

⁵⁹⁸ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 25. avgusta 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o boju 1. bataljona 19. brigade dne 23. avgusta, fase. 274/1 v AIZDG; dnevno povelje štaba XXX. divizije za 26. avgust 1944, s katerim je bil pohvaljen komandir 2. čete 1. bataljona Emil Fakin in nagrajen z brzostrelko namestnik komandirja Alojz Štancer, fase. 223/III v AIZDG; Bavec, Bazoviška brigada, str. 327—331.

⁵⁹⁹ v poglavju so uporabljeni še tile viri: povelje štaba XXX. divizije z dne 24. avgusta 1944 štabu 18. brigade za napad na fašistično posadko v Dornberku in postavitvi zasede na cesti Gorica—Ajdovščina, fase. 226/1; radijski depeši štaba XXX. divizije z dne 26. in 28. avgusta 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o razporeditvi enot, fase. 224/V ; poročilo obveščevalnega centra štaba XXX. divizije z dne 2. septembra 1944 obveščevalnemu centru štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 274/1 — vse v AIZDG; Zbornik VI/15, dok. št. 15 in 16.

⁶⁰⁰ Zbornik VI/15, dok. št. 139.

⁶⁰¹ Petelin, Gradnikova brigada, stran 347.

⁶⁰² Dnevno povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za 9. September 1944, fase. 223/1 v AIZDG.

⁶⁰³ Radijska depeša štaba XXX. divizije z dne 25. avgusta 1944 štabu Kosovelove brigade o konferenci za pripravo napada na Crni vrh, fase. 224/V v AIZDG.

⁶⁰⁴ Zbornik VI/15, dok. št. 139.

⁶⁰⁵ Štirinajstdnevno poročilo obveščevalnega centra štaba XXX. divizije z dne 2. septembra 1944, fase. 274/1 v AIZDG.

⁶⁰⁶ Zbornik VI/15, dok. št. 139.

⁶⁰⁷ Petelin, Gradnikova brigada, str. 337—340.

⁶⁰⁸ Brošuri Eno leto IX. korpusa in Crni vrh ni več bel, izdal propagandni odsek štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije 1945, v IZDG.

⁶⁰⁹ Bavec, Bazoviška brigada, str. 331—335.

⁶¹⁰ Zbornik VI/16, dok. št. 43.

⁶¹¹ Operativni dnevnik 19. SNOB Srečko Kosovel, fase. 274/1; štirinajstdnevno poročilo obveščevalnega centra štaba XXX. divizije z dne 2. septembra 1944 — oboje v AIZDG.

⁶¹² Tekmovalna poročila štaba 19. SNOB Srečka Kosovela, fase. 290 a/II v AIZDG.

⁶¹³ Dnevno povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 9. septembra 1944, fase. 223/1 v AIZDG.

⁶¹⁴ Poročilo obveščevalnega centra štaba XXX. divizije za čas 1.—15. septembra 1944, fase. 274/1 v AIZDG. — V poglavju so uporabljeni še tile viri: poročilo štaba XXX. divizije z dne 2. septembra 1944, fase. 274/1; dnevno poročilo štaba XXX. divizije z dne 5. septembra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 224/IV v AIZDG; Zbornik VI/16, dok. št. 15 in 16.

⁶¹⁵ Zbornik VI/16, dok. št. 15.

⁶¹⁶ Vojna enciklopedija, zvezek 9, Beograd 1967, str. 513—514.

⁶¹⁷ Radijska depeša glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 30. avgusta 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o reformiranju odredov in novih nalogah divizij korpusa, fase. 254/III v AIZDG.

⁶¹⁸ Naredba štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 5. septembra 1944 o reorganizaciji štabov in namestitvi starešin, fase. 223/1 v AIZDG.

⁶¹⁹ Zbornik VI/15, dok. št. 168.

⁶²⁰ Anton Bavec-Cene, ustni vir.

⁶²¹ Poročilo o položaju obveščevalnega centra štaba XXX. divizije z dne 7. in 8. septembra 1944 o sovražnikovih premikih, fase. 274/1 v AIZDG.

⁶²² Anton Bavec-Cene, Kosovelovci branijo Štanjel, spomini v AIZDG, fase. 224 (nadalje Bavec, Kosovelovci).

⁶²³ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 11. septembra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, relacija o bojih pri Štanjelu dne 7.—9. septembra 1944 — vse v AIZDG, fase. 226/1.

⁶²⁴ Prav tam.

⁶²⁵ Bavec, Kosovelovci.

⁶²⁶ Poročilo obveščevalnega centra štaba XXX. divizije z dne 10. septembra 1944 o premikih sovražnikovih kolon, fase. 274/1 v AIZDG.

⁶²⁷ Dnevno povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije E dne 15. septembra 1944, fase. 274/II v AIZDG.

⁶²⁸ Ukaz štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 27. novembra 1944, naj namestnika komandanta 1. bataljona Brano Djordjevića, ranjenega pri Štanjelu, pošljejo v razporeditev vojaški oblasti, fase. 227/III v AIZDG; Anton Bavec-Cene in Andrej Renar-Drežček, ustni vir.

⁶²⁹ Poročilo referenta za propagando štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 3. oktobra 1944, fase. 222/V v AIZDG.

⁶³⁰ Bavec, Kosovelovci.

⁶³¹ prav tam.

⁶³² Zbornik VI/16, dok. št. 33.

⁶³³ Prav tam.

⁶³⁴ Ražen navedenih virov so uporabljeni še tile: Bavec, Bazoviška brigada, str. 338—341; (Z. N.), Kosovelovci branijo Štanjel, Ljudska pravica, 6. septembra 1953; Zbornik VI/16, dok. št. 51 in 52.

⁶³⁵ Dnevno poročilo štaba XXX. divizije z dne 11. septembra 1944 o dejavnosti podrejenih enot dne 10. septembra, fase. 274/1 v AIZDG; Bavec, Bazoviška brigada, str. 341—343.

⁶³⁶ Bavec, Kosovelovci.

⁶³⁷ Zbornik VI/16, dok. št. 52.

⁶³⁸ povelje štaba XXX. divizije z dne 11. septembra 1944 za premik podrejenih enot in postavitve zased na cesti Gorica—Ajdovščina, fase. 226/1 v AIZDG.

⁶³⁹ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 13. septembra 1944 o napadu na sovražnikovo motorizirano kolono, fase. 274/1; depeša štaba XXX. divizije z dne 12. septembra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o položaju na Krasu in v Vipavski dolini, fase. 224/V — oboje v AIZDG; Zbornik VI/16, dok. št. 49 in 51.

⁶⁴⁰ poročilo propagandnega odseka štaba XXX. divizije z dne 13. septembra 1944 o sodelovanju 2. bataljona 19. SNOB Srečko Kosovel z bazoviško brigado, fase. 275/1 v AIZDG.

⁶⁴¹ Zbornik VI/16, dok. št. 37.

⁶⁴² Zbornik VI/16, dok. št. 36.

⁶⁴³ Radijska depeša štaba XXX. divizije z dne 14. septembra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o razporeditvi brigad, fase. 224/V v AIZDG.

⁶⁴⁴ Operativno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 19. septembra 1944 o dogodkih od 15. do 17. septembra, fase. 226/II v AIZDG.

⁶⁴⁵ Zbornik VI/16, dok. št. 36.

⁶⁴⁸ Glej opombo 644.

⁸⁴⁷ Poročilo vojnega dopisnika Vilija Brčića o bojih Kosovelove brigade v Baški grapi z dne 20. septembra 1944, fase. 275/1; dnevno poročilo obveščevalnega centra štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 21. septembra 1944 o bojih Kosovelove brigade v Baški grapi, fase. 224/IV — oboje v AIZDG.

⁶⁴⁸ Zbornik VI/16, dok. št. 53, opomba 20.

⁶⁴⁹ Operativno poročilo štaba XXX. divizije z dne 20. septembra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o bojih v Baški grapi od 15. do 17. septembra 1944, fase. 226/1 v AIZDG.

⁶⁵⁰ Operativno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 19. septembra 1944 za 15., 16. in 17. September 1944, fase. 226/II v AIZDG.

⁶⁵¹ Zbornik VI/16, dok. št. 51 in 52.

⁶⁶² Dnevno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 18. septembra 1944 o razporeditvi in delu enot, fase. 223/11 v AIZDG.

⁶⁵³ Spremnji dopis štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 20. septembra 1944, fase. 223/II v AIZDG.

⁶⁵⁴ Povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 18. septembra 1944 o razporeditvi enot in o pripravi za domnjeno akcijo, fase. 223/1 v AIZDG.

⁶⁵⁵ Operativno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 20. septembra 1944 o poteku akcije v Baški grapi in o razporeditvi enot dne 19. septembra 1944, fase. 226/II v AIZDG.

⁶⁵⁶ Operativno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 22. septembra 1944 o položaju in delu enot dne 21. septembra 1944, fase. 226/11 v AIZDG.

⁸⁵⁷ Ukaz štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 19. septembra 1944 o dodelitvi 20 starih borcev v zaščitni bataljon IX. korpusa, fase. 223/III v AIZDG.

⁶⁶⁸ Radijska depeša štaba 19. SNOB Srečka Kosovela o številčnem stanju in oborožitvi na dan 20. septembra 1944, fase. 224/V; poročilo istega štaba z dne 22. septembra 1944 o številčnem stanju na dan 21. septembra 1944, fase. 226/11 — oboje v AIZDG.

⁶⁵⁹ Zbornik VI/16, dok. št. 58.

⁶⁶⁰ Petelin, Med Triglavom in Trstom, str. 364—373.

osi Poročilo štaba XXX. divizije z dne 24. septembra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o akciji Kosovelove brigade na Hotedršico, fase. 226/1; operativno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 24. septembra 1944, fase. 224/IV — oboje v AIZDG.

⁶⁶² Fase. 292/IV v AIZDG.

⁶⁶³ Glej opombo 661.

- ⁶⁶⁴ Zbornik VI/16, dok. št. 73. Več o teh bojih in ogorenjskem četniškem odredu glej v knjigi Petelin, Vojkova brigada, str.395 do 400.
- ⁶⁶⁵ Dnevna poročila IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije od 24. septembra do 6. oktobra 1944, fase. 224/IV; poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 24. septembra 1944, fase. 224/V — oboje v AIZDG.
- ne« poročilo operativnega oficirja štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 2. oktobra 1944 o razporeditvi in delu enot ter številčnosti brigade, fase. 226/II v AIZDG.
- ⁶⁶⁷ Izredno poročilo štaba XXX. divizije z dne 4. oktobra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o neuspeli prehranjevalni akciji v Vrhpolju, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁶⁶⁸ Zbornik VI/16, dok. št. 80, 91 in 92.
- ⁶⁶⁹ Zbornik VI/16, dok. št. 89.
- ⁶⁷⁰ Relacija štaba XXX. divizije z dne 8. oktobra 1944 o bojih okoli Hotedršice dne 7. oktobra 1944 s skico, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁶⁷¹ Zbornik VI/17, dok. št. 111.
- ⁶⁷² Glej opombo 670; petnajstdnevno operativno poročilo štaba XXX. divizije z dne 16. oktobra 1944, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁶⁷³ prav tam.
- ⁶⁷⁴ Zbornik VI/16, dok. št. 119.
- ⁶⁷⁵ Operativno poročilo štaba XXX. divizije z dne 9. oktobra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o razporeditvi enot, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁶⁷⁸ Petnajstdnevno operacijsko poročilo štaba XXX. divizije z dne 16. oktobra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁶⁷⁷ Zbornik VI/16, dok. št. 119; petnajstdnevno operacijsko poročilo štaba IX. korpusa z dne 20. oktobra 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 224/III v AIZDG.
- ⁶⁷⁸ Petnajstdnevno operacijsko poročilo štaba XXX. divizije z dne 16. oktobra 1944 štabu IX. korpusa, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁶⁷⁹ Prav tam.
- ⁶⁸⁰ Operacijsko poročilo štaba IX. korpusa z dne 20. oktobra 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 224/III v AIZDG; Bavec, Bazoviška brigada, str. 363—370.
- sei Franci Strle, Partizanski Čepovan nekoč in danes. TV-15, 1. julija 1971, str. 10—11.
- ⁶⁸² Relacija štaba XXX. divizije z dne 14. oktobra 1944 o bojih na Trnovski planoti, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁶⁸³ Franci Derganc, Okrvavljena roža, Spomini partizanskega zdravnika. Ljubljana 1971, str. 210—214.
- ⁶⁸⁴ Prav tam.
- ⁶⁸⁵ Relacija štaba XXX. divizije z dne 14. oktobra 1944 o bojih na Predmeji, fase. 226/1 v AIZDG; Petelin, Vojkova brigada, str. 406—413.
- ⁶⁸⁸ Pepi Lozej, Ivanji grad pri Komnu, ustni vir.
- ⁶⁸⁷ Andrej Renar-Drejček, ustni vir.
- ⁶⁸⁸ Glej opombo 682.

es» Petnajstdnevno operacijsko poročilo štaba XXX. divizije z dne 16. oktobra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 226/1 v AIZDG.

⁶⁹⁰ Jože Stefančič, Šempeter pri Novi Gorici, ustni vir.

»9i Franc Milanič, ustni vir.

⁶⁹² Anton Bavec-Cene, ustni vir.

⁶⁹³ Relacija štaba XXX. divizije z dne 14. oktobra 1944 o bojih na Predmeji in Otlici, fase. 226/1 v AIZDG.

⁶⁹⁴ Poročilo referenta za propagando štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 19. oktobra 1944 o dejavnosti spremljevalne čete od 1. do 15. oktobra 1944, fase. 222/IV v AIZDG.

⁶⁹⁵ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 13. oktobra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o divjanju okupatorja in požiganju naselij pod Čavnom, fase. 223/III v AIZDG.

⁶⁹⁶ Petelin, Vojkova brigada, str. 412–413.

⁸⁹⁷ Seznam za svobodo padlih boreev Kosovelove brigade, fase. 290/11 v AIZDG.

⁶⁹⁸ Dnevno povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 14. oktobra 1944, fase. 223/1 v AIZDG.

⁶⁹⁹ Seznam za svobodo padlih boreev Kosovelove brigade, fase. 290/11 v AIZDG.

^{7W>} Zbornik VI/17, dok. št. 83.

⁷⁰¹ Zbornik VI/17, dok. št. 1.

⁷⁰² Dnevno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za 16. oktober 1944, fase. 224/IV v AIZDG.

⁷⁰³ Petnajstdnevno operacijsko poročilo štaba XXX. divizije z dne 31. oktobra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷⁴ poročilo referenta za tekmovanje pri štabu 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 8. novembra 1944, fase. 222/IV; dnevno poročilo štaba XXX. divizije z dne 19. oktobra 1944, fase. 226/1 — oboje v AIZDG.

⁷⁰⁵ Glej opombo 703; Janez Benedik-Vojislav, ustni vir.

⁷⁰⁶ Poročilo referenta za tekmovanje pri štabu 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 8. novembra 1944, fase. 222/IV v AIZDG.

⁷⁰⁷ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 31. oktobra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷⁰⁸ Glej opombo 706.

-os Poročilo partijskega komiteja XXX. divizije z dne 27. oktobra 1944 centralnemu komiteju KPS, dok. št. 7353 v arhivu CK ZKS.

⁷¹⁰ Ukaz štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 1. novembra 1944 o imenovanju starešin, fase. 223/1 v AIZDG.

⁷¹¹ Dnevno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 1. novembra 1944 o razporeditvi in delu enot, fase. 224/IV v AIZDG.

⁷¹² Relacija štaba XXX. divizije z dne 9. novembra 1944, o bojih od 1. do 6. novembra 1944, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷¹³ Prav tam.

⁷¹⁴ Pepi Lozej, izjava v IZDG.

- ⁷¹⁵ Zbornik VI/17, dok. št. 42.
- ⁷¹⁶ Prav tam.
- ⁷¹⁷ Dnevno poročilo štaba XXX. divizije z dne 9. novembra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za 7. november 1944, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁷¹⁸ Operacijsko poročilo štaba XXX. divizije z dne 11. novembra 1944, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁷¹⁹ Dnevno poročilo štaba XXX. divizije z dne 13. novembra 1944 za 11. november 1944 štabu IX. korpusa, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁷²⁰ Poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 1. novembra 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 222/11 v AIZDG; seznam za svobodo padlih borcev Kosovelove brigade, fase. 290/II v AIZDG.
- ⁷²¹ Povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 10. novembra 1944 o razmestitvi in nalogah podrejenih enot za zaščito osvobojenega ozemlja, fase. 223/1; naredba štaba XXX. divizije z dne 11. novembra 1944 o zamenjavi položajev pri Trnovem in premestitvi Kosovelove brigade na Vojsko, da se odpočije in pripravi za akcijo v sestavi XXXI. divizije — oboje v AIZDG.
- ⁷²² Relacija štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 28. novembra 1944 o bojih ob napadu na Zeleznike, fase. 224/IV v AIZDG.
- ⁷²³ Ukaz štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 28. novembra 1944 štabu 19. SNOB Srečka Kosovela, naj preda zaščito na Vojskem artileriji korpusa in se premakne na Cerkljansko v sestavo XXXI. divizije, fase. 223/III v AIZDG; dnevna operativna poročila štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije in XXX. divizije za dneve 12., 13., 14., 15. in 16. novembra 1944, fase. 224/IV — vse v AIZDG.
- ⁷²⁴ Zbornik VI/17, dok. št. 67.
- ⁷²⁵ Dnevno poročilo obveščevalnega centra štaba XXXI. divizije z dne 9. novembra 1944, fase. 74/11 v AIZDG; Petelin, Gradni-kova brigada, stran 385.
- ⁷²⁶ Zbornik VI/17, dok. št. 74.
- ⁷²⁷ Poročilo referenta za tekmovanje štaba 1. bataljona Kosovelove brigade z dne 27. decembra 1944, fase. 222/IV v AIZDG.
- ⁷²⁸ Zbornik VI/17, dok. št. 74.
- ⁷²⁹ Poročilo referenta za tekmovanje štaba 3. bataljona Kosovelove brigade z dne 27. decembra 1944, fase. 222/IV v AIZDG.
- ⁷³⁰ Relacija štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 28. novembra 1944 o bojih v zvezi z uničenjem postojanke v Zeleznikih, fase. 224/IV v AIZDG; Zbornik VI/17, dok. št. 74.
- ⁷³¹ Dnevno povelje štaba XXXI. divizije z dne 23. novembra 1944, fase. 226/III v AIZDG.
- ⁷³² Poročilo ocenjevalne tekmovalne komisije štaba XXX. divizije z dne 19. novembra 1944, fase. 222/IV v AIZDG; dnevno povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za 18. november 1944, fase. 222/IV v AIZDG.

⁷³³ Zbornik VI/17, dok. št. 83, 85 in 86; dnevna operacijska poročila štaba XXX. divizije za obdobje od 28. novembra do 13. decembra 1944, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷³⁴ Petnajstdnevno poročilo štaba XXX. divizije za obdobje od 3. do 17. decembra 1944, fase. 226/1; povelje štaba XXXI. divizije z dne 16. decembra 1944 za napad na Gorenjo vas, fase. 226/1; relacija štaba XXXI. divizije z dne 21. decembra 1944 o napadu na Gorenjo vas, prav tam — vse v AIZDG; Lojze Dolenc, Kosovelovci v bojih pred zimo 1945. TV-15, 11. in 18. novembra 1970; Anton Bavec-Cene, ustni vir.

⁷³⁵ Istra in Slovensko primorje, zbornik, stran 478.

-se Tretji bataljon 2. brigade narodne obrambe je iz zasede napadel avtomobil, v katerem so se peljali italijanski višji oficirji. Zaplenjeno situacijsko karto so takoj poslali štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije.

⁷³⁷ Poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 5. januarja 1945 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 274 v AIZDG.

⁷³⁸ Relacija štaba XXX. divizije z dne 6. januarja 1945 o bojih v Trnovskem gozdu, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷³⁹ Poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 5. januarja 1945 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o bojih od 15. decembra 1944 do 1. januarja 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

⁷⁴⁰ Relacija štaba XXX. divizije z dne 6. januarja 1945 o bojih v Trnovskem gozdu med decembrsko ofenzivo, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷⁴¹ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 31. decembra 1944 štabu XXX. divizije, fase. 289 a v AIZDG.

⁷⁴² Lojze Dolenc, Kosovelovci v bojih pred zimo 1945, TV-15, 11. in 18. novembra 1970.

⁷⁴³ Glej opombo 741.

⁷⁴⁴ Andrej Renar-Drejček, ustni vir.

⁷⁴⁵ Jože Birska, ustni vir.

⁷⁴⁶ Operacijsko poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 30. decembra 1944 za drugo polmesečje decembra 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 22/1 v AIZDG.

⁷⁴⁷ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 27. decembra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 226/II v AIZDG.

⁷⁴⁸ Prav tam.

⁷⁴⁹ Ukaz štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 23. decembra 1944, štabu XXX. divizije o bodočih bojnih nalogah, fase. 223/III v AIZDG.

⁷⁵⁰ Anton Bavec-Cene, ustni vir.

⁷⁵¹ Poročilo načelnika štaba XXX. divizije z dne 25. decembra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o bojih pri Nemcih in Trnovem. V poročilu navaja med drugim podatek, da je Kosovelova v boju za vas Nemci imela dva padla in osem ranjenih, sovražniku pa je prizadejala izgube okoli petnajst padlih (fase. 223/III v AIZDG).

- ⁷⁵² Poročila štaba XXX. divizije o operacijah od 22. decembra 1944 do 2. januarja 1945 z dne 31. decembra 1944 in 3. januarja 1945, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁷⁵⁸ Povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 26. decembra 1944 štabu XXX. divizije za napad na vas Nemci in Cepovan, fase. 223/1 v AIZDG.
- ⁷⁵⁴ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 27. decembra 1944 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o bojih divizijskih enot, fase. 226/II v AIZDG; Bavec, Bazoviška brigada, stran 401.
- ⁷⁵⁵ Dnevno povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 27. decembra 1944 o pohvali Kosovelove brigade, fase. 223/1 v AIZDG.
- ⁷⁵⁶ poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 5. januarja 1945 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 22/II v AIZDG.
- ⁷⁵⁷ Operativno poročilo štaba XXX. divizije z dne 6. januarja 1945 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o bojih divizije, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁷⁶⁸ Petelin, Gradnikova brigada, str. 413—418.
- ⁷⁵⁹ poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 6. januarja 1945 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 22/II v AIZDG.
- ⁷⁸⁰ Prav tam.
- ⁷⁶¹ Prav tam.
- ⁷⁶² Poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 6. januarja 1945 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 22/II v AIZDG.
- ⁷⁶³ Anton Bavec-Cene, ustni vir.
- ⁷⁶⁴ Operacijski dnevnik štaba 19. SNOB Srečka Kosovela, fase. 290/1 v AIZDG.
- ⁷⁶⁵ Poročilo obveščevalnega centra štaba 19. SNOB Srečka Kosovela, fase. 289/III v AIZDG.
- ⁷⁶⁶ Anton Bavec-Cene in Franc Faganel, ustna vira.
- ⁷⁶⁷ Radijske depeše štaba 19. SNOB Srečka Kosovela in XXX. divizije za 1. in 2. januar 1945, fase. 263/IV v AIZDG.
- ⁷⁶⁸ Dnevno poročilo štaba XXX. divizije z dne 3. januarja 1945 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁶⁹ Mesečno operativno oporočilo štaba XXX. divizije z dne 3. januarja 1945 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 223/1 v AIZDG.
- ⁷⁷⁰ Mesečno operacijsko poročilo štaba XXX. divizije z dne 28. januarja 1945, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁷⁷¹ Operacijsko poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 31. januarja 1945 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije za mesec januar 1945, fase. 22/II v AIZDG.
- ⁷⁷² Dnevno poročilo štaba XXX. divizije z dne 9. januarja 1945 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁷⁷³ Operacijski dnevnik štaba 19. SNOB Srečko Kosovel, fase. 290/1 v AIZDG.
- ⁷⁷⁴ Glej opombo 772.

⁷⁷⁵ Mesečno operacijsko poročilo štaba XXX. divizije z dne 28. januarja 1945 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za mesec januar 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷⁷⁶ Dnevna poročila štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za 11., 12., 13. in 14. januar 1945, fase. 222/III v AIZDG.

⁷⁷⁷ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 15. januarja 1945 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 223/III; dnevni poročili štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za 15. in 16. januar 1945, fase. 226/1 — vse v AIZDG.

⁷⁷⁸ Dnevno operacijsko poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela za 14. januar 1945 štabu XXX. divizije, fase. 223/1; poročilo štaba XXX. divizije z dne 15. januarja 1945 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o stanju enot in predlog za napad na Trnovo, fase. 223/III — oboje v AIZDG.

⁷⁷⁹ Operacijski dnevnik štaba 19. SNOB Srečka Kosovela, fase. 290 v AIZDG.

⁷⁸⁰ Izvirni crtež sovražnikovega oporišča na Trnovem je v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani.

⁷⁸¹ Operacijsko poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za mesec januar 1945 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, fase. 22/11 v AIZDG; Anton Bavec-Cene, ustni vir.

⁷⁸² Bojno povelje štaba XXX. divizije z dne 17. januarja 1945 za napad na Trnovo, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷⁸³ Ker je 2. bataljon Gradnikove brigade 14. januarja 1945 odšel v Vipavsko dolino po živež in ker ni bilo moč pričakovati, da se bo pravočasno vrnil, so tej brigadi dodelili 2. bataljon 7. SNOUB Franceta Prešerna in udarno četo XXXI. divizije (Petelin, Gradnikova brigada, stran 423).

⁷⁸⁴ Jože Birsa, izjava v AIZDG.

⁷⁸⁵ Uporabljeni so še tile viri: mesečno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije glavnemu štabu NOV in PO Slovenije za januar 1945, fase. 22/11; dnevna operativna poročila štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za čas od 1. do 18. januarja 1945, fase. 224/IV; dnevna operativna poročila štaba XXX. divizije za čas od 10. do 17. januarja 1945, fase. 224/III — vse v AIZDG.

⁷⁸⁶ Anton Bavec-Cene, ustni vir.

⁷⁸⁷ Relacija o bojih za uničenje postojanke v Trnovem operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 24. januarja 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷⁸⁸ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 22. januarja 1945 štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije o zavzetju Trnovega, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷⁸⁹ Glej opombo 788; Anton Bavec-Cene in Martinko Zabota, ustna vira.

⁷⁹⁰ Milan Pahor in Jože Birsa, izjavi v AIZDG.

⁷⁹¹ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 22. januarja 1945 o zavzetju Trnovega, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷⁸² Martinko Zabota, Anton Fakin in Sabino Nazzaro, izjave v AIZDG.

⁷⁹³ Martinko Zabota, izjava v AIZDG.

⁷⁹⁴ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 22. januarja 1945 o zavzetju Trnovega, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷⁹⁵ Relacija operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 24. januarja 1945 o bojih za uničenje postojanke na Trnovem, fase. 226/1 v AIZDG.

⁷⁹⁶ Prav tam; Martinko Zabota, izjava v AIZDG.

⁷⁹⁷ Andrej Renar-Drejček, Lojze Dolenc in Anton Fakin, ustni viri.

⁷⁹⁸ Sabino Nazzaro, izjava v AIZDG.

⁷⁹⁹ Glej opombo 795; Matinko Zabota, izjava v AIZDG.

⁸⁰⁰ Anton Fakin, ustni vir.

⁸⁰¹ Jože Birsa, izjava v AIZDG; Anton Bavec-Cene, ustni vir.

⁸⁰² Glej opombo 795.

⁸⁰³ povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje z dne 20. januarja 1945 za deblokiranje Trnovega, nemški fond, fase. 199/1 v AIZDG.

⁸⁰⁴ Petelin, Gradnikova brigada, str. 424—429.

sos Partizan, enkratna izdaja z dne 1. februarja 1946, Trst, članek Iz spominov partizanskega vojnega dopisnika.

⁸⁰⁶ Glej opombo 795; Anton Bavec-Cene, ustni vir.

⁸⁰⁷ Anton Fakin in Sabino Nazzaro, izjavi v AIZDG.

⁸⁰⁸ Glej opombo 795.

⁸⁰⁹ Andrej Renar-Drejček, ustni vir.

⁸¹⁰ Martinko Zabota, izjava v AIZDG; Anton Bavec-Cene in Andrej Renar-Drejček, ustni vir.

⁸¹¹ Milan Pahor, izjava v AIZDG.

⁸¹² Jože Birsa, izjava v AIZDG; Anton Bavec-Cene, ustni vir.

⁸¹³ Petelin, Gradnikova brigada, str. 424—429.

⁸¹⁴ Prav tam.

⁸¹⁵ Sabino Nazzaro, izjava v AIZDG.

⁸¹⁶ Janko Rudolf, izjava v AIZDG.

⁸¹⁷ Martinko Zabota, izjava v AIZDG.

⁸¹⁸ Glej opombo 795.

⁸¹⁹ Jože Birsa, izjava v AIZDG.

⁸²⁰ Albert Švara, izjava v AIZDG.

⁸²¹ Glej opombo 795.

⁸²² Martinko Zabota, izjava v AIZDG.

⁸²³ Lojze Dolenc, izjava v AIZDG.

⁸²⁴ Stojan Zigon, izjava v AIZDG.

⁸²⁵ Slavko Pavlič, izjava v AIZDG.

⁸²⁶ Seznam za svobodo padlih borcev Kosovelove brigade, fase. 290/11 v AIZDG.

⁸²⁷ Glej opombo 795; Petelin, Gradnikova brigada, str. 424—429.

⁸²⁸ Poročilo 3. bataljona 10. SS policijskega polka v AVZI v Beogradu; mesečno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugo-

slavije glavnemu štabu NOV in PO Slovenije z dne 1. februarja 1945 za mesec januar 1945, fase. 22/II v AIZDG.

⁸²⁰ Anton Bavec-Cene, ustni vir.

ss» Dnevno povelje štaba XXX. divizije za 23. januar 1945, fase. 274/1 v AIZDG.

⁸⁵¹ Dnevno povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za 25. januar 1945, fase. 223/1 v AIZDG.

⁸⁵² Mesečno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije glavnemu štabu NOV in PO Slovenije z dne 1. februarja 1945 za mesec januar 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

⁸³³ Seznam za svobodo padlih boreev Kosovelove brigade in Seznam pripadnikov Kosovelove brigade, fase. 290 a/II; dnevna operativna poročila štaba 19. SNOB Srečka Kosovela in štaba XXX. divizije od 22. decembra 1944 do 23. januarja 1945, fase. 224 in 289 — vse v AIZDG.

⁸³⁴ Kartoteka starešin Kosovelove brigade, fase. 290 a/II v AIZDG.

⁸³⁵ Mesečno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije glavnemu štabu NOV in PO Slovenije z dne 1. februarja 1945, fase. 22/11; naredba višjega vodje SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje z dne 19. januarja 1945, nemški fond, fase. 199/1 — oboje v AIZDG.

⁸³⁶ Ukaz štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 24. januarja 1945, fase. 276/IV v AIZDG.

⁸³⁷ Pismo načelnika štaba XXX. divizije komandantu iste divizije z dne 29. januarja 1945, fase. 276/IV v AIZDG.

⁸³⁸ Dnevna poročila štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije glavnemu štabu NOV in PO Slovenije za januar 1945, fase. 224/IV v AIZDG.

⁸³⁹ Štefan Fajdiga, izjava v AIZDG.

⁸⁴⁰ Operacijsko poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 3. februarja 1945 za 1. februar 1945, fase. 226/1; dnevni operacijski pregled operativnega odseka štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije, fase. 224/IV; poročilo obveščevalnega centra štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za obdobje od 26. januarja do 26. februarja 1945, fase. 274 b/I — vse v AIZDG.

⁸⁴¹ Akcijsko povelje višjega vodje SS in policije v operativni coni Jadransko primorje z dne 2. februarja 1945 komandantu 10. SS policijskega polka, nemški fond, fase. 199/1 v AIZDG.

⁸⁴² Poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 7. februarja 1945 za 2. in 5. februar 1945, fase. 226/1; dnevno poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije glavnemu štabu NOV in PO Slovenije z dne 5. februarja 1945, fase. 224/IV — oboje v AIZDG.

⁸⁴³ Mesečno poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 24. februarja 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

⁸⁴⁴ Andrej Renar-Drejček, ustni vir.

⁸⁴⁵ Poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 18. februarja 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

⁸⁴⁶ poročilo komandanta XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 10. februarja 1945 za 7., 8. in 9. februar 1945; operacijsko poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 14. februarja 1945 za čas od 6. do 12. februarja 1945, oboje v fase. 226/1 v AIZDG.

⁸⁴⁷ Poročilo štaba bataljona za zvezo XXX. divizije z dne 25. februarja 1945, fase. 275/II v AIZDG.

⁸⁴⁸ Operacijsko poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 14. februarja 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

⁸⁴⁹ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje z dne 11. februarja 1945 komandantu 10. SS policijskega polka o nadaljevanju akcije »Rübezahl«, nemški fond, fase. 199/1 v AIZDG.

⁸⁵⁰ Operacijsko poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 14. februarja 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

⁸⁵¹ Dnevni operacijski pregled štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 24. februarja 1945, fase. 224/IV; poročilo obveščevalnega centra štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 28. februarja 1945, fase. 276 b/I — oboje v AIZDG.

⁸⁵¹ poročilo obveščevalnega centra štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 16. februarja 1945, fase. 289/III; poročilo 3. čete za zvezo pri štabu 19. SNOB Srečka Kosovela štabu bataljona za zvezo XXX. divizije z dne 19. februarja 1945, fase. 290a/II; spisek padlih Kosovelovcev, prav tam — vse v AIZDG.

⁸⁵³ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 15. februarja 1945, fase. 226/II — oboje v AIZDG.

⁸⁵⁴ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 21. februarja 1945, fase. 289 a/I v AIZDG.

⁸⁵⁵ prav tam; poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 15. februarja 1945, fase. 226/11 v AIZDG.

⁸⁵⁶ Radijske depeše štaba XXX. divizije z dne 14. februarja 1945, fase. 274/III v AIZDG.

⁸⁵⁷ Jože Birsa, izjava v AIZDG.

⁸⁵⁸ Operacijsko poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 19. februarja 1945 za 16. in 17. februar 1945, fase. 224/11 v AIZDG.

⁸⁵⁸ Lojze Dolenc, izjava v AIZDG.

⁸⁶⁰ Lojze Dolenc in Edvard Zerjal, izjavi v AIZDG; Božidar Kovačič, ustni vir.

⁸⁶¹ Milka Fakin, izjava v AIZDG.

⁸⁶² Seznam za svobodo padlih borcev Kosovelove brigade, fase. 289/IV v AIZDG.

^{8,3} Prav tam.

⁸⁶⁴ Martinko Zabota in Rudi Prešeren, izjavi v AIZDG.

- ⁸⁶⁵ Martinko Zabota, izjava v AIZDG.
- ⁸⁶⁶ Jože Birsa, izjava v AIZDG; poročilo 3. čete za zvezo pri štabu 19. SNOB Srečka Kosovela štabu 1. bataljona za zvezo z dne 19. februarja 1945, fase. 290 a/III v AIZDG.
- ⁸⁶⁷ Mesečno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 21. februarja 1945, fase. 289 a/I v AIZDG.
- ⁸⁶⁸ Prav tam.
- ⁸⁶⁹ Anton in Milka Fakin, izjavi v AIZDG.
- ⁸⁷⁰ Mesečno poročilo obveščevalnega centra štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 28. februarja 1945, fase. 274 b/I v AIZDG. V tem poglavju so uporabljeni še tile viri: Andrej Renar-Drejček, Lojze Dolenc in Janez Slovene, ustni vir; dnevna poročila štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije za čas od 11. do 18. februarja 1945, fase. 226/1; mesečno operacijsko poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 24. februarja 1945, fase. 226/1; mesečno poročilo štaba bataljona za zvezo XXX. divizije z dne 25. februarja 1945; mesečno poročilo štaba IX. korpusa JA glavnemu štabu Slovenije z dne 9. marca 1945, fase. 22/11 ; zapisnik o zaslišanju Rada Furlana, fase. 290 a/I — vse v AIZDG.
- ⁸⁷¹ Mesečno operativno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 21. februarja 1945, fase. 289 a/I; seznam za svobodo padlih borcev Kosovelove brigade, fase. 290 a/II — oboje v AIZDG; Lojze Dolenc in Janez Slovene, ustni vir.
- ⁸⁷² Povelje štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 20. februarja 1945 za ponovni napad na Trnovo, fase. 223/1 v AIZDG.
- ⁸⁷³ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 9. marca 1945, fase. 22/11; dnevno operativno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 25. februarja 1945, fase. 289/1; seznam celotnega funkcionarskega kadra 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 25. februarja 1945, fase. 289 a/IV — vse v AIZDG.
- ⁸⁷⁴ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 3. marca 1945, fase. 273/1 v AIZDG.
- ⁸⁷⁵ Seznam celotnega funkcionarskega kadra 19. SNOB Srečka Kosovela z dne 25. februarja 1945, fase. 289 a/IV v AIZDG.
- ⁸⁷⁶ Dnevna poročila operativnega odseka štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA za čas od 25. februarja do 1. marca 1945, fase. 273/1; dnevno operativno poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 24. februarja 1945, fase. 226/1 — vse v AIZDG; Petelin, Gradnikova brigada, str. 499—543.
- ⁸⁷⁷ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 3. marca 1945, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁸⁷⁸ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 8. marca 1945, fase. 226/1 v AIZDG.
- ⁸⁷⁹ Jože Birsa in Rudi Prešeren, ustni vir.
- ⁸⁸⁹ Bavec, Bazoviška brigada, str. 446—448.
- ⁸⁸¹ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 21. marca 1945, fase. 289 a/I v AIZDG.

⁸⁸² Boji XXX. divizije pozimi 1944/45, rokopis v AIZDG; Petelin, Gradnikova brigada, str. 453—454; Bavec, Bazoviška brigada, stran 451.

⁸⁸³ Dnevno poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 27. februarja 1945, fase. 289/1; dnevno povelje štaba XXX. divizije z dne 2. marca 1945, fase. 274/11; poročilo obveščevalnega centra štaba XXX. divizije z dne 16. marca 1945, fase. 226/1 — vse v AIZDG.

⁸⁸⁴ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 8. marca 1945, fase. 276/IV v AIZDG.

⁸⁸⁵ Poročilo obveščevalnega centra štaba XXX. divizije z dne 16. marca 1945 o bojih na Predmeji dne 28. februarja 1945, fase. 226/1; pregled štaba IX. korpusa JA o operacijah enot od 25. februarja do 1. marca 1945, fase. 224/IV; seznam za svobodo padlih borcev Kosovelove brigade, fase. 290/II — vse v AIZDG.

see Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje z dne 2. marca 1945, nemški fond, fase. 199/1 v AIZDG.

⁸⁸⁷ Odredba višjega vodje SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje z dne 2. marca 1945, prav tam.

⁸⁸⁸ Operacijsko poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 8. marca 1945 o bojih 19. SNOB Srečka Kosovela dne 2. in 3. marca 1945, fase. 226/11 ; dnevni operacijski pregled štaba IX. korpusa JA z dne 2. marca 1945, fase. 224/IV — oboje v AIZDG.

sso poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 9. marca 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

⁸⁹⁰ Operacijski poročili štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije za 2. in 3. maree 1945, fase. 226/11 v AIZDG.

⁸⁹¹ Petelin, Gradnikova brigada, str. 453—457; Bavec, Bazoviška brigada, str. 456—459.

⁸⁹² Glej opombo 890.

⁸⁹³ Operacijski poročili štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije za 4. in 5. maree 1945, fase. 226/II v AIZDG.

E94 poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 8. marca 1945, fase. 226/II v AIZDG; Martinko Zabota in Rudi Prešeren, ustni vir.

895poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 9. marca 1945, fase. 22/II v AIZDG.

⁸⁹⁶ Operacijsko poročilo štaba 18. SNOUB bazoviške za 4. maree 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

⁸⁹⁷ Petelin, Gradnikova brigada, str. 456—459.

⁸⁹⁸ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 9. marca 1945 o boju pri Mali Lažni 4. marca 1945, fase. 226/II v AIZDG.

⁸⁹⁹ Anton Bavec-Cene, ustni vir.

⁹⁰⁰ Lojze Bukovec-Nani, izjava v AIZDG.

⁹⁰¹ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 9. marca 1945, fase. 22/II v AIZDG.

⁹⁰² Andrej Renar-Drejšek, ustni vir.

⁹⁰³ Poročilo štaba 19. SNOB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 9. marca 1945, fase. 226/II v AIZDG.

⁹⁰⁴ Miro Bratina, izjava v AIZDG.

⁹⁰⁵ Zdravko Klanjšček, ustni vir.

⁹⁰⁶ Anton Bavec-Cene, izjava v AIZDG.

⁹⁰⁷ Poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 9. marca 1945, fase. 226/11 v AIZDG.

⁹⁰⁸ Seznam za svobodo padlih borcev Kosovelove brigade, fase. 290/III v AIZDG.

⁸⁸⁹ Jože Birsa, izjava v AIZDG. Treh mul, ki jih je Kosovelova skrila v bližini Zelenega roba, preden se je spustila po stezi v so-tesko, sovražnik ni odkril. Po odhodu sovražnikovih enot so mulo-vodci 8. marca sii ponje in jih povsem sestradane pripeljali v bri-gado.

⁹¹⁰ Poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu XXX. di-vizije z dne 9. marca 1945, fase. 226/II v AIZDG.

⁹¹¹ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje z dne 6. marca 1945, AVZI v Beogradu.

⁹¹² Evidenčna knjiga borcev in starešin 19. SNOUB Srečka Ko-sovela, fase. 290/1; operativno poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Ko-sovela z dne 6. marca 1945, fase. 289/1 — oboje v AIZDG.

⁹¹³ Poročilo štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 9. marca 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

⁹¹⁴ Kartoteko pripadnikov 19. SNOUB Srečka Kosovela hrani občinski odbor zveze združenj borcev NOV v Sežani.

⁹¹⁵ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije št. 27 z dne 27. februarja 1945 o razglasitvi 10., 12. in 19. slovenske narodno-osvobodilne brigade za udarne, fase. 18/1 v AIZDG.

⁹¹⁶ Pozdravno pismo konference Zveze slovenske mladine v Cerknem, fase. 290/1 v AIZDG.

⁹¹⁷ Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 113—128; isti avtor, Vojkova brigada, str. 471—482.

⁸¹⁸ Relacija štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 15. aprila 1945 o bojih od 16. marca do 5. aprila 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

⁸¹⁹ Radosav Isaković, Crni dnevi na Poreznu. TV-15, 8. junija 1972; Marjan Zupančič, izjava v AIZDG.

⁸²⁰ Ivan Kovač, izjava v AIZDG.

⁸²¹ Tone Lotrič, Škofjeloški odred, str. 239—254; Janko Urbane in Bogdan Javor, izjavi v AIZDG; Miha Klinar, spomini v AIZDG.

⁸²² Janko Urbane, izjava v AIZDG.

⁸²³ Vrstni red enot zahodne kolone je avtor rekonstruiral na podlagi izjav številnih udeležencev iz vseh prištabnih enot.

⁸²⁴ Alojz Koder in Peter Hudolin, izjavi v AIZDG.

⁸²⁵ Tone Lotrič, izjava v AIZDG.

⁹²⁶ Janko Urbane, izjava v AIZDG.

⁸²⁷ Bogdan Javor, izjava v AIZDG.

⁸²⁸ Dušan Petelin, izjava v AIZDG.

⁸²⁸ Rekonstrukcija bojov Kosovelove brigade v zadnji ofenzivi, AIZDG.

⁹³⁰ Franc Krapež, izjava v AIZDG.

⁹⁵¹ Martinko Žabota, izjava v AIZDG.

⁹³² Poročilo štaba Kosovelove brigade štabu IX. korpusa JA z dne 7. aprila 1945, fase. 289 v AIZDG.

⁹³³ Radijska depeša štaba IX. korpusa JA glavnemu štabu Slovenije z dne 23. marca 1945 v AIZDG; Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 112—118.

⁹³⁴ Rekonstrukcija bojov Kosovelove brigade v zadnji ofenzivi v AIZDG; poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu IX. korpusa JA z dne 7. in 10. marca 1945, fase. 289/1 v AIZDG.

⁹³⁵ Janko Urbane in Bogdan Javor, izjavi v AIZDG.

⁹³⁶ Rudi Prešern in Marija Smolej, izjavi v AIZDG.

⁹³⁷ Ivan Može in Franc Faganel, izjavi v AIZDG.

⁹³⁸ Marija Zupančič, izjava v AIZDG.

⁹³⁹ Relacija štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 15. aprila 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

⁹⁴⁰ Andrej Renar-Drejček in Janez Slovene, ustni vir.

⁹⁴¹ Alojz Kopač, izjava v AIZDG.

⁹⁴² Jakob Sedej, izjava v AIZDG.

⁹⁴³ Janko Urbane, Alojz Kopač in Marija Sedej, izjave v AIZDG.

⁹⁴⁴ Dnevna operativna poročila 1. in 2. bataljona Kosovelove brigade z dne 22. in 23. marca 1945, fase. 289; dnevno operativno poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 24. marca 1945, fase. 290 — vse v AIZDG.

⁹⁴⁵ Operativno poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 7. aprila 1945 o bojih od 2. marea do 7. aprila 1945, fase. 289 v AIZDG.

⁹⁴⁵ Operativno poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 22. in 23. marca 1945, fase. 289/1 v AIZDG; Janko Urbane, izjava v AIZDG.

⁹⁴⁷ Alojz Koder in Peter Hudolin, izjavi v AIZDG.

⁹⁴⁸ Operativno poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 11. aprila 1945 o dejavnosti od 22. do 25. marca 1945, fase. 289 a/1 v AIZDG.

⁹⁴⁹ Peter Hudolin, izjava v AIZDG.

»so Marija Sedej in Franc Furlan, izjavi v AIZDG; Petelin, Vojkova brigada, stran 477.

⁹⁵¹ Operativno poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 7. aprila 1945, fase. 289 v AIZDG.

⁹⁵² Glej opombo 948; Ivan Može in Alojz Likar, izjavi v AIZDG.

⁹⁵³ Franc Furlan, izjava v AIZDG.

⁹⁵⁴ Rudolf Furlan-Rudi, izjava v AIZDG.

⁹⁵⁵ Anton Zorn-Franc in Sabino Nazzaro, izjavi v AIZDG.

⁹⁵⁶ p.j. obnovitvi dogodkov so uporabljeni še tile viri: Relacija štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 15. aprila 1945 o bojih divizije v marcu 1945; Andrej Babič, Karei Gorup, Bogo Premelč, Martinko Zabota, Bogdan Javor, Jože Birska, Aleksander Šinkovec, Stanko Glavič, doc. dr. soc. Niko Jesenovec, Bogomil Jelačin, Darko Brezovšek in Andrej Čufar, izjave v AIZDG.

- ⁹⁵⁷ Ukaz višjega SS in policijskega vodje v operativni coni Jadransko primorje z dne 15. marca 1945, arhiv VZI v Beogradu.
- «ss prav tam; Alojz Hafner, Med nemško ofenzivo. Članek v knjigi Kliče glavni štab. Ljubljana 1972, stran 705; Alojz Koder mlajši, izjava v AIZDG.
- ⁹⁵⁹ Lotrič, Škofjeloški odred, str. 239—254.
- ⁹⁶⁰ Prav tam; Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 119—125.
- ⁹⁶¹ Janko Urbane in Darko Brezovšek, izjavi v AIZDG.
- ⁹⁶² Sabino Nazzaro, izjava v AIZDG.
- ⁹⁶³ Anton Zorn, izjava v AIZDG.
- ⁹⁶⁴ Rekonstrukcija bojev Kosovelove brigade v zadnji ofenzivi, AIZDG.
- ⁹⁶⁵ _{prav} tam; Franc Furlan, izjava v AIZDG.
- ⁹⁶⁶ Janko Urbane in Janez Slovene, izjavi v AIZDG.
- ⁹⁶⁷ Marija Smolej, izjava v AIZDG.
- ⁹⁶⁸ Ivan Može, izjava v AIZDG.
- ⁹⁶⁹ Martinko Zabota, izjava v AIZDG.
- ⁹⁷⁰ Doc. dr. soc. Niko Jesenovec, izjava v AIZDG.
- ⁹⁷¹ Anton Zorn in Sabino Nazzaro, izjavi v AIZDG.
- ⁹⁷² Rudi Finžgar, izjava v AIZDG.
- ⁹⁷³ Ivan Vanberger, Jože Triler, Bogdan Javor, Ana Sedej, roj. Peternej, doc. dr. Niko Jesenovec, Anton Zorn in Peter Hudolin, izjave v AIZDG.
- ⁹⁷⁴ Ana Sedej, roj. Peternej, Jakob Sedej, Alojz Koder, starejši, Alojz Koder, mlajši, Ivan Vanberger, Jože Triler in Peter Hudolin, izjave v AIZDG.
- ⁹⁷⁵ Franc in Rudi Furlan, Rudi Prešern, Alojz Likar in Aleksander Šinkovec, izjave v AIZDG.
- ⁹⁷⁶ Jože Birska in Rudi Finžgar, izjavi v AIZDG.
- ⁹⁷⁷ Zdravko Klanjšček, ustni vir.
- ⁹⁷⁸ Poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije JA z dne 7. aprila 1945, fase. 289 v AIZDG; Janko Urbane in Janez Slovene, izjavi v AIZDG.
- ⁹⁷⁹ Poročilo sanitetnega referenta 19. SNOUB Srečka Kosovela, fase. 290/IV v AIZDG.
- ⁹⁸⁰ Darko Brezovšek, izjava v AIZDG.
- ⁹⁸¹ Stanko Benevol, Frane Furlan in Rudolf Furlan, izjave v AIZDG.
- ⁹⁸² Mile Pavlin, Jeseniško-bohinjski odred, stran 235.
- ⁹⁸³ Ivan Može, izjava v AIZDG.
- ⁹⁸⁴ Jože Birska, izjava v AIZDG.
- ⁹⁸⁵ Prav tam.
- »se _{prav} tam.
- ⁹⁸⁷ Poročila štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 7., 11. in 21. aprila 1945, fase. 289 in 289 a v AIZDG.
- ⁹⁸⁸ Rudi Vidmar in Ivan Rebula, izjavi v AIZDG.
- ⁹⁸⁹ Viktor Jerič, izjava v AIZDG.
- ⁹⁹⁰ Franc Furlan, izjava v AIZDG.
- ⁹⁹¹ Stanko Vadnjal, izjava v AIZDG.

⁹⁹² Slavec Štefin, izjava v AIZDG.
⁹⁹³ Stanko Glavič, izjava v AIZDG.
⁹⁹⁴ Beno Saksida in Alojz Zakelj, izjavi v AIZDG.
⁹⁹⁵ Andrej Gufar, Stanko Lisjak, Lojze Krapež, Bogomil Jelačin, Alojz Kopač, Rudi Vidmar in Ivo Kopač, izjave v AIZDG.
⁹⁹⁶ Alojz Koder, starejši, in Alojz Koder, mlajši, izjavi v AIZDG.
⁹⁹⁷ Toni Ravnik, izjava v AIZDG.
⁹⁹⁸ Petelin, Vojkova brigada, stran 477.
⁹⁹⁹ Beno Saksida, izjava v AIZDG.
¹⁰⁰⁰ Stanko Glavič, izjava v AIZDG.
¹⁰⁰¹ Stanko Lisjak, izjava v AIZDG.
¹⁰⁰² Vika Jeram, izjava v AIZDG.
¹⁰⁰³ Rudi Vidmar, izjava v AIZDG.
¹⁰⁰⁴ Toni Ravnik, izjava v AIZDG.
¹⁰⁰⁵ Ivo Kopač, izjava v AIZDG.
¹⁰⁰⁶ Ivo Kopač, izjava v AIZDG.
¹⁰⁰⁷ Bogomil Jelačin, izjava v AIZDG.
¹⁰⁰⁸ Alojz Kopač, izjava v AIZDG.
¹⁰⁰⁹ Stanko Vadnjal, izjava v AIZDG.
¹⁰¹⁰ Ivan Rebula, izjava v AIZDG.
¹⁰¹¹ Poročilo sekretariata divizijskega komiteja KPS XXX. divizije JA z dne 21. aprila 1945, fase. 22/11 v AIZDG. Mnogi udeleženci na Gorenjskem še danes sodijo, da je izdaja bila vzrok oranega poraza, zato je takšna verzija našla svoj izraz tudi v romanu Toneta Svetine Ukana; glej tudi članek Ob desetletnici tragedije v Jesenici na Cerkljanskem. Jadran, Koper, št. 12, 18. marca 1955.
¹⁰¹² D. Bohumir Medek-Mirko, podatki iz dnevnika, AIZDG.
¹⁰¹³ Seznam padlih Kosovelove brigade v AIZDG; glej tudi prilogu te knjige.
¹⁰¹⁴ Po končani ofenzivi so bili štab Kosovelove brigade, komandant 2. bataljona in še neke druge starešine razrešeni dgolžnosti, dogodki na Poreznu pa so imeli tudi svoj epilog v juliju 1945 na vojaškem sodišču v Ljubljani. Med obravnavo je obtoženi načelnik štaba brigade dokazal neosnovanost krivde štaba brigade in tudi sebe. Sodišče ga je osvobodilo sleherne odgovornosti in prekinilo nadaljnji postopek.
¹⁰¹⁵ Dnevna operativna poročila štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela za čas od 23. do 28. marca 1945, fase. 289/1 v AIZDG.
¹⁰¹⁶ Dnevna poročila o številčnem stanju 1. bataljona 19. SNOUB Srečka Kosovela za čas od 22. do 29. marca 1945, fase. 289 v AIZDG.
¹⁰¹⁷ Franc Faganel, ustni vir.
¹⁰¹⁸ Dnevna operativna poročila štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela za 30. in 31. marec ter 1. in 2. april 1945, fase. 289/1; podatki iz osebnih beležnic Buhimira Medeka-Mirka, prepis — oboje v AIZDG.
¹⁰¹⁹ Dopis štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela komandi mesta Bled z dne 4. aprila 1945, fase. 289; izjava Franca Kavčiča-Veljka, Slavke Pirc-Urške in neke tovarišice Manje, članice okrožnega odbora OF, fase. 289/III v AIZDG.

Ko so v Češnjici čakali na predsednika gospodarske komisije, je prišlo do nemilega dogodka. V vasi so namreč pustili borca Sahira Valejeva, rojenega 12. junija 1921 v Kazanju v Sovjetski zvezi, in nekega borca komande mesta Bled, naj počakata terenskega aktivista. Ponoči sta se nenadoma srečala z drugimi aktivisti, ki niso vedeli žanje. Med srečanjem je le-te vznemiril tuj naglas Sahira. Misleč, da je sovražni vojak, so ga žal ubili.

¹⁰²⁰ Glas mladine, št. 3, april 1945, v AIZDG.

¹⁰²¹ Rudi Finžgar, ustni vir, zapisek v AIZDG.

¹⁰²² Jože Birs, izjava v AIZDG.

¹⁰²³ Toni Bertoncej-Tomo in Rudi Finžgar, izjavi v AIZDG.

¹⁰²⁴ Dnevno operativno poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela za 8. april 1945, fase. 274/11; dodatek operativnega poročila štaba XXX. divizije za 8. april 1945, fase. 226/1 — oboje v AIZDG.

¹⁰²⁵ Dnevno poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne

9. aprila 1945, fase. 289/1 v AIZDG.

»2« Ukaz štaba IX. korpusa JA štabu 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 7. aprila 1945 za premik na Cerkljansko, fase. 289 v AIZDG.

¹⁰²⁷ Franc Faganel in Janez Slovene, ustni vir.

¹⁰²⁸ Seznam padlih kosovelovcev; operacijsko poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 12. aprila 1945, fase. 289 a — vse v AIZDG.

¹⁰²⁹ Rudi Prešeren, izjava v AIZDG.

¹⁰³⁰ Operacijsko poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 12. aprila 1945 o boju pri Robidnici; dnevno operacijsko poročilo za 12. april 1945 — oboje v fase. 289 v AIZDG; operativno poročilo štaba XXX. divizije z dne 17. aprila 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

¹⁰³¹ Ukaz štaba XXX. divizije z dne 14. aprila 1945, fase. 274 v AIZDG.

¹⁰³² Dnevna operativna poročila štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 17., 18., 19. in 20. aprila 1945, fase. 289 v AIZDG.

¹⁰³³ povelje štaba IX. korpusa JA z dne 19. aprila 1945 za začetek operacij za osvoboditev Trnovske in Banjške planote, fase. 22; povelje štaba XXX. divizije z dne 19. aprila 1945 o nalogah divizijskih enot v ofenzivi, fase. 224 — oboje v AIZDG.

¹⁰³⁴ Seznam štaba brigade in bataljonov, fase. 274 a/II, 289 in 289a v AIZDG.

¹⁰³⁵ Povelje štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 20. aprila 1945, fase. 289 v AIZDG.

¹⁰³⁶ povelje štaba IX. korpusa JA z dne 23. aprila 1945 za nadaljevanje ofenzive na Predmeji in Otlici, fase. 223/III v AIZDG.

¹⁰³⁷ Povelje štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 24. aprila 1945 za zasedbo obrambnih položajev na Mali gori; dnevno operativno poročilo operacijskega odseka štaba XXX. divizije za 25. april 1945, fase. 224 — oboje v AIZDG.

¹⁰³⁸ poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije štabu IX. korpusa JA z dne 26. aprila 1945 o čiščenju Predmeje in Otlice, fase. 224 v AIZDG.

¹⁰³⁹ Seznam starešinskega kadra in sezname moštva enot 19. brigade in njenih bataljonov, fase. 273 a/II, 289 in 289 a v AIZDG; poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 27. aprila 1945, fase. 224 v AIZDG.

¹⁰⁴⁰ Povelje štaba XXX. divizije z dne 28. aprila 1945, fase. 274 a/I v AIZDG; ukaz štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 28. aprila 1945, fase. 289 v AIZDG.

¹⁰⁴¹ Boris Bavčar in Ciril Drole-Ciro, pismeni izjavi; Andrej Renar-Drejček, Franc Zorn in Viktor Švara, ustni vir.

¹⁰⁴² Poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 29. aprila 1945 o položaju, fase. 289/1 v AIZDG; Viktor Švara, ustni vir.

¹⁰⁴³ Poročilo obveščevalne točke »B 2« št. 30 z dne 28. aprila 1945, fase. 289 a/III v AIZDG.

¹⁰⁴⁴ informativno poročilo obveščevalnega centra štaba XXX. divizije z dne 30. aprila 1945, fase. 274 b/I v AIZDG.

¹⁰⁴⁵ Poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 4. maja 1945 o bojih od 28. aprila do 4. maja 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

¹⁰⁴⁸ prav tam; poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 30. aprila 1945, fase. 289/1 v AIZDG.

¹⁰⁴⁷ Rudi Prešeren, ustni vir.

¹⁰⁴⁸ Poročilo štaba XXX. divizije z dne 30. aprila 1945, fase. 226; poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 30. aprila 1945, fase. 289/1 — oboje v AIZDG.

¹⁰⁴⁹ prav tam; poročili štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 29. in 30. aprila 1945, fase. 274/11 v AIZDG.

¹⁰⁵⁰ Povelje štaba XXX. divizije z dne 30. aprila 1945 za vdor v Trst, fase. 283/III v AIZDG.

¹⁰⁵¹ Viktor Švara, ustni vir.

¹⁰⁵² Rudi Prešeren, ustni vir.

¹⁰⁵³ Karlo Maslo in Oskar Mahnič, ustni vir; Ciril Drole-Ciro, izjava v AIZDG.

¹⁰⁵⁴ pismo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu IV. jugoslovanske armade z dne 1. maja 1945, fase. 289 v AIZDG.

loss Anton Bavec-Cene, ustni vir.

los« poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 1. maja 1945 o bojni dejavnosti v Trstu, fase. 289/1 v AIZDG.

¹⁰⁵⁷ Prav tam; Boris Bavčar, ustni vir.

¹⁰⁵⁸ Poročilo obveščevalne točke »B 2« z dne 1. maja 1945, fase. 274/b/I v AIZDG.

¹⁰⁵⁹ prav tam; Anton Bavec-Cene, ustni vir.

¹⁰⁶⁰ izredno poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela štabu XXX. divizije z dne 2. maja 1945, fase. 289/1 v AIZDG.

¹⁰⁶¹ prav tam; Franc Furlan, Jože Peternej in Slavko Rebec, ustni vir.

¹⁰⁶² poročilo operativnega odseka štaba XXX. divizije z dne 4. maja 1945 o operacijah divizije, fase. 226/1 v AIZDG.

¹⁰⁶³ Jože Birska, ustni vir.

¹⁰⁶⁴ Poročilo štaba 19. SNOUB Srečka Kosovela z dne 3. maja 1945 o delu brigade, fase. 289/1 v AIZDG; poročilo operativnega odseka štaba IX. korpusa JA z dne 13. maja 1945 operacijskemu oddelku štaba IV. armade o operacijah korpusa v mesecu aprilu, arhiv osvobodilne vojne, reg. št. 1-148/2, škatla 312 v AVZI v Beogradu.

iocs odredba štaba XXX. divizije IX. korpusa JA z dne 3. maja 1945 o razformiranju brigad divizije, fase. 275/1 v AIZDG.

SEZNAM PADLIH, POGREŠANIH IN ZA POSLEDICAMI
RAN UMRLIH BORCEV

Seznam padlih, ki ga objavljamo, obsega imena 504 pripadnikov Kosovelove brigade, od tega enajst žensk. Osnova za pravo seznama je bila popisna akcija živih, padlih, umrlih in pogrešanih pripadnikov brigad, ki jo je leta 1967 pripravil republiški odbor ZZB NOV Slovenije. Na prošnjo brigadnega odbora se je najprej lotil oblikovanja ustrezne kartoteke Darko Derenda-Tine, ki je z velikim trudom in vztrajnim premagovanjem težav pripravil prvi seznam kosovelovcev in spisek padlih. Oba seznama ništa ustrezala, ker nekatera občinska združenja niso bila dovolj natančna in so izpustila nekatere svoje krajevne organizacije, mnogi popisni listi pa so bili zelo pomanjkljivo izpolnjeni.

Ob izdatni pomoči Mire Isaković-Vere in s pomočjo spiskov brigadnih enot, ohranjenih od novembra 1944 dalje, ter obsežne brigadne dokumentacije, ki jo je pregledala, podatke pa vztrajno prevedala na terenu več let, smo poskušali, kolikor je bilo mogoče, odstraniti pomanjkljivosti. Tako smo iz prvotnega seznama, ki je vseboval imena 407 padlih, pogrešanih in umrlih, izločili tiste, ki so umrli po vojni in za katere je bilo zanesljivo ugotovljeno, da so na dan smrti pripadali neki drugi enoti, zbrali pa smo še 180 novih imen padlih kosovelovcev.

Zal tudi pričujoči seznam ni dokončen. Po grobi presoji manjka še vedno okoli 20 odstotkov padlih kosovelovcev in sicer po večini tistih, ki so rojeni na drugi strani sedanje jugoslovansko-italijanske meje in katerih svojci so ostali pod Italijo. Hkrati obstaja možnost, da je med objavljenimi imeni morda štiri odstotke takšnih, ki na dan smrti niso pripadali Kosovelovi brigadi, vendar tega ni bilo mogoče zanesljivo ugotoviti.

Upamo, da bodo svojci, ki bodo ugotovili netočnosti, pomanjkljivosti ali dejstvo, da seznam ne obsega imen njihovih dragih, z razumevanjem oprostili to nepopolnost. Prosimo vse kosovelovce in svoje padlih, pogrešanih dn med vojno umrlih pripadnikov brigade, da svoje pripombe sporočijo občinskemu združenju zveze borcev NOV Slovenije v Sežani, ki je hkrati domicilna občina Kosovelove brigade, in tako pomagajo izpopolniti njeno kartoteko.

- Abram Marjan, rojen 5. februarja 1923, Kosovelje, umri 29. aprila 1945, Kosovelje
 Adamič Viktor, rojen 18. marca 1913, Škrbina, padel 10. oktobra 1943, Lipa
 Antončič Alojz, rojen 1919, Vojšica, padel (?), Lipa
 Antončič Franc, rojen 26. avgusta 1906, Brestovica, padel 19. januarja 1945, Trnovo
 Antončič Ludvik, rojen (?), padel 5. decembra 1943, neznano
 Arčon Branko, rojen 9. oktobra 1924, Renče, padel 11. aprila 1944, Vrsnik
 Arhinc Branko, rojen 30. novembra 1925, Ljubljana, padel junija 1944, Hrušica—Postojna
 Bagon Emil, rojen 16. februarja 1927, Vrtojba, padel maja 1944, neznano
 Bagon Viljem, rojen 3. marca 1923, Vrtojba, padel 1. marca 1945, Predmeja
 Bajc Alojz, rojen 10. februarja 1911, Selo, umri (?), Nemčija
 Ban Alojz, rojen 29. julija 1890, Prošek, umri 28. januarja 1945, Hamburg
 Bandelj Mario, rojen 12. decembra 1924, Mali dol, padel 6. marca 1945, križišče Mala lažna—Mrzla rupa
 Bandelj Vladimir, rojen 15. septembra 1924, Komen, umri 1947, Komen
 Barič Josip, rojen 17. julija 1929, Komen, padel 9. julija 1944, Levpa
 Bavcon Andrej, rojen 1. aprila 1925, Donnberk, padel 11. septembra 1944, Gabrje
 Bavčar Slavko, rojen 28. avgusta 1918, Selo, pogrešan 10. maja 1944
 Bavčar Stanko, rojen 6. februarja 1924, Selo, padel 11. aprila 1944, Vrsnik
 Bečan Franc, rojen 22. septembra 1908, Rakovnik—Medvode, padel 24. marca 1945, Forezen
 Benčič Jože rojen 1923, Gornje Vreme, padel spomladi 1944.
 Predmeja
 Bester Janez, rojen 11. novembra 1923, Rovte (Radovljica), padel 24. marca 1945, Forezen
 Bevk Gabrijel, rojen 22. julija 1928, Davča, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica
 Birsa Vojko, rojen 1. julija 1921, Brje, padel 6. novembra 1944, Smihel
 Birsa Vojko, rojen 24. aprila 1926, padel konec 1943, Trnovski gozd
 Bizin Edvard, rojen 17. februarja 1927, Trst, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica
 Bizjak Anton, rojen 27. februarja 1927, Orehek—Slavina, padel 30. junija 1944, Kneža
 Bizjak Jože, rojen 13. avgusta 1927, Kazlje, padel 5. marca 1945, grapa nad Gorenjo Trebušo
 Blagonič Ottavio, rojen 9. novembra 1927, Dependa (Istra) padel 21. maja 1944, Skrilje

Blažica Peter, rojen 7. maja 1913, Šempeter, padel 25. februarja 1945, Bratini
 Bogataj Vinko, rojen (?), padel 24. marca 1944, neznano
 Bogatec Miroslav, rojen 13. aprila 1923, Sv. Križ, obešen v Trstu 23. aprila 1944
 Boneta Andrej, rojen 17. oktobra 1913, Dol (Doberdob), padel 20. februarja 1944 pri Dolu
 Boštjančič Jože, rojen 13. marca 1924, Bilje, padel 16. januarja 1945, Škrbina
 Božeglav Antomija, rojena 14. maja 1921, Lokev, padla 8. aprila 1945 pri Vipavi
 Božeglav Edvard-Brdavs, rojen 10. oktobra 1913, Komen, padel 26. oktobra 1943, Oševljek
 Bradač Janez, rojen 27. julija 1927, Laško, padel 30. junija 1944, Podmelec
 Brana Alfonz, rojen 7. januarja 1927, Voglie, padel 15. avgusta 1944, Komen
 Brankovič Franc, rojen 2. novembra 1906, Šempas, ustreljen 25. marca 1945, Orehefo—Jesenica
 Bratina Rudolf, rojen junija 1901, Otlica, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica
 Bratina Rudolf, rojen 4. aprila 1924, Otlica, padel 20. februarja 1945, Braitini
 Breclj Angel, rojen 6. septembra 1911, Selo, padel 22. februarja 1945, Lokve
 Brešan Alojz, rojen 1921, Zadlaz, padel 3. aprila 1944, Volarje
 Brešan Vincenc, rojen avgusta 1915, Banjšice, padel 9. septembra 1944, Tolminsko
 Buda Angel, rojen 12. oktobra 1925, Brestovica, padel (?) 1944, Lokvica
 Baie Matija, rojen (?), umri 4. aprila 1944, v partizanski bolnišnici Frani a
 Bune Oskar, rojen 14. februarja 1903, Škrbina, padel 10. oktobra 1943, Lipa
 Buzetič Henrik, rojen 4. februarja 1900, Trst, padel 5. maja 1944, Šempeter
 Cengle Anton, rojen 16. aprila 1923, Kamna gorica, umri 5. marca 1945 v partizanski bolnišnici Pavla
 Cigoj Ivan, rojen 1919, Skrilje, padel maja 1944, Plave
 Cigoj Slavko, rojen 6. oktobra 1925, Male Žablje, umri 25. februarja 1945, Vipavski križ
 Cjaki Emil, rojen 8. oktobra 1911, Sovodnje, umri 11. januarja 1945, Dachau
 Colia Ivan, rojen 27. februarja 1928, Sveto, ustreljen 25. marca 1945, Orehek—Jesenica
 Colja Leopold, rojen 2. avgusta 1903, Coljava, padel 1. aprila 1945, Vojsko
 Colia Marjan, rojen 26. avgusta 1926, Kosovelje, padel 15. marca 1945, Lokve
 Colia Milan, rojen 1927, Gabrovica, padel (?) 1944, Hotedršica
 Colja Slavko, rojen 1925, Gabrovica, padel prve dni aprila 1945 blizu Tmovega
 Colja Zlatica, rojena 9. marca 1920, Rubije, padla 27. septembra 1943, Škrbina
 Copie Rudolf, rojen 1902, Male Žablje, padel 3. julija 1944, čepovan
 Cotič Alojz, rojen (?), Škrbina, padel 25. oktobra 1943, Lipa
 Cotič Marjan, rojen 1926, Orehovlje, padel 14. oktobra 1944, neznano
 Cotič Valentin, rojen 14. februarja 1927, Vrh Sv. Mihaela, padel 22. julija 1944, Oblakov vrh
 Cotič Viktor, rojen (?), Škrbina, padel 25. oktobra 1943, Lipa

Cotič Vincenc, rojen 9. oktobra 1924, Peč—Sovodnje, pogrešan od 27. decembra 1943 na Cerkljanskem

Curk Franc, rojen 2'8. julija 1925, Dolga poljana, padel 11. marca 1945, Škofije

Čebulj Anton, rojen (?), Ježica (Ljubljana), umiri 20. julija 1944 v partizanski bolnišnici Franja

Čeferin Avgust, rojen 27. julija 1924, Otok (Brezje), padel 20. januarja 1945, Trnovo

Čehovin Franc, rojen (?), Gabrje, padel (?), neznano

Cermelj Anton, rojen 10. januarja 1923, Vrtovin, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Cermelj Maks, rojen 3. aprila 1914, Kamnje (Crnice), padel 22. julija 1944, Oblakov vrh

Cerne Jože, rojen 9. februarja 1921, Bilje, padel 17. aprila 1944, Novaki

Cerne Rafael, rojen 14. marca 1914, O ševi jek, padel 20. novembra 1944, neznano

Cernič Rudolf, rojen 20. septembra 1914, Doberdob, padel 16. oktobra 1943, pri Novem mestu

Cemigoj Benjamin, rojen 27. avgusta 1924, Selo, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Cemigoj Boris, rojen 19. februarja 1914, Dobravlje, padel 11. novembra 1944, Ajdovščina

Cernigoj Jožef, rojen 13. marca 1925, Plače, padel 19. februarja 1944, Lokve

Cemigoj Srečko, rojen (?), Selo, padel 3. maja 1945, neznano

Cemivec Janez, rojen 1924, Skaručna (pod Smamo goro), padel 24. marca 1945, Porezen

Cešnovar Janko, rojen 28. avgusta 1901, Zgornje Pirniče, padel junija 1944, pri Gorici

Cevnja Rudolf, rojen 17. aprila 1917, Trst, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Cižman Franc, rojen 1. januarja 1910', Taoen, umri 4. aprila 1945 v partizanski bolnišnici Pavla

Cižman Jože, rojen 14. avgusta 1912, Tacen, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Copič Rudolf, rojen 30. decembra 1904, Male Žablje, padel 3. julija 1944, Cepovan

Cotar Alojz, rojen 1925, Tabor, padel februarja 1944, Kambreško

Crmelj Franc, rojen 4. novembra 1915, Kamnje, padel 31. julija 1944, Trnovo

Crmelj Milan, rojen 11. septembra 1910, Kamnje, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Cufer Franc, rojen 2. oktobra 1902, Jesenica, padel 24. marca 1945, Porezen

Cuk Emil, rojen 20. februarja 1923, Trebče, padel februarja 1945, Vipavska dolina

Danetu Danilo, rojen 20. maja 1914, Prošek, umri 26. septembra 1944, Buchenwald

Danev Ivan, rojen 7. maja 1918, Kontovel, padel 16. junija 1944, Kontovel

Danev Vojko, rojen 29. februarja 1921, Kontovel, umri 13. junija 1944, Nemčija

Dermastja Alojz, rojen 2. maja 1905, Dravi je (Ljubljana), padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Devetak Pavel, rojen 1909, Vrtobja, padel avgusta 1944, Vo-grsko

Dolenc Milan, rojen 8. julija 1902, Opčine, padel 19. oktobra 1944, Tmovski gozd

Dolšina Jože, rojen 10. novembra 1921, Brankovo (Velike Lašče), pogrešan 24. marca 1945, Porezen

Doplihar Jože, rojen 26. decembra 1918, Zalošče, pogrešan 10. februarja 1945, Nemci

Durcik Franc, rojen 1. januarja 1903, Miren pri Gorici, padel 14. novembra 1943, Cerčno

Durcik Franc, rojen 21. septembra 1921, Temnica, padel 18. marca 1944, Hotedršica

Durcik Miroslav, rojen 4. julija 1906, Temnica, padel 18. marca 1944, Hotedršica

Durcik Vladimir, rojen 6. oktobra 1918, Temnica, padel 13. februarja 1944, Kamno

Fabijan Marica, rojena 24. marca 1928, Grgar, padla 23. novembra 1944, Davča

Fabijan Viljem, rojen 1. septembra 1926, Breg (Banjšice), padel 30. aprila 1945, Opčine

Faganel Branko, rojen 5. junija 1925, Vrtojba, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Fakin Emil, rojen 27. marca 1921, Pliskovica, padel 21. januarja 1945, Krnica

Fakin Milan, rojen 8. julija 1928, Škrbina, padel 20. januarja 1945, Trnovo

Fatorin Mario, rojen (?), padel (?)

Ferfolja Emil, rojen 3. februarja 1927, (?) padel 26. oktobra (?), pri Gorici

Ferfolja Peter, rojen 1924, Vojšičica, padel 11. aprila 1944, Ledine

Ferfolja Vladimir, rojen 1918, Metlika, umri (?), Dachau

Ferjančič Anton, rojen 24. novembra 1916, Goče, padel 10. julija 1944, Levpa

Ferjančič Stane, rojen 27. marca 1926, Manče, padel 3. maja 1945, Trst

Filipčič Ivan, rojen (?), Grgar, padel (?), neznano

Forčič Stanko, rojen (?), Fre-serje, padel 17. septembra 1943, Komen

Frančeškin Andrej, rojen 19. aprila 1908, Selo, ustréljen 25. marca 1945, Jesenica

Frančeškin Jožef, rojen 1. marca 1926, Selo, padel (?) neznano

Frandoli Jožef, rojen 17. novembra 1913, Jamlje (Doberdob), pogrešan od 20. oktobra 1943

Prandolič Ivan, rojen 22. novembra 1927, Jamlje (Doberdob), padel 19. septembra 1943, Sv. Marko pri Gorici

Franetič Jože, rojen 11. septembra 1909, Potoče (Senožeče), padel 3. aprila 1944, Spodnja Idrija

Furlan Branko, rojen (?), Brje, padel 3. aprila 1944, Spodnja Idrija

Furlan Drago, rojen 26. marca 1923, Gabrovec-Zgonik, padel 24. marca 1945, Porecen

Furlan Ivan, rojen 19. julija 1928, Podraga, pogrešan 19. februarja 1945, Tmovski gozd

Furlan Izidor, rojen 9. novembra 1917, Žirovnica, padel aprila 1945, Cerčno

Furlan Jože, rojen 29. decembra 1908, Prvačina, padel 19. februarja 1944, Srednje (Benečija)

Furlan Karei, rojen 27. avgusta 1918, Trst, umri februarja 1945 v goriških zaporih

Furlan Leander, rojen (?), (?), padel 25. septembra 1943, neznano

Furlan Stojan, rojen 16. septembra 1923, Zavino, umri 1. junija 1944, v partizanski bolnišnici Franji

Furlan Viktor, rojen 26. marca 1924, Trst, padel 26. oktobra 1944, Ravnica — Sv. Danijel

Gantar Franc, rojen (?), Selo — Ziri, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Godec Franc, rojen 8. marca 1923, Zg. Kašelj, padel 12. februarja 1944, Stomaž

Godnič Mirko, rojen 31. decembra 1921, Komen, padel 19. septembra 1943, Gabrovica
 Gon Celestin, rojen 5. aprila 1905, Sempolaj, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica
 Gorjanc Valter, rojen 26. decembra 1916, Hruševje, padel 30. junija 1944, Baška grapa
 Gorkič Adalbert, rojen 18. septembra 1909, Vrtiojba, padel 20. januarja 1945, Trnovo
 Gorkič Alojz, rojen 1920, Vrtojba, ustreljen februarja 1944, goriški grad
 Gravnar Anton, rojen 29. decembra 1925, Podsabotin, padel (?), Podsabotin
 Gregorič Oskar, rojen 24. maja, 1924, Prvačina, padel 5. decembra 1944, Prvačina
 Grgič Alojz, rojen 12. aprila 1928, Tublje, padel 25. februarja 1945, Tmovaški gozd
 Grgič Stanko, rojen 8. decembra 1919, Veliki dol, obešen aprila 1944, Trst
 Grmek Albert, rojen 3. marca 1926, Gabrovica, padel 24. marca 1945, Porezen
 Grmek Albin, rojen 2. oktobra 1910, Gabrovica, sežgan 5. oktobra 1944, Rižarja-Trst
 Grmek Bruno, rojen 13. decembra 1924, Kontovel, padel 24. februarja 1945, Gorenja Trebuša
 Grmek Jože, rojen 1924, Kobjeglava, padel (?) 1943, St. Jakob
 Grobiša Alfred, rojen 4. septembra 1926, Temnjo, padel 11. aprila 1945, Postojna
 Grobiša Kristijan, rojen 20. junija 1924, Temnica, padel 19. februarja 1944, Srednje (Benčija)
 Grošel Ivan, rojen 5. decembra 1903, Ziri, padel 21. januarja 1945, Trnovo
 Grum Jože, rojen 13. oktobra 1921, Ig, padel 13. aprila 1945, Robidnica
 Grum Maks, rojen (?), padel (?)
 Gubanc Vinko, rojen 14. marca 1915, Vodice, padel februarja 1945, Most na Soči
 Gul Anton, rojen 7. februarja 1909, Krtinovica, padel marca 1944, Podkraj
 Guštin Jožef, rojen 9. septembra 1909, Zgonik, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica-Oreh
 Guštin Karei, rojen 4. oktobra 1925, Sv. Križ, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica
 Harej Slavko, rojen 6. avgusta 1919, Tabor (Dornberk), umrl 28. decembra 1944
 Horvat Nikolaj, rojen 24. avgusta 1918, Dolenci (Čmomelj), ustreljen 25. marca 1945, Jesenica
 Hribar Franc, rojen 1903, Ljubljana-Šiška, padel 11. aprila 1944, Ledine
 Humar Izidor, rojen 16. novembra 1927, Banjšice, padel 24. marca 1945, Porezen
 Jakomin Jože, rojen (?), padel 20. septembra 1945, Kobjeglava
 Jamšek Stanislav, rojen 22. julija 1918, Hrušica, padel 19. januarja 1945, Trnovo
 Jazbar Vinko, rojen 1. oktobra 1910, Selinje, padel 9. julija 1944, Levpa
 Jelen Jožef, rojen 19. marca 1920, Opatje selo, padel 1. maja 1945, Ločnik
 Jenko Jože, rojen 1910, Zapoge, padel poleti 1944, Rovte nad Idrijo
 Jereb Franc, rojen 18. avgusta 1911, Bukovica (Skofja Loka), padel 11. aprila 1944, Vrsnik
 Jereb Miha, rojen 29. septembra 1902, Podgorje, padel 22. junija 1944, Oblakov vrh

Jereb Milan, rojen 17. maja 1925, Srednja Kanomlja, padel 24. marca 1945, Porezen

Jereb Vencelj, rojen 28. septembra 1900, Podgorje, padel (?), neznano

Jerič Alfonz, rojen 20. avgusta 1929, Kobjeglava, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Jerič Florijan, rojen (?), Gabrje, padel (?), Trnovski gozd

Jesenko Janez, rojen 9. maja 1913, Borovnica, padel 24. marca 1945, Porezen

Jevšček Alojz, rojen 4. aprila 1928, Zabrd, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Jevšček Anton, rojen 18. januarja 1913, Krombsrk, padel 3. novembra 1944, Trnovo

Jurca Boris, rojen (?), Sveto, padel 25. septembra 1943, Klanec

Jurca Ludvik, rojen 20. decembra 1909, Volčji grad, padel 26. septembra 1943, Skrilje

Juretič Boris, rojen 24. avgusta 1920, Sv. Križ, padel 27. januarja 1944, Cerčno

Kacafura Zdravko, rojen 23. decembra 1924, Selo pri Volčah, umri 30. marca 1945, v partizanski bolnišnici Pavla

Kale Vincenc, rojen 22. marca 1910, Gropada, padel 19. julija 1944, Hlavče njive

Kandus Franc, rojen 9. januarja 1919, Vrtovin, pogrešan (?) 1944, Dornberk

Kante Marija, rojena 18. juli 1922, Smarje, ujeta in pogrešana 25. decembra 1943, neznano

Kante Rafael, rojen 9. oktobra 1923, Kregolišče, padel 24. aprila 1945, Cerčno

Kapun Vladimir rojen 19. junija 1923, Kontovel, umri 3. februarja 1954, v partizanski bolnišnici Pavla

Karadžić Miloš, rojen 23. marca 1910, Petujica-flavnik, padel 7. februarja 1945, Trnovo

Karara Ludvik, rojen 12. februarja 1924, Sempeter, padel 5. maja 1944, Zelezna vrata

Karuza Bernard, rojen (?), Gabrje, padel 19. februarja 1944, Srednje (Benečija)

Karuza Jože, rojen (?), Gabrje, padel maja 1944, Gabrje

Kastelic Viktor, rojen 19. junija 1916, Zalošče, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Kašič Aleksander, rojen 20. marca 1923, Trstenik, padel 10. julija 1944, Vrata pri Cepovanu

Kavčič Anton, rojen 11. aprila 1904, Lipa, padel 25. oktobra 1943, Lipa

Kavčič Ivan, rojen (?), Zabče, padel 13. februarja 1944. Kamno

Kavčič Mario, rojen 11. oktobra 1925, Trst, padel julija 1944, Trnovski gozd

Kerševan Marija, rojena 28. novembra 1904, Gabrje, padla 25. aprila 1944, Štjak

Keržair Janko, rojen 4. julija 1920, Zelezniki, padel aprila 1945, Rovte v Selški dolini

Kete Alojz, rojen (?), padel (?), neznano

Knez Anton, rojen 13. avgusta 1901, Samotorica, utonil 20. februarja 1944 v Soči

Kobal Filip, rojen 2'6. julija 1921, Planina pri Ajdovščini, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Koc Jožef, rojen 25. septembra 1924, Prvačina, padel 24. marca 1945, Porezen

Kocman Milan, rojen 1921, Zagrajec, padel februarja 1944, Benečija

Kodrič Rudko, rojen 25. mairca 1927, Velike Zabije, pogrešan od 1944, neznano

Kojanec Edvard, rojen (?), padel 18. novembra 1944, neznano
 Kokalj Franc, rojen 16. februarja 1908, Grebačevo, padel 1. marca 1945, Mala lažna
 Kompiar a Alojz, rojen 24. maja 1905, Ravne — Dol (Kočevje), padel 11. avgusta 1944, Otlica
 Koritnik Ivan, rojen 3. maja 1920, Senožeče, padel 5. novembra 1944, Trnovo
 Kos Danilo, rojen 20. julija 1922, Dolina (Trst), umri 8. aprila 1945, Mauthausen
 Kosovel Stanko, rojen (?), Zagrajec, umri v partizanski bolnišnici Pavla
 Košuta Edvin, rojen 27. februarja 1920, Kontovel, padel 11. aprila 1944, Vrsnik
 Košuta Venčeslav, rojen 26. februarja 1926, Vitovlje. umri (?) v taborišču v Nemčiji
 Kovačič Boris, rojen (?), Sveto, padel 20. avgusta 1944, Kobdilj
 Kovačič Jožef, rojen (?), Sveto, padel 30. aprila 1945, Opčine
 Kovačič Milko, rojen 22. novembra 1924, Komen, padel (?). Volčji grad
 Kovačič Rajko, rojen 24. avgusta 1913, Svelo, padel 26. oktobra 1943, Železna vrata
 Kovačič Stanislav, rojen 7. oktobra 1920, Sveto, padel 1. maja 1944, Budanje
 Kozorog Josip, rojen 17. februarja 1907, Volče, ujet februarja 1945, Tmovski gozd, umri 20. marca 1945, Mauthausen
 Kragelj Ivan, rojen 12. maja 1919, Most na Soči, padel 3. novembra 1944, Podgozd — Trnovo
 Krajnik Hilarij, rojen 17. marca 1901, Grgar, padel 14. januarja 1945, Trnovo
 Krajnik Jožef, rojen 2. oktobra 1909, Kozaršče, padel 4. novembra 1944, Trnovo
 Kralj Aleksander, rojen 25. julija 1912, Padriče (Trst), umri 5. aprila 1945, Buchenwald
 Krapež Franc, rojen 13. septembra 1921, Dol—Otlica, padel 17. februarja 1945, Tmovski gozd—korpuse barake
 Krašna Ludvik, rojen 14. julija 1920, Idrija, padel 13. aprila 1945, Robidnica
 Krečič Dušan, rojen 15. februarja 1923, Skrilje, padel 11. aprila 1944, Vrsnik
 Križaj Albin, rojen 12. februarja 1927, Orehek—Slavina, padel 30. junija 1944, Podmelec
 Križman Matija, rojen 10. maja 1923, Ribnica, padel maja 1945, Trst
 Križmančič Karei, rojen 21. aprila 1914, Gropada, padel 10. septembra 1944, Stanjel
 Krnec Slavko, rojen 9. oktobra 1925, Zalog, pogrešan 24. marca 1945, Porezen
 Krušič Pavel, rojen 18. maja 1927, Orehovlje, padel 1945, Trnovec—Nabrežina
 Lavremčič Andrej, rojen 1896, Kopriva, obešen (?), Vrhpolje
 Lavrenčič Marjan, rojen 1914, Kopriva, umri (?), Rižarna — Trst
 Lazar Jožef, rojen 20. decembra 1905, Solkan, padel 27. aprila 1944, Križna gora
 Leban Avgust, rojen 3. septembra 1923, Šempeter, padel 10. septembra 1944, Stanjel
 Leon Ivan, rojen 18. januarja, 1909, Orehovlje, padel 15. aprila 1945, Cerkno
 Leupušček Leopold, rojen 3. januarja* 1904, Kanalsiki Lom, umri 20. aprila 1945 v partizanski bolnišnici Franja
 Ličen Andrej, rojen 30. novembra 1918, Branjik, padel 10. septembra 1944. Stanjel

Ličen Stanko, rojen 22. septembra 1923, Preserje, padel (?), Kočevje
 Likar Angel, rojen 6. septembra 1924, Ottica, padel 21. januarja 1945, Kmica—Trnovo
 Lipičar Valentin, rojen 26. decembra 1914, Kal, padel 25. decembra 1944, Nemci
 Londera Angel, rojen 2. junija 1920, Sempeter, pogrešan 24. marca 1945, Porezen
 Lovec Albert, rojen 18. julija 1928, Voleja draga, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica
 Lozar Ludvik, rojen 1. novembra 1914, Kamnje, padel 3. novembra 1944, Trnovo
 Lozar Mirko, rojen 14. septembra 1925, Brje, padel maja 1944, Trnovo
 Lozej Albin, rojen 3. avgusta 1925, Ivanj i grad, padel 24. oktobra 1944, Knežak
 Lozej Jožef, rojen 25. maja 1924, Ivanj i grad, padel 24. marca 1945, Porezen
 Lozej Karlo, rojen 2. novembra 1919, Ivanj i grad, padel 19. februarja 1944, Srednje (Benečija)
 Lozej Leopold, rojen 1924, Ivanji grad, padel 19. februarja 1944, Srednje (Benečija)
 Lozej Lojze, rojen 1921, Ivanji grad, padel 17. januarja 1944, Predmeja
 Lozej Miroslav, rojen 6. septembra 1924, Ivanji grad, padel 13. februarja 1944, Kamno
 Lulik Vladimir, rojen 25. januarja 1920, Ajdovščina, umri 7. februarja 1945, v partizanski bolnišnici Pavla
 Madon Franc, rojen 18. decembra 1901, Vrtojba, padel 16. septembra 1944, Hudajužna
 Maestripieri Carlo, rojen 17. septembra 1909, Trst, padel 4. januarja 1944, Divača
 Mahne Viktor, rojen 19. februarja 1919, Trst, padel 27. marca 1945, Brje
 Majerle Lado, rojen 1. oktobra 1922, Predgrad, padel 23. marca 1945, Šoštar (Davča)
 Majeršič Dušan, rojen 21. marca 1924, Storje, padel 24. marca 1945, Porezen
 Makovec Viktor, rojen (?), Sveto, padel 7. aprila 1945, Cerčno
 Malalan Roman, rojen 1. junija 1924, Trebče — Trst, padel 25. septembra 1943, Voleji grad
 Maraž Friderik, rojen 27. junija 1923, Gorica, padel 19. januarja 1945, Trnovo
 Marega Hermenegild, rojen 17. aprila 1915, Moša—Gorica, padel 4. januarja 1945, Trnovo
 Markočič Vladimir, rojen 1. julija, 1922, Štandrež, padel 16. decembra 1943, Gradišče nad Prvačino
 Markuža Albert, rojen 8. junija 1925, Kregolišče, padel 15. avgusta 1944, Veliki dol
 Markuža Alojz, rojen 4. marca 1911, Kregolišče, padel 20. marca 1944, Vipavski križ
 Martinčič Danilo, rojen 1924, Goriče, padel spomladi 1944, Predmeja
 Marušič Alojz, rojen 12. oktobra 1913, Opatje selo, padel 24. marca 1945, Porezen
 Marušič Stanislav, rojen 1921, Vrtojba, ustreljen februarja 1944 na goriškem gradu
 Marvin Drago, rojen 13. septembra 1913, Volčja draga, pogrešan 24. marca 1944
 Masten Alojz, rojen 13. maja 1926, Vojščica, padel 1. maja 1945, Kamnje
 Matjažič Emil, rojen 22. maja 1926, Divača, padel 3. aprila 1944, Spodnja Idrija

Matuč Janko, rojen 1927, Bukovo, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Ma vri Ivan, rojen 15. decembra 1927, Gorje, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Metelko Franc, rojen 16. marca 1910, Tacen, padel 21. maja 1944, Skrilje

Mihalj Angela, rojena 7. marca 1922, Škrbina, padla 25. septembra 1943, Vojsčica

Milič Zoran, rojen 3. maja 1922. Briščiki — Zgonik, padel 24. marca 1945, Porezen

Mladovan Anton, rojen 13. septembra 1915, Sempas, padel (?), Sempas

Močnik Andrej, rojen 17. julija 1925, Poče, padel 24. marca 1945, Porezen

MoKole Friderik, rojen 29. oktobra 1907, Repen—Zgonik, padel 6. novembra 1943, Vrab-
oe

Mozetič Jožef, rojen 13. marca 1907, Renče, umri v ujetništvu v Nemčiji

Mozetič Jožef, rojen 1904, (?), ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Mozetič Peter, rojen 3. januarja 1916, Renče, pogrešan od 24. marca 1945, Porezen

Mrak Jože, rojen 12. marca 1904. Sv. Peter, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Mrevlje Alojz, rojen 8. maja 1919, Domberk, umri 3. novembra 1944, Trnovo

Mržek Anton, rojen 13. januarja 1924, Kobjeglava, padel 19. januarja 1944, Trnovski gozd

Mržek Emest, rojen 14. avgusta 1924, Kobjeglava, padel 25. oktobra 1943, Lipa

Mulej Alojzij, rojen 27. junija 1906, Studenčice, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Nanut Alojz, rojen 8. junija 1914, Standrež, padel 18. septembra 1944, Grahovo

Nedižavec Anton, rojen 13. januarja 1927, Novaki, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Nemec Karlo, rojen 8. junija 1903, Orehovlje, padel 26. septembra 1943, Orehovlje

Novak Alojz, rojen 17. novembra 1923, Kazlje, pogrešan oa aprila 1945, Cerkljansko

Novak Viktor, rojen 29. oktobra 1921, Vnanje gorice, padel 25. decembra 1944, Dolenja Trebuša

Nusdorfer Franc, rojen 15. avgusta 1908. Lože, padel 16. marca 1945, Mala lazma

Obersnel Ivan, rojen 18. maja 1907, Tomaj, padel 22. decembra 1943, Tomaj

Okretič Jože, rojen 24. februarja 1904, Koetanjevica, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Okretič Karlo, rojen (?), padel 23. februarja 1945

Okretič Stanislav, rojen 4. februarja 1924, Jamlje, padel 19. septembra 1943, goriška fronta

Okretič Stefan, rojen 26. decembra 1902, Kostanjevica, padel (?), neznano

Ostrouška Franc, rojen 23. aprila 1924, Kobjeglava, padel 19. januarja 1945, Trebuša

Ožbot Albin, rojen 22. novembra 1921, Peč—Miren, umri 12. marca 1945

Pah or Anton, rojen 1926, Selo, padel februarja 1945, Podkraj

Pahor Boris, rojen 1924, Renče, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Pahor Evgen, rojen 1926, Vale, padel 25. oktobra 1943, Lipa

Pahor Jožef, rojen 6. oktobra 1921, Nova vas, padel (?), Pivka

Pahor Jožef, rojen 5. marca 1926, Selo, padel (?), Škrbina

Pahor Matija, rojen 27. junija 1905, Selo, padel 11. oktobra 1944, Mala gora—Zadlog
 Pahor Rudi, rojen 4. januarja 1907, (?), padel (?), neznano
 Pahor Stanko, rojen (?), Sveto, padel 22. aprila 1944, Sv. Lucija
 Pajntar Stanislav, rojen 8. maja 1915, Trtnik, padel 6. novembra 1944, Porezen
 Pangerc Angel, rojen 1. februarja 1928, Dolgi Laz, pogrešan 24. marca 1945, Porezen
 Pangre Gvido, rojen 31. maja 1909, Ljubljana, padel 11. aprila 1944, Vrsnik
 Pavletič Mafesimiljan, rojen 19. julija 1924, Rupa, padel 3. oitotobra 1944, Jazbine (Renče)
 Pavletič—Paoletti Mario, rojen 8. septembra 1907, Gorica, pogrešan 1. maja 1945, neznano
 Pavlin Emil, rojen 16. oktobra 1927, Gorica, padel 26. julija 1944, Lokovec
 Paivšič Angel, rojen (?), Dol. Trebuša, padel 25. marca 1945, Zgornje Ravne
 Pavšič Jože, rojen 24. februarja 1912, Bukovica, padel 11. aprila 1944, Vrsnik
 Pečenko Bogoslav, rojen 1913, Brje, umri (?), Dachau
 Pečnik Franc, rojen 13. decembra 1912, Vižmarje, umri 30. marca 1944 v partizanski bolnišnici Franja
 Pelicon Srečko, rojen 22. januarja 1926, Števerjan, padel 30. aprila 1945, Opčine
 Perdec Milan, rojen 10. oktobra 1925, Selo, padel 13. februarja 1944, Kamno
 Perenič Jožef, rojen 9. oktobra 1922, Stična, padel 8. septembra 1944, Stanjel
 Peric Radica, rojena (?), padla 12. septembra 1943, Komen
 Perič Stanko, rojen 26. julija 1925, Brestovica, padel 27. maja 1944, Tabor—Domberk
 Persolja Danilo, rojen 1. januarja 1921, Gorica, padel 3. aprila 1944, Spodnji Idrija
 Peršič Vlado, rojen 4. novembra 1920, Šempas, padel 11. aprila 1944, Vrsnik
 Pertot Oskar, rojen (?), padel (?)
 Pervanja Boštjan, rojen (?), Dolenja Trebuša, padel 25. marca 1945, Zgornje Ravne
 Petač Pavel, rojen 28. decembra 1923, Utik—Vodice, padel 10. septembra 1944, Stanjel
 Petelin Adolf, rojen 27. septembra 1920, Mavhinje, padel 22. julija 1944, Oblakov vrh
 Petelin Albin, rojen 23. novembra 1922, Kosovelje, umri 27. maja 1944, Kosovelje
 Petelin Ludvik, rojen 11. julija 1921, Zgonik, padel 2. marca 1945, Predmeja
 Petemelj Jakob, rojen 27. aprila 1905, Gorenji Novaki, padel 19. januarja 1945, Trnovo
 Peternelj Janez, rojen 1903, Davča, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica
 Petemelj Jože, rojen februarja 1927, Dolenji Novaki, padel 24. marca 1945, Porezen
 Peternelj Peter, rojen 1907, Davča, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica
 Piculj Branko—Triglav, rojen (?), Opatija, padel aprila 1945, Vipavska dolina
 Pipan Bogomil, rojen (?), Sveto, padel 17. marca 1944, Temnica
 Pipan Ladislev, rojen 23. aprila 1927, Gabrje—Sovodnje, pogrešan od 24. marca 1945, Porezen
 Pipan Lojze, rojen 8. j unija 1923, Sveto, padel 9. avgusta 1944, Kmica

Pipan Vera, rojena 18. julija 1925, Komen, padla (?), Lukavec — Štanjel

Pire Stanislav, rojen 1923, Vojščica, padel 8. februarja 1944, Kambreško

Pirjevec Ivan, rojen 5. julija 1915, (?), padel decembra 1943, Škrbina

Pisk Izidor, rojen 14. januarja 1914, Cepovan, padel 20. januarja 1945, Trnovo

Počkar Jožef, rojen 24. februarja 1917, St jak, padel 1. januarja 1944, Col

Podgornik Leon, rojen 22. avgusta 1926, Crnice, padel 25. februarja 1945, Pod raga

Podobnik Ivan, rojen 5. avgusta 1922, Laze—Cerkno, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Poljanšek Ludvik, rojen 1917, Dobračeva, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Požar Branko, rojen 18. aprila 1924, Tomaj, padel 3. aprila 1944, Spodnja Idrija

Praznik Jožef, rojen 25. marca 1922, Grm, padel 21. januarja 1945, Krnjca — Trnovo

Prezelj Franc, rojen 3. oktobra 1907, Podbnio, padel 27. februarja 1945, Stomaži

Primožič Franc, rojen 15. maja 1924, Temnica, padel 13. februarja 1944, Kamno

Prodanovič Jaša, rojen (?), Beograd, padel 26. oktobra 1943, Oševljek

Prole Jovo, rojen (?), padel 17. januarja 1944, Predmeja

Pueri Jurij, rojen 17. septembra 1923, Trst, padel 15. decembra 1944 na Krasu

Pupis Ivan, rojen 1905, Tomaj, padel 27. septembra 1943, Vojščica

Purič Josip, rojen 20. novembra 1922, Repentabor, padel 17. januarja 1944, Predmeja

Pustotnik Peter, rojen 26. junija 1922, Senožeti, padel 24. aprila 1945, Vojsko

Pustovrh Anton, rojen januarja 1903, Skaručna, padel 24. marca 1945, Porezen

Racman Peter, rojen 27. aprila 1925, Trst, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Ravbar Evgen, rojen 11. marca 1919, Prošek, padel 19. februarja 1944, Srednje (Benečija)

Ravbar Josip, rojen 2. novembra 1916, Repen, padel 11. aprila 1944, Ledine

Rebula Marjan, rojen 28. avgusta 1928, (?), padel 1943, Trnovski gozd

Rebula Mirko, rojen 2. junija 1921, Dutovlje, padel 27. septembra 1944, Križna gora

Regent Vojko, rojen 29. septembra 1914, Kontovel, umri 25. januarja 1945, v partizanski bolnišnici Pavla

Renar Jože, rojen 1924, Stjak, padel februarja 1944, Benečija

Rener Stanko, rojen 4. januarja 1924, Stjak, padel 19. februarja 1944, Srednje (Benečija)

Rijavec Franc, rojen 1923, (?), padel (?), neznano

Rogelja Karei, rojen 10. januarja 1915, Temnica, padel 25. februarja 1945, Podraga

Rogelja Karol, rojen 25. oktobra 1914, Temnica, padel 23. avgusta 1944, Skrilje

Rogelja Vid, rojen 1919, Novelo, padel (?), Ajdovščina

Roje Adolf, rojen 1923, Zalošče, padel 12. novembra 1943, Rihemberk

Roje Alojz, rojen 10. februarja 1911, Selo, pogrešan od 20. junija 1944

Roje Ciril, rojen 26. novembra 1920, Zalošče, pogrešan od junija 1944

Rudeš Franc, rojen 1922, Kopri-
 va, padel (?), Lokve
 Rudež Viktor, rojen 7. avgusta
 1928, Kobjeglava, padel 24.
 marca 1945, Porezen
 Rusjan Silvo, rojen 28. decem-
 bra 1914, Renče, padel 14.
 oktobra 1944, Mohorini
 Sadar Lojze, rojen 9. januarja
 1912, Ljubljana, padel (?),
 Ravne-Grgar
 Saksida Jožef, rojen (?), padel
 24. marca 1945, Porezen
 Saksida Rudolf, rojen 17. janu-
 arja 1917, Domberk, padel ju-
 nija 1944, Vrtovin
 Sedej Filip, rojen 21. maja 1915,
 Gorje, padel 18. februarja
 1945, Tmovski gozd
 Sedmak Franc, rojen 8. novem-
 bra 1914, Sv. Križ, umri 17.
 junija 1945, Dachau
 Sedmak Guerino, rojen 10. fe-
 bruarja 1927, Sv. Križ, ustre-
 ljen 25. marca 1945, Jesenica
 Sedmak Henrik, rojen 5. janu-
 arja 1923, Sv. Križ, umri 13.
 marca 1944 v bolnišnici v
 Renčah
 Selan Anton, rojen 3. marca
 1914, Dunaj, padel 10. novem-
 bra 1944, Rijavci
 Selan Franc, rojen 25. julija
 1906, Spodnja Besnica, umri
 8. februarja 1945, v partizan-
 ski bolnišnici Mrzla rupa
 Semolič Jožef, rojen 4. aprila
 1924, Jamlje, padel 19. sep-
 tembra 1943, Sv. Marko pri
 Gorici
 Seražin Adalbert, rojen 16. ju-
 nija 1926, Tomaj, umri 12.
 aprila 1944 v partizanski bol-
 nišnici Pavla
 Seražin Robert, rojen (?), padel
 13. februarja 1944, Kamno
 Sever Benjamin, rojen 13. mar-
 ca 1927, Orehovlje, padel (?),
 neznano
 Sfiligoj Štefan, rojen 9. decem-
 bra 1916, Bruch, padel 17. ja-
 nuarja 1944, Predmeja
 Signoracci Alfredo, rojen 27.
 januarja 1924, Urbania (Pe-
 saro), padtei 2. maja 1945, Op-
 čine
 Simčič Ljubomil, rojen 21. ju-
 nijai 1923, Dobrovo, padel 29.
 aprila 1945, Gorica
 Simčič Radislav, rojen 11. no-
 vembra 1921. Dobrovo, ubit
 18. septembra 1944, Trst—Ri-
 žama
 Skabar Ivan, rojen, (?), padel
 13. februarja 1945
 Skabar Rudolf, rojen (?), padel
 27. septembra 1943
 Skvarča Vinko, rojen 26. marca
 1927, Kanomlja, padel 9. ju-
 lija 1944, Levpa
 Slabe Ivan, rojen 8. decembra
 1920, Ivanje selo, padel 11.
 aprila 1944, Vrsnik
 Slavec Jožef, rojen 23. maja
 1923, Tomaj, padel 22. junija
 1944, Oblakov vrh
 Smolej Janko, rojen 28. decem-
 bra 1906, Koroška Bela, ustre-
 ljen 25. marca 1945, Jesenica
 Soban Alojz, rojen 17. maja
 1902, Jamlje, padel 19. septem-
 bra 1943, Sv. Maver
 Soban Marcel, rojen 21. januar-
 ja 1924, Jamlje, padel 27. no-
 vembra 1944, Šempas
 Sosič Danica, rojena 9. aprila
 1914, Opčine, umrla 30. marca
 1945 v partizanski bolnišnici
 Pavla
 Sosič Drago, rojen (?), padel, 19.
 septembra 1943 na goriški
 fronti
 Spačal Bogomil, rojen 1912, Ko-
 stanjevica, padel 12. februarja
 1945, Mrzla rupa
 Stepančič Angel, rojen 2. okto-
 bra 1922', Temnica, padel 24.
 marca 1945, Porezen

Stepančič Cveto, rojen 13. decembra 1913, Temnica, padel 12. januarja 1944, Smihel
 Stojanović Miladin, rojen 26. avgusta 1906, Varoš—Kosovo, padel 7. oktobra 1944, Hotedršica
 Sulčič Danilo, rojen 13. oktobra 1918, Sv. Križ, padel 15. septembra 1944, Braniča
 Sabec Franc, rojen 16. julija 1924, Kal—Pivka, padel 2. marca 1945, Predmeja
 Savli Franc, rojen 26. septembra 1926, Cepovan, padel 1944, Hotedršica
 Savli Jožef, rojen 21. septembra 1925, Kobarič, pogrešan od 30. aprila 1945
 Ščuka Edvard, rojen 24. maja 1902, Tomačevica, padel 2. februarja 1944, Komen
 Ščuka Franc, rojen 14. februarja 1924, Tomačevica, padel 26. septembra 1943, Pliskovica
 ščukovt Ivan, rojen 16. novembra 1924, Preserje, padel 15. marca 1945, Pedrovo
 Sibelja Anton, rojen 21. aprila 1914, Tomačevica, padel 1. aprila 1945, Vojsko
 Šimac Alojz, rojen (?), padel 24. marca 1945, Porezen
 Simac Jožef, rojen 22. avgusta 1926, Breginj, padel 24. marca 1945, Porezen
 Sirca Alfonz, rojen 18. julija 1920, Pliskovica, padel 1. maja 1945, Opčine
 Sirca Alojz, rojen (?), padel 12. septembra 1943, neznano
 Sirca Ljubomir, rojen (?), umri 20. maja 1945, Dachau
 Širok Jožef, rojen 24. marca 1908, Slovenski Javornik, padel 25. decembra 1944, Nemci
 Skabar Franc, rojen 15. novembra 1908, Repen, padel 10. julija 1944, Cepovan
 Skabar Milan, rojen 10. oktobra 1916, Rudnik—Ljubljana, padel 21. januarja 1945, Trnovo
 Škamperle Franc, rojen 10. oktobra 1922, Senožeče, umri v koncentracijskem taborišču v Nemčiji
 Skirabar Leopold, rojen 1. aprila 1915, Trst, padel 6. septembra 1944, Vogrsko
 Skrk August, rojen 10. oktobra 1912, Trnovci—Zgonik, umri 29. oktobra 1944, Mauthausen
 Skrk Benedikt, rojen 2. marca 1906, Salež—Zgonik, padel 2. avgusta 1944, Prvačina
 Skrk Rado, rojen (?), padel 25. septembra 1943, Volčji grad
 Skufca Vladislav, rojen 12. novembra 1918, Klopce—Kočevje, padel 3. novembra 1944, Podgozd (Trnovo)
 Štemberger Marija, rojena 22. oktobra 1923, Pliskovica, padla 2. februarja 1944, Lig
 Stolfi Mirko, rojen (?), padel 17. septembra 1943, Ivanji grad
 Stoka Andrej, rojen (?), padel 19. septembra 1943, Komen
 Stoka Drago, rojen t. februarja 1920, Konjtovel, padel 19. februarja 1944, Srednje (Benečija)
 Stoka Marij, rojen 15. avgusta 1928, Prošek, padel 9. januarja 1944, Štorje
 Stoka Marija, rojena (?), padla 19. septembra 1943, Komen
 Strucelj Ivan, rojen 27. avgusta 1921, Talčji vrh, umri 9. novembra 1944, v partizanski bolnišnici Pavla
 Strukelj Ivan, rojen 6. maja 1908, Tolminski Lom, padel 19. januarja 1945, Trnovo
 S'tubelj Zoro, rojen 9. februarja 1908, Braniča, umri aprila 1944

Sue Dušan, rojen 1919, Komen, padel septembra 1943 pri Gorici

Suligoj Bruno, rojen 29. septembra 1923, Trenta, pogrešan 20. februarja 1944, Nemčija

Svagelj Franc, rojen 1925, Kopriva, padel (?), Repentabor

Svara Andrej, rojen (?), padel 20. septembra 1943, Gabrovica

Svara Jožef, rojen 14. julija 1914, Sežana, padel 1. marca 1944, Tomačevica

Svara Stanislav, rojen (?), padel 19. septembra 1943, pri Gorici

Svara Vojko, rojen 29. junija 1923, Gabrovica, padel 2. februarja 1945, Sajeveče

Tavčar Ludvik, rojen 1. julija 1910, Ivanji grad, ubit (?)

Tavčar Nikolaj, rojen 6. decembra 1908, Opčine, padel 11. aprila 1945, Novaki—CerKno

Testen Jože, rojen 3. septembra 1904, Banjšice, padel 11. aprila 1944, Ledine

Tisovec Lojze, rojen 1910, Dolenske Toplice, padel 1944, Tmovski gozd

Tomšič Andrej, rojen 19. novembra 1906, Vikrče, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Tomšič Anton, rojen 9. julija 1926, Bilje, umri 30. marca 1945, v partizanski bolnišnici Pavla

Tortorello Vincenzo, rojen 13. januarja 1923, Bolovano, padel 3. aprila 1944, Spodnja Idrija

Trampuž Ivan, rojen (?), padel 19. septembra 1943, pri Gorici

Tretjak Marcelo, rojen 16. januarja 1914, Sv. Križ, ustreljen. 25. marca 1945, Jesenica

Trobec Maks, rojen (?), Veliki dol, padel 30. decembra 1943, Vrabče

Trojar Janez, rojen 11. januarja 1909, (?), padel 1943, pri Gorici

Turk Alojz, rojen 1923, Kopriva, padel (?), St jak

Turšič Ivan, rojen 28. septembra 1922?, Rakek, padel 29. julija 1944, Lokve

Ukmar Janez, rojen (?), padel 20. septembra 1943, Gabrovica

Umek Anton, rojen 2. maja 1921, Lokev, padel 27. januarja 1944, CerKno

Urankar Alojz, rojen (?), padel 8. marca 1944, neznano

Urdih Jože, rojen (?), Mavhinje, padel 19. septembra 1943, (?)

Uršič Edvard, rojen 10. avgusta 1910, Ivanji grad, padel 24. marca 1945, Porezen

Valejev Sahir, rojen 12. junija 1921, Kazanj—SSSR, padel 4. aprila 1945, Češnjica

Vaiencič Virgilij, rojen 3. maja 1924, Podsabotin, padel 30. junija 1944, Klavže

Valetič Ernest, rojen 20. decembra 1911, Batuje, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Valič Vladimir, rojen (?), padel 21. septembra 1943, neznano

Velikonja Ivan, rojen 12. junija 1914, Predmeja, padel 27. maja 1944, Domberk

Venturini Dušan, rojen 2. decembra 1913, Boršt—Trst, padel 30. decembra 1943, Vrabče

Verša Josip, rojen 21. marca 1921, Prošek, pogrešan od 5. februarja 1945 na Trnovem

Vettrih Branko, rojen 1921, Batuje, padel februarja 1944, Kobarid

Vičič Cvetozar, rojen 23. novembra 1923, Renče, padel 2'5. marca 1945, Gojačevo

Vidic Franc, rojen (?), Predmeja, padel (?), neznano

Vidmar Edvard, rojen (?), Otllica, padel 17. novembra 1943, Vrata pri Čepovanu

Vidmar Stanko, rojen 27. oktobra 1925, Otllica, umri 19. julija 1944, v partizanski bolnišnici Pavla

Vidrih Anton, rojen 27. septembra 1907, Erzelj, padel 17. februarja 1945, Kmica

Vižintin Franc, rojen 25. januarja 1915, Zalošče, padel (?)

Vodopivec Alojz, rojen 27. avgusta 1927, Jamlje, padel (?), Vrtojba

Vodopivec Franc, rojen 16. februarja 1923, Dornberk, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Vodopivec Jožef, rojen 13. marca 1925, Zalošče, padel 26. julija 1944, Lokovec

Vodopivec Jožef, rojen 4. aprila 1924, Dornberk, padel 3. avgusta 1944, Cesta

Vodopivec Leopold, rojen 1914, Kamnje, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Vodopivec Rado, rojen 16. septembra 1924, Zalošče, padel 20. januarja 1944, Batuje

Volčič Venčeslav, rojen 31. julija 1918, Cmiče, padel 24. decembra 1944, Brje

Volk Ciril, rojen 21. oktobra 1909, Razdrto, umri 21. novembra 1944, v partizanski bolnišnici Pavla

Volk Ferdinand, rojen 1925, (?), padel 25. januarja 1945, Pedrovo

Vovk Jožef, rojen 25. julija 1915, Selo, padel 10. septembra 1944, Štanjel

Vrabec Angel, rojen 10. marca 1919, Pliskovica, pogrešan 4. februarja 1944, Lig

Vrčon Dušan, rojen 1. avgusta 1911, Dobravlje, padel 31. maja 1944, Dobravlje

Vrčon Lenko, rojen 1. januarja 1924, Dobravlje, padel 3. aprila 1945, Ponikve

Vrtnik Jurij, rojen 20. aprila 1927, Lahovče, umri 6. januarja 1945 v partizanski bolnišnici Pavla

Vrtovec Evgen, rojen 6. oktobra 1922, Gojače, padel 11. aprila 1944, Vrsnik

Zavri Stanislav, rojen 4. maja 1912, Zgornje Bitnje, umri 22. februarja 1945 v partizanski bolnišnici Pavla

Završček Ludvik, rojen 12. julija 1916, Zavrtča, padel 30. aprila 1945, Opčine

Zevnik Ferdinand, rojen 6. junija 1905, Mavčiče, padel 24. marca 1945, Porezen

Zidar Pavel, rojen 30. junija 1917, Kazlje, pogrešan 24. marca 1945, Porezen

Zorn Bogdan, rojen 1924, Vrtojba, padel 18. marca 1944, Hotedršica

Zorn Franc, rojen 9. septembra 1909, Prvačina, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica

Zbogai Angel, rojen 23. junija 1925, Kanal, padel 19. januarja 1945, Trnovo

Zerjal Albin, rojen 13. septembra 1908, Gabrovica, padel 2. maja 1945, Trst

Zerjal Dario, rojen 9. oktobra 1924, Kosovelje, padel 15. avgusta 1944, Volčji grad

Zerjal Maks, rojen 1910, Pliskovica, umri 3. junija 1945

Zerjal Stane, rojen 25. maja 1925, Pliskovica, padel decembra 1944, Čepovan

Zerjal Venčeslav, rojen 21. decembra 1922, Kosovelje, padel 1. aprila 1945, Tmovski gozd

Zerjal Zdravko, rojen 7. januarja 1925, Pliskovica, umri (?), Dachau

Zetko Mario, rojen 7. decembra 1927, Laže, padel 8. junija 1944, Bukovje	Zivec Vladimir, rojen 8. februarja 1915, Sempas, padel 16. februarja 1945, Mala lažna
Zgur Bogomir, rojen 10. januarja 1910, Lože, padel 10. septembra 1944, Štanjel	Zivec Zoro, rojen 3. aprila 1923, Velike Zabije, padel 1944, Predmeja
Zgur Jožko, rojen 15. novembra 1913, Trebižani, ustreljen 25. marca 1945, Jesenica	Znidaršič Jože, rojen 20. aprila 1906, Lokev, padel marca 1945, Čepovan
Zibema Karei, rojen 20. julija 1903, Majeni, padel 1. oktobra 1943, Kamnje	Zonta Albert, rojen 18. aprila 1925, Predmeja, padel 3. aprila 1944, Spodnja Idrija
Zigon Ivan, rojen 6. decembra 1919, Otlica, padel januarja 1945, Vrtovin	Zorža Gabrijel, rojen 1903, Rubije, padel 20. septembra 1943, Gabrovica
Žitko Milan, rojen 18. junija 1927, Štorje, padel 16. novembra 1944, Lokavec	Zvab Jože, rojen 16. februarja 1909, Javomik, umri 23. januarja 1945, v partizanski bolnišnici Pavla

POVELJNIŠKI KADER

Komandanti brigado

Turšič Ivan-Iztok	od 23. 9. 1943 do 4. 3.1944
Milič Anton-Marko	od 5. 3. 1944 do 28. 4.1944
Šibelja Anton-Stjenka	od 29. 4. 1944 do 4. 7.1944
Škrabar Leopold-Vanja	od 5. 7. 1944 do 29. 7.1944
Stojanović Miladin (zastopal komandanta)	od 30. 7. 1944 do 4. 8.1944
Majersič Albin-Robi	od 5. 8. 1944 do 20. 8.1944
Stojanović Miladin (zastopal komandanta)	od 21. 8. 1944 do 5. 9.1944
Bavec Anton-Cene	od 6. 9. 1944 do 2'3. 1.1945
Renar Andrej-Drej ček	od 24. 1. 1945 do 26. 4.1945
Maslo Drago	od 27. 4. 1945 do 5. 5.1945

Namestniki komandanta brigade

Kralj Stanko-Skala	od 23. 9. 1943 do 1. 11.1943
Nardin Karel-Jakec	od 2. 11. 1943 do 22. 12.1943
Prole Jovo	od 23. 12. 1943 do 17. 1.1944
Milič Anton-Marko	od 24. 1. 1944 do 4. 3.1944
Stanič Jovo	od 5. 3. 1944 do 28. 4.1944
Mahne Stanko	od 21. 6. 1944 do 5. 7.1944
Stojanović Miladin	od 30. 7. 1944 do 7. 10.1944
Kovačič Božidar-Iztok	od 14. 10. 1944 do 9. 3.1945

Politični komisarji brigade

Bračič Vlado-Mirko	od 23. 9. 1943 do 29. 1.1944
Švagan Lojze-Mika	od 7. 2. 1944 do 10. 6.1944
Levačič Stefan	od 5. 7. 1944 do 30. 7.1944
Klemenčič Edo	od 4. 8. 1944 do 22. 1.1945
Dolenc Lojze	od 23. 1. 1945 do 9. 3.1945
Slovene Janez-Popaj (zastopal komisarja)	od 10. 3. 1945 do 16. 4.1945
Mahnič Oskar	od 17. 4. 1945 do 5. 5.1945

**Pomočniki političnega komisarja
brigade**

Kodrič Rudi-Branko	od 23. 9. 1943 do 16. 1.1944
Peršič Emil	od 24. 1. 1944 do 19. 8.1944
Bajt Jože-Triglav	od 28. 8. 1944 do 2. 9.1944
Podlipec Ljubo	od 3. 9. 1944 do 1. 11.1944
Stare Milan	od 2. 11. 1944 do 21. 1.1945
Slovene Janez-Popaj	od 23. 1. 1945 do 25. 4.1945

Načelniki štaba brigade

Derenda Darko-Tine	od 7. 11. 1943 do 21. 3.1944
Devič Jovan	od 6. 4. 1944 do 28. 4.1944
Nenezić Ljubo	od 29. 4. 1944 do 5. 9.1944
Djukić Nikola	od 6. 9. 1944 do 17. 9.1944
Jereb Slavko	od 18. 9. 1944 do 22. 1.1945
Isaković Radosav-Rade	od 23. 1. 1945 do 24. 4.1945
Mahnič Josip-Vojko	od 29. 4. 1945 do 5. 5.1945

1. bataljon

Komandanti

Venturini Dušan	od 23. 9. 1943 do 1. 10.1943
Mahne Stanko	od 2. 10. 1943 do 2. 2.1944
Knežević Mihajlo	od 3. 2. 1944 do 3. 4.1944
Caharija Leopold-Pepi	od 4. 4. 1944 do 11. 5.1944
Mahne Stanko	od 12. 5. 1944 do 21. 6.1944
Rusjan Silvo	od 22. 6. 1944 do 30. 6.1944
Ukmar Drago-Bojan	od 1. 7. 1944 do 2. 9.1944
Renar Andrej-Drejček	od 3. 9. 1944 do 22. 1.1945
Zerjal Edvard	od 23. 1. 1945 do 24. 2.1945
Likar Anton	od 25. 2. 1945 do 22. 4.1945
Rak Zvone	od 23. 4. 1945 do 5. 5.1945

Namestniki komandanta

Knežević Mihajlo	od 20. 12. 1943 do 2. 2.1944
Ukmar Drago-Bojan	od 3. 2. 1944 do 20. 3.1944
Čemigoj Boris	od 21. 3. 1944 do 3. 4.1944
Mravlje Danilo	od 4. 4. 1944 do 20. 4.1944
Kodrič Edo	od 21. 4. 1944 do 5. 5.1944
Renar Andrej-Drejček	od 6. 5. 1944 do 3. 9.1944
Djordjević Branko	od 3. 9. 1944 do 8. 9.1944
Fakin Emil	od 9. 9. 1944 do 14. 10.1944
Furlan Drago-Bojan	od 15. 10. 1944 do 9. 3.1945

Politični komisarji

Malalan Herman-Stipa	25. 9.1943
Venturini Dušan-Sergej	od 26. 9. 1943 do 29. 12.1943

Stoka Drago	od 30. 12. 1943 do 19. 2.1944
Gruntar Zmago-Srčan	od 20. 2. 1944 do 17. 3.1944
Skapin Miro-Nanos	od 18. 3. 1944 do 28. 4.1944
Benedik Janez	od 10. 5. 1944 do 15. 1.1945
Dolenc Lojze	od 16. 1. 1945 do 22. 1.1945
Čuk Marjan	od 23. 1. 1945 do 24. 3.1945
Sušteršič Miha	od 25. 3. 1945 do 19. 4.1945
Fajfar Frane	od 20. 4. 1945 do 5. 5.1945

Pomočniki političnega komisarja

Skrk Rado	25. 9.1943
Stoka Frane	od 20. 10. 1943 do 10. 11.1943
Skapin Miro-Nanos	od 11. 11. 1943 do 22. 2.1944
Parkelj (Isakovič) Mira-Vera od	23. 2. 1944 do 7. 4.1944
Stare Milan	od 8. 4. 1944 do 29. 6.1944
Krajnik Jožef	od 30. 6. 1944 do 3. 11.1944
Verša Jožef	od 4. 11. 1944 do 5. 2.1945
Klanjšček Zdravko	od 25. 2. 1945 do 4. 5.1945

2. bataljon*

Komandant

Derenda Darko-Tine	od 25. 9. 1943 do 26. 10.1943

Politična komisarja

Prodanović Jaša	od 25. 9. 1943 do 26. 10.1943
Bukovec Lojze-Nani	od 27. 10. 1943 do 7. 11.1943

Pomočnika političnega komisarja

Omladič Vidojka	od 5. 10. 1943 do 16. 10.1943
Seražin Robert	od 17. 10. 1943 do 13. 2.1944

Nov 2. bataljon:

Komandanti

Žigon Viktor-Tesar	od 1. 11. 1943 do 18. 1.1944
Isakovič Radosav-Rade	od 19. 1. 1944 do 27. 1.1944
Vlajsevič Dušan	od 28. 1. 1944 do 2. 6.1944
Fakin Anton	od 3. 6. 1944 do 25. 9.1944
Kovačič Božidar-Iztok	od 26. 9. 1944 do 13. 10.1944
Fakin Anton	od 14. 10. 1944 do 9. 3.1945
Zom Frane	od 10. 3. 1945 do 16. 4.1945
Birsa Jožef	od 17. 4. 1945 do 5. 5.1945

* Bataljon je bil 1. novembra 1943 preimenovan v 3. bataljon.

Namestniki komandanta

Kosovel Tonček	od 1. 11. 1943 do 27. 12. 1943
Vlajsevič Dušan	od 28. 12. 1943 do 27. 1. 1944
Kosovel Tonček	od 28. 1. 1944 do 23. 3. 1944
Fakin Emil	od 24. 3. 1944 do 2. 6. 1944
Zigon Andrej	od 3. 7. 1944 do 27. 9. 1944

Politični komisarji

Pangerc Gvido-Nace	od 1. 11. 1943 do 4. 3. 1944
Klemenčič Edo	od 5. 3. 1944 do 11. 4. 1944
Verginella Jemej	od 12. 4. 1944 do 13. 7. 1944
Klemenčič Edo	od 14. 7. 1944 do 4. 8. 1944
Verginella Jernej	od 5. 8. 1944 do 15. 8. 1944
Bajc Stojan	od 16. 8. 1944 do 16. 1. 1945
Zabota Martinko	od 23. 1. 1945 do 16. 4. 1945
Fajfar Frane	od 17. 4. 1945 do 20. 4. 1945
Sušteršič Miha	od 21. 4. 1945 do 5. 5. 1945

Pomočniki političnega komisarja

Bajt Jože-Triglav	od 1. 11. 1943 do 22. 4. 1944
Spacapan Pavle	od 23. 4. 1944 do 2. 5. 1944
Tomšič Peter	od 3. 5. 1944 do 22. 6. 1944
Benevol Stane	od 23. 6. 1944 do 27. 9. 1944
Lozar Alojz-Nanos	od 28. 9. 1944 do 22. 1. 1945
Matelič Janko-Kremen	od 23. 1. 1945 do 16. 4. 1945
Meline Rihard	od 16. 4. 1945 do 5. 5. 1945

3. bataljon* f

Komandanta

Bandelj Alojz	od 25. 9. 1943 do 1. 10. 1943
Sibelja Anton-Stjenka	od 2. 10. 1943 do 22. 12. 1943

Namesinik komandanta

Boieglav Edvard-Brdavs	od 17. 10. 1943 do 25. 10. 1943

Politična komisarja

Bolje Anton-Jamnik	od 25. 9. 1943 do 17. 10. 1943
Prodanović Jasa	od 18. 10. 1943 do 26. 10. 1943

* Prvega novembra 1943 je tretji bataljon postal četrti In se potem 22. decembra preimenoval v južnoprimeški partizanski odred.

Pomočnik političnega komisarja

Bolje Anton-Jamnik od 27. 10. 1943 do 22. 12. 1943

Nov 3. bataljon (prej 2.)

Komandanti

Ravbar Evgen-Miro	od 27. 11. 1943 do 19. 2. 1944
Stanić Jovo	od 20. 2. 1944 do 4. 3. 1944
Caharija Leopold-Fepi	od 5. 3. 1944 do 14. 3. 1944
Karadžić Miloš	od 15. 3. 1944 do 20. 3. 1944
Isaković Radosav-Rade	od 21. 3. 1944 do 30. 8. 1944
Rijavec Jože-Pepi	od 31. 8. 1944 do 10. 9. 1944
Fakin Emil	od 15. 10. 1944 do 21. 1. 1945
Birsa Jožef	od 22. 1. 1945 do 9. 3. 1945
Furlan Drago-Bojan	od 10. 3. 1945 do 24. 3. 1945

Namestniki komandanta

Stanić Jovo	od 24. 12. 1943 do 19. 2. 1944
Slabe Ivan-Radovan	od 7. 4. 1944 do 11. 4. 1944
Saksida Jože-Bojan	od 5. 7. 1944 do 10. 7. 1944
Sebenik Karei	od 15. 9. 1944 do ?
Koc Jože-Pepi	od 9. 3. 1945 do 24. 3. 1945

Politični komisarji

Svigelj Lado-Mojzes	od 8. 11. 1943 do 22. 12. 1943
Bukovec Lojze-Nani	od 27. 12. 1943 do 16. 3. 1944
Gruntar Srčan	od 17. 3. 1944 do 11. 4. 1944
Selan Anton	od 1. 6. 1944 do 10. 11. 1944
Dolenc Lojze	od 11. 11. 1944 do 16. 1. 1945
Benedik Janez	od 17. 1. 1945 do 22. 1. 1945
Pustotnik Peter	od 23. 1. 1945 do 24. 4. 1945

Pomočniki političnega komisarja

ieražin Robert	od 17. 10. 1943 do 13. 2. 1944
Verginella Jemej	od 15. 2. 1944 do 22. 6. 1944
romšič Peter	od 23. 6. 1944 do 13. 7. 1944
Golene Lojze	od 14. 7. 1944 do 1. 11. 1944
lorvat Nikolaj	od 23. 1. 1945 do 24. 3. 1944

KAZALO KRAJEV, IMEN IN ENOT

A

Agresijan Aleksander — 610

Ajba — 199, 217, 218, 221

Ajdovščina — 23, 47, 55, 72, 83,
109, 117—120, 122, 126, 131, 138,
140, 144, 150, 151, 172—174, 177,
184, 246, 247, 301, 303, 305, 307,
311, 312, 314, 316—323, 326—
329, 331, 342, 379, 398, 402, 413,
428, 430, 431, 435, 437, 438, 440,
443, 451, 462—464, 473, 477,
484, 490, 496, 497, 499—501,
515, 524, 526, 532, 533, 541, 555
—557, 560, 561, 589, 590, 592,
595, 606, 624—627, 629, 630, 717,
740—742

Ajševica — 23, 139, 140, 148, 501,
507, 508, 515, 555, 559, 560,
590

Alpe — 350, 440, 593

Ambrožič Lado-Novljan — 25,
334

Angelska gora — 150, 173, 175,
181, 247, 316, 332, 426—428,
436, 437, 443, 490, 497, 555, 622,
623, 625, 627, 716

Anhovo — 195, 199, 414, 375

Anina koča — 606, 613, 620,
633, 636, 639

Angleška vojaška misija — 334

Antonič Franc — 570

Armada, IV. jugoslovanska —
734, 735, 737, 751, 755

Amo (r.) — 444

Artilerija IX. korpusa NOV in
POJ — 36, 518, 528, 532, 607

Avber — 46, 109, 115, 117, 118,
122, 152, 314

Avče — 240, 341, 344, 345, 371,
374, 375, 394

Avstrija — 18, 40, 204, 350, 444,
524

Avstro-Ogrska — 13

Avška — 219, 223, 224, 228—230,
232

B

Babnik — 478

Babni lazi (Hotedršica) — 473,
474

Bača (r.) — 187, 191, 202, 301,
347, 353, 356, 358, 359, 361, 365,
367, 686

Bača pri Modreju — 186- 3'50,
351, 354, 355, 362, 364, 365

Bača pri Podbrdu — 695

Badoglio Pietro — 17, 19

Bajc Sto jam — 414

Bajt Jože-Triglav — 110, 221,
470

Bandelj Žarko — 33, 38

Bandii Mario — 642

Bane — 154, 748

Banski hrib — 747

Banjšice — 192, 195, 301, 342,
343, 393, 405, 407, 487, 488, 533,
594, 622

Banjska planota — 41, 53, 127,
142, 159, 167, 168, 184, 189, 193,
207, 218, 229, 230, 241, 375, 394,
309, 400, 407, 409, 415, 422, 471,
504, 508, 513, 515, 524, 540, 561

Bari — 615
 Barič Josip — 374
 Barkovlje — 13, 745, 747, 750, 751, 753
 Baška grapa — 174, 184—186, 189, 346, 350, 364, 367, 369, 465, 467—470, 517, 518, 535, 647, 660, 665, 675—677. 685, 719,
 Bataljoni:
 NOV:
 — 1. kraški — 24, 25, 27, 31—33, 36, 37, 43, 46
 — 3'. kraški — 16
 — intemirancev — 42, 43
 — inženirski 30. divizije — 631
 — inženirski 31. divizije — 505, 507, 509, 526, 532, 650, 667, 732, 747
 — italijanski — 23, 42, 43, 74
 — krimski — 15
 — logaški — 42
 — Mazzini — 532, 534, 542, 590, 595, 596, 598, 599, 600
 — nabrežinski — 37, 42, 43, 51, 56
 — NOVGRAD — 653, 667
 — ruski 18. brigade — 254, 276, 386, 388, 389, 513—515, 535, 537, 540, 541, 543, 547, 548, 641, 737, 745, 746, 755
 — Simona Gregorčiča — 16
 — tržaški — 152—155
 — šolski IX. korpusa NOV in POJ — 315
 — zaščitni IX. korpusa NOV in POJ — 148, 301, 389, 390, 485, 587, 489, 505, 507, 509, 534, 543
 — zaščitni oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko — 664
 nemški :
 — »Heine« — 134, 249, 264, 276, 285, 286, 289, 300, 365—367, 381—385, 389, 392, 399—401, 411, 417, 419
 — 2. SS policijski »Italien« — 453, 533
 — 15. trdnjavski — 351
 — 83. gorski rezervni pionirski — 286, 296
 — 705. pehotni — 593, 595, 598
 italijanski neofašistični:
 MAS — 571
 — Benito Mussolini — 351
 — Fulmine X. flotti je
 — Barbarigo X. flotilje MAS — 558, 560, 563, 571, 577, 579, 580, 582, 584, 585, 589
 — obalne obrambe (Difesa costriera) — 468
 — Sagittario X. flotilje MAS — 571
 2. domobranski (Rupnikov)
 — 472, 647
 Bate — 342—344, 513
 Batuje — 126, 127, 143, 148, 627, 740
 Bavčar Stanko — 283
 Bavec Anton-Cene — 8, 414, 445, 582, 585, 588, 624, 640, 641
 Bazovica — 443, 747
 Bebler Aleš — 20
 Belca (r.) — 150, 604, 607
 Belgija — 14t
 Belsko — 170
 Benečija — glej Slovenska Benečija
 Benedik Janez — 342
 Benetke — 146, 753
 Benete — 153
 Beneški zaliv — 444
 Benevol Stanko — 624, 648
 Beograd — 100, 101, 461, 503, 644
 Bergenbelsen — 461
 Bertoncelj Toni — 726
 Bevk France — 21
 Bevkov vrh — 302, 381
 Bičker (km.) — 663, 666, 668, 669
 Bidovec Ferdinand — 443
 Birsa Jože — 372, 389, 565, 581, 588, 687, 696, 697, 724, 739
 Birsa Vojko — 454
 Bitenc (km.) — 519, 652, 656
 Bizjak Pavla (roj. Kravos) — 332

Bizjaki — 373
 Blažoni — 534
 Bled — 697, 726
 Blegoš — i 378, 519, 521, 648, 651, 652, 662, 664, 673, 674, 692, 729
 Blegošar — 521, 663, 719
 Bohinj — 651, 654, 657, 659, 670, 675, 691—693, 696, 701, 707, 720, 724, 725, 729, 734, 735, 737
 Bohinjska Bela — 647
 Bohinjska Bistrica — 351, 365, 518, 648, 652, 660, 690, 696, 697, 725, 728, 729
 Bolčini (Otlica) — 496
 Bolje Jože-Jamnik — 33, 38, 60, 64, 73, 78, 80, 115
 Bolko (komandir) — 33
 Borovnica — 280, 301
 Borštinar Jože — 567
 Borštinar Rado — 74, 91
 Bovec — 204, 205
 Božeglav Edvard-Zerjav — 97, 98, 101
 Božena (bolničarka) — 417, 416
 Božič Lado — 243
 Bračič Vlado-Mirko — 37, 38, 39, 73, 103, 160, 243', 297, 648
 Braniča — 95, 314, 449
 Braniča (r.) — 48, 71, 121, 126, 142, 143, 155, 314, 454
 Branik (Rihemberk) — 29, 30, 33, 42, 46—48, 53, 55, 65, 60, 67, 71, 74, 76, 82—85, 94, 95, 117, 118, 120—122, 126, 143, 144, 147, 154—156, 310, 312, 313, 317, 377, 443, 446, 463, 533
 Bratina (Otlica) — 181
 Bratina Miro — 640
 Bratini (pod Čavnom) — 174, 311, 318, 420, 436, 463, 464, 490, 497, 556, 595, 601, 625—628
 Bravec Franc — 125
 Brda Goriška — 24, 63, 191, 192, 193, 200, 202, 204, 213, 214, 216, 219, 225, 227, 238, 715
 Brdo (pri Domberku) — 457
 Brdo (pri Kambreškem) — 71, 218, 219, 221, 328
 Brebovnica — 529
 Bregi — 373
 Brekovice — 285
 Brestovec — 104
 Brestovica — 33, 43, 54, 570
 Breznica (Ziri) — 377, 378, 380
 Breznik — 285, 290, 291, 299
 Brezovšek Darko — 690
 Brigade
 NOV:
 — 1. soška — 190, 191
 — 2. soška — 190, 191
 — 2. vojske državne varnosti (narodne obrambe) — 321, 350, 386, 390, 471, 540
 — 3. soška — 190, 191
 — 3. SNOUB Ivana Gradnika — 10, 16, 17, 25, 42, 54, 63, 64, 108, 134, 169, 175, 190, 250, 255, 260, 263, 268, 269, 271, 274, 365, 377, 398, 402—404, 408, 410, 411, 413, 415, 417, 418, 423, 437—440, 442, 472, 476, 482, 518—520, 522, 528, 529, 546, 548, 560, 561, 571, 574, 577, 578, 583, 584, 586, 589, 590, 595, 618, 621—624, 627, 628, 631, 634, 641
 — 7. SNOUB Franceta Prešema — 108, 134, 247, 268, 280, 367, 377, 402, 425, 437, 440, 442, 472, 528, 529, 584
 — 16. SNOB Janka Premrla-Vojka — 108, 169, 171, 255, 268, 274, 296, 301, 365, 377, 378, 380, 382, 384—386, 388, 389, 393, 399, 411, 413, 423, 425, 437, 440, 442, 472, 476, 483—487, 490, 491, 493, 494, 498, 517, 528, 529, 535, 541, 542, 622, 623
 — 17. SNOB Simona Gregorčiča — 16, 72, 109, 110, 159, 174, 180, 184, 185, 190, 191, 193, 195, 204, 206, 224, 227, 250, 252, 259, 268, 299, 300, 302—304, 314, 318, 320—322, 328, 330, 336, 339, 344, 352, 358, 364, 369, 375, 376, 382, 384, 399, 400, 404—406, 417, 435, 444, 465, 466, 487, 504, 516, 517, 532, 534, 542,

- 553—557, 560, 568, 580, 584, 589, 590, 595, 604, 622, 624, 627—631, 633, 642, 736. 738, 740, 742, 745, 747, 748, 753, 755
- 18. SNOUB bazoviška — 159, 174, 184, 185, 193, 195, 199, 204. 206, 219, 224, 227, 246, 247, 250, 253—255, 260, 265, 268, 269, 271—273, 275—277. 282, 283, 286, 299, 300, 302, 304, 305, 314, 318—320, 322, 325, 326, 328, 336, 344. 346—348, 352, 354—358, 364—367, 375, 376, 382, 384, 389, 390, 393, 400, 403, 407, 408, 411—413, 415, 417, 422, 426, 431, 433, 437, 438, 440, 443, 445, 448—451, 463, 465, 466, 471, 480, 485, 487, 490—492, 499, 504, 510, 513, 515, 517, 522, 524, 528, 532—537, 542, 549, 554—556, 561, 588, 590, 595, 601, 603, 604, 610, 611, 619, 624—628, 631, 633—634, 636—640, 738, 740, 742, 743, 745, 746, 755
- 20. (prej 14.) tržaška udarna — 25, 63, 74. 108, 110, 146, 149, 322, 323, 328, 336, 342, 348, 351, 358, 399, 417, 418, 429, 430, 466, 469, 471, 485—487, 489, 499, 515, 534, 542, 543, 552—556, 561, 589, 590, 595, 601, 606—608, 674, 729
- 156. Bruno Buozzi — 561
- 157. Guido Picelli — 561
- 158. Antonio Gramsci — 561, 674, 729
- Garibaldi-Fontanot — 53'2
- goriška — 108
- loška — 125
- rabska — 38
- tankovska IV. armade — 746
- tolminska — 108
- Britof (Branik) — 121, 123, 155, 506
- Brje — 47, 50, 76, 83, 322, 618
- Brkini — 53, 54, 133—135, 305, 476, 742
- Broz Josip-Tito — 368, 444, 740
- Budihna Metod — 410
- Bukovec — 613, 619
- Bukovec Lojze-Nani — 8, 73, 96, 110, 115, 243. 245, 640
- Bukovica — 54, 95
- Bukov je — 125, 130, 134, 152, 169, 170, 258, 302, 335, 336, 339. 340, 342, 422, 423, 426, 442, 479, 527, 532, 535, 747
- Bukovo — 186, 346, 347, 366, 367, 381, 384, 467, 715
- Buzet — 747

C

- Caharija Leopold-Pepi — ■ 244, 247, 279
- Caharija Marija — 70, 115
- Cajnarje — 171, 172. 480
- Carallo (it. polkovnik) — 532, 541
- Celare Janez — 474, 603, 739
- Cengerle Franc — 362
- Cengle Anton — 632
- Cerkljanski vrh — 302, 305, 646, 649, 734
- Cerkljansko — 125, 280, 381. 382, 384, 385, 415, 417, 471, 517, 518, 523, 645, 647, 651, 653, 655, 657, 673, 676, 706, 723, 728, 729, 732
- Cerknica — 125
- Cerkno — 189, 263, 266, 282, 301, 343, 346, 377, 381, 383, 385, 393, 484, 518, 521, 523, 524, 528, 537, 541, 546, 579, 610, 645, 646, 649, 651, 652, 654, 663, 664, 667, 683, 684, 707, 729, 732, 734
- Cerovec — 160
- Cerovica — 424
- Cesta — 122, 319, 321, 328, 332, 333, 428, 626, 627
- Churchill Winston — 444
- Cicer — 219, 221, 224, 229, 230, 239

- Cimprovka — 663, 668, 669, 674, 675
 Cingolee — 128
 Col — 125, 134, 138, 150, 151, 169, 171—175, 258, 263, 301—304, 33'2? 333, 402, 413, 419, 420, 422, 423, 426, 428, 437, 441, 441, 443, 471. 473, 475—478, 484, 485, 490, 491, 493, 494, 496, 497, 526—528, 532—534, 542, 549, 50, 553—556, 560, 561, 589, 590, 601, 604, 622, 623, 625, 627, 628, 715, 735, 737, 738, 741
 Colja Leopold — 736
 Coljava — 27. 33', 38, 46, 47, 80, 104, 105, 121, 270, 452
 Cotiči — 102, 104
 Cres — 735
 Cvetka (bolničarka) — 462
 Cvetrež (pri Voglarjih) — 189, 412, 413, 515, 592
 Cvetrož (Branik) — 48, 53, 82, 84, 85, 101, 122
- C
- Cadrgl — 205, 208, 213, 214, 217
 Caven — 54, 72, 110, 174, 175, 178—182, 184, 194, 247. 311, 320, 322? 331, 343, 400, 417, 418, 420, 427, 428, 431, 433, 436, 486, 487, 490, 479—499, 505, 534, 552, 554, 556, 560, 563, 589, 590, 595, 602—604, 608, 618, 621, 624, 626, 628, 629, 631, 740
 Cebulji — i 329
 Cedad — 125, 128, 193, 206, 219, 225
 Čeferin Avgust — 570
 Cekovnik — 271
 Celo — 208
 Cepler — 518
 Cepovan — 96, 110, 127, 138, 148, 173, 189, 184, 198, 241, 301, 343, 346, 510, 513, 515, 524, 528, 532—540, 542, 543, 546—549, 559, 563, 584, 595, 603, 605, 621, 631, 634, 649
 Cepovanska dolina — 183, 342, 349, 407, 412, 415, 419, 486, 501, 504, 53'3, 537, 539, 547, 561, 605, 649, 737
 Cerne Franc — 506
 Četnetiči — 206
 Certalič Jože — 7
 Češnjica — • 521, 723
 Cete NOV:
 — beneška — 190
 — braniška — 56
 — brkinska — 16
 — inženirsko-tehnična 19. SNOUB — 327, 346, 347, 362
 — kraška — 16
 — pivška — 15
 — ruska — 150, 171, 172, 175, 209, 241, 251—254
 — Tomšičeva — 15
 — transportna gorenjskega vojnega področja — 518
 — udarna XXX. divizije — 543, 623
 Ciginj — 237
 Čižman Franc — 570
 Crmelice — 161
 Crna gora — 378
 Crna prst — 692
 Crni kal — f 662, 747
 Crni vrh (v Benečiji) — 204
 Crni vrh nad Idrijo — 42, 125, 138, 149>, 150, 169, 173, 251, 258, 260, 261, 263, 281, 282, 285, 297, 301—303, 385, 402, 413, 419, 426, 433—443, 472, 473, 476, 494, 496, 520, 527, 532, 533, 542, 550, 553, 554, 560, 561, 589, 590, 601, 604, 622, 623, 625, 715, 737, 738
 Crni vrh nad Novaki — 383, 384, 415, 518, 519, 521, 522, 528, 546, 634, 651—653, 657—660, 662, 663, 665—668, 673—675, 680, 705, 716, 719, 728
 Crniče — 126, 127, 139, 148, 246, 660, 662, 663, 665—668. 673—318, 319, 463, 533, 534, 590, 625, 740
 Cmigoj Boris — 244

Čmigoji — 595, 601, 625, 626,
628
Črnovnik — 513, 596, 599, 630
Gufar Andrej — 705
Čuk Marjan — 588, 687, 739
Čumer (km.) — 666, 668, 675

D

Davča — 660, 662, 664, 668, 671,
674, 675, 678, 687, 688, 690, 695,
707, 722, 725, 735
Davčar (pri Grahovem) — 466
Debeljak Slavko — 490
Debftnje — 192, 193, 196, 218,
219, 224
Dednik — 478, 482
Degamik — 367
Dekani — 747
Delnice — 734
Demšar (km.) — 265
Derenda Darko-Tine — 38, 39,
60, 96, 103, 104, 178, 229, 803
Derganc dr. Franci — 489, 490,
Deskale — 344, 375
Devet aki — 35
Dević Jovan — 279
Divāča — 47, 133, 134, 136, 160,
161, 301, 302, 747
Divizije
— NOVJ:
IX. (IV. armade) — 735,
740, 747
— XIII. (IV. armade) — 747
— XIV. — 17, 25, 64, 192
— XIX. (IV. armade) — 747
— XX. (IV. armade) — 739,
746, 747, 753
— XXVI. (IV. armade) —
735, 747
— XXX. (XXVII., XXXII.,
goriška) — 60, 63, 107, 108,
127, 128, 141, 149, 153, 159,
168, 173, 174, 184, 185, 187,
192, 195, 196, 199, 217, 242,
243, 245, 247, 249, 258, 259—
261, 263, 267, 268, 271, 274,
280, 286, 296, 297, 300—304,
309, 317, 320, 321, 327, 328,
334, 335, 342, 348, 350, 351,

355, 364, 365, 367, 368, 371,
375, 377, 382—386, 388, 393,
400, 402, 403, 405, 414,
417—422, 426, 428, 433,
435—438, 443, 444, 451, 461,
463, 465, 466, 471, 483—487,
490, 498—500, 504, 513, 516,
518, 522—528, 532—535, 541,
542, 547, 548, 550—553, 555,
556, 561, 562, 564, 570, 578,
580, 582, 584, 585, 587—590,
593, 595, 600, 603, 605, 610,
619—631, 636, 640, 643, 644,
648, 649, 674, 718, 732, 733,
735—740, 742, 743, 745—747,
751—753, 757
— XXXI. (XXVII., triglav-
ska) — 64, 72, 73, 79, 85, 86,
89, 91, 93, 105, 107, 108, 243,
250, 258, 260, 263, 267, 268,
271, 280, 302, 351, 353, 358,
364, 365, 367, 382, 384, 402,
411, 413, 416, 422, 425, 434,
436, 443, 444, 471, 472, 476,
477, 478, 499, 504, 518, 521—
523, 528, 532, 535, 621, 647,
649, 666, 735, 740
— Garibaldi-Natisone —
561, 644
— tržaška — 63, 64, 72, 73
—i nemške:
— 1. SS tankovska — 41
— 14. SS — 648, 653, 660,
661
— 24. tankovska — 41
—• 44. tankovsko-grenadir-
ska — 41
— 71. pehotaa — 18, 30,
40—42, 47, 54, 484, 524
— 94. pehotaa — 484
— 159. motorizirana — 484
— 162. turkestanska — 41,
112, 126, 132, 144
— 188. rezervna gorskih lov-
cev — 263, 285
— 237. pehotaa — 734
— italijanske neofašistične:
— Torino — 21, 22
— x MAS (flotilja) — 533,
556, 560, 571, 589

- kvislinške:
 - četniška dinarska (Djujičeva) — 735, 740
 - kozaška — 630, 737
 - Divizion topniški IX. korpusa NOVJ — 351, 377, 435, 437, 441, 485, 489, 491
 - Djačenko Anatolij — 746
 - Djani (obveščevalec) — 137
 - Djordjević Branko — 455
 - Djukić Nikola — 445, 456, 503
 - Doberdob — 18, 34, 36, 42, 166, 499
 - Doblar — 218, 223, 228, 235, 237
 - Dobračeva — 265, 266, 299
 - Dobrava (pri Gorenji vasi) — 281
 - Dobravlje — 125, 126, 318, 319, 328, 330, 345, 429, 463, 465, 533', 604, 628, 740
 - Doge (Benečija) — 219
 - Dol (pri Doberdobu) — 34
 - Dol-Otlica — 54, 181
 - Dol pri Cepovanu — 347, 349, 352, 537, 539—541, 605, 619—622
 - Dole — 263
 - Dolenja Trebuša — 185, 186, 189, 343, 346, 349, 350, 352, 338, 377, 385, 466, 511, 513, 524, 528, 535—538, 541—543, 546, 548—551, 555, 561, 563, 63'4
 - Dolenja vas — 518, 622, 698
 - Dolenje (Ajdoščina) — 742
 - Dolenje (Benečija) — 219
 - Dolenje Ravne — ■ 711
 - Dolenji Logatec — 260, 478
 - Dolenji Lokovec — 342, 345, 346, 369, 370, 394, 485, 486
 - Dolenji Novaki — 523
 - Dolenjsko — 22, 23, 40, 125, 644
 - Dolga njiva — 341, 344, 375
 - Dolina (na Predmeji) — 490, 494
 - Dolje — 217
 - Dolnje Ležeče — 13'3
 - Dolnji Lomi — 302
 - Dolenc Lojze — 582, 588, 644
 - Dornberk — 33, 42, 45, 46, 48, 53, 67, 71, 73, 74, 83, 95, 96, 109, 117—120, 126, 132, 143, 144, 216i 242, 310, 317, 320, 322—326, 328, 334, 427, 428, 463, 524, 627
 - Draga (na Banjški planoti) — 189
 - Dragovica — 344
 - Drava (r.) — 734
 - Dreka — 199, 202, 224
 - Drežnica — 204—206, 213
 - Drolc Albin-Krtina — 654, 663, 668, 690
 - Drole Maks — 739
 - Dugolin Avgust-Maks — 32, 89
 - Dugolin Vinko — i 701, 702
 - Dumik — 675—677
 - Du tovi je — 27—29, 36, 37, 51, 52, 57, 67, 74, 78, 79, 94, 118, 122, 310, 313, 317, 445—447, 450, 460, 528, 743
 - Džigitbajev Nikolaj — 227, 243
- E
- Eisenhower Dwight — 19
 - Ermanovec — 651
 - Erzelj — 126, 312, 315, 527, 532, 533, 535, 542, 604, 617
 - Evropa — 41
- F
- Faganel Franc — 610, 663, 731
 - Faganel Rado — 189
 - Fajdiga Stefan — 591, 592
 - Fajtji hrib — 42, 51, 101, 103, 104, 114, 156, 322
 - Fakin Anton-Toni — 178, 289, 343, 401, 470, 504, 583, 616, 620, 644
 - Fakin Emil — 430, 580, 581, 584
 - Fakin Jože-Orel — 112
 - Fakin Milan — 584
 - Fakin Milka — 297, 610, 615, 616
 - Feltrin — 705, 708
 - Ferenc dr. Tone — 11, 12, 42

Ferlež Ivan — 7
 Finžgar Rudi — 686, 723, 727
 Fobca — 561, 590, 592
 Fojda (Faendis) — 206
 Foljan — 34
 Foni — 202, 208—210, 212, 217
 Forčič Stanko — 30
 Francija — 14, 339, 445
 Frančeškin Franc — 151
 Furlan Drago-Bojan — 623
 Furlan Franc — 700, 746
 Furlan Ivan — 228, 232
 Furlan Karlo — 228, 229
 Furlan Slavko — 3'98
 Furlan Stojan — 332
 Furlan Viktor — 502
 Furlanija — 23, 41, 48, 51, 114,
 133, 190, 202, 219, 427, 463,
 524
 Fužine (Ziri) — 265, 268, 381,
 529, 646, 649

G

Gabrče — 160
 Gabrje (Ajdoščina) — 94, 101,
 126, 311—314, 321, 322, 331,
 742
 Gabrje (Tolmin) — 217
 Gabrk — 109, 378, 500, 504
 Gabrovica pri Komnu — 27, 28,
 32, 33, 34, 36, 37, 39, 42, 46,
 47, 76, 80, 105, 270, 314, 740,
 742
 Glavič Stanko — 704, 709
 Glavni štab NOV in PO Sloveni-
 je (glavni štab Slovenije) —
 17, 25, 60, 107, 128, 159, 165,
 187, 192, 259, 311, 326, 341,
 368', 444, 470, 504, 527, 550,
 587, 589, 590, 623, 644, 73'7
 Globocnik Odil — 55, 499, 531,
 629
 Globočnik — 373
 Globočnjak — 219, 221—226,
 229, 230, 233, 239
 Globoko — 241, 413, 509, 514,
 563, 590
 Göbbels Josef — 40
 Godnič Mirko — 37

Godnič Slavko — 441
 Godovič — 42, 134, 169, 249, 250,
 255, 259, 260, 261, 263, 264.,
 266, 268, 283, 296, 302—304,
 435, 437, 440, 471—175, 478,
 484, 527, 541, 542
 Gojače — 415
 Goli vrh — 651
 Golo brdo — 528
 Golobi — 200, 206, 212
 Gomila — 234
 Gora — 126, 296
 Gore — 42
 Gorenja Kanomlja — 374
 Gorenja Treb'uša — 385, 393,
 417, 419, 486, 493, 523, 541,
 548, 549, 605, 610, 621, 633,
 634, 636, 638—642, 644, 738
 Gorenja vas — 377—381> 472,
 478, 484, 518, 521, 528, 529,
 729, 731, 732, 734
 Gorenja vas pod Režišami —
 253, 266, 268, 281, 283, 481
 Gorenje (pri Postojni) — 170
 Gorenji Logaitec — 171, 252,
 253, 256, 261, 478—480
 Gorenji Lokovec — 342, 368,
 370, 376, 394, 399
 Gorenji Novaki — 570
 Gorenji Trbilj — 199, 206, 214,
 216, 219
 Gorenji Vrsnik — 263, 267, 277,
 278, 280—282, 284, 285, 289—
 295, 297, 299
 Gorenjska — 8, 63, 107, 108, 125,
 165, 167, 247, 250, 266, 351,
 385, 406, 415, 477, 484, 508,
 517, 518, 522, 528, 535, 550,
 644, 649, 651, 652, 673, 695,
 718, 725, 728, 731, 748, 756
 Gorica — 8, 14, 15, 20, 22—24,
 27, 28, 34, 41, 54, 59, 65, 66,
 71, 72, 74, 84, 85, 94—96, 102,
 109, 117—120, 122, 125—127,
 139—143, 145, 146, 154, 173,
 191, 193, 202, 207, 213, 218,
 226, 240, 242, 246, 247, 310,
 311, 317—322, 325—329, 332,
 343—346, 350, 351, 358, 368,
 375, 379, 382, 394, 399, 411,

420, 428, 444, 451, 452, 462—
465, 476, 483, 485, 489, 499,
501, 504, 517, 522, 524, 526,
533', 558, ^560, 572, 584, 586t
589, 592, 593, 606, 624, 627,
715, 735, 740
Goriška Brda — 22, 24, 41, 190
Gorjane Valter — 355
Gorjansko — 33, 43, 45, 46, 74,
76, 115, 157, 158, 701, 743
Gorje — 708, 717
Gorjuše — 721
Gorkič Albert — 578, 584
Gornje Gabrje — 102
Gornje Ležeče — 136, 160, 161
Gornji Čepovan — 149
Gornji Lokovec — 174
Gornji Lomi — 261, 302
Goro-peke — 528
Govejek — 277, 285, 290—296,
299
Gozd (pri Colu) — 150, 151, 303,
477, 484, 485, 55G
Gradišče — 85, 95—97, 118, 139,
242, 534
Gradiška — 34
Grahovo — 186, 346, 347, 351,
357, 364, 365, 367, 3'68, 381,
382, 466—469, 647, 715
Grant — 685, 686, 723
Grapa (pri Bukovju) — 170
Grčarevec — 169, 171, 260, 261
Grči ja — 14
Gregorič Jakob-Jaka — 211
Grgar — 138, 344, 394, 399, 400,
404, 411, 412, 420, 485, 487,
501, 506—508, 533, 537, 542,
546, 555, 558, 561, 589, 590,
592, 594, 595, 605, 619, 622,
624—627, 629
Grgarske Ravne — 382, 383, 385,
413, 482
Griže — 116, 163, 473
Grižnik pod Zajčevcem — 33,
47
Grm pri Novem Mestu — 581,
584
Grošelj Ivan — i 558
Gruden (pri Kalcah) — 260, 261,
442

Gruden Albert-Blisk — 76
Grudnica — 189
Grum Jože — 730
Gruntar Zmago-Srčan — 73,
179, 292, 342

H

Heblar — 683
Himmler Heinrich — 55
Hitler Adolf — 40, 41, 55
Hlavče njive — 378, 380
Hlevnik — 208, 210
Hobovše — 734
Hočevar Miloš — 235
Horjul — 472
Hotavlje — 377, 378, 380—382,
646, 650, 674, 733
Hotedršica — 10, 41, 42, 168—
172, 249, 250, 252—263, 268,
283, 302, 435, 440, 441, 470,
472—479, 481, 483, 527, 532.,
541, 542, 647
Hrašče — 135, 168
Hruševica — 27, 47, 80, 448,
453, 456, 457
Hruševje — 134—136, 160, 161,
336
Hrušica — 125, 172, 252, 254,
258, 260, 282, 297, 302, 303,
442, 473, 475, 532, 742
Hrušica (Jesenice) — 570
Hrvatska — 23
Hudajužna — 365, 367, 381, 384,
465—468, 537, 675, 723
Hudi Log — 246
Hudo polje — 489, 490, 493, 494,
606, 607, 611, 613, 633, 636,
639, 642, 643
Hudolin Peter — 657, 668
Hvala — 185

I

Idrija — 41, 42, 53, 134, 169, 171,
186, 249—251, 255, 260, 262—
264., 266, 268, 271, 274, 275,
280, 283, 285—287, 296, 299,

301—304, 314—316, 346, 351,
364—366, 377, 381, 386, 390,
399, 411, 471—475, 478, 493,
517, 527, 532, 535, 541, 542, 554,
560, 622, 651, 715, 732, 734, 736
—73⁸

Idrija (r.) — 199, 216—218, 221,
240

Idrija pri Bači — 186, 188

Idrijca (r.) — 16, 41, 53, 188,
189, 268, 269, 271, 274, 277,
278, 301, 303, 347, 349>, 367,
381, 385, 386, 393, 419, 535,
538, 549, 735

Idrijska Bela — 302, 532

Idrijski Log — 302, 532

Idrsko — 201

Igralska skupina IX. korpusa
NOV in POS — 650, 656, 667,
685, 732

Ilič Mira — 297, 479

Ilič Sreten — 63, 115, 178, 297

Ilirska Bistrica — 135, 499, 739,
740, 747

Ilovca — 375

Ilovica — 547, 605, 632

Inamo Ivan — 333

Isaković Radosav-Rade — 12,
151, 259, 297, 370, 588, 648,
693, 731

Istra — 14, 23, 29, 41, 51, 53, 54,
133, 310, 416, 444, 446, 735,
740, 747

Ivan je doline — 474

Ivanji grad — 43, 44, 86, 90,
179, 502

Izola — 8

Javor — 652, 656

Javer Bogdan — 658

Javorč (na Zirovskem vrhu) —
529

Javorica — 205, 206, 208, 213

Javomik — 15, 125, 172

Javomik (pri Jesenicah) — 584

Jazbine — 118, 121, 122, 124,
127, 142, 146

Jelenkov vrh (Vojsko) — 642,
643

Jelovica — 518, 648, 651—653,
660, 663, 674, 629

Jelšane — 740

Jenčerija — 601, 602

Jeram Vika — 710

Jereb (km.) — 392

Jereb Slavko — 504, 588, 624

Jerič Viktor — 370

Jerina dr. Pavla — 490

Jerovica — 366

Jesenica — 537, 692, 693, 705,
708, 715—717, 724

Jesenice — 346, 350, 351, 368,
377, 517

Jesenovec — 518, 663, 729

Jesenovec Niko — 684

Jevšek Anton — 509

Jobkelc (km.) — 663, 666

John (Anglež. borec) — 46, 123,
156, 158

Jureš (km.) — 665, 668, 669, 675

Jurišče — 64

Juretič Boris — 189

K

Kaculj — 151

Kačja draga — 397, 399

Kal — 186, 187, 366, 397, 592,
595

Kal nad Kanalom — 189, 237,
240, 369, 371, 373, 394, 397, 398

Kalambajev Vaska — 689, 690

Kalce — 42, 125, 134, 169, 171,
250, 252—254, 256, 260—262,
283, 437, 440, 473, 478—481

Kališki vrh — 182, 492, 494

Kaludrovica — 51

J

Jagršče — 3'85, 386, 388, 393,
518, 535, 645, 735

Jajnik — 216

Jakomin Jože — 36

Jakoš Jože — 438

Jakovce — 111, 116, 132

Jamlje — 33

Jamnik — 79

Jamšek Stanislav — 570

- Kambreško — 10, 192—195, 198, 200, 204, 217—219, 221, 222—224, 225, 227, 230, 239, 240
 Kameni breg — 400, 514, 515, 591
 Kamnje (Ajdovščina) — 328, 416, 463, 625, 628
 Kamnje (Bohinjska Bistrica) — 696
 Kamno — 10, 208—210, 212, 221, 238, 239, 351
 Kanal — 195—197, 343, 375, 394, 570
 Kanalski Lom — 535
 Kanalski vrh — 394
 Kandare Mirko — 297, 441
 Kanji dol — 738
 Kanomlja — 41, 389, 392, 735, 736
 Karadžić Miloš — 63, 72, 121, 163, 172, 243, 348, 363, 378, 386, 598
 Kavčič Ivan-Gruden — 212
 Kazarje — 336
 Kazlje — 46
 Kenda — 652, 666
 Kilovče — 15
 Kladje — 265, 281, 646—648, 652, 653, 657, 659, 667, 696, 720, 721, 731, 732, 734
 Klanec — 33, 45
 Klanjšček Zdravko — 7—9, 12, 641
 Klavže — 174, 185, 186, 351—359, 361—363, 475, 498
 Klemenčič Edo — 244, 293, 414, 588
 Klenovik — 209
 Klodič (Benečija) — 224
 Klobučarji — 199, 208, 212, 214—216, 219
 Knez Anton — 237
 Kneža — 174, 185, 186, 352, 355, 357, 358, 361, 363, 364, 367, 3'82, 466, 469
 Knežević Mihajlo — 10, 149, 162, 227, 244, 267, 273
 Kobal — 478
 Kobarid — 10, 191—193, 199—202, 204, 205, 207—210, 212—214, 219, 359, 685
 Kobdilj — 33, 56, 94, 104, 105, 109, 130, 314, 446, 447, 449, 450, 453—456, 460
 KobUica — 189, 346, 487, 489, 510, 537, 539, 541, 546, 548, 549, 600, 605, 634, 641
 Kobilnik — 344, 507
 Kobjeglava — 31, 33, 36, 38, 47, 51, 59, 466, 449, 453, 740, 742
 Koc Jožef-Pepi — 217, 700, 701
 Kocman Milan — 151
 Koč — 664, 669—671, 678, 687—691, 693, 694, 721
 Koder Alojz — 656, 706
 Kodran Angelca — 680, 686
 Kodrič Rudi-Branko — 7, 8, 28, 32, 89, 486, 657, 662—664
 Kogej Vas ja — 242
 Koc ja — 381, 676
 Kokalj Franc — 632
 Kolk — 174, 302—304, 496, 554
 Kolovrat — 192, 199—202, 204, 208, 210—213, 218, 224, 225, 233, 234, 240
 Komande mest:
 — Bled — 723, 725—727, 730, 731
 — Cerkno — 646, 667
 — Kranj — 729
 — Škofja Loka — 729
 — Trst — 740
 Komamicki Aleksander — 146
 Komen — 18, 28, 30, 32, 33, 37, 42—47, 53, 55, 57, 65—67, 69, 70, 74, 76, 79, 80, 82, 83, 86, 87, 91—95, 101, 118, 121, 136, 153—155, 157, 158, 254, 313, 421, 374, 443, 445, 446, 449, 452, 462, 502, 701
 Komiteji:
 — centralni KPS — 14, 15, 25
 — pokrajinski KPS za Primorsko — 14, 16, 31, 60
 — oblastni KPS za Gorenjsko — 654, 657, 658, 662—664, 674
 — okrožni KPS za Kras — 31, 32, 38, 43, 60, 73, 85, 86, 93, 94

- okrožni KPS za Pivko —
133, 134
Konjska ravan — 729
Konkonel — 748
Kontovelj — 70, 328, 584, 745
Kopač Alojz — 710, 715, 716
Kopačnica — 378, 382, 521, 731
Kopriva — 27, 29, 33, 47, 59, 66,
67, 68, 122, 314, 443—448, 450—
453, 460, 743
Koprivnik — 650, 651
Korada — 216
Koren — 548
Korita — 295, 367, 466
Koritnica — 351, 353, 364, 365,
367, 465—468
Korpusi:
NOVJ:
— VII. — 249
— IX. — 141, 150, 159, 163,
165, 171, 173, 184, 186, 192,
196, 200, 232, 233, 238, 243,
244, 249, 250, 258, 261, 271,
280, 301, 309, 315, 333—335,
341, 346, 347, 350, 351, 362,
364, 368, 377, 380, 382, 384,
389, 393, 399, 411, 440—442,
444, 461, 466, 471, 478, 483,
484, 486, 487, 490, 498—500,
513, 518, 519, 521—524, 527,
528, 531, 532, 535, 539, 542,
548, 550, 552, 560, 578, 580,
585—587, 589, 596, 603, 608,
620, 621, 624, 629, 636, 645,
646, 648, 649, 651, 652, 657,
658, 662, 663, 666, 667, 715,
728, 735, 737, 738, 740, 747,
757
nemški:
— 2. SS tankovski — 42, 53,
54
— 97. za posebno uporabo —
735, 747
četniški, 2. srbski prostovolj-
ski — 499, 526, 532, 533, 630,
647, 672
Kos Jožef — 441
Kosec Alojz — 441
Koseč — 204, 206, 213
Kosi (Benečija) — 219
Kosovel Tonček — 110, 140
Kosovelje — 33, 39, 59, 74, 76,
78, 80, 82
Kostanjevica (Benečija) — 196
Kostanjevica na Krasu — 33,
42, 67, 87, 95, 104, 114, 245,
246
Kostanjevica pri Gorici — 22
Košana — 133, 302
Kotlovski vrh — 496, 640
Kovač Ivan — 650, 713
Kovači (Ajdoščina) — 428, 626
Kovačev rovt — 42
Kovačič Božidar-Iztok — 470,
504, 624
Kovačič Oskar — 14
Kovačičeva planina — 209, 210
Kovk — 297, 514, 517, 592, 599,
623
Kozina — 547
Kozje stene — 182, 419, 420, 489,
491, 492, 534, 541, 607, 619, 631,
633, 634, 640
Kožbana — 218
Kraj — 200, 208, 239
Krajna vas — 33, 47, 57, 74, 76,
78—80, 82, 117, 118, 122
Krajnik Hilarij — 558
Krajnik Jožef — 369
Krajnik Jožko — 503, 504
Kralj Stanko-Skala — 27, 32, 38,
83, 103, 110, 293
Kranj — 351, 531, 601, 647, 652,
654
Krapež Alojz — 702, 703
Krapež Franc — 616, 617, 659
Kras — 10, 15, 18, 21, 24, 27, 29—
31, 33, 34, 36—39, 41—43, 52—
54, 56, 57, 60, 61, 65, 66, 68, 69,
71, 74, 75, 81, 82, 85, 86, 93,
96—98, 102, 104, 105, 108, 109,
112, 115, 117, 120, 123, 126, 130,
132, 137, 138, 140, 146, 149—
154, 156, 158, 165, 167, 175, 220,
242, 280, 303, 306, 308—310, 312,
314, 322, 325, 326, 327, 334, 460,
471, 499, 504, 506, 517, 524, 528,
532, 553, 554, 590, 610, 618, 623,
625, 735, 737, 739, 740, 742, 743,
756, 757

- Kras (Tolmin) — 218, 219, 221
 Krasna Ludvik — 730
 Kravar — 206
 Kraljevica — 734
 Kremanca (Renče) — 15
 Kremenkar —• 466
 Kreplje — 528, 743
 Križman Matija — 362, 406, 441
 Križnar Ivan — 476
 Križna gora — 126, 150, 161, 172, 173, 302, 303, 307, 419, 485, 595
 Krk — 735
 Krn — 206—208, 210, 213, 214, 219
 Kmica — 126, 127, 132, 141, 143, 149, 150, 174, 175, 242, 246, 322, 400, 402, 404, 412, 413, 415, 417, 418, 420, 486, 489, 501, 505, 506, 510, 511, 515, 534, 542, 543, 552—554, 563, 580, 581, 584, 591, 595, 596, 600—603, 606, 608, 609, 617, 618, 622, 624, 626, 630, 633, 737, 738, 740
 Krnice — 390, 645
 Kromberk — 485, 499, 501, 502, 590, 591
 Kropa — 647
 Kuhinja — 206, 208, 213
 Kurirska postaja »P-13« — 27, 29, 31, 33
 Kübler Ludwig — 55
 Kveder Dušan-Tomaž — 25, 159
- L
- Labinje — 382, 383
 Ladra — 209, 210
 Lajnar (km.) — 663, 690
 Lajsevič Dušan — 187, 221, 343
 Lajtnik — 519, 651
 Lampe (km.) — 302
 Landol — 336, 423
 Lazar Ludvik — 509
 Laze — 199
 Lazec — 733
 Lažna — 138, 183, 185, 301, 399—401, 403, 411, 412, 415, 417, 419, 486—489, 497, 498, 537, 540, 541, 548, 549, 600, 605, 608—610, 617, 632—634, 641, 738
 Laže — 129, 161
 Ledine — 258, 263, 266, 267, 280, 282, 286, 290, 291, 296, 297, 299, 301, 302, 307, 308, 327, 382, 472
 Ledenica (Trnovski gozd) — 182, 633, 634, 636
 Lemut (it. pod.) — 138
 Leskošek Franc-Luka — 25
 Leskovica — 377, 380, 382, 521, 730
 Levačič Stefan — 369, 414
 Levpa — 240, 371, 374, 375
 Lig — 192—197, 199, 203, 217—219, 239
 Likar Angel — 581, 584
 Likar Anton — 623
 Likar Franc — 497
 Lipa — 36, 43, 71, 73, 74, 76, 82, 85—90, 92—95, 104, 105, 107, 109, 154, 190, 245
 Lisjak Stanko — 710, 711
 Lisjaki — 322
 Livek — 200, 201, 204, 206, 209, 212, 219, 224
 Livške Ravne — 224
 Ljubinj — 361, 466
 Ljubljana — 9, 11, 18, 40, 53, 109, 112, 113, 125, 130, 137, 140, 472, 476, 593, 615
 Ljubljanska pokrajina — 16, 17, 40, 41, 55, 651
 Logaršče — 352, 356, 357, 362, 365
 Logatec — 41, 64, 169, 250, 252, 253, 260, 261, 301, 302, 434, 435, 440, 472, 473, 478, 480, 481, 637
 Loge — 204, 205
 Loka pri Kromberku — 502, 595
 Lokavec — 174, 175, 321, 423, 556, 625, 629, 717
 Lokev — 189, 747
 Lokovec — 343, 393, 395, 411
 Lokve — 10, 110, 113, 114, 122, 127, 138, 1141, 147—149, 159, 183—185, 241, 280, 399—406, 409—413, 415, 417, 485—489, 497, 498, 510, 513, 515, 524, 533, 537, 539, 540, 543, 545—549, 551, 554, 555, 560, 561, 563, 581, 583, 599—605, 608, 620, 630—634, 639, 641, 738

Lokvica — 74, 104, 109, 152, 508
 Lošinj — 735
 Loški potok — 425
 Lome — 237, 297
 Lotrič Tone — 658
 Lozarji — 110, 413, 414, 428, 463, 465, 532, 554
 Lozej Albin — 502
 Lozej Lojze — 179
 Lozej Pepi — 212, 229, 492, 506, 507
 Lozice — 163
 Lože — 340
 Lučine — 264—266, 281, 282, 284, 300, 377, 382, 528, 529, 532, 647
 Lukovica — 54
 Lulik Vladimir — 545

M

Macaroli — 204
 Mačkovec — 424, 425
 Madon Franc — 469
 Madžarska — 542, 531
 Maestripieri Carlo — 161
 Mahne Stanko — 60, 198, 203, 227, 330, 342
 Mahnič Josip-Vojko — 146, 188, 739
 Mahnič Oskar — 731, 739
 Mahnič Rudi-Brkinc — 60
 Majcni — 116, 162
 Majdljic (km.) — 663, 665, 668, 671, 675, 678
 Majerle Lado — 660
 Majerle Slavko — 297
 Majeršič Albin-Robi — 414, 486
 Mala gora — 302, 304, 473, 476, 484, 485, 488, 490, 493, 494, 496, 498, 534, 556, 595, 623, 738, 740
 Mala lažna — 175, 179—182, 184, 185, 404, 413, 415, 417, 418, 420, 487, 490, 517, 533, 543, 545, 547, 548, 551, 552, 554, 555, 599—604, 606, 607, 609, 611, 613, 617—620, 630—636, 639, 643, 738
 Malagutti Bruno — 22

Malalan Roman — 31, 32, 38
 Male Zabije — 428
 Mali dol — 33, 54, 55, 104
 Mali Goljak — 634, 639
 Mali Modrasovec — 603
 Mali Ovčjak (Vouzenjak) — 94, 96, 322
 Mali Repen — 51
 Mali vrh — 696
 Manče — 126
 Maraš Friderik — 370
 Marega Hermenegild — 558
 Marijino Celje — 196, 198
 Mario (zastavonoša) — • 148
 Markovščina — 133, 747
 Mami vrh — 604
 Marof (Idrija) — 268, 269, 271, 274, 276, 277
 Martinj vrh — 651, 674
 Marušič Alojz-Razbojnik — 123, 145, 311, 426
 Marušič Darko-Blaž — 91, 127
 Marušič Franc — 443
 Maselnik — 133, 747
 Maslo Karlo — 739, 741, 751
 Mašun — 739
 Matajur — 191, 192, 201, 206
 Matelič Janko — 739
 Materija — 747
 Mavhinje — 42, 43
 Mavri — 714
 Mazovec — 618
 Medek Bohumir — 601, 632, 688, 689, 693, 694, 696
 Mederc — 664, 668, 669, 671, 673, 675, 676, 679, 684, 689
 Medvedji vrh — 182, 489, 607
 Medvode 476
 Merče — i 136
 Mermolja (roj. Lulik) Vincenci-ja — 332
 Mesarj i — 94
 Mihali — 32, 33, 43, 45, 46, 89, 104
 Milanič Vinko — 568
 Milan je Vinko — 454
 Milič Anton-Marko — 186, 243
 Miloš Zvonimir — 443
 Miren — 21—23, 42, 54, 59, 65,

67, 71, 82—85, 102, 126, 139,
476
Mladi vrh — 674
Mlaka — 518, 519
Močilnik — 163
Mohor — 662
Mohorini — 82, 97, 498
Mokraška vas — 271, 296
Morsko — 195
Most na Soči (Sv. Lucija) — 16,
148, 149, 185, 187—189, 191,
192, 237, 347—352, 356, 358,
362, 364—366, 375, 398, 399,
466, 469, 517, 533, 535, 538, 542,
555, 715
Moša pri Gorici — 558
Mozetič Mario — 373, 374
Može Ivan — 663, 682, 695
Možina dr. Dušan — 194, 211,
214, 243
Mravlje — 519, 652
Mravljeti — 652
Mravljišče — 440, 475
Mrcinje — 195
Mrzla rupa — 417, 419, 489, 490,
493, 517, 533, 534, 541, 555,
602, 603, 605—611, 613, 618—
621, 631—633, 636, 640, 642,
644, 645, 650, 732, 738
Mrzli dol — 424
Mundhenke (nem. major) — 630
Mussolini Benito — 17

N

Nabergoj Štefka — 279, 461
Nabrežina — 18, 30, 33, 34, 65,
109, 116, 153, 155, 747
Nadiža — 191, 199, 201, 204, 206,
219
Nalič Franc — 666
Nardin Karei-Jakec — 110, 140,
149, 188
Nanos — 41, 47, 107, 125, 163,
164, 168, 308, 342, 534, 542,
554
Nazzaro Sabino — 159, 236, 567,
578, 672, 676, 684
Nemci (Lokve) — 122, 127, 174,

180, 400, 402, 404, 411—413,
485, 487, 489, 511, 513—517,
535, 542—549, 558, 561, 563,
571, 576, 580, 581, 583^ 592,
599—606, 619, 631
Nemčija — 40, 62, 339, 368, 444
Nenezič Ljubo — 320, 347, 370
Nomenj — 648, 697
Normandija — 339, 445
Notranjska — 8, 15, 16, 22, 23,
25, 40—42, 122, 125, 131, 266,
413, 422, 434, 472, 589, 590,
615, 649, 651
Nova Oselica — 378, 646, 650
Nova vas — 265
Novak Jože — 7
Novaki — 382—384, 518, 519,
652, 653, 662, 664, 666, 707,
729, 732
Novelo — 104
Novi svet — 250, 251, 254
Novine — 172, 652
Novo mesto — 179

O

Oblačno brdo — 186, 3'54—357,
365, 366
Oblakov vrh — 385—388, 390,
535, 645
Obli vrh — 487, 488, 490, 491,
494, 604, 738
Obrezovec — 420, 488, 490, 493,
604
Odredi:
NOVJ:
— briško-beneški — 159,
191, 342, 444
— dolomitski — 435, 476
— idrijski — 42
— idrijsko-tolminski — 301,
342, 351, 444, 445, 465, 466,
469
— južno-primorski — 16,
22, 38, 149, 158, 159, 238,
309, 315, 414, 444, 451, 462
— loški — 16
— mornariški — 631
— primorski — 17, 18, 22

- severno-primorski — 16, 22
- soški — 16
- škofjeloški — 499, 528, 651, 657, 658, 662—664, 674, 694
- zapadno-primorski — 190
- četniški, gorenjski — 476
- Ogalce — 610
- Okroglica — 119, 297
- Okroglič Avguštín — 348
- Omladič (roj. Kozak) Vidojka — 64, 72, 73, 99, 241, 297, 479
- Opatija — 101
- Opatje selo — 18, 33, 35, 54, 74, 91, 154, 246, 539
- Opčine — 18, 29, 30, 36, 52, 57, 66, 67, 82, 109, 118, 121, 152—155, 157, 162, 310, 443, 446, 447, 450, 451, 460, 737, 743—749, 751—755
- Openski hrib — 748, 749
- Operacijska cona Jadransko primorje — 54, 55, 74, 499, 531, 556, 588, 593, 604, 629
- Operativne cone NOV:
 - primorska — 17, 22, 25, 31, 32, 63
 - III. alpska — 16, 107, 108, 110, 125, 127, 134, 128, 141, 149, 156, 159
- Operativni štab za zapadno Slovenijo — 25, 60, 63, 66, 107
- Oreh — 135, 336, 711, 713, 717
- Orehovica — 163
- Orešje — 150
- Osek — 242, 318, 328, 428, 460, 555, 590, 595, 596
- Ostri kras — 219—221, 228, 232
- Ostri vrh — 312, 322, 533
- Ostrožnik — 366, 638
- Oševljek — 59, 82, 84, 85, 93—96, 99
- Otalež — 381, 735
- Otavník — 705
- Otok pri Brezju — 570
- Otlca — 138, 172—174, 181, 182, 247, 303, 308, 310, 314, 316, 320, 321, 332—334, 342, 352, 362, 377, 389, 407, 413, 419, 420, 422, 426—428, 436, 437, 443, 471, 473, 474, 485—487, 490—494, 496—498, 500, 516, 524, 527, 532—534, 541, 542, 549, 554—557, 5613, 581, 584, 593, 595, 604, 616, 622, 627—631, 715—717, 736—738
- Ovčje brdo — 367
- Ovčji vrh — 533
- Ozeljan — 412, 428, 595, 596

P

- Pahor Matija — 498
- Pahor Milan — 565, 575
- Pahor Rudi — 240, 242
- Pangerc Gvido-Nace — 110, 140, 243, 294
- Panovec — 22, 499
- Paradainovšče — 631
- Parkelj-Isaković Mira-Vera — 9, 70, 72, 151, 241, 244, 297, 325, 479
- Partizanska vojna bolnišnica Franja — 282, 417, 579, 583, 615, 617, 672, 732
- Partizanska vojna bolnišnica Pavla — 332, 417, 519, 489, 493, 545, 584, 601, 632
- Paternost Breda — 161, 298
- Pavlič Slavko — 388, 583
- Pavlin — 705-707
- Pavlin dr. Franjo — 615, 617
- Pečanska glava — 668, 669
- Pečine — 186, 187, 350, 365, 366, 466, 550
- Pedrovo — 49, 82, 85, 92—94, 101, 104, 1122, 124, 152, 155, 156, 506
- Peric Radica — 30
- Persolja Danilo — 273
- Persič Emil — 186
- Persič Vlado-Boris — 293
- Petelin Dušan — 659
- Petemelj Jakob — 570
- Petroglavec — 554
- Petrovo brdo — 603, 634, 660, 665, 668—671, 673, 688, 690, 692, 694, 695, 719, 724

Piciga Jože — 240, 242, 247
 Piculj Branko-Triglav — 72, 99,
 100, 101
 Pikec (roj. Štor) Marija — 332
 Pisavec — 392
 Pisk Izidor — 584
 Piščanci — 749, 752, 753
 Pivka (prej St. Peter) — 10, 15,
 27, 31, 47, 108, 109, 117, 121,
 129—131, 134—137, 149, 157—
 161, 167, 280, 301, 308, 309,
 334, 336, 342, 377, 407, 434,
 471, 499, 517, 526, 535, 554,
 649, 735, 737, 740
 Pivska loza — 126, 130, 131, 133,
 137, 150, 161
 Planica — 208
 Planina (Ajdoščina) — 312,
 316, 321, 742
 Planina (Cerkno) — 267, 529,
 533, 647
 Planina (Postolma!) — 41, 42,
 130, 134, 169, 250, 253, 260,
 423—425, 478
 Planina pri Suhem dolu — 528,
 529
 Planina pri Sv. Jakobu (Bene-
 čija) — 217
 Planinšek (km.) — 265, 266, 281
 Planinškov grič — 281
 Plašajtar — 669, 675, 686
 Plave — 344, 375
 Pleče — 206, 208
 Pleška — 454, 455, 459
 Pliskovica — 33, 47, 50, 57, 74,
 78, 80, 82, 87, 121, 426, 584
 Počivalo — 213
 Počkaj Danilo — 151
 Pod frato — 71, 119
 Pod mejo — 357
 Pod ravno — 221, 224
 Podbrdo — 21, 118, 191, 345,
 346, 350, 351, 364, 365, 367,
 308, 381, 382, 406, 468¹, 517,
 519, 647, 653, 660, 661, 665,
 667, 673, 692, 694, 695, 715,
 719, 724
 Podbreg — 217
 Podčepovan — 148
 Podgojzdar (km.) — 669
 Podgora — 378
 Podgozd — 127, 400, 411, 504,
 509—511, 513—515, 545, 583,
 589, 590, 592, 595, 596, 599,
 624, 625, 630, 735, 737
 Podgrad — 740
 Podgrivar — 652
 Podkraj — 125, 134, 150, 151,
 169, 171, 11721, 258, 260, 261,
 263, 302, 308, 312, 422, 423,
 426, 475, 479, 484, 526, 527
 Podlaka — 343, 485, 501, 504,
 515, 561, 735, 737
 Podlanišče — 384
 Podlazi — 312
 Podlipee Ljubo — 470, 503
 Podlonk — 660, 663
 Podmelec — 356, 359—361
 Podnanos (prej St. Vid) — 109,
 113, 132, 145, 163, 335, 342, 461,
 525, 527, 533
 Podoficirska šola XXX. divizije
 — 195
 Podprvič (km.) — 668, 669
 Podraga — 20, 114, 145, 159, 525
 Podrošt — 519, 521, 652—654,
 658, 661
 Podržaj Janko — 297, 479
 Pod selo — 234
 Podstrmca — 478, 480, 481
 Podtisovec — 302
 Pokljuka — 651
 Poiane Boris — 497
 Polanci — 420, 488, 490—492, 495,
 631
 Poldanovec — 618, 636, 639
 Polhograjski Dolomiti — 41, 63,
 249, 264, 266, 268, 279, 280, 434,
 470, 472, 476—478, 500, 647,
 649, 651
 Poljane — 378, 380, 383, 500, 504,
 528, 732
 Polje (Radovljica) — 696
 Polje (Vrabče) — 109, 111, 126,
 132, 136, 159, 729
 Poljubinj — 466
 Polki:
 nemški:
 — 1. SS tankovski grena-
 dirski — 42, 47, 52, 54

- 10. SS policijski — 381, 399, 401, 416, 419, 435, 440, 462, 499, 532—534, 542, 550, 555—557, 560, 561, 580, 581, 584, 593, 595, 596, 601, 604—606, 630, 647, 735, 738
- 13. SS policijski — 648, 660, 661, 665, 668, 674, 675, 677, 686, 689, 704, 705, 708, 714, 715, 717
- 15. SS policijski — 533, 577, 590, 593, 595, 605, 630, 660, 686
- 17. policijski — 648, 660
- 28. SS policijski — 521, 648
- 112. topniški — 285, 286, 630
- 13'6. gorskih lovcev — 365, 381, 384, 394, 468, 532, 541
- 137. gorskih lovcev — 446, 453
- 139. gorskih lovcev — 249, 285, 336, 351, 386
- 194. — 499, 515
- 236. topniški — 122, 125, 128
- 303. grenadirski — 125, 134, 160, 161, 125, 127, 134, 138
- 314. grenadirski — 122, 730. — 630
- 901. tankovski grenadirski — 42
- Brandenburg — 367, 381, 384, 400, 411
- SS policijski »Bozen« — 630
- kvislinški:
 - alpski »Tagliamento« — 468
 - Varjagov — 647
 - 1. slovenski udarni — 601, 735, 738, 740
- Poncale — 403, 404, 541, 547, 551, 600, 605, 608, 610, 614, 618, 619, 631
- Ponikve — 168, 169
- Ponikve (na Šentviški planoti) — 186, 352, 366, 368, 466, 535, 538, 550
- Porezen — 10, 381, 384, 664, 665, 667—681, 683—694, 697, 700, 705—708, 712, 719—721, 724, 725, 732—734, 736, 757
- Poslušajne — 642, 738
- Postojna — 15, 32, 40, 47, 63, 109, 112, 125, 130, 131, 133—135, 146, 152, 160, 168—170, 250, 252, 260, 262, 263, 301, 314, 333, 335—339, 413, 423—425, 428, 442, 446, 472, 473, 478, 526, 532, 541, 555, 560, 590, 593, 735, 740, 742, 747
- Postojnska jama — 338
- Potegle — 420, 495
- Potoče — 109, 122, 125, 126, 322, 328, 429, 463
- Potok (prej Farji potok) — 518, 652, 663, 674, 729
- Potoki (pri Slapu) — 186
- Požar Branko — 273
- Pranger — 517
- Prapetno — 466, 535, 538
- Prapotnica — 199, 208
- Praprotno brdo — 267, 286, 291, 299, 518, 651
- Praznik Jožef — 581, 584
- Prebačevo — 632
- Predgrize — 172, 438
- Predjama — 170
- Predmeja — 10, 72, 109, 110, 113, 129, 140, 168, 172—177, 179—184, 187, 188, 194, 246, 247, 263, 283, 303, 305, 311, 320, 332, 342, 352, 398, 413, 417—420, 425, 526, 428, 433, 436, 443, 466, 471, 473, 483, 485, 487, 490—495, 497, 498, 524, 528, 532—534, 541, 542, 548, 549, 553, 555, 557, 561, 563, 590, 593, 602—604, 621, 622, 625, 628—635, 715, 737, 740
- Prelesje — 265, 529
- Preme Jože-Zefuc — 488
- Premelč Bogo — 739
- Preserje (Rihemberk) — 126, 144, 147
- Prestranek — 134, 160, 318, 336, 339, 423, 740

- Prešem Rudi — 730, 746, 750
 Preškar — 731, 733
 Prevai — 501, 502, 504, 571, 590, 595
 Prezren —¹ 403, 546, 547
 Pri žagi — 653, 660
 Pri županu — 490
 Primorska — 8, 14, 15, 19, 20, 23—25, 27, 31, 63, 101, 107, 108, 111, 131, 146, 159, 163, 172, 185, 187, 190, 243, 307, 341, 517, 522, 524, 552, 585, 587, 589, 593, 740
 Pristava — 170
 Prodanović Jaša — 38, 60, 62, 78, 79, 96—99, 101, 110
 Prole Jovan — 149, 178, 483
 Prošek — 154, 162, 328, 745, 747, 748, 753
 Prtovč — 206, 213, 518, 519, 660, 663', 729
 Prvačina — 55, 65, 66, 69, 71, 73, 74, 95, 100, 118—120, 124, 127, 129, 139, 140, 143, 144, 242, 310, 317, 320, 322, 326, 627
 Pržainj (pri Ljubljani) — 558
 Purić Josip — ■ 175, 177
 Pustotnik Peter — 502, 588, 703, 716, 717
 Pušno — 217—219, 221, 228, 229, 232, 239
 Puštale — 138, 411, 485, 537, 539, 540, 735, 737
- R**
- Rada (bolničarka) — 229
 Rado (nam. komandanta 1. kraškega bataljona) — 46
 Radovljica — ■ 647, 651, 679
 Rainer dr. Friedrich — 55, 531
 Rak Zvonimir — 739
 Rakek — 130, 253, 260, 301, 302, 423—425, 437, 440, 478
 Rakovec — 354, 356, 362
 Rakulik — 161, 318
 Ratitovec — 518, 519, 651, 652, 660, 661, 729
 Ravbar Evgen-Miro — 44, 48, 51, 69, 70, 104, 115, 147, 223, 226
 Ravbarkomanda — 125, 424, 425
 Ravne (Bohinj) — 696, 729
 Ravne (Livek) — 199, 204—207
 Ravne (Sorica) — 343, 520, 661, 690, 692, 717
 Ravne (Ziri) — 285
 Ravnica — 122, 138, 173, 345, 421, 468, 486, 488, 493, 501, 502, 506, 528, 507, 509, 513, 533, 534, 555, 5305, 5310, 577, 589, 591, 594—596, 701, 702, 624, 628, 629
 Ravnik — 169, 171, 250, 252, 254, 255, 258, 260—263, 474
 Ravnik Toni — 706, 707, 711
 Razdrto — 41, 64, 109, 112, 113, 117, 125, 129, 131—134, 152, 160—162, 168, 335, 339, 428, 463, 524, 525, 532, 533, 624
 Razpotje — 42, 268, 270, 271, 274, 275, 277, 286, 291, 299, 381
 Rebek Andrej — 332
 Rebek Marij — 332
 Reber (Kobdilj) — 446
 Rebula Ivan — 304, 343, 433, 73'0
 Regent Vojko — 548, 573, 584
 Reka — 346, 347, 365, 366, 385, 482, 549, 647, 715, 735
 Renar Andrej-Drej ček — 59, 112, 297, 455, 492, 548, 568, 579, 582, 586, 588, 609, 610, 624, 648, 724, 731
 Renče — 15, 54, 74, 83, 86, 95—97, 102, 142, 159, 245, 320, 236, 498
 Repentabor — 66, 68, 743, 746, 752
 Režija — 190, 192, 193, 204
 Ribčeva planina — 729
 Rihemberk — glej Branik
 Rijavec Jože-Pepi — 437, 441, 457
 Rijavec Karlo — 151, 298
 Rijavci — 127, 312, 509—511, 514, 515, 543, 561, 563, 564, 569, 576, 578, 580—582, 595, 599—601, 603, 604, 606, 624
 Rijeka — 14, 15, 130, 739, 747
 Rim — 19

Ritavčev vrh — 675—677, 705
 Robarji — 738
 Robič — 204, 218
 Robidnica — 521, 522, 652, 653, 662, 728—731, 734
 Robidišče — 204
 Roče — 186, 187, 350
 Ročinj — 198, 217, 218, 224, 230
 Roge — 219
 Rogelja Karei — 177, 429
 Rojan — 13, 744, 748—754, 757
 Roje Adolf-Bojan — 124
 Roje Franc — 31
 Rojšek Franc Jaka — 466, 486
 Rommel Erwin — 41
 Ronki — 21, 34, 154
 Rot Margerita — 206
 Rovski vrh — 371
 Rovt — 662, 696
 Rovtar — 663
 Rovte — 249, 250, 252, 260, 478, 528
 Rovti (Petrovo brdo) — 724
 Rožna dolina — 23
 Rubije — 23, 35, „44, 45, 70, 87, 102, 139, 141
 Rudnik (Ljubljana) — 584
 Rudno polje — 697
 Rudolf Janko — 527, 278, 588
 Rukin — 199, 214, 217, 219
 Rupa — 83, 84
 Rusjan Silvo — 342, 369, 498
 Rustja Franjo-Canči — 307, 466, 486, 552
 Rut — 685
 Rute — 188, 220
 Rzelj — 390—393
 Ržiše — 252—254, 256, 258, 260, 262, 473, 478, 481

S

Sabotin — 22
 Sajeve — 47, 126, 130, 161, 318
 Saksid — 71, 144, 322, 323, 326
 Saksida Beno — 708
 Saksida Rudolf — 179
 Salež — 51, 743
 Samotorica — 237, 472, 476
 Sarajevo — 49

Saražin Robert — 73, 212, 215
 Sava — 125, 247, 653, 734
 Sava Bohinjka — 660
 Savodnje — 23
 Schmitt (nem. major) — 668, 706, 708, 709, 715
 Sedej Filip — 441
 Sedej Marija — 669, 679
 Sedovec — 122, 501, 502, 509, 510, 590—592, 595, 623, 738
 Selan Franc — 601
 Selca — 518, 519, 521
 Selo — 126, 235, 299, 342, 627
 Selovec — 182—184, 418
 Selska Sora — 519, 523, 651—658, 661, 665, 674
 Senadole — 117
 Senčurjev vrh — 252, 258
 Senica — 210
 Senice — 371, 375
 Senožeče — 109, 112, 113, 116, 129, 131, 132, 134, 136, 160, 161, 335, 336, 340, 398, 747
 Sesljan — 42
 Seynica — 388
 Sežana — 7, 8, 18, 28, 41, 47, 65, 67, 74, 78, 79, 82, 94, 95, 109, 116, 118, 121, 135, 152—155, 157, 158, 160, 162, 301, 314, 317, 335, 336, 443, 446, 460, 463, 590, 747
 Sfiligoj Stefan — 177
 Sicilija — 17
 Simčič Danica — 297, 479
 Sinji vrh — 443, 496, 497, 534, 555, 627, 628, 738, 740, 741
 Skalnica (prej Sv. Gora) — 15, 22, 499, 507, 559
 Skočir — 210
 Skopo — 27, 28, 33, 57, 528
 Skrilje — 175, 311, 318, 332, 444, 463, 626, 627
 Skupina armad »*C« — 734
 Skupina armad »E« — 734
 Skutence — 392
 Skvarča Vinko — 374
 Slabe — 734, 735
 Slabe Ivan-Radovan — 279, 294
 Slap — 186—189, 349, 350, 365, 366, 368, 466, 534, 535, 537, 538, 542, 543, 546, 549—551

Slapnik — 218
 Slavina — 135
 Sleme — 143, 205, 206, 208, 474, 475, 611
 Slokarji — 177, 321, 423, 556, 557, 571, 626, 628—631
 Slovene Janez-Popaj — 8, 588, 648, 693, 731
 Sloveška Benečija — 8, 16, 41, 60, 63, 127, 128, 159, 190—194, 199—204, 206, 1213, 214, 217, 219, 220, 225, 227, 237, 238, 241, 242, 249, 251, 315, 326, 369, 417, 435, 487, 504, 600, 737
 Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ) — 131, 157, 191, 335, 433, 435, 499, 525, 532, 542, 556, 560, 593, 595, 596, 626, 627
 Slugova dolina — 652, 653, 662, 664, 729, 732
 Smoljevec — 252, 258, 478, 480
 Smrečje — 418, 602, 603, 617
 Snežnik — 735, 742
 Solkan — 21, 138, 173, 501, 504, 533, 534, 542, 624, 625
 Sorica — 518—520
 Sovodenj — 267, 528, 529, 650
 Spodnja Besnica — 601
 Spodnja Idrija — 249, 260, 266, 268—272, 274—278, 280, 284, 286, 308, 385, 392, 435, 646, 647, 649, 736, 738
 Spodnja Kanomlja — 390
 Spodnje Danje — 519, 520, 707
 Spodnji Lomi — 261
 Spodnji Vrsnik — 267, 277, 286, 289—292, 295, 298, 482
 Spodnji Trbilj — 216, 225
 Srbija — 499
 Srednje — 10, 195, 198, 217—224, 227, 229—233, 238—240, 279
 Srednji Lokovec — 127, 150, 159, 173, 174, 183, 189, 342, 368, 394, 395, 399, 400, 485, 486, 513, 515, 532—534, 539, 540, 542, 605
 Srnjak — 282, 290, 295, 296, 299, 478
 Stanič Jovan — 149, 226, 243, 259, 357
 Stara Fužina — 691, 696, 721, 722, 724, 728, 729
 Stara Oselica — 646, 652, 660, 661, 688, 690
 Stara vas (Ziri) — 666
 Stare Milan — 369, 588, 624
 Stari grad — 42
 Stefančič Jože — 494
 Štepančič Angel — 687—689, 721, 724
 Stipe (mam. kom. 1. kraškega bataljona) — 46
 Stojanović Miladin — 281, 456, 482, 483, 486, 487, 504
 Stomaži — 175
 Strane — 164
 Straža — 16
 Stražišče — 680
 Strmica — 423—425
 Strmne (Bohinj) — 729
 Strohmaier (nem. polk.) — 285, 286
 Studeno — 336, 423
 Stupica — 201, 202
 Suhar — 611
 Suhi dol — 521, 528, 529, 532
 Sulič Ernest — 441
 Suša — 663
 Sv. Barbara — 171, 255, 256
 Sv. Danijel — 502, 507, 509, 560, 574, 577
 Sv. Katarina (Gorica) — 22, 98, 147
 Sv. Katrina (Medvode) — 472, 476
 Sv. Križ (Trst) — 189, 332, 333
 Sv. Lovrenc — 344, 507
 Sv. Lucija — glej Most na Soči
 Sv. Marko — 23, 59
 Sv. Martin — 35, 42, 51, 147
 Sv. Mihael — 102—104, 166
 Sv. Mohor — 674
 Sv. Trije kralji — 265, 281, 300, 377, 528
 Sveto — 44, 45, 86, 87, 89, 742
 Svino — 94, 126, 141—143, 150, 156, 159, 183, 312, 321, 322, 326

S

- Šabec Franc — 629, 632
 Šebrelje — 383, 386, 393
 Šefert — 378
 Sempas — 139, 247, 433, 463, 507, 555, 560, 593, 595, 607
 Šempeter pri Gorici — 21, 119, 139
 Šempeter Slovenov — 199, 204
 Sempolaj — 76
 Sentjošt nad Horjulom — 265, 528
 Sentvid nad Ljubljano — 476, 647
 Sentviška gora — 346, 347, 352, 367, 466
 Sentviška planota — 159, 174, 184, 185, 187, 346, 358, 364, 367, 407, 469, 535, 542, 549, 550, 551, 649, 675, 736
 Sibelja Anton-Stjenka — 15, 16, 59, 60, 67, 79, 103, 104, 100, 149, 307, 309, 312, 331, 332, 334, 345, 355, 409, 414, 541, 736
 Sibelja Jože — 33
 Sibelji — 45, 92, 93
 Skabar Leopold-Vanja — 360, 405, 407, 409, 414
 Skabar Milan — 584
 Skabrijel — 22, 138, 499, 501, 502, 504, 507, 509, 560, 577
 Skapin Miro-Nanos — 241, 242, 244, 296, 308
 Skofja Loka — 268, 280, 283, 351, 364, 377, 378, 381, 472, 484, 518, 521, 528, 647, 649, 651, 652, 654, 660, 674, 706, 716
 Skorklj a (Trst) — 754
 Skratelj (križišče) — 471, 473, 476, 477, 484, 485, 494, 549, 556, 595, 623, 741
 Škrbina — 31—33, 37, 38, 42, 43, 45, 46, 59, 69—71, 86—89, 92—95, 104, 584, 740, 742, 743
 Skrk Jože-Vodnik — 34, 37
 Skrk Rado — 31, 32
 Slosar Darinka — 583
 Smarje — 57, 94, 101, 105, 109, 121, 122, 126, 142, 143, 311, 312, 316, 321, 322, 326, 418, 419, 444, 463, 533
 Smihel pod Nanosom — 151, 152, 161, 164, 168, 172, 173, 181, 423, 428, 504, 506—508, 582, 589, 591, 595, 596, 609, 617, 620, 622
 Smihel na Pivki — 142
 Šoštar — 519, 652, 656—659
 Spacapan Avgust-Stmad — 32
 Spacapan Stanko — 454
 Stancer Alojz — 430
 Standrež — 489
 Stanjel — 10, 28—33, 36, 43, 47, 51, 52, 55, 57, 65—68, 74, 94, 109, 117, 118, 152, 153, 310, 312—314, 317, 321, 326, 334, 335, 342, 419, 443^149, 451—455, 457—464, 466, 470, 524, 525, 533, 740, 742, 743, 757
 Štedi vrh — 519
 Stefan Lado — 127, 143, 144
 Štefin Slave — 703, 708, 709
 Štemberger Marija — 197
 Stepfler Stefan — 725, 739
 St. Peter na Krasu — glej Pivka
 St. Vid — glej Podnanos
 St jak — 54, 117, 132, 151, 159, 181, 183, 242, 314, 418, 532, 533, 535
 Stoka Andrej — 30
 Stoka Cijan — 162, 198
 Stoka Drago — 226, 228, 242
 Stoka Franc — 35, 37, 59, 64, 73
 Stoka Marija — 30
 Stoka Mario — 162
 Stoka Stanko — 454
 Stokelj Alojz — 454
 Stolf Milko — 12
 Stomaž — 430, 556, 625—627
 Stor (roj. Trost) Jožefa — 332
 Storje — 109, 112, 113, 116, 132, 137, 162
 Strbec — 424
 Strekelj Alojz — 380
 Strukelj Ivan — 570
 Stucin Jaka — 662, 664
 Sturje — 741
 Sumka — 48, 51

šušteršič Miha — 739
 Švagan Lojze-Mika — 243, 333
 Švara Andrej — 31
 Švara Albert — 581
 Švara Viktor — 695
 Švigelj Lado-Mojzes — 110, 115,
 140, 147, 149

T

Tabor (Dornberk) — 81, 82, 85,
 95, 96, 320, 322, 323
 Tabor (Cmiče) — 625, 626, 628
 Tabor (Vrabče) — 111, 113, 116,
 117, 132
 Tacen — 570
 Tarčet — 204
 Tatre — 133
 Tavčar Avgust-Tinče — 292
 Tavčar Nikolaj — 729
 Temnica — 33, 45, 87, 89, 95, 104,
 105, 114, 115, 118, 151, 245, 246,
 Tisovec — 420, 493, 494, 623, 738
 Titograd — 10
 Tolmin — 186, 187, 191—193, 199
 —202, 204, 205, 207—210, 213—
 215, 218, 234, 237, 341, 347, 351,
 352, 361, 363, 364, 394, 735
 Tolminsko — 590, 724, 739
 Tolminski Lom — 237, 535, 570
 Tolsti vrh — 33, 37, 47, 51, 59
 Tomačevica — 31, 32, 36, 54, 55,
 76, 104
 Tomaj — 18, 74, 109, 118, 122,
 157, 158, 460
 Tornine Milan — 367, 390
 Topolovo — 199
 Torka — 661
 Tortorello Vincenzo — 161, 273,
 284
 Trampuž Miha — 151
 Trata (Gorenja vas) — 263, 265,
 266, 378, 379
 Travnik — 174
 Trbiž — 524
 Trebče — 438, 439
 Trebenče — 383
 Trebija — 378
 Trebižani — 143, 525

Trnovica — 743
 Trnovo — 10, 122, 138, 173, 174,
 183, 184, 241, 345, 346, 399, 400,
 402, 403, 407, 412, 413, 415, 418,
 420, 485, 486, 488, 493, 500, 501,
 503, 504, 506, 507, 509, 510, 512
 —516, 522, 524, 533—535, 537,
 540, 542, 543, 547, 548, 550, 553
 —562 564, 565, 569, 570—572,
 574—586, 589—594. 596, 598,
 599, 601, 605, 606, 611, 619, 621,
 624, 625, 627—631, 672, 757
 Trnovo ob Soči — 205, 206
 Trobec Maks — 137
 Trojar — 652, 661, 695
 Trst — 13, 14, 18, 20, 22, 27, 28,
 30, 34, 37, 39, 41, 51, 53, 55, 56,
 63, 65, 66, 68, 73, 74, 80, 82, 93,
 102, 103, 107, 112—114, 125,
 130, 131, 133, 136, 145, 146, 152,
 154—158, 161, 301, 302, 310,
 328 335, 371, 406, 413, 417, 426,
 433, 444, 446, 451, 452, 499, 502,
 584, 721, 735, 737, 739—741,
 743, 745—750, 752, 754, 755
 Trstelj — 44, 82, 87, 89, 90, 92, 98,
 99
 Trstenik — 751
 Trušnje — 397
 Tržič (Monfalcone) — 18, 21, 22,
 34, 37, 48, 49, 51, 63, 65, 66, 67,
 74, 84, 94, 95, 102, 109, 126, 145,
 146, 152, 154, 155, 157, 310, 417
 Tublje pri Komnu — 47, 50, 76
 Turk Danilo-Joco — 648, 685,
 686, 723
 Turšič Ivan-Iztok — 37, 38, 61,
 97, 160, 223, 226, 242, 243, 307,
 308, 309, 311, 325, 334, 394, 403
 —405, 407—409, 416, 748
 Tupelče — 742

U

Ubeljsko — 135
 Uhanje — 196
 Ukmar Drago—Bojan — 178,
 369
 Ukmar Dušan — 146

Ukniar Janez — 37
 Umek Ivan-Zagar — 189
 Nnec — 424
 Urban — 145
 Urbane Janko-Olga — 654, 658
 Urbančič Marjan — 156
 Uskovic — 692, 693, 697, 700,
 702, 721—723, 725, 728
 Ušeničnik — 347

V

Vadnjal Stanko — 702, 716, 717
 Valenčič Alojz — 443
 Valenčič Vergilij — 355
 Valenti dr. Davorin — 297, 316,
 428
 Valenti Iva — 297, 316, 428
 Valetič Ernest — 283
 Varoš na Kosovu — 483, 487
 Vasilij (Rus) — 143
 Veharše — 42, 263, 440, 474, 475,
 478, 528, 541, 542
 Velika Ojstrovica — 601, 609,
 632, 639
 Velike Zabiye — 312, 316, 321,
 444, 463, 740
 Veliki dol — 47, 50, 52, 56, 57, 59,
 76—80, 82, 137
 Veliki Otok — 168, 336—338
 Veliki Ovčjak (Vouzenjak) — 46,
 94, 96, 97, 322
 Velikonja Marija — 332
 Velušček Anton-Matevž — 14
 Venišče — 96, 97, 102, 242
 Venturini Sergej-Dušan — 34
 38, 59, 60, 137
 Verd — 64
 Verginella Jernej-Jure — 215,
 245, 292, 328, 333, 414
 Verša Josip — 594
 Videm (Udine) — 22, 146, 206,
 533, 593
 Vidmar Andrej — 683, 695
 Vidmar Rudi — 698, 705, 710,
 711
 Vidrih Anton — 617
 Vilhar Stanko — 739

Vipava — 55, 72, 113, 114, 122,
 125, 131, 144, 150, 151, 159, 163,
 312, 314, 315, 320, 321, 327, 348,
 435, 437, 438, 440, 443, 451, 463,
 471, 477, 484, 497, 524—527,
 532, 533, 542, 560, 624, 740—
 742
 Vipava (r.) — 23, 52, 83, 84, 95,
 102, 117—119, 126, 129, 138,
 141, 142, 310, 312, 322, 742
 Vitez — 473, 475
 Vitovlje — 16, 139, 147, 148, 174,
 242, 246, 247, 318, 328, 412, 413,
 463, 497, 504—506, 508, 515,
 525, 543, 557, 580, 595, 596, 600
 —602, 606, 609, 737
 Vitovski vrh — 412, 510, 511, 514,
 542, 581, 599, 601, 628
 Vljajsevič Dušan — 149
 Vodice — 263, 526, 532
 Vodopivec Joško — 430
 Vodopivec Rafael — 236, 295,
 407, 441
 Vodopivec Rado — 179
 Voglarji — 127, 174, 399, 400,
 402—404, 407, 411—413, 415,
 486, 500, 504, 511, 513—515, 543,
 545, 561, 582, 583, 590, 592, 595,
 596, 598, 624, 625
 Vogriči — 217, 219, 220, 232, 234,
 239
 Vogrsko — 21, 24, 28, 32, 109,
 118, 139, 433
 Voje (Bohinj) — 697
 Vojko (strojničar) — 492
 Vojna področja:
 — gorenjsko (GVP) — 653—
 656, 658, 663, 664, 666, 674,
 679, 682, 683, 688, 690, 696,
 691, 694, 696, 719, 726
 — kobariško — 590
 Vojsko — 385, 390—393, 417, 487,
 496, 517, 532, 534, 541, 542, 553,
 554, 556, 561, 595, 604, 606, 608,
 610, 619, 628, 631, 637, 642, 644_s,
 645, 651, 715, 717, 729, 734, 736,
 737, 739
 Vojščica — 45, 67, 74, 82, 85—87,
 95, 114, 639

Volarje — 217, 351
 Volče — 160, 209, 342, 433'
 Volčiči — 241, 514, 561, 562, 564, 571, 590, 598, 599
 Voleja draga — 95, 119, 126, 317, 320, 322, 326
 Volčji grad — 76
 Vrabče — 109, 111, 116, 130, 132, 136, 137, 160, 161, 163
 Vrata — 148, 348, 349, 376, 466, 537, 538
 Vrčon Dušan — 330
 Vrhovec — 189, 195, 238, 241, 369—371, 375—377, 384, 393—398, 406, 412
 Vrhovni štab NOVJ — 149, 527
 Vrhpolje — 443, 477, 527
 Vrhunc Oton-Blaž Ostrovrhar — 662
 Vrsnik (Gorenji, Spodnji) — 10, 263—266, 268, 280, 283, 287, 291, 297, 298, 300—302, 304, 307, 308, 470
 Vrsno — 10, 206, 208, 214
 Vrščevo polje — 286
 Vrše — 537, 549
 Vrtojba — 23, 469, 499, 578, 584, 584
 Vrtovče — 84, 102, 321, 322, 527, 53'2, 533, 740
 Vrtovec Viktor — 502¹
 Vrtovin — 48, 110, 183, 322, 328, 330, 413, 415, 417, 428, 463

W

Wilson Henry Maitland — 368

Z

Za plečami — 207
 Zabrd — 520, 652, 661
 Zadlog — 125, 126, 134, 172, 250, 251, 277, 296, 303, 419, 428, 437, 440, 443, 471, 473, 476, 489, 490, 493, 494, 498, 532, 53'3, 542, 607, 611, 623, 738
 Zagolič — 304, 305, 307, 333, 443', 471, 475

Zagomilca — 364, 366, 368
 Zagon — 170
 Zagorje — 502, 506, 509, 555, 577, 595
 Zagozd — 515
 Zagrad — 40
 Zajčev vrh — 493, 73'8
 Zajčevvec — 47, 82
 Zaklarica — 286, 290
 Zakoja — 384, 537, 677, 705
 Zakriž — 382, 383
 Zali log — 521, 654, 658, 660, 661
 Zapotok — 204, 216, 217, 239
 Zaprvič — 665, 668, 669, 675, 689, 705—707, 717
 Zatolmin — 217
 Zavino — glej Svino
 Zavr — 127, 399—403, 412, 413, 513, 515, 543, 583, 589, 590, 592, 599, 634, 735, 737
 Zavrhek — 133
 Zavri Stanislav — 617
 Zdravščina — 102, 139
 Zego Rado — 479
 Zemun — 461
 Zgonik — 51, 743
 Zgornja Davča — 666, 686, 692, 705, 706
 Zgornje Bitnje — 617
 Zgornje Gorje — 697, 726, 728
 Zlatnar Mirko — 307, 405
 Zminec — 377, 378
 Zorko (komandir) — 33, 34
 Zorn Franc — 736
 Zverinec — 412, 509—511, 560, 569, 592, 599
 Župan Metod-Joža — 680

Z

Zabije — 311
 Zabnica — 680
 Zabota Martinko — 566 568. 579, 582, 588, 610, 632, 660, 723, 739
 Zagar — 652
 Zbogor Angel — 570
 Zekanc — 50, 56, 57
 Zelin — 346, 365, 377, 381, 385, 649, 715, 735

Zelezna vrata — 33, 42, 45, 67,
 69, 71, 73, 82, 86, 96—101, 104
 —107, 109, 122, 153, 326
 Zelezniki — 517—519, 521—524,
 652
 Zerjal Edvard — 77, 78, 588
 Zerjal Venčeslav — 736
 Zgur Jože — 575, 702, 705
 Zibrše — 482
 Zigon Stoj an — 188, 294, 298,
 583, 617
 Zigon Viktor-Tesar — 110, 244
 Zigoni — 102, 139—141, 242, 245
 Ziri — 258, 264, 267, 268, 281—
 283, 285—287, 291—294, 296,
 299, 381, 3'82, 521, 528, 532, 647,
 716, 732
 Zirovnica 263, 286, 293, 296, 303
 Zirovski vrh — 265, 266, 268,
 280, 281, 296, 380, 472, 487, 528,
 529
 Zivec Slavko — 7
 Zivec Vladimir — 607
 Zlan — 729
 Zleb — 213
 Zokalj Stanko — 716
 Zontar Albert — 273
 Zvab Jožel — 584
 Zvan Boris — 495, 680

V S E B I N A

PREDGOVOR	7
UVOD.....	13
PRVA SVOBODA.....	19
OD KURIRSKE POSTAJE DO 1. KRAŠKEGA BATALJONA .	27
SEPTEMBRSKA SOVRAŽNIKOVA OFENZIVA.....	40
Posledice ofenzive.....	53
OD USTANOVITVE DO PRVE PREUREDITVE	
Zbiranje jedra brigade in preureditev bataljonov	57
Prve borbene akcije.....	66
Spopad pri Škrbini in zavzetje Prvačine .	69
Razorožitev karabinjerskega bataljona.....	74
Obisk usnjarne v Mirnu.....	82
Sovražnikova protiakcija — udarec v Lipi.....	85
Kosovelova v obroču.....	93
Boji pri Zeleznih vratih.....	96
Umik iz obroča.....	101
PREUREDITEV BRIGADE IN NJENA ODREDNA DE JAV-	
NOST	
Priključitev novega bataljona in preureditev.....	107
Ob obletnici oktobrske revolucije.....	111
Vlak v reki Vipavi.....	117
Podcenjevanje sovražnika.....	121
Sovražnikova novembrska ofenziva.....	125
Prvi bataljon na Pivki.....	129
Drugi bataljon v Trnovskem gozdu, na Vipavskem in	
Krasu.....	138
Tretji bataljon od Braniče in Trnovskega gozda do Šmi-	
hela na Pivki.....	142
Četrtni in tržaški bataljon na Krasu.....	152
Zbiranje brigade.....	159
OD HOTEDRŠICE DO BANJŠIC	
Z enaintrideseto na Hotedršico.....	168

Sovražnikova zimska ofenziva in boj na Predmeji	173
Od zmage do poraza je le korak.....	179
Od Čavna do Banjske planote.....	184
POHOD V SLOVENSKO BENEČIJO	
Cilj pohoda in operativni načrt.....	190
Prehod čez Sočo in boj na Ligu in pri Kambreškem . .	194
Na Kolovratu od Tolmina do Kobarida.....	199
Blokada Kobarida.....	204
Premoč sovražnika ni dovolj.....	208
Šest dni do združitve brigade.....	213
Najdaljši boj Kosovelove.....	218
»Soča voda je šumela . . .«	234
PREUREDITEV BRIGADE.....	240
IDRIJSKA OPERACIJA	
Kosovelova drugič pri Hotedršici.....	249
Noč je zaveznik hrabrih.....	255
Priprave za ponovitev napada.....	258
Izjalovljen načrt.....	262
V prehranjevalni akciji.....	264
Priprave za napad na Spodnjo Idrijo.....	266
Prvi napad ni uspel.....	269
Ponovljeni napad.....	271
Z glavo v zid.....	274
NA VRSNIKU IN LEDINAH	
Načrti partizanskih štabov.....	280
Vznemirljive vesti.....	283
Načrt »Renate« bataljona »Heine«.....	285
Začetek napada.....	287
Napačna presoja položaja.....	290
Nadaljevanje sovražnikove pomladanske ofenzive . . .	301
Prestrogi ukrepi.....	304
V VIPAVSKI DOLINI, NA KRASU IN NA PIVKI	
Spet od začetka.....	309
Rušenje železniške proge Rihemberk (Branik)—Štanjel . .	310
Uničenje sovražnikove motorizirane kolone.....	316
Zavzetje Dornberka.....	320
K novim uspehom.....	326
Boji pri Postoj ni.....	333
BOJ ZA KOMUNIKACIJE	
V dolini Soče.....	341
Na cesti Idrija—Grahovo in poskus uničenja mosta pri	
Bači.....	346
Korpusna akcija na Baško grapo.....	350
Napad na Klavže.....	353
Napad na Knežo.....	358

Obrambni boj na šentviški planoti.....	364
Spet na Banjski planoti.....	368
POLETNA SOVRAŽNIKOVA OFENZIVA	
Od Gorenje vasi do Škofje Loke.....	377
Zapleti na Cerkljanskem.....	381
Srečanje na Oblakovem vrhu.....	385
Boj v srečanju na Vrhovcu.....	393
Umik v Trnovski gozd.....	399
Boj za Lokve se nadaljuje.....	409
Konec scvražnikove ofenzive.....	413
PARTIZANSKI PROTIUDARCI	
V zaščiti hudo ranjenih partizanov.....	422
Na južnih obronkih Čavna.....	427
Crni vrh nad Idrijo.....	433
Premik na Kras.....	443
Boj za Štanjel.....	445
V zasedo na cesti Gorica—Ajdovščina.....	462
Hudajužna in Koritnica.....	465
V AKCIJI V POLHOGRAJSKIH DOLOMITIH	
Tretjič na Hotedršico.....	470
Cetrtič in zadnjič na Hotedršico.....	476
BOJI NA TRNOVSKI PLANOTI IN NA GORENJSKEM	
Nemška oktobrska zastraševalna ofenziva.....	484
V obrambi zahodnega dela Trnovske planote.....	499
V bojih na Zeleznike na Gorenjskem.....	517
V svobodni Vipavski dolini.....	522
Spet na Gorenjsko — blokada Lučin in Suhega dola . . .	528
SPET V DOLGOTRAJNIH BOJIH ZA TRNOVSKO PLA- NOTO	
Sovražnikova decembrska ofenziva.....	531
Trije sovražniki — okupator, mraz in pomanjkanje . . .	551
Priprave in načrt napada na Trnovo.....	557
Napad na Trnovo.....	563
Po Trnovem.....	586
»Rübezahl«.....	588
Umik v poslednjem trenutku.....	608
Boji na pobočjih Cavna in na Predmeji.....	621
»Rübezahl III« — Umik skozi sotesko.....	629
NAJHUJSA PREIZKUŠNJA	
Premik na Cerkljansko.....	645
Osvobojenemu ozemlju preti huda nevarnost.....	647
Kako se prebiti skozi trdno sklenjen obroč?.....	649
Operativni štab oblikuje dve koloni.....	662
Umik iz obroča na Porezen.....	668
Sovražnik napada.....	673

Presenečenje na Poreznu.....	677
Drama v rovih podzemnih utrdb.....	697
Množični zločin.....	705
Namesto sklepov.....	718
OD USKOVNICE DO TRSTA	
Spet od začetka.....	721
Vrnitev na Cerkljansko in boj pri Robidnici.....	728
V bojih za osvoboditev Trnavske in Banjske planote .	734
Prodor na Kras in boj za Opčine.....	739
V Trst — Zadnji bojKoso velove brigade.....	747
SKLEPNA BESEDA.....	756
OPOMBE.....	759
SEZNAM PADLIH KOSOVELOVCEV.....	803
SEZNAM POVELJNIŠKEGA KADRA.....	820
KAZALO KRAJEV, ENOT IN IMEN.....	825

Knjižnica NOV in POS 22
Ureja komisija za zgodovino
sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij
pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije
Predsednik komisije Zdravko Klanjšček

Radosav Isaković-Rade
KOSOVELOVA BRIGADA
Prevedel iz srbsčine Zdravko Klanjšček
Rokopis je odobrila komisija za zgodovino
na seji dne 25. junija 1973

Strokovna recenzenta
dr. Tone Ferenc in Zdravko Klanjšček
Lektor Ferdo Fischer
Opremil Vladimir Lakovič
Skice izdelal Vladimir Stimac
Tehnični urednik
Jože Certalič
Založila odbor Kosovelove brigade v Ljubljani
zanj Anton Bayec-Čene
in Partizanska knjiga v Ljubljani
zanjo Milko Stolfi

Natisnila in vezala tiskarna Toneta Tomšiča
Klišeje izdelala klišarna Ljudske pravice v Ljubljani
V Ljubljani avgusta 1973